Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosaston tutkimuksia 2005/22 Arkkitehtuurin historia

Aino Niskanen

Väinö Vähäkallio ja hänen toimistonsa

Arkkitehdin elämäntyö ja verkostot

TEKNILLINEN KORKEAKOULU

Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosaston tutkimuksia 2005/22
Arkkitehtuurin historia

AINO NISKANEN

„VÄ HÄ"
ARKKITEHTI VÄINÖ VÄHÄKALLIO
Uimahallipalatsin luoja ja pilvenpiirtäjän suunnittelija.

VÄINÖ VÄHÄKALLIO JA HÄNEN TOIMISTONSA

arkkitehdin elämäntyö ja verkostot

Akateeminen väitöskirja Teknillisen Korkeakoulun arkkitehtuurin historian oppituoliin esitetään tarkastettavaksi Teknillisen Korkeakoulun päärakennuksen salissa E perjantaina 10. 6 klo.12

Helsinki 2005

Painetun väitöskirjan jakelu:
Teknillinen Korkeakoulu
Arkkitehtiosasto
Kirjasto
PL 1300
02015 TKK
URL: http://www.tkk.fi/Yksikot/Osastot/A/
Puh. 09-451 4418
E-mail: a-kirjasto@tkk.fi

Distribution:
Helsinki University of Technology
Department of Architecture
Library
P.O. Box 1300
FI - 02015 TKK
FINLAND
URL: http://www.tkk.fi/Yksikot/Osastot/A/
Tel. +358-9-451 4418
E-mail: a-kirjasto@tkk.fi

© 2005 Aino Niskanen
ISBN 951-22-7642-9
ISBN 951-22-7989-4 (PDF)
ISSN 1236-6013
URL: http://lib.tkk.fi/Diss/2005/isbn9512279894/

ABSTRACT

Väinö Vähäkallio (1886-1959) was one of Finland's most prolific and recognized architects of the 1920s and 1930s. Of his realized projects, a full 150 remain. This monograph is based primarily on an analysis of Vähäkallio's buildings themselves and the various documents pertaining to them. The central questions of the study are the fundamental questions about modernity and modernization in Finland. The study asks: In what way did Vähäkallio's commissions reflect the modernization of Finnish society itself? Was there something modern about his professionalism even if his artistic work was not in the avant-garde? These questions are answered through an analysis of the architect's professional image, his networks and his artistic production. The study aims to expand the notion of the architect's role and style by examining his designs for several building types, especially from the 1920s and 1930s.

The modernization of Finnish society provided Vähäkallio with his most important professional opportunities in education, business, industry, and the increasingly important area of leisure. Many factors made Vähäkallio a successful architect: good networks, responsiveness to the changing tastes of different types of clients, a sensitivity to fashion, his rational designs and his expertise in new building technologies.

Despite his importance Vähäkallio has been ignored in the histories of modern Finnish architecture. When ”pure functionalism” was taken up as the modernist ideal from the 1950s Vähäkallio´s stylistic diversity became a liability.

Key words: Finnish architecture of the 20th century, functionalism, modernization, architectural profession, networks

Kannen kuva: Yrjönkadun uimahallin pieni allashalli korjauksen jälkeen. Valokuva Jussi Tiainen, Ark 2/2000, 51.
Takakannessa: Perspektiivilaveeraus Kino-Palatsi- suunnitelmasta 1930. SRM.
Etulehdellä: 1. Väinö Vähäkallio, Topi Vikstedtin piirros. Aitta- lehti 1928.

Käännökset/translations: Cynthia Myntti
Kannen suunnittelu: Giovanni De Cupertinis/asign.it
Graafinen suunnittelu: Katja Huovinen/asign.it
Taitto: Ettore Ronzino/ideemultimediali.it

Painolaitos: Libris Oy 2., korjattu painos

SISÄLLYSLUETTELO

Esipuhe 9
Kiitokset 11

TYÖN TAVOITTEET, AINEISTO JA METODI
Arkkitehti ja hänen toimistonsa – kaksoisnäkökulma 13
Tarkastelunäkökulmia arkkitehtuurimonografiaan 13
Jäsennys: ”pysty- ja vaakaleikkaus” 14
Rajauksia 14
Aineisto 15
Arvioita Vähäkallion tuotannosta 17
Nimityksistä 18

MODERNITEETTIIN LIITTYVIÄ TUTKIMUSKYSYMYKSIÄ
Moderniuden muotoja 19
Modernisoituva Suomi 20
Arkkitehdin työnkuvan muutoksia 22
Tutkimuskysymyksiä 22

1. ELÄMÄ
Työläispojasta arkkitehdiksi 27
Ihminen töiden takana 31
Kollegojen kentässä 34
Aatteena suomalaisuus 35

2. TYÖYHTEISÖT JA VERKOSTOT
1 Oma toimisto 39
Liikkeellelähtö 39
Tuotannon kronologiaa 40
Avustajat 41
”Cheefi” ja toimistopäällikkö 42
Toimiston tyylejä ja työtapoja 43

2 Liikesuhteita 44
Toimeksiantajasuhteita punapääomasta sinivalkoiseen 44
Arkkitehti liikemiehenä ja rakennuttajana 46

3 Elanto ja Kulutusosuuskuntien Keskusliitto 50
Suomalaisen osuustoiminnan ja Elannon alkuvaiheista 51
Suunnittelua Elannolle Tannerin siipien suojassa 52
Suunnittelun kollektiivisuus KK:ssa 53
Standardisointi osuuskauppaliikkeen suunnittelussa 54
Liikemiesarkkitehti osuuskauppaliikkeen palveluksessa 55

4 Rakennushallitus 56
Kritiikki rakennushallintoa kohtaan ja hallinnonuudistus 57
Vähäkallio pääjohtajaksi 58
Sodan katkaisema virkakausi 59
Suunnittelijakunta 60
Rakennushallituksen arkkitehtuuri 61

3. TUOTANTO
1 Huonekaluja ja sisustuksia 65
Vähäkallio Kotitaide-lehdessä 65
1910-luvun sisustuksia 67

Vähäkallio huonekalusuunnittelijana 70
Annalan arkkitehtikodin viesti 71

2 Kartanot 74
Jeppas 1915 75
Ali-Takkula ja Snettans 1926 75
Sorkki 1927-29 77
Kytäjä 1932, 1948-49 79
Vähäkallion kartanoarkkitehtuurista 86

3 Yksityistalot 84
Huvila Vinnal Tallinnaan 84
Tiilihuviloita 1920-luvulta 1930-luvun alkuun 84
Syvähuokon talo 1927 86
Koskilinna 1928 88
Funkista yksityistaloissa 90
Yksityistalojen arkkitehtuurista 91

4 Kerrostalot 92
Vähäkallion kerrostalosuunnittelu Helsinkiin 92
1910-luvun asuinkerrostaloja Eirassa ja Kalliossa 94
1920-luvun alun tiilitalot 96
Annala 1923 98
Antinkatu 33-35, 1924 100
Simonlinna 1924-25 ja Helsingin Johannes 1925 101
Elannon asuintalohanke Viides Linja 4, 1919-27 104
Työväenasuntoja Siltasaareen, Kallioon ja Vallilaan 107
Keskustan rapattuja kerrostaloja 110
Joukolan punatiililinna 1928-29 112
Tyylimurros ja pelkistyminen 1929-39 113
Vähäkallio asuinkerrostalojen sunnittelijana 116

5 Pankit 120
Säästöpankit 1913-35 120
Kansallis-Osake-Pankit 1930-38 128
Pankkisaleista 132
Vähäkallion pankkitalojen tyylistä 133

6 Liiketalot 135
Raken Raitti-pasaasi 1913-16 136
Stockmannin, Sellgrenin ja Fennian kilpailut 1915-19 138
Aikalan liiketalosuunnitelmia 1928 -29 140
Raken tavaratalo 1930-33 141
Vähäkallio liikerakennusten suunnittelijana 142

7 Hotellit 144
Toimeksiantajana Matkailijayhdistys 146
Kaupunkihotellit 149

8 Elokuvateatterit 150
Elokuvakaupunki Helsinki 151
Vähäkallion elokuvateatterit Helsingissä 152
Helsingin ulkopuoliset elokuvateatterit 158
Vähäkallio elokuvateatterien suunnittelijana 160

9 Kino-Palatsin pilvenpiirtäjäunelma 162
Suomalainen pilvenpiirtäjäkeskustelu 1920-luvun alussa 162
Kino-Palatsi- suunnitelmat 1928-30 163

10 Yrjönkadun uimahalli 170
Esivaiheita 171
Yrjönkatu-hanke 1926-28 173
Arkkitehtuuri 175
Uimahallin myöhemmät vaiheet 178

11 Koulut 180
Liikemiesten Kauppaopisto 1925-27 181
Kallion Yhteiskoulu 1925-29 184
Yhteiskunnallinen Korkeakoulu 1929-30 188
Ammattienedistämislaitos 1928-31 191
Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu 1936-37 195
Vähäkallio koulusuunnittelijana 201

12 Kirkot 202
Kytäjän kyläkirkko 1936-39 203
Elis Gulin kirkkoarkkitehtuurista 206
Suunnitelma Ensoon 1937 206
Tradition ja modernisuuden suhteesta Vähäkallion kirkoissa 208

13 Teollisuusrakennukset 210
Teollisuusrakennus arkkitehdin tehtävänä 210
Varhaiset teollisuusrakennukset 215
Elannon tuotantokorttelin vaiheita 219
Osuusliike Kyminmaan kortteli Kotkassa 1920-24 230
OTK:n kortteli 232
Puunjalostusteollisuutta – Vähäkallio Kaukopäässä 1934-35 238
Puunjalostusteollisuuden täydennyksiä Ensossa ja Kotkassa 1936-37 244
Kuitu Oy 1937-38 249
Alkon pääkonttori ja keskusvarasto Helsingissä 1937-40 251
Kolme vuosikymmentä teollisuuden arkkitehtina 262
Teollisuuden prosessit ja arkkitehdin tehtävä 264

14 Teollisuuden asuinympäristöjä 266
Rakennuksia Koskensaaren naulatehtaille 1916-25 267
Kaukopää: Lättälä, Pomola ja Insinööriniemi 1934-36 270
Kuitu Oy:n asuntoalue 1937-39 276
Koskensaaresta Kaukopäähän - koheniko asumistaso? 277
Vähäkallion arkkitehtuuria Enson teollisuusyhdyskunnassa 278

4 TEKNISET JA ESTEETTISET KEINOT
1 Rakenteet ja materiaalit 289
Betonin mahdollisuudet, uudet tuotteet ja asennukset 289
Suunnittelijoita ja toteuttajia yhteistyökumppaneina 291
Taiturillista tiilimuurausta 293

2 Vähäkallion tyylistä 1928-40 299
Tyylikäsitteestä 299
Kansainvälisiä uuden arkkitehtuurin määritelmiä 300
1930-luvun suomalaisen arkkitehtuurin erityispiirteitä 302
Vähäkallion monet tyylit 306
Vähäkallio eklektikkona ja rationalistina 307

3 Motiivit ja koristelu 309
Suosikkimotiiveja 309
Veistoskoristelu 313
Sisätilat 317

5 ARKKITEHDIN TOIMINTAYMPÄRISTÖ
Suunnittelun osalliset 323
Työtavat, toimiston koko ja ilmapiiri 324
Pääsuunnittelija ja suunnittelun osa-alueet 326
Toimeksiantajakunta 327
Suunnitteluprosessien vaikutuksesta töiden laatuun 329
Osana ammattikuntaa 331

6 VÄHÄKALLIO, TOIMIJA AJASSAAN
Moderniteetti henkilökohtaisena projektina 337
Modernit tehtävät ja asiakassuhteet 338
Ammattikuva 339
Maltillinen modernisti 341
Modernius ja historia 342
Vallan keskiöstä unohduksiin 343

LIITTEET
1. Vähäkallion vuodet ja työt, elämänkerrallista ja tuotannon kronologiaa 346
2. Säilyneet työt: luettelo ja kartta 352
3. Luottamustehtäviä 356
4. Lahjoitukset 357
5. Arkkitehtiavustajia ja yhteistyökumppaneita 359
6. Koristetaiteilijoita avustajina 361
7. Rakennustekniikan alan yhteistyökumppaneita 362
8. Kartanoelämää Kytäjällä 363

HENKILÖHAKEMISTO 365

VIITTEET 369

LÄHTEET 413

SUMMARY 427

Esipuhe

Miksi tutkin arkkitehtia, jonka tuotanto laajemmissa suomalaisen arkkitehtuurin historian esittelyissä on jäänyt vähille maininnoille? 1920-ja 30-luvuilla Väinö Vähäkallio oli julkaistuimpia ja menestyneimpiä arkkitehtejamme. Syyt, miksi hän on mahtunut vain marginaalisesti myöhempiin arkkitehtuurihistorian kuvauksiin, ovat pohtimisen arvoisia.

Tätä työtäni edelsi kirja Osuusliike rakentaa (1987). Luonnehdin siinä lyhyesti Väinö Vähäkalliota Elannon ja Kulutusosuuskuntien Keskusliiton johtavana arkkitehtina 1910-luvulta 1930-luvun alkuun. Suomen rakennustaiteen museo ehdotti kirjan julkaisemisen yhteydessä Vähäkalliosta julkaisua osana museon monografia-sarjaa. Aikataulua ei annettu ja ”V”-mappiin kertyi varsin satunnaisesti aineistoa. Kytäjän kartanon uudet omistajat lahjoittivat keväällä 1995 rakennustaiteen museolle kartanon ullakolta löytyneen laajan kokoelman Vähäkallion piirustuksia. Sen pohjalta syvennyin uudestaan henkilöön ja toimistoon.

Lähestyessäni Vähäkallion töitä hämmennyin niiden tyylillisestä ja laadullisesta vaihtelusta. Haastattelujen kautta alkoi hahmottua kuva monista eri toimijoista yhdessä toimistossa. Työstäni kehittyi polveileva prosessi, jossa edettiin henkilömonografiasta ”toimistomonografiaan”, takaisin henkilöön ja hänen suhdeverkostoihinsa pohdittaessa arkkitehdin roolia suunnitteluprosessissa. Aineistosta nousi esiin kiinnostavia teemoja: arkkitehdin rooli sosiaalisessa kentässään ja erityyppisissä suunnittelutehtävissä. Arkkitehdin moninaista roolia minut sai pohtimaan edesmennyt työnantaja ja ystävä, tekn.tri Kirmo Mikkola. Elämässään ja kirjoituksissaan Kimppi korosti arkkitehtia monialaisena toimijana: suunnittelevana, ”poikkitaiteellisena”, tutkivana, hallinnoivana, politikoivana. Toinen edesmennyt ystävä, arkkitehti Erkki Kairamo pohti paljon arkkitehdin eettistä vastuuta valintoineen ja pääsuunnittelijan asemaa työryhmässä. Edu koki itsensä ”lyyriseksi insinööriksi” tuotantolaitosten suunnittelijana ja puhui teollisen prosessin ymmärtämisen tärkeydestä itselleen.

Opiskeluaikoina työskentelin Matti K. Mäkisen toimistossa, jossa piirettiin tuotantorakennuksia ja Rakennustietosäätiössä, joka on suomalaisen standardisoinnin uranuurtaja. Teollisuuden arkkitehtuurin tutkimiseen antoi työkaluja Industriminnen i Norden -jatkokoulutuskurssi 1998. Itselleni läheinen teema ovat sisätila ja sisustukset, joiden vähättelyyn arkkitehtuurin opetuksessa kiinnitin huomiota opiskeluvuosina. Protestini oli 1800-luvun lopun julkisia sisätiloja käsittelevä lisensiaattityö. Olen saanut opettaa sisustuksen historiaa Oulun arkkitehtiosastolla ja Taideteollisessa Korkeakoulussa. Sitä, samoin kuin arkkitehtuurin historiaa monista muistakin näkökulmista olen saanut opettaa Teknillisessä Korkeakoulussa.

Teema, joka Vähäkallion elämästä nousi yllättäen ja työn kuluessa voimistuen esiin oli suomalaisuusaate. Arkkitehtuurin diplomityöni (1976) koski Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran taloa, suunnittelijana Sebastian Gripenberg, fennomaani ja Vähäkallion varhainen edeltäjä rakennushallinnon ylimpänä johtajana. Jokin ympyrä tuntuu nyt menevän umpeen.

Arkkitehdin koulutukseeni kuului kertomus ”herooisen valkoisen” funktionalismin voittokulusta arkkitehtuurissa. Tämän työni ollessa jo vireillä sain kytkeytyä professori Eeva-Maija Viljon johtamaan tutkimukseen ”Nykyaikaistumisen projekteja kuvataiteessa, taideteollisuudessa ja arkkitehtuurissa: Uusia modernismin malleja suhteessa naisiin ja kokeilevaan suunnitteluun Suomen itsenäistymisen ensimmäisinä vuosikymmeninä.” Ryhmässämme olen ainoa miespuolista suunnittelijaa tutkiva. Olen todennut, ettei Vähäkallion toimeksiantaja ja ”hyvä veli”-verkostoihin kuulunut juuri lainkaan naisia – tulos sekin. Vähäkallio-teema valikoitui projektiin ”toisenlaisen modernismin” edustajana, jolla tarkoitettiin ”puhtaan” funkiksen rinnalla elänyttä ”ei niin valkoista eikä niin koristeetonta” arkkitehtuuria. Suuri osa Vähäkallion 1930-luvun tuotannosta edustaa sitä. Näkökulma tähän ”toisenlaiseen” on ollut haaste suhteessa koulutukseeni.

Tutkijan työ koostuu yksinäisten hetkien lisäksi ajatustenvaihdosta tutkijatoverien kanssa. Keskustelut suhteellistavat oman tutkimuksen ainutlaatuisuutta. Rakennukset itsessään ja niihin liittyvä historia sytyttävät. Muistot Suomalaisen Yhteiskoulun talosta ovat lähtemättömiä niin minulle kuin monille koulutovereilleni. Vähäkallion nimissä olen työni kuluessa päässyt naula- ja sellutehtaaseen, Alkon johtokunnan huoneisiin, patriisiasuntoihin, Kilpisjärvelle ja entiseen Ensoon, Svetogorskiin sekä Tukholmaan. Työnteon eräänlainen henkinen keskipiste on sijoittunut itähämäläiseen maalaismaisemaan Urajärvelle. Tarkastellessani sotaa edeltävää aikaa olen myös halunnut katsoa vanhempieni nuoruusvuosiin.

KIITOKSET

Työn eri osia ovat kommentoineet seuraavat: FT Anna-Lisa Amberg Vähäkallion huonekaluja ja sisustuksia, dosentti Antti Kuusterä modernisoitumista, liikesuhteita ja säästöpankkeja, tekniikan lisensiaatti Harri Hautajärvi matkailurakennuksia, arkkitehti Ulla Rahola Suomalaista Yhteiskoulua, valtiotieteen maisteri Antti Hannula elokuvateattereita ja Kinopalatsia, arkkitehti Sari Viertiö Kytäjän kirkkoa, FM Helena Hakkarainen Helsingin teollisuusrakennuksia sekä arkkitehdit Erkki Mäkiö ja Petri Neuvonen rakennustekniikkaa ja materiaaleja käsitteleviä lukuja.

Merkittävä, kokonaisuuden kriittinen ja silti kannustava kommentoija on ollut professori Eeva-Maija Viljo. Olen saanut osallistua hänen johtamaansa hankkeeseen ”Nykyaikaistumisen projekteja kuvataiteessa, taideteollisuudessa ja arkkitehtuurissa”. Ryhmän jäsenet Maarit Henttonen, Tutta Palin, Renja Suominen-Kokkonen, Lena Svinhufvud ja Margareta Willner-Rönnholm ovat innostavia keskustelukumppaneita.

Kiitän esitarkastajiani perusteellisesta tutustumisesta työhön useassa otteessa ja rakentavasta kritiikistä: professori Riitta Nikulaa erityisesti editointiehdotuksista ja professori Matti K. Mäkistä arkkitehdin työhön, rakennushallintoon ja teollisuuden arkkitehtuuriin liittyvistä keskusteluista. Työn valvoja, professori Vilhelm Helander ansaitsee suuret kiitokset tietorikkaana, kannustavana ja tarkkana ohjaajana.

Tärkeä työtäni tukenut yhteisö on työpaikkani Teknillisen Korkeakoulun arkkitehtiosasto: arkkitehtuurin historian oppituolin työtoverini, joista monet ovat oppituolin ja valtakunnallisen arkkitehtuurin historian jatkokoulutusseminaarien aktiivisia osallistujia. Arkkitehtiosaston henkilökunta, erityisesti osastosihteeri Anna Pesonen, valokuvaajat Arja Lampinen ja Anne Kinnunen, kirjaston henkilökunta, vahtimestarit ja arkkitehtiopiskelija Kristo Vesikansa auttoivat käsikirjoituksen muuttumista kirjaksi.

Aloite Vähäkallio-aiheiseen kirjaan tuli alunperin Suomen rakennustaiteen museosta, museonjohtaja Marja-Riitta Norrilta. Museon henkilökunta, ennen muuta myös arvokkaita editointiehdotuksia esittänyt Timo Keinänen, Erkki Vanhakoski, Elina Standertskiöld ja Timo Tuomi, on antanut aulista apua tietojen ja kuva-aineiston hankinnassa. Kuvakäsittelyä ovat taitavasti hoitaneet arkkitehdit Heta Timonen sekä taitosta vastanneet Katja Huovinen ja Giovanni De Cupertinis. Ystäväni ja omaiseni ovat tukeneet minua koko työn ajan.

Monenlaista apua olen saanut lisäksi myös seuraavilta:

Jaakko Ahvenainen, Anna Aikala, Jussi Aspiala, Anni Björklund, Amanda Eskola, Simo Freese, Selja Flink, Hilkka Högström, Antero Innamaa, Antti Ilveskoski, Timo Jeskanen, Sirkkaliisa Jetsonen, Maila Klemettinen, Paula Koho, Mauri Korkka, Anu Kotli, Kalevi Koukkunen, Antti Kuusterä, Inka-Maria Laitila, Seppo Laitakari, Yrjö Larmola, Pekka Lehtinen, Katri ja Simo Lehto, Laura Leppänen, Pekka Leskelä, Kaija Linnahalme, Eija-Liisa Linnapuomi-Kanerva, Tommi Lindh, Markku Mattila, Jaana Moberg, Jouni Multimäki, Matti Muoniovaara, Aimo Nissi, Eeva-Liisa Pelkonen, Annukka Pietilä, Janne Prokkola, Laura Ruscitti, Eija Saijonmaa, Nils-Henrik Sandell, Hannu Saraluoto, Mikko Soininvaara, Paavo Suikkari, Tore Tallqvist, Olli Tanner, Unto Tupala, Lauri Tykkyläinen, Kari Uusitalo.

Kiitokset myös haastatelluille ja viitetietojen antajille, jotka on mainittu lähdeluettelossa.

Kiitokset seuraaville yhteisöille edustajineen:

Arkkitehti-lehti: päätoimittajat Esa Laaksonen ja Harri Hautajärvi, toimittajat ja taittajat /Arkkitehtitoimisto Okulus Oy: Mikko Bonsdorff ja Kati Winterhalter/ Helsingin kaupunginmuseo: Arja Björkman /Helsingin Yliopiston vierasasunnot, Urajärven kartano/ Hyvinkään kaupunginmuseo: Lea Bergström / Imatran kulttuurihistoriallinen museo: Juhani Pulkkinen /Industriminnen i Norden -jatkokoulutuskurssi: Marie Nisser ja Per Schybergsson /Isännöitsijätoimistoja Seppo Hilpo, Jouko Jusi, Primesta: Ensio Mäkelä, Alfa Oy: Jorma Pellosniemi, Apteekkien eläkekassa: Markku Holma / Kajaanin kaupunginmuseo: Päivi Tervonen / Kallion ilmaisutaidon lukio: rehtori Seppo Nyyssönen, lehtorit Jari Aalto ja Esko Lukkarinen /Kolin Kotiseutuyhdistys: Ilmari Martikainen / Koskensaaren naulahtehtaat: Jari Puukilainen / Kuopion Ympäristökeskus: Helena Riekki / Kymenläänin maakuntamuseo: Timo Lievonen / Kytäjän kartano: Helena Backman ja Jari Hakkarainen / Lahden Kaupunginmuseo: Riitta Hänninen ja Riitta Niskanen/ Lemminkäinen Oy: Matti Aalto / Rake Oy: Tiina Heiden-

strauch / Rauman kaupunginmuseo: Raija Niemi, Anna Nurmi-Nielsen / Romanian suurlähetystö: Mircea Costineau / Senaatti-kiinteistöt: Riitta Samio ja Ville Vuolle / Stora Enso Oy: Yrjö Rauhasalo / Suomen Kiinteistölehti: Jukka Sirén / Suur-Savon museo: Pentti Nousiainen / Työväen Arkisto: Petteri Tanskanen.

Apurahoin ovat tutkimustani tukeneet:

Ella ja Georg Ehrnroothin säätiö, Suomen Kulttuurirahasto, Suomen Akatemia: projektin Arkkitehtuurin historian tutkimus rakennetun ympäristön kestävän hoidon perustana hankkeessa Ekologisen rakentamisen tutkimusohjelma sekä hankkeessa Nykyaikaistumisen projekteja kuvataiteessa, taideteollisuudessa ja arkkitehtuurissa, Suomalais- ruotsalainen kulttuurirahasto, Oskar Öflunds stiftelse, Kotkan kaupunki, Visuaalisten taiteiden säätiö Yhdysvalloissa.

Työn tavoitteet, aineisto ja metodi

Arkkitehti ja hänen toimistonsa – kaksoisnäkökulma

Väinö Vähäkallion (1886-1959) maine tunnetaan paremmin kuin hänen tuotantonsa. Legenda elää Suomen suurimman kartanon omistajasta, arkkitehdista, joka kokosi valtavan omaisuuden. Moni yhdistää Vähäkallion nimen Kytäjän kartanon myöhempiin kohtaloihin, mutta ne eivät kuulu tämän työn teemoihin. Vähäkallion arkkitehtuuri näkyy Helsingin kaupunkikuvassa: Kamppia hallitsevat 1920-luvun punatiiliset asuinkerrostalot, Hämeentietä rytmittävät osuuskauppaliikeen maamerkkirakennukset ja Salmisaaren kaupunkikuvallisen draaman luo Alkon pääkonttorin ja keskusvaraston muodostama kokonaisuus. Helsingin keskustan arkkitehtuuriaksentit jäivät tosin toteuttamatta. Vähäkallio on yleisölle sekä tuttu että tuntematon arkkitehti.

Vähäkallio oli monipuolinen suunnittelija tuotannon ulottuessa huonekaluista teollisuusalueisiin; hänen toimistossaan suunniteltuja, toteutettuja rakennuksia on puolisentoista sataa. Hän ei ollut tyylillinen uranuurtaja, mutta oli uutuuksien soveltaja, joka antoi tunnistettavan leiman töilleen. Vähäkallio oli organisaattori, joka työllisti tehokkaasti niin pienen toimistonsa kuin Kulutusosuuskuntien Keskusliiton suunnittelijakunnan. Organisaattorin kokemuksia hän hyödynsi Rakennushallituksen pääjohtajana. Hän suunnitteli korkeita rakennuksia ja sovelsi töissään teknisiä uutuuksia. Vähäkallio tunnisti teollisuuden erityisvaatimukset ja oli ensimmäisiä osoittamaan prosessin muodon teollisuusrakennuksen hahmossa. Hän näki liikemiehen silmin Helsingin keskustan tarjoamat mahdollisuudet moderneille liikerakennuksille. Hän muokkasi uusien keskustojen ilmettä Ensossa ja Hyvinkäällä.

Arkkitehdit kehittävät monistettavia ratkaisuja varsinkin erikoistuessaan tiettyihin rakennustyyppeihin. Vähäkallio tyypitteli paljon, muunnellen perusratkaisuja sisustuksissa ja lukuisissa eri rakennustyypeissä.

Tutkimus on kaksijakoinen: yhtäällä tarkasteltavana on arkkitehdin elämä, jota voidaan luonnehtia kiinnostavaksi suomalaiseksi elämänkaareksi. Toisaalta tarkasteltaessa Vähäkallion tuotantoa ovat kiinnekohdat henkilöön löyhempiä. Vähäkallion tuotannon syntyä peilataan suhteessa hänen toimintaympäristöihinsä kuten eri työyhteisöihin ja toimeksiantajakuntaan.

Vähäkallion sosiaalinen nousu alemmasta keskiluokasta kiinnostaa aikansa kuvastajana. Vauhdittajina nousuun olivat lahjakkuuden lisäksi lapsuuskodin mallit, läheltä seurattu Väinö Tannerin ura, elämäntyylin opettajana ensimmäinen vaimo. Aatemailman, poliittisten ja taloudellisten suhteiden tarkastelu tuntuu Vähäkallion kohdalla hedelmälliseltä. Mikä on arkkitehdin persoonan ja hänen töidensä välinen suhde? Miksi poliittisesti konservatiivinen henkilö toimi ”edistysmielisen” osuusliikkeen pääsuunnittelijana? Annan monien todistajaäänien kertoa arkkitehdin elämästä ja persoonasta, siinä määrin mielenkiintoinen elämä ja yhteiskunnallinen asema oli Vähäkalliolla. Pohdin ”liikemiesarkkitehdin” roolia, johon ammattikunnalla oli ja edelleenkin on ambivalentti suhde. Koska moni muukin kuin Vähäkallio osallistui toimiston tekemiin arkkitehtonisiin ratkaisuihin esittelen lyhyesti pääavustajat; heistä usea loi sittemmin oman näyttävän uran.[1]

Arkkitehtuurista kirjoitettaessa on vaikeaa olla arvottamatta sitä. Voi nähdä esteettisesti enemmän tai vähemmän puhuttelevia ratkaisuja. Töitä voi myös tarkastella todistuskappaleina ajastaan: miten oli tapana tehdä, mikä oli muotia, mihin oli olemassa ”sosiaalinen tilaus”.

Tarkastelunäkökulmia arkkitehtuurimonografiaan

Tämä tutkimus kuuluu arkkitehtuurin historian alalla henkilömonografian tutkimustraditioon työ- ja esittämistavaltaan. Siihen liittyy piirteitä myös ns. ryhmämonografiasta, jonka muodoiksi Eva Rudberg määrittelee mm. kuvaukset arkkitehtitoimistosta, arkkitehtikollektiivista, erityisryhmistä kuten naisarkkitehdit tai koulukuntaa muodostaneesta arkkitehdista seuraajineen.[2] Vähäkallion toimistossa työskenteli erinomainen avustajakaarti. Onkin vaikea tehdä tarkkoja johtopäätöksiä monien töiden tekijyydestä: mikä on toimistonpitäjän luonnostelemaa, mikä avustajien? Toimistonpitäjä kuitenkin valitsee avustajansa ja hyväksyy töiden peruslinjauksen.[3] Tekijyyden epävarmuus tai hajaantuminen on eräs syy työn ryhmämonografianomaiseen otteeseen ainakin sikäli, ettei Vähäkallion henkilökohtaisen tyylin kehitys ole tarkastelun polttopisteessä – täysin sitä ei ohiteta.

Vähäkallion varhaisten vuosien tuotannon varsin perusteellisen esittelyn eräs syy on se, että hän osallistui tuolloin omakohtaisemmin suunnitteluun kuin myöhemmin.

Yhdysvaltalainen taidehistorioitsija Wayne Attoe jakaa arkkitehtuurin arvioinnin, kritiikin kolmeen pääluokkaan: Normatiivinen kritiikki hakee kriteerinsä kohteen ulkopuolisista normeista, järjestelmistä, tyypityksistä jne. Tulkitseva kritiikki pyrkii vaikuttamaan, ottamaan kantaa tai välittämään vaikutelmia. Kuvaileva kritiikki kuvaa kohdetta ”sellaisena kuin se on” tai kohteen syntyhistoriaa. Kuvattavan ollessa henkilö, on kyseessä biografia.[4] Biografinen kuvailu on aina jollain lailla valikoivaa: tiettyjä teemoja painotetaan mm. jotta elämäntyö nousee muistettavammaksi.[5] Kirjoittajalla tapaa lähtökohtaisesti olla suhde kuvattavaan, usein ihaileva. Omalta osaltani olen pyrkinyt suhtautumaan kuvattavaani kriittisesti mutta ymmärtäen. Kuvaileva kritiikki, ollessaan kontekstuaalista liittää vailla arvoasetelmia kohteen sen sosiaaliseen, taloudelliseen tai yhteiskunnalliseen ympäristöön.[6] Kuvailevan kritiikin arviointi jää pääpainoisesti neutraaliksi.

Kritiikin lajit esiintyvät harvoin täysin puhtaina. Henkilömonografia ei ole itsessään metodi vaan edellyttää erilaisia metodeja empiirisen materiaalin analysoimiseen, eikä niitä ole välttämätöntä erottaa toisistaa, huomauttaa Anders Bergström.[7] Eva Rudberg on korostanut henkilömonografian pedagogisuutta apuvälineenä tiedon muotoilemiseen ja välittämiseen.[8] ”Lähihistoriallisessa” monografiassa nousee haastattelujen merkitys aineistossa.[9]

Yhdistän työssä kuvailevan kritiikin eri lajeja: biografista kuvailua tyyppi-, visuaaliseen ja kontekstuaaliseen kuvailuun. Kuvaan suunnittelijan elämää vetämättä kovin suoria yhteyksiä hänen tuotantoonsa, mm. siitä syystä, että kuvaan myös suunnittelijakollektiiveja. Henkilökuvaukseen on ollut käytettävissä eräitä haastatteluja. Merkittävä persoonallinen aineisto puuttuu kuitenkin sikäli, että Vähäkallio ei nimeksikään ilmaissut pyrkimyksiään kirjallisesti, eikä juuri suullisestikaan.[10] Mitä arkkitehti ”halusi”, mitä hänen töidensä oli tarkoitus ilmaista? Intentioiden pohdinta jää pakostikin epäsuoraksi. Tutkimuksen biografinen kuvailu on kontekstuaalista, joskin luonnosmaisesti: kuvailtava suunnittelija oli aktiivinen toimija aikansa taloudellisessa ja poliittisessa kentässä. Hahmottelen näitä taustoja. Olen pyrkinyt kuvaamaan arkkitehdin verkostoja liiketuttavien ja toimeksiantajien, kollegojen, asiantuntijoiden ja avustajien suhteen. Olen pyrkinyt kertomaan yhden ihmisen ja toimiston näkökulmasta ”koko tarinan”, vaikka osin luonnosmaisestikin. Kyseessä on siis henkilömonografian ja ryhmämonografian yhdistelmä. Kysymyksenasettelu kohdistuu myös moderniteetin näkökulmaan.

Jäsennys: ”pysty- ja vaakaleikkaus”

Työ jäsentyy elämäkerrallisen esittelyn jälkeen Vähäkallion toimintaympäristöjen ja tuotannon erittelyyn. Toimintaympäristöt jakautuvat yksityiseen toimistoon ja julkisiin tai puolijulkisiin työyhteisöihin (Matkailijayhdistys, osuustoiminta, rakennushallitus). Tutkin Vähäkallion oman toimiston tuotantoa ”pystyleikkauksena” rakennustyypeittäin, tyyppien sisällä kronologisesti. Rakennustyyppien järjestys noudattaa pääpiirteissään niiden ajallista painottumista Vähäkallion tuotannossa. Korostan eri näkökulmia eri rakennustyyppien kohdalla: tyypittelyä (pankit, asuintalot), rakennustyypin uutuutta (elokuvateatterit, pilvenpiirtäjä, uimahalli) tai arkkitehdin roolia suunnittelijoiden ryhmässä (teollisuuslaitokset).

Käsittelen arkkitehdin tuotantoa uudestaan ”vaakaleikkauksena”, yhteenvedonomaisesti mutta uusista näkökulmista: hänen betoni- ja tiilirakenteisiin ja materiaalinkäyttöön liityviä keinojaan, hänen esteettisiä keinojaan sekä ammatillista ja liikesuhteiden kenttää, jolla hän toimi. Pohdin, mitkä suunnittelun taustatekijät ovat vaikuttaneet Vähäkallion tunnustetuimpien töiden laatuun. Työn keskeisiä tavoitteita on laventaa näkemystä arkkitehdin tehtävästä, tyylistä ja eräistä rakennustyypeistä. Kysymyksenasettelua suhteutetaan moderniteettiin ja modernisoituvaan suomalaiseen yhteiskuntaan. Työn ajallinen painopiste on 1920- ja 30-luvuissa.

Rajauksia

Vähäkallion oman toimiston ja hänen johtamiensa muiden suunnitteluyhteisöjen yhteenlaskettu työmäärä on hyvin suuri. Runsaasta aineistosta olen valinnut sekä merkittäviä että tyypillisiä esimerkkejä kuvaamaan Vähäkallion tuotantoa. Esittelen suurehkon määrän töitä, mutta en toki kaikkia, en paria sairaalaa, puhelinyhdistyksen taloa, suojeluskuntataloa ja huoltoasemaa. Työluettelo pyrkii olemaan mahdollisimman kattava. Sisustuksia esittelen valikoiden.

Vähäkallion töitä yksityistoimistonsa ulkopuolella esittelen vain suppeasti. Osuusliikearkkitehtuuria kuvaan lähinnä Elannon ja OTK:n tuotantokorttelien osalta. Olen kirjoittanut

aiemmin E-liikkeen osuusliikearkkitehtuurista.[11] Luonnehdin kuitenkin Vähäkallion osuustoiminnallisia toimintaympäristöjä valottaakseni hänen ammattikuvaansa. Myös rakennushallituksen kauden osalta keskityn Vähäkallion hallinnolliseen rooliin pääjohtajana.

Eräät rajaukset syntyivät tausta-aineiston puuttumisesta. Liikesuhteet olivat merkityksellisiä Vähäkallion toimeksiantojen synnylle, mutta tiedot suunnittelupalkkioista ovat vähäisiä. Suomalaista teollisuusrakentamista 1910-luvulta 1940-luvulle kuvataan vain katkelmallisesti yrityshistoriikeissa. Siksi tuotantorakennusten vertailu edes saman teollisuudenhaaran sisällä ei ole helppoa. Tarkastelen teollisuuslaitoksia ensisijaisesti arkkitehdin tehtävän kannalta keskittyen niiden yleisjärjestelyyn ja ulkoiseen arkkitehtuuriin. Taustalle jäävät sisätilat koneistuksineen, henkilöstörakennukset ja työympäristö. Konttoritaloja käsittelen suppeasti tuotantoalueiden osana. Rakenteita käsittelen lähinnä vain silloin kun ne edustavat jotakin tiettävästi uutta tai poikkeavaa; niiden osalta puuttuu laajempaa tutkimusta.

Aineisto

Primäärilähteet

Rakennukset itsessään sekä piirustus- ja valokuvamateriaali muodostavat lähdeaineiston merkittävän osan. Vähäkallion toimiston jälkeenjäänyt piirustusaineisto Suomen rakennustaiteen museossa, suurin osa luonnoksia, jonkin verran työ- ja detaljipiirustuksia, on laaja, käsittäen noin 10.000 piirustusta.[12] Pääpiirustuksia on Helsingin ja muiden paikkakuntien rakennusvalvontavirastoissa. Vähäkallion töitä julkaistiin tiuhasti Arkkitehti-lehdessä, joka on merkittävin lähde myös suhteessa aikalaisten töihin ja näkemyksiin. Vähäkallion töiden saamaa huomiota kuvataan luvun viimeisessä osassa.

Valmistuneista rakennuksista osa on tuhoutunut tai kokenut rankkoja muutoksia, osa odottaa uutta käyttöä ja osa on jälleensyntynyt korjauksen myötä. Lähes koskemattomina säilyneitä rakennuksia on muutama.[13] Tuotannon esittelyn yhteydessä olen kommentoinut lyhyesti muutoksia ja säilyneisyyttä. Työni aikana Yrjönkadun Uimahalli korjattiin pieteetillä, Rauman Fennia-elokuvateatteri tuhottiin turhaan ja yksi Vähäkallion päätöistä, Kaukopään sulfaattitehtaan vanhin osa purettiin.[14] Vuonna 2004 muutettiin kahta suurta tuotantotilaa oikeuslaitoksen ja kulttuurin käyttöön: Alkon Salmisaarentalon tehdasosaa ja Elannon leipätehdasta.

Arkistoista on työlleni tärkein ollut Suomen rakennustaiteen museon Vähäkallio-kokoelma. Merkittäviä lähteitä ovat tarjonneet Helsingissä Altia Groupin ja Alkon Salmisaarentalon arkistot, Helsingin Kaupunginmuseo, Helsingin Kaupunginarkisto ja Rakennusvalvontavirasto, Suomen Urheiluarkisto, Osuusliike Elannon arkisto, Suomen elokuva-arkisto, Elinkeinoelämän Keskusarkisto Mikkelissä, paikalliset rakennusvalvonnat[15] ja eräät yksityiset arkistot.

Vähäkallio itse kirjoitti vähän, hänen kirjastonsa on hävinnyt enkä ole siten juurikaan voinut siteerata hänen ajatuksiaan. Henkilö- ja toimistohistorian kannalta merkittäviä ovat olleet haastattelut, joskin niissä on muisteltu vuosikymmenien takaisia asioita; olen saanut haastatella eräitä entisiä avustajia ja kollegoita.[16] Sukulaiset ovat ystävällisesti avanneet valokuva-albuminsa ja esitelleet nuoruusmaisemiaan. Kytäjän kartanon vieraskirjat kertovat kesäisestä seurustelusta 1930-luvun alusta lähtien. Asiantuntijahaastattelut ovat keskeisiä elokuvateattereita ja arkkitehtitoimistojen työtä koskevissa luvuissa.

Aiempi Vähäkalliota koskeva tutkimus

Kokonaista monografiaa ei Vähäkalliosta ole kirjoitettu, mutta laajan tuotannon osista kylläkin. Vähäkallion ja Kulutusosuuskuntien Keskusliiton toimiston suunnittelemia osuusliikerakennuksia olen käsitellyt kirjassa Osuusliike rakentaa 1987.[17] Tämän työni eri aiheita on julkaistu artikkeleina. Useat opinnäytteet sivuavat Vähäkallion toiminnan jotakin aspektia. Sten Björkman luonnehti Helsingin Yliopiston taidehistorian proseminaariesitelmässään 1973 Vähäkallion tunnetuimpia töitä ja haastatteli arkkitehdin sisarta, Martta Vähäkalliota sekä entistä avustajaa Olli Saijonmaata. Harri Hautajärvi on kirjoittanut Vähäkallion suunnitelmista Matkailijayhdistykselle lisensiaatintyössään Oulun yliopistoon.[18] Laura Leppäsen pro gradu Helsingin Yliopiston taidehistorian laitokselle käsitteli Elannon asuintaloarkkitehtuuria.[19] Ohjaamassani Teknillisen Korkeakoulun Arkkitehtiosaston diplomityössä Janne Prokkola tutki Alkon pääkonttori- ja tehdaskompleksia Salmisaaressa.[20] Teija Mäkelä laati diplomityön Kytäjän kartanon talouskeskuksen kehittämisestä Tampereen Teknillisessä korkeakoulussa.[21] Jaana

Mobergin diplomityö Oulun Yliopistoon käsitteli Helsinki-Malmin lentoasemaa. Antti Korkan kulttuurihistorian pro gradu -työ Turun yliopistoon suomalaisista funktionalistisista teollisuusyhdyskunnista käsitteli yhtenä Kaukopäätä.[22] Työni loppuvaiheessa ilmestyi Kinopalatsi-hankkeesta käydystä keskustelusta Silja Laineen artikkeli,[23] joka liittyy tekeillä olevaan väitöskirjaan Turun Yliopiston kulttuurihistorian laitokselle.

Tärkeää aineistoa tarjosivat inventoinnit: Henrik Wagerin Enso-Gutzeit Oy:n teollisuuslaitoksista,[24] Hilkka Högströmin Yrjönkadun Uimahallista, Amanda Eskolan Suomalaisesta Yhteiskoulusta ja Ammattienedistämislaitoksesta[25] sekä Helena Hakkaraisen ja Lauri Putkosen inventointeihin pohjautuva kirja Helsingin teollisuusalueista 1995. Sari Viertiö inventoi 1999 Kytäjän kirkon laatimansa restaurointisuunnitelman yhteydessä. Arkkitehtitoimisto Livady Oy inventoi Alkon Salmisaarentalon 2000 ja Arkkitehtitoimisto Okulus Oy Vuorikatu 5:n asuinkerros- ja koulutalon. Kaupunkien ja seudulliset alueinventoinnit, kaupunki-, yritys-, laitos- ja talohistoriikit ovat täydentäneet aineistoa. Rakennushallituksen toiminnasta on julkaistu useampi historiikki.[26]

Ajan arkkitehtuuriin ja yhteiskuntaan liittyvä aineisto

Esityksen ajallisen painopisteen ollessa 1920- ja 30-luvuissa olen hakenut skandinaavisia rinnastuksia monografioiden lisäksi pohjoismaisen klassismin ja funktionalismin yleisesityksistä. Ruotsalaista arkkitehtuuridebattia 1910-1935 on tutkinut Eva Eriksson.[27] Lisa Brunnströmin teos Kooperativa Förbundetin arkkitehtuurista ilmestyi 2004. Kansainvälisen modernismin yleisesitykset tarjoavat välähdyksiä funkiksen rinnalla eläineiden tyylien moninaisuudesta. Modernismin retoriikkaa valottavat Alain Colquhounin esseet[28] ja Adrian Fortyn arkkitehtuurin kieltä koskeva teos.[29] Suomalaisista kirjoittajista Teppo Jokinen on eritellyt tyylin ja modernismin suhdetta väitöskirjassaan Erkki Huttusesta.[30] Modernismin ja moderniteetin suhdetta koskevissa pohdinnoissa tukeudun Matei Calinescun[31] ja Hilde Heynenin[32] teoksiin.

Suomalaista ns. 20-luvun klassismia ovat käsitelleet laajimmin Riitta Nikula väitöskirjassaan,[33] Simo Paavilainen[34] ja Kirmo Mikkola.[35] Nikulan kirjoitus suomalaisen arkkitehtuurin 1920-30-luvuista teoksessa Ars Suomen Taide 1992 on yhteenveto rakennustyypeittäin jäsennettynä.[36] Suomalaisen funkiksen alkuvaihetta on valottanut Raijaliisa Heinonen lisensiaatintyössään.[37] 1930-lukua tarkasteltiin pitkään ”valkoisen sankarifunkiksen” näkökulmasta, mutta mm. Anne Mäkisen puolustuslaitoksen arkkitehtuuria, Elina Standertskiöldin Pauli Blomstedtiä ja Pekka Leskelän Oiva Kalliota koskevat tutkimukset ovat laajentaneet näköaloja.[38] Punatiilinen, Helsingille tyypillinen 1920-30-lukujen arkkitehtuuri on saanut osakseen vähän huomiota, joskin Nikula on väitöskirjassaan luonnehtinut sitä Etu-Töölön osalta. Mart Kalm valottaa Viron arkkitehtuurin historiassaan sikäläistä tyylien rinnakkaisuutta ja vaihtoehtoisuutta.[39]

Rakennustyypeistä on eniten kartoitettu asuinkerrostaloja: Eija Rauske tuoreessa väitöskirjassaan arkkitehtitoimisto Usko Nyström - Petrelius - Penttilän kerrostaloista,[40] Nikula väitöksessään Helsingin Etu-Töölöstä ja Vallilasta, Tommi Lindh lisensiaatintyössään Taka-Töölöstä ja Erkki Mäkiö työryhmineen helsinkiläisten kerrostalojen rakenteista. Kirsi Saarikangas on tulkinnut modernin asunnon muotoutumista ja Kalevi Saanilahti rakentamissäädösten vaikutuksia.[41] 1920-ja 30-lukujen konttoritaloista, kouluista ja pankeista ei ole laajempia tutkimuksia. Elokuvateatterien arkkitehtuurista 1900-luvun alussa ovat kirjoittaneet Anna-Lisa Amberg ja Sven Hirn, yksittäisistä 1920-luvun teattereista Mona Schalinin ja Timo Keinänen.[42] 1930-luvun lopun kiivasta rakentamista mm. Itä-Suomen teollisuusyhdyskuntien osalta on kuvattu vähän. 1910-30-lukujen huonekalutaidetta on kuvattu puusepänteollisuuden ja muutaman suunnittelijan kuten Aaltojen, Arttu Brummerin ja David Frölander-Ulfin näkökulmasta. Seija Heinänen on kirjoittanut Kotitaide-lehden suhteesta kansainvälisiin aatevirtauksiin.[43] Liisa-Maria Hakala-Zilliacuksen väitöskirjassa Eduskuntatalosta[44] valottuvat Vähäkalliotakin avustaneiden koristetaiteilijoiden panokset sisustuksiin. Rakennustekniikan ja -teollisuuden osalta tarjoavat Erkki Mäkiön ja työryhmän kerrostalojulkaisun lisäksi aineistoa Suomen Betoniyhdistyksen julkaisut[45] ja Jorma Ahvenaisen käsikirjoitus Paloheimon suvun liikehistoriasta.[46]

Hahmottelen ohuin piirroin suomalaista 1900-luvun alkupuolen yhteiskuntaa Vähäkallion toiminnan taustaksi. Matti Klingen ja Risto Alapuron sekä kokoomateosten kiehtovat sukellukset 1920-ja 30-lukujen suomalaisen yhteiskunnan aatemaailmaan keskittyvät ääri-ilmiöihin. Kun Vähäkallio ei kuulunut sen paremmin AKS:ään, Kiilaan tai Tornin pyöreän pöydän seurueeseen, jäävät hänen toimintansa motiivit osin arvailtaviksi. Pragmaattisen toimijan, käytännön kentällä liikkuvan arkkitehdin työn nivominen ideologioihin ei ole ylipäänsä helppoa.

Silti yhteiskunnan tila heijastui Vähäkallion saamiin toimeksiantoihin ja hänen yhteiskunnallinen suuntautumisensa tunnetaan. Vähäkallion urakehitys on liitettävissä projekteja ympäröivään ammatilliseen ja yhteiskunnalliseen kenttään.

Suomalaisuusaate on kiinnekohta pohdittaessa toimeksiantojen syntyä, muttei yksiselitteinen; nuorsuomalaisena saattoi tukea suomalaisuuden asiaa, seurustella ruotsin kielellä ja viljellä pohjoismaisia suhteita. Vesa Vares on tutkinut nuorsuomalaisuutta.[47] Nationalismin ja arkkitehtuurin kytköksiä on eritellyt Ritva Wäre väitöskirjassaan.[48] Sirpa Haila on kuvannut tutkimuksessaan Sebastian Gripenbergistä fennomanian varhaisia kytkentöjä arkkitehtuuriin,[49] samoin Eija Rauske väitöskirjassaan Usko Nyström - Petrelius - Penttilästä.[50] Suomalaisuusaatteen kytkeytymisestä talouselämään on niukasti kuvauksia lukuunottamatta Kansallis- Osake-Pankin ja säästöpankkien historiikkeja[51] sekä Matti Klingen esseetä fennomaniasta afäärinä.[52]

Tutkin arkkitehdin tuotannon ohella tuottamisen ehtoja kuten työyhteisöjä ja suhteita toimeksiantajiin. Liiketuttavista merkittävin oli Väinö Tanner, Vähäkalliolle uran vauhdittaja, ehkä roolimallikin. Rajoitun esittämään heitä yhdistäviä kiinnekohtia, konkreettisia elämänkaarten sivuamispisteitä ja toimeksiantoyhteyksiä lähteinä Tannerin muistelmat ja Jaakko Paavolaisen Tanner-elämäkerrat.[53]

Tarkastelen Vähäkallion toimintaa myös professionäkökulmasta, jossa korostuvat ammatinharjoittamisen yhteiskunnalliset kytkökset.[54] Mervi Salokangas on kirjoittanut suomalaisen arkkitehtiammatin professionalisoitumisesta vuoteen 1918.[55] Suomen Arkkitehtiliiton julkaisu Arkkitehdin työ (1992) tarjoaa monipuolisia taustoja profession pohtimiseen. Dana Cuffin teos Architecture The Story of Practice (1991) käsittelee arkkitehdin ja toimeksiantajien suhteita yhdysvaltalaisesta nykynäkökulmasta, mutta mielestäni osin yleispätevästi.

Arvioita Vähäkallion tuotannosta

Vähäkallio sai töitään varhain julkaistuiksi, sisustuksia jo 1910-luvun alussa. Hänen huonekalusuunnitelmiaan julkaisi Kotitaide-lehti. Raken kilpailun voittanut pasaasisuunnitelma 1913-1916 sai huomiota Arkkitehti-lehdessä, joka vuosien mittaan esitteli Vähäkallion rakennuksista kaikkiaan parikymmentä, osan jo hankkeina. Vähäkallion matkailurakennuksia Arkkitehti ei esitellyt. Elanto-lehti kuvasi jäsenilleen toistuvasti Vähäkallion liikkeelle laatimia suunnitelmia sekä valmistuneita rakennuksia ja sisustuksia. Suuri yleisö pääsi tutustumaan Vähäkallion töihin Suomen Kuvalehden uudisrakennusten katsauksissa, joissa esiteltiin tekniikkaa (kaksi puhelinyhdistyksen taloa, teollisuuslaitokset, pilvenpiirtäjähanke), matkailua tai koulutusta edustavia kohteita ja loistelias Antti Wihurin yksityiskoti. Kuvasivulla esitettiin Kino-Palatsi-hankkeen vaikutuksia Helsingin siluettiin.[56]

Vähäkallio itse luetteli huomattavimmiksi töikseen Insinööri- ja arkkitehtimatrikkelissa 1948 Elannon pääkonttorin, Yrjönkadun Uimahallin, Ammattienedistämislaitoksen, Yhteiskunnallisen korkeakoulun, OTK:n hallintorakennuksen, Helsingin Suomalaisen Yhteiskoulun, Kallion Yhteiskoulun, Alkon kompleksin Helsingissä, Kolin ja Ivalon matkailumajat, Lahden Seurahuoneen, Enso Gutzeit Oy:n kaikki rakennukset, mm. Kaukopään tehtaan asemakaavoineen sekä Enson pääkonttorin.[57] Matrikkelissa 1956 oli edellisistä kohteista jätetty pois Lahden Seurahuone ja lisätty Pallastunturin, Inarin ja Suursaaren matkailumajat, Kuitu Oy:n rakennukset sekä *suuri määrä asunto- ja vuokrarakennuksia*.[58]

Hilding Ekelund luonnehtii SAFAn julkaiseman suomalaisen nykyarkkitehtuurin katsauksessaan 1932 Vähäkalliota: *eräs sodanjälkeisen rakennuskauden eniten käytetyistä arkkitehdeista, viljelee myös mielellään tiiliarkkitehtuuria ja hänen julkisivuissaan yhtyy usein materiaalin taitavaan käsittelyyn omaperäinen, mutta usein hieman kaavamainen massajaottelu ja torniaiheiden käyttö*.[59] Vähäkallion yksityisen toimiston töistä esitetään kuvina Simonlinna, OTK:n varasto, Kallion Yhteiskoulu, Elannon hallintorakennus, Yrjönkadun uimahalli ja Kolin matkailumaja sekä KK:n töistä Antero Pernajan kanssa suunniteltu margariinitehdas, myymälöitä ja Georg Jägerroosin kanssa suunniteltu OTK:n Katajanokan varasto.[60] Ekelund luonnehtii Vähäkalliota kuvauksessa Helsingin sotienvälisestä arkkitehtuurista 1962 lähes samoin sanoin kuin 1932 kuvaten taitavaa tiilen käyttöä, *persoonallista vaikka melko kaavamaista otetta, raskaita rakennusmassoja tornimaisine korostuksineen* esimerkkeinä Simonlinna, OTK:n keskusvarasto, Elannon ja OTK:n pääkonttorit sekä *ehein luomus Alkon vaikuttava toimitalo*, jossa on moderniudesta huolimatta säilynyt *raskaan dynaaminen ote.* Hän mainitsee Ammattienedistämislaitoksen ja Suomalaisen Yhteiskoulun.[61] Suomen teollisuuden arkkitehtuuria-teoksessa 1952 kuvattiin Kaukopään tehdasta ja Alkon Salmisaarentaloa.[62]

Suomalaisen arkkitehtuurin yleisesityksissään kuvaavat Nils Erik Wickberg (1959) ja Vilhelm Helander (1989) Alkon Salmisaarentalon.[63] Riitta Nikulan edellisiä laajemmassa 1920- ja 30-lukujen kuvauksessa (1990) Vähäkallio saa näkyvän aseman: mainitaan Elannon korttelisuunnitelma, Elannon ja OTK:n teollisuusrakennukset Sörnäisissä, Yrjönkadun uimahalli, Yhteiskunnallinen korkeakoulu, Ammattienedistämis-laitos, Suomalainen Yhteiskoulu ja Kinopalatsi-suunnitelma. Mona Schalin nostaa esiin 1930-luvulta alkavassa suomalaisen arkkitehtuurin kuvauksessaan OTK:n pääkonttorin.[64]

Suomen 1920-luvun klassismia erittelevässä artikkelissaan (1982) Simo Paavilainen ohittaa Vähäkallion arkkitehtuurin ehkä siksi, että painottaa puista ja rapattua ”aineetonta” klassismia; tämä on varmaan eräs syistä Vähäkallion myöhempään unohtamiseen. Yrjönkadun uimahalli huomattiin 1990-luvun lopulla korjauksen ja käyttöään koskevan kiistan myötä. Raija-Liisa Heinosen kuvauksessa funktionalismin läpimurrosta esitellään Kino-Palatsi-suunnitelma.[65] Kirmo Mikkola sijoittaa Vähäkallion funkis-näyttelyn luettelossa (1979) suunnittelijaryhmään, jonka otsikoi Funkiksen leveä rintama ja kuvaa Vähäkallion 1930-luvun tyyliä *pitäytymiseksi raskaammassa uusasiallisuudessa.* Pohdin työni lopussa syitä siihen, miksi aikanaan tunnustettu suunnittelija jäi myöhemmin vaille huomiota.

Nimityksistä

Rakennuksista käytän niiden alkuperäisiä nimiä. Joitakin poikkeuksia on: Helsingin Salmisaaressa sijaitsevasta Alkon tehdas- ja keskusvarastorakennuksesta, johon sittemmin liitet-tiin pääkonttori, käytän lyhyyden vuoksi Alko Oy:n myöhemmin omaksumaa nimitystä Salmisaarentalo. Ja vaikka puhun työssä suunnittelun kollektiivisuudesta tai anonyymisyydestä, luonnehdin Vähäkallion toimiston suunnittelua usein: ”Vähäkallio suunnitteli”, ”Vähäkallion työt” jne. Kuvateksteissä ilmoitan suunnittelijanimen yleensä vain kun suunnitelma ei ole Vähäkallion nimissä. Tekstin sisällä viitataan kuvanumerointiin ennen muuta silloin kun kuva on jäljemmän luvun yhteydessä.

Moderniteettiin liittyviä tutkimuskysymyksiä

Seuraavassa esitetään moderniuteen liittyviä käsitteitä ja hahmotetaan maailmansotien välistä, modernisoituvaa suomalaista yhteiskuntaa taustaksi tutkimuskysymyksille.

Moderniuden muotoja

Käsitteellä *moderni* on Hilde Heynenin mukaan kolme eri aikoina syntynyttä merkitystä. Niistä vanhin tarkoittaa ajankohtaista, vastakohtana johonkin varhaisempaan tai menneeseen, sitä seurannut tarkoittaa uutta vanhan vastakohtana ja uusin, 1800-luvulla syntynyt merkitys hetkellistä ja vaihtuvaa.[1]

Heynenin mukaan *moderniteetti*-käsitettä käytetään viitattaessa elämisen ehtoihin, jotka säätelevät yksilön elämää modernisaation sosioekonomisessa kehityksessä.[2] Moderniteetin kokemus merkitsee yksilölle murrosta perinteeseen ja vaikuttaa syvästi hänen elämäntapaansa muutoksen kokemuksena.[3] Perinteen murros heijastuu (taiteen) *modernismiin*, joka voidaan määritellä rakennelmaksi taiteellis-intellektuaalisia ideoita ja liikkeeksi, joka käsittelee modernisaatioprosessia ja moderniteetin kokemista. *Modernisaatio*-termillä kuvataan sosiaalista kehitystä, jonka piirteisiin kuuluvat mm. teknologinen edistys, teollistuminen, kaupungistuminen ja väestönkasvu, byrokratian kasvu, kansallisvaltioiden vahvistuminen, massaviestinnän kasvu, demokratisoituminen ja laajeneva (kapitalistinen) maailmantalous.[4]

Heynen tarkastelee eri kirjoittajien ja kriitikoiden lähestymistapoja moderniteettiin, jota on määritelty vaihtelevin tavoin suhteessa kapitalistiseen sivilisaatioon ja modernistiseen kulttuuriin: vastakkainasetteluna, dialektisessa suhteessa tai toisiinsa täysin liittymättöminä. Moderniteetti on ymmärretty joko ohjelmallisena (programmatic) projektina tai muutoksen, väliaikaisuuden (transitory) tilana. Ohjelmallisen moderniteetin puolestapuhujat näkevät sen edistyksen ja emansipaation kehityskulkuna korostaen sen vapauttavaa vaikutusta. He tarkastelevat moderniteettia joko siihen liittyvän tieteiden, taiteiden ja moraalin kasvavan autonomian kautta tai nähden moderniteetin projektina, jossa autonomisesti kehittyneet osa-alueetkin palvelevat yhteistä päämärää, jokapäiväisen sosiaalisen elämän rationaalista organisoimista.[5] Muutosta korostavassa moderniteetin tarkastelussa painotetaan ilmiöiden hetkellisyyttä. Moderniteetti nähdään sarjana innovaatioita ja kapinana perinteen painetta vastaan. Jatkuvassa muutoksessa lähestytään muodin näkökulmaa, Jean Baudrillardin mukaan: *lopultakin moderniteetti on yhtenevä muodin kanssa ja tämä merkitsee samalla moderniteetin loppua*; hänen mukaansa moderniteetissa muutos ja kriisi muuttuvat itseisarvoiksi.[6] Myös Georg Simmel samasti jo 1900-luvun alussa moderniteetin muotiin siihen vahvasti sisältyvän nykyisyyden tunteen tähden.[7]

Keskustelu modernismista liittyy kysymykseen kapitalistisen sivilisaation ja modernistisen kulttuurin suhteesta – ovatko ne täysin riippumattomia, onko niiden välillä kriittinen tai deterministinen suhde: noudattaako kulttuuri väistämättä kapitalistisen kehityksen ehtoja? Heynen jakaa moderniteetin määrittelyt myös pastoraalisen tai antipastoraalisen näkökulman mukaisiin tarkasteluihin kapitalistisen sivilisaation ja modernistisen kulttuuriin suhteesta. Pastoraalinen näkökulma edustaa optimistista edistysuskoa ja kieltää yhteiskunnalliset ristiriidat kun taas antipastoraalinen näkemys perustuu näkemykseen taloudellisen ja kulttuurisen moderniteetin väliseen perustavanlaatuiseen ristiriitaan.[8] Arkkitehtuuri asettuu helposti ambivalenttiin tilanteeseen näiden näkökulmien väliin ollessaan yhtä aikaa kulttuurista toimintaa ja sidoksissa rahaan ja valtaan. Arkkitehtuurin tapauksessa esteettinen modernismi ei voi olla joutumatta suhteisiin kapitalistisen sivilisaation kanssa.

Matei Calinescu kuuluu niihin, jotka ovat esittäneet dualistisen näkemyksen modernismin luonteesta. Hän puhuu porvarillisesta (tai yhteiskunnallisesta) ja esteettisestä (taiteen) modernismista ja moderniteetista, kahtiajaon tapahduttua hänen mukaansa 1800-luvulla. Edellinen, porvarillinen näkemys edistyksen ja tieteen siunauksista näyttäytyi fyysisen miljöön muutoksina, uusina teknologioina ja niiden myötä sosiaalisena muutoksina. Porvarilliseen modernismiin liittyi Calinescun mukaan esteettinen traditionalismi. Esteettinen modernismi käsitti taiteen avantgarde-ilmiötä, joihin liittyi romantiikan ajasta lähtien radikaaleja anti-porvarillisia näkemyksiä.[9] Avantgarde-asenne on eräs moderniteetille annettu lisämääre, joka pyrkii integroimaan elämän ja taiteen.[10]

Moderniteettia voidaan Heynenin mukaan tarkastella paitsi sosioekonomiseen prosessiin liittyvästä myös yksilöiden näkökulmasta. Silloin tarkastelu kiinnittyy henkilökohtaisiin kokemuksiin, taiteelliseen toimintaan tai teoreettisiin pohdintoihin.

Moderniteetin kokemus yksilöiden elämänasenteina merkitsee valmiutta jatkuvaan kehitykseen ja suuntautumista kohden tulevaisuutta.[11]

Modernisoituva Suomi

Yhteiskunnallis-poliittinen kenttä

Kaksikymmentä vuotta suomalaista historiaa sisältää dramaattisia politiikan käännekohdan vuosia: itsenäistymisen 1917 ja kansalaissodan 1918, valtiomuototaistelun 1919, talouslaman alun 1929, paino-, kokoontumis- ja yhdistymisvapautta rajoittaneet kommunistilait 1930, lapuanliikkeen ja Mäntsälän kapinan 1932, laman taittumisen 1933 lähtien, ns. punamultayhteistyön synnyn 1936-37 ja talvisodan puhkeamisen 1939.

Poliittisesti ainutlaatuisena ratkaisuna on pidetty kansalaissodan hävinneen puolueen, sosiaalidemokraattien ottamista 1919 mukaan hallitukseen; Heikki Ylikankaan mukaan tämä tapahtui ulkopoliittisista syistä.[12] 1920-lukua varjostivat vahvasti sisällissodan traumaattiset muistot.[13] Vuosikymmenen iskusanoihin kuului kuitenkin kansallinen eheytyminen. Sen eräänä symbolina on nähty sosiaalidemokraattinen pääministeri Väinö Tanner ottamassa vastaan sotaväen ja suojeluskuntain paraatia 16.5.1926.[14]

Tasavallan alkuaikoina modernisoitiin lainsäädäntöä,[15] mutta vähitellen siirryttiin kontrolloimaan parlamentarismin muotoja. Näkyvin vedenjakaja erottamassa 1920- ja 30-lukuja oli suuri talouspula, joka kulminoitui 1931-32. Talouslama kasvatti sosiaalista tyytymättömyyttä jopa ”tasavallan kantajoukon” eli talonpoikien keskuudessa, suoritettiinhan maassa mittava omaisuuden uusjako.[16] Murroskausi synnytti Suomessa ja muuallakin Euroopassa otollisen ilmapiirin diktatuurien synnylle ja autoritaaristen poliittisten asenteiden, äärimmäisyysliikkeiden ja johtajanpalvonnan vahvistumiselle.[17] Tähän liittyi äärioikeiston nousu. Suomen luisumisen oikeistodiktatuuriin – monien muiden ns. puskurivaltioiden tavoin – esti Ylikankaan mukaan maatalouden pientilavaltaisuus.[18]

Ruotsinkielen asema yliopistossa, koululaitoksessa ja virkamiehistössä katkeroitti monia, kielitaistelu leimahti uudelleen 1930-luvulla ja huipentui vuosina 1934-1935. Katkeruuteen vaikutti ruotsinkielisen pääoman hallitseva asema teollisuudessa ja kaupassa ja sen kautta kulttuurielämän rahoituksessa.[19] ”Tahko” Pihkalan sanoin: *Meillä on laajoja ja tärkeitä teollisuuden aloja, joiden suurliikkeet ovat juuri näinä vuosina käytännöllisesti katsoen sulkeneet ovensa suomen-kielisiltä insinööreiltä ja konttorineideiltä*.[20]

Maan sisäiset poliittiset ja yhteiskunnalliset ristiriidat lientyivät talouslaman hellittäessä ja poliittisten voimasuhteiden muututtua 1936 eduskuntavaaleissa sosiaalidemokraattien voimistuttua.[21] Ns. punamultakoalition syntyessä agraaripuole maalaisliitto ja sosiaalidemokraatit ryhtyivät pitkäaikaiseen yhteistyöhön. Valtiontalouden vakaantuminen ja sisäpoliittisen tilanteen rauhoittuminen sallivat lakiuudistuksia[22] ja kieliriidat sovittiin. Talouden kehitys ja elintason nousu vaimensivat äärioikeiston. Matti Klingen mukaan sanomalehdistön ja elokuvan anglosaksiset äänenpainot ilmensivät 1930-luvun liberalisoituvaa yleissävyä.[23]

Modernisaatio

Nykyaikaistuminen oli 1920-luvulla alkanut Suomessakin erottua entistä selvemmin elämäntavoissa ja arvoissa. Tähän liittyivät teknologian ihailu, urbaani ja populaarikulttuuri sekä naisen aseman vapautuminen. Tiedotusvälineet kehittyivät: Yleisradio aloitti toimintansa ja elokuvan merkitys kasvoi. Silti, Karkaman ja Koiviston sanoin *vallitseva ideologia huomautti kuitenkin kaikkialla olemassaolostaan, sillä isänmaalliset juhlatilaisuudet, paraatit ja patsaiden paljastukset värittivät kansalaisten elämää. Suojeluskuntalaisten uniformut antoivat sotilaallista leimaa elämään ja muistuttivat ideologisesta vallasta sekä sodan uhkasta*.[24] Nykyaikaistuminen eri muodoissaan teollistumisesta ja kaupungistumisesta teollisuustyöväestön kasvuun eteni varsinkin 1930-luvun lopulla. Elinolosuhteet ja elämäntavat modernisoituivat, koulutus- ja sivistystaso parani. Ympäristön muutokset näkyivät arkkitehtuurissa funktionalismin muodossa ja asumistason paranemisessa teollisuusyhdyskuntien ja työväen asuma-alueina.[25]

Virallisesta kulttuuripolitiikasta määräsi varsin suppea joukko henkilöitä. Hallitseva kulttuurieliitti, uusi sivistyneistö oli varsin yksimielinen taiteiden ja ihmistieteiden tehtävistä. Kansallisten tieteiden, historian, kansanrunouden ja kirjallisuuden tutkimuksen ja taiteiden tehtäväksi määriteltiin kansallisen tietoisuuden ja kansallisen identiteetin vahvistaminen. Nationalistis-ideologinen linja johti rajoituksiin taiteellisessa ja tieteellisessä toiminnassa. Taiteessa ja kirjallisuudessa tuomittiin joita-

kin ekspressionistisia suuntauksia lukuunottamatta modernistiset virtaukset, suomenruotsalaisen kirjallisuuden modernismin muodostaessa poikkeuksen valtavirrasta.[26] Modernin arkkitehtuurin esiinmarssi on kuitenkin tunnustettu tosiasia, joskaan ei yksiviivainen ilmiö.

Sivistyneistö koostui jo 1920-luvulla osittain ”sivistyneestä keskisäädystä”. Vielä selvemmäksi sivistyneistön keskiluokkaistuminen, jopa proletarisoituminen tuli 1930-luvulla, jolloin yleistyi keskustelu ylioppilastulvasta ja sivistyneestä köyhälistöstä. Keskiluokkaistumisen vuoksi 1920- ja 30-luvun opiskelijoiden oli vaikeampi tehdä itselleen tilaa sivistyneessä yläluokassa kuin aikaisempien opiskelijasukupolvien. Sivistyneistön huippukerroksessa kaksikielisyys tai ruotsinkielisyys olivatkin edelleen tavallisia.[27]

Suurkaupunkielämä on nähty modernismin merkittäväksi käyttövoimaksi. Suomessa kirjailijat kuten Olavi Paavolainen, Mika Waltari ja muut tulenkantajat ylistivät kaupunkielämää. Harvat kuitenkin pääsivät siitä osallisiksi.[28] Suomi oli 1930-luvulla vielä maatalousmaa ja kansallisen toiminnan ja elämän ideaali löydettiin paljolti modernista talonpoikaisesta elämästä ja työstä tai niitä koskevista kuvitelmista.[29] Kansalaissodassa särkynyt kansankuva pakotti osaltaan sivistyneistön määrittelemään uudestaan suhteensa kansaan ja kansalliseen integraatiotapaan.[30] Risto Alapuron mukaan Suomen nouseva sivistyneistö tukeutui talonpoikaistoon ja nosti talonpoikais-konservatiiviset arvot kansakuntaa määrittäviksi tekijöiksi AKS:n syntyvaiheessa. Tällöin hallitseva kansallinen aate kaventui ja koveni; Suomen henkiseksi peruspilariksi muodostuneet suojeluskunnat edustivat totaalisen isänmaallista käsitystä.[31] Suojeluskuntaliikkeen perusarvot olivat sidoksissa maaseudun tervehenkiseksi, raittiiksi ja askeettiseksi koettuun elämään.[32]

Heikki Mikkelin mukaan Yrjö Kivimiehen toimittaman Pidot tornissa -keskustelukirjan (1937) läpikäyvänä teemana oli sisällön etsiminen muuttuvalle suomalaisuudelle ja suomalaista identiteettiä rakennettiin etsimällä ”aitoa”, ”alkuperäistä” ja ”agraaria” Suomea. Itsenäisyyden ensimmäiset vuosikymmenet merkitsivät Suomessa taloudellisesti ja henkisesti sulkeutunutta aikaa verrattuna 1900-luvun alkuun. Tulenkantajien ryhmän 1920-luvulla edustama kosmopoliittinen ”ikkunat auki Eurooppaan” -asenne oli sekin nopeasti taakse jäänyt vaihe suomalaisessa kulttuurielämässä.[33]

Teollisuus laajeni maailmansotien välisenä kautena Suomessa huomattavan nopeasti: Tuottavuus kasvoi teollisuudessa keskimäärin kolme prosenttia vuodessa. Samaan aikaan teollisuustyöntekijöiden luku kasvoi 4,5 % vuodessa, miltei kolme kertaa niin paljon kuin Ruotsissa samana aikana. Naisten osuus teollisuuden työvoimasta oli 1930-luvun lopulla jo lähes 40 %. Valtio ryhtyi teollisuudenharjoittajaksi. Suomessa käynnistyi vasta nyt sellainen teollistumisvaihe, joka on koettu monissa maissa jo ennen ensimmäistä maailmansotaa. Maatalous oli teollisuuteen verrattuna kannattamatonta – teollisuuden osuus kokonaistuotannosta oli esim. 1938 suurempi kuin maatalouden, vaikka maatalous työllisti selvästi yli puolet työssä käyvistä.[34]

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen alkoi tuotannossa näkyä luottamus taloudellisen ja teknisen tehokkuuden ja työntekijäin aseman kitkattomaan yhteensovittamiseen. Eri järjestöjen ja laitosten yhteistä tavoitetta tähän on usein kutsuttu rationalisointiliikkeeksi, jonka juuret ovat maailmansotaa edeltäneessä ajassa. Rationalisointi on määritelty tavaksi tehostaa tuotantoa tieteellisin tutkimuksiin perustuvan työnjohdon, työtekniikan, standardisoinnin, massatuotannon sekä inhimillistä työpanosta vähentävien koneiden ja muiden järjestelyjen avulla.[35] Rationalisointia on pidetty yleismaailmallisena aatteena, jonka henki läpäisi 1900-luvun alkupuolen ja josta tuli osa funktionalismin aaterakennelmaa. Amerikkalainen F. W. Taylor kehitti *scientific management* -oppinsa 1900-luvun alussa osana laajempaa amerikkalaista pyrkimystä työtehoa kohottaviin organisaatio- ja palkkausuudistuksiin. Työn mielekkyyden edistäminen johtaisi työnantajan ja työntekijöiden välisen ristiriidan häviämiseen. Scientific managementin sanomaa levitettiin Suomessa professori Johan Sederholmin toimesta eurooppalaisittain poikkeuksellisen aikaisin, jo ensimmäisen maailmansodan alla ja hänen teoksensa Arbetets vetenskap ilmestyi 1915.[36] Vaikka scientific managementin laajan soveltamisen aika tuli vasta maailmansodan jälkeen, se sai käytännön sovellutuksia jo maahantuomisensa aikoihin.[37] Pauli Kettusen mukaan sen oppien omaksuminen avarsi ja laajensi modernisaation odotushorisonttia.[38]

Kettusen mukaan modernisaation ymmärtämiseen 1930-luvun Suomessa liittyi kaksi erityispiirrettä: ensinnäkään sitä ei samastettu yksinomaan teollistumiseen tai kaupungistumiseen, sillä moni laman jälkeisestä taloudellisesta noususta hyötynyt koki 1930-luvun jälkipuolen Suomen uudenaikaistuvaksi maatalousvaltaiseksi maaksi. Toiseksi rationalisoinnin puolestapuhujat korostivat mielellään maatalouden ja teollisuuden edistävän toistensa modernisoitumista.[39]

Arkkitehdin työnkuvan muutoksia

Modernisoituminen ja rationalisointi

Yhteiskunnan modernisoitumisen merkittävänä muotona on pidetty tehtävänmukaista eli funktionaalista eriytymistä.[40] Eriytyminen heijastui arkkitehtuurin alueella uusiin rakennustehtäviin, suunnittelun kentän muutoksiin sekä uusiin toimeksiantaja- ja kuluttajaryhmiin. Uusia rakennustehtäviä olivat tuotantoympäristöt, pankit, asunto-osakeyhtiötalot, liike-elämän tilat ja populaarikulttuurin ympäristöt. Tieteen ja teknologian arvostus ja taylorismin henki voimistuivat teollisuuden nousun, rahaliikenteen ja kaupankäynnin kasvun myötä. Arkkitehtikunta oli yksityisten toimistojen synnyn myötä uudessa asemassa tarjoamassa palveluja ja kilpailemassa toimeksiannoista vapailla markkinoilla.

Arkkitehtuurin modernismin on usein nähty Suomessa löytäneen ensimmäisen leimallisen ilmentymänsä funktionalismissa. Tarkoituksenmukaisuuteen ja tekniikkaan suuntautuvat rationalisointipyrkimykset ilmenivät kuitenkin laajasti jo 1910-20-luvuilla kiinnostuksena standardisointiin ja tyypittelyyn. Rationalisointi saattoi vaihtelevasti liittyä tai olla liittymättä moderniin muodonantoon.

Arkkitehtien ammattikunta osallistui rationalisoinnin kehittelyyn seuratessaan rakentamisen kiihtyvää tempoa ja rakennustyyppien muuttumista. Rationalisoinnin yhtä aluetta, standardisointia pyrittiin soveltamaan eri tavoilla: keinoina nopeuttaa suunnitteluprosessia kehittämällä malli- ja tyyppiratkaisuja rakennuksiin tai rakennusosiin tai pyrkimällä esivalmistukseen. Mallipiirustus ymmärrettiin abstraktioksi, jota ei ole tarkoitettu sellaisenaan rakennettavaksi vaan mukailtavaksi.[41] Tyyppipiirustus tarjoaa valmiin ratkaisun, eli samaa tyyppipiirustusta ajatellaan sovellettavan monta kertaa. Usein on valittavissa rinnakkaisia tyyppejä. Tyyppipiirustuksen käyttäminen pudottaa suunnittelukustannuksia ja jos tyyppi tuotetaan teollisesti, rakentaminen nopeutuu ja halpenee.

Tyyppi- tai mallipiirustuksia sovellettiin Suomessa ehkä ensimmäiseksi 1870-luvulla rautatiehallituksessa piirettyihin asemarakennuksiin.[42] Varhaisia mallipiirustuksia laadittiin myös vaivaistaloja ja 1892 kansakouluja varten.[43] Mallipiirustuksia kehitettiin 1910- ja 20-luvulla pienasuntoihin,[44] maaseudun asuntoihin,[45] kansakouluihin[46] ja pankkeihin.[47] Tätä vaihetta seurasi tyyppien kehittely, joka alkoi 1920-luvulla standardisoiduista rakennusosista[48] ja eteni rakennuksiin, 1940-luvun jälkeen niiden teolliseen tuottamiseen.[49] Termien käyttö ei ollut täysin johdonmukaista: mallipiirustuksella tarkoitettiin toisinaan tyyppipiirustusta ja ”mallitalolla” joissakin tapauksissa ”mallikelpoista” tyyppitaloa.[50]

Muodit ja elämäntyyli

Arkkitehtuuri on tärkeä sosiaalisen erottautumisen väline, arkkitehtuurin muodit ja tyylit ovat olleet osa arkkitehtien asiakaskunnan elämäntyyliä. Sen maku ja mieltymykset vaikuttavat lopputulokseen suunnittelijan valinnasta alkaen. Koska arkkitehtuurin asiakaskunta on ollut eksklusiivinen suhteessa rakentamisen koko kenttään, se on halunnut erottua muodikkuuden, tyylin ja uuden teknologian avulla.

Myös suunnittelijat ovat manifestoineet moderniutta elämäntyyleillään, varsinkin funktionalismin läpimurron myötä Suomessa 1930-luvulla esiin noussut Vähäkalliota nuorempi arkkitehtisukupolvi. Sen etunenässä olivat Alvar Aalto ja P.E. Blomstedt, joiden kohdalla voidaan puhua avantgarde-asenteista. Modernia elämäntyyliä kuvasivat sukupuolten välinen tasa-arvo työelämässä, ”toveriavioliitto”,[51] teollisin tuottein sisustettu koti, autoilu ja lentäminen harrastuksina tai yhteydet kuvataiteen avatgardeen.

Tutkimuskysymyksiä

Vähäkallio päätyi urallaan rakennushallituksen pääjohtajana eräänlaiseksi ”kansallisen projektin ylivalvojaksi” määrittelemään hallinnon arkkitehtuurin kuvaa. Tätä ennen hän oli saavuttanut menestystä yksityisellä toimistollaan ja ohjannut laajaa osuustoiminnallista suunnittelua – mikä ei estänyt häntä menestymästä liikemiehenä ja liittoutumasta muiden liikemiesten kanssa. Mikä mahdollisti Vähäkallion nousun työväenluokasta arkkitehdiksi ja liikemieheksi ja sitten rakennushallituksen pääjohtajana ”kansallisen arkkitehtuuriprojektin” johtoon? Oliko hänen ammatinharjoittamisessaan jotain modernia, vaikka hänen tuotantonsa ei taiteellisesti edustanut avantgardea? Miksi hän menestyi ja näkyi ammatissaan, miten hän myi suunnitteluaan ja sai asiakassuhteita? Voidaanko vastaus löytää hänen omista tavoitteistaan tai toimintaympäristöistään, ts. työ-

yhteisöistä, yhteistyöverkostoista, asiakassuhteista tai ympäröivästä yhteiskunnasta?

Näihin kysymyksiin vastaan työn mittaan henkilöhistorian, arkkitehdin ammattikuvan, verkostojen ja tuotannon analyysien kautta. Suunnittelutyöt kertovat ajastaan, paikastaan Euroopassa ja Suomessa. Ne kertovat myös arkkitehdin uusista tehtävistä, Vähäkallion itsensä tai yleensä suomalaisen tuon ajan arkkitehdin. Tarkastelen tyylivalintoja vastauksina erityyppisten toimeksiantajien toiveisiin. Pohdin syitä siihen, miksi Vähäkallion arkkitehtuuri on myöhemmin lähestulkoon unohdettu. Työn eräänä hypoteesina esitän, että Vähäkallio, jonka töitä julkaistiin laajasti omana aikanaan, edusti toisella kuin tyylillisen avantgarden tasolla ajassaan olevaa modernisoitumista.

1. Elämä

2

Vähäkallio poikkesi työväenluokkaiselta taustaltaan useimmista arkkitehtikollegoistaan. Tausta ei hänen tapauksessaan ollut este uran kehitykselle, vaan pikemminkin ponnahduslauta.

Työläispojasta arkkitehdiksi

Koti ja perhe

Väinö Nikolai (Niilo) Vähäkallio (1886-1959, vuoteen 1905 Vilander[1]) syntyi Helsingissä toisena lapsena Niilo Wilanderin ja Anna Blomin sittemmin yhdeksänlapsiseen perheeseen.[2] Perheen isä toimi työnjohtajana Hietalahden puusepäntehtaassa.[3] Perhe asui Helsingin Ruoholahdessa, työväelle 1886 perustetussa omistuspohjaisessa Alku-asuntoyhtiössä. Tämä Suomen ensimmäinen työläisten oma asunto-osakeyhtiö[4] valmistui 1888 ja oli suuri Ruoholahden-, Eerikin- ja Hietalahdenkadun rajaama puutalokortteli. Pihalla oli pesu- ja leivintupa ja korttelissa toimi myymälä. Piha oli iso tila suuren lapsijoukon leikkiä.[5]

Asunnot käsittivät ison kamarin, keittiön ja eteisen. Monet perheistä vuokrasivat talvisin kamarin opiskelijoille. Keittiössä oli ”kunnollinen hella”, vesijohto ja viemäri, vesiposti oli pihalla, samoin joka perheellä ”puusee” piharakennuksessa. Asuntoon kuului kellari juuressäilytystiloineen ja ullakko. Alku-yhtiötä muistellut entinen asukas, Väinö Tanner on korostanut sen korkeaa asumistasoa; yleensä helsinkiläiset työväen asunnot käsittivät huoneen ilman hellaa ja juoksevaa vettä.[6] Alku-yhtiö poikkesi ympäröivästä, sosiaalisesti pahamaineisesta Ruoholahdesta: perustajajäsenistä monet olivat uutta aikaa edustavia rautatieläisiä tai työnjohtajia ja menestyneitä ammattimiehiä, useat Hietalahden puusepäntehtaalta. Jaakko Paavolaisen mukaan Alku-yhtiön asukkaita yhdistivät ahkeruuden, säästäväisyyden, vakavan elämän, oma-aloitteisuuden ja yhteistoiminnan arvostus.[7] Oli olemassa ”Alku-yhtiön nuorisoseura”, näytelmäseura, musikaalinen iltakerho ja välillä oma sanomalehti, jota toimitti talossa asuva tuleva lehtimies.[8] Vaatimattomassa työväen asuntokorttelissa kasvoi monia poikkeuksellisen menestyneitä kansalaisia.

Elettiin lähellä vilkasta kaupunkikeskusta ja kohdattiin eksoottista väkeä: tataari-kaupustelijoita, italialaisia posetiivareita, venäläisiä ja juutalaisia.[9] Ruotsinkielen tuleminen tutuksi lapsuusympäristössä oli monelle merkittävää sosiaalisen nousun kannalta.[10] Kodin pihapiirissä Vähäkallio kohtasi viisi vuotta vanhemman Thomanssonin ”Vävän”, Väinö Tannerin. Tämä kuvailee muistelmissaan ”Pluria”, hiljaista Väinö-poikaa, joka silmät suurina kuuntelee vanhempien poikien juttuja, ja osallistuu poikajoukon railakkaisiin leikkeihin kotipihalla ja merellä.[11] Vähäkallion opiskeluvuosina perhe asui Oulunkylässä. [12]

3

4

2. Vähäkallio kotona Kytäjällä. Katri Lehdon kokoelma.
3. Väinö Vähäkallio 1930-luvulla. Vaiheita 1937, 75.
4. Alku-yhtiön kortteli. Helsingin historiayhdistyksen vuosikirja IV ,1943, 86.

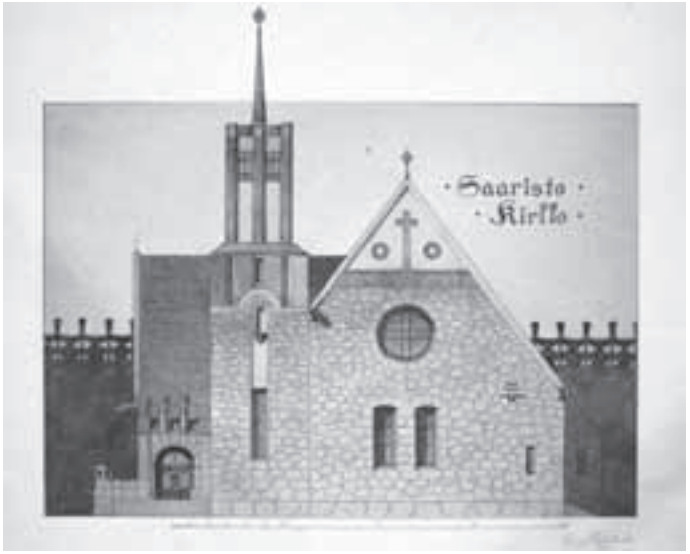

5

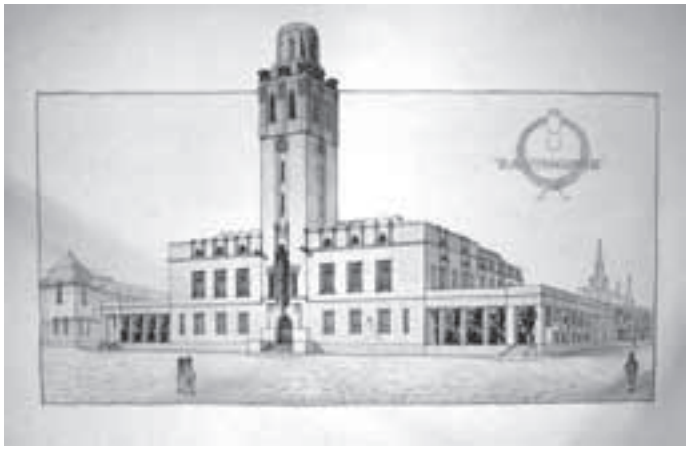

6

5. Saaristolaiskirkko, Vähäkallion koulutyö, noin 1908. SRM.
6. Raatihuone, Vähäkallion diplomityö 1909. SRM.

Vähäkallion Martta-sisar on kuvaillut eloisasti perhepiiriä. Täsmällisyydestään tunnetun isän päivittäinen kävely Katajanokan sillalle tapahtui kellon tarkkuudella. Kaikki yhdeksän lasta koulutettiin niukoista oloista huolimatta ja heidät vietiin kesiksi maalle vuokrattuihin kesäpaikkoihin.[13] Väinö oli luonteeltaan huolehtiva, säästäväinen ja tarkka – ei silti niin tarkka kuin Toivo-veli, jonka vaatekaapin puoliskossa *kravatitkin olivat narulla tarkkaan* kun taas Väinöllä *just kuinka vaan* – eli ripaus boheemisuuttakin oli Väinö-veljessä.[14]

Lapsuuskodissa oli tarkat sukupuolten väliset erot: *pojat oli jotain, tytöt oli passaamassa poikia, siinä sivussa*. Vaikka kotona oli apulainen, oli perheen tyttöjen tehtävänä kiillottaa poikien kengät ja prässätä housut kerran viikossa, josta veljet maksoivat sunnuntaiaamuisin siskoilleen 15 penniä. Konservatiivinen näkemys sukupuolten rooleista siirtyi Väinölle eikä arkkitehdin ammatti esimerkiksi ollut hänestä naiselle sopiva.[15]

Pojista kaksi nousi vaatimattomista lähtökohdistaan huolimatta yhteiskunnassa näkyvään asemaan: Toivosta tuli Teknillisen Korkeakoulun professori ja Väinöstä pääjohtaja.[16] Reino oli perheen musta lammas, jonka koulunkäynti keskeytyi välillä[17] ja joka opiskeltuaan filosofiaa toimi lehtimiehenä ja myöhemmin liikemiehenä. Reino oli yksi kolmesta AKS:n perustajasta 1922[18] ja seikkaili vapaustaistelijana 1920-luvulla Aunuksessa ja Vienassa.[19] Neljästä sisaresta oli naimaton Martta erityisen itsenäinen, Kopos-kopiointilaitoksen omistaja, joka ylioppilaaksi valmistuttuaan pyrki arkkitehtiosastolle, veljen mielipidettä uhmaten.[20] Väinön siteet perheeseen pysyivät vahvoina kautta elämän.

Opintie

Väinö ja kolme nuorempaa veljeä kävivät kaikki Helsingin Suomalaista Reaalilyseota, Ressua, Väinö vuosina 1897-1905. [21] Koulun opetussuunnitelma poikkesi Normaalilyseosta sisältäen enemmän fysiikkaa, kemiaa, nykykieliä, kirjanpitoa ja piirustusta[22] – oikea koulu Väinölle, joka jo kouluaikoina kiinnostui arkkitehdin ammatista.[23]

Väinö tuli hyvin arvosanoin ylioppilaaksi ja pääsi opiskelemaan Polyteknilliseen Opistoon. Hän valmistui 1909 arkkitehdiksi 23-vuotiaana, tavanomaiset neljä vuotta opiskeltuaan. Sarja huolellisesti laveerattuja suunnitelmia sekä rakennusopin laskutehtäviä on säilynyt vuosilta 1908-09.[24] Vähäkallio oli menestyksekäs opiskelija. Koulutyöt kuten Lars Sonckin henkeen piirretty saaristokirkko ja klassisoiva arkkitehtuurikoulu osoittavat vankan sommittelijan. Vähäkallio sai dipomityöstään, ”pienemmän kaupungin raatihuoneesta” arvosanan hyvä; siinä saarismainen torni kohoaa klassisoivalta, massiiviselta jalustalta. Työ mainittiin TKK:n nimikirjassa Einar Flinckenbergin diplomityön ohella.[25] Opettajista merkittävin

Vähäkalliolle lienee ollut rakennuskonstruktioiden opettaja Onni Törnqvist (Tarjanne),[26] joka opetti moderneja rakenneratkaisuja kuten teräs- ja rautabetonikonstruktioita. Vähäkallio ystävystyi sittemmin Tarjanteen kanssa. Opiskeluvuodet merkitsivät myös yhteiskunnallista valveutumista: Vähäkallio suomalaisti sukunimensä ja liittyi nuorsuomalaiseen puolueeseen.[27]

Opintomatkat

1900-luvun alun arkkitehtiopintoihin kuuluivat olleellisesti arkkitehtiosaston järjestämät opintoretkeilyt kotimaassa ja ulkomaille, etenkin Pohjoismaihin ja Itämeren kaupunkeihin[28] Valtio myönsi nuorten arkkitehtien matkastipendejä auliisti ymmärtäen niiden merkityksen ammattitaidon hankkimisessa.[29] Vähäkallio teki valmistuttuaan, kesällä 1910 opintomatkan Ranskaan, Italiaan, Epanjaan, Englantiin, Saksaan ja kirjoitti Brysselin maailmannäyttelystä Kotitaide-lehteen.[30] Saatuaan Sjöströmin stipendin hän lähti seuraavalle, vuoden pituiselle matkalle, 1911-12 Turkkiin, Egyptiin, Intiaan ja Saksaan.[31] Suurimman vaikutuksen tekivät Egypti ja Intia, huipentumana Taj Mahalin temppeli*, maailman kaunein rakennus.* Vähäkallio valokuvasi ja maalasi akvarelleja: pyramideja, sfinksejä, Alhambraa, Taj Mahalia. Parikymmentä matka-akvarellia sommiteltiin Annankadun kodin salin seinälle ryhmäksi ja sittemmin Kytäjän isännänhuoneeseen[32] Intiasta tuotua (kiinalaista) mosaiikkikoristeista maljaa, koristeena *vaikka mitä lohikäärmeen, päitä, silmiä, hiuksia,* käytettiin lasten kastemaljana.[33] ”Suuri matka” muodostui niin voimakkaaksi elämykseksi, että Vähäkallio palasi siihen puheissaan[34] ja lahjoitti nuorten arkkitehtien matkoihin stipendirahaston. Yhtä pitkiä opintomatkoja 1900-luvun alussa teki kaiketi vain Ragnar Östberg,[35] Vähäkallion myöhempi arkkitehtuuriesikuvien antaja.

Intian ja Egyptin arkkitehtuurin monumentaalisuus ja koristeellisuus sekä italialaiset teemat jättivät ehkä jälkiä Vähäkallion arkkitehtuuriin. Hänen kiinnostuksensa historiaan ja muinaisiin kulttuureihin säilyi elävänä. Hänen jo etukäteen kovasti odottamaansa Meksiko-näyttelyä Tukholmassa 1952 lähdettiin katsomaan Maire-vaimon ja Martta-sisaren kanssa. Näyttelyssä käytiin useita kertoja, ja Vähäkallio ihaili kyltymättömästi mayojen ja atsteekkien arkkitehtuuria.Vähäkalliolla oli paljon vanhaa arkkitehtuuria esittävää kirjallisuutta, sillä pyramidit ja sfinksit säilyivät hänelle suurina arvoituksina.[36]

Vähäkallio matkusti paljon sekä ennen sotaa että sen jälkeen, useasti Italiaan, Espanjaan ja Pariisiin,[37] perheen voimin Pariisin maailmannäyttelyyn 1937. Keski-Euroopassa hän piti erityisesti barokista. Sevillassa ja Madridissa 1950-luvulla hän ihaili perinteistä arkkitehtuuria kuten mosa-

7

8

7. Näkymä Firenzestä, Vähäkallion akvarelli 1910. SRM.
8. Astrid Vähäkallio, Kaapo Virtasen muotokuva. Kytäjän kartano.

9

9. Hirvijahti Kytäjällä 1934: oikealla P.E. Svinhufvud, hänestä toinen vasemmalla Väinö Vähäkallio, nuori poika on Kai Vähäkallio. Jaakko Ahvenaisen kokoelma.

iikkipäällysteisiä katuja.[38] Matkustusinto säilyi pitkään, sillä Maire ja Väinö Vähäkallio tekivät häämatkan autolla Lähi-Itään 1950, jolloin Vähäkallio oli 64-vuotias.[39]

Vähäkallio lähti matkoille myös tietoisesti katsomaan esikuvia. Yrjönkadun uimahallia suunniteltaessa matkustettiin Keski-Eurooppaan.[40] Tutuin matkakohde oli epäilemättä Tukholma ja Vähäkallion 1920-luvun arkkitehtuurissa onkin selviä ruotsalaisvaikutuksia.[41] Myöhemminkin käytiin ottamassa Tukholmasta oppia, ainakin Postisäästöpankin pääkonttoria suunniteltaessa 1940-luvulla.[42]

Matkat kuvastavat omalla tavallaan Vähäkallion arkkitehtuurimieltymyksiä. Niistä on muuten vähän kerrottavaa, Vähäkallio kun ei keskustellut arkkitehtuurista ystäviensä tai sukulaistensa kanssa.[43] Hän ei käsitellyt avustajiensa kanssa arkkitehtuurfilosofiaa, estetiikkaa tai arkkitehtuurin ”linjakysymyksiä” vaan puhui taloudellisuudesta ja kestävyydestä.[44] Sisar mainitsee Vähäkallion pitäneen *mahtavasta ja jykevästä*, ihailleen Tukholmassa Östbergin kaupungintaloa, erityisesti sen materiaaleja, mutta tuominneen 1950-luvulla Hötorgetin tornitalot. Engeliä veli ihaili. Hvitträskiä Vähäkallio arvosteli *liian sotkuiseksi*, mutta hyväksyi Kansallismuseon.[45]

Sisällissodan episodi

Vähäkallio omisti 1910-luvulla Sarvsalössä Porvoon lähellä Jeppasin tilan, jota käytettiin hänen nuoren perheensä kesäpaikkana ja ehkä viljeltiin.[46] Martta-sisaren kertoman mukaan veli joutui sisällissodan aikana 1918 punaisten pidättämäksi paikalliselle kansakoululle ja tuomittiin teloitettavaksi. Kylän eukot pyysivät säästämään arkkitehdin, joka oli tehnyt paljon lahjoituksia kirkolle ja kansakoululle. Hänet päästettiin lähtemään kotiin piiloon, jonne tuli vähän myöhemmin myös kaksi muuta miestä. Piilottelijat ottivat yöllä hevosen ja ajoivat meren yli Viroon ja sieltä Saksaan. Välillä oli jää pitkälti veden peittämä ja perillepääsy tuntuikin ihmeeltä. Kotiin Vähäkallio palasi saksalaisessa univormussa, mutta jääkäri hän ei ollut.[47] Ei tiedetä, mitä Vähäkallio Saksassa koki ja näki. Punaiset murhasivat sisällissodassa hänen entisen työnantajansa, Vilho Penttilän. Sisällissodan jättämiä tuntojaan ei Vähäkallio tiettävästi tilittänyt – kuten ei moni muukaan. Hän kuului selviäjiin ja vältti ideologisesti jyrkimmät reaktiot, toisin kuin Reino-veljensä.

Ihminen töiden takana

Näkemyksiä Vähäkallion persoonasta

Vähäkallion sisar Martta Vähäkallio kuvasi veljeään luonteeltaan huolelliseksi, järjestystä rakastavaksi ja äärimmäisen työteliääksi. Veli ei ”sekaantunut” politiikkaan, mutta *oikeistoonhan ne mielipiteet menivät*. Väinö oli rehellinen, perhettään ajatteleva ja antelias sukulaisilleen, mutta omien tarpeidensa suhteen vaatimaton.

Uskonnosta veli ei puhunut: *Väinöllä oli oma vakaumuksensa, mutta sairasvuoteelle hän ei kuitenkaan olisi luultavasti pappia halunnut.* Väinön työteliäisyyttä kuvasi anekdootti hänestä perhekutsuilla paheksumassa veljenpoikaansa, joka lyhyen työssä olon jälkeen kertoi olevansa lähdössä kesälomalle. Väinö-setä tokaisi, että kesälomalle lähtemisestä voidaan puhua kun ihminen on 50-vuotias. Hän heltyi, kun veljenpoika kertoi lähtevänsä häämatkalle. [48]

Vähäkallion miniä Katri Lehto (os.Tuuteri, ent. Tudeer) ja hänen miehensä, metsänhoitaja Simo Lehto muistivat Vähäkallion hyvin tarkaksi, pikkuasioissa suorastaan nuukaksi mutta antaessaan avokätiseksi. Vaikka Kytäjän maiden luovuttaminen karjalaisille sodan jälkeen oli tuntunut Vähäkalliosta vaikealta, oli tämä sittemmin tavattaessa kohdellut heitä samanarvoisina isäntämiehinä.[49]

Oikeamielisyydestä ja realismista kertoo asenne, jolla Vähäkallio suhtautui leskeksi jääneen miniänsä uuteen mieheen. Rakkaustarina oli shokki Astrid Vähäkalliolle, mutta Väinö Vähäkallio ylipuhui Simo Lehdon Kytäjälle töihin, ensin metsänhoitajaksi, sitten myös tilanhoitajaksi.

Vähäkallio oli vaativa; hän saattoi katsella illalla tyytymättömänä Kytäjän kartanon konttoriin: *ei ole valoa, vaikka tilanhoitajan kuuluisi olla päivät pellolla ja illat konttorissa.*[50] Vaativuuteen liittyi kontrollihaluja: Astrid-vaimo ei saanut käyttää omalta tililtään rahaa juokseviin menoihin, kuten ”hunsvottisukulaisten” tukemiseen. Järjestyksenrakkaus oli Vähäkalliolle niin ominaista, että pellonreunatkin oli Kytäjällä oiottava, olipa se kuinka suuritöistä tahansa.

Luonnonrakkaus oli koko Vähäkallioiden perheelle ominaista ja Vähäkallio kiikaroi keväsin lintuja. Hän väisti autoillessaan vastaantulevaa eläintä lähes ojaan asti eikä kyennyt lopettamaan koiria itse. Kytäjäläisiä, tulipalossa kuolleiden pikkupoikien vanhempia hän ei pystynyt tapaamaan, mutta toimitti heille huomattavan rahasumman. Vähäkallio luki historiaa, tilasi Otavalta talvisotakuvauksia ja liikuttui Yrjö Jylhän Kiirastulesta: *tämähän on kuin Runebergia*.

Meri Hämäläinen, (os. Laurola), kuvasi kummisetäänsä hyväntuuliseksi ja luontevaksi: *ei ollut... sellainen seuramies ...enemmän semmoinen eränkävijä, ja saappaissa talsi siellä (Kytäjällä) pitkin pellonpiennarta.*”[51] Tyttä-

10

10. Suomalaisen Klubin joulunviettoa 17.12.1935, ikkunaseinällä Vähäkallio toinen oikealta ja Lauri Kristian Relander kolmas oikealta. Suomalaisuutta rakentamassa 1976.

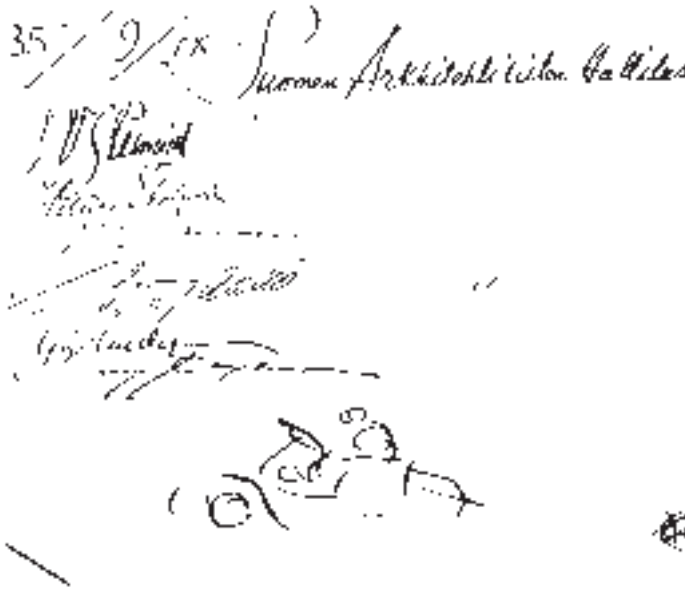

11

11. Arkkitehtiliiton hallitus 9.9.1935 vierailulla Kytäjän kartanossa. Kytäjän vieraskirja.

renpoika Jussi Aspiala, joka vietti paljon lapsuudestaan isoisän luona Kytäjällä, muistaa isoisän keinutuolissa istuvana piippua poltellen, tämä oli *oma itsensä, teeskentelemätön*.[52]

Perheenisä ja kartanonherra

Vähäkallio meni naimisiin 28-vuotiaana, 1914. Hänen ensimmäinen vaimonsa, Astrid Sahlberg (1891-1994) polveutui turkulaisesta von Numersin kulttuurisuvusta. Hän oli viettänyt lapsuutensa Hiitolassa Ilmeen tilalla ja puolisoita yhdistivät maatalouden harrastus ja luonnonrakkaus. Astrid Vähäkallion äidinkieli oli ruotsi, mutta hän puhui suomea hyvin. Vähäkallioilla lapset puhuivat äidin kanssa ruotsia, isän suomea. Astrid Vähäkallio oli valmistunut piirustuksenopettajaksi, mutta antautui sittemmin täydellä sydämellä kartanoemännän tehtäviin. Häntä on kuvattu suuremoiseksi emännäksi: edustavaksi, vilkkaaksi ja kielitaitoiseksi, henkilöksi jolla oli kyky tutustua ihmisiin ja solmia ystävyyssuhteita hyvinkin erilaisten ihmisten kanssa. Toisaalta hän oli hermoherkkyydessään ja oikukkuudessaan vakaan ja rauhallisen miehensä vastakohta. [53]

Vähäkalliolle syntyi kolme lasta: Eva 1915, Kai 1916 ja Aarne 1919. Lapset kävivät Helsingissä Suomalaista Yhteiskoulua ja kesiä vietettiin ensin Jeppasisssa, sitten Ala-Takkulassa. 1920-luvun vuosina perhe-elämä kukoisti, lapset varttuivat ja Vähäkallio menestyi urallaan.[54] Kytäjän kartano ostettiin 1928 yhdessä tuomari Kaarlo Kairan kanssa, mutta kesät asuttiin Takkulassa vuoteen 1932, jolloin Vähäkalliosta tuli Kytäjän kartanon ainut omistaja.[55]

Suomen suurimman kartanon omistajuus, mittava viljely ja Kytäjällä vietetty edustava elämä herättivät ammattitoverien huomiota. Kartanonomistus kuului menestyvän liikemiehen rooliin, ollen viesti ”onnistumisesta.” Teollisuuspatruunan statukseen kuului 1930-luvulla myös kilpailu rotukarjalla.[56] Kun kartanoviljely 1900-luvun alussa lakkasi kannattamasta, tuli kartanoista kauppatavaraa: ne vaihtoivat usein omistajaa noin viiden vuoden välein, näin ainakin 1930-luvulle asti.[57] Vähäkalliolla oli edustustarpeita ja hän oli kiinnostunut maanviljelystä. Kytäjän omistus viesti ajankohtaista maaseutuelämän ihannointia ja modernisuutta maanviljelyn muodossa. Eräs syy kartanon hankkimiseen oli pyrkimys suomenkielisen kartanonomistajaluokan synnyttämiseen, jolla oli yhteys Suomalaisen Klubin aatemaailmaan.[58] Vähäkallio oli kertonut Kai-pojalleen unelmoineensa, että edes yhdellä eteläsuomalaisella kartanolla olisi suomenkielinen isäntä.[59] (Kytäjän arkkitehtuuria luonnehditaan luvussa 3.2 ja elämää Kytäjällä liitteessä 8.)

Kytäjän kausi, Vähäkallion elämän loppuun asti, oli uran kannalta menestyksekäs mutta henkilökohtaisesti raskas. Perheen kolme lasta kuoli-

vat ennenaikaisesti: 11-vuotias Aarne 1930 vahingonlaukaukseen, Kai talvisodassa 1940 ja Eva (Aspiala) ensimmäisen lapsensa synnytykseen 1943. Lasten kuoltua rouva otti avioeron 33 avioliittovuoden jälkeen 1947 ja aloitti uuden elämän Porvoon Rikullassa. Vähäkallio meni uudestaan naimisiin 1950 viipurilaissyntyisen pankkivirkailija Maire Saarion kanssa. Kypsään ikään ehtineen pariskunnan elämä oli rauhallista ja kaikesta päätellen onnellista. Maire Vähäkalliota on luonnehdittu iloiseksi karjalaiseksi ja viehättäväksi ihmiseksi.[60]

Vähäkallio sai tietää sairastavansa syöpää 1955. Hän kuoli 1959 ja hänet haudattiin Hietaniemeen, perhehautaan, jota koristaa Gunnar Finnen reliefi.[61] Maire Vähäkallio eli pitkään miehensä jälkeen, vuoteen 1980.[62]

Ystäväpiiri

Uran alkuvuosikymmenillä, 1920-luvulla kuuluivat monet Vähäkallion ystävistä metsästysyhdistys Ansalaan,[63] jolla oli kiinteät siteet Suomalaiseen Klubiin.[64] Nuoruusvuosien arkkitehtiystäviä olivat Elias Paalanen, Eino Schroderus ja Väinö Leander (Laurola).[65] Paalasen kanssa Vähäkallio teki yhteistöitä 1910-luvulla. Schroderus,[66] Paalanen ja luokkatoveri Jussi Paatela kuuluivat 1910-luvulla samaan Kotitaide-lehden koristetaiteista kiinnostuneiden, suomalaismielisten nuorten suunnittelijoiden piiriin.

Nuoruusystävä Teknillisen Korkeakoulun ajoilta oli kuvanveistäjä Gunnar Finne,[67] hänkin Kotitaiteen piirissä vaikuttanut. Finne muutti Simonlinnan torniin, Vähäkallion hänelle suunnittelemaan asuntoon erottuaan vaimostaan ja asui siellä vuodet 1925-35.[68] Ystävyyden merkitystä kuvaa, että Finnen poistuessa vuoden 1925 jälkeen Helsingistä, oli kyseessä joko ulkomaanmatka, toimeksiantoon liittyvä matka tai vierailu Kytäjällä.[69] Finnen työt koristavat Kytäjän kartanoa ja Vähäkallion suunnittelemia julkisia rakennuksia. Toinen taitelijaystävä, usein nähty vieras Kytäjällä ja lanko oli taidemaalari Kaapo Virtanen (1886-1959), joka maalasi Vähäkallion 50-vuotiskuvan, lasten muotokuvia ja Kytäjän kirkon saarnastuolin.[70]

Vähäkallion ura vauhdittui paljolti lapsuusystävä Väinö Tannerin ansiosta.[71] Kytäjän kartanon kauden ystävä- ja tuttavapiiriin kuuluivat yhteiskunnalliset mahtihenkilöt: ennen kaikkea Ukko-Pekka, presidentti Pehr Evind Svinhufvud.

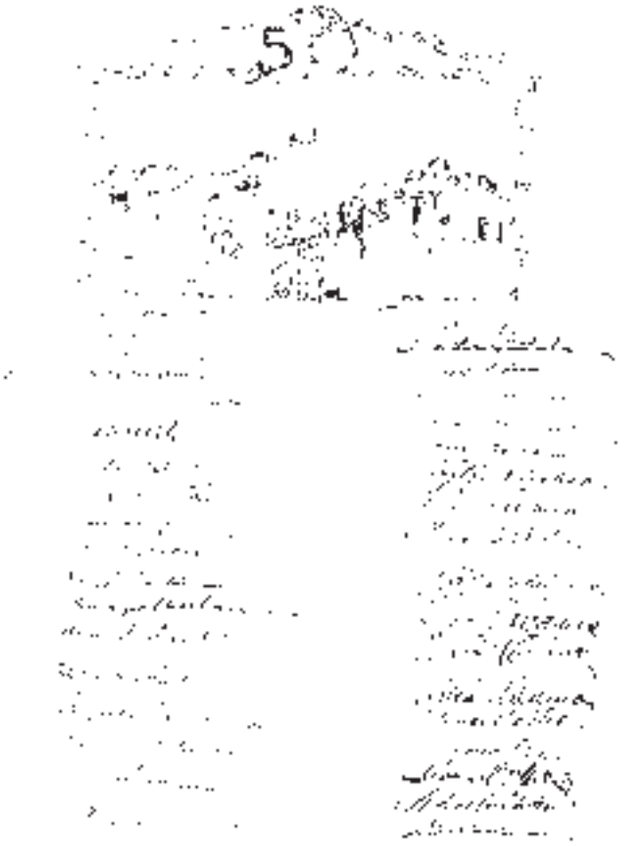

12

12. Ystäviä, ammattitovereita ja liiketuttuja onnittelijoina Vähäkallion 50-vuotispäivillä 16.6.1936. Kytäjän vieraskirja.

Kollegojen kentässä

Vähäkallion näkemykset arkkitehtikollegoista välittyvät sukulaisten muistikuvista. Martta Vähäkallion mukaan veli arvosti yli kaiken arkkitehtiutta: *ei mikään muu ihminen niin paljon mitään ollutkaan kuin arkkitehti.* Veli piti Erik Bryggmanista, Martti Välikangas ja luokkatoveri Jussi Paatela olivat *kunnon miehiä,* samoin insinöörit Jaakko Packalén ja Magnus Malmberg. Veli arvosti avustajiaan Antero Pernajaa ja Olli Saijonmaata.[72]

Kytäjällä vierailivat arkkitehdeista toistuvasti työtoverien lisäksi Finnen entinen vaimo Elna Kiljander,[73] joitakin kertoja Oiva Kallio, Otto-Iivari Meurman, Jussi Paatela,[74] W.G. Palmqvist, J. S.Sirén, Nils Erik Wickberg, 1950-luvulla Aarne Ervi. Kestitykset olivat monenlaisia illallisista paripäiväisiin metsästysretkiin.[75] Kollegoista vanhimmat vierailivat tiuhimmin: Onni Tarjanne (1864-1946) ja Yrjö Sadeniemi (1869-1959), Tarjanne usein vain muutaman kuukauden välein.[76] Heitä yhdistivät suomalaisuusaate ja metsästysharrastus sekä valtion rakennushallinnon korkein johtajuus, Tarjannetta ja Vähäkalliota myös opettaja-oppilassuhde.[77]

SAFA:n hallitus vieraili 1935, jolloin mukana olivat W.G. Palmqvist, Hilding Ekelund, J.S. Sirén, Alvar Aalto, Yrjö Lindegren ja Georg Jägerroos.[78] Pohjoismaisten rakennuspäivien osanottajia kestittiin iloisesti pikkutunneille asti 1932 ja 1939. [79] Vähäkallion lahjoitettua 1937 Arkkitehtiliitolle rakennustontin vieraili Vähäkiljavan rakennustoimikunta Kytäjällä.[80]

Eräisiin kollegoihin syntyi kilpailuasetelma. Erkki Huttuseen syntyi jännite Alkon kilpailuun liittyneiden plagiointiepäilyjen tähden, mutta välirikkoa ei tapahtunut.[81]Alvar Aalto ja Vähäkallio eivät arvostaneet toisiaan ehkä persoonallisuuserojen ja epäsuoran kilpailuasetelman tähden: molemmat toimivat puunjalostusteollisuuden arkkitehteina. Aalto ärsytti Vähäkalliota sekä henkilönä että arkkitehtuurillaan. Vähäkallio ei pitänyt Aallon *mainostempuista* eikä tuomaroimansa Paimion kilpailun lopputuloksesta: *ei muuta kuin että kaikki on yhden seinän varassa, kallista on eikä sen kautta yhtään parempaa!* [82] Suomessa oli Vähäkallion mukaan kolmella ammattiryhmällä maineeltaan epäilyttävät edustajat: juristeilla keltaiseen lehdistöön sotkeutunut Ernesti Hentunen, lääkäreillä Alvar Vilska ja arkkitehdeilla Alvar Aalto. Vieroksumisen tunteet olivat molemminpuolisia,[83] Aalto on varmaan kokenut Kytäjän edustusympäristön mahtailevaksi.

Aatteena suomalaisuus

19-vuotias Väinö Vilander ja luultavasti kaikki sisarukset suomalaistivat nimensä vuonna 1906 suuren nimien suomaistamisaallon aikana.[84] Hän loi varhain suhteet kahteen johtavaan fennomaani-arkkitehtiin: opettajaansa Onni Törnqvistiin (Tarjanne) ja Vilho Penttilään.[85] Vähäkallio liittyi 1890 perustettuun nuorsuomalaiseen puolueeseen noin 1906-07, puolueen menestyksen ollessa aallonharjalla.[86] Nuorsuomalaiset olivat fennomaanien ryhmä, joka ajoi sortovuosina jyrkkää linjaa suhteessa venäläistämiseen, mutta vapaamielistä linjaa suhteessa kielikysymykseen.[87] Sivistyneistöstä ja liikemiespiireistä koostuvat nuorsuomalaiset muodostivat Heikki Ylikankaan mukaan ruotsalaisten kanssa perustuslaillisen rintaman, joka piti Suomen autonomiasta kiinni sellaisena kuin se oli ollut ennen sortovuosia ja vaati sen palauttamista.[88] Suomalaisuus oli vietävä koululaitoksen ja virkakunnan lisäksi myös muualle yhteiskuntaan, ennen muuta talouselämään.[89] Nuorsuomalaisiin kuului useita taiteilijoita,[90] mutta vähän arkkitehteja: Vähäkallion lisäksi Eino Schroderus sekä Gösta Cajanus, Bernt Blom ja Florentin Granholm. Puolueen jäseniä olivat myös tunnetut rakennusmestarit Elia Heikel ja Heikki Kaartinen.[91]

Mikä sai Vähäkallion liittymään nuorsuomalaisiin? Syitä olivat varmaan fennomanian traditioon liittynyt toive suomenkielisten säätykierron edistämiseen yläluokkaiseksi miellettyä ruotsalaisuutta vastaan, usko yksilöiden sosiaaliseen nousuun kyvykkyyden voimalla[92] ja Vesa Vareksen analysoimat nuorsuomalaisuuden piirteet: yksilökeskeisyys ja vapaan markkinatalouden ihanteet, vapaamielisyys kulttuurikysymyksissä, kriittisyys uskontoasioissa ja isänmaallisuudesta huolimatta kansallisen itseensä käpertymisen torjuminen.[93] Vähäkallion ihanteet näyttävät liittyneen P.E. Svinhufvudin ympärille rymittyneisiin ”pääskysiin”, jotka painoivat kielikysymystä taka-alalle ja muistuttivat sosiaaliselta ajattelultaan ruotsinkielisiä konservatiiveja.[94] Nuorsuomalainen liberalismi oli Vähäkallion tulevien liikesuhteiden kannalta parempi valinta kuin Reino-veljen sitoutuminen Akateemisen Karjalaseuran kiihkeään, ryssävihaa lietsovaan ”Vihan Veljien” piiriin.[95]

Suomen itsenäistyttyä ja puolueen hajottua 1918 osa nuorsuomalaisista liittyi kokoomuspuolueeseen, Vähäkallio tiettävästi ei.[96] Monet liittyivät Suomalaiseen Klubiin 1920-luvun alkupuolella,[97] tuolloin kaiketi myös Väinö ja hänen veljensä Toivo, hehän kuuluivat klubiin sitoutuvaan metsästysyhdistys Ansalaan.[98] Suomalainen Klubi oli perustettu 1871. Sen päämäärät olivat aluksi sivistyksellisiä ja valtiollisia, mutta pian myös taloudellisia, olihan Suomen talous lähes kokonaan ruotsinkielisten käsissä. Klubin piiristä lähteneitä taloudellisia aloitteita olivat 1890-luvun vaihteessa Kansallis-Osake-Pankin, Kustannusosakeyhtiö Otavan, Henkiva-

kuutusyhtiö Suomen, Palovakuutusyhtiö Pohjolan ja Helsingin Suomalaisen Säästöpankin perustaminen.[99] Klubi säilyi riippumattomana puolueryhmityksistä ja syrjässä 1930-luvun oikeistoradikalismista.[100] Merkitykselliseksi klubin kokoontumisissa koettiin saavutetun vapauden vaaliminen ja ajatustenvaihto,[101] Jussi Lappi-Seppälän sanoin *mitä erialaisimmat aiheet ovat tulleet sen suojissa käsitellyiksi lounaspöydän viileässä arkisuudessa tai iltamyöhäiseen tupakansavussa ja viskilasin ääressä.*[102] Vaikka talouselämän aloitteiden teko oli siirtynyt muualle, yhdisti klubi talouselämän toimijoita. Paasikiven tavoin uskottiin, että suomenkielisen talouselämän olisi noustava ruotsinkielistä hegemoniaa vastaan. Esimerkkinä tästä perustettiin Suomen Kulttuurirahasto 1939 – ruotsinkielinen teollisuus tuki vanhastaan ruotsinkielistä kulttuuria.[103]

Suomalaisesta Klubista kehkeytyi Vähäkalliolle merkittävä kohtaamispaikka. Joka torstai hänen oli päästävä klubille, vaikka matka Kytäjältä saattoi huonojen teiden tähden olla vaivalloinen.[104] Vähäkalliolla ei ollut veljensä Toivon tai lähimmän avustajan Antero Pernajan tapaan virallista asemaa klubin hierarkiassa.[105] Klubitutut vierailivat Kytäjällä[106] ja moni heistä liittyi Vähäkallion saamiin toimeksiantoihin. (Näitä suhteita luonnehditaan luvussa 2.2.)

Vähäkallio järjesti pääjohtajana Suomalaisen Klubin talolle rakennusoikeutta[107] ja luonnosteli elämänsä viimeisenä suunnittelutyönä talon Kansakoulukadulle.[108] Hän takasi Antti Wihurin kanssa sen rakentamiseen tarvittavaa lainaa.[109] Olli Saijonmaa laa'i lopulliset suunnitelmat ja rakennus valmistui 1959.

Suomalaisuusaate ei estänyt Vähäkalliota seurustelemasta ruotsinkielisissä piireissä. Arkkitehti Birger Brunila mainitsee hänen viihtyneen Arkitektklubbenilla ja Arkitektgilletissä yhtenä harvoista suomenkielisistä ammattitovereista; muita olivat Onni Tarjanne, Yrjö Sadeniemi, Oiva ja Kauno S. Kallio.[110] Motiivit Klubbenissa ja Gilletissä käymiseen olivat varmaan monelaisia: kollegiaalisuus, tiedonjano ja tarve ylläpitää ruotsinkielisiä suhteita. Ruotsi oli dominoiva kieli pitkälti 1920-luvulle kunnalliselämässä, jossa Vähäkalliokin vaikutti.[111]

2. Työyhteisöt ja verkostot

13. Olli Saijonmaa piirtämässä. SRM.

1 Oma toimisto

Vähäkallio toimi arkkitehdin eri tehtävissä: suunnittelijana, johtajana, työnhankkijana ja rakennuttajana, painotusten vaihdellessa uran eri vaiheissa. Tässä luvussa tarkastellaan hänen yksityistä toimistoaan: sen tuotantoa, työntekijöitä ja sisäistä työnjakoa sekä säilynyttä piirustusaineistoa. Seuraavassa luvussa pohditaan Vähäkallion töiden hankintaa ja suhteita toimeksiantajiin, jonka jälkeen kuvataan Vähäkallion muita työyhteisöjä. Tarkastelujen yhtenä tavoitteena on selvittää, miten johtavan arkkitehdin tehtävä ja toimistotyön luonne muuttui toimistokoon kasvaessa.
Luvussa 5.1 tarkastellaan Vähäkallion toimistoa ja toimeksiantosuhteita suhteessa saman ajan muihin toimistoihin. (Toimiston avustajia esitellään liitteessä 5.)

Liikkeellelähtö

Ennen opintojaan Vähäkallio työskenteli kaksi kuukautta muurausharjoittelijana ja opiskellessaan puolitoista kuukautta Gustaf Nyströmin toimistossa. Valmistuttuaan hän työskenteli Vilho Penttilän toimistossa noin 1909-10.[1] Vähäkalliota yhdisti Penttilään suomalaisuusaate ja kiinnostus rakennustekniikkaan,[2] sittemmin Penttilän kustantajan asema Kotitaidelehdessä, jota Vähäkallio toimitti 1910-11.[3]

Vähäkallio perusti 1911 Uudelle Ylioppilastalolle toimiston ja asui siellä, vielä perheettömänä. Tämän jälkeen hän teki töitä ja asui Cygnaeuksenkatu 8:ssa, sitten Kalevankatu 9:ssä. Vuonna 1923 hän muutti toimistonsa ja asuntonsa samaan kortteliin, suunnittelemaansa Kalevankatu 13:n uudisrakennukseen;[4] toimiston osoite ilmoitettiin Arkkitehti-lehdessä: Vähäkallio, V., Vladimirsg. 13 A. Martta-siskon kopiolaitos KOPOS sijaitsi lähinaapurina, Kalevankatu 12:ssa.[5]

Martta-sisko muisteli, kuinka työ imaisi toimiston perustamisen aikoihin 1910-luvulla veljen niin, ettei syöminenkään muistunut mieleen. Kun veli pistäytyi vanhempien luona, mamma tietysti kysyi, onko veli syönyt. Väinö vastasi, ettei muista, mutta että on kiire, mamma saisi valmistaa jotain nopeasti valmistuvaa: paistettuja perunoita, munia ja makkaraa, paistettua riisipuuroa – pyyntö oli aina sama![6]

Arkkitehti Meri Hämäläinen (os. Laurola) oli opiskelijana 1920-luvun lopulla kuukauden pestillä kummisetänsä toimistossa, joka oli *yksi huone vain.* Muina työntekijöinä olivat toimiston esimies Veikko Leistén ja ”vakio-apulainen” Antti Norrgren. Meri Hämäläisen muistikuvan mukaan Vähäkallion saapuessa asunnon puolelta toimistoon tuli aina piippu ensimmäisenä ovesta.[7]

14

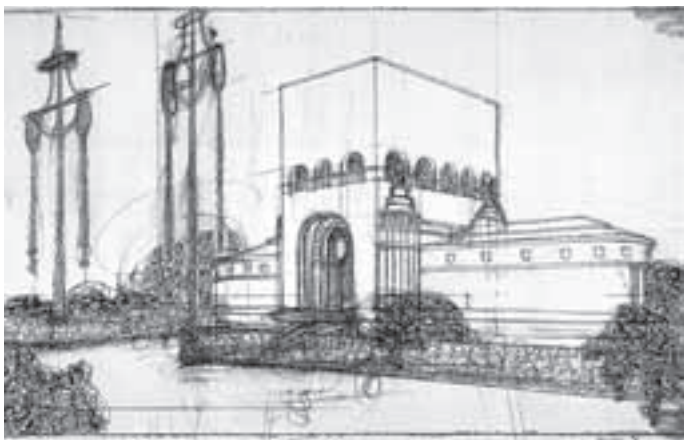

15

14. Suunnitelma Ida Aalberg-teatteriksi 1915. SRM.
15. Ehdotus maailmannäyttelypaviljongiksi San Franciscoon 1914. SRM.

Tuotannon kronologiaa

Toimisto käynnistyi vauhdikkaasti: Eiraan valmistui kaksi asuinkerrostaloa 1911-12 ja Hämeentielle 1913 Valiolan kerrostalo. Vähäkallio osallistui moniin arkkitehtuurikilpailuihin:[8] hän ja Elias Paalanen korjasivat yhteisillä ehdotuksillaan Raken pasaasista 1913 ja kutsukilpailussa koulutalosta Kajaaniin 1915 ensimmäisen palkinnon. Vähäkallio sai kutsukilpailussa maaseudun mallisäästöpankista 1913 ensimmäisen palkinnon ja kilpailussa maailmannäyttelypaviljongista San Franciscoon 1914 kolmennen palkinnon, vaikka julkisivujen eksottisuutta vierastettiin.[9] Vähäkallion 1915 laatiman klassistisen Ida Aalberg-teatterisuunnitelman taustoja ei tunneta hyvin; teatteri olisi sijainnut Helsingissä nykyisen Postitalon tontilla. Aalberg päätti toteuttaa teatterin puoli vuotta ennen kuolemaansa 1915 ja ehti näköjään tilata suunnitelman Vähäkalliolta.[10]

Sisällissodan puhjettua Vähäkallio pakeni Saksaan. Hänen palattuaan kotiin ja olojen vakiinnuttua toimisto kasvoi noususuhdanteen myötä. Hän sai töitään varhain julkaistuiksi Kotitaiteessa ja Arkitektenissa, sitten Arkkitehti-lehdessä. 1910-luvulla ansioita toivat kerrostalojen lisäksi huonekalut ja sisustukset. Sarja myymäläsisustuksia aloitti nopeasti laajenevan suunnittelun osuuskauppaliikkeelle. Vähäkallio sai kilpailussa Elannon tuotantokorttelista Sörnäisiin 1919 toisen palkinnon, joka johti toimeksiantoihin.[11] 1910-luvun jälkeen hän ei juuri välittänyt tai ehtinyt kilpailla lukuunottamatta Suomi-Filmin kutsukilpailua 1925, Kallion yhteiskoulun kutsukilpailua,[12] Serlachiuksen Mäntän pääkonttorin avointa 1929 ja Alkon kutsukilpailua 1935-37 .

1920-luvulla toimiston työkenttä laajeni: säästöpankkeja, asuinkerrostaloja Helsinkiin, Hämeenlinnaan ja Kotkaan, elokuvateattereita, kouluja, näkyvinä töinä 20-luvun lopulla Yrjönkadun uimahalli ja Elannon hallintorakennus. 1930-luvulla piirrettiin kerrostalojen, koulujen ja pankkien lisäksi tuotantorakennuksia Enso-Gutzeit OY:lle. Vähäkallion suunnittelijanura huipentui 1930-luvun lopulla Alkon keskusvaraston ja pääkonttorin toteutukseen. Toimistonpidon ohella Vähäkallio johti 1920-luvun lopulta vuoteen 1936 Kulutusosuuskuntien Keskusliiton suunnittelua ja toimi suunnilleen samoina vuosina Matkailijayhdistyksen arkkitehtina. Hänen virkauransa huipentui rakennushallituksen pääjohtajuuteen 1937-43.

Vähäkallion 50-vuotispäivän onnittelukirjoituksessa Arkkitehti-lehdessä 1936 nimimerkki P (Antero Pernaja) puhui Vähäkallion poikkeuksellisesta energiasta ja arvostelukyvystä niin rakennustaiteen kuin talouselämänkin tuntijana.[13] Vähäkallion 60-vuotispäiväkirjoituksessa nimimerkki A.P. (Pernaja) luonnehti tämän uraa: *onkin ollut yhtä kuumeista työkautta, renessanssihahmoja muistuttavan voimamiehen väkivahvaa painiskelua tulvana tulevien probleemojen ratkaisemiseksi.*[14]

Avustajat

Toimisto oli suurimmillaan, viidestä seitsemään henkeä 1920-luvun lopun korkeasuhdanteen aikana. Siitä se ei kasvanut, sillä Vähäkallio osasi rationalisoida toimistotyötä.[15] 1930-luvulla toimistossa työskenteli kolmesta neljään henkeä ja 1940-luvun alussa yksi.[16] Toimiston varhaisia avustajia olivat arkkitehdit Elias Paalanen ja Toivo Paatela, Ragnar Wessman 1924-28,[17] norjalainen arkkitehti (nimi tuntematon), arkkitehti Veikko Leistén 1923-33, arkkitehti Arvo Muroma[18] ja taiteilija Antti Salmenlinna.[19] 1930-luvun alussa toimistossa työskenteli arkkitehti Antti Norrgren ja vuosikymmenen puolivälissä arkkitehti Aulis Hämäläinen ”työmaa-arkkitehtina”.[20] Rakennusmestaria ei ollut avustajana, vaikka se oli yleistä.[21] Naisia ei toimistossa näkynyt kuin satunnaisesti.[22] Tekstiilitaiteilijatar Greta Skogster-Lehtisen apuun jouduttiin tosin turvautumaan. Salme Setälän muistelmat kertovat ennakkoluulojen barrikadista, jonka Setälä naisena joutui kohtaamaan ollessaan Vähäkallion alaisena rakennushallituksessa.[23]

Toimistopäälliköksi, Vähäkallion ”oikeaksi kädeksi” tuli 1934 KK:n rakennusosastolta Antero Pernaja vastaamaan aluksi teollisuusrakennuksista.[24] Hänen piirustusjälkensä näkyy suuressa osassa muutakin säilynyttä aineistoa. Olli Saijonmaa työskenteli toimistossa vuodesta 1936 toimiston lopettamiseen 1941, poikkeuksena sotavuodet, piirtäen mm. Alkon tehtaita ja Suomalaista Yhteiskoulua.[25] Dag Englund työskenteli toimistossa luultavasti vuoden 1936 jälkeen.[26] Hänen piirustustyylinsä näkyy perspektiivikuvissa ja Wihurin huvilassa Kulosaareen (1938). Veikko Malmio piirsi toimistossa teekkarina Kuitu Oy:n tehtaita Jääskeen 1937-39.[27]

Vähäkallion ympärilleen keräämä avustajakaarti oli ansioitunutta. Avustajat menestyivät arkkitehtikilpailuissa etenkin 1930-luvulla ja heidän töitään julkaistiin. Erityisen pitkä kilpailuvoittojen sarja oli Pernajalla.[28] Huonekaluja ja sisustuksia suunnitteli 1920-luvulla taiteilija Birger Hahl, sen jälkeen avustavat arkkitehdit, kuten oli tavallista toimistoissa aina 1960-luvulle asti.[29] Leistén vastasi OTK:n pääkonttorin ja Hyvinkään säästöpankin sisustuksista, Pernaja Enso-Gutzeitin ja Alkon pääkonttoreiden kalusteista. (Koristetaiteilijoiden osuutta luonnehditaan luvussa 5.3.)

Toimisto muutti Kytäjän kartanoon kahtena tai kolmena kesänä 1930-luvun puolivälissä, olihan Vähäkallio suurmaanviljelijä. Jo perheelliset Pernaja ja Englund asuivat sivurakennuksissa ja naimattomalla Saijonmaalla oli huone kartanossa.[30]

Saijonmaan pieniä muistikuvia Kytäjän toimistokesästä olivat tennisottelut Dag Englundin kanssa, osallistuminen Vähäkallioiden aterioihin ja kaviaarin nauttiminen ensi kerran elämässä.[31]

16

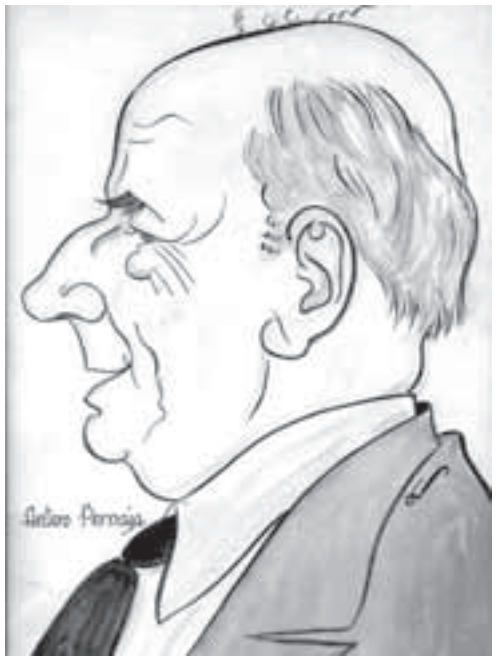

17

16. Veikko Leistén. Vaiheita 1937, 132.
17. Antero Pernaja, Aarno Liuksialan karikatyyri. Suomalainen Klubi

18

18. Esimerkki työpiirustuksen nimiöstä, jossa on avustajan nimi ja toimiston leima. As Oy Joukola.

Pernaja ja Saijonmaa vierailivat tiheään Kytäjällä vielä toimiston lopettamisen jälkeen.[32] Vähäkallio antoi arvostuksestaan kertovia lahjoja: Pernaja sai 40-vuotislahjaksi huvilatontin. Saijonmaan Vähäkallio kutsui sairaalaan ollessaan jo hyvin huonossa kunnossa ja lahjoitti tälle Gunnar Finnen pronssiveistoksen.[33]

Vähäkallio tuki avustajiaan eteenpäin. Leistén siirtyi Kulutusosuuskuntien Keskusliittoon 1931 ja Rake Oy:n ”taiteelliseksi avustajaksi” 1930-luvun puolivälistä.[34] Aulis Hämäläinen seurasi Vähäkalliota Suomen Matkailijayhdistyksen arkkitehtina 1936-45.[35] Pitkäaikaisista avustajista Vähäkalliota seurasivat rakennushallitukseen Wessman ja Pernaja sekä Englund konsulttina.[36]

”Cheefi” ja toimistopäällikkö

Olli Saijonmaa kuvasi entistä esimiestään: Vähäkallio oli ihmisenä oikea johtajatyyppi, voimakastahtoinen ja jossain määrin määräilevä, mutta riitaa ei kuitenkaan koskaan syntynyt. Hän oli arvovaltainen, mutta suurpiirteinen. Vähäkalliolla oli ”suuren johtajan otteet”. Hänen taloudellisuutensa näkyi lähinnä asiakkaan edun valvomisessa.”[37]

Vähäkallion suurin työpanos omaan toimistoon ajoittuu 1920-luvulle. Kertoman mukaan hän toimiessaan 1928-34 KK:n arkkitehtisuunnittelun johdossa kävi lähinnä pistemäisesti valvomassa töitä ja allekirjoittamassa piirustuksia, ilmeisesti omasta toimistostaan käsin.[38] Vähäkallion kaudella rakennushallituksen pääjohtajana vuodesta 1936 avustajat hoitivat työn toimistossa.[39] Työntekijät eivät juuri cheefiään tavanneet, tämä kun kävi toimistossa iltaisin tekemässä niitä hämäriä tuherruksiaan, joita koitettiin sitten aamulla tulkita.[40] Vaikean käsikrampin vuoksi Vähäkallio ei voinut juurikaan 1930-luvulla itse piirtää piirustuksiaan puhtaaksi, luonnosteli vain – tuskin hän olisi muutenkaan ehtinyt piirtää puhtaaksi.[41] Vähäkallio yleensä piirsi vähän postimerkkiä suurempia skissejä.[42]

Antero Pernajan tullessa toimistopäälliköksi 1934 alkoi suunnittelu Enso-Gutzeit Oy:lle.[43] Pernajaa luonnehdittiin toimistopäällikkönä työmyyräksi ja toteuttajaksi,[44] ihmisenä miellyttäväksi ja tahdikkaaksi gentlemanniksi.[45] Hänen valttejaan oli rakennusopillisen osaamisen lisäksi varma estetiikka. Toimiston kova työtahti kyllä katkeroitti Pernajaa, joka kertoi palaneensa loppuun ja menettäneensä ”kipinän” arkkitehtuuriin. Siitä huolimatta keskinäinen ystävyys ja arvostus säilyivät Vähäkallion ja Pernajan välillä.[46] Pernajan mukaan varsinaisen ratkaisun teki yleensä Vähäkallio. Hienotunteinen Pernaja ei yleensä puhunut omasta osuudestaan, joskin Alkon kohdalla epäsuorasti.[47] Pernaja oli Vähäkallion toimiston osakkaana vuosina 1938-40.[48]

Kerran Vähäkallio totesi pääjohtajana toimistokäynnillään, että raken-

nushallitukseen pitäisi saada hyvä arkkitehti suunnittelupäälliköksi. Pernaja oli tokaissut itsekin voivansa lähteä virkaan; ehkä hänellä jo häälyi mielessä kysymys, miten päästä eroon raskaista toimistotöistä.[49] Vähäkallion toimisto lopetettiin 1940 tai 1941[50] syynä ehkä Pernajan siirtyminen rakennushallitukseen. Vähäkallio oli ehdottanut Pernajalle yhteistä toimistoa tämän nimissä, jossa olisi roikkunut mukana. Pernaja ei ehdotukseen suostunut: olen tarpeeksi aikaa kasvanut siipiesi alla.[51] Pernajan myöhempää uraa tuli leimaamaan, professoriudesta huolimatta Vähäkallion ”säestäminen”. 1930-luvun kilpailumenestysten sarja olisi voinut tarjota hänelle lähtökohtia näkyvämpäänkin omaan uraan. Yhteisen toimiston keskeneräiset työt siirtyivät sen lopetettua Pernajan toimistolle.[52]

Toimiston tyylejä ja työtapoja

Arkkitehdin työvälineet: hakaviivain, kolmioviivain ja tussit säilyivät samanlaisina vuosisadan alusta 1950-luvulle, mutta paperit ja kopiointitavat kehittyivät[53] ja esitystyylit muuttuivat.[54] Vähäkallion toimiston piirustusaineisto heijastelee työtapoja ja tyylejä monelta vuosikymmeneltä. 1920-luvun aineistossa on sinikopioita ja ns. neekerikopioita, valkoisina viivoina mustalla pohjalla. Tunnistettavissa ovat Vähäkallion oma rehevä viivankäyttö ja varhaiset laveeraukset, Wessmanin tummat ja dramaattiset, 1920-luvulle ominaiset tussilaveeraukset tyyliteltyine puineen[55] sekä Pernajan selkeä tussaus- ja tekstaustyyli. ”Pelkän tussiviivan ja mustan tussin kaudella”[56] 1930-luvulla näkyvät Arkkitehti-lehden vaatimukset julkaisukuvien suhteen. Englundin ja Saijonmaan aksonometriat ja perspektiivikuvat erottuvat 1930-luvun aineistossa; Suomalaisen Yhteiskoulun funktionalistista volyymijäsentelyä ja Kaukopään tehtaan toimintoja esitettiin aksonometrioin. Pienoismalleista on säilynyt vain valokuvia. Joitakin akvarelleja on säilynyt kuten värikäs illustraatio Kinopalatsin aulasta.

Piirustuksissa päiväykset esitetään yleensä vuoden tarkkuudella, joistakin luonnoksista ne puuttuvat. Varhaisissa kuvissa on joskus pelkkä leima. Vähäkallion nimikirjoitus on yleensä pääpiirustuksissa kun taas työpiirustuksissa näkyy satunnaisesti myös avustajien nimikirjoituksia. 1930-luvun lopulla on osassa luonnoksia Pernajan nimikirjoitus. Perspektiivikuvissa on joskus nimikirjaimet: Annalan talon kohdalla A.M. (Arvo Muroma), Kaukopään tehtaiden D.E. (Dag Englund). Työselitykset olivat ohuita nippuja nykyisiin verrattuina – mikä kertonee siitä, että luotettiin tunnettuihin työtapoihin ja arkkitehdin ohjaukseen rakennuspaikalla.[57]

19

19. Väinö Tanner Elannon hallintoneuvoston huoneessa, kalusteet Vähäkallion. Valokuva Aarne Pietinen 1937. Väinö Tanner, sillanrakentaja 1984, 288.

2 Liikesuhteita

Hän oli sellainen liikemiesarkkitehti ... vaikka kyllä Yrjönkadun uimahalli ja eräät muutkin ovat hienoja rakennuksia.

Professori Nils Erik Wickberg kirjoittajalle kesällä 1998

Vähäkallion toimeksiannoista vain kolme tuli suoraan kilpailuvoittojen kautta:[1] Elannon kortteli kutsukilpailussa saadun toisen sijan perusteella,[2] Alkon ns. Salmisaarentalo kaksivaiheisen kilpailun perusteella, Kallion Yhteiskoulu kahden välisestä kutsukilpailusta. Vähäkallion toimeksiantajat olivat sekä yksityisiä että suuria yhteisöjä kuten Kulutusosuuskuntien Keskusliitto, Elanto ja Matkailijayhdistys.

Toimeksiantajasuhteita punapääomasta sinivalkoiseen

Helsingin Ruoholahdessa vietettyihin lapsuusvuosiin pohjautunut ystävyys tai tuttavuus[3] Elannon toimitusjohtajaan, sosiaalidemokraattiseen poliitikkoon ja valtiomieheen Väinö Tanneriin (1878-1966) toi Vähäkalliolle töitä.

Vaikka Vähäkallio ja Tanner olivat lapsuustuttuja, oli viiden vuoden ikäero lapsena tuntuva; Tanner mainitsee muistelmissaan Vähäkallion kerran, lapsuudesta puhuessaan.[4] Uudestaan he kohtasivat ehkä 1914 Tannerin vuokrattua toimistotilaa Uudelta Ylioppilastalolta,[5] jossa Vähäkalliolla oli toimistonsa ja asuntonsa. Tannerin toimiessa Elannon hallintoneuvoston sihteerinä 1909-11[6] Vähäkallio sai suunnitella Elannolle myymälä- ja kahvilasisustuksia ja Tannerille kaluston.[7] Tannerin noustua Elannon toimitusjohtajaksi 1915 Vähäkallio sai laatia Elannon korttelisuunnitelman, jota seurasivat OTK:n korttelisuunnitelma ja päävastuu KK:n rakennusosaston suunnittelusta 1928-34.

Lapsuuskumppaneiden elämänkaaret olivat eritahtiset. Tanner toimi senaattorina 1917 ja nousi sosiaalidemokraattisen puolueen johtoon 1918. Heidän vuoden 1918 kokemuksensa olivat erilaiset. Vähäkallio joutui pakenemaan Saksaan kun taas Tannerille kirkastui oma, terroria karttava linjansa 1918 monen aatetoverin suuntautuessa henkisesti Venäjälle. Tarton rauhanneuvotteluissa 1920 on Tannerin roolia kuvattu merkittäväksi.[8] Tuolloin Vähäkallio vasta aloitteli suurempia suunnittelutöitään. Pääministerinä Tanner toimi 1926-27.

Lapsuuskumppaneista tuli samoihin aikoihin maanomistajia: Vähäkallio hankki Jeppasin tilan Pernajassa 1910-luvulla ja Tanner osti 1916 Kirkkonummelta Bisan tilan, joka vaihtui 1917 alussa Lill-Hemtansin

tilaan Espoossa.[9] Vähäkallio osti Tannerin neuvosta 1920-luvun alussa Ali-Takkulan tilan Espoosta ja suositteli pian Tannerille Sorkin päätilan hankkimista sen läheltä. Tannerista tuli suurmaanomistaja Sorkin hankkimisen myötä 1923,[10] Vähäkalliosta Kytäjän oston myötä 1928. (Sorkin päärakennusta kuvataan luvussa 3.2.)

Tannerilla ja Vähäkalliolla oli yhdistäviä ominaisuuksia: rauhallinen ja pohdiskeleva luonne, pankki- ja liiketoiminnan harrastus – Tannerilla toki paljon suuremmassa mittakaavassa. Tannerilla oli kyky solmia ystävyyksiä yli puoluerajojen.[11] Tannerin tytär luonnehtii ystävyyttä läheiseksi ja perheiden yhteydenpitoa varsin tiiviiksi, Sorkista käsin vierailtiin Kytäjällä usein.[12] Martta-siskon mukaan Vähäkallion suhde Tanneriin oli pikemminkin liiketuttavan kuin ystävän, syynä poikkeavat maailmankatsomukset.

Sisaren kertoman mukaan Vähäkallio oli sanonut Tannerista: *Se on viisas mies*. Veljeä kuitenkin huvitti, että Backasissa Elannon maatilalla herrasväen sauna ja työväen sauna olivat erikseen: *ei se ihan niin kommunisti ole.*[13]

Tanner istui useassa Vähäkallion kannalta tärkeitä rakentamispäätöksiä tekevässä elimessä: Elannon toimitusjohtajana ja johtokunnan puheenjohtajana 30 vuotta lähtien vuodesta 1915,[14] usein puolustaen suunnitelmien tilaamista Vähäkalliolta,[15] suunnilleen saman kauden KK:n hallintoneuvoston puheenjohtajana. Tanner oli jäsenenä Enso Gutzeit Oy:n hallitusneuvostossa 1925-1945 mm. innokkaasti puoltaen Kaukopään tehtaiden rakentamispäätöstä 1934.[16] Tanner edusti valtiovaltaa Alkon Salmisaaren tehdasta rakennettaessa ja ehdotti pääkonttorin liittämistä tehdaskompleksiin.[17] Tanner kuului lisättyyn rakennushallitukseen Vähäkallion pääjohtajuuskaudella.[18] Vähäkallio oli siten koko uransa ajan suunnitteluasioissa tekemisissä Tannerin kanssa.

Yhteydet Suomalaiseen klubiin loivat myös liikesuhteita. Filosofian tohtori, myöhempi vuorineuvos K.A. Paloheimo (Brander) kuului Suomalaisen Klubin keskeisiin vaikuttajiin.[19] K.A. ja hänen poikansa, tunnettu teollisuusmies ja myöhemmin vuorineuvos Olli Paloheimo vierailivat Kytäjällä, usein metsästysseurueissa.[20] Vähäkallion suunnittelemat rakennukset olivat 1920- ja 30-luvuilla yhteenlasketusti suurimmat kohteet, joihin käytettiin Paloheimojen omistamien Santamäen tehtaiden tiiliä.[21] Klubituttaviin kuului merenkulkuneuvos Antti Wihuri, jolle piirrettiin Vähäkallion toimistossa huvila Kulosaareen, joskin Jussi Lappi-Seppälän sanoin: *kesken työtä nämä kaksi mahtavaa miestä riitaantuivat.*[22] Dag Englundin Vähäkallion toimistossa piirtämä huvila valmistui 1937.

Suomalaisuusaate säteili Vähäkallion saamiin toimeksiantoihin: säästöpankkien sarjaan, Kansallis-Osake-Pankkeihin, Suomen Liikemiesten Kauppaopistoon, Suomalaiseen Yhteiskouluun sekä suunnitteluun Matkailijayhdistykselle. Rakennushallinnon ylimpänä johtajana Vähäkallio

oli järjestyksessä neljäs vahvasti Suomalaiseen Klubiin ja suomalaisuusaatteeseen sitoutunut.[23] Vähäkalliolla oli siten yhteistyösuhteita kahteen yhteiskunnallisesti ja liiketaloudellisesti vastakohtaiseen suuntaan: Suomalaisen Klubin tarjoamin yhteyksin ns. sinivalkopääomaan, osuuskauppaliikkeen ja Tannerin kautta ns. punapääomaan.

Arkkitehti liikemiehenä ja rakennuttajana

Muita liiketuttavia

Työnsaanti oli ketjureaktio: suhteet toivat töitä, jotka toivat uusia suhteita ja uusia töitä. Liikekumppanien kanssa oli monenlaisia hankkeita ja heidän kanssaan seurusteltiin. Suomi-Filmin aikainen liikekumppani Kaarlo Kaira, jonka kanssa Vähäkallio 1928 osti Kytäjän kartanon, oli 1920-luvun lopulla mukana rakennuttamassa Yrjönkadun uimahallia.[24] Kaira oli päätoimeltaan Helsingin yliopiston oikeustieteen professori 1933-55. Hän vaikutti Helsingin Suomalaisen Säästöpankin ja Säästöpankkien Keskusosakepankin johtoportaassa sekä porvoolaisen Simolinin liikkeen johtokunnan puheenjohtajana,[25] kaikilta Vähäkallio sai tehtäviä.[26] Vähäkallio suunnitteli Kairalle Kaivopuistoon 1930 asuinkerrostalon, joka tosin jäi toteutumatta.[27]

Elokuvateatterinomistaja August Sorjaselle Vähäkallio piirsi Kalevateatterin (1913) sekä huonekaluja; Sorjanen kuului myöhemmin Suomi-Filmin osakkaisiin.[28] Tuomari ja liikemies Toivo Hukkinen oli Suomen Biografi Oy:n hallituksen jäsen ja Rake Oy:n lainopillinen avustaja.[29] Hukkinen asui Vähäkallion suunnittelemassa Pormestarinrinteen kerrostalossa,[30] hänelle piirrettiin Vähäkallion toimistossa viikonloppumaja 1938[31] ja hän kuului Vähäkallion testamentin valvojiin.[32] Johtaja Aksel Ek kuului sekä Simonlinnan että Yrjönkadun uimahallin rakennuttajiin ja isännöi sittemmin Annalan taloa. Filosofian maisteri Toivo Aro toimi SKOP:ssa,[33] Elannon edustajistossa, Helsingin Suomalaisen Säästöpankin toimitusjohtajana 1925-57 ja Yrjönkadun uimahallin rakennuttajajoukossa. Hänet tiedetään paitsi innokkaaksi kuoro- ja urheilumieheksi myös suomalaisuusasian kannattajaksi.[34]

Monissa yhteyksissä Vähäkallio oli Jalmar Castréniin, suunnitellessaan matkailurakennuksia ja pääjohtajakollegana, luultavasti myös kunnallispolitiikassa ja keskustelukumppanina betoniteknologiasta. Castrén oli alunperin tie- ja vesirakennusinsinööri, jota pidetään betonitekniikan perustajana Suomessa.[35] Hän toimi 1916-22 sillanrakennuksen ja rakennuskonstruktioiden statiikan professorina ja 1922-42 rautatiehallituksen pääjohtajana. Hän toimi 1917-18 senaattorina ja 1928-29 kulkulaitosministerinä. Hän oli mukana pääkaupungin kunnallisessa elämässä ja toimi

vuodesta 1923 yli 20 vuotta Suomen Matkailijayhdistyksen puheenjohtajana, vuodesta 1930 Suomen Matkat- järjestön puheenjohtajana työskennelleen matkailuolojen kehittämiseksi.

Koska Vähäkallio kokosi arkkitehdiksi huomattavan omaisuuden hänet on usein luokiteltu ”liikemiesarkkitehdiksi.” Omaisuus syntyi kuitenkin osittain riippumatta arkkitehtitoiminnasta; Vähäkallio hyödynsi kiinteistösijoittajana talouden suhdannevaihteluita. Omaisuuden kertymisen sanotaan alkaneen sisällissodan jälkeen, jolloin Vähäkallio oli ostanut Bulevardilta kivitalon lainarahoin, joiden arvon inflaatio aikanaan kutisti.[36] Vähäkallio peräkkäin omistamat kolme maatilaa olivat aina entistään suurempia. Lainat kutisti ensimmäisten kohdalla inflaatio, Kytäjän kartanoa maksettiin toimiston kiivaalla työtahdilla, vaikka Kytäjä toi tuottojakin viljelyn, karjan ja metsiensä kautta.[37] Vähäkallio omisti Annalan asuintalon, Yrjönkadun Uimahallin, Rake Oy:n, Koskensaari Oy:n ja Kansallis-Osakepankin osakkeita.[38]

Kaikki Vähäkallion taloudelliset ideat eivät aina olleet onnistuneita. Maailmansodan alkuvaiheessa 1939, saksalaisten joukkojen vyöryessä Puolaan Vähäkallio oli tullut toimistoon ja kehottanut alaisiaan kiireesti ostamaan Kansallispankin osakkeita – arkkitehti Olli Saijonmaa muisteli jälkeenpäin tyytyväisenä, ettei noudattanut neuvoa.[39]

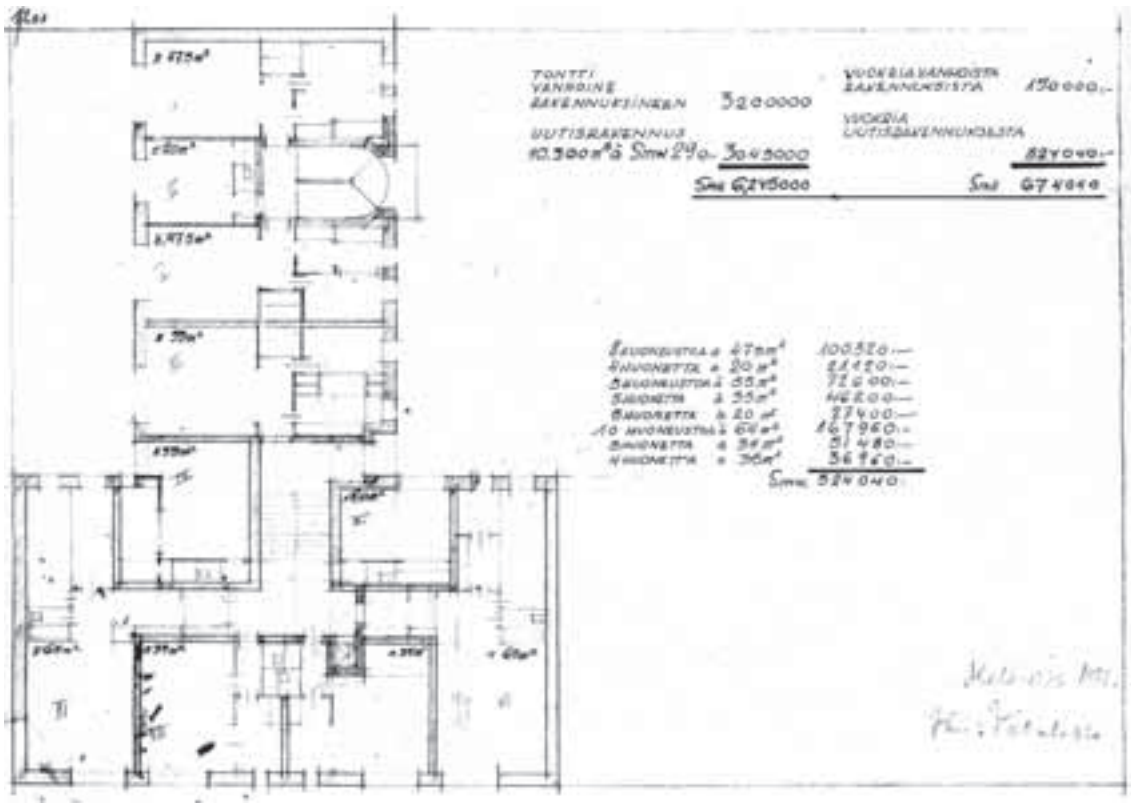

20. Kannattavuuslaskelman sisältävä luonnos kerrostalosta Maneesikadulle Helsinkiin 1931. SRM.

Arkkitehti rakennuttajana

Arkkitehdit toimivat rakennuttajina 1900-luvun alkupuolella ilmeisesti suhteellisen usein, joskin rakennusmestarit vielä useammin. Arkkitehtikunnan piirissä käytiin keskustelua tämän käytännön eettisyydestä.[40] Rakennuttajina toimimisen syynä olivat sijoittamisen ja osakkuuden tuottamat liikevoitot.[41] Moni arkkitehti oli kiinnostunut liiketoiminnasta yleisemminkin.[42]

Aluksi, 1890-luvulla keskusteltiin arkkitehtien urakoinnista. Ritva Wäre on kuvannut Arkkitehtiklubissa käytyä Josef Stenbäckin toiminnan herättämää keskustelua siitä, onko arkkitehdin sopivaa urakoida suunnittelemansa kohde. Pohdittiin, missä määrin tämä sopii käsitykseen arkkitehdista puolueettomana rakennuksen, rakennuttajan ja urakoitsijan etujen valvojana, jonka taiteellista antia eivät häiritsisi rakentamisen aiheuttamat mahdolliset tappiot tai voitot.[43] Carl Theodor Höijer toimi 1870-luvulla urakoijana ja puolusti vielä 1896 arkkitehdin oikeutta suunnitella ja urakoida samaa kohdetta, mutta totesi elämäkerrassaan 1910, ettei näiden kahden yhdistäminen onnistu.[44] 1800-luvun loppupuolella urakoijana toimi mm. arkkitehti K.A. Wrede.[45]

Liiketaloudellisesti suuntautuneet arkkitehdit toimivat rakennuttajina.[46] Heihin kuului mm. Grahn - Hedman - Wasastjernan menestyvän toimiston osakkaita[47] ja nimekkäimpiä arkkitehtejamme kuten Vilho Penttilä,[48] Lars Sonck,[49] Eliel Saarinen,[50] ehkä myös Selim A. Lindqvist.[51] 1910- ja 20-luvuilla rakennuttajina toimivat mm. rakennusmestari Heikki Kaartinen[52] sekä arkkitehdit W.G. Palmqvist,[53] Sigurd Frosterus[54] ja tämän yhtiökumppani Ole Gripenberg.[55] Vähäkallio oli osakkaana parissa suunnittelemassaan kohteessa: Yrjönkadun uimahallissa[56] ja As. Oy Annalassa. 1920-luvun voimakas asuntorakentaminen aiheutui asuntopulasta ja korkeasuhdanteesta, jolloin pankit myönsivät luottoja avokätisesti. Rakennusmestarit perustivat omatoimisesti asunto-osakeyhtiöitä, rakensivat talon valmiiksi ja myivät siitä osakkeet asuntoa tarvitseville.[57] Osa arkkitehdeistä selvästikin ”erikoistui” gryndereille suunnittelemiseen, Vähäkallio heidän joukossaan. 1920-luvun toimeksiantoja asuinkerrostaloiksi on selitetty Vähäkallion varallisuudella: Antero Pernajan arvelun mukaan Vähäkallio takasi gryndereiden pankkilainoja saaden näiltä vastaavasti toimeksiantoja asuintalojen suunnitteluun.[58]

Vuonna 1928 julkaistujen Arkkitehtiliiton kunniasääntöjen mukaan arkkitehdin tuli olla rakennusalan kapitalistisista intresseistä vapaa rakennuttajan luottamusmies.[59] Arkkitehtien toiminta rakennuttajina kuitenkin jatkui ja vielä 1935 käytiin aiheesta kirpeä keskustelu arkkitehti Olavi Laisaaren ja P. E. Blomstedtin välillä Arkkitehti-lehden palstoilla.[60] Blomstedt muistutti kärjekkäässä vastauksessaan Budapestin Kansainvälisen arkkitehtikongressin 1930 päätöksistä suojata arkkitehtinimitys ja ammattisuoja sekä vaatimuksesta erottaa arkkitehdintyö täydellisesti yrittäjyydestä ja rakennustyön suorituksesta.[61] Tämä keskustelu tuntuu olleen pääte arkkitehtien rakennuttamiselle.

Suunnittelun taloudellisuus ja tuottavuus

Vähäkallion kerrotaan painottaneen suunnittelussaan käytännöllisyyttä ja taloudellisuutta eikä hän sallinut hukkaneliöitä.[62] 1920-luvun vaihteen talouslama toi yksinkertaisuuden ”säästörakennustaiteen” kulmakiveksi, jolloin tuomittiin epäsäännöllisyys ja rikkaat rakennusmuodot. Erkkerit ja ulokkeet tuomittiin ja tähdättiin rakennuksen niukkaan vaippaan lämpötaloudellisena ja materiaalia säästävänä.[63] Niukasta rakennuksen vaipasta tuli eräs Vähäkallion arkkitehtuurin leimallisia ominaisuuksia.

Myös asiantuntijan tehtävissä Vähäkallio painotti taloudellisuutta. Lastenklinikan rakennustoimikunnan jäsenenä hän ehdotti valtioneuvostolle 1941, että jo aloitetut rakennustyöt keskeytetään ja suunnitellaan edullisempi sairaala.[64] Salme Setälä on kuvannut Otto-Iivari Meurmanin ja Vähäkallion kiistaa rakennushallituksessa vuonna 1939, jolloin Vähäkallio puolusti toimitusjohtaja H.A. Reincken vaatimusta Munkkiniemen matalaksi ehdotetun alueen muuttamista monikerroksiseksi lähiöksi, ts. tehokkaammaksi ja rakennuttajalle tuottavammaksi.[65] Rakennettaessa Teekkarikylää Otaniemeen 1950-luvun alussa hän arvosteli kunniavaltuuskunnan työvaliokunnan jäsenenä nuorempien kollegojen asuintaloehdotusta viistettyine kulmineen kalliiksi ja lämmönhukkaa aiheuttavaksi sanoen *jos ette muuta tyyliä niin rahat loppuvat.*[66]

Vähäkallio teki toisinaan rakennuttajille kannattavuuslaskelmia suunnittelemiensa asuinkerrostalojen vuokra- ja myyntituloista. Moniin hänen pankki- ja elokuvateatterisuunnitelmiinsa sekä Liikemiesten Kauppaopistoon ja Kallion yhteiskoulun luonnoksiin liittyi rakennuksen pääfunktioon ulkopuolisille vuokrattavia tiloja. Syntyy mielikuva, että Vähäkallio on ehdottanut näitä asiakkailleen.

Vähäkallion toiminta liikemiehenä ja rakennuttajana herätti epäilemättä puheita ammattikunnassa. W.G. Palmqvist ilmaisi ne Arkkitehtilehden palstoilla 1928 sanoessaan, että Kinopalatsi-suunnitelma *varsin räikeästi paljastaa sekä rakennuttajansa että suunnittelijansa sisimmän reklaamihimon.*[67] Tunnetun arkkitehdin käyttö Kinopalatsin suunnittelijana oli tulkittavissa rakennuttajan pyrkimyksenä saada tornille rakennusoikeutta. Vähäkallio ymmärsi cityrakentamisen tuomat voitot, kaiketi myös suunnittelupalkkioidensa kannalta.

Vähäkallion varakkuus ja nousu korkeaan virkaan sai ehkä osan kollegoista vähättelemään hänen arkkitehdinkykyjään. Nils-Henrik Sandell kertoi Antero Pernajan kanssa käymästään keskustelusta, jossa kumpikin oli todennut, että Vähäkallio oli sittenkin arkkitehtina mainettaan parempi.[68]

3 Elanto ja Kulutusosuuskuntien Keskusliitto

Muutamat uudentyyppiset toimeksiantajat – julkiset tai puolijulkiset – ennakoivat 1920- ja 30-luvuilla toisen maailmansodan jälkeen tapahtunutta suunnittelun kentän muutosta. Rakennuttajat muuttuivat ”kasvottomiksi” yhteisöiksi[1] kun suuryritykset olivat aiemmin henkilöityneet johtajiinsa. Ilmiöön liittyi rakennuttajan ja käyttäjän eriytyminen. Vähäkallio suunnitteli osuuskauppaliikkeelle parikymmentä vuotta.

Kulutusosuuskuntien Keskusliiton ja sittemmin rakennushallituksen suunnittelutoimistot olivat yksityisiä toimistoja suurempia. Päävastuullinen arkkitehti oli toimi niissä tavallista enemmän hallinnoijana, organisaattorina ja rakennuttajan edustajana. KK:ssa ja rakennushallituksessa suunnittelua, rakennuttamista ja joskus rakentamistakin hoiti sama taho. Puolustuslaitosta voidaan verrata niihin sekä toimistokoon että kollektiivisen suunnittelutavan osalta.[2]

21. Elanto-lehden mainos vuodelta 1924.

Suomalaisen osuustoiminnan ja Elannon alkuvaiheista

Suomalainen järjestäytynyt osuustoiminta syntyi 1900-luvun alussa kansallisuus- ja itsenäisyyshengen siivittämänä.[3] Osuustoimintalain tultua voimaan 1901 ilmeni tarve osuusliikkeiden yhteistoimintaan. Suomen Osuuskauppojen Keskuskunnan, SOK:n perustivat 12 osuusliikettä 1904,[4] mutta 1916 oli jäsenliikkeitä jo lähes 500. Poliittisten ristiriitojen tähden SOK hajosi 1917 kahtia, vasemmistolaiseen Kulutusosuuskuntien Keskusliittoon KK:hon sekä maanviljelijöiden ja porvareiden SOK:hon. KK:lla oli aatteellinen, valistava ja ohjaava tehtävä osuuskauppaliikeessä.[5] Sen jäsenliikkeitä palveleva Osuustukkukauppa OTK perustettiin loppuvuodesta 1917.[6] Kahdella vastakkaisella ryhmittymällä oli jäsenistössään poikkeavat painotukset: SOK painottui enemmän maaseudulle, KK kaupunkeihin. Kumpaankin kuului sekä suomen- että ruotsinkielisiä jäsenliikkeitä.[7]

Jo ennen jakautumista SOK:lla oli rakennustoimisto, jossa suunnittelua johti 1917-18 Elias Paalanen, Vähäkallion aiempi yhteistyökumppani. SOK:n rakennusosasto perustettiin uudestaan vuonna 1920. KK:n rakennusosasto perustettiin pääkonttorin yhteyteen 1923.[8] Seuraavassa käsitellään Osuusliike Elannon ja Kulutusosuuskuntien Keskusliiton suunnittelun pääpiirteitä. Niitä verrataan SOK:n ja ruotsalaiseen keskusliikkeen Kooperativa Förbundetin (KF) suunnitteluun.[9] (Vähäkallion sisustuksia Elannolle kuvataan luvussa 3.1, Elannon ja OTK:n tuotantorakennuksia luvussa 3.13.[10])

Leipurit perustivat Osuusliike Elannon kulutusosuuskunnan Helsingissä vuoden 1905 suurlakon jälkeen. Myymäläverkosto levisi 1910- ja 20-luvuilla pääkaupunkiseudulle ja Porvooseen. Vuoden 1918 lähiajat olivat Elannolle vaikeita, sillä porvareille se oli ”banditernas hofleverantör,” punakaartien muonittaja.[11] Vaikka Elanto kuului vasemmistolaiseen osuuskauppaliikkeeseen KK:hon, oli sen johdossa myös porvarillinen edustus. Elanto toimi kaksikielisenä jäsenlehteään myöten. ”Yleishelsinkiläisyytensä” tähden Elannosta tuli maan suurin osuusliike sekä jäsenmäärältään että myymäläluvultaan. 1920-luvun alussa Elanto oli Skandinavian suurin osuusliike.[12] Maailmansotien välisenä aikana Elannon jäsenmäärä kasvoi 20.000:sta 70.000:een ja myymälämäärä viisinkertaistui 80:stä 400:aan.[13]

22

22. Elannon liiketalo Malmilla. Georg Jägerroos /KK. Valokuva 1930, HKM.

Suunnittelua Elannolle Tannerin siipien suojassa

Vähäkallio piirsi noin vuodesta 1916 toimistossaan sisustuksia, myymälärakennuksia, teollisuuskorttelin ja henkilökunnan asuintaloja Osuusliike Elannolle. Hänen ollessaan KK:n suunnittelun johdossa 1928-34 siellä piirrettiin myös Elannolle. Kun Elannolla oli kuitenkin oma rakennusmestari ja sittemmin suunnittelutoimisto, jossa työskentelivät lähinnä rakennusmestarit,[14] joutui toimitusjohtaja Tanner puolustamaan Vähäkallion saamia toimeksiantoja. Keskustelua Vähäkallion roolista käytiin useaan otteeseen.[15]

Elannon johtokunnassa syntyi 1926 kiista Tannerin ehdotuksesta antaa Viidennelle linjalle rakennettavan asuintalon suunnittelu Vähäkalliolle. Sitä oli luonnostellut aluksi rakennusmestari Emanuel Ikäläinen ja sitten Vähäkallio.[16] Johtokunnan jäsen, pankinjohtaja Lauri af Heurin ehdotti, että KK:n rakennusosasto laatisi suunnitelman yksin tai kilpaillen parin muun arkkitehtitoimiston kanssa.[17] Tannerin mukaan Vähäkallio tähän mennessä *on ollut liikkeelle suorastaan arvaamattomana apuna... on tarkoin perehtynyt Elannon tarpeisiin, tuntien tuotannon kulun liikkeen tuotantolaitoksissa, ja kun hän lisäksi on lahjakas ja luova kyky, on hän suuresti helpottanut rakennuksien suunnittelua.* Vähäkallion palkkiovaatimukset olivat kohtuulliset. Elannon johdolla ei ollut periaatteellisia syitä KK:n rakennustoimiston käyttämistä vastaan, mutta suuriin hankkeisiin oli KK:n suunnittelun johdossa *verrattain vähän kokemusta omaavia henkilöitä*.[18] Kiivaan keskustelun jälkeen suunnittelutoimeksianto annettiin Vähäkalliolle.[19]

Keskustelu jatkui 1928 af Heurlinin syytöksillä Suomen Sosiaalidemokraatin palstoilla, ettei Elanto käyttänyt KK:n palveluja rakennus- ja lakiasioissa ja Tannerin puolustuksella Elanto-lehdessä. Kohteena oli KK:n suunnittelijan Aarne Sarvelan Runeberginkadulle luonnostelema KK:n ja Elannon henkilökunta-asuintalo, jota Vähäkallio oli luonnostellut. Lopullisen suunnittelutoimeksiannon sai nyt KK.[20] Samana vuonna, 1928 Vähäkallio seurasi kuitenkin Aarne Sarvelaa KK:n rakennusosaston teknilliseksi hoitajaksi.

Tannerin suhde Elannon 1910-luvulla alkaneeseen laajennus- ja kiinteistöpolitiikkaan oli aktiivinen. Jaakko Paavolaisen mukaan Tanner ei ollut Elannon tämän kehitysvaiheen luoja, mutta hän oli sen ”vastaava rakennusmestari.”[21] Tannerin johtamassa Elannossa olivat 1920-30-luvut voimakkaita rakennuttamiskausia. Uusiin kiinteistöihin investoitiin paljon: 1920-luvulla painottaen tuotanto- ja pääkonttorikortteliin, 1930-luvulla myymälärakennuksiin.[22] Elannossa ymmärrettiin rakentamisen mainosarvo modernissa hengessä; reklaamiosastolla oli tästä paljonkin sanottavaa. Elannon jäsenet lukivat tiheästi ilmestyvästä lehdestään tavan

takaa uusien myymälöiden ja teollisuuden voittoisasta leviämisestä ja komeista tiloista.

Vähäkallion nimissä on suuri osa Elannon 1920-luvun punatiiliarkkitehtuurista, josta tuli osa liikkeen imagoa: hallintorakennus, keskusvarasto ja leipätehdas, henkilökunnan asuinkerrostaloja ja osa komeimmista myymälöistä. Uusista myymälöistä muodostui alueittensa maamerkkejä: Haagassa (1927) teiden risteyksessä, Intiankadulla (1927) vilkkaan raitin varrella; Malmilla (1931) kaarevana pääradan varrella.[23] 1930-luvulla osa Elannon myymälöistä rapattiin, jolloin ne muistuttivat SOK:laisia myymälöitä; ”punainen” ja ”valkoinen” hävisivät arkkitehtonisina vastakohtina kilpailijoiden myymälärakennuksista. Tuotantorakentamisessa värivastakohtaisuus säilyi.

23

Suunnittelun kollektiivisuus KK:ssa

Vähäkallio vastasi vuosina 1928-34 ”teknillisenä hoitajana” KK:n rakennusosaston suunnittelusta rakennusosaston osastopäällikön, Fabian Ahvenaisen alaisena.[24] Vaikka häntä on luonnehdittu teknillisen hoitajan toimessa ”osa-aikaiseksi konsultoivaksi asiantuntijaksi”,[25] sai KK:n rakentaminen huomiota määränsä ja laatunsa puolesta juuri Vähäkallion kaudella.[26] Rakennusosastolla suunniteltiin OTK:lle ja osuusliikkeille ja neuvottiin niitä kiinteistö- ja tonttihankinnoissa. Vähäkallio pääsi KK:lla seuraamaan läheltä myös osastonsa rakennuttamistoimintaa. OTK oli KK:n rakennusosaston suurin asiakas.[27]

Aluksi oli arkkitehteja vaikea saada töihin, sillä kerrotaan Arkkitehtiliiton suhtautuneen KK:on torjuvasti.[28] Osastolla pitkään vaikuttaneita arkkitehteja olivat Veikko Leistén ja Antero Pernaja. Vuonna 1928 suunnittelijoihin kuului viisi arkkitehtia, kaksi rakennusmestaria ja kaksi huonekalupiirtäjää.[29] 1930-luvun alun laman aikana koettiin työntekijämäärässä notkahdus,[30] mutta 1939 kuumentuneessa tilanteessa eivät 34 työntekijääkään pystyneet tuottamaan suunnitelmia tarpeeksi nopeassa tempossa ja vallitsi työvoimapula.[31] KK:n rakennusosastolla suunniteltiin 1920-luvulla parisataa myymälä- ja konttorirakennusta ja teollisuusrakennuksia.[32]

Antero Pernaja on luonnehtinut Vähäkallion käyneen KK:n rakennusosastolla vähän ulkopuolisena, hieman konsultin tapaan valvomassa töitä ja allekirjoittamassa piirustuksia.[33] Ehkä Vähäkallio kehitteli alkuvuosina KK:lla suunnitteluruutiineja alaistensa seurattaviksi. Vastaavasti Erkki Huttunen SOK:lla[34] ja Eskil Sundahl KF.ssä[35] toimivat alkuvuosina myöhempää aktiivisemmin suunnittelijan tehtävissä.

Suunnittelijoiden panos oli KK:lla anonyymi suurimpia töitä lukuunottamatta. Malli suunnittelutapaan otettiin ruotsalaiselta osuustoiminta-

23. Huopalahden Elanto, Haaga. HKM.

järjestöltä, Kooperativa Förbundetilta, joka oli monessa suomalaisten esikuva. Sen suunnittelua johtanut arkkitehti Eskil Sundahl toi vierailultaan Saksan Bauhaus-koulussa 1930-luvun vaihteessa näkemyksen taiteellisesta johtajuudesta ja kollektiivisesta työtavasta.[36] Pohjoismaiden suurimman arkkitehtitoimiston suunnittelussa korostui ryhmätyö. Insinöörit olivat alusta asti mukana suunnitteluryhmissä ja hyödynnettiin yhteistä detalji- ja rakennuspiirustusarkistoa tyyppiratkaisuineen.[37] Myös SOK:n rakennusosaston työskentelyä on luonnehdittu kollektiiviseksi.[38] Puolustusministeriön rakennustoimiston suunnittelukäytäntöjä on samoin kuvattu anonyymeiksi: suunnittelijan nimi oli esillä vain poikkeustapauksissa.[39]

Standardisointi osuuskauppaliikkeen suunnittelussa

Osuustoiminta-aate oli kansainvälinen. Suomesta käsin seurattiin alusta pitäen Englannin ja Saksan rakentamista. Pidettiin vilkkaita yhteyksiä Pohjoismaihin ja matkustettiin Ruotsiin ottamaan oppia Kooperativa Förbundetilta. Funktionalismi oli tullut Ruotsiin Suomea aikaisemmin, 1920-luvun puolivälissä ja Tukholman näyttelyssä 1930 moni suomalainen tutustui KF:n mallimyymälään.[40] KF:n 1924 perustettua arkkitehtitoimistoa, pian Skandinavian suurinta, on pidetty funktionalismin tienraivaajana Ruotsissa.[41]

KF:n ”mallimyymälöiden” tunnuspiirteitä olivat systemaattisuus, järjestys, hygienia ja rationaalisuus. KF:llä suunniteltiin vuosina 1925-1935 noin 2000 myymäläsisustusta ja noin 600 uutta liikerakennusta.[42] SOK:n rakennustoimistossa laadittiin vuosina 1925-29 piirustukset 135 uuteen myymälään. SOK:lainen arkkitehtuuri nousi suomalaisen modernismin kärkeen 1930-luvulla Erkki Huttusen, pääsuunnittelijansa myötä.[43] Huttusen laatikon,” 1930-luvun alussa kehitetyn tasakattoisen, rapatun maaseutumyymälän variaatioita rakennettiin kymmenittäin eri puolille maata.[44]

Osuuskauppaliike on toiminut standardisoinnin ja rationalisoinnin uranuurtajana. Tarve liikerakennuksen malliin ilmeni jo ennen SOK:n jakautumista: Elias Paalasen SOK:lle laatima kirjanen Liiketalopiirustuksia Osuuskaupoille julkaistiin 1916. Siinä esiteltiin kuusi erikokoista myymälää henkilökunta-asuntoineen ja piharakennuksineen.[45]

KK:n rakennusosastossa kehiteltiin ruotsalaisten esikuvien mukaan 1930-luvulla tyyppimyymälöitä. Ne olivat erikokoisia myymälän, varaston ja myymälänhoitajan asunnon yhdistelmiä, jotka sopivat rakennettaviksi maaseudulle ja esikaupunkeihin. Vuosina 1933-40 niitä rakennettiin 124 kappaletta.[46] Tyyppimyymälöiden kehittely loppui vasta elementtirakentamiseen 1960-luvulla.[47]

Sekä ruotsalaisen että suomalaisten osuuskauppaliikkeiden arkkitehtiosastot loivat tyyppipiirustukset standardisisustusosille. KK:lla oli puusepäntehdas ja hienomekaaninen paja lihakoukkujen, konsoleiden, vetimien ja vaatenaulakoiden valmistukseen.[48] SOK:lla suunniteltiin samoin standardikalusteita myymälöihin.[49]

Osuustoiminnan suunnittelussa toteutui ainakin jossain määrin ajan rationalismin ideaali, liukuhihna.

Liikemiesarkkitehti osuuskauppaliikkeen palveluksessa

Varakkaan ja poliittisesti konservatiivisen Vähäkallion toiminta vasemmistolaisesti leimautuneen osuuskauppaliikkeen arkkitehtina tuntuu paradoksilta. Keskusjärjestö korosti kuitenkin ulospäin puolueettomuuttaan. Asiantuntijan rooli mahdollisti Vähäkallion suunnittelun osuuskauppaliikkeelle; sen turvin arkkitehti saattoi seistä yhteiskunnallisesti vieraammankin tehtävän takana.[50] Elannon maine punakaartien muonittajana varmaan rajoitti monen arkkitehdin kiinnostusta suunnitella liikkeelle. Vähäkallio oli kuitenkin suunnitellut Elannolle jo ennen vuotta 1918 eikä osallistunut sisällissotaan. Myöhemmin Elanto oli poliittisesti vähemmän jyrkkä kuin useimmat KK:n jäsenliikkeet.

Olisiko KK:n suunnittelun johtoon ollut muita vaihtoehtoja? Suomessa erittäin harva arkkitehti ilmaisi vasemmistolaisuuteen vivahtavia ajatuksia,[51] mutta liberaali hyvinvointipolitiikka oli toki laajemmallekin levittynyt. Nuoremman arkkitehtipolven edustajiin, jotka olivat kiinnostuneita työväen asuntokysymyksestä 1920- ja 30-luvuilla kuuluivat Ole Gripenberg, Kaj Englund, Harald Andersin, Hilding Ekelund, Alvar Aalto ja P.E. Blomstedt.[52] Nuorsuomalaiset, joihin Vähäkallio kuului, olivat varsin konservatiivisia taloudellisissa ja sosiaalisissa kysymyksissä; he esimerkiksi vastustivat 1909 työväen suojelulakia ja työajan lyhentämistä kahdeksaan tuntiin.[53] Suomessa jäi kokematta, olisiko Vähäkalliota nuorempi polvi voinut tuottaa osuuskauppaliikkeelle reformistisesti suunnittelua työväenasumista KF:n tapaan.[54] Helsingin asuntokeskuskunta Hakan ensimmäisen rakennuskohteen, Olympiakylän asemakaavaa luonnosteltaessa 1939 Suomessa edettiin kohden sosiaalista asuntotuotantoa, mutta tässä vaiheessa Vähäkallio ei enää johtanut KK:n suunnittelua.[55]

4 Rakennushallitus

Vähäkallion kausi rakennushallituksessa, 1936-43[1] alkoi uudelleenjärjestetyn keskusviraston käynnistämisellä. Talouden noususuhdanteesta nautittiin vain kaksi rauhan vuotta. Talvisota ja jatkosota katkaisivat normaalin toiminnan ja sitten alkoi välittömin sodan tuhojen korjaaminen. Seuraavassa kuvataan rakennushallinnon uudistusta, syitä Vähäkallion valintaan pääjohtajaksi, rakennushallituksen tehtäväkenttää ja arkkitehtuuria Vähäkallion kaudella.

24 Turun 1940 valmistunut rautatieasema. SRM.

Kritiikki rakennushallintoa kohtaan ja hallinnonuudistus

Suomen itsenäistyessä julkisen hallinnon perusrakenne pysyi lähes muuttumattomana: siihen kuului keskushallinto ministeriöineen ja keskusvirastoineen, tehtäviltään ja toimivallaltaan vähäinen lääninhallinto ja lisääntyvästi toimintojaan laajentava paikallinen itsehallinto.[2] Yleisten rakennusten ylihallituksen työalaan kuuluivat opetustoimen, osittain vankeinhoidon, poliisitoimen ja pakkokasvatuslaitosten sekä lääkintö- ja postihallitusten rakennukset, sotahallituksen rakennustyöt sekä sotasaalis- ja reservikasarmit.[3] 1900-luvun alussa alkoivat yksityiset arkkitehtitoimistot voimakkaasti kehittyä. Niiden nousu sekä samanaikainen rakennustarkastuksen ja asemakaavoituksen muuttuminen kunnallisiksi kavensivat Ylihallituksen tehtäväkenttää.[4]

Ylihallituksen suunnittelun laatua kritisoitiin arkkitehtikunnan taholta. Carolus Lindberg arvosteli 1921 Ylihallituksen vähäistä valtaa uusien kirkkojen suunnittelun suhteen, heikkoa historiallisten monumenttien hoitoa ja puutteellista asemakaavataiteen tuntemusta.[5] Martti Välikangas ja J.S. Sirén totesivat Arkkitehti-lehdessä 1925 Ylihallituksen suunnittelun heikon tason: Oliko vika johdossa vai palkkojen pienuudessa?[6] Jos taso ei kohentuisi, voitaisiin Ylihallituksen sijalle perustaa virasto valtion rakennusten korjaus- ja isännöitsijätehtäviä varten.[7]

Valtioneuvosto asetti 1926 komitean valmistelemaan rakennushallinnon uudistusta, puheenjohtajana metsähallituksen pääjohtaja A.K. Cajander ja jäseninä ylitirehtööri Yrjö Sadeniemi, O.Y. Constructor A.B:n johtaja, insinööri Manne Muoniovaara ja Vähäkallio.[8] Komitean valtioneuvostolle vuoden 1928 alussa jättämässä mietinnössä ehdotettiin keskitettyä rakennetta, jossa organisaatio jaettaisiin yliarkkitehdin johtamaan suunnitteluosastoon ja yli-insinöörin johtamaan rakennusosastoon. Päätöksenteko muutettaisiin kollegiaaliseksi. Maa jaettaisiin neljään rakennushallintopiiriin.[9] Eduskunnan hylättyä lakiesityksen hanke jäi lepäämään koko pula-ajaksi, sillä 1929 vaaleissa voittanut maalaisliitto ei tuntenut kiinnostusta rakennushallinnon uudistukseen.[10]

Vuoden 1933 vaaleissa sosialidemokraattinen puolue nousi maan suurimmaksi. Pulavuodet olivat väistymässä ja kun valtion tulot 1934 olivat jo neljänneksen edellisvuotta suuremmat, katsoi T. M. Kivimäen johtama hallitus voivansa jatkaa keskeytynyttä uudistusta. Hallinnonuudistus ajoitettiin Ylihallituksen viimeisen ylijohtajan Yrjö Sadeniemen (1922-36) eläkkeelle siirtymiseen.[11]

Rakennushallituksen uudistuksessa maa jaettiin viiteen piiriin: Helsingin, Tampereen, Viipurin, Kuopion ja Oulun.[12] Perustettiin uusia virkoja ja virastoon muodostettiin erilliset suunnittelu- ja rakennusosastot.[13] Peri-

aate- ja muita tärkeitä kysymyksiä käsitteli kollegio.[14] Nimitettiin lisätty rakennushallitus, jossa oli myös ulkopuolisia asiantuntijoita käsittelemässä uudisrakennus-, muutos- ja korjaustyöhankkeita, joiden kustannusarviot ylittivät miljoona markkaa.[15]

Vähäkallio pääjohtajaksi

Salme Setälä kuvasi esimiestään*: PJ (pääjohtaja) oli kookas, roteva ja tomera mies, vaikutti hyväntuuliselta, mutta hänestä uhkui samalla ankaraa voimaa ja päämäärästään tietoisen, menestyvän ja menevän miehen varmuutta, ehkä itsepäisyyttäkin joka vaati tottelevaisuutta ja alistumista.... Vähäkallio näytti aina missä viivan oli kuljettava, eikä siinä ollut nokan koputtamista ... Virastossa alkoivat heti (Vähäkallion tullessa) uudet tuulet puhaltaa: työaika joka ennen oli alkanut kymmeneltä, siirtyi yhdeksäksi ja oli myös oltava ”jemptisti”. PJ itse astui piirustussaliin tasan yhdeksältä, ja voi sitä onnetonta, joka myöhästyi: PJ:n myhäilevä ystävällinen hymy hyytyi...*[16]

Meri Hämäläinen puolestaan luonnehti: *Vähäkallio oli ihana cheefi, hyvin humaani herra ...erikoinen kyllä, sillä hänen tapansa oli, että tuskin ehti aamulla istua pöydän ääreen kun hän oli vieressä...Hän tuli aamulla heti toimistoon katsomaan, mitä edellisenä päivänä oli tehty...*[17]

Asetus valtion rakennushallinnosta annettiin ja rakennushallituksen ensimmäinen pääjohtaja nimitettiin lokakuussa 1936. Väinö Vähäkallio nimitettiin viideksi vuodeksi johtamaan virastoa sopimuspalkalla.[18] Nimitys yllätti monet, sillä Oiva Kalliota oli pidetty vahvana ehdokkaana,[19] Hufvudstadsbladet ehti jopa ennenaikaisesti uutisoida Kallion nimityksen.[20] Tärkeä suositus pääjohtajuuteen oli osuustoiminnan antama hallinnollinen ja rakennuttajakokemus[21] – sehän toi Vähäkallion jälkeenkin kaksi muuta osuustoiminnasta lähtenyttä arkkitehtia pääjohtajiksi.[22]

Vaikuttikohan 1930-luvun puolivälin kiivas kielitaistelu osaltaan Vähäkallion hyväksi? Martta Vähäkallion näkemyksen mukaan veljestä tuli pääjohtaja paljolti ystävänsä, presidentti Svinhufvudin tahdosta.[23] Sirpa Haila luettelee Helsingin Suomalaisen Klubin piiristä nousseita Ylihallituksen ylitirehtöörejä: Sebastian Gripenberg (1887), Onni Törnqvist (Tarjanne, 1917-21) ja viimeinen ylitirehtööri Yrjö Sadenius (Sadeniemi, 1922-36).[24] Vähäkallion jälkeisistä pääjohtajista Jussi Lappi-Seppälä (1953-71) oli aktiivinen Suomalaisen Klubin jäsen.

Vähäkallio oli jo aiemmin ollut tekemisissä Ylihallituksen kanssa: hallinnonuudistus- ja matkailurakennustoimikunnissa, Matkailijayhdistyksen arkkitehtina ja valtiojohtoisen Enso-Gutzeit Oy:n luottoarkkitehtina. Pääjohtajuus merkitsi Vähäkalliolle ammattikuvan laajenemista verrattuna KK:hon: työntekijöitä oli enemmän, hankkeet erilaisia ja johtamisteh-

tävät entistä vaativampia.

Vähäkallio piti pääjohtajuuden rinnalla omaa toimistoa vuoteen 1940. Hänet oli kutsuttu 1935 Alkon tehdas- ja varastorakennuksesta järjestettyyn kilpailuun, jonka hän voitti 1937 ja jonka pääsuunnittelijana hän toimi sen valmistumiseen 1940. Joitakin vuosikymmeniä myöhemmin näin suuri toimeksianto virkatyön ohella tuskin olisi ollut mahdollinen.[25] Vähäkallio sai 1940 oman toimistonsa työksi Postisäästöpankin pääkonttorin, jota luonnosteli, mutta jonka Antero Pernaja työsti.[26]

Vähäkallio jäi rakennushallituksesta eläkkeelle hieman ennen määräaikaisen sopimuksensa päättymistä.[27] Läksiäiskahveja virastossa juotiin toukokuussa 1943.[28] Syynä varhaiseen eläkkeelle lähtöön 57-vuotiaana on pidetty sekä suuria henkilökohtaisia menetyksiä, kaikkien kolmen lapsen kuolemaa[29] että halua säilyttää Kytäjän kartanon maat mahdollisimman suurina sodanjälkeisessä maiden pakkoluovutuksessa siirtolaislle.[30] Vähäkallio jäi virasta erottuaan isännöimään Kytäjää. Hän kuului lisättyyn rakennushallitukseen ulkopuolisena jäsenenä 1943-51.[31]

Salme Setälä totesi esimiehensä olemuksen muuttuneen tämän toimikauden lopulla: *Virka-aikansa loppupuolella Vähäkallio, tuo joviaalinen, roteva ja hymyilevä mies, oli ikäänkuin kutistunut: hänen poikansa kaatuminen talvisodan päätteeksi oli tapaus, jonka yli hän ei jaksanut päästä – eikä silloin samana päivänä syntynyt uusi tulokas, ensimmäinen lapsenlapsi, poika, voinut häntä auttaa aallon pohjasta. Hänen tukkansa harmaantui äkisti, oli ikäänkuin voimamiehen jäntevyys olisi ehtynyt.*[32]

Sodan katkaisema virkakausi

Vähäkallion virkakauden alku oli rakennushallinnolle taloudellisesti kireää aikaa. Saatettiin valmiiksi Sadeniemen kaudella aloitettuja töitä, kuten funkistyyliset Kotkan tyttölyseo (1937) ja Vaasan teknillinen koulu (1938).[33] Pyrittiin seuraamaan kansainvälistä kehitystä lähettämällä suunnittelijoita ulkomaille perehtymään betonirakennustekniikkaan, paloluokitteluun, lentokenttien rakentamiseen ja kaavoituskysymyksiin.[34]

Talvisodan sytyttyä, joulukuun alussa 1939 rakennushallitus siirtyi Meritullinkadulta Pohjanmaalle Vähäkyrön pitäjän Hiiripellon kylään. Henkilökunta majoittui eri taloihin ja virasto kansakouluun.[35] Piirrettiin mm. linnoituslaitteita.[36] Hiiripellosta palattiin pääkaupunkiin helmikuun puolivälissä 1940. Jatkosodan aikana pysyttiin Helsingissä.[37]

Salme Setälä maalasi jatkosodan aikaista ankeutta Helsingissä virastossa: *Virastossa on vain 14 lämpöastetta...värisemme... Kauppatorin hallissa on kasvavat ruokajonot...Virastossa 12 lämpöastetta....Tupakka menee kortille: PJ (pääjohtaja) tuo jalomielisesti kaikille tupakka-askin...PJ jakoi meille vielä perunaa: sitä tuli suuret säkilliset. Eri työ sitten lajittelussa, sillä suuri*

25

25. Haminan 1938 valmistunut Yhteislyseo. Ilmakuva Väinö Bremer, KyMM.

osa oli kostealla säällä säkitettyä ja vietävä suoraan roskalaatikkoon – mutta erinomaiseksi avuksi loput osoittautuivat talven mittaan.[38]

Suurin toteutettu työ talvi- ja jatkosotien välillä oli Turun rautatieasema (Vähäkallio-Välikangas, 1939-40). Se oli poikkeuksellisesti annettu rakennushallituksen suunniteltavaksi, kenties kaupunkikuvallisista syistä.[39] Sota-ajan suurin rakennushanke oli VTT:n tutkimuslaitos Helsingissä (Jussi Paatela, 1939-42).[40] Laadittiin suunnitelmia takaisinvallattuun Karjalaan, 1942 postitalosuunnitelmat Sortavalaan, Värtsilään, Terijoelle, Salmiin ja Uudellekirkolle – kaikki jäivät toteuttamatta. Viipuriin perustettiin väliaikainen rakennushallituksen osasto huolehtimaan kiinteistöjen korjaustöistä.[41]

Rakennushallinnon päätehtävänä oli vanhastaan uusien tilojen suunnittelu ja rakennuttaminen valtionhallinnolle. Ajan mittaan sen rinnalle tuli rakennuskannan korjaustoimi ja ylläpito.[42] Uudistetussa rakennushallituksessa oli aiempaa enemmän rakennuttamistehtäviä[43] ja ”insinööripuolella” suhteessa enemmän henkilökuntaa kuin oli ollut Ylihallituksessa.[44]

Rakennushallituksessa piirrettiin vaativimmat maaseudun asemakaavat ja annettiin lausuntoja kaupunkien ja kauppaloiden asemakaavoista.[45] Otto Iivari Meurman tuli toukokuussa 1937 suunnitteluosaston toimistoarkkitehdiksi huolehtimaan kaavoitustehtävistä. Setälän mukaan kaavoitus ei juuri kiinnostanut Vähäkalliota.[46]

Suunnittelijakunta

Arkkitehti-lehti kiinnitti 1936 huomiota viraston heikkoon palkkatasoon, joka ei korjaantunut hallinnonuudistuksella. Palkattiin nuorta kokematonta väkeä, joka saatuaan riittävästi kokemusta oli valmista siirtymään yksityiseen työpaikkaan.[47] Virastossa oli oletettavasti naisia ”ylimääräisinä työntekijöinä”, tuntipalkkalaisina vailla virkamiehen oikeuksia.[48] Anne Mäkinen selittää puolustusvoimien naissuunnittelijoiden runsautta 1930-luvulla miesten toisaalla – osuusliikkeen suunnittelussa tai yksityistoimistoissa – saamilla parempipalkkaisilla töillä.[49]

Vähäkallion lähimmät alaiset rakennushallituksessa olivat kokeneita suunnittelijoita: vuoden 1937 alusta Martti Välikangas tuli yliarkkitehdiksi suunnitteluosaston johtoon ja Manne Muoniovaara yli-insinööriksi rakennusosaston johtoon.[50] Kumpikin tosin toimi sotavuodet pääosin muualla.[51] Vähäkallion toimiston entisiä avustajia tuli rakennushallitukseen: Ragnar Wessman 1940,[52] Pernaja suunnittelupäälliköksi 1941.[53] Ulkopuolisia suunnittelijoita käytettiin jonkin verran, edellä mainittiin Jussi Paatela VTT:n laitosten suunnittelijana.[54] Dag Englund, Vähäkallion entinen avustaja osallistui Malmin lentokentän suunnitteluun konsultin tapaan.[55] Töitä alettiin antaa talon ulkopuolelle enenevästi silti vasta

Lappi-Seppälän pääjohtajuuden kaudella.[56]

Rakennushallituksen työntekijämäärä oli pieni myöhempiin aikoihin verrattuna: Vähäkallion kaudella Helsingissä työskenteli 71 henkeä (vakinaisina 27) ja koko maassa 124 kun taas 1990-luvulla työskenteli Helsingissä 400 ja koko maassa 4200 henkeä.[57] Tämä merkitsi 1930-luvun virkamieskunnan eräänlaista läheisyyttä,[58] pääjohtajan mahdollisuuksia puuttua suunnitteluun halutessaan.

Suunnittelu rakennushallituksessa oli anonyymiä samaan tapaan kuin osuuskauppaliikkeessä: allekirjoitukset suunnitelmissa osoittivat usein vain hallinnollista vastuuta.[59] Ovatko Vähäkallion nimiin luetut rakennushallituksen työt tulkintoja hallinnollista nimikirjoituksista vai kuvaavatko ne hänen aktiivista osallistumistaan suunnitteluun? Rakennushallituksen luetteloissa esim. reservikasarmit ovat Vähäkallion nimissä ilmeisesti hallinnollisista syistä. Samoin Vähäkallion ja Välikankaan yhteisesti signeeraamia ovat mm. Lääninhallituksen muutostyö (Aleksanterinkatu 6-10) Helsingissä, Turun rautatieasema, Haminan yhteislyseo[60] sekä Kotkan ja Kuopion lyseoiden laajennukset.[61] Osa näistä töistä on saattanut saada Vähäkallion erityistä huomiota, mutta tätä on vaikea arvioida; Turun asemassa Olli Saijomaa luonnehti Vähäkalliolla olleen ”sormet pelissä”.[62] Päätöidensä joukkoon Vähäkallio ei lukenut ainuttakaan rakennushallituksen työtä.[63]

Vaikeudesta määritellä suunnittelija mainittakoon Malmin lentoaseman päärakennus (1938). Valmistumisen aikaisessa sanomalehdessä mainitaan suunnittelijaksi Vähäkallio,[64] Arkkitehti-lehti esittää pääsuunnittelijana rakennushallituksen ja avustajina Dag Englundin ja Vera Rosendahlin.[65] Rakennushallituksen työluettelo ei nimeä suunnittelijoita ja Salme Setälä korostaa ”Lykky” (Onni) Ermalan osuutta työssä.[66] Lentokentän vaiheita tutkinut Jaana Moberg huomauttaa myös vaikeudesta määritellä suunnittelija.[67]

Rakennushallituksen arkkitehtuuri

Sitten tuli valtion rumimpien puutalojen siipirakennusten vuoro: milloin oli kyseessä poliisiputka, milloin maaseudun tai pikkukaupungin postitalo, mutta aina niihin kaivattiin lisätiloja. Säästäväisyys oli valttia; mielikuvitusta ei ainakaan julkisivujen suhteen saanut päästää valloilleen...[68]

Vähäkallion kaudella valmistui vaikeista ajoista huolimatta suurehkoja sairaaloita ja kouluja sekä Lapin lääninhallituksen virastorakennus. Arkkitehti-lehti julkaisi rakennushallituksen töistä Tampereen asemakilpailun 1933 tulokset ja valmistuneen rakennuksen,[69] Malmin lentoaseman (1938)[70] ja Ypyöiden piirtämän Seinäjoen viljasiilon (1941).[71] Suomalaisen arkkitehtuurin yleisesitykset mainitsevat muutaman tämän kauden työn.[72]

26

26. Malmin 1938 valmistunut lentoaseman hallintorakennus ja matkustajaterminaali. Valokuva Veljekset Karhumäki Oy noin 1948. HKM.

Valtaosa rakennushallituksen alaan kuuluvasta rakennuskannasta käsitti kouluja, virastotaloja, reservikasarmeja ja vankiloita, joiden arkinen ilme juontui paljolti rakennustyypeistä. Koulujen ja virastotalojen muodot olivat pelkistettyjä ja selkeitä, seiniä leimasivat ikkunoiden rivistöt eikä koristelua juuri viljelty. Arkkitehtuurin yleisilme oli yhdenmukaisempi kuin samana aikana puolustuslaitoksella, jossa näyttäisi olleen laajempi tyylillinen kirjo.[73] Syiksi rakennushallituksen arkkitehtuurin koruttomuuteen voidaan nähdä sotavuosien ja heikosti palkatun suunnittelijakunnan tason lisäksi taloudellisuuden painotus suunnittelussa ja rakentamisessa. Juhani Nikkilän mukaan 1920- ja 30-lukujen julkinen rakentaminen heijasti kulttuurisen ilmaston muutoksia: markkinatalouden mekanismit ja julkisen sektorin sääntely alkoivat ulottua arkkitehtuuriin. Taloudellisuutta ja tehokkuutta korostettiin aiempaa enemmän rakentamisessa.[74]

Rakennushallituksen suunnittelu ei Vähäkallion aikana edustanut aikansa avantgardea. Poikkeuksen muodostaa teräsbetonirunkoinen Malmin lentoaseman päärakennus joka käsitti hallintotilat ja matkustajaterminaalin. Rakennuksen keskihallia kiertävät nauhaikkunat.[75] Pyöreään keskihalliin liittyivät matalammat siivet; komposition esikuvana on luultavasti toiminut Budapestin vanha lentokenttä Budaörs (1935-37).[76] Malmin lentokentän päärakennus piirrettiin tietoisesti maan moderniksi portiksi ulkomailta tulijoille.

Vähäkallio oli onnistunut Kulutusosuuskuntien Keskusliitossa luomaan näkyvän arkkitehtonisen linjan työnantajalleen. Aivan samaan hän ei rakennushallituksessa yltänyt, monestakaan syystä vaikka hänen edellytyksensä suunnittelun ja rakennuttamisen johtoon olivat hyvät. Sodan tuhojen korjaaminen muodostui hänen kautensa suureksi työkentäksi.

3. Tuotanto

27. Satakuntalaisen osakunnan kalusto vuodelta 1911. SRM.

1 Huonekaluja ja sisustuksia

Arkkitehdit olivat 1900-luvun alussa johtavassa asemassa sisustusten, huonekalujen ja taideteollisuuden suunnittelijoina. He suunnittelivat Arts and Crafts -liikkeen hengessä, toimivat taiteellisina johtajina taideteollisuusyrityksissä, loivat Taideteollisuus-Keskuskoulun ohjelman ja opettivat. Merkittävimpiä tällä saralla olivat Jac. Ahrenberg, Armas Lindgren, Eliel Saarinen ja Max Frelander sekä Sigurd Frosterus, Gustaf Strengell, Rafael Blomstedt ja Artturi Kajanus.[1] *1910-luvulla he saivat seuraajia Vähäkallion sukupolvesta. Vähäkallio sai varhain näkyvyyttä sisustuksillaan. Hänellä oli lapsuudestaan tuntuma huonekalujen valmistukseen isän ammatin kautta ja hän piirsi koululaisena joitakin huonekaluja kotiin ja kaapin Kansallispankkiin.*[2] *Vähäkallio tuli nuorena arkkitehtina Kotitaide-lehden piiriin, josta hän sai näkemyksiä sisustustaiteen uusista virtauksista ja yhteistyösuhteita. Hänen huonekalusuunnitelmilleen antaa lisämielenkiintoa se, että hän piirsi ne omakätisesti toisin kuin suuren osan myöhemmästä tuotannostaan.*[3]

28

Vähäkallio Kotitaide-lehdessä

Arkkitehtien johtava asema sisustajina näkyi ammattilehdissä. Arkitekten-lehti, jonka alaotsikkona oli Tidskrift för arkitektur och dekorativ konst esitti 1910-luvulla kuvin sisustuksia ja huonekaluja,[4] jotka olivat uniikkeja, porvarillisiin ympäristöihin suunniteltuja. Huonekaluja ja sisustuksia kuvaili myös Vilho Penttilän kustantama kansanomaisempi Kotitaide-lehti (1902-1918),[5] fennomaanien Suomen Teollisuuslehden alaosasto, joka muuttui 1906 arkkitehtien näkökulman dominoimaksi arkkitehtuuri- ja taideteollisuuslehdeksi.[6] Kotitaide esitteli osittain samoja suunnittelijoita kuin Arkitekten, mutta suuntasi valistuksensa maallikoille. Taidekasvatus ja yleisön maun nostaminen kuului lehden ohjelmaan.[7] Malleja siihen antoi ruotsalaisen Ellen Keyn propagoima ”Skönhet för alla” -aate[8] ja Arts and Crafts -liike. Sosiaalinen ajattelu ilmeni työväen ja maaseutuasuntojen suunnitelmina ja sisustuksina, mutta esiteltiin myös varakkaiden yksityishenkilöiden, yritysten ja virastojen sisustuksia. Koristetaiteilijoiden liiton Ornamon (1911-) perustajat nousivat Kotitaiteen piiristä.[9]

Keskiluokan nousu ja asuntokoon suhteellinen pienentyminen heijastuivat 1910-luvulla suomalaiseen huonekalusuunnitteluun. Kotitaide tarjosi mallipiirustuksia huokeahintaisiksi tarkoitetuista kalustoista Arts and Crafts -liikkeen ”jalostetun käsityöläisyyden” henkeen. Huonekalujen konstruktiot olivat pelkistettyjä eikä niihin liittynyt mutkikasta työstöä. Mallipiirustukset vertautuvat rationalismissaan rakennusten tyyppipiirustuksiin.[10] Kansanvälisiä esikuvia niille antoivat saksankielisten maiden

29

28. Vähäkallion suunnittelema rintasolki. Kotitaide 1908.
29. Kotitaide-lehden nimiösivu 1910.

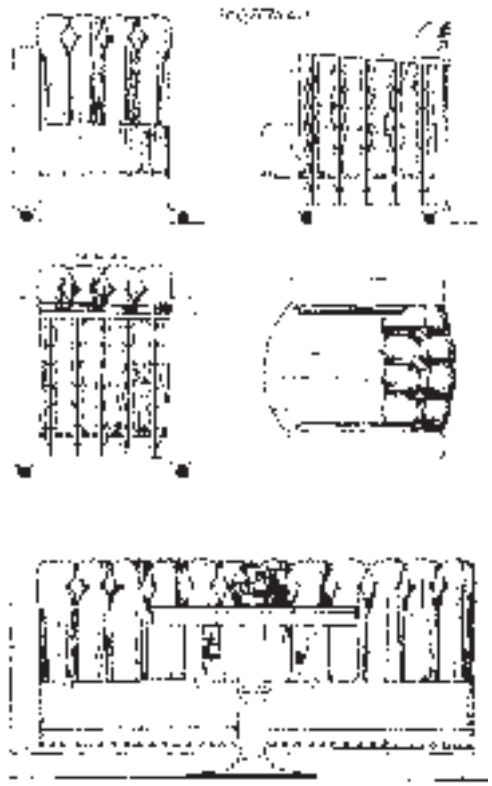

30

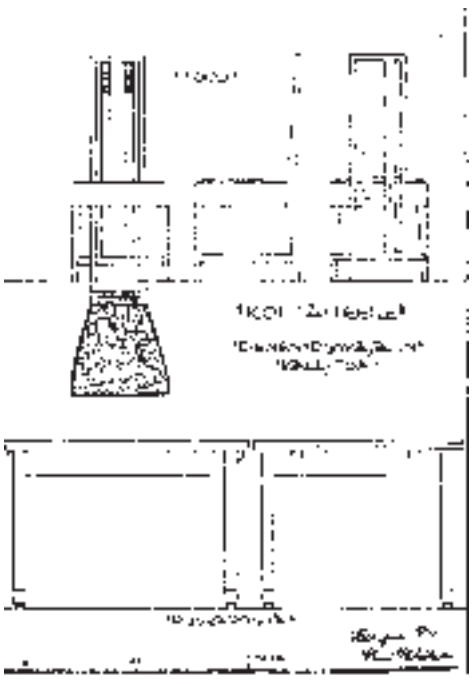

31

Werkstätten-työpajat.[11]

Vilho Penttilä veti avustajansa Vähäkallion lehden piiriin. Lehdessä esitettiin kuva Vähäkallion suunnittelemasta kansanomaista ornamentiikkaa soveltavasta rintasoljesta 1908,[12] Taidetakomo Korulle suunnitellusta valaisimesta 1911 ja Hellas-tehtaan pianokilpailussa lunastuksen saaneesta ehdotuksesta 1912. Vähäkallion piirtämiä etupäässä suoralinjaisia ja konstruktioiltaan yksinkertaisia huonekaluja esiteltiin toistuvasti 1910-13, osa mallipiirustuksina. Suunnitelmissa oli vaihtelevia sävyjä: biedermeier-vivahteita, vaikutteita Eliel Saarisen huonekaluista[13] sekä joitakin edellisiä sovinnaisempia ja koristeellisempia suunnitelmia uniikkihuonekaluiksi.[14] Vähäkallio esiintyi lehdessä huonekalusuunnittelijana kuten usea saman polven kollega: Bertel Liljequist, Oiva Kallio, Jussi Paatela, Uno Ullberg ja Eino Schroderus. Vanhempaa polvea edustivat Max Frelanderin ohella satunnaisesti Vilho Penttilä sekä huonekalujensa eleganssilla erottuva Sigurd Frosterus.[15] Moni lehden avustajista kuului Vähäkallion ystäväpiiriin: Schroderus, Gunnar Finne, Elias Paalanen, Jussi Paatela.

Vilho Penttilä antoi Kotitaide-lehden kustantajana 1908-1913 toimitustyön nuorempien arkkitehtien huoleksi. Vuosina 1909-1912 Vähäkallio kuului lehden toimittajiin, vuoden 1910 päätoimittajana.[16] Nimetön johdantokirjoitus Kauneus ja kulttuuri, jossa pohditaan kansallisuutta ja aikakauden omaa tyyliä, lienee hänen käsialaansa. Ritva Wäreen mukaan sen viittaukset kansalliseen kulttuuriin ja taiteeseen ovat sisällöltään paljon vanhan toistoa, mutta kuuluivat uuden sukupolven isänmaalliseen ajatteluun.[17] Betonitekniikkaa ja puusepäntyötä kuvaavat nimettömät kirjoitukset saattaisivat myös olla Vähäkallion käsialaa. Vuonna 1910 hän kuvasi Brysselin maailmannäyttelyn sisustuksia. Hän kaipasi niistä ranskalaista eleganssia ja saksalaisten tyylitunnetta ja ihmetteli, oliko Henry Van de Velden työ vailla seuraajia. Hän arvosti hollantilaisen H. P. Berlagen ja Saksan osaston selkeitä sisustuksia.[18] Hän ylisti englantilaista hillittyä makua, mutta moitti englantilaisten huonekalujen olevan aina jotain tyyliä.[19] Luonnehdinnat osoittavat Vähäkallion tuntevan kansainvälistä kenttää. Kirjoitus liittyy sarjaan Kotitaiteen kuvauksia Keski-Euroopan taideteollisuudesta. Seija Heinänen on tähdentänyt, kuinka Kotitaite välitti 1910-luvulla tuoreita kansainvälisiä virtauksia lukijoilleen tehden mm. van de Veldeä tunnetuksi.[20]

1910-luvun sisustuksia

Pelanderin huvila ja sisustuksia osakunnille

Vähäkallio sai ensimmäisen suuren sisustustehtävänsä 23-vuotiaana 1909. Hän työskenteli tuolloin Vilho Penttilän toimistossa Kauniaisissa ja sai sisustaa Karl Lindahlin suunnitteleman, tehtailija Aleksander Pelanderin näyttävän kauniaislaisen huvilan.[21] Kotitaide ja Arkitekten-lehti esittelivät talon,[22] Kotitaide myös Vähäkallion sisustuksia.[23] Vähäkallion kalusteet tummalla puulla paneloituun ruokasaliin heijastelivat Saarisen esikuvia,[24] herranhuoneen sulavalinjainen, nahkapäällysteinen kalusto Bruno Paulilta tai Henry van de Veldeltä saatuja vaikutteita.[25] Vähäkallio piirsi huvilan yhteyteen myös saunan ja Pelanderille hopeisen kirjoitustelineen.[26]

Vähäkallio piirsi Varsinaissuomalaiselle ja Satakuntalaiselle osakunnalle 1910 sisustukset Uuteen Ylioppilastaloon ja Vironia-osakuntaan Riikaan.[27] Kalusteet ovat yksinkertaisia, tyyliltään talonpoikaisia ja konstruktioiltaan pelkistettyjä – järeä kulutuskestävyys olikin niille välttämätön vaatimus. Kalustoihin kuului koristeelliset kaappikellot, Saton kassahuoneessa oli pirtinkalusto. Klubien tuolit muistuttavat rakenteeltaan Saarisen tuoleja Villa Keirknerin kirjastossa.[28] Arkitektenin julkaisemat kuvat sisustuksista 1911 merkitsivät Vähäkallion ensiesiintymistä lehdessä.[29] Saton huonekalut ovat päätyneet Emil Cedercreutz-museoon Harjavaltaan.

Sisustuksia liikehuoneistoihin[30]

Kotitaiteessa ja Arkkitehti-lehdessä julkaistut sisustukset ja huonekalusuunnitelmat avasivat Vähäkalliolle ovia suurempiin toimeksiantoihin. Hän sai suunnitella ilmeisesti tarjouskilpailussa 1913 hotelli Seurahuoneelle, Kalevan talon vuokralaiselle sarjan sisustuksia. Niihin kuuluivat ”englantilainen” huone, pyöreän baarin sisustus, ”matkustajahuone” ja ”turkkilainen huone” raskaasti pehmustetuttuine sohvineen, katoksineen, itämaisine mattoineen ja vesipiippuineen. Seurahuoneen sisustussuunnitelmat sai kuitenkin laatia Armas Lindgrenin johdolla David Frölander-Ulf, Gunnar Finnen avustaessa koristeluissa. Heidän toteutuksessaan näkyi samantapainen ajatus tunnelmiltaan vaihtelevasti viritetyistä tiloista kuin Vähäkallion luonnoksissa.[31]

Vaihtelevien tyylien käyttäminen eri tiloissa kuului ajan henkeen. Vähäkallion sisustukset ravintola Kruunuun ns. Argoksen talossa Helsingissä esiteltiin Kotitaide-lehdessä 1916. Päätilan vaikutelma perustui tumman puun kontrastiin vaaleisiin kipsireliefeihin, seiniä ja kattokruunua ympäröiviin ”porslinikoristeluihin” ja valkeisiin marmoripöytiin; kipsireielfit olivat Finnen. Sivuhuone oli sävyltään feminiininen vaaleine, kusta-

32

33

30. Mallipiirustus herrainhuoneen kalustoksi käsitti pehmustetut kääntösohvan, nojatuolit, sohvapöydän, työpöydän ja kirjahyllyn. Tuolin sivustojen ikäänkuin bambunvarsista koottu rakenne muistutti puolestaan Saarisen kalustoa Hvitträskin Ruusukamarissa. Kotitaide 1911.
31. Mallipiirustus pienen ruokasalin kalustoksi muistuttaa Eliel Saarisen suunnittelemaa Villa Keirknerin ruokasalin kalustoa. Kotitaide 1910.
32. Makuuhuoneen kalusto. Valkoiseksi maalatuissa huonekaluissa on ajankohtaisia biedermeier-sävyjä. ARK 1914, 66.
33. Varsinaissuomalaisen osakunnan sisustus vuodelta 1910. Tuolien vertikaalituet yhdistävät rengasmaisia kehiä Eliel Saarisen suosimaan tapaan. SRM.

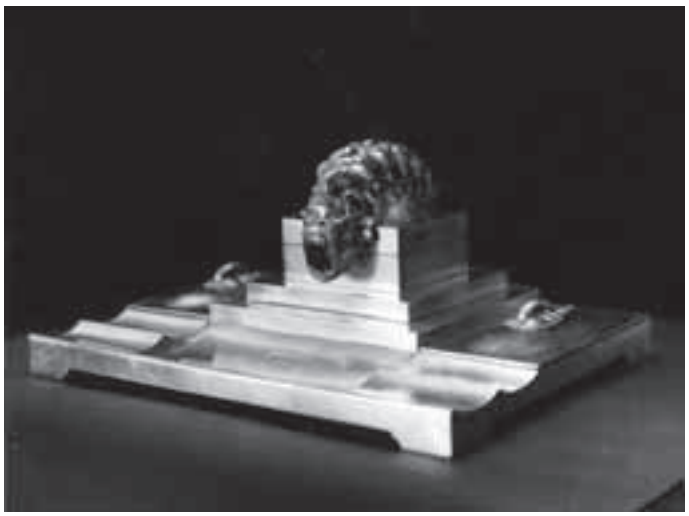

34

35

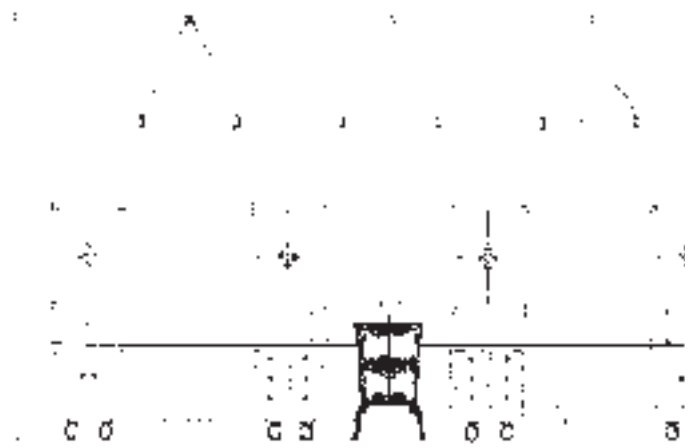

36

vilaistyyppisine kalusteineen, silkkitapetteineen ja empiretyylisesti laskostettuine verhoineen. Kruunun puutyöt suoritti Hietalahden puusepäntehdas.[32] Vähäkallio piirsi 1910-luvulla, Metropol-ravintolan voileipäpöydän, naisten huoneen sisustuksen Oopperakellariin[33] ja tyyliltään kepeän klassisoivan parturinsalongin. Suunnitelma lääkärin odotushuoneen kalusto oli tyyliltään eklektinen ja koristeellinen, valkoisiksi maalatut huonekalut ovat jäykkiä ja muodollisia – ero myöhempiin puhdistettavuuden ja ergonomian ihanteisiin oli suuri.

Vähäkallio suunnitteli vuodesta 1916 lähtien suuren joukon Elannon kahviloiden ja myymälöiden sisustuksia.[34] Niiden koristelu aikaansaatiin hyllyjen ja vitriinien höylätyillä vaaka- ja pystylistoilla ja peileillä. Malmin osuuskaupan koristelu käsitti peilejä, uurnia ja sommitelman keskipisteenä seinäkellon. Annankadun leipä- ja maitokaupassa oli sohvaryhmä odottelijoille. Elannon Siltasaarenkadun tavaratalon[35] myyntiosastossa ja kahvilassa oli vaaka- ja pystylistoin jäsennellyt seinät ja somistuksina kukkapylväitä, uurnia ja girlandeja. Yhtenäisellä sisustusten sarjalla luotiin Elannon yrityskuvaa. Myymäläsisustukset perehdyttivät Vähäkallion sarjatuotantomaiseen suunnitteluun. Vähäkallio sisusti 1920-luvulla pankkien konttoreita[36] ja Fransciskaner- tanssiravintolan Iso-Roobertinkadulle 1925. Ravintolaa luonnehdittiin: *..smakfull och trivsam inredning. Möblerna äro solida och bekväma, armaturen fint konstnärlig och lokaliteterna, börjande med trappuppgången, vackra och inbjudande*.[37]

Suunnitelmia yksityisille

Vähäkallion huonekalujen yksityiset tilaajat vuosina 1916-21[38] edustivat ylempää keskiluokkaa: joukossa oli lehtori, pari maisteria, insinööri, pari varatuomaria, tohtori, johtajia. Liiketuttavia olivat tilaajista tuomari Kaira, tehtailija Merivaara, johtaja Toivo Salmio Elannosta, johtaja Sorjanen ja tuomari Tanner. Kyseessä ovat kalustot suurehkoihin asuntoihin jo 1800-luvun lopun tuttujen tyylikonventioiden mukaan: ruokasaleihin barokkia, salonkeihin uusklassismia. Huonekalut ovat raskaita ja usein suuria, monissa oli kaiverruksia tai intarsioita. Tehtailija Merivaara, joka sittemmin 1930-luvulla tuotti virtaviivaisia teräsputkikalusteita tilasi massiivisen barokkisen toimistohuoneen kalustuksen. Sorjasille Vähäkallio piirsi herran ja rouvan makuuhuoneiden, salin ja ruokasalin kalustot, kellokaapin ja rouvalle hopeisen kirjoitustelineen.[39] Vähäkallio suunnitteli sellaista porvarillista elämäntapaa varten, josta hänellä ei vielä ollut paljon kokemuksia. Hän illustroi ehdotuksiaan rehevin akvarellein.

Näissä suunnitelmissa Vähäkallio siirtyi varsin eklektisille linjoille Kotitaiteen ajan yksinkertaisuudesta. Salongin kalustossa hän yhdisti valkoiseksi maalattuja kalusteita mahonkisiin ja sovelsi intarsiakoristelua,

tyylipiirteiden ollessa lähinnä empireä. Makuuhuoneen kalustossa panelointi, kapeat geometriset reunanauhat, tasomaisuus ja geometria olivat uusklassistisia tyylipiirteitä.

1920-luvulla Vähäkallion toimiston avustajat piirsivät kalustuksia. Tuttavilleen Vähäkallio piirsi edelleen itsekin huonekaluja: Manne Muoniovaaralle kaluston,[40] Tannerien perheelle kalusteita Sorkin kartanoon[41] ja kaupunkiasuntoon Elannon hallintorakennuksessa.[42] Vähäkallion Martta-sisko kertoi huonekalujen suunnitteluun liittyvän kaskun:

Vähäkallio piirsi paitsi Sorkin kartanon päärakennuksen myös Väinö Tannerin huonekalut. Tannerien uudessa kodissa vierasjoukko ihaili Vähäkallion piirtämiä kalusteita. Rouva Tanner oli jo kysyttäessä sanonut moneen kertaan ”Väinön tekemä” huonekaluista ja kun häneltä kysyttiin, kuka oli nuori neito rouvan takana, vastasi hieman huonokuuloinen rouva Tanner ”Väinön tekemä sekin”.[43]

37

38

34. Kirjoitusteline tehtailija Pelanderille vuodelta 1909. SRM.
35. Suunnitelma Luottopankin sisustukseksi 1920. SRM.
36. Parturinsalongin kalustoon kuului pyöreiden peilien sarja, yhtenäinen peili- ja kaappiseinä parturointipaikkojen äärellä ja sohvaryhmä. Suunnitelma 1915. SRM.
37. Elannon suurmyymälä Siltasaarenkadulla 1920. Suomen valokuvataiteen museo.
38. Elannon myymälä, Eläintarhantie 1. Suomen valokuvataiteen museo.

39

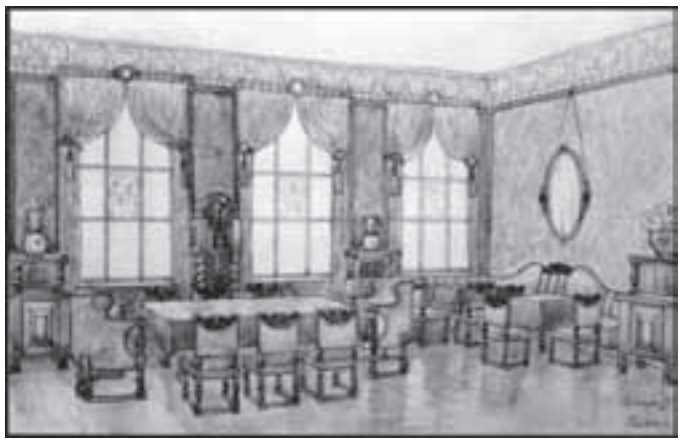

40

Vähäkallio huonekalusuunnittelijana

Vähäkallion huonekalujen tyyli muuttui 1910-luvun lopulla myöhäisjugendin yksinkertaistuksesta raskaampiin, historiasta ammentaviin muotoihin. Vähäkalliolla oli materiaalien, detaljoinnin ja tuotantotekniikan tuntemusta, kyky omaksua malleja ympäriltään ja ”haistaa” yleisön maku. Hänen suunnitelmansa ovat yleensä koristeellisia, hän ei ollut pelkistäjä. Hänen suunnittelunsa ulottui mallipiirustuksista vauraan väen uniikkihuonekaluihin ja liikehuoneistoihin.[44]

Arkkitehti-Arkitekten säilytti koristetaiteiseen viittaavan alaotsikon Carolus Lindbergin päätoimittajuuden kaudella 1921-28, jolloin huonekalu- ja koristetaiteisiin otettiin toistuvasti kantaa.[45] Vähäkallion suunnittelemia huonekaluja ei enää esitelty, sisustuksia ja interiöörejä kylläkin. Vähäkalliolla oli tuolloin taitavia avustajia; Birger Hahl ja Antti Salmenlinna näyttäytyivät lehdessä omilla suunnitelmillaan.[46] 1920-luvun mittaan nousivat Taideteollisuus-Keskuskoulusta valmistuneet koristetaiteilijat arkkitehtien rinnalle sisustajina. Vähäkallio ehti menestyä sisustusten suunnittelijana ennenkuin sai kilpailijoita toisesta koulutustaustasta.

Työkenttänsä laajennuttuakin Vähäkallion Arts and Crafts -henkinen kiinnostus materiaaliin ja käsityöhön säilyi. Toimistossa piirretyt art deco-tyyliset edustushuonekalut ovat merkittävä osa Vähäkallion 1930-luvun interiöörejä. Tämä ei ollut hänen ainut tyylivaihtoehtonsa, itselleen hän piirsi sekä talonpoikaistyylisiä että teräsputkirakenteisia funkiskalusteita.

Huonekalujen teollisen sarjatuotannon aloitti ensimmäisenä 1918 Lahden Puusepäntehdas.[47] 1930-luvun puolivälin jälkeisellä nousukaudella alkoi markkinoilla olla tyyliltään uudenaikaista tehdastuotantoa.[48] Vähäkallion suunnittelemiin 1930-luvun lopun julkisiin rakennuksiin käytettiinkin uniikkikalusteiden ohella Merivaaran, Keravan Puusepäntehtaitten ja Artekin huonekaluja. Vähäkallion oma kaupunkikoti, Annala kuvaa hänen 1920-luvun tavoitteitaan sisustajana.

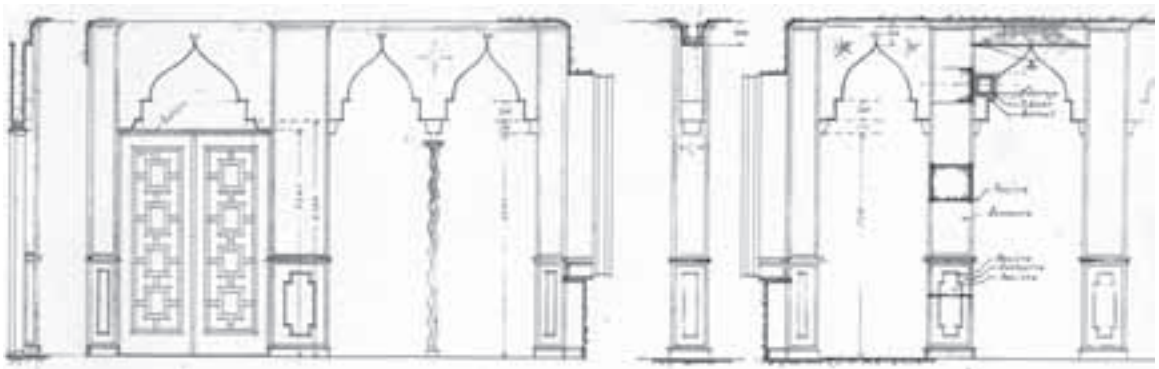

41

Annalan arkkitehtikodin viesti

Vähäkallion perhe muutti Annankatu 23:een, perheenpään suunnitteleman asuinkerrostalon ylimpään kerrokseen heti talon valmistuttua, 1.10 1923.[49] Siellä asuttiin talvet sota-aikaan asti, jolloin Annalan irtaimisto evakuoitiin Kytäjälle.[50] Vähäkallioiden asunto käsitti kahdeksan huonetta, keittiön, palvelijanhuoneen ja kylpyhuoneen sekä kolme ullakkohuonetta (joista kaksi palveli toimistoa) ja lisäksi autotallin piharakennuksessa. Asunto ja toimisto käsittivät 326 m^2.[51]

Asunnon tilat jakautuivat käytävän varteen. Annalan olohuone esitettiin muutamalla kuvalla Arkkitehti-lehdessä 1929.[52] Huone on katettu laakealla tynnyriholvilla, jota toiselta pitkältä sivulta kannattavat kasetoidut pilarit. Holvin kannassa olevissa rapatussa reliefeissä esitetään rakennustöitä. Huoneen päätysivulla on takka, jonka yläosassa on Gunnar Finnen reliefi; englantilaistyyppinen takkanurkkaus oli Bo Lönnqvistin mukaan 1920-luvun uusi piirre helsinkiläisasunnossa.[53] Nurkkauksessa oli kukka- ja lehväkoristeisen ristiholvin alla ”turkkilainen“ oleskelunurkkaus sohvineen, laiskanlinnoineen ja tupakkapöytineen.[54] Barokkityylisin huonekaluin ja itämaisin matoin uhkeasti sisustetun olohuoneen seinällä oli Astrid Vähäkallion kansanomaisen mallin mukaan kutoma ryijy, jollaiset olivat muotia.[55]

Kirjailija Katri Lehto, Vähäkallion miniä, muistaa Annalassa koetuista tilanteista Eva Vähäkallion häät kesällä 1940. *Koska Evan puoliso, Tapani Aspiala oli vapaakirkollisia oli pari vihitty pormestarin luona ja sitten Annalassa isä, Kustaa Asp siunasi heidät avioliittoon istuen isossa nojatuolissa. Se oli hyvin juhlallista, Evalla oli vaaleansininen pellavapuku ja lemmikkiseppele päässään. Muutenhan perhejuhlat vietettiin minun muistoni aikana Kytäjällä.*[56]

Ruokailuhuoneessa oli 1930-luvulla Vähäkallion suunnittelema teräsputkirunkoinen kalusto. Arkihuonetta vastapäätä sijaitsi Astrid Vähäkallion makuuhuone ja arkihuoneen jatkeena isännän makuuhuone. Astrid Vähäkalliolle tehtiin työhuone ullakolle. Huoneesta, jossa Astrid istui kangaspuidensa äärellä, oli suora yhteys lattiassa olevan aukon kautta lastenhuoneeseen. Keittiötä vastapäätä sijaitsi lastenhuone.

Kaksikerroksinen toimisto oli yhteydessä asuntoon. Suuresta kattoikkunallisesta huoneesta nousivat portaat kahteen pienempään huoneeseen. Ylhäältä saattoi katsoa lasiseinän kautta alas suureen tilaan. Samassa kerroksessa, toimiston vieressä kuului Vähäkalliolle ”dupletti”, jonka toisessa huoneessa oli hieno mahonkipanelointi.[57] Säännöstelyaikana sodan jälkeen Yhdysvaltojen lähetystö vuokrasi Annalan ja dupletti muutettiin Vähäkallioiden kaupunkiasunnoksi.[58] Perinnönjaossa Annala jäi leskelle.[59] Olohuone on säilynyt pitkälti entisellään lukuunottamatta huonekaluja,

42

43

39. Suunnitelma ruokasalin kalustoksi 1915, laveeraus. SRM.
40. ”Englantilainen huone”, suunnitelma Seurahuoneelle 1913. SRM.
41. Ote Fransciskaner-ravintolan sisustussuunnitelmasta 1925. SRM.
42. Vähäkallioiden olohuone Annalassa. ARK 1929,197.
43. Vähäkallioiden olohuoneen takkanurkkaus Annalassa. ARK 1929,196.

44

44. Annalan ylin kerros: Vähäkallion asunto kuvassa ylävasemmalla, alanurkassa toimisto ja Vähäkalliolle kuulunut kaksio. Pohjapiirros 1923. SRM.
45. Vähäkallioiden olohuoneen takka, alaosa vihreää marmoria, yläosa punaista graniittia ja reliefi kullattu. Valokuva AN 2003.
46. Ulko-oven tirkistysikkuna Annalan talosta. Valokuva AN.
47. Liesinurkkaus Vähäkallioiden keittiöstä Annalassa. Valokuva AN.
48. Vähäkallioiden Annalan asunnon eteiskäytävää lasiovineen. Valokuva AN

samoin portaat ullakkohuoneeseen. (Taloa kuvataan luvussa 3.4.)

Annala esitettiin Arkkitehti-lehden arkkitehtien koti-sarjassa 1929-30.[60] Sarjassa[61] kuvattiin Annalan ohella Ole Gripenbergin,[62] Gunnar Wahlroosin,[63] J.S. Sirénin, Sigurd Frosteruksen, Aaltojen ja Aili-Salli Ahteen koteja. Kaksi viimeksimainittua poikkeavat selvimmin kollegojen antiikkihuonekaluin kalustetuista kodeista. Frosteruksen laajasti esitelty koti oli esteetikon ja yläluokkaisen nautiskelijan. Hienostunut keräilijä kuvasi kotiaan taideluomana: tietoista epäsäännöllisyyttä, valeperspektiivin käyttöä, vivahteikasta materiaalien ja värien käsittelyä, kokoelmia, harkittua boheemiutta.[64]

Aino Marsio-Aallon kuvaus Aaltojen Turun kodista poikkesi joukosta. Hän ilmoitti, että interiöörit koostuivat enimmäkseen standardihuonekaluista ja kaupassa yleensä löytyvistä esineistä.[65] Samat ihanteet heijastuvat Alvar Aallon tekstissä 1930, jossa hän tervehti taidekäsitteen tasoittumista: Moottoriveneet, rautatievaunut, jääkaapit ja gramofonit ovat tulleet sen tilalle, mikä ennen vanhaan katsottiin olevan korkeammalla tasolla ja mitä kutsuttiin hienosti sisustustaiteeksi. Kaikilla näillä uusilla esineillä on sama vaatimus tulla käsitellyiksi kulttuuriarvoina...[66]

Arkkitehti-lehden toimitus oli valinnut esitellyt kodit. Tyydytettiin kollegiaalista uteliaisuutta, mutta ”oven avaus” kotiin ei ollut tavatonta muutenkaan pienen ammattikunnan sisällä. Yleisestikin vietettiin enemmän aikaa kotona kuin nykyään ja kyläiltiin spontaanisti. Arkkitehtikunnan ulkopuolisille lukijoille kuvaukset viestivät sisustamisesta osana arkkitehtien tehtäväkenttää.[67]

Esiteltyjen kotien erilaisuus heijastaa ikä- ja sukupolvieroja: Vähäkallio oli 45-vuotias ja Sirén 42, Aili-Salli Ahde 36 -vuotias ja Aallot nuorimpia: Aino 34 ja Alvar 31-vuotias. Jako antiikin ja modernin suosimiseen ei ollut kategorinen: Annalaan ruokasaliin ilmaantui 1930-luvulla teräsputkikalusto ja Aaltojen kodissa oli 1930-luvun jälkeenkin esillä Italiasta häämatkalla 1924 ostetut renessanssituolit.[68]

Arkkitehtien esitellyt kodit kuvastavat muoteja, varallisuutta, kulttuuria, arkkitehdin statusta. Niissä näkyy erottautuminen ammattikunnan sisällä ja arkkitehtien tarve antaa itsestään kuva ulospäin. Ne kuvaavat arkkitehtikunnan keskiluokkaistumista: 1929-30 esitellyt kodit ovat pienempiä kuin varhaisemmin kuvatut, useat vuokra-asuntoja, mikä oli tavallista. Monissa olohuone yhdistää salongin ja ruokailuhuoneen funktiot. Useassa on halli ja takka.[69] Annala on sarjan suurimmasta päästä. Vähäkallio oli päässyt pitkälle Alku-yhtiön kodista, niin fyysisesti lähellä kuin Annala sijaitsikin Ruoholahden korttelia.

45

46

47

48

49

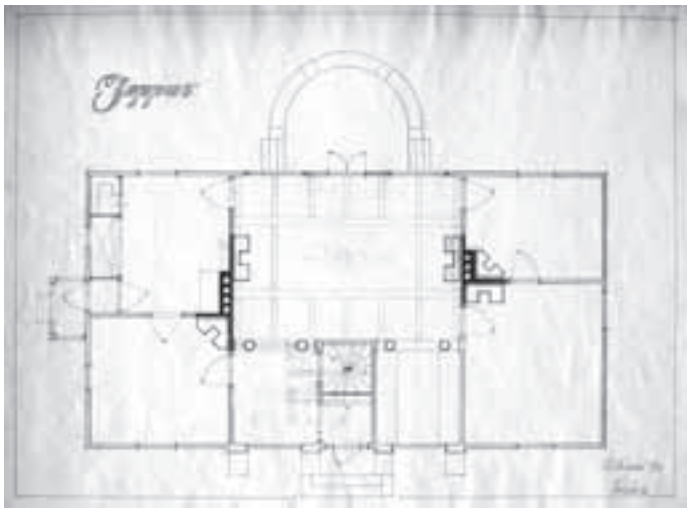

50

49. Suunnitelma Jeppasin päärakennuksen fasadiksi 1916. SRM.
50. Jeppas, suunnitelma maatilan päärakennukseksi 1916, pohjakerros. SRM.

2 Kartanot

Kartanoiden päärakennukset ja maatalousrakennukset olivat arvostettuja suunnittelutehtäviä ennen toista maailmansotaa. Maanviljely koettiin osaksi Suomen modernisoitumista ja arkkitehdeille kartanot olivat näyttävyydessään houkuttelevia tehtäviä. Arkkitehtuuriopetuksen harjoitustöihin kuului kartanon päärakennus, "corps de logis". Maatalousrakennukset säilyivät arkkitehtien opetusohjelmassa 1960-luvun alkuun. Kartanon päärakennus sivurakennuksineen osana maisemaa oli suunnittelijoille yhtä aikaa historiaan ankkuroitunut tehtävä ja mahdollisuus välittää modernia loistoa.

Vanhoja päärakennuksia muodistettiin ja uusia suunniteltiin 1920-30-luvuilla. Arkkitehdeista mm. Jarl Eklund[1] ja W.G. Palmqvist olivat näissä tehtävissä kysyttyjä.[2] Komeimpiin uusiin ympäristöihin kuulunut Sigurd Frosteruksen suunnittelema Vanajanlinna 1919-24 oli englantilaisine tyylipiirteineen vaikeasti jäljiteltävä. Innoituksen hakeminen historiasta tuntui itsestään selvältä, lähtökohtina vuorotellen Ruotsista omaksuttu kansanomainen tyyli, "karoliininen barokki", 1700-luvun klassismi ja Engelin arkkitehtuuri, joka oli toistuvasti esillä 1920- ja 1930-lukujen Arkkitehti-lehdissä. Funkiksen tuleminen johti pohdintoihin piirustuslaudoilla, miten yhdistää perinteet ja modernismi.

Vähäkalliolla ei ollut syntyperän luomaa kontaktia siihen luokkaan, joka olisi tilannut häneltä kartanoidensa uudistussuunnitelmia. Hänen laajimmat suunnitelmansa kohdistuivat omiin ympäristöihin Pernajalla, Espoossa ja Kytäjällä sekä Tannerin omistaman Sorkin kartanon päärakennukseen. Vähäkallio suunnitteli lisäksi Heponiemen kartanon päärakennuksen, väenrakennuksen ja navetan Heinolassa 1925, Snettansin päärakennuksen muutoksen Espoossa 1926, Elannon Backas-maatilan päärakennuksen muutoksen 1926 sekä Huhdan tilalle Vihtiin päärakennuksen ja sivurakennuksia 1930.

Pienempiä suunnitelmia olivat muutosehdotus Wiksbergin (Hevonpään) kartanon fasadiin Paimiossa 1915,[3] Haljakkalan tilan rakennusryhmä Artjärven Hiitelän kylässä 1927 ja Kinttulan kartanon sivurakennus 1929[4] sekä saunat[5] ja maatalousrakennukset.[6] Backbyn (Pakaankylän) kartanon saha lienee Vähäkallion suunnittelema ja edustaa suurtiloille 1900-luvun alussa tyypillistä kotitarvetuotantoa.[7]

Jeppas 1915

Vähäkallio lunasti Jeppasin lampuotitilan Sarvsalössä Pernajassa itsenäiseksi tilaksi 1915.[8] Hän laati suunnitelmia tilan päärakennusta ja talousrakennuksia varten 1916. Kokonaisuus muodostui barokkihenkiseksi sommitelmaksi, jossa kukkulalla kohoavaan kaksikerroksiseen päärakennukseen liiittyivät sivurakennukset. Aumakattoinen päärakennus oli tyyliltään sivurakennusten kaltainen, mutta modernisoitiin 1940-50-luvulla.[9] Sivurakennusten leveät pieniruutuiset ikkunat koristeellisine nurkkalautoineen ja sulkapaneloidut ovet muistuttavat Ruotsista omaksuttua kansanomaista tyyliä, jota Vähäkallio viljeli samoihin aikoihin myös Koskensaaren ruukkialueella (ks. luku 3.14). Veden partaalla on sauna, jonka takassa on luultavasti Gunnar Finnen muovailema reliefi. Sivurakennusten ja saunan värityksenä on seinien punamulta, nurkkalautojen ja ikkunakehysten valkea sekä ovien siniharmaa. Vähäkallio piirsi 1917 komean kivinavetan 22 lehmälle. Villiintyneellä alueella on jäänteitä piha- ja puistosommitelmista ja joitakin pieniä rakennuksia.[10]

51

52

53

51. Jeppas, navetta. SRM.
52. Punjon kartanon purettu päärakennus Espoossa (Matti Finell, 1926) muistutti Ali-Takkulan päärakennusta. Suomen kartanot ja suurtilat 1939, 86.
53. Ali-Takkulan 1920-luvun puolivälissä uudistetun päärakennukset etufasadi. Espoon rakennuskulttuuri 1984, kuva 655.

Ali-Takkula ja Snettans 1926

Vähäkallio osti Ali-Takkulan tilan Espoon Velskolasta luultavasti 1922, myytyään Jeppasin. Hän muokkasi päärakennusta ehkä 1920-luvun puolivälissä:[11] peiterimoitettu punaiseksi maalattu psytylaudoitus, pieniruutuiset ikkunat ja pagodimaisesti kaareutuva aumakatto ovat muistumia 1700-luvun tyylistä. Talon eteläsivulla on altaanimainen kuisti.[12] Sisätiloissa on säilynyt Vähäkallion suunnittelema pirtin kalusto sekä säkkikankaasta ja rimoista tehty labyrinttikuvoinen sisäkatto. Päärakennuksen väritys: punamulta, valkea ja siniharmaa, muistuttaa Jeppasin sivurakennusten väritystä. Päärakennukseen lisättiin siipi 1939 Vähäkallion myytyä Ali-Takkulan.[13]

Espoossa Röylän kylässä Snettansin tilan 1800-luvulta peräisin oleva päärakennus sijaitsee lehtevässä pihapiirissä vanhoine rakennuksineen; tila on ollut saman suvun hallussa 250 vuotta.[14] Päärakennus korotettiin neljällä hirsikerralla kaksikerroksiseksi Vähäkallion suunnitelman mukaan 1926. Tehtiin laakea aumakatto ja muokattiin julkisivuja klassisoivaan, 1800-luvun vaihteesta muistuttavaan asuun.[15] Vähäkallio, jota talon isäntään yhdisti metsästysharrastus, laati muutossuunnitelmat ilmaiseksi nähtyään kauniaislaisten rakennusmestarien laatimat luonnokset: *noin ei saa vanhaa arvokasta rakennusta tuhota.*[16]

Pääsisäänkäynnin ikkunarytmi on tasavälinen, mitä leveä peiterimoitettu pystylaudoitus ja valkoiset nurkka- ja peitelaudat korostavat. Ala-

54

kerran ikkunat ovat kahdeksan- ja yläkerran ikkunat kuusiruutuiset. Ulko-ovessa on leikitelty geometrisin koristeaihein. Pihajulkisivussa on korostettu keskiakselia kokoamalla leveän balusterikaiteisen altaanin ylle kolmen ikkunan ryhmä. Sitä kohden johtaa puutarhasta tuijien reunustama polku, muistuma Paul Olssonin 1920-luvulla laatimasta puutarhasuunnitelmasta.

Sisätiloissa Vähäkallion jälki näkyy yläkerrassa: portaikon sorvatussa balusterikaiteessa, pilasteriparilla ja palkistolla kehystetyssä oviaukossa, katon art deco -henkisenä geometrisena rimakoristeluna, takan ja kaakeliuunien muodoissa.

55

57

56

54. Snettansin 1926 uudistetun päärakennuksen etujulkisivu. Valokuva AN.
55. Snettansin päärakennus pihan puolelta. Valokuva AN.
56. Rimoitettu sisäkatto Snettansin päärakennuksen yläkerrasta. Valokuva AN.
57. Ali-Takkulan päärakennuksen salin rimoitettu sisäkatto. Valokuva AN.
58. Sorkin tila ilmakuvassa. Sorkin kartano.
59. Sorkin tilan päärakennus, suunnitelma 1927. SRM.
60. Sorkin päärakennus, sisäänkäyntipylväikkö. Valokuva AN.

Sorkki 1927-29

Vähäkallio hiihteli Ali-Takkulan tilan omistajana yhdessä Tannerin kanssa samoilla seuduilla ja kertoi tälle, että saatavilla olisi rappiotila Vihdin Ollilan kylästä. Hän oli ostanut tilalta 400 hehtaria metsää ja suositteli päätilaa Tannerille. Tämä kuitenkin odotti hinnan putoamista pari vuotta ennenkuin ryhtyi kaupantekoon.[17]

Tanner osti 1923 Sorkin tilan perheen kesäasunnoksi ja viljelytilaksi. Vähäkallio, joka oli luultavasti suunnitellut jo Tannerin Lillhemtansin tilan rakennusten korjaus-ja laajennustyöt[18] sai laatiakseen Sorkin päärakennuksen suunnitelmat 1927. Seuraavana vuonna, jolloin Tannerit muuttivat kaupunkiasuntoonsa Elannon hallintorakennukseen, purettiin vanha päärakennus. Urakkasopimus Sorkin rakentajien kanssa tehtiin elokuun alussa 1928 ja rakennus oli valmis kesäkuun alussa 1929. Noin puolet rungon hirsistä saatiin vanhasta päärakennuksesta, tiilet olivat Paloheimon tehtaasta. Talo perustettiin lähes kokonaan kalliomaaperälle.[19]

Metsäisellä kukkulalla sijaitsevaa päärakennusta lähestytään pitkin Tannereiden istuttamaa koivukujaa.[20] Säterikaton kattamaan keskiosaan liittyvät matalammat siivet, joista toisessa oli keittiö ja palvelijanhuone, toisessa sali. Päävolyymi on karoliiniseen tapaan viisijakoinen, sisään tullaan pylväskuistin kautta ja toisella puolella suuntautuu järvelle lasiveranta. Julkisivussa on peiterimoitettu pystylaudoitus, ikkunat ovat kuusi- ja kahdeksanjakoiset. Laudoitus on maalattu keltaiseksi, muut puuosat ovat valkeita. Piharakennukset ovat väritykseltään puna-valkoisia.

Valittua tyylilajia, 1700-lukuun viittaavaa klassismia suosittiin 1920-luvulla.[21] Varhainen esimerkki on Kullon kartanon tyyliltään ”myöhäiskaroliiniseksi” luonnehdittu päärakennus (Carl Frankenhaeuser 1912-14).[22] Erik Bryggmanin piirtämässä Skogsbölen talon muutoksessa (1924) Kemiössä on Sorkin tapaan pysytylaudoitus, pieniruutuiset ikkunat, laakeahko tiilikatto, pylväskuisti ja väritys.[23] Linda Tanner luonnehti Sorkin päärakennuksen ulkoasua yhdistelmäksi talonpoikais- ja herraskartanotyyliä; Tannerien ruotsalaiset vieraat olivat muistelleet Sorkin nähdessään Selma Lagerlöfin Gösta Berlingin tarua.[24]

Tannerit teettivät Sorkkiin tien, viljelivät peltoja, hoitivat tuhannen hehtaarin metsää, perustivat harvaisia lajeja käsittävän puutaimiston, istuttivat järveen kaloja ja hoitivat karjaa.[25] He myivät tilan tuotteita: metsästä halkoja, tukkeja puunjalostusyrityksille, maataloustuotteita Elannolle.[26] Rakennuksia oli vuonna 1931 ladot mukaanluettuna 21.[27] Vaikka sukulaisia ja tuttuja vieraili, ei Sorkissa varsinaisesti ”pidetty hovia” vaan se oli Tannerille rentoutumispaikka perheen parissa.[28] Lapsia oli kahdeksan, karjakkoja kaksi ja apulaisia kaksi, siis 14 henkeä. Elanto-lehden artikkelissa 1931 ”Tanner kotioloissa” kuvattiin vierailua Sorkkiin korostaen työntekoa tilalla ja perhe-elämän vaatimatonta kodikkuutta.[29] Tanner-elämäkerturi Jaakko Paavolainen on pohtinut ”Sorkin arvoitusta”

58

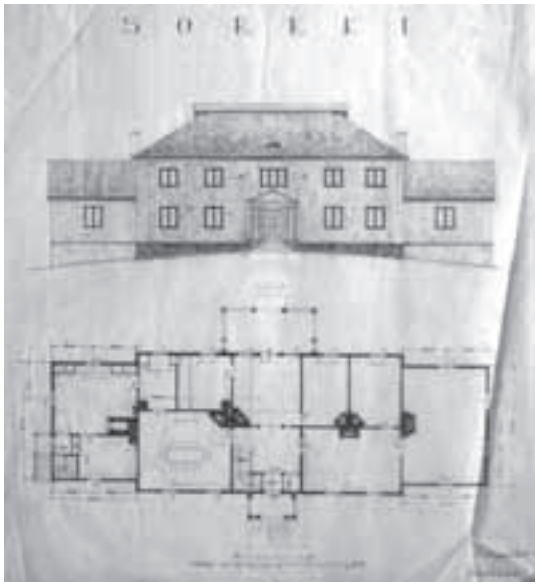

59

60

61

62

63

kysyen, miksi työväenpuolueen johtaja, jota muutenkin syytettiin vieraudesta sosialismille, korosti varallisuuttaan kartanonherruudella. Hän tulkitsee kartanonomistuksen viittaavan siihen, että Tanner olisi tähdännyt jopa presidentiksi.[30] Ehkä kartanonomistuksen syynä olivat kuitenkin Linda Tannerin talonpoikaiset juuret.[31] Vähäkallion Sorkkiin luomassa arkkitehtuurissa perinteikkyys yhdistyi vaatimattomaan kodikkuuteen, ehkä kuvaten Tannerin eri rooleja ja rooliodotuksia.

Sodanjälkeisissä luovutuksissa Sorkin maa-alue kutistui. Tila jaettiin 1989.[32] Päärakennus on pieteetillä säilytetty: jäljellä ovat kauniit ikkunat ja ovet, panelointeja ja sisäkattoja sekä Tannerin työhuone.

Toteuttamattomassa suunnitelmassa Heponiemen päärakennukseksi (1925) Heinolan maalaiskunnan Taipaleen kylään on Sorkin päärakennusta muistuttava pystylaudoitettu hirsirunkoinen julkisivu, sisäänkäynnin kehystys kapenee temppelin oviaukon tapaan. Heponiemen toteutetussa väenrakennuksessa avokuisteineen on 1910-luvulla suositun ruotsalaisvaikutteisen, kansanomaisen tyylin aineksia. Tilalla on Vähäkallion piirtämä navetta.[33]

Osuusliike Elanto osti 1916 Backasin suurtilan Vantaalta kasvisviljelyyn ja karjanhoitoon. Arkkitehti H. R. Helin noin 1917-19 laatiman yleissuunnitelman pohjalta alettiin toteuttaa laajaa rakennusohjelmaa.[34] Rakennusten valtaosa sijaitsee edelleen idyllisesti puistomaisella kukkulalla viljelysaukioiden keskellä.[35] Vähäkallion luonnos Backasin työväentaloksi 1921 ja työväen tyyppiasunnoksi 1922 eivät toteutuneet.[36] Kartanon päärakennus uudistettiin 1926 hänen ohjeidensa mukaan; sen piirsi ehkä Antero Pernaja joko KK:lla tai Vähäkallion omassa toimistossa.[37] Yksikerroksista, mansardikattoista puurakennusta 1800-luvun alusta oli täydennetty 1840-luvulla siivin, joiden väliin rakennettiin myöhemmin avoveranta. Vähäkallio pelkisti rakennuksen ulkoasua korvaamalla verannan matalalla, kivetyllä terassilla ja muutti rakennusta tyyliltään klassisemmaksi mm. sijoittamalla sisäänkäynnin eteen päätykolmiota kannattavan pylväsparin.[38] – Backasin tilan kartanomaisen luonteen korostaminen oli epäilemättä Elannon taholta tietoista ”reklaamia”, yrityskuvan luomista, jota liike harjoitti muutenkin arkkitehtuurissaan.

Huhdan tilan rakennukset Vihdin Olkkalassa sijaitsevat kauniisti kukkulalla Poikkipuoliaisen järven yllä puutarhan ja puiston ympäröiminä. Tila ei tarjonnut omistajilleen vuodesta 1926 alkaen, toimitusjohtaja K.H. Lehtiselle vaimoineen pääelinkeinoa vaan edustusympäristön, jota toki viljeltiin. Rakennuskanta on Lehtisten rakennuttamaa.[39] Vähäkallion 1930 suunnitteleman päärakennuksen tyyli viittaa täälläkin 1800-luvun vaihteeseen: aumakatto, peiterimoitettu pystylaudoitus, tasainen ikkunaväli ja pylväsportiikki. Päätalon sekä pienempien rakennusten kuten saunan ja uimahuoneen väritys on vaalean keltainen ja valkea, talousrakennuksen ollessa punavalkoinen.[40]

Kytäjä 1932, 1948-49

Kytäjän kartanoon kuuluu paljon eri-ikäisiä rakennuksia laajalla alueella. Väinö Vähäkallio hallitsi kartanoa 1928-1959. Nykyään ei päärakennusta asuta vakituisesti; alakerta on juhlakäytössä ja yläkerrassa on majoitushuoneita. Järven toisella puolella ovat entiset vijapellot muuttuneet golfkentiksi.

64

Päärakennuksen lähiympäristö

Kartanon asuntopiha sijaitsee niemellä Kytäjärven pohjoisrannalla. Sen takana kulki vuoteen 1968 Hyvinkäältä Karkkilaan johtava kapearaiteinen rata.[41] Järveä kiertävää ajotietä tullaan kartanon eteen, koivukujanne on ollut kaksi ja puoli kilometriä pitkä. Kujanteen pohjoispuolella, vuoren juurella on rivi talous- ja asuinrakennuksia. Ennen asuntopihalle tulemista ohitetaan kartanon konttori. Ennen avoin näkymä Kytäjän kirkon suuntaan on nyttemmin peittynyt.

Pihalle tullaan takorautaveräjästä. Sen punagraniittisen pilarin muotoili Gunnar Finne 1928. Hän kuvaili: *Se tulee olemaan ainutlaatuinen luomus korkeine karkeapintaisine reliefeineen. Pari härkää viittaavat siihen karjalaumaan, joka ajoi Kiven seitsemän veljestä Kytäjän kartanon tiluksilla sijaitsevan suuren kiven päälle. Hirvi puolestaan muistuttaa tasavallan presidentin metsästysretkistä näillä main...*[42] Kuvakertomus oli kytäjäläisen elämän ylistys: Tottien ja Lindereiden vaakunoihin liittyy Väinö Vähäkallion puumerkki.[43] Tyylitellyn päärakennuksen viereen on kuvattu Vähäkallion perhe. Perinteisten aiheiden, raivaajan, kyntäjän, kylväjän ja viljanleikkaajan lisäksi näytetään moottoripyörällä viillettämässä isännöitsijä Einar Korkkinen sekä kaksi monumentaalista Kytäjän sonnia, joista toinen on maineikas Talisman.[44]

Päärakennuksen nurmettu etupiha oli Vähäkallion aikana jaettu hiekkakäytävin neljään kukkaistutettuun osaan. Suuri Finnen veistosluonnos Suomen itsenäisyyden leijonaksi loikoo edelleen nurmella kartanon edustalla.[45] Rakennuksen takana oli pengerretty parterri, jossa oli puiden välissä veistoksia, monet Finnen, osa edelleen paikalla.[46] Piha on muuttunut Vähäkallion ajasta: se on sekä pelkistynyt että hoitamaton.[47] Rakennusta sivuavalla poppeleita kasvavavalla niemellä on sauna.

65

61. Suunnitelma Heponiemen kartanon päärakennuksen julkisivuksi 1925. SRM.
62. Huhdan tilan päärakennuksen sisäänkäyntifasadi. Valokuva AN.
63. Huhdan päärakennuksen takafasadi. Valokuva AN.
64. Ilmakuva Kytäjän kartanosta. Junarata ja päärakennukseen johtava koivukuja risteävät. Koivukujan vieressä on konttori, vasemmalla navetta ja asuinrakennus, johon liittyy poikittain kasvihuone. Suomen kartanot ja suurtilat 1939, 439.
65. Kytäjän kartanon portti, Gunnar Finnen veistämä reliefi. Valokuva AN.

Päärakennus

Nääsin kartanon 1700-luvulla rakennettua päärakennusta korvaamaan pystytettiin Constantin Linderin toimesta hirsirunkoinen, nikkarityylinen päärakennus 1875-78. Hjalmar Linder uudisti sitä 1907, joilloin julkisivut

66

67

68

rapattiin ja alakerran paraatihuoneet saivat nykyisen asunsa. Vähäkallio uudisti kartanon perusteellisesti vuonna 1932. Julkisivujen koristelut poistettiin ja ne rapattiin kellahtavan vaaleiksi. Katto muutettiin nelilapekatoksi, kattokomeroita poistettiin, ikkunamuotoja yksinkertaistettiin ja symmetriaa tehostettiin. Etupihalle ulkonevien risaliittien ja siipien väliin muodostettiin pergoloiden rajaamat terassit. Järven puolelle rakennettiin kuusipilarinen altaani. Ylä- ja alahalleista erotettiin osa kylpyhuoneiksi.[48] Kesäisin pidettiin yläkerrassa toimistoa.[49] ”Isossa remontissa” 1948-49 purettiin rakennuksen siipiä lisää, jolloin alakerran työhuone hävisi.[50] Sisäänkäynnin eteen rakennettiin kaksikerroksinen pylväsportiikki.[51]

Nykysilmiin kartanon ulkoasu näyttää karsitulta, torsolta. Toimenpide oli ajalleen ominainen. Suomen kartanot ja Suurtilat vuodelta 1939 luonnehtii muutoksen olleen rakennuksen ulkonäölle eduksi ja kuvasi arkkitehtuurin muistuttavan englantilaista maataloa tai kalifornialaista miljonäärihaciendaa.[52] Ilmeisesti Vähäkallio halusi antaa rakennukselle klassisoivan asun, sillä hän on puhunut ihailemastaan pohjoisitalialaisesta tyylistä Kytäjän muokkauksen kohdalla.[53] Ainakin pergolat ovat viite Italiaan. Julkisivut on sittemmin vaakalaudoitettu.

Alakerran sisustus, mm. 1950-luvun alussa koivuvanerilla paneloitu eteishalli näyttävine portaineen, antiikkihuonekaluineen ja metsätystrofeineen on säilynyt osittain Vähäkallion ajalta, samoin osa hänen taideteoshankinnoistaan.[54] Merkittävä panos talon sisustamisessa oli Astrid Vähäkalliolla.[55] Ruokasali ja komeasti paneloitu salonki ovat lähimpänä Hjalmar Linderin aikaista asua.[56]

69

66. Kytäjän kartano, näkymä Lindereiden ajalta. Katri Lehdon kokoelma.
67. Kartanon päärakennus 1930-luvun lopulla
Suomen kartanot ja suurtilat 1939, 438.
68. Kytäjän kartano päärakennus vuonna 2000. Valokuva AN.
69. Kytäjän kartanon päärakennuksen pohjakerros. Mittauspiirustus
Filip Linder, Kytäjän kartano, kehittämisuunnitelma 2000, 69.

Kartanon muu rakennuskanta

Kytäjän kartanoon kuului laaja rakennuskanta jo ennen Vähäkallioiden aikaa. Vanhin säilynyt rakennus lienee päärakennuksen pihalla oleva väentupa 1800-luvun alusta, erityisen arvokas on C. A. Edelfeltin piirtämä Viljamakasiini.[57]

Kytäjälle rakennettiin Vähäkallion kaudella, vuosina 1928-45 seitsemän tiilistä ja kolme puista asuinrakennusta, kolme tiilinavettaa, autotalli, kasvihuone ja seitsemän heinälatoa. Erityisesti päärakennuksen lähellä sijaitsevat konttori ja sauna saivat sen tyyliin sovitetun ulkoasun. Koivukujan tuntumassa oleva konttori uudistettiin 1933 pienentäen rakennusta ja muuttaen huonejärjestystä, vuoraten julkisivut empire-henkisiksi ja tehden tiilikate. Nykyinen ulkoasu: panelointi, väritys ja ovi kehyksineen vastaavat suunnilleen 1930-luvun asua.[58]

Konttorin lisäksi Vähäkallion suunnittelema tasakattoinen ja rapattu rantasauna (1934) sovitettiin tyyliltään uusittuun päärakennukseen.[59] Sauna nimitettiin Huvitukseksi Astrid Vähäkallion esi-isän muistoksi, jolla oli samanniminen tila.[60] Löyly- ja pukuhuoneen lisäksi saunaan kuuluu suuri tupa, 1930- ja 40-luvuilla iloisten rapujuhlien näyttämö.[61] Tuvan tiilitakkaa koristaa Finnen muovailema merenneitoaiheinen medaljonki. Katossa Kaapo Virtasen maalaamissa Vuodenajoissa naulaavat pienet enkelit tähtiä taivaalle, kasvattavat kukkia jne.[62]

Asuinrakennuksia on useita. Kukkulinna, kaksikerroksinen rapattu ja satulakattoinen tiilitalo talousrakennusten tuntumassa rakennettiin tilanhoitajalle sodan aikana 1940. Kukkulinnan arkkitehtuurissa on funkispiirteitä. Yläkerran kaksiota käytettiin lähinnä ”metsäherrojen” vierastiloina. Kukkulinnaa on muutettu paljon.[63] Pajan vieressä Saunalassa oli alakerrassa sauna ja yläkerrassa seppien asunnot. Postin yhteydessä oli Vähäkallion ajalla työnjohtajan asunto. Nykyään punaiseksi maalattu Kallela oli vanha meijeri, jonne maito tuotiin separoitavaksi, yläkerrassa olivat autonkuljettajien asunnot.[64] Niemellä päärakennuksesta pohjoiseen sijaitseva, keltaiseksi maalattu huvila korjattiin 1920-luvun lopulla asunnoksi tuomari Kairalle, kartanon toiselle omistajalle 1928-32. Rakennuksen tarkka ikä ei ole tiedossa. Alunperin huvila oli toiminut viljavarastona, sitten makkaratehtaana ja edelleen koiralana.[65]

Kartanon työläisille rakennettiin 1943 ja 1945 kaksi tiilistä nelikerroksista taloa, joita alettiin ilmeisistä syistä kutsua Törölöiksi. Asunnot olivat pieniä.[66] Oli kumminkin keskuslämmitys, vesijohto ja wc. Keittiöitä valiteltiin olemattoman pieniksi maaseutuolosuhteisiin, joissa oli totuttu tupiin. Valituksiin Vähäkallio vastasi, että oli opeteltava uusille elämäntavoille.[67]

Kartanon alueen ulkopuolelle sijoittuvat Vähäkallion suunnittelema Kytäjän kirkko (1940) sekä paikkakunnalla vaikuttaneen tunnetun raken-

70

71

70. Kytäjän päärakennuksen eteishalli nykytilassa. Valokuva AN 2000.
71. Kytäjän päärakennuksen keittiössä 1940-luvulla.
Katri Lehdon kokoelma.

72

73

74

72. Kytäjän kartanon konttori. Valokuva AN.
73. Kytäjän 1934 valmistunut rantasauna Huvitus. Valokuva AN.
74. Toinen Törölöistä, 1940-luvulla rakennetuista Kytäjän työntekijöiden asuintaloista. Katri Lehdon kokoelma.

nusmestarin, Heikki Siikosen piirtämä Maamiesseuran talo, jonka Vähäkallio rahoitti, ehkä luonnostelikin.[68] Sivutiloilla on komeat tiilinavetat leveine päätyineen ja arkadeineen.

Kytäjän sanoma

Miksi Vähäkallio valitsi Kytäjän ja mitä hän halusi ympäristöllä kertoa? Syinä kartanon hankintaan olivat varmaan Helsingin läheisyys, mahdollisuudet edustamiseen ja viljelyyn sekä tilan historia ja koko – ”Suomen suurin” oli ehkä arvo sinänsä. Arkkitehtuuri, sisustukset ja talossa vietetty elämä lähettivät ulkomaailmalle monenlaisia viestejä: edistyksellinen mallitila ja sen tehokas moderni maanviljely, hallittuun elämäntyyliin liittyvä päiväjärjestys, taiteen läsnäolo veistospuutarhan ja interiöörien muodossa, sisustusten skaala Linderin ajan muistumista talonpoikaistyyliin, metsästysharrastuksesta kertovat trofeet. Kytäjän viestit olivat yläluokkaisempia ja suureellisempia kuin Tannerin Sorkin.

Anna-Lisa Amberg on pohtinut väitöskirjassaan modernismin ilmenemistä 1900-luvun alun kartanoympäristössä ja sen elämäntyylissä. Hänen mukaansa osallistuminen modernisaatioprosessiin sekä sivistyneisyyden ja hyvän maun ilmaiseminen materiaalisen ympäristön muodostuksessa ja sosiaalisessa kanssakäymisessä olivat keskeisiä aineksia porvarillista omakuvaa ilmaisevan asunnon rakentuessa 1900-luvun alussa.[69] Kytäjän viestit, vaikka vuosikymmeniä myöhäisemmät, kertovat uuden porvariston pyrkimyksestä erottua elämäntavallaan ja tyylillään lähtökohdistaan.

Vähäkallion kartanoarkkitehtuurista

Kytäjän päärakennuksen riisuttu ja klassisoitu ulkoasu, paradoksaalinen ”moderni perinteikkyys” kertoo rakennustyypin erityisasemasta historian ja nykyajan välillä. Se kertoo myös 1800-luvun lopun arkkitehtuurin yleisestä vähättelystä 1920- ja 30-luvuilla, joka liittynee paitsi esteettisiin mieltymyksiin myös tyylin assosioimiseen ruotsinkielisen yläluokan menneisyyteen. Pelkistetty klassismi oli tuttua 1920-luvusta. Rinnastuksia Kytäjään valitulle tyylilajille ovat W. G. Palmqvistin klassisoivat suunnitelmat Amos Andersonin tilan Söderlångvikin päärakennukseen (1934-38).[70] Myös Jarl Eklundin Saaren kartanon klassistinen päärakennus (1929) on saattanut antaa tyyliesikuvia.

Tyylivalinta oli toki myös suhteessa rakennuksen kokoon; Vähäkallio oli aiemmin soveltanut 1700-lukuun tai 1800-luvun vaihteeseen viittaavaa tyyliä Kytäjää tuntuvasti pienempiin rakennuksiin. Tyyliperiodiin liittyvä rakennushahmon kompaktisuus, sisätilojen valoisuus ja mahdollisuus hengeltään kepeään koristeluun tuntuvat sopineen Vähäkalliolle. Hänen tyylinsä on kartanoissa tunnistettavissa tietyistä suosikkiaiheista kuten altaaneista ja koristedetaljeista. Pää- ja sivurakennukset muodostavat Vähäkallion suunnittelemissa kartanoympäristöissä yhtenäisen kokonaisuuden. Vähäkallio kuuluu 1920- ja 30-lukujen merkittäviin kartanoiden suunnittelijoihin.

75

76

75. Huvituksen tuvan takka, Gunnar Finnen reliefi. Valokuva AN.
76. Rantasauna Huvituksen tuvan Bruno Tuukkasen kattomaalaukset ”Enkelit toimessa”, Valokuva AN.

77

78

77. Huvila Vinnal, Tallinna. Fasadi, suunnitelma 1910-luvulta. SRM.
78. Huvila Vinnal Tallinnaan. Pohjakaava, suunnitelma 1910-luvulta. SRM.

3 Yksityistalot

Vähäkallio suunnitteli kymmenkunta yksityistaloa, tilaajina liikemiehet ja yrittäjät. Muutama taloista oli poikkeuksellisen edustava laajuudeltaan ja interiööreiltään, Koskilinna Nakkilassa luonteeltaan jopa kartanomainen.

Huvila Vinnal Tallinnaan

Vähäkallio piirsi 1910-luvulla toteutumattoman Huvila Vinnalin Tallinnaan luultavasti suurliikemies Hans Vinnalille. Huvilan ajateltua sijaintia ei tunneta.[1] Rakennus on kompaktisti jäsennelty, mutta siiven ja katetun sisäänkäynnin tähden volyymeiltään vaihteleva. Kaksikerroksisen osan yllä kohoaa jyrkkä tiilikatto. Pohjakerros kivimuureineen ja suorine ikkuna-aukkoineen poikkeaa vaakalaudoitetusta yläkerrasta, jossa ikkunat ovat koristeellisesti kehystettyjä. Pohjakerroksen ikkunat on ryhmitelty yläkerran tasavälisyydestä poiketen. Tutkittiin myös kauttaaltaan vaakalaudoitettua vaihtoehtoa.[2]

Huvilan pääsisäänkäynti on lyhyellä sivulla. Sydänmuuri jakaa pohjakerroksen edustustilat porvarillisen seurustelun vaatimaksi kiertokuluksi: ruokasalin toisella puolella keittiöosastoon ja emännän budoaariin, toisella puolen salonkiin ja herrainhuoneeseen. Ruokasalista on käynti pergolakatteiselle terassille.

Tiilihuviloita 1920-luvulta 1930-luvun alkuun

Vaikka suunnitelmien aikaväli oli kymmenisen vuotta, muodostavat Vähäkallion tiiliset yksityistalot aikavälillä 1921-1930, suurimpia lukuunottamatta, tilajäsentelyltään yhtenäisen ryhmän.[3]

Suunnitelma Kuopioon yksityistaloksi (1921) Linnankadun ja Maaherrankadun kulmaan liikemies ja rautakaupanomistaja Juho Vilho Miettiselle[4] jäi toteutumatta. Rakennus sijoittuu väljästi kahdelle puistomaiselle tontille. Pohjakerroksen jäsentelyssä korostuu keskiakseli, jonka molemmin puolin ryhmittyvät seurustelu- ja ruokailutilat. Ruokailuhuoneesta ulkonee puolipyöreä talvipuutarha. Yläkerrassa jakautuvat tilavan hallin ympärille vanhempien makuuhuone, kaksi vierashuonetta ja palvelijanhuoneiden naapurina lastenkamari. Kellarissa on lämmitystila, pesutupa ja tähtiholvin kattama viinikellari. Katon alle mahtuu tilava varastoullakko.

Rakennuksen tyyli on lähellä Vähäkallion saman ajan pankkeja: yhteisinä piirteinä muurattu noppamainen hahmo, säterikatto ja pieni-

ruutuiset, symmetrisesti asettuvat ikkunat. Jyrkkä katto ja kuutiomainen muoto tuovat mieleen pienet ruotsalaiset barokkikartanot. Koristelua on runsaasti: porttia reunustava karhuveistospari, sisäänkäynnin kaareva kehys, ulko-oven ja sitä reunustavien ikkunoiden metalliristikot ja yläkerran leveiden ikkunoiden kehykset. Muurauksena on dekoratiivinen ristilimitys. – Paikalle rakennettiin kerrostalo 1950-luvulla.[5]

Casa Vendénin (1929-30) rakennutti Museokadulle Riihimäen keskustaan Santamäen tehtaiden isännöitsijä Anselm Wenden.[6] Kaksikerroksinen talo on neliömäinen pohjaltaan. Olohuone ulkonee puolipyöreänä erkkerinä, joka kantaa makuuhuoneen altaania. Pyramidimainen säterikatto, sisäänkäyntiloggia ja koristeellinen tiilenkäsittely korostavat niukkaa volyymiä. Italialaishenkinen loggia oli Vähäkallion suosima aihe.

Vendén rakennutti talon vanhuudenpäiviensä asunnoksi, muttei koskaan muuttanut sinne. Riihimäen synnytyslaitos muutti taloon 1933 ja pysyi siellä vuoteen 1940.[7]

79

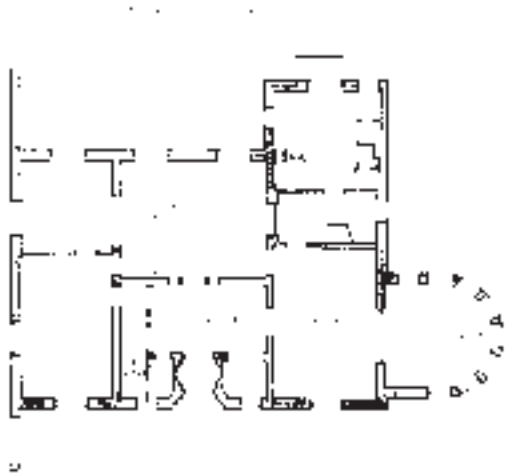

80

81

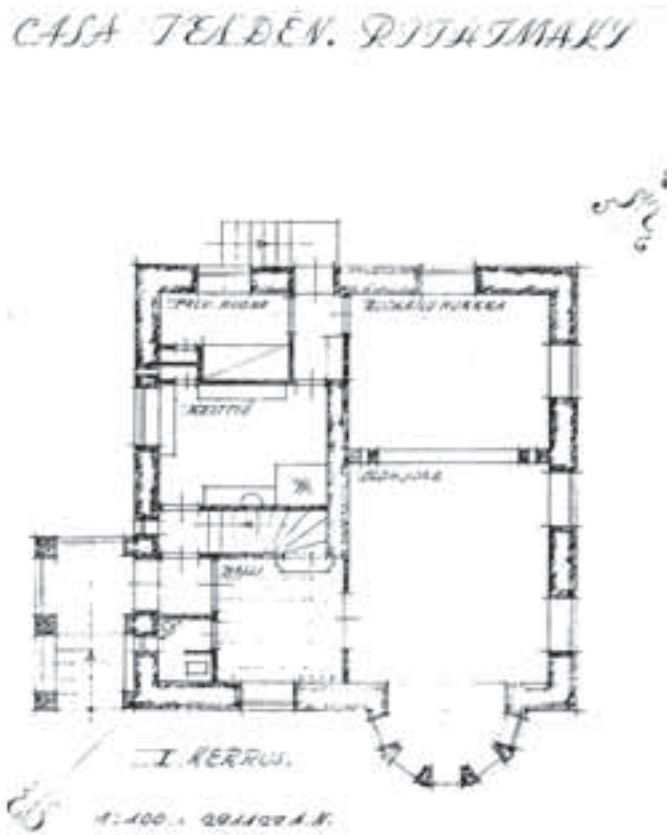

82

79. Suunnitelma yksityistaloksi Kuopioon 1921, fasadi. SRM.
80. Suunnitelma yksityistaloksi Kuopioon 1921, pohjakerros. SRM.
81. Casa Wendén Riihimäellä valmistui 1930. Valokuva Raija Niemi 1994, Riihimäki KM.
82. Casa Wendénin ensimmäisen kerroksen pohjapiirros, 1929. SRM.

83

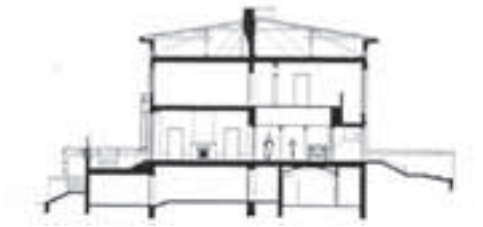

84

85

83. Syvähuokon talo. Valokuva Simo Rista 1978, SRM.
84. Syvähuokon talo, fasadi ja leikkaus. ARK 1928, 181.
85. Syvähuokon talon ensimmäinen kerros. ARK 1928, 181.

Syvähuokon talo 1927

Innovatiivinen rakennusmestari ja urakoitsija Jalo N. Syvähuoko, Vähäkallion yhteistyökumppani monessa hankkeessa, rakennutti talonsa Taka-Töölöön Seurasaaren ja Meilahden ulkoilualueiden tuntumaan vehreälle yläluokan alueelle. Lähistölle rakennuttivat yksityistalonsa Syvähuokon lisäksi mm. professori Arvo Ylppö, teollisuusmies Reinhold Weckman ja valtioneuvos Juho Kusti Paasikivi.[8] (Syvähuoko, ks. liite 7.)

Talon ulkoasulla on lähes julkisen rakennuksen luonne. Sen hahmon geometrisuutta korostaa leveä räystäslista. Symmetria ja ikkunoiden kokoaminen rappauskehysteisiin pystyvyöhykkeisiin tekevät pääfasadista mittakaavaltaan ylevän pohjoismaisen klassismin henkeen; yhtäläisyyksiä voi nähdä esim. Göteborgin Taidehallin (1923) julkisivuihin. Sivufasadeista toisessa on pystykehyksen sisään sijoitettu parveke. Pihasivu erkkereineen ja terassille avautuvine kaariovineen on mittakaavaltaan katusivua intiimimpi. Sileä, rapattu muurin art deco-aiheisia korosteita ovat ikkunaristikot, koristevaasit, seinän yläosan rosetit ja räystäslistan simpukka-aiheet. Pihaterassin ylätasolla on Finnen leikkisiä kala-aiheinen suihkulähde.[9]

Talon pohjamuoto on terassi mukaanluettuna neliö. Pohjakaavassa korostuu symmetria: kulku sisälle on käynyt keihäsaiheisen rauta-aidan portin läpi ylös eteishalliin, olohuoneeseen ja terassille; tällainen kulku esiintyi jo suunnitelmassa Kuopioon. Olohuone avautuu ruokasaliin sekä emännän ja isännän huoneisiin. Kaksi tarjoiluvälikköä ja portaat yläkertaan palvelijoiden tiloihin liittyvät keittöön.

Suunnittelua avustivat Antti Norrgren ja Birger Hahl,[10] joka vastasi huonekaluista ja sisustusdetaljeista samoin kuin Gunnar Finne. Myös valaisimet suunniteltiin erityisesti tähän taloon. Kolmella tynnyriholvilla katetun eteishallin kierteispylväät ovat tummanharmaata kalkkikiveä ja niiden kapiteelit vihreää, juovikasta marmoria. Vihreä marmori toistuu hallin geometrisessa lattialaatoituksessa, ovikehyksissä ja olohuoneen takan alaosassa.[11]

Takan pyöreään kupuun levittäytyy Finnen koristelu: art deco-henkinen suorista ja kaarevista osista koostuva rappausnauha, jonka seassa on tyyliteltyjä motiiveja ja kreikkalaishahmoja: kypärä, lyyra, sotureita, panhuilun soittajia jne. (kuva 618). Tamminen rintapaneli kiertää seiniä. Sisäkaton profiili koostuu suorista osista ja loivista kaarista, sen pinnassa ollut meander-koristelu on sekin suorista osista ja loivista kaarista koostuva.

Ruokailuhuoneen palkkikatossa on Hongell & Forsströmin ruskeasävyisiä freskoja, joissa on griippejä. Hongell & Forsströmin freskoja ja lasimaalauksia oli myös rouvan huoneessa. Hahlin kalusteista olivat erityisen elegantteja biedermeierhenkinen rouvan huoneen pöytäryhmä ja isän-

nänhuoneen intarsiakoristeinen kirjoituspöytä. Koristetaiteilijoiden panos ja sisustusten suurisuuntaisuus olivat yksityistalossa poikkeukselliset; Rettigin palatsi Turussa oli julkisivujen klassismin ja edustavien tilasarjojen osalta samanhenkinen kokonaisuus, joskin vielä suurempi.[12] Syvähuokon talo esiteltiin laajasti sisustuksineen Arkkitehti-lehdessä 1928 sekä neljällä kuvalla Salme Setälän teoksessa Miten sisustan asuntoni (1929).[13] Arkkitehti-lehden esittelyssä kerrottiin myös teknisestä uutuudesta: talon seinät oli tehty 30 cm paksusta solubetonista.[14]

Jalo Syvähuoko myi, tehtyään konkurssin 1933, talon edelleen kauppaneuvos Isak Julinille.[15] Nykyinen käyttäjä on Romanian suurlähetystö. Talo on ulkoa hyvin säilynyt, samoin ovat pääosin säilyneet pohjakerroksen sisätilat.[16]

87

86

88

89

86. Syvähuokon talo puutarhan puolelta. Valokuva Roos, SRM.
87. Göteborgin taidehalli, 1923. Att bygga ett land 1998, 266.
88. Syvähuokon talon olohuone. ARK 1928, 183.
89. Syvähuokon talon eteishalli, peili ja jakkara Birger Hahlin suunnittelemat. Valokuva Apollo noin 1928, SRM.

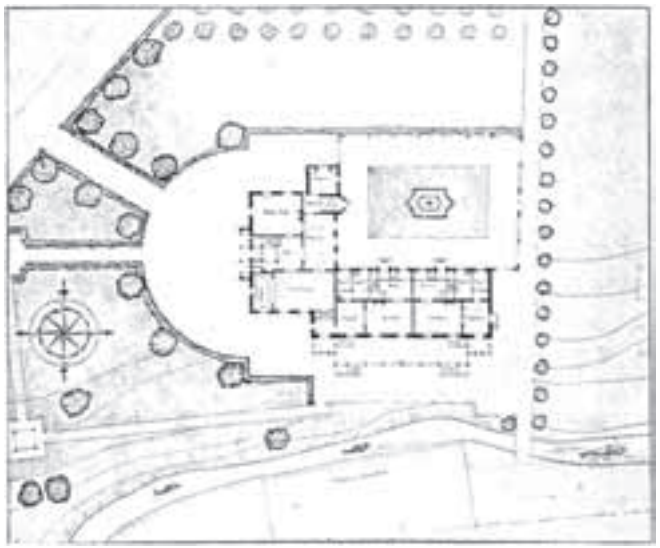

90

91

Koskilinna 1928

Tehtailija J.W. Suomisen Koskilinna hahmottuu etäälle nimensä mukaisena linnamaisena Nakkilan laakeassa maastossa. Se rakennettiin J. W. Suominen Nahkatehdas Oy:n tuotantorakennusten välittömään läheisyyteen mutta puiston ja pergolan erottamana. Vuonna 1889 toimintansa aloittaneen[17] nahkatehtaan tuotantorakennukset sijaitsevat Tattarjoen varrella, pääosa tiilisesta rakennuskannasta on vuosilta 1917-38.[18] Tehtailija Juho Wiktor Suominen (1887-1935) kuului paikkakunnan johtohahmoihin ja hänen testamenttivaroillaan rakennettiin 1936-37 Nakkilan kirkko.[19]

Koskilinnan kaksi päävolyymiä kohtaavat suorakulmaisesti: kolmikerroksinen pääosa, jossa oli Juho ja Emma Suomisen asunto ja juhlatiloja sekä kaksikerroksinen siipi, johon sijoittui peilikuvamaisesti kaksi Suomisten lasten asuntoa. Pohjaltaan neliömäisessä tornissa kulkevat pääasunnon taloustilojen portaat. Siiven kahteen asuntoon käydään sisäpihalta. Kaikista kolmesta asunnosta päästään etelään, joelle ja tenniskentälle suunnatulle terassille. Siipi suuntautuu etelään joelle ja tenniskentälle. Se kaivautuu kellarikerroksena osittain rinteeseen ja avautuu terassille kahden loggian välityksellä.

Koskilinna näyttää päälähestymissuunnalta massiiviselta ja sulkeutuneelta. Katot hahmottuvat tasakatoiksi. Muurimaisesta, symmetrisesti jäsennetystä julkisivusta ulkonee sisäänkäyntiportiikki, jonka venytetyt pylväät tuovat mieleen Tukholman Konserttitalon ja Helsingin Eduskuntatalon. Siivessä on aavistuksen kaartuva, itäpäästään aumattu satulakatto. Sisäpihan nurkan tornista ulkonee monikulmainen erkkeri. Samantapaista tornia Vähäkallio oli pari vuotta aiemmin soveltanut helsinkiläisiin Simonlinnan ja Asunto Oy Johanneksen kerrostaloihin. Sisäpihaa rajaa tiilinen pergola. Rakennuksen hahmoa leimaa raskaiden muotojen liittyminen siroihin tiilidetaljeihin ja koristeaiheisiin; muuraus oli Paloheimon

92

93

94

julkisivutiiltä ja kattotiilet olivat lasitettuja. Ragnar Östbergiltä saadut esikuvat tuntuvat ilmeisiltä; Tukholman Diplomatstadenissa sijaitseva Villa Geber (1911-13) sileine muureineen, venetsialaisine ikkunoineen, pihoineen ja terasseineen voi kuulua Koskilinnan esikuviin.[20]

Pääasunto oli ylellisesti sisustettu: koristemaalaukset Hongell & Forsströmin, valaisimet Taito OY:n, huonekalut Birger Hahlin, joka mainitaan työn avustajaksi Antti Norrgrenin ohella.[21] Asunnon jäsennys on symmetrinen ja sen tilat avautuvat väljästi toisiinsa. Halli on katettu apilanlehti- ja loggiaan johtava tila tähtiholvilla. – JW. Suominen Oy:n siirryttyä Lassila & Tikanojan haltuun Koskilinna muuttui edustustiloiksi. Suuri osa sisätiloista on alkuperäisessä asussaan huonekaluja myöten.[22]

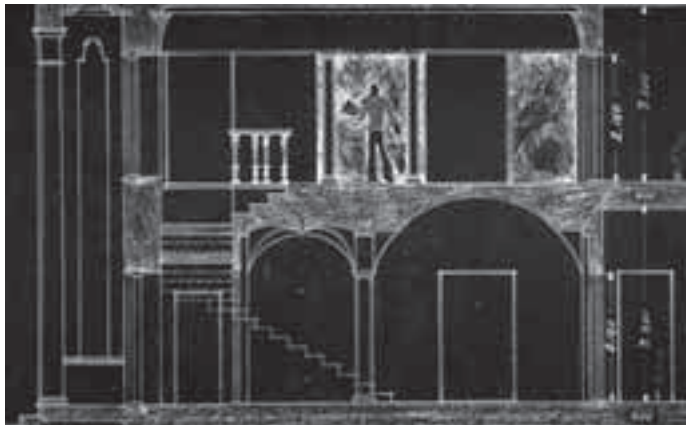

98

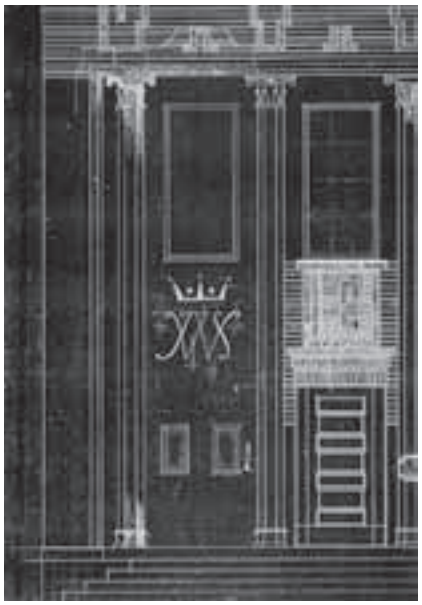

95

96

97

90. Koskilinna, asemapiirros ja pohjakerros. ARK 1928, 185.
91. Suomisen Nahkatehdas OY:n rakennusryhmä Nakkilassa, vasemmassa yläkulmassa1928 valmistunut Koskilinna. Valokuva Karhumäen veljekset 1935, Lapin Kulju ja Kulju-Suomisen suku 1937, 329.
92. Koskilinnan pääjulkisivu. Valokuva Lauri Putkonen 1989. SRM.
93. Ivar Tengbom: Villa Geber Tukholma, 1913. Att bygga ett land 1998, 256.
94. Tukholman Konserttitalo, Ivar Tengbom 1926. Arkitekten Ivar Tengbom 2001, 185.
95. Koskilinnan sisäänkäynti, ote työpiirustuksesta. SRM.
96. Koskilinna, käynti terassille, ote työpiirustuksesta. SRM.
97. Koskilinnan pääasunnon olohuone. ARK 1928, 188.
98. Koskilinna, leikkaus sisäänkäynnistä ja eteishallista. SRM.

99

100

101

Funkista yksityistaloissa

Nimismies Bertel Karlssonin talo (1930) Käkisalmessa Vuorikadulla lähellä Pappilankadun kulmaa herätti uutena funkistalona käkisalmelaisten huomiota. Talo sijoittui keskustorin tuntumaan kaksi- kolmikerroksisten rakennusten alueelle. Käkisalmen keskustaan kohosi 1930-luvulla nopeasti funkistaloja.[23]

Pohjaltaan neliömäisestä perusmuodosta ulkonee pohjakerroksessa keittiösiipi, niveltäjänä pyöreä ruokasali. Sydänmuuri jakaa pohjakerroksen tiloja. Olohuone-kirjastotila aukeaa päätteeltään puolipyöreälle terassille. Pieniin mittoihin on onnistuttu saamaan muodikkuutta pohjakaavan pyörein muodoin, julkisivussa pyöreän ja vaakasuuntaisten ikkunoiden avulla. Talo oli sileäksi rapattu. Laakea, tasakatoksi hahmottunut aumakatto muutettiin neuvostoaikana harjakatoksi. Matala siipi näyttää tuhoutuneen sodassa.[24]

Tuttava Suomalaiselta Klubilta, laivanvarustaja Antti Wihuri tilasi Vähäkalliolta huvilan suunnitelmat Helsingin Kulosaaren kaakkoiskärjessä olevalle tontille, talo valmistui 1938. Se on ottanut kävijänsä vastaan manifestoivan modernina ja näyttää purjehtivan kuin höyrylaiva tai zeppeliini. Rakennuksen pohjamuoto on suorakaide, josta ulkonevat puolipyöreä erkkeri ja sisääntulijaa kohden kaartuva matala siipi, kunniapihan vihje. Siipi sisältää keittiön ja autotallit.

Pääjulkisivu muistuttaa peilikuvanomaisesti Enson Kaunisniemen pääjohtajan taloa vuodelta 1936 (ks. luku 3.14): sama epäsymmetrian, umpinaisen muurin ja tiukan ikkunarivin yhdistelmä, matalan siiven liittyminen päävolyymiin ja niveltävä savupiippu; Wihurin huvila tosin on sileäksi rapattu. Sisäänvedetyssä, rungoltaan kapeassa ylimmässä kerroksessa on sarja pyöreitä ikkunoita. Komentosiltamainen, rungoltaan kapea ylin kerros terasseineen, katoksineen ja pyöreine ikkunoineen assosioituu laivanvarustajalle sopivasti höyrylaivaan. Meren puoleinen julkisivu on sisäänkäyntifasadia vapaammin sommiteltu; olo- ja ruokailuhuoneessa on nauhaikkunat.

Päävolyymin neliömuoto on tuttu Vähäkallion varhaisemmista yksityistaloista. Ruokasalin, olohuoneen ja terassin liittyminen toisiinsa sekä suuret ikkunat merelle tekevät seurustelutiloista avoimet. Interiöörit ovat edeltäjiinsä verrattuna koristeettomia; luksusta merkitsivät nyt avaruus ja valo, terassit ja hissi. Eteishallin katossa on ollut Bruno Tuukkasen kattomaalaus, kenties toisaallakin talossa hänen maalauksiaan ja värejään.

Taloa suunnitellessa syntyi riita arkkitehdin ja toimeksiantajan välillä, syytä ei tiedetä.[25] Kiistasta huolimatta rakennus on varmaan tyydyttänyt tilaajansa, ainakin sikäli, että Suomen Kuvalehti julkaisi yksityistalosta koko kuva-aukeaman esittelyn Merimiehen palatsi.[26] Pääavustajana työssä toimi Dag Englund.[27] (Teollisuuden asuntoalueille 1930-luvulla suunniteltuja yksityistaloja esitellään luvussa 3.14.)

Yksityistalojen arkkitehtuurista

Kompaktius ja tilallinen selkeys ovat kaikille Vähäkallion yksityistaloille ominaisia. Pohjakerrosten tilasarjat palvelevat muodollista seurustelua: vieraiden vastaanottamista hallissa, ruokailua, jonka tarjoilu hoidetaan tarjoiluvälikön kautta, sen jälkeistä hajaantumista naiset budoaariin, miehet kirjastoon tai herranhuoneeseen. Oleskelutilat ovat minimissään Casa Vendenissä, monipuolisemmat Lepolassa ja kuopiolaistalossa, laajimmillaan Koskilinnassa ja Syvähuokon talossa. Wihurin talossa oleskelutilat virtaavat edeltäjiä avoimemmin. Arkeakin on eletty, mutta esimerkiksi lasten olemassaolo näkyy vain kuopiolaistalon lastenkamarin nimityksenä.

Suurimmissa yksityistaloissa korostuvat ruotsalaiset vaikutteet. 1920-luvun lopulla haettiin kimmokkeita ruotsalaisista sisustuksista ja taideteollisuudesta; paitsi Tukholman Kaupungintalon myös mm. Tukholman Konserttitalon (1920-26) art deco-henkisistä interiööreistä.[28] Ruotsista haettiin vaikutteita 1930-luvullakin. Vaikka funkismuodot tunnettiin Bauhausin ja le Corbusierin töistä, lähimmät esimerkit olivat Tukholmassa, kuten Sven Markeliuksen itselleen piirtämä funkishuvila. Puolipyöreitä muotoja Vähäkallio oli suosinut jo 1920-luvun töissään: kuopiolaistalossa ulkoni muusta volyymistä puolipyöreä talvipuutarha, Casa Vendénissä erkkeri, käkisalmelaistalossa terassi.

Yksityistaloista suurimmat ovat ulospäin ankaran muodollisia: sulkeutuneita, fasadeiltaan symmetrisiä ja vertikaalikorosteisia. Samat piirteet säilyivät Vähäkallion kahdessa 1930-luvun lopun huvilassa, joiden arkkitehtuurissa on myös funkisleimaa. Niiden tilajärjestelyt noudattivat aikansa konventioita, edustavuuden vaatimuksia. Yhteiskunnan modernisoituminen näkyy huviloiden kohdalla rakennuttajien taustoissa: heistä moni oli luonut varallisuutensa vaatimattomista lähtökohdista Vähäkallion tapaan.

102

103

99. Wihurin 1938 valmistunut huvila Helsingin Kulosaaressa, sisäänkäyntijulkisivu. Valokuva AN.
100. Enso-Guzeit Oy:n pääjohtajan talo Ensossa valmistui 1936. Valokuva AN 2003.
101. Wihurin huvilan pohjakerros, muutospiirustus vuodelta 1987. RVV.
102. Villa Markeliuksen pohjakerros. Stockholms arkitektur 1998, 198.
103. Karlssonin talo Käkisalmeen, luonnos 1930. SRM.

104

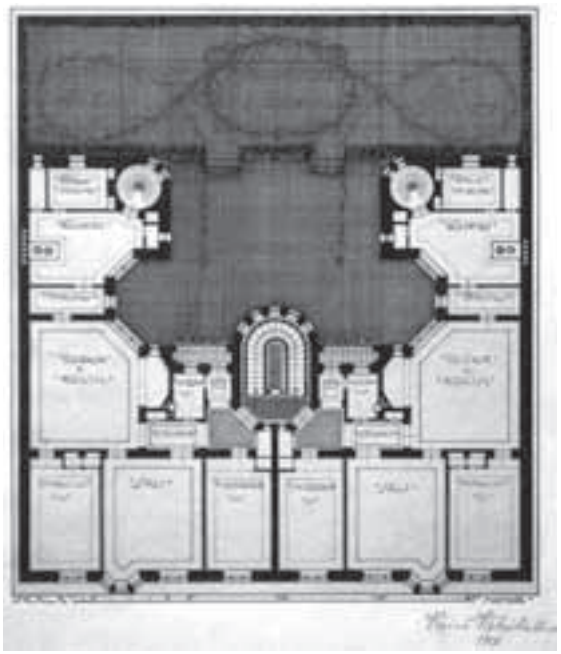

105

104. Valiolan talo, julkisivudetalji. Valokuva Miskani.
105. Vuoratalosuunnitelma 1909, asuntokerros. SRM.
106. Helsingin Kallioon vuonna 1913 valmistunut Valiolan liike- ja asuinkerrostalo. SRM.

4 Kerrostalot

Vähäkallion toimistossa piirrettiin yhteensä 32 toteutettua asuinkerrostaloa, joista 26 Helsinkiin. Valtaosa piirrettiin yksityisille asunto-osakeyhtiöille. Suunnitelmiksi jääneitä hankkeita on liuta, Helsingin ulkopuolisista usea Kotkaan.[1] *Tuotannon määrällinen huippu myötäilee talouden nousukautta. 1920-luvun alussa asuntoja rakennettiin vähän ja sotaa edeltäneen kauden huippu ylitettiin vasta 1923. Asuntoja rakennettiin koko maassa vuodesta 1925 vuoteen 1928 paljon ja niiden osuus rakennustuotannosta oli poikkeuksellisen suuri. Huippuvuoden 1928 jälkeen alkoi pian talouslama, jonka aallonpohja koettiin rakennustuotannossa 1933.*[2]

Vähäkallion toimeksiannoista suurin osa tuli perustajarakentajilta, ns. gryndereiltä. Gryndaus tarkoittaa muodollista rakennuttamista talon välitöntä myymistä tai huoneiston vuokrausta varten.[3] *Helsingissä koko 1920-luvun voimakas yleishyödyllinen rakentaminen loppui lähes täysin vuoteen 1930 mennessä. Yrittäjävoitot asuntotuotannossa kasvoivat ja yksityinen rakennustoiminta vilkastui 1920-luvun lopulla ns. spekulatiivisen noususuhdanteen aikana.*[4]

Seuraavassa käsitellään asemakaavoitusta ja asumisen ideologiaa vain kosketuskohtina suunnitelmiin. KK:n asuntosuunnitteluun, jota Vähäkallio ohjasi 1928-34, ei syvennytä tässä.[5] *Rakenteista mainitaan silloin, kun kantavat pystyrakenteet poikkeavat 1920-30-luvuilla yleisestä kantavien ulkoseinien ja sydänmuurien yhdistelmästä. Sellaista pienasuntoa, johon kuuluu eteinen, wc ja huone ilman keittomahdollisuutta, nimitetään seuraavassa yksittäishuoneeksi tai suuremman asunnon yhteydessä ulosvuokrattavaksi huoneeksi. Asuinhuoneen ja keittiön tai keittokomeron yhdistelmää nimitetään yksiöksi, kahden asuinhuoneen ja keittiön/keittokomeron yhdistelmää kaksioksi, sitä huonetta suurempaa kokonaisuutta kolmioksi. Pohjapiirroksen nimetty palvelijanhuone ilmoitetaan erikseen, samoin halli.*

Vähäkallion kerrostalosuunnittelu Helsinkiin

Helsinki kasvoi 1920-ja 30-luvuilla: keskiluokan asuntoalue nousi Etu-Töölöön, työväestön asuinalueet nousivat Vallilaan ja Käpylään. Helsingin niemellä tiiliset asuinkerrostalot alkoivat korvata matalaa puutalokantaa ja mm. Simonkentän ja Korkeavuorenkadun tienoot rakentuivat. Suunnittelun reunaehdot[6] tulivat asemakaavasta, rakennusjärjestyksestä, joka määritti rakennusten maksimikorkeutta, ikkunakokoa, kattokaltevuutta, rakennusvolyymin muotoa ja tonttipihan kokoa, sekä rakennusrajoista. Markkinat ja muodit heijastuivat suunnittelijaan asiakkaiden toiveina.

106

107

108

107. Asuinkerrostalo Tehtaankatu 34 C valmistui 1911. Valokuva AN.
108. Detalji Tehtaankatu 34 C: n asuin talon portista. Valokuva AN.
109. Ehrensvärdintie 30, katunäkymä. Valokuva Antti Aaltonen. SRM.
110. Asuinkerrostalo Ehrensvärdintie 30, julkisivut 1910. RVV.
111. Ehrensvärdintie 30:n sisäänkäynti. Valokuva AN.

Vähäkallio kuului kaupungin eteläosien, Etu-Töölön ja Vallilan rakennusten tuotteliaimpiin suunnittelijoihin. Hänen kerrostalosuunnitelmansa sijoittuivat kaikki aiemmin asemakaavoitetuille alueille umpikortteleihin.

Vähäkon toimistossa avustivat asuntosuunnittelussa 1920-luvulla Ragnar Wessman, Veikko Leistén ja Arvo Muroma.[7] He vastasivat luultavasti suunnittelusta pitkälle kiireisen Vähäkallion ottaessa kantaa arkkitehtuurin päälinjoihin ja kuitatessa allekirjoituksellaan piirustuksia; hän ohjasi samoina vuosina KK:n asuntosuunnittelua. 1930-luvun lopun asuintalot suunnitteli Antero Pernaja.[8]

1910-luvun asuinkerrostaloja Eirassa ja Kalliossa

Vähäkallion huolellisesti laveerattussa koulutyössä ”Vuokra Rakennus” vuodelta 1909 on jälkijugendin tyylipiirteitä: kivellä päällystetyn pohjakerroksen suuret myymälänikkunat ovat suoran palkiston alla. Ylemmät kerrokset ovat puhtaaksimuurattuja paitsi erkkerit ja katonalusvyöhyke. Linjat ovat sulavia ja koristelu wieniläishenkisiä neliöden muodostamia kenttiä. Kerrosta kohden on kaksi patriisiasuntoa.[9]

Vähäkallio suunnitteli 1910-luvun alkupuolella kaksi asuinkerrostaloa Eiraan. Alunperin huvilakaupungiksi 1905 suunnitellun Eiran asemakaava oli muuttunut 1908 vahvistettuun muotoon, jossa rakennustiheys oli kasvanut ja rakennukset sijoitettu lähemmäksi toisiaan. Löyhä rakennusjärjestys sai spekuloivat rakennusliikkeet muuttamaan yhden tai kahden perheen huviloiksi aiotut talot pieniksi kerrostaloiksi, jotka muistuttavat hahmoltaan huvilaa tai paritaloa.[10] Eiran rakennuksista suuri osa valmistui ennen ensimmäistä maailmansotaa 1910-14. Vähäkallion suunnittelema Tehtaankatu 34 C valmistui vuonna 1912 ja Ehrensvärdintie 30 vuonna 1913.[11] Kahta eiralaistaloa yhdistää huvilamaisuus ja rehevä plastisuus, joka poikkeaa myöhemmistä töistä. Vähäkallio näyttää toimineen kummakin talon konstruktöörinä, sillä hänen piirustuksissaan osoitetaan välipohjien raudoitukset.

Tehtaankatu 34 C Ehrensvärdintien kulmassa matalan muurin takana käsittää kellarin lisäksi neljä asuinkerrosta, joista ylin on korkean mansardikaton alla. Katto on monimuotoinen, erkkerit alkavat eri korkeuksilta ja ikkunamuodot vaihtelevat vilkkaasti. Runsasmuotoiset rappauskoristeet sijoittuvat porrashuoneen tiilipintojen väliin; sileän ja karkean rappauksen liittyminen punatiilikenttiin muistuttaa Selim Lindqvistin materiaalinkäsittelyä läheisessä Villa Johannassa.

Pohjakerrokseen sijoittui pesutuvan ja talonmiehen asunnon lisäksi yksiö ja kaksio. Kahdessa ylemmässä kerroksessa oli kaksi kolmen huoneen ja keittiön asuntoa, joissa on parveke. Ullakkokerroksen puolikkaas-

sa on kolme yksiötä. Volyymin plastisuudesta huolimatta kerrosten pohjaratkaisu on kiinteä. Rakennuttaja, rakennusmestari G. A. Valtonen asui itse talossa, samoin Vähäkallion sukulaisia.[12]

Ehrensvärdintie 30:n asuintalo reunustaa Perämiehenkatua vetäytyen muurin ja istutusten taakse Ehrensvärdintien kaarteesta. Rapattu rakennus on erkkereineen voimakkaan plastinen, mitä korostaa mansardikaton ulottuminen ylimmän kerroksen seinäpintoihin.[13] Sisäänkäyntijulkisivussa kontrastoituvat rehevät rappauskoristeet, umpinaisen tuntuiset seinät ja vaihtelevan muotoiset ikkunat. Asunnot ovat kaksioita ja yksiöitä. Asukaskunta oli 1910-luvun puolivälissä kirjava: prokuraattori, autonkuljettaja, lämmittäjä, kauppamatkustaja ja muusikko.[14]

Valiolan asuin- ja liiketalon Kolmannen linjan ja Hämeentien kulmaan rakennutti kauppaneuvos S. Pajarinen ja talo valmistui 1913.[15] Seitsenkerroksinen talo sijaitsi työväen kaupunginosassa Hämeentiellä. Seudun matala puutalokanta uusiutui näinä vuosina samalla kun lähiympäristöön tuli uusia teollisuuslaitoksia.

Punatiilinen, korttelin vinon kulman yli sileänä kaartuva fasadi on koristeellinen: kreneloinnin alla on rehevästi rappauksella kehystettyjä pyöreitä ikkunoita. Rapatut rakennusosat liittyvät heleän punaisiin tiilimuureihin. Pilasterein, kaari-ikkunoin ja koristeparvekkein korostetulla keskiakselilla sijaitsee elokuvateatterin sisäänkäynti[16] (teatteria kuvataan luvussa 3.8). Sten Björkman on verrannut Valiolaa Uno Ullbergin Kiinteistö Oy Karjalan kerrostaloon Viipurissa (1911, 1914) ja Armas Lindgrenin Kalevan taloon (1913).[17] Viipurilaistaloa muistuttavat uhkean detaljoinnin liittyminen pelkistettyyn hahmoon ja punatiiliset yläkerrokset, Kalevan taloa sileästi kaartuva, sakaramuuriin huipentuva muoto.

Valiolan linnamainen ulkonäkö viesti työväenasumisen statuksen noususta samaan tapaan kuin Armas Lindgrenin hieman myöhempi Kone ja Sillan kortteli. Valiolan lähellä Hämeentien itäpuolella oli nousemassa sarja teollisuuslaitoksia ja Hakaniemen tori oli kehittymässä uusine kauppahalleineen. Suuri, komea elokuvateatteri ja myymälärivistö kertovat osaltaan työväen mahdollisuuksista kuluttaa hieman entistä enemmän.

Asunnot olivat keittosyvennyksellä varustettuja kaksioita. Toisen porrashuoneen yhteydessä oli hissi. Verrattuna Heikki Wariksen kuvaamaan 1900-luvun alun keskimääräisen asumistasoon Kalliossa[18] – 4,5 h/huonetta kohden, vailla mukavuuksia – merkitsivät Valiolan asuntojen juokseva vesi ja wc, jopa kylpyhuone suurta edistystä, riippumatta asumistiheydestä. Valiola muutettiin toimistotaloksi 1970-luvulla.[19]

109

110

111

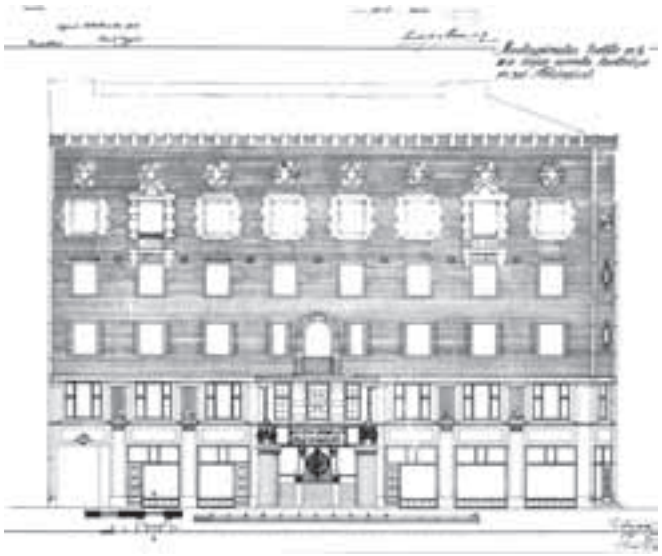

112

1920-luvun alun tiilitalot

Vähäkallio viljeli ryhmässä 1920-luvun alun kerrostaloja eräitä Valiolan julkisivun motiiveja kuten sileään puhtaaksimuuraukseen liitettyjä voimakkaita koristeaiheita, mm. neliömäisten ikkunoiden raskaita kehyksiä. Näissä helsinkiläistaloissa oli keskisuuria ja pieniä asuntoja. Ehdotus Uudenmaankatu 33:een (1920-22) toteutui vain teollisuustilaa käsittävän pihasiiven osalta (kuva 396).[20] Vähäkallio piirsi Hämeenlinnaan hieman ruotsalaisen Carl Westmanin henkeen hienostuneesti jäsennetyn puhtaaksimuuratun asuin- ja liiketalon.[21]

Jääkärinkatu 9:n talon fasadin (1923) muuria rytmittivät harkkonauhojen muodostamat pystyvyöhykket, jotka reunustivat neliömäisiä ikkunoita.[22] Pystyvyöhykkeet päätyivät girlandikoristeisiin levyihin ja ikkunoihin. Ullakkokerroksen ikkunat liittyvät säterikattoon. Julkisivu rapattiin 1936 ja ikkunoita pelkistettiin samalla. Porrashuoneesta päästiin kahteen neljän asuinhuoneen, palveljianhuoneen ja keittiön asuntoon sekä yksittäishuoneisiin.[23]

113

114

115

112. Valiolan julkisivu Itäiselle Viertotielle, pääpiirustus 1913. RVV.
113. Valiola, VI kerroksen pohja
ja korotussuunnitelma 1930-luvulta. SRM.
114. Detalji Valiolan julkisivusta. Valokuva AN.
115. Elokuvateatterin sisäänkäyntiä reunustava
pylväs Valiolan talossa. Valokuva AN.
116. Meritullinkatu 31:n julkisivu, suunnitelma 1920. RVV.
117. Jääkärinkatu 9:n julkisivu, suunnitelma 1922. RVV.
118. Uudenmaankatu 33, suunnitelma katufasadiksi 1920. Sokkelikerroksen yllä kerrokset ovat puhtaaksimuuratut,
ylin kerros erottuu listalla ja harkkoreunuksisin ikkunoin. RVV.
119. Suunnitelma Laivanvarustajankatu 5:n julkisivuksi 1925. RVV.

Kruununhaankatu 3:n talo Meritullinkadun rinteessä valmistui 1920.[24] Julkisivuja leimaava koruton, niukka punatiiliklassismi muuripinnassa olevine ikkunoineen muistuttaa ajan tanskalaisesta arkkitehtuurista. Vähäinen koristelu käsittää viiteellisiä päätykolmioita, girlandeja ja nurkassa valmistumisvuotta ilmaisevan laatan. Fasadit ovat pelkistyneet: pommituksissa taloon osui sirpaleita, jolloin Kruununhaankadun puoleiset girlandit putosivat eikä niitä uusittu.[25] Pohjakerroksessa oli myymälöiden takana asuinhuoneita. Ylemmissä kerroksissa oli kahden, kolmen ja neljän huoneen asuntoja.[26]

Tunturikatu 4:n puhtaaksimuurattu liike- ja asuintalo (1922-24) Etu-Töölössä[27] sijoittuu kääntyvän rinnekadun nurkkaan. Päätyfasadin jyrkkä kattomuoto, voluutta ja spiiraan päättyvä kaareva erkkeri huipentavat katunäkymän rinnettä noustessa. Sisäänvedetyn ylimmän kerroksen kapeat ikkunat ryhmittyvät kolmen ja päädyssä kahden sarjoihin.[28] Osittain maanpäällisessä kellarissa alarinteessä oli ”nyrkkeilyhuone”, varastoja ja keskuskeittiö. Asunnot olivat kaksioita ja neljän huoneen asuntoja.[29]

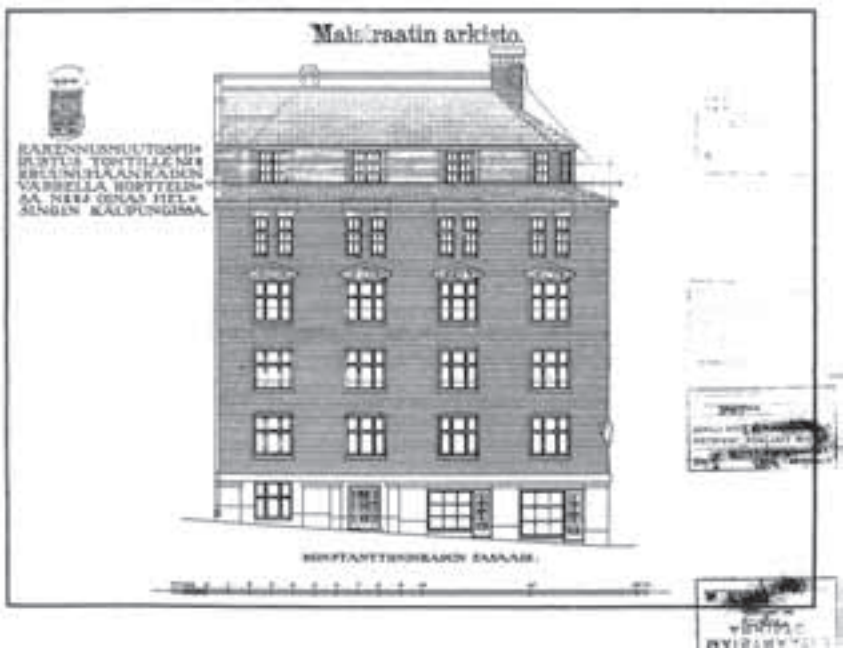

116

117

118

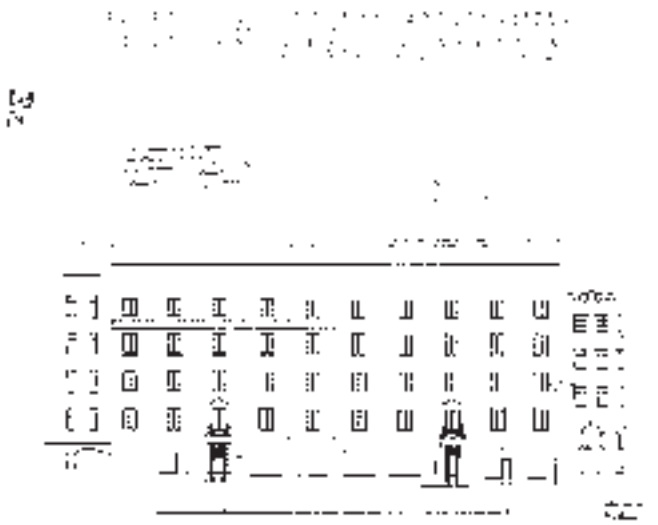

119

120

121

122

Annala 1923

Vähäkallio ryhtyi 1920-luvun alkuvuosina puuhaamaan tuttujensa kanssa asuintalon rakennuttamista Kalevankatu 13:een. Vuoden 1918 tienoilla oli olemassa Osakeyhtiö Annala, jonka osakkaisiin kuuluivat Vähäkallion tutut Kaarlo Kaira ja Väinö Leander (Laurola).[30] Siirtymä siitä Annalan 1923 perustettuun asunto-osakeyhtiöön tapahtui ilmeisesti myynnin kautta; Vähäkallio omisti pitkään myös Annalan naapuritontin.[31] Annalassa oli aluksi kuusi, sitten kahdeksan osakasta.[32] Talo oli liikeyritys suunnittelijalleen; sisaren kertoman mukaan Elannon halutessa ostaa myymäläkerroksen, ei Vähäkallio halunnut luopua omistamiensa huoneistojen vuokratuloista vaan kysyi: *Mistäs sitten lypsetään, jos lehmät myydään?*[33] (Vähäkallion kotia ja toimistoa Annalassa kuvattiin luvussa 3.1.)

Annalan talo kaartuu sileänä ja kompaktina Valiolan tapaan, mitä korostaa vivahteikkaasti käsitelty puhtaaksimuuraus. Kahden alimman kerroksen aukotus yhdistyy voimakkaan plastisiksi arkadeiksi. Kaarten ja sileän muurin välinen jännite muistuttaa Saarisen Käsityöläispankin talosta Keskuskadulla (1921). Ylimmän, listalla erotetun kerroksen ikkunat ovat kolmen ryhmissä. Kaareutuvassa kulmassa on italialaishenkinen, seinäkomeroon sijoittuva madonnaveistos; ensimmäinen Finnen teos Vähäkallion töiden yhteydessä.

Annalan pystyrunkona ovat kantavat ulkoseinät ja pilarit eli joustavuudeltaan talo sopi hyvin liike- ja toimistohuoneistoiksi. Porraskäytävistä laitimmaiset, keittöportaat ovat rungon ulkopuolella, mikä myös vapautti suunnittelua. Pilarirunko toi joustavuutta asuntojen suunnitteluun: pitkittäissuuntaisiin seiniin saattoi tehdä suuria aukkoja. Pohjakerroksessa oli vuokralaisina Elannon myymälöitä ja toisessa kerroksessa Kirjateollisuus Oy. Arkkitehtiliitto osti koko kolmannen kerroksen, *jotain niin erityistä siinä Annalassa kuulemma oli* Martta-sisaren mukaan.[34] Kolmannesta viidenteen kerrokseen oli suuria asuinhuoneistoja. Vähäkallion asunto ja toimisto sijaitsivat viidennessä kerroksessa. – Asunnot ovat muuttuneet toimistoiksi. Porrashuoneissa osoittavat menneestä loistosta veistoskoristeiset ovet tirkistysikkunoineen ja sisäänkäynnin seinän art deco-henkinen geometrinen listakoristelu. Sisätiloissa on säilynyt korkeita kaksoisovia hiottuine lasiruutuineen.

123

125

124

120. Perspektiivi-illustraatio Annalan talosta vuodelta 1924 ei vastaa täysin toteutusta. Kuvan nurkassa merkintä: pinx AM - Arvo Muroma. SRM.
121. Annalan talo valmistumisensa aikoihin. Valokuva Sundström 1925, HKM.
122. Annalan asuinkerrokset 2-5, 1925. ARK 1924, 41.
123. Käsityöläispankin talo, Eliel Saarinen 1921. Suomen rakennustaidetta 1959, 87.
124. Annalan talo Kalevankadun puolelta. Valokuva AN.
125. Annala, porrashuoneen sisäänkäynti. Valokuva AN.

126

127

128

Antinkatu 33-35, 1924[35]

Rakennuksen pitkä volyymi reunustaa Lönnrotinkatua (Antinkatua), lyhyempi Abrahaminkatua ja lisäksi on pihasiipi. Perspektiivinäkymässä vuodelta 1924 pitkät volyymit jäsentyvät tasavälein pyörösegmentin muotoisin erkkerein, jotka päätyvät katon harjalla vaaseihin.[36] Massiivinen kulmatorni, ensimmäinen Vähäkallion tornien sarjasta, nousee kerroksen muuta volyymiä korkeammaksi, kovertuu ylhäällä erkkerin vastamuodoksi ja huipentuu vaasiin. Kulmatorneineen ja erkkereineen luonnos muistuttaa Sonckin Puhelinkeskusasemaa Runberginkadulla vuodelta 1915 ja Vähäkallion ehdotusta Elannon tehtaiksi vuodelta 1917.[37] Julkisivut rakennettiin tiilipintaisina, mutta rapattiin 1920-luvulla.[38] – Kotkanlinnan suuri asuin- ja liiketalo Kotkassa (1928) varioi hahmoltaan Antinkatu 33-35:n teemoja.[39]

Antinkadun asunnot ovat systemaattisesti suunniteltuja, sillä eri kerroksissa asuntopohjat ovat samojen ratkaisujen variaatioita; suurten asuntojen välissä on ulosvuokrattavia huoneita. Tornissa on kuusi huonetta, keittiön ja palvelijanhuoneen käsittävä asunto, jonne johtaa kaksi porrashuonetta. Taloa pommitettiin sodassa kahteen otteeseen, 1939 ja 1944. Korjauksessa 1945 rakennuksen ulkonäkö muutettiin perusteellisesti[40] ja sitä korotettiin kerroksella.[41]

129

126. Antinkatu 33- 35, perspektiivi-illustraatio suunnitelmasta. ARK 1924, 34.
127. Antinkatu 33-35 Lönnrotinkadun ja Abrahaminkadun kulmasta. Valokuva AN 2003.
128. Antinkatu 33-35, asuinkerros. Asunnot rasteroitu suunnitelmaan vuodelta 1924. ARK 1924, 34.
129. Näkymä olohuone-ruokailutilaan Antinkatu 33-35:ssä. Valokuva AN.
130. Simonlinna Helsingissä. Suomen rakennustaidetta 1932, 76.
131. Simonlinna, perspektiivi-illustraatio luonnoksesta 1924. Simonkadulla ikkunat on ryhmitelty kolmen kerroksen osalta kaarevien kehysten sisälle sekä viidennen ja kuudennen kerroksen ikkunat erkkereiksi. SRM.
132. Simonlinnan asuinkerros ja teollisuussiipi. Pohjakaavassa on rasteroitu erikokoiset asunnot. Suomen rakennustaidetta 1932, 76.

Simonlinna 1924-25 ja Helsingin Johannes 1925

Asunto-osakeyhtiö Simonlinnan kaksi vierekkäistä tonttia Kampissa sijoittuivat lähelle juutalaisten puoteja, narinkkoja. Talon lähiympäristö rakentui pitkälti samoina vuosina ja pääosin punatiilisenä. Simonlinna merkitsi tyylillistä käännekohtaa suunnittelijalleen ja on näyttävin Vähäkallion asuinkerrostaloista.

Simonlinna sijaitsee voimakkaasti vertikaalina maamerkkinä Annan- ja Simonkatujen kulmassa. Vertikaalisuus on aikaansaatu sitomalla ikkunoita pystyryhmiin kaarevien kehysten sisälle[42] sisäänvedetyn ylimmän kerroksen käsittäessä kolmen ikkunan sarjoja.

Katujen kulmassa oleva torni muodostaa Kansakoulukadun päätenäkymän Fredrikinkadun suuntaan; luonnoksessa 1924 monikulmainen erkkeri nousi huipentamaan tornin (ks. kuva 610). Seinät terastirapatun sokkelin yllä muurattiin sileästä, tummanpunaisesta Santamäen tiilestä, ikkunoiden pystykehykset monikulmaisesta profiilitiilestä. Pohjakerroksen vaakasuorat aukot ja syöksytorvien upottaminen seinäpinnan tasoon korostavat muurien sileyttä. Tumma julkisivulasi pystyissä ikkunanauhoissa ja kuparipelti erkkereissä säestää tiilen käyttöä.

Simonlinna on koristeellisin Vähäkallion kerrostaloista ja on yhdyttävä Sten Björkmanin näkemykseen Ragnar Östbergin arkkitehtuurin vaikutuksesta sen hahmooon.[43] Östbergiä ihailtiin laajalti; Riitta Nikula on maininnut Sigurd Frosteruksen Liittopankki Oy:n toimitalokilpailussa 1926 menestyneen ehdotuksen, joka on Tukholman kaupungintalon inspiroima ja sukua Simonlinnalle.[44] Vähäkallion toimistossa piirrettiin Simonlinnaa samoihin aikoihin kuin Elannon hallintorakennusta ja Kallion yhteiskoulun ensi luonnoksia; niissä onkin paljon yhteistä.

Simonlinnan rakensi laskutustyönä Virta & Vainio.[45] Taloon valmistui 59 huoneistoa, joista 16 myymälähuoneistoa. Asunnot olivat yksittäishuoneita, yksiöitä, kaksioita, kolmioita, neljän, viiden, kuuden ja seitsemän huoneen asuntoja. B-portaan kahdeksannen kerroksen tornihuoneistosta avautuivat näkymät kaikkiin ilmansuuntiin. Taloon tehtiin viisi porrasta. A-portaasta päästiin pihan perällä olevaan kokoushuoneita, varastoja ja verstaita käsittävään siipeen.[46] Asuntoyhtiön perustajiin kuului Suomen Voimistelu- ja urheiluliitto. Sen toiminnanjohtaja Aksel Ek, Vähäkallion liiketuttu,[47] varasi talosta 12 asuntoa.[48] Ekin kello- ja kultasepänliikkeen kohdalla sijaitsee edelleen alan liike. Talossa asui muitakin tuttuja: lvi-insinööri Emil Keso, Veikko Leistén[49] ja Gunnar Finne, Vähäkallion hänelle suunnittelemassa torniasunnossa.[50] Arttu Brummer asui vuokrayksiössä.[51] Asukkaisiin kuului sekä ylempää keskiluokkaa että vaatimatonta väkeä: palvelijattaria, ompelijattaria, liike- ja toimistoapulaisia.

130

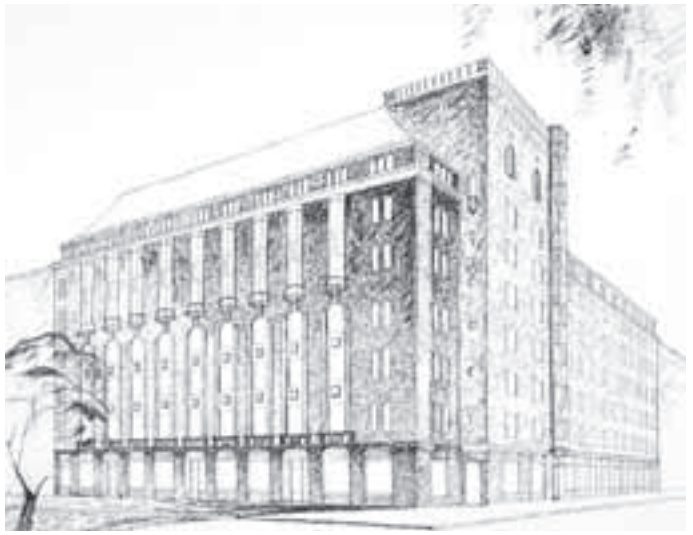

131

132

133

134

Pihasiivessä harjoittivat pienteollisuutta mm. Hakkaraisen Taidetakomo ja huonekaluja valmistava Mobilia. Pohjakerroksessa toimi myymälöiden ohella 1930-luvulla Kansanruokala ravintola Cuba. Rakennus toimistoitui 1960- ja 70-luvulla, jolloin porrashuoneiden sisustus tuhottiin.[52]

Tarkk'ampujankadun ja Korkeavuorenkadun kulmassa Helsingin Ullanlinnassa sijaitseva Helsingin Johanneksen kerrostalo (1925) pelkistää Simonlinnan aiheita. Julkisivut muurattiin tavallisesta tiilestä ja ikkunoiden yllä on niukkoja klassistisia koristeita, päätykolmioiden ja lunettien viitteitä sekä "östbergiläiset" veistoskomerot.[53] Tarkk'ampujankadulla nousee erkkerinä siro, monikulmainen torni ohi jyrkän tiilikaton.[54] Neljä asuinkerrosta käsittävät 36 vaihtelevan kokoista asuinhuoneistoa, pihasiivessä oli kaksioita ja yksiöitä. Piharakennuksessa oli kolme autotallia, pesutupa ja talonmiehen asunto. Alunperin yhden porrashuoneen yhteydessä oli hissi. Talon rakensi laskutustyönä Virta & Vainio.[55] Rakennustöihin osalllistuneista muurareista peräti viisi muutti taloon.[56]

Vähäkallion toteutumaton ehdotus Suomalaisen Säästöpankin taloksi Kotkaan (1925) muistuttaa hahmoltaan ja fasadeiltaan Simonlinnaa,[57] samoin kahden taloyhtiön muodostama, puhtaaksimuurattu asuin- ja liiketalokokonaisuus Hämeenlinnassa Rauhankadulla (1928-29). Sen toinen osa, ns. Paavonkulma oli aikanaan kaupungin suurin rakennushanke ja korkein talo sekä ensimmäinen, jossa oli hissi.[58] Myös Lahteen valmistui 1928 torin varrelle Vähäkallion suunnittelema viisikerroksinen asuin- ja liiketalo, jossa oli torni nurkassa.[59]

135

133. Luonnos Suomalaisen säästöpankin liike- ja asuintaloksi Kotkaan 1925. Ikkunoiden sijoitus pystyryhmiin, ylinnä kolmen ikkunan sarjat ja kulmatorni muistuttavat Simonlinnasta. SRM.
134. Kotkanlinnan Kotkaan 1928 valmistunut liike- ja asuinkerrostalo. jykevä kulmatorni tuo mieleen helsinkiläisen Antinkatu 33-35:n kerrostalon. KyMM.
135. Luonnos kauppias A. Fredrikssonin asuin- ja liiketalon julkisivuksi Hämeenlinnaan. SRM.

136

138

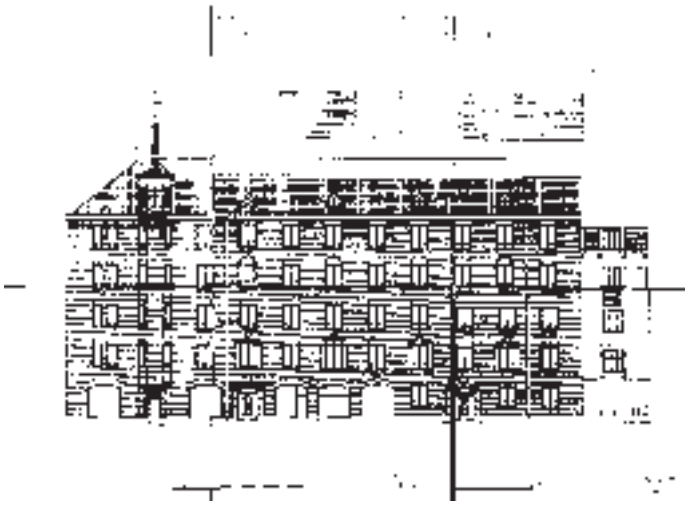

137

136. A. Fredrikssonin 1923 valmistunut asuin- ja liiketalo Hämeenlinnassa on sittemmin purettu. Hämeenlinna KM.
137. Asunto Oy Helsingin Johannes. Julkisivu Tarkk'ampujankadulle 1925. RVV.
138. Paavonkulman 1928 valmistunut asuinkerrostalo Hämeenlinnassa 1928. Valokuva AN.

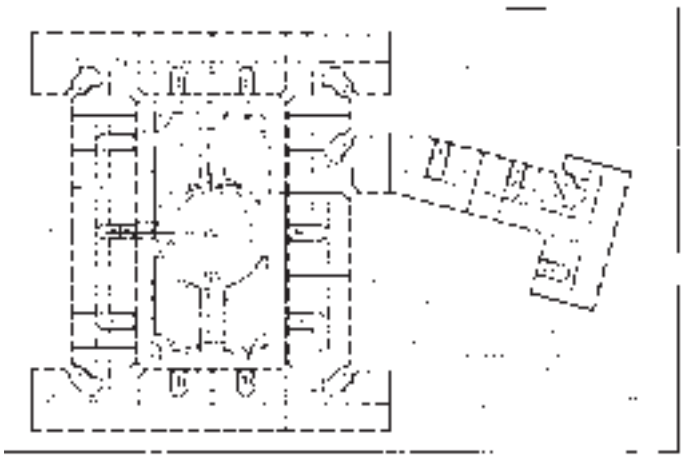

139

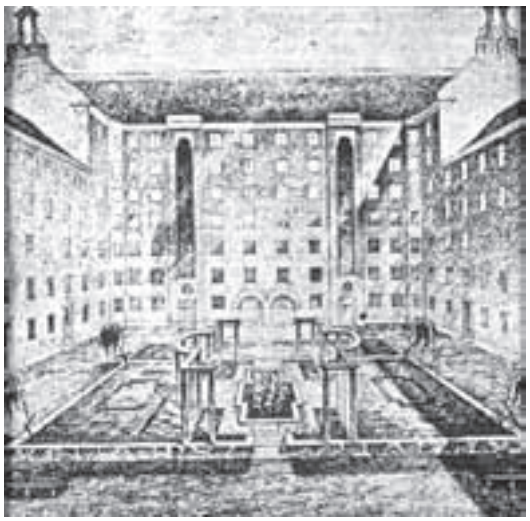

140

139. Viides Linja 4, luonnos 1919. Linjoja reunustavat seitsenkerroksiset rakennukset madaltuvat sisäpihan reunoilla neljään kerrokseen, rinnettä laskeutuva matala siipi nousee Viertotiellä seitsenkerroksiseksi. SRM.
140. Illustraatiossa Viides linja 4:n pihasta korostuvat näyttävä pihafasadi ja istutukset. Elanto-lehti 1926.
141. Suuremmasta suunnitelmasta valmistunut osa, Viides linja 4 noin 1926. SRM.
142. Pääpiirustus Viides linja 4:n asuntokerroksista 1926. Porrasta kohden on kaksi kaksiota ja kaksi erikokoista yksiötä. RVV
143. Viides linja 4, työpiirustus pihasivun ulko-ovesta 1926. SRM.
144. Viides linja 4, ovi pihalle johtavasta käytävästä. Valokuva AN.

Elannon asuintalohanke Viides linja 4, 1919-27

Työväenliikkeen ja osuuskauppaliikkeen ideologiaan kuului työväen asumistason kohentaminen. Suurimmalla osuusliikkeellä Elannolla oli parhaat edellytykset asuntotuotantoon. Väinö Tanneria on pidetty keskeisenä Elannon asuntopolitiikan luomisessa;[60] hänhän vaikutti myös Hakan perustamiseen 1939.[61] Elannon sääntöihin lisättiin jo 1911 kohta, että sen tulisi hankkia jäsenilleen terveellisiä ja huokeita asuntoja. Elanto-lehdessä kirjoitettiin 1910-luvulla usein asumisesta. Einar Böök piti 1916 Armas Lindgrenin suunnitelmia Kone ja Sillan suurkorttelista ja työväenasunnoista esimerkillisinä. Böök kuvasi hyvää työväenasuntoa: suurpihakortteleissa olisi vähintään huoneen ja keittiön kokoisia asuntoja ja muutama yhteiskäyttöinen kylpyhuone, pesutupa ja mankelihuone, sauna, yhteis- ja kokoontumistiloja sekä myymälöitä, pihalla istutuksia ja leikkikenttä. Leo Ehrnrooth nosti 1917 esikuviksi Kone ja Sillan.[62]

Elanto osti jo 1916 Kalliosta läheltä tuotantokortteliaan IV ja V linjan viisi tonttia.[63] Vähäkallion suunnitelma henkilökunnan asuintalosta 1919 noudatti pitkälti Böökin ja Ehrnroothin ajatuksia. Viidennen ja Neljännen linjan väliin sijoittui keskuspihaa ympäröivä kortteli, johon liittyi Viertotielle laskeutuva siipi. Huoneita oli ullakkokerros mukaan luettuna 897. Runkosyvyydet olivat 13,5 m ja 12 m, kantavana pystyrakenteena ulkoseinät ja porrashuoneiden seinät. Kaksiot ja yksiöt ulottuivat läpi rungon. Porrashuoneisiin tultiin pihalta. Suunnitelmaan liittyi vuoden 1919 hintatason mukainen kustannusarvio.[64] Kokonaisuuteen kuului kokous-, luku- ym. virkistystiloja, sauna ja lastenkylpylä sekä keskuskeittiö Sörnäisten kaupunginosaa varten.[65]

Vähäkallio esitti tarkennetut suunnitelmat 1922, jolloin Elanto oli edennyt hankkeen lainahakemukseen. Ajateltiin rakentaa vain toinen Viidennen linjan tonteista.[66] Suurkorttelin pohjaratkaisu oli systemaattinen. Porrashuoneista päästiin kahteen kaksioon ja kahteen yksiöön, talon ulkonurkissa oli yksiöitä. Wc:t yksiöissä ja kaksioissa jopa kylpyhuoneet merkitsivät edistystä työväenasunnoissa. Sosiaalitilat olivat supistuneet korttelipihan huoltorakennukseen, jossa oli keskuslämmitysuuni, sauna, pesutupa ja mankelihuone.[67]

Kun ei valtion lainaa saatu, ei laajaan hankkeeseen voitu ryhtyä. Tutkimus Elannon henkilökunnan asunto-oloista 1926 ja sosiaalihallituksen tutkimus tehdastyöväen asunto-oloista käsittäen Elannon leipätehtaan työläisetkin, osoitti työväen asumisestaan maksamat korkeat vuokrat ja muita epäkohtia. Elannon johtokunta ja hallintoneuvosto eivät silti enää olleet yksimielisiä talon rakennuttamisesta, sillä moni kyseenalaisti työntekijän sitomisen työnantajaan asunnon kautta. Kun Tanner piti vuokratalon rakennuttamista ainoana tapana kohentaa työläisten asumistasoa, raken-

141

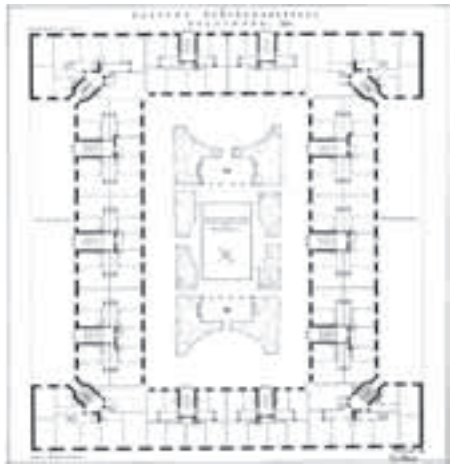

142

143

144

nuttamispäätös tehtiin. Rakentaminen aloitettaisiin tontista 4 Viidennen linjan varrella. Vielä käytiin luvussa 2.3 kuvattu kiista, olisiko suunnittelija KK:ssa korttelia luonnostellut Emanuel Ikäläinen vai Vähäkallio, joka sai Tannerin auktoriteetin varassa tehtävän.

Suunnitelmassa oli yksiöissä ja kaksioissa yhteensä 448 asuinhuonetta. Porrashuoneiden yhteydessä oli hissit. Rakennuspiirustukset hyväksyttiin Yleisten rakennusten ylihallituksessa lokakuussa 1926. Suunnitelman osa, Viides linja 4 valmistui kesällä 1927.[68] Vähäkalliota avustivat suunnittelussa Wessman ja Leistén. Talon urakoi Constructor Oy, joka samoihin

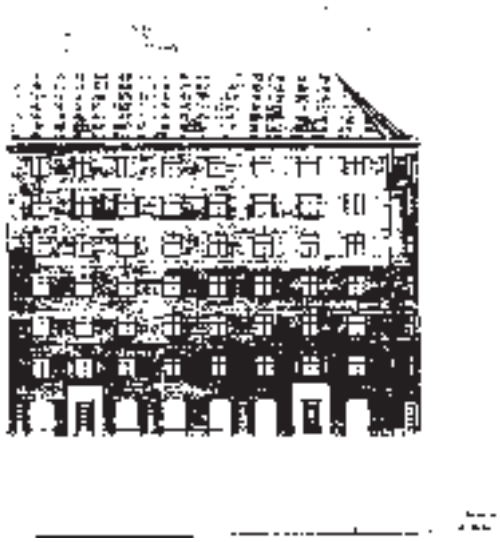

145

146

aikoihin rakensi Sturen suurkorttelia Vallilassa.[69] Valmistuneessa talossa oli 182 asuinhuonetta.[70] Vaikkei Kone ja Sillan korttelipihan tunnelmaa saavutettu, oli talo korkealuokkainen. Porrashuoneet olivat valoisia ja niiden yhteydessä oli tuuletusparvekkeet. Portaissa on komeat takorautakaiteet ja porrashuoneiden katossa koristemaalauksia; käytävien väritys oli heleä, vihreän ja siniharmaan eri sävyjä.[71] Ovissa, parvekekaiteissa ja porttikäytävissä toistuu porrastuva kuvio.[72]

Suunnitelmiin 1926 ilmaantunut torni päättää rakennuksen alarinteessä. Se ei ulkone vaakatasossa, mutta nousee kerroksen ja korostuu pystynauhoin. Tornin yläosan korkeat ikkunat on kehystetty seinäkomeromaisesti. Kahdeksanruutuiset ikkunat ovat muuripinnassa. Pihasisäänkäynnin yllä on kaksi figuurimedaljonkia; toisessa ojennetaan keskiaikaiseen tapaan talon pienoismallia. Materiaalinkäyttö on huoliteltua: pilasterit on reunustettu tummemmalla tiilellä, portaali ja detaljit on terastirapattu, kattotiilet olivat vihreänharmaita.[73]

Pihafasadi on käsitelty pääjulkisivun tasoisesti kehystämällä porrashuoneesta ulkonevat parveketornit. Keittiöiden ikkunat katsovat pihalle – turvallinen piha, jonka liikenne ja toiminta ovat asunnoista valvottavissa, olikin suurkorttelien perustavoitteita. Ruotsista ja Tanskasta tuotetut ajatukset oli toteutettu Helsingissä aiemmin Kone ja Sillan sekä Sturen korttaleissa.[74] Niiden tavoin Viides linja 4:än suunniteltiin istutukset, joita ei piirustusten esittämässä komeudessa kylläkään toteutettu. Elanto-lehti kuvasi hanketta 1926: *taloryhmä muodostuu komeaksi ja avaraa istutuksin koristeltua pihaa ympäröiväksi talojättiläiseksi*.[75] Arkkitehti-lehti esitteli taloa usealla kuvalla ja selostuksella; valmistunut suuren suunnitelman neljännes oli sommiteltu laajan, istutuskoristeisen pihan varteen. *Pihan lapsille varataan erikoinen lastentarha, jossa hoitajat kaitsevat lapsia vanhempien ollessa töissä*, luvattiin.[76]

Viides linja 4 jäi katkelmaksi suuresta suunnitelmasta. Funktionalismin myötä asemakaavoituksen ihanteet muuttuivat, umpikortteli avattiin. Neljännelle linjalle rakennettiin 1940-luvun puolivälissä kaksi matalan autotallin yhdistämää lamellitaloa ja tontit rakennettiin lopullisesti täyteen 1996.[77]

147

Työväenasuntoja Siltasaareen, Kallioon ja Vallilaan

Helsinginkatu 16:n (1927) asunto-osakeyhtiön perustivat Osuusliike Elannon työntekijät, Elannon osallistuessa lainanhankintaan ja merkitessä liikehuoneistojen osakkeet.[78] Talon arkkitehtuuri määrittyy pitkälti julkisivukaavioista, joissa kaksi korttelia suuntautuu symmetrisesti kohden Adolfinrinteen portaikkoa.[79] Fasadit muodostuvat myymäläkerroksen yllä kuusiruutuisten ikkunoiden riveistä. Vaatimaton koristelu näkyy sisäänkäyntien kehyksinä ja koristeparvekkeina sekä ikkunoiden kehyksinä ja koristelaattoina. Kattolista porrastuu vahvana. Pyöristyvässä kulmassa kehystää päällekkäisiä ikkunoita venytetty seinäkomero.

Asunnot olivat joko pihalle tai kadulle suunnattuja yksiöitä; Elna Kiljander piirsi talon tyyppikeittiöt.[80] Elantolaisia asui talossa sekä vuoralaisina että omistusasunnoissa. Koska asunto oli kallis, pidettiin vuokralaisia ja asukkeja. Hanna Snellman on kuvannut asumisen tiiviyttä talossa: vuonna 1930 asui seitsemännen kerroksen huoneen ja keittiön asunnossa kymmenen asukasta![81] Pohjakerroksen erikoisuus oli asukkaita palveleva kylpyhuoneryhmä.

Eläintarhanlahden ja Kaisaniemenlahden välisellä niemellä Pitkänsillanrannassa kohoaa osana yhtenäistä punatiilikorttelia Asunto Oy Siltaranta (1926-1927). Eräänä houkuttimena asunto-osakeyhtiön osakkuuteen olivatkin läheiset venepaikat.[82] Osakeyhtiön perustajissa oli paljon elantolaisia.[83] Seitsenkerroksisen Siltarannan julkisivu on symmetrinen. Rapatusta sokkelista nouseva punatiilimuuri on jäsennetty korkein pilasteriparein ja kehystämällä päällekkäisiä ikkunoita. Rakennus reunustaa korkeana muurina katua ja kääntyy pihalle matalampina siipinä Viides linja 4:n tapaan. Talon ulkoinen viesti oli komea, vaikka pienasuntojen tiivistymä kertoo aikansa asumistasosta.

Mäkelänkatu 27 eli Asunto Oy Säästö ja Mäkelänkatu 28:n kerrostalo sijaitsevat vastapäätä toisiaan. Kumpikin noudattaa katusivunsa julkisivukaavoiden arkkitehtuuria. Vallilassa sovellettiin ensimmäisenä alueena julkisivukaavioita, jotka määrittivät rakennusten räystäskorkeudet, kattokulman, julkisivun perusjaon ja aukkojen sijoituksen. Mäkelänkadun julkisivukaavion oli laatinut Birger Brunila.[84] Asunto Oy Säästö (1925) reunustaa nelikerroksisena Sturen- ja Mäkelänkatuja, nousten katujen kulmassa kerroksella pyramidikattoiseksi torniksi. Vastapäinen talo Sturenkadulla on hahmoltaan sen pari. Mäkelänkadun fasadia rytmittävät venytetyt pilasterit, Sturenkadun fasadia pohjakerroksen kaarien ja suorien aukkojen vuorottelu. Porrashuone ulkonee tornista erkkerinä. Pohjakerroksessa on liiketilaa ja ylemmissä kerroksissa pienasuntoja. Pohjakerroksessa kantavana rakenteena ovat osittain pilarit ja porrashuoneen seinät.[85]

148

149

145. Helsinginkatu 16, julkisivu 1927. RVV.
146. Helsinginkatu 16, asuinkerrokset 1927. RVV.
147. Julkisivukooste Helsinginkadun etelälaidasta Harjutorilta Kaarlenkadulle. Kuva Pekka Lehtinen. Helsinginkadun bulevardi 2003, 90-91.
148. Helsinginkatu 16:n rakennuksen kulma. Valokuva Pekka Lehtinen.
149. Vähäkallio luonnosteli Elannon työntekijöille 1927 Runeberginkatu 28:n talon. Aarne Sarvela muutti toteutukseen fasadit kauttaaltaan puhtaaksimuuratuiksi ja kreneloi tornin. SRM.

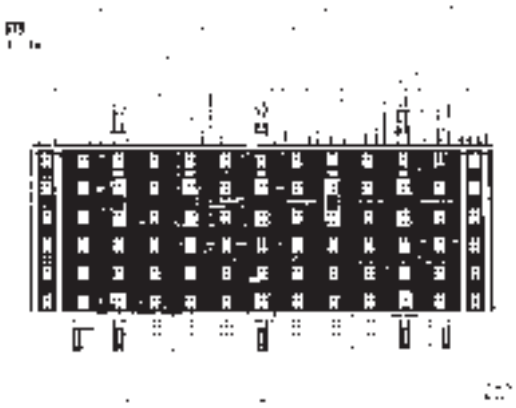

150

151

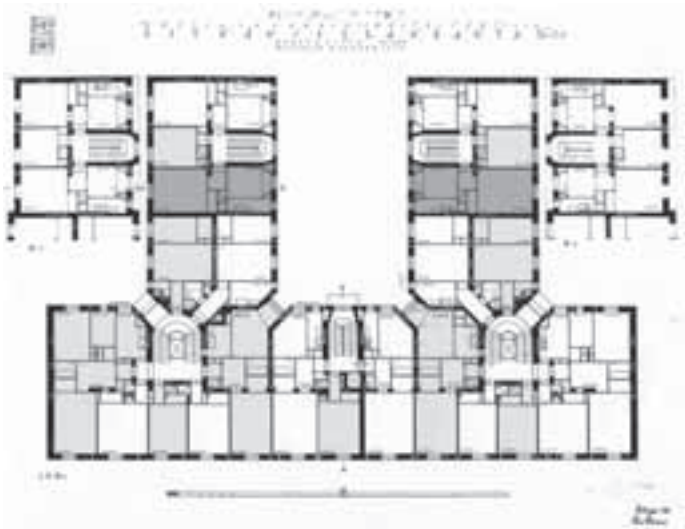

152

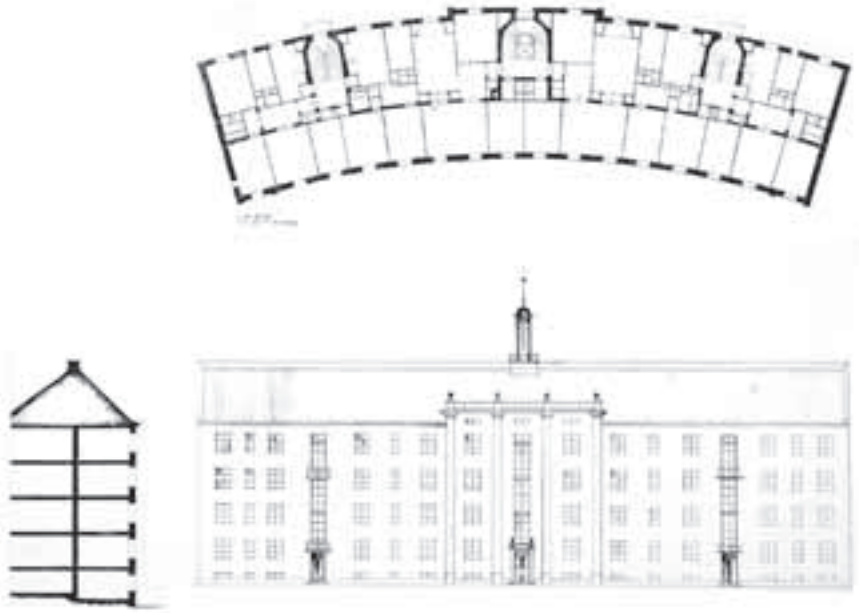

153

Viisikerroksinen Mäkelänkatu 28 (1928) kaareutuu peilikuvamaisesti Sturenkadun vastakkaisella puolella olevan talon kanssa. Jyrkkä säterikatto korostaa talon pelkistynyttä hahmoa. Rapattujen seinien ainoana koristeena ovat sisäänkäynnin paksut pylväät, Sturenkadulla seinäkomerot ja medaljongit. Rakennus asettuu kaltevaan maastoon, jossa Sturenkatu nousee, mutta Mäkelänkatu laskee ja siellä kerrosluku putoaa yhdellä. Pohjakerroksessa on myymälöitä varastoineen. Läpi noin 13-metrisen rungon ulottuvien yksiöiden ja kaksioiden kapeat putkimaiset keittiöt katsovat pihalle, keittosyvennyksen käsittävät yksiöt ja yksittäishuoneet kadulle.[86]

Toteutumattomassa kerrostaloehdotuksessa Kajaaniin (1926) yhdistyy kahden edelläkuvatun talon aiheita: pohjamuodon laakea kaari ennakoi Mäkelänkatu 28:n keskiosaa ja julkisivu venytettyine pilastereineen muistuttaa Mäkelänkatu 27:n fasadia.[87]

154

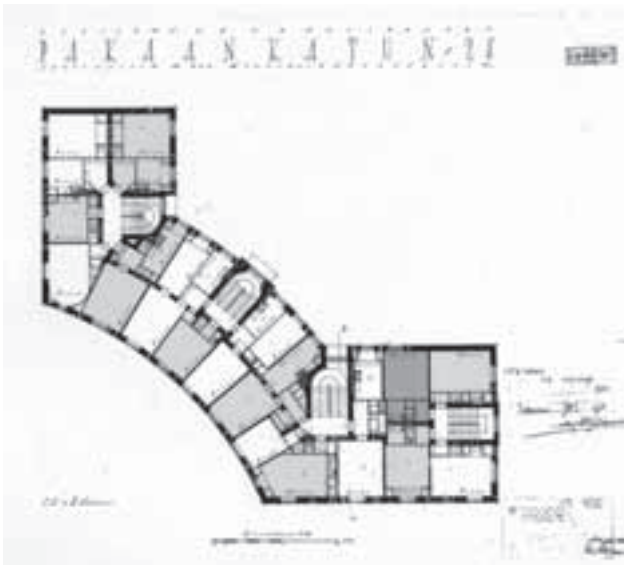

156

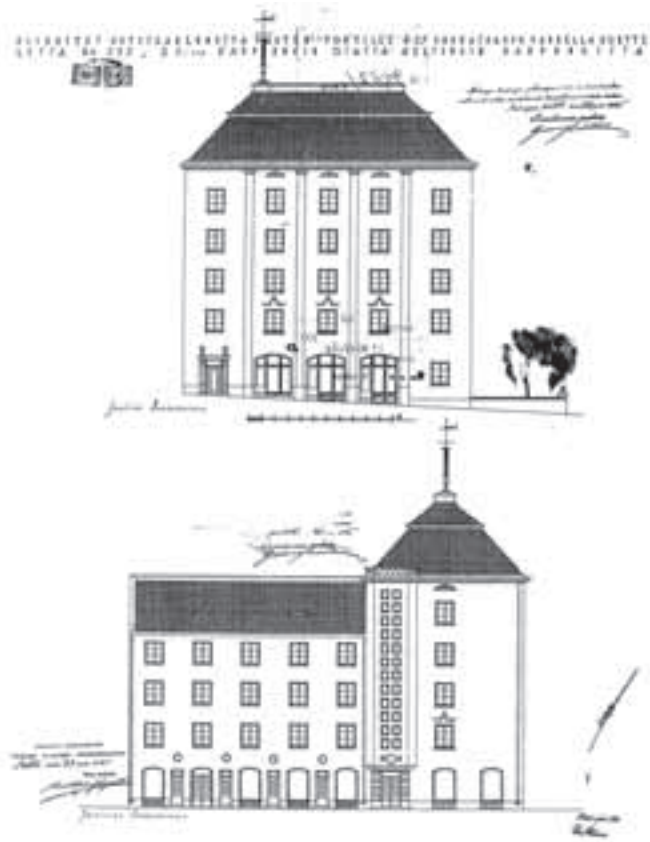

155

157

150. Asunto Oy Siltaranta. Pääpiirustus julkisivuksi 1926. RVV.
151. Ote Siltarannan fasadista. Valokuva AN.
152. Siltarannan asuinkerros, pääpiirustus asuinkerroksesta 1926. Erikokoiset asunnot rasteroitu: yksittäishuoneita, yksiöitä ja kaksioita. RVV.
153. Luonnos kerrostaloksi Kajaaniin 1926. Asunnot ovat suuria. SRM
154. Mäkelänkatu 28 valmistui 1928.
Talo Sturenkadun risteyksestä käsin nähtynä. Valokuva AN.
155. Asunto Oy Säästö, Mäkelänkatu 27,
julkisivusuunnitelma 1925. RVV.
156. Mäkelänkatu 28:n asuinkerros, suunnitelma 1928.
Erikokoiset asunnot rasteroitu: yksittäishuoneita, yksiöitä ja kaksioita. RVV
157. Mäkelänkatu 28. Sturenkadun risteyksen sisäänkäynti. Valokuva AN.

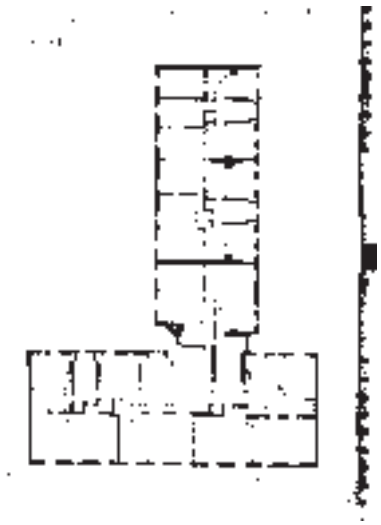

158

159

158. Rekolinna, Fredrikinkatu 60, asuinkerroksen pohja 1926. Asunnot ovat yksiöitä, kaksioita ja kolmioita. Pihasiipi liittyy suorakulmaisesti katusiipeen. RVV.
159. Rekolinnan talo, näkymä Arkadiankadulta. SRM.
160. Asuinkerrostalo Pormestarinrinne 6 valmistui 1928. Valokuva AN.
161. Viiskulman kerrostalo valmistui 1927. Fasadi terastirapattiin punaruskeaksi, pohjakerros ja koristeosat harmaiksi. Kattotiilet olivat harmaanvihreitä. Valokuva AN.
162. Vuorikatu 5:n julkisivu, laveeraus rakennuslupaa varten 1926. SLKa.
163. Luonnos kerrostaloksi Iso Roobertinkatu 33: een 1925. Pohjakerroksessa on suuri autohalli. Sisäänkäynti pihalle on muotoiltu valeperspektiivisesti. SRM.
164. Viiskulman asuntokerros, pääpiirustus 1926. Asunnot on rasteroitu: on yksittäishuoneita, yksiöitä, kaksioita, kolmio, jossapalvelijanhuone. Kulmassa on viiden huoneen, keittiön, palvelijanhuoneen, tarjoiluvälikön ja eteishallin käsittävä asunto. RVV.

Keskustan rapattuja kerrostaloja

Vuosina 1926-28 Vähäkallion toimistossa piirrettiin ryhmä rapattuja, sileiksi laastittuja ja klassistisin aihein niukasti koristeltuja taloja; abstraktiksi klassismiksi, askeettiseksi klassismiksi tai pelkistetyksi klassisismiksi kutsuttu tyyli oli yleinen ajan kerrostaloissa.[88] Näitä rakennuksia on muita vaikeampi tunnistaa Vähäkallion suunnittelemiksi tyylin niukkuuden ja yhdenmukaisuuden tähden. Muutama on terastirapattu. Osassa talojen pohjaratkaisuista näkyy suorilla lamelleilla ja toistuvilla asuntopohjilla saavutettua rationalisoitumista.

Rekolinna Fredrinkinkatu 60:ssä (1926) on ryhmän pelkistetyimpiä ulkoasultaan. Maalattu katufasadi on niukasti koristeltu: kahden kerroksen korkuiset pylväsparit reunustavat sisäänkäyntejä ja asuinkerrosten ikkunarivit ovat kiinni seinäpinnassa. Pienasuntoja käsittävä Rekolinna on korkealuokkaisesti muurattu ja tilajäsennykseltään säilynyt.[89]

Myös Laivanvarustajankatu 5:n (1925-26) tyyli edustaa niukkaa klassismia. Sisäänkäyntejä on korostettu pylväin ja liittäen niiden yläpuolinen ikkuna kehystykseen. Myymälöiden arkadien yllä on medaljonkeja ja ylintä kerrosta erottaa lista. Kyseessä oli ns grynderitalo: rakennusliike Virta & Vainio perusti asunto-osakeyhtiön, myi osakkeet ja rakensi talon.[90] Piirustukset hankittiin 95.000 markalla Väinö Vähäkalliolta, joka laati myös talon kannattavuuslaskelmat.[91] Sementti-, asfaltti- ja väliseinätöistä vastannut Lemminkäinen Oy sai talosta neljän huoneen ja keittiön asunnon osana korvaustaan.[92] Työssä ilmeisesti avustanut Ragnar Wessman muutti taloon.[93]

Viisikerroksisessa talossa on kaksi porrashuonetta[94] ja porrastasannetta kohden viisi asuntoa: kaksioita, noin 80 m² ja yksittäishuoneita, 24 m². Keittiöihin on erilliset sisäänkäynnit. Minimaalisiin palvelijanhuoneisiin on käynti keittiöstä; yksi on leveydeltään vain 1,2 metriä. Asuntokerrokset toistuvine pohjaratkaisuineen ovat rationaalisesti suunniteltuja suoran lamellin ansiosta. Pohjakerroksessa oli myymälöitä, ravintola, pesutupa ja keskuslämmitystila.[95]

Vuorikatu 5 (1925-27) oli pohjaltaan epätavallinen yhdistäessään liike- ja asuintalon pihasiivessä toimivaan Kauppaopistoon. Julkisivu on säännöllinen vuorottaisine kaari-aukkoineen ja sisäänkäynteineen pohjakerroksessa ja tasaisesti aukotettuine ylempine kerroksineen. Terastirapatun julkisivun koroste on temppelin portaalia muistuttava sisäänkäynnin kehystys. Kaksiportaiset[96] asuntokerrokset ovat identtisiä käsittäen yksiöitä, kaksiota, yksittäishuoneita ja palvelijanhuoneella varustetun kolmion, 109 m². Katusivun huoneet ovat samanlevyisiä ja pohjaratkaisut standardisoituneita. Talon urakoi Virta& Vainio.[97] (Opistoa kuvataan luvussa 3.11.)

Asunto Oy Viiskulman[98] (1926-27) vauras kerrostalo sijaitsee Tarkk´ampujankadun ja Laivurinkadun kulmassa Viiskulmassa Ullanlinnassa. Tummahkosti terastirapatun talon säännöllisissä fasadeissa on säästeliäästi klassisia koristeaiheita: simpukoita, seinäkomeroita ja medaljonkeja. Joka toinen toisen kerroksen ikkunoista on kehystetty.[99] Fasadin viiston osan keskilinjalta saavuttiin pankin konttoriin. Asiakassalin jatkeena oli aamiaishuone, sivuilla symmetrisesti johtajien huoneet, neuvottelutila, holvi ja eteinen; pankkisalin maalauskoristelu on osittain säilynyt. Pohjakerroksessa oli talonmiehen asunnon lisäksi myymälöiden takana pihalle suunnattuja minimaalisia yksiöitä. Asuntojen kokojakautuma on monipuolinen, osa niistä on sokkeloisia. Kaksikerroksisessa piharakennuksessa oli viisipaikkainen ”autovaja”, kaksi asuntoa ja pesutupa.[100] Talon rakensi Virta & Vainio.[101]

Pormestarinrinne 6 sijaitsee Katajanokalla Uspenskin katedraalin tuntumassa, jyrkkää rinnettä kiertävän kadun varrella ja valmistui 1928. Tummalta sokkelikerrokselta kohoavan, vaaleanpunaiseksi maalatun julkisivun vähäisiä korosteita ovat valkeat kehykset uloimmissa ja ylimmissä ikkunoissa ja meanderfriisin katkelmat pohjakerroksessa. Kaikki asunnot ovat kolmioita, katusivulla huoneleveys on vakio. Pohjakerros käsitti asuinhuoneen ja ”autovajoja”, joita oli myös kellarissa.[102]

160

161

162

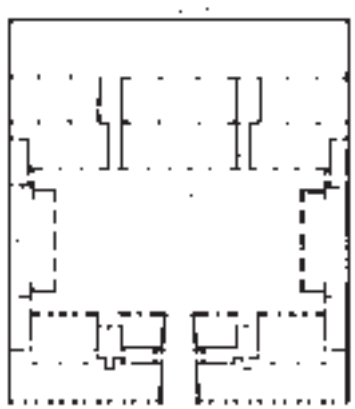

163

164

165

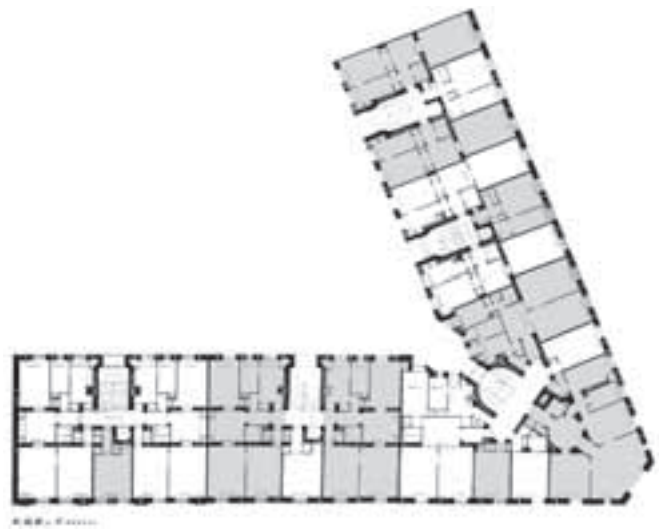

166

165. Joukolan 1929 valmistunut kerrostalo, kuva urakoitsijan mainoksesta. Valokuva Roos, Hannu Saraluodon kokoelma.
166. Joukolan asuntokerros, suunnitelma 1928. Asunnot on rasteroitu. Läpi rungon ulottuviin, palvelijanhuoneen käsittäviin kolmioihin liittyy ulosvuokrattava huone. RVV.
167. Näkymä rakennusmestari Salinin asunnosta Joukolassa. Valokuva Roos 1929, Hannu Saraluodon kokoelma.
168. Asuinkerrostalo Fredrikinkatu 59. Suunnitelma Kansakoulukadun fasadiksi 1928. RVV.
169. Fredrikinkatu 59, pääpiirustus pohjakerroksesta. Erikokoiset asunnot rasteroitu. RVV.

Joukolan punatiililinna 1928-29

Asunto Oy Joukola pantiin alulle asuntorakentamisen huippuvuonna 1928 ja se valmistui alkukesällä 1929.[103] Asunto-osakeyhtiö oli tontilla sijainneen kaksikerroksisen talon perua. Uusissa osakkeenomistajissa oli monia, joille asunto oli sijoituskohde, mm. useita rakennusmestareita.[104]

Joukola kohoaa linnamaisena Kapteeninkadun ja Vuorimiehenkadun kulmassa. Katutasolla on kaarevia myymälänikkunoita, teatterin ja porrashuoneiden sisäänkäynnit. Talo päättyy Kapteeninkadun alarinteessä neljän ikkunavälin levyiseen, kerroksen muuta taloa korkeampaan torniin. Se ei ulkone, mutta on muuta muuria rikkaammin käsitelty mm. medaljongein ja kapiteeliaiheisin koristein. (Joukolan muurauksia eritellään luvussa 4.1.) Kapteeninkadun ja Vuorimiehenkadun kulma muodostuu tornimaiseksi kulman viistoamisesta ja kerroskorkeuden pudottamisesta Vuorimiehenkadun puolella.

Fasadien vaikutus perustuu julkisivutiilestä muuratun seinän sileyteen ja hienopiirteiseen jäsennöintiin sekä säännöllisiin ikkunajonoihin. Pieniruutuiset ikkunat sijoittuivat seinäpintaan. (ks. kuvat 589, 590, 592). Pihafasadit ovat katufasadeja yksinkertaisemmat ja niiden muuraus tavallista tiiltä.

Joukolassa on sekarunko: kantavat ulkoseinät, kellari-ja pohjakerroksessa betoninen pilari-palkkirunko tuomassa liiketiloille muuntojoustavuutta,[105] ylemmissä kerroksissa Kapteeninkadulla on kaksi sydänmuuria ja Vuorimiehenkadulla yksi.[106] Vesikatto oli tiiltä.[107] Talossa oli keskuslämmitys. Keittiöissä oli kaasuliedet, mutta isoissa asunnoissa aluksi puuhellat – emännät pitivät niitä varmaan parempina.[108]

Monet toiminnat pohjakerroksessa ja suuri asuntokokojen vaihtelu oli ajalle luonteenomaista. Asukasjoukko oli kirjava; asukkaita oli alkuvuosina kaksi kertaa niin paljon (noin 300) kuin nykyään (noin 150). Lapsiluku oli ennen suurempi, kotiapulaiset kuuluivat kuvaan ja yksiöihin ahtautui useampi henkilö; niitä lunastivat useat talon rakennuksella työskennelleet muurarit – huhu kertoo, että tämä merkitsi heille pääsyä talon rakennustöihin, mutta toimi myös palkan vakuutena aikana, jolloin rakennusyritykset menivät helposti nurin.[109]

Asuinhuoneistoja on 96. Kapteeninkadun puolella huoneiden neljän metrin leveys heijastuu julkisivujen tasaiseen jakoon. Asunnot on suunniteltu suoraviivaisesti eikä niiden keskelle jää runkosyvyydestä huolimatta sokkeloita. Isoissa asunnoissa on takalla varustettuja halleja; erityisen hieno koristelu oli suuressa kulma-asunnossa. Isojen asuntojen välissä on keittosyvennyksellä varustettuja yksiöitä. Vuorimiehenkadun puolella asunnot ovat pienempiä. Rakennuslupavaiheessa ei torniin piirretty asuntoja. Niitä varten anottiin erillinen lupa ja maksettiin korvauksia rahatoimikamarille (kaupunginhallituksen edeltäjälle). Torniosaan hahmoteltiin ensin palveli-

janhuoneen ja hallin käsittävää kolmiota sekä yksiötä. Rakennustarkastajan vaatimuksesta toinen kolmioista jaettiin kaksioksi ja ullakkotilaksi.[110] Tämä vaikutti julkisivuun: kattoa viistettiin, kuuden ikkunan levyinen torni kavennettiin neli-ikkunaiseksi, pohjakerroksessa terastirapattiin ikkunoiden ja sisäänkäyntien pielet.[111] Katufasadin myöhempiä muutoksia ovat olleet elokuvateatterin lippa ja ikkunoiden uusiminen 1967.

Kellarikerrokseen sijoittui keskuslämmitystila, ”pannuhuone”, asuntojen perunakellarit, pesutupa ja autohalli. Pohjakerroksessa oli elokuvateatterin ja Luottopankin konttorin lisäksi monenlaisia liiketiloja. Talon runko avautuu pihan suuntaan leveän V-kirjaimen muodossa, runkosyvyyden ollessa noin 15 metriä. Porrashuoneisiin päästään kadulta ja pihalta. Niissä on hissit ja joka toisen välitasanteen yhteydessä tuuletusparvekkeet.

167

Tyylimurros ja pelkistyminen 1929-39

Fredrikinkadun talorivistö Simonkentän lähistöllä muodostaa yhtenäisen rintaman ilmeisesti julkisivukaavioiden ansiosta.[112] Korttelin laitimmaiset talot ja osa naapurikorttelin taloista noudattavat samaa kattokaltevuutta, leveitä räystäitä, ikkunoiden alaisia vaakalistoja ja puhtaaksimuurausta. Fredrikinkatu 59:n pari on alimpien kerrosten käsittelyn osalta Kansakoulukadun vastakkaisella puolella sijaitseva talo.

Lähempää tarkasteltuna havaitsee fasadeissa julkisivutiilellä aikaansaadun jäsennyksen teräväpiirteisyyden. Kahden alimman kerroksen ikkunat on kehystetty ulkonevin tiilinauhoin yksiköiksi. Kun sileitä julkisivuja hallitsevat selkeät vaaka- ja pystylinjat, muodostuu vaikutelma lähes kubistiseksi. Ikkunoiden alla kulkeva vaakalistoitus oli vuoden 1929 vaiheilla muotia helsinkiläistaloissa.[113] Kansakoulukadulla korinttilaiset pylväät kantavat erkkeriä, joka päättyy koristeparvekkeeseen. Leveät räystään alustat ovat sinikeltaisiksi maalatut. Sokkeli on vuorattu klinkkerein.

168

Rakennukseen hahmotettiin aluksi nurkkatorni siten, että talo kääntyi Kansakoulukadulle seitsenkerroksisena, mutta putosi kolmen ikkunaakselin jälkeen viiteen kerrokseen. Tornillinen luonnos hyväksyttiin toukokuussa 1928, tasakorkea julkisivu joulukuussa 1928.[114] 1960-luvun alussa tehtiin julkisivumuutoksia suunnittelussa avustaneen Ragnar Wessmanin piirustusten mukaan.[115] Pohjakerroksessa oli myymälöitä, talonmiehen asunto ja pihasiipenä jatkuva autotalli. Talon pohja on L:n muotoinen ja asunnot varsin vaihtelevan kokoisia. Isoissa asunnoissa on useampia pikkueteisiä, mutta hallien tähden ei asuntoja voi pitää varsinaisesti sokkeloisina. Kahden porrashuoneen yhteydessä on hissit.

169

Vähäkallio luonnosteli Itäinen Puistotie 3 :n pienkerrostalon Kaivopuiston laidalle liiketuttavansa Kaarlo Kairan omistamalle tontille 1930. Luonnos julkaistiin Arkkitehti-lehdessä 1932.[116] Kaksi hahmoltaan pel-

170

171

170. Fredrikinkatu 59, Kansakoulukadun ja Fredrikinkadun kulma. Valokuva AN.
171. Fredrikinkatu 59, ote pohjakerroksesta Kansakoulukadun puolella. Valokuva AN.

kistettyä, kolmikerroksista asuintaloa poikittain rinteen korkeussuuntaan rajaa viuhkamaista, sektorin muotoista pihaa. Piha jakautuu kaarevalla pergolalla sisäänkäyntipihaan ja tukimuurin rajaamaan alapihaan, jonka koristuksena on suihkukaivo. Näkymä muistuttaa Viipurin taidemuseon pihaa valeperspektiiveineen ja pylväineen. Kompositio on klassistinen, vaikka fasadeissa on funkispiirteitä.

Kerrosta kohden oli yksi asunto. Tiloja jakoi sydänmuuri: kolme makuuhuonetta, keittiö ja kaksi palvelijanhuonetta takaportaineen sekä ”huone”, olohuone-ruokasali ja herrainhuone kirjastonurkkauksineen. Vastakkaisten talojen kerrokset ovat peilikuvia ilmansuunnista piittaamatta. Art deco- henkiset loistoasuintalot jäivät toteuttamatta 1930-luvun alun pulakauden tähden. Tontin sai suunniteltavakseen alkuvuodesta 1933 Oiva Kallio, joka kuului tuolloin asuntoyhtiön perustajiin.[117] Hänen luonnoksensa muistutti Vähäkallion suunnitelmaa pelikuvamaisuutta, pergolaa ja tukimuuria myöten. Pohjaratkaisukin on samantapainen, vaikka pitemmälle hiottu.[118] Suunnitelmasta kuitenkin luovuttiin ja Oiva Kallio piirsi 1934 tilalle lamellitalon.[119]

Asunto Oy Viva (1931-1932) kuuluu osaksi Mechelinkadun valtaväylän 1920- ja 30-luvuilla kohonnutta punatiilivoittoista seinämää. Arkkitehtuuri lähenee pelkistyneisyydessään funkista. Julkisivussa korostavat vaakasuuntaa leveät olohuoneen ikkunat ja vaakasuuntaiset tuuletusikkunat. Olohuoneen ikkunat on kehystetty pystyryhmäksi, jossa ikkunoiden väleissä on päällekkäisiä, muurista kohoavia tiilirivejä. Tuuletusikkunoiden puitejako on sovitettu tiilirivehin.[120] Samantapaista jäsennystä on sovellettu Topeliuksenkatu 3:n rapattuihin fasadeihin. (Vähäkallio, Jägerroos ja Pernaja KK:n toimistossa 1932).[121]

Suora, syvärunkoinen (15.5 metriä) kolmiportainen lamellitalo sisältää pienasuntoja: kahdentyyppisiä yksiöitä ja lamellipäädyissä rungon läpi ulottuvia kaksioita.[122] Arkkitehti-lehden esittelyssä mainitaan mekaaninen ilmanvaihto kaksioiden keittokomeroihin ullakolle sijoitetuista tuulettimesta; näin vältetään pienasuntoja kiusaava ruuankäry. Talon urakoi Virta & Vainio ja rautabetonityöt suoritti Syvähuokon liike.[123]

Asunto Oy Vuori, Pietarinkadulla (1931-32) on kuusikerroksinen rakennus ja pohjamuodoltaan suorakaide, jonka keskellä on sisäpiha. Pihasivut ovat osittain nelikerroksiset. Talo kuuluu monia sisäpihoja käsittävään suurkortteliin ja sillä on katujulkisivu vain Pietarinkadulla.[124] Koruttoman, symmetrisen Pietarinkadun fasadin keskellä on kulmikkaasti kehystetty pihasisäänkäynti. Sitä reunustavat näyteikkunat on muodostettu kolmesta kaarevasta lasista rautapuitteissa; komein myöhempi helsinkiläisesimerkki samasta kaari-aiheesta on Bulevardi 7:n pohjakerros (Oiva Kallio, 1939). Pietarinkadun fasadin yläosaan luovat veistoksellisuutta syvälle muuriin asettuvat ikkunat vaakasuuntaisine tuuletusikkunoineen.

Alunperin huoneistoja oli 82, yksiöistä kolmioihin, 30:stä 90 m^2: iin.[125]

Katusiipi ja sen vastainen pihasiipi ovat rungoltaan noin 14 m, mistä seuraa kapeita ja pitkiä makuuhuoneita. Pihasiivissä kolmiot suuntautuvat pelkästään pihalle suurimman huoneen toimiessa läpikulkutilana. Talon ulkoisesta tyylikkyydestä huolimatta pohjaratkaisun korostunut tehokkuus viittaa gynderi-ajatteluun, liikevoittojen maksimointiin. Talon urakoi Virta & Vainio ja rautabetonitöistä vastasi Jalo Syvähuoko. Aarno Ruusuvuori laati suunnitelmat 1980-luvun alussa neljään ullakkoasuntoon, kellarisaunaan ja pihaan.[126]

Puutavarakauppias Anselm Ranta rakennutti Raumalle kaupungin ensimmäisen viisikerroksisen talon, Rannanlinnan, 1936-38.[127] Raumalaiset kutsuivat taloa Valkoiseksi hampaaksi, koska se oli kaupungin ylpeys ja näkyi kauas.[128] Luonnoksissa julkisivuja hahmoteltiin kapeiden ja korkeiden ikkunoiden rivistöiksi,[129] toteutukseen ne muuttuivat vaakasuuntaisiksi ja kaksi- tai kolmijakoisiksi. Myymälänikkunat ja sisäänkäynti kehystettiin eikä muuta koristelua ollut lukuunottamatta ullakkokerroksen pyöreitä ikkunoita. Porrashuoneeseen avautui keskimäärin kolme asuntoa. Asuntoja oli 15 ja niiden koot vaihtelivat suuresta palvelijanhuoneen käsittävästä neljän huoneen asunnosta yksiöön. Talossa asui kaupungin vallasväkeä: poliisimestari, konsuli, kaupunginvouti, rehtori ja lehtoreita, parhaimmillaan toistasataa henkeä, 2000-luvun vaihteessa 32.[130] Autotallisiivessä oli kaksi paikkaa.

Eura II Helsingin Vallilassa (1936-37) on Wärtsilän työntekijöilleen rakennuttama talo.[131] Viisikulmainen tontti sijoittuu Sturenkadun ja Hämeentien kulmaan. Aluksi luonnosteltiin funkis-asemakaavoituksen henkeen tontin kärkeen yksiportainen talo (kuusi yksiötä kerrosta kohden) ja tontin leveämpään osaan kaksiportainen lamellitalo.[132] Lopullinen suunnitelma laadittiin umpikorttelikaavaan. Rakennuttaja urakoi talon.[133]

Sturenkadulla on talon suoran ja kaarevan osan liitos aikaansaatu muurin pykälöinnillä ja parvekerivillä. Pohjakerros myymälöineen avautuu lasisena. Fasadia leimaa ikkunoiden vaakasuuntaus. Hämeentiellä seuraa umpinaista muurijaksoa tiheä sarja korkeita ikkunoita. Kokonaisuus osoittaa suunnittelijan, Antero Pernajan varmuuden sommittelijana.[134]

Talon runkosyvyys on noin 14 metriä, asunnot ovat kaksioita ja yksiöitä; kaksiot läpi rungon.[135] Huoneiden kalustettavuus on hyvä, kapein huone on hieman yli kolme metriä. Siivet niveltyvät yhteen suoravartisen portaan avulla. Taloa korotettiin 1947. Wärtsilä myi talon 1990-luvun lopulla.[136]

Pernaja käytti samoihin aikoihin samantapaisia jäsennyskeinoja kuten talon kulmaan niveltyvää parvekerivistöä viisi-, osin seitsemänkerroksisessa kotkalaisessa Merikotkan asuin- ja liiketalossa (1936-9), jonka hän suunnitteli Vähäkallion toimistossa.[137] Siinä on vaaleine seinineen vieläkin voimakkaampi funkisleima kuin Eura II:ssa, huolimatta sisäänvedetyn ylimmän kerroksen kaari-ikkunoista.

172

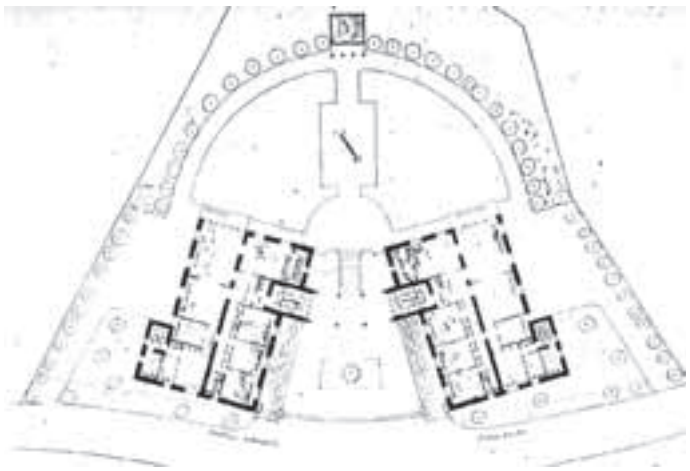

173

172. Luonnos asuintaloksi Kaivopuistoon 1930, perspektiivinäkymä. SRM.
173. Luonnos asuintaloksi Kaivopuistoon 1930, asema- ja pohjapiirroksen yhdistelmä. SRM.

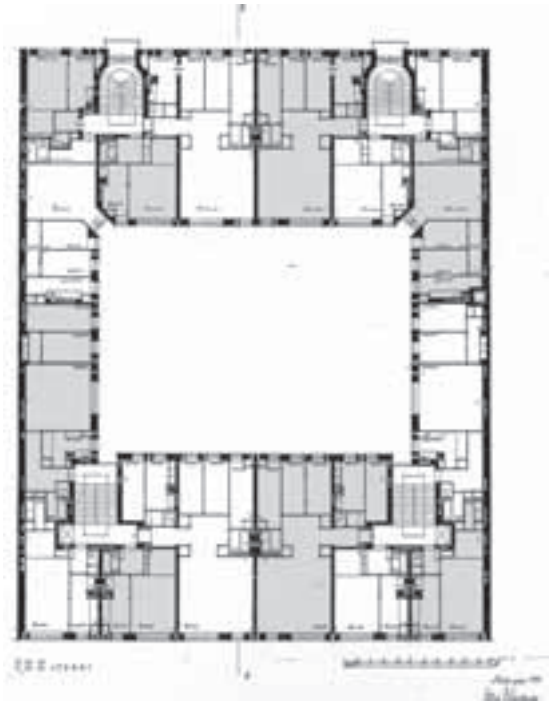

174

175

174. Asunto Oy Vuori, pääpiirustus 2-4 kerroksesta 1931. Erikokoiset asunnot rasteroitu. RVV.
175. Asunto Oy Vuori valmistui 1932. Näkymä Pietarinkadulta. Valokuva AN.

Vähäkallio asuinkerrostalojen suunnittelijana

Aiemmin mainittiin kerrostalotoimeksiantojen mahdolliseksi selitykseksi Vähäkallion takaukset grynderien lainoihin. Hänen avunsa asuntosuunnittelijana ilmenevät kuitenkin monien asuintalosuunnitelmien julkaisemisesta Arkkitehti-lehdessä. Hilding Ekelund luonnehti Vähäkalliota Frosterus & Gripenbergin toimiston ohella minimiasunnon kehittäjäksi.[138] Vähäkallion 1920-luvun kerrostalot ovat näkyviä elementtejä Helsingin kaupunkikuvassa.

Tyyli

Vähäkallion 1910-luvun kerrostalot Eirassa ja Kalliossa, Jääkärinkadun talon alkuperäinen hahmo ja Uudenmaankadun talon luonnos heijastavat Sonckin ja Lindgrenin arkkitehtuurin vaikutusta. Saarisen Käsityöläispankin talo antoi esikuvia ylimmän kerroksen jäsentelylle Tunturikatu 4:ään ja Simonlinnaan, Annalaan myös arkadien osalta. 1920-luvun alusta voimistui pohjoismaisen tiiliarkkitehtuurin vaikutus Vähäkallion kerrostaloissa; niiden tietynlainen yhdenmukaisuus saattoi olla jopa myyntivaltti. Muutama kohde alistui julkisivukaavioiden säätelemään arkkitehtuuriin.

Vähäkallion tunnistettavin tyyli löytyi puhtaaksimuurauksesta, joka mahdollisti yksityiskohtien rikkauden liittymisen niukkaan vaippaan. Muuratut, porrastuvat kattolistat, seinäkomerot ja syöksytorvet upotettuna seinäpintaan ovat hänen 1920-luvun tyylilleen ominaisia. Vauraissa Annalan, Simonlinnan ja Joukolan taloissa nyanssoi julkisivutiilisiä fasadeja terasti- ja kuparidetaljointi. 1920-luvun puolivälissä, jolloin suosittiin kuultavasti maalattuja, sileiksi laastittuja muureja, Vähäkallio viljeli usein niitä aineellisempaa terastirappausta. Torniteema sai lukuisia muunnelmia. Julkisivuparvekkeita oli harvoin.

Fredrikinkatu 59: talo (1929) edustaa fasadeiltaan 1930-luvun vaihteelle ominaista horisontaalia suuntausta, kerrostalosuunnitelma Kaivopuistoon luxus-pienkerrostalohanketta art deco -piirteineen. Niiden jälkeisissä kerrostaloissa näkyy funkispiirteitä ja pohjaratkaisujen systematisoitumista. Funkistyyli merkitsi detaljoinnin niukentumista ja arkkitehdin persoonallisen leiman vähenemistä. Eura II, Rannanlinna ja Kotkanlinna ovat kuitenkin esimerkkejä Pernajan tyylikeinoista.

176

177

Rakenteet ja rationalisoituminen

Vähäkallion kerrostalojen runkosyvyydet ovat suurehkoja, usein noin 15 metriä. Kantavana pystyrakenteena oli ulkoseinien lisäksi yksi tai kaksi sydänmuuria, joskus myös porrashuoneen seinät. Eräissä 1920-luvun talossa oli pohjakerroksessa kokonaan tai osittain betonipilarirunko. Annalassa (1923) oli kantavien ulkoseinien lisäksi kaikissa kerroksissa pilarirunko. Tähän rakenneratkaisuun ei Vähäkallio palannut, ehkä se osoittautui kalliiksi.

Suuri osa Vähäkallion kerrostaloista sijoittui kantakaupunkialueille, joilla pätivät 1900-luvun alun rakennusjärjestykset. Rakennusmääräysten vaikutuksia tutkinut Kalevi Saanilahti on tyypitellyt kantakaupunkikorttelien saamia perusmuotoja. Umpikortteliin perustuvassa asemakaavassa kerrosten pohjakaavat olivat kulmatonteilla L:n tai U:n (Antinkatu 33-35) tai O:n muotoisia, siis kehämäisiä (Simonlinna). Välitonteilla sovellettiin myös I:n, H:n tai T:n (Uudenmaakatu 33, Fredrikinkatu 60) tai O:n (V linja 4, Iso-Roobertinkatu 33-35 suunnitelma, As.Oy Vuori) runkotyyppiä edustavia ratkaisuja. Saanilahden mukaan 1920-luvulla esiintyi välitonteilla paljon I-runkoja mutta myös T- runko; rakennusjärjestyksissä keskustaan hyväksyttiin kapeat taka-ja sivupihat, jopa ahtaat valokuilut. I -rungon yleisyys 1930-luvulla johtuu hänen mukaansa siitä, että rakentamisen painopiste siirtyi Töölöön ja Vallilaan, jossa asetettiin mm. suuremmat

176. Asunto Oy Vuori, sisäänkäynti pihalle. Valokuva Roos 1930-luku, SRM.
177. Vuonna 1932 valmistuneen Asunto Oy Vivan julkisivu Mechelininkadulle. Valokuva AN.

178

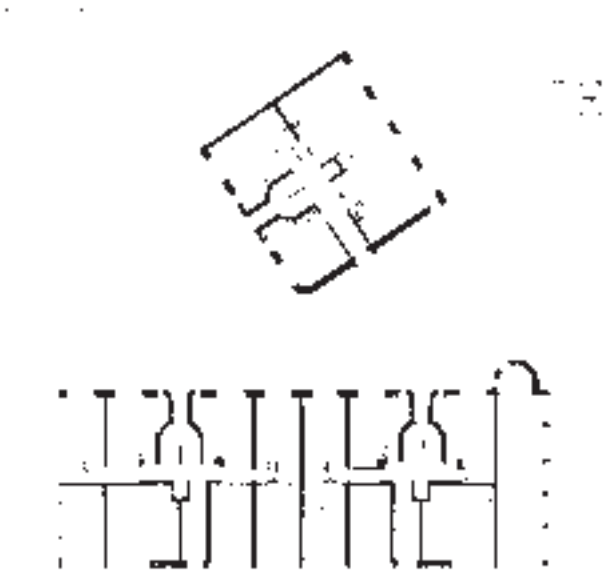

179

178. Asunto Oy Eura II valmistui 1937.
Näkymä taloon Hämeentien ja Sturenkadun kulmasta. Valokuva AN.
179. Toteutumaton kaksi asuintaloa käsittävä
Vähäkallion luonnos Eura II:n tontille, 1936. SRM.

tonttipihavaatimukset.[139] Vähäkallion 1920-luvun kerrostaloissa Helsingin keskustassa on ahtaita pihoja ja pihasiipiä, joihin sijoittuu Uudenmaankatu 33: ssa ja Simonlinnassa teollisuustilaa. Kulutusosuuskuntien Keskusliitossa Vähäkallion alaiset piirsivät 1930-luvun alussa pari taloa puoliavoimeen asemakaavaan Hämeentielle.[140]

Vähäkallio pyrki asuntopohjien tyypittelyyn: Antinkatu 33-35:ssä (1924) toistuvat lähes samat asuntopohjat, Joukolassa (1929) vielä selvemmin. Vivassa (1932) on I-runko, jolloin suora lamelli helpotti asuntojen tyypittämistä. Eura II:ssa (1937) kahden volyymin liitos tehtiin kapeaksi. Rannanlinna (1936-38) on puolipyöreän porrashuoneen varteen keskitetty tehokas ratkaisu.

Matti J. Lahden mukaan rakennustuotannon teho nousi 1920-luvun kiihkeänä rakennuskautena. Tämä näkyi rakennusnopeuden kasvuna ja koneellistumisena ja työmaiden kovana tahtina; 1920-lukua jopa kuvattiin ”hosumiskaudeksi.”[141] Tommi Lindhin mukaan Helsingin Taka-Töölön alueen nopea rakentaminen ja vastaavasti usean kerrostalon samanaikainen suunnittelu edellytti standardoinnin kehitystä toimistoissa, julkisivujen ja pohjaratkaisujen suunnittelun yhdenmukaistamista.[142] Samaa voi päätellä Vähäkallion suunnittelusta, ei kuitenkaan kaikin osin. Usein oli erikokoisia asuntoja kirjo, mitä ehkä pidettiin myyntivalttina. Pienten asuntojen sijoittaminen suurten väliin oli myös taitavaa, tehokasta tontin hyväksikäyttöä. Asuntojen lisäksi oli monenlaisia liiketiloja ja jopa tuotantotiloja; monifunktioisuus toi vuokratuloja ja saattoi nostaa rakennusten statusta asunnonhankkijoiden silmissä.

Asunnot

Asunnot ovat sosiaalihistorian näkökulmasta kertovia. Hygienian korostaminen saattoi johtaa läpituulettaviin, mutta muodoltaan putkimaisen kapeisiin pienasuntoihin.[143] Työväen kaupunginosien ulkopuolella liittyi kahden, jopa yhden huoneen asuntoihin usein palvelijanhuone. Pienissäkin kantakaupungin asunnoissa oli erillinen keittiösisäänkäynti. 1920-luvun puoliväliin asti tämä merkitsi sekä keittiö- että ”paraatiporrashuoneita”, myöhemmin vierekkäisiä ovia eteiseen ja keittiöön.

Rakennusrungon kulmaan sijoitettiin U:n ja L:n muotoisissa taloissa diagonaaliseen tilasarjaan perustuvia suuria asuntoja. Muuntojoustoa toivat yksiöt tai ulosvuokrattavat huoneet isompien asuntojen välissä. Kirsi Saarikangas on töölöläisasuntojen kehitystä kuvatessaan korostanut hallin merkityksen kasvua ja sen muutosta monikäyttöhuoneeksi 1930-luvulla.[144] Myös Vähäkallion suurissa asunnoissa halli toimi ytimenä. Hän suosi läpi rungon ulottuvia olohuone-ruokailuhuoneita. Suurissa asunnoissa oli keittiön ja ruokailuhuoneen välillä tarjoiluvälikkö. Syvärunkoisten talojen

keskiosien pimeyttä helpotettiin Annalassa ja Joukolassa lasiovin. Asuntojen valtaosa on suoraviivaisesti ja ammattitaitoisesti ratkaistu.

Suuria asuntoja sisältävissä Vähäkallion kerrostaloissa yllättävät jo 1920-luvulla monet autotallit. Ne olivat uutuuksia; olivathan henkilöautot harvinaisia ja ylellisyyttä.[145] Pohjakerroksissa on usein katusivulla myymälöitä, talonmiehen asunto pihan puolella, ehkä muutama muukin pienasunto. Kellareissa oli varastoja, keskuslämmitystila ja pesutupa. Porrashuoneet ovat valoisia ja niihin liittyy tuuletusparvekkeita.

Hilding Ekelund kuvasi 1932 Vähäkallion kehittäneen vuokrataloissaan ulkomailla yleistynyttä ”tulevaisuuden” pohjatyyppiä: puristamalla keittiö ja makuuhuoneet minimimittaisiksi oli aikaansaatu pienasuntoja vähentämättä huonelukua.[146] Ekelund viittasi kaiketi Asunto Oy Vivaan ja Vuoreen; ehkä ironisessa sävyssä. Vähäkallio ei osallistunut 1920-30-luvuilla käytyyn asuntoreformikeskusteluun. Elannon rakennuttaman V linja 4:n kohdalla hän toteutti hankkeelle annettuja reformistisia tavoitteita. Taloissa, joissa oli monenkokoisia asuntoja, hän uhrasi kuitenkin eniten vaivaa isojen asuntojen suunnitteluun.

Rakennuttajasuhteet

Kaksi kolmannesta suomalaisesta sotien välisestä asuntotuotannosta oli spekulatiivista, yksityisellä pääomalla rahoitettua.[147] Rakennusliikkeet, ollessaan perustajia, myivät osakkeet edelleen, valitsivat suunnittelijan ja rakensivat kohteen, mistä selittyy ”grynderi”-sana tai sille joskus tarjottu ”perustajarakentaja”-suomennos.[148] Yksityisten perustamissa asunto-osakeyhtiöissä pyydettiin urakkatarjouksia eri rakennusliikkeiltä.[149] Tällaisia olivat monet työväen asunto-osakeyhtiöt, joissa työnantaja kuten Osuusliike Elanto osallistui rahoituksen järjestämiseen.

Sama rakennusliike, Virta & Vainio esiintyi Vähäkallion asuinkerrostalojen rakennuttajana ainakin seitsemässä Helsingin keskustan asuinkerrostalossa.[150] Tämä viittaa rakennusliikkeen toimintaan asunto-osakeyhtiön perustajana ja suunnittelijan valikoitumiseen rakennusliikkeen kautta. Kuvaavaa Vähäkallion suhdeverkostoille on, että hänellä oli F. A. Wirtaan vanha, jo Elannon töissä ilmeisesti hyväksi osottautunut tuttavuus.[151] Vähäkallion ansioihin asuntosuunnittelijana kuului taloudellinen asiantuntijuus, joka ilmeni mm. kannattavuuslaskelmien tekemisenä. Hänen liiketaloudelliset näkemyksensä, suhteensa ja kykynsä käyttää tonttien rakennusoikeutta tehokkaasti olivat grynderin kannalta ansioita.

180

181

182

180. Merikotkan asuinkerrostalo valmistui 1937 Kotkaan. Valokuva 1950-luvulta, KyMM.
181. Rannanlinna Raumalla valmistui 1938. Valokuva AN 1997.
182. Puoliavoimeen asemakaavaa luonnosteltu Hämeentie 38:n asuinkerrostalo. KK:n toimisto, Vähäkallio, Jägerroos ja Pernaja 1934. ARK 1934, 103.

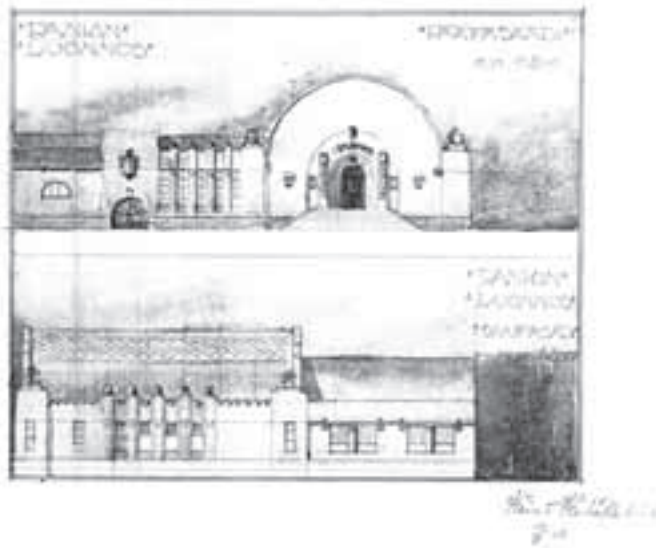

183

5 Pankit

Lainaustoimintaa harjoittavan pankkilaitoksen kehittyminen liittyi Suomessa osalla pankeista liiketaloudellisten tavoitteiden lisäksi fennomaanien sosiaalireformatorisiin pyrkimyksiin: haluttiin antaa suomenkielisille yrittäjille taloudelliset mahdollisuudet toteuttaa hankkeitaan. Pankkien perustamisen nähtiin lisäävän oikeudenmukaisuutta ja tasa-arvoa yhteiskunnassa.[1] *Pankkitaloja on rakennettu Suomessa 1900-luvun alusta lähtien satoja. Pankeilla oli 1920- ja 30-luvuilla suosikkisuunnittelijoita kuten Martti Välikangas ja Elsi Borg.*[2] *Osa heistä suunnitteli eri pankkiketjuille Vähäkallion tapaan: Runar Finnilä, Oiva Kallio, sittemmin Antero Pernaja. Myös paikalliset arkkitehdit ja rakennusmestarit saivat toimeksiantoja. Suurimmista pankkirakennuksista järjestettiin suunnittelukilpailuja.*

Vähäkallio saattoi Vilho Penttilän toimistossa työskennellessään 1909-10 osallistua pankkien suunnitteluun. Hän suunnitteli pankkeja 1910-luvulta 1930-luvun puoliväliin piirtäen 1910-luvulla maaseudun säästöpankkeja tyypitellen, 1920- ja 30-luvuilla taajamien pienehköjä pankkitaloja. Hän ei suunnitellut yhtään kaupunkikeskustojen suurimmista pankkien toimitaloista.[3] *Rakennushallituksen pääjohtajana ollessaan Vähäkallio luonnosteli Postisäästöpankin pääkonttorin.*[4]

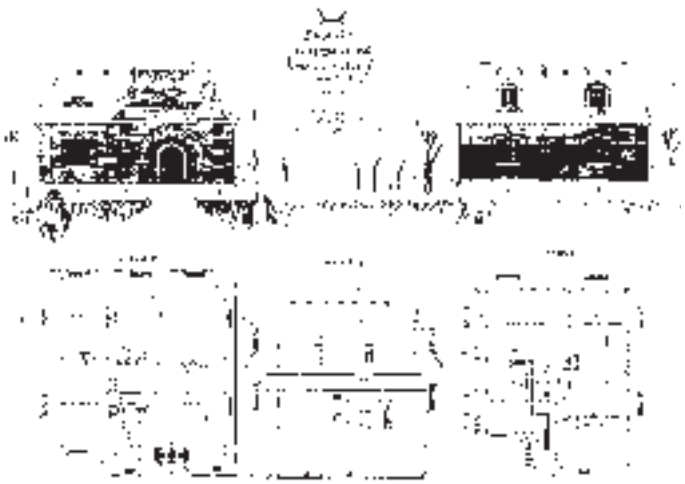

184

Säästöpankit 1913-1935

Luottamustehtäviä

Helsingin Suomalaisen Säästöpankin (nimi v:sta 1925[5]) perustamisen lähtökohtana 1901 olivat suomalaiskansalliset sivistysihanteet. Monet pankin perustajista olivat nuorsuomalaisia,[6] monilla oli kiinteitä yhteyksiä Kansallis-Osake-Pankkiin, joka alkuvuosina oli HSSP:n vahva tukija.[7] Helsingin työväenluokasta oli kasvamassa uutta sivistyneistöä, jota haluttiin tukea.[8] Korostettiin filantrooppisessa hengessä, että säästöpankki on yleishyödyllinen pieneläjien ja lasten rahantalletuslaitos.[9] Säästöpankkien ja liikepankkien asiakaskunnat olivat 1900-luvun alussa etäällä toisistaan: säästöpankit palvelivat työtätekevää luokkaa ja liikepankit talouselämää.[10] 1900-luvun ensimmäinen kymmenluku moninkertaisti säästöpankkien määrän: vuonna 1900 niitä oli 193, vuonna 1910 pankkeja oli 375[11] ja vuonna 1939 jo 485.[12]

Jäsenyys Helsingin Suomalaisen Säästöpankin hallituksessa ja pankkiisännyys, kumpikin 1930-luvun alusta lähtien, avasivat Vähäkalliolle näköaloja talouselämään.[13] Tällaiset luottamustehtävät kuuluivat 1900-luvun alkupuolella menestyvän ammatinharjoittajan sosiaalisiin ja yhteiskunnallisiin ”patriarkaalis-sosiaalisreformistisessa” hengessä hoidettaviin velvollisuuksiin.[14] Vähäkallion liikekumppanilla, Kaarlo Kairalla oli keskeisiä tehtäviä sekä HSSP:ssä että Säästöpankkien Keskuspankissa.[15]

185

183. Opiskeluajan ohjelmatyönä laadittu pankkisuunnitelma, 1908. SRM.
184. Vähäkallion voittanut ehdotus säästöpankkikilpailussa 1913. SRM.
185. KOP:n kotkalaisen pankkisali 1930-luvulla. Merita.

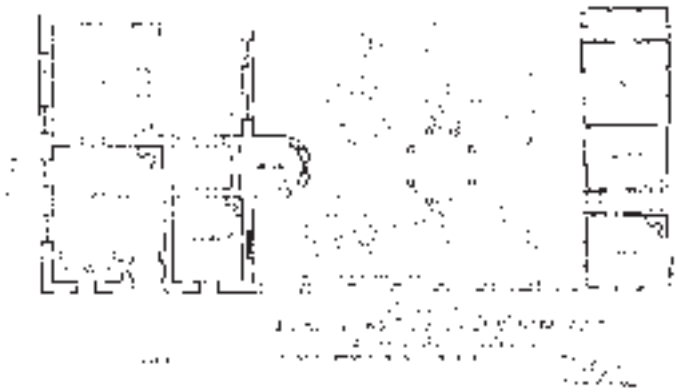

186

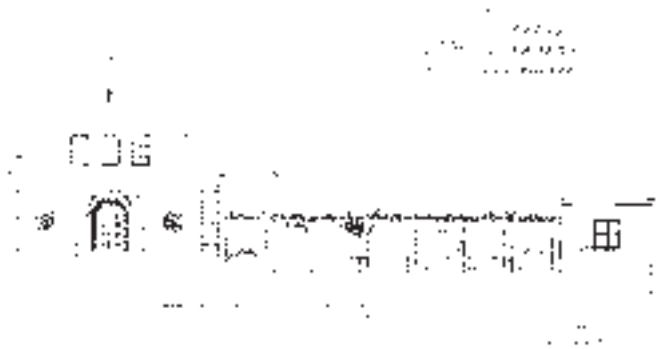

187

188

SKOP: n mallipiirustuskilpailu 1913 ja Tammelan Säästöpankin konttori 1915

Säästöpankkien Keskusosakepankki SKOP perustettiin 1908 säästöpankkien keskusrahalaitokseksi. SKOP:n säästöpankkivaltuuskunta, joka avusti neuvoin säästöpankkeja rakentamisessa, järjesti vuonna 1913 kilpailun mallipiirustuksista maaseudun säästöpankkia varten. Kilpailuun kutsuttiin kymmenkunta nuorta arkkitehtia. Palkintolautakunnan jäseniä olivat säästöpankkien tarkastaja Armas Järnefeltin lisäksi arkkitehdit Sebastian Gripenberg ja Yrjö Sadeniemi. Vähäkallio voitti ensimmäisen palkinnon tunnuksenaan ehdotuksessa läpipiirretty pennin raha ja V-kirjain, toisen palkinnon sai Jussi Paatelan ”Säästö”, kolmannen Valter ja Ivar Thomén ehdotus ”halpa”.[16]

Vähäkallion opiskeluajan ohjelmatöiden joukossa on säilynyt pankkisuunnitelma, jonka arkkitehtuurissa on vaikutteita Eliel Saariselta. Vähäkallion voittoisa tyyppipankki poikkeaa siitä tyyliltään. Noppamaista, puhtaaksimuurattua hahmoa korostaa lappeistaan kaarrettu, taitteinen säterikatto. Pankin sisäänkäynti ulkonee rehevänä renessanssipäätynä ja pankin nimi sijoittuu sisäänkäynnin uloimpaan kaareen. Ikkunat on kehystetty harkotuksin. Pienikokoinen rakennus huokuu arvovaltaa. Pankin tilat käsittävät suuren eteisen odotteluun, pankkisalin, ”pankin” (pankinjohtajan huone) ja johtokunnan huoneen, josta päästään kassaholviin. Yläkerrassa on asunto. Pohjakerroksen sali oli suunniteltu palvelemaan ehkä myös pankinjohtajan yksityistarpeita.

Vähäkallion laatima toinen ehdotus kilpailuun nimimerkillä ”njugg spar och fan tar” (saituri säästää ja piru vie) oli julkisivuiltaan edellistäkin runsaampi harkottetuine kulmapilareineen. Käynnistä kolmelta sivulta valaistuun pankkisaliin muodostui koristeellinen tilasarja. Kummankin kilpailuehdotuksen ulkoasu muistutti ns. Donnerin taloa Helsingissä vuodelta 1901.[17]

Forssalainen Tammelan Säästöpankin konttori (1915-1968)[18] torin laidalla oli mallipiirustuksen muunnelma. Suunnitelmassa on jyrkkä kaarrettu tiilikatto, josta ulkonee lapeikkunoita ja pankkisaliin käydään renessanssipäädyn keskeltä. Pankinjohtajan asunto suuntautuu pihalle, jonka sommitelmassa on vauraan esikaupunkihuvilan leima. Pihan perällä puutalossa on pienasunto. Toteutettu pankkitalo poikkesi suunnitelmista ikkunajaoltaan. Muurit olivat koristeelliset: tiiliseinien ristilimitystä tehostivat vaalea saumauslaasti, nurkkaharkotukset ja listat. Taloa laajennettiin 1938 ja se purettiin 1968.[19]

186. Luonnos Tammelan säästöpankiksi 1915, asemapiirros. SRM.
187. Luonnos Tammelan säästöpankiksi 1915, julkisivu. SRM.
188. Tammelan säästöpankin rakennus 1960-luvulla. Valokuva Hellas, SRM.

Suunnitelmia maaseudun säästöpankeiksi 1920-25

Pankkisuunnitelmat kertovat maaseudun säästöpankkitoiminnasta kun itse rakennuksia on enää vähän jäljellä. Säästöpankkirakennukset olivat kirkonkyläraittien komeimpia rakennuksia, usein ensimmäisiä kivitaloja. Maaseudun säästöpankkien määrä kasvoi tasaisesti; oman talon omisti vuonna 1918: 86, vuonna 1924:143, vuonna 1928: 184, vuonna 1938: 289 pankkia. Oman talon hankinta oli suuri ponnistus yksittäiselle säästöpankille, joiden hankkeita säästöpankkiliitto ohjaili. Se kehotti erityisesti maaseudun säästöpankkeja neuvottelemaan rakennushankkeistaan liiton toimiston ja säästöpankkitarkastajan kanssa.[20]

Säästöpankkien tilantarpeet olivat yksinkertaisempia kuin liikepankkien.[21] Usein oli vain yksi palkattu työntekijä: 1800-luvulla kirjanpitäjä, jonka nimike muuttui 1900-luvun vaihteessa kamreeriksi ja 1920-30-luvulla pankinjohtajaksi. Lisäksi saattoi olla kassanhoitaja. Holvin sijoitus oli pohjaratkaisun kannalta keskeinen. Arvopaperien talletukseen tarvittiin pankkisalista helposti saavutettava suurehko, tulenkestävä tila, jossa olisi yleisön vuokrattavia säilytysholveja. Tarvittiin johtokunnan huone, pankinjohtajan huone, asiakassali, asunto pankinjohtajalle, joskus myös kassanhoitajalle. Pankkisaleihin liittyivät odotushuoneet tai niissä oli penkit, sillä asioitiin harvakseltaan ja se vei aikaa. Maaseudullakin kaivattiin rakennuksiin edustavuutta, sillä meijeritilit ja metsärahat alkoivat enenevästi ohjautua pankkeihin ja lainananto oli 1920-luvulla laajempaa kuin kaupungissa.[22]

Mallipankkisuunnitelma 1913 tuotti Vähäkalliolle sarjan toimeksiantoja, joista valtaosa jäi 1920-luvun alun laman tähden rakentamatta. Hänen suunnittelemansa maaseudun säästöpankit sijoittuivat Länsi-Suomeen, joka oli poliittiselta suuntautumiseltaan tyypillistä ”säästöpankkialuetta” kun taas Itä-Suomessa rakennettiin osuuskassoja.[23] Vuonna 1913 ilmeisesti Vähäkallion ehdotuksen pohjalta laadittujen maaseudulle tarkoitettujen mallipiirustustusten käytöstä luovuttiin 1920-luvulla.[24]

1920-luvun alun tiiliset säästöpankkisuunnitelmat ovat variaatioita samasta mallista.[25] Toteutumaton Karinaisten Säästöpankki (1920) on fasadiltaan kolmijakoinen: pohjakerroksessa uloimpana ovat pankin ja postin sisäänkäynnit, keskellä pankin kaari-ikkunat. Yläkerrassa ovat asuntojen moniruutuiset ikkunat. Pohjaltaan symmetrinen ensimmäinen kerros käsittää pankkisalin ja johtokunnan tilat, jonne avautuvat arkisto ja holvi. Pankkisaliin ja postikonttoriin tullaan odotushuoneiden kautta. Yläkerran kahteen asuntoon päästään pankkisalin vastaiselta sivulta.

Kuhmoisten edellistä muistuttava Säästöpankki (1923) ei myöskään toteutunut, vaikka rakentamista valmisteltiin ja arkkitehti oli saanut suunnittelupalkkiona 8560 markkaa.[26] Siinäkin on pohjakerroksen ytimenä holvi. Pankinjohtajan asunto, 160 m^2 on yläkerrassa, lisäksi on

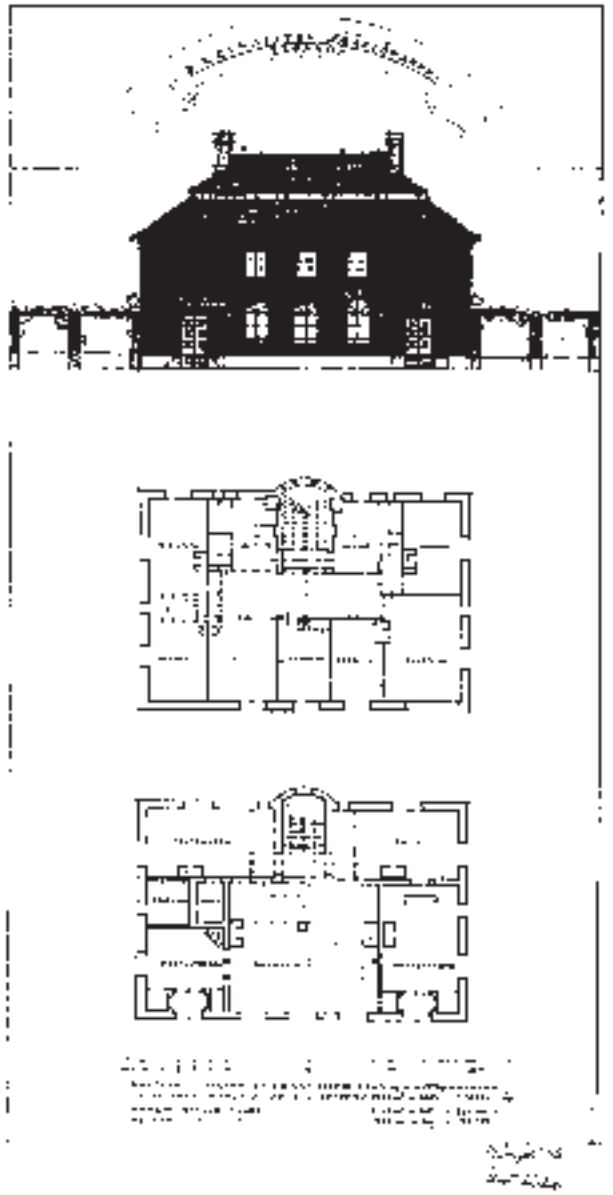

189

189. Suunnitelma Karinaisten Säästöpankiksi 1920 käsittää yhdellä paperilla pääjulkisivun, pohjapiirrokset ja kustannuslaskelman. SRM.

190

191

190. Luonnos Kuhmoisten Säästöpankiksi 1923. Pankin sisäänkäynti on fasadin keskilinjalla. Pohjakerroksen ytimessä on holvi. Sivusisäänkäynti johtaa pohjakerroksen yhteen ja yläkerran kahteen asuntoon. SRM.
191. Virolainen Krediit Pankin konttori 1920-luvulta.
Eesti 20 sajandi arhitektuur, 2002, 11.
192. Luonnos Jalasjärven Säästöpankiksi 1922. Pankin tiloihin kuuluvat sali, johtajan huone ja holvi.
Virkailijoiden paikkoja valaistaan takaa ja sivulta. SRM.

kaksi pienempää asuntoa.[27] Valkealan säästöpankkia Kouvolan lähellä (1922) ei samaten luultavasti rakennettu. Suunnitelmasta säilyneet pääpiirustustasoiset leikkaukset osoittavat pagodimaisesti kaartuvan katon kattaman kompaktin kaksikerroksisen volyymin, johon liittyy matalampi siipi.

Ilmajoen säästöpankin (1925) talo on laajennettu kaksi kertaa alkuperäistä suuremmaksi.[28] Taitteisen pyramidikaton alla on suunnitelmassa koruton, säännöllinen julkisivu, pankin sisäänkäynti osoitettuna pilasterein ja vaasein. Kummassakin kerroksessa on kaksi asuntoa.[29]

Nämä säästöpankkiehdotukset muistuttavat Vähäkallion Puhelinyhdistyksen taloa Lahdessa (1920), Casa Wendeniä Riihimäellä (1930) ja Elannon 1920-luvun lopun myymälöitä. Yhteistä niille on muurattu kiinteä hahmo, pyramidimainen säterikatto ja pankin suuret kaarevat ikkunat. Pankkitalot sijoittuivat pääraitin varteen, jonne pankin ikkunat ja sisäänkäynnnit suuntautuvat. Asuntoihin käytiin päädystä tai takaa.

192

Puurunko oli maaseudulla yleensä tiiltä halvempi ratkaisu, mutta johti helposti asuinrakennusta muistuttavaan hahmoon; muurattaessa oli helpompi osoittaa pankkisali levein holvatuin ikkunakaarin. Suomusjärven säästöpankin (1920)[30] suunnitelmassa ilmaistiin pankin sisäänkäynti päätyfasadissa kehystävin pylväin ja koristeparvekkeella. Rakennuksen tyylissä on muistumia empire-kartanoista: vaakalaudoitus, rustikoidut kulmapilarit, festonit. Pohjamuoto jakaantuu tasan kahtia pankkiin ja asuntoon. Pankissa on muurattu holvi.

Monissa 1920-luvun sairaaloissa, suojeluskunta- ja työväentaloissa ja sahayhdyskuntien konttoritaloissa suosittiin 1920-luvulla puolitoistakerroksista säterikattoista rakennusta, johon kuului peiterimoitettu pystylaudoitus ja kuusiruutuiset ikkunat muistumana 1700-luvun pappiloista ja sotilasvirkataloista.[31] Vähäkallion suunnitelma Jalasjärven säästöpankkiin (1922) ja 1970-luvulla purettu Kurikan säästöpankki (1922)[32] kuuluvat tyylillisesti tähän ryhmään ja muistuttavat hänen Ali-Takkulan kartanoaan Espoossa.

Jalasjärven säästöpankin pohjakerros jakaantuu symmetrisesti pankkiin ja osin kaksikerroksiseen asuntoon. Pankin ja asunnon sekä asunnon taloustilojen sisäänkäynnit asettuvat vastakkain. Kurikan säästöpankiin noustaan päädystä pylväiden kannattamalta avokuistilta. Pankin nimi on pitkällä sivulla. Holvin rakenne on tiiltä ja betonia. Toisessa kerroksessa oli pankinjohtajan asunto.

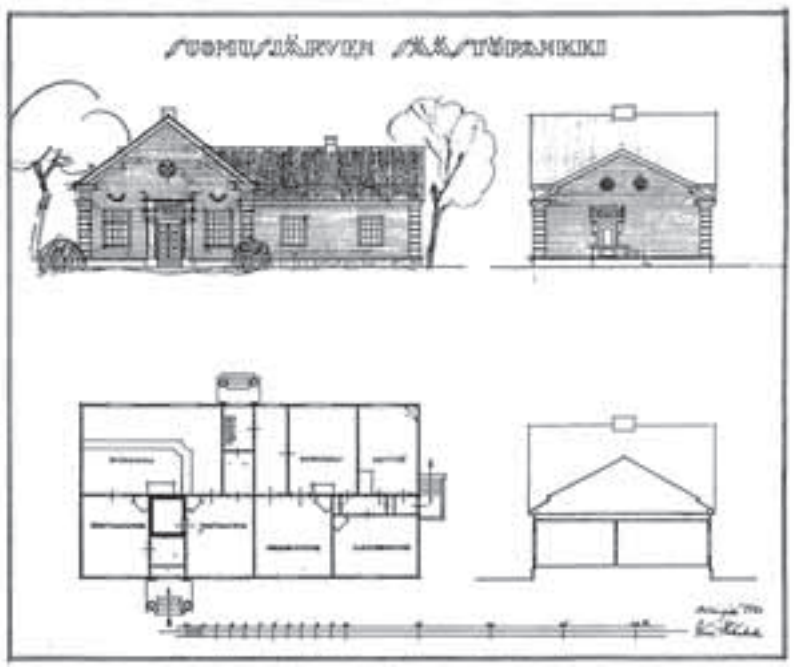

193

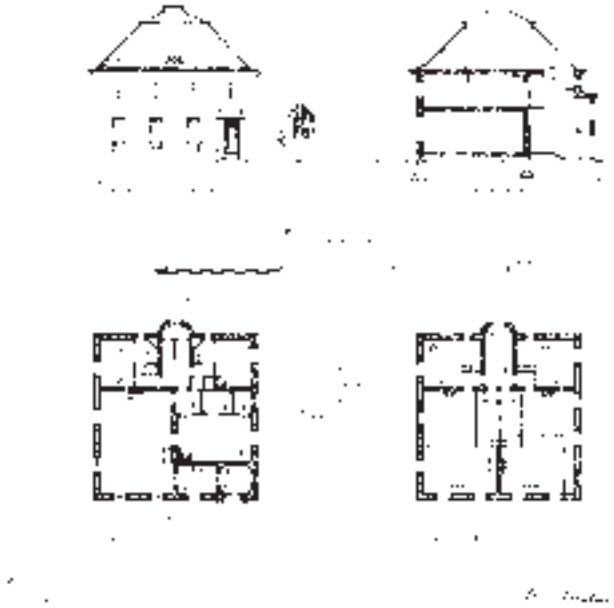

194

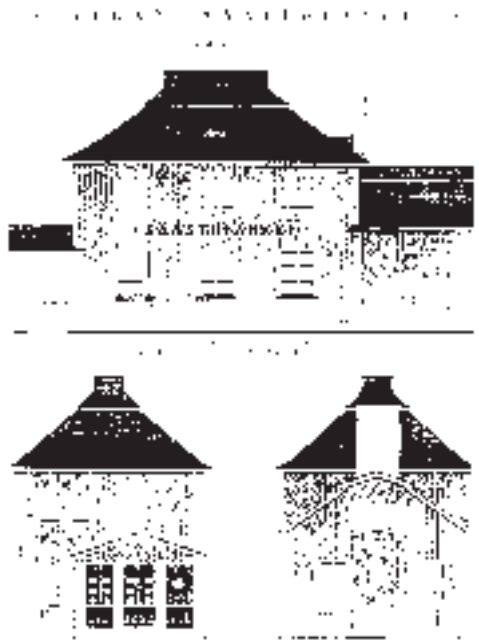

195

193. Luonnos Suomusjärven Säästöpankiksi 1920. SRM.
194. Luonnos Ilmajoen Säästöpankiksi 1925. SRM.
195. Luonnos Kurikan säästöpankiksi 1922. SRM.

196

197

196. Säästöpankkien Keskuspankin konttorin sisustus Helsingin Aleksanterinkadulla valmistui 1925. Valokuva Apollo, SRM.
197. Elannon säästökassan sali 1970-luvulla. HKM.
198. Hyvinkään Säästöpankin talo valmistui 1934. SRM.
199. Luonnos nelikerroksisiseksi Hyvinkään Säästöpankin taloksi. SRM.
200. Luonnos Hyvinkään Säästöpankin talon laajentamista varten. SRM.

SKOP:n sisustus 1926 ja pienempiä pankkeja

Säästöpankkien Keskusosakepankki sai 1925 haltuunsa näyttävät tilat Helsingissä Aleksanterinkadun ja Mikonkadun kulmarakennuksessa (K.A. Wrede, 1892)[33] ja muutti uuteen konttoriin 1926 lopulla. Katutasossa oli pankkisali sekä johtajien ja johtokunnan huoneet, kellarissa oli holvi, arkistohuoneet ja ruokasali. Toisessa kerroksessa oli kolme työhuonetta ja puhelinkeskus. Vähäkallio suunnitteli pankkisalin sisustuksen,[34] Gösta Cajanus toimitusjohtajan huoneen sisustuksen.[35] Toimeksiannon Vähäkalliolle välitti luultavasti SKOP:n hallituksessa istunut Kaarlo Kaira.[36]

Salin L:n muotoinen asiakastiski oli ikkunoiden suuntainen, joten virkailijat työskentelivät selin päivänvaloon. Katon geometrisoivat koristemaalaukset, marmori lattialaatoituksessa, palvelutasossa ja rintapanelissa sekä Gunnar Finnen suunnittelemat lampetit ja kassakaapin ovi tekivät sisustuksesta loisteliaan ja se esiteltiin Arkkitehti-lehdessä.[37] Sisustus muutettiin 1950-luvun puolivälissä.[38] Suomen Säästöpankkiliitto ja Säästöpankkitarkastus käyttivät tiloja 1990-luvun alkuun.[39]

Elannon säästökassan sali liikkeen hallintorakennuksessa (1928) muistuttaa edellistä: katon rappauskoristelun malli kertautuu lattialaatoituksessa, pilarit ja palvelutaso ovat marmoripäällysteiset. Elannon säästökassa[40] toimi laajan jäsenkunnan talletusten vastaanottajana, tosin kilpaillen talletuksista 1909 perustetun Työväen Säästöpankin kanssa.[41]

Vähäkallio laati pari suunnitelmaa pienemmille pankeille, 1927 tienoilla kutsukilpailuun ehdotuksen Maatalouspankista Kuopioon.[42] Maatalouspankki, jolla oli yhteyksiä nuorsuomalaisiin[43] kuului joukkoon ensimmäisen maailmansodan vaiheilla perustetuista, lyhytikäisiksi jääneistä liikepankeista, se fuusoitiin Kansallispankkiin.[44] Työväen Säästöpankin ja Luottopankki Oy:n suunnitelmien sijaintia ja toteutumista ei myöskään tunneta.[45] Pieni, 1917 perustettu Helsingissä toiminut ja läheisesti Kansallispankkiin sitoutunut Luottopankki sulautui Kansallispankkiin 1932.[46] Vähäkallion suunnitelma (1920) käsitti Luottopankin pankkisalin sisustuksen kalusteineen ja panelointeineen.

Hyvinkään Säästöpankki 1934-35

Hyvinkään komealle funkisarkkitehtuurin leimaamalle keskustalle on vaikea löytää vertaista Etelä-Suomesta. Carolus Lindbergin asemakaava 1926-28 loi puitteet valtaväylää reunustavalle 1930-luvun rakennusrivistölle, jota hallitsivat liiketalot: Säästöpankki ja Shellin huoltoasema (Vähäkallio 1935), Nobel Standardin huoltoasema (Georg Jägerroos 1935, purettu), Osuusliike Ahjo (KK 1936), Kansallispankki (Vähäkallio 1936), Pohjoismaiden Yhdyspankki (Ole Gripenberg 1938) ja Maalais-

kunnan virastotalo (Antero Pernaja 1940). Monen julkisivussa on tehosteena gabroa, Hyvinkään ”mustaa graniittia”. Nopeasti noussut pankkien sarja kertoo kauppalan vauraudesta.

Hyvinkään 1913 perustettu Säästöpankki alkoi kaavailla omaa taloa toimintansa vilkastuessa: vuodesta 1922 pankki oli yleisölle avoinna kahtena päivänä, vuodesta 1925 kaikkina arkipäivinä. Tontti Hyvinkäänkadun ja Siltakadun kulmasta hankittiin 1926, mutta kauppalan asemakaavan vahvistamista odotettiin 1932 asti.[47] Toimitalon piirustukset tilattiin Vähäkalliolta syksyllä 1933, rakentamisaikataulu sovittiin kireäksi ja avajaiskahvit tarjottiin joulukuussa 1934.[48] Pankki esiteltiin Arkkitehtilehdessä.[49]

Luonnoksissa 1:200 rakennuksen pääosa suuntautui Hyvinkäänkadulle. Myymäläkerroksen yllä toisessa kerroksessa oli pankkisali, johtajan huone ja kaksi asuntoa. Rakennejärjestelmä oli pilarirunko. Pankin sisäänkäynti sijoittui korosteisesti korkeaan umpinaiseen seinään. Sisäänkäynnin yllä oli pankin arkisto. Perspektiivitutkielmassa edellistä laajemmasta vaihtoehdosta oli kolmikerroksinen siipi nauhaikkunoineen voimakkaan horisontaalinen ja tasakattoa korostettiin räystäslistoin.

Suunnittelun edetessä rakennus piteni Uudenmaankadun varrella. Sisäänkäynnin asema säilyi, mutta pankkisali sijoittui pohjakerrokseen ja sen päälle kaksi asuinkerrosta. Symmetrinen nelikerroksinen pääjulkisivu muuttui toteuksessa epäsymmetriseksi ja kerrosta matalammaksi. Siihen liittyi myymäläsiipi, ”saranoituna” korkealla savupiipulla. Luonnoksissa osoitettu piippuun liitetty pankin nimi jäi toteuttamatta.

Hyvinkään säästöpankin ulkoasu ankaran geometrisine muotoineen ja ikkunariveineen tuo mieleen 1930-luvun italialaisen arkkitehtuurin. Pankki, myymälät ja asunnot[50] osoitettiin julkisivuissa. Pankin leveä ikkuna ja sisäänkäynti rajattiin mustalla gabrokehyksellä. Sisäänkäynnin ylle sijoitettiin Gunnar Finnen reliefi Säästäväisyys ja pankin tunnus, joka toistui neonputkitekstinä pankin ikkunan yllä. Myymälöiden ikkuna- ja ovisarja muodostivat yhtenäisen lasipinnan.[51] Myymäläsiiven päädyssä on pyöreä ikkuna ja asunnoissa vaakasuuntaiset tuuletusikkunat. Säännöllinen ikkunarytmi ja umpinaiset muuripinnat vuorottelivat julkisivuissa.

Pankin sisustuksessa avustivat tunnetut koristetaitelijat. Pankkisalille luonteen antoivat komeat materiaalit ja väripinnat. Kohtisuorasti suureen ikkunaan nähden asettuva palvelutaso oli voimakaskuvioista, juovikasta marmoria, kumimatto tumma ja seinät vaaleat, valaisimet modernit, taustaseinän ainoana koristeena kello. Kattopalkkien ja katon laipion välillä oli väri- tai sävyero; värimäärityksissä oli avustanut taiteilija Bruno Tuukkanen. Ikkunaverhot ja huonekalutekstiilit oli suunnitellut tekstiilitaiteilija Greta Skogster.[52] P.E. Blomstedtin pankkisisustusten esikuvavaikutus tuntuu ilmeiseltä. Myös johtokunnan huoneessa oli funkiskalustus. Veik-

198

199

200

201

202

201. Hyvinkään Säästöpankin pankkisali vastavalmistuneena 1935. ARK 1935, 56.
202. Kaksikerroksinen luonnos Kansallis-Osake-Pankin konttoritaloksi Kotkaan, julkisivu Kirkkokadulle. SRM.
203. Viisikerroksinen luonnos Kansallispankin konttoritaloksi Kotkaan, julkisivu Ruotsinsalmenkadulle. SRM.
204. Luonnos Kansallispankin kotkalaisen liike- ja asuinkerrostalon pohjakerroksesta. SRM.
205. Pääpiirustus Kotkan Kansallispankin toimitalosta, Ruotsinsalmenkadun julkisivu.

ko Leistén vastasi huonekaluista kuten samoihin aikoihin OTK:n pääkonttorissa.[53]

Sodan aikana Hyvinkää joutui rautateiden alueena ilmahyökkäysten kohteeksi ja Säästöpankin talo kärsi tuhoja, joskaan ei korjaamattomia.[54] Sittemmin sitä on laajennettu useaan otteeseen.[55] Alkuperäiset, punnitut suhteet ovat kärsineet kun kolmikerroksista osaa on venytetty ja yksikerroksista osaa korotettu. Muutosten myötä on menetetty myös detaljointia.

Kansallis-Osake-Pankkeja 1930-38

Ensimmäiset liikepankit perustettiin 1800-luvun loppupuolella. Aloite Kansallis-Osake-Pankin perustamiseen 1889 tuli fennomaaneilta, Suomalaisen Puolueen ja Suomalaisen Klubin piiristä.[56] Liikepankkien määrä putosi 1930-luvun lopulla yhdeksään, jolloin J.K. Paasikiven (1914-1934) johtama Kansallispankki oli liikepankeista suurin.[57] Liikepankkien luottoasiakaskunta koostui alusta alkaen pääosin kaupan ja teollisuuden yrityksistä. Kansallispankin asiakassuhteet liittyivät usein fennomaanien perustamiin yrityksiin, mutta myös OTK ja Elanto kuuluivat sen asiakkaisiin.[58]

Kansallispankki suosi 1900-luvun alun suurissa hankkeissaan fennomaaniarkkitehteja: Onni Törnqvistiä (Tarjanne),[59] Usko Nyström - Petrelius - Penttilän toimistoa ja Vilho Penttilää.[60] Sittemmin moni suunnittelija piirsi KOP:lle, tuotteliainpiin kuului kymmenkunta KOP:n haarakonttoria 1920-37 piirtänyt Kauno S. Kallio,[61] jonka suhde KOP:n välittyi ilmeisesti Usko Nyström - Petrelius -Penttilän toimiston kautta.[62] Kansallispankin 188 konttorista oli vuonna 1934 peräti 130:llä oma toimitalo. Useimpiin liittyi esimiehen asunto, monesti myös asuntoja virkailijoille, joskus sivullisille vuokrattavia tiloja.[63] Vähäkallion suosituksena KOP:n toimeksiantoihin olivat suunnittelukokemus ja fennomania, varmaan asiakassuhdekin. Hän suunnitteli kolme Kansallispankin toimitaloa.

Kansallispankin toimitalo Kotkassa (1929-30)

Kansallispankin liiketalo sijoittui Kotkan keskustaan, Ruotsinsalmenkadun ja Kirkkokadun kulmaan.[64] Luonnosteltiin sekä kaksi- että viisikerroksista pankkitaloa, luonnokset ovat päiväämättömiä. Edellisessä pankkisali avautui suurin kaari-ikkunoin kadulle ja sen yllä oli asuntokerros. Jälkimmäisessä kolmilaivainen pankkisali kääntyi kahdelta suunnalta hyvin valaistuksi pihasiiveksi. Rakennuksen katua reunustavat osat nivoi yhteen kahdeksankulmainen porrashuone. Toteutusvaiheessa pankkisali palasi korttelin nurkkaan.

Kotkan Kansallispankki modernisoitui luonnoksesta toteutukseen 1929-1930: ulkoportaikon veistokset, katonrajan friisi ja pankin ikkunoiden kaaret hävisivät. Kokonaisuus säilyi hahmoltaan klassistisena symmetrian ansiosta. Pankin sisäänkäynti oli alusta alkaen luonteeltaan lähes dramaattinen: portaikko, kehystetty oviaukko ja umpinainen muuri. Sisäänkäynti sai leveän, rapatun kehyksen ja pankin tunnus, orava sijoitettiin sen ylle kiveen hakattuna medaljonkina. Muurissa on räystään alla ainoana koristeena seinäkomerot; aihe toistuu savupiipussa. Vaakakorosteinen muuraus on näyttävää.[65] Pohjakerroksen yllä on neljä asuinkerrosta. Kansallispankin vuosikertomuksessa 1930 mainitaankin, että Kotkan toimitalo oli taloudellisista syistä rakennettu laajemmaksi kuin pankin omat tarpeet edellyttivät.[66]

Pankkisali oli kadun suuntainen ja palvelutaso vastapäätä ikkunoita. Kassan takana avautui lasiseinä pankinjohtajan huoneeseen. Asiakassalin lattiassa oli geometrinen laattakuviointi, joka vastasi katon kasetointia. Palvelutiski oli tummaksi petsattua puuta, odotussohvat olivat ikkunaseinällä, huoneen keskellä oli sarja korkeaselkäisiä nojatuoleja ja kirjoituspulpetteja. Pankki toimi rakennuksessa 1930-1985.[67] Tyylikäs sisustus on hävitetty, mutta rakennuksen ulkoasu on säilynyt pitkälti ennallaan.

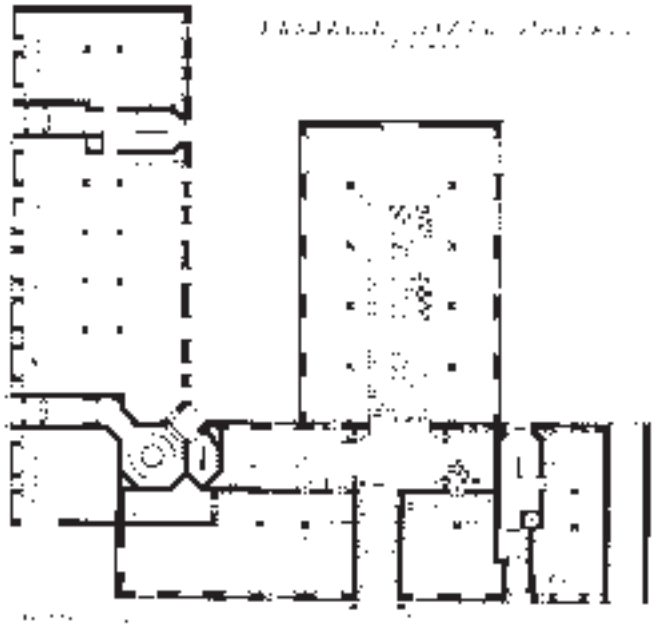

204

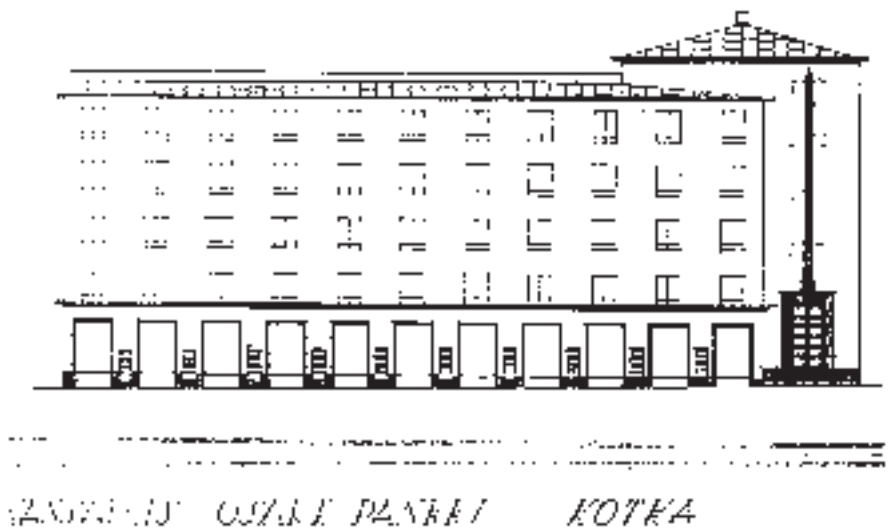

203

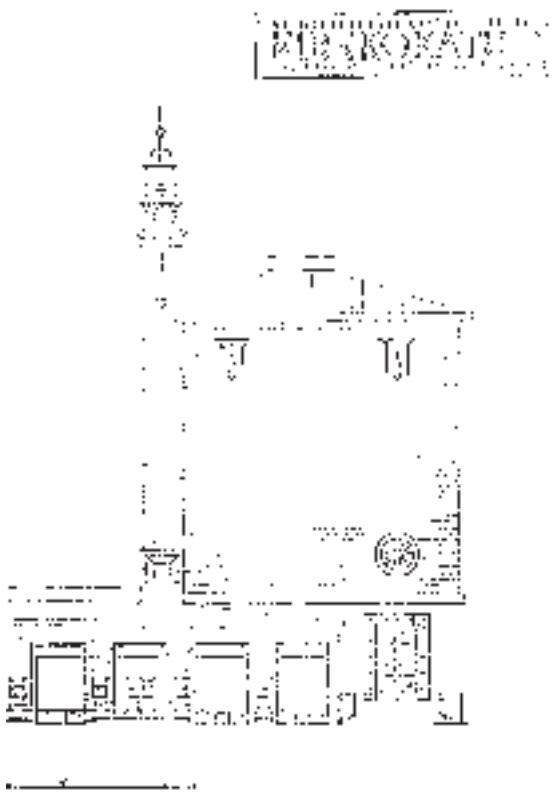

205

206

207

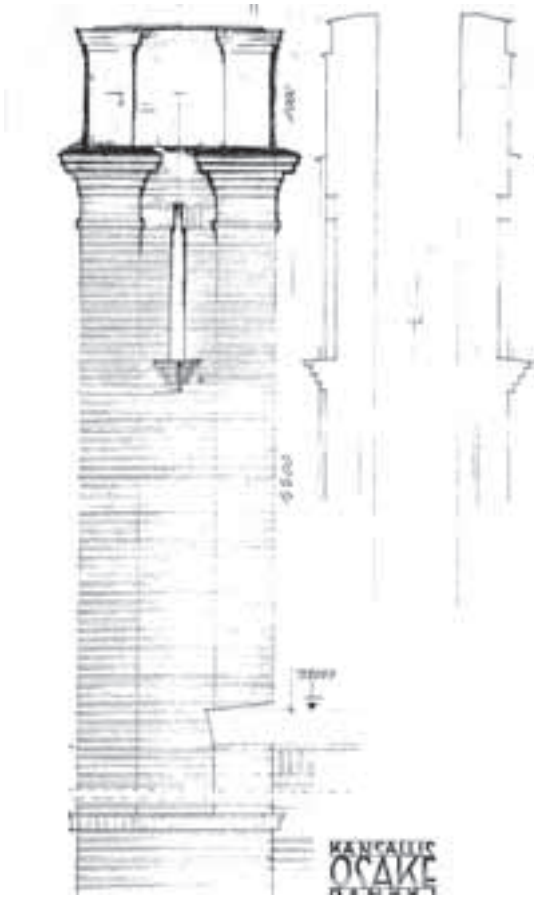

208

209

206. Kansallispankin liike- ja asuinkerrostalo Kotkassa valmistui 1930. Merita.
207. Kansallispankin talo Kotkassa, pankin sisäänkäynti. Merita.
208. Kansallispankin talon savupiippu. SRM.
209. Kansallispankin talo Kotkassa, näkymä Ruotsinsalmenkadulta vuonna 1930. Merita.

Kansallispankin toimitalo Hyvinkäällä 1936

Hyvinkään keskustan funkisrakennusten sarjaa luonnehdittiin edellä. KOP:n konttori sijoittuu teiden risteykseen. Pankki oli ehtinyt jonkin aikaa toimia samalla tontilla vanhassa puuhuvilassa, kunnes rakennettiin oma talo.[68] Pankkihuoneiston käsittävän talon yksikerroksinen luonnos sisältää vain asiakassalin, pankinjohtajan huoneen ja holvin. Sittemmin sisäänkäynti siirtyi rakennuksen lyhyeltä sivulta Hyvinkäänkadulle ja pankin jatkeeksi tuli myymälärivi.[69] Rakennus kasvoi kaksikerroksiseksi ja pankkiosa sisennettiin pykälän verran katulinjasta.

Rakennuksen julkisivut kaartuvat myötäillen katujen kulmausta. Pohjakerroksen myymäläikkunoiden sarjan yllä ja sivuilla on rivit kapeita, korkeita ikkunoita upotettuna syvälle sileäksi rapattuun seinään. Räystäät ovat ohuet ja pääfasadi nousee levymäisesti vesikaton eteen synnyttäen tasakaton vaikutelman. Pankki sijoittui pitkän volyymin nurkkaan. Sisäänkäynti osoitettiin lipalla ja kaksinkertaisella kehystyksellä: kulmikkaan, himmeän mustan gabrokehyksen sisällä on pyöristetty vaalea graniittireunus.[70] Julkisivut suunniteltiin varmaankin kontrastoitumaan viistosti vastapäätä sijaitsevaan Säästöpankkiin. Hyvinkään musiikkiopisto on rakennuksen nykyinen käyttäjä. Julkisivut entistettiin 1990-luvun alussa.[71]

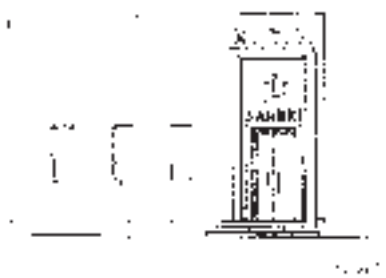

210

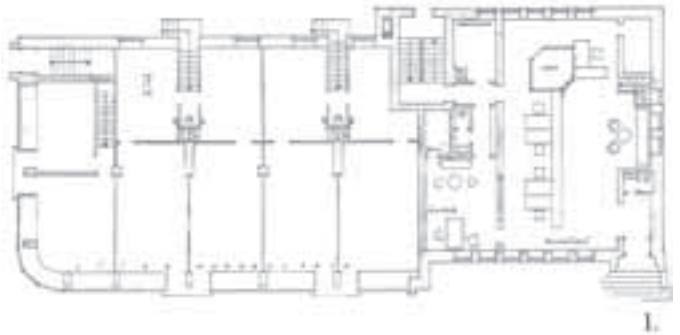

211

212

213

210. Luonnos Kansallis-Osake-Pankin toimitaloksi Hyvinkäälle. SRM.
211. Kansallis-Osake-Pankin toimitalo Hyvinkäällä, luonnos pohjakerroksesta. SRM.
212. Kansallispankin toimitalo Hyvinkäällä valmistui 1936. Merita.
213. Kansallispankin toimitalo Hyvinkäällä. SRM.

214

Kansallispankin toimitalo Karhulassa 1938

Kansallispankki on pääväylän, Karhulantien varressa. Kolmikerroksiseen, kuutiomaiseen volyymiin liittyvät hieman sisennetyt siivet. Vaihtoehtona tutkittiin päämassan sijoittamista pääkadun ja asuntokadun nurkkaan. Suunnitelmassa on siivissä postin konttori ja viiden myymälän tilat. Pääjulkisivun ainoana korostuksena ovat lipputangot ja suurin kirjaimin pankin nimi. Sileät seinät ja tasakaton kapeat räystäät korostavat korkean osan kuutiomaisuutta. Pankin ikkunat ovat kapeita, korkeita ja syvällä seinäpinnasta, asuntojen ikkunat leveämpiä.

Pankkisaliin tullaan eteistilan läpi. Salin takaa päästään johtajan huoneeseen, sosiaalitiloihin, kassaholviin ja toiseen kerrokseen johtokunnan tiloihin. Muutama detaljipiirustus on säilynyt: pankin ikkunan lehtikullattu KOP:n tunnus ja kumimaton kuvion geometrinen malli. Julkisivut ovat pääpiirteissään säilyneet, mutta sisätilat muuttuneet.

215

Pankkisaleista

Tyypillinen 1930-luvun pienten pankkitalojen malli oli parikerroksinen ja käsitti pankin ja asuntojen lisäksi usein myymäläsiiven; pankeilla ja myymälöillä oli sama tarve päästä vilkasliikenteisten katujen varteen. Pienissä pankkitaloissa säilyi pisimpään asuinrakennuksista peritty malli, jossa pankkisali reunusti katua.[72] Salin vetäminen rakennusrungon sisään mahdollisti kadunvarrelle myymälöitä. Oiva Kallio sijoitti salin toiseen kerrokseen, jolloin katutasoon tuli tilaa myymälöille.[73] Tätä vaihtoehtoa sovitelttiin myös Hyvinkään Säästöpankin luonnoksissa.

Pankkisalien kalustus käsittää virkailijoiden työpisteet, palvelutason ja asiakkaiden odotustilan. Pankkisalien kehitys toimistoympäristöinä alkoi varhain;[74] elettiin konttoritekniikan kehittymisen aikaa, jolloin puhelimet, kirjoitus- ja laskukoneet yleistyivät.[75] Pankeissa työskentelyä arvostettiin ja niiden sisustukset viestivät vaurautta ja arvovaltaa.[76] Salit olivat 1910-20-luvuilla ilmeeltään rikkaita pylväineen, kipsikoristeineen ja koristemaalauksineen.1930-luvulla saivat pinnat ja materiaalit säihkyä: kivi, kromattu metalli, kiiltävät maalipinnat ja kumimatot. Virkailijoiden työpisteet valaistiin aluksi ikkunoin takaa tai sivulta. Kansainvälisten esimerkkien osoitettua, että ikkunasta näkyvä sali toimii pankin mainoksena, alettiin työpisteet sijoittaa etäämmälle ikkunoista.[77] Martti Välikankaan 1934 Säästöpankki-lehdessä esittelemä amerikkalainen malli, jossa virkailijat istuvat kasvot yleisöön päin, muuttui tavalliseksi kaikissa pankeissa.[78]

214. Luonnos Kansallispankin toimitaloksi Karhulassa, luonnos SRM.
215. Kansallispankin toimitalo Karhulassa valmistui 1938. Merita.
216. Karhulan Kansallispankin pankkisalin lattian kuviointia, työpiirustus. SRM.
217. Karhulan Kansallispankin lipputanko, työpiirustus. SRM.
218. Luonnos Postipankin pääkonttorin sisäänkäynniksi Helsinkiin noin 1940. SRM.

Vähäkallion pankkitalojen tyylistä

Maaseudulla säästöpankkien rooli oli 1910-20-luvuilla merkittävä. Kaupunkien säästöpankit olivat pitkään luonteeltaan talletuskassoja kun taas maaseudulla luotonanto oli aktiivisempaa. Säästöpankit olivat usein paikkakunnan ainoita rahoituslaitoksia ja merkittäviä maaseudun rahoitushuollon turvaamisessa.[79] Konttorien suunnittelussa taiteiltiin edustavuuspyrkimysten ja resurssien välissä.

Maaseudun säästöpankit olivat 1920-30-luvuilla usein tiilisiä, kaksikerroksisia rakennuksia ja tyylillisesti yhtenäisiä,[80] pankkitalon hahmo määrittyi pitkälti tarpeesta yhdistää näkyvä asiakaspalvelutila yksityiseen asunto-osaan. Pankin ulkonäöltä edellytettiin arvokkuutta, Antti Kuusterän mukaan *pylväät piti olla sisäänkäyntiä kehystämässä*.[81] Vähäkallio varioi 1920-luvun säästöpankeissaan voittanutta mallipankkiaan. Niiden kiinteä muoto, pieniruutuiset ikkunat ja puurunkoisten pankkien peiterimoitettu vuorilaudoitus olivat rakentajalle edullisia.[82] Tyypittelyyn liittyvän rationalismin edut ilmenivät pragmaattiselle Vähäkalliolle ehkä juuri varhaisessa sarjassa pankkisuunnitelmia.

Tyypittelyssään Vähäkallion maaseudun säästöpankit vertautuvat 1910-20-lukujen tyyppihuviloihin, -kouluihin ja -myymälöihin. Maaseudun säästöpankit ja esikaupunkien myymälärakennukset muistuttavat toisiaan: vilkkaiden raittien varrelle pystytetyissä kaksikerroksisssa liikerakennuksissa arkkitehtuuri toimi kilpailukeinona. Vertailu Thomé-veljesten 1910-luvun pankkeihin tai 1920-luvun suomalaisiin ja virolaisiin pienehköihin pankkitaloihin osoittaa toisaalta suunnittelun reunaehtojen tiukkuuden, siinä määrin samantapaisia ovat rakennusten hahmot.

Myös taajamien pienet pankkitalot olivat varsin yhdenmukaisia.[83] Eri pankkiketjut eivät ulkonäöltään 1930-luvulla poikenneet toisistaan juuri muuten kuin logojensa osalta. Vähäkallion suunnittelemissa 1930-luvun pankeissa tavoiteltiin moderniutta tasakattoisuuden ja pelkistyksen keinoin sekä arvokkuutta symmetrian ja koristelun keinoin. Sisäänkäyntien ja ikkunoiden kivikehystykset ja koristeveistokset ovat niiden tunnistettavia piirteitä samoin kuin pystysuuntaiset ikkunarivit; piirteet muistuttavat 1930-luvun italialaisen arkkitehtuurin esimerkkejä.

Funkiksen luonteeseen kuului pelkistyneisyys ja läpinäkyvyys. Pankkitoimintaa on ilmaistu perinteisesti sulkeutunein muodoin, arvokkain materiaalein ja hinnakkaalla koristelulla. Kun funkis kuitenkin oli modernia ja muotia, päädyttiin niin Vähäkallion kuin muidenkin pankeissa yhdistämään sulkeutuneeseen ilmeeseen moderneja materiaaleja ja pintoja; P. E. Blomstedtin Kotkan Säästöpankin (1935) transparenssi jäi suureksi poikkeukseksi.

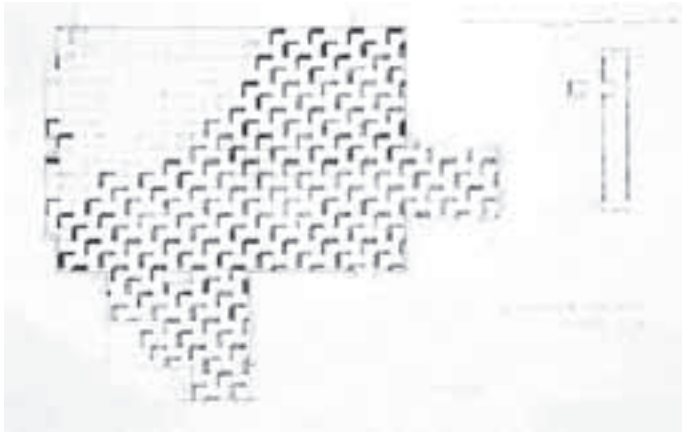

216

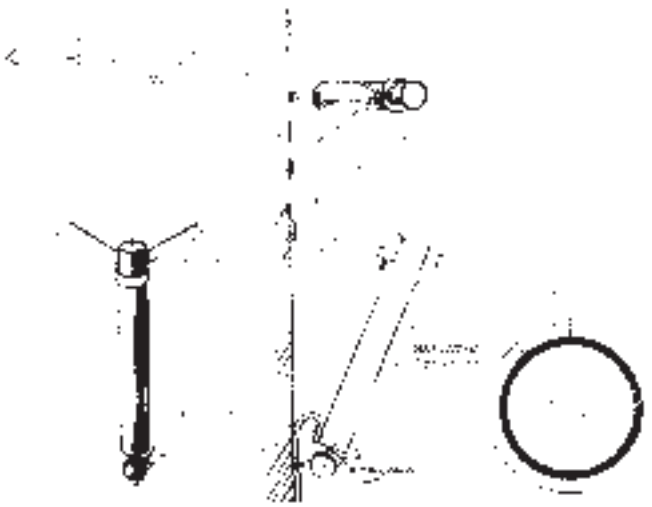

217

218

219

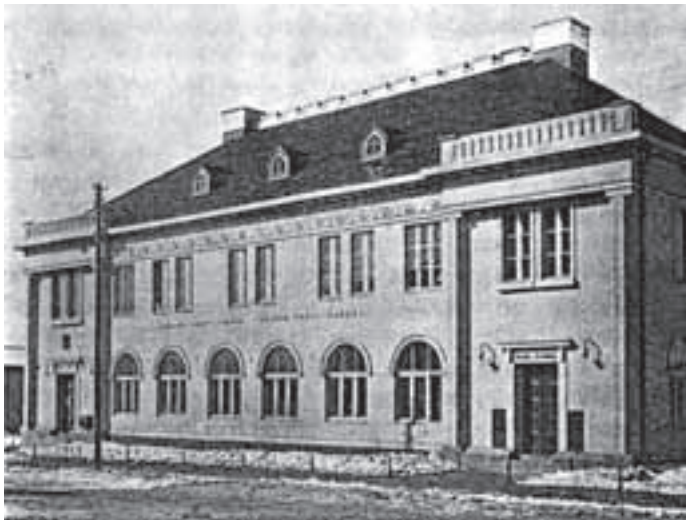

220

Sarjassa kaupunkipankkeja Vähäkallio varioi perusratkaisuja kuten L:n muotoista volyymien asettelua, jota niveltää savupiippu. Hyvinkään Säästöpankki on Kotkan Kansallispankin peilikuva sisäänkäynnin järjestelyä myöten, vaikka on ilmeeltään modernimpi. Karhulan Kansallispankki on Vähäkallion kaupunkipankeista niukin, ”puhdasta funkista.” Samantyyppiset sisäänkäyntijärjestelyt Kotkan, Hyvinkään ja Karhulan pankeissa kertovat Vähäkallion omasta panoksesta suunnittelutyössä, olivathan näiden töiden avustajat eri henkilöitä.

Pankkitoiminnan vilkastuessa ja konttoriverkon levitessä oli pankeille suunnittelu arkkitehdeille houkuttelevaa, sillä se saattoi johtaa sarjaan toimeksiantoja. Talot sijoittuivat näyttäville paikoille ja niiden sisustuksiin oltiin valmiita sijoittamaan. Rakennuttajat edustivat paikkakuntiensa dynaamisinta aineista ja heidän myötään oli mahdollista kytkeytyä erilaisiin liikeyrityksiin helpon luotonannon aikakaudella. Voi kuvitella näin tapahtuneen mm. Vähäkallion suurten kotkalaisten kerrostalojen Suomalaisen Säästöpankin asuintalosuunnitelman (1925) ja Kotkanlinnan (1928) kohdalla. Tutkittiin erikokoisia vaihtoehtoja vuokratilojen yhdistämisestä pankkeihin, luultavasti neuvotteluihin potentiaalisten liikekumppanien ja rakennuttajien kanssa. Vähäkallio laati erikokoisia luonnoksia sekä Kotkan Kansallispankin että Hyvinkään Säästöpankin ja Kansallispankin taloista.

Vähäkallion liiketaloudellinen asiantuntemus oli hänelle lisäetu pankkien suunnittelijana. Lisäavu oli suomalaisuusaate; olihan se osa niin säästöpankkien, pienen Maatalouspankin ja Luottopankin kuin suuren Kansallispankin ohjelmaa.

221

219. Hämeenlinnan Työväen Säästöpankin liike- ja asuintalo oli ”pankkipalatsi” kaupunkikeskustassa. Antero Pernaja /KK:n rakennusosasto, 1929. Hämeenlinna HM.
220. Thomén veljesten sarja pankkeja antoi esikuvia 1910-luvulla. Suomalaisen Yhdyspankin Tornion konttori. ARK 1915, 58.
221. Nummelan säästöpankki 1920-luvulta (suunnittelija tuntematon) muistutti Vähäkallion Ilmajoen säästöpankkia. Aate ja raha 1995, 244.

6 Liiketalot

Keskieurooppalainen liikerakennuksen malli tuli Suomeen 1880-ja 1890-luvuilla. Talouden noususuhdanne 1910-luvun alussa teki tavaratalot, pasaasit ja basaarit ajankohtaisiksi Helsingissä ja muissa suurissa kaupungeissa.[1]

Vähäkallio osallistui 1910-luvulla kaikkiin kotimaisiin suunnittelukilpailuihin liikerakennuksista. Paras oli hänen menestyksensä Raken pasaasikilpailussa 1914. Vaikkei Raitti-pasaasi toteutunut, se viritti hänen kiinnostuksensa liikerakentamiseen: hän piirsi 1910-20-luvuilla pasaaseja, tavarataloja, elokuvateattereita, pilvenpiirtäjän ja Aikalan liikepalatsin. Lisäksi hän piirsi puhelinyhdistyksen talot Lahteen ja Kotkaan sekä kaksi hotellia Lahteen.

222. Raken portaikko. Valokuva Sundström, SRM.

223

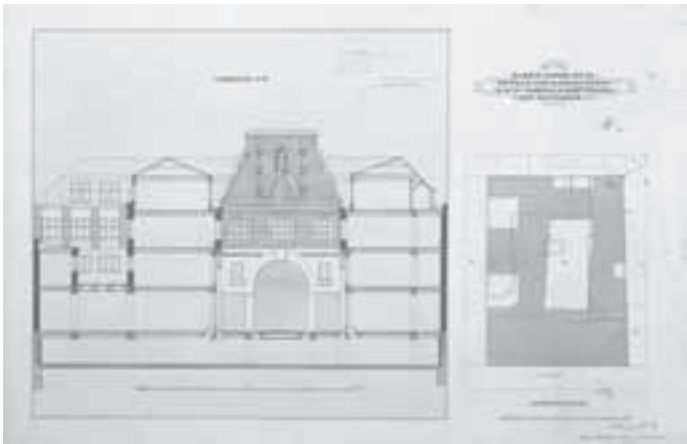

224

223. Perspektiivinäkymä Raitti-pasaasista 1914. SRM.
224. Suunnitelma Raitti-pasaasiksi 1914, leikkaus ja asemapiirros.
225. Vähäkallion ja Elias Paalasen Raitti-pasaasin kilpailun jälkeinen luonnos pasaasin Aleksanterinkadun julkisivusta 1914. SRM.
226. Raitti-pasaasin julkisivu Pohjois-Esplanadille 1915. SRM.

Raken Raitti-pasaasi 1913-16

Vuonna 1905 osin suomalaisuusaatteenkin siivittämänä perustettu Helsingin Rakennusaineliike Oy kasvoi nopeasti[2] ja viritti liiketalohankkeen pääkaupungin ytimeen, nykyisen Keskuskadun paikalle jo 1913.

Ennen Keskuskadun syntyä Heikinkadun ja Mikonkadun rajoittama jakso Aleksanterinkadun ja Pohjoisesplanadin välillä käsitti basaarista, puutaloista ja muutamasta matalasta kivitalosta koostuvan suurkorttelin.[3] Rautatientorilta tulevan liikenteen ohjaaminen Esplanadille kauppakujan kautta alkoi olla taloudellisesti houkutteleva ajatus. Helsingin syviin kortteleihin oli jo rakennettu pasaaseja tai kattamattomia kortteliensisäisiä käytäviä: 1887 Wreden pasaasi, 1910 Tallbergin liiketalon City- pasaasi.[4] Pasaasit houkuttivat liike-elämään suuntautuneita arkkitehteja; Arkitekten-lehti totesi Palmqvistin ja Sjöströmin toimiston Tallinnaan suunnittelemasta pasaasista: *... ett glädjande faktum, så mycket mer som den projekterade passagebyggen blir ett miljonföretag.*[5] Malleja pasaaseille antoivat urbanismin komeina esimerkkeinä Keski-Euroopan suurkaupunkien kauppakujat. Helsingin pasaasit eivät olleet katettuja mannermaisten esikuviensa tavoin.[6]

Helsingin Rakennusainekauppa Oy:n kilpailu pasaasista julistettiin 1913.[7] Liikkeen Pohjoisesplanadin ja Aleksanterinkatujen väliltä hankkimat tontit mahdollistaisivat julkisuudessa kaavaillun katujen välisen yhteyden.[8] Rakennussuunnitelmaa varten perustettiin apuyhtiö Osakeyhtiö Building. Toimitusjohtaja, prokuristi Alvar Nikander ja rakennusmestari K.J. Rousti jättivät Helsingin Rakennusainekauppa Osakeyhtiön ja Osakeyhtiö Buildingin johtokunnille esityksen ohjelmaksi ”Raitti”-piirustuskilpailua varten – tämä olisi tulevan yrityksen nimi.[9] Pasaasi käsittäisi liikkeen päämyymälän ja konttorin sekä vuokrattavia liiketiloja.

Osanotto kilpailuun mainittiin vilkkaaksi.[10] Palkintoja jaettiin neljä: Vähäkallio sai Elias Paalasen kanssa ensimmäisen, Wivi Lönn, Armas Lindgren ja Bertel Liljequist toisen, rakennusmestari Heikki Kaartinen kolmannen ja Jung & Fabritius neljännen palkinnon. Johtokunta ilmaisi tyytyväisyytensä kilpailun tuloksiin.[11]

Pohjois-Esplanadilta ja Aleksanterinkadulta hankitut tontit sijaitsivat limittäin toisiinsa nähden, Pohjois-Esplanadin tontin ollessa kapeampi. Muodostuva kulkuyhteys oli siten hieman vino. Vähäkallion ja Paalasen ehdotuksessa häivytettiin vinous niveltämällä korkeat kujat yhteen kupolikatteisella rotundalla. Lönnin, Lindgrenin ja Liljequistin ehdotuksessa Esplanadilta tultiin suihkulähteen koristamaan avoimeen etuhalliin, josta yhdyskäytävä johti pienempään halliin Aleksanterinkadun tuntumassa. Kaartisen ehdotus muistutti jäsennykseltään voittanutta ehdotusta. Jung & Fabritiuksen ehdotuksessa kolmen sisäpihan sarjaa yhdistivät kaksikerroksiset käytävät.[12]

Uskossa, että yhtiö saisi anomansa lainan *tätä todella hyvin kannattavaksi arvioitua, suurpiirteistä rakennusyritystään varten*, tilattiin rakennuspiirustukset Vähäkalliolta ja Paalaselta.[13] Vähäkallion ja Paalasen edelleen kehittämä ehdotus esitettiin 1915 Arkkitehti-lehdessä.[14] 1910-luvulle ominaisia tyylipiirteitä ovat sen julkisivujen symmetria, volyymien raskas plastinen jäsennys ja tiilipinnat yhdistettyinä luonnonkiveen. Aleksanterinkadun fasadin korotettu keskiosa oli muuttunut sakara-aiheella kruunatuksi Kalevan talon (Lindgren 1912) ja Asunto Oy Valiolan (Vähäkallio 1913) tapaan. Pasaasiin tullaan Aleksanterinkadulta renessanssiportiikin läpi. Esplanadin vertikaalikorosteista julkisivua reunustavat kaartuvat erkkerit ja attikkavyöhykkeessä balusterin alla on pyöreitä, raskaasti kehystettyjä ikkuna-aukkoja. Sisäpiha on myös koristeellinen saksalaisine renessanssipäätyineen. Tiilimuurin alla avautuvat myymälät suurin ikkunoin kivipilarien välissä.[15] Rotunda on muuttunut suorakulmaiseksi tilaksi. Pasaasi on avattu autoilla liikennöitäväksi kaduksi. Tyyliltään ehdotus on raskaan maalauksellinen verrattuna Saarisen 1909 toteutuneeseen City-pasaasin komeaan pelkistykseen.[16]

Aleksanterinkadun julkisivun sisäänkäynnin epäsymmetriaa[17] ja Hakasalmenkadun monumentaalisen päätteen menettämistä kritisoi Arkitekten-lehdessä II/1915 nimimerkki WW (Waldemar Wilenius). Lyhyessä vastineessaan suunnittelijat korostivat ihmissilmän perspektiiviä korjaavaa vaikutusta.[18] Nimimerkki WW jatkoi polemiikkiaan lehden seuraavassa numerossa.[19]

Pasaasiin oli vuokralle pyrkijöitä enemmän kuin tarvittiin. Kuitenkaan ei rakennuslainaa saatu, kannattavuuslaskelmien suotuisuudesta huolimatta.[20]

Maailmansodan vuosien taloudellinen epävarmuus sai 1916 Raittihankkeen hautautumaan lainansaantivaikeuksiin sekä rakennustarvikkeiden ja työpalkkojen hinnannousuun. Yhtiön hallussa olevat talot myytiin pääkonsuli Allan Hjeltille.[21] Arkitekten 1916 kertoi, että pasaasisuunnitelman lopullisesta valmistumisesta huolimatta oli syntynyt *ett nytt kapitalstarkt konsortium* Keskuskadun rakentamiseksi,[22] yrityksen päähenkilöinä Eliel Saarinen ja Allan Hjelt.[23] Keskuskatu syntyi aiotun pasaasin sijoille.[24] Rake Oy:n historiikissa 1937 todettiin kitkerästi, että hankkeessa oli liikuttu liian paljon edellä aikaansa.[25]

Vähäkallio piirsi edelläkuvatun pasaasin lisäksi piirsi Raken sisaryhtiölle Koskensaaren ruukkiin rakennuksia ja Hämeen Rauta Oy:lle yksikerroksisen punatiilisen myymälän Hämeenlinnaan (1922-1924, purettu).[26] Vähäkallion toimistossa piirrettiin 1930-luvulla Raken pääkonttorin myymälöiden uudistuksia, joista jäljempänä.[27] Hänestä tuli myös Raken osakkeenomistaja, joka valittiin 1930 Raken johtokuntaan ja 1937 sen varapuheenjohtajaksi, ei osakemääränsä vaan nauttimansa arvostuksen ja KOP-suhteidensa vuoksi.[28] Vähäkallio toimi juryn jäsenenä Raken järjestämässä ns.Tullinpuomin taloa koskeneessa kilpailussa 1939.[29]

225

226

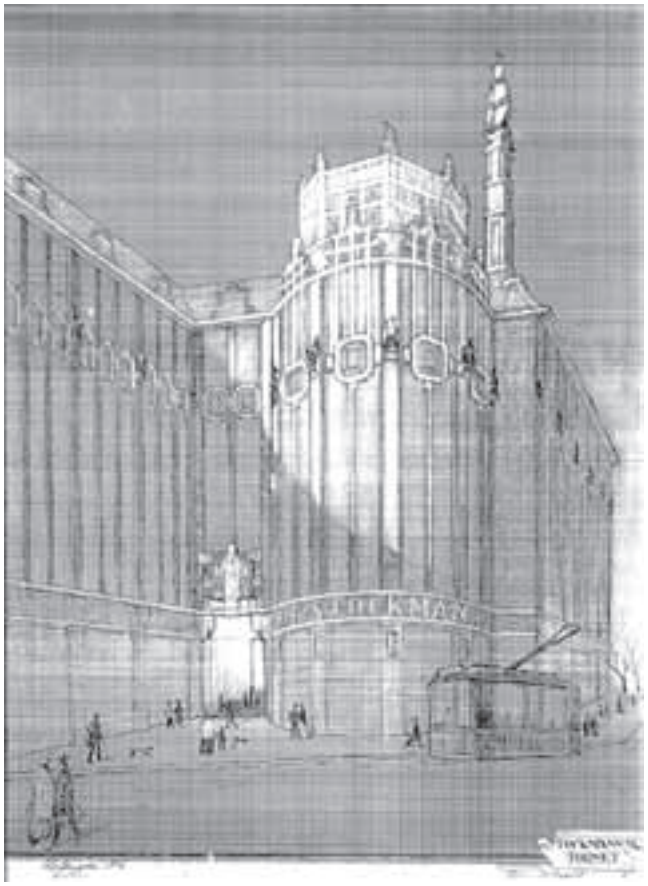

227

Stockmannin, Sellgrenin ja Fennian kilpailut 1915-19

Vähäkallio osallistui Raitti-pasaasin jälkeen kolmeen suureen liiketalokilpailuun, menestyksettä. Stockmannin liiketalokilpailussa 1915-1916 hänen ehdotuksensa ”Stockmannska tornet” sijoittui alaluokkaan.[30] Vähäkallio tuntui ehdotuksessaan jääneen Raitti-hankkeen lumoihin. Hänen ajatustaan pasaasin lävistämästä liikerakennuksesta kritisoitiin epännistuneeksi. Vertikaalisti jäsennettyjä, pienipiirteisesti koristeltuja fasadeja luonnehdittiin *mindre lyckade*.[31] Sommitelmaan liittyi korkea torni sisäänkäynnin yhteydessä, Henrikinkadun ja Aleksanterinkadun kulma oli suora. Kilpailun voittivat Thomén veljekset, Sigurd Frosterus sai toisen ja Eliel Saarinen kolmannen palkinnon.[32] Toimeksiannon sai Frosterus, kun Thomén veljekset oli murhattu sisällissodassa.

Samana vuonna 1919 ratkaistiin Sellgrenin kauppakuja-kilpailu Viipuriin. Vähäkallion nimimerkki ”Scarabeus” ei noussut palkinnoille.[33] Kauppakuja olisi sijoittunut Torkkelinkadun, Fredrikinkadun ja Aleksanterinkadun rajaamaan kortteliin. Ehdotus toisti Vähäkallion Stockmann-ehdotuksen ideoita pasaasin ja tavaratalon yhdistelmää ja laiva-aiheisella koristeella kruunattua tornia myöten.[34]

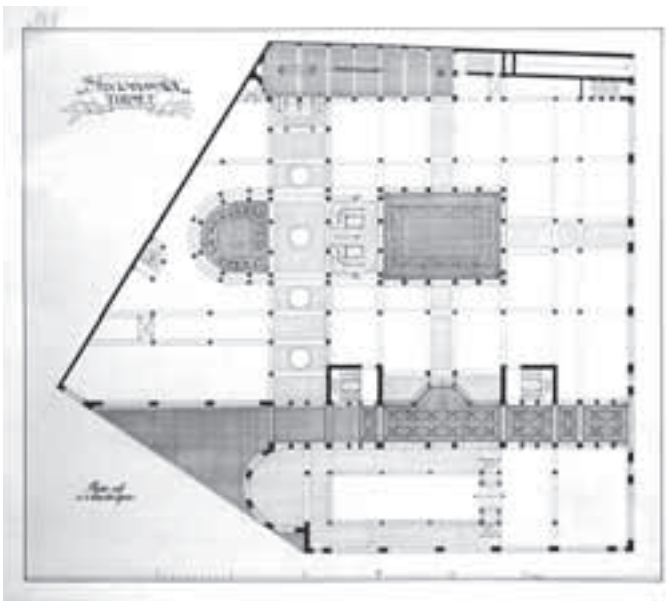

228

229

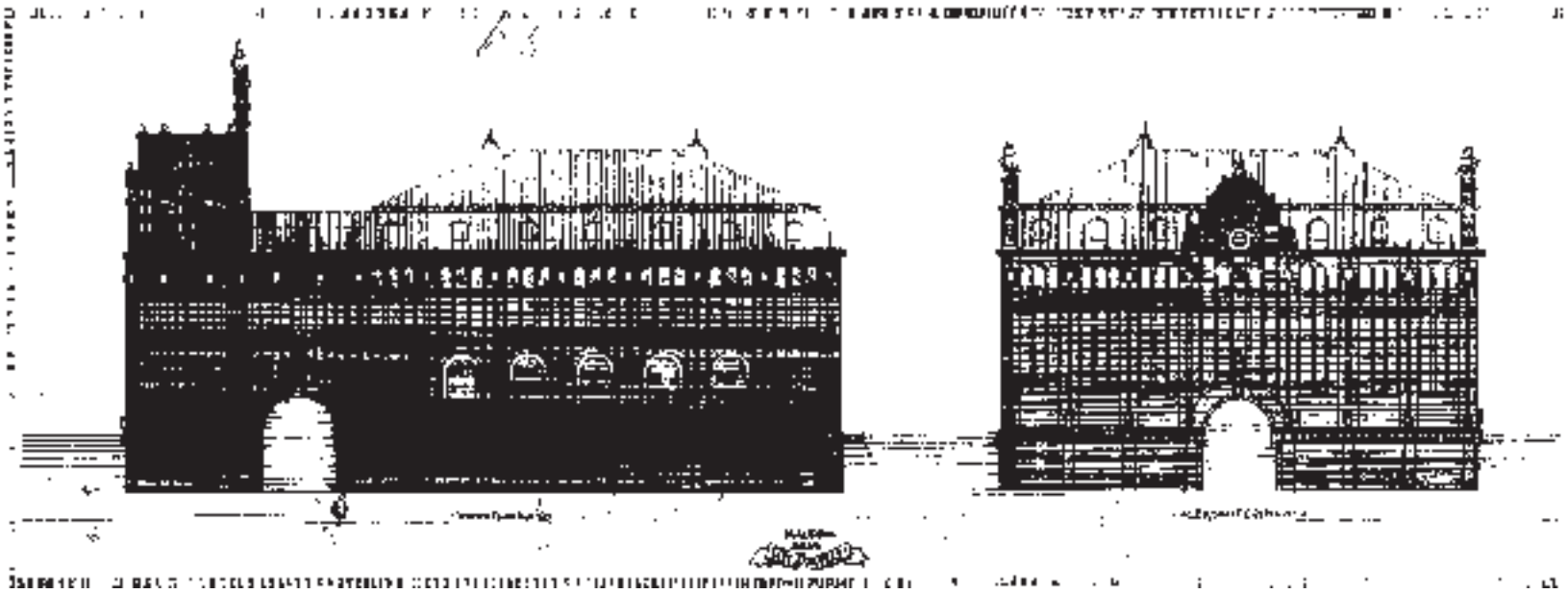

230

Tulokset Fennian liiketalokilpailusta Mikonkatu 19:ään ilmoitettiin lyhyesti Arkitekten-lehdessä 1919.[35] Vasta Arkkitehti-lehdessä 1922 luonnehdittiin kilpailuehdotuksia tarkemmin. Vähäkallion yläluokkaan sijoitettua ehdotusta nimimerkkillä ”P”, moitittiin porras- ja hissijärjestelyjen osalta ja torinäkymän puuttumisesta. Elokuvateatteri sen sijaan oli hyvin sijoitettu ja osaavasti ratkaistu ja muukin ”kiertokulku” hyvä. Vähäkalliolla kapeahko volyymi kiertää sisäpihaa ja siihen sijoittuu usea talvipuutarhamainen valopiha. Julkisivuja ei arvostelussa luonnehdittu.[36]

Vähäkallio palasi pasaasiteemaan vielä vuonna 1930 ehdotuksellaan Ylioppilaskunnan tonttien käytöstä, jossa Vanhan ja Uuden Ylioppilastalon välistä lähtee pasaasimainen, ehkä matalien liikerakennusten rajaama käytävä. Ehdotuksesta on jäljellä ”alkuvaihetta” kuvaava asemapiirros, jota pitemmälle suunnitelma ei ehkä edennyt.

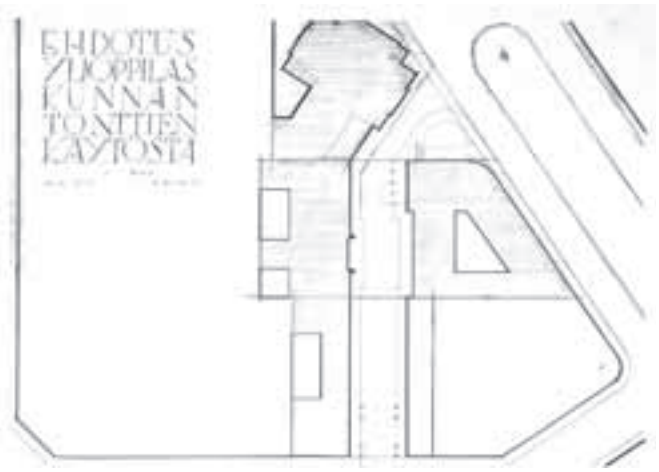

232

231

227. ”Stockmannska tornet” -ehdotus Stockmannin tavaratalokilpailussa 1916, perspektiivinäkymä. SRM.
228. ”Stockmannska tornet” 1916, pohjakerros. SRM.
229. Ehdotus Fennian liiketalokilpailuun 1919. SRM.
230. Kilpailuehdotus Sellgrenin pasaasiksi Viipuriin 1919. SRM.
231. ”Stockmannska tornet” 1916, julkisivu. SRM.
232. Ehdotus Ylioppilaskunnan tonttien käytöstä 1930. SRM.

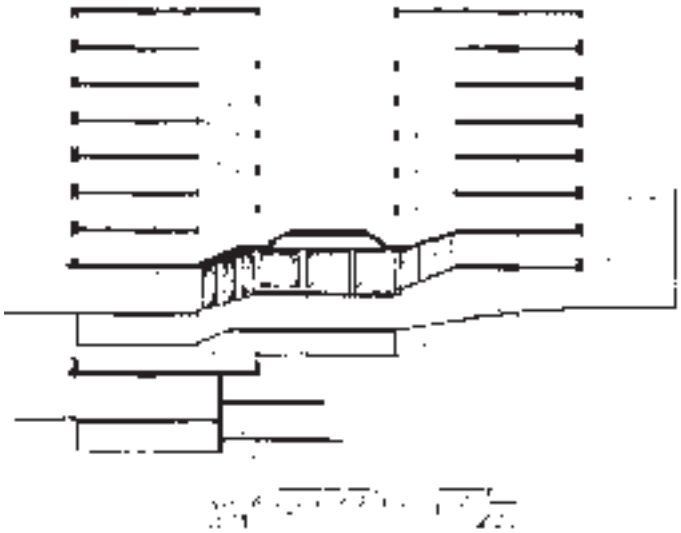

233

234

233. Suunnitelma Aikalan liiketaloksi, leikkaus. SRM.
234. Suunnitelma Aikalan liiketaloksi, julkisivu Mikonkadulle. SRM.

Aikalan liiketalosuunnitelmia 1928-29

Aikalan kello ja Kulta Oy:n liike asettui Ateneumin takana sijaitsevalle tontille vanhaan puutaloon, Mikonkatu 8:aan vuonna 1906. Liike toimii edelleen samassa osoitteessa. Kaupungin ytimessä sijainnut tontti koki monia suunnitteluvaiheita ennen Aikatalon valmistumista 1961.

Olga Aikalan 1914 järjestämän kutsukilpailun liiketalosta Mikonkadulle voitti Eliel Saarinen, mutta sotavuodet katkaisivat jo käynnistetyn hankkeen.[37] Voittaneessa ehdotuksessa oli kaksi sisäpihaa ja rakennuksen keskellä viisikerroksinen kupolikatteinen halli. Kadulta johti ajoramppi kellariin ja pohjakerroksen pihatasolle.[38] Suunnitelmat eivät ole kokonaisuudessaan säilyneet.[39] Vähäkallion hallussa oli kopio Saarisen pohjapiiroksesta[40] ja hänen suunnitelmansa Aikalan liiketaloksi sisälsivät Saarisen suunnitelman aineksia: pihat, lasikupolikatteisen hallin ja ”lasiset” julkisivut.[41]

Aikalan liike tilasi 1928 Vähäkalliolta liiketalon piirustukset. Suunnitelma sisälsi talon Ateneumin puoleisen kujan, joka oli ollut esillä Armas Lindgrenin Ateneumin laajennussuunnitelmissa.[42] Vähäkallio laati useita variaatioita suunnitelmasta 1928-29.[43]

Vähäkallion asemapiirros kuvaa volyymiä, jossa Aikala ja naapuritontin rakennus ulottuvat Ateneumin tontin rajalle ja syntyy pitkä, Mikonkadulta Keskuskadulle ulottuva pasaasi. Vuonna 1929 päivätyissä suunnitelmissa on kahdeksankerroksisen volyymin keskellä valopiha. Lasikattoisen ravintolan valopihalle suuntautuu toimistohuoneita ja kahdessa pohjakerroksessa on myymälöitä, kahvila-ravintola ja iso halli. Pääsisäänkäynti on Mikonkadulla. Kellarissa on varastojen lisäksi pysäköintitilaa kääntölevyineen ja ramppeineen; ne esiintyivät jo Saarisen ehdotuksessa samoin kuin lasikupolikatteinen halli ja lasiset julkisivut.[44]

Luonnosteltu rakennus on volyymiltään kuutiomainen ja massiivinen räystäslistan kruunaama palatsi, jonka julkisivuista esitettiin kaksi versiota. Kumpaakin hallitsee lasi: kaksi alinta myymäläkerrosta ovat seiniltään yhtenäistä ikkunapintaa ja ylemmissä kerroksissa on suuret ikkunat. Julkisivuja rytmittävät ikkunanauhojen väliset vertikaalit muurinosuudet, koristeina komeroaiheita ja medaljonkeja. Symmetria, horisontaalisuus ja koristeellisuus korostuivat art decon henkeen.[45] Kaksikerroksinen sisäänkäynti on raskaasti kehystetty. Toisessa versiossa lasipinta on muuttunut yhtenäisiksi nauhaikkunoiksi. Julkisivujen horisontaalisuus poikkeaa Saarisen luonnosten vertikaalisuudesta samoin kuin P.E. Blomstedtin lähellä sijaitsevasta Liittopankin talosta. Tällaista liiketaloarkkitehtuuria ei Helsinkiin rakennettu, mutta Vähäkallion Ammattienedistämislaitoksen arkkitehtuurissa (1931) on yhtymäkohtia Aikala-ehdotusten tyyliin.

Aikalan suvulla ei ole tietoa, miksi Vähäkallion suunnitelmat jäivät

toteutumatta,[46] ilmeisesti 1930-luvun alun talouslaman tähden. Myös Pauli Blomstedt esitti Arkkitehti-lehdessä 1930 oman ideansa kauppakujaksi Ateneumin taakse ja kritisoi aiempia suunnitelmia.[47] Hän ehdotti kauppakujaa suoraan Hallituskadun jatkeeksi ja esitti Ateneumin taakse Liittopankin kanssa samankorkuisia ja ulkoasultaan yhtenäisiä rakennuksia. Liittokadulle Ateneumin takana johti Liittopankin läpi pankkisalien reitti. Sen suuntaisena on piirretty Aikalan ja Salaman tonttien läpi kaksi kauppakujaa, jotka jatkuvat Aleksanterinkadun toisella puolella korttelien läpi Esplanadille.[48] Ehdotuksen mielenkiinto on näkemyksessä korttelien sisäisten kauppakujien halkomasta citystä ja yhteisestä kaupunkikuvasta. Blomstedt kehitteli ideaa citykorttelien saneeraamisesta julkisten kauppakujien verkostolla vielä 1935.[49]

1950-luvun lopulla Aikalat palasivat uudisrakentamissuunnitelmaan, jonka arkkitehti Eliel Muoniovaara sai laadittavakseen (1957-61). Sen pohjalta valmistui Aikatalo 1961. Muoniovaara teki vielä 1980-luvulla piirustukset Ateneuminkujan kattamiseksi.[50]

Raken tavaratalo 1930-33

Helsingin Rakennusaineliike osti 1917, myytyään Raitti-pasaasin tontin,[51] Helsingin komeimpiin liikerakennuksiin kuuluvan 1913 valmistuneen Keskuskirjapainon talon Bulevardin ja Erottajan kulmatontilta. Sen suunnittelija Lars Sonck oli yhdistänyt Keskuskirjapainon rakennuksen F.A. Sjöströmin piirtämään ns. saksalaisen tyttökoulun taloon.[52] Sonckin jylhän tumma tiilimuuri ”egyptiläisine” kolossaalipylväineen liittyy Sjöströmin rikkaaseen uusrenessanssiarkkitehtuuriin. 1930-luvun myötä fasadit saivat uuden kerrostuman neonputkikylttien, valokatosten ja Finnen reliefien muodossa. Sisälle rakentui tavaratalo.

Helsingin Rakennusainekauppa Oy siirsi pääliikkeensä tänne Sonckin suunnittelemien muutostöiden jälkeen 1920;[53] kadulle avautui jo valmiiksi myymälöitä.[54] Myyntipaikka kaupungin keskustassa oli hyvä, mutta vaiheittain rakentunut kokonaisuus pitkine käytävineen ja korkeuseroineen kaikkea muuta kuin edustava. Sonck suunnitteli 1920-luvulla Erottajankadun ja kulman pikkumyymälöiden yhdistämisen myymälähuoneistoksi. Laajennettaessa liikettä 1930-luvun alussa Vähäkallio uudisti tiloja apunaan Veikko Leistén. Vaihe vaiheelta selkeytettiin sisätilojen labyrinttiä yhtenäiseksi myymälätilaksi, kohden kaupunkitavaratalon ihannetta; tuotevalikoima käsitti taloustavarat, matot matkailutarvikkeet, urheiluvälineet, leikkikalut sekä työkalut ja rakennustarvikkeet.[55] Bulevardin puoleiset myymälät yhdistettiin entisten huoneistojen kanssa portaiden välityksellä ja pohjakerroksen kautta. Kadulta avattiin entisten näyteikkunoiden paikalle sisäänkäynnit myymälätiloihin. Bulevardilla

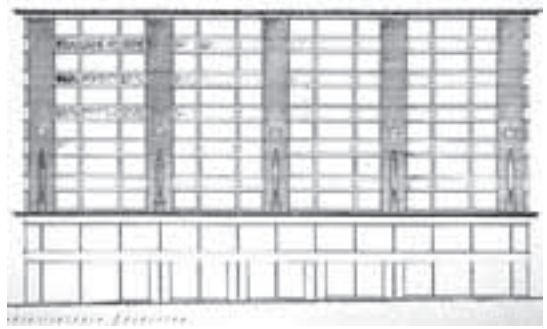

235

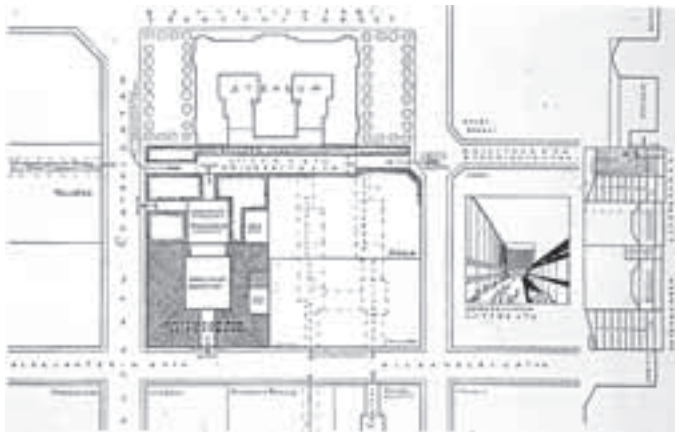

236

237

235. Suunnitelma Aikalan liiketaloksi, julkisivu Mikonkadulle. SRM.
236. P.E. Blomstedt Liittopankin laajennussuunnitelma. ARK 1930 Liite, 27.
237. Rake-tavaratalon pääsisäänkäynti Erottajalla. ARK 1933, 44.

238

muutettiin ulko-ovien paikkoja. Vuonna 1933 yhdistettiin edellisissä vaiheissa syntyneet ”hevosenkengän päät” piharakennuksen kautta toisiinsa. Myymälä oli nyt ympyränkaltainen, *sitä sopi kiertää miten kukin parhaaksi näki.”*[56]

1930-luvulla muodistettu julkisivu näyttäytyi liikkeen mainoksena lennokkaine, neonputkin valaistuine katoksineen ja valokirjaimineen. Myymälätiloista oli saatu hyvinkin moderneja vaikeista lähtökohdista huolimatta. Sisustuksissa korostettiin portaiden kaarevia muotoja, käytettiin voimakkaita värejä, pallolamppujen alla kiiltelivät lasivitriinit. Tavaratalon kahviossa solisi suihkulähde, valoa tuli suuresta kattoikkunasta ja se suodattui aukon kautta alempaan kerrokseen.[57] Valoaukon aihe toistui sittemmin Alkon pääkonttorissa.

Leistén, Raken ”rakennustaiteellinen avustaja”[58] suunnitteli tavaratalon viimeisen laajennusvaiheen 1938-41 omissa nimissään.[59] Muutosten sarja kiinteistössä on jatkunut monenkirjavana, mutta Raken pääkonttori toimii edelleen talossa.[60] Vähäkallion ja Leisténin julkisivumuutokset ja sisustukset ovat hävinneet uusien muutosten alta. Jäljellä ovat Gunnar Finnen graniittiset reliefit Bulevardin sisäänkäyntien luona. ”Raken kulma” oli aikanaan harvinaisuus: moderni erikoistunut tavaratalo näyttävine sisustuksineen ja kahvioineen.[61]

239

Vähäkallio liikerakennusten suunnittelijana

Esiteltyjen liikerakennusten suunnittelun aikaväli on pitkä ja niiden rakennustyypit vaihtelevat. Komeus ja uudenaikaisuus oli kaikissa tavoitteena. Vähäkallio ymmärsi liikeyritysten halun houkutella asiakkaita tasokkaalla arkkitehtuurilla. Selvää on hänen kiinnostuksensa Helsingin cityn liikerakentamiselle tarjoamiin mahdollisuuksiin. Harva arkkitehti lienee laatinut ehdotuksia niin monelle Helsingin liikekeskustan tontille kuin Vähäkallio. Aluksi tämä kiinnostus näyttäytyi innostuksena pasaaseihin, sitten moderneihin kaupunkitavarataloihin. Myös Kino-Palatsi, elokuvateatterit ja uimahallisuunnitelmat käsittivät liiketiloja.

240

241

238. Raken myymäläkerros. Vaiheita 1937, 151.
239.Vähäkallion toteutumattomia suunnitelmia Helsingin ydinkeskustaan. Karttapohjan käsittely Heta Timonen. 1. Ida Aalberg-teatteri 1912; 2. Uima- ja voimistelulaitos Uuden Ylioppilastalon taakse Väinö; Leanderin kanssa 1913; 3. Raitti-pasaasi 1913 Elias Paalasen kanssa, suunnitelmia n. vuoteen 1916; 4. Stockmannin tavaratalokilpailu 1915-16, nimimerkki "Stockmannska tornet"; 5. Fennian liiketalokilpailu 1919; 6. Aikalan liiketalo Mikonkatu 6, 1922, 1928-29; 7. Muutos Fabianinkatu 10:een 1924; 8. Suomi-Filmin kutsukilpailu Bulevardi 12, 1925; 9. Elokuvateatteri Alhambra n.1925 (Yrjönkadun uimahalli 1928-30); 10. Kino-Palatsi 1928-30; 11. Pasaasi Vanhan ja Uuden ylioppilastalon väliin 1930
240. Näkymä Raken lasi -ja porsliiniosastolta kohden kahviota. Valokuva Sundström, SRM.
241. Raken rauta- ja porsliiniosasto. Vaiheita 1937, 107.

242

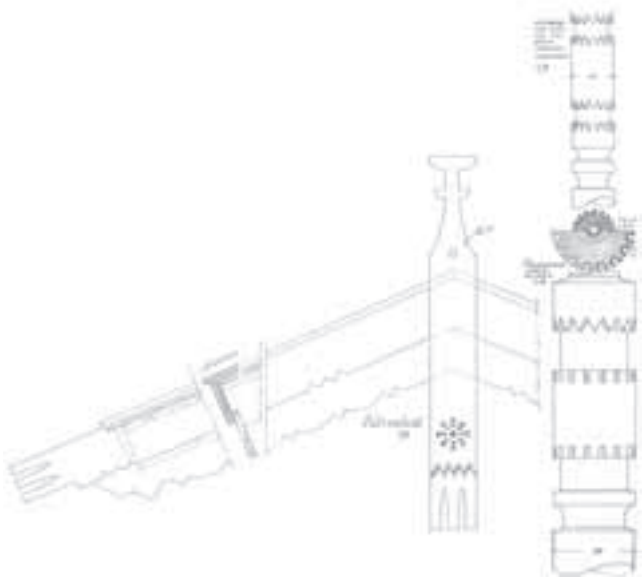

243

7 Hotellit

Kaupunkihotellit ovat vanhastaan palvelleet mm. liikematkalaisten tarpeita ja tarjonneet ravintolapalveluja myös kaupunkilaisille. Kotimaan matkailu historiallisten ja luonnonnähtävyyksien äärelle vauhdittui kun Suomen Matkailijayhdistys perustettiin 1887 herättämään sekä omissa kansalaisissa että ulkomaalaisissa mieltymystä matkustukseen Suomessa ja helpottamaan sitä.[1] *Yhdistys pyrki parantamaan matkailuolosuhteita liikenteen ja majoituksen osalta, saaman aikaan matkailukirjallisuutta ja tekemään Suomea tunnetuksi ulkomailla.*[2] *Itsenäistyneessä Suomessa yhdistyksellä oli pitkään päävastuu matkailun valtakunnallisesta suunnittelusta, markkinoinnista ja käytännön toteuttamisesta. Yhdistys toimi vuoteen 2001.*[3] *Harri Hautajärvi kuvasi lisensiaatintyössään Lapin matkailurakennuksista Matkailijayhdistyksen toimintaa ja Vähäkallion suunnitelmia Lappiin. Niiden osalta tukeudun paljolti hänen työhönsä.*[4]

Kotimaan matkailu ja matkailurakentaminen oli erityisen vilkasta 1930-luvun viimeisinä vuosina, juuri ennen maailmansotaa; liikenneolot olivat parantuneet sekä tiestön kunnon että vilkastuneen bussiliikenteen ja kohonneen henkilöautojen omistuksen myötä. Elintaso oli nousussa ja kotimaan matkailua propagoitiin, se oli suorastaan osa isänmaallista kasvatusta; Matkailijayhdistykseen kuului 1939 yli 25.000 kansalaista.[5] *Autoturistit alkoivat 1930-luvulla suosia erähenkistä retkeilyä ja telttailua, mihin vaikutti myös liikunnan korostunut merkitys kansankasvatuksessa.*[6] *Ulkomaiset turistitkin lisääntyivät: vuonna 1937 todettiin Suomeen saapuvan vuosittain kymmeniätuhansia matkailijoita Skandinavian maista, Länsi-Euroopasta ja valtamerten takaa.*[7]

242. Kilpisjärven retkeilymaja valmistui 1937. Kilpisjärven retkeilymaja.
243. Karjalaishenkistä detaljointia 1930-luvun lopun luonnoksessa. Tolvajärven retkelymajaksi Taipaleelle, Laatokan Karjalaan. SRM.

244. Fotomontaasi Pallastunturin hotellista. SRM.

245

246

247

245. Luonnos Hetan matkailumajan saunaksi noin 1936.
Vähäkallion ehdotus Hetan matkailumajaksi ei toteutunut. SRM.
246. Kolin matkailumaja valmistui 1930. Valokuva Runeberg, SRM.
247. Kolin matkailumaja. Suomen rakennustaidetta 1932, 80.

Toimeksiantajana Matkailijayhdistys

Matkailijayhdistyksen laaja ja arkkitehtuuriltaan merkittävä rakennussuunnittelu sai alkunsa Yleisten Rakennusten Ylihallituksen toiminnasta.[8] Kahden instanssin keskinäinen suhde matkailurakennusten suunnittelijoina säilyikin pitkään horjuvana. Ylihallitus suunnitteli ja rakennutti yhdistyksen matkailurakennuksia, sillä niiden suunnittelua pidettiin isänmaallisena toimintana. Lopulta toiminta paisui niin suureksi, että valtiolle jäi enää kustantajan asema. Ylihallituksessa matkailurakennuksia piirtänyt ylitirehtööri Yrjö Sadeniemi johti vuoteen 1928 matkailurakennuksia käsittelevää toimikuntaa, jonka muut jäsenet olivat Väinö Vähäkallio ja matkailijayhdistyksen sihteeri Wolter Stenbäck.[9] Ilmeisesti sen tuloksena Ylihallituksen ulkopuoliset arkkitehdit alkoivat suunnitella Matkailijayhdistykselle, Vähäkallio ennen muita. Osa matkailurakennuksista piirrettiin edelleen Ylihallituksessa. Matkailijayhdistyksen tiloissa oli piirustuspöytä arkkitehtia varten.[10] Yhdistyksen rakennustoiminta keskittyi ennen toista maailmansotaa suureksi osaksi Lappiin,[11] joka muuttui 1920-luvulla Petsamon tietöiden myötä luoksepääsemättömästä erämaasta matkailukohteeksi.[12] Matkailijayhdistys aloitti 1923 toimintansa Petsamossa, kolttien eksoottisessa asuinpaikassa.

Vähäkallio toimi Matkailijayhdistyksen arkkitehtina 1920-luvun lopulta vuoteen 1936. Vähäkallion toimistossa piirrettiin tällä jaksolla paljon Matkailijayhdistykselle, mutta ei kaikkia sen rakennuksia.[13] Hänen käsialaansa olevat Ivalon ja Kolin matkailumajat valmistuivat 1930.[14] Niiden ulkohahmossa oli ns. 20-luvun klassismia höystettynä kansanomaisin piirtein: hirsirunko, pieniruutuiset ikkunat ja punamullattu vuorilaudoitus.[15] Kolin näköalapaikan olivat tehneet tunnetuksi 1890-lähtien I.K. Inhan valokuvat, Eero Järnefeltin maalaukset ja Juhani Ahon reportaasit.[16] Matkailjayhdistys sai 1920 haltuunsa Kolin Ala- ja Ylämajat. Jälkimmäinen suunniteltiin uudestaan Vähäkallion toimistossa 1928-30. Sen alakerrassa oli iso hirsiseinäinen, talonpoikaisesti sisustettu halli avotakkoineen, seurustelutila, ”kirjoitushuone” ja ravintola keittöineen.[17] Vastavalmistunut Ylämaja esiteltiin komeasti Suomen Kuvalehdessä.[18] Se purettiin uuden hotellin tieltä 1960-luvun lopulla.[19]

Inarin matkailumajan (1935-1937) piirsi luultavasti Aulis Hämäläinen, joka piirsi 1935-36 Vähäkallion toimistossa Matkailijayhdistyksen rakennuksia. Hautajärvi luonnehtii suuren kaksikerroksisen rakennuksen tyyliä yhdistelmäksi funkista ja perinteistä talonpoikaista hirsirakentamista.[20] Aulis Hämäläinen piirsi Vähäkallion toimistossa myös pienen hirsirunkoisen, malkakattoisen Kilpisjärven matkailumajan (1937) ja samantyylisen Lohilinnan majan (1936).[21]

Pallastunturin hotellin (1936?-1938) työpiirustuksista vastasi Vähäkallion toimistossa Aulis Hämäläinen. Sisustuksen väreistä vastasi ja työmaata valvoi hänen vaimonsa, arkkitehti Meri Hämäläinen.[22] Pelkistetyn funktionalistinen valkoinen ”laatikko” sijoittui ylös tunturiin ja oli Suomen ensimmäinen hiihtourheiluun suunniteltu matkailurakennus.[23] Tunturiin suunnattua pääjulkisivua rytmittää säännöllinen sarja hotellihuoneiden ikkunoita. Julkisivusta ulkoni pitkällä nauhaikkunalla varustettu ravintola. Se päätyi keulamaisesti kaareutuen ja kannatti aurinkoterassia; kaartuva ravintolan muoto kuului funkiksen suosikkiaiheisiin.[24] Hotellin piirustukset esiteltiin Pariisin maailmannäyttelyssä 1937 ja Aulis Hämäläinen palkittiin niistä kultamitalilla.[25] Lappiin valmistuneista matkailurakennuksista hävittivät saksalaiset valtaosan 1944 syksyllä, myös Pallastunturin hotellin. Ainut jäljelle jäänyt Vähäkallion toimistossa suunnitelluista Lapin matkailurakennuksista on Kilpisjärven matkailumaja,[26] sekin toiseen paikkaan siirrettynä ja muutettuna.

Kun Vähäkallio nimitettiin rakennushallituksen pääjohtajaksi 1936 peri Aulis Hämäläinen hänen asemansa Matkailijayhdistyksen arkkitehtina.[27] Samoihin aikoihin Matkailijayhdistyksen suunnittelu ja rakennuttaminen laajeni talouden noususuhdanteen myötä: yhdistys lähti ostamaan ja rakentamaan hotelleja, retkeilymajoja ja ravintoloita, Lapin lisäksi Punkaharjulle,[28] Korpiselän Tovajärvelle, Kangasalan Vehoniemeen, Suursaareen, Airistolle ja Aulangolle.[29]

Rakennushallituksessa piirrettiin Matkailijayhdistyksen hotelleja Vähäkallion aikana. Keväällä 1939 avattiin Petsamossa rakennushallituksessa piirretty, kansainväliset vaatimukset täyttävä Kolttakönkään hotelli korvaamaan juhannuksen 1937 palossa tuhoutunutta majaa.[30] Nelikerroksinen, valkoiseksi rapattu funkishotelli oli sinänsä tyylikäs, mutta Harri Hautajärven mukaan suuren kokonsa tähden alueelle sopimaton, saadessaan läheisen kirkon ja kolttien majat näyttämään mitättömiltä. Sisustukset olivat näyttävät: vastaanottoaulan pylväät metallinhohteiset ja katossa tyylistä päätellen Bruno Tuukkasen koristemaalauksia, seurusteluhuoneessa sulavalinjaisia puukalusteita.[31] Myös Liinahamarin hotellin laajennus piirrettiin rakennushallituksessa.[32]

Neuvostoliitolle luovutetulle alueelle jäivät 1940 Matkailijayhdistyksen omistamat Tolvajärven matkailumaja Taipaleessa, Laatonkan Karjalassa sekä Suursaaren kasino ja vanha ravintola.[33] Tolvajärven karjalaistyyliseksi luonnehdittu maja valmistui 1939 Väinö Laurolan piirtämänä,[34] mutta Vähäkallio oli luonnostellut sitä. Hänen luonnostelemansa maja, jossa oli seitsemän makuupaikkaa, oli pyöröhirsirakenteinen ja pärekattoinen. Räystäslaudat, sisäänkäynnin ja kuistin pylväät olivat koristeellisesti leikattuja perinteiseen tapaan.[35] Tyyli oli paikallisen rakennustavan inspiroima. Se ennakoi 1940-luvun karelianismin aaltoa arkkitehtuurissa,[36] jota Kalevalan ”riemuvuosi”, suuret satavuotisjuhlat 1935 herättivät osaltaan.

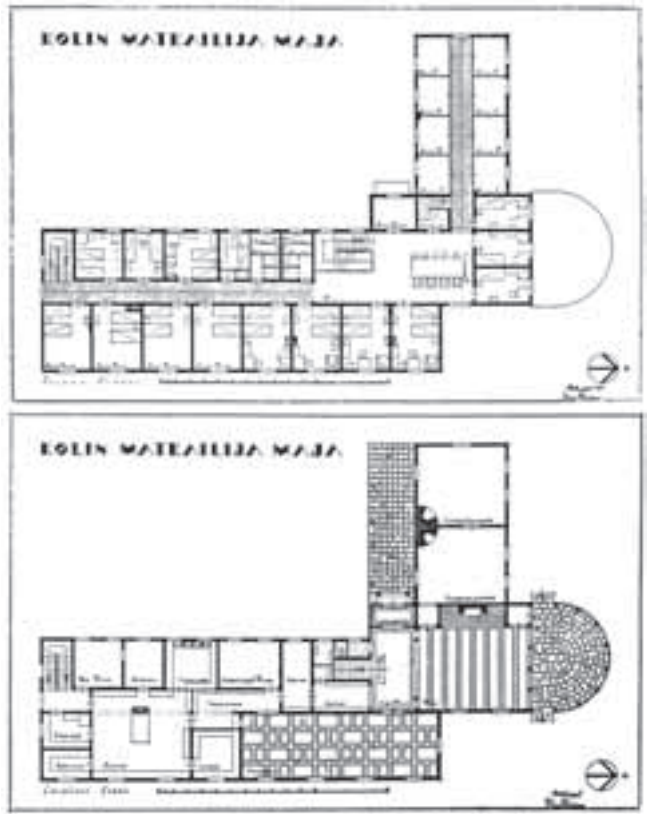

248

249

248. Kolin matkailumajan ensimmäinen ja toinen kerros. Suomen rakennustaidetta 1932, 80.
249. Inarin vuonna 1937 valmistunut matkailumaja. Valokuva Paula Wide, SRM.

250

251

252

250. Pienoismalli Pallastunturin hotellista. SRM.
251. Suursaaren 1937 valmistunut kasinorakennus 1930-luvun lopulla. MV.
252. Suursaaren kasinon ravintola 1930-luvun lopulla. MV.
253. Sisustuksen pehmeitä linjoja Kolttakönkään hotellin seurusteluhuoneessa. Valokuva Pietinen, MV.
254. Näkymä kohden Kolttakönkään 1939 valmistunutta hotellia Kittilässä. Valokuva Pietinen, MV.
255. Skansen-ravintola Oslossa on Suursaaren kasinon mahdollinen esikuva, Lars Backer 1925-27. Funktionalismen i Norden 1980, 80.
256. Paavonkulman talo Hämeenlinnassa valmistui 1928. Sen torniosaan sijoittui kaupunginhotelli. Hämeenlinna HM.
257. Lahden Seurahuoneen 1931 valmistunut ravintola- ja hotellirakennus 1940-luvulla. Lahden KM.

Legendaarisessa 1930-luvun lomaparatiisissa, nykyisin Venäjälle kuuluvalla Suursaarella, on edelleen pystyssä mutta pahasti ränsistyneenä Kiiskinkylän kasino.[37] Kasinon (1936-1937) luonnosteli arkkitehti Pirkko Kiianlinna (Wesamaa) Matkailijayhdistyksen sihteerin Wolter Stenbäckin pyynnöstä, mutta työ siirtyi Vähäkallion toimistoon Aulis Hämäläiselle.[38] Pitkänomaisessa, keulamaisesti kaartuvassa yksikerroksisessa volyymissä avautui 350-paikkainen tanssiravintola suurine ikkunoineen merelle. Kapeampi kaksikerroksinen volyymi käsitti toisessa kerroksessa majoitustiloja, joissa oli ”laivanikkunat”. Kasinon kepeä eleganssi, kaarevat funkismuodot ja ravintolan avoin tila muistuttavat Lars Backerin piirtämää Skansen-ravintolaa Oslossa (1927). Vähäkallio mainitsi arkkitehti- ja insinöörimatrikkelissa 1956 kasinon yhtenä päätöistään samoin kuin Pallastunturin ja Inarin matkailumajat.[39]

Vähäkallion toimiston ja rakennushallituksen matkailurakennusten suunnittelu on kiehtova ilmiö aatteena ja tyylillisesti. Matkailurakentaminen koettiin isänmaalliseksi tehtäväksi. Samalla uudet uljaat hotellit palvelivat 1930-luvulla vaurastunutta keskiluokkaa; yhä useampi halusi lähteä hiihtämään Lappiin tai purjehtimaan ja tanssimaan Suursaarelle. Mistä kertovat 1930-luvun jälkipuolen matkailun arkkitehtuurityylien vaihtoehdot, jotka käsittivät sekä talonpoikaisia ja kansallisia höysteitä että ”puhdasta funkista”? Oliko eri tyylit valittu erilaista käyttäjäkuntaa silmälläpitäen? Rakennettiinko suurimmat hotellit funkistyylisiksi houkuttelemaan kansainvälisiä matkailijoita?

253

Kaupunkihotellit

Vähäkallion toimistossa yksityisille rakennuttajille piirretyt kaksi kaupunkihotellia poikkeavat edellisistä sekä käytöltään että arkkitehtuuriltaan. Hämeenlinnan kaupunginhotelli sijoittui ns. Paavonkulman liike- ja kerrostalon (1928) tornimaiseen, viisikerroksiseen osaan ja pihasiipeen. Rikkaasti detaljoitu torni ulkonee muusta muuripinnasta ja hotellin sisäänkäynti sai siten näkyvyyttä.[40] Hotellin yhteydessä toimi ravintola.[41]

Lahden Seurahuoneen näyttävä, art deco -henkinen hotelli- ja ravintolarakennus (1931) oli kaupungin keskustassa Aleksanterinkadulla. Aikanaan upeasti sisustettu toinen kerros oli juhlakerros ravintoloineen, mikä näkyi fasadissa horisontaalina, voimakkaasti kehystettynä ikkunana. Kehys jatkui pystysuunnassa katutasoon ja loi mielikuvan suuresta sisäänkäynnistä. Vähäkallio mainitsi talon arkkitehti- ja insinöörimatrikkelissa 1948 yhdeksi päätöistään.[42] Seurahuone on menettänyt loistonsa kerroksen korotuksen sekä ikkuna- ja sisätilamuutosten myötä.[43]

255

256

254

257

258

8 Elokuvateatterit

Suomalaiset olivat filmihulluja jo 1900-luvun alussa, mutta 1920-luvulla heistä tuli viihdekulttuurin suurkuluttajia. Bruttokansantuote nousi koko vuosikymmenen ja hankittiin enenevästi kulutus- ja ylellisyyshyödykkeitä. Ensimmäinen kotimainen elokuva valmistui 1920, Yleisradio aloitti toimintansa 1926 ja miljoonan äänilevyn myynnin raja rikottiin 1929.[1] *Elokuvat välittivät moderniutta, jopa amerikkalaisia ihanteita. Tuontielokuvista oli vuonna 1928 jo 63% amerikkalaisia, jännitysfilmeistä melodraamoihin ja slapstick-komedioihin. Elokuva-Aitta välitti tähtikulttia kansalle, Elokuvalehteä lukivat intellektuellit.*[2] *Vähäkallio pääsi suunnittelijana varhain mukaan elokuvien imuun.*

259

Elokuvakaupunki Helsinki

Helsingissä koettiin jo 1910-luvulla ensimmäinen ”elokuvabuumi”, jolloin siirryttiin elokuvakaupunkina eurooppalaiseen eturiviin: saleja oli kolmisenkymmentä ja monet tunnettujen arkkitehtien piirtämiä.[3] Varhaisista salongeista komein, 780-paikkainen Maxim (nimeltään 1919-65 Kino-Palatsi) sisältyi sittemmin Vähäkallion Kino-Palatsi-suunnitelmaan ja purettiin Akateemisen Kirjakaupan tieltä. 1920-luvun puolivälissä koettiin seuraava ”elokuvabuumi”, näyttävinä edustajina Capitol (1926), Bio Athena (1928, Orion) ja äänielokuvia varten rakennettu Gloria (1929). Kausi päättyi talouslamaan 1930-luvun alussa.[4]

1920-luvun alkuun asti elokuvasaleja käytettiin varieteeteattereina, kokoillan elokuvien myötä loppui tämä salien oheiskäyttö. Saleissa oli sivu- ja takaparvet ja maksukykyisille mukavat aitiot. Suurissa teattereissa orkesteri soitti syvennyksessä säestys- ja taukomusiikkia, pienemmissä oli pianisti. Elokuvasalit koristeltiin kipsiornamentein, maalauksin ja päällekkäisin esiripuin.[5] Suosittiin voimakkaita värityksiä. Varhaiset salit valaistiin kattokruunuin, 1920- ja 30-luvuilla suosittiin listojen ja opaalilasien taakse piilotettuja valonauhoja. Istuimina kehiteltiin rivituoleja.[6]

Hienoimmissa teattereissa promeneerattiin väliajalla. Eteistilan ja lämpiöiden (“kävelyhallien”) yhteydessä sijaitsivat lipunmyynti, wc:t ja makeiskioski, suurimmissa teattereissa vaatesäilytystilat. Lämpiön lähellä oli usein kahvila tai ravintola.[7] Salien ja eteistilojen väliset tasoerot korostivat teatteriin tulon rituaalia, joka jatkui salissa valovärileikkeinä ja peräkkäin avautuvina esirippuina ennen esityksen alkua. Näyttävä tilasarja on säilynyt Capitol-teatterissa (1926).[8]

Äänielokuvan tultua Suomeen 1929[9] elokuvateatterit ja salit muuttuivat. Konehuoneisiin tuotiin soittimet ja vahvistimet ja valkokankaan taakse asennettiin kaiutin.[10] Saleista jäivät pitkien sivujen parvet pois, akustiikan tähden suosittiin salin muodoissa sektoria,[11] seiniä alettiin pyöristää ja verhoilla. Nitraattipitoiset filmit aiheuttivat vakavia teatteripaloja. 1929 annettuilla asetuksilla elokuvateatterien paloturvallisuudesta määriteltiin filminäyttötilan materiaalit, savunpoisto, ilmavaihto ja poistumistiet sekä salin poistumis- ja valaistusjärjestelyt.[12]

Uusi elokuvainnostuksen aalto toi Helsinkiin 1930-luvun lopulla funkisteattereita, näyttävimpinä Rex (1936), Savoy (1937), Ritz (1938), Adlon (1938) ja Sininen Kuu (1941).[13] Funkisteattereissa tavoiteltiin vapaasti virtaavaa tilasarjaa. Komea esimerkki on Lasipalatsin Rex, jonka kaksikerroksinen aula avautuu lasiseinien välityksellä ravintolaan ja sen terassille. Rexin salin teho perustuu pelkistettyyn arkkitehtuuriin: pilareihin, katon lamppurivistöihin ja teräsputkituolien mereen.

1910-luvulla teatterirakennukset oli sijoitettu usein kadun varteen

260

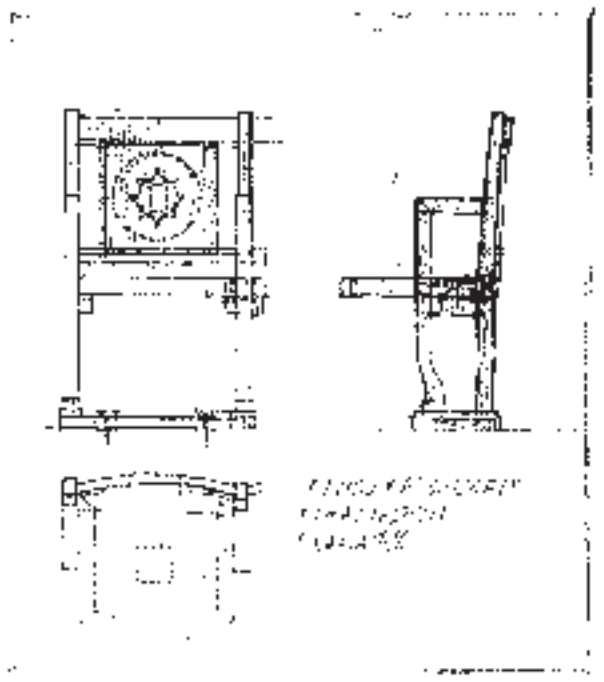

261

258. Paikannäyttäjät univormuineen olivat osa elokuviin tulon rituaalia. SEA.
259. Kaleva-teatteriin johtava portaikko. SEA.
260. Elokuvateatteri Kalevan sisäänkäynti. SEA.
261. Vähäkallion suunnitelma elokuvateatterin tuoliksi 1910-luvulta. SRM

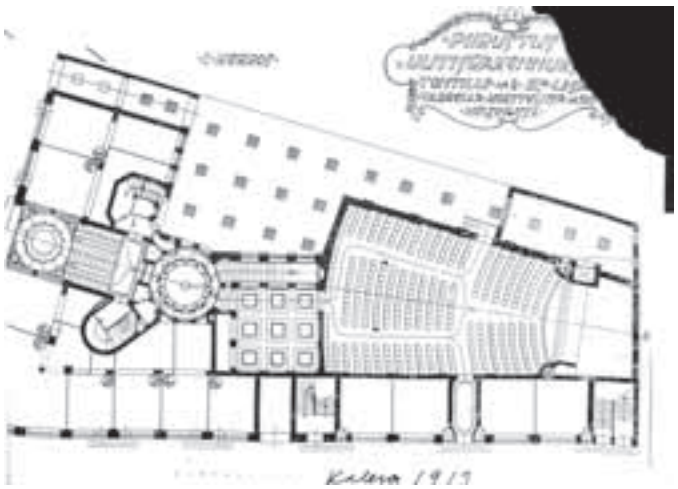

262

262. Elokuvateatteri Kalevan pohjakerros, suunnitelma 1913. RVV.

Kluuvikadun Maximin[14] tapaan. Pian elokuvasalit siirtyivät pois katulinjasta: pihasiiviksi (Corona, Atlantis), salirakennuksiksi pihoille (Maxim eli Kino-Palatsi), pihan alle (Bio Athena ja Ritz), kellariin (Adlon, Axa, Sininen Kuu ja Elysee). Teatterit sijoitettiin usein myymälärivistön taakse (Arena, Kaleva, Savoy).[15] Salien näkymättömyyttä kompensoitiin sisäänkäyntien mainosvitriinein, plakaatein ja hehkulamppukaarin; Lasipalatsin Rex oli poikkeus näkyessään kohokohtana rakennuksen julkisivussa.[16] Mainonta valloitti fasadeja neonkilvin 1930-luvun vaihteesta lähtien.[17]

Vähäkallion elokuvateatterit Helsingissä

Kaleva-teatteri 1913

Helsingin elokuvateatterit hakeutuivat 1910-luvulta lähtien 1960-luvulle kaupungin keskustaan, mutta työläiskaupunginosaan syntyi oma elokuvakeskus Hakaniemen torin ympäristöön.[18] Vähäkallio piirsi Hämeentielle suunnittelemansa Valiolan talon yhteyteen elokuvateatteri Kalevan. Sen ensimmäinen omistaja, kauppias August Sorjanen oli alkanut rakentaa teatteriketjua 1910 ostaessaan Thalia-teatterin Iso-Roobertinkadulta ja pian Kalevan. Hän liitti ketjuun sotavuosina salonkeja Helsingistä, Turusta ja Viipurista,[19] mutta myi vuoden 1918 lopulla elokuvateatterinsa Helsingissä yli miljoonan markan hinnasta Suomen Biografille.[20]

Vähäkallion piirustuksiin Valiolan teatteri on merkitty Kansan Biografina. Se nimettiin Kalevaksi aikansa monien suomalaiskansallisesti nimettyjen salien tapaan.[21] Salissa oli 646 paikkaa vuonna 1923. Komeasta Kalevasta muodostui sittemmin Suomi-Filmin kakkosteatteri Kino-Palatsin rinnalle; monet elokuvat saivat ensi-iltansa yhtä aikaa Kino-Palatsissa ja Kalevassa.[22]

Elokuvateatterin leveä sisäänkäynti oli syvennyksenä Valiolan talon pääfasadin keskiakselilla; sisäänkäynnin ympärille tiivistyi fasadin koristelu. (Valiolaa luonnehdittiin luvussa 3.4.) Elokuviin tultaessa noustiin ensin odottelutasanteelle. Kaarimuodot johtivat rotundaan, jonne avautui lippukassa ja joka nivelsi suunnanvaihdoksen siirryttäessä aulaan. Rotundan kupolin pyöreä muoto toistui sen mosaiikkibetonilattian kuvioinnissa. Ikkunoin valaistut portaat johtivat parvelle. Permannolle tultiin pohjaltaan neliömäisen lämpiön kautta.

Samat elementit kertautuivat tilasarjassa edettäessä: pylväsparit sisäänkäynnissä, eteishallissa ja salissa reunustaen näyttämöä paksuina kanneloituina puolipylväinä. Salin seiniä jäsensivät kartussikoristeiset pilasterit. Katon keskikenttää ja seinäpaneleita reunusti stukkolista. Sali valaistiin alunperin suurella kristallikruunulla.[23] Vähäkallion piirustus elokuvateatte-

rin tuoliksi, jossa on vaneriset nostettava istuin ja selusta rei´itettynä Thonet- tuolien tyyliin saattaa olla Kaleva-teatteriin tarkoitettu.[24]

Suurehkossa Kalevassa lienee ollut Helsingin ensimmäinen sektorin muotoinen sali, mitä pidettiin näkyvyyden kannalta hyvänä. Takaseinältään kaartuva sali oli alunperin jaettu kolmeen, edessä kahteen penkkirivistöön.[25] Kaksiosaisen, syvän parven yläosa ulottui lämpiön päälle. Orkesterisyvennyksineen ja lavoineen sali palveli myös varietee-esityksiä. Poistumistiet johtivat suoraan Kolmannelle Linjalle ja pihan kautta Hämeentielle. Rakenteellisesti sali oli epätavallinen kantaessaan asuinkerroksia; sen seinäkonstruktiona olivat muuripilarit.

Kalevan alkuvuosien historia tunnetaan hyvin. Sinne asennettiin Thomas Edisonin kehittelemät kinetofonit 1915 ja siellä esitettiin neljää elokuvapätkää äänilevyin säestettyinä. Sisällissodan aikoihin, jolloin elokuvien saanti oli hankalaa, esitettiin varieteeohjelmaa: elokuussa 1917 seurasivat toisiaan laulajat, ”asteikkoihminen” eli ”mies ilman luita”, kuplettilaulajat Oscar Nyström ja Alfred Tanner sekä kahden näyttelijän hupailu. Vuonna 1918 elokuvateatteri toimi sotasairaalana.[26] Teatteri lopetti toimintansa 1964[27] ja on muutettu bingohalliksi. Tilasarjasta ja koristelusta on säilynyt vain rippeitä.[28]

264

263

263. Kaleva-teatterin sisäänkäynnin rotunda. SEA.
264. Valiolan talo ja elokuvateatteri Kaleva, leikkaus 1913. RVV.

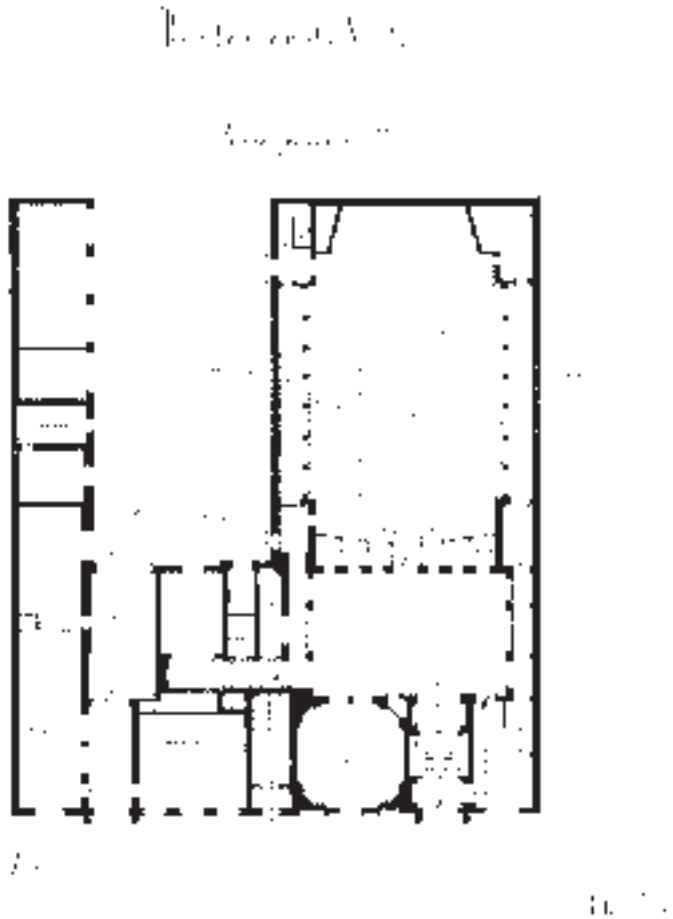

265

265. Suomi Filmin kutsukilpailu Bulevardi 12:een 1925, Vähäkallion ehdotus E-lux, ensimmäinen kerros. SRM.

Vähäkalliosta Suomi-Filmin suunnittelija

Merkittävät elokuva-alan yritykset Suomen Biografi osakeyhtiö ja Suomen Filmikuvaamo perustettiin samoihin aikoihin: 1918 ja 1919. Suomen Biografi osakeyhtiöstä tuli elokuvien maahantuojana ja teatteriketjun omistajana 1920-luvun alussa maan suurin yritys.[29] Suomen filmikuvaamon (nimi vuodesta 1921 Suomi-Filmi Oy) perusti näyttelijä-ohjaaja Erkki Karu,[30] joka onnistui nostattamaan yhtiönsä näytelmä- ja tilauselokuvien suhteen Suomen johtavaksi.

Suomi-Filmi ja Suomen Biografi osakeyhtiö yhdistyivät 1926 johtajanaan Karu; fuusioidun yhtiön nimeksi jäi Suomi-Filmi.[31] Kaupassa sille siirtyi maan suurin elokuvatoimisto ja kymmenen teatterin ketju maan suurimmissa kaupungeissa.[32] 1920-luvun puolivälissä kilpailu kuitenkin kiristyi elokuvarintamalla,[33] mikä näkyi Suomi-Filmin taloudellisina vaikeuksina vuonna 1928. Tilannetta kärjisti 1929 alkanut talouslama, joka tyhjensi teatterien katsomot samalla kun äänielokuva vaati kalliita uusia esityslaitteita. Yleisradiotoiminnan alkaminen pudotti sekin katsojamääriä.[34]

Vähäkalliosta tuli Suomi-Filmin luottoarkkitehti 1920-luvun puolivälissä hallituksessa istuvan Sorjasen tai toimitusjohtajan, Kaarlo Kairan kautta. Vähäkallio ja Erkki Karu ymmärsivät ehkä toisiaan samantapaisten sosiaalisten taustojen tähden, puusepän poikia kun olivat kumpikin.[35] Vähäkallion ura Suomi-Filmin arkkitehtina liittyi Karun johtajuuskauteen ja loppui Kino-Palatsi-hankkeen kaatumiseen 1930.[36] Hänellä oli hyvät edellytykset Suomi- Filmin suunnittelijaksi: kokemusta sisustuksista, kiinnostusta tekniikkaan ja liikevaistoa. Hän oli itsekin kiinnostunut elokuvateattereista liikehankkeina:[37] samoihin aikoihin hänen Suomi-Filmin teatterisuunnitelmiensa kanssa syntyi ”Alhambra”- elokuvateatterihanke nykyisen Yrjönkadun Uimahallin tontille. Sen osakkaisiin kuuluivat Kaarlo Kaira ja Vähäkallio, joka luultavasti laati suunnitelmat.[38]

Suomi-Filmin suunnitelma Iso Roobertinkadulle 1925[39]

Suomi-Filmin konttori muutti vuonna 1923 omaan kiinteistöön Iso Roobertinkatu 35-37:n matalaan puurakennukseen.[40] Yritys ryhtyi 1925 kaavailemaan suurteatteria Iso-Roobertinkadulle osana Vähäkallion suunnittelemaa asuinkerrostaloa.[41] Teatterisiipi sijoittui kerrostalon pihasiiveksi ja teatterin sisäänkäynti oli myymälöiden välissä. Arkkitehtuurissa tähdättiin komeaan tilasarjaan: portiikista tultiin kolmilaivaiseen aulaan, sivuilla lippukassat ja vaatesäilytykset. Korkean lämpiön kaarevilla seinillä olivat symmetrisesti parville johtavat portaikot. Salia kiersi kolmella sivulla kävelykäytävä; järjestely muistuttaa tukholmalaista Skandia-teatteria (1923).

Salissa on sivuaitiot ja orkesterisyvennys; 1500 paikkaa olisi tehnyt siitä Skandinavian suurimman.[42] Aitioparvien kierteispylväät kantoivat

”maurilaisia” kaaria; eksoottiset ja itämaiset aiheet levisivät juuri elokuvien välityksellä 1920-luvulla ja niitä suosittiin sisustuksissa.[43] ”Maurilainen” tyyliltään olisi varmaan ollut myös Alhambra-teatteri. Koristelussa tähdättiin varmaankin sellaiseen eksotiikkaan, jota vähän myöhemmin rakennettu suuri China-teatteri Tukholmassa edusti. Kaavailtu elokuvateatteri-asuintalohanke ei toteutunut,[44] sillä samana vuonna Suomi-Filmi muutti Bulevardi 12: een.[45]

Suomi-Filmin suunnitelma Bulevardille 1925

Suomi-Filmi omisti 1920-luvun puolivälissä piharakennuksen Bulevardi 12:ssa ja muutti toimistonsa kadunvarsirakennuksen kolmanteen kerrokseen 1925.[46] Tällöin järjestettiin oletettavasti kutsumuotoinen kilpailu rakennuksen uudistamisesta, johon liittyi elokuvateatteri. Ilmeisesti Suomi-Filmi havitteli koko talon omistusta.[47] Vähäkallio osallistui kilpailuun nimimerkillä ”E-lux”. Kilpailuohjelmaa ei tunneta, eikä ”E-luxin“ sijoitusta kilpailussa.[48] Oiva Kallio on mainittu kilpailun voittajaksi, mutta hänen ehdotustaan ei tunneta.[49]

Vähäkallion ehdotuksessa taloa jatkettiin elokuvateatteri-pihasiivellä, josta päästiin Uudenmaankadulle. Bulevardin varrella oli myymälöitä. Teatterin sisäänkäynnistä edettiin portaikon kautta kaksikerroksiseen eteishalliin. Sisäänkäyntiä reunustavat kahdeksankulmainen lämpiö (tupakkahuone) ja portaikko toisen kerroksen kahvilaan, vaatesäilytystiloihin ja parville. Yläämpiön yhteydessä on vaatetila ja lasiseinän erottamana kahvila.

Elokuvateatteri olisi ollut 900-paikkaisena Suomen suurin, sillä vasta 1939 avattiin 1000-paikkainen Metropol Kaisaniemenkadulla.[50] Salin pitkiä sivuja kiertävät aitiopaikat kolmessa tasossa. Leveä takaparvi on kaksiosainen. Suomi-Filmin lippulaivaksi ajateltu teatteri on Vähäkallion ehdotuksessa sijoitettu hieman epämukavasti vanhaan rakennukseen.

Elokuvateatteria ei rakennettu, kun Suomi-Filmi ei muuttanut Bulevardille. Se hallitsi vain talon kolmatta kerrosta, jossa oli Erkki Karun loistelias virka-asunto vuoteen 1933 ja tämän jälkeen Suomi-Filmin konttori vuoteen 1989.[51]

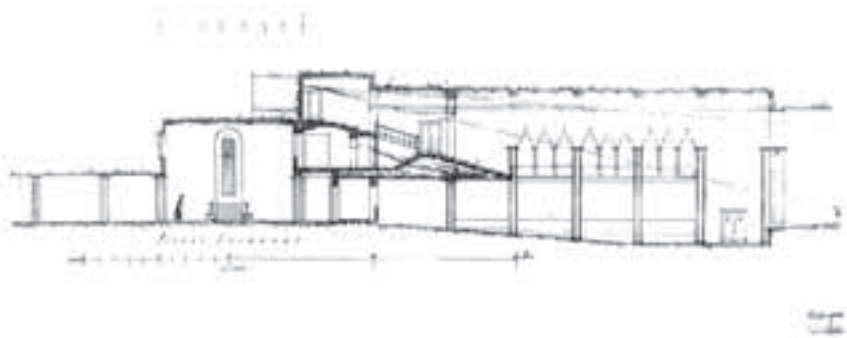

266

267

266. Suunnitelma elokuvateatteriksi Iso Roobertinkadulle 1925, leikkaus. SRM.
267. WSOY:n talo Bulevardilla. Valokuva AN.

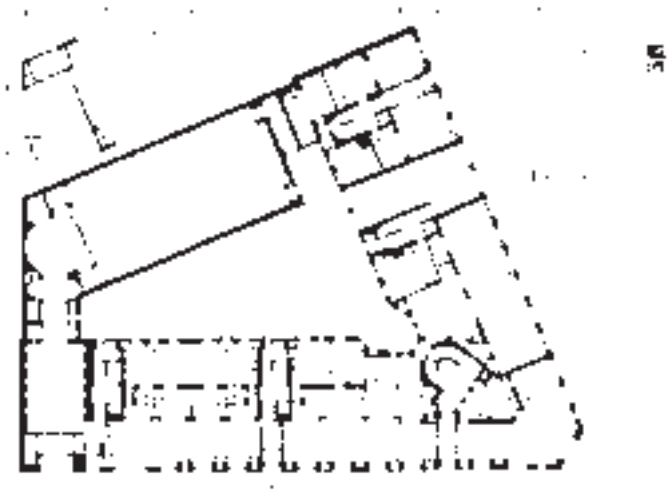

268

269

268. Joukolan talon pohjakerros ja elokuvateatteri sen osana, suunnitelma 1928. RVV.
269. Elokuvateatteri Atlantis. SEA.

Atlantis-teatteri Kapteeninkadulla 1929[52]

1930-lukuun tultaessa oli Helsingin elokuvateatteriverkko eriytynyt: ensi-iltateatterit sijaitsivat tiiviisti keskustassa ja kortteliteatterit rakennettiin hieman etäisempien alueiden pääväylien tuntumaan.[53] Suomi-Filmin suunnitelmat Roobertinkadulle ja Bulevardille sijoittuivat keskustaan, jossa oli jo sikermä elokuvateattereita.[54] Atlantis-teatteri Joukolan talossa, Kapteeninkatu 26:ssa oli sen sijaan kortteliteatteri. Kun Atlantiksen avaamisen aikoina ympäristön korttelit rakennettiin uusin korkein taloin, riitti katsojia teatteriin.

Joukolan taloon piirrettiin elokuvasali ennen kuin vuokralaisesta oli tietoa. Ensimmäinen tarjokas tilan vuokraajaksi oli yhdistys ”Koteja kodittomille lapsille”, mutta taloyhtiö onnistui saamaan mieluisamman vuokralaisen, nimittäin Biografinomistajain Filmivuokraamon ketjuun kuuluvan elokuvateatteri Atlantiksen.[55] (Nimellä Atlantis 1929-30, Hollywood 1930, Joukola 1930-84). Vähäkallio suunnitteli teatterin perushahmon. Biografinomistajain Filmivuokraamo tilasi arkkitehti Annikki Paasikiveltä teatterin sisustussuunnitelman:[56] värit, valaisimet ja kalusteet.

Teatterisali kääntyy rajaamaan pihaa matalana siipenä. Teatterin leveä sisäänkäyntisyvennys sijoittuu rakennuksen laitaan Kapteeninkadulle Sisäänkäyntiin liittyi ”reklaamivalo,”[57] luultavasti hehkulamppukaari. Sisäänkäynnistä johdattelee saliin nouseva tilasarja: eteistilasta pitkänomaiseen lämpiöön, jossa oli lippukassa ja sieltä portaikkoa pitkin pyöreään rotundaan. Portaikon välitasanne on tynnyriholvattu, rotundassa on kupoli. Rotunda kääntää kulkuakselin sulavasti kohden salia, mikä oli luontevaa tontin epäsäännöllisyyden tähden.

Tilojen väritys oli voimakas: eteishallissa kiiltävän musta ja punainen jäsennettynä seinäpilarien, kattopalkiston ja seinäkomeroiden mukaan, lattiassa punaruskea geometrinen laatoitus. Rotundan väritys oli punaruskea ja harmaa, mosaiikkibetonilattiassa oli art deco -henkinen geometrinen koristelu. Piilotettu valaistus tuli kupolin kattolistan takaa.[58] Huipennuksen muodosti elokuvasali. Seiniä jäsensivät uurroskoristeiset kentät ja valkokangasta reunusti pilasteripari. Harmahtavat seinät olivat tausta punasamettisille tuoleille, katon siniselle ja kullalle ja värivaloille. Wäinö Aaltosen seinämaalaukset Pegasos ja Atlantis (1930) kruunasivat kokonaisuuden.[59]

Pitkässä ja kapeassa salissa oli takaseinällä kaksi aitiota – permantoa hienommat aitiopaikat, usein samettiverhon takana, kuuluivat asiaan. Salin edessä oli orkesterisyvennys, sillä Atlantis oli pääkaupungin viimeinen mykkäelokuvien kauden ensi-iltateatteri, jossa elokuvia säesti orkesteri. Atlantikseen hankittiin kuitenkin nopeasti äänilaitteet,[60] sillä ääni-

elokuva tuli Suomeen pian teatterin avattua 1929. Vuonna 1962 teatterissa oli 462 paikkaa.[61]

Elokuvateatteri Joukolassa toimi vuosina 1935-36 maineikas elokuvakerho Projektio, jossa oli mukana kulttuurihenkilöitä kuten Alvar Aalto, Nils-Gustav Hahl, Maire ja Harry Gullichsen.[62] Teatterin suuri korjaus Elokuva-arkistoa varten 1979 muutti hieman tilajäsennystä.[63] Viisi vuotta myöhemmin elokuvateatteri sulki ovensa. Salin nykyinen käyttäjä on KOM-teatteri.[64] Korjaukset ovat karsineet koristelua ja peittäneet salin alkuperäiset värit, lämpiön jäsennys ja väritys vastannee alkuperäistä.

271

Ei- kaupallisia elokuvasaleja Helsingissä

Elokuvien lumo ja varmaan myös suomalainen kiinnostus teknisiin innovaatioihin tekivät Helsingistä varhain elokuvakaupungin ja levittivät pikkukaupunkeihimme kattavan teatteriverkoston. 1930-luvulla moniin kouluihin ja puolustusvoimien tiloihin[65] saatiin mahdollisuudet näyttää elokuvia, elokuvasta tuli propagandaväline. Elannon 1928 valmistuneen pääkonttorin juhlasalin yhteydessä oli ”elokuvain näyttöhuone”[66] – lieneekö Tannerin vai Vähäkallion vaikutusta.[67] Vähäkallion suunnittelemassa Ammattienedistämislaitoksessa (1931) auditorio oli elokuvateatteri, opetettiinhan koulussa elokuvakoneen käyttäjiä.[68] Suomalaisen Yhteiskoulun juhlasaliin (1937) liittyi konehuone elokuvien näyttämiseen.[69]

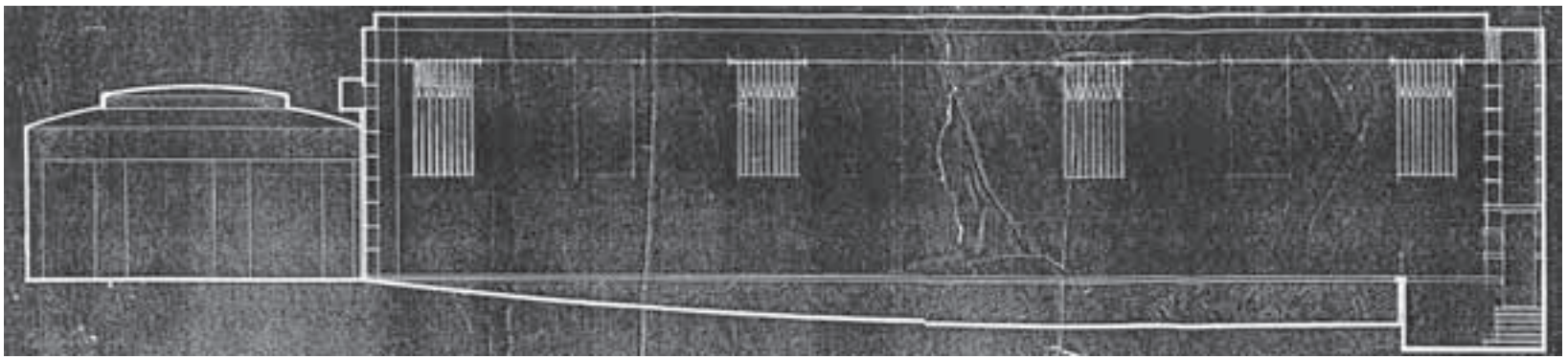

270

270. Vähäkallion jäsennystä Joukolan talon elokuvateatterin seiniin, noin 1928. Asunto Oy Joukola.
271. Näkymä elokuvateatteri Atlantiksen rontundasta sisäänkäyntihalliin. SEA.

272

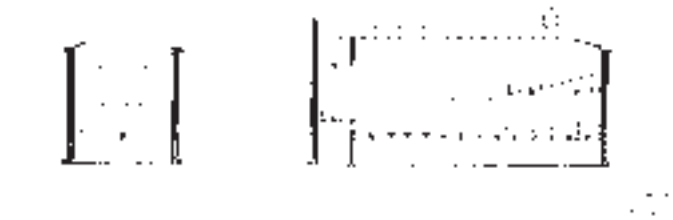

273

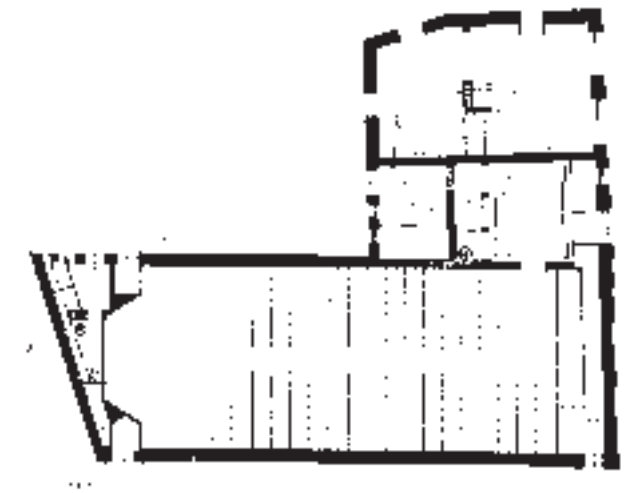

274

272. Elokuvateatteri ja asuintalo Raumalle, julkisivut 1927. Rauman RV.
273. Leikkauksia elokuvateatterista Raumalle,1927. Rauman RV.
274. Elokuvateatteri ja asuintalo Raumalle 1927, pohjakerros. Rauman RV.

Helsingin ulkopuoliset elokuvateatterit

Filmiyhtiöt Suomi-Filmi, Adams ja Kinosto käyttivät paljon pääkaupungin arkkitehteja Helsingin ulkopuolisten teatterien suunnitteluun, mutta myös osin paikallisia.[70] Pikkukaupunkien teatterit rakennettiin pihasiipinä uudisrakennuksiin, joskus myös yksittäisinä rakennuksina kadun varteen.[71]

Fennia Raumalla (1926-1927)[72]

Vähäkallio piirsi elokuvateatteri Fennian (1926-1927) Raumalle pääkaupungista käsin, sillä pohjapiirrokseen on merkitty *rakennusmestari Virtasen plaanien mukaan muovaellut Väinö Vähäkallio*. Teatterin omisti Vähäkallion ystäviin kuulunut teollisuusmies, sahanomistaja Aatos Ranta.[73]

Rapattu, L:n muotoinen rakennus sijaitsee puiston reunassa, vanhan Rauman laidalla. Suunnitelmassa elokuvasalisiipi liittyy kolmikerroksiseen asunto-osaan. Rakennuksen volyymit ovat kuutiomaisia. Ulkoarkkitehtuurissa on leikitelty 1920-luvulla yleisillä aiheilla: asunto-osaa kruunaa balusterin reunustama telttakatto. Elokuvasalin ikkunat ovat pyöreät, asuntojen kuusiruutuiset ja ullakolla on lunetit. Teatterin sisäänkäyntiä korostetaan rakennuksen korkuisin kehyspilasterein, ornamentein ja sirolla baldakiinikatoksella. Elokuvasalin tuuletustorvi oli kruunattu spiiralla ja kuunsirpillä. Rakennuksen ulkoasu huokuu eksotiikkaa pienissä puitteissa.

Pohjakerroksessa on teatterin eteinen: uuni salin lämmitykseen, portaat parvelle, lippukassa ja pääsy konehuoneeseen, yläkerran asuntojen portaikkoon. Pitkänomaista elokuvasalia jäsentävät pilasterit ja nissit. Permannolla on 282 paikkaa ja puurakenteisella parvella 128. Näyttämön takaseinällä on valkokangas. Salin sisäkatto on kaareva holvi, vesikaton ollessa puolittain aumattu.

Teatteri oli viehättävä pieni helmi, mutta rakennuksen ulkoasu on muuttunut voimakkaasti. Salin päälle rakennettiin 1939 asuntokerros.[74] Elokuvateatterin lopetti toimintansa 1990-luvun alussa.[75] Elokuvasali tuhottiin 2000-luvun vaihteessa jakamalla se kahdeksi kerrokseksi, joista alempaan tuli myymälätiloja. Kumpaankin kerrokseen avattiin uusia ikkunoita.[76]

Kino-Palatsi Kotkassa 1930[77]

Vähäkallion Kotkan Keskuskadulle suunnittelema kuusi-, osin seitsenkerroksinen rapattu Kotkanlinnan asuin- ja liiketalo on torneineen Kotkan näyttävimpiä 1920-luvun rakennuksia. Kino-Palatsin teatteri sen pihasiipeen valmistui 1930.[78] Sisäänkäynti on rakennuksen pitkältä sivulta.

Väljään teatteriaulaan noustaan jyrkkää ja kapeaa, rappauskoristein, peilein ja art deco -henkisin maalauksin koristeltua portaikkoa. Aulan voimakasväriseen – punaista, vihreää ja kultaa – koristeluun kuuluu katon geometrinen rimoitus sekä porrastuvia aiheita ja aukotuksia seinämissä. Teatteri oli suuri. Muodoltaan pitkänomaisessa salissa oli alunperin noin 600 paikkaa ja takaparvi. Lattia vietti kohden valkokangasta.[79] Sali suunniteltiin myös varieteekäyttöön ja sen edessä oli orkesterisyvennys. Äänielokuva tuli kuitenkin heti salin valmistuttua. Salin leikkauspiirustus, jossa osoitetaan konehuone ja ilmanvaihtojärjestelyt, heijastaa vuoden 1929 paloturvallisuusmääräyksiä.[80]

Teatteri säilyi alkuperäisasussa ainakin 1980-luvun puoliväliin,[81] mutta muutetiin ravintolaksi. 1990-luvulla, korjattaessa tiloja takaisin elokuvateatteriksi omistaja pyrki entistämään portaikkoa, aulaa ja salia, mm. palauttamalla koristemaalauksia.[82] Salin kokoa ja muotoakin on muutettu,[83] mutta teatterin tilasarja ja koristelu ovat koettavissa. Portaikon ja aulan koristelu, samoin salin seinien jäsennys on säilynyt: alaosassa harkotettu sokkelikerros, yläosassa profiileja esittävien grisaille-maalausten ja korkeiden lampettivalaisinten jäsentämä seinäkenttä. Lampetit on tehty pingottamalla sorvattuihin puukehyksiin harsokangasta.

Kaksi elokuvateatterisuunnitelmaa Lahteen 1929

Vähäkallio suunnitteli vuonna 1929 Lahteen Aleksanterinkadun kortteliin kaksi variaatiota elokuvateatterista, pienemmän yhdelle tontille, isomman kolmelle.[84] Pienemmässä suunnitelmassa Aleksanterinkatu 16:een U:n muotoinen rakennus sijaitsee kulmatontilla, kaksi sivuista on palomuureja. Kaduille avautuu myymäläikkunoiden sarja ja teatterin korkea sisäänkäynti. Teatterisali on pihasiipenä maanpäällisen autotallin päällä. Käynti saliin on juhlava: eteishallissa symmetrisesti vaate- ja wc-tilat ja pylväiden reunustamat portaikot saliin, lattia geometrisesti jäsennettynä. Salissa on takaparvi, orkesterisyvennys ja lava. Rakennuksessa on pilarirunko.

Rakennuksen hahmossa sekoittuvat art decon henkeen klassisoivat ja modernit piirteet. Asunto-osan ikkunat on yhdistetty listoin vaakanauhoiksi 1920-luvun lopulla suosittuun tapaan, yksittäinen medaljonki koristaa muuria. Teatterin sisäänkäynti on monumentalisoitu kolmikerroksisella kehystetyllä ikkunalla, katolla kruununa spiira.

Korttelin mittaisesta suunnitelmasta (kadunnumerot 12-16), on säilynyt julkisivupiirustukset. Pohjakerros avautuu myymäläikkunoin kadulle. Julkisivun keskustaan leikkautuu teatterin kehystetty sisäänkäynti, jonka yläpuoliset nauhaikkunat kertautuvat talon nurkissa. Symmetria, ikkunarivistöt ja massiivinen sisäänkäynti tekevät talosta hahmoltaan raskaan. Suunnitelma ei toteutunut, vaan Vähäkallio suunnitteli 1931 Aleksante-

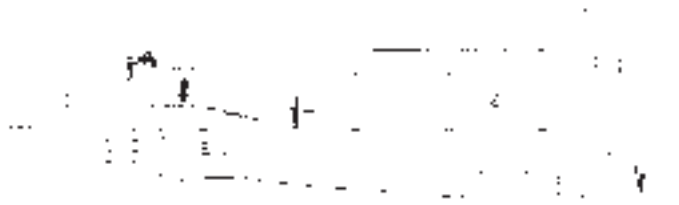

275

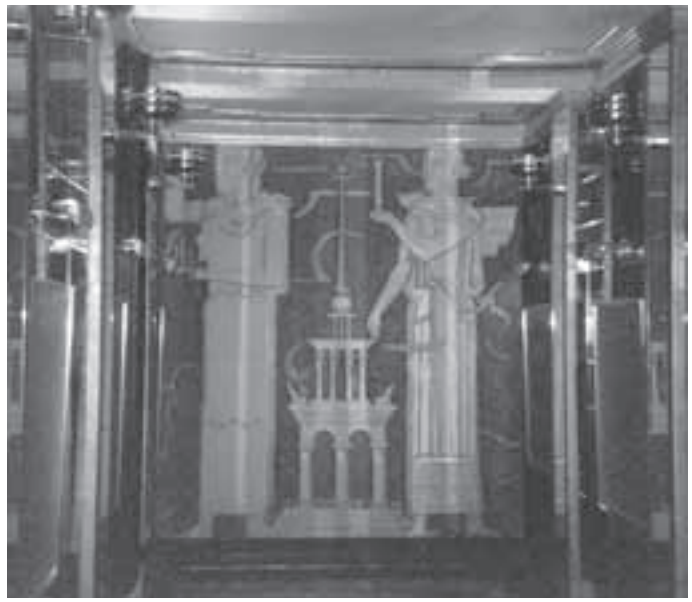

276

275. Kino-Palatsi-teatteri Kotkassa, leikkaus, luonnos 1920-luvun lopulta. SRM.
276. Kino-Palatsi Kotkassa avattiin 1930. Sisäänkäyntiportaikon koristemaalauksia. Valokuva Raili Lehtonen 2003.

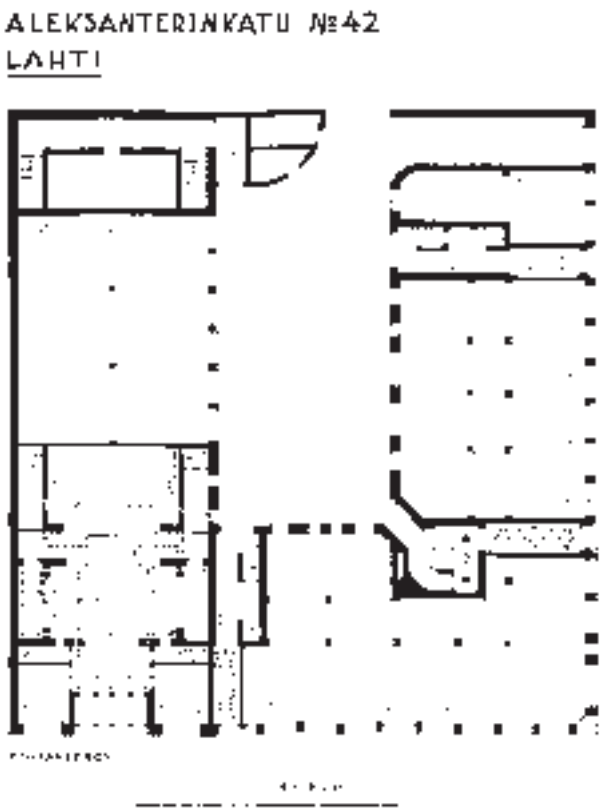

277

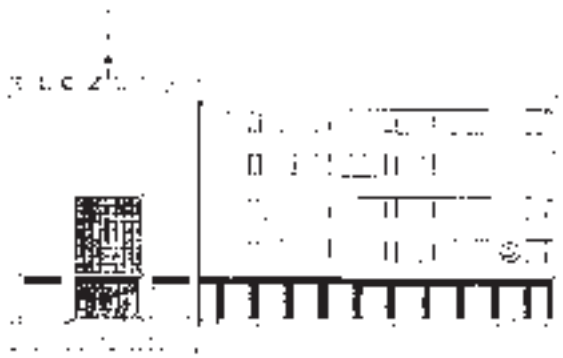

278

rinkatu 14:ään Lahden Seurahuoneen ravintolan ja hotellin. Elokuvateatterin ja Seurahuone-suunnitelmien tilaajat lienevät samoja, yhtenä Rake Oy. Tutkittiin ilmeisesti erilaisia rahoitusmahdollisuuksia ja rakennusyrityksiä.[85]

Vähäkallio elokuvateatterien suunnittelijana

Kallioon 1913 valmistunut elokuvateatteri Kaleva toimi 1920-luvulla Vähäkalliolle suosituksena elokuvateatterien suunnitteluun. Hän piirsi teattereita Suomi-Filmille ja yksityisille Helsinkiin, Raumalle, Kotkaan ja Lahteen; neljä toteutui. Vähäkallio oli itsekin osakkaana elokuvateatterihankkeessa nykyisen Yrjönkadun uimahallin tontille.

Vähäkallio lienee aikansa tuotteliaimpia elokuvateatterien suunnittelijoita, vaikka suunnitelmista suuri osa jäi paperille. Teatterien tyylillinen vertailu aikalaisiin ei ole helppoa, helpompaa on todeta suunnittelun volyymi. Jäljellä olevat teatterit ovat kokeneet radikaaleja korjauksia ja käyttötarkoituksen muutoksia. Koristelut eivät aina näy suunnitelmissa ja valokuvat ovat mustavalkoisia. Kaleva edustaa tyyliltään 1910-luvulle ominaista klassismia, Rauman Fenniassa ja Kotkan Kino-Palatsissa oli art deco -aineksia. Helsingin Kino-Palatsi-suunnitelman aulassa oli funkiksen virtaviivaisuutta, vaikka Bio Rexin tai Savoyn kaltaista funkisteatteria Vähäkallio ei suunnitellut. Yhteistä Vähäkallion elokuvateattereille ovat komeat saleihin johdattelevat tilasarjat, rotundamuodot liittämässä sisäänkäyntejä saleihin muodoltaan epäsäännöllisillä tonteilla ja huolella punnittu koristelu.

Suomalaisten elokuvateatterien arkkitehtuurista on toistaiseksi kirjoitettu vähän.[86] Rakennustyyppi on koettu ehkä liian populääriksi ja sisustuksiin usein liittynyttä ja kaupalliseksi miellettyä art deco -sävyä on vierastettu. Elokuvateatterit edustivat kuitenkin aikansa teknisten haasteiden avantgardea näkyvyyden, akustiikan, ilmanvaihdon ja paloturvallisuuden osalta. Komeat sisustukset koettiin keinoksi houkutella yleisöä.[87]

279

280

277. Elokuvateatteri ja asuintalo Lahteen, pohjakerros 1929. SRM.
278. Elokuvateatteri ja asuintalo Lahteen, julkisivu Aleksanterinkadulle 1929. SRM.
279. Elokuvateatteri ja asuintalo Lahteen 1929, kolme tonttia käsittävän suunnitelman julkisivu Aleksanterinkadulle. SRM.
280. Elokuvateatteri Atlantiksen konehuoneen sisäporras. SEA.

281

9 Kino-Palatsin pilvenpiirtäjäunelma

Helsingin ydinkeskusta tiivistyi, kasvoi korkeutta ja kaupallistui 1920-luvulla. Liike-elämän vallatessa alaa oli matalasta rakennuskannasta pian jäljellä vain rippeitä. Stockmannin tavaratalo valmistui täyteen korkeuteensa 1930. Neon-mainosvalot syttyivät hehkumaan 1920-luvun lopulla. Valojen hohde suorastaan samastettiin nykyaikaan Olavi Paavolaisen ja Eeli Jaatisen valokuvaesseessä Helsinki by night Aitta-lehdessä 1929.[1]

Amerikkalainen kulttuuri vaikutti 1920-luvulla Suomeen Berliinin ja Pariisin kansainvälisen ilmapiirin kautta.[2] *Myös aikakauslehtien matkakuvaukset ja elokuvat välittivät sitä. Suomen teknisissä lehdissä kuvattiin pilvenpiirtäjien rakentamista jo 1910-luvulla,*[3] *1920-luvulla Chrysler Buildingin ja Empire State Buildingin työmaita.*[4] *Myös korkeisiin hissillisiin konttoritaloihin, joihin liittyi myymälöitä ja elokuvateattereita saatiin malleja Yhdysvalloista.*[5] *Merkittäviä malleja saatiin myös Tukholmasta Kungstornen- torniparista, Euroopan ensimmäisistä pilvenpiirtäjistä.*[6]

Vähäkallion Kino-Palatsi-suunnitelma kuvastaa 1930-luvun vaihteen näkemystä Helsingin citystä ja kiinnostusta pilvenpiirtäjärakentamiseen. Se heijastelee amerikkalaisia ihanteita ja Kungstornen-tornien antamia esikuvia. Kino-Palatsista käydyssä keskustelussa kuultaa suomalaisten yhtäaikaa innostunut ja pelokas suhde amerikkalaisuuteen.[7]

Suomalainen pilvenpiirtäjäkeskustelu 1920-luvun alussa

Arkkitehtikunta tunsi Eliel Saarisen Chicago Tribune-kilpailun (1922) menestyneen pilvenpiirtäjäehdotuksen[8] ja seurasi epäilemättä tukholmalaistornien kohoamista. Suomalainen pilvenpiirtäjäkeskustelu alkoi samoihin aikoihin Berliinin ja Chicago Tribunen tornikilpailujen kanssa 1922. Keskustelua pohjusti Sigurd Frosteruksen kirjoitus Arkkitehti-lehdessä 1921 Citymuodostumista Helsingissä. Koska keskusta oli muuttunut asuinhuoneistoista vapaaksi kauppakeskukseksi, rakennusjärjestystä tulisi muuttaa siten, että voitaisiin rakentaa tiiviimmin ja saada kaupunkikuvallisesti merkittäviin paikkoihin korkeita rakennuksia.[9]

Hän esitteli 1922 Arkkitehti-lehden artikkelissa Pilvenpiirtäjä kangastaa rakenteilla olevan Stockmannin tavaratalon laajennukseksi pilvenpiirtäjää Esplanadin ja Heikinkadun kulmaan.[10] Tornin kaupunkikuvallisilla ansioilla olisi voitava ohittaa rakennusjärjestyksen kerroslukumääräykset. New Yorkin pilvenpiirtäjien vaikuttava siluetti oli lähtökohtana länsimaiseen haluun luoda torneilla kohokohtia suurkaupunkien näkymiin. Eurooppalainen pilvenpiirtäjä olisi kuitenkin nähtävä yksittäisenä raken-

281. Fotomontaasi Kino-Palatsisuunnitelmasta 1928. Näkymä Pohjoisesplandilta. SRM.
282. Pohjois-Esplanadin ja Hakasalmenkadun kulma 1960-luvulla. Sisäpihalle Kino-Palatsiin käytiin kahden talon välistä. HKM.
283. Kino-Palatsin elokuvateatterin sijainti. Antti Hannulan piirros.
284. Kino-Palatsin sali. SEA.

nustaiteellisena pääaiheena liikenneväylien perspektiiveille.[11] Tukholmassa oli jo rakenteilla kaksi pilvenpiirtäjää. Kristiania ja Kööpenhaminakin olivat valmistautuneet seuraamaan esimerkkiä.[12]

Artikkelia illustroivissa perspektiivikuvissa nousivat suorakulmaisessa tornissa ylemmät kerrokset kolmikerroksisen portiikin yllä vertikaalinauhoina kahdesssa vaiheessa porrastuen. Torni ei ulottunut korttelin nurkkaan vaan tavaratalon katon horisontaalit dominoivat rakennuksen hahmoa. Suunnitelmassa Eliel Saarisen Helsingin keskustalle 1910-luvulla esittämä näkemys vertikaalisesta, tasakorkeasta ja yhtenäistetystä kaupunkikuvasta[13] yhdistyi ajatukseen yksittäisestä rakennuksesta kaupunkikuvallisena polttopisteenä.

Pilvenpiirtäjäkeskustelu uinahti hetkeksi 1920-luvun alun talouslamaan. Oiva Kallion 1924 Töölön asemakaavakilpailun voittaneessa ehdotuksessa oli Heikinkadun päätteenä kaksoistornit,[14] ja jatkosuunnitelmassa 1927 oli 17-kerroksisia pilvenpiirtäjiä.[15] Amos Andersonin 1928 järjestämän kilpailun Läntisen Heikinkadun, Yrjönkadun, Simonkadun ja Kalevankadun rajaamasta suurkorttelista voitti ensimmäisen palkinnon ehdotus, jossa keskellä tonttia oli 17-kerroksinen pilvenpiirtäjä.[16]

Vähäkallion 17-kerroksinen Kino-Palatsin torniehdotus Hakasalmenkadun ja Pohjoisesplanadin kulmaan 1928 ja Stockmannin samanaikainen anomus rakennusluvasta 19-kerroksiselle tornille[17] nostattivat pilvenpiirtäjäkeskustelun uudestaan. Keskustelu jatkui vuoteen 1931, Kino-Palatsin hankkeen lopahtamiseen.

Erillinen kiista käytiin Valter ja Bertel Jungin suunnittelemasta Hotelli Tornista. Kaupungin vastustuksesta huolimatta se sai valtioneuvoston erivapautuksen 1928-31, kun ilman lupaa rakennetuista kerroksista maksettiin korvaus kaupungille; aikanaan tällaisia toimenpiteitä kutsuttiin ”ilmatilakaupoiksi”.[18] Talouden lama jätti 1930-luvun alussa 14-kerroksisen, 68 metriä korkean Hotelli Tornin keskustan ainoaksi amerikkalaishenkiseksi pilvenpiirtäjäksi.

282

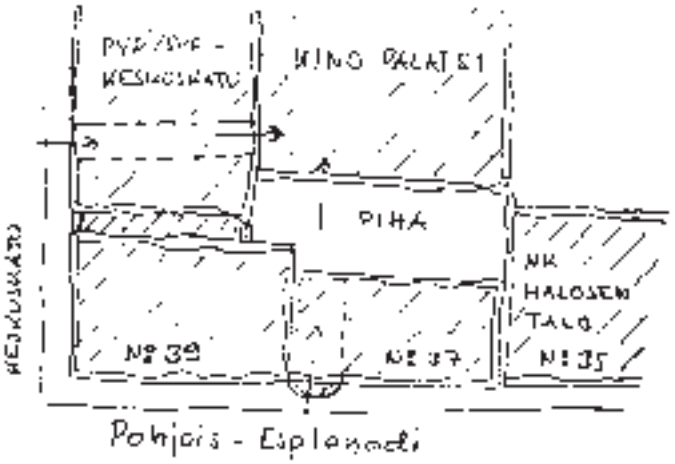

283

284

Kino-Palatsi-suunnitelmat 1928-30

Lähtökohtina elokuvateatteri Kino-Palatsi ja Käsityöläispankin talo

Vuonna 1911 pystytettiin Valter Jungin ja Emil Fabritiuksen suunnittelema elokuva- ja varieteeteatteri Maxim Heikinkadun, Mikonkadun, Aleksanterinkadun ja Pohjoiseplanadin rajaaman suurkorttelin sisäosiin. Helsingin komeimpaan ja suurimpaan elokuvateatteriin saavuttiin huomaamattomasti kahden rakennuksen välistä Esplanadilta. Teatterin loistosta huolimatta eteistilat olivat klaustrofobisen ahtaat.[19]

285

286

285. Kungstornen-tornipari Tukholmassa,
tornit valmistuivat 1924 ja 1925. Stockholms byggnader 1988, 147.
286. Ehdotus Kino-Palatsiksi 1928, näkymä Keskuskadulta.
Arkkitehti 1928, 33.

Tilanne korttelissa muuttui 1916 Keskuskadun avaamisen myötä.[20] Eliel Saarinen oli laatinut katua varten pitkälle viedyt rakennussuunnitelmat. Omistussuhteiden muututtua hänen suunniteltavakseen jäi vain ns. Käsityöläispankin talo (1921),[21] jonka tiilijulkisivua leimaavat voimakkaat akveduktimaiset kaaret. Taloon sijoittui liike- ja konttoritiloja, mm. Suomi-Filmin konttori[22] ja talon kautta järjestettiin pääsy teatteriin.[23]

Suomi-Filmi osti pian perustamisensa jälkeen, 1919 elokuvateatteri Maximin ja avasi sen uusittuna Kino-Palatsin nimisenä ensi-iltaelokuvateatterina.[24] Suurelle ja interiööriltään upealle, mutta takapihalla sijaitsevalle teatterille pyrittiin järjestämään väljempi aula ja näkyvämpi asema kaupunkikuvassa osana Vähäkallion suunnittelemaa pilvenpiirtäjää. Hanke kuitenkin kariutui. Stockmann osti Kino-Palatsin tontin 1963 ja teatteri purettiin laajasta vastustuksesta huolimatta 1965.[25] Akateemisen Kirjakaupan valopiha on entisen teatterisalin kohdalla.

Palanen Amerikkaa Suomi-Filmille

Suomi-Filmi tilasi Vähäkalliolta suunnitelman toimistopilvenpiirtäjäksi, johon liittyisi Kino-Palatsi-teatteri. Ensimmäinen ehdotus valmistui 1928 ja jälkimmäinen 1930.

Miksi Suomi-Filmi halusi rakennuttaa pilvenpiirtäjän? Ensisijaisesti hanke kiinnosti varmaan taloudellisista syistä, mutta mainosvalaistu torni Helsingin cityssä heijasti myös filmialan ihastusta suurkaupunkikulttuuria ja amerikkalaisuutta kohtaan, kuuluihan suurkaupunkielämä 1920- ja 30-lukujen elokuvataiteen perusaineistoon. Myös Erkki Karu halusi Suomi-Filmin johtajana elää hollywoodilaisen filmimagnaatin tapaan. Suomalaiselle elokuvaväelle yli 40-kerroksisen newyorkilaisen Paramount-filmipalatsin rakentaminen oli inspiraation lähde, jota esiteltiin Filmi-Aitassa useaan otteeseen.[26]

Erään Suomi-Filmin entisen työntekijän mukaan Erkki Karu oli maalaillut yrityksen pikkujouluissa Kino-Palatsi-hanketta: Pilvenpiirtäjä sisältäisi pääkonttorin ja elokuvateatterin ohella studioita, kerho- ja vapaa-ajan tiloja. Se täyttyisi hienosti pukeutuneista, elokuvista keskustelevista ihmisistä...[27] Vetämällä muodikasta väkeä puoleensa talo antaisi Suomi-Filmille entistä näkyvämmän imagon. Kino-Palatsin eri funktiot tekisivät siitä palatsimaisen ”monitoimitalon,” jollainen oli myös Vähäkallion suunnittelema Yrjönkadun uimahalli.

Ensimmäinen Kino-Palats–ehdotus 1928

Kino-Palatsi-tornilla 1928 oli korkeutta 68 metriä, maanpäällisiä kerroksia 17 ja maan alla yksi. Suomen siihen asti korkein rakennus oli Vähäkallion suunnittelema, vastavalmistunut OTK:n 11-kerroksinen varasto Helsingin Sörnäisissä.[28] Hakasalmenkadulla Kino-Palatsi vetäytyi Käsityöläispankin linjasta ja pääjulkisivu suuntautui Pohjoisesplanadille. Tornin kolmijakoisuus muistutti sekä Frosteruksen Stockmannin tornisuunnitelmaa että Kungsgatanin torneja: sokkeli kannatti vertikaalisesti korostettuja kerroksia, jotka huipentuivat kavennettuun yläosaan. Tornikerrokset oli kaikissa jäsennetty pystynauhoin. Kinopalatsin Hakasalmenkadun fasadin pääaihe oli tornin korkuinen pilasteripari reunustamassa pystyä ikkunasarjaa. Esplanadilla sama jäsennys kolminkertaistui. Tornin sisennetty yläosa muistutti kaksoispylväineen ja kaariaukkoineen Kungsgatanin pohjoista tornia. Suuret kaariaukot liittivät tornia Käsityöläispankin arkadeihin.[29]

Ehdotuksen ja sen tukholmalaisen esikuvan kolmijakoisuus pystysuunnassa heijastavat Yhdysvalloissa kehitettyä porrastuvaa pilvenpiirtäjätyyppiä.

Ehdotuksen vertikaalisuus liittyy myös Helsingin 1920-luvun liiketaloarkkitehtuurin yleisilmeeseen, johon vaikuttivat sekä saksalaiset esikuvat että amerikkalaiset pilvenpiirtäjät.[30] Raija-Liisa Heinosen mukaan liikekeskustalle pyrittiin 1920-luvulla luomaan amerikkalaistyyppisen kaupunkikeskustan leima, jossa tosin ei ollut pilvenpiirtäjiä, mutta jonka vertikaalikorosteiset ja tummat julkisivut loivat vaikutelman korkeammista ja mahtavammista rakennuksista kuin mitä olivatkaan.[31]

Kino-Palatsi-ehdotus on pohjaltaan kapea suorakaide, joka sisenee Keskuskadulla hieman naapurinsa linjasta. Katutasolla on myymälöitä Esplanadin varrella ja elokuvateatterin aula, tynnyriholvattu ja ylävaloinen halli. Toisen kerroksen kahvilasta avautuu näkymiä aulaan ja Pohjoisesplanadille. Konttorikerrokset ovat keskikäytävälliset ja kantavana pystyrakenteena on neljä pilarilinjaa.[32]

Vähäkallio toimeksiantajineen valokuvattiin ehdotusta esittävän kipsimallin ja perspektiiviikuvien äärellä.[33] Ehdotus esiteltiin muodikkaiden fotomontaasien avulla.[34] Ei ole tiedossa, kuka Vähäkalliota avusti toimistossa työn aikana.

287

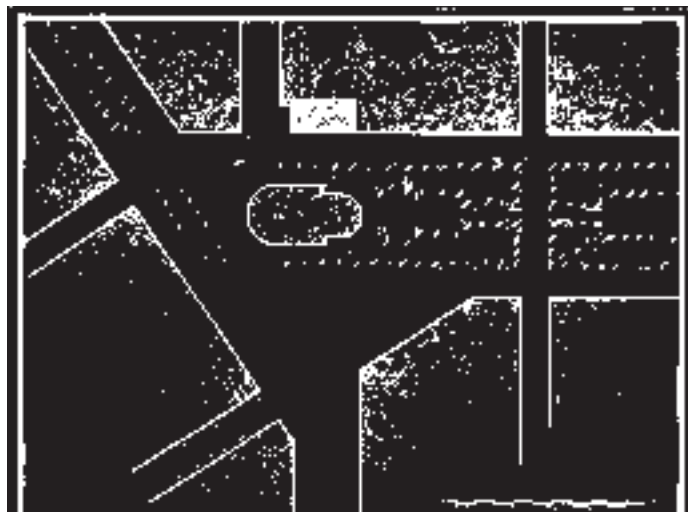

288

287. Martti Tuukka, Erkki Karu ja Väinö Vähäkallio Kino-Palatsin pienoismallin äärellä. Kuvaus kamera käy 1994, 87.
288. Kino-Palatsin sijainti 1928, asemapiirros. SRM.

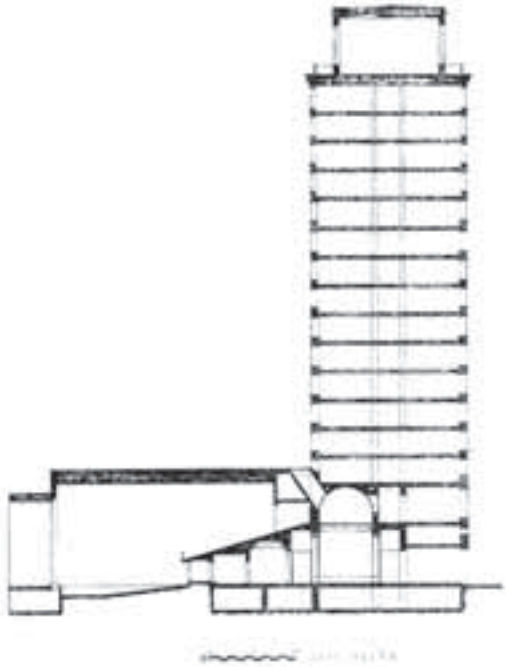

289

290

289. Leikkaus Kino-Palatsin tornista
ja elokuvateatterista, luonnos 1928 SRM.
290. Kino-Palatsin kaupunkikuvallista vaikutusta
pohtiva siluettisarja Suomen Kuvalehdestä 1928. SK 1928, 681.

Cityn rakennusoikeudet ja kollegojen kritiikki

Vähäkallio esitteli suunnitelmansa Arkkitehti-lehdessä 1928 artikkelissa Pilvenpiirtäjä vai ei? ja eräät kollegat esittivät pyydettyinä arvionsa ehdotuksesta.[35] Keskustelun pohjusti kaupungin rakennustarkastaja arkkitehti Harald Andersin artikkelilla Helsingin citymuodostuma. Andersinin mukaan Helsingillä oli Rautatieasemasta noin 800 metrin säteellä tiivis liikekeskusta ja tulevaisuuden rakentamisreservina Töölönlahti. Koska asuminen jo paljolti oli kaikonnut liikekeskustasta, voitaisiin siellä sallia nykyistä suuremmat rakennuskorkeudet. Rakennuskorkeus voitaisiin järjestää nousemaan portaittain:[36] Keskustassa olisi yhtenäiset korkeudet ja paikallisissa keskuksissa voitaisiin rakennuskorkeutta lisätä tarvittavissa kohdissa. Näissä tapauksissa tontinomistaja korvaisi korotuksesta saadun hyödyn kaupungille; samanlainen menettely oli käytössä Hampurissa. Cityn työntekijämäärä voisi nousta korkeintaan 30 000 henkeen eikä liikennevaikeuksia tarvitsisi pelätä rakennuskorkeuksien nousun tähden.[37]

Vähäkallion mukaan hänen suunnitelmallaan ei ollut mitään tekemistä amerikkalaisen pilvenpiirtäjän, eurooppalaisia kauhistuttavan hirviön kanssa. Kinopalatsin torni toimisi kaupunkitaiteellisena kohokohtana Hakasalmenkadun ja Esplanadin kulmassa, jossa sitä pehmentäisi Ruotsalaisen teatterin volyymi. Liikenne jakautuisi ongelmattomasti liikehuoneistojen päiväliikenteeseen ja iltaiseen elokuvaliikenteeseen.[38]

Kino-Palatsin tornia puolustivat Harald Andersin, Kaarlo Borg ja Birger Brunila. Waldemar Wilenius ehdotti torniparia Stockmannin ja Kino-Palatsin kulmiin. Muut kysytyt vastustivat. Hilding Ekelund piti tornia asukkaiden itsetunnon pönkityksenä, Oiva Kallion mukaan tulisi rakentaa samaan korkeuteen kuin naapurirakennukset korostamatta kulmausta. Armas Lindgren puhui *Manhattanin kammottavasta silhuetista* ja J.S. Sirénkin oli kielteinen.[39]

Kiihkeimpiä vastustajia olivat yllättäen Bertel Jung ja W.G. Palmqvist. Jung, joka samoihin aikoihin suunnitteli Hotelli Tornia, argumentoi: *...mitään taloudellista syitähän ei tämän amerikkalaisen rakennustavan meillä käyttöönottamiseksi ole... pilvenpiirtäjä-huuto voidaan lukea kuuluvaksi niihin sodanjälkeishurmioihin, jotka toinen toisensa jälkeen ovat levittäneet tuhoaan vanhaan Eurooppaan. Pysyköötpilvenraapijat” dollarien maassa; täällä ne vaikuttaisivat kerskuvilta nousukkailta! Eurooppa Eurooppalaisille!* Martta Vähäkallio paljasti Jungin kritiikin katkeroittaneen veljeään: *arkkitehti Jung vastusti ja samaan aikaan kuitenkin piirsi ja rakensi Tornia...*[40] W.G. Palmqvist ei pitänyt korkeita rakennuksia mahdollisina Helsingin vanhemmissa täyteen rakennetuissa osissa ja hyökkäsi voimakkaasti ehdotusta vastaan puhuen rakennuttajan ja suunnittelijan *sisimmästä reklaaminhimosta.*[41]

Jälkimmäinen Kino-Palatsi-ehdotus1930

Vuoden 1931 alussa Kino-Palatsi jätti uuden anomuksen Helsingin kaupungin viranomaisille. Vuonna 1930 päivätyn ehdotuksen tyyli oli pelkistynyt. Torni oli madaltunut 11-kerroksiseksi ja kontrastoitui nauhaikkunoin jäsennettyyn kaartuvaan volyymiin. Tornia korostavista pystynauhoista oli luovuttu. Kaarevan osan myymälöiden sarja näkyi yhtenäisenä lasipintana. Elokuvateatterin sisäänkäynnit Pohjoisesplanadilla ja Hakasalmenkadulla loistivat pystysuuntaisin valonauhoin.

Perspektiivitutkielmat ja julkisivuvaihtoehdot kertovat haasteesta liittää torni moderniin vaakasuuntaiseen volyymiin. Vaihtoehdoista toisessa tornin pystysuuntaa korostaa korkea ikkunanauha, toisessa on yksittäisten ikkuna-aukkojen jonoja. Hakasalmenkadun puolella sisennetty ylin kerros on lipan alla. Matalamman volyymin ylin kerros on myös sisennetty – ehkä Esplanadille suunnataan terassiravintola. Kumpikin vaihtoehto esitetään puhtaaksimuurattuna, tiilipinnan jäsennyksenä art deco-henkistä kasetointia. Tornin liittäminen kaartuvaan horisontaaliin volyymiin muistuttaa OTK:n pääkonttorin lisäksi Hilding Ekelundin ehdotusta Pohjan liiketalokilpailuun 1928[42] ja Erich Mendelsohnin tavarataloja. Kokonaisuus oli modernisoitunut edellisestä ehdotuksesta tuntuvasti – olisiko Antero Pernaja toiminut avustajana suunnittelun tässä vaiheessa?[43]

Elokuvateatterin aulaan päästään ehdotuksessa Hakasalmenkadulta ja Pohjoisesplanadilta. Kaariholvisen korkean aulan parvea kantavat pilarit ja kaareva lippukassa jakaa aulaa. Kahvilaan ja parvitasolle nousevat kierreportaat.[44] Tilan symmetria ja pilarien nissit ovat klassistisia piirteitä. Funkispiirteitä ovat kierreporras, putkikaiteet, ulkonevan parven valoramppi ja tilojen läpinäkyvyys. Aulan voimakkaasta, epäsymmetrisestä värityksestä on säilynyt laveeraus. (Kuva 634) Yläkerroksissa on keskikäytävän varrella toimistohuoneita. Perspektiivikuvissa korostuu nauhaikkunan teema, johon toimistohuoneiden väliseinäjako oli sovitettu. Kellariin sijoittui varastoja ja hissien konehuoneet.[45]

Viranomaislausunnot

Kaupunginmuseon tutkija Teemu Aalto on selostanut ensimmäisen Kino-Palatsi-hankkeen rakennusluvan anomista, Raija-Liisa Heinonen kummankin rakennuslupa-anomuksen vaiheita.[46] Tukeudun heidän selvityksiinsä.

Oy Kino-Palatsi Ab jätti vuoden 1928 alussa kaupunginvaltuustolle anomuksen 17-18-kerroksisen pilvenpiirtäjän rakentamiseksi poiketen rakennusjärjestyksen määräyksistä. Rahatoimikamari (kaupunginhallituksen edeltäjä) esitti anomuksen epäämistä huhtikuussa 1928 saatuaan kaupungin yleisten töiden hallituksen, terveydenhoitolautakunnan, rakennustarkastajan ja palopäällikön lausunnot, *ainoastaan taloudelliset*

291

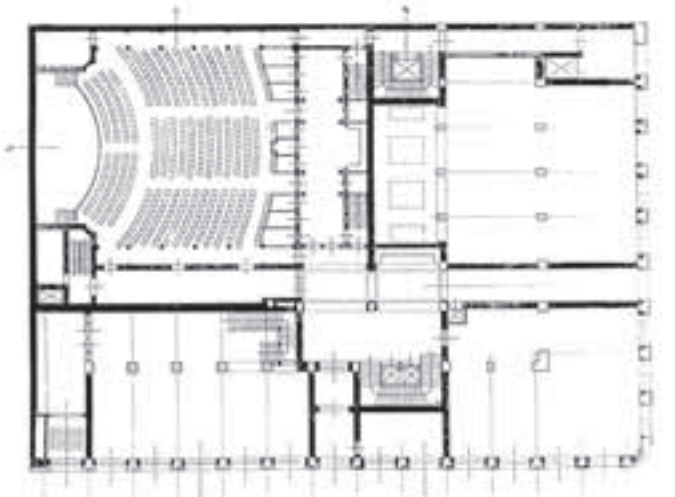

292

291. Perspektiivinäkymä kohden Kino-Palatsia Aleksanterinkadun ja Pohjoisesplandin kulmasta, luonnos 1930. SRM.
292. Kino-Palatsin toinen kerros, luonnos 1930. SRM.

293

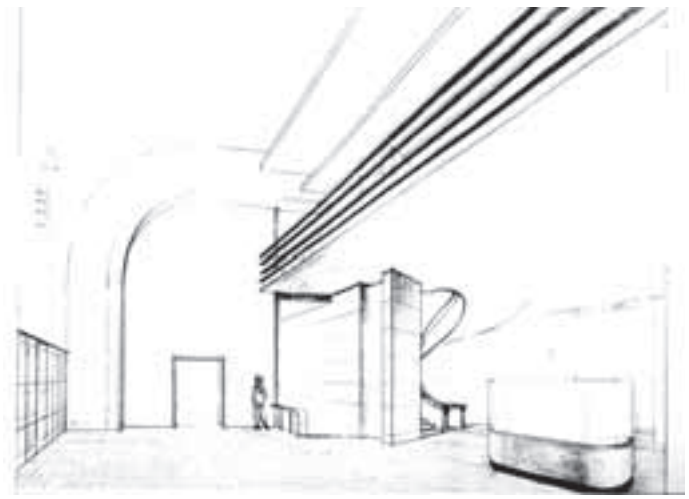

294

seikat voisivat puhua tämän anomuksen hyväksymisen puolesta.[47] Valtuusto palautti anomuksen rahatoimikamarille sen selvittämiseksi, millä ehdoilla rakentamiselle voisi antaa luvan.[48]

Uudet asiantuntijalausunnot olivat ristiriitaisia. Arkkitehdit kritisoivat ajatusta torniparista, Bertel Jung tyrmäsi jälleen koko ehdotuksen.[49] Myös yleisten töiden hallitus suhtautui torjuvasti. Terveydenhoitoviranomaiset sekä arkkitehdit Kauno S. Kallio ja Akseli Toivonen pelkäsivät korkeiden rakennusten varjostavan voimakkaasti.[50] Julkisivupiirustusten tarkastuslautakunta puolusti: *oli yksityiselle aloitekyvylle jätettävä mahdollisuus ehdotuksin ja luonnoksin lisätä kaupungin siluettikuvaan vaikuttavien monumenttien lukumäärää...* Tornin pinta-ala olisi niin rajoitettu, ettei liikenneongelmaa syntyisi.

Rahatoimikamari suositti anomuksen epäämistä huhtikuussa 1929. Valtuusto palautti asian rahatoimikamarille huomauttaen pilvenpiirtäjäselvityksen aiheellisuudesta. Rahatoimikamarin asemakaava-arkkitehdilta ja naapureilta pyytämien lausuntojen näkemykset hajaantuivat.[51] Rahatoimikamari puolsi anomusta edellyttäen, että A.B. Kino-Palatsi O.Y. sitoutuisi täyttämään esitetyt ehdot, mm. tiukat paloturvallisuusmääräykset.[52] Ehdoissa esitettiin tuntuvaa rahallista korvausta maksettavaksi jokaisesta rakennusoikeuden ylittävästä lisähuoneesta.[53]

Julkinen sana

Aihe kiinnosti suurta yleisöä. Päivälehdet kuvasivat lupahankkeen etenemistä, aikauslehdet ottivat poleemisesti kantaa. Suomen Kuvalehden siluettisarjassa 1928 torni näkyi eri suunnalta Helsingin taivaanrannalla; kuvat tuntuvat puoltaneen tornin rakentamista.[54] Elokuva-lehti otti kantaa 1928 artikkelissa Arkkitehtien maku Kino-Palatsi-hankkeeseen: *Ne jotka ovat käyneet hörppäämässä kahvikupposen Tukholman Kungstornien kattokerroksen ravintolassa ja nähneet sieltä avautuvan ihanan näköalan kysyvät, miksei meillä ole samanlaista näkötornia*.[55]

Aitta-lehden kirjoituksessa Pilvenpiirtäjiä meillä ja muualla 1930 painotettiin, etteivät New Yorkin pilvenpiirtäjät olleet kilpailun tai kerskunnan ilmauksia vaan kasvaneet pinta-alaltaan rajoitetuissa city-kaupunginosissa. *Niissä Euroopan kaupungeissa missä touhu käy monipuoliseksi, city-muodostuma työntyy esille ja kasvaa vastauksesta ja ennakkoluuloista huolimatta*. Paheksuttiin monivuotista ja vielä päättymätöntä neuvottelua Kino-Palatsista ja O.Y. Tornista käytyä taistelua. Muistutettiin, että Tukholmassa oli aikaansaatu ”kuninkaantornit” ja saksalaisissa kaupungeissa avustettiin näköalatornien syntymistä.[56]

Pilvenpiirtäjähankkeen loppu

Vuoden 1931 alussa kiinteistölautakunta päätti puoltaa suunnitelmaa, mutta piti voimassa lisähuoneita koskevan korvausvaatimuksen. Torniosaa olisi saatu jopa korottaa, mutta sisäänvedettyä ullakkokerrosta ei hyväksytty. Suunnitelman voimakasta vaakasuoraa korostusta kritisoitiin huonosti yhteen sopivana viereisten vertikaalikorosteisten rakennusten kanssa.[57]

Taloudellisen laman edetessä Suomi-Filmin talouden tila huononi. Erkki Karu oli toimitusjohtajana uponnut Kino-Palatsi-haaveisiin niin voimakkaasti, ettei ymmärtänyt yhtiön talouden luisumista. Hänen palkkionsa pysyivät korkeina ja elämäntyyliinsä komeana Lincoln-avoautoineen ja valtavine asuntoineen[58] samalla kun yhtiö joutui realisoimaan kiinteistöjään. Esplanadin puoleinen osa Keskuskadun kulmatontista myytiin Suomen Käsityöläis-Osakepankille syksyllä 1931.[59] Huhtikuussa 1932 myytiin loput Kino-Palatsin osakkeet Kreuger & Tollille. Jouduttiin siirtymään itse vuokralaisiksi Saarisen piirtämään Käsityöläispankin taloon.[60]

Karu irtisanoutui yhtiön johtajuudesta 1933. Pilvenpiirtäjähanke oli syntynyt liian myöhään ja Suomi-Filmin elokuvateatterisuunnitelmien aika oli ohi. Jäljelle jäi yhtiön pääkonttoriin kipsinen pienoismalli ja Vähäkallion toimitusjohtajan tulevaan työhuoneeseen suunnittelema, optimistisesti jo valmistettu nahkanojatuolikalusto. Yksi tuoli on jäljellä.[61] Karu sai Heinosen sanoin *tyytyä näyttämään pilvenpiirtäjäunelmiaan helsinkiläisille Fritz Langin Metropolis-filmin kautta*.[62]

Tornista käyty polemiikki sekä kaupunginvaltuuston ja rahatoimikamarin kädenvääntö kertovat poliittisesta pelistä ja liike-elämän mahdista. Arkkitehtien puheenvuorot kuvasivat kaupunkikuvaan kohdistuvaa kiinnostusta, mutta rivien välissä kuultavat myös näkemykset rakennusoikeuksista käytävästä pelistä. Vähäkallio menetti näytön paikan. Suunnitelman kaksi vaihetta kuvaavat tyylillisesti erilaisten kansainvälisten esikuvien heijastumista Suomeen. Riitta Nikulan mukaan tornikeskustelu vaikutti Helsingin keskustan 1929 vahvistetussa rakennusjärjestyksessä rakennuskorkeuksien nostamiseen vyöhykkeittäin, mikä johti vanhojen liiketalojen korotuksiin ja uudisrakennusten kulmatorneihin.[63] Keskusta säilytti silti tasakorkean luonteensa eikä pilvenpiirtäjiä rakennettu.

295

293. Kino-Palatsin julkisivu Keskuskadulle, luonnos 1930. SRM.
294. Tutkielma Kino-Palatsin teatterin aulasta, luonnos 1930. SRM.
295. Vähäkallion Kino-Palatsia varten teettämä nojatuoli. Valokuva AN.

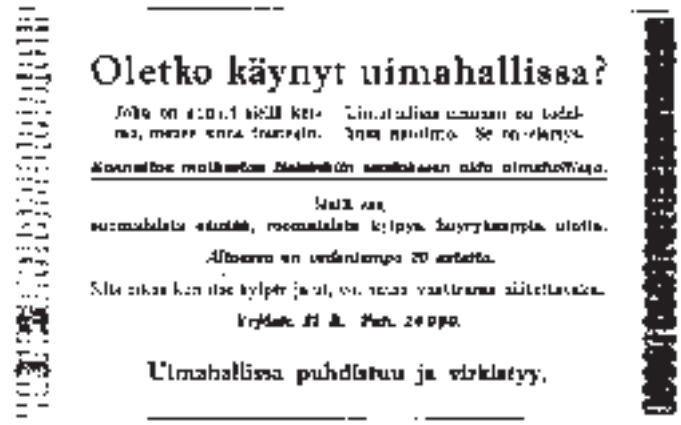
Oletko käynyt uimahallissa?

Uimahallissa puhdistuu ja virkistyy.

296

10 Yrjönkadun uimahalli

1920-luvun nousukaudella nähtiin Helsingin ”cityn” tarjoamat taloudelliset mahdollisuudet. Maan ensimmäinen yleisölle avoin uimahalli syntyi yksityisenä liikeyrityksenä.[1] *Osakkaista yksi oli talon suunnittelija, arkkitehti Väinö Vähäkallio. Uimahalli valmistui 1928 kaupungin ydinkeskustaan ahtaalle tontille. Tilat asettuivat pystysuunnassa tiiviisti lomittain: kaksikerroksiset iso ja pieni allas ja ravintola, katon alla tennishalli. Oheistoimintoja oli niin paljon, että voidaan puhua monitoimitalosta myöhempien Lasipalatsin ja Tennispalatsin tapaan.*

Yrjönkadun Uimahalli on Vähäkallion töistä suuren yleisön parhaiten tuntema. Seuraavassa kuvataan hankkeen ja suunnitelman taustoja, päätilojen arkkitehtuuria sekä laitoksen alkuaikojen toimintaa. Muutoksista mainitaan vain suurimmat.[2]

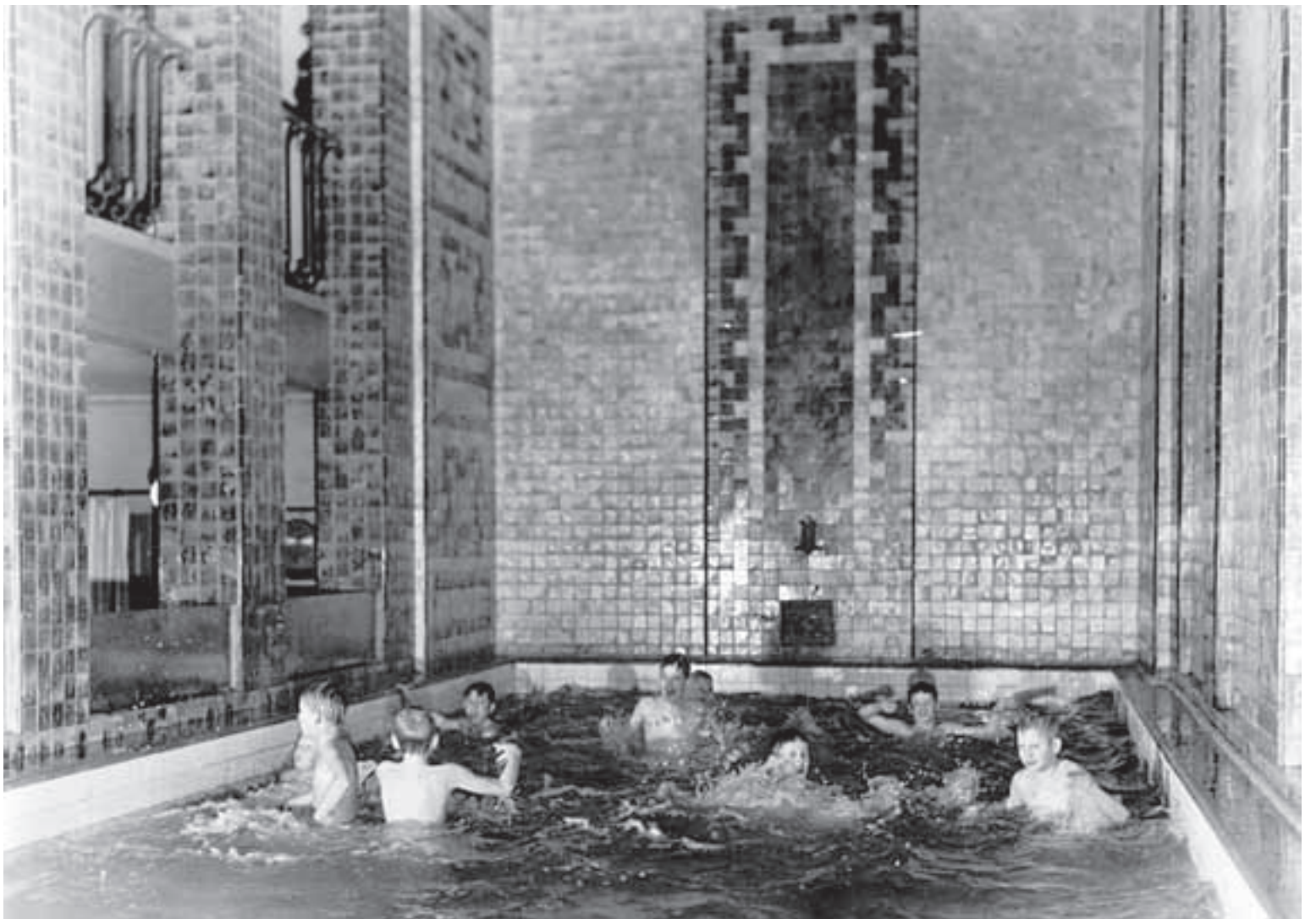

297

Esivaiheita

Kansainvälisiä esikuvia

Kaupunkiuimahallin nykymuoto on saunojen ja kylpylöiden pitkästä historiasta huolimatta nuori. 1800-luvulla hahmottui uimahallien perusjärjestely: allas pukeutumistiloineen, naisten ja miesten, usein myös eri yhteiskuntaluokkien omat osastot, monipuoliset kylpymahdollisuudet ja oheistoiminnat.[3]

Münchenissä Karl Müllerin Kansanuimala (1897-1901, arkkitehtina Karl Hocheder) sijaitsee Isar-joen lähituntumassa, avaten mahtavien betoniholvien alla uutuutena erilliset naisten- ja miestenosastot, saunoja ja ammekylpyosaston. Jugendtyyli oli moderni vaihtoehto kylpyläarkkitehtuuria vallinneelle ”maurilaiselle” ja ”roomalaiselle” tyylille.[4] Amatööriarkkitehti Wilhelm Klemming suunnitteli tukholmalaisen Centralbadetin (1904),[5] joka oli paljossa Yrjönkadun esikuva. Centralbadet seurasi Münchenin mallia, mutta ylitti sen palveluillaan. Uutta oli allastilojen sijoittaminen päällekkäisiin kerroksiin: naisten pienempi allas oli poikittain miesten altaan päällä. Aikanaan rakenteellisesti huikean päällekkäisratkaisun mahdollisti uusi teknologia: Centralbadet oli Tukholman ensimmäinen rakennus, jossa käytettiin François Hennebiquen patentin 1892 mukaisia monoliittisia rautabetonisia T-palkkeja.[6]

Centralbadet toimi kuin yhteiskunta pienoiskoossa: kolmannen luokan kylpyvieraat tulivat ammekylpyihin takakadulta, puistosta tultiin herrojen uimalaan, naisten altaalle ja miesten altaalle. Kylpymahdollisuuksia ja oheispalveluja oli ennennäkemättömän paljon.[7] Kylpylän tilat ovat sokkeloisia mutta jugendmuodot pursuilevia: runsaita kipsikoristeita laajoissa holveissa, voimakasvärisiä lasimaalauksia, hehkulamput osana ornamentiikkaa. Centralbadetissa voi kylpeä edelleen, mutta 1980-luvun korjaus on ollut vähemmän säilyttävä kuin Yrjönkadun. Centralbadet antoi kahdessa vaiheessa esikuvia Vähäkalliolle: varhaiselle Ylioppilaskunnan suunnitelmalle ja Yrjönkadun uimahallille.

298

299

296. Yrjönkadun uimahallin mainos Kotimaa-lehdestä 1928.
297. Yrjönkadun uimahallin pieni allas. SUM.
298. Näkymä Centralbadetin pihasta Tukholmassa. Centralbadet 1989, 51.
299. Isarbad, München. Valokuva AN 1980.

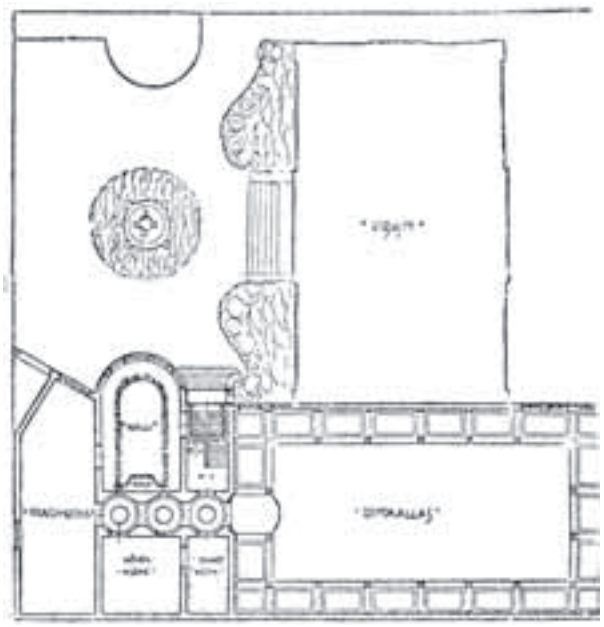

300

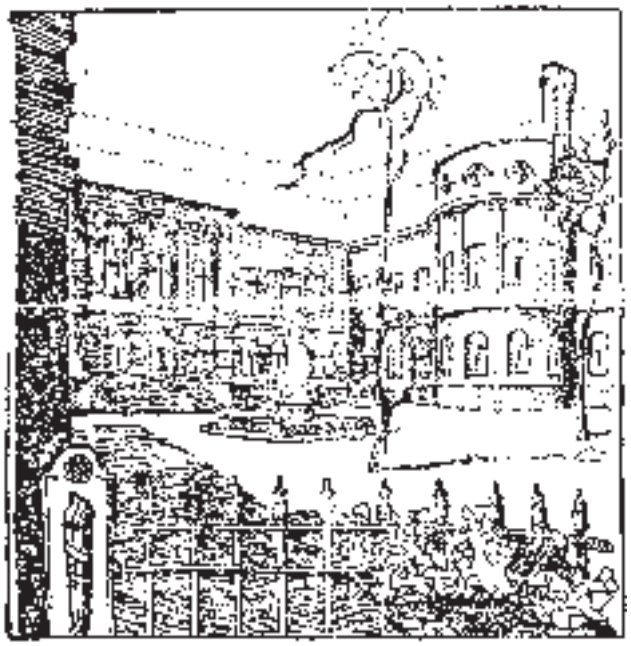

301

300. Suunnitelma Uima- ja voimistelulaitokseksi Ylioppilaskunnan tontille 1913, pohjapiirros. SUA.
301. Suunnitelma uima- ja voimistelulaitokseksi 1913, pihanäkymä. SUA. Valokuva Olof Sundström 1929, HKM.
302. Suunnitelma uima- ja voimistelulaitokseksi 1913, näkymä uima-altaalle. SUA.
303. Yrjönkadun uimahallin sijainti, nykytilanne. RVV.
304. Yrjönkadun uimahallin katujulksivu. Valokuva Eric Sundström 1929, HKM.

Uimahallisuunnitelma Helsingin ylioppilaskunnalle

Helsingissä oli ollut merikylpylöitä 1820-luvulta lähtien. Eri uimaseurat haaveilivat hallikylpylöistä 1910-luvulla, mutta hankkeet jäivät haaveiksi levottomien aikojen tähden. Menestys Antwerpenin olympiakisoissa 1920 ja laman helpottuminen elvyttivät haaveet vielä 1923, mutta tuloksetta.[8]

Vähäkallio piirsi 1913 yhdessä Väinö Leanderin (myöh. Laurola) kanssa Ylioppilaskunnalle ”uima- ja voimistelulaitoksen”[9] Uuden Ylioppilastalon taakse Ylioppilaskunnan omistamalle tontille no 2 Itäisen Heikinkadun varrelle.[10] Samoihin aikoihin hän itse asui ja piti toimistoa Uudella Ylioppilastalolla.

Rakennuksen päätilaa, allashallia, mitoiltaan 10 x 25 m samoin kuin sittemmin Yrjönkadun hallissa, kattoi roomalaishenkinen kasetoitu tynnyriholvi ja sitä kiersi parvi. Toisessa kerroksessa olivat suomalaiset saunat ja pukuhuoneet. Kolmannessa kerroksessa oli kirjaston vahtimestarin asunto, voimistelusali ja tennishalli suihku- ja pukuhuoneineen sekä painisali (piirustuksessa ”tahi biljardi”). Lisäksi rakennettaisiin tennishalli vieressä kulmittain sijaitsevan kirjastorakennuksen katolle. Sieltä johtaisi silta osakuntarakennuksen juhlasalin katolle, josta päästäisiin osakuntien huoneistoihin. Ehdotuksessa oli monikäyttöisyyden optimismia: uimahallissa järjestettäisiin uintikilpailuja ja näytöksiä – katsojapaikkoja oli 10.000:lle – mutta halli voisi toimia myös konsertti- ja kokoussalina: vesi vaan pois altaasta ja tuolit tilalle...

Perspektiivikuva ehdotuksesta muistuttaa Tukholman Centralbadetia julkisivua ja etupihan järjestelyä myöten. Kaarevassa seinässä on joonialaiset pilasterit ja attikassa samantyyppiset ikkunat kuin Valiolan talossa samalta vuodelta. Hanketta kuvaavassa kirjoituksessa mainitaan, että suunnitelmasta väitellään parasta aikaa ylioppilaskunnan hallituksessa. Hanke jäi joko puuttuvan kiinnostuksen tai sota-ajan jalkoihin, mutta tarjosi oppia vaikeampaa tonttia ja tilaohjelmaa varten.

302

Yrjönkatu-hanke 1926-28

Uimahallihanke syntyi yksityisestä aloitteesta 1926, käynnistävänä voimana entinen uimahyppääjä Toivo Aro. Muut perustajat olivat Aksel Ek, Väinö Vähäkallio ja Kaarlo Kaira. He olivat ostaneet ns. Balderin tontin ja perustaneet 'Alhambra'- yhtiön elokuvateatterin rakentamiseksi. Piirustuksetkin olivat Alhambra-teatteriin valmiina, ilmeisesti Vähäkallion laatimina.[11] Yhtiö kuitenkin purettiin sovittaessa Uimahallin osakeyhtiön perustamisesta.[12] Uimahalli-hankkeen taustalla on nähtävissä paitsi liiketaloudellisia tavoitteita myös hygieniaan ja terveydenhoitoon liittyviä sosiaalireformistisia pyrkimyksiä.[13]

Vähäkalliolta tilattiin yhtiön perustamisen aikoihin piirustukset uimahallia varten. *Helsingin uimahallin rakennussuunnitelma on täysin valmis* julisti Uusi Suometar jouluna 1926 esitellen suunnitelmaa kuvien ja selostuksen avulla.[14] Uimahallin perusjäsennys oli syntynyt: pohjakerroksessa iso allas pesutiloineen, pukeutumistilat pukukaappeineen ja altaan päässä hyppyteline. Allashallin liikennettä syöttivät kapeat kierreportaat. Toisessa kerroksessa altaita kiersivät hytit, kolmannessa oli kaksikerroksinen naisten osasto ja ravintola keittiöineen, neljännessä keilaratoja ja ylimmässä voimistelu-, paini- ja nyrkkeilytiloja pukuhuoneineen ja kokoushuoneita. Koko rakennus palvelisi urheilua. Uimanäytöksien katsojapaikkoja oli 700.[15]

Yhtiön varsinainen perustava kokous järjestettiin kevättalvella 1927.[16] Perustajajäsenet osallistuivat aluksi kukin kymmenen osakkeen voimalla hankkeeseen ja loput 2960 osaketta annettiin merkittäviksi. Helsingin kaupungilta saatiin suurehko halpakorkoinen laina.[17]

Kevättalvella 1927 uimahallin tuleva johtaja Aksel Ek ja Vähäkallio lähtivät tiettävästi matkalle Eurooppaan työpiirustusten laatimista varten.[18] Työn mittaan suunnitelmat muuntuivat moneen otteeseen, mutta Vähäkallion kuvataan olleen valmis yhä uudestaan muutamaan piirustuksiaan. Useimmista vuokratilojen käyttäjistä ei ollut vielä tietoa suunnittelun aikana.[19] Suunnitelmat laadittiin Vähäkallion toimistossa arkkitehti Antti Norrgrenin avustaessa. Suunnitteluun osallistui erikoisasiantuntijoita: jo vuoden 1927 alusta ruotsalainen insinööri Gustaf Heikenskiöld, Centralbadetin teknillinen johtaja ja usean uimahallin suunnittelija avusti suunnittelussa sekä Helsingissä käynnein että kirjeitse.[20] Rakennustyön aikana uimahallin johtokunta kokoontui keskiviikkoiltapäivisin neuvotteluihin Vähäkallion toimistoon – se ehti tavata 22 kertaa.[21]

Pääpiirustuksia ei toteutettu aivan sellaisenaan, joskaan työn kuluessa tehdyt muutokset eivät olleet suuria: mm. sijoitettiin ensimmäisessä kerroksessa pukukoppeja hallin itäpäätyyn, joka oli alunperin tarkoitettu odotus- ja oleskelutilaksi. Kolmannen kerroksen eteis- ja aulajärjestelyt pelkistyivät ja fysikaalinen hoitolaitos rakennettiin piirustuksista poiketen.[22]

303

304

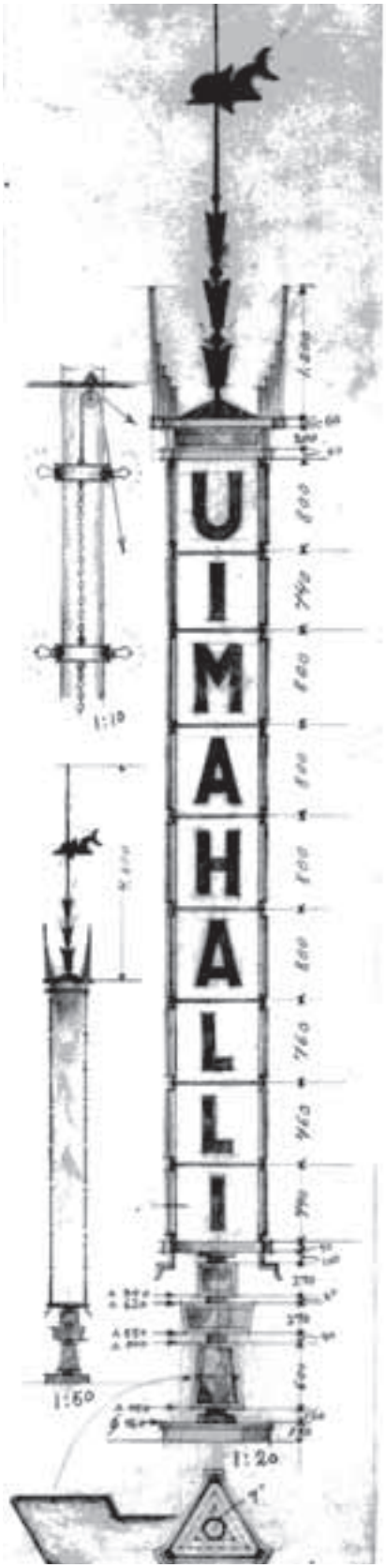

305

Rakennustyö ja rakenteet

Uimahalli rakennettiin ahtaalle keskustatontille, jossa rakennusoikeus käytettiin tarkkaan lohkomalla volyymiä nykynäkökulman mukaan varsin modernisti eri tasoilta. Toivo Aron sanoin *koska tonttimaa kaupungin keskustassa on kallista, täytyy se käyttää mahdollisimman tarkoin hyväkseen ja siis rakentaa niin täyteen ja korkeaksi kuin saa*.[23] Tontin ahtaus vaikeutti rakennustyötä, sillä kaikki rakennus- ja purkumateriaali jouduttiin kuljettamaan yhden ainoan aukon kautta sisään tai ulos eikä tontti tarjonnut varastointipaikkaa.[24]

Työtä ei tarjottu ulkopuolisille kokonaisurakkana vaan suoritettiin osaksi yhtiön omaan laskuun, vastaavina rakennusmestareina F.A. Virta ja Kaarlo Husgavfel.[25] Rakennustyöt aloitettiin keväällä 1927[26] tähtäyksenä talon nopea valmistuminen helmi-maaliskuun vaihteessa 1928. Elokuussa 1927 työmaalla syttynyt tulipalo tuhosi kuitenkin holvikaton ja välipohjarakenteita sammutusvesienkin aiheuttaessa vauriota. Niinpä rakennuksen avajaisia vietettiin neljännesvuosi myöhässä, 4.6.1928.[27]

Rakennustehtävän – kerrostaloon sijoitetun uimahallin – vaativuus heijastui rakenteisiin. Rakenteet suunnitteli ja betonitöistä vastasi yhtiön johtokunnan jäsen, innovatiivinen rakennusmestari Jalo N. Syvähuoko. Kantavina pystyrakenteina toimivat tiiliseinät, betoni- ja tiilipilarit.[28] Välipohjarakenteet olivat yleensä kaksoislaattapalkistoja.[29] Ensimmäisen kerroksen rakenteet olivat vaativimmat, tulihan niiden kantaa sekä huomattava vesikuorma että yläpuoliset kerrokset. Rautabetonipalkisto oli dimensioiltaan järeä: ison allashuoneen poikkisuuntaiset primääripalkit olivat mitoiltaan 100 x100 cm. Primääripalkkien päiden kevennys ulokkeiksi mahdollisti noin metrin levyisen ja korkuisen tunnelin.[30] Allasta ympäröivä huoltokäytävä on käyttökelpoinen tänäänkin.[31]

Arkkitehti-lehdessä kuvattiin erillisessä artikkelissa uimahallin matalapainehöyrylämmitystä, keskusilmanvaihtojärjestelmää, suurten vesimäärien lämmitystä sekä veden pumppaus- ja kierrätysjärjestelmää.[32] Lehden kansikuvaksi oli valittu arkisesti uimahallin pannuhuone![33] Halli julkaistiin toki lehdessä muutenkin laajasti samoin kuin päivä- ja aikauslehdissä.

Arkkitehtuuri

Yrjönkadun uimahallin tilajäsentelyyn, altaiden sijoittamisen eri kerroksiin, antoi selvimmät esikuvat Tukholman Centralbadet.[34] Tunnettu, hieman myöhempi esimerkki on New Yorkissa sijaitseva Downtown Athletic Club vuodelta 1930, jossa oli uima-allas 12. kerroksessa.[35]

Tilojen keskinäisen aseman hahmottaminen ei ole mutkatonta, niin tiiviisti limittäin ne asettuvat. Jo luonnonvalon järjestäminen niitä tarvitseviin tiloihin merkitsi limittämisen kannalta ”kolmidimensioista palapeliä”: ikkunattomat tilat muodostavat laajan vyöhykkeen rakennuksen leveässä rungossa. Ikkunat sijoittuvat sisäpihan seinälle ja kapealle Yrjönkadun julkisivulle. Heikinkadun suuntaiselle takaseinälle avautuu lasitiiliikkunoita. Tennishalli valaistiin kattoikkunoin.

Julkisivu

Kulkijalta voi noin kuusimetrinen kaistale Yrjönkadun uimahallin fasadia jäädä huomaamatta, varsinkin kun se korttelin sisänurkassa vetäytyy aavistuksen sisemmäksi naapuritalojen linjauksesta. Sileäksi rapattu julkisivu jakautuu monumentaalisen sisäänkäynnin yllä kahdeksi kapeaksi ikkuna-akseliksi. Ikkunoiden korkeus vaihtelee kerroksittain, ylimpien korkeiden kapeiden ikkunoiden alla on pyöreät koristemedaljongit. Ennen uimahallista kertoi kolmiomainen mainostorni, joka huipensi julkisivun, ”keskustellen” naapurirakennusten: jugendtalon tuuliviirikukon ja sittemmin Hotellin Tornin valomainoksen kanssa. Torni näkyi aiemmin kauas.[36]

Sisäänkäynti jakaantuu kahtia vieden joko suoraan pieneen altaaseen johtavaan porrashuoneeseen tai läpi pihan isommalle allasosastolle. Piha eristää tehokkaasti kaupungin hälinästä. Sisäänkäynnin yllä oli metallikirjaimin nimi Uimahalli,[37] pilarissa uintiajoista ilmoittava kyltti, ulko-ovien yläikkunoissa lehtikultauksin tekstit sauna bad ja iso-allas, simbassäng. Sisäänkäynnin art deco-henkinen, värillinen geometrinen kuviointi vihjaa jo sisätilojen loistoon.

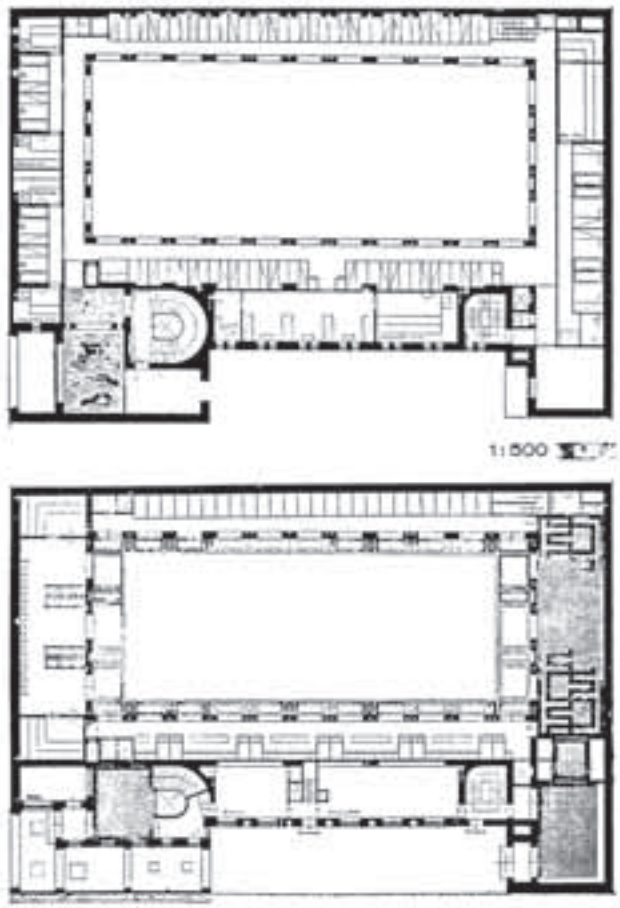

306

305. Yrjönkadun uimahallin nimikilven ja tuuliviirin työpiirustus. SRM.
306. Yrjönkadun uimahalli, pohjakerros ja ensimmäinen kerros. Suomen rakennustaidetta 1932, 79.

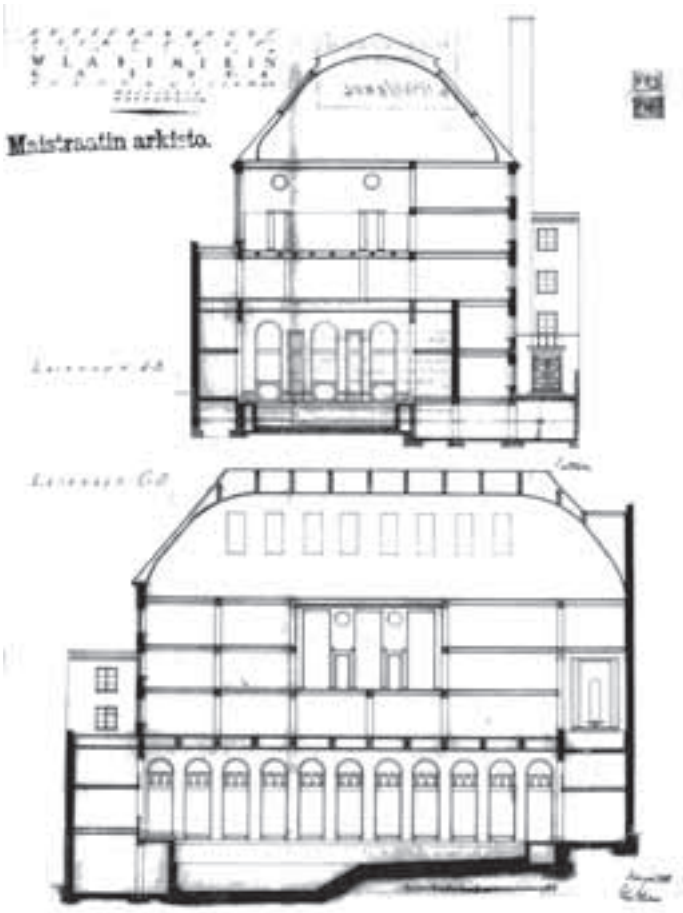

307

Allashallien arkkitehtuuri

Iso allashalli on klassinen persoonallisella tavalla, muistuttaen tasomaisuudessaan wieniläistä myöhäisjugendia, esim. Josef Hoffmanin töitä. Allasta kiertävät arkadit ovat ilmeeltään tekstiilimäisiä päällystettyinä mattapintaisin, sävyiltään läikkyvin turkoosein kaakelein. Ne on reunustettu sinisin kulmalaatoin ja samoin on rajattu seinän ja katon liitos.[38] Altaassa kaakeloinnin mosaiikki harvenee osoittamaan syvyyden muutoksia. Pintojen viimeistely tekee tilasta alastomalle ”ihonläheisen.” Art deco-sävyä tuovat värikkyyden lisäksi mustavalkonen, allasta kiertävän käytävän lattialaatoitus ja parvien takorautakaiteet. Sisustus oli kokonaisvaltainen kylvettäjien roomalaisia kaapuja myöten.

Kaakelointi on oleellinen osa uimahallin ilmettä, vaikka seinien laatoitukseen päädyttiin vasta rakennusvaiheessa. Mahdollinen esikuva laatoitukselle löytyy Vähäkallion arkistosta: detaljipiirros vuodelta 1924 oslolaisen Torugatens Bad -kylpylän seinistä.[39] Tsekkiläisen Rakovitzan tehtaiden laatat loistavat Yrjönkadulla värillisinä erilaisten pintakäsittelyjen tehostamina: lattioiden haulipintaiset laatat jalkapohjille ystävällisinä, kidepintaiset ja lysterilasuurit hohtavin efektein, jäsentävinä detaljeina kouru-ja profiililaatat.[40]

Entinen Naisten allashalli on intiimi, 12 x 4 m mutta tunnelmaltaan loistelias tila, jolle hehkua antavat syvän sinivihreä, ruskea ja keltavihreä kidelasitettu laatoitus ja koristeveistokset. Naisten altaan reunoja korotettiin 1929. Eteisessä komeili Johannes Takasen Aino-patsas.[41]

308

Yhteiskunnan pienoiskuva

Isoon altaaseen tulijoille tarjoutui varallisuuden ja säädyn mukaan vaihtoehtoja. Valittavissa oli ensimmäisessä kerroksessa lokero tai hytti. Toisessa sai tilavan lavitsallisen lepohytin, erilaisia kylpyvaihtoehtoja ja tarjoilua kahvilähettämöstä.[42]

Hallin käyttäjät edustivat yhteiskuntaa laidasta laitaan. Vapaakylvyissä kävivät kansakoululaiset luokittain, poliisit ja palomiehet saivat uinti- ja hengenpelastusopetusta. Uimahyppääjät ja kilpauimarit harjoittelivat, järjestettiin uintikilpailuja; siihen oli iso allas mitoitettu. Vesipalloilijoille oli vuoronsa, lasten uimaopetusta annettiin pikku altaassa. Ns. parempi väki nautti toisen kerroksen tilaussaunasta.[43] – Presidentti Ryti pidätettiin sotasyyllisyysoikeudenkäyntiin Mannerheimille sisustetusta, hirsillä vuoratusta hytistä numero yksi.[44]

Alastonuintia

Säännölle alasti uimisesta hallissa esitettiin hygieenisiä perusteita: uimapuku yllä ei voi peseytyä ja sen mukana joutuu saippuaa ja muita ”vieraita aineita” allasta likaamaan. Toiminnan alkuaikoina kuitenkin epäiltiin: Voisiko vesi yhteisessä altaassa olla puhdasta? Sopiiko arvohenkilön lähteä rahvaan seuraan pulikoimaan? Ilkeääkö ikämies tulla alastomana nuorison töllisteltäväksi? Naisten lähetystöt vaativat oikeutta uimapuvun käyttöön, mutta se evättiin taipumattomasti.[45]

Yrjönkadun halli lienee ollut omana aikanaan ainutlaatuinen ”alastonuimala”. Silti alastomuuden esiintulo kuului aikakauteen. Olavi Paavolainen totesi 1929 *nykyisen alastomuuskultin* modernin elämänkuvan peruspiirteeksi kuvaten esseissään verhotta esiintyneitä tanssijattaria, alastonvalokuvausta ja uutta urheilevaa ihmistyyppiä.[46] Julkinen alastomuus, Uusi Hellas, oli *made in Germany*. Die Schönheit-lehti oli propagoinut pitkään alastomuutta ja 1907 sallittiin Wannseen kylpylässä molempien sukupuolten uida yhdessä.[47] Suomessa, saunaperinteen maassa oli alastomuus ainakin osalle uimareista luontevaa.[48]

Monitoimitalo

Osa Yrjönkadulle rakennetuista tiloista vuokrattiin yksityisyrittäjille, toimihan Uimahalli Oy liiketaloudellisin perustein ilman julkista tukea. Sittemmin vuokrattiin naapuritaloistakin lisätilaa kylpylän käyttöön.[49] Palveluja olivat kampaamo ja parturi, pesula-silittämö, 300 hengen ravintola, fysikaalinen hoitola ”Horus” sekä tanssiopisto ja katon alla tennishalli.[50]

Yrjönkadun uimahallista voi puhua tiivistyneen citykulttuurin toteutumana. 1920- ja 30-luvuilla saattoi saada kylpiessä kengät kiillotetuiksi ja hameen prässätyksi, siirtyä saunapuhtaana kampaajalle, tanssikouluun ja ravintolaan pyörähtelemään saksofoniorkesterin säestyksellä.[51] Citykulttuuria edusti myös palvelujen henkilökohtaisuus: hissipojat ja tarjoilijattaret, puhumattakaan kylvettäjättärien armeijasta.

309

310

307. Yrjönkadun uimahalli, leikkaukset 1927. RVV.
308. Näkymä Yrjönkadun uimahallin isosta altaasta. Valokuva Olof Sundström 1929. HKM.
309. Leikkaus ison uima-altaan reunasta näyttää myös ryömimistilan. SRM.
310. Ison altaan reuna ennen korjausta. Valokuva AN 1998.

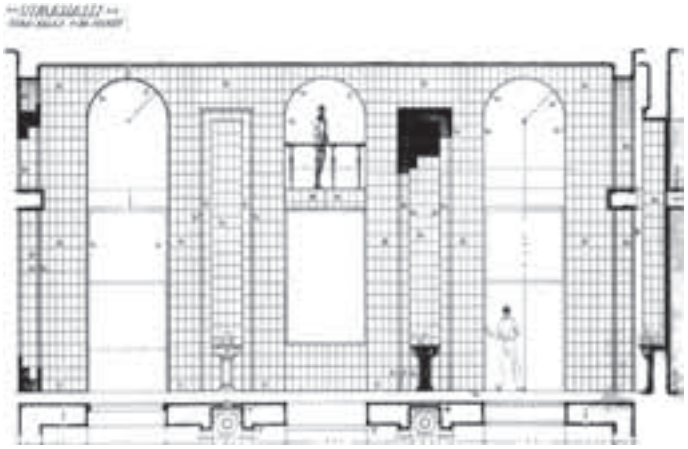

311

312

Uimahallin myöhemmät vaiheet

Ensin pula-aika ja sitten sotavuodet vaikuttivat siihen, ettei uimahalli-osakeyhtiöstä tullut kovin kannattava, mutta hieman osinkoja päästiin silti jakamaan.[52] Talo siirtyi 1954 SVUL:n omistukseen. Kaksikerroksinen ravintola hävitettiin kun neljäs ja viides kerros muokattiin konttoritiloiksi. 1950-luvun korjaukset ovat aiheuttaneet suurimmat tilamuutokset. Halli myytiin Helsingin kaupungille 1967. Suuri ja pieni allashalli säilyivät varsin muuttumattomina.

Museoviraston valvonnassa tapahtunut korjaustyö 1998-99 oli säilyttävä ja entistävä, ennen muuta päätilojen osalta.[53] Laatat korvattiin osittain uusilla onnistuneesti. Pukukopit ja lepohytit seinärakenteineen ja lavitsoineen ovat tallella, samoin höyrykylvyt, kaarisuihkut ja detaljit kuten sylkykupit, posliiniset pallit ja jalkojenpesualtaat, järeä Toledo-vaaka. Aikoinaan olivat saunat kodikkaan hämäriä ja allashallissa koettiin kontrasti varjoisuuden ja valon välillä, nykyään valaistus on tasainen. Ehyen tilasarjan lisäksi on säilynyt mahdollisuus kokea kylpemisen rituaali viestinä menneiden aikojen kiireettömyydestä. Siihen liittyy nykyään poikkeuksellinen valinnanvapaus kylpytavan suhteen.

313

311. Työpiirustus ison altaan kaakeloinnista. SRM.
312. Yrjönkadun uimahallin isoa allasta kiertävä parvi ja lepohyttejä korjauksen jälkeen. Valokuva Jussi Tiainen, ARK 2/2000, 51.
313. Pesuhuone. Valokuva Olof Sundström 1929. SRM.

314

315

314. Yrjönkadun uimahallin pieni allashalli korjauksen jälkeen. Valokuva Jussi Tiainen, ARK 2/2000, 50.
315. Lepohytti. HKM.

11 Koulut

Kansan sivistystason kohottaminen pääsi täyteen vauhtiin 1920-luvulla ja eteni 1930-luvulla. Yleinen oppivelvollisuus toi 1923 kaikki nuoret ikäluokat peruskoulutuksen piiriin, josta yhä useampi jatkoi edelleen. Ammattiopetusta kehitettiin valtiovallan, kuntien ja yksityisten teollisuuslaitosten toimesta.[1] *Kansansivistystoiminta työväen- ja kansanopistoineen kasvoi nopeasti.*[2] *Vähäkallio suunnitteli eräitä arkkitehtuurillaan huomiota saaneita ja ohjelmaltaankin uudentyyppisiä kouluja.*

Vähäkallio voitti yhdessä Elias Paalasen kanssa 1914 kilpailun koulutalosta Kajaaniin, mutta mansardikattoista, kolmikerroksista taloa ei rakennettu. Oulunkylän hahmoltaan klassisoiva yhteiskoulusuunnitelma 1928 jäi samoin toteuttamatta. Seuraavassa luonnehditaan Helsinkiin 1927- 1937 valmistunutta koulujen sarjaa. Lisäksi valmistui Antero Pernajan nimissä Toinen Lyseo Torkkelinkadulla 1942 ja Rakennushallituksessa piirrettiin Vähäkallion kaudella ulkoasultaan funktionalistinen Haminan Yhteislyseo 1938.[3]

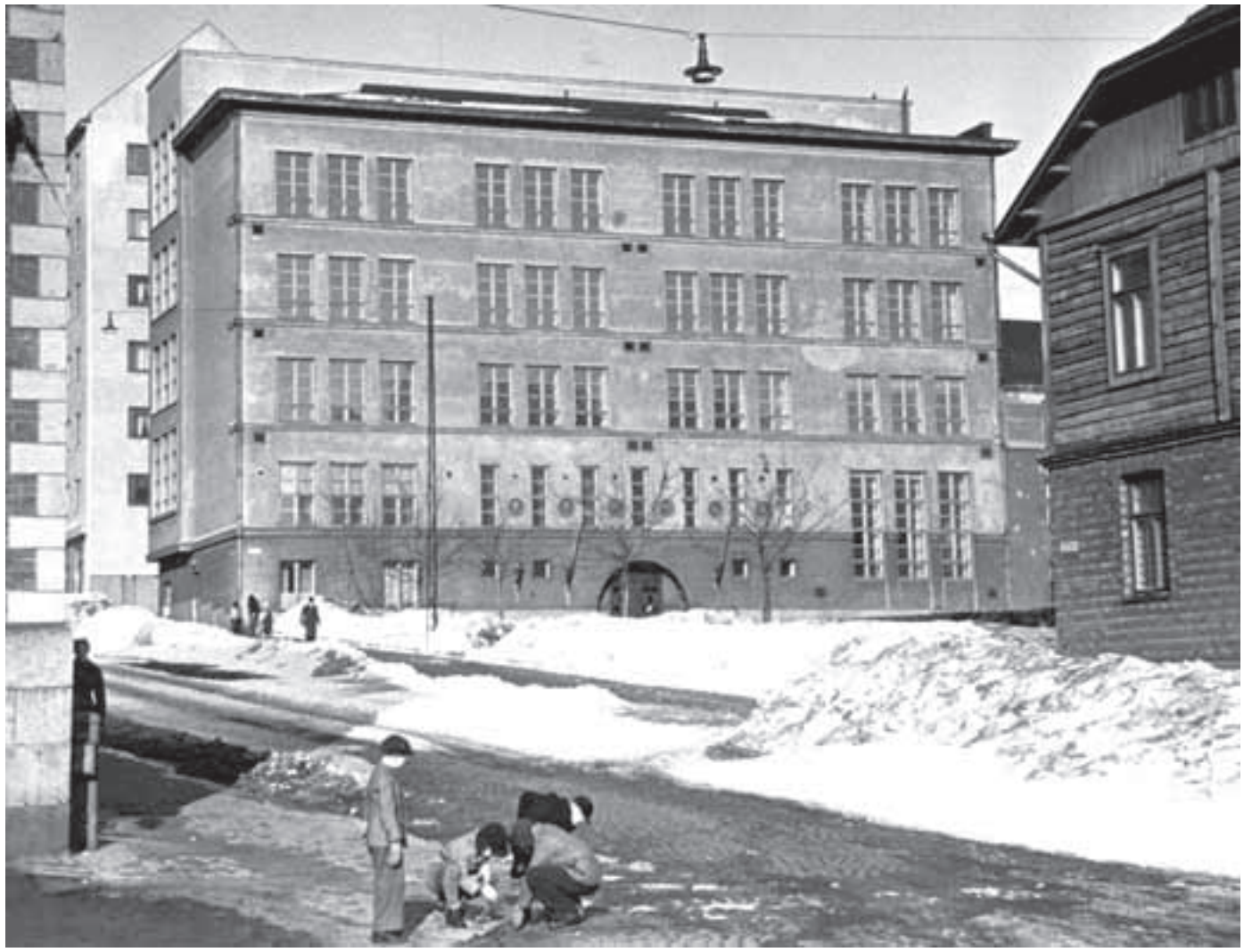

316

Liikemiesten Kauppaopisto 1925-27

Vuorikadun korkeimmalla kohdalla Helsingin Kluuvissa sijainnut Kauppaopisto oli katutilassa varsin huomaamaton. Vähäkallion kouluista pienin ja vaatimattomin sijoittui asuinkerrostalon pihasiipeen. Sen hallit ja käytävät olivat avaria vaikka tontin rakennusoikeutta oli käytetty tehokkaasti. Tukeudun seuraavassa Pirjo Santosen historiikkiin opistosta ja Arkkitehtitoimisto Okuluksen rakennushistoriaselvitykseen Vuorikatu 5:stä. (Talon asunto-osaa luonnehdittiin luvussa 3.4.)

317

Omaan taloon

Vuonna 1898 perustettiin Suomen Liikemiesten kauppaopisto tavoitteena suomenkielisen korkeamman liikesivistyksen antaminen. Perustajissa oli mukana fennomaaneja, keskeisenä henkilönä K.A. Paloheimo, joka toimi koulun johtokunnan puheenjohtajana vuoteen 1949.[4] Opisto osti 1902 kaksi tonttia Vuori- ja Fabianinkatujen väliltä ja Kauno S. Kallion suunnittelema koulutalo valmistui Fabianinkadun puoleiselle tontille 1907.[5] Akateemisen kauppaopetuksen käynnistyttyä 1911 Kauppakorkeakoulu ja Kauppaopisto toimivat samassa talossa omine rehtoreineen. Syntyi ajatus oman talon rakennuttamisesta Kauppaopistolle Vuorikadun puoleiselle tontille. Kun Kauno S. Kallio ei kiinnostunut sen suunnittelemisesta, sai Vähäkallio 1925 laadittavakseen ehdotuksen Kauppaopistoa varten.

Uudisrakennukseen haluttiin liittää vuokratuloja tuottavia asuntoja ja liiketiloja rakennuskustannusten korkojen kattamiseksi. Rakennusmestari F.A. Virta laati Vähäkallion luonnosten pohjalta kustannus- ja kannattavuuslaskelmat. Keväällä 1926 tehtiin rakentamispäätös valtiolta saadun lainan turvin.[6] Rakennusliike Virta & Vainio sai kilpailuttamisen jälkeen urakan.[7] Rakennustoimikuntaan kuuluneen kauppaneuvos Alvar Nikanderin Vähäkallio tunsi Raitti-pasaasin suunnittelun ajoista 1910-luvulta.[8] Rakennus valmistui vajaan vuoden rakennusajan jälkeen alkukesästä 1927. Fabianinkatu 26 jäi Kauppakorkeakoulun käyttöön ja sen sisätiloja uudistettiin Vähäkallion laatiman suunnitelman mukaan.[9]

318

Opiston arkkitehtuuri

Koulun olemassaolo ilmaistaan Vuorikatu 5:n asuinkerrostalon katufasadissa kreikkalaishenkisin viittein: kaksikerroksisen, kapenevaa temppelin portaalia muistuttavan sisäänkäynnin ja siihen liittyvän Hermes-aiheisen medaljongin avulla.[10] Temppelin oviaukkoa muistuttava ovikehys koulun tunnuspiirteenä on nähtävissä lähellä Kruununhaassa Mariankatu 11:ssä

316. Kallion yhteiskoulu. Valokuva Väinö Kannisto 1940-luku, HKM.
317. Vähäkallion ja Elias Paalasen voittanut ehdotus Kajaanin Yhteiskouluksi 1914. Koti-Kajaani 18.8.1985.
318. Kauppaopiston sisäänkäynti. SLKa/ Okulus.

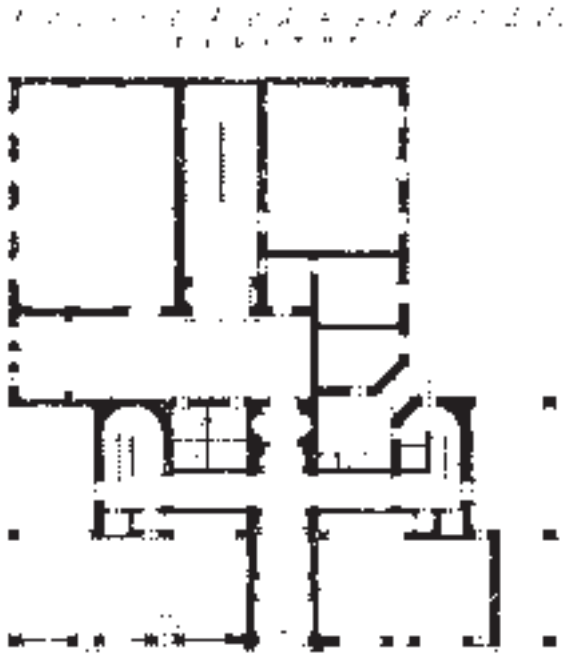

319

1870-luvun koulussa.[11] Aiheen kansainvälisiin esikuviin kuuluvat Thorvaldsen-museon pihafasadi Kööpenhaminassa (Gottlieb Bindesböll 1839-48) ja Tukholman Kaupunginkirjaston sisäänkäynti (Gunnar Asplund 1920-28). Muita Vuorikatu 5:n fasadin koristeita ovat medaljongit, ylimmän kerroksen ikkunoiden kehystys ja hammastettu räystäslista.

Asuinkerrosten ja koulun sisäänkäynti on yhteinen. Liikennetilat ovat ristin muotoiset: pitkänomaisesta käytävästä päästään asuinkerrosten porrashuoneisiin ja opiston halliin. Luonnoksissa tultiin koulun eteishalliin ja asuinkerrosten porrashuoneisiin valeperspektiivisesti kapenevan käytävän kautta; samantapaista valeperspektiivistä sisäänkäyntiä Vähäkallio sovelsi 1925 liike- ja asuinkerrostalo Iso Roobertinkatu 33-35:n suunnitelmaan (kuva 163).[12] Toteutuksessa porttiholvin muoto suoristui. Sisäänkäynnin tilasarja laimeni myös sikäli, että eteishalli lyhennettiin ikkunattomaksi, mutta vastaavasti juhlasali pohjakerroksessa piteni.[13]

320

Opisto liittyi pohjakerroksessa leveänä L:n sakarana asunto-osaan. Se kaventui ylemmissä kolmessa kerroksessa porrashuoneen ja luokan levyiseksi, kahdelta suunnalta valaistuksi siiveksi. Opiston porrashuone ja aulat toimivat kokoontumistiloina, joista päästiin luokkiin, opettajanhuoneisiin ja kirjastoon. Siivessä oli neljä luokkahuonetta, konekirjoitusluokka, opettajainhuone, kirjasto, kanslia ja vahtimestarin asunto. Ullakkokerroksen kautta päästiin entiseen opistotaloon, jossa käytettiin laboratoriota ja tavaraopin luokkaa.[14] Pohjakerroksessa sijaineen juhlasalin melko karuun tunnelmaan vaikutti salin asema sisäpihan alla.[15]

Talon ollessa uusi kävi neljää luokkaa yhteensä satakunta oppilasta. Oppilasmäärän paisuttua kaksinkertaiseksi[16] ja Kauppakorkeakoulun siirryttyä toisaalle, opisto muutti takaisin Fabianinkatu 26:n rakennukseen 1950 ja sieltä uudisrakennukseen Pasilaan 1978.[17] Opiston poismuutto johti opistosiiven tilarakenteen pirstomiseen 1970-luvulla.[18] Rakennuksen koristelusta ovat säilyneet opiston portaikon ja porrashuoneiden art deco-henkiset takorautakaiteet, ala-aulan meander- ja palloaiheista lattiamosaiikkia ja otteita koristemaalauksista. Lasiovet sisäänkäynnin, porrashuoneiden ja opistoon johtavien tilojen yhteydessä luovat Vähäkallion suosimaa läpikuultavuuden vaikutelmaa.[19]

322

321

319. Luonnos Kauppaopistoksi 1925, pohjakerros. SRM.
320. Liikemiesten kauppaopiston juhlasali, valokuva Pietinen. SLKa/ Okulus.
321. Porrashuone. Valokuva Arkkitehtitoimisto Okulus 2003.
322. Näkymä aulasta Liikemiesten Kauppaopiston portaikkoon. SLKa/ Okulus.

323

324

Kallion Yhteiskoulu 1925-29

Kallion Yhteiskoulu sijoittuu Torkkelinmäen rinteeseen Porthaninkadun ja Kaikukujan kulmaan. Porthaninkadulta on pääsy koulun ahtaalle pihalle ja uudempaan osaan. Pääsisäänkäynti suuntautuu Hämeentieltä asteittain nousevaan puistoon. Muu ympäristö on tiiviisti rakennettua kivikaupunkia, joskin 1930-luvun vaihteessa osa rakennuskannasta oli vielä matalaa.

Sörnäisten yhteiskoulu oli ensimmäinen oppikoulu Pitkänsillan toisella puolella Helsingissä. Koulun perusti reformistisista lähtökohdista työväen kaupunginosaan kansakoulunopettaja Hanna Castrén ja se aloitti 1902 vuokrahuoneistossa Kivikon huvilassa Hämeentiellä. Valter Thomén piirtämä jugendtyylinen puurakennus valmistui 1905 Pääskylänkatu 3: een. Se oli tehty arkkitehdin sanoin ”hauskaksi ja somaksi”: juhlasali oli lasten ”rekreatsihuone” välitunneiksi eikä käytäviä ollut, vaan eteinen muodosti keskipisteen. Kouluun liittyi rehtorin asunto.[20]

Koulun muututtua kahdensanluokkaiseksi Kallion yhteiskouluksi 1913 vuokrattiin lukiolle tilat Toiselta linjalta. Pian hankittiin omaa taloa varten tontit Porthaninkatu 15-17 ja tilattiin Wivi Lönniltä koulun suunnitelmat. Hän oli ehtinyt laatia pääpiirustukset, kun ensimmäinen maailmansota syttyi. Valtion kieltäydyttyä anotusta avustuksesta ja aikojen ollessa epävarmat hanke jäätyi.[21] Sodan päätyttyä koulu muutti vuokratiloihin Hämeentie 55:een.[22] Koulusta tuli Heikki Wariksen, entisen rehtorin mukaan jo ensi vuosikymmeninään Pitkänsillan pohjoispuolen eteenpäin pyrkivimmän kerrostuman opinahjo; oppilaiden vanhemmat olivat pienyrittäjiä, pikkuvirkamiehiä ja palkkatyöläisiä.[23]

Oman talon rakennuttamisesta keskusteltiin kautta 1920-luvun. Johtokunta järjesti keväällä 1925 Ole Gripenbergin ja Vähäkallion välisen luonnoskilpailun, jonka Vähäkallio voitti.[24] Ehkä Vähäkalliota suositteli Tanner, jolla oli omia lapsia Kallion Yhteiskoulussa; moni suorastaan kutsui tätä ”Tannerin kouluksi.” Tanner toimi taustavaikuttajana koulun taloudellisissa ja rakennusasioissa, vaikuttaen mm. eduskunnan myöntämään halpakorkoiseen lainaan.[25] Koulutaloa varten muodostettiin Kallion Yhteiskoulu-Osakeyhtiö.[26] Koulusta laadittiin luonnossarja jo 1925, mutta pääpiirustukset vasta 1928.

Peruskiven laski keväällä 1928 rakennustoimikunnan puheenjohtaja, kunnallisneuvos Nestori Eskola pääministeri Tannerin osallistuessa tilaisuuteen.[27] Koulun vihkiäisiä vietettiin keväällä 1929.

Vuonna 1925 laadituissa luonnoksissa[28] koulutalo on toteutettua suurempi, sillä sen volyymi kääntyy Agricolankadulle pitkänä myymälä- ja

asuntosiipenä. Asuntosiivessä on keittiöttömiä yksiöitä sekä kaksi- kolme asuinhuonetta, keittiön ja palvelijanhuoneen käsittäviä asuntoja – ilmeisenä ajatuksena oli rahoittaa koulua asuntojen ja myymälöiden tuomilla vuokratuloilla. Luonnoksissa on koulun ja asunto-osan liitoskohdassa kulmikas torni (kuva 607). Pääjulkisivussa on kolmen ikkunan ryhmiä ja pylväiden reunustama sisäänkäynti; kompositio muistuttaa lähelle kohonneen Elannon hallintorakennuksen luonnoksia samalta vuodelta. Luonnoksista ei ilmene, oliko talo ajateltu rapattavaksi.

323. Kallion Yhteiskoulun neljäs kerros, luonnos 1925. SRM.
324. Näkymä Kallion Yhteiskoulusta ja siihen liittyvästä asuinkerrostalosta, luonnos 1925. SRM
325. Kallion yhteiskoulun välituntilaisia 1940-luvulla. Valokuva Väinö Kannisto, HKM.

325

326

Valmistuneen koulutalon arkkitehtuuri

Koulu näyttäytyy hahmoltaan kiinteänä, klassistisena palatsina. Palatsimaisuutta korostavat sileät seinät, aumakaton piilottava leveä räystäslista, tumma sokkelikerros ja kerroslistat ikkunoiden alla. Eloisuutta julkisivuun tuo ikkunoiden ryhmittely kolmen sarjoihin ja sisäänkäytikaaren yllä ryhmä kapeita ikkunoita. Niiden välisissä, luultavasti Gunnar Finnen muovailemissa medaljongeissa kuvataan opin ja tieteen tunnuksia. Juhlasalin kolme korkeaa ikkunaa katkaisevat kerroslistan. Sali työntyy välituntipihalle. Porthaninkadun rinteessä porrashuone ulkonee ikkunattomasta muurista ja nousee muuta volyymiä korkeammaksi.

Pohjakaavan L:n muoto, jossa luokkahuoneiden volyymistä ulkonee juhlasalisiipi, oli tavanomainen ratkaisu.[29] Kallion Yhteiskoulussa oli ns. sekarunko: kantavana pystyrakenteena ulkoseinät, osa poikittaisista seinistä ja pilarit. Rakennuksen urakoi Oy Constructor AB.[30] Arkkitehtitoimistossa työtä hoiti Veikko Leistén, joka jatkoi avustamista parissa seuraavassakin Vähäkallion koulussa.

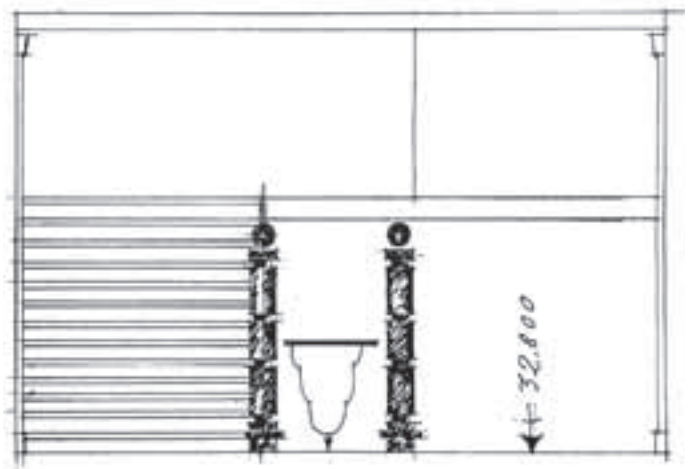

327

Sisätilat

Eteishalliin tulee valoa sisäänkäynneistä ja porrashuoneen ikkunoista. Sisäänkäynnit palvelivat koulun hierarkiaa: alaluokkalaiset järjestäytyivät jonoihin tullakseen pihalta rivistöinä sisään, mutta yläluokkalaiset saivat käyttää samaa pääsisäänkäyntiä kuin opettajat. Pohjakerrokseen sijoittuivat eteistilat, juhlasali, vahtimestarin asunto sekä opettajien huoneet ja rehtorin kanslia arvopaperiholveineen. Juhlasalin yllä oli voimistelusali.

Edustavia sisätiloja pidettiin merkityksekkäinä Kallion lyseon oppilaille, joista monet olivat lähtöisin ahtaista oloista ja vaatimattomista kodeista. Koulun entinen rehtori Jalmari Jaakkola muisteli mielellään talon suunnittelua Vähäkallion kanssa: oli pyritty kodinomaisuuteen ja pitkien pimeiden käytävien välttämiseen, suorakulmaisuuden lieventämiseen kaarin sekä esteettisten virikkeiden tarjoamiseen myös puupintojen muotoilun, värinkäytön ja valaisimien myötä.[31] Tässä onnistuttiin; hallien ja portaikon valoisuus ja koristeellisuus vaikuttavat edelleen.

Alahallin pyöreissä ikkunoissa on art deco -henkiset jaotukset kattomaalausten ja lamppujen toistaessa pyöreitä muotoja. Pääportaikon kannatuspilarit on lävistetty neljään suuntaan kaarin, kiiltävien maalipintojen heijastaessa valoa. Portaikon rautakaiteissa toistuu art deco -tyylin suosikkiaihe: aurinko säteineen. Hongell & Forsström suoritti koristemaalaukset eteishallin palkiston jäsentämään kattoon ja välitasanteen pyöreään kattoon, jossa kuvataan antiikin aihein oppimisen teemoja. Lattian betonimosaiikissa on geometrinen kuviointi. Hongell & Forsströmin voimakasvärisinä hehkuvat lasimaalaukset porrashuoneen ensimmäisellä tasanteella (kuva 630)[32] esittävät eurooppalaisen tiedon lähteitä:[33] luonnon-

326. Ote Kallion Yhteiskoulun pääjulkisivusta. Valokuva AN.
327. Työpiirustusote Kallion Yhteiskoulun pääportaikosta. SRM.
328. Näkymä Kallion Yhteiskoulun portaikosta alahalliin. Valokuva AN.
329. Luonnos Kallion Yhteiskoulun pohjakerroksesta. SRM.
330. Työpiirustus Kallion Yhteiskoulun alahallin ikkunasta. SRM.

tieteet, maantiede, musiikki, tähtitiede. Kerrosaulat ovat poikenneet toisistaan väritykseltään.[34]

Luokkahuonekerroksissa on valoisat ja leveät aulat, joista näkyy pihalle. Niistä päästään kussakin kerroksessa neljään luokkaan. Koulu sai kemiaa, fysiikkaa ja luonnontiedettä varten aineluokat,[35] mikä oli edistyksellistä. Fysiikan luokan sisustuksen suunnitteluun osallistui lehtori, insinööri Westlin;[36] mm. seinässä olleesta reiästä tuli auringonsäde tiettyyn kellonaikaan opettajanpöydälle optisia kokeita varten.[37]

Koulun myöhempiä vaiheita

Arkkitehti-lehdessä 1930 todettiin valmistuneen koulutalon olevan pienempi vaihe kaksi tonttia käsittävästä suunnitelmasta. Koulu joutui kuitenkin 1935 myymään rahapulassa Porthaninkatu 17 tontin. Jorma Järven suunnitelma viisikerroksinen laajennus tontin jäljellejääneeseen osaan valmistui 1957.[38] Vanhan rakennuksen korjaukset valmistuivat 1950[39] ja 1983.[40] Hyvin säilyneitä ovat aulat, osin ovet ja ikkunat, paikoin kaapistot ja osa valaisimista.

Yhteiskoulun entinen rehtori Armas Paavola on korostanut, ettei koulu koskaan ollut suoraan poliittinen, ei edes sisällissodan jälkeisen ajan jännitteisinä vuosina. Tannerin lasten opiskelu Pitkänsillan toisella puolella oli epäilemättä merkittävä viesti kouluttautuvalle työväenluokalle. Opettajakuntaan kuului kulttuuripersoonia kuten Martti Ruutu, Heikki Waris, Martti Simojoki ja E.A. Saarimaa; opettajat tulivat kouluun yleensä jäädäkseen. Entisistä oppilaista on noussut yhteiskunnallisia ja kulttuurivaikuttajia.[41] Koulu siirtyi Helsingin kaupungin omistukseen 1977 ja siitä muodostettiin ilmaisutaitolukio 1980.[42]

328

329

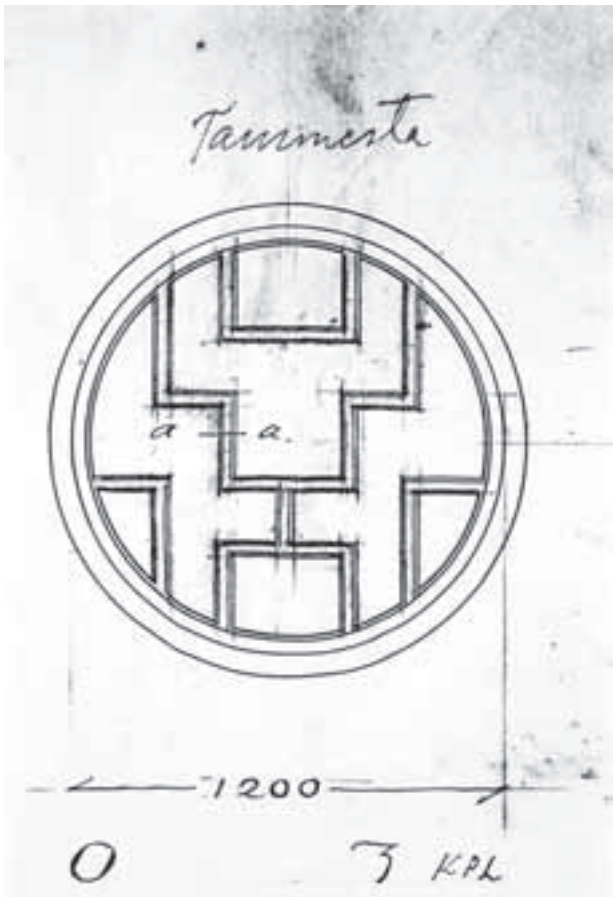

330

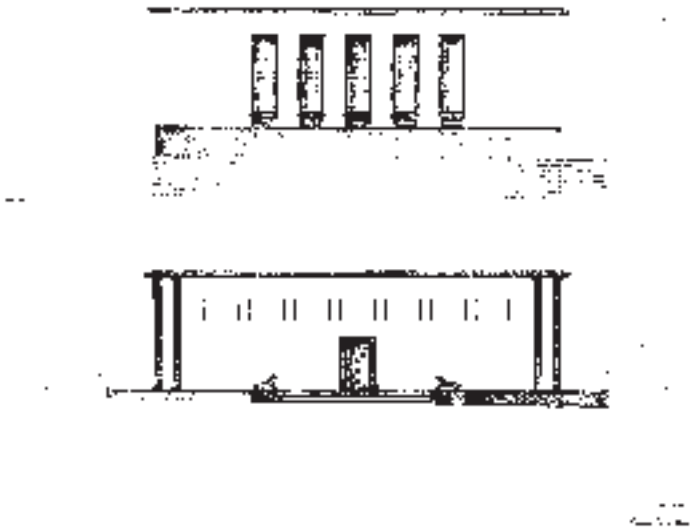

331

332

331. Kaksikerroksinen luonnos
Yhteiskunnallisesta Korkeakoulusta 1929. SRM.
332. Nelikerroksinen luonnos
Yhteiskunnallisesta Korkeakoulusta 1929. SRM.
333. Yhteiskunnallisen Korkeakoulun pohjakerros, luonnos 1929. SRM.
334. Yhteiskunnallinen Korkeakoulu Helsinginkadun suunnalta.
Valokuva Pekka Lehtinen.

Yhteiskunnallinen Korkeakoulu 1929-30

Yhteiskunnallisen Korkeakoulun entinen talo sijaitsee Helsingin Kalliossa Torkkelinmäen kaartuvien katujen ulkokehällä. Volyymiltään harkkomaisen talon pääsisäänkäynti suuntautuu Franzeninkadulle ja takajulkisivu näkyy Helsinginkadulle. Pääsisäänkäynti on lyhyen ja leveän kadun pääte, mikä korostaa julkisivun litteyttä. Rinteeseen porrastuvan talon sivuilta ja takaa päästään terassi- ja muurisommitelman kautta Adolfinkadulle ja edelleen portaikkoa Helsinginkadulle. Sieltä nähtynä korkeiden talojen muurit kehystävät portaikkosommitelman takana kohoavaa koulutaloa, jonka olemus viestii julkisesta rakennuksesta.[43] Koulu toimi talossa kolmekymmentä vuotta. Tukeudun seuraavassa Viljo Rasilan vuosia 1925-1966 käsittelevään historiikkiin.[44]

Kansalaissivistystä

Ehdotus uusmallisesta oppilaitoksesta tarjoamaan kansalaissivistystä opettamalla valtio- ja yhteiskunnallisia aineita esitettiin 1917 Suomen Nuorison Liitossa. Pian perustettiin Kansalaiskorkeakoulu tarjoamaan opetusta lahjakkaille nuorille, joilla ei ollut oppikoulu- ja ylioppilastaustaa.[45] Koulun yhteiskunnalliseksi tehtäväksi koettiin kansanvallan lujittaminen poliittisesti kuohuvissa oloissa.[46]

Koulutus käynnistyi rahoitus- ja opetustilavaikeuksien vuoksi hitaasti.[47] Filosofian tohtori Yrjö Ruutu[48] lähetettiin Tukholmaan tutustumaan sosiaalipoliittiseen ja kunnalliseen instituuttiin ja hänet valittiin korkeakoulun rehtoriksi.[49] Koulu toimi vuokratiloissa 1925-1930,[50] mutta syksyllä 1927 päätettiin rakennuttaa oma talo. Rakennustoimikuntaan valittiin Ruutu, johtaja Herman Paavilainen ja Väinö Vähäkallio. Etsittiin Töölöstä tonttia eduskunnan kirjaston läheisyyden vuoksi. Kaupunki ei halunnut luovuttaa anotuista tonteista ainuttakaan vaan ehdotti Kalliossa Franzéninkadun varren tonttia, sillä Kallioon haluttiin saada julkinen rakennus. Ruutu suostui tähän toiveenaan saada työläisväestöä koulun kuunteluoppilaiksi.[51]

Kaupunki luovutti tontin korkeakoululle miljoonan markan hinnasta loppuvuodesta 1928. Rakennuksen kustannusarvion lähes neljästä miljoonasta valtio lainasi kolme.[52] Vähäkallion piirustukset hyväksyttiin maaliskuussa 1929 ja talossa aloitettiin opetus lokakuussa 1930.[53] Oppilaitos oli tuolloin nimeltään Yhteiskunnallinen Korkeakoulu, jonne oli perustettu ensimmäiset akateemiset tutkinnot.[54] Suomen Kuvalehti esitteli valmistunutta koulutaloa aukeaman kuvareportaasilla.[55]

Koulutalon arkkitehtuuri

Koulutalo luonnosteltiin sekä neli- että kaksikerroksisena. Matalampi vaihtoehto toteutettiin Arkkitehti-lehden mukaan suunniteltuna siten, että korottaminen olisi helppoa.[56] Nelikerroksisessa luonnoksessa on pääfasadissa pyöreiden ikkunoiden yllä vaakasuuntaisia ikkunoita ja nurkissa ilmoitustaulut klassistisissa kehyksissä; klassististen ja funkispiirteiden yhdistelmä on ajankohdalle ominainen. Kaksikerroksisessa luonnoksessa korostavat sisäänkäyntiä leijonaveistokset ja fasadin nurkissa on pilasteriparit.

Toteutuksessa pääjulkisivua muutettiin vertikaalimmaksi. Sokkeliin puhkottiin ikkunoita ja toisen kerroksen ikkunat muuttuivat suhteiltaan klassisiksi. Sokkeli maalattiin tummaksi julkisivun ollessa muuten vaalean punertava.[57] Sisäänkäynnille noustaan kaarevaa, vaaleanpunaisesta graniitista hakattua portaikkoa. Terrastirapatun ovikehyksen kaartuvassa yläosassa oli koulun nimi metallikirjaimin ja ovipari oli pronsssilevyllä päällystetty. Räystäslista korostui piilottaen laakean peltisen aumakaton, katolla oli sittemmin hävinnyt spiira. Takajulkisivusta tuli luonnostellun tapainen: juhlasalin kapeat, korkeat ikkunat ovat keskellä umpinaista muuria ja pohjakerros on muotoiltu tummaksi jalustaksi. Sivufasadeissa ulkonevat porrashuoneiden suuret ikkunat. Talon hahmossa ovat pohjoismaisen klassismin aineksia symmetriset, levymäiset fasadit, sisäänkäynnin korostus kehyksin ja barokkimuotoja soveltava portaikko. Aiemmin esitellyssä Syvähuokon yksityistalossa (1927) on samoja tyylipiirteitä.

Pääsisäänkäynti johtaa toiseen eli pääkerrokseen. Sen alla oleva kerros avautuu puistoon ja terassille. Kaikkia kolmea kerrosta halkoo rakennuksen pituussuunnassa leveä käytävämäinen halli, joka jakaa tilat kadunvarsitiloihin ja puiston puolisiin tiloihin. Kadunvarsitilojen syvyys, neljä metriä, on suunnilleen tavanomaisen luokkahuoneen mitta, pihan puolen huonesyvyyden olessa noin 12 metriä. Pihanpuoleisen tilaryhmän keskellä on kaksikerroksinen juhlasali. Selkeä tilarakenne heijastui J.I. Packalénin laatimiin konstruktioihin: kantavina pystyrakenteina muuratut ulkoseinät sekä sisällä talon pituussuuntaan nähden poikittaiset seinät ja pilarit. Arkkitehtitoimistossa suunnittelua hoiti Veikko Leistén.[58]

Ensimmäisessä kerroksessa oli alunperin kirjasto, kaksi asuntoa, oppilasyhdistyksen tilat ja ravintola. Pääkerros käsitti kaksikerroksisen voimistelu- ja juhlasalin 350 oppilaalle, luentosalin sekä eteistilat ja kanslian. Seitsemisen metriä leveä halli päättyy kaksivartiseen portaikkoon suurine ikkunoineen. Vanhoista valokuvista ilmenee jäsentely tummiin ja vaaleisiin alueisiin palkistossa ja katon kentissä sekä seinissä; värisuunnitelman laati Antti Salmenlinna.[59] Aulojen ja porrashuoneiden väritutkimukset 2003 osoittivat voimakkaan värimaailman: eteisportaan seinien orans-

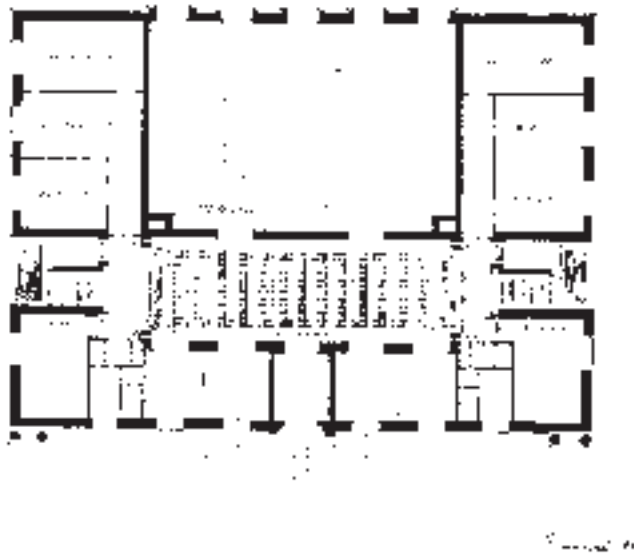

333

334

335

336

sin, pääaulan sinivihreät seinät, hopeoidut pilarit portaikon yhteydessä ja niihin liittyvät roosanväriset seinät. Kattopalkit olivat mustaksi laseerattuja pystypinnoiltaan, sisäkatossa kiersivät punaoranssit listat harmaita kenttiä. Pohjakerroksesta nousivat seiniltään lämpimän keltaiset portaikot. Värityksen geometrista jäsennystä säestivät pääaulassa sintratuista laatoista – vaaleista, mustista, ruskeista ja punaoransseista – kubistiseen henkeen ladotut kuviot. Toisessa kerroksessa oli neljä luentosalia sekä opettajien työ- ja vastaanottotiloja. Sen aulan väritys oli pääaulaa neutraalimpi lämmin harmaa. Värityksessä oli siten hierarkia.[60]

Ammatillista koulutusta

Koulun toiminnan käynnistyessä täydellä teholla jäi alun perin korostettu kansalaiskasvatus taka-alalle[61] ja sijalle tuli ammatillinen koulutus. Kaksivuotisia pääopintolinjoja olivat sanomalehtiala, hallinto, osuustoiminta ja kunnallisala. Alkuvuosina pystyttiin palkkaamaan päätoimisesti vain rehtori. Tuntiopettajiksi saatiin kuitenkin maan parhaita asiantuntijoita, monet väitelleitä.[62]

Entisten oppilaiden muistikuviin kuuluu koulun ilmapiirin kotoisuus, läheisyys muihin opiskelijoihin ja opettajiin. Talon villiviinin peittämiä julkisivuja ja hallien juhlavuutta muisteltiin lämmöllä. Juhlasalissa pidettiin avajaiset, päättäjäiset ja illanvietot tansseineen sekä käytiin kuulemassa tenttitulokset, arkisin voimisteltiin.[63] Tunnelma talossa oli hiljainen, olivathan opiskelijat aikuisia ja tulivat koulun useimmiten työpäivän päätteeksi. Kerhotoiminta oli kuitenkin vilkasta, mutta suuresta määrästä YKK:n kerhoja ja yhdistyksiä oli puhtaasti poliittisia vain yksi, Sosialistikerho.[64]

Sodanjälkeisinä vuosina oppilasmäärät moninkertaistuivat.[65] Koulu siirtyi 1960 Tampereelle,[66] jossa siitä muodostettiin parin vuoden kuluttua Tampereen Yliopisto. Olof Hanssonin suunnittelema korjaus sosiaalitieteiden laitoksia varten valmistui 1966; nykyinen käyttäjä on suomalais-ugrilainen laitos.[67] Hansson luonnehti rakennusta helposti muunnettavaksi ja tilajäsentelyä selkeydessään yleispäteväksi. Pitkät hallit haluttiin säilyttää muuttumattomina, samoin rakennuksen ulkomuoto.[68] Pohjakerroksen hallin ja portaikkojen väritys entistettiin 2003.[69]

Ammattienedistämislaitos 1928-31

Omaan taloon

Ammattienedistämislaitos (AEL) perustettiin 1922 tarjoamaan jatkokoulutusta teollisuuden, käsityön ja maatalouden ammattienharjoittajille, perustajina Maataloustuottajien Keskusliitto, Suomen Työnantajain Keskusliitto ja Teollisuusvaltuuskunnan Keskuskomitea (Pienteollisuuden Keskusliitto).[70] Elettiin ammatillisen opetuksen murrosvaihetta, jolloin mestarien ylläpitämä oppilasjärjestelmä alettiin kokea vanhentuneeksi. Elinkeinotoiminnan edellytyksenä pidettiin korkeatasoista ammattitaitoa, jonka edistämiseen haettiin suuntaviivoja Keski-Euroopasta ja Skandinaviasta.[71]

Koulu toimi aluksi eri puolilla kaupunkia, 1920-luvun puolivälistä mm. suuressa huoneistossa Simonlinnassa. Omaa taloa varten anottiin kaupungilta Runeberginkadun n:o 10-12 tontteja. Kaupunki ilmoitti varanneensa koululle tontin Pengerkatu 15:sta, jonne Vähäkallio sai laadittavakseen koulun luonnokset.[72] Kokemus paitsi koulujen myös teollisuustilojen ja puhelinlaitosten suunnittelijana lienevät olleet Vähäkallion suosituksia suunnittelijaksi; rakennuksen esittely Arkkitehti-lehdessä 1931 keskittyikin pitkälti teknisiin ratkaisuihin.

Tontista käytiin vuosikausia kädenvääntöä koulun toiveiden ja kaupungin tarjouksen välillä. AEL:n johtokunta hyväksyi lopulta Töölönkatu 28:n kallioisen tontin. Helsingin rahatoimikamari puolsi hankintaa, sillä tonttia pidettiin asuinrakennukselle sopimattomana. Kaupunki ja valtio myönsivät rakentamiseen lainaa, kaupunki lisäksi korotonta tonttilainaa.[73]

Vähäkallion toimisto laati 1: 200 luonnokset rakennusta varten 1928.[74] Koulun hallintoneuvosto hyväksyi Vähäkallion lopulliset suunnitelmat vuoden 1930 alussa. Rakennustyöt aloitettiin kesäkuussa 1930, harjannostajaisia juhlittiin syyskuun lopulla ja vastaanottotarkastus pidettiin kesäkuussa 1931. Veikko Leistén hoiti suunnittelutyötä toimistossa ja valvoi työmaata.[75]

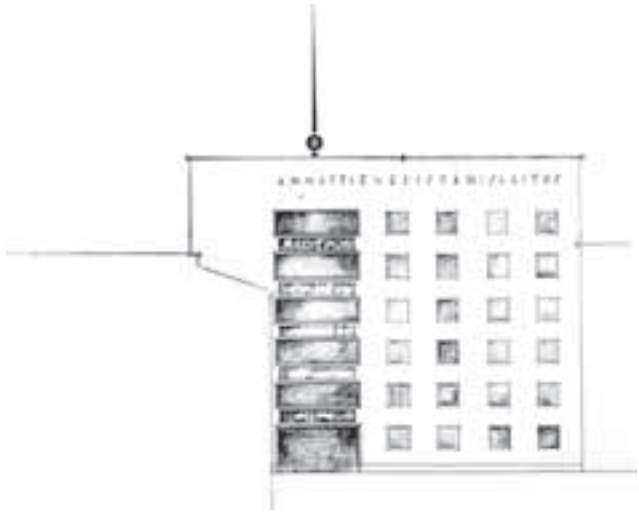

337

338

335. Yhteiskunnallisen Korkeakoulun pääjulkisivu. Valokuva Pietinen 1942, HKM.
336. Yhteiskunnallisen Korkeakoulun alahalli. Valokuva Roos. SRM.
337. Ammattienedistämislaitoksen julkisivu, pääpiirustus 1929. RVV.
338. Perspektiiviluonnos Ammattienedistämislaitoksen pääjulkisivusta 1928. SRM.

339

340

Luonnoksista toteutukseen

Koulun tontti on osa suurta kolmion muotoista korttelia Töölönkadun, Pohjois-Hesperian- ja Töölöntorinkatujen varrella. Kortteli rakentui 1930-luvun mittaan pääosin asuintaloin.[76] Tontti sijaitsee kukkulan laella korttelin korkeimmalla kohdalla. Lähinaapurina, kulmittain ja kiinni koulun kanssa sijaitsi Lääketehdas Medican 1930-luvun vaihteessa rakennettu laajennus.[77] Lääketehtaan punatiiliset rakennukset purettiin 1970-luvulla ja tilalle tuli rouhebetonipintainen asuinkerrostalo.

Koulun luokkahuoneita sisältävä osa nousee Dunckerinkadun rinteen päättävällä kukkulalla. Mannerheimintieltä lähestyvää kävijää johdattelee ensin suora, tummasta graniitista hakattu portaikko ja sitten ulospäin kaartuva punagraniittinen portaikko kohden kuusikerroksista punatiilimuuria. Seinien sileys korostui jo perspektiiviluonnoksessa 1928. Rakennusta kruunaa siinä spiira ja kulmikkaan sisäänkäyntisyvennyksen yllä on leveitä vaakasuuntaisia ikkunoita. Pääpiirustuksessa rakennuslupaa varten 1929[78] sisäänkäynti on muuttunut koveraksi aukoksi, jonka keskellä on ulko-ovipari pyöreän ikkunan alla. Sisäänkäynnin yläpuolisten ikkunoiden välisissä reliefeissä on kaupan ja rakentamisen symboleja. Viidennen kerroksen kohdalla on parveke, ylin kerros on hieman sisäänvedetty ja siinä on julkisivun pituinen nauhaikkuna.

Julkisivu muuttui toteutuksessa ylimmän ja sokkelikerroksen osalta. Pääsisäänkäynnin kovertuva osa muuttui kauttaaltaan lasiseksi. Sen keskelle tuli pronssipuitteinen ovipari[79] reunustettuna kiiltävän mustilla graniittikehyksillä YKK:n sisäänkäynnin tapaan. Koko julkisivun osalle levittäytynyt nimiö kapeni eikä friisejä hankittu. Sisäänkäynnin pystysuuntaa korosti neonputkivalo.[80] Katujulkisivussa on art deco -piirteitä:[81] horisontaalisuutta ja koristelua. Katufasadi muurattiin Paloheimon tehtaiden julkisivutiilestä jäsentäen muurausta lappeelleen asettujen tiilien nauhoin. Pihasiiven fasadi toteutettiin muurattuna tavallisista punatiilistä ja suurine horisontaalisine, terärakenteisine ikkunoineen.

339. Ammattienedistämislaitoksen pääovi. Valokuva AN.
340. Ammattienedistämislaitoksen sisäänkäynti. Valokuva Roos, SRM.

Tilajäsentely

Talon L:n muotoinen pohja on tehokas: lyhyemmässä kadunvarsisakarassa oli toimistohuoneita ja luokkia keskikäytävän varressa, pihasiivessä neljä työpajasalia päällekkäin. Vähäkallio selosti Arkkitehti-lehden esittelyssä rakennuksen sisältöjä: Koska laitoksen opetus oli sekä tietopuolista että käytännöllistä, oli rakennukseen jouduttu sijoittamaan niin eriluontoisia tiloja kuin luento- ja tehdassaleja. Siksi rakennus oli jaettu kahteen, rakennuksen poikki kulkevan ”jakosauman” erottamaan osaan. Kadunvarsisiivessä oli luento-, kirjasto-, luku- ja piirustussalit, opettajainhuoneet ja toimistot, oppilaiden puku- ja pesuhuoneet sekä hiljaisen työn tekijöiden salit (ompelijoiden, kulta- ja kelloseppien sekä valokuvaajien). Pihasiivessä olivat suuret työpajahallit, jossa tapahtui koneita, moottoreita ym. raskaampia laitteita vaativa opetus.[82]

Rakenteellisestikin talo oli kaksijakoinen: työpajasiivessä kantavana pystyrakenteena olivat pilarit, mutta kadunvarsisiipi perustui kantaviin ulkoseiniin ja pilareihin.[83] Työpajasiiven lattiarakenne oli yksilaattainen näkyvine vasoineen[84] voimansiirtokiskojen tähden, rakenne oli muualla kaksilaattainen ja insuliitilla eristetty. Ilmanvaihtojärjestelmä oli myös jaettu kahteen osaan ja raitisilmaventtiileistä huolimatta ikkunat olivat kaikkialla avattavissa. Rautabetonilaskelmat laati J.I. Packalén ja rautabetonityöt suoritti Jalo N. Syvähuokon liike. Rakennuksen esittelyssä luetellaan pitkä rivi teknisten alojen asiantuntijoita.[85] Oma suurjänniteasema sijaitsi kellarikerroksessa, sähkölaboratorio ylimmässä kerroksessa. (Sähköistyksestä luvussa 4.1.)

Ensimmäisessä kerroksessa oli katusiivessä kokoussali, vaatetiloja ja kaksi asuntoa sivusisäänkäynteineen. Toisessa kerroksessa oli opettajien huoneet ja kanslia sekä työsalien pukeutumistilat. Kolmannessa ja neljännessä kerroksessa oli luokkia sekä puku- ja pesutiloja. Viidennessä kerroksessa oli laboratoriotiloja ja kaksikerroksinen auditorio, joka toimi filmikoneen käyttäjiksi opiskelevien harjoitus-elokuvasalina sekä piirustussali. Ylimmän kerroksen näyttelysalin korkealla olevat ikkunat näkyvät julkisivussa sisennettynä nauhana. Ylhäällä oli myös viisi huonetta, keittiön ja palvelijanhuoneen käsittävä asunto, ilmeisesti rehtoria varten.

Luonnosvaiheesta toteutukseen eivät talon sisäiset muutokset olleet suuria: kahdessa alimmassa kerroksessa sisäänkäynnin muoto ja tehdassiiven hissin sijoitus, ylemmissä kerroksissa keskikäytävän muutos symmetriseksi suhteessa hissiaulaan. Auditorio ja piirustussali vaihtoivat viidennessä kerroksessa paikkaa. Ylin kerros suureni, sinne sijoitettiin näyttelytila.

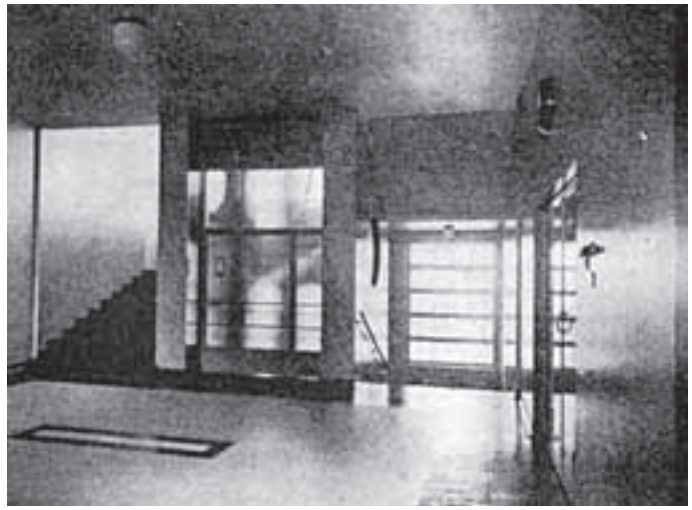

341

342

341. Ammattienedistämislaitoksen aula. ARK 1932, 24.
342. Hissi ja porrashuoneen ikkuna Ammattienedistämislaitoksen aulassa. Valokuva Amanda Eskola 1998.

343

344

343. Ammattienedistämislaitoksen verstas. ARK 1932, 25.
344. Ammattienedistämislaitoksen sisäänkäyntikerros, pääpiirustus 1929. RVV.

Sisätilojen valoa, loistoa ja kokeellisuutta

Pääovesta astutaan pyöreään tuulikaappiin, jonka seinissä on kullan väriseksi maalattu kuviorappaus.[86] Sisääntulo taloon, johon kuuluu kuperan portaikon, kovertuvan sisäänkäynnin ja rotundan muodostama tilasarja, luo komeudessaan mielikuvia pikemminkin elokuvateatterista kuin ammattikoulusta. Portaikon suuret ikkunat ja sisäänkäynnin linjalla olevien päällekkäisten huoneiden lasiseinät porrashallin suuntaan tekevät talon keskustasta läpikuultavan. Porrashuoneen keskelle sijoitettu hissi saa päivänvaloa kuilun kahden lasiseinän läpi ja sivuseinien pyöreistä ikkunoista. Hissi on verhoiltu petsatulla loimuvanerilla ja sivuseinien peilit yhtyvät takaseinän ikkunaan.

Porrashuoneen lisäksi rakennuksen edustavimmat tilat olivat toisessa kerroksessa pääsisäänkäynnin yllä sijaitseva toimistohuone sisäänpäin kovertuvine ikkunoineen, neljännessä kerroksessa lasiseinäinen kirjasto ja lukusali[87] ja ylimmän kerroksen näyttelytila, alaltaan 280 m^2. Sitä kuvattiin kaarevine kattoineen ja parkettilattioineen komeaksi, katon rajassa kiersi teräsputki ripustamista varten. Hallia vuokrattiin Suomen Messuille ennen Messuhallin valmistumista.[88]

Rakennus edusti ideaa ”työn korkeakoulusta”: oppilaat valmistivat kaikki kalusteet verhoiluineen.[89] Esittelytarkoituksessa oli käytetty monia maalaustapoja[90] ja lattiamateriaaleja: hallissa ja käytävillä Mettlacher-keramiikkalaatoista ladottuja voimakkaita geometrisia kuvioita, käytävillä marmorimosaiikkia, luento- ja työsaleissa linoleum- ja kumimattoja, Kimmo-massaa ja tammiparkettia. Tehdasosassa kokeiltiin honkaista pystypääparkettia – huonoin tuloksin – ja kemian laboratoriossa koivuparkettia.[91] Talon saaman ristiriitaisen vastaanoton voi ymmärtää: se sai osakseen paljon kiitosta, mutta sitä pidettiin myös liian hienona.[92]

Koulun muutettua uudisrakennukseen Malminkartanoon 1980[93] talo peruskorjattiin Sibelius-Akatemiaa varten ja sitä laajennettiin.[94] Hyvin säilyneitä ovat alkuperäiset toimiston ovet, toimistokäytävän porrashuoneen valaisimet sekä lattioiden art deco -henkinen koristelu. Sisätilojen väritys noudattelee alkuperäistä.

Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu, 1936-37

Helsingin Suomalaisen Yhteiskoulun, SYK:n, talo sijoittuu Etu-Töölön tiiviiseen kivikaupunkiin. Se on julkisivuiltaan melko muuttumaton 1930-luvun asuun nähden. Nervanderin- ja Cygnaeuksenkadun kulmaa myöten kaartuu massiivinen muuri, jossa korostuvat tummina aukkoina rivit syvälle muuriin istutettuja korkeita kapeita ikkunoita. Rakennus avautuu välituntipihalle laajemmin lasipinnoin ja vilkkaammin muodoin. Siellä luokkien ikkunariveille luovat vaihtelua porrashuoneen ja juhlasalisiiven korkeat ikkunat.

SYK oli jo tunnettu ja arvostettu koulu taloa rakennettaessa. Arkkitehtuuri välitti ulkohahmollaan ja jopa loistokkailla interiööreillään mielikuvaa koulun arvosta. Sen arkkitehtuuria on kuvailtu lämmöllä useissa muistelmissa. Myös 1930-luvun kotimaisissa elokuvissa liikutaan SYK:ssä, ainakin Suomisen Ollin kouluhipoissa.

345

Yrjönkadulta Etu-Töölöön

Ajatus suomenkielisestä koulusta on J.V. Snellmanilta lähtöisin. Maan ensimmäinen suomenkielinen koulu, Jyväskylän lyseo oli perustettu 1856. Suomalaisen Yhteiskoulun ensimmäisiä osakkeita merkitsivät 1892 suomenmielisen sivistyneistön jäsenet. Koulu aloitti toimintansa 1886[95] ja Sebastian Gripenbergin piirtämä koulutalo Yrjönkatu 24:ään valmistui 1890.[96] Koulu tuli tunnetuksi opetustaidoistaan, tavoitteistaan ja traditioistaan. SYK on koettu eliittikouluksi sanan monessa merkityksessä, myös oppilasaineksen suhteen. Koulutarkastaja totesi 1936 oppilasaineksen olevan maassamme aivan ainutlaatuisen, jotenkin poikkeuksetta peräisin säätyläiskodeista, mikä yhtenäisti käytöstapoja, traditioita, harrastus- ja ajatustapaa.[97]

Jo 1930-luvun alussa todettiin koulun kasvaneet oppilasmäärät sekä moneen kertaan laajennetun Yrjönkadun koulutalon ahtaus ja juhlatilojen puute. Vähäkallion tutkimat laajennusmahdollisuudet vanhan tontin puitteissa todettiin vähäisiksi.[98] Koulun viettäessä 50-vuotisjuhlaansa 1936 kaupunki ”lahjoitti” sille kohtuuhintaan ja korottomana lainana rinnetontin Nervanderinkadun ja Cygnaeuksenkadun kulmasta.[99] Tontti oli aluksi suurempi, mutta kaupunki pienensi sitä silokallion säästämiseksi ja korttelin Museokatuun rajoittuva puoli vahvistettiin puistoksi.[100]

Vähäkallion suosituksia suunnittelijaksi olivat maineen ja kokemuksen ohella suomalaisuusaate ja suhteet Kansallispankkiin.[101] Vähäkallion omat lapset kävivät SYK:ta. Koulun rakennutti Suomalaisen Yhteiskoulun Kannatusyhdistys. Lainanantajan, Kansallispankin johtajia istui pitkä rivi koulun Kannatusyhdistyksessä ja he sopivat pankistaan edulliset rahoi-

346

345. Näkymä Tunturikadulta kohden 1937 valmistunutta Suomalaista Yhteiskoulua. Valokuva Kari Hakli 1975, HKM.
346. Suomalainen Yhteiskoulu, näkymä koulun pihalle. ARK 1938, 36.

347

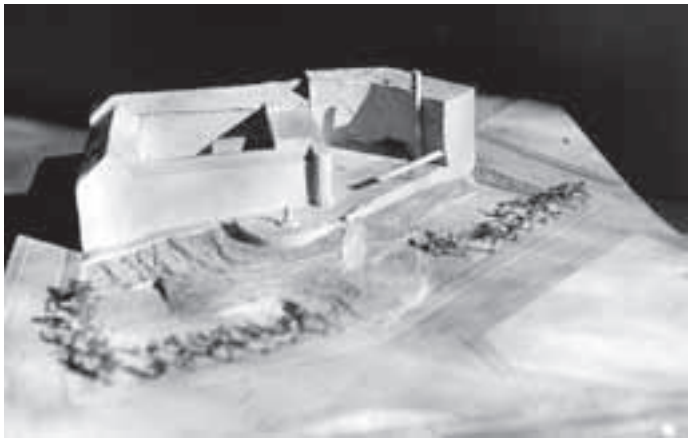

348

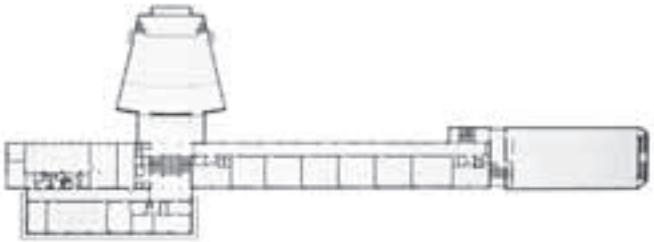

349

347. Suomalaisen Yhteiskoulun kaartuvaa sisäpihan seinää. Valokuva AN.
348. Pienoismalli Suomalaisen Yhteiskoulun lopullisesta hahmosta. SRM.
349. Sveaplanin tyttölukio Tukholmassa, Nils Ahrbom ja Helge Zimdahl 1936. Stockholms arkitektur 1998, 81.

tusehdot.[102] Vähäkallion toimistossa suunnitteluun osallistuivat Antero Pernaja ja Olli Saijonmaa, värityssuunnitelman laati taiteilija Eino Kauria.[103] Koulu suunniteltiin ja rakennettiin ripeästi, urakoitsijana suomalaismielisyydestään tunnettu[104] Oskar Vilamo. Toiminta uudessa talossa alkoi 1.9.1937.

Vaikutteita ja luonnoksia

Koulujen suunnitteluihanteet olivat ehtineet jo muuttua funktionalistisiksi Ruotsissa kun suomalaiset koulut vielä noudattivat jyhkeää palatsimaista mallia. SYK:lle etsittiin oletettavasti vaikutteita Tukholmasta. Siellä rakennettiin 1930-luvulla sarja funkiskouluja, jotka olivat suomalaisia avoimempia ilmeeltään ja joiden hahmossa eri toiminnat erottuivat selkeästi. Katarinan reaaliyseossa (1931) aula ja luokat sijoittuivat kulmittain toisiinsa nähden. Välituntipiha ja pääsisäänkäynti olivat etelään suunnattuja ja auditorio pilareille nostettu.[105] Sveaplanin tyttölyseo (1935) oli moderni sivukäytävineen ja selkeine funktiojäsennyksineen.[106] Zinkendammin lukiossa (1936) oli Katarina Realin jäsennys ja lasitettu porrashuone, S:t Eriks lukiossa (1935) lasitettu pyöreä porrashuone ulkoni volyymistä.[107] Tukholmalaiskoulujen esikuvat puolestaan ovat keskieurooppalaisia; funktionalistinen Johannes Duikerin ulkoilmakoulu valmistui Amsterdamissa 1930.

SYK:n jäsentelyyn omaksuttiin tukholmalaiskouluista toimintojen osoittaminen pihasivulla, suuret ikkunat ja sivukäytävät, luokkahuonesiiven ja auditorion kulmittainen sijoitus. Katujulkisivun sulkeutuneisuus poikkeaa tukholmalaisesimerkeistä.

Sarja aksonometrialuonnoksia kuvaa modernin hahmon etsimistä SYK:lle (kuva 356). Luonnokset esittävät kahta volyymien ryhmittelyn perusvaihtoehtoa. Ensimmäisessä pääsisäänkäynti suunnattiin kohden Cygnaeuksenkadun ja Museokadun risteystä. Volyymi jakaantuu sisäänkäyntiosaan, poikittaissiipeen ja kolmeen, välituntipihojen erottamaan luokkahuonesiipeen. Sisäänkäyntiosasta on kolme variaatiota: julkisivu lasitettuna ja pilarien varaan nostettuna, matala eteishalli tai korkea volyymi. Näistä luonnoksista jäi toteutukseen V:n muoto. Vaihtoehtona sovitettiin Cygnaeuksenkadun varteen pätkä avointa asemakaavaa, jonka ”kammassa” vuorottelivat kadulle päin avoimet pihat ja kapeiden lamellien päädyt. Tämä vaihtoehto hylättiin.

Pihalle suunnatussa perspektiiviluonnoksessa rakennuksen hahmo on pitkälti nykyisen kaltainen, mutta molemmat siivet nelikerroksisia. Juhlasalisiiven päähän sijoittuu pyöreä lasinen porrashuone, jonka esikuva voisi olla porrashuone S:t Eriks lukiossa. Porrashuonetta huipentava spiira on yllättävä, 20-luvun klassismiin liittyvä aihe.

Lopullinen suunnitelma pelkistyi luonnoksista. Rakennus avautuu kohden puistoa, jonne laskeutuvat portaat. Sisäänkäyntiosa jatkuu sivukäytävän reunustamana luokkahuonerivistönä ja matalampana voimistelu- ja juhlasalisiipenä. Vähäkallio totesi Arkkitehti-lehdessä, että asemakaavallisen eheyden tähden rakennus oli sijoitettu katulinjaa pitkin, jolloin koilliseen suuntautuvan pihamaan auringonsaanti ei ollut paras mahdollinen.[108] Talonmiehen ja isännöitsijän asunnot sijoitettiin pihan reunoille.

Tilajäsennys

Neliosaisen portaikon koko takaseinä oli lasia viidenteen kerrokseen asti. Alatasanteelta näkyi piha, siitä oli mukava tarkkailla oppilaita. Juhlakerroksesta saattoi ihailla uudelle paikalleen kotiutunutta Snellmanin lehmusta,[109] *sotavuosina ja niiden jälkeen myös valtavia halkopinoja. Seuraavasta (kolmannesta) alaluokkien keltaisesta kerroksesta oli jo näköala Museokadulle ja Kansallismuseon puistoon, ja viimeisestä avautui valtaisa panoraama yli museon ja Töölönlahden Kallion kirkon ja Eläintarhan suuntaan ja itään Suurkirkon ympäristöön.*[110]

Koulun tiloja jäsensivät valo ja näkymät. Ensimmäisen kerroksen ytimenä oli laaja kaareutuva eteishalli, jonne oppilaat aamuisin vyöryivät pihalta. ”Ala-aula” valaistiin naulakkojen takaisin ikkunoin ja lasitetuin sisäänkäynnein. Tilojen keskiössä on kaksivartinen portaikko, jonka ikkunoiden elegantit suojakaiteet loistavat kromattua terästä.

Juhlasalia edelsi aula, joka voitiin yhdistää suurissa juhlatilaisuuksissa saliin leveiden ovien välityksellä. ”Yläaula” hohti valoa ikkunarivistön, pylväikön ja katon kiiltävien maalipintojen kautta. Pylväiden väritys oli kellertävä, ikkunapenkit olivat mustaa marmoria, lattiassa oli parketti. Aulan naapurina olivat rehtorin kanslia ja opettajainhuone.

Juhlasali oli korkeiden ikkunoiden ja kattoikkunarivin valaisema pitkänomainen tila, jonka takaseinällä oli parvi. Salin akustiikkaa luonnehdittiin erinomaiseksi. Näyttämö järjestettiin monipuolisesti käytettäväksi: Lattian peräosa voitiin ruuvilaitteen avulla kohottaa porrasmaisesti kuoroesityksiä varten. Kulissit olivat rullilla näyttämön katossa, josta ne olivat helposti laskettavissa ja nostettavissa.[111] Orkesterin johtajan koroke voitiin yhdellä kädenliikeellä pyöräyttää lattian sisään, jolloin peittyi kuiskaajan aukko lattiassa.[112] Juhlasalin tuoleista joka neljäs voitiin muuttaa pulpetiksi, jolloin salissa voitiin järjestää kokeita noin 150 oppilaalle. Koulua suunniteltaessa oli painotettu juhlatilojen tarvetta ja juhlan merkitystä arjen lomassa.[113] Lukuvuoden kulkuun liittyi 1930-luvulla jouluja kevätjuhlat, itsenäisyyspäivä, Kiven ja Topeliuksen päivät sekä Toverikunnan konventit.[114] Harrastustoimintaa oli tarjolla paljon, mm. orkesteri, näytelmäkerho ja luonnonystävien kerho.[115]

350

351

350. Asemapiirros Suomalaisen Yhteiskoulun sijainnista ARK 1938, 37.
351. Luonnos Suomalaisen Yhteiskoulun pihajulkisivusta noin 1936. SRM.

352

353

Tiedon portaat – opetustilojen hierarkia

Koska välituntipiha oli ahdas, palveli alapiha ensimmäisen luokan ja kattoterassi ylimpien luokkien välituntitilana. Juhlasalin yllä olevaa kattoterassia suunniteltiin käytettävän keväisin ja syksyisin ulkoilmavoimistelutilana 1930-luvun reippaseen henkeen.[116] 1950-luvulla terassille istutettiin kattopuutarha.[117] Ylimmälle luokalle pääsy sinne ja laajat, Kansallismuseon suuntaan avautuvat näkymät symboloivat ylioppilaskirjoitusten jälkeen koittavaa vapautta.

Opetustilat oli järjestetty hierarkkisesti. Kellarissa sijaitsi juhlasalin alla kaksikerroksinen voimistelusali pukutiloineen, musiikkiluokka (ääneneristyssyistä) sekä kouluruokala.[118] Ensimmäisen kerroksen alkeisluokka muutettiin pian kotitalousluokaksi. Normaaliluokat ylemmissä kerroksissa sijoittuvat leveän sivukäytävän varteen; kaarevuus, valoisuus ja kumimaton leveät poikkiraidat hälvensivät käytävämäisyyttä ja tekivät käytävästä miellyttävän oleskella. – Neljännessä kerroksessa oli lisäksi käsityöluokka ja viidennessä kahden normaaliluokan lisäksi erikoisluokkia: kieliluokka, fysiikanluokka, kemian laboratorio, luonnontieteen luokka ja piirustussali. Mitä ylemmällä luokalla oltiin, sitä korkeammalla oleskeltiin ja sen kauemmaksi nähtiin.

Erikoispiirustukset osoittavat korkean varustetason: kemianluokka oli laboratorio, fysiikan salissa oli pimennettävä kattoikkuna ja laskeva auditorio, luonnontieteen luokkaan piirrettiin ikkunapuutarha.[119] Uutta tekniikkaa edustivat juhlasalissa elokuvan näyttömahdollisuus ja luokkahuoneissa keskusradion kaiuttimet.

Koulussa oli poikkeuksellisen paljon taideteoksia. Gunnar Finnen egyptiläishenkinen reliefipari, Tiedon portaat (1948)[120] oli hakattu pääsisäänkäynnin tummiin, ulospäin viistosti aukeaviin graniittiseiniin. Reliefit lahjoitti pankinjohtaja Mauri Honkajuuri (kuvat 624, 625).[121] Merkittäviä muitakin taidelahjoituksia saatiin, mm. Ekmanin, Gallen-Kallelan, Halosen, Järnefeltin, Munsterhjelmin ja Magnus von Wrightin maalauksia sekä Kordelinin säätiön rahoittaman kilpailun tuloksena Aino von Boehmin maalaus juhlasalin aulaan.[122] Enso-Gutzeit Oy:n entisen paikallisjohtajan, insinööri Jalo Sihtolan taidekokoelman teoksia deponoitiin suuri määrä koululle vuonna 1951.[123] Valoisat käytävät sopivat taidegallerian luonteeseen. Sihtolan tuttavuus Vähäkallioon on kenties vaikuttanut sijoitukseen.[124]

352. Suomalaisen Yhteiskoulun Nervanderinkadun pääsisäänkäynti eteisaulasta käsin. Valokuva Amanda Eskola 1998.
353. Suomalaisen Yhteiskoulun sivuporrashuone. Valokuva AN.
354. Näkymiä Suomalaisen Yhteiskoulun käytävältä välituntipihalle. Valokuva Aarne Pietinen, SRM.
355. Suomalaisen Yhteiskoulun toinen kerros. ARK 1938, 40.

Rakennuksen myöhemmät vaiheet

Helmikuussa 1944 taloon osui pommi, joka tuhosi pahoin juhlasalin ja muitakin tiloja. Koulutyö aloitettiin uudestaan syksyllä 1944.[125] SYK:n saatua kokeilukoulun statuksen 1955 haluttiin sekä suurempia oppilasmääriä[126] että moderneja työtiloja. Koulu muutti Etelä-Haagaan uudisrakennukseen 1972.[127] Vanhan koulutalon muutos Museoviraston käyttöön 1971-72 tuhosi rakennuksen luonteen. Lähes ainoita viitteitä menneestä antavat eteishallin tynkä ja sen muutama kiiltävän vihreäksi maalattu pilari, mosaiikkibetonilattia, teräsovet ja porrashuoneet.[128] Katufasadit ovat ennallaan, pihalla on muutettu ikkunoita. Vaikka muutostyössä voitettiin neliöitä, menetettiin korvaamattomia arkkitehtuuri- ja kulttuurihistoriallisia arvoja.

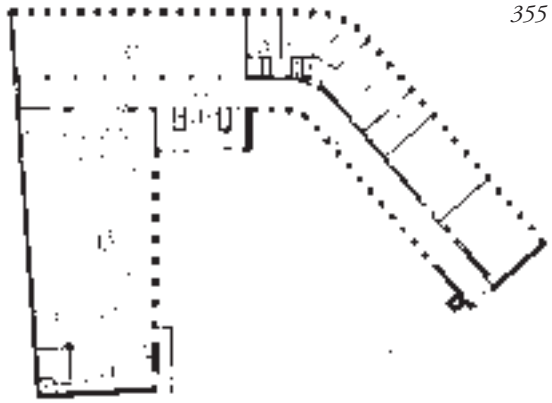

355

354

1930-luvun modernein koulu

Rakennuksen valmistuttua siihen tutustuivat *koulurakennustaiteen viimeisenä saavutuksena* kouluhallituksen ja opetusministeriön vieraat kuten Viron ja Puolan opetusministerit.[129] Konstruktion ja kapean runkosyvyyden avulla olikin toteutettu moderni pyrkimys valoisuuteen ja läpinäkyvyyteen.[130] Koulua esiteltäessä korostettiin teknisiä keksintöjä. Ajatus kattoterassista ulkoilmavoimistelutilana heijasteli keskieurooppalaisia ulkoilmakouluja,[131] joiden soveltaminen meikäläisessä ilmastossa oli toki rajattua. Ehkä SYK:hon tuli uusimpia arkkitehtuurin tuulia nuoren avustajan, Olli Saijonmaan kautta.

Koulun arkkitehtuurissa ja materiaaleissa oli fuktionalistisista piirteistä huolimatta hierarkiaeroja, esimerkiksi katufasadina kohoavat graniitisokkelilta ruskeat, terastirapatut seinät kun pihaseinät ovat sileiksi laastitut ja maalattu vaalean kellertäviksi. Sisätiloissa osoitettiin juhla- ja työtilojen ero materiaalein. Koko rakennus illustroi hienolla tavalla oppimisen hierarkioita, tiedon portaita.

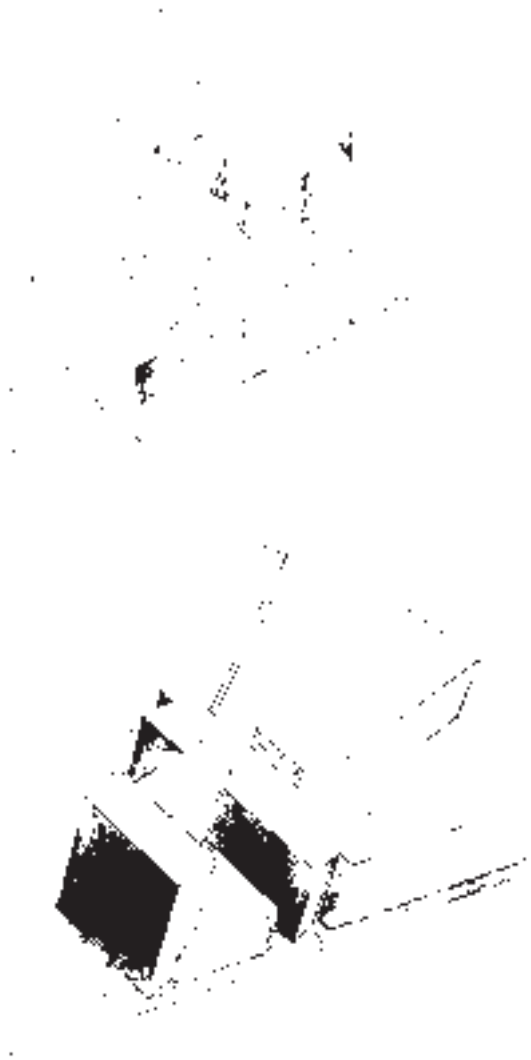

356

357

358

356. Aksonometrisia tutkielmia Suomalaisen Yhteiskoulun volyymien sijoittelusta, 1936. Kristo Vesikansan piirros Vähäkallion luonnoksen perusteella. SRM.
357. Suomalaisen Yhteiskoulun fysiikan luokan kalusteita, erikoispiirustus. SRM.
358. Fysiikan luokka Suomalaisessa Yhteiskoulussa. ARK 1938, 32.
359. Suomalaisen Yhteiskoulun juhlasalin kattoikkuna, erikoispiirustus. SRM.
360. Suomalaisen Yhteiskoulun eteisaula. ARK 1938, 38.
361. Suomalaisen Yhteiskoulun juhlasalin aula. ARK 1938, 40.
362. Suomalaisen Yhteiskoulun juhlasalin näyttämö, erikoispiirustus. SRM.

Vähäkallio koulusuunnittelijana

Kun 1920- ja 30-lukujen suomalaisesta kouluarkkitehtuurista ei ole kirjoitettu yleisesitystä, on Vähäkallion kouluja vertailtava lähinnä keskenään. Se ei ole helppoa niiden eriaikaisuuden ja erilaisten rakennusohjelmien tähden. Kuvailtuna ajanjaksona, noin 1925-1938, olivat arkkitehtuurin tyylin muutokset tuntuvia. Vähäkallion koulut olivat tyyliltään aikansa uusimpien tuulien tasalla, mitä osoitti niiden esittely Arkkitehtilehdessä. Niiden yhteisiä piirteitä ovat vaipaltaan niukat volyymit ja tehokkaat pohjaratkaisut, joihin liittyi kuitenkin väljiä, valoisia halli- ja käytävätiloja. Tilojen koristeluun uhrattiin paljon; Liikemiesten Kauppaopiston ja Kallion Yhteiskoulun kuvaohjelmat käsittivät julkisivuveistoksia, koristemaalauksia ja -ikkunoita, Ammattienedistämislaitoksen vaihtelevat materiaalinkäsittelyt palvelivat opetusta ja Suomalaisessa Yhteiskoulussa luotettiin materiaalien loistoon. Lämpö-, ilmastointi- ja sähkötekniikan uutuudet, muunneltavat kalusteet ja uudet apuvälineet olivat koulujen esittelyissä tärkeitä.

Koulu on rakennustyyppinä ihanteellinen ilmentämään funktionalismin tavoitteita ollessaan suuri, erityyppisiä tiloja sisältävä laitos, jossa on tarvetta ilmaista tilojen luonnetta ulospäin ja jossa korostuvat hygienian, valoisuuden ja pihojen aurinkoisuuden vaatimukset. Koulutaloissa pyritään useimmiten asialliseen ja kulutusta kestävään ilmeeseen, mutta kouluilla on tarpeita myös symboliikkaan ja edustavuuteen nähden. Vähäkallion toteutetut koulutalot olivat luonteeltaan arvokkaita julkisia rakennuksia. Sarjan viimeisessä, Suomalaisessa Yhteiskoulussa ilmaistiin pihasivulla edellisiä avoimemmin funktioita kun taas katufasadi ja pääsisäänkäynti viestivät instituution arvokkuudesta.

Kallion yhteiskoulu ja Suomalainen Yhteiskoulu edustivat oppilasaineksensa osalta kahta yhteiskunnan laitaa: työväestön eliittiä ja porvarillis-akateemista eliittiä. Niiden rakennuttajatahot ja tarkoitusperät olivat, jos eivät suoraan vastakkaisia, niin ainakin erityyppisiä. Toisen taustana oli työväen sivistämisaate ja toimeksiannon taustavaikuttajana luultavasti Tanner. Toisen ideologisena taustana oli suomalaisuusaate ja rahoittajana ”sinivalkoinen” pääoma. Kummankin suunnittelijaksi sopi Vähäkallio.

360

361

359

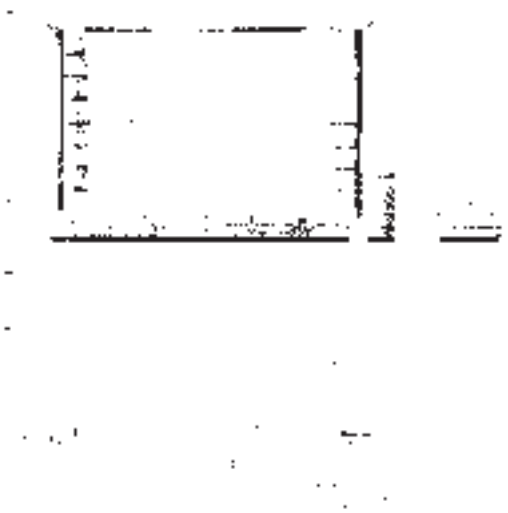

362

12 Kirkot

Vähäkallio suunnitteli vain kaksi kirkkoa.[1] *Hän piirsi ne luultavasti ilman avustajia, toisin kuin suuren osan töistään. Kytäjän kyläkirkko on lahja arkkitehdin omaan ympäristöön. Se kertoo suunnittelijansa henkilökohtaisista arkkitehtonisista tavoitteista monia muita töitä selvemmin. Enson kirkkosuunnitelma ei toteutunut, mikä varmaan oli arkkitehdille pettymys, olisihan se huipentanut pitkän töiden sarjan Ensossa. Vähäkallio itse puhui suunnittelutyön omakohtaisuudesta kahden kirkkonsa kohdalla.*

363. Vuonna 1939 valmistunut Kytäjän kirkko alkuperäisasussa. MV.

Kytäjän kyläkirkko 1937-39

Lahjoitus

Kytäjän kyläkirkko rakennettiin 1939 Nurmijärven vanhan kirkkotien varteen peltoaukean ylälaitaan, josta näkyi järven toisella puolen Kytäjän kartano.[2] Kirkko sitoi kartanoa ja Kytöjärven kylää yhteen.

Kytöjärven kylässä suunniteltiin omaa kirkkoa jo 1800-luvulla, jolloin kartanon omistaja Constantin Linder laaditutti kirkon piirustukset. Kirkon aikaansaamiseksi perustettiin 1925 rukoushuoneyhdistys jäseninä pääasiassa kartanon työväkeä. Yhdistys keräsi varoja rakentamiseen myyjäisin ja iltamin. Kytäjän kartanon isäntäväki, arkkitehti ja rouva Vähäkallio lahjoittivat 1936 yhdistykselle 6200 neliön alueen kirkkoa, seurakuntahuonetta ja hautausmaata varten.[3] Sittemmin he lahjoittivat kirkon piirustukset, työn valvonnan ja kartanossa tehdyt rakennustiilet, osan rakennuskustannuksista,[4] Astrid Vähäkallio esineistöä ja puita.[5] Kirkko rakennettiin pitkälti kartanon omista aineista, *mahdollisimman suuressa määrin paikallisia materiaaleja ja tarveaineita käyttäen*.[6] Vähäkalliot liittyvät kirkon lahjoittajina mesenaattien sarjaan, jotka 1920- ja 30-luvuilla, yleensä johtajina teollisuuspaikkakunnilla, kustansivat tuotantolaitostensa yhdyskunnille kirkon ja samalla auttoivat ne itsenäisiksi seurakunniksi.[7]

Puutavaran välikattoon lahjoittivat paikalliset isännät ja sementin osuuskauppa. Suurin osa sisustuksista saatiin lahjoituksina tai tehtiin talkoilla.[8] Jouluna 1938 pidettiin ensimmäinen jumalanpalvelus ja kirkko vihittiin helluntaina 1939.[9] Kirkkosali on suhteellisen pieni paikkaluvultaan, 230.[10]

Luonnoksista toteutukseen

Ensimmäisissä päiväämättömissä luonnoksissa[11] korkean kirkkosalin toisella sivulla on fasadin linjasta sisentyvä torni. Toisella sivulla muodostaa seurakuntasalisiipi esipihan. Kirkon hahmo jyrkkine satulakattoineen luo muistumia Suomen keskiaikaisiin kirkkoihin. Tornissa on monikulmainen, korkea ja kapeneva huippu, jonka muodolle on vaikea löytää esikuvaa.[12] Kirkkosalia kattaa apilanlehtiholvi ja kuoria paraabeliholvi. Valaistus on toteutuksen kaltainen: korkeat ikkunat ovat pohjois- ja matalammat eteläseinällä.

Lopullisessa suunnitelmassa[13] kirkon muoto muuttui lähemmäksi 1920-luvulla yleistä italialaisvaikutteista, varhaiskristillistä muotoa.[14] Kirkkosali on katettu loivalla pitkäräystäisellä satulakatolla. Sisäänkäyntisivulla kirkkoa sitoo aumakattoisen seurakuntasalin kanssa pergola maalaukselliseksi italialaishenkiseksi sikermäksi.[15] Torni siirtyi sisäänkäynnin pohjoispuolelle, osittain kirkon eteistilaan upotettuna ja niveltämään L:n

364

365

364. Perspektiiviluonnos Kytäjän kirkosta vuodelta 1937. SRM.
365. Kytäjän kirkko sisäänkäynnin suunnalta. ARK 1939, 61.

366

367

368

366. Kytäjän kirkon harjattua rappausta. Valokuva AN.
367. Kytäjän kirkon pääsisäänkäynti. Valokuva AN.
368. Kirkon sisäänkäyntikatoksen rimakoristelua. Valokuva AN.

muotoinen seurakuntasali kokonaisuuteen. Hoikka ja kolmeen suuntaan avoin kellotorni osoittautui valmistuttuaan liian kapeaksi ja heikkorakenteiseksi kelloille.[16]

Nykyään kuusiaidan tiiviisti sulkema sisäänkäyntinäkymä oli aluksi avoin. Pääjulkisivu on pientä kaksoiskaari-ikkunaa lukuunottamatta tunnultaan sulkeutunut. Julkisivun päätyrappauksessa on kreikkalainen risti ja räystään alla hammasfriisi diagonaalisesti ladotuista tiilistä. Sisäänkäynti sekä sijoittuu että on muotoiltu epäsymmetrisesti: reunustava pilari on päällystetty tummaksi käsitellyllä rimapanelilla, joka kääntyy katoksen alapintaan aaltoilevasti porrastetuksi reunukseksi; tällainen art deco -henkinen muotoilu on epätavallinen sakraalissa yhteydessä.

Lämpöä ja aineellisuutta kirkon hahmoon luovat tiilikatto, pergolan punatiili, julkisivujen voimakkaasti harjattu rappaus ja portaiden liuskekiveys. Materiaalimaailma jäi toteutettaessa vajaaksi: suunnitelmissa näkynyt sisääntuloaukion rajaus matalalla luonnonkivimuurilla toteutettiin vasta restauroinnin yhteydessä.

Väri oli kirkon ulko- ja sisäarkkitehtuurissa tärkeä tekijä; värityksen suunnitteli Eino Kauria.[17] Väreinä ovat rimapaneloinnin tummanruskea, katoksen tehosteena sininen maali ja pohjana keltainen rappaus. Ovipaneleiden kaseteissa väritys on harmaalla ja kitinvärillä kehystetty vaaleansininen. Räystäiden alustat oli jäsennöity käyttäen kahta sinivihreää sävyä.

Interiöörit

Kirkkosaliin tullaan hämärähkön, tynnyriholvatun eteisen kautta. Salin kattopalkistoa kantavat pohjoisseinän tiilipilarit ja eteläseinän umpimuuri. Ylöspäin levenevät pilarit liittyvät palkkiin toispuoleisesti porrastettujen kapiteelien välityksellä, muodonannossa on art deco-henkeä. Pilareista, pohjoisseinän korkeista ikkunoista ja pohjoisesta leveästä penkkirivistöstä syntyy epäsymmetria suhteessa keskikäytävän kapeampaan puoleen. Etelämuuri on aukotettu korkealla pyörein ikkunoin. Epäsymmetriaa korostivat väriaksentit: pohjoisseinän tummemmat ja eteläisen vaaleammat harmaanruskeat sävyt. Sininen väri näyttäytyi kasetteina kattopalkkien välissä ikkunaseinällä, saarnastuolin pinnassa ja tuolin katoksessa sekä kuorin tynnyriholvauksessa (kuva 629).[18]

Kuori on tilassa epäkeskeisesti mutta keskikäytävään nähden symmetrisesti. Alttari sijoittuu näyttämömäiseen syvennykseen, jonka valonlähde on kätketty katseilta. Kuorisyvennys on toiselta laidaltaan reunustettu samalla tummanruskealla rimapaneloinnilla kuin sisäänkäynti ja urkuparven kaide. Syvennyksessä on esirippumainen verho. Näyttämömäisyydellä Vähäkallio tavoitteli monikäyttöisyyttä: vedettäessä verho kuorin eteen kyläläiset voisivat käyttää salia maallisiin kokouksiin.[19] Epätavallinen aja-

tus ei toteutunut pappien ja seurakunnan sitä vastustettua.[20] Vähäkallio itse vastusti kiinteää kuoriaitausta, estettä alttarin ja salin välissä: *ei mikään saisi erottaa ihmistä Vapahtajan läheisyydestä eikä toisista ihmisistä*. Alttarin ja salin väliin rakennettiin vain kevyt irroitettava kaide.[21] Kuorin pohjoissivustalla on pieni sakasti. Kirkkosalin taustalla, tynnyriholvatun eteistilan yllä on urkuparvi.[22]

Kirkkosalin romanttinen tunnelma syntyy yksinkertaisen muodon nyanssoimisesta valon, värien ja sisustusyksityiskohtien avulla. Materiaalien yhdistelmä oli lämmin: lattioissa punainen tiili, laikukkaan tummiksi polttokäsitellyt mäntypuiset penkit, tumman ruskea urkuparven rimoitus sekä harmaaseen, vaalean ruskeaan ja siniseen sävytetyt maalatut pinnat. Eteläseinän pyöreissä ikkunoissa on vaaleat lasimaalaukset.[23]

Alunperin sali valaistiin kynttilöin ja lyhdyin. Messinkiset katto- ja seinävalaisimet ovat Paavo Tynellin: pohjoissivulla riippuvat kaksiosaiset valaisimet ja eteläseinään kiinnitetyt maitolasiset lampetit.[24] Vanerista taivutettuun saarnastuoliin taitelija Kaapo Virtanen maalasi sarjan kytäjäläisiä apostoleina, yhdellä kädessään Vähäkallion Eva-tyttären suunnittelema kirkon avain.[25] – Siipirakennuksessa oli seurakuntasali ja ”vahdin asunto”, joihin päästiin yhteisestä eteisestä. Seurakuntasalissa on Vähäkallion suunnittelema talonpoikashenkinen kalusto.[26]

Kirkolla on kappelimainen, intiimin kotikirkon luonne. Se olikin suunnittelijansa ”oma” kirkko, joka saatiin aikaan yksityisin lahjoituksin, paljolti suunnittelijan itsensä. Pieneksi helmeksi kirkon tekee sen pitkälti alkuperäisenä säilynyt ulkoasu,[27] joka 1998 valmistuneessa restauroinnissa entistettiin huolella.[28]

Kirkon ympäristö

Ennen avoimet näkymät kirkolta Kytäjän kartanoon ja koillisesta kirkon sisäänkäynnin suuntaan ovat peittyneet metsittymisen myötä.[29] Kirkon tontti on osin korkean kuusiaidan ympäröimänä ja pitkänomaisen tontin pohjois- ja eteläsivut on istutettu puistoksi. Eteläinen puukuja suuntautuu kohden järven takana olevaa kartanon päärakennusta.[30]

Vähäkallion 1940 piirtämä sankaripatsas sodassa kaatuneiden kytäjäläisten muistolle valmistui 1944. Se sijoittui hautausmaan[31] ulkopuolelle muodostaen sille kuusiaidan rajaamana eräänlaisen esipihan.[32] Gunnar Finnen töiden tyylinen punagraniittinen paasi pyöristyy toisesta pystyreunastaan ja sen reliefejä ovat kyyhykynen, risti ja naishahmo. Kaatuneiden luettelon kaiverretut nimet – joukossa Vähäkallioiden Kai-pojan – täyttävät kiven etupinnan ja etureunan. Niiden alla on Vähäkallion itsensä sommittelema lause: *Tähtien lailla muistonne loistaa taivaalla isänmaan vapaan”*.[33]

369

370

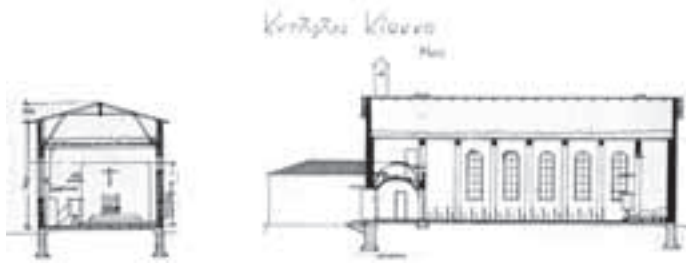

371

369. Kytäjän kirkko. Valokuva AN.
370. Kytäjän kirkon pohjapiirros 1938 ja 1999. Elävä kirkkorakennus 1999, 177.
371. Kytäjän kirkko, leikkaukset 1938. Elävä kirkkorakennus 1999, 178.

372

373

372. Kytäjän kirkon sali. Valokuva AN 1997.
373. Luonnos Enson kirkoksi 1937, pohjakaava. SRM.
374. Luonnos Enson kirkoksi 1937, länsipäädyn fasadi. SRM.
375. Luonnos Enson kirkoksi 1937, sivufasadi. SRM.
376. Luonnos Enson kirkoksi 1937, pituussuuntainen leikkaus. SRM.

Elis Gulin kirkkoarkkitehtuurista

Tampereen piispa ja Vähäkallioiden perheystävä Elis Gulin[34] kirjoitti Vähäkallion kuolinvuonna 1959 Arkkitehti-lehteen artikkelin, jossa kehotti suunnittelijoita tiettyjen perinteiden vaalimiseen kirkkoarkkitehtuurissa. Juuri näihin aikoihin ilmaantui kirkkokilpailujen voittajina joukko radikaalin modernistisia ehdotuksia: Tampereen Kalevan, Oriveden ja Hyvinkään kirkot.

Gulin esitti ”minimivaatimuksena” perinteiden vaalimiseksi kolmen näkökohdan toteutumista kirkkotiloissa: Interiöörien tulisi keskittyä saarnastuoliin ja alttariin, jossa saisi olla kaareva kaide. Kuorin tulisi olla korotettu muuhun lattiatasoon nähden, eikä häiritseviä ovia saisi olla. Helsingin Paavalin kirkko ja Olaus Petrin kirkko olivat Gulinin mukaan onnistuneita esimerkkejä. Interiöörin linjojen, seinien kaarien ja katon tulisi viitata korkeuteen. Kirkon tulisi olla tunnelmaltaan lämmin ja kodikas. Liturgiset värit olivat suositeltavia, mutta hyväksyttäviä olivat myös puun ruskea ja sininen – Gulin oli nähnyt kaunista ”Taalainmaan sinistä” penkeissä.

Gulinin toiveet, alttarikaidetta lukuunomatta, olivat toteutuneet varsin pitkälle Kytäjän kirkossa. Gulin oli hoitanut Kytäjän kirkon ja Vähäkallion perheen tärkeimmät uskonnolliset tilaisuudet ja kirkkoarkkitehtuurista oli epäilemättä keskusteltu.

Suunnitelma Ensoon 1937

Vuodesta 1934 lähtien Vähäkallio suunnitteli suuren joukon rakennuksia Enson teollisuuspaikkakunnalle, ennen muuta Enso-Gutzeit Oy:n tehtaille. Hän luonnosteli 1937 Ensoon kirkon,[35] mutta samana vuonna julistettiin kirkkokilpailu, jonka tulokset julkaistiin tammikuussa 1938. Silloin todettiin 33:sta ehdotuksesta voittajaksi Dag Englundin ehdotus, Kaj Englund voitti toisen ja lunastussijan.[36] Tekikö Vähäkallio tehtaanjohdon toiveesta kirkosta luonnokset, jotka eivät seurakuntaa miellyttäneet? Osallistuiko hän kilpailuun?[37] Gunnar Finnen veistämän krusifiksin tarina todistaa tehtävän merkityksestä Vähäkalliolle. Hän oli nimittäin jo tilannut kirkkoa varten Finneltä Kristus-aiheisen polykromisen puuveistoksen. Kun toimeksiantoa ei tullut, Vähäkallio lunasti veistoksen ja sijoitti sen Kytäjän päärakennuksen halliin. Enson kirkosta ei Vähäkallio läheisilleen kertonut muuta kuin sanoi kahden suunnittelemansa kirkon olleen itselleen suuria haasteita.[38]

Vähäkallion suunnitteleman kirkon paikka oli koulun ja pappilan välisellä kunnaalla. Suunnitelmassa pitkänomainen kolmilaivainen basilika

ulkonee porrastuen sekä kuorin että sisäänkäynnin osalta. Kirkkoa edeltää kivetty atriumpiha, jonka toisella sivulla on seurakuntasali-kerhosiipi, kellarikerroksessa marttojen ja partiolaisten kokoontumistilat. Siipeen liittyy pohjaltaan suorakaiteinen kellotorni. Sitä vastapäätä on pihalla eksedran muotoisen muurin keskellä vesiallas.

Kirkon ja seurakuntatilojen loivat satulakatot hahmottuvat katsojalle tasakatoiksi. Pohjaltaan suorakaiteen muotoinen torni on moderni, samantyyppinen kuin Erkki Huttusen suunnittelmassa Nakkilan kirkossa. Sisäänkäynnin symmetria ja reliefiryhmä, kupoli sakariston yllä ja arkadit liittämässä kirkkoa seurakuntatiloihin tuovat sommitelmaan klassismia. Kirkon hahmo asettuu ehkä hieman epämukavalla tavalla modernin ja traditionaalisen välimaastoon.

Suurehko kirkkosali on katettu poikittaisin tynnyriholvein Varkauden kirkon tapaan (Martti Paalanen, 1937-39). Salin 1000 paikkaa on sijoitettu viiteen kortteliin. Salissa on korkeat yläikkunat ja matalilla seinillä pyöreät ikkunat.

Sisäänkäyntihallissa on lehterillä urkuparven yllä tilat 190 hengelle. Sakaristo, allaan kaste- ja vihkikappeli, on pohjamuodoltaan pyöreä ja kupolikatteinen. Samantapainen pyöreä kastekappeli on Bryggmanin Sortavalan kirkkokilpailun voittaneessa ehdotuksessa vuodelta 1929.[39]

Kilpailun voittanutta Dag Englundin ehdotusta kiitettiin: Piirustuksissaan arkkitehti Englund on säilyttänyt vanhan arvokkaan kirkkotyylin.[40] Punatiilisen kirkon hahmo muistuttaa satulakattoineen ja pyöröikkunoineen Vähäkallion ensimmäistä ehdotusta Kytäjän kirkkoon. Jyrkkäkattoinen pääty ja hoikka torni yhdistyvät horisontaaliseen seurakuntatilasiipeen. Rappaamattoman tiilen käyttö oli harvinaista 1920-30- lukujen kirkoissa.[41] Seurakuntasalin yhdistettävyys paljeovin kirkkosaliin heijastelee 1920-luvulla syntynyttä kirkkosalin monikäyttöisyyden ajatusta.[42] – Vähäkallion nuori, mutta kirkkokilpailuissa aiemminkin kunnostautunut avustaja[43] korjasi siis cheefistään voiton ja toimeksiannon. Kirkko ei kuitenkaan ehtinyt valmistua ennen Enson luovuttamista Neuvostoliitolle.[44]

374

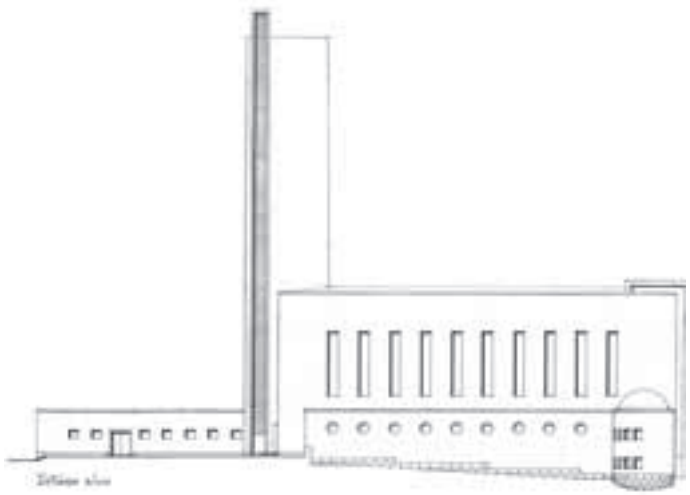

375

376

377

378

Tradition ja modernisuuden suhteesta Vähäkallion kirkoissa

Raija-Liisa Heinonen on todennut 1920-luvun ja 1930-luvun alun arkkitehtuurikilpailuja tutkittuaan, että funkiksen ja ”tradiksen” välinen tyylien taistelu oli voimakkain kirkkojen kohdalla: modernit ehdotukset selvisivät harvoin voittajiksi.[45] Nakkilan (Erkki Huttunen 1937), Kannonkosken (P.E. Blomstedt, 1938) ja Varkauden (Martti Paalanen 1939) kirkkoja on pidetty ainoina Suomessa 1930-luvulla rakennettuina funkiskirkkoina.[46] Yhteistä niille on historiallisten viitteiden puuttuminen. Nakkilassa ja Varkaudessa kirkkosalien pohjamuodot ovat perinteiset mutta ulko- ja sisätilat koristeettomat, julkisivut rapattu valkeiksi ja sileiksi, aukotukset suoraviivaiset. Kannonkosken kirkon ja modernissa konstruktiossa näkyvät toiminnat: katto ja pohjamuoto noudattavat akustiikan vaatimuksia osoittavasti. Teppo Jokinen luonnehtii myös Rajamäen kirkkoa yhdeksi 1930-luvun harvoista funkiskirkoista.[47]

Toisaalta 1930-luvun mittaan perinteisyyskin kirkoissa muutti muotoaan: Riitta Nikulan mukaan historismi hiipui vähitellen yhä toistuviksi vakioratkaisuiksi, joissa esim. kirkkosalin laipio sai joko tynnyriholvin tai paraabeliholvin muodon. Jälkipolven ei Nikulan mukaan olekaan helppo nähdä ”edistyksellisten“ ja ”vanhoillisten” rakennusten välistä eroa yhtä selvänä kuin ajankohdan kirjoitukset sen esittävät.[48] Gustaf Strengell muistutti Arkkitehti-lehdessä 1932, kuinka traditioon sidottu luterilainen jumalanpalvelus oli muodoltaan ja kuinka ristiriitaisista aineksista – katolisen messun ja kulkueen sekä luterilaisen saarnan vaatimusten välillä – se koostui. *´Traditio` vaatii yhä vaan, muuttumattomana pitkää pohjamuotoa ja (mieluimmin!) säännöllisesti holvattua kattoa ... ja saarnatuoli sijoitetaan pohjoiselle seinälle niinkuin sattumalta asetettu linnunpönttö*.[49] Tässä mielessä radikaalitkin 1930-luvun toteutut kirkot Suomessa pysyivät perinteisinä ja vasta 1950-luvun mittaan syntyi poikkeavia ratkaisuja.

Mihin Vähäkallion kirkkosuunnitelmat ja toteutus asettuvat funktionalismi – traditionalismin linjoilla? Ulkohahmoltaan Kytäjän kirkko liittyy 1920-luvulle yleiseen italialaisvaikutteiseen klassismiin. Valittu tyylilaji oli suhteessa lähellä olevaan kartanoon. Vähäkallion toimistossa avustajat Saijonmaa, Pernaja ja Englund kommentoivat keskenään kirkon vanhanaikaisuutta.[50]

Suoria esikuvia ei Kytäjän kirkolle niinkään löydy, pikemminkin rinnakkaisuuksia eri suunnilta. Muuramen kirkko (Aalto, 1926-29) on tunnetuin esimerkki 1920-luvun italiaishenkisestä klassismista. Kulosaaren (Bertel Jung, 1935) ja Kytäjän kirkon saleja yhdistävät kuoriosan muotoilu, lattian tiililaatoitus, palkkikatto ja korkeat ikkunat toisella seinällä.[51] Olaus Petrin kirkossa Helsingissä (Ture Ryberg, 1932) on samaa tunnel-

maa. Polttomaalatut penkit on Kytäjää uudemmassa Kivennavan sotakirkossa (Matti Lampén ja Märta Blomstedt, 1943.)[52]

Pohjaratkaisunsa epäsymmetriassa Kytäjän kirkko poikkeaa valtaosasta aikalaisiaan. 1930-luvun kirkkosalit olivat yleensä symmetrisiä keskikäytävän suhteen. Huomattava poikkeus tästä oli Bryggmanin siunauskappeli Turussa, jossa koko penkistö on käytävän toisella puolella. P.E. Blomstedtin ehdotuksessa Temppeliaukion kirkoksi oli keskikäytävän sijasta kaksi samanarvoista sivukäytävää.[53] Interiöörin epäsymmetriaa voidaan pitää funkispiirteenä soukkenevia pilareita myöten. 1930-luvun lopulle ominaista ns. romantiikkaa on muurien karheassa rappauksessa, koristeaiheissa, materiaaleissa ja kalusteissa.[54] Kirkkosalin monikäyttöisyyden ajatus toteutettuna siten, että kuori oli peitettävissä verholla, oli epätavallinen ajatus,[55] lähtöisin suunnittelijansa käytännöllisyydestä ja epäkirkollisuudesta. Jyrkkä satulakatto Vähäkallion ensimmäisessä Kytäjä-luonnoksessa ja Englundin voittaneessa Enso-ehdotuksessa oli samoin ajankohtanaan epätyypillinen kattomuoto. 1900-luvun vaihteen kirkoille tyypillisiä keskiaikaan viittaavia piirteitä[56] viljeltiin 1930-luvulla harvoin.[57]

Vähäkallio puuttui Kytäjän kirkon toteutuksen ja Enson suunnitelman jälkeen vielä kerran kirkkosuunnitteluun, vanhoilla päivillään puolustaessaan Hyvinkään uuden kirkon rakennustoimikunnassa kirkon modernia arkkitehtuuria. Tosin hän ilmaisi skeptisyytensä katon vedenpitävyydestä.[58]

380

379

377. Pienoismalli Enson kirkosta. Valokuva Olli Saijonmaa, SRM.
378. Pienoismalli Enson kirkosta. Valokuva Olli Saijonmaa, SRM.
379. Kulosaaren kirkko, Bertel Jung 1935. SRM.
380. Kivennavan sotakirkko, Matti Lampén ja Märta Blomstedt, 1943. SRM.

381

381. Kaukopään tehtaat. IKM.

13 Teollisuusrakennukset

Suomen teollisuuden kasvu oli maailmansotien välisenä aikana kansainvälisesti tarkasteltuna Euroopan kärkiluokkaa. Sähkön käytön läpimurto tapahtui ja sähköenergian tuotanto kasvoi yli kaksikymmenkertaiseksi. Teollisuuslaitosten koneistuminen ja siirtyminen sähköiseen voimansiirtoon näkyi erityisesti paperi- ja metalliteollisuudessa, 1930-luvun johtavilla teollisuudenaloilla.[1] *Valtio tuki teollisuutta tullisuojan ja alhaisen yhtiöverotuksen kautta sekä kehittämällä liikenneoloja: rakennettiin rautateitä, satamia, jäänmurtajalaivaston uusia aluksia, uusittiin merenkulkuväyliä.*[2] *Valtio ryhtyi teollisuusyrittäjäksi turvatakseen maan taloudellisen itsenäisyyden, ulkomaisten yritysten vetäydyttyä maasta ensimmäisen maailmansodan kuluessa. Valtio hankki ja perusti uusia yrityksiä. Se laajensi omistuksiaan mm. rakennuttamalla Kaukopään puunjalostustehtaat Imatralle.*[3]

Teollisuudella oli modernisoitumisessa veturin asema. Suunnittelijoiden kiinnostus teollisuutta kohtaan kasvoi ja osa heistä, mm. Vähäkallio erikoistui tuotantolaitoksiin. Seuraavissa luvuissa tarkastellaan aluksi teollisuuden esittelyjä Arkkitehti-lehdessä. Niissä näkyy arkkitehdin muuttuva rooli teollisuuden suunnittelijana. Vähäkallion suunnittelemat tuotantolaitokset esitellään aikajärjestyksessä ja alakohtaisesti yksityisille yrityksille suunnitelluista kohteista osuustoiminnallisiin ja valtiollisiin laitoksiin. Kohteita kuvataan suunnitteluhistorian, laitosten toiminnan ja arkkitehtuurin kannalta. (Teollisuuden asuntoalueita kuvataan luvussa 3.14 ja pääkonttorien sisätiloja luvussa 4.3.)

Yhteenvetokappaleessa tarkastellaan, miten Vähäkallion teollisuusarkkitehtuuri ja suunnittelijan tehtävä muuttuivat lähes 40 vuoden aikana. Vähäkallion ura teollisuuden arkkitehtina huipentui kahteen ajanjaksoon: 1920-luvun vaihteeseen sen kummankin puolen ja 1930-luvun jälkipuoleen. Kaikissa hänen suunnittelemissaan tuotantorakennuksissa tuotanto on loppunut tai muuttunut. Suuri osa niistä on muokattu uuteen käyttöön, osa on tuhoutunut.

Teollisuusrakennus arkkitehdin tehtävänä

Arkkitehti, insinöörit ja "layout" (funktioyhteys)

Teollisuus itsessään on eräänlaista liikennettä.[4] Rakennusten suunnitteleminen teollisuudelle on erittäin funktiosidonnaista. Teollisuusalueiden rakennuskantaan liittyy monia perinteisen arkkitehtonisen muodonannon ulkopuolelle jääviä osia kuten insinöörirakenteita: bunkkereita, siiloja, vesisäiliöitä, hiili- ja jäähdytystorneja, kuljettimia, voima- ja lämpökeskuksia.[5] Tuotantoon liittyvien rakennusten ja rakenteiden lisäksi raken-

nuskantaan kuuluu hallinto- ja sosiaalisia tiloja, joskus asuntojakin. Rakennuskannan moninaisuuden, prosessin ensisijaisuuden ja tiukkojen taloudellisten vaatimusten tähden arkkitehdin rooli teollisuudessa on ollut vähäisempi kuin useimmissa muissa suunnittelutehtävissä. Arkkitehti suunnitteli vielä 1900-luvun alussa ja pitkään sen jälkeenkin tuotantorakennuksiin lähinnä julkisivuja, ”kuoren.” Pohjaratkaisujen muoto tuli liikkeenjohdolta ja/tai tuotantoinsinööriltä.[6] Teollisuusyritysten konttoreissa ovat insinöörit, teknikot ja rakennusmestarit piirtäneet laitteita ja laitoksia.

Teollisuuslaitosten useat tyypit kehittyivät varhain monikerroksisiksi sijoittuessaan vesivoiman ääreen ja käyttäessään valta-akselia voimanlähteenä.[7] Siirtyminen höyryvoimaan tapahtui tuotantolaitoksissa 1800-luvun mittaan.[8] Monikerroksisen tehtaan tyypissä pysyttiin höyryvoimaan siirryttäessä, mm. jotta työläisten matkat asunnoilleen eivät muodostuisi kohtuuttoman pitkiksi.[9] Hygieniatilat keskitettiin porrashuoneiden yhteyteen tilankäytön tehostamiseksi. 1900-luvun alussa voimanlähteeksi tuli enenevästi sähkövoima.

1900-luvun alkuvuosikymmenet merkitsivät rationalisoinnin aatteiden leviämistä Yhdysvalloista Eurooppaan yhteiskunnan ja työelämän monilla aloilla, johtohahmoina työntutkija Frederic Winslow Taylor ja teollisuudenharjoittaja-keksijä Henry Ford. Rationalisointiprosessiin teollisuudessa kuului työn valmistelu, yrityssuunnittelu, sisäisten kuljetusten mekanisointi ja tyypittely. Henry Fordin Yhdysvalloissa aloittamat, massatuotantoon liittyvät tutkimukset toivat tehtaiden suunnitteluun tilaohjelman, jossa esitettiin tilojen sisäistä funktioyhteyttä.[10] Ennen sitä oli päätettynä koneistus, työmenetelmät, lämmitys, ilmastointi ja energiahuolto. Tuotannon kulku, prosessikaavio edelsi tilaohjelmaa graafisena esityksenä, jossa osoitettiin komponenttien ja tuotteiden mahdollisimman lyhyt kulku tehtaan läpi. Painovoiman hyväksikäyttö liittyneenä monikerroksisen tuotantolaitoksen perinteeseen sai Fordin aluksi suosimaan korkeita rakennuksia tuotantolaitoksina, mutta jo 1913 hän aloitti kokeilunsa hihnakuljettimella.[11] Useimmissa ”Fordin jälkeisissä” tehtaissa yhdistettiin vertikaalinen ja horisontaalinen tuotantosuunta.

382

383

Arkkitehti osana suunnittelijoiden ryhmää

Teollisuuslaitoksen suunnitteluprosessiin liittyviä asianosaisia on suuri joukko, merkittävimpinä osakkeenomistajat, yhtiön ylin johto (hallintoneuvosto ja hallitus), yhtiön ja tehtaan operatiivinen johto (toimitusjohtaja, tehtaanjohtajat ja osastopäälliköt), arkkitehdit ja muut suunnittelijat. Rakennussuunnittelussa arkkitehdilla on perinteisesti ollut suunnittelua koordinoiva rooli. Teollisuudessa arkkitehdin tehtävä on ollut edellä

382. Van Nelle tehtaat Rotterdamissa. L.C van der Vlugt, 1926-30. A century of architecture in the Netherlands 1880/1990, 222.
383. Fordin ensimmäinen tehdas Highland Parkissa. Albert Kahn, 1909. Den rationella fabriken 1990, 63.

mainittujen funktio- ym.vaatimusten ja suunnitteluprosessiin liittyvän suuren osallistujajoukon tähden alisteisempi.

Ruotsissa teollisuusyritysten johdolla ilmeni Lisa Brunnströmin mukaan 1910-luvulla tarvetta käyttää arkkitehteja enevästi tuotantorakennusten suunnitteluun. Arkkitehditkin kiinnostuivat teollisuusrakentamisesta laajenevana ja kaupunkikuvan kannalta merkittävänä alueena. Insinöörit eivät kuitenkaan mielellään luopuneet koordinoijan roolistaan ja pohjaratkaisujen piirtämisestä. Aiheesta käytiin polemiikkia 1918 Carl Bergstenin korostaessa Arkitektur-lehdessä arkkitehtien entistä kokonaisvaltaisempaa roolia teollisuudessa.[12] Arkkitehtien ja insinöörien työnjako kumoutui vasta 1920-luvun lopulla Kooperativa Förbundetin suunnittelukonttorissa, jossa arkkitehtien, tuotantoinsinöörien ja konstruktöörien yhteistyö alkoi jo projektin varhaisessa vaiheessa.[13] Luultavasti KF:n esimerkin innostamina suomalaisen osuuskauppaliikkeen arkkitehdit Erkki Huttunen ja Väinö Vähäkallio osallistuivat poikkeuksellisen aktiivisesti teollisuuslaitosten suunnitteluun.[14]

Arkkitehdeistä tuotantorakennusten suunnittelijoina on kirjoitettu toistaiseksi vähän lukuunottamatta kansainvälisiä mallinantajia: Albert Kahnia, Peter Behrensiä ja Walter Gropiusta.Yrityshistoriikkien tapa jättää arkkitehdit maininnoitta kuvannee totuudenmukaisesti yritysten näkökulmaa suunnitteluun. Van Nellen 1931 Rotterdamiin valmistuneiden tehtaiden historiikissa luonnehditaan rakennuttajan, insinöörien, pääarkkitehdin ja avustajien yhteistyötä ja osuutta lopputulokseen.[15] Kuvaukset toimeksiantajien ja arkkitehtien suhteista ja tehtaan johdon vaikutuksesta yrityksen arkkitehtuuriin ovat harvinaisia. Pekka Korvenmaa on kirjoittanut Alvar Aallosta teollisuuden arkkitehtina ja hänen suhteistaan teollisuudenharjoittajiin; suhteet toivat toimeksiantoja, mutta Aallon rooli pysyi insinööreihin nähden alisteisena.[16]

Teollisuusrakennukset Arkkitehti-lehdessä 1920-30 luvuilla

Seuraavassa tutkitaan, minkälaisia näkökulmia – visuaalisia, toiminnallisia tai teknisiä – korostettiin suomalaisen teollisuusarkkitehtuurin esittelyissä ja miten arkkitehdin suunnittelijan rooli näkyi.

Teollisuusrakennuksissa tuotannollisten vaatimusten ensisijaisuus heijastui niiden heikkoon statukseen arkkitehtien tehtävinä ja niiden samaan vähäiseen huomioon arkkitehtuurin ammattilehdissä.[17] 1910- ja 1920-luvuilla käsittelivät Arkitekten ja sen seuraaja Arkkitehti harvoin teollisuusarkkitehtuuria esitellen etupäässä julkisivuja.[18]

Ensimmäisen pidemmän katsauksen teollisuuden arkkitehtuuriin ja pohdinnan arkkitehdin muuttuvasta roolista esitti Marius af Schulten 1927:[19] *Arkkitehdin tulisi ...saada avustaa työtä alusta alkaen tehdaslaitok-*

sia hahmoteltaessa ja tämän jälkeen olisi hänen koko ajan oltava läheisessä vuorovaikutuksessa tehtaan johdon kanssa ja häntä olisi kuultava jokaista muutos- ja laajennustyötä tehtäessä. Tehdaslaitoksen suunnittelun tulisi alkaa asemakaavasta ja ottaa huomioon sekä teollisuuden että asutuksen laajenemismahdollisuudet. Arkkitehdin tulisi syventyä *tehtaassa tapahtuvaan kiertokulkuun* laajentamisvarausten tähden. Arkkitehdin tulisi seurata rakennustyötä ja osallistua jopa kuljettimien suunnitteluun sopusuhtaisen kokonaisuuden luomiseksi.[20] Teollisuuslaitosten *rumat ja romuisat* ympäristöt paranisivat, kun kuljetuslaitteet olisi suunniteltu, varasto- ja kaatopaikat sijoitettu harkiten ja aidattu ja alueella olisi istutuksia. Kirjoittaja toivoi voivansa jatkossa käsitellä lehdessä *teollisuusrakennusten taiteellista muodostelua.*[21] Artikkelia kuvitettiin sekä suunnitelmilla että toteutetuilla teollisuusrakennuksilla ja esiteltiin ajankohtaista kirjallisuutta teollisuusarkkitehtuurista.[22]

Funktiot kuvastumassa rakennusten ulkoasussa ja rationalismi suunnittelun ohjenuorana, betonirunkojen ja standardirakennusosien varhainen soveltaminen sekä teollisuuden kasvu noususuhdanteen alettua vaikuttivat teollisuusrakennusten saamaan suurempaan huomioon 1930-luvulla.[23]

Teollisuuslaitoksen viimeistelty ulkonäkö alettiin nähdä osana yrityskuvaa Peter Behrensin hengessä.[24] Hilding Ekelundin Hollannin matkakertomus 1931 huipentui kuvaukseen van Nellen vastavalmistuneesta tupakka- ja suklaatehtaasta Rotterdamissa: *kaikkein vaikuttavin hollantilainen nykyaikainen rakennus... abstraktista kauneutta, joka pulppuaa hyvin suoritettujen funktioiden yhteisvaikutuksesta ja joka on läheisesti uuden elämäntuntumme yhteydessä sekä liittyy vaatimukseemme arkkitehtuurin ujostelemattomasta avomielisyydestä.*[25] Van Nellen tehtaiden kokonaisvaltainen suunnittelu, tilojen avoimuus, tehdaspihalle johdattavat kaarimuodot ja kuljettimet komposition dynaamisena osana ovat heijastuneet laajasti moderneihin tehtaisiin.

Talouden lama pysäytti 1930-luvun vaihteessa teollisuusrakentamisen. Lama oli kuitenkin Suomessa lyhytaikaisempi ja hieman lievempi kuin muissa Euroopan maissa. Paperiteollisuus kasvatti ainoana teollisuusalana laman aikana selvästi tuotantoaan ja suhteellista osuuttaan.[26] Nousukausi alkoi 1934 ja jatkui vuoteen 1937.[27] Yksittäisten teollisuusrakennusten esittelyt yleistyivät; vuosina 1930-40 esitettiin Arkkitehti-lehdessä kolmisenkymmentä teollisuusarkkitehtuurin kohdetta. Puunjalostusteollisuuden kohteita oli noin kolmannes. Samoin esiteltiin runsaasti elintarvike- ja nautintoaineteollisuutta ja voimalaitosrakentamista. Esittelyjen painopiste oli Etelä-Suomessa. Yksittäisistä kohteista saivat eniten palstatilaa ja kuvan lehden kanteen Sunilan tehtaat, Enso-Gutzeitin tehtaiden pääkonttorin laajennus sekä Kaukopään tehtaat, kaikki puunjalostusteollisuuden alalta.[28] Helsingin kaupungin teurastuslaitokset esiteltiin laajasti.

384

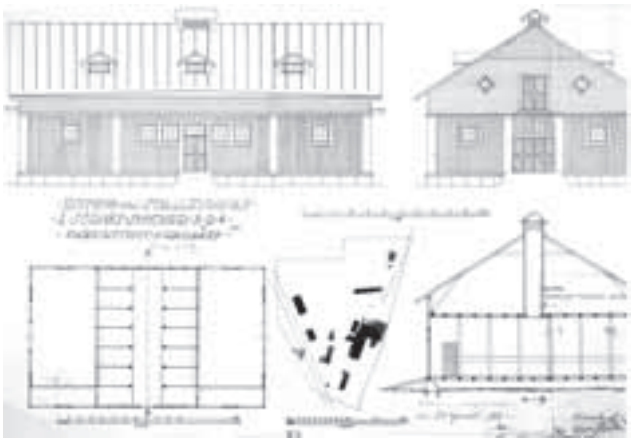

385

384. Vähäkallion suunnittelemien teollisuuskohteiden sijainti merkittynä Helsingin karttaan vuodelta 1911. 1. Sörnäs Snickeri; 2. Merivaaran tehdas; 3. OTK; 4. Elanto. Karttapohja HKM.
385. Tallisuunnitelma Sörnäs AB:lle 1913. SRM.

Tehdasrakennusten esittelyssä painotettiin tilojen ja tontin funktionaalisuutta tuotantoprosessin kannalta, jopa tontin valintaa tästä näkökulmasta. Rakenteellisia ja teknisiä ratkaisuja esiteltiin varsin laajasti.[29] Tuotantoprosessia kuvailtiin mm. Erkki Huttusen Alkolle piirtämissä laitoksissa,[30] Sarvis Oy:n tehtaissa Tampereella ja Helsingin kaupungin teurastuslaitoksessa.[31]

Huttunen kuvasi Rajamäen tehtaiden esittelyssä *mahdollisesti kiinnostuneille lukijoille... perunan vaellusta viinaksi.* Hän kommentoi aktiivista rooliaan suunnitteluprosessissa: vaikka alustavasti oli ajateltu useamman erillisen rakennuksen rakentamista, oli arkkitehti neuvotellut tehtaan johdon kanssa ja *saatiin rakennukset – niiden keskinäinen käyttö huomioonottaen – yhdistetyksi suuremmaksi kompleksiksi.*"[32] Rajamäen ja Enson polttimorakennuksen hahmosta olivat prosessit luettavissa erikorkuisten ja vaihtelevasti aukotettujen volyymien yhteenliittymisenä – rakennukset olivat ulospäinkin kuin suuria koneita.[33] Huttusen suunnittelemien SOK:n Helsingin tehtaitten ja keskusvaraston edellisiä yhtenäistetympi ulkoasu kätkee toimintojen moninaisuutta.[34]

Toisinaan arkkitehdit kommentoivat alisteista rooliaan suunnittelussa: Imatran voimalaitoksen suunnittelijat Kauno S. ja Oiva Kallio totesivat 1930 tehtävänsä olleen *julkisivujen muotoilemisen* sekä eräiden tilojen kuten *konesalin, taulusalin, porrashuoneiden y.m. sisustain muoto- ja värinkäsittelyn*.[35] Puunjalostuslaitosten esittelyissä sekä Alvar Aalto että Vähäkallio totesivat roolinsa lähinnä ulkoisen muodon antajina.[36]

Asiallinen tyyli oli ajalle muutenkin ominainen: sanat "taide" ja "tyyli" olivat pudonneet arkkitehtien kielenkäytöstä eikä teollisuuden rakennuksia juurikaan luonnehdittu esteettisestä näkökulmasta.[37] Hankkeiden taustoja ja laajempia kokonaisuuksia kuvatessaan kirjoittajat saattoivat kuitenkin yltää paatokselliseen ja isänmaalliseen ilmaisuun.[38] Myös valokuvat toivat dramaattisuutta tuotantolaitosten esittelyihin; Kaisu Taskinen on luonnehtinut Heinrich Ifflandin Kaukopään tehtaan valokuvien ja Eino Mäkisen Sunilan tehtaan valokuvien ekspressiivisyyttä.[39] Tuotantolaitosten lisäksi kuvauksissa esiteltiin hallintorakennuksia, Kaukopään tehtaiden kohdalla asemakaava ja asutus. Aalto keskittyi Sunilan tehtaiden esittelyssä asuinrakennuksiin ja tehdasyhdyskuntaan.[40] Alkon laitokset (1941) oli viimeinen suuri esitelty teollisuuskohde useaan vuoteen.

Jälleenrakennuksen alettua Arkkitehti-lehden päätoimittaja Nils Erik Wickberg ylisti 1949 SOK:n Nokian myllyä ja siiloja osoituksena teollisuusarkkitehtuurin ilmaisuvoimasta: *Urheiluareenat, tehtaat, hallintorakennukset, lentohangaarit, valtavat siltarakenteet, ne ovat meidän aikamme katedraaleja. Niissä nykyaikainen rakennustaide on saavuttanut luontevan varman muotokielen, joka vaikuttaa vapauttavasti...*[41]

Varhaiset teollisuusrakennukset

Sörnäs Snickeri Aktiebolag, 1913 - 20-luvun alku[42]

Vähäkallio piirsi ensimmäiset teollisuusrakennuksensa Helsinkiin, varhaisimmat Sörnäs Snickeri Ab:lle. Hän oli yhteyksissä puusepänteollisuuteen myös huonekalujen suunnittelijana ja tunsi teollisuudenalaa taustansakin tähden.

Sörnäs Snickeri Ab:n (myöhemmin Sörnäs Ab) höyryvoimalla toimiva, 1887 perustettu puusepäntehdas edusti 1880-luvulla Suomessa yleistynyttä suurisuuntaista verstastuotantoa.[43] Varsinkin Turussa ja Helsingissä voimakas rakennustoiminta takasi puisten rakennusosien ja yksinkertaisten perushuonekalujen jatkuvan kysynnän,[44] ostajakuntana keski- ja työväenluokka.[45] Puusepäntehtaat tekivät 1900-luvun vaihteessa lisäksi myös tilaustöitä, varakkaisiin talouksiin makuuhuoneen, salongin ja ruokasalin kalustoja.[46]

Puusepäntehtaiden tuotantorakennukset sijaitsivat yleensä keskusta-alueilla ja olivat monikerroksisia Ruoholahdessa sijainneen Sandvikens Ab:n tapaan. Koska keskeneräisten töiden kuljetus kerroksesta toiseen kantamalla oli raskasta, pyrkivät tehtaat siirtymään pois kaupunkien keskustasta kauemmaksi radan varteen, jotta ne saatiin yksitasoisiksi.[47] Siten Sörnäs Snickeri Ab sijoittui Sörnäisten satamaradan varteen kasvaneelle uudelle teollisuusvyöhykkeelle Vallilaan, Mäkelänkadun ja Teollisuuskadun risteykseen rajautuvalle alueelle.[48]

Sörnäs Snickeri Ab:n korttelin rakennuskanta näyttää syntyneen ajalle tyypillisesti ilman kokonaissuunnitelmaa. Yritys käytti kuitenkin tunnettuja suunnittelijoita:[49] 1800-luvun lopussa tehdasrakennuksen suunnitteli Grahn - Hedman - Wasastjernan toimisto, pienempiä rakennuksia K.F. Andersson[50] ja rakennusmestari Elia Heikel. Arkkitehti Karl Hård af Segerstad piirsi 1921 kuivaamotornin.[51]

Vähäkallio teki puusepäntehtaalle vuosina 1913-1914 useita pieniä suunnitelmia, mm. tallisuunnitelman ja 1920 tiilisen lisärakennuksen lämpökeskukseen. Muutos puiseen konttori- ja asuinrakennukseen ja sen tiilinen yksikerroksinen laajennus toteutettiin 1920-luvulla.[52] Pienestä koosta huolimatta pyrittiin edustavuuteen: puhtaaksimuurattua julkisivua jäsentää kaariaukkojen sarja ja yrityksen nimi sijoittuu friisin alle. Lämpökeskuksen lisärakennuksessa tavoiteltiin symmetriaa kätkemällä satulakatto porrastetun otsan taakse.

Sörnäs Snickeri Ab omisti raideyhteyden päässä Verkkosaaren höyrysahan, joka oli ensimmäisen maailmansodan kynnyksellä Helsingin suurin sahalaitos.[53] Isossa Verkkosaaressa toimi saha, kuivaamo ja pieni paja-korjausverstas. Vähäkallio piirsi lautarakenteisen saha- ja liiterirakennuksen 1920-luvulla; pystylaudoituksineen ja pieniruutuisine ikkunoineen se

386

387

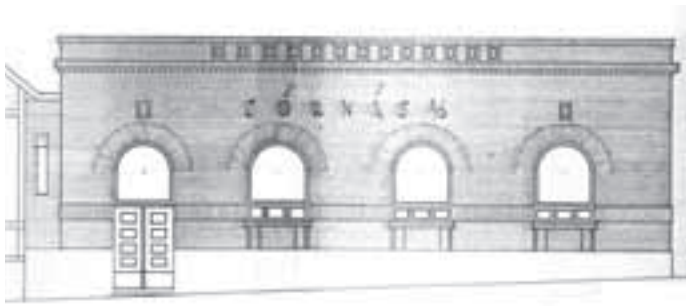

388

386. Lisärakennus Sörnäs AB:lle, voima-asema 1920. HKA.
387. Sörnäs Snickeri AB:n asemapiirros, 1910-luku. SRM.
388. Sörnäs Snickerin konttorin laajennus 1922. SRM.

389

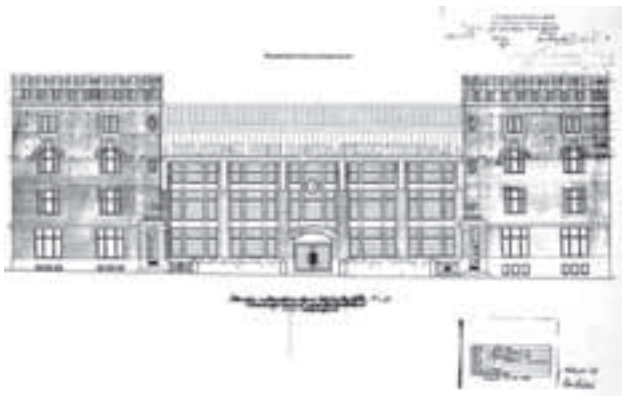

390

389. Sörnäs Snickerin konttori vuonna 1934. Panoraamayhdistelmä kahdesta valokuvasta. Vähäkallion suunnittelema konttorin laajennus kuvan keskellä etualalla. HKM.
390. Merivaaran tehdas, suunnitelma pääjulkisivuksi Fredriksberginkadun varteen 1916. HKA.
391. Merivaaraan tehdas. Valokuva Mannelin 1936. HKM.
392. Merivaaran tehdas Sörnäisissä, asemapiirros ja laajennuksen liittyminen entiseen siirappitehtaaseen, 1916.
1. Pääskylänkatu 2. Fleminginkatu.
3. Fredriksberginkatu (Aleksis Kivenkatu) 4. Tonttien välinen raja. HKA.
393. Suunnitelma Merivaaran tehtaaksi: entinen siirappitehdas ja uudisrakennus Fleminginkadun varrelle, julkisivut 1916. HKA.
394. Suunnitelma Merivaaran tehtaiksi, leikkauksia 1916. HKA.

kuvasi ajankohtaista 1700-luvun ihailua. Saha ja sen myötä puurakennukset paloivat 1928,[54] tulipalot olivatkin jatkuva uhka puusepäntehtaille.[55] Verkkosaari liitettiin 1930-luvulla mantereeseen. Vähäkallio laati Pikku Verkkosaaren siltasuunnitelman, ilmeisesti junaraidetta ja siellä sijaitsevaa varastoa varten.[56]

Sörnäs Ab toimi Mäkelänkadun ja Teollisuuskadun risteykseen rajautuvalla tehdasalueella vuoteen 1937, jolloin se muutti Jokelaan Tuusulaan ja luovutti vuokraamansa neljä teollisuustonttia kaupungille.[57] Puusepäntehtaan rakennuskannasta ei ole säilynyt mitään.[58]

Helsingin Uusi Rautasänkytehdas, 1916-17

Juho Merivaara (Sjöstedt) osti kumppaniltaan R. Polsalta 1908 Helsingin Uuden Rautasänkytehtaan, jonka he olivat perustaneet 1901.[59] Hän laajensi tuotantoa rautasängyistä ja kokoontaitettavista huvilasängyistä sairaalakalusteisiin ja kassakaappeihin, maailmansodan tienoilla metallinappeihin. Vuonna 1925 alettiin verhoilla huonekaluja.[60] Merivaaran metallihuonekaluista ja sisustuksista tuli tunnettuja. Ensimmäinen suurtilaus oli 1920-luvun lopulla hotelli Tammerin sisustus Tampereella. Tuotteiden korkea laatu sai tunnustusta, mm. kultamitalin Pariisin maailmannäyttelyssä 1937.[61]

Helsingin Uusi Rautasänkytehdas toimi 1903 -1917 Elannon tontilla, Kaikukatu 2:ssa vanhassa tulitikkutehtaan rakennuksessa.[62] Juho Merivaara osti 1916 Vallilasta 1800-luvun lopussa rakennetun kaksikerroksisen,

tiilisen siirappitehtaan rakennuksen tontteineen.[63] Vinoneliön muotoista tonttia rajasivat Pääskylänkatu, Fleminginkatu ja Fredriksberginkatu (nyk. Aleksis Kivenkatu). Siirappitehdas sijaitsi Pääskylänkadun varrella. Merivaara antoi Vähäkalliolle tehtäväksi 1916 suunnitella siirappitehtaan laajennuksen ja siihen liittyvät tehdassiivet.[64]

Suunnitelma käsitti konttoritalon sekä kaksi pitkää ja yhden lyhyen tehdassiiven.[65] Tontin itäsivulla kolmikerroksinen teräsbetonirunkoinen ja tiilijulkisivuinen tehdas valmistui 1917, kaksi muuta siipeä jäivät rakentamatta.[66] Toteutumattoman, Fredriksberginkatua reunustavan siiven fasadissa oli kastelliaihe,[67] jota Vähäkallio sovelsi myös Elanto-suunnitelmassa 1916. Kaksi sakaraharjaista punatiilistä ”linnaketta” kehystää muuripilariseinäistä osaa, jonka portista päästään tehdasalueelle. Fleminginkadun pitkää muuripilarifasadia koristavat niukasti rappauksen ja punatiilen vaihtelu ja pilarien listoitus. Tehdassalit olivat valoisia, esteettömiä tiloja, porrashuoneet ulkoseinillä. Piha on kapea, mutta hevospeleille mahdollinen. Korttelin kokonaisvaltaisuus muistuttaa Vähäkallion samanaikaista Elannon tehdaskorttelin suunnitelmaa.

Tehtailija Merivaara joutui 1928 rahoitusvaikeuksien tähden myymään tontin rakennuksineen ja siirtämään tehtaansa vuokramaalle. Hänen taloudellinen takaiskunsa korjaantui: funkishuonekalut tuotantoohjelmassa tekivät yrityksestä entistäkin menestyvämmän[68] ja niitä käytettiin Vähäkallion toimistonkin piirtämissä rakennuksissa.[69] – Vallilan tehdasrakennuksessa aloitti 1928 tuotantonsa Oy Autoteollisuus Ab, joka toimi kiinteistössä Oy Sisu-Auto Ab nimisenä vuoden 1985 loppuun.[70] Rakennus on muutettu toimistokäyttöön.

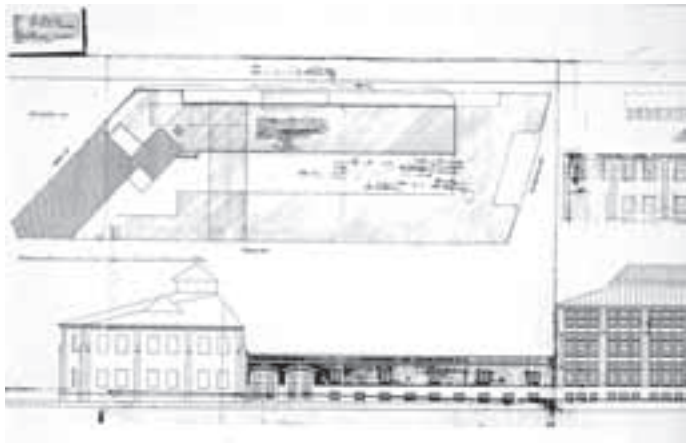

392

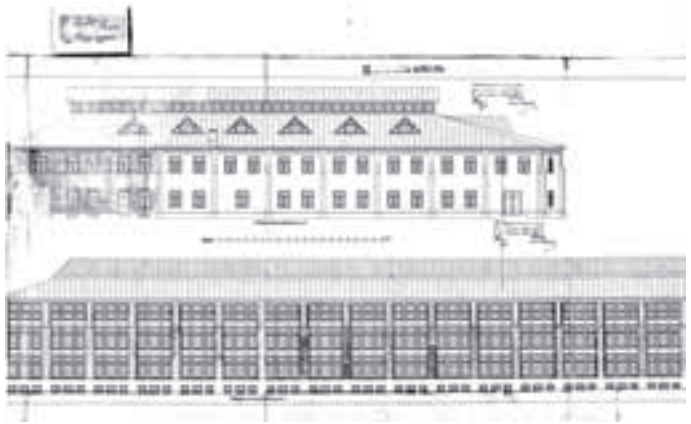

393

Piha-siipi

391

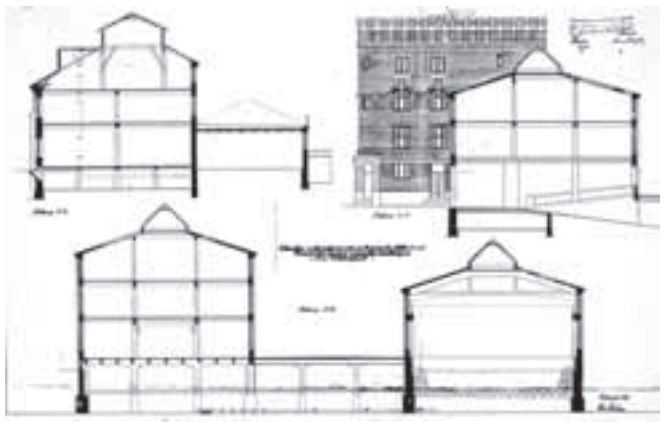

394

395

Uudenmaankadulla 1921-22

Vähäkallion ja hänen jälkeensä Ferdinand Eleniuksen Uudenmaankatu 33:een suunnittelemat rakennukset valmistuivat kahdessa erässä 1921-27. Vähäkallion piirtämä pihasiipi oli tyypiltään uudenaikainen pienteollisuustalo, useampaa pientä tuotantolaitosta varten suunniteltu rakennus, joita rakennettiin 1920-luvulta alkaen Helsinkiin.[71]

Korttelipihan perällä olevan rakennuksen julkisivut ovat koruttomat, ikkunoiden rivistö rapatussa muurissa. Kantavana rakenteena on teräsbetoninen pilari-laattarunko; pilariri vi puolittaa valoisan hallin, jonka ulkopuolelle sijoittuu porrashuone- ja wc-yksikkö. Pienteollisuuskäyttö on 1980-luvulta lähtien korvautunut muilla toiminnoilla.[72] Arkkitehtuurinsa vaatimattomuudesta huolimatta rakennus kuvastaa Helsingin keskustan perinnettä sijoittaa syvien korttelien sisäosiin teollisuustiloja.[73] Simonlinnan kerrostalon (1925) pihasiiveksi rakennettiin myös pilarihalli teollisuustilaksi (kuva 132).

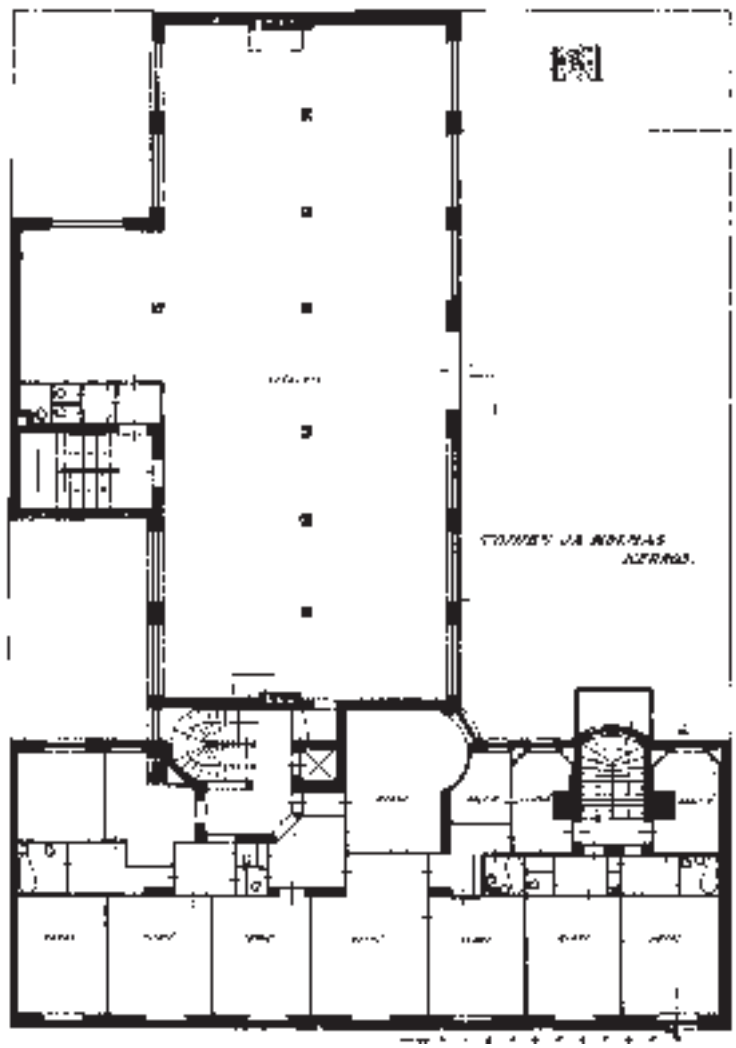

396

395. Pienteollisuustilaksi rakennettu pihasiipi Uudenmaankatu 33: ssa 1921. Valokuva A N.
396. Uudenmaankatu 33, toinen ja kolmas kerros, suunnitelma 1920. Vain pihasiipi toteutui suunnitelman mukaisena. RVV.

Elannon tuotantokorttelin vaiheita

Hämeentie on korkeine talomuureineen ja jyrisevine liikenteineen urbaaneinta Helsinkiä. Katu seuraa vanhan maantien linjaa. Sen länsipuolelle jäävät Kallion perinteiset työväen asuntokorttelit ja itäpuolelle Sörnäisten teollisuusalue.[74] Kadun noustessa korkeiden talomuurien reunustamana sen itäsivua rytmittävät kolme kulmatorniin päättyvää taloa: ylväs 1920-lukulainen Elannon hallintorakennus, 1990-luvun alun konttoritalo ja OTK:n (Tradekan) funkistorni 1930-luvulta.

Hämeentiellä kulkija hahmottaa jo etäältä Elannon punatiilisen teollisuuskorttelin torneineen. Sörnäisten rantatielle kortteli laskeutuu Kaikukatua pitkänä muurina. Hämeentieltä avautuu näkymiä muurin yli korttelin sisään. Eri-ikäinen rakennuskanta kertoo 1920-luvun vaihteen korttelisuunnitelman toteutuneen vain osittain.[75]

Vähäkallion korttelisuunnitelma 1916

Osuusliike Elanto hankki pian perustamisensa (1905) jälkeen korttelin Sörnäisistä Itäisen Viertotien varrelta, läheltä satamaa ja työläisten asuntoalueita. Tehdastontilla oli puutaloja, joista osassa asuttiin. Aluksi harjoitettiin tuotantoa vanhoissa rakennuksissa. Jo vuonna 1907 pystytettiin rakennusmestari Heikki Kaartisen piirtämät jugendtyylinen leipomo ja 1912 meijeri.[76]

Elannon leivän menekin katkaisi vähäksi aikaa 1917 nälänhädän aiheuttama säännöstely. Poliittisesti ja taloudellisesti vaikeiden sotavuosien jälkeen alkoi Elannon nopea nousu ”yleishelsinkiläiseksi” liikkeeksi.[77] Pian oltiin valmiita investoimaan rakentamiseen. Vuonna 1914 ryhdyttiin suunnittelemaan leipomon laajentamista kahdella siipirakennuksella, mutta maailmansota keskeytti hankkeet.[78] Kun liikkeen sodanjälkeinen kasvu todettiin vahvaksi, alkoi keskustelu korttelia koskevasta suunnittelukilpailusta.[79] Kilpailun viivästyessä Elannolle jo sisustuksia piirtänyt Vähäkallio[80] laati korttelin alustavia suunnitelmia ja hallintoneuvosto asetti rakennusohjelmaa valmistelemaan työryhmän. Elantolehti esitteli Vähäkallion suunnitelmaa näkymin Itäiseltä Viertotieltä ja lähetyspihalta.[81] Korttelin kulmaan sijoittuisi liikkeen konttori. Alakertaan tulisi myymälöitä, Viertotien varteen ruokala ja korttelin keskelle leipomo.[82]

Viertotie-näkymä julkaistiin myös Arkitekten-lehdessä.[83] Siinä esitetään tehdaskorttelia jalankulkijoiden ja hevosrattaiden näkökulmasta: suurin ikkunapinnoin aukotettuja muuripilariseiniä, joista nousee tasavälein kuutiomaisia torneja.[84] Linnoitusmaisuudessaan suunnitelma muistuttaa korttelin lähelle 1916 kohonnutta Separaattoritehdasta[85] ja Sonckin

397

398

397. Vähäkallion ehdotus 1917 Elannon tehdasalueeksi, näkymä Hämeentieltä. Elanto-lehti 1919, 43.
398. Vähäkallion ehdotus 1917 Elannon tehdasalueeksi, näkymä kuormauspihalta. Elanto-lehti 1917, 44.

399

400

401

399. Elannon tehdasalueen kilpailu, ensimmäinen palkinto Jarl Eklund - Einar Sjöström. Elanto-lehti 1919, 76.
400. Elannon tehdasalueen kilpailu, toinen palkinto, Vähäkallio. Elanto-lehti 1919, 77.
401. Elannon tehdasalueen kilpailu, kolmas palkinto Jussi ja Toivo Paatela ja rkm. F. A. Virta. Elanto-lehti 1919, 78.

Puhelinkeskustaloa Runeberginkadulla vuodelta 1915. Suunnitelman yhtenäisyys korostaa toimintaa ”saman katon alla”. Vähäkallion akvarelli tehdaspihasta näyttää Rake-pasaasisuunnitelmaa muistuttavan monumentaalisen portaalin.

Suunnittelukilpailu 1919

Päätös suunnittelukilpailusta tehtiin alkuvuodesta 1917,[86] mutta liikkeen epävarma taloudellinen tilanne lykkäsi kilpailun julistamista. Elokuussa 1918 keskusteltiin hallintoneuvostossa suunnitelman teettämisestä *päteväl-lä arkkitehdilla yhdessä ammattimiesten kanssa*. Asiaa esittelevä Väinö Tanner ehdotti arkkitehdiksi Vähäkalliota ja muiksi jäseniksi rakennusmestari Kaartista, *joka myöskin aikanaan on laatinut tonttia varten rakennussuunni-telman* (1914?) sekä insinööri Muoniovaaraa. Varatuomari Lauri af Heurlin puolsi kilpailun järjestämistä, samoin jäsenet Mauri Ryömä ja Vennola, jotka pitivät kilpailua merkittävänä *liikkeen reklameeramisessa.* Äänestyksen jälkeen päädyttiin arkkitehtuurikilpailun järjestämiseen.[87] Elanto julisti alkuvuodesta 1919 kilpailun Itäisen Viertotien tehdastonttien 20 ja 22 tuo-tantorakennuksista koskien *Suomen arkkitehteja ja piirtäjiä.*[88] Kilpailujulis-tus esitettiin myös Arkitekten-lehdessä.[89]

Korttelista järjestetty kilpailu oli toinen tuotantolaitosta koskeva ark-kitehtuurikilpailu Suomessa, ensimmäinen koski 1916 Osuusliike Tuo-tannon korttelia Tampereella.[90] Elannon kilpailuohjelmassa luetellaan lähetyspihaan liittyviä toimintoja: keskusvarasto, leipomo, meijeri, mak-karatehdas, kaljapanimo,”vesitehdas”, säilyketehdas ja pesulaitos, varasto-ja ja talleja. Yli 22.000 m^2 rakennetaan *mahdollisimman täyteen* rakenta-misjärjestyksessä määrättyyn korkeuteen. Uusille tuotantolaitoksille jäte-tään tilavarauksia. Rannan puolelta johdetaan pistoraide keskusvaraston, meijerin ja polttoainevaraston yhteyteen.[91] Rakennukset muurataan tiilestä välipohjien perustuessa betonipalkistoon. Osallistujat kutsuttiin tutus-tumaan *osuuskunnan nykyisten tehtaitten toimintaan ja sen tuotantohaaro-jen erikoisvaatimuksiin.*[92] Kilpailussa pohdittiin siten tuotantoa ja liiken-nettä eikä pelkkiä fasadeja.

Kilpailun tulokset julkistettiin päivälehdissä ja Elanto-lehdessä.[93] Jarl Eklundin ja Einar Sjöströmin voittanutta ”Sampoa” kuvattiin selväksi ja kehityskelpoiseksi. Vähäkallion kakkossijalla palkittua ”Osuutta” luon-nehdittiin: *erittäin selvä halparakenteinen sovitus, joka tyydyttää käytännöl-lisiäkin vaatimuksia*.[94] Vähäkallion ehdotus näyttää pääpiirteissään nou-dattaneen varhaisemman suunnitelman ajatuksia. Kilpailijoina esiintyi useita arkkitehti-rakennusmestari kokoonpanoja, mikä oli tuolloin tavan-omaista: rakennusmestarit laativat pohjapiirokset, arkkitehdit fasadit – Vähäkallio ei kaivannut rakennusmestarin apua ehdotukseensa.

Vähäkallion yleissuunnitelma 1919 -

Kilpailun ratkeamista seurasi keskustelu suunnittelutoimeksiannosta. Elannon hallitus kritisoi kilpailun tulosta, jossa ei ollut tarpeeksi hyvin ymmärretty tehdaslaitosten laatua ja tarpeita lähetyspuoleen ym. nähden. Osa jäsenistä kannatti Vähäkalliota suunnitteilijaksi. Kompromissina pyydettiin hallintoneuvostolta valtuutta lähettää muutamia henkilöitä ulkomaille tutustumaan tehdaslaitosten teknilliseen järjestelyyn.[95] – Elanto-lehdessä kuvattiinkin 1919 Englantiin tehtyä opintomatkaa ja vierailua Manchesterin osuustoiminnallisissa Sun-myllyssä ja Crumpsallin keksitehtaassa.[96] – Hallintoneuvoston seuraavassa kokouksessa palkintolautakunnan puheenjohtaja, professori Tarjanne suositteli, että vaikka ideakilpailun perusteella järjestään tavallisesti uusi, rajoitettu kilpailu voitaisiin nyt ottaa toisen palkinnon voittanut ehdotus toteutuksen pohjaksi. Hallintoneuvosto noudatti suositusta.[97]

Vähäkallio sai siten korttelin rakennussuunnitelman laadittavakseen. Rakennukset sijoittuisivat kadun varsille sulkien sisälleen alueen, joka jakaantuisi piharakennuksella kahteen sisäpihaan. Pohjoisempi niistä, kolme metriä eteläistä korkeammalla toimisi lähetyspihana ja alempi vastaanottopihana. Rautatie johdettaisiin rannasta pihalle. Aluksi hankalalta tuntunut tonttien kaltevuus oli käännetty voitoksi.[98]

Lintuperspektiivikuva vuodelta 1921 esittää tyylitään uudistunutta suunnitelmaa. Volyymit ovat pelkistyneet tasakorkeiksi: korttelin ulkosivuilla on viisi kerrosta ja säterikaton alla ullakkokerros, sisäosissa kerros vähemmän. Kastelliteemasta on luovuttu. Piirroksessa kuvataan liikennettä: junia, höyrylaivoja, purjealusta, hevoskuormia, henkilöautoja ja raitiotieliikennettä. Perspektiivikuvan kookas meijerirakennus on suunnitellun rakennusryhmän rinnalla *kuin mikäkin portinvartijan maja*, maalailee Elanto-lehti.[99]

403

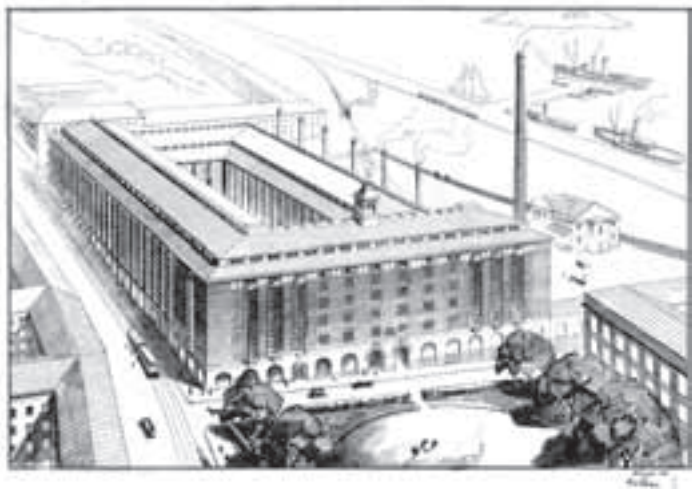

404

402

402. Ilmakuva Elannon korttelista, taustalla OTK:n kortteli. Valokuva Oy Sääski 1928, SRM.
403. Hämeentienäkymä, taustalla Elannon 1907 valmistunut ensimmäinen leipomo. Valokuva Signe Brander 1908, HKM.
404. Lintuperspektiivinäkymä yleissuunnitelmasta Elannon kortteliksi 1921. SRM.

405

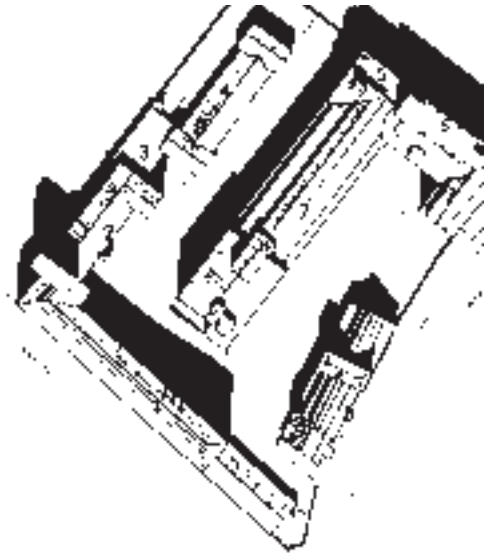

406

Kortteli rakentuu: keskusvarasto 1920 ja leipätehdas 1924

Ensimmäiseksi kokonaisuudesta valmistui jo 1920 seitsenkerroksinen teräsbetonirunkoinen keskusvarasto. Sen konstruktiota esiteltiin rakennusteknisenä uutuutena Rakennustaito-lehdessä 1921. Rakennusta jatkettaessa voitaisiin purkaa ulkoseinät kajoamatta rakennusrunkoon. Hissit sijoittuivat rungon keskelle[100] ja niiden konehuoneet piiloutuivat säterikaton alle. Puhtaaksimuurattuja tiilijulkisivuja on jäsennelty kehystävin listoin, neliöaihein ja eri suuntaisin tiilimuurauksin.[101] Leveä runko liittyneenä porrastuvaan kattomuotoon ja hieman epätasainen, väriltään lämminsävyinen muuraus yhdistävät keskusvarastoa ja leipätehdasta sen jatkeena.

Leipätehdas ja sen tarpeisiin jauhava mylly valmistuivat 1924.[102] Vanhan leipomon muutos liha- ja makkaratehtaaksi toteutettiin 1925-26, pihan alle rakennettiin autotalli 1925[103] ja höyrykeskus meijerin laajennuksena 1925, kaikkia suunnitteli Vähäkallio.[104] Elanto-lehdessä kuvailtiin uusia tiloja ja niiden toimintoja, mm. hygienian kannalta.[105]

Elanto-lehti kuvasi jo 1919 lukijoilleen tulevan leipätehtaan toiminnallista jäsentelyä: ullakkokerros toimisi jauhovarastona, seuraavassa kerroksessa leipurit leipoisivat. Leivät laskettaisiin hisseillä paistamiskerrokseen ja edelleen alas lajittelu- ja lähetysosastolle, josta ajurit (hevoskuormat) ja autot lähtisivät liikkeelle Elannon lukuisiin myymälöihin. Pihasiiven kylpylaitoksessa leipurit peseytyisivät ennen ja jälkeen työvuoronsa. Kylpylaitos ei toteutunut.

Uusi leipätehdas yhdistäisi jo valmistuneen keskusvarastorakennuksen Kaikukatuun. Suunnitteilla oli 120 m pitkä, 28 m leveä ja 30 m korkea rakennus, josta aluksi rakennettaisiin puolet. Oppia oli haettu ulkomaisista suurleipomoista tähdäten leipomon järjestelmälliseen ja mahdollisimman koneistettuun työhön. Pyrittäessä mutkattomiin kuljetusmatkoihin tuotteet siirtyisivät suoraviivaisesti vaiheesta toiseen, siten että kulkuväylät eivät

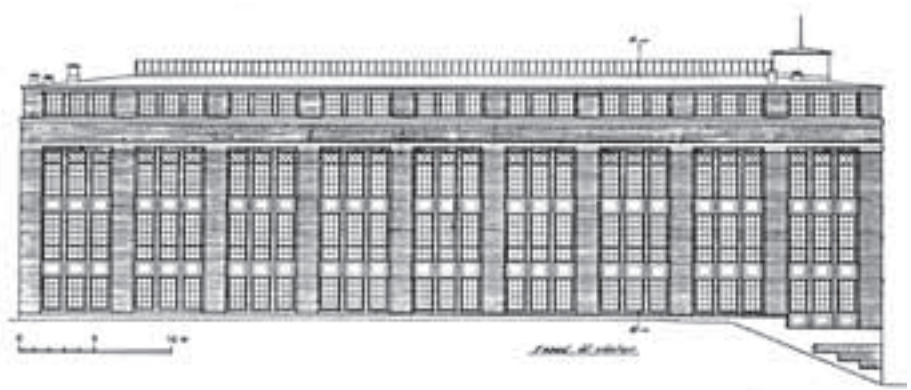

407

405. Jakeluautoja Elannon leipätehtaan edessä noin 1930. HKM.
406. Osuusliike Elannon kortteli vuonna 1987. Sulkeissa tietoja rakennusten säilyneisyydestä vuonna 2004. Rakennusten käyttötarkoitukset ovat muuttuneet. Osuusliike rakentaa 1987, 40.
1. Hallintorakennus 1928, jatke 1929, korotus 1942. (Opetusviraston käytössä)
2. Leipomo 1907, laajennuksia 1908 -1911 (Osittain opetusviraston käytössä)
3. Elannon ravintola, 1935.
4. Tulitikkutehdas 1870-90-luku, korotus 1920. (Pienteollisuustilana)
5. Keskusvarasto 1920, Hämeentien suuntainen pääty 1925. (STAKESIN käytössä, samoin kuin uudisrakennus, joka ei näy kuvassa)
6. Viljasiilot ja kasvisvarasto 1934, siilojen laajennus ja varaston korotus 1941-43. (Muutettu Senaatti-kiinteistöjen käyttöön.)
7. Leipätehdas, sisäosissa mylly 1924, laajennus 1955. (Mylly purettu, leipätehdas muutettu Kuvataideakatemian käyttöön ja tanssitaloksi)
8. Meijeri 1912, laajennus 1928 ja 1948. Höyrykeskus 1925, jäähdytyskeskus 1926, savupiippu 1939. (Kaikki purettu)
407. Agan verstas Lidingössä edustaa muuripilarijärjestelmään perustuvaa arkkitehtuuria. Erik Hahr, 1910-luku, korotus kerroksella 1930. Den rationella fabriken 1990, 158.

leikkaisi toisiaan ja liikenne olisi eri reiteillä yhdensuuntaista. Puolivalmiita tuotteita ei kuljetettaisi hisseillä, ilmeisesti hygieniasyistä.

Liikenteellinen ratkaisu löydettiin leipomon eri osastojen päällekkäisyydestä: kukin osasto sai oman kerroksensa, josta valmiit tuotteet hissien välityksellä siirrettiin lähetysosastoon. Työ jakaantui permanto- ja parvitasoille: parvilla vaivattiin taikinat, permannolla leivottiin ja paistettiin. Jauhot laskettiin putkia myöten leipomon eri osastoille ylimmän kerroksen jauhovarastosta. Ullakon alle sijoittui näkkileipäosasto, kerroksittain allekkain pehmeän ruokaleivän osasto, vehnäleipäosasto ja lähetyspihan tasolle sokerileipomo ja lähetysosasto ja varastot kellarikerrokseen. Leipomon päähän varattiin tilat myllyosastolle rukiin jauhamiseen.[106] Leipomosalit olivat suuria, pitkiltä sivuilta valaistuja halleja, betonipilarit ja palkkikatot vaaleaksi maalattuja, panssaribetonilattiat hygieniasyistä rautalaatoilla päällystettyjä.[107] Saleissa työskenteli paljon väkeä.

Elanto-lehti selosti jäsenkunnalleen leipätehtaan rakentumista vaihe vaiheelta: se näytettiin rakennustelineiden ympäröimänä,[108] koko sivun valokuvalla valmistuneesta rakennuksesta,[109] lisäksi kuvattiin laitteita ja toimintaa.[110] Vaikka valmistunut rakennus oli vasta puolikas suunnitellusta, oli kyseessä Pohjois-Euroopan suurin leipomo, jonka 25 uunia pystyisivät täyttämään Helsingin koko leiväntarpeen.[111] Elannon hyvänmakuisesta leivästä tuli merkittävä symboli osuusliikkeelle. Leipätehdasta kuvattiinkin toistuvasti Elannon mainoksissa.[112]

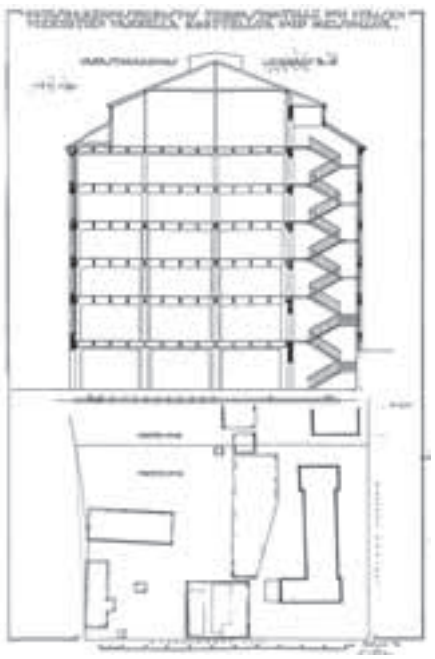

408

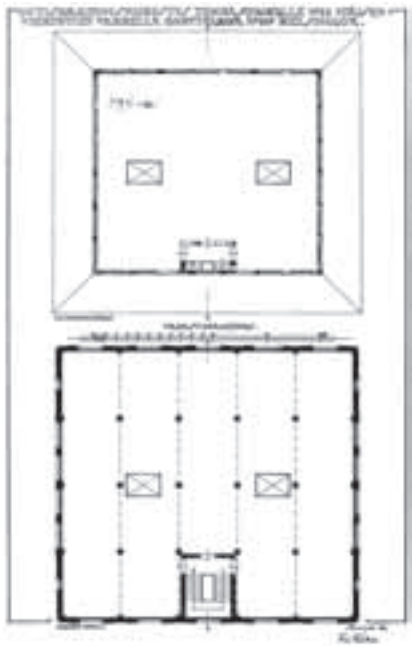

409

410

411

408. Elannon keskusvaraston asemapiirros ja leikkaus, pääpiirustus 1920. HKA.
409. Elannon keskusvaraston 2-5. ja ullakkokerros, pääpiirustus 1920. HKA.
410. Elannon keskusvaraston julkisivu, pääpiirustus 1920. HKA.
411. Elannon keskusvaraston pääty liittyneenä leipätehtaaseen. Valokuva AN 2000.

412

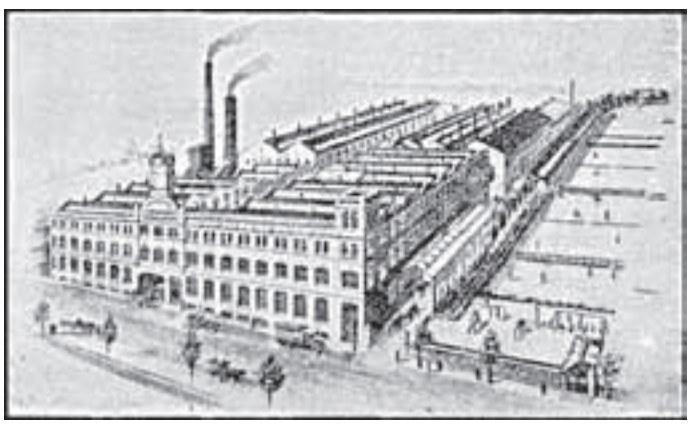

413

414

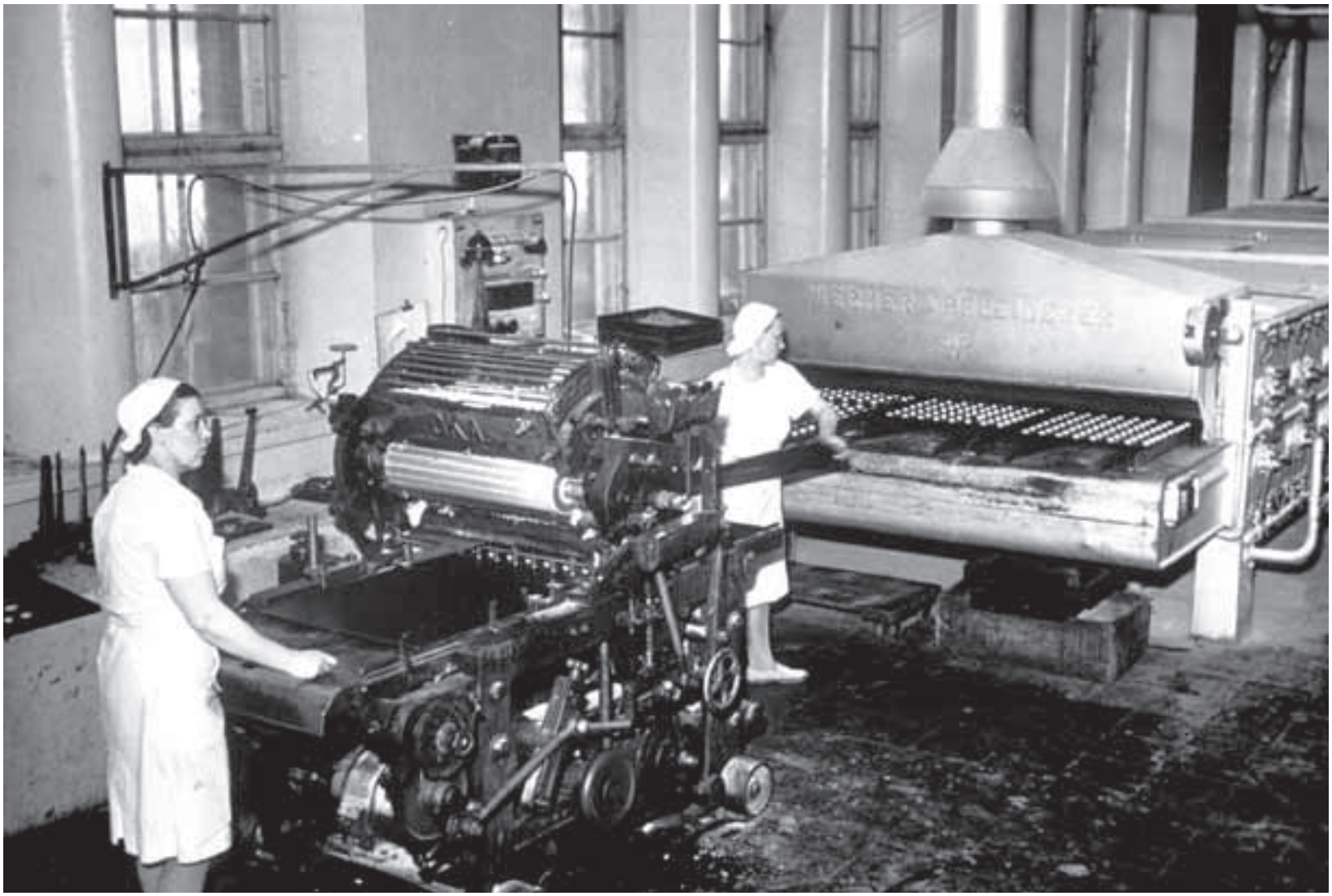

415

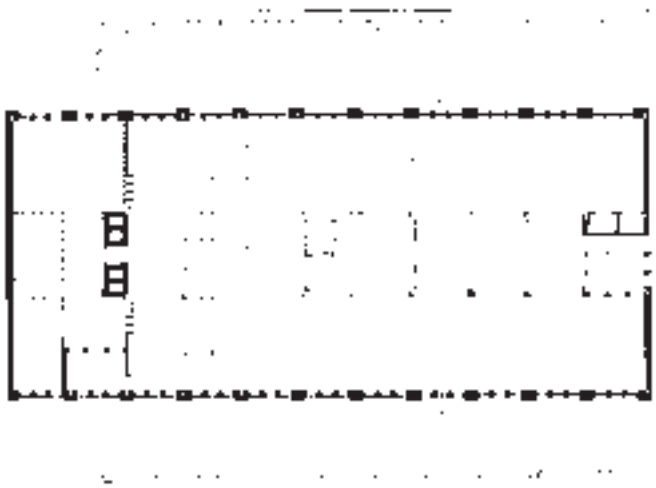

416

412. Elannon leipätehdas. SRM.
413. Crumpsallin keksitehdas Manchesterissa.
Elanto-lehti 21.11.1919.
414. Elannon leipätehtaan parvi.
Valokuva Eric Sundström 1924/25. HKM.
415. Työtä Elannon leipätehtaassa. El A.
416. Leipätehtaan pohjakaava, pääpiirustus 1922. Tehdassalin lyhyellä sivulla on uunien rivistö, päädyssä wc:t ja pukeutumistilat. HKA.

417

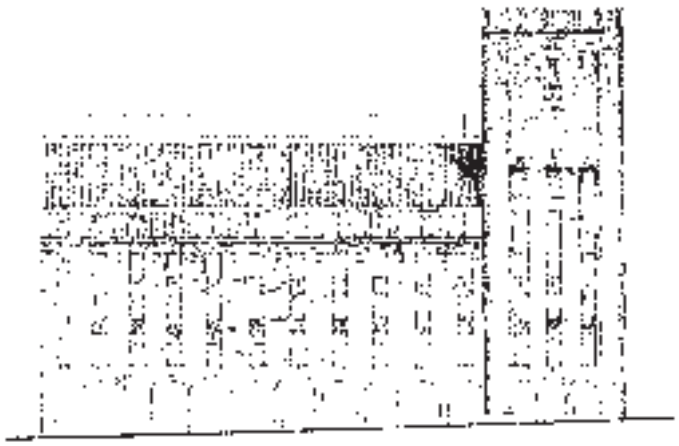

418

Hallintorakennus 1928

Liikkeen pääkonttori oli jo ehtinyt sijaita monessa eri paikassa, pisimpään vuosina 1920-29 Hakaniemessä Siltalan liiketalossa, joka kuitenkin oli etäällä tuotantotiloista. Päätös konttoritalon rakentamisesta Itäisen Viertotien varrelle tehtiin syksyllä 1926.[113] Kahdeksankerroksinen[114] rakennus suunniteltiin ja rakennettiin nopeasti. Se otettiin käyttöön loppukesällä 1928.[115]

Hallintorakennus torneineen muutti aiemman korttelisuunnitelman yhtenäisyyttä. Se ajanmukaisti kokonaisuutta, kuuluivathan rakennusvolyymejä jäsentävät tornit 1920-luvun arkkitehtuurin suosikkiaiheisiin, Vähäkallio itsekin oli jo viljellyt niitä asuintaloissaan. Torneista tunnetuin oli Tukholmassa: Ragnar Östbergin suunnittelema Kaupungintalo, jota Vähäkallio kertoi ihailevansa[116] ja jota myös Sigurd Frosteruksen ehdotus Liittopankki-kilpailussa 1925 heijasteli.[117] Hallintorakennuksesta tuli ilmeeltään östbergiläinen. Kaikukadun laajassa, sileässä muurissa ikkunat ovat tasavälein, luonnoksista poiketen seinäpinnan tasossa, ja tehdaspihan portti on reunustettu korkein roosanvärisin graniittipylväin. Sileä muuri, aksenttina pylväät ulkonevine palkistoineen muistuttavat Ivar Tengbomin Kauppakorkeakoulua Tukholmassa (1926). Muurin yksityskohdat, kuten koristeparvekkeet kapeiden tiiliporrasteisten yläikkunoiden alla, ovat siroja. Art decolle ominaisilla pyöreiden ja kulmikkaiden muotojen yhdistelmillä leikitään pääsisäänkäynnissä ovi- ja ikkunapuitteissa sekä tornikellon muotoilussa.

Mitä Elannon hallintorakennus viestii? Assosiaatiot johtavat kaupungintaloihin ja jopa Firenzen raatihuoneeseen. Ne nostavat osuuskauppa-

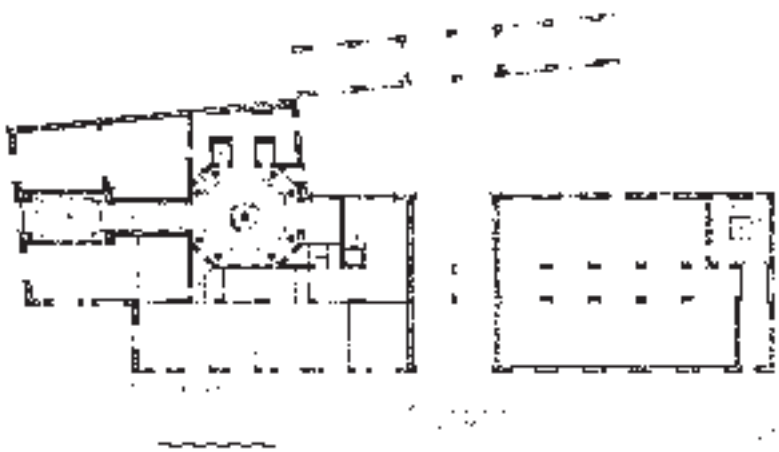

419

417. Luonnos Elannon hallintorakennukseksi 1927, perspektiivinäkymä. SRM.
418. Sigurd Frosteruksen ehdotus Liittopankin kilpailuun Helsingissä 1925. ARK 1926, 177.
419. Elannon hallintorakennuksen ensimmäinen kerros, luonnos 1927. SRM.

liikkeen pääkonttorin sosiaaliselta merkitykseltään korkealle tasolle. Tukholman kaupungintalo kohoaa vesipeilin keskeltä kun taas Elannon hallintorakennus nousee maamerkiksi Hämeentien rinteessä. Tukholman kaupungintalon linnanpiha muuttui Elannossa tehdaskorttelin kuormauspihoiksi. Koristelun kepeys jalostaa kokonaisuutta. Fasadimateriaalit, Paloheimon julkisivutiili ja kuparipelti ovat tasokkaita. Rakennuttajat olivat laatutietoisia samoin kuin Elannon jäsenkunnan ydinosa, helsinkiläiset työläiset. – Ragnar Wessman toimi työssä Vähäkallion pääavustajana, sisustukset suunnitteli Birger Hahl ja koristemaalauksista vastasi Gunnar Forsström.[118]

Katutasossa oli marmorilla komeasti sisustutettuja elintarvikemyymälöitä.[119] Pääkonttoriin tultaessa edettiin tornin sisäänkäynnistä rotundaan, joka oli vielä luonnoksissa kulmikas. Tynnyriholvattu käytävä johti halliin, johon avautuivat ympärille ryhmittyvät näyttelytilat ja säästökassan sali. Forsströmin tyylitellyt kattomaalaukset, Aaltosen veistos sekä lattioiden, kaide- ja ovidetaljien geometrinen leikki loivat juhlavuutta. Väritykset olivat voimakkaita, lehtikultauksia myöten.[120] Hallista johti valoisa portaikko yläkerroksiin.

Konttorihuoneet jakautuivat modernisti keskikäytävän varteen. Käytävä johti tornin yhtenäisiin suuriin tiloihin. Teknisiä uutuuksia olivat puhelinkeskus ja juhlasaliin liittyvä elokuvakonehuone. Elannon henkilökunnalla oli edistyksellisesti ruokala, poliklinikka ja kirjasto sekä mahdollisuus käyttää juhlasalia voimisteluun.[121] Yläkerroksissa oli pari asuntoakin; toimitusjohtaja Tanner asui patriarkaaliseen malliin johtamassaan laitoksessa.

421

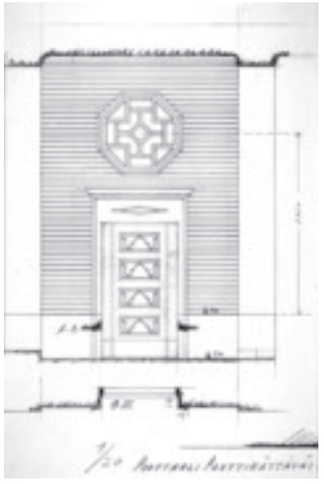

422

423

420

420. Elannon hallintorakennuksen ensimmäinen kerros, pääpiirustus 1928. ARK 1929, 174.
421. Elannon hallintorakennus ja tehdas. Valokuva Olof Sundström 1929. HKM.
422. Sivusisäänkäynti Elannon hallintorakennuksessa, työpiirustus. SRM.
423. Elannon hallintorakennuksen pääsisäänkäynti. Valokuva Johnny Korkman 1983, HKM.

Myöhemmät vaiheet

Kortteli sai leimallisen hahmonsa 1920-luvun suuren rakentamiskauden aikana. Se täydentyi 1950-luvun puoleenväliin.[122] 1990-luvun alun talouslama ajoi Elannon vetämään toimintansa korttelista. Myllyn vuosikymmeniä jauhanut puinen koneisto purettiin keväällä 2000[123] ja leipätehdas lopetti toimintansa samana kesänä. Se oli toiminut lähes 80 vuotta Elannon symbolina ja leiväntuoksu oli leijunut seudulla. Uusien toimintojen myötä ennen sulkeutunut teollisuuskortteli avautui ”valkokaulustyöläisille” ja taideopiskelijoille. Opetusviraston käyttöön korjatussa hallintorakennuksessa on säilytetty merkittävimmät sisustukset.[124]

424

425

426

427

428

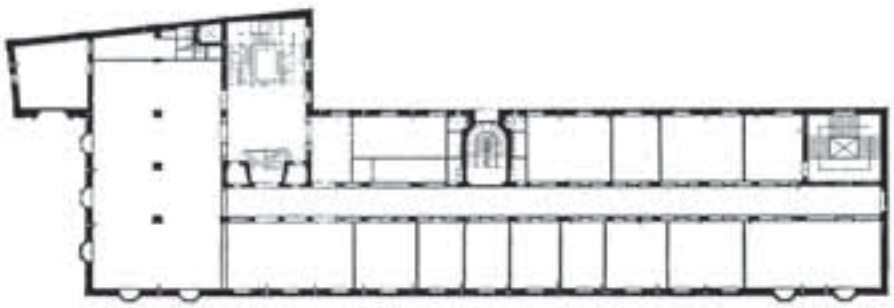

429

424. Tukholman kauppakorkeakoulu, Ivar Tengbom 1926. Arkitekten Ivar Tengbom, 225.
425. Elannon hallintorakennus, pääaulaan johtava porras. Valokuva Johnny Korkman 1983, HKM.
426. Elannon säästökassan ovi. Valokuva Johnny Korkman 1983, HKM.
427. Elannon hallintorakennus valaistuna 25-vuotisjuhlan kunniaksi 1930. SRM.
428. Elannon hallintorakennuksen aula. Valokuva Johnny Korkman 1983, HKM.
429. Elannon hallintorakennus, toimistokerros. Suomen rakennustaidetta 1932, 78.

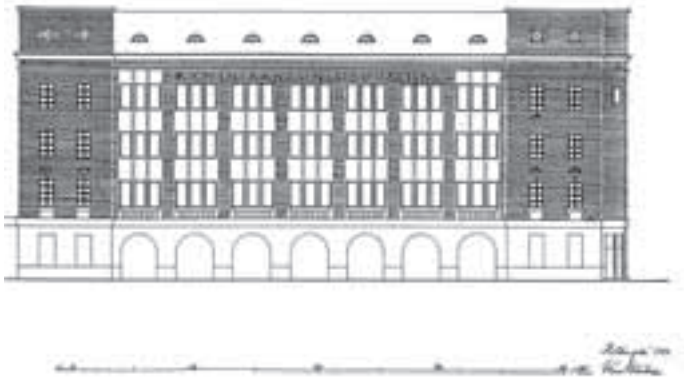

430

431

Osuusliike Kyminmaan kortteli Kotkassa 1920-24

Kyminlaakson Osuusliike r.l. perustettiin vuonna 1919 Kotkan Työväen Osuuskaupan ja kahden pienemmän osuusliikkeen yhdistyttyä. Suunnitelman keskustoimitaloksi Kotkaan laati Vähäkallio 1920-22. Se oli tarkoitus rakentaa vaiheittain kolmen vuoden aikana Kirkko- ja Ruukinkatujen kulmaukseen lähelle satamaa. Kirkkokadun puoleinen osa, jossa toimi myymälä, konttori ja keskusvarasto, valmistui 1924.[125] Loppuosa, ”tehdas”, jäi toteuttamatta.

Rakennus kiertää luonnoksissa sisäpihaa. Leipätehdasta ja pihan vastakkaisella puolella olevaa keskusvarastoa yhdistää varasto ja lähetysosasto. Rakennejärjestelmänä on betoninen pilarirunko ja laattavälipohja, ulkoseinät on muurattu. Nelikerroksinen leipätehdas pihan perällä noudattaa samaa ylhäältä alas kulkevaa prosessia kuin Elannossa, joskaan parvia ei ole osoitettu.[126] Leipätehdas päätyy pukuhuone- ja pesutiloihin. Keskusvaraston hissit on sijoitettu rungon keskelle, leipomossa ulkoseinälle. Noin puolikkaaseen Ruukinkadun volyymistä sijoittuu pohjakerrokseen kansanruokala, toiseen kerrokseen kahvila ”naistenhuoneineen”, kolmanteen liikkeen konttori. Neljäs kerros sisältää ”tehtaita” samoin

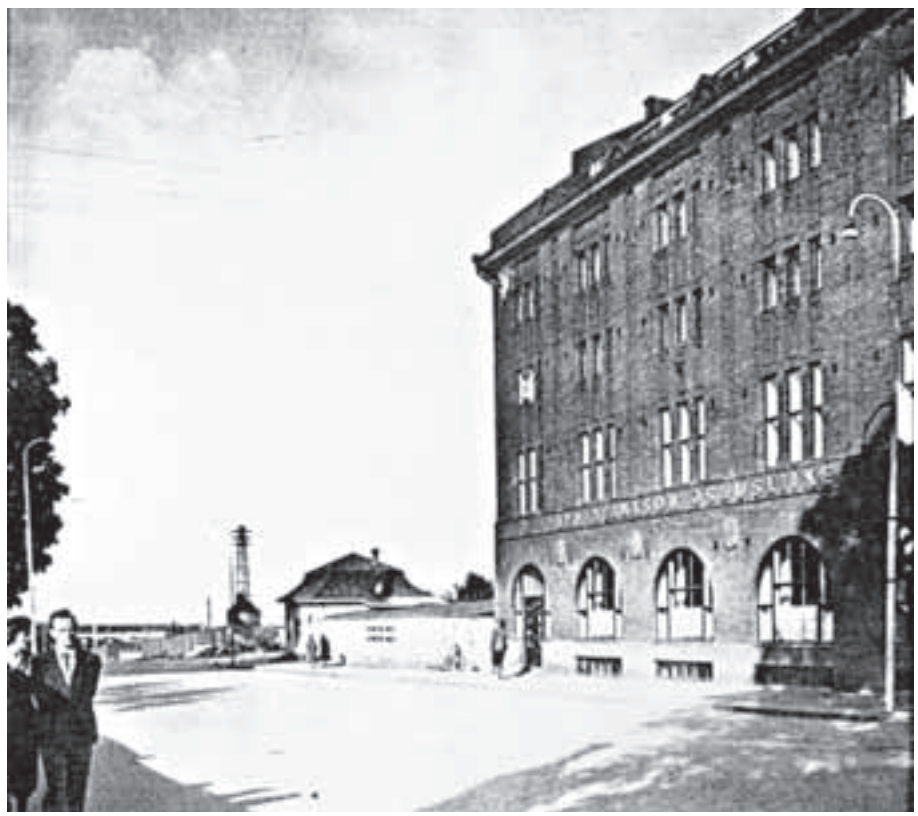

432

430. Luonnos Kyminlaakson Osuusliikkeen kortteliksi 1922, Kirkkokadun julkisivu. SRM.
431. Luonnos Kyminlaakson Osuusliikkeen kortteliksi 1922, Ruukinkadun julkisivu. SRM.
432. Kyminlaakson Osuusliikkeen kortteli Kirkkokadulta käsin 1960-luvulla. Kyminlaakson Osuusliike 1905-1965, 19.
433. Luonnos Kyminlaakson Osuusliikkeen kortteliksi 1922, ensimmäinen kerros. SRM.
434. Luonnos Kyminlaakson Osuusliikkeen kortteliksi 1922, neljäs kerros. SRM.

puolet alemmista kerroksista. Tehdaspihalle tullaan Ruukinkadulta, jonka fasadin piti olla pääjulkisivu.

Rakennuksen toimintoihin ja niiden järjestelyyn saatiin malleja Elannon korttelista. Arkkitehtuurikin on samantapaista. Kyminmaan osuusliikkeen suunnitelmassa erotellaan toimintoja kuitenkin selvemmin: konttoriosa erottuu sokkelikerroksen yläpuolella puhtaaksimuurattuna ja ullakkokerroksessa kulmikkain ikkunoin. Konttorin sisäänkäyntiä reunustavat harkkopilasterit.[127] Keskusvarasto Kirkkokadulla ja Ruukinkadun tehdasosa poikkeavat julkisivuiltaan konttorista: pohjakerroksen myymäläikkunat holvautuvat levein kaarin. Niiden yllä tiilipilareiden välissä on rapatut seinäosuudet. Ikkunarytmi vaihtuu ylöspäin noustaessa kolmesta kahteen. Säterikaton kattolyhdyt ovat lunetin muotoiset

Toteutus supistui huomattavasti: Kirkkokadulle sijoittui viiden ikkuna-akselin pituinen rakennus, joka ei ulottunut Ruukinkadun kulmaan saakka. Pohjakerroksessa oli myymälöitä, ylemmissä keskusvarasto, jossa hissi oli pilarirungon keskellä. Puhtaaksimuuratussa fasadissa on pohjakerroksessa myymäläikkunoiden kaariaukkoja, ylemmissä muuripilareita, joiden välissä ovat ikkunasarjat. Seinien rappaamisesta luovuttiin, muureissa on koristelimitystä.

Pihan perällä toiminut leipomo lähti tontilta 1964.[128] Rakennus vaihtoi omistajaa 1970, jolloin OTK luovutti sen tonttikaupan osamaksuna Kotkan kaupungille. Keskusvarastotoiminnan loputtua samalla, tilalle tuli Ol. Kymenmaan alemyymälä.[129] Kyminlaakson Osuusliikkeen ja Osuusliikkeen Kymenmaan sulauduttua yhteen 1971 lopetti Kirkkokadun konttori toimintansa.[130] Kotkan tavarataloa uudistettaessa sen rauta- ja rakennusmyymälä siirtyi Kirkkokadun varastotiloihin, mutta myymälä vaihtoi pian omistajaa.[131] Rakennuksen sisätilat ovat muuttuneet lähes kokonaan, Kirkkokadun julkisivu on suhteellisen ennallaan.

433

434

435

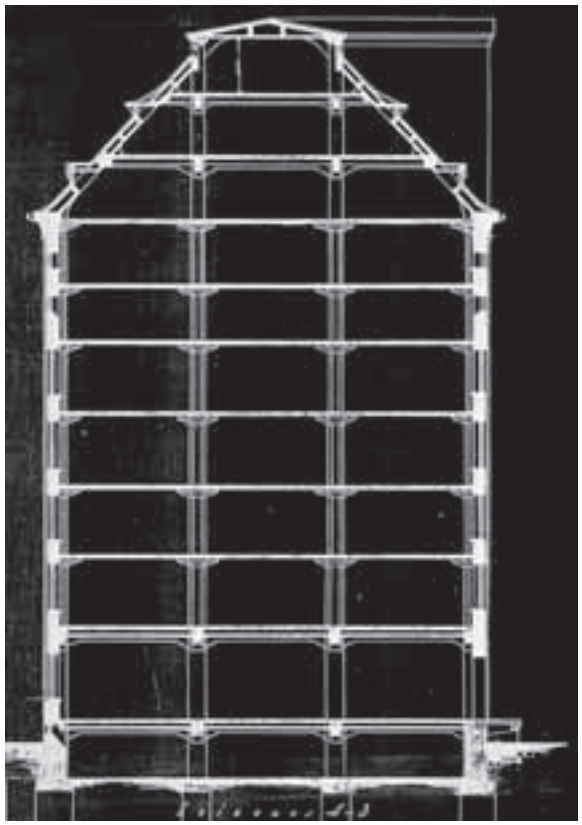

436

OTK:n kortteli

Osuustukkukauppa OTK[132] aloitti toimintansa vuoden 1918 alussa. Alkutaipaleellaan sillä oli KK:n jäsenliikkeille tavaraa välittävän ja tuottavan tukkukauppiaan rooli. 1930-luvulta lähtien OTK omaksui enenevästi jäsenliikkeiden taloudellisen tukemistehtävän[133] ja sen tuotanto kehittyi laajaksi.[134] OTK:n kortteli rakentui sen suurimman jäsenliikkeen Elannon korttelin viereen; punatiili ja arkkitehtuurin muodot sitovat kortteleita visuaalisestikin yhteenkuuluviksi. Vähäkallion 1926 laatima OTK:n korttelisuunnitelma ei toteutunut kuin pieneltä osaltaan, mutta edusti teollisuuden avantgardea kuten Elannon korttelisuunnitelmakin.

Korttelisuunnitelma 1926

Osuustukkukauppa hankki Vilhovuoren ja Lintulahden huvilapalstat 1922 rakentaakseen kortteliin pääkonttorin, tuotantolaitoksia ja varastoja. Korttelissa oli ollut teollista tuotantoa kauan, jo 1840-luvulta lähtien. Itäisen Viertotien ja Sörnäisten rannan välinen alue kaavoitettiin 1890-luvulla teollisuuskortteleiksi.[135] Sijainti oli erinomainen, sillä Sörnäisten satama, satamarata ja Itäinen Viertotie palvelivat sekä tuotantoa että jakelua. Työväen asuntoalueet rakentuivat Itäisen Viertotien toiselle puolen.

Osuustukkukauppaa johti vuosikymmeniä, 1918-52 voimakas rakennuttaja, toimitusjohtaja Julius Alanen. OTK:n rakennusten suunnittelus-

437

435. Yleissuunnitelma OTK:n kortteliksi, lintuperspektiivi 1927. SRM.
436. OTK:n keskusvaraston leikkaus 1926. SRM.
437. OTK:n keskusvarasto Sörnäisten rantatien suunnalta. Valokuva Kari Hakli 1975, SRM.
438. OTK:n kortteli vuonna 1987. Valtaosa kuvan rakennuskannasta lukuunottamatta hallintorakennusta ja keskusvarastoa on purettu 1990-luvulla ja korvattu asuinkerrostaloilla. Osuusliike rakentaa 1987, 40.
439. Ote yleissuunnitelmasta OTK:n kortteliksi 1933. ARK 1933, 162.
440. OTK:n keskusvaraston arkadeja. Valokuva Kari Hakli 1975, SRM.
441. OTK:n keskusvarasto Lintulahdenkujan ja Sörnäisten rantatien kulmasta. Valokuva Kari Hakli 1975, SRM.

ta vastasivat OTK:n teknillinen osasto yhdessä KK:n vuonna 1923 perustetun suunnitteluosaston arkkitehtien kanssa, OTK oli sen suurin asiakas. Suunnitteluosasto toimi Vähäkallion johdolla 1928-34,[136] mutta jo ennen tätä Vähäkallio laati suunnitelmia OTK:lle apunaan KK:n arkkitehdit. Suunnitteluosastolla piirrettiin tehtaita Sörnäisten kortteliin, keskusvarastot Katajanokalle ja Viipuriin[137] sekä myllyjä ja siiloja. OTK:n teknillinen osasto vastasi rakentamisesta.

Vähäkallio laati 1926 kokonaissuunnitelman Sörnäisten korttelin rakennusoikeuden maksimaaliseksi käytöksi. Siitä on säilynyt lintuperspektiivi ja julkisivuluonnoksia. Lintuperspektiivi näyttää korttelin sivuja kiertävät säterikattoiset volyymit, korkeimmillaan Hämeentiellä ja Käenkujalla, pääosin kerrosta matalammat Lintulahdenkadulla ja Lintulahdenkujalla. Keskusvarastoon liittyy nurkkatornin välityksellä korkea tuotantorakennus. Korttelin sisäosissa on matalampia volyymejä poikittain. Arkkitehtuuri esitetään yhtenäisinä muureina ja ikkunarivistöinä. Suunnitelmassa kerrotaan hyödynnetyn korttelin sisäisiä korkeuseroja ja painovoimaista prosessia, mistä selittyvät vaihtelevat kerroskorkeudet.[138] Elannon korttelisuunnitelmassa kehitettyjä ajatuksia oli viety pidemmälle suhteessa tuotantotekniikkaan.

Korttelisuunnitelma muuttui. Vuodelta 1933 tunnetaan illustraatio, jonka painopiste sijoittuu Hämeentien ja Lintulahdenkadun nurkkaan. Nurkkatorniltaan pyöristyvän pääkonttorin ensimmäisen vaiheen (1930-33) taakse sijoittuu sisäpihaltaan katettu suorakaiteen muotoinen rakennus. Se käsittää konttori- ja hallintohuoneistojen lisäksi suurehkon näyttelyhallin, kirjapainon, osuuskauppakoulun, juhlahuoneiston y.m.[139] Tähän mennessä oli rakennettu myös keskusvarasto (1927), margariinitehdas (1929-30) ja Helsingin Myllyn ensimmäinen vaihe, teräsbetonisiilosto myllysaleineen (1935). Kortteli täydentyi 1938,1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alussa, mutta rakentui vuoden 1926 kokonaissuunnitelman mukaiseksi vain osittain.

438

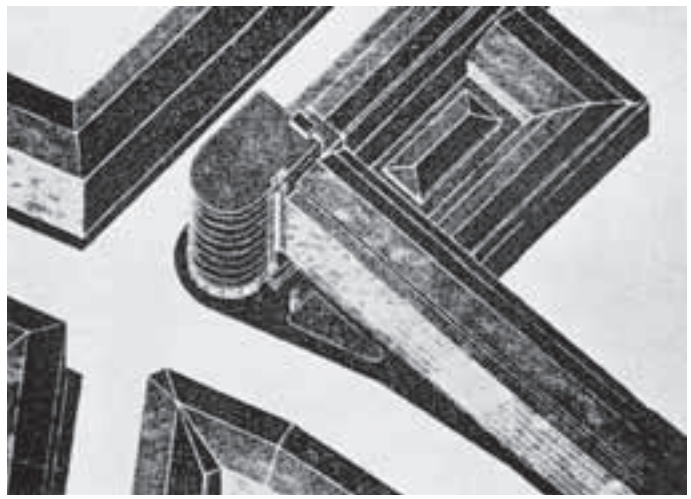

439

440

441

442

443

Keskusvarasto 1926-27

Korttelin ensimmäinen uudisrakennus oli keskusvarasto, eräs Vähäkallion tunnetuimpia rakennuksia. Kymmenkerroksinen keskusvarasto oli aikanaan Suomen suurin[140] rakennus ja edusti rakenteiltaan avantgardea. Teollisuusrakennuksiin oli sovellettu 1900-luvun alussa Suomessakin paljon ns. Hennebique-rakennetta, joka muodostuu monoliittisesti betonisista primääri- ja sekundääripalkeista sekä välipohjasta.[141] Rakenne nosti kuitenkin huonekorkeuksia ja oli ongelmallinen rakentaa.[142] Rakennustaitolehti julkaisi 1927 Emil Henrikssonin artikkelin palkittomat rautabetonikatot, jossa esiteltiin uutuutena ns. mushroom- eli sienikatto.[143] Matalat teollisuustilat mahdollistavan järjestelmän[144] kehittäjäksi on mainittu amerikkalainen C.A.P. Turner.[145] Henrikssonin artikkelin aikoihin oli valmistumassa OTK:n varasto, jonka kerroksia kantavat ylöspäin hoikkenevat kahdeksankulmaiset sienipilarit; rakenne oli Suomen ensimmäisiä.[146] Suomen Kuvalehti esitteli keskusvaraston rakennustapaa amerikkalaisena: *ensin suoritetaan betonityöt, joiden varaan myöhemmin rakennetaan tiiliseinät*.[147]

Arkinen työ, kuormaus ja varastointi sai komean ilmaisun. Teräväpiirteisesti jäsennöidyt sileät punatiiliset muurit nousevat kuormaustason monumentaalisilta arkadikaarilta, alaspäin vankasti leviältä pilareilta. Sörnäisten rantatien fasadi mukailee Östbergin Tukholman kaupungintalon aiheita kuten kaarikäytävää voimakkaine pilareineen, ikkunajärjestelyjä ja laajoja tiilipintoja; tämän on todennut Sten Björkman.[148] Muiden julkisivujen muuripilarijäsennys muistuttaa Elannon naapurissa olevaa leipomoa. Rakennuksessa sijaitsi varastotiloja, niiden konttori, OTK:n teollisuus-, rauta- ja lyhyttavaraosastot, OTK:n Helsingin toimisto, näyttelyhalli, matkustajien huoneita, puhelinvaihde sekä OTK:n arkisto.[149]

Rakennuksessa tehtiin suuria muutoksia mm. vesikaton ja sisärakenteiden osalta 1988-90.[150] Sisätilojen lattiamateriaalina on alkuperäinen bitumilaatta. Toisessa kerroksessa sijainneen tuotenäyttelyhallin klassistiset kattokoristeet ovat nähtävissä.[151] Rakennus on nykyään Engel Oy:n toimitiloina.

444

445

442. Warenhaus Schocken Stuttgartissa.
Erich Mendelsohn, 1929. Age of the masters 1975, 101.
443. OTK:n hallintorakennuksen torni.
Valokuva Fred Runeberg 1936. HKM.
444. OTK:n hallintorakennus Hämeentieltä.
Valokuva Aarne Pietinen 1939. SRM.
445. OTK:n hallintorakennuksen toinen kerros,
pääpiirustus. Osuusliike rakentaa 1987, 52.

446

447

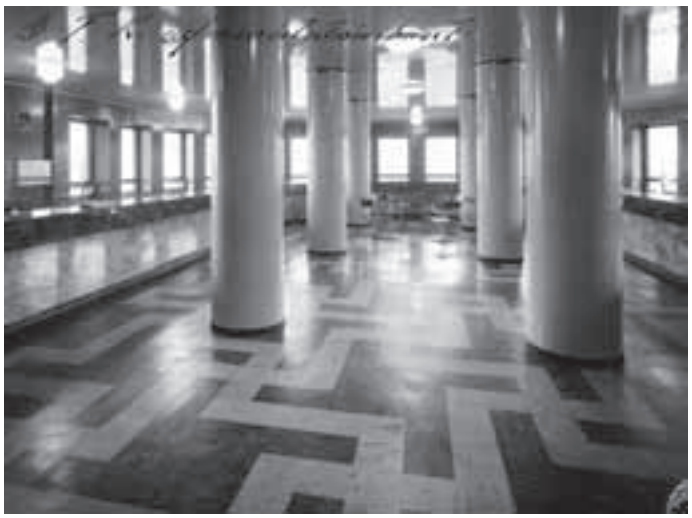

448

Moderni toimistotalo – OTK:n hallintorakennus 1930-33

OTK:lle ja Vakuutusyhtiö Kansalle alettiin suunnitella yhteistä hallintorakennusta 1930 Hämeentien rinteeseen. Kolme tonttia käsittäneestä rakennussuunnitelmasta rakennettiin ensin kulmatontti (1932-33): pyöristetysti päättyvä volyymi, johon liittyi Hämeentien suuntainen siipi Kansa-yhtiölle, ei kuitenkaan suunnitellun pituisena. Arkkitehteina KK:ssa olivat Vähäkallio, Jägerroos ja Pernaja, OTK:ssa rakennusohjelman laati ja työtä valvoi Toivo Salmio.[152] Pernaja on kertonut vastanneensa pääosin OTK:n hallintorakennuksen suunnittelusta.[153] Arkkitehtuuriltaan yhdenmukainen siipi Käenkujalle rakennettiin 1939, suunnittelijoina KK:ssa Jägerroos ja Pauli A. Salomaa. Kokonaisuudessaan ei tätäkään rakennussuunnitelmaa toteutettu.

Julkisivumateriaaleina ovat vaakakorosteinen punatiilimuuraus ja uusi materiaali, alumiinipelti.[154] Torniosan nauhaikkunan vaikutelma on saatu aikaan kehystämällä ikkunarivistö seinäpinnasta ulkonevalla peltilistalla; samanlainen lista kehystää porrastornin ikkunaa. Kaarta ja korkeaa porrashuonetta alleviivataan näillä linjoilla. (kuvat 443, 444, 595) Porrashuoneen ikkunalistaan ja ikkunanauhojen kehyslistaan liitettiin neonputket loistamaan iltaisin. Kulmatornin yhtenä perusteluna mainittiin liikkeen mainostarve.[155]

Tornin tilojen ytimenä on väljä, pilarirunkoinen tila ja leveä kaksivartinen porras. Kerrosaulat ovat tilavat. Pohjakerroksessa oli myymälä, toisessa OTK:n ja Vakuutusyhtiö Kansan toimistosali, kolmannesta seitsemänteen johtajiston huoneita ja tekninen osasto. Toiseksi ylimmässä kerroksessa oli hallintoneuvoston tilat ja ylimmässä laboratorio. Siivessä keskikäytävä jakoi toimistohuonerivit.[156] Sisustukset olivat loisteliaat: paljon valoa, sisääntuloaulassa marmoria, kiiltäviä maali- ja stukkopintoja, kumimattojen pelkistettyä geometriaa, kromattuja kaiteita, Bruno Tuukkasen koristemaalauksia. Kalusteet suunnitteli Veikko Leistén. Puolipyöreä toimistosali suorastaan hohtaa kiiltävine pintoineen, katon maalipinta kaksinkertaistaa ikkunoiden efektin. Hallintoneuvoston huoneen palkkikattojen koristemaalaukset muistuttavat Tuukkasen Eduskuntataloon toteuttamia.[157]

Monikerroksinen, hissillinen rakennus, jossa oli teräspilarirungon tähden helposti muunneltava pohjaratkaisu oli syntynyt 1800-luvun lopulla Yhdysvalloissa.[158] Peter Behrensin luonnehditaan typologisoineen tätä ratkaisua modernin konttoritalon tarpeisiin 1910-luvulla. Stanford Anderson on kuvannut Behrensin Mannesmannin yritykselle Düsseldorfiin suunnittelemaa konttoritaloa (1912) ja Behrensin selostusta siitä. Muunneltavuusvaatimuksen tähden kantavana rakenteena oli pilarirunko, julkisivu koostui tiheiden puitteiden jakamasta yhtenäisestä ikkunapinnasta. Mitoituksen perusyksikkö oli pienin toimistohuone, jonka mitoitus puo-

lestaan johdettiin kalustuksesta. Behrensin selostus kiteytti organisaation, kommunikaation, liikenteen, mitoituksen, valaistuksen ja muunneltavuuden vaatimuksia. Konttorihuonerivistöön liittyivät sivukäytävät valaistuina pihan ja keskushallin kautta.[159]

OTK:n konttorin suunnittelijat etsivät tapaa muunnella huonekokoa kevyiden väliseinien avulla; käytettiin mm. osaksi lasisia väliseiniä. Hallintorakennuksen uutuutena mainittiin joustava, ruuveilla kiinnitettävä väliseinän elementtirakenne. Seinä oli siirrettävissä joko poistamalla kiinnityslistat ja työntämällä uuteen paikkaan tai kappaleisiin hajoitettuna. Oli siirrettäviä seiniä, joiden keskiosassa oli lasia. Myös tiheä ikkunajako palveli muuntojoustoa, pienin huone käsitti kaksi ikkunaa. Ääneneristykseen oli kiinnitetty huomiota.[160]

Arkkitehti-lehdessä oli rakennuksen esittelyn yhteydessä artikkelit teknisestä suunnittelusta ja sähkötöistä. Seuraavat sähköjärjestelmät olivat käytössä: sähkövalaistus-, voima-, mainosvalaistus- ja aikakellojärjestelmä, puhelin ja henkilöetsintä puhelimen avulla, erikoishenkilöetsintä omasta puhelinkeskuksesta hallintoneuvoston huoneeseen, valomerkinantolaitteet ja henkilökunnan ruokalan täydellinen sähköistys. Yleisvalaisimet olivat suunnattavissa, pistorasiat olivat lattioissa.[161] Paternoster-kiertohissit, ylempien kerrosten tornihissi ja kirjehissit olivat uuden ajan ihmeitä.[162]

OTK:n korttelin arkkitehtuuri edusti ”high techiä” monella tasolla: varastossa liikuteltiin tavaraa ja moderni konttoritalo palveli sujuvaa tietoliikennettä näkyvyyden, akustiikan ja tekniikkansa sekä muuntojoustonsa kautta. Arkkitehtuurilla luotiin myös arvokkuutta työn ympäristöille.

Teollisen toiminnan loputtua 1980-luvun puolivälissä alkoi OTK:n korttelin uudelleenkaavoitus. Vuonna 1992 hyväksytty asemakaava mahdollisti tuntuvan määrän asuntorakentamista, joka toteutui.[163] Sen tieltä purettiin suurin osa korttelin rakennuskannasta pääkonttoria ja keskusvarastoa lukuunottamatta. Purkamisen ja uudisrakentamisen myötä Sörnäisten rantatien uljas teollisuusrakennusten rintama pirstoutui. Menetettiin merkittävä kaupunkimaisema.[164]

449

450

446. Keskuslaboratorion työsali OTK:n hallintorakennuksessa. ARK 1933, 165.
447. OTK:n hallintorakennus, hallintoneuvoston kokoussali. Valokuva Mainosrengas Osuusliike rakentaa 1987, 54.
448. OTK:n ja Vakuutusyhtiö Kansan toimistosali. Valokuva Sundström, SRM.
449. OTK:n hallintorakennus, pääportaan kaide. Valokuva Johnny Korkman, Osuusliike rakentaa 1987, 58.
450. Paternosterhissi OTK:n hallintorakennuksessa. Osuusliike rakentaa 1987, 55.

451

452

451. Yleisnäkymä Kaukopään tehtaista 1935. Valokuva Aarne Pietinen, SRM.
452. Erkki Ilmarin Kaukopää-romaanin kansi, H. Erkelenz. Ornamon vuosikirja 1938, 57.

Puunjalostusteollisuutta – Vähäkallio Kaukopäässä 1934-35

Varatuomari Väinö Aleksanteri Kotilaisen tullessa Enso Gutzeit Oy:n pääjohtajaksi 1924 yrityksellä oli kaksi selluloosatehdasta: Ensossa valmistettiin sulfiitti-, Kotkassa sulfaattiselluloosaa. Enson tehdas oli Pohjois-Euroopan suurin selluloosatehdas. Kotilaisen aikana alkoi Enso Gutzeit Oy:n suuri laajentumiskausi ja vuonna 1938 yhtiöllä oli jo viisi selluloosatehdasta.[165] Vähäkallion toimisto pääsi 1930-luvun laajenemisvaiheen suunnittelijaksi, Antero Pernajan vetäessä suunnittelua toimistossa. 1930-luvun puolivälistä 1930-luvun lopulle piirrettiin intensiivistä tahtia Enso Gutzeit Oy:n laitoksia: Ensoon, Jääskeen, Kaukopäähän, Kotkaan, pienempiä Tainionkoskelle[166] ja Pankakoskelle. Kaukopään tehtaat oli suunnitelmana kokonaisvaltaisin ja siitä oli jäljellä merkittäviä osia vuoteen 2002 asti. Kotkassa ja Ensossa ei saavutettu Kaukopään kokonaisvaltaisuutta piirrettäessä täydennyksiä tiiviille tehdasalueille, mutta niiden arkitehtuuriin sovellettiin samantyyppisiä ratkaisuja. (Puunjalostusteollisuuden asuntoalueita ja yhdyskuntia luonnehditaan luvussa 3.14.)

Kaukopään esittely Arkkitehti-lehdessä

Kaukopään sulfaattiselluloosatehtaiden valmistuttua 1935 julkaistiin Arkkitehtilehdessä mieliinpainuva kuvasarja, jota voidaan lukea lähes elokuvanomaisena kertomuksena tuotantolaitoksesta ja sen yhteisöstä.[167]

Tehtaan yleiskuvassa kulkee rikkumatonta järvimaisemaa vasten prosessi: männyn tie suoraan uitosta tai propsikentiltä kuorimoon, hakkeen siirto hihnakuljettimella korkeaan keittämöön, josta massa kulkee matalammin porrastuville pesu- ja sihtiosastoille, kääntyen kohden rantaa kuivaamoon, levyiksi leikattuna varastointiin, kuormattavaksi junaan. Lämpövoimalan piipun tuprut merkitsevät prosessin nivelkohtaa: voimalan suuret soodakattilat polttavat mustalipeää, prosessijätettä, joka syntyy haihduttamossa pesussa liuenneesta osasta ja palautuu miksarin kautta valkolipeänä keittoon. Kuvan vasemmalla reunalla on hiilikenttä ja uloimpana 40-metriset glaubersuolasäiliöt. – Varsin samannäköinen ”kehä” on sulfaattiselluloosan valmistusprosessi tänäänkin työn automatisoitumisesta ja tuotantomäärien moninkertaistumisesta huolimatta.[168]

Tehdas huokuu ankaraa geometriaa tiukkojen ikkunarivistöjen rytmittäessä tasakattoisia volyymejä. Tehdaspihan umpinaisella päätyseinällä kello näyttää aikaa työläisille, siltaa pitkin pääsee keittämöstä suoraan ruokalaan. Samasta seinästä ulkonee lasitettu porrashuone. Keittä-

möstä haihduttamoon johtavaa siltaa kantaa voimakas paraabelikaari. Keittämön sisätiloissa saavat päähuomion hakesiilot, kattilat ja betonirakenteet.

Tehtaalta käsin puolestaan Insinööri, modernin ajan sankari on pysähtynyt tarkastelemaan edessään levittäytyvää valkoista konttori- ja laboratoriorakennusta. Tehdasnäkymää kuvataan vielä salmen toiselta puolelta, Insinööriniemeltä käsin - etäältä ja insinööriasunnon laskosverhon takaa.

Suomen suurin

Kaukopää rakennettiin Vuoksen laaksoon, ”Suomen Ruhriin” vuosina 1934-35 Enso Gutzeit Oy:n lippulaivaksi. Hankkeen sysäsi liikkeelle toimitusjohtaja Väinö Kotilaisen ja insinööri Eero Kalajan yhteistyö. Kotilaisen johdolla valtiojohtoinen Enso-Gutzeit uskaltautui laajenemaan voimakkaasti sekä ostamalla yrityksiä että rakentamalla uutta teollisuutta.[169] Yhtiö halusi ottaa käyttöönsä omistamansa luonnonvarat: metsät ja vesivoiman. Ajankohta suosi selluloosatehtaan rakentamista, sillä jalostetumpien tuotteiden, paperin ja kartongin tullit olivat korkeita. Sulfaattitehtaan rakentaminen kiinnosti kahdestakin syystä: Ensinnäkin metsänhoidollisesta – hyödynnettäisiin pienikokoista mäntypuuta ja tukkipuiden latvuksia. Toiseksi sulfaattituotteiden kulutus oli kasvamassa pakkausteollisuuden siirtyessä paperisäkkeihin ja pahvilaatikoihin metallitynnyrien, kangassäkkien ja puulaatikoiden sijasta.[170]

Enso-Gutzeitin teollisuus rakentui 1930-luvun mittaan tuotantolaitosten ketjuksi Vuoksen laaksoon tukeutuen Saimaaseen, Vuoksen koskiin, metsiin ja hyviin liikenneyhteyksiin.[171] Teollisuuden rakentaminen maan itärajalle herätti myös epäilyjä: puolustusneuvosto kysyi 1934, eivätkö Vuoksenniskan teollisuustihentymät olisi vihollisen helposti pommitettavissa, jopa valloitettavissa. Puolustauduttiin sillä, että teollisuus olisi rakennettava parhaiden edellytysten ääreen, jossa eri teollisuudenhaarat voisivat toimia integroituneesti.[172]

Insinöörien tietotaito

Kaukopään hanke syntyi innovoivasta yhteistyöstä. Vuorineuvos Kotilaisella ja insinööri Kalajalla oli tapana kävellä Ensossa tehdasalueella keskustellen Enson teollisuuden näkymistä Kotilaisen usuttaessa Kalajaa: *Kun aika tulee, saat ryhtyä rakentamaan jotain sellaista mitä ei ennen ole ollut tässä maassa*. Berliiniin, Pariisiin ja Lontooseen tehdyllä matkalla varmistui tarve rakentaa kokonaan uusi tehdas. Hallintoneuvosto teki kovan kädenväännön jälkeen rakentamispäätöksen helmikuussa 1934.[173] Tehtaan paikan Kalaja etsi lähes erämaasta, Saimaan rannalta Vuoksen

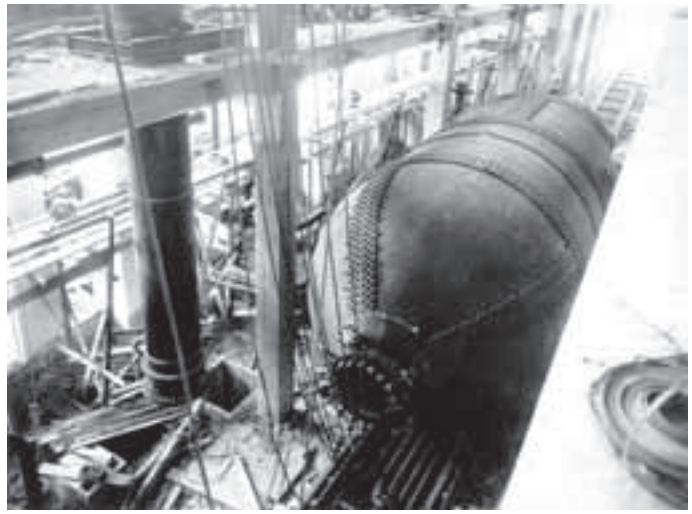

453

454

453. Kaukopään ensimmäisen keittokattilan asennus 19.7.1935. KTKA.
454. Ylävuoksen teollisuuslaitokset 1938. Enso-Gutzeit Oy 1872-1992, 318.

455

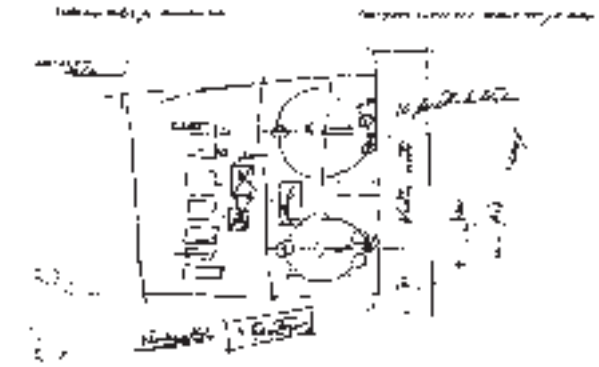

456

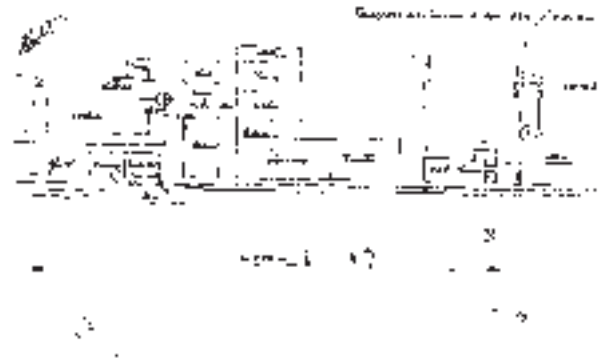

457

455. Enso-Gutzeitin hallintoneuvosto tutustumassa Kaukopään rakennuspaikkaan 1934, keskellä Kyösti Kallio, Väinö Tanner kolmas vasemmalla. Enso-Gutzeit Oy 1992, 292.
456. Eero Kalajan ensimmäinen luonnos helmikuulta 1934. Kaukopään tehtaat 1985, 37.
457. Eero Kalajan luonnos prosessin vaatimista tiloista Kaukopään tehtaaseen keväältä 1934. Valkaisuosasto rakennettiin vasta sodan jälkeen. Kaukopään tehtaat 1985, 37.

suulta sillä Vuoksen varren seutu oli jo tiiviisti rakennettua ja raakapuun uitto Vuoksea pitkin hankalaa. Kaukopään lahtea reunustaa Salpausselän harjanne. Kalaja esitteli tehtaan sijainnin vuorineuvokselle, joka hyväksyi: siihen laitetaan. Kalaja sai suuret vapaudet itsenäiseen suunnitteluun. Hänen luonnostensa perusteella alkoi DI Pentti Halle piirtää tehdasta evästyksenä Kalajan tieto keittokattiloiden lukumäärästä (10) ja tokaisu *loputhan te tiedätte*. Säilyneet Kalajan luonnokset näyttävät tehdaskompleksin jakamisen toimintojen mukaisiin osastoihin. Valkaisuosastollekin oli varaus, vaikka se rakennettiin vasta sodan jälkeen. Sen sijaan *kaikki ulkopuoliset osat, kuten fasaadi akkunoineen, sokkeli ym. muodostetaan arkkitehdin fasaadipiirustusten mukaan*.[174]

Suunnitteluvauhti oli tulinen. Siirrettäessä toimisto Ensosta Tainionkoskelle työmaan tuntumaan saatiin Kalajan ja Hallen tiimiin lisää insinöörejä, vuoden 1935 alusta myös Aulis Kairamo, joka jäi tehtaalle vuodeksi – tehtaiden suunnitteijat ja käynnistäjät siirtyivät yleensä varsin nopeasti eteenpäin uusiin hankkeisiin. Vähäkallion toimistosta tuli Tainionkoskelle arkkitehti Aulis Hämäläinen apulaisenaan arkkitehti Karin Stigzelius. Sunnittelijoiden joukko oli nuorta ja intoa riitti.[175] Rakennesuunnitteluun osallistui useita helsinkiläisiä insinööritoimistoja.[176]

Rakentamisen ylimpinä valvojina toimivat teollisuusyhtymän pääjohtaja, vuorineuvos Kotilainen ja Tornator-yhtiön toimitusjohtaja Jalo Sihtola, sillä tehdas kuului Tornatorin hallintoon. Yhtiön puolesta teknistä suunnittelua johti Eero Kalaja, rakentamista valvoi yhtymän rakennusinsinööri I. Rosendahl.[177]

Rakennustyön spektaakkeli

Rakennustyöt aloitettiin keväällä 1934. Rakentamista joudutettiin, sillä haluttiin käyttää hyväksi rakentamiselle edullisia suhdanteita. Rakentamisesta muodostui suuri spektaakkeli, siitä kirjoitettiin romaani ja siitä tehtiin filmi. Tarjokkaita tehtaan portille virtasi kuin Klondykeen ikään, ahersihan työmaalla enimmillään parituhatta henkeä. Kaukopään valmistuttua kierteli asuntoalueillakin uteliaita kiusaksi asti.[178]

Pääurakoitsijana toimi rakennusliike A.W. Liljeberg. Kolme miljoonaa tiiltä tuli Paloheimo Oy:n Santamäen tehtailta, jonka suurimmat tilaukset välittyivät 1930-luvulla Vähäkallion töiden kautta.[179] Kantava runko oli kauttaaltaan teräsbetonia. Erityisenä ylpeyden aiheena oli koneiden ja laitteiden korkea kotimaisuusaste, mielenkiintoisimpana niistä Kone ja Sillan valmistama lajissaan maailman suurin Minton-vakuumikuivuri. Innovoivaa tekniikkaa edustivat lämpötalous, lämmön talteenotto ja keittolipeän kierrätys. Uusilla teknillisillä toteutuksilla Kalaja nosti koko selluloosateollisuuden lämpötalouden uudelle tasolle. Esimerkiksi melkein

kaikki tarvittava höyry kehitettiin sooda-osaston uunien antamalla lämmöllä. Puhdistus- ja poistovesiputkea Saimaalle rakennettiin kilometri.[180]

Tehdas käynnistyi aamuyöstä 25.9.1935 kun alkukankean Mintonkuivurin päästä vihdoin työntyi ensimmäinen massapaali ulos. Rakennusaika, 14 kuukautta oli tehtaan kokoluokassa lyhin Euroopassa.[181] Saavuttaessaan 100 000 tonnin rajan vuonna 1938 Kaukopää oli Suomen suurin selluloosatehdas ja Pohjoismaissa suurin sulfaattiselluloosan tuottaja. Kaikkiaan Enso Gutzeit Oy oli 1930-luvun lopulla Suomen suurin selluloosan valmistaja.[182]

Arkkitehdin tehtävä

Toimeksiannon Kaukopään tehdasrakennusten, asuntojen ja asemakaavan suunnittelemiseen sai Väinö Vähäkallio. Suuria teollisuuslaitoksia, konttoreita ja asuntoalueita syntyi muutamassa vuodessa. Tahti on siten ollut pienessä toimistossa kova, sillä 1930-luvulla Vähäkalliolla oli työntekijöitä vain kolmesta neljään.[183] Vähäkallio ehdotti Kaukopään tehtaiden valmistuttua Enso-Gutzeitille perustettavaksi omaa arkkitehdin virkaa, mutta asia raukesi.[184]

Enso-Gutzeitin toimitusjohtaja vuorineuvos Kotilainen sai tehtäväkseen tiedustella Vähäkallion kiinnostusta suunnitteluun ja valtuutuksen sopia palkkaehdoista Enso Gutzeit Osakeyhtiön ja Tornator Oy:n johtokuntien yhteisessä kokouksessa maaliskuussa 1934. Arvoitukseksi on jäänyt, minkälainen keskustelu yhtiön hallintoneuvostossa oli käyty arkkitehdin valinnasta.[185] Vähäkallion valintaan Kaukopään arkkitehdiksi vaikuttivat varmaan kokemus tuotantorakennusten suunnittelussa osuuskauppaliikkeelle ja suhteet liikemaailmaan. Suomalaisuusmielisyyskin merkitsi, sillä Enso Gutzeit hahmotettiin suomenkieliseksi yritykseksi vastakohtana suurimalle osalle yksityistä, enimmäkseen ruotsinkielisten sukujen omistamaa puunjalostusteollisuutta.[186] Aiemmin on puhuttu Vähäkallion yhteyksistä taloudellis-poliittisen eliitin kohtaamispaikkaan, Suomalaiseen Klubiin, johon vuorineuvos Kotilainenkin kuului.[187] Kaukopään rakentamista puolsi hallintoneuvostossa voimakkaimmin Tanner.[188]

Arkkitehtitoimiston työnjako oli hierarkkinen: Vähäkallio hoiti vuorineuvostason yhteyksiä ystäväänsä Kotilaiseen ja arkisempia yhteyksiä Helsingistä Kaukopäähän hänen toimistopäällikkönsä Antero Pernaja, *se varsinainen työmyyrä ja toteuttaja*.[189] Helsingin toimistossa avusti Dag Englund, jonka kädenjäljen tunnistaa perspektiivikuvista. Kaukopäässä työskenteli pieni Vähäkallion toimiston ”etäispääte” yhteistyössä insinööreihin ja työmaahan.

Vielä 1930-luvulla arkkitehti tuli yleensä mukaan tuotantolaitoksen suunnitteluun vasta kun laitoksen sijoitus oli valittu ja funktioyhteys-kaa-

458

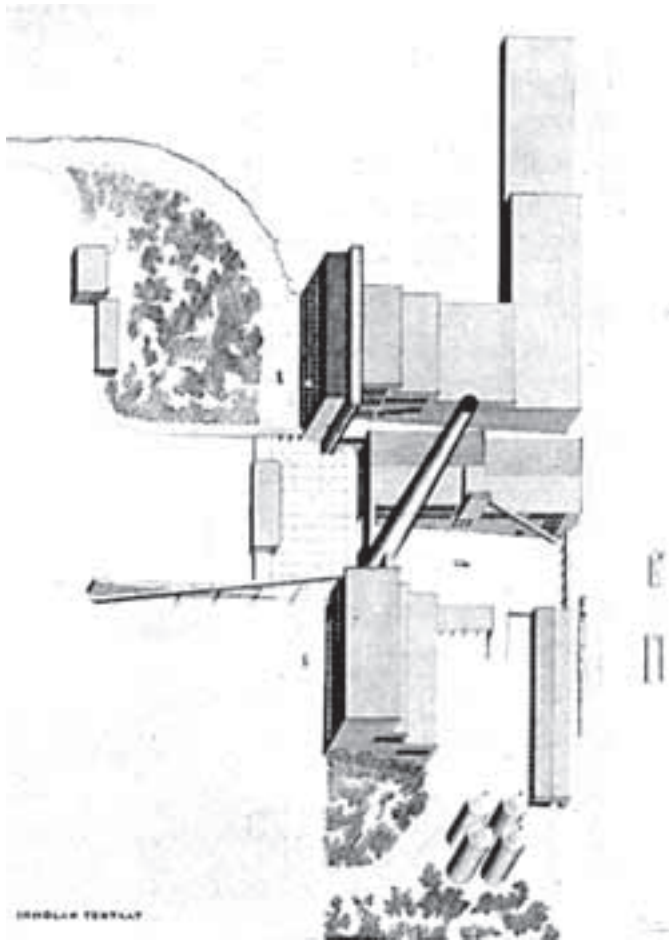

459

458. Kaukopään tehtaat Saimaalta käsin, Dag Englundin perspektiivipiirros. SRM.
459. Kaukopään (”Immolan”) tehtaat, luonnosvaiheen aksonometria, osoittaa painovoimaa hyödyntävän prosessin. Ylinnä mataloituva sarja: keittämö, pesu- ja sihtiosasto, haihduttamo, kuivaamo, keskellä miksari, alinna voimalaitos. ARK 1934, 174.

460. Näkymä Kaukopään voima-asemasta. Valokuva Iffland, SRM.

vio valmis. Vähäkallio kuvasi Kaukopään tehtaiden suunnittelutyötä alueen valmistuttua: *Tehdasrakennuksissa rajoittui arkkitehdin työ luonnollisesti suurelta osin ulkoasun muovailuun, muutamia kokonaiskuvaan vaikuttavia sijoitus- ym. kysymyksiä lukuunottamatta. Tehtävän laatu ja käyttöön valittu materiaali (kantavina rakenteina betoni, seinät puhtaaksi muurattua tiiltä) antoivat suunnan askeettiselle standardisoivalle yksityiskohtien muotoilulle, koska kokonaisvaikutuksen täytyy perustua eri rakennusosien keskinäisiin suhteisiin ja ryhmitykseen. Esimerkkinä mainittakoon ikkunajärjestelmä, jonka mukaisesti kauttaaltaan esiintyy saman lasiruudun (45 cm x 45cm) ja kehyksen (uurremitta 100cm x100cm) koko*.[190]

Kuvaus kertoo mittajärjestelmien ja materiaalinkäytön rationalismista. Tuotantorakennukset olivat rungoltaan täysin teräsbetonirakenteisia ja niiden ulkoseinät olivat puhtaaksimuurattuja. Betonirakenteisia ja seiniltään rapattuja olivat glaubersuolasiilot, konttori- ja laboratoriorakennus, ruokala- ja pukuhuonerakennus sekä paloaseman, postitoimiston ja lääkärivastaanoton sisältävä porttirakennus.[191] Sitaatti kertoo myös, että arkkitehti on sentään päässyt keskustelemaan kokonaiskuvaan vaikuttaneista sijoituksista. Vasta Alkon 1940 valmistuneissa Salmisaaren laitoksissa Vähäkallio avustajineen pääsi puuttumaan alusta pitäen lay-outin muotoon.

461

462

Tehtaiden arkkitehtuuri, Kaukopään ja Sunilan suhde

Kaukopään arkkitehtuuri perustuu prosessia seuraavien erikokoisten tasakattoisten volyymien suoraviivaiseen marssiin, jossa piippu, säiliöt ja kuljettimet ovat kuin torven törähdyksiä. Sulkeutunut tehdaspiha, henkilöliikenteen ydin, tiivistää arkkitehtuurin. Piipun alaosien pyöreät muodot ja porrashuoneen sekä voima-aseman aukkojen betonikehykset luovat jykevää draamaa. Se huipentuu keittämöstä haihduttamoon johtavaa siltaa kantavaan paraabelikaareen, jonka ekspressiivinen sävy tuo mieleen Hans Poelzigin tehtaat Lubinissa tai Tukholman Kungsgatanin sillan. Kaari tiedetään Vähäkallion omaksi panokseksi suunnitelmaan.[192] Punatiiliseen rakennusrintamaan kontrastoituvat matalat valkoiset henkilöstötilat: ruokalarakennus tehdaspihan rajana, koivikkorinteessä[193] konttori-laboratorio ja uloimpana porttirakennus, johon liittyy paloasema. Valkoinen, tasakattoinen arkkitehtuuri jatkuu tehtaan asuntoalueilla.

Kaukopään arkkitehtuuria on kiinnostavaa rinnastaa Aallon 1930-luvun teollisuusarkkitehtuuriin. Ei se pikaisesti silmäiltynä ole kovin erilaista, molemmat ovat kehyksiä osittain samojen insinöörien luomille toimintakaaviolle.[194] Pian Kaukopään jälkeen rakennettua Sunilaa (1936-39) ja Kaukopäätä yhdisti uudenlainen painovoimainen sulfaatin valuminen, jota oli sovellettu tasamaalla jo Enson sulfaattitehtaissa. Sitä pidettiin

461. Kaukopään tehdaspiha, keittämön pääty ja yhdyskäytävää kantava kaari. Valokuva Pietinen 1935, SRM.
462. Kaukopään keittämö elokuussa 1935, kolme viikkoa ennen tehtaan käynnistymistä. Hakesiiloja, joiden alla olivat keittokattilat. KTKA.

463

464

465

edistyksellisenä, noudattihan se Henry Fordin ajatuksia.[195] Sunilassa toimi tehtaan alkuvuosina käyttöinsinöörinä Aulis Kairamo, joka oli ollut mukana Kaukopään suunnittelijaryhmässä. Pekka Korvenmaan mukaan Sunilan ja Kaukopään tehtaiden layoutin jako erillisiin tuotantoyksiköihin oli sama.[196]

Aalto ja Vähäkallio eivät tunnetusti arvostaneet toisiaan. Heillä oli osittain sama toimeksiantaja, sillä Enso-Gutzeit Oy oli yhtenä omistajana Sunilassa, jonka rakennuksia Aalto piirsi. Side Gullichseneihin vei Aallon huippupoliitikkojen ja – paljolti ruotsinkielisten – päättäjien epäviralliseen keskusteluyhteisöön[197] kun taas Vähäkallio seurusteli päättäjien kanssa Suomalaisella Klubilla.

Ensin kaatui piippu

Sulfaattitehtaan ensimäinen mittava laajennus valmistui 1952 ja sen jälkeen sitä laajennettiin mm. 1957 ja 1962. Kaukopään lahtea on täytetty toistuvasti rannan suuntaisesti. Kartongin valmistus aloitettiin 1950 ja kokonaan uusi tehdasalue, Kaukopää 2 käynnistyi Tainionkoskella 1961.[198] 1960-luvun alkuun asti piirsi tehtaan laajennuksia Antero Pernaja erittäin hallitusti, käyttäen mm. punatiiltä yhdistävänä materiaalina. Tämänkin jälkeen tuotantolaitosten alue kasvoi.

Vaikka tuotantorakennuksia täydennettiin toistuvasti, säilyi vanhin osa kompleksin ytimessä varsin muuttumattomana vuoden 2001 lopulle. Enso Gutzeit Oy (nykyinen Stora Enso) teetti Museovirastolla inventoinnin rakennuskannastaan 1997 ja solmi viraston kanssa ns. suojelusopimuksen. Yritys ei sitoutunut säilyttämään, mutta lupautui neuvottelemaan ja tiedottamaan aikeistaan.[199] Helmikuussa 2002 purettiin ilmoittamatta ensin 126-metrinen punatiilinen savupiippu, sitten julkisuudelta salassa voimalaitos, valkaisulaitos ja keittämö tekemään tilaa uudelle sellulinjalle. Purkamisen salaamisen tähden ei vaihtoehdoista syntynyt keskustelua eikä purettuja rakennuksia päästy dokumentoimaan.[200] Sunilan tehtaitten veroinen teollisuusmaisema oli tuhottu vähin äänin.

Puunjalostusteollisuuden täydennyksiä Ensossa ja Kotkassa 1936-37

William Gutzeit osti 1911 Enso Träsliperi Aktiebolag-yhtiön osakekannan ja sai haltuunsa Vuoksen varrella sijainneen puuhiomon ja paperitehtaan Ensossa, nykyisen Karjalan tasavallan alueella. Tuotantolaitosten vanhimmat rakennukset sijaitsivat Räikkölänkosken itärannan saaressa. Sulfiittiselluloosatehdasta veden toiselle puolelle ryhdyttiin rakentamaan 1916. Sota hidasti rakentamista ja tehdas, jonka julkisivuista vastasi Birger Brunila,[201] valmistui 1920.[202] Keittämön jylhä, muuripilareihin perustuva hahmo hallitsee edelleen tiivistä kosken partaalla olevaa tehdasaluetta. Vuonna 1929 valmistunut sulfaattiselluloosatehdas oli tuolloin Suomen suurin sulfaattiselluloosan tuottaja.[203] Kiisupolttimo, uusi happotorni ja happosäiliö rakennettiin 1933.[204] Tehdasalueen ulkopuolelle sijoittuivat hallintorakennukset ja puutavarakentät.

Vähäkallion toimistossa piirrettiin 1936 tehdasalueelle sulfaattitehtaan laajennus, klooritehdas, sulfiittitehtaan valkaisuosasto ja selluloosavarasto. Klooritehtaan asialliseen hahmoon liittyi rakennuksen päädyn yläosassa sulfaattitehtaan koristeaihetta kertaava arkadipari ja rivi pyöreitä ikkunoita. Päätyseinä nousee levynä peittämään takanaan olevan katon kallistusta.

Vähäkallion piirtämästä rakennuskannasta osa lienee jäljellä, valkaisuosasto ainakin.[205] Amerikkalaisen International Papers Ltd:n hallitsema alue on vaikeapääsyinen. Sulkeutuneesta tehdasalueesta hahmottuu ulospäin parhaiten 1920-luvulla rakennettu sulfiittitehdas ja 1910-luvun kartonkitehdas saarella. Räikkölänkosken partaalle piirrettiin Vähäkallion toimistossa punatiiliset pumppuasema ja voimalaitos. Voimalaitos jäi sodan vuoksi kesken ja tuhoutui osittain, rakennettiin uudestaan 1941-42 ja vihittiin 1944, runsas kuukausi ennen Kannaksen suurhyökkäystä.[206] Sen julkisivut rapattiin neuvostoaikana.[207]

466

467

Kotka

Nykyään Stora Enson nimellä tunnetun monialaisen ja monikansallisen yrityksen toiminta Suomessa käynnistyi 1872 norjalaisen Hans Gutzeitin perustettua Kotkaan höyrysahan. Kotkassa tuotetaannykyään sulfaattiselluloosaa, paperia ja puutavaraa. Tehdasalue sijaitsee Kotkansaaren Kantasataman ja Sopukanlahden välisessä niemessä. Stora Enson Suomen laitoksia inventoineen Henrik Wagerin mukaan tehdasalue on historiansa aikana kokenut suuria muutoksia. Vanhemmat rakennuskerrostumat ovat jääneet uudempien laajennusten ja muutosten peittoon. Alueella ei siten ole jäljellä yhtenäisiä kokonaisuuksia, vaikka liikennejärjestelyt noudattavat edelleen alkuperäisiä reittejä.[208]

463. Kaukopään kuivaamo vuonna 1936. Takana Minton-kuivurissa kuivattiin viiraa pitkin massa, joka leikattiin arkeiksi ja paalattiin hydraulisilla puristimilla. Enso-Gutzeit Oy 1992, 349.
464. Kaukopään tehtaan konttori ja laboratorio 1935. SRM.
465. Kaukopään tehdasalue kolmannen laajennusvaiheen jälkeen 1962. IKM.
466. Luonnos Enso-Gutzeitin konttoriksi Pankakoskelle 1935, aksonometria. SRM.
467. Öinen näkymä Enson tehdasalueelle turbiinkanavan suunnalta 1930-luvulla. Taustalla on sulfiittitehdas Birger Brunilan piirtämine julkisivuineen ja sen takana happotornit, etualalla tehtaan vanhinta rakennuskantaa. Valokuva Roos, Enso-Gutzeit 1992, 320.

468

469

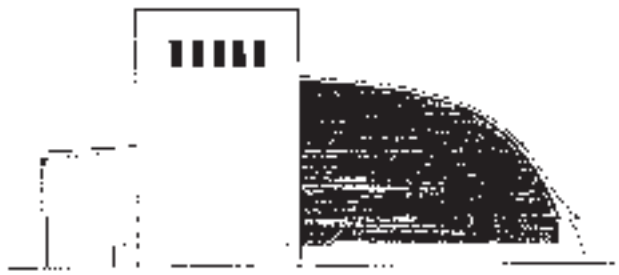

470

Vuonna 1907 perustettiin sulfaattisellulosatehdas hyödyntämään sahajätettä. 1920-luvulla valmistuivat puinen ja tiilinen saharakennus. Tehtaita uudistettiin laajasti 1930-luvulla: hankittiin kaksi uutta keitintä Tampellasta, laajennettiin haihduttamoa sekä rakennettiin uusi kamyrkonesali (selluloosan ylösottokone) ja höyryvoimalaitos.[209] Vähäkallio suunnitteli

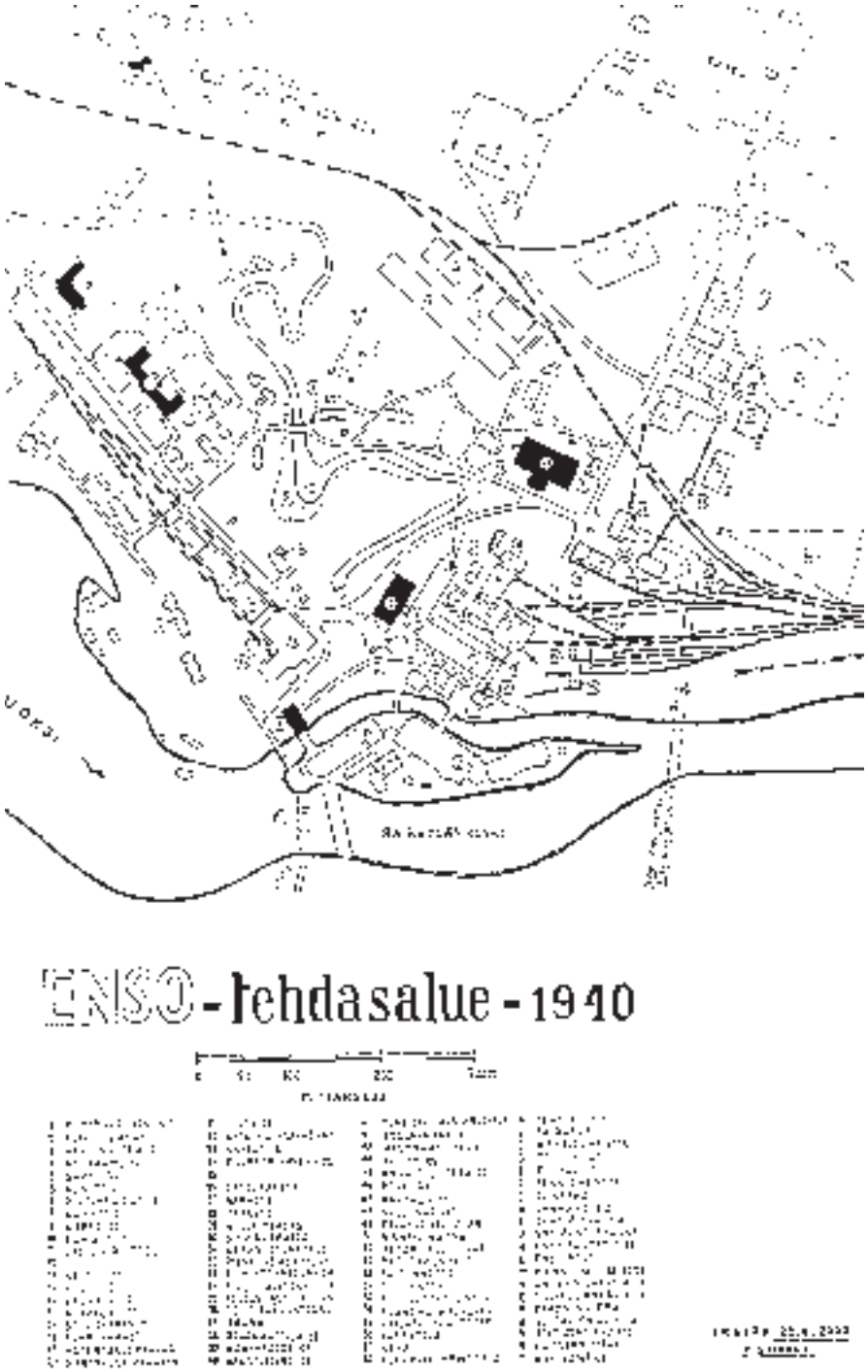

471

468. Enson 1937 valmistunut klooritehdas. Enso-Gutzeit 1992, 352.
469. Enson klooritehtaan kennosali. Enso-Gutzeit 1992, 352.
470. Enson selluvaraston pääty, luonnos 1936. SRM.
471. Enson tehdasalue vuonna 1940. Vähäkallion suunnittelemat rakennukset mustattu. Kartan piirtänyt maanmittausteknikko Paavo Suikkari 2000.

1936 sulfaattitehtaan laajennuksen. Keittämöä jatkettiin itään, uusi voimalaitos ja kuivaamo liittyivät keittämöön. Vähäkallion toimistossa piirrettyjä pienempiä tuotantorakennuksia alueelle olivat konehuone nostolaitteille, varasto (1936) ja tärpättisäiliökentän mittaushuone (1937)[210] sekä tehtaan säilynyt varastorakennus (1937).[211] Yleiskuvassa laajennuksesta näkyy myös betonista liukuvalettu glaubersuolatorni (1937). Elegantin maamerkin huippu muistuttaa laivan komentosiltaa, funktionalistien suosikkimotiivia. Voi olettaa Vähäkallion toimiston osallistuneen tornin muotoiluun.

Tehtaan laajennuksen ja voimalaitoksen arkkitehtuuri muistuttaa Kaukopäätä: muureja rytmittävät umpinaiset osuudet ja standardikokoisista ruuduista koostetut ikkunat, porrashuoneen ikkuna vahvasti kehystettynä. Saman ikkunakoon toistosta ja punatiilimuureista sekä volyymien korkeusvaihtelusta seurasi komea rakennussarja. Nykyään ovat 1930-luvun laajennuksesta selkeästi näkyvissä voima-asema (konttorina) ja kamyrkonesali (konekorjaamona ja varastona). Osa Vähäkallion rakennuksista kuten miksari ja soodakattila on purettu.1930-luvun jälkeen seuraava laajennuskausi oli 1950-luvulla, jolloin mm. valmistui selluloosatehtaan pohjoispuolelle paperitehdas arkkitehtina Alvar Aalto. Uudistukset ja laajennukset jatkuivat 1970-90-luvuilla.[212]

Tehdasalueen pääkonttori valmistui Karl Lindahlin ja Valter Thomén 1903 suunnitteleman kansallisromanttisen konttoritalon viereen 1937. Sen hahmosta luonnosteltiin vaihtoehtoja, joissa tutkittiin funktionalismin suosikkiaiheita: pelkistettyjen volyymien liittymistä toisiinsa, nauhaikkunoita ja pyöreää muotoa. Yhdessä liittyy kolmikerroksisen suoran volyymin toiseen päähän torni, toiseen autotallisiipi. Toisessa on kolmikerroksisen suoran osan sisäänkäynti ja porrashuone kehystetty ja se päätyy kaksikerroksiseen kaarevaan, nauhaikkunalliseen osaan.[213] Toteutusta muistuttavassa, maaliskuussa 1937 päivätyssä ja pohjaltaan L:n muotoisessa vaihtoehdossa kaksikerroksinen jyrkkäkattoinen osa kohtaa kulmittain kolmikerroksisen siiven. Siitä ulkonee pyöreä, nauhaikkunoita käsittävä erkkeri, joka huipentuu komentosiltamaiseen terassiin;[214] sama motiivi näkyy lähellä glaubersuolasiilossa. Seinät rapattiin ja pääsisäänkäyntiä korostettiin kivikehyksellä, portaikolla ja katoksella. Sisätilat ovat valoisia, käytävien päätyessä ikkunaseiniin. Talo on säilynyt pitkälti autenttisessa asussa.

Vähäkallio suunnitteli konttorin Enso-Gutzeitin Pankakosken tehtaille 1930-luvun puolivälissä. Sen noppamainen hahmo ja kaareutuva telttakatto muistuttivat Vähäkallion varhaisten pankkitalojen tyylistä, seinät ovat rapatut ja ikkunat kapeita ja korkeita. Rakennusta on laajennettu ja sisätiloja muutettu.[215]

472

473

472. Enson sulfiittitehtaan valkaisuosasto. Valokuva AN.
473. Nykyään konttorina toimiva höyryvoimalaitos Enso-Gutzeitin Kotkan tehtaiden alueella. Valokuva AN.

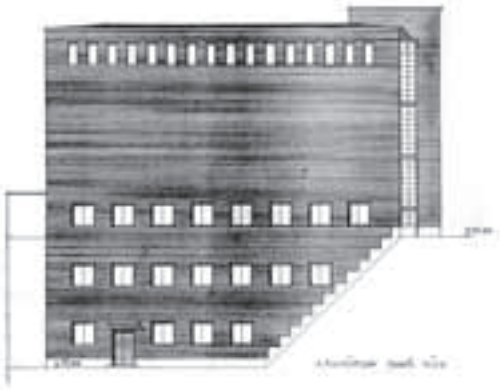

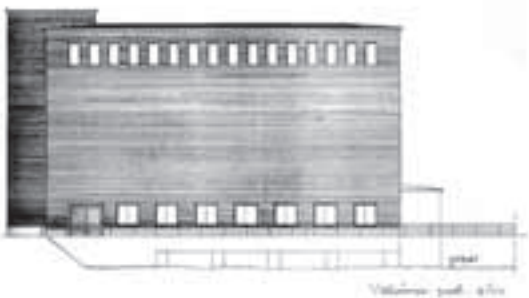

474

475

476

477

474. Enson Räikkölänkosken pumppuasema, suunnitelma 1936. SRM.
475. Enso-Gutzeit Oy:n Kotkan tehtaat 1930-luvun lopulla. Enso-Gutzeit 1992, 324.
476. Selluloosatehtaan laajennus ja voima-asema Enso-Gutzeitin Kotkan tehtaille, suunnitelma 1936. SRM.
477. Kartta Enso-Gutzeitin tehdasalueesta Kotkassa. Karttaa on käsitelty ja Vähäkallion rakennukset on mustattu. Enso Oy rakenuskannan inventointi 1997, 12.
478. Luonnos Enso-Gutzeitin Kotkan tehtaiden uudeksi hallintorakennukseksi 1937. SRM.
479. Enso Gutzeitin Kotkan uuden hallintorakennuksen porrashuone. Valokuva AN 1998.
480. Enso-Gutzeitin Kotkan konttori (1937), taustalla vanha konttorirakennus (Lindahl & Thomé 1903). Valokuva AN 1998.

Kuitu Oy 1937-38

Tekokuituja valmistavan laitoksen rakentamista suunniteltiin Suomessa jo 1920-luvun puolivälissä, mutta tehdas perustettiin vasta 1936.[216] Se päätettiin sijoittaa Vuoksenlaakson teollisuusalueelle Jääskeen (nykynimeltään Lesogorsk), jossa oli raaka-ainetta ja sähköenergiaa. Siellä oli myös naistyövoimaa, jota oli uhannut työttömyys.[217] Uuden yrityksen, Kuitu Oy:n osakekannasta omisti kolmanneksen Enso-Gutzeit Oy. Muina osakkaina oli tekstiiliteollisuutta, valmisteita myyvää kauppiaskuntaa ja kuluttajaväestöä.

Tehdas suunniteltiin kolmea päätuotetta varten pääraaka-aineena valkaistu sulfiittiselluloosa. Siitä saatiin viskoosikuitua sellofaanikelmun, tekovillan eli sillan ja tekosilkin eli säterin valmistukseen – nimitykset silla, säteri ja kelmu löydettiin Suomen Kuvalehden järjestämällä yleisökilpailulla. Prosessin tarvitsema selluloosa tuotiin Kaukaan ja Enson sulfiittitehtailta, natronlipeä Enson klooritehtaalta ja rikkihiili valmistettiin tehtaalla.[218] Tehdas suunniteltiin ja rakennettiin ripeästi. Antero Pernaja signeerasi luonnokset,[219] avustajana toimi teekkari Veikko Malmio.[220] Vähäkallion toimistossa piirrettiin ilmeisesti vain julkisivut. Konstruktöörinä toimi DI Lars Nyrop ja urakoitsijana Rakennus Oy Cyklop. Tekniseen suunnitteluun saatiin asiantuntija-apua Sveitsistä ja Ruotsista.[221] Rakennustyöt aloitettiin lokakuussa 1937. Kalvopaperiosasto käynnistyi ja tekovillaosasto valmistui syksyllä 1938. Ensimmäinen tekosilkkikone käynnistyi tammikuussa 1939. Sähkövoima saatiin Rouhialan voimalaitoksesta. Tehtaalta vei oma junaraide Kiviojan pysäkille.[222]

Tehdasrakennus jakaantui kahteen osaan: kolmikerroksinen osa käsitti viskoosin valmistukseen kuuluvat osat ja kaksikerroksinen, pohjaltaan lähes neliömäinen kehräämörakennus käsitti silla- ja säterikehräämöt, tekstiiliosaston ja konttorin. Voimalaitos, rikkihiilitehdas, korjauspaja ja tarvikevasto, muuntaja ja vedenpuhdistuslaitos olivat erillisiä rakennuksia.[223] Kehräämön ja viskoosiosaston tasoerosta päätellen hyödynnettiin painovoimaa. Tehtaan kokonaistilavuus oli 140 000 m^3. Rakennukset oli suunniteltu siten, että tuotanto olisi helposti kaksinkertaistettavissa.

Kehruu- ja viskoosirakennuksissa toistuvat rappaamattomat tiilipinnat ja suuret ikkunat. Varsinkin kehräämö muistuttaa tasakattoineen ja suurine ikkunapintoineen voimakkaasti amerikkalaisia ns. päivänvalotehtaita. Sen sisätiloille antavat luonnetta viistetyt palkit, kosntruktiivisena mutta myös esteettisenä ratkaisuina. Pelkistyneisyydessään se vaikuttaa moderneimmalta Vähäkallion toimistossa piirretyistä teollisuuslaitoksista.

Vuonna 1939 tehtaalla työskenteli 500 työntekijää ja tuontantomäärät vuorokaudessa olivat 1200 kiloa säteriä, 1500 kiloa sillaa ja 1000 kiloa kelmua.[224] Silla ja säteri jäivät kotimaahan, kelmusta myytiin 80% ulko-

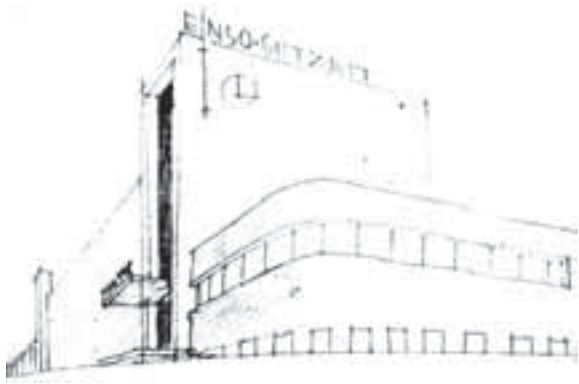

478

479

480

maille.[225] Tehdas ehti toimia vain vuoden ennen sotaa. Talvisodan aikana tehdasta pommitettiin ja se keskeytti sodan lopulla tuotantonsa.[226] Kesällä 1944 tehdas luovutettiin kaikkine laitteineen Neuvostoliitolle. Työntekijöistä suuri osa siirtyi Valkeakoskelle perustetun Säteri Oy:n palvelukseen.[227] Tehdasrakennukset ovat edelleen olemassa ja toiminnassa mutta huonossa kunnossa.[228] (Kuitu Oy:n asuntoluetta luonnehditaan luvussa 3.14.)

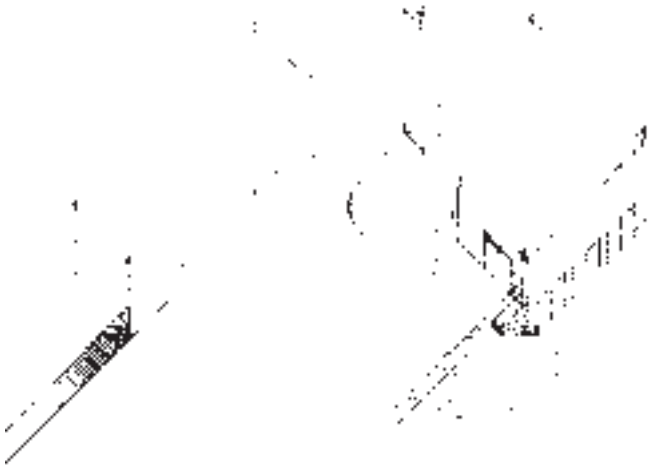

481

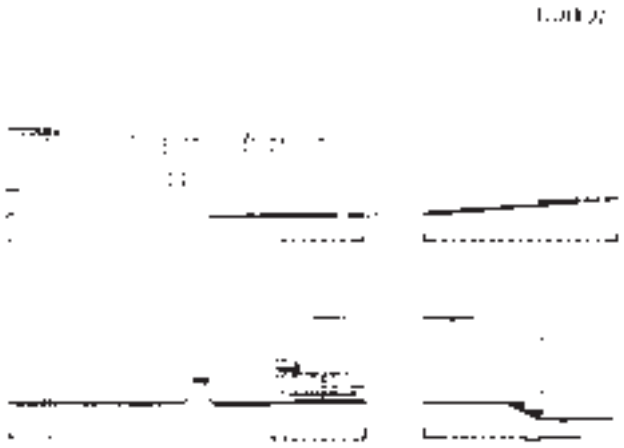

482

484

483

485

Alkon pääkonttori ja keskusvarasto Helsingissä 1937-40

Lauttasaaren sillan luona Helsingissä levittäytyy voimakkaana punatiilisenä maamerkkinä Alkon pääkonttori-, tehdas ja varastorakennus. Sitä kutsutaan seuraavassa lyhyyden vuoksi Salmisaarentaloksi.[229] Kokonaisuus valmistui Helsingin Salmisaareen 1940 tuloksena arkkitehtuurikilpailusta. Se on yhtä aikaa moderni, ”kerralla suunniteltu” teollisuusrakennus ja valtiollisen yrityksen pääkonttori. Oppia Alkoon haettiin suunnitteluvaiheessa Tanskasta, Ruotsista ja ennen muuta Norjasta. Valmistuttuaan rakennus oli esikuviaan nykyaikaisempi. Rakennuksen arkkitehtuurissa näkyvät sekä tehtaan tuotantoprosessi että valtiollisen yrityksen edustavuusvaatimukset. Sosiaalinen näkökulma on paljastava: pääkonttorin johtoporras, konttori- ja laboratoriohenkilökunta ja tehtaan työläiset toimivat samassa rakennuksessa, mutta erilaisten näkyvien ja näkymättömien raja-aitojen erottamina.

Alkoholimonopolit ovat pohjoismainen ilmiö ja Alkoa suunniteltaessa tehtiin opintomatkoja Pohjoismaihin. Alkon Salmisaaren laitoksiin siirtyi P.E. Blomstedtin opintomatkan ja kilpailua ennakoivan esisuunnitelman kautta piirteitä norjalaisista Vin- och Spritmonopoletin laitoksista Oslossa.

Alkon arkkitehdit

Suomen Valtion Alkoholimonopoli, 1932 perustettu Oy Alkoholiliike Ab työllisti toimintansa voimakkaina vuosikymmeninä eturivin arkkitehteja kuten Pauli Blomstedtia, Erkki Huttusta, Väinö Vähäkalliota ja Einari Teräsvirtaa. Alko on ollut kunnianhimoinen ja arkkitehtuurin arvon tunnustava rakennuttaja.[230] Kokeileva ja avantgardistinen Pauli Blomstedt toimi vuodesta 1933 lähtien Alkon arkkitehtina sisustaen näyttävän modernisti Helsingin Siltasaareen Alkon Kansanravintolan 1933 ja yhtiön Eteläesplanadilla sijainneen myymälä- ja hallintorakennuksen 1934.[231] Alko oli pääosakkaana maan komeimmissa uusissa hotelleissa: Pohjanhovissa Rovaniemellä ja Aulangossa Hämeenlinnassa.[232] P. E. Blomstedt piirsi Pohjanhovin, hänen leskensä Märta Blomstedt suunnitteli Aulangon hotellin yhdessä Matti Lampenin kanssa.[233] P. E. Blomstedt oli Elina Standertskiöldin mukaan erittäin kiinnostunut rationalismista sekä Henry Fordin ja Winslow Taylorin ajatuksista ja valmisteli tältä pohjalta Alkoholiliikkeen rakennuksesta järjestettyä kilpailua.[234]

Alkoholiliikkeen tehtaita Rajamäelle suunnitteli 1930-luvulla SOK:n arkkitehti, ”puhdasverinen funktionalisti” Erkki Huttunen,[235] jonka käsialaa on myös 1930-luvun puolivälissä valmistunut perunaviinatehdas

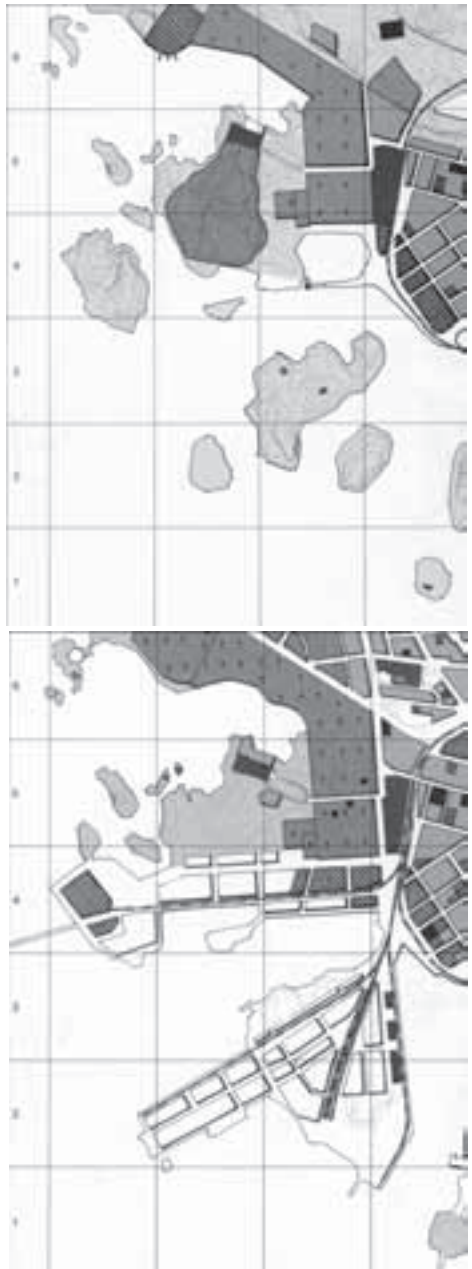

486

481. Kuitu Oy:n tehtaan porttirakennus, aksonometria. SRM.
482. Kuitu Oy:n viskoosrakennuksen fasadeja, Antero Pernajan luonnos 1937. SRM.
483. Kuitu Oy kehruurakennuksen fasadeja 1: 200, Antero Pernajan luonnos 1937 SRM.
484. Kuitu Oy:n tehdas- ja asuntoalue, Antero Pernajan luonnos 1937. Asuntoalue rannan tuntumassa, tien toisella puolen tehdas laajennusvaroineen. SRM.
485. Kuitu OY:n tuotantolaitokset, vasemmalla viskoosi- ja oikealla kehruurakennus. Enso-Gutzeit 1992, 356.
486. Salmisaari ympäristöineen vuonna 1900 ja 1940. Helsingin rakentumisen vaiheet 1980, 35, 40.

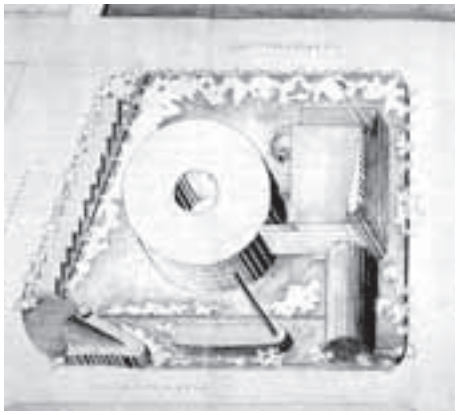

487

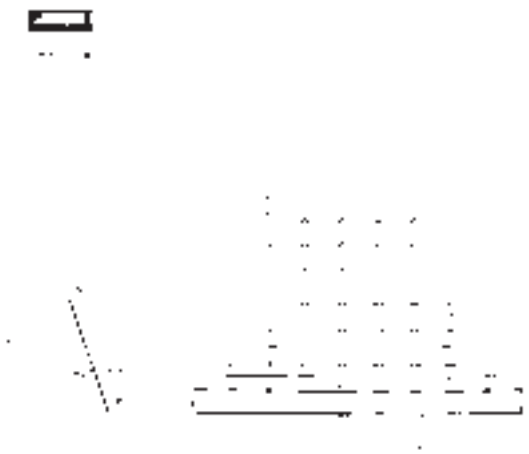

488

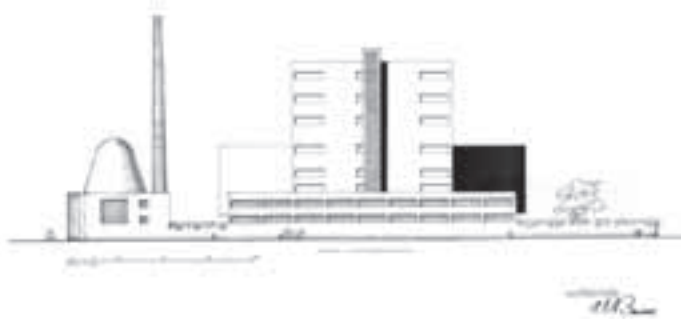

489

487. P. E. Blomstedtin ensimmäisiä luonnoksia Alkon tehtaaksi ja keskusvarastoksi, aksonometria. SRM.
488. P. E. Blomstedtin esisuunnitelma Alkon kilpailua varten 1935, leikkaus. SRM.
489. P. E. Blomstedtin esisuunnitelma Alkon kilpailua varten 1935, Lauttasaaren suuntainen julkisivu. SRM.

Ensossa.[236] Rajamäen tehtaita laajensi sittemmin Einari Teräsvirta, samoin kuin Alkon aluetta Salmisaaressa 1970-luvulla.[237] Väinö Vähäkallio valikoitui Alkon arkkitehdiksi suunnittelukilpailun voittajana.

Arkkitehtuurikilpailu teollisuuslaitoksesta

Teollisuuslaitos on edelleen poikkeuksellinen suomalaisen arkkitehtuurikilpailun aiheena.[238] Kilpailun järjestäminen Alkon laitoksista kuvasi uuden valtiollisen yrityksen statusta ja laitosten saamaa kaupunkikuvallista asemaa.

Kieltolain loputtua julkaistiin väkijuomalaki helmikuussa 1932.[239] Uusi valtiollinen yritys, Oy Alkoholiliike Ab, toimi 1930-luvun alussa hajallaan eri puolella Helsinkiä, mutta päätti keskittää tuotantotilansa. Esityksen uusien laitosten rakentamisesta teki Alkon teollisuusjaoston johtaja Hubert Ingman jo 1932. Sijaintivaihtoehdoista puntaroitiin Hangon satamakaupunkia ja Helsingissä Katajanokkaa, Munkkisaarta tai Sörnäistä. Päädyttiin kuitenkin ostamaan 1934 tontti Helsingin Salmisaaresta[240] teollisuudelle kaavoitetulta alueelta. Vuonna 1934 suunniteltiin rautatieyhteys tontille ja 1935 avattiin Lauttasaaren silta.[241] Tehdas- ja keskusvarastorakennuksen sai luonnosteltavakseen P.E.Blomstedt, joka oli jo toiminut Alkon suunnittelijana; hän laati Alkosta kaksi sarjaa luonnoksia.[242]

Alkolaiset tekivät useita tutustumismatkoja moderneihin laitoksiin kaavaillessaan uudisrakennusta: vuonna 1932 käytiin Göteborgissa Vin & Spritcentralenin pullotus- ja varastorakennuksessa, Reimersholmenin tehtailla Tukholmassa ja tutustumassa Haslen rakenteilla oleviin laitoksiin Oslossa. Alkon johtajat tekivät myös pidemmän matkan Pohjoismaihin, Englantiin, Skotlantiin ja Ranskaan.[243]

Huhtikuussa 1935 P.E. Blomstedt matkusti tuotannosta vastaavien ja Alkon rakennusinsinöörin kanssa Skandinaviaan tutustuakseen juomateollisuuteen ja varastolaitoksiin.[244] Suurimman vaikutuksen Blomstedtiin tekivät Oslossa Haslen uusi teollisuuslaitos Vin- och Spritmonopolet (Otto V. Juell ja Otto L. Scheen 1930-33).[245] Haslessa tuotantoprosessi oli järjestetty kompakteihin volyymeihin: tuotantoprosessissa pyrittiin horisontaalisen ja vertikaalisen liikenteen yhdistämiseen, jotta saataisiin mahdollisimman nopeat ja lyhyet kulkutiet rakennuksen läpi.[246] Haslen laitosten vaikutus näkyy Blomstedtin luonnossarjan kehityksessä: painotuksen muutoksessa ulkoarkkitehtuurista prosessiin ja ekspressiivisen arkkitehtuurin rationalisoitumisessa.[247]

Huhtikuussa 1935 Blomstedt teki Alkosta 13 piirustusta käsittävän pääpiirustussarjan.[248] Tehtiinkö sarja kilpailuohjelmaa ja siihen liittyvää tuomarintehtävää varten vai oliko Blomstedt ehdolla suunnittelijaksi?

490

On epäselvää, koska kilpailua alettiin valmistella.[249] Arkkitehti-lehdessä 1934 todettiin käynnissä olevat neuvottelut Salmisaaren luoteiskorttelin ostamisesta Alko-yhtiölle ja todettiin: *Ajateltaessa niitä suurenmoisia varastorakennuksia, joita Ruotsissa ja Norjassa sikäläiset alkoholiyhtiöt ovat rakentaneet, tuntuu kuin tuollainen laitos olisi sopiva tehtävä yleisen kilpailun avulla ratkaistavaksi*.[250] Ensimmäinen maininta arkkitehtuurikilpailun järjestämisestä on kesäkuun lopulta 1935[251] ja kilpailu laitoksista julistettiin syyskuussa 1935. Blomstedtin piirustussarja oli esillä Arkkitehtiliitossa kilpailun ajan.[252] Blomstedt kuului alunperin juryyn, mutta kuoli kesken kilpailun.[253]

490. Alkon Salmisaarentalon tehdas ja tehtaan konttori Itämerenkadun suunnalta, matala osa varastoa. Valokuva Roos 1940, SRM.

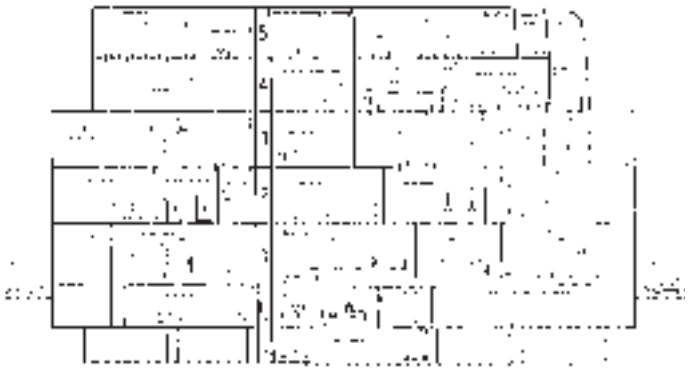

491

492

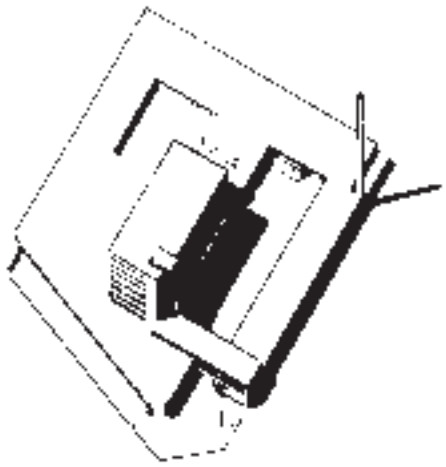

493

491. Kaavio tuotantoprosessista Haslen tehtaassa. Vintempel og arbeidsplass 1995, kuva 13.
492. Alkon kilpailu, Vähäkallion ja Englundin ehdotus ”Arpanappula” 1936, jaettu ensimmäinen palkinto, aksonometria. SRM.
493. Alkon tehdas ja keskusvarasto, Vähäkallion toisen kilpailuvaiheen ehdotus 1937. Altia.

Alkon kilpailuohjelmassa kuvailtiin liikenteen jakautuvan laitoksesta tulevaan ja siellä säilytettävään tavaraan, laitoksesta lähtevään tavaraan sekä muuhun liikenteeseen ja kuormaussiltoihin. Huoneohjelmaan kuuluivat keskusvarasto, tehdas, konttori, työläisten tilat, lämpökeskus ja asunnot.[254] Pääkonttori lisättiin kokonaisuuteen vasta rakentamisvaiheessa. Arkkitehdit pantiin kilpailussa siten ratkomaan tuotantolaitoksen tilaohjelmaa, ei prosessien mutta tavara- ja henkilöliikenteen, kannalta.

Kilpailu oli yleinen, mutta siihen kutsuttiin maan huomattavimmat teollisuusarkkitehdit: Alvar Aalto, Erkki Huttunen, Bertel Liljequist ja Väinö Vähäkallio. Eliel Saariselta tilattiin kilpailun ulkopuolella erillinen suunnitelma, josta hän sai palkkion.[255]

Kilpailuaika päättyi maaliskuun puolivälissä 1936. Ehdotuksia, mukaanluettuna erikseen kutsutun Eliel Saarisen, jätettiin kaikkiaan 16.[256] Ensimmäinen ja kolmas palkinto jaettiin Väinö Vähäkalliolle. Toisen palkinnon ja yhden kolmesta lunastuksesta sai Erkki Huttunen. Kahdesta muusta lunastuksesta toisen sai Alvar Aalto ja toisen Jorma Järvi. Vähäkalliolla oli ensimmäisessä palkinnossa avustajana Dag Englund, joka teki veljineen myös oman ehdotuksen ja kolmannessa Olli Saijonmaa.[257]

Kilpailun tasaväkisen tuloksen tähden Vähäkalliolta ja Huttuselta pyydettiin uudet ehdotukset korostaen, ettei kyseessä ollut varsinainen arkkitehtuurikilpailu.[258] Alkoholiliike ottaisi toteutuksensa pohjaksi ne luonnospiirustukset, jotka katsoisi soveliaimmiksi.[259] Eväinä jatkokierrokseen Vähäkallio ja Huttunen saivat juryn pöytäkirjan ja muokatun kilpailuohjelman.[260] Tuomarointi oli kuitenkin normaalin kilpailun kaltainen. Tämän toisen vaiheen ”voitti” Vähäkallio. Suunnittelusopimus Vähäkallion kanssa tehtiin helmikuussa 1937.[261]

Palkintojenjakotilaisuudessa oli ilmassa skandaalitunnelmia: monet paikalla olleet kokivat, että voittaneen ehdotuksen pienoismalliin oli siirtynyt Huttusen aiemman ehdotuksen piirteitä.[262] Osa niistä vaikuttaakin ilmeisiltä: kaupungin suunnalta näkyi Huttusen ehdotuksesta siirtynyt laaja pyöreä muoto sekä konttoriosan yhteys sillan välityksellä muuhun volyymiin. Myös tuotantotorni oli kääntynyt toisin päin. Kilpailun vaiheita tutkinut ja ehdotuksia vertaillut Janne Prokkola huomauttaa, että Huttusenkin ehdotus oli muuttunut ja siitä on löydettävissä ”vähäkalliomaisia” piirteitä.[263]

Juryyn kuuluneiden mukaan ratkaisu ehdotusten välillä tapahtui pistelaskun perusteella, joissa toiminnalliset erot osoittautuivat merkitseviksi. Niistä oleellisin koski tavaraliikenteen järjestelyä, joka Huttusella hoidettiin vertikaalisti kalliiden tavarahissien avulla. Vähäkallio oli tutustunut uuteen siirtomenetelmään, trukkeihin ja soveltanut trukkiluiskia. Ne osottautuivat kuitenkin käytössä liian jyrkiksi ja jouduttiin sittenkin turvautumaan hisseihin.[264] Vähäkallion ehdotuksen layoutia pidettiin koko-

naisuudessaan sujuvampana. Ulkoisista yhdenmukaisuuksista huolimatta ehdotusten toimintamallit olivat erilaiset. Rakennuksen toimivuus oli kilpailutuloksen kannalta oleellinen. Todettiin myös, että Vähäkallio oli voittanut ensimmäisen kierroksen.[265] Kilpailun ammattipiireissä herättämä kohu ehkä sai Vähäkallion ehdottamaan Huttuselle yhteisen toimiston perustamisesta, minkä Huttunen kuitenkin torjui.[266]

Suunnittelun työnjako

Vähäkallio piirsi Alkon kilpailun ensi vaiheeseen kolme luonnosta alaistensa työstettäviksi. Ne olivat paperilappusia, joissa toiminnat oli hahmoteltu kerroksittain päällekkäin.[267] Ensimmäistä ehdotusta, jonka Vähäkallio ”hylkäsi”, jatkoi Saijonmaa, ”parannettua painosta” työsti Dag Englund ja kolmatta, Vähäkallion parhaana pitämää, työsti Pernaja.[268] Englundin kehittelemä ehdotus nimimerkillä ”arpanappula” sai ensimmäisen ja Saijonmaan nimimerkillä ”kk” kolmannen palkinnon. Pernajan työstämä ”voimalaitos” jäi palkinnotta.[269] Hän kantoi kuitenkin päävastuun toteutuksesta ja valvoi kaikkien kilpailuehdotusten työstämistä. Nils-Henrik Sandell, Pernajan myöhempi yhtiökumppani on kertonut Pernajan katkerista tunteista maininnoitta jättämisestä.[270]

Toteutuksessa mainitaan Vähäkallion ”apulaisena” Antero Pernaja ja ”toisena apulaisena” Olli Saijonmaa.[271] Kenen arkkitehtuuria lopputulos on? Onko Vähäkalliolta tullut rationaalinen tilajärjestely, Pernajalta rakennuksen suvereeni hahmo, Saijonmaalta puolestaan merenpuoleisen julkisivun ”lasikaappi”?[272] Hienotunteinen Pernaja ei Sandellin mukaan puhunut myöhemminkään roolijaosta Alkon työssä. Varsinaisen ratkaisun teki yleensä Pernajan mukaan Vähäkallio, mutta eräänlaisena käänteisenä todistuksena Sandell pitää Alkon kohdalla sitä, ettei Pernaja koskaan puhunut Vähäkallion osuudesta hankkeessa.[273] Pernajan on sanottu pitäneen Alkoa yhtenä suurimmista töistään.[274] Eri suunnittelijoiden osuutta lopputulokseen voi jälkikäteen vain arvailla.

Rakentaminen aloitettiin kesäkuussa 1937 louhinta- ja pohjatöillä. Harjannostajaisia vietettiin helmikuussa1939.[275] Helmikuussa 1938 päätettiin rakentaa myös pääkonttori tehdas- ja varastorakennuksen yhteyteen.[276] Pääkonttori muutti valmiiseen rakennukseen maaliskuussa 1940.[277]

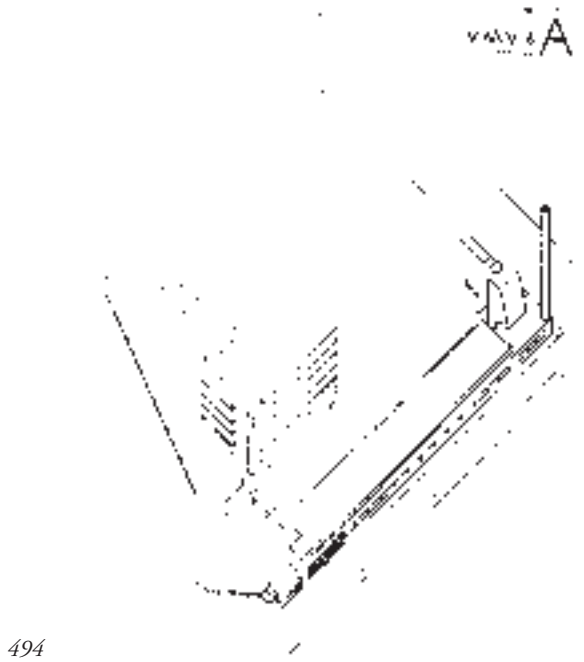

494

495

494. Erkki Huttusen, P. Saareman ja Eero Jokilehdon ehdotus ”V.M-V.6”, jaettu ensimmäinen palkinto, aksonometria. SRM.
495. Erkki Huttusen toisen kilpailuvaiheen ehdotus, aksonometria 1937. Altia.

496

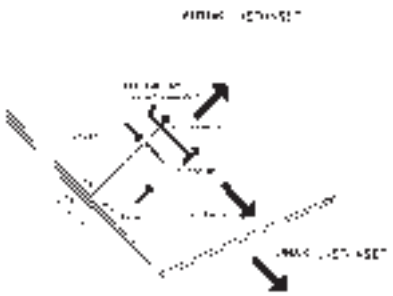

497

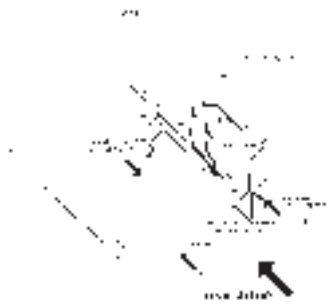

498

Rakennuksen toiminnallinen jäsennys

Salmisaarentalon kauas näkyvä, yhdeksän (alunperin kahdeksan) kerrosta korkea tehdasosa sisälsi alkoholintuotannon pystysuuntaisen, painovoimaisen prosessin. Toiminnallisesti se käsitti valmistusosaston, kypsytyksen, suodatuksen ja pullottamon. Raaka-aineet nostettiin hissillä tai pumpaten ylös valmistusprosessin alkupisteeseen, josta ne vaihe vaiheelta siirtyivät alaspäin – nesteet suoraan välipohjien läpi siten, että 2. kerroksessa pullotettiin. Kahdeksannessa kerroksessa oli laboratorio. Pullotus, pakkaus ja varastointi sijoittuvat matalaan, tehdasta reunustavaan volyymiin.[278]

Kilpailun jälkeen lisätty pääkonttori asettui lähes erillisenä volyyminä keskusvaraston päälle. Pääkonttori avautui meren suuntaan ja sen liikenne tuli lännestä ja pohjoisesta. Laitoksen muu liikenne sisäpihoille johdettiin porttirakennuksen kautta. Pihoja oli kolme: Itämerenkadun puoleinen raidepiha, sisäpiha pullojen vastaanottoon ja etupiha autojen kuormaukseen. Rajamäeltä tuotiin junalla lähinnä spriitä ja tisleitä.[279] Satama sijaitsi tontin luoteisnurkassa, laivoilla tuotiin ulkomaisia viinejä.

Tehdas ja varastot toteutettiin teollisuustiloissa suosittuna betonisena sienipilarirakenteena. Pääkonttorin ja tehtaan konttorin välipohjissa käytettiin palkkirakenteisia kaksilaattaisia rautabetoniholveja.[280] Alkon konstruktöörinä toimi insinööritoimisto Muoniovaara.[281] Korkeissa ulkoseinissä ja osin matalissakin oli rakenteena siporexilla eristetty rautabetoni verhoiltuna ulkopinnaltaan Paloheimon julkisivutiilillä. Matalien ulkoseinien rakenteena oli osittain kaksinkertainen tiiliseinä.[282] Alkon kompleksi oli valmistuessaan runkosyvyydeltään ja tilavuudeltaan, 275 000 m^3, Suomen suurin. Kerrosneliöitä oli Alkossa 65 000 m^2 kun Haslen laitoksessa oli 48 000 m^2. Työntekijöitä koko laitoksessa oli enimmillään 650.[283]

499

Alkon arkkitehtuuri

Teollisen prosessin ottaminen muodonannon lähtökohdaksi oli Alkon Salmisaarentalossa uutta. Rakennuksen toiminnallinen jäsentely näkyy volyymeissä ja julkisivuissa etenkin Itämerenkadun puolella. Matalassa varasto-osassa julkisivun ikkunanauha ja betoninen sadekatos alleviivaavat linjoillaan julkisivun kaarta. Korkeassa tehdasosassa horisontaaliset ikkunat murtavat rakennuksen merenpuoleisen nurkan, tuoden läpinäkyvyyttä ja porrashuone näytetään lasiseinällä. Tehtaassa ja varasto-osassa korostuvat vaakalinjat. Ajotien ylittävä kaksikerroksinen konttori on osoitettu kapeiden pystyjen ikkunoiden rivillä, joka päätyy umpinaiseen muuriin. Salmisaarentalo on ambivalentti suhteessaan ympäristöön: tehdasalueen sisäänkäynnin lähellä kaarevat muodot vetävät puoleensa, tuotantoalueelle tarjotaan ulkoa näkymiä ja rakennuksesta aukeaa ulos paljon ikkunoita. Läheltä katsottuna rakennus on korkea ja huokuu arvovaltaa.

Tehtaan konttorin ja tavaraliikenteen puoli muodostaa rakennuksen pääjulkisivun. ”Yksityisemmälle” meren puolelle näkyy kolme erikorkuista volyymiä: korkea tehdasosa vaakakorosteisine ikkunoineen, nelikerroksinen volyymi, jonka alaosa toimii varastotilana ja pääkonttori yläkerroksissa. Laajat muuripinnat korostuvat tumman poltetun savitiilen ja tiilenvärisen saumauksen kautta. Tehdasalueen pyöreä sisäänkäyntiportti on päällystetty vihreällä klinkkerillä.[284] Tehtaan konttorin fasadissa Itämerenkadun varrella näkyy kolme modernia symbolia: yrityksen logo katolla, kello ja lipputanko. Porrashuonetta kehystävät neonputket ja logo hohtivat iltaisin mainoksena, samaan tapaan kuin Kino-Palatsi-suunnitelmassa (1930) ja OTK:n pääkonttorissa (1933).[285]

Erityisleiman arkkitehtuurille antaa pääkonttorin edustavuus ja monumentaalisuus: pääkonttorin seinässä on Gunnar Finnen reliefi ja johtoportaan ikkunat on kehystetty graniittikauluksin. Arkkitehtuurimuotojen hierarkialla ilmaistaan tuotantotilojen, tehtaan konttorin ja pääkonttorin erilaisuus: tuotannon avoimesta näyttämisestä tehtaan konttorin kontrolloidumpaan ja pääkonttorin monumentalisoituun ilmeeseen. Materiaalinkäsittelyn erot kuten tehdasosassa teräs- ja konttoreissa puuikkunat hierarkisoivat julkisivuja. Osa materiaalieroista on tarkoituksellisen huomaamattomia ts. halvennuksia kuten graniittisokkelin vaihtelevat hakkauskäsittelyt.[286]

Mikä on Alkon arkkitehtuurin suhde samanaikaiseen teollisuusarkkitehtuuriin? Ruotsissa Kooperativa Förbundetin 1930-luvun arkkitehtuuriin haettiin vaikutteita Bauhausilta, erityisesti Walter Gropiukselta.[287] Erkki Huttusen ”valkoiset” teollisuusrakennukset SOK:lle[288] ovat varsin samanhenkisiä KF:n kanssa. Funkistyyli ”samanarvoisti” niissä rakennuksen kaikki osat. Alkon funktioiden hierarkisointi ja osittainen monumentalisointi poikkeaa funktionalismin ”samanarvoistamis”-ajatuksista.

500

496. Salmisaarentalon henkilöliikennekaavio ja rakennusosat. Kaavio Janne Prokkola. Salmisaarentalo 1999, 32.
497. Valmiiden tuotteiden varastointi ja kuljetus Salmisaarentalossa. Kaavio Janne Prokkola. Salmisaarentalo 1999, 42.
498. Prosessin kulku Salmisaarentalossa. Kaavio Janne Prokkola. Salmisaarentalo 1999, 40.
499. Alkon pääkonttori ja tehdas Salmisaaressa, näkymä Lauttasaaren suunnalta. Valokuva Roos 1940. SRM.
500. Alkon pääkonttorin julkisivu ja Gunnar Finnen reliefi. Valokuva Roos 1940 -luku. SRM.

501

Alkon laajat yhtenäiset tiilipinnat kontrastoivine pysty- ja vaakavolyymeineen muistuttavat Willem Dudokin arkkitehtuurista. Salmisaarentalon kaaret, sillat ja kuljettimet viittaavat jopa van Nellen hollantilaisiin tehtaisiin,[289] joiden vaikus heijastui moniin Alkon kilpailun ehdotuksiin, vaikkei van Nellen tehtaitten lasisuutta tavoiteltukaan. Sukulaisuutta Salmisaarentalon tiilenkäsittelyyn on toki myös Bertel Liljequistin Helsingin kaupungin teurastuslaitoksessa (1932) ja Gunnar Taucherin satamamakasiineissa (1938).

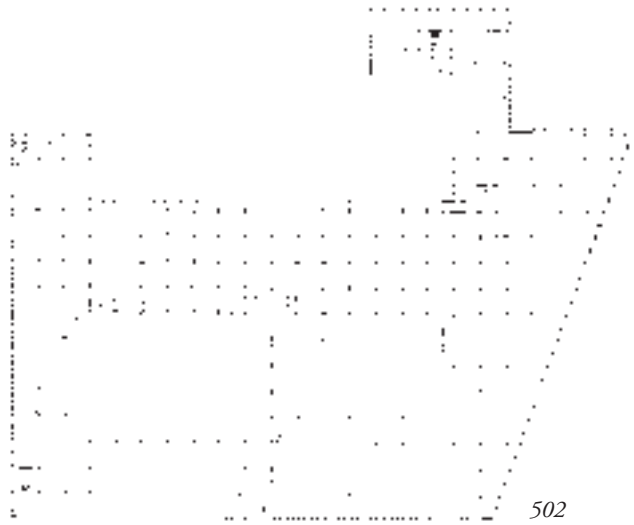

502

503

Työympäristöstä

Pääkonttorin väljät, valoisat käytävät päättyvät lasitettuihin porrashuoneisiin, ikkunalliseen oleskelutilaan tai lasiovin eristettyyn neuvottelutilaan. Johtajille varatun neljännen kerroksen edustavat sisustukset, kukin huone paneloituna erilaisella kotimaisella puulajilla, muodostavat Antero Pernajan suunnittelemia huonekaluja myöten johdonmukaisen sarjan.[290] Johtajien kattolyhdyllä varustettu ruokasali oli erillään muun konttoriväen ruokailutiloista. Kerros kerrokselta voidaan osoittaa, kuinka eristettyinä toisistaan hierarkkisesti eri portailla toimivat työntekijät työskentelivät. Tämä saattoi 1930-luvun ilmapiirissä tosin olla puolin ja toisin toivottavaakin. Pääkonttori ja tuotantotilat olivat liikenteellisesti toisistaan eristettyjä ja vasta laajennus 1956 toi yhteyksiä keskuskonttorista laboratoriotiloihin.[291]

Tehtaan työntekijöiden päivään kuului tiukka kontrolli ja rakennuksessa vallitsi ns. alkoholiraja.[292] Tehtaan työhön kuului melu, vetoisuus ja koneiden aiheuttama pakkotahtisuus. Työskentelytilat olivat kuitenkin varastoja lukuunottamatta melko valoisia ja porrashuoneet lasitettuja.[293] Sosiaalitilat rajoittuvat pesuhuoneisiin ja ruokalaan, mutta 1930-luvulla ei kaikissa kodeissa ollut juoksevaa vettä ja erillisiä ruokailutiloja pidettiin edistysaskeleena.[294] Vuonna 1946 tilattiin piirustukset pohjoissiiven kävelyparvekkeen muuttamisesta kattopuutarhaksi henkilökunnan virkistyskäyttöön, mutta suunnitelma jäi toteuttamatta.[295] Kilpailuvaiheessa esiintyneet asunnot putosivat toteutuksessa pois.[296] Alkoa pidettiin kuitenkin monessa suhteessa hyvänä työnantajana.[297]

505

506

504

501. Tammitynnyreitä kypsytysosaltolta. Valokuva Norjavirta 1956, STA.
502. Toisen kerroksen pohja, ylinnä tehtaan konttori. ARK 1941, 38.
503. Gunnar Taucher: Katajanokan makasiini, 1937. Valokuva Heinrich Iffland, Suomen teollisuuden arkkitehtuuria 1952, 92.
504. Pääkonttorin kolmannen kerroksen aula, katossa valoaukko seuraavaan kerrokseen. Valokuva Roos 1940, STA.
505. Pullottamo. Valokuva Norjavirta 1950-luku, STA.
506. Alkon tehdaskonttorin aula. Valokuva Roos, SRM.

Myöhemmät muutokset

Merkittävin rakennuksen muutos on ollut korkean keskiosan laajentaminen pituussuunnassa pohjoiseen 1956.[298] Tämän jälkeen rakennuksen ulkoasu ei ole oleellisesti muuttunut, mutta sisäosat ovat olleet jatkuvien muutosten kohteena. Vuonna 1965 järjestettiin Salmisaarentalon laajennuskilpailu, mutta sopivaa ratkaisua ei löytynyt. Itämerenkadun toiselle puolelle valmistui Einari Teräsvirran suunnittelema Itämeritalo 1970 ja lähelle Teräsvirran piirtämä varastorakennus 1978. Ne yhdistettiin Salmisaarentaloon tunnelilla.[299]

Varastointi ja pullotus toimivat rakennuksessa 1990-luvun puoliväliin asti. Pääkonttori on siirtymässä muualle ja tuotantotiloja korjataan uutta pysyvää käyttäjää, oikeuslaitosta varten (2004).[300] Rakennus on säilynyt verraten hyvin monestakin syystä: se oli pitkään joustava tuotantoprosessin muutoksille, se oli voittoon pyrkimättömän yrityksen hallussa ja sen käyttäjät olivat ylpeitä interiööreistään.[301] Salmisaarentalosta laadittiin 2001 rakennushistoriallinen selvitys asemakaavoituksen tueksi.[302] Tuotanto-osan muutostyöt 2003-04 vaikuttivat kuitenkin rakennuksen ulkoasuun tuntuvasti.[303]

507

508

Arkkitehdin uusi tehtävä

Haslen ja Alkon laitokset tarjosivat arkkitehdille uudenlaisen roolin teollisuussuunnittelijoina. Arkkitehti Otto V. Juell laati Haslen laitosten esisuunnitelman prosessi-insinöörien kanssa[304] ja palkkasi omasta aloitteestaan arkkitehti Otto L. Scheenin yhteistyökumppanikseen.[305] Juellilla oli suunnittelun päävastuu ja koordinointi kun Scheen vastasi muodonannosta[306] ja Juellin rooli vastasi insinöörin totunnaista roolia tuotantolaitosten suunnittelussa.

P.E. Blomstedt toi Haslen laitoksen peruskaavion Alkon kilpailun pohjaksi, joten kilpailijat pääsivät ratkomaan laitoksen järjestelyjä laajalla tasolla. Haslen pääteema näyttäytyy Salmisaarentalon hahmossa. Alkossa on kolme pihaa Haslen neljän sijasta ja kokonaisuus ryhmittyy vapaammin tontille.[307] Haslen symmetrinen muoto aiheuttikin toiminnallisia ongelmia[308] ja Alkossa tuotantoprosessi kulki tehokaammin.[309] Vähäkallio saattoi tuoda suunnitteluun kokemuksensa elintarviketeollisuudesta. Valmiina Alkon laitokset edustivat huipputeknologiaa. Niistä tuli esikuva, jota vaellettiin katsomaan Haslestakin käsin.[310]

Ruotsalainen teollisuussuunnittelija I. T. Bergen kuvaili suunnittelunsa tayloristisia tavoitteita: *Byggnaderna borde granskas som en del av det stora industriella maskineriet, vars många arbetare och redskaper fyller sina särskilda uppgifter och vars uppgift är att möjliggöra ett harmoniskt samarbete, med målsättningen för den största möjliga effektiviteten med minsta möjliga kostnader*.[311] Salmisaaressa ja Haslessa toteutuivat Frederic Winslow Taylorin esittämät ajatukset työn rationalisoimisesta.

510

511

509

507. Eri työntekijäryhmien alueita Salmisaarentalossa. Kaavio Janne Prokkola, Salmisaarentalo 1999, 47-49.
508. Pakkaamo uutena 1940-luvulla. Valokuva Roos, STA.
509. Portinvartijan koppi Alkon tehtaan konttorin edessä. Valokuva AN.
510. Salmisaarentalo, pääkonttorin käytävä. STA.
511. Salmisaarentalo, työväen ruokasali. Valokuva Roos 1940, STA.

512

513

512. Haslen tehtaat. Ilmakuva vuodelta 1933.
Vintempel og arbeidsplass 1995, kuva 1.
513. Alkon Salmisaarentalo 1960-luvulla. Valokuva Pietinen, STA.

Kolme vuosikymmentä teollisuuden arkkitehtina

1910- ja 20-lukujen korttelisuunnitelmat

Vähäkallion laatimasta neljästä tuotantokorttelin suunnitelmasta, Helsingin Rautasänkytehtaan 1916, Osuusliike Elannon1916-, Osuusliike Kyminmaan 1920 ja OTK:n 1926, mikään ei toteutunut kokonaisuudessaan.[312] Kaikissa tiilimuurit kiertävät korttelin sivuja jättäen sisälle pihan. Rakennusrungot ovat kapeita, katot korkeita ja taitteisia. Arkkitehtuuri on yhtenäistävää ja kätkee toimintojen moninaisuuden.[313] Rakennejärjestelmä perustuu betonirunkoon ja valoisat hallit mahdollistaviin pilaririvistöihin sekä tiileen julkisivuissa. OTK:n varastossa on sienipilarirakenne, rakennejärjestelmän varhainen toteutus Suomessa. Elannon keskusvarasto oli rakenteeltaan uusi muunneltavuudessaan, salliessaan ulkoseinien helpon purkamisen.

Nämä tehdasalueet olivat ulkopuolisen katseelle luoksepääsemättömiä, liikenne johdettiin sisään kortteliin. Kuormattiin suljetuilla pihoilla, jotka olivat hyvin valvottavissa ja joiden epäjärjestys ei päässyt näkymään ulkopuoliselle. Hevoset ja kärrytkin mahtuivat niillä kääntyilemään. Vaikka tätä arkkitehtuuria eivät jäsentäneet kuljettimet, on Vähäkallio tiedostanut liikenteen merkityksen tehtaissa, mitä kuvaa liikennemuotojen moninaisuus hänen illustraatioissaan Elannosta.

Korttelisuunnitelmien arkkitehtuuri kuuluu Lisa Brunnströmin rationalistiseksi kutsumaan (teollisuus)arkkitehtuurin suuntaukseen, jolle oli tunnusomaista runsaan päivänvalon mahdollistava muuripilarijärjestelmä ja vertikaaliset yhtenäistetyt julkisivut.[314] Esikuvia rakentamistavalle – tyyli tuntuu liian suppealta nimitykseltä – olivat saksalaisen Peter Behrensin suunnittelemat tehtaat ja amerikkalaisen Albert Kahnin kehittelemä ns. päivänvalotehdas. Elannon ja OTK:n rakennusten leveät volyymit ja koristeelliset päädyt muistuttavat ruotsalaisia I.T. Bergenin toimistossa suunniteltuja tehtaita. Myös Erik Hahrin fasadit ASEAn Mimer-konepajalle Västeråsissa (1912) edustivat punatiilistä muuripilariarkkitehtuuria taitettuine kattoineen.[315] Armas Lindgrenin ja Bertel Liljequistin suunnittelma separaattoritehdas Sörnäisissä (1916) antoi muuripilariseinineen ja kastelliaiheineen esikuvia Vähäkallion ensimmäisille Elanto-ehdotuksille. Muuripilareihin perustuvaa rakennustapaa sovellettiin myös liiketalorakentamiseen, esim. Helsingissä Nikolajeffin liiketaloon (Jarl Eklund 1913) ja Stockmannin tavarataloon (Sigurd Frosterus 1916-30).

Elannon ja OTK:n korttelit kasvoivat ulkoasultaan tiilisen yhtenäisinä. Punatiiliarkkitehtuuri toistui Elannon 1920-luvun henkilökunta-asuintalossa ja 1920-luvun lopun myymälärakennuksissa. Rappaamaton punatiilimuuraus, käytön syynä kaiketi halpuus ja kestävyys, leimasi suuren yleisön silmissä Elannon ja OTK:n rakennuksia: tiilimuurit koettiin ”punaisuu-

den", vasemmistolaisuuden symboleiksi.[316] Osuuskauppaliikeessä ymmärrettiin varhain arkkitehtuurin mainosarvo, jota edistettiin median (lehtien ja mainoselokuvien) avulla. Elannossa Vähäkallion suunnittelijanstatus oli hyvä ja hänen arkkitehdintyönsä mainittiin usein mm. Elanto-lehdessä.

514

Suunnitelmat Enso-Gutzeit Oy:lle

Talouden nousukausi alkoi 1934 jatkuen vuoteen 1937, teollisuuden uutena painopistealueena Itä-Suomi. Teollisuusrakennusten suunnittelu nousi arkkitehtien arvostuksissa toimeksiantojen yleistymisen ja funktionalismin läpimurron myötä.

Vähäkallion toimistossa piirrettiin vuosina 1934-37 nopeaa tahtia Enso-Gutzeitin puunjalostusteollisuudelle tuotantorakennuksia, konttoreita ja asuntoalueita. Enson ja Kotkan tehdasalueilla suunniteltiin täydennyksiä jo rakennetuille alueille. Kaukopään laajennusvaraiselle alueelle sijoittuneissa tehtaissa tuotantorakennusten jono heijasti suoraan selluloosan valmistusprosessia – arkkitehti oli luonut kuoren tuotantoinsinöörin laatimalle layoutille.[317] Prosessi näyttäytyy Kaukopään alueella myös kuljetttimina, hakekenttinä, säiliöinä, siiloina, lämpökeskuksen hahmossa. Ne on Kaukopäässä liitetty osaksi arkkitehtuuria.

Vähäkallion aina tavoittelema taloudellisuus näkyi rakennusten kompakteissa muodoissa ja ikkunaruutujen standardisoidussa koossa. Arkkitehtuurikin oli tyypitettyä: suunnitelmat Kaukopään, Enson ja Kotkan teollisuusrakennuksiin ovat hyvin yhdenmukaisia. Kaukopään arkkitehtuurin puhuttelevuus lähti pelkistetystä funktionaalisuudesta, huolellisuudesta yksityiskohdissa ja varmuudesta suhteissa. Kaukopään rakentaminen ja valmistuminen sai runsaasti huomiota medioissa. Vähäkallion toimistossa piirretyistä tuotantolaitoksista modernein, Kuitu Oy Jääskessä ei ehtinyt tulla kovin tunnetuksi, sillä alueen kokonaisuus ei ehtinyt valmistua ennen sodan puhkeamista.

Alkon tehdas- ja keskusvarastorakennus

Alkon Salmisaarentalo huipensi kaupunkikuvallisesti, arkkitehtuurinsa rikkaudella ja ajallisesti viimeisenä Vähäkallion teollisuusarkkitehtuurin. Rakennuksen sisällä tapahtuva prosessi voidaan pitkälti lukea sen ulkohahmosta. Varsinkin tehtaan ja varasto-osan rakennusvolyymit seurasivat alkoholin valmistusprosessin muotoa. Ajatuksen tästä oli tuonut jo P.E. Blomstedt Norjasta Alkon kilpailuun. Toteutuksessa sitä kehitettiin yhteistyössä insinöörien kanssa.

Salmisaarentalossa muotojen rekisteri rikastui verrattuna Kaukopään tehtaisiin, syynä sijainti kaupunkirakenteessa ja uuden valtiollisen yrityk-

514. Willem Dudokin Lorenzweigin hilversumilaisen koulun (1930) laajat tiilipinnat muistuttavat Salmisaarentalon muureja. A century of architecture in the Netherlands 1880/1990, 145.

sen erityinen asema, varsinkin sitten kun pääkonttori liitettiin tuotantotiloihin. Alkon arkkitehtuuri ei ole yhtä pelkistettyä kuin Kaukopään. Prosessin kuvaukseen liittyy sekä monumentalisoivia että esteettisesti itsetarkoituksellisia muotoja; tuotantolaitoksesta on tehty kompositio. Alkon arkkitehtuurissa on kansainvälisistä, ajankohtaisista vaikutteista huolimatta mukana joitakin klassisoivia detaljeja.[318]

Teollisuuden prosessit ja arkkitehdin tehtävä

Painovoimaiset prosessit

Osuuskauppaliike oli Suomen suurimpia rakennuttajia ja arkkitehtuuripyrkimyksiltään edistyksellinen. Sekä KK, OTK että SOK ylläpitivät vilkkaita yhteyksiä ruotsalaiseen järjestöön, Kooperativa Förbundetiin (KF). Osuuskauppaliikkeen johtajat ja tuotannosta vastaavat insinöörit vierailivat muutenkin tiheään ulkomailla tuliaisinaan uusia prosessiteknisiä ideoita.[319] Arkkitehteja tai rakennusmestareita ei näille matkoille tiettävästi osallistunut.

Elannossa sovellettiin jo ennen Vähäkallion aikaa painovoimaisia prosesseja suunniteltaessa leipomoa ja meijeriä; Henry Ford ei selvästikään ollut niiden ensimmäinen soveltaja, joskin tunnetuin. Leipomoa suunniteltaessa, noin 1906 elantolaiset tekivät tutustumismatkan Tanskaan ja Saksaan[320] ja meijerin painovoimaisen prosessin[321] esikuva haettiin Saksasta. Rakennusmestari Heikki Kaartinen laati kummankin rakennuksen piirustukset, osallistumatta matkoille.[322]

Elannon korttelin kilpailuohjelmassa 1917 korostettiin tavaraliikennettä ja tuotantoprosessia, johon kilpailijat kutsuttiin tutustumaan. Vähäkallio laati ehdotuksen, jossa hyödynnettiin tontin tasoeroja korttelin liikennejärjestelyssä. Leipätehtaan valmistuttua Elanto-lehti kuvasi ylpeänä sen rationaalista tuotantoprosessia, jossa yhdistyivät painovoiman hyväksikäyttö ja horisontaalisuus[323] työskentelyn hygieenisyyteen. Enso-Gutzeitin tehtaissa Ensossa tasamaalla jo ennen Vähäkallion aikaa ja sittemmin Kaukopäässä sovellettiin painovoimaista prosessia.[324] Myös Alkon Salmisaaren tehtaassa prosessi perustui pääosaltaan psystysuoriin putkistoihin. Prosessien hahmo tuli tuotantoinsinööriltä, arkkitehti pääsi suunnittelemaan niille kuoren, jolle korkeuserot toivat komeutta mm. Kaukopäässä ja Salmisaarentalossa. Painovoimaisten prosessien hallitsemattomuus sai insinöörit myöhemmin suosimaan vaakatasoista prosessia.[325]

Vähäkallio ei osallistunut liikkeenjohdon ja tuotantoinsinöörien tekemiin ulkomaisiin opintomatkoihin OTK:n korttelin, Kaukopään ja Alkon rakennuksia suunniteltaessa. Häntä kuitenkin kiinnostivat teollisuuden prosessit; aiemmin on mainittu hänen prosessien päällekkäisiä tasoja kuvaa-

vat skissinsä. Elannon tuotantolaitoksia suunnitellessaan Vähäkallio tutustui teknisiin näkökulmiin kuten varastoinnin ja kuljetusten, elintarvikehygienian ja jäähdytyksen vaatimuksiin ja automaattiseen pullotukseen[326] – tietous oli sovellettavissa Alkoon viitisentoista vuotta myöhemmin. Kokemus tuotantotekniikasta antoi arkkitehdille mahdollisuuden antaa tilallinen hahmo tuotantoinsinöörien luomalle prosessikaaviolle.[327]

Arkkitehti pääsi puuttumaan laitosten sisäisen liikenteen (tuotannollisen ja henkilöliikenteen) järjestelyyn elintarviketeollisuudessa nopeammin kuin puunjalostusteollisuudessa. Juuri elintarviketeollisuuden alalla, Elannossa ja Alkossa, järjestettiin ensimmäiset kilpailut tuotantorakennuksen suunnittelusta. Perinteinen arkkitehdin rooli teollisuudessa säilyi kuitenkin pitkään: vielä Viljo Revellin suunnitellessa Kudeneuleen tehdasta Hangossa 1950-luvulla piirrettiin arkkitehtitoimistossa tehtaan hahmo suoraan annetun toimintakaavion päälle.[328] Täten Vähäkallion arkkitehdintehtävät teollisuudessa olivat edistyksellisiä.

Rationalismi

Kaupunkiteollisuuden ongelmana lajennettassa tai muutettaessa tuotantoa ovat olleet ahtaat keskustatontit. Elannolle ja OTK:lle etsittiin sijainti, joissa oli väljästi rakentamatonta maata sekä yhteydet kaupunkikeskustaan, työväen asuntoalueisiin, satamaan, kaasu- ja sähkölaitokseen. Alkon alue muodostettiin täyttömaalle Salmisaareen. Kaukopään tehtaille haettiin rakentamaton alue luonnon keskellä. Näissä kaikissa suunnittelu sai vapaammat puitteet kuin kaupunkikeskustassa. Laajennuksiin varautuminen edusti tuotantoinsinöörien uutta kokonaisvaltaista näkemystä ja samalla arkkitehdeille parempia mahdollisuuksia kontrolloida alueiden ja rakennusten hahmoa.

Vähäkallio kehitti toistettavia ratkaisuja tuotantorakennusten kokonaishahmon, fasadien ja detaljoinnin suhteen. Helsingin Rautasänkytehdas, Elannon ja Ol. Kyminmaan tuotantorakennukset Kotkassa olivat samankaltaisuudessaan eräänlaisia ”tyyppitehtaita”. Enso-Gutzeitin tuotantorakennuksissa Ensossa, Kaukopäässä ja Kotkassa toistuivat vakioratkaisut rakennusten hahmon, materiaalien ja valmisosien suhteen. Teollisuudessa tarvittiin paloturvallisuutta, taloudellisia rakennustapoja, valoa ja suuria yhtenäisiä hallitiloja, ja sen arkkitehtuurissa sovellettiin usein enisimmäisenä uusia rakennustapoja. Funktionalismin tunnusmerkit: vapaa pohjaratkaisu, betonirunko, suuret ikkunapinnat sekä standardisoidut rakennusosat toteutuivat nopeammin teollisuudessa kuin muilla arkkitehtuurin alueilla. Tuotanto- ja sosiaalitilojen selkeä jako tuotti useassa tapauksessa mutkatonta ja komeaa arkkitehtuuria.

515

14 Teollisuuden asuinympäristöjä

Metsäteollisuuden alueiden sijainti eristyneinä yhdyskuntina maaseudulla ilman kaupunkien tarjoamaa asumisen ja palveluiden tukirankaa, on mahdollistanut laajan suunnittelun viranomaiskontrollin ulottumattomissa. Alvar Aallon suunnittelusta metsäteollisuudelle kirjoittanut Pekka Korvenmaa korostaa teollisuudenharjoittajien merkitystä johtamassa Suomen modernisoitumista teknologian alalla ja sosiaalisesti heidän investoidessaan tuotantoyhteisöjen kehittymiseen ja palveluihin saadakseen pätevää työvoimaa. Teollisuus käytti tunnettuja arkkitehteja julkisten rakennusten ja asuntoalueiden suunnitteluun jo paljon ennen Aallon aikoja, jatkaen itse asiassa jo kaksi sataa vuotta varhaisempaa ruukkiyhdyskuntien perinnettä.[1]

516

Rakennuksia Koskensaaren naulatehtaille 1916-25

Alexander Juslén perusti 1850 Petäjävedelle koskien partaalle rautasulaton harkkoraudan valmistamiseksi järvimalmista.[2] Tuotanto modernisoitui tuntuvasti laitosten siirryttyä 1905 Alfred Kordelinin omistukseen ja koneellinen työ korvasi käsityön. Tuolloin aloitettu teollinen naulatuotanto jatkuu tänä päivänäkin.[3] Ruukinympäristö alkoi saada Kordelinin kaudella arkkitehtonisesti kunnianhimoista ilmettä: Eliel Saarinen piirsi tiettävästi ruukin jugendtyylisen päärakennuksen (1909).[4]

Tuotantolaitoksista tuli pääkaupungista käsin johdettuja niiden omistuksen siirryttyä 1910-luvun alussa Helsingin Rakennusaineliike Osakeyhtiölle (myöh. Rake).[5] Rautalangan vetolaitos ja lankanaulatehdas rakennettiin 1913 kivestä ja myöhemmin tehdas on laajentunut vanhan ytimen ympärillä. Metsien keskellä sijaitseva teollisuusyhdyskunta on säilyttänyt 1920-luvun ilmettään varsinkin asuinrakennusten osalta.[6] Yhdyskunta on säilynyt eristyneen asemansa tähden omaleimaisena: useat sukupolvet ovat tehneet naulatehtaalla töitä ja pitkälle 1960-lukuun asti vapaa-aikaakin vietettiin yksissä,[7] mm. yhteissaunomisen perinne jatkui 1960-luvulle asti.

Vähäkallio piirsi rakennuksia Koskensaaren naulatehtaille 1910-luvun puolivälistä 1920-luvun alkuun. Hän sai toimeksiannot suunniteltuaan Rakelle Elias Paalasen kanssa ns. Raitti-pasaasin. Vähäkallio oli sittemmin Rake OY:n ja Koskensaari Oy:n osakkeenomistaja.[8]

Asuinrakennuksia

Yhdyskunta kasvoi 1800-luvulla siten, että tuotantorakennukset sijoittuvat veden ääreen, vanhin asuinrakennuskanta alueen keskustaan ja uudisrakennukset yleensä aluetta halkovien teiden varsille.[9] Rake Oy aloitti 1910-luvulla Koskensaaren suunnitelmallisen rakentamisen Helsingistä käsin johdettuna. 1900-luvun alkuvuosikymmeninä pyrittiin asuinrakennusten sijoittelussa symmetriaan ja säännöllisyyteen. Erillisenä asuntoalueena saatiin kuitenkin rakennettua vain ns. Kilpakallio. Kaarlo Borgin 1920- tai 1930-luvulla laatima puutarhakaupunkimainen asemakaava ei juurikaan ehtinyt toteutua ennenkuin talouslama ja sitten sota pysähdyttivät rakentamisen.[10]

Vähäkallio laati suunnitelmia Koskensaareen 1910-luvulta 1920-luvun alkuvuosiin asti, joskin Borg - Sirén - Åbergin toimistossa piirrettiin tyyppiparitalo Pomola (1921) työnjohtajien asunnoksi.[11] Tehtaan lähelle valmistui 1916 Vähäkallion suunnittelemasta kolmesta puurunkoisesta asuintalosta kaksi, joiden nimet Siperia I ja Siperia II viittaavat

517

518

515. Työväenasunnot Siperia I ja II, Koskensaari 1916. Vaiheita 1937, 180.
516. Kaukopään tehtaiden työväenalue "Lättälä". RIL 50 rakentamisen vuotta, 1984, 192.
517. Koskensaaren ruukin rakennuskanta. Vähäkallion suunnittelemat kohteet mustattu tai ympäröity katkoviivalla. Kartta Päivi Andersson. Keski-Suomen museon inventointi Koskensaaresta 1988.
518. Kahden perheen talon pääty. Valokuva AN.

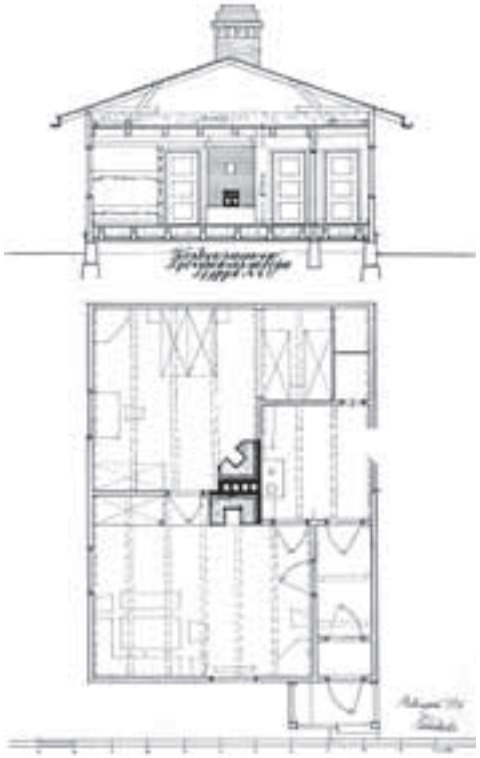

519

520

521

rakennusvuoden 1916 koviin pakkasiin.[12] Talot noudattivat Ruotsista omaksuttua kansanomaista tyyliä, niiden esikuva voisi olla Ragnar Östbergin Ett hem-kirjasta (1905).[13] Sitä heijastivat kuusiruutuiset ikkunat, vuorilaudoituksen tumma punaväri, valkoiset ikkunapuitteet, -listat ja nurkkalaudat sekä avokuistien rokokoomalliin kaartuvat sorvatut pylväät, sulkapaneloidut ovipanelit ja koristeelliset räystäslaudat.[14] Tyyliä suosittiin työvänasunnoissa, mm. Thomén veljekset piirsivät 1910-luvulla Varkauteen samantyyppiset yhdenperheen ja kahdenperheen talotyypit.[15]

”Siperian” talot olivat hirsirakenteisia ja pärekatot olivat laakeahkoja, ullakolle ei ollut rakennettavissa lisätilaa. Toinen rakennuksista oli pohjaltaan neliömäinen neljän perheen talo.[16] Hellahuoneisiin tultiin avokuistin kautta.[17] Kahdenperheen talossa keittiön ja kamarin yhteinen pinta ala oli 40 m^2. Yhden perheen talotyyppiä ei rakennettu. Käymälä- ja liiterirakennus oli pihalla. Ajan työväen asumistavoitteena oli omakotitalo, mutta neljän tai kahden perheen talot merkitsivät kohennusta ”kasarmeihin” verrattuna. Koskensaaressa rakennettiin vuokra- ja työsuhdeasuntoja eikä suosittu jo yleistynyttä työväen omaehtoista rakentamista lainojen tai ilmaistonttien turvin.[18]

Vähäkallio piirsi 1920-luvun alussa myös vanhojen hirsirunkoisten ”kasarmien” muutostyön paritaloiksi. Ne siirrettiin Kilpakalliolle neljän talon jonoon,[19] jossa kutakin asuinrakennusta vastassa oli käymälän ja liiterin sisältävä ulkorakennus. Työväenasuntojen leivintuvan tuhouduttua tulipalossa valmistui 1921 Vähäkallion piirtämä tiilinen Pakari kaksine leivinuuneineen ja pitkine leivinpöytineen.[20] Pakarissa oli kaartuen taittuva mansardikatto ja klassistiset nurkkapylväät. Rakennus oli yksi yhdyskunnan monista yhteiskäyttötiloista; muita olivat sauna, mankeli ja yhteiskellari.[21]

Yhtiön asuinrakentaminen loppui 1930-luvulla pitkäksi aikaa. Vuonna 1946 valmistui Veikko Leisténin tyyppipiirustuksiin perustuva paritalo[22] ja vielä 1979 tiilinen rivitalo.[23] Alue on hiljentynyt noista ajoista suurimman osan työntekijöistä asuessa nykyään sen ulkopuolella.

Seurahuone

Tulipalon tuhottua pärenaulatehtaan 1915 muutettiin lukusalirakennus pärenaulatehtaaksi. Uusi, lukusalirakennusta vastaava punatiilinen Seurahuone valmistui 1922 Vähäkallion piirtämänä. Rakennuksen ankaran symmetrinen ulkoasu poikkesi ympäristöstään. Jyrkkä säterikatto oli alunperin paanukatteinen, pääfasadissa oli harkkopilasterit nurkissa ja ovea reunustamassa. Pohjakerroksessa oli korkeat pieniruutuiset ikkunat, toisessa kerroksessa lapeikkunat ja katon yläosassa lunetti-ikkunat. Kappalemaisuus, symmetria ja vertikaalisuus loivat rakennuksen hahmoon juhlavuutta.

Seurahuoneen monumentaalinen ja ympäristössään vähän vieras hahmo viestitti rakennuksen edustavan Tehdasta. Talossa oli ravintola ja tynnyriholvilla katettu juhlasali näyttämöineen ja parvineen, yläkerrassa kirjasto-lukusali ja vahtimestarin asunto. Päivittäin käytettiin lukusalia ja kirjastoa ravintolan palvellessa tehtaan juhlia.[24] Tehdas järjesti useimmat Seurahuoneen tilaisuuksista kuten kuusijuhlat, yhtiön ja johtajien merkkipäivät ja vanhojen työntekijöiden palkitsemistilaisuudet. Jokatalvisten hiihtokilpailujen ja syystalkoiden jälkeen pidettiin iltamat. Myös nuoriso-seuralaiset ja suojeluskuntalaiset saivat käyttää Seurahuonetta.[25] Olli Kalpio on kuvannut ruukkilaisten aatteellis-poliittista kahtiajakautuneisuutta ennen toista maailmansotaa. Seurahuoneen sosiaaliseen vastapooliin, Työväentalolle keskittyi poliittisten aktiviteettien ohella myös muiden järjestöjen toimintoja.[26]

Seurahuone toimi sotavuosina hevossotasairaalan henkilökunnan majoitustilana. Sittemmin tilat tulivat yhteiseen käyttöön; yhtiö lahjoitti Koskensaaren ensimmäisen television Seurahuoneelle, jossa sitä joukolla katseltiin.[27] Nykyään rakennus on osittain asuntona ja se odottaa sisätilojen kunnostusta.

Koskensaaren alueen merkityksestä

Koskensaaren alue on valtakunnallisesti merkittävä ruukki- ja tehdasmiljöö. Ruukki on Keski-Suomessa lähes ainut 1800-luvulta säilynyt metalliyritys ja vanhin yhtäjaksoisesti toiminut teollisuuslaitos, yksi Suomen kolmesta toimivasta naulatehtaasta. Vastaavia ruukinmiljöitä ei Keski-Suomessa juuri ole.[28] Ympäristöä on ylläpidetty huolella.

Vähäkallion Koskensaareen suunnittelemat rakennukset vertautuvat idyllisen, ”esiteollisen” tyylinsä kautta eräisiin hänen muihin töihinsä: Seurahuone 1910-20-lukujen tiilisiin pankkeihin ja Elannon myymälöihin,[29] työväen asuintalot Elannon työväenasuntoihin Backasissa 1910-luvulla ja Heponiemen kartanon väenrakennukseen (1925).[30] Vaatimattomuudestaan huolimatta Koskensaaren työväenasunnot heijastavat ajan yhteiskunnallis-poliittista murrosta, työväen sosiaalisista ja taloudellisista ongelmista käytyä keskustelua.[31]

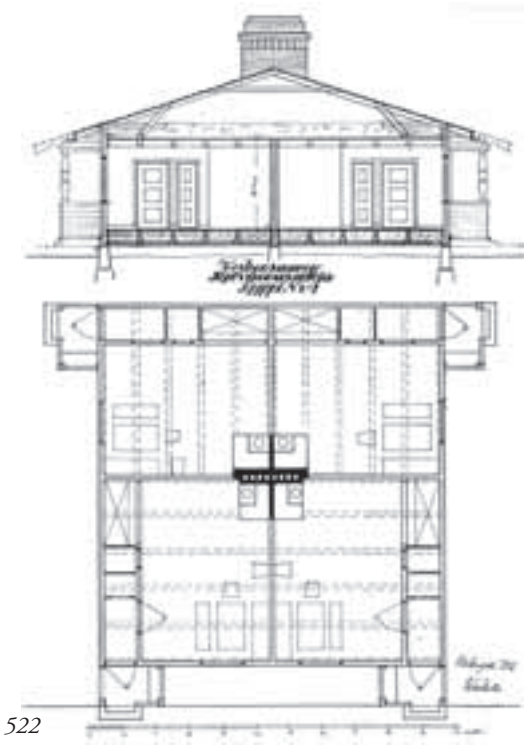

522

523

519. Yhden perheen talo Koskensaareen, suunnitelma 1916. SRM.
520. Koskensaaren ruukin Seurahuone. Vaiheita 1937, 177.
521. Koskensaaren seurahuoneen pääsisäänkäynnin ovet. Valokuva AN 2000.
522. Neljän perheen talo Koskensaareen, leikkaus ja pohja 1916. SRM.
523. Neljän perheen talo Koskensaareen, julkisivut, suunnitelma 1916. SRM.

524

525

526

524. Pääinsinöörin asunto, näkymä puutarhafasadista. Valokuva AN.
525. Näkymä kohden pääinsinöörin talon sisäänkäyntiä. Valokuva AN.
526. Pääinsinöörin talon sisäänkäynti. Valokuva AN.
527. Kaukopään Insinööriniemi, insinöörien ja konttorihenkilökunnan asuntoalue. SRM.
528. Näkymä 1930-luvulla Insinööriniemeltä kohden tehdasta. SRM.
529. Pääinsinöörin asunto, pohjat. ARK 1936, 123

Kaukopää: Lättälä, Pomola ja Insinööriniemi 1934-36

Asutussuunnitelma ja asemakaava

Puunjalostusteollisuus teetti 1920- ja 30-luvuilla uusia yhdyskuntia varten paljon asemakaavoja haja-asutusalueiden lakisääteisen kaavoituksen puuttuessa.[32] Vasta asemakaavalain voimaantulo 1932 merkitsi sitä, että kaupunki tai kauppala saattoi laadituttaa asemakaavoja alueellen riippumatta siitä, kenen omistuksessa maa-alueet olivat.[33] Teollisuus pysyi kuitenkin aktiivisena alueidensa suhteen. Kaukopään tehtaiden vauhdikkaan rakennustyön aikana nousi yksityisille maille hätäisesti kyhättyjä tilapäiskortteereja, jotka saivat kuvaavia nimiä: Rämpsälä, Rällälä, Nälkälä, Räsykylä, Pohattala ja Perä-Mörkölä.[34] Tehtaiden valmistuttua niissä oli varsinaista käyttöhenkilökuntaa 200 henkeä ja työvoimaa yhteensä 500.[35] Rakennustoiminnan ohjaaminen nähtiin välttämättömäksi. Vähäkallio sai Enso-Gutzeitin toimesta tehtaiden suunnittelun yhteydessä noin 1934 laadittavakseen asemakaavan tehtaiden lähiympäristöön ja laajemmalle alueelle ulottuvan asutussuunnitelman.[36]

Asutusuunnitelman alue käsitti noin 15 km^2. Suunnittelua vaikeuttivat yhtymän maiden sisään työntyvät yksityisten alueet hökkelikylineen sekä uusien rautateiden ja sähkölinjojen sijoitukset. Yksityisomistusten tähden ei päästy myöskään hyödyntämään rantojen luonnonmuotoja.[37] Asutussuunnitelman sommitelman runkona on asuintalojen reunustamia puistoaukioita. Pientaloasutus on merkitty kaavassa ”kantatyöväen asunnoiksi”, toteutumaton alue sen itäpuolella ”työväen asuntoalueeksi,” joka jatkuu omakotialueen jälkeen pääraittiin sekä poikki- ja viuhkamaisiin akseleihin perustuvina ”tulevan asutuksen alueina.”[38]

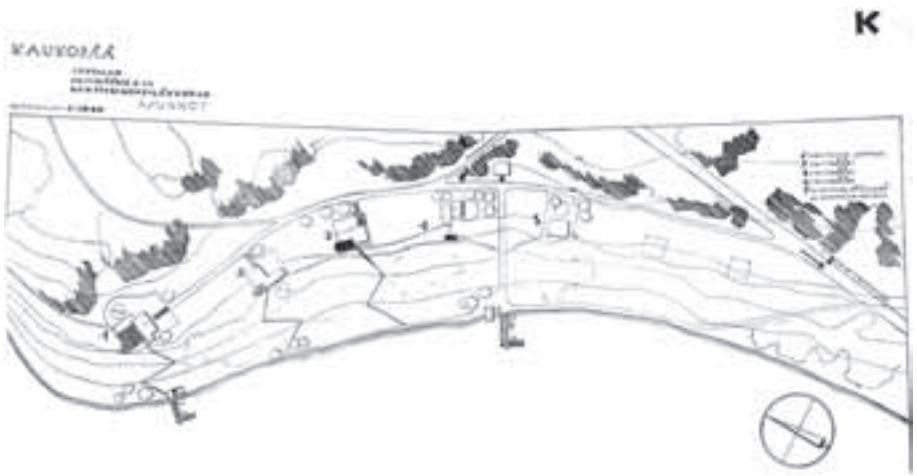

527

Asemakaavassa sijoitettiin tehtaiden lähiympäristöön kolme erillistä aluetta: Salpausselän harjulle upean lehtipuukujan varten ”Insinööriniemi”, tehtaiden toiselle puolelle mäntykankaalle puutarhakaupunkimainen ”kantatyöväen asunnot”: työväenalue ”Lättälä” ja ”Pomola”, mestarien asuintalot. Hierarkia on selvä verrattuna Sunilaan, jossa erityyppiset alueet liukuvat keskellä metsää viuhkamaisessa muodostelmassa toistensa sisään. Yhteistä Kaukopään ja Sunilan asuntoalueille on suuntaus kohden tehdasta. Lättälässä ja Pomolassa rakennuksia yhdistävät leveän pääraitin ohella kaaret ja keskiakselit samaan tapaan kuin englantilaisessa Welvynin puutarhakaupungissa 1920. Keskusraitti ja kaaristo muistuttavat myös Käpylää, Varkautta ja Bertel Jungin 1920-luvun alun asemakaavaa Turun Littoisten verkatehtaan Kotimäen asuntoalueelle.[39]

Vähäkallion toimistossa piirrettiin Insinööriniemen, Pomolan ja Lättälän asuinrakennukset sekä muutama puurakenteinen, tasakattoinen ja julkisivuiltaan vaakalaudotettu talotyyppi Immolan omakotialueelle.

528

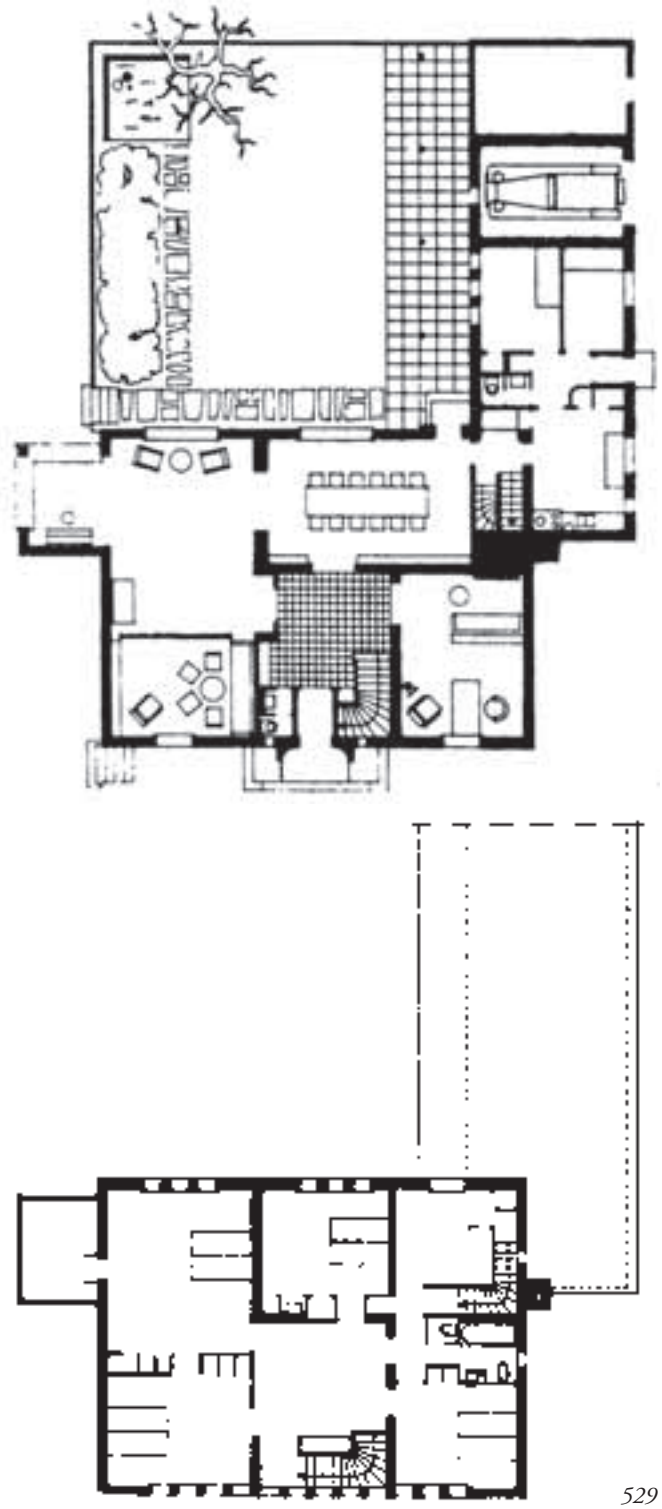

529

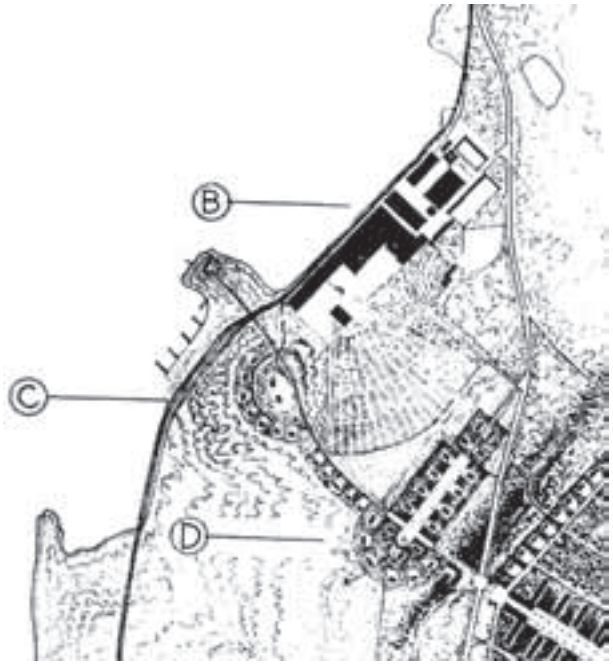

530

531

530. Kaukopää, tehdas ja työväen asuntoalueet, asemakaavaote ARK 1936, 122.
531. Mestariasuntoja Kaukopään Pomolassa 1930-luvulla. SRM.
532. Päämestarin asunto. Valokuva Kari Hakli, SRM.
533. Kaukopään mestariasunnon sisätila. Valokuva Kari Hakli, SRM.
534. Päämestarin asunto. Rakennustaito 1935 n:0 7-8, 154.
535. Kaukopään mestariasunnon sisätila. Valokuva Kari Hakli, SRM.

Asumisen variaatiot

Lättälän leveää esplanadia reunustavat valkeiksi rapatut yksikerroksiset pulpettikattoiset ”taloset”. Pienimittakaavaisten rakennusten yhdistyminen kaksikerroksisiin ”noppataloihin” päättyvään monumentaaliseen puistoakseliin on yllättävyydessään viehättävä. Kävellessäni alueella 1999 hohtivat peruskorjatut talot yli 50-vuotisten lehmusten katveessa kesäisenä päivänä uutuudenraikkaina.[40] Ne manifestoivat ulkonaisesti moderniutta – tarjoamatta kovin kummoisia uutuuksia sisätiloissaan.

Lättälä rakennettiin samanaikaisesti tehtaiden kanssa 1934-36. Yksikerroksisia paritaloja on 20, asunnot, pinta-alaltaan 43 m^2, tarjoavat ikkunarytmin ja sisäänkäynnin sijoituksen suhteen kolme variaatiota. Sisäänkäynnin yhteydessä on metallipylväiden kantama katos, räystäät ovat leveät, ikkunat vaakasuuntaiset ja väriä käytetty tehosteena pylväissä ja räystäiden alla. Pihojen rajauksena on korkeintaan matala vaja; tasamaastossa ollaan avoimesti ”kuin tarjottimella” suhteessa naapureihin. Asuntojen huonejakoa, pientä keittiötä, suurta olohuonetta ja pienehköä makuuhuonetta Vähäkallio perusteli: Tämä tyyppi sopii vain tehdastyömiehelle, joka jo tehtaalla muuttaa työvaatteensa ja peseytyy, entinen tupa ja kamari on vieläkin ainoa tyyppi maalaistyömiehelle.[41] Asunnoissa oli uunilämmitys, mutta ei vesijohtoa eikä viemäröintiä. Tämä työväenasuntojen asumisstandardi oli ajalle tyypillinen, tuttu mm. Varkaudesta.[42] Lättälän, samoin kuin muidenkin Kaukopään asuntoalueiden seinärakenteet olivat kokeellisia ohutseinärakenteita, joissa käytettiin ensonit-kuitulevyä sisäverhouksessa.[43] Kaksikerroksisten talojen neljä asuntoa ovat isompia: 62 m^2. Marja-Leena Hietalahti pitää Kaukopään työväenasuntojen esikuvina 1932 the Insulite Companyn järjestämän pientalokilpailun ja Enso-Gutzeit Oy:n järjestämän viikonloppumaja-kilpailun satoa sekä Sven Markeliuksen Tukholman näyttelyyn 1930 piirtämää huvilaa.[44] Lättälän talojen yhtenäinen ulkoasu ja standardisoidut, hieman varioidut perusratkaisut ovat tuttuja mm. 1920-luvun Käpylästä.

Pomolan alueella yhdeksän kaksikerroksista mestaritaloa kiersi puolikaarena pientä kukkulaa. Pohjaratkaisuista kaksi oli peilikuvia, kolmas variaatio epäsymmetrinen. Rakennuksista kahdeksassa oli kaksi asuntoa, yhdeksäs oli päämestarin talo. Kulmaikkunat, horisontaalisuus ja pyöreä ikkuna yhdistävät niitä Lättälän päätetaloihin. Pomolan rakennukset on purettu tehdasalueen laajennusten tieltä. Asunnoissa oli uunilämmitys, päämestarin asunnossa kylpyhuone, muissa vain wc. Yhdistetystä olohuone-ruokailuhuoneesta päästiin terassille.

Insinööriniemeltä Salpausselän harjalla avautuvat näkymät tehtaan suuntaan ja Saimaalle. Sinne rakennettiin ylempien toimihenkilöiden talot. Rakennuksista kolme valmistui 1930-luvulla, neljäs 1945.[45] Rapatut puurakenteiset yhdenperheen talot reunustavat tien Saimaan puolta, ala-

532

533

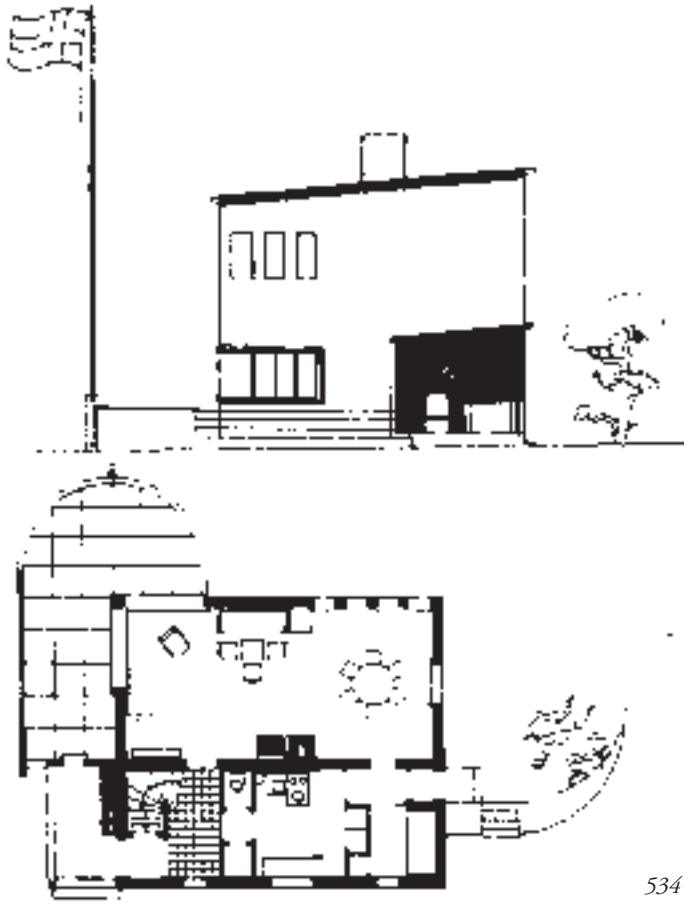

534

535

536

537

538

vilta tonteilta katsellaan järvelle. Kompakteihin kaksikerroksisiin ”noppiin” liittyvät yksikerrokset keittiö-autotallisiivet. Tien päätteenä aksiaalisesti on muita muhkeampi ensimmäisen insinöörin talo. Päätyfasadi on monumentaalinen: sarja kapeita korkeita ikkuna-aukkoja ja oviaukko kehystettynä kourulistaisella roosanvärisellä graniittikauluksella. Tenniskenttä on tien toisella puolella ja sauna-pesurakennus rannassa. ”Konttoripäällikön ja konttorineitien” yhteinen asuintalo[46] jäi rakentamatta Insinööriniemeen, mutta jo suunnitelman olemassolo saa pohtimaan ajan sosiaalisia hierakioita.

Julistavasta moderniudesta huolimatta Kaukopään taloja piirrettiin kiireessä. Antero Pernajan kuvauksen mukaan eräänä perjantai-iltapäivänä soitti Vähäkallion toimistoon Helsinkiin Kaukopään tehtailta insinööri Ruoslahti. Hän kertoi, että nyt alkaa työporukka vapautua, ja olisi kiire suunnitella asuntoalue. Jos Vähäkallio pääsisi työmaalle maanantaiksi, olisi porukka valmiina tekemään. Ruoslahti kuvaili asuntotyypit ja määrät puhelimessa. No, koko toimisto töihin huhkimaan Vähäkallion pienten skissien mukaan. Maantaina olivat Vähäkallio ja Pernaja Kaukopäässä mukanaan skissit, tussatut pääpiirustukset ja lyijykynällä mitoitetut kellaripiirustukset ja ”Pomolaa” alettiin saman tien rakentaa.[47]

Taloja rakennettiin välillä hutiloiden. Kaukopään alkuvaiheessa ensimmäisenä insinöörinä toiminut Pentti Halle muisteli vaimoineen, kuinka Insinööriniemen eräässä talossa takan hormi avautui portaikon alle ja toisessa meni kenkä lattian läpi, sillä oli käytetty Immolan sahalta saatua

539

536. Työväen asuntoalueen, Kaukopään Lättälän asemakaava. SRM.
537. Työväenasunto, tyyppi n:o 2 Kaukopään Lättälässä. Rakennustaito 1935 n:o 7-8.
538. Kaukopään työväenasunto, tyyppi n:o 3. Valokuva AN.
539. Työväenasunto n:o 4 Kaukopään Lättälässä. SRM

vanhaa ja huonoa lautaa. Keskuslämmityksestä huolimatta Insinööriniemen asunnot olivat kylmiä. Vähäkallio oli valitellutkin saaneensa liian vähän aika, vain pari päivää ja siksi tuli virheitä.[48] Insinööritalojen tilasarjat olivat melko suljettuja lukuunottamatta ensimmäisen insinöörin taloa; kaikkiin kuului kyllä suuret terassit. Insinööritaloissa oli keskuslämmitystyslaitos, vesijohdot ja viemäri.

Kaukopään yhdyskunta on esimerkki funktionalismin aatteiden soveltamisesta – rakenteiden kokeellisuuden ja muotojen tasolla. Valkoiset tasakattoiset rakennukset olivat uuden ajan tunnuksia, eräänlaisia mainoksia yhdyskunnalle. Kuitenkin nämä tasa-arvoisiksi mielletyt muodot on järjestetty osoittamaan asukkaiden sosiaalista hierkiaa. Asteikon yläpäässä, ensimmäisen insinöörin talossa, funkismuotoihin liitettiin klassisempia aineksia, selvyyden vuoksi. Tämä tapa käyttää funkistyyliä luokkarakenteen ilmaisemiseen ei toki vähennä arkkitehtuurin viehätystä.

541

540

542

540. Työväenasunto n:o 4:n sisäänkäyntifasadi Kaukopään Lättälässä. SRM
541. Työväenasunto Kaukopään Lättälässä SRM.
542. Asuinrakennus Immolan omakotialueella. SRM.

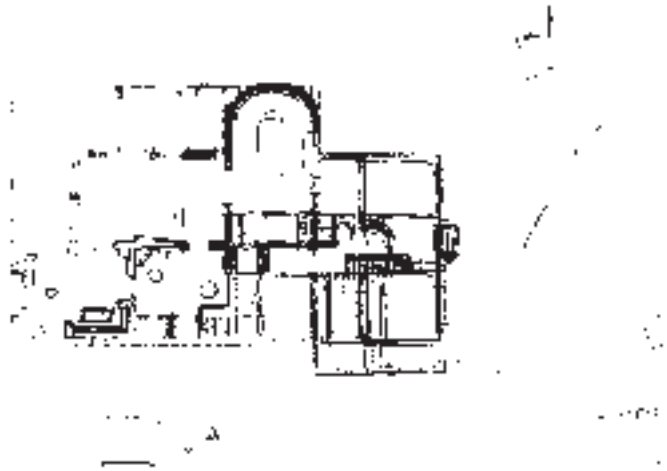

543

544

545

Kuitu Oy:n asuntoalue 1937-39

Nimimerkki Vesa kuvaili vierailua Kuitu OY:n tehtaalla ja ”Kiviojan silkkiyhdyskuntaa” Suomen Kuvalehdessä 1939:

Kiviojan olematon kylä on kuin taikasauvan iskusta muuttunut pieneksi tehdaskaupungiksi myymälöineen, kahviloineen ja ajanmukaisine työläisten ja virkailijoiden asuntoineen. Meille rakennetaan nykyään tehtaat amerikkalaisella vauhdilla, ja lännen tyyliin näkyy kaupunkejakin syntyvän... Kuidun 100 ha:n suuruinen tehdasalue taitaa olla Suomen kaunein tehdasalue. Tehtaan pääkonttori ja virkailijoiden asunnot ovat kauniin Vuoksen partaalla, ja taempana kohoavat mahtavat tehdasrakennukset. Ei mitään tunkkaista ja savuista tehdastunnelmaa. Suuri vehmas puisto ja Vuoksen kauniit rantamat antavat tälle seudulle hyvinkin runollisen sävyn.[49]

Antero Pernaja luonnosteli asemakaavan Kuitu Oy:n alueelle 1937. Tehtaan johtoportaan asunnot asettuvat Vuoksen rantaharjanteelle. Mestariasuntojen kolme rivitaloa ovat asemakaavassa etäämmällä, konttorihenkilökunnan kerrostalo tien toisella puolella, vastapäätä johtoportaan huviloita. Asemakaava muistuttaa Kaukopään Insinööriniemeä puukujaa, saunoja ja tenniskenttää myöten.[50] Asuntoalueesta ehti toteutua suuri osa. Ylempien toimihenkilöiden huvilat ja henkilökunnan kerrostalo ovat muurattuja, työväen asunnot puutaloja. Huviloiden ja henkilökunnan kerrostalon arkkitehtuuria yhdistävät sisäänkäyntikatokset, ikkunoiden vaakapainotteisuus, sileiksi laastitut seinät ja satulakatot, jollaiset on myös puutaloissa. Huvilat avautuvat kulma- ja suurin näköalaikkunoin kohden Vuoksea. Kun tehdas ei ole laajentunut, ovat asuinrakennukset säilyneet, joskin huonokuntoisina. Pernaja luonnosteli Kuitu Oy:lle myös hirsirakenteisia saunoja. Niissä on perinteeseen viittaavia aineksia: yhdessä luonnonkivipilarit ja viistot katonlappeet tunturimajan tyyliin, toisessa luonnonkivellä päällystetty betonisokkeli ja sisäänkäyntiportaan katoksessa arkadikaari.

Koskensaaresta Kaukopäähän – koheniko asumistaso?

Teollisuuslaitokset ovat rakentaneet työntekijöilleen asuntoja, jopa yhdyskuntia turvatakseen ammattitaitoisen työvoiman saannin. Työntekijäpiireissä merkittäväksi tavoitteeksi nousi 1900-luvun alussa asunnon omistus. 1910- ja 20-luvuilla asuntoreformi nousi yleisemminkin suunnittelijakunnan mielenkiinnon kohteeksi. Varkauden asuntoarkkitehtuuria tutkinut Mervi Savolainen mainitsee teollisuuden asuntoalueista usein esimerkeiksi nostetut Littosten verkatehtaan Kotimäen alueen, Sunilan ja Kaukopään, kaikki yhtenäisen suunnitelman mukaan rakennettuja. Sen sijaan Kauttua, Inkeroinen, Mänttä ja Varkaus rakentuivat monessa vaiheessa. Varkauden rakentumiseen Ahlström Oy:n ”mallipaikkakunnaksi” heijastuivat kahden peräkkäisen pääjohtajan voimakkaat tahdot: Walter Ahlströmin 1910- ja 20-luvuilla ja Harry Gullichsenin 1930- ja 40-luvuilla.[51]

Myös Koskensaaren ruukin rakennuttamisessa ilmeni peräkkäisten omistajien tahto, joskin asemakaava jäi suureksi osaksi toteuttamatta. Vähäkallion Koskensaareen suunnittelemat 1910-luvun asuintalot noudattivat lähinnä ruotsalaisia malleja ja olivat moderneja ajankohtaisuuden merkityksessä. Koskensaaren monet yhteiskäyttötilat olivat toki myös edistyksellisiä. Ensosta tuli puolestaan valtionjohtoisen Enso-Gutzeit Oy:n mallipaikkakunta vuorineuvos V.A. Kotilaisen johdolla, mutta vaiheittain kasvaen ja sodan keskeyttäessä kehityksen. Kaukopää sai paljon julkisuutta. Se oli tavallaan myös malliyhdyskunta, vaikka tukeutui palveluiltaan Imatraan. Kaukopään työläisasunnoissa asumistaso oli asumispinta-alan ja omien pihojen osalta noussut suhteessa Koskensaareen. Mukavuudet olivat kuitenkin hierarkkisesti annosteltuja insinöörien, työnjohdon ja työläisten asuntojen kesken. Ulkonaisesti valkoiset talot viestivät uutta aikaa.

Antti Korkka näkee 1930-luvun jälkipuolella toteutettujen Kaukopään, Sunilan ja Rautpohjan teollisuusyhdyskuntien asuntoalueiden liittyvän 1930-luvun puolivälin jälkeiseen vientiteollisuuden nousuun. Niissä ei uusina alueina ollut suunnittelijoiden rasitteena vanhaa rakennuskantaa, kuuluihan neitseelliselle maaperälle suunnittelu funktionalismin suosikkiajatuksiin. Varsinkin paperiteollisuuden kansainvälisyyttä korostava innovatiivinen yrityskulttuuri oli omiaan luomaan pohjaa funktionalistisille ratkaisuille myös aluesuunnittelussa.[52] Kyseessä olivat funktionalismin ihanteiden mukaiset kaupunkirakenteen ulkopuolella sijaitsevat ”Siedlungit”, joissa rakennukset oli siten sijoitettu, ettei muodostu suljettuja pihoja ja jossa ne saivat mahdollisimman paljon auringonvaloa. Seinäpinnat sisällä ja ulkona olivat valoa heijastavia ja helposti puhdistettavia. On tulkinnanvaraista, edustiko asemakaavojen sisältämä toimintojen erottelu uutta vai vanhaa ajattelua, funktionalismin suosimaa vyöhykejakoa vai ruukkiperinnettä.

546

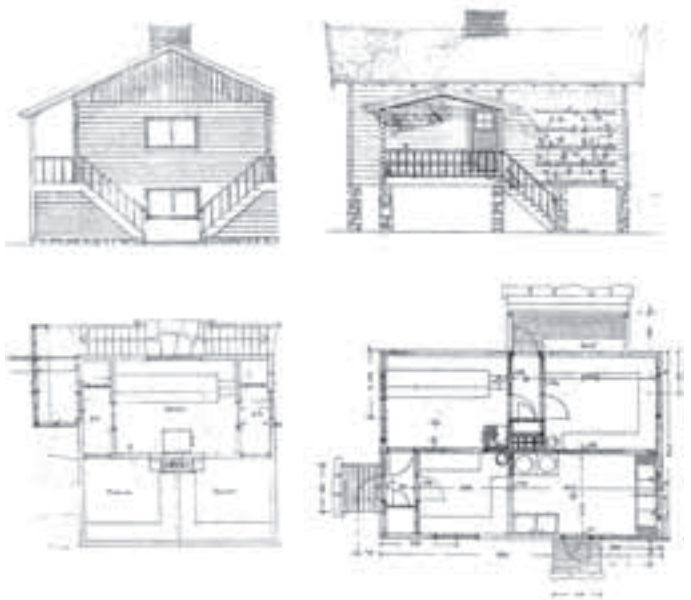

547

543. Antero Pernajan luonnos Kuitu Oy:n johtajan asunnoksi 1937. SRM.
544. Kuitu Oy:n johtajan asunto ulkoa vuonna 2003. Valokuva AN.
545. Omakotitalo Kuitu Oy:n asuntoalueelta. Valokuva AN 2003.
546. Henkilökunnan asuinkerrostalo Kuitu Oy:n asuntoalueella. Valokuva AN 2003.
547. Saunoja Kuitu Oy:n asuntoalueelle, luonnos 1937. SRM.

548

549

548. Enson aluetta 1930-luvun lopulla: tehtaat ylhäällä, hallintorakennus puutavaravarastosta yläviistoon, alaoikealla pääjohtajan asunto. MV.
549. Enson hallintoneuvoston huone, yrityksen tunnus pöydän viilutuskoristelussa. SRM.

Vähäkallion arkkitehtuuria Enson teollisuusyhdyskunnassa

Aivan nykyisen Imatran tuntumassa ovat Enson teollisuustaajama (Svetogorsk) ja Jääsken maalaiskunta (Lesogorsk). Asutus Imatran ja Enson välillä oli aikoinaan jatkuvaa, ryppäinä harvan helminauhan tavoin säestämässä Vuoksenlaakson teollisuutta. Entinen Enso-Gutzeit Oy:n tehdasalue on kylän keskellä, kosken partaalla tiiviisti rakentuneena ja yhdyskunta sen ympärillä harvana tasaisessa hiekkamaastossa.

Enson ja Jääsken maisemassa on paljon ilmeisen nopeasti häviäviä funkisrakennuksia[53] merkkeinä 1930-luvun loppupuolen kiihkeästä kasvusta. Koko Vuoksenlaakson alueella on komeita esimerkkejä suomalaisesta funkisarkkitehtuurista: Kaukopään tehtaat, Immolan kasarmialueen rakennukset, Vuoksenniskan rautatehtaat, Venäjän puolella rajaa Valion Enson meijeri ja Alkon perunaviinatehdas. Ensossa on säilynyt omakotitaloja, kansakoulu, postitoimisto, apteekki sekä SOK:n ja KK:n ketjuihin kuuluneet myymälärakennukset. Jääskessä ovat jäljellä Kuitu Oy:n tehtaat, Valion meijeri, OTK:n ja SOK:n mylly- ja siilokompleksit sekä suuri kansakoulu. Taajama ei ole 1930-lukuun verrattuna sanottavasti tiivistynyt.

Enso-Gutzeitin laitosten asema paikkakunnalla

Enso-Gutzeit Oy:n teollisuuden painopiste oli 1920-luvulta lähtien Kaukopään rakentamiseen saakka Enson taajamassa Pelkolan kylässä, Jääsken pitäjässä. Sieltä käsin johdettiin koko yritystä. Pääkonttori oli siirtynyt 1924 Helsingistä Ensoon,[54] jonne pääjohtaja asettui asumaan.[55] Etäisyys Helsingistä antoi yrityksen johdolle riippumattomuutta Helsingin poliitikoista[56] ja teki Ensosta kukoistavan paikkakunnan. Vaikka yhtiö ohjasi 1930-luvulla eniten varallisuutta Kaukopään investointeihin, pysyi Enso yhtymän pääpaikkana.

Talvisodan välirauhassa Enso luovutettiin Neuvostoliitolle 20.3.1940. Kun Enson tehtaat ja paikkakunta vallattiin takaisin elokuussa 1941, oli tuotantolaitoksista kolmasosa tuhoutunut. Enso-Gutzeit Oy:n toimitusjohtajaksi valittiin Einar Asp 1941.[57] Keskuskonttori siirtyi kesäkuussa 1943 takaisin Ensoon. Rauhanteon ja Enson luovutuksen jälkeen Imatra alkoi kehittyä voimakkaasti Vuoksenlaakson ja Enso Gutzet Oy:n toiminnan keskuksena.

"Mallipaikkakunta"

Ensossa ja Jääskessä asui 1930-luvun lopulla yhteensä 22.000 asukasta – kyseessä oli laaja ja vireä asutustihentymä. Arkkitehti Birger Brunila oli laatinut 1916 Enson kauppalalle väljän puutarhakaupunkimaisen asemakaavan,[58] joka toteutui pitkälti.

Vuorineuvos Kotilainen oli erityisen kiinnostunut työväen huollosta ja sosiaalisten olojen kehittämisestä yhtiössä. *Enso Gutzeit Oy:lla mainittiin olevan sellaiset sosiaaliset olot ja edut, joista muualla ei edes osata uneksia*.[59] Yhtiö aloitti Enson tehtailla 1916 rakennuspahvin valmistuksen ja rakensi muutamia useamman perheen mallitaloja sitä käyttäen.[60] Oma talo oli silti työläisenkin unelma ja 1920-luvulla yhtiö teetti mallipiirustuksia yhden perheen taloiksi. Työläisille annettiin halpoja lainoja ja rakennusmateriaaleja omia taloja varten ja yhtiö alkoi myydä heille tontteja. Ensimmäisen työläisten omakotialueen nimenä oli Uusi Onnela ja seuraavan Petsamo.[61] Vuonna 1928 rakennettiin moderni 60-paikkainen sairaala, jonka laajennus suunniteltiin Vähäkallion toimistossa.[62]

Kirkonkylä kukoisti: Enso oli tunnettu kauppaliikkeistään, sinne mentiin ostamaan leninkikankaat, kengät ja muut.[63] Säilynyt rakennuskanta kuvaa elämän vireyttä 1930-luvulla: työväentalo, tehtaan virkailijaklubi, elokuvateatteri, osuusliikkeitä, pankkeja ja modernit kansakoulut. Paikkakunnan sosiaaliseen kermaan kuului tehtaan johtoporrasta lähellä oleva ihmisjoukko:

Vuoksenlaakson seuraelämä oli varsin vilkasta. Huvikausi alkoi Imatran Valtionhotellissa pidetyllä juhlalla, jonka ainoana aiheena oli kuulemma – frakin tuulettaminen. Paikkakunnan seurapiirin muodostivat määrätyt perheet, joiden kanssa vaihdettiin vierailuja. Vuorineuvos V.A. Kotilaisen lisäksi mainitsen maisteri (sittemmin vuorineuvos) Vm (William) Lehtisen, varatuomari Ilmari Luostarisen, yli-insinööri Voitto Kolhon, dipl.insinöörit Eero Kalajan ja Yrjö Sivolan...[64]

Vielä 90-vuotiaina muistelivat vuorineuvos Pentti Halle ja hänen vaimonsa, mikä pettymys ensi alkuun oli joutua sodan jälkeen vilkkaasta Ensosta kehittymättömälle Imatralle.[65]

Ensoa rakennettiin tietoisesti mallipaikkakunnaksi. Pekka Korvenmaa on korostanut metsäteollisuuden omistajien ja johdon merkitystä 1930-luvun alun Suomen modernisoimisessa teknologisesti ja sosiaalisesti.[66] Ennen toista maailmansotaa, jolloin valtio oli vielä taloudellisesti ja poliittisesti melko heikko, yritykset investoivat teollisuuspaikkakunnilla palveluiden kehittämiseen.[67] Merkillepantavana Ensossa verrattuna muihin teollisuuspaikkakuntiin oli se, että rakennuttajana toimi valtiollinen yritys. Arkkitehti-lehti julkaisi Enson uusia rakennuksia: 1920-luvulla Uno Ullbergin töitä,[68] 1930-luvulla Vähäkallion.

550

551

550. Hallintoneuvoston huone Enso-Gutzeitin hallintorakennuksessa. Valokuva Heinrich Iffland, ARK 1937, 21.
551. Johtokunnan kerhohuone Enso-Gutzeitin virkalijakerhossa. Tekstiilit Greta Skogster-Lehtisen, ikkunaverhoissa kuvia tehtaista. Valokuva Heinrich Iffland, ARK 1937, 29.

552

553

Vähäkallion suunnittelu Ensoon tehdasalueen ulkopuolella

Enso-Gutzeit Oy:n[69] rakennuksia suunnittelivat 1910-ja 20-luvuilla pääasiassa Viipurin kaupunginarkkitehti Uno Ullberg sekä helsinkiläinen Birger Brunila. Vähäkallio peri heidän tehtävänsä 1930-luvun puolivälissä. Ensoon piirrettiin Vähäkallion toimistossa Enso-Gutzeit Oy:n tuotantorakennuksia (joita kuvattiin luvussa 3.13), pääkonttori, sosiaalirakennuksia ja asuntoja, sairaalan laajennus[70] ja keskustorin ympäristön asemakaava. Osa suunnitelmista jäi toteuttamatta kuten tyyliltään modernit virkailija-asunnot sekä kirkko, josta – varmaankin Vähäkallion pettymykseksi – järjestettiin kilpailu, hänen laadittuaan siihen jo suunnitelmat. (Tätä kuvattiin luvussa 3.12).[71] Vähäkallion kaudella rakennushallituksessa piirrettiin asemakaavaa tuhoutuneeseen Ensoon. Sen mukaisesta rakentamisesta ei ehtinyt valmistua kuin osia.[72]

Pääkonttorin muutos ja laajennus, 1934-36

Enso Gutzeitin tehtaiden pääkonttori valmistui 1924 Uno Ullbergin suunnittelemana ja edusti tyyliltään 1920-luvun klassismia. Rakennusta laajennettiin tulipalon jälkeen, Vähäkallion suunnittelema laajennus valmistui 1936.[73] Laajennuksessa rakennuksen pääosaa korotettiin kahdella kerroksella. Siihen liitettiin kaksikerroksiset siivet, jotka päättyivät avoimiin kaariin, Vähäkallion suosimaan romanttiseen ja vanhahtavaan aiheeseen.[74] Siivistä

554

555

toiseen sijoitettiin konttorihuoneita, toiseen hallintoneuvoston huoneisto. Rakennusta muodistettiin ”höyläämällä” julkisivuista koristeita ja poistamalla kulmapilasterit. Koristeellinen jyrkkä satulakatto kattoikkunoineen ja spiiroineen muutettiin tasakatoksi. Rakennuksen ulkonäkö yhdisti klassismia ja funkista: sommitelman symmetria ja arkadikaaret siipien päätteenä liittyvät volyymien valkoiseen, sileään geometriaan.

Sisustukset olivat avarat ja edustavat. Huoneiden väritys[75] ja koristemaalaukset olivat Bruno Tuukkasen käsialaa. Pääjohtajan ja hallintoneuvoston huoneissa oli komeat art deco -henkiset, osin viilukoristeiset huonekalut. Kalusteisiin ja panelointeihin käytettiin kotimaista puuta, pääasiassa koivua ja honkaa, myös loimukoivua ja honkaa poikkisyin leikattuna vanerointina. Kotimaisten puulajien käytöllä kuvattiin sekä yhtiön toimialaa että isänmaallisuutta.[76] Greta Skogster-Lehtisen[77] tekstiileissä ja Tuukkasen maalauksissa kuvattiin teollisuuslaitoksia sekä tukkien matkaa selluloosaksi ja paperiksi. Portaikossa ja toimistossa hallitsivat vaaleat seinät, tummat kumimatot ja lattian kirkas laatoitus. Toimiston tiskin muotoa säestivät neonputkien kaaret.

Sisustuksen yleisvaikutelma oli ylellinen, art deco -tyyliin painottuva funktionalismi. Vaikutelma muodostui paljolti näyttävistä materiaaleista: kiiltävistä kumimatoista, kivi- ja puupinnoista. Art deco -tyylin vivahteita näkyi huonekalujen, tekstiilien ja koristemaalausten, värityksenkin muodossa. Sisustuksista on tuskin muuta jäljellä kuin hallintoneuvoston huoneen panelointi.[78]

557

556

552. Enso-Gutzeitin hallintorakennuksen laajennus Ensossa 1934-36. Valokuva Heinrich Iffland, SRM.
553. Pääjohtajan huone Enso-Gutzeitin hallintorakennuksessa. Valokuva Heinrich Iffland, ARK 1937, 17.
554. Enso-Gutzeitin hallintorakennuksen toimisto. Valokuva Heinrich Iffland, ARK 1937, 19.
555. Paikallisjohtajan huone Enso-Gutzeitin hallintorakennuksessa. Valokuva Heinrich Iffland, ARK 1937, 18.
556. Enso-Gutzeit Oy:n hallintorakennuksen laajennus, pääkerros. ARK 1937, 19.
557. Johtokunnan portaikko Enso-Gutzeitin hallintorakennuksessa. Valokuva Heinrich Iffland, ARK 1937, 20.

558

559

558. Enso-Gutzeitin pääjohtajan talo Kaunisniemessä, asemapiirros. SRM.
559. Enso-Gutzeitin pääjohtajan talon takasivu talon valmistumisen aikoihin. Valokuva Heinrich Iffland. SRM.
560. Enso-Gutzeitin pääjohtajan talon Vuokselle suuntautuva takajulkisivu, Olli Saijonmaan perspektiivikuva. SRM.
561. Enso-Gutzeitin pääjohtajan talo, pääsisäänkäynnin puoli Valokuva Heinrich Iffland, ARK 1937, 24.
562. Luonnos puuintarsiaksi Enso-Gutzeitin pääjohtajan talon alahalliin, intarsian toteutti Eino Kauria. SRM.

Pääjohtajan talo

Pääjohtajan asunto[79] (1936) sijaitsee Kaunisniemessä Vuoksen itärannalla, virrasta jyrkästi kohoavan niemen partaalla suuntautuen kohden tehdasaluetta. Talo muodostaa päätteen ylempien virkamiesten varhaisemmin syntyneelle asuinalueelle. Sitä rajoittaa toisaalta Vuoksi, toisaalta rautateitten ja tehtaitten alueet; Ensossa johtoportaan ja työläisten alueet olivat selkeästi erilliset. Talon ympärillä kasvaa mäntymetsää. Tontille tehdyn istutussuunnitelman perua ovat lehmuskujanne ja tuijat talon edessä.

Rakennus on tyyliltään porvarillisiin edustustarpeisiin sovellettua funkista. Vierailijan vastaanottaa kunniapihamainen siipi, jossa olivat autotalli ja autonkuljettajan asunto.[80] Etufasadi kapeine korkeine rappauskehyksisine ikkunoineen ja graniittikehysteisine sisäänkäynteineen on jylhä. Sen muodollisuutta korostavat umpinainen muuripinta ja pari pyöreää ikkunaa; luonnoksissa savupiippuun liitettyä veistoshamoa ei ehditty toteuttaa. Etufasadi pyöristyy muodostaen isännänhuoneen erkkerin. Kaareva muoto toistuu puutarhan puolella ruokailuhuoneessa. Isännänhuoneen ja ruokailutilan ikkunat suuntautuvat kohden Vuoksea; takafasadi on sisäänkäyntiä epämuodollisempi isoine ikkunoineen ja parvekkeineen.

Julkisivut muurattiin näyttävästä tummasta, muodoltaan pitkästä ja kapeasta Paloheimon erikoistiilestä, vaakasaumausta voimakkaasti korostaen.[81] (kuva 591) Kattolistat ja ovikehykset olivat hienoksi hakattua graniittia. Vesikaton levykate oli tehtaiden läheisyyden tähden kuparia.[82]

Pohjakerros jakautui isäntäväen seurustelutiloihin ja autotallisiipeen. On helppoa kuvitella vierasjoukko seurustelemaan olohuoneen terassi-ikkunan tai marmorilla vuoratun takan äärellä.[83] Erikoispiirustuksia on säilynyt hallin paneloinneista Eino Kaurian suunnittelemine puu-upotustöineen,[84] takasta sekä aikansa huipputekniikkaa edustaneesta keittiöstä ja tarjoiluhuoneesta.[85] Tämän tasoisia edustushuviloita ei 1930-luvun Suomessa rakennettu monia. Talo toimii nykyään lepokotina. Sisustuksesta on säilynyt fragmentteja: eteisen panelointi ja sen palkkikaton laipioiden koristemaalaukset – luultavasti Bruno Tuukkasen käsialaa olevat lohikäärmeet ja metsän eläimet, – sekä yläkerran marmoritakka.

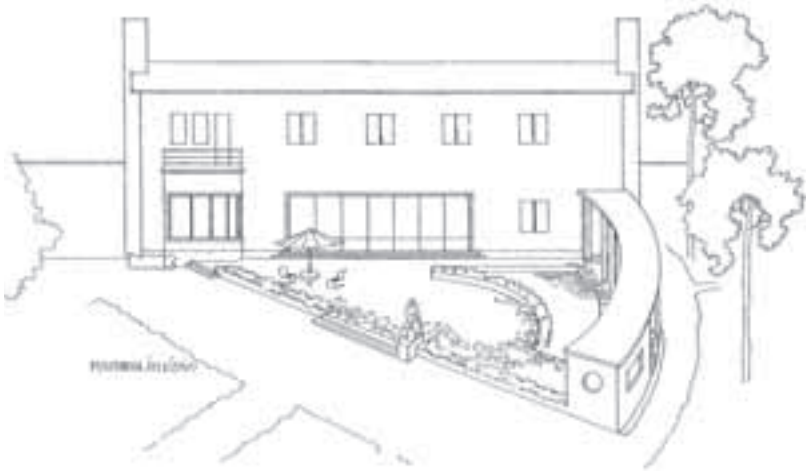

560

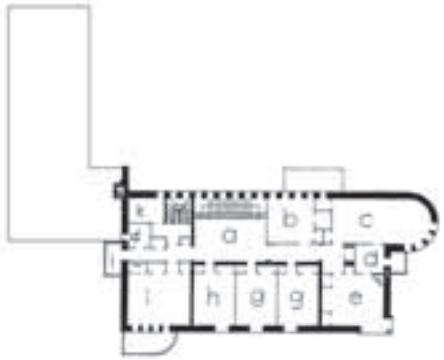

561

563

562

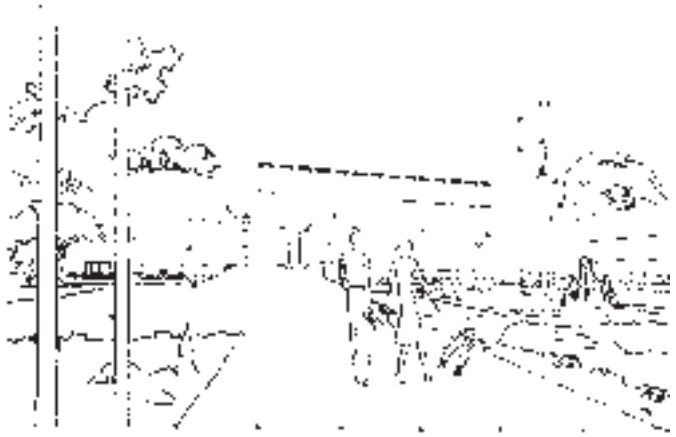

564

563. Enso-Gutzeitin pääjohtajan talo, pohjakerros. ARK 1937, 22.
564. Olli Saijonmaan perspektiivikuva
Enso-Gutzeitin pääjohtajan talon sisäänkäyntisivulta. SRM.

565

566

565. Luonnos ampumamajaksi Ensoon 1935. Pohjakerroksen ytimenä on iso tupa, toisessa kerroksessa palkintotuomarin ja asehuollon tilat, lisäksi on keittiösiipi ja terassi ampumakilpailujen seuraamiseen. SRM.
566. Lääkärin talo Ensossa. Valokuva Heinrich Iffland, SRM.

Tehtaan ja yhdyskunnan muita rakennuksia

Virkailijakerho (1936) sijoittuu tehtaille johtavan tien varrelle pääkonttorin tuntumaan. Rapattu tasakattoinen rakennus koostui kaksikerroksisesta pääosasta ja kulmittain asettuvasta matalasta siivestä. Yläkerrassa oli johtokunnan kerhohuoneisto ja muutama hotellihuone yhtiön vieraille, virkamiesten kerhohuoneisto oli pohjakerroksessa. Pohjakaavan muodikas kaariaihe syntyi päävolyymistä erkanevasta kirjastosta, jonka yllä oli terassi. Keittiöosasto palveli kestityksiä, emännälle ja palveluskunnalle oli asuinsiipi.

Rakennuksen ulkoasun suoraviivaista funkisilmettä juhlavoittaa korkeiden kapeiden ikkunoiden jono ja graaniittikehyksinen sisäänkäynti. Sitä koristavat Gunnar Finnen voimakasprofiiliset reliefit (kuva 620). Sisätilojen värityksen suunnitteli täälläkin Bruno Tuukkanen, tekstiilit Greta Skogster-Lehtinen, huonekalut Stockmann. Teollisuuden teema näkyi tekstiileissä ja Hannes Autereen koristeveistoksena. Sisustuksissa kiinnittää huomiota runsas puun käyttö ja tekstiilien osuus.

Enson Seuratalo[86] keskustorilla jäi rakentamatta. L:n muotoinen rakennus oli suunnitelmissa todellinen monitoimitalo: nelikerroksinen osa käsitti myymälöiden yllä hotellin ravintolan ja opetuskeittiön, hotellihuoneita, juhlasalin, asuntoja ja kutomon. Matalampi siipi sisälsi ampuma- ja keilaradan yllä 600-paikkaisen juhlasali-elokuvateatterin. Rapatut julkisivut koostuivat tiheistä ikkunariveistä.[87]

Lääkärin asuintalo (1934) sijaitsee lähellä sairaalaa, kirkonkylän keskustan halkaisevan maantien varrella kukkulan laella. Se on ulkonäöltään julistavan moderni tasakattoineen, rapattuine pintoineen ja kulmaikkunoineen. Matalaan siipeen sijoittuneesta vastaanotosta pääsi portaan välityksellä asuntoon.[88] Muodikas funkistyyli sopi lääkärin taloon,[89] kuuluihan tämä paikkakunnan kermaan. Vähäkallion toimistossa piirretty aumakattoinen Vastasmäen koulun opettajien asuinrakennus oli ulkoasultaan hieman perinteisempi. Kumpikin rakennus on säilynyt.

Erkki Huttunen oli luonnostellut kolmikerroksisia, tasakattoisia virkailija-asuintaloja jo 1935.[90] Vähäkallion toimisto sai saman tehtävän hieman myöhemmin. Perspektiivipiirustus näyttää ruotsalaishenkisiä pienkerrostaloja isoine parvekkeineen. Rakennuksia niveltävät matalat talousrakennukset, ehkä autotallit. Taustalla häämöttää kirkko.[91] Virkailija-asuintalot eivät ehtineet toteutua.

Enson rakennukset osana Vähäkallion tuotantoa

Enso-Gutzeit Oy:n tuotantorakennukset Ensossa olivat Vähäkalliolle vaatimattomia tehtäviä suhteessa esim. Kaukopään tehtaisiin. Yrityksen muu rakennuskanta Ensossa oli hyvinkin näyttävää, ja pääkonttori komeine sisustuksineen toimi epäilemättä eräänlaisena koekenttänä myöhempää Alkon pääkonttoria varten. Enson pääkonttorissa, kerhotalossa ja pääjohtajan huvilassa käytettiin runsaasti koristetaiteilijoiden apua, jota Vähäkallio arvosti. Toimeksiantajien maut näyttävät Ensossa vaihdelleen pelkistyneestä modernismista raskaampaan edustuksellisuuteen. Vähäkallio sai näyttää toimistonsa koko tyylillisen skaalan, kun Arkkitehti-lehti julkaisi ne komeasti.

567

568

569

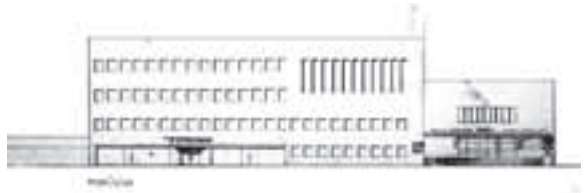

570

567. Opettajien asuntola Ensossa. Valokuva Olli Saijonmaa, SRM.
568. Perspektiiviluonnos virkailijoiden pienkerrostaloiksi Ensoon 1935. SRM.
569. Suunnitelma Enson sairaalan laajennukseksi. Sairaalaa ei rakennettu kuvan osoittamaan korkeuteen. SRM.
570. Enson Seuratalon pääjulkisivu torille, luonnos 1935. SRM.

4. Tekniset ja esteettiset keinot

571. Sienipilarirakenne Elannon kasvisvarastossa 1934, Veikko Leistén KK:n rakennusosastolla. Valokuva Johnny Korkman 1983, HKM.

1 Rakenteet ja materiaalit

Vähäkallio oli poikkeuksellisen kiinnostunut rakennustekniikasta[1] ja innovatiivinen rakenteiden soveltaja. Rakennesuunnittelijat olivat ilmestyneet talonrakennukseen 1900-luvun alussa, jolloin alettiin soveltaa rautabetonirakenteita. Konstruktiolaskelmia laativat rakennusmestarit tai insinöörit, arkkitehdit vain poikkeuksellisesti.[2] Vähäkallio näyttää kuitenkin parissa varhaisessa kerrostalossaan suunnitelleen betonivälipohjien raudoitukset. (Ks. luku 3.4.) Vähäkallio oli ennen arkkitehtuuriopintojaan ollut kaksi kuukautta muuraustöissä[3] ja hyödynsi näitä oppejaan arkkitehtina. Hänen kiinnostukseensa puhtaaksimuurausta kohtaan vaikutti ehkä työskentely tiilen materiaaliaitoudesta kirjoittaneen Vilho Penttilän toimistossa.[4] Puhtaksimuurauksella oli Vähäkallion arkkitehtuurissa tärkeä asema.

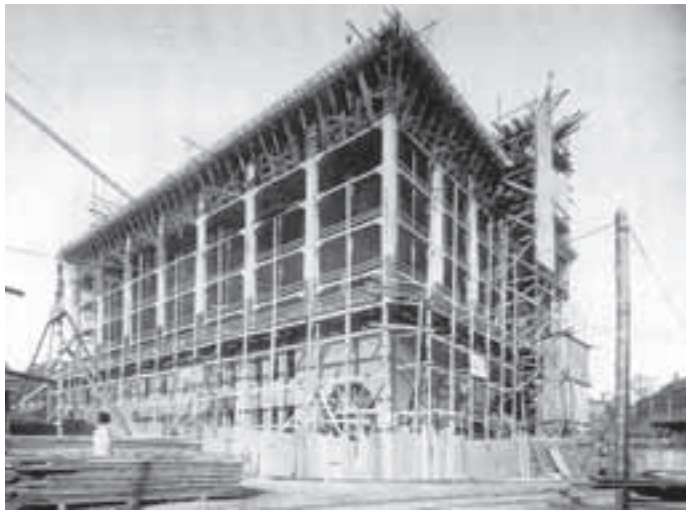

572

Betonin mahdollisuudet, uudet tuotteet ja asennukset

Teräsbetonirunkoja alettiin käyttää 1900-luvun alkuvuosikymmenillä teollisuus-, varasto-, liike- ja julkisissa rakennuksissa.[5] Syinä betonin käyttöön olivat paloturvallisuus, pitkät jännevälit ja isoissa kohteissa halpuus verrattuna muuraukseen. Eräät Vähäkallion suunnittelemat rakennukset saivat huomiota rakennustekniikkansa tähden: betonirakenteinen Elannon keskusvarasto (1920) helposti purettavine ulkoseinineen ja sienipilarirakenteinen OTK:n keskusvarasto (1927) rakennetyypin varhaisena suomalaisena toteutuksena.[6]

Sienipilarirakennetta sovellettiin 1930-luvulla paljon, mm. KK:ssa piirretyissä Elannon varastorakennuksissa. Alkon Salmisaaren keskusvarasto (1940) tuhansien neliöiden seinipilarihalleineen on laajin suomalainen sovellutus sienipilarirakenteesta. Salmisaarentalon betonirakentaminen oli muutenkin vaativaa; mm. koekappaleita lujuustestattiin TKK:n aineenkoetuslaitoksella. Käytettiin myös paineilmalla ruiskutettavaa betonointia, johon lainattiin laitteita Valtion rautateiltä. Rakennustyöt filmattiin.[7]

Kaukopään tuotantorakennukset (1934-35) pystytettiin kauttaaltaan teräsbetonirunkoisina, mikä oli tuolloin epätavanomaista. Hankkeen jättiläismäisyys ja kireä aikataulu johtivat toteamukseen, ettei Suomessa ollut ainuttakaan insinööritoimistoa, jonka voimat olisivat riittäneet yksinään. Niinpä tehdasta suunnittelemaan koottiin useita helsinkiläisiä insinööritoimistoja: Magnus Malmberg, Matti Janhunen, Uuno Varjo, Reino Huovinen ja Yrjö Oksanen.[8] Tehtaan pääsuunnittelija oli diplomi-insinööri Eero Kalaja ja Vähäkallion tehtävä tuotantorakennusten kohdalla lähinnä ulkohahmoon rajoittuva.

573

572. OTK:n keskusvarasto rakenteilla Helsingin Sörnäisten rannassa. Valokuva Eric Sundström, HKM.
573. Siporiittimuurausta Alkon Salmisaarentalossa. STA.

574

575

574. Alkon tehdasosan itäsivu suurine ikkunoineen. Valokuva Roos 1940, STA.
575. Teräsikkuna Elannon leipätehtaassa. Valokuva AN 2002.
576. Vähäkallion luonnos Kotkan puhelinyhdistyksen talon julkisivuksi 1924. SRM.
577. Päijät-Hämeen Puhelinyhdistyksen talo Lahdessa 1920-luvulla. Lahti KM.
578. Puhelinvaihteen hoitajia Lahden puhelinyhdistyksen talossa 1940-luvulla. Lahti KM.

Kiinnostusta betoniin ylläpidettiin kautta 1930-luvun insinööreille ja arkkitehdeille tarkoitetuin esitelmin.[9] Arkkitehti-lehti viittasi standardoitujen ja esivalmistettujen betonielementtien ja kuorirakenteiden käyttöön lähitulevaisuudessa.[10]

Hyvin lämpöä eristävän solubetonin eli kevytbetonin valmistusoikeudet hankittiin Suomeen 1925.[11] Solubetonin ensimmäiseksi käyttökerraksi seinärakenteissa on mainittu Suomessa Alvar Aallon Turun Sanomien toimitalon (1928-30) julkisivut,[12] mutta sitä käytettiin jo 1927 Syvähuokon talon 30 cm paksuissa seinissä.[13] Solubetonia ovat myös Wihurin huvilan ylimmän kerroksen ulkoseinät (1938).[14]

Kevytbetonia käytettiin 1930-luvun alussa enimmäkseen paikalleenvalettuna betoniholvien lämmönerityksenä. Kun höyrykarkaistu kevytbetoni tuli 1930-luvulla markkinoille,[15] sitä alettiin käyttää enenevästi ulkoseiniin kantavien rakenteiden ulkopuolisena kerroksena.[16] Vähäkallion aikana rakennushallituksessa suunnitellussa Malmin lentoaseman hallintorakennuksessa (1938) oli teräsbetoninen pilarirunko ja ulkoseinissä lämpöeristeenä höyrykarkaistu kevytbetonilevy.[17] Alkon Salmisaarentalon (1940) seinärakenne koostui kantavasta teräsbetonirungosta, 10-15 cm vahvuisesta kevytbetoni-harkkomuurauksesta ja puolen kiven tiilimuurista.[18] Monesta eri ainekerroksesta koostuvat ulkoseinärakenteet olivat kuitenkin vielä uusia ja eikä ymmärretty, että kerrosrakenteen tulisi harveta ulospäin. Salmisaarentalossa jouduttiin tekemään jälkikäteen tuuletusraot kostuneen seinän kuivaamiseksi.[19] – Kaukopään asuntoalueilla 1930-luvun puolivälissä kokeiltiin muurattuja ohutseinärakenteita, joissa lämmöneristeenä oli puunjalostuksen sivutuote, ensoniitti-kuitulevy.[20]

Muuntojoustavuus toteutui Elannon keskusvaraston lisäksi Vähäkallion eräissä asuinkerrostaloissa pilarirunkoina. OTK:n hallintorakennuksessa (1930-33) oli muunneltava, 1960-70-lukujen muuntojoustavuuden ideoita ennakoiva väliseinärakenne. Sen tunnetuin kansainvälinen esikuva lienee Gerrit Rietveldin suunnittelema Schröder-talo Utrechtissa (1924) kiskojen varassa liukuvine väliseinineen.

1920- ja varsinkin 30-luvulla saatiin markkinoille uusia rakennusmateriaaleja ja tuotteita kumilattioista neonputkiin. Kokeellisuus kuului ajan henkeen. Tehdasvalmisteisia teräsikkunoita, joita alkoi enenevästi tulla markkinoille[21] käytettiin ennen muuta tuotantorakennuksissa, joissa tasaisen lämpötilan ylläpitäminen oli toisarvoista. Teräsikkunoiden etuna oli halpuus ja helppo huollettavuus; tehtaiden konttoreihin valittiin paremmin lämpöä eristävät ja tunnultaankin lämpimämmät puuikkunat.[22] Salmisaarentalon pullottamon teräslasiseinä, alaltaan 265 m^2 kuuluu aikansa laajimpiin Suomessa. Suuria, kaksikuorisia teräs-lasiseiniä on myös talon porrashuoneissa.[23] Mikko Bonsdorff ja Janne Prokkola ovat Alkon Salmisaarentalon inventoinnissa kuvanneet sen materiaalien monipuolista palettia ja Bonsdorff on kirjoittanut talon materiaalien hierarkiasta;

mainittakoon Salmisaarentalon talon materiaaleista konttorisisäänkäntien alumiinirakenteiset- ja pintaiset ulko-ovet ikkunaseinineen. Alumiinpeltiä oli käytetty jo OTK:n hallintorakennuksen fasadeissa 1933; tämä kuulunee varhaisimpiin suomalaisiin esimerkkeihin alumiinin käytöstä rakennusosina.[24]

Suunnittelijoita ja toteuttajia yhteistyökumppaneina

Vähäkallio teki yhteistyötä ja seurusteli maan tunnetuimpien betoniasiantuntijoiden kanssa. Läheinen keskustelukumppani oli veli, diplomi-insinööri Toivo Vähäkallio, lehtori ja huonerakennustekniikan professori Teknillisessä korkeakoulussa vuodesta 1944. Veljekset tapailivat tiiviisti ja muistuttivat hahmoltaankin toisiaan; Toivo Vähäkallion olemukseen kuuluvaksi on kuvattu piippu ja keppi.

Diplomi-insinööri Manne Muoniovaara oli Vähäkallion ystävä jo opiskeluajoista lähtien,[25] sittemmin useiden töiden urakoitsija ja työtoveri rakennushallituksessa. Muoniovaara ja Vähäkallio olivat tiiviisti yhteyksissä mm. Kytäjän vieraskirjasta päätellen. Vähäkallion suunnittelemia, Muoniovaaran johtaman Rakennusliike Constructorin toteuttamia kohteita olivat Säästöpankkien-Keskus-Osakepankin muutos- ja korjaustyö Aleksanterinkadulla (1926), Kallion Yhteiskoulu (1929), Vuoksenniskan Seurojen talo (1936). Suuria urakoita olivat Elannolle sen tuotantokorttelin rakennukset ja Viides linja 4. Rakennushallituksen Vähäkallion aikaisista kohteista Constructor rakensi ainakin Rovaniemen virastotalon (1937).[26]

Muita yhteistyö- ja keskustelukumppaneita olivat diplomi-insinöörit Magnus Malmberg ja Jaakko Packalén.[27] Packalén laati laskelmat raumalaisen elokuvateatteri Fennian kattokonstruktioon (1925),[28] Yhteiskunnalliseen Korkeakoulun (1930)[29] ja Ammattienedistämislaitoksen (1931) konstruktioihin.[30] Nuorempaan sukupolveen kuulunut Malmberg seurusteli Vähäkallion veljesten kanssa Suomalaisella Klubilla.[31] Hän toimi asiantuntijana Yrjönkadun Uimahallin rakenteissa ja laati konstruktiolaskelmia Kaukopään tehtaisiin.

Rautabetonityöt olivat erikoisliikkeiden työtä ja konstruktioita laskivat usein niiden palveluksessa olevat rakennusmestarit ja insinöörit. Helsingissä huomattavaan asemaan kohosi rakennusmestari Jalo N. Syvähuokon liike (1910-1932). Syvähuoko oli betonirakenteiden suunnittelija ja aliurakoitsija Vuorikatu 5:ssä (1927), Yrjönkadun uimahallissa (1928),[32] Asunto Oy Joukolassa (1929)[33] ja Ammattienedistämislaitoksessa (1931).[34] Hän oli osakkaana Joukolan asuinkerrostalossa[35] ja Yrjönkadun uimahallissa. Syvähuokon liike teki konkurssin 1933, mutta hän jatkoi senkin jälkeen yhteistyötä Vähäkallion kanssa. Alkon Salmisaarentalossa Syvähuoko johti pää-

576

577

578

579

580

581

579. Koskensaaren ruukin Seurahuoneen muuraus on melko epätasaista väriltään ja pinnaltaan ja heleänpunaista väriä korostaa vaalea saumaus. Valokuva AN.
580. Koskensaaren Seurahuone, ulkonevia tiilikertoja sisäänkäynnin reunuksina. Valokuva AN.
581. Lahden Puhelinyhdistyksen talon neliömäisiä koristelimityksiä. Valokuva AN.

urakkaa Rakennustoimi Oy:n toimitusjohtajana. (Näistä yhteistyökumppaneista esitetään lyhyet elämäkertatiedot liitteessä 7.)

Vähäkallion ystävä ja kollega Jussi Paatela, joka opetti rakennusoppia Teknillisen Korkeakoulun arkkitehtiosastolla, kuului sairaaloissaan betoninkäytön uranuurtajiin. Paatela ajoi uutta rakennuslaboratoriota, joka olisi koe- ja tutkimuslaitos.[36] Vähäkallio oli arkkitehtiliiton edustajana tätä tekniikan talohanketta valmistelevassa komiteassa 1929.[37] Hän oli liiton edustajana myös 1927 asetetussa talvirakennustöiden muurausta ja talvibetonointia tutkivassa komiteassa.[38]

Suurin osa Vähäkallion suunnittelemista rakennuksista urakoitiin ja laskutyönä rakennettiin vain muutama kohde Helsingin ulkopuolelle.[39] Helsinkiläisrakennuksia urakoi 1920-luvun alkupuolella F.A Virta ja vuodesta 1925 lähtien 1930-luvun lopulle Rakennusliike F.A. Virta & A. Vainio. Vähäkallio oli F.A. Virran (1875-41) kanssa työyhteyksissä 1910-luvusta lähtien.[40] Rakennusmestari Oskari Vilamon 1919 perustama rakennusliike, 1920- ja 30-luvuilla yksi huomattavimmista, urakoi Vähäkallion viimeiset suuret helsinkiläistyöt: Suomalaisen yhteiskoulun ja Alkon Salmisaarentalon perustustyöt. Vähäkallion toimistossa piirrettiin 1934 Vilamolle Munkkiniemeen työpaja- ja varastorakennus[41] ja 1938 Pitäjänmäessä ehkä Vilamon omistamalle tontille liike-ja asuinkerrostalo (kuva 603).[42] Vilamo oli merkittävä osakkeenomistaja Asfaltti Oy Lemminkäisessä, jonka nimi kertoo suomalaisuusaatteen merkityksestä yritykselle.[43] Lemminkäinen suoritti moniin Vähäkallion piirtämiin rakennuksiin asfaltti- ja eristystöitä, teki mosaiikkibetonilattioita sekä toimitti valmiita porrasaskelmia, tasakattojen päällysteitä ja Lugino-seiniä.[44]

Vähäkallion suunnittelutehtävistä useat vaativat teknistä erikoisosaamista. Diplomi-insinööri, Teknillisen korkeakoulun lehtori Emil Keso, aikansa tunnetuin ilmastointi-ekspertti, suunnitteli ilmastoinnin Elannon leipätehtaaseen (1924), Yrjönkadun uimahalliin (1928), Yhteiskunnalliseen Korkeakouluun (1930), OTK:n pääkonttoriin (1933),[45] Ammattienedistämislaitokseen (1931) yhdessä C.R. Rosenqvistin kanssa.[46] Yrjönkadun uimahallin lvi-asennuksista julkaistiin laaja artikkeli rakennuksen esittelyn yhteydessä Arkkitehti-lehdessä 1929. Tuotantolaitoksista oli lvi-asennusten suhteen erityisen vaativa Alkon Salmisaarentalo automaattisäädöin toimivine jäähdytys- ja ilmankostutuslaitoksineen ja palohälytyslaitteineen.[47]

Sähköasennusten kannalta vaativia olivat Vähäkallion suunnittelutehtävistä tuotantorakennusten lisäksi elokuvateatterit ja puhelinyhdistysten talot. Ammattienedistämislaitoksella oli oma suurjänniteasema, jonka yhteyteen rakennettiin Helsingin kaupungin ala-asema, runsaasti koneistusta ja elokuvasali sähköisesti toimivine kaihtimineen.[48] Arkkitehti-lehden Rakennustekniikka-palstalla kuvattiin OTK:n hallintorakennuksen sähkötöitä ja teknillistä suunnittelua.[49]

Taiturillista tiilimuurausta

Seuraavassa tarkastellaan Vähäkallion tapoja hyödyntää tiilimuurauksen jäsentävää ja koristeellista merkitystä plastisissa muodoissa ja puhtaaksimuuratuissa pinnoissa.

Helsinkiläisesimerkkejä puhtaaksimuurauksesta

Vaikka puhtaaksimuurausta käytettiin helsinkiläisrakennusten fasadeissa jonkin verran 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa mm. kasarmeissa ja tuotantorakennuksissa, oli tiilen laatu epätasainen. Tähdättäessä korkeampaan laatuun tuotiin julkisivutiilet usein ulkomailta. Julkisivujen puhtaaksimuuraus yleistyi[50] vasta 1910-luvulla valmistustekniikan parannuttua. Sitä ennen suosittiin ulkoseinien verhoiluna rappausta ja 1900-luvun vaihteessa graniittia, kunnes se kävi kalliiksi.[51]

Liiketalojen ja varastorakennusten fasadeja puhtaaksimuurattiin jo 1910-luvun kahdella ensi kymmenluvulla, mm. Nikolajeffin talossa (Jarl Eklund 1913), Keskuskirjapainon talossa (Lars Sonck 1913), Tulli- ja Pakkahuoneessa (Gustaf Nyström, 1901) ja Katajanokan satamamakasiinissa (1913-28, fasadit Sonckin). Bulevardilla sijaitseva Seurakuntatalo (Bertel ja Valter Jung, 1915) ja myöhäisestä valmistumisestaan huolimatta Stockmannin tavaratalo (Sigurd Frosterus 1916-1930) kuuluvat samaan sarjaan. Suosittiin korkeassa lämpötilassa tummahkoksi poltettua, tunnultaan käsityömäistä ns. Helsingborgin tiiltä,[52] Stockmannissa käytettiin jo Paloheimo Oy:n fasaditiiltä.

Yksittäisiä puhtaaksimuurattuja asuintaloja ilmaantui jo 1910-luvulla. Tiilifasadit yleistyivät asuntorakentamisessa 1920-luvulla uudella asuntoalueella Etu-Töölössä mutta myös Kampissa ja Ullanlinnassa. Esikuvia haettiin Ruotsista ja Tanskasta,[53] joissa tiili oli nostettu luonteeltaan kansalliseksi materiaaliksi 1900-luvun vaihteessa.[54] Ruotsalaisia mallinantajia tiilenkäytössä 1920- ja 1930-luvuilla olivat erityisesti Ragnar Östberg mutta myös Carl Westman,Torben Grut ja Cyrillus Johansson.

Helsinkiläisissä 1930-luvun teollisuus- ja liikerakennuksissa ovat puhtaaksimuuratut julkisivut yleisiä. Näkyviä esimerkkejä ovat kaupungin teurastuslaitos (Bertel Liljequist 1932), OKO:n pääkonttori Arkadiankadulla (Toivo Paatela 1932), Satamamakasiini Katajanokalla (Gunnar Taucher 1938), Keskon varasto Katajanokalla (Toivo Paatela 1940). Teurastuslaitoksen ja satamamakasiinin plastiset ja ekspressionistiset piirteet muistuttavat 1920-luvun hollantilaisesta arkkitehtuurista. OKO:n ja Keskon pääkonttoreita leimaa funkikselle ominainen geometristen volyymien vastakkainasettelu; niiden yhtäläisyys Vähäkallion arkkitehtuurin esim. Elannon tai OTK:n hallintorakennuksiin selittynee siitä, että Toivo Paatela oli ollut Vähäkallion avustaja.[55] Arvi Ilonen on luonnehtinut Keskon varaston tyyliä *tiilifunktionalismiksi*.[56]

582

583

582. Annalan kerrostalon yläkerroksissa on julkisivutiiltä ja koristeosissa hakattua tiiltä. Valokuva AN.
583. Elannon keskusvaraston neliömäisiä koristelimityksiä. Valokuva AN.

584

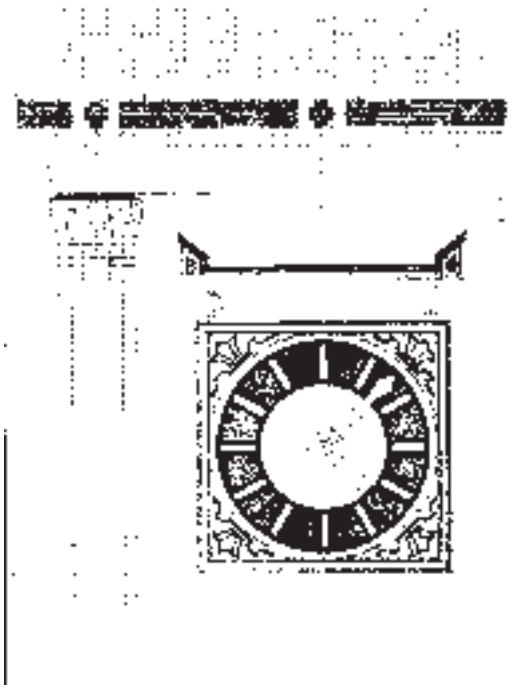

585

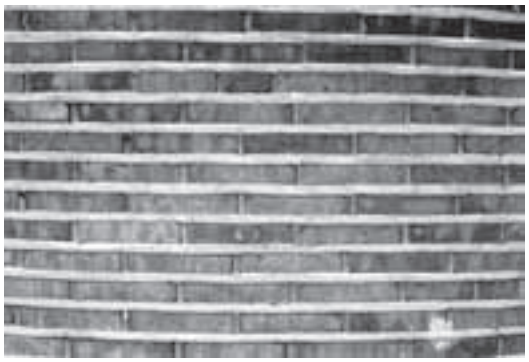

586

584. Elannon keskusvaraston muurausta. Valokuva AN.
585. Työpiirustus Elannon hallintorakennuksen tornista. SRM.
586. Elannon hallintorakennuksen (1928) muurauksessa korostuu vaakasuunta, pystysauma on kapea ja väri lähellä tiilen väriä. Valokuva AN.

Muurauksen muutoksia

Tiilirakenne on tiilestä ja laastista muodostuva yhdistetty rakenne. Muurauksen arkkitehtuuri muodostuu pitkälti yhteenliittyneistä säännöllisistä, pienistä rakennusosista, joiden samanmuotoisuus ja toistuvuus määrittää kokonaisuutta. Koska muurattu rakenne ladottuna kestää vain puristusrasituksia, se on tietyllä tavalla kappaleellinen. Massiiviset limitetyt seinärakenteet ja aukkojen katteena olevat holvit tekevät tiilirakennuksesta yhtenäisen kokonaisuuden. Muurauksen staattiset rajoitukset vaikuttavat ulkonevien muotojen porrastumiseen.

Paikalla muuratut tiiliseinät olivat yleisessä käytössä 1900-luvun puoliväliin asti. 1930-luvun alussa yleinen ulkoseinärakenne oli sama kahden kiven täystiilimuuri kuin se oli ollut sata vuotta aiemmin. Taloudellisuutta tavoiteltaessa kehitettiin vaihtoehdoiksi ohuempia ulkoseinärakenteita ja 1930-luvun lopulla yleistyi puolentoista kiven muuri.[57] Tiilimuurien ollessa paksuja kahden - puolentoista kiven kantavia seiniä oli limityksellä rakenteellinen merkitys. Myöhemmillä puolen kiven paksuisilla kuorimuureilla ei sitä enää ollut.

Jännevälien ja aukkojen koko määrittävät muuratun pinnan jäsennystä ja mittakaavaa. Kun seinät olivat massiivisia, käytettiin holveina etupäässä muurattuja kaaria. Suoria, pystykivillä muurattuja, ns. venäläisiä holveja sovellettiin vain pienillä jänneväleillä ja pienillä kuormilla, lähinnä kapeiden ovi- ja ikkuna-aukkojen ylityksissä. Pitemmillä jänneväleillä aukot ylitetään siirtämällä kuormat teräsbetoniselle ns. leukapalkille tai käyttämällä erilaisia teräs- ja peltiprofiileja.[58] 1920-luvulla kerrostalojen julkisivuissa yhdistyvät yleensä pohjakerroksen laajat kaariaukot yläkerrosten kapeampiin, suoriin aukkoihin. Vähäkallion kerrostaloissa muuttuivat kaikki aukot suoriksi 1930-luvun vaihteessa.

Tiili tuo pintoihin ja volyymeihin oman lisänsä: tiilirakenne sisältää paljon käsityötä, tiilen ja usein myös laastin värit ovat materiaalista syntyneitä. Punatiili standardisoitiin Suomessa jo varhain: sen normaalikooksi hyväksyi 1870 Tekniska Föreningenin arkkitehtiklubi 270 mm x 130 mm x 75 mm.[59] Standardi vakiintui kuitenkin kotimaisessa tuotannossa hitaasti ja kokokirjoa haittasi tiilen maahantuontikin; ulkomaiset tiilet olivat usein suomalaista normaalitiiltä pienempiä.[60] Koristemuurauksiin käytettiin jonkin verran profiloituja muototiiliä, kulmiin ja aukkojen pieliin 1/2 ja 2/3-tiiliä, jotka kuuluivat kotimaisten tehtaiden tuotevalikoimiin.[61]

Saumojen osuus voi olla muurauspinnasta jopa viidennes, joten saumojen merkitys puhtaaksimuuratuissa julkisivuissa on suuri. Sauman muodolla voidaan tuottaa varjo ja saumaa voidaan korostaa tai häivyttää värierolla suhteessa tiileen. Sauman lähivaikutelmat sileästä karkeaan tukevat tai kontrastoituvat tiilen pintavaikutelmiin: sileään tai huokoiseen, himmeään tai kiiltävään, tasaväriseen tai väriltään epätasaiseen.

Muutoksia muurauksen ulkonäköön toi julkisivutiilen käyttö 1920-luvulta alkaen ja sitten funktionalismiin liittynyt horisontaalisuuden ja yhtenäisten pintojen tavoittelu.

Paloheimo Oy:n paras asiakas

Vähäkallion tiiliarkkitehtuurin eräs tunnuspiirre oli Paloheimon tiilitehtaan valmisteiden suosiminen. Tukeudun seuraavassa Jorma Ahvenaisen julkaisemattomaan käsikirjoitukseen Paloheimon suvun liikehistoriasta. (Vähäkallion suhteita Paloheimoihin kuvattiin luvussa 2.2.)

Teollisuusmies ja fennomaani H. G. Brander (Paloheimo[62]) perusti noin 1899 Riihimäelle Santamäen tiilitehtaan. Yritys, jolla oli muutakin teollisuutta, muutettiin osakeyhtiömuotoiseksi 1909.[63] Santamäen tehtaan rakennukset uusittiin koneistoineen täydellisesti 1920-luvun alussa. Uusia tuotteita olivat salojaputkien ja kattotiilten lisäksi punaiset ja tummanruskeat paineen- ja säänkestävät fasaditiilet, joihin sai polton mukaan erilaisia sävyjä.[64] Vuonna 1924 valmisti tehdas jo 3,2 miljoonaa tiiltä markkina-alueina Etelä- ja Länsi-Suomi. Huomattavia tilaajia olivat teollisuuslaitokset, koulut ja sairaalat ja suurin kysyntä oli Helsingistä. Tiilenvalmistus oli tehtaalle 1920-luvulla hyvin kannattavaa toimintaa ja merkkituotteena oli tummansävyiseksi poltettu julkisivutiili.[65] Paloheimo Oy:hyn fuusioitiin 1935 tuusulalainen Kolsan tiilitehdas, joka valmisti seinä-, fasadi- ja muuritiiliä.[66] 1930-luvun lopulla Paloheimo Oy oli maan suurin tiilenvalmistaja.[67]

Ahvenainen mainitsee Paloheimon tiilen suurimmaksi käyttäjäksi arkkitehdeista Vähäkallion ja tämän rakennuksista Elannon hallintorakennuksen (1928), Helsingin Uimahallin (1928), Kallion Yhteiskoulun (1929), Ammattienedistämislaitoksen (1931), OTK:n pääkonttorin (1933), Enso Gutzeitin Oy:n pääkonttorin Ensossa 1934, Kaukopään tehtaat (1934-35) ja Alkon Salmisaarentalon (1940) sekä joukon helsinkiläisiä asuinkerrostaloja ja yksityistaloja.[68] Pohjoismaisille rakennuspäivillä 1932 pystytettiin Vähäkallion suunnittelema Paloheimon mainospaviljonki, jossa oli käytetty kattotiiliä, klinkkerilaattoja, erikoistiiliä, puusepäntuotteita ja parkettia.[69] Vähäkallion rakennuksissa käytettiin myös Paloheimon puuovia ja -ikkunoita.

Useissa edellä mainituista Vähäkallion rakennuksista oli käytetty Santamäen tehtaiden julkisivutiiltä. Fasaditiilet muodostivat yleensä puolen tiilen kerroksen muurauksen uloimpana osana. Tummasävyiset julkisivutiilet olivat korkean polttolämpötilan tähden normaalitiiltä pienempiä, mikä levensi laastisaumoja.[70] Tiilet olivat usein hieman kiiltäviä ja pinnaltaan tiiviimpiä verrattuna normaalitiiliin. Niitä käytettäessä saatiin aikaa sileitä ja teräväpiirteisiä detaljeja.

587

588

587. Paavonkulman julkisivussa on kuparipellillä vuorattujen erkkerien sivuilla koristenauhoja. Kohokehysten sisällä on vuorotellen pitkänomaisia tiilikehiä ja kohotiiliä. Ikkuna-aukoissa on suorat, yhden kiven korkuiset holvaukset. Valokuva AN.
588. Paavonkulman pohjakerroksessa on muurattuja koristeketjuja. Tummien kohokehysten sisällä on ruutukoristeita. Valokuva AN.

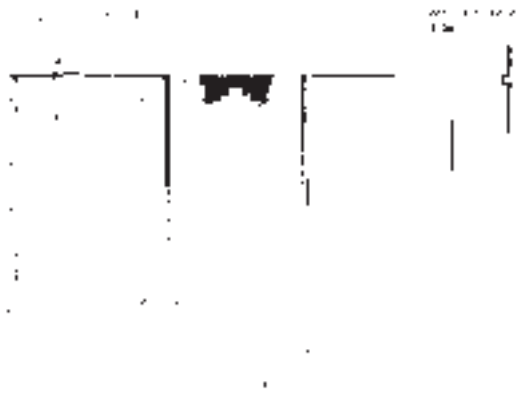

589

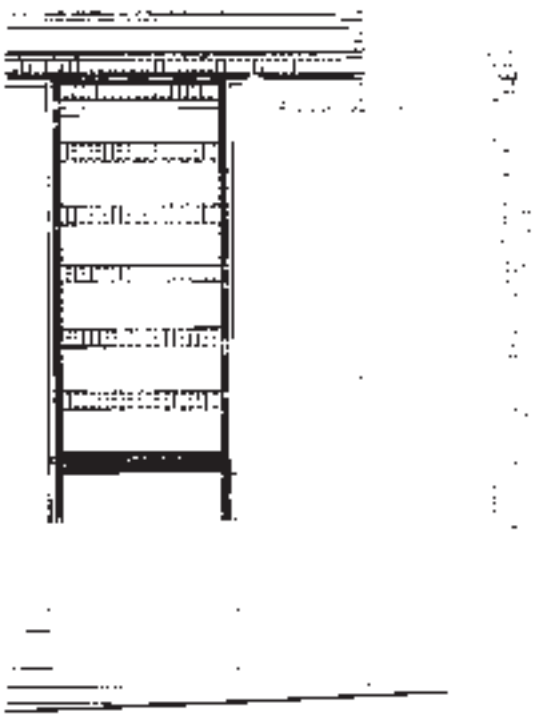

590

589. Joukolan pohjakerros, oviaukkojen yllä riippuva koristeaihe. Ote työpiirustustuksesta. SRM.
590. Limitystä Joukolan pohjakerroksessa: vuorottain ulkonevia juoksulimitettyjä tiilikertoja ja syrjätiilellä muurattu sidekivikerros. Ote työpiirustuksesta. SRM.

Santamäen fasaditiiltä on nähtävissä muidenkin arkkitehtien 1920-30-lukujen helsinkiläisrakennuksissa; huomattavia esimerkkejä ovat Stockmannin tavaratalo (Sigurd Frosterus, 1930), Atlas-pankki (Jussi Paatela, 1929) ja OKO:n pääkonttori (Toivo Paatela 1932).

Vähäkallion puhtaaksimuuratut julkisivut

Vähäkallio käytti 1910-luvulla Valiolan ja Tehtaankatu 34:n kerrostalojen fasadeissa ajalle luonteenomaista puhtaaksimuurauksen ja rapattujen koristeaiheiden yhdistämistä. 1920-luvun alkupuolella hänen rakennustensa julkisivut muurattiin tavallista tiiltä käyttäen. Arkkitehtuurin koristeellisuus syntyi tiilen ja saumauksen värikontrasteista, holvikaaresta, kerros- ja räystäslistan alla olevista neliönmuotoisesta koristelimityksestä sekä räystäiden ja sisäänkäyntien reunustamisesta ulkonevin tiilikerroin.

Vuoden 1928 vaiheilla valmistui sarja rakennuksia, joiden muodonannossa näkyvät Östbergin arkkitehtuurin esikuvat. Sarjaan kuuluvat Simonlinna, hämeenlinnalainen Paavonkulman talo, Elannon hallintorakennus Helsingissä ja Koskilinna Nakkilassa. Yhteistä niille on niukka vaippa, teräväpiirteinen detaljointi ja julkisivutiilen käyttö. Muurauksen keinot ovat runsaita: on seinäkomeroita, koristeketjuja, profiilitiiltä, ikkunoiden yllä kruunumaisia tai riippuvia koristeita; Simonlinnassa tornin huipentaa pitsimäinen tiilibalusteri. Muuraukseen liittyy erkkereissä, listoissa ja syöksytorvissa kuparipeltiä.Yleensä vasta lähitarkastelu paljastaa materiaalinkäytön kaikki vivahteet. Julkisivutiilen tuoma ilme erottaa mainitut rakennukset Östbergin antamista esikuvista; ainakin Tukholman Kaupungintalon julkisivut muurattiin poikkeuksellisen suurista, huokoisista ja väriltään epätasaisista tiilistä korostamaan käsityön jälkeä.[71]

Vähäkallion muuraukset pelkistyivät 1930-luvun vaihteesta lähtien. Vaakasuunta alkoi dominoida ja koristeaiheiden kirjo pelkistyi. Joukolan talossa (1929) yleishahmo on selkeä koristelun keskittyessä pohjakerrokseen, torniin ja seinien yläosiin. Tornin medaljonkien keskustoissa on ristilimitystä ja se huipentuu konsoleihin ja kapeista tiililistoista muodostettuihin kapiteeleihin. Ammattienedistämislaitoksen (1930) fasaditiilistä muuratun pääjulkisivun ainoat tehosteet ovat suorien ikkuna-aukkojen alapuoliset ja kerrostenväliset lapetiilinauhat. Vivan asuinkerrostalon (1932) julkisivun koristeaihe ovat erkkerin päällekkäiset, muurista kohoavat tiilirivit; samantapainen jäsennys on Einar Flinckenbergin suunnittelemassa kerrostalossa Fredrikin- ja Kalevankatujen kulmassa (1932). OTK:n hallintorakennuksen (1933) julkisivut ovat edellisiä koristeettomammat. On luotettu muuripintojen tehoon, mutta korostettu vaakasuuntaa ja nauhaikkunan illuusiota muurauksen keinoin.

Alkon Salmisaarentalon (1940) rakenne on uudentyyppinen: seinät ovat kuorimuureja. Ikkuna-aukot ylitetään teräsbetonisin leukapalkein, jotka kannattavat hyllymäisesti uloimpia tiilikerroksia. Ikkuna-aukkojen yllä leukapalkkiin kiinnittyvät haan muotoiset tiilet.[72] Seinien vaikutus syntyy pintojen laajuudesta ja julkisivutiilen lämpimästä, hieman vaihtelevasta väristä; saumaus on väriltää ruskeankeltainen.[73] Kohokohdan tehtaan sisäänkäynnin puolella muodostaa turkoosinvihreällä klinkkerillä päällystetty vartiokoppi.[74]

Kun Vähäkallion arkkitehtuuri oli muodoiltaan yleensä niukkaa, oli detaljoinnin jäsentävä merkitys sitäkin suurempi. Hän kehitti 1910-luvulta aina Salmisaarentalon valmistumiseen 1940 yhä uusia ja ajanmukaisia tapoja käyttää tiiltä. Siirtymään koristeellisuudesta pelkistykseen vaikuttivat tyylin muutokset mutta myös arkkitehdin rationaalisuus ja kustannustietoisuus.

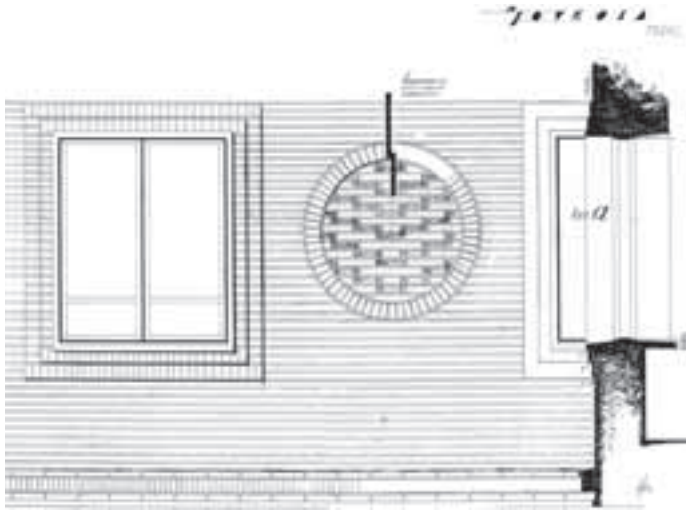

592

593

591

591. Enso-Guzeitin pääjohtajan talon fasadissa (1936) Paloheimon tummat fasaditiilet ovat noin 4 cm korkeita ja vaakasauma noin 3 cm korkea. Kapean pystysauman punertava väri sulautuu muuraukseen. Ikkunoiden pielissä on kaarevaa erikoistiiltä. Valokuva AN.
592. Joukolan kerrostalon ikkunat on kehystetty porrastetuin tiilinauhoin ja niiden välisissä medaljongeissa on ristilimitystä. Ote työpiirustuksesta. SRM.
593. Alkon Salmisaarentalon muurausta. Valokuva Miskani.

594

595

596

597

598

594. Kerrostalo Vivan (1932) tummasta julkisivutiilestä muuratun fasadin koristeaihe ovat erkkerien päällekkäiset, kohoavat tiilirivit. Valokuva AN.
595. OTK:n hallintorakennuksessa (1933) korostuvat tornin kaarien muotoja tiilen vaakasauman vaaleus ja syvyys kun taas tumma pystysauma on lähellä tiilen pintaa. Ikkunarivit on kehystetty ulkonevalla alumiinilistalla. Valokuva AN.
596. OTK:n hallintorakennuksessa korostuu nauhaikkunan vaikutelmaa. Valokuva AN.
597. Alkon Salmisaarentalon kuormauspihan muuri. Valokuva AN.
598. Rakenneaksonometria Salmisaarentalon pääkonttorin ulkoseinästä. Ikkuna-aukkoja ylittävät teräbetoniset leukapalkit kantavat puolen kiven vahvuista kuorimuuria. Piirros Janne Prokkola, Salmisaarentalo 1999, 51.

2 Vähäkallion tyylistä 1928-40

Seuraavassa eritellään tyylillisesti Vähäkallion tuotantoa aikavälillä 1928-40. Periodi on valittu tarkasteluun kahdesta syystä: se käsittää lähes kaikki Vähäkallion päätyöt sekä on moniulotteisin ja vaikeaselkoisin periodi suhteessa modernismiin. Tarkastellaan 1900-luvun alkupuolella esitettyjä kansainvälisiä uuden arkkitehtuurin määritelmiä, Suomessa 1930-luvulla annettuja nimityksiä ajankohtaiselle tyylille ja arkkitehtuurin "tyylirintamia" sekä myöhempiä arvioita suomalaisesta 1930-luvun arkkitehtuurista. Pohditaan syitä Vähäkallion tyylivalintoihin.

Tyylikäsitteestä

Tyylistä voidaan puhua kehityshistorian näkökulmasta tietyn aikakauden tyylinä tai luodaan aika-, henkilö- ja paikkasidonnaisuuksia ylittäviä tyylikäsitteitä.[1] Modernismin edustajien "tyylivihamielisyys", kielteisyys käyttää periodittermiksi ymmärrettyä tyylikäsitettä on tunnettu, vaikka tyylikriteerit voivat selventää ja jäsentää tutkimusmateriaalia.[2]

Tyyli on paradoksaalinen ase taidehistorioitsijan käsissä. Svetlana Alpers määrittelee tyylin taidehistorian tavaksi saada haltuunsa kohde, jolloin tyyli toimii välineenä aineiston jälkikäteiseen luokitteluun ja hinnoitteluun. Taidemarkkinat tarvitsevat tyylitietoa, koska sen avulla objekti saa paikan ja vastaavasti arvon.[3] Myös arkkitehtuurin alalla tyyleillä on markkina-arvoa omassa ajassaan ja sen jälkeen.

Tyylimäärittelyissä ollaan jo kirjoitetun tyylihistorian vankeina: aiemmat määritelmät rajaavat uusia määrittely-yrityksiä sisältämiensä arvoasetelmien kautta. Samasta syystä eivät myöhemmät tyylimääritelmät ulotu kuvailemiensa objektien syntyajan määrittelyihin; 1960-luvun näkemys funkiksesta ei ole identtinen funkiksesta 1930-luvulla esitettyjen määritelmien kanssa. Alpers esittää tyylikäsitteen erääksi ongelmaksi sen, että siihen liittyy keskiöitä, ihannetyylejä, joihin verrattuina muut kohteet saavat pejoratiivisia sävyjä jo terminologian kautta. Maalaustaiteen historiassa tällainen keskiö oli pitkään italialainen renessanssi,[4] suomalaisen arkkitehtuurin historiassa se on ollut "puhdas funkis." Muodostuu hyvä - paha-asetelmia terminologisella tasolla: 1930-luvun tyylivirtauksista osa on vailla nimeä ja eklektismi-käsite mielletään negatiiviseksi. Myös tyylin tarkastelu ikäänkuin biologisena prosessina, johon kuuluu alku, "kypsä" vaihe ja myöhäiskausi tuo tyylin käsittelyyn keskiön.

Eräs tyylikäsitteen ongelma on taiteilijan yksilöllisen tyylin suhde ajassa vallitsevaan tyyliin. Vähäkallion tuotannon osalta tätä on valotettu tarkastelemalla hänen tiiliarkkitehtuuriaan (Luvussa 4.3 tutkitaan motiiveja ja koristelun asemaa hänen töissään).

599

599. Rakennushallitus vieraisilla Kytäjän kartanossa 1943. Kytäjän kartanon vieraskirja.

600

600. Art deco -henkinen kilpailuehdotus Serlachiuksen konttoriksi Mänttään 1929. SRM.

Kansainvälisiä uuden arkkitehtuurin määritelmiä

Modernismin muotoutumisvaiheessa 1900-luvun alussa uusi arkkitehtuuri sai lukuisia eri nimityksiä. Ne ovat olleet osittain päällekkäisiä, painottuneet eri määrittelijöillä eri tavoin ja muuttaneet muotoaan ajan mittaan.

”Asiallinen”-termi, *sachlich.* ilmaantui saksalaisen kielenkäyttöön Stanford Andersonin mukaan 1900-luvun alussa synonyyminä käytännönläheisyyteen ja objektiivisuuteen. Sachlich-termi liitettiin pian Otto Wagnerin suosimiin moderneihin materiaaleihin, yksinkertaisiin pintoihin ja geometriaa korostavaan jäsentelyyn.[5] Hermann Muthesius käytti termiä kuvatessaan englantilaisten asuntojen järkevyyttä ja porvarillista mukavuutta. 1920-luvun Weimarissa Sachlickeit muuttui Adrian Fortyn mukaan synonyymiksi modernismin kanssa.[6] Bauhaus-kouluun läheisesti liittynyt Neue Sachlickeit -niminen ryhmä johtohahmoinaan Hannes Meyer, Ernst May, Mart Stam ja Hans Schmidt vei funktionalismin tieteellisyyden vaatimuksen ja elementaarisuuden äärimmilleen.[7]

Rationalismi ja funktionalismi ovat monitahoisia käsitteitä, ulottuessaan suunnittelumetodiikasta tyyliin. Ne käsitettiin erillisiksi suuntauksiksi 1930-luvun alkuun asti, jolloin ne alettiin samastaa. Tietyt rationalismin perusperiaatteet on johdettu jo antiikista ja Vitruviuksesta sekä uudella ajalla 1700-luvun edistyksellisestä taideteoriasta. Alain Colquhounin mukaan modernismin rationalismi 1900-luvun alussa eroaa radikaalisti aiemmasta rationalismista tavassa, jolla arkkitehtuuri katkaisi siteensä menneisyyden tyyleihin etsiessään merkityksensä ja kielensä tekniikan ja suunnitteluohjelman ehdoista. Colquhoun erittelee rationalismia kolmen käsitteen kautta: loogisen atomismin,[8] funktionalismin ja formalismin.

Colquhoun löytää arkkitehtuurin rationalismille paralleeleja 1900-luvun vaihteen, erityisesti Bertrand Russelin, filosofiasta. Hänen teoriassaan loogisesta atomismista maailma koostuu yksinkertaisista, jakamattomista kokonaisuuksista, joilla on yksinkertaisia ominaisuuksia ja jotka liittyvät toisiinsa yksinkertaisilla suhteilla. Vastatakseen empiirisen totuuden vaatimuksiin maailma on alistettava puhtaaseen muotojen analyysiin ja tyhjennettävä merkityksistä. Colquhuoun löytää paralleeleja tähän merkityksistä tyhjentämiseen jo Chicagossa 1800-luvulla kehitetystä teräsrakentamisen tavasta käyttää samanmuotoisia standardiosia rakenteellisesti erilaisiin tehtäviin. Modernistit pyrkivät 1910-luvulta lähtien elementarismiin arkkitehtuurissa.[9]

”Käyttöarvon” painottaminen liittää loogisen atomismin funktion käsitteeseen. Funktionalismiin liittyy vaatimus, etteivät rakennuksen suunnittelua saa häiritä ennakkokäsitykset arkkitehtuurin olemuksesta.

Arkkitehti Hannes Meyer määritteli ”kaikkien maailman asioiden”, myös arkkitehtuurin olevan funktioiden, ajan ja talouden tuotosta.[10] Arkkitehtuuri oli redusoitavissa absoluuttisen primitiiviseksi järjestelmäksi vailla à priori arvoja. Sen relevantit tekijät: struktuuri, talous ja perustarpeet olivat tieteellisesti testattavissa. Termi funktionaalinen sovellettuna moderniin arkkitehtuuriin määrittyi Meyerin mukaan pelkästään loogisesti johdettavissa tai empiirisesti todennettavissa oleviin tekijöihin.[11]

Formalismin Colquhoun määrittelee ajatteluksi, jossa painotetaan sääntöjen hallitsemia suhteita syy-seuraussuhteiden sijasta. Tutkitaan tiettyjen alueiden struktuureja riippumattomina siitä, mitä niiden ulkopuolella on.[12] 1920-luvulla avantgarde-arkkitehdit hyväksyivät käsityön korvaamisen koneella *hintana, joka arkkitehtuurin olisi maksettava sosiaalisista tehtävistään selviytymisestä.* Tähän liittyi volyymien yksinkertaistamista ja tyypin korostamista yksilöllisyyden sijaan. Tyylin piilevät klassistiset ainekset jäivät klassiseen systeemiin kuuluvan hierarkian kieltävien, elementaristisen ja montaasinomaisten sommitteluprinsiippien varjoon. Tämä päti erityisesti Neue Sachlickeit-ryhmän usein kaavamaisiin, samoja ratkaisuja toistaviin töihin. Le Corbusier’n ja Mies van der Rohen töissä tämä skemaattinen formalismi liittyi avoimemmin klassisiin muoto- ja sommitteluperiaatteisiin.[13]

Vittorio Lampugnanin mukaan rationalismissa 1900-luvun alun arkkitehtuuriliikkeenä korostettiin järkiperäistä suunnitteluongelmien ratkaisua. Liikkeen ideologinen ylärakenne oli kuitenkin hajanainen. Yhteistä sen monille haaroille oli taloudellisuuden ja tekniikan painotuksen ohella pyrkimys parempaan yhteiskuntaan, kollektiivisuuden korostaminen suhteessa individualismiin ja kansainvälisyyden suhteessa kansalliseen.[14]

Termiä funktio on arkkitehtuurissa määritelty Adrian Fortyn mukaan 1700-luvulta 1930-luvulle eri metaforien kautta: matematiikan, biologian ja ”käytön” sekä rinnastaen termi saksankielisiin käsitteisiin ”sachlich” tai ”zweckmässig” (tarkoituksenmukainen). Modernismissa sovellettiin funktionaalinen-sanaa käyttökelpoisuuden merkityksessä.[15] Arkkitehtuurin retoriikkaan kuuluu määritelmä funktionalismista arkkitehtuurin lajina, jossa rakennuksen toiminta otetaan muodonannon lähtökohdaksi.[16]

Vaikka keskieurooppalaisissa funktionalismiin liittyneissä 1920-luvun ohjelmanjulistuksissa esitettiin ideologisia, sosiaalisia ja utooppisia tavoitteita on funktionalismin aatteelliset lähtökohdat todettu epäyhtenäisiksi. Charles Jencks on jakanut vuosien 1920-70 välisen modernismin kuuteen, lähtökohdiltaan erilaiseen traditioon: loogiseen, idealistiseen, itsetietoiseen, intuitiiviseen, aktiiviseen ja tiedostamattomaan.[17] Pyrkimys uudistaa muotokieltä ja ideologiset tavoitteet eivät aina ole kohdaneet toisiaan.

601

601. Pystysuuntaisten ikkunoiden sarja Vuoksenniskan Seurojentalossa (1936). Valokuva Juhani Pulkkinen, Imatra KHM.

Funktionalismia on luonnehdittu kieleksi, joka kasvoi uusasiallisesta lähestymistavasta ja päätyi tyyliksi.[18] Funktionalismin visuaalisina tyylipiirteinä on pidetty geometrisia ja koristeettomia muotoja, sileiksi rapattuja pintoja, nauhaikkunoita ja tasakattoja. Tyylipiirteisiin liittyy toiminnallisten vaatimusten ja muotojen välisiä jännitteitä: funktionsa parhaiten täyttävä muoto ei aina vastaa tyylin visuaalisia vaatimuksia – esimerkkinä vaikkapa tasakatot. Funkikseksi koettuja muotoja on käytetty usein tyydyttämään pikemminkin symbolisia kuin rationaalisia tarpeita mm. porvarillisiin edustustarpeisiin ja liikerakentamiseen,[19] olihan funkis muotia 1920-30-luvuilla ja sillä oli markkina-arvoa.[20]

Funkiksen rinnalla vallinneille ideologisesti ja esteettisesti vähemmän puritaaniselle virtauksille ei ole vakiintuneita kansainvälisiä nimityksiä, ei myöskään suomalaisia, art deco -termi sopii harvoin. Anders Åmanin mukaan termien puuttuminen vaikuttaa kohtuuttomalta ”toisenlaisten tyylien” yleisyyteen nähden.[21] Saksalaisittain on käytetty nimityksiä ”angewandte Moderne” ja ”die andere Moderne”, joka oli alaotsikko sveitsiläistä Otto Salvisbergia koskevassa monografiassa 1985 ja viittasi perinteeseen sitoutuneeseen modernismiin.[22] Eva Eriksson luonnehtii otsikon ”Ett annat 30-tal” alla Gunnar Asplundin töiden historiaan ankkuroituvia piirteitä ja hänen huvilarakentamisensa traditionalismia.[23] Lars-Olof Larsson on käyttänyt nimitystä ”klassisoiva funktionalismi”[24] puhuessaan 1930-luvun liikerakennusten tyylistä. Mart Kalm kuvailee – välttäen tyylileimat – Viron arkkitehtuurin historiassaan moninaisia tapoja, joissa funkispiirteet ja koristeellisuus yhdistyivät.[25]

1930-luvun suomalaisen arkkitehtuurin erityispiirteitä

Uuden tyylin nimityksiä ja rinnakkaisia tyylejä

Tyylimurroksen klassismista funktionalismiin on luonnehdittu tapahtuneen Suomessa muutaman vuoden sisällä,1928-30.[26] Luonnehdinnalla korostetaan nuoren sukupolven nopeaa menestystä arkkitehtuurikilpailuissa uudella tyylillä.

Funkis ei kuitenkaan Suomessa kuten muuallakaan kattanut kokonaisuudessaan aikakauden[27] arkkitehtuuria vaan yhtenäisen tyyliperiodin idea on jälkikäteinen konstruktio. 1930-luvulla, kuten muinakin kausina, oli arkkitehtuurin kentällä useita tapoja ja tyylejä.

Suomeen omaksuttiin funktionalismi jälkijättöisesti eikä maassamme tunnettu niitä suurkaupunkien ongelmia, jotka olivat olleet synnyttämässä uutta tyyliä. Ilmasto, puuttuvat resurssit ja kotimaisen teollisuuden kehitysaste asettivat meillä rajoituksia lasin, teräksen ja tasakattojen suh-

teen. Eräät kansainvälisen funktionalismin ilmiöt kuten loisteliaat yksityishuvilat tai funktionalistiset asuntoalueet jäivät meillä harvinaisiksi.[28] Arkkitehtimme eivät esittäneet radikaalin vasemmistolaisia kannanottoja,[29] olihan valtakulttuurimme oikeistolaisesti sävyttynyttä.[30]

Funktionalismi-termi vakiintui Raija-Liisa Heinosen mukaan Suomessa vasta 1930-luvun lopulla. Sitä ennen puhuttiin uusasiallisuudesta, ratsionalismista (”kireä ja asiallinen ratsionalismi”)[31] ja neorationalismista (Hilding Ekelund), uusratsionalismista (P.E. Blomstedt), rationalismista eli funktionalismista (Erik Bryggman) tai uudesta realismista ja funktionellista rakennustaiteesta (Alvar Aalto).[32] Suomalaistettu muoto ”vunkki” ei yleistynyt.[33] Art deco -tyyliä nimitettiin Heinosen mukaan 1930-luvulla lehdistön terminologiassa ja arkkitehtien yleisön mausta halventaen käyttäminä termeinä ”funkis”, ”kvasifunkis” tai ”profitfunkis.”[34] Heinonen ei kuitenkaan kerro, miten hän tunnistaa art deco -tyylin. Lyxfunkisnimitystä käytettiin Ruotsissa.[35]

Funkiksen tunnustetut mestarit Aalto, Ekelund, Bryggman ja Huttunen kuuluvat 1890-luvulla syntyneeseen sukupolveen. Pekka Leskelä on pohtinut 1880-luvulla syntyneen ja 1900-luvun alussa arkkitehtuuriopintonsa aloittaneen sukupolven tyylikäsitystä.[36] Tähän ryhmään kuuluivat Oiva Kallion (1884-1968) ja Väinö Vähäkallion (1886-1959) lisäksi mm. W.G. Palmqvist (1882-1964), Gösta Juslén (1886-1939), Gunnar Taucher (1886-1962), Jussi Paatela (1886-1962) ja J.S.Sirén (1889-1961).

”Väliinputojasukupolvella”[37] oli Leskelän mukaan taipumus raskaaseen tyyliin ja eklektismiin.[38] Se aloitti uransa ”raskaan tyylin” merkeissä 1910-luvulla vanhemman sukupolven toimistoissa, Vähäkallio Vilho Penttilän avustajana.[39] Vuonna 1913 alkoi lama, jota seurasi 1920-luvun alkuun jatkunut, Leskelän tyylillisesti kirjavaksi luonnehtima vaihe.[40] Eräs syy virtausten moninaisuuteen oli ehkä kilpailu vähistä töistä liittyneenä tilaajien konservatiivisuuteen; tämä saattoi muovata monesta eklektistin, valmiin tarjoamaan erilaisia tyylivaihtoehtoja asiakkaille.

Monet tähän sukupolveen kuuluvista arkkitehdeista sovelsivat 1930-luvulla eri tyylejä eri tehtäviin tai yhdistelivät erilaisia tyyliaineksia töissään. J.S. Sirén oli ”uusasiallinen” 1930-luvun töissään, joskin Helsingin Yliopiston laajennus oli fasadeiltaan tyylillinen pastissi ja sen interiöörit klassisoivia.[41] Oiva Kallio, jonka Pohjan taloa on pidetty Helsingin ensimmäisenä funkisrakennuksena,[42] liitti rakennuksiinsa 1930-luvulla koristelua, art deco -vaikutteita ja kansanomaisia aiheita.[43] W.G Palmqvistin tyyli säilyi koristeellisena, jopa uusklassistisena, muutamin poikkeuksin.[44] Uno Ullbergin (1879-1944) tuotantoon kuuluu monumentaalinen Viipurin Maakunta-arkisto (1933), klassismin ja funkiksen piirteitä yhdistelevä Viipurin taidemuseo (1932) ja Bensowin liiketalon elegantti funktionalismi (1940). Valituilla tyyleillä oli ilmeisesti suhde erityyppisten tilaajien toiveisiin.

602

602. Funkismuotoja Shellin huoltoasemassa Hyvinkäällä (1935). HeSa 19.10.1996.

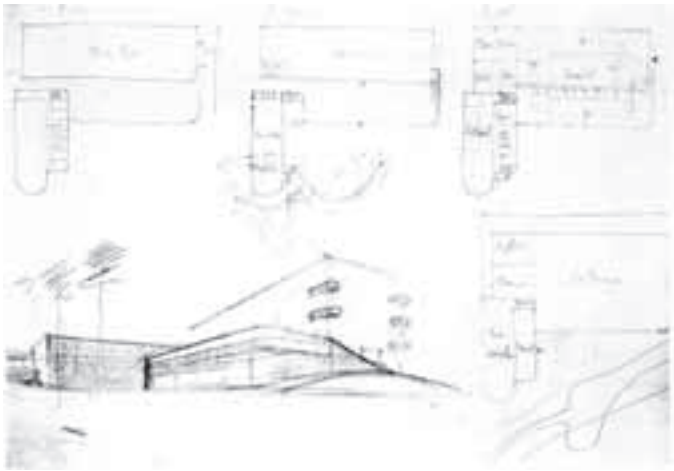

603

Keskustelua muotojen ja funktioiden suhteesta

Funkistyylin nopea nousu tuotti pohdintoja muotojen ja funktioiden suhteesta. 1930-luvun vaihteessa asuin- ja liiketaloissa kerrosten väliset vaakajaot synnyttivät vaikutelman valmistautumisesta funkiksen horisontaalisuuteen. Pauli Blomstedt totesi ironisoiden 1928: *...eikä sitäpaitsi siirtymys "Corbutyyliin" meillä taida muodostua kovinkaan vaikeaksi. Ohuet muodot on jo opittu, epäsymmetria on kohta kaikinpuolin ortodoksinen uskonkappale – meanderit ja paletit nyt vaan pois ja horisonttaaliviivoja fasadiin lisää...*[45]

Valoisuus ja transparenssi ymmärrettiin eräiksi funktionalismin perustavoitteiksi. Läpinäkyvyyden ja painottomuuden vaikutelma aikaansaatiin ihannetapauksessa tasakaton, kapean runkosyvyyden ja nauhaikkunat mahdollistavan betonirungon yhdistelmällä. Kun betonirunko oli useimmiten meillä saavuttamaton, jäivät nauhaikkunat haaveiksi. Helsingin ensimmäinen ns. nauhaikkuna Pohjan talossa (Oiva Kallio 1930) oli valenauhaikkuna, minkä Bertel Jung totesi kärkevästi kirjoituksessaan funktionalismista 1930.[46]

Suurten julkisten rakennusten pystyjen ikkunoiden jonot on helppo assosioida klassistisiksi. Ne on usein koettu tyypillisiksi 1930-luvun lopun piirteiksi, esimerkiksi Helsingin Pääpostissa (1938), Metsätalossa (1939) ja monissa kouluissa.[47] Vähäkallio suosi korkeita kapeita ikkunoita koko 1930-luvun. Ikkunajonojen käyttö oli rationaalista, sillä ne olivat rakenteellisesti luontevia kantavissa tiilimuureissa. Niillä ratkaistiin vaihtuvat huoneleveydet virasto- ja koulutaloissa.[48] Nauhaikkunat oli helpointa sijoittaa pyöristettyyn rakennuksen osaan, jonka takana oli yhtenäinen tila. Tietyt klassistisiksi koetut muodot voidaan yhtä lailla kokea rationaalisiksi: jyrkät kattomuodot sopivat pohjoiseen ilmastoon, perinteiset ikkuna-aukot muurattuihin rakenteisiin.[49]

Bertel Jung totesi kirjoituksessaan 1930 funkiksen nousun muodiksi: *N.s. funktionalismi, joka jo kauan... on vallinnut arkkitehtuurikilpailuissamme, näyttää olevan tunkeutumassa esille itse rakennusmarkkinoillakin*. Kirmo Mikkolan mukaan suomalainen funkis olikin pikemmin symboli kuin väline – moderniuden ja progressiivisuuden symboli, jonka ajateltiin antavan sopiva kuva nuoresta tasavallasta, ehkä kompensoimaan sen kulttuuritraditioiden ja vaurauden puutetta.[50]

603. Lennokkaita funkismuotoja ravintolan ja muita liiketiloja käsittävän asuintalon suunnitelmassa Pitäjänmäelle 1938. SRM.

Suomalaisen funkiksen sankaritarina

”Funktionalismilla” alkoi olla Suomessa kysyntää 1950-70-luvuilla. Tämä näkyi Nils Erik Wickbergin ja Kyösti Ålanderin Suomen rakennustaiteen museolle kirjoittamissa näyttelyteksteissä 1950-luvulla.[51] Hilding Ekelundin virkaanastujaisluento 1951 oli palopuhe funktionalismin puolesta.[52] Nuori arkkitehtipolvi tunsi tarvetta tyylin uudelleen herättelyyn 1960-luvulla. Silloin suomalaisen arkkitehtuurin historiaa kirjoittivat arkkitehdit kuten Kirmo Mikkola sekä Suomen rakennustaiteen museoon läheisesti liittyneet taidehistorioitsijat Raija-Liisa Heinonen ja Asko Salokorpi. 1930-luvusta nostettiin esille ”puhdas” funkis, jonka voittokulkua kuvattiin. Herooisen funkiksen tarina onkin muuttunut osaksi arkkitehtiammattikunnan traditiota – professio tarvitsee myyttinsä. ”Sankarifunkiksen” tarinan syntyyn oli hyviä syitä, kuten Aallon noste. ”Sankarit” tai heihin läheisin sitein liittyneet ovat vaikuttaneet suunnittelijapolvien opettajina ja esikuvina: Ekelund, Wickberg, Aulis Blomstedt ja Mikkola.

Suomalaisen arkkitehtuurin 1930-luku oli vivahteikkaampi kuin arkkitehtuurihistorian välittämä. Vain osa Arkkitehti-lehden 1930-luvulla julkaisemasta arkkitehtuurista edusti ”puhdasta funkista.” Myöhemmissä tarkasteluissa jäi usein syrjään ajan johtohahmoista J.S. Sirén, jota esiteltiin laajemmin vasta 1989.[53] Samoin on ohitettu monet esimerkit ”toisenlaisesta” tyylistä: näkyvyydestään huolimatta eivät Pääposti, Metsätalo tai Hotelli Torni mahdu Helsingin ja ympäristön arkkitehtuurioppaaseen 1990/2002, saatikka do.co.mo.mo - listaukseen.[54]

Funkistyylin myöhempiä luonnehdintoja meillä ei tietääkseni ole tutkittu. Kirmo Mikkola käytti 1979 termiä ”sankarifunkis” luonnehtiessaan mm. Erkki Huttusen töitä.[55] Mikä niissä on sankarillista? Ymmärtäisin nimityksen viittaavan tyyliin, jonka koettiin radikaaleimmin poikkeavan aiemmista tyyleistä: ominaispiirteinä vaaleat julkisivut, lennokkaat muodot, rohkeat rakenneratkaisut kuten ulokkeet, nauha- ja kulmaikkunat, suuret lasipinnat ja koristeettomuus.[56] Radikaali poikkeaminen aiemmasta koettiin rohkeana. Mikkola käyttää nimitystä ”uusasiallisuus” toisin kuin 1930-lukulaiset, tarkoittaen tyyliä, jolle on ominaista julkisivujen symmetria ja kapeiden korkeiden ikkunoiden jonot.[57] Piirteet voidaan mieltää klassisoiviksi ja niitä on monissa J.S. Sirénin 1930-luvun rakennuksissa. Ne ovat tuttuja myös italialaisesta 1920- ja 30-lukujen rationalismiksi kutsutusta arkkitehtuurista.

Arkkitehtuurikielessä nykyäänkin yleinen on luonnehdinta ”puhdas funkis” - mikä lienee sen vastakohta? Terminologia on ongelmallista, se on helposti joko ylistävästi tai pejoratiivisesti sävyttynyttä. ”Puhdas funkis” toimii normatiivisena keskiönä, johon muut vaihtoehdot suhteutetaan. Se tyyli nimetään, jonka halutaan erottuvan, muut vaihtoehdot jäävät nimettömiksi.

604

604. Simolinin liiketalo Porvoossa. Valokuva Kaj Englund 1951, SRM.

Vähäkallion monet tyylit

Vähäkallion toimiston töissä näkyvät ensi kertaa funkisaiheet kuten nauhaikkunat – tai nauhaikkunamainen jäsentely – ja geometriset perusmuodot Kino-Palatsi- ja OTK:n pääkonttorisuunnitelmissa 1930. Vähäkallio viljeli 1930-luvun töissään ”puhtaan funkiksen” rinnalla funkiksen muotoja puhtaaksimuurattuina ja monumentalisoiden niitä. Hän sovelsi kansanomaisia aiheita muutamiin kohteisiin. Hän ei perustellut tyylivalintojaan kirjallisesti.

Vähäkallion useissa 1930-luvun vaihteen suunnitelmissa horisontaalisuuteen liittyy symmetriaa, julkisivun monumentalisointia ja koristeaiheita, art deco -henkisiä viitteitä.[58] Näihin kuuluvat Aikalan liiketalosuunnitelma Helsinkiin (1928), elokuvateatteri-asuintalosuunnitelmat Lahteen (1929) ja samalle tontille toteutettu Lahden Seurahuone (1931) sekä kilpailuehdotus Serlachiuksen konttoritaloksi Mänttään (1929). Fredrikinkatu 59:n kerrostalossa Helsingissä (1929) kulkee ikkunoiden alla vaakalistoitus ja pohjakerroksen ikkunat on kehystetty ulkonevin tiilinauhoin. Kino-Palatsin torniin piirrettiin geometrisoiva tiililimitys. Ammattienedistämislaitoksen (1931) tiilimuurit ovat vaakakorosteiset ja sisäänkäynti on monumentalisoitu kehystystä ja lehtikullattua rotundaa myöten. Funkistyylin pintoja ja tasoja korostava aineettomuus muuttui materiaaliseksi ja koristeelliseksi puhtaaksimuurattaessa.[59]

Funkisarkkitehtuurissa sovellettiin geometrisia, koristeettomia muotoja, sileiksi rapattuja vaaleita pintoja ja (vale)tasakattoja, ihannemuodossa nauhaikkunoita mutta myös ikkuna-aukkojen jonoja. Myös kulmaikkunoin aikaansaatiin funktionalismissa tavoiteltua transparenssia. Vähäkallio sovelsi ”puhdasta” funkistyyliä teollisuusalueiden henkilöstörakennuksiin ja asuinalueisiin 1930-luvun puolivälissä. Tuotantorakennuksia säestävät sileiksi rapatut vaaleat sosiaalirakennukset ovat pelkistettyjä Kaukopäässä[60] ja Kotkassa kontrastoituen tuotantolaitosten rappaamattomiin tiilimuureihin. Lääkärin talo Ensossa, Shellin huoltoasema Hyvinkäällä ja Enso-Gutzeit Oy:n Kotkan tehtaiden uusi konttori ovat pelkistettyjä muodoiltaan, samoin 1930-luvun jälkipuolen asuinkerrostalot: Eura II Hämeentiellä Helsingissä, Rannanlinna Raumalla ja Merikotka Kotkassa.[61]

Vähäkalliolla oli tilaisuus nähdä kansainvälisiä esimerkkejä monumentaalisesta tyylistä Pariisin maailmannäyttelyssä 1937. Suomessa tunnettiin 1930-luvulla jonkin verran ajan italialaista arkkitehtuuria.[62] Maan vaikutusvaltaisimman arkkitehdin, Marcello Piacentinin edustama ns. liktorityyli perustui julkisivujen pelkistettyyn jäsennykseen yksinkertaisin ikkunaaukoin, sisäänkäyntien korostamiseen reliefein ja klassisin pylväiköin ja salli epäsymmetrian kompositiossa.[63] Vähäkallio suosi useissa töissään kautta 1930-luvun korkeita ikkunoita, graniittikehyksiä ja reliefejä. Karhulan ja

Hyvinkään rapattujen, muodoltaan geometristen Kansallispankkien ovet ja ikkunat ovat raskaasti kehystettyjä ja ikkunajonot säännöllisiä. SYK:n koulutalon katufasadin ikkunajonoja korostaa niiden syvyys.[64]

Enson pääjohtajan huvila on monumentalisoitu umpinaisten muurinosien, voimakkaan tiilenkäsittelyn ja kunniapiha-aiheen myötä. Sen ja Wihurin huvilan laivankeulamaiset kaartuvat muodot ovat itsetarkoituksellisuudessaan lähellä ”funkista muotina”. Monumentalisoinnilla luotiin hierarkiaa suurissa rakennuskokonaisuuksissa. Kaukopään asuntoalueilla työväen, mestarien ja insinöörien talojen monumentalisoinnin taso lisääntyy, mitä korkeammalle hierarkiassa tullaan.

Kansanomaisia aineksia viljeltiin 1930-luvulla edellisiä vuosikymmeniä vähemmän,[65] lähinnä niitä suosi Oiva Kallio arkkitehtuurissaan.[66] Vähäkallio sovelsi kansanomaisia motiiveja Matkailijayhdistykselle suunnittelemissaan rakennuksissa kuten 1937 valmistuneissa hirsirakenteisessa Inarin Matkailumajassa[67] ja Kilpisjärven retkeilymajassa, jossa oli hirsisalvoksia, punamultausta, pieniruutuisia ikkunoita, koristeleikattuja räystäslautoja ja malkakatto. Luonnos Tolvajärven matkailumajaksi on kareliaaninen hengeltään.

Kytäjän kirkon hahmossa (1939) on keskiaikaan viittaavia muotoja, joita oli suosittu 1920-luvulla. Kytäjän kirkon fasadien elävän karhea rappaus, yksityiskohdat, värit ja materiaalit kuten tiililattia ja polttomaalatut penkit ovat koristeellisia 1940-luvulla yleiseen tapaan; detaljoinnissa on myös art deco -viitteitä. 40-luvun romantiikaksi kutsutun suuntauksen piirteitä alkoi näkyä 1930-luvun lopulla yleisemminkin ainakin interiöörien lisääntyneenä muoto-ja materaalirikkautena.[68]

Simolinin liiketalon Porvoossa (1936) Vähäkallio sovitti historialliseen kaupunkiympäristöön volyymin, kattomuodon, värityksen ja pieniruutuisten ikkunoiden avulla. Kyseessä ei ole suoranainen pastissi, mutta valittu tyyli on vaikeasti määriteltävä.

605

Vähäkallio eklektikkona ja rationalistina

Eklektismi on luonnehdittu vaihtelevien tyyliainesten vapaaksi käytöksi ja yhdistelemiseksi jopa yhdessä rakennuksessa.[69] Ranskalainen arkkitehti César Daly kuvasi eklektistä arkkitehtia 1863 käytännöllisen ja positiivisen ihmisen perustyypiksi. Hän ei Dalyn mukaan ole innostunut mistään erityisestä historiallisesta kaudesta eikä haaveile tulevasta arkkitehtuurista vaan on arkkitehtuurikäsitykseltään konkreettinen haluten rakentaa hyvin, aikaansaada käyttökelpoisuutta ja sopusointua sekä ennen muuta tyydyttää asiakastaan.[70]

Vähäkallion 1930-luvun tuotannossa eri tyylivivahteet olivat käytössä ajallisesti rinnakkain mutta sovellettuina eri tehtäviin. Tyyli oli väline

605. Simolinin liiketalo Porvoossa (1936, laajennettu 1951 ja 1983) Valokuva AN.

tilaajan identiteetin ilmaisemiseen ja sen avulla karakterisoitiin eri rakennustehtäviä. Funktionalismin suureksi ongelmaksi on esitetty keinojen vähyys karakterisoinnissa, sillä se samanlaisti rakennustyyppejä. Esimerkiksi julkisen rakennuksen luonteen esittämiseen sen keinot tuntuivat vähäisiltä ja siten etsittiin muita tyylivaihtoehtoja.

Liike-elämän edustajia ja viihdetoimintoja kuluttavaa yleisöä miellytti tietynlainen loiston ja traditionaalisuuden yhdistelmä. Vähäkallio suunnitteli korkealuokkaisia asuinhuviloita sekä kaupunkeihin liiketiloja ja elokuvateattereita. Hänellä oli arkkitehtina sopiva yhdistelmä ammattitaitoa ja konventionaalisuutta useiden tilaajien makuun. Vaikka funktionalismin ohjelmanjulistuksiin liittyi idealismia, funkis oli tyyli, jota itse kukin suunnittelija ”myi”, se oli modernia ”ajankohtaisen” ja ”muodikkaan” merkityksessä.

Funktionalismi oli periaattessa taloudellisesti edullinen tyylisuunta, sillä standardisoidut rakennusosat ja teollisesti tuotetut materiaalit pienensivät rakennuskustannuksia. Samalla funktionalismi oli osa modernisoitumisprosessia, teknologista vallankumousta, joka hyökyi Suomeen suuren talouslaman jälkeen.[71]

Vähäkallion on kerrottu arvostaneen halpuutta rakentamisessa[72] ja olleen erittäin kustannustietoinen.[73] Hänen arkkitehtuurilleen olivat ominaisia niukkavaippaiset volyymit, julkisivun ”mutkittelun” välttäminen.[74] Nämä piirteet saattavat olla tietenkin perua 1920-luvun klassismista, mutta edustavat myös kustannustietoisuutta.

Standardisoinnin kaksi pääteemaa 1930-luvulla olivat nähdäkseni vakioitujen, teollisesti tuotettujen rakennusosien käyttö halventamassa rakentamiskustannuksia ja tyyppiratkaisut nopeuttamassa suunnittelutyötä. Teollisuusrakennusten suurten volyymien kohdalla rationalisointi saattoi tuntuvasti pudottaa rakennuskustannuksia.

Funkiksen pelkistetyt muodot ja tasakatot olivat rationaalisesti perusteltavissa. Funktionalismi nopeutti suunnittelua, kun rakennuksen toimintoja ei tarvinnut ”pakata” klassiseen tai kattomuotojen sitomaan hahmoon. Myöskään koristeluohjelman laatimiseen ei mennyt aikaa. Vähäkalliolle ominaista rationalismia edusti tehokkuus, jolla hän sai toimistossaan irrotettua suuren työpanoksen vähistä työntekijöistään sekä hänen kykynsä organisoida KK:n ja rakennushallituksen työyhteisöjä. Eklektismi tyylivalinnoissa oli sekin eräänlaista rationalismia: tyyliin ei liitetty moraalisia arvoja vaan tyylivalinnat tehtiin asiakaslähtöisesti. Art deco -sävyjä kaivattiin erityisesti huvittelun ympäristöihin kuten elokuvateattereihin; liikeyritykset ja koulut kaipasivat monumentaalisuutta, jopa kuvakoristelua funktionalististen muotojen höysteeksi, Matkailijayhdistyksen hotelleihin valikoituivat kansanomaiset ja ”puhtaan” funktionalismin muodot. Rinnakkaiset tyylit voidaan ymmärtää yhteiskunnassa kuultavina kilpailevina merkitysjärjestelminä, diskursseina.

3 Motiivit ja koristelu

Vähäkallio suosi aikakaudesta riippumatta tiettyjä sommitteluperiaatteita ja motiiveja kuten volyymien vastakkainasettelua, torneja ja arkadeja. Leimallista hänen arkkitehtuurilleen oli myös koristelu silloinkin kun muut arkkitehdit eivät sitä suosineet. Avustaneiden koristetaiteilijoiden osuus Vähäkallion töissä on siten merkittävä.

Suosikkimotiiveja

Volyymien muodot ja tornit

Volyymien vastakkainasettelu ilmeni erikorkuisten rakennusosien kontrastoivina kohtaamisina Kino-Palatsi-suunnitelman tapaan tai esimerkiksi pankeissa pohjakaavan L-muotona. Monissa Vähäkallion rakennuksissa sovellettiin 1930-luvulla tuolloin muidenkin suosimaa U:n muotoista päätettä: Enson pääjohtajan huvilassa, Casa Wihurissa, Suursaaren kasinossa ja OTK:n pääkonttorissa, Enso-Gutzeitin konttoritaloissa Kotkassa ja Pankakoskella.

Vähäkallion rakennuksia jäsentävät poikkeuksellisen usein tornit. Ne ilmaantuivat hänen töihinsä 1920-luvun puolivälissä, ehkä Italianmatkojen vaikutuksesta ja Ragnar Östbergin inspiroimana. Torniaihe säilyi jossain muodossa jatkuvasti hänen arkkitehtuurissaan, joskin pelkistyen ajan mittaan kohden suorempia ja niukempia muotoja.

Simonlinnan kerrostalossa torni ulkonee alhaalta lähtien ja siihen liittyy kulmikas erkkeri. Massiivisen tornin ja siron erkkerin yhdistelmä toistuu Helsingin Johanneksen kerrostalossa, hämeenlinnalaisessa Paavonkulman kerrostalossa ja Nakkilan Koskilinnassa. Elannon henkilökunta-asuintalossa Viides linja 4:ssä ja Joukolan asuinkerrostalossa on aiheesta ”säästöversiot”: torni ei ulkone julkisivun linjasta, mutta kohoaa korkeammalle ja on pinnaltaan rikkaasti käsitelty. Kinopalatsin ensimmäisessä ehdotuksessa koko rakennus on pohjaltaan suorakaiteen muotoinen torni; hahmo muistuttaa Elannon hallintorakennusta, jonka torni ulkonee muusta volyymistä yhden ikkuna-akselin verran. Salon kaupungintaloehdotus (1928) on varsin samantapainen. Kino-Palatsin jälkimmäisessä ehdotuksessa torni liittyy vaakakorosteiseen matalampaan osaan, OTK:n hallintorakennuksessa torniaihe muodostuu U:n muotoisesta volyymin päätteestä.

Vähäkallio suosi torniaihetta melko valikoimattomasti 1920-luvulla: lähekkäin sijainneet Kallion yhteiskoulu luonnosvaiheessaan, Elannon hallintorakennus ja asuinkerrostalo Viides linja 4 suunniteltiin tornillisiksi ja puhtaaksimuuratuiksi, mikä samanlaisti eri rakennustyyppejä. Myöhemmin Vähäkallio sijoitti torneja lähinnä konttoritaloihin.

606

606. Ehdotus Salon kaupungintaloksi 1925. SRM.

607

608

607. Kallion Yhteiskoulun julkisivuluonnos 1925. Torni, johon liittyy erkkeri niveltää rakennuksen kahta siipeä. SRM.
608. Elannon hallintorakennuksen julkisivu Kaikukadulle, luonnos 1927. Torniin sijoittuu pääsisäänkäynti. Tornin julkisivu jäsentyy venytetyin pilasterein. SRM.

Kehystykset, arkadit ja spiirat

Vähäkallio monumentalisoi julkisten rakennusten sisäänkäyntejä venyttämällä ne useamman kerroksen korkuisiksi, kehystäen ne korkeilla pylväillä tai kaventamalla niitä ylöspäin klassisten temppelien aukotuksen tapaan Helsingin Kauppaopistossa; näitä keinoja suosittiin yleisesti 1920-luvulla. Sisäänkäyntien monumentalisointi säilyi kuitenkin Vähäkallion aiheena ja hän kehysti niitä graniittiisin tai terastirapatuin kauluksin 1930-lukujen pankeissa ja yksityistaloissa. Myös hierarkkisesti tärkeät ikkunat ja porrashuoneet saivat terastirapattuja kehyksiä.

Arkadi kuului hänen suosikkimotiiveihinsa: OTK:n keskusvarastossa arkadit muodostavat massiivisen kuormaussuojan, Casa Vendénissä loggia on sisäänkäynnin yhteydessä, Enso-Guzeit Oy:n pääkonttorissa Ensossa julkisivun jatkeena on loggia, Kaukopään keittämössä parabelikaari kantaa siltaa ja muodostaa tehdaspihan kiintopisteen, Enson klooritehtaassa sirot arkadit ovat karun päädyn ainoa koriste. Rakennusvolyymejä yhdistävää pergolaa tai arkadia Vähäkallio käytti Koskilinnassa, kerrostalosuunnitelmassa Kaivopuistoon, Kytäjän kirkossa ja terassin suojana Kytäjän kartanossa. Arkadi päättää Alkon Salmisaarentalon kuormauskatoksen. Arkadit ja pergolat ovat italialaisia aiheita. Arkadit ympäröivät pihaa myös Vähäkallion ihailemassa Tukholman kaupungintalossa.

Spiira kuului 1920-luvun suosikkiaiheisiin, mutta näyttäytyi eräissä luonnoksissa myöhemminkin: Ammattienedistämislaitoksen luonnosten (1928) spiira hävisi epäajanmukaisena toteutuksesta (1931) samaten Suomalaisen Yhteiskoulun luonnoksessa (1936) näkyvä spiira. Ehkä tällainen vanhahtavan tuntuinen, ”myöhästynyt” teema kertoo Vähäkallion omasta panoksesta luonnosteluun?

Valo ja näkymät

Vähäkallion suunnittelemien julkisten rakennusten kuten koulujen ja konttoritalojen keskikäytävät päätyvät suuriin ikkunoihin, porrashuoneissa on suuret lasiseinät ja väliseinissä ikkunoita ja lasiovia. Tämä tuo tiloihin valoa, läpikuultavuutta ja myös kontrolloitavuutta. Kiiltävät maalauskäsittelyt ja materiaalit luovat heijastusefektejä. Ammattienedistämislaitoksen (1931) interiööreissä suodatetaan valoa portaikon ikkunoiden, lasiovien ja hissin lasiseinien kautta. Välipohjan lävistävän valoaukon teemaa Vähäkallio kokeili jo Annalan talossa olevassa toimistossaan (1923) soveltaen sitä Rake-tavaratalon kahviossa ja Alkon pääkonttorissa Salmisaarentalossa.

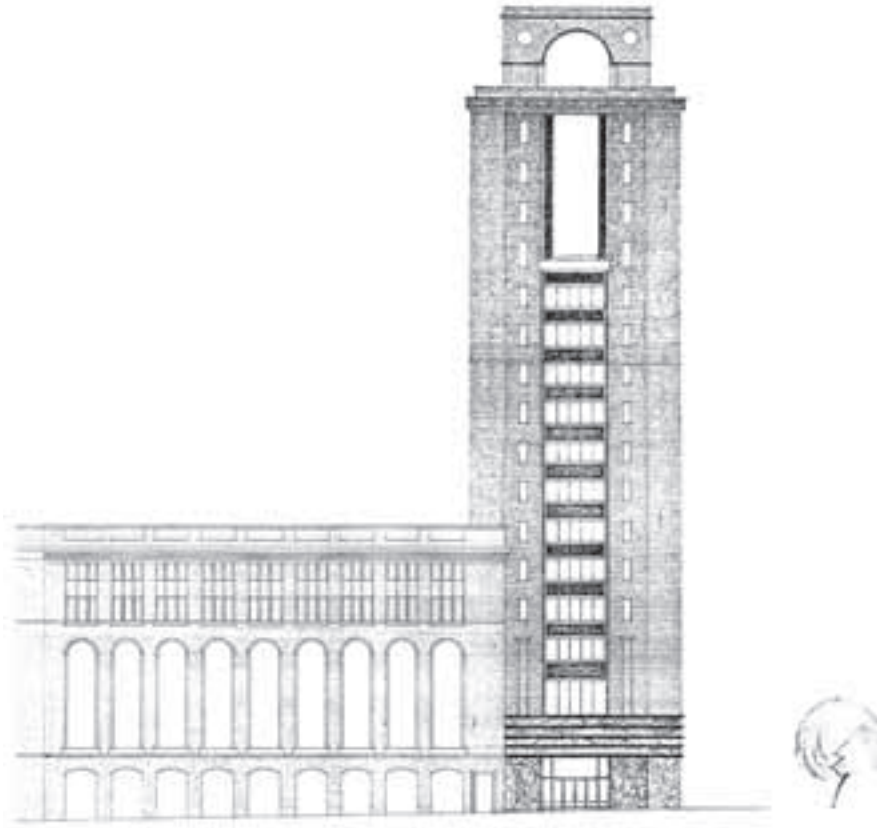

609

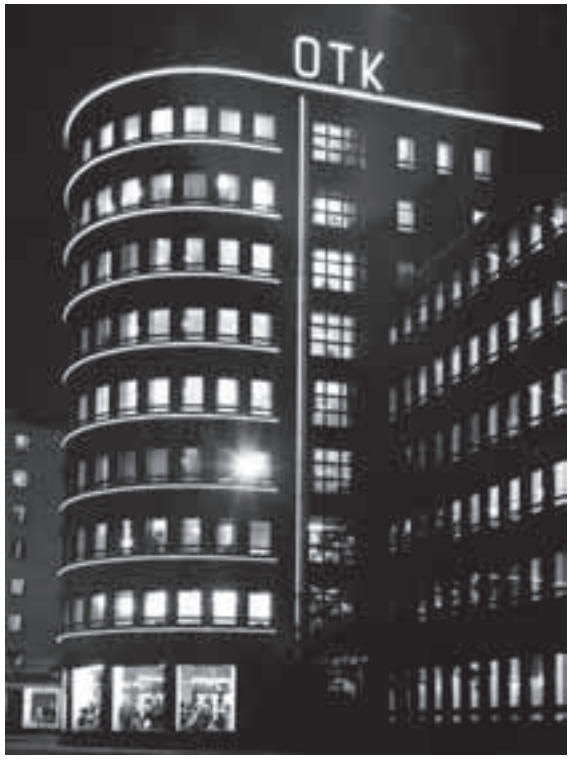

611

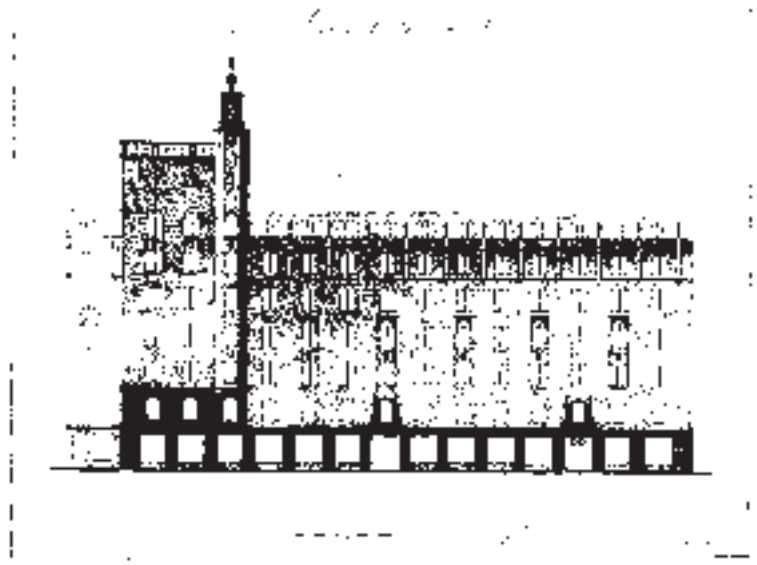

610

612

609. Kino-Palatsin suunnitelmassa 1928 koko rakennus muodostaa tornin. Julkisivu Keskuskadulle SRM.
610. Simonlinnan kerrostalon luonnos 1924. Kulmikkaaseen torniin liittyy siro, spiiraan huipentuva erkkeri. SRM.
611. Öinen näkymä OTK:n hallintorakennuksesta. SRM.
612. Kansallis-Osakepankin kotkalaisen toimitalon koristeellinen savupiippu on tornimainen aihe, spiira jäi tosin toteuttamatta. Pääpiirustus julkisivuista 1929.

613

615

614

616

613. Rake-tavaratalon kahvila valmistui noin 1937. Valoaukko suodatti kattovaloa edelleen alaspäin. Valokuva Sundström, SRM.
614. Arkaditeema Enso pääkonttorirakennuksen päätteenä. Valokuva AN.
615. Alkon Salmisaarentalo (1940), pääkonttorin ylimmän kerroksen kattovalo ja välipohjan puhkaiseva valoaukko. SRM.
616. Arkadi Kaukopään tehtaiden keskuspihalla. Valokuva Iffland, SRM.

Veistoskoristelu

Seuraavassa käsitellään veistoskoristelun asemaa Vähäkallion rakennusten ulkohahmossa ja osana fasadeja paneutumatta ikonografiseen analyysiin tai tyyliin. Veistosten ja ornamentiikan julkisivuihin toteutti lähes aina kuvanveistäjä Gunnar Finne.

617

Julkisivujen veistoskoristelusta 1930-luvulla

Kun 1920-luvun klassisoivaan arkkitehtuuriin liittyivät ornamentiikka ja koristekuvanveisto[1] tuli koristeettomuudesta osa funkiksen manifestia.[2] Funkiksen kärkihahmojen töistä hävisivät ornamentiikka ja koristekuvanveisto: Aallon Maalaistentalo (1927-28),[3] Viipurin kirjasto (1927-35)[4] ja Bryggmanin Hospits Betel-hotelli (1927-29) pelkistyivät tuntuvasti ensi luonnoksista.[5] Johtava modernisti Aalto ei juuri tuntenut 1920-luvun jälkeen tarvetta yhteistyöhön kuvataiteilijoiden kanssa.[6] Funkiksen myötä uudet elementit korvasivat koristeaiheet: julkisten rakennusten fasadeissa liikekilpien typografia, valonauhat, lipputangot ja kellot. Uutta oli rakennusvolyymien entistä dynaamisempi liitäminen toisiinsa ja julkisivuelementtien ”vapaa” sommittelu. Materiaalien ja pintojen tuli viestiä sellaisinaan ilman koristeita ja sileistä pinnoista tuli tyylin tunnusmerkkejä.

Avantgarden rinnalla esiintyi kuitenkin traditionalistisempi suuntaus. Koska ”puhtaan arkkitehtuurin” keinot eivät aina riittäneet monumentaalisuuden luomiseen eivätkä rakennustehtävän karakterisointiin, eivät kaikki suunnittelijat luopuneet koristelusta. Anne Mäkinen on kuvannut ornamentiikan ja veistosten laajaa käyttöä Puolustusvoimien arkkitehtuurissa ja osoittanut, ettei se funktionalismin kaudellakaan ollut koristeetonta.[7]

Harvoissa 1930-luvun helsinkiläisrakennusten fasadeissa on veistoskoristelua, näkyvimpänä Suomi-Salaman pääkonttorin laajennus.[8] Oiva Kallio jätti koristeellisuuden funkiksen ”puhtaimmassa” vaiheessa, mutta palasi siihen 1930-luvun lopun ehdotuksissaan ja 1940-luvulla.[9] Osa muistakin arkkitehdeista palasi tuolloin koristeluun; Lastenlinnan (Elsi Borg ja Olavi Sortta 1939-48) reliefien peittämiin julkisivuihin ”virallinen arvostelu” suhtautui vieroksuvasti.[10] Eniten veistoskoristelua rakennuksissaan käytti 1930-luvulla Vähäkallio. Hänen töissään ei ollut koristelun käytössä ajallista katkoa, mutta oli hierarkiaeroja: toimistossa piirrettiin täysin ”paljaita” funkisrakennuksia samaan aikaan kuin koristelulla monumentalisoituja.

618

617. Gunnar Finnen rakentamista kuvaava reliefi Annalan olohuoneen seinän yläosassa. Valokuva AN
618. Gunnar Finnen art deco -henkisiä reliefejä Syvähuokon talon takassa. ARK 1928, 183.

619

620

619. Raken entisen myymälän sisäänkäynti Bulevardilla, Gunnar Finnen reliefit kuvaavat kauppaa. Valokuva AN.
620. Enso-Gutzeitin virkailijakerhon sisäänkäynti ja Gunnar Finnen reliefi. Valokuva Heinrich Iffland, ARK 1937, 27.

Gunnar Finnen veistokset osana Vähäkallion arkkitehtuuria

Leena Ahtola-Moorhouse on luonnehtinut Gunnar Finneä (1886-1952) parhaaksi esimerkiksi arkkitehtonis-taideteollisen pohjakoulutuksen saaneesta taiteilijasta, joka erikoistui avustamaan arkkitehteja rakennusten koristelussa. Arkkitehdit olivat suunnitelleet 1900-luvun alussa lähes kaikki rakennustensa yksityiskohdat, julkisivujen veistoskoristelua myöten. Taideteollisuus- Keskuskoulussa Armas Lindgrenin oppia saaneet kuvanveistäjät kuten Gunnar Finne toimivat eri pohjalta kuin klassisen kuvaveistokoulutuksen saaneet ja juuri heistä tuli arkkitehtien avustajia.[11]

Finne teki yhteistyötä monien arkkitehtien kanssa, paljon opettajansa Armas Lindgrenin kanssa,[12] mutta myös Eliel Saarisen, Bertel Liljequistin, Vilho Penttilän, Kaarlo Borgin, Gunnar Taucherin, Oiva Kallion, J.S. Sirénin, Hilding Ekelundin ja Woldemar Baeckmannin kanssa.[13] Finne suunnitteli Eduskuntataloon sisustusten, veistosten ja reliefien lisäksi julkisivun pylväiden kapiteelit.[14] Finne teki eniten töitä Vähäkallion kanssa.

Finnen ja Vähäkallion ystävyyttä kuvattiin luvussa 1.2. Hehän olivat tutustuneet jo opiskelijoina arkkitehtiosastolla, jossa Finne viipyi kuitenkin vain lukuvuoden 1905-06. Vähäkallion suositus auttoi Finneä Eduskuntatalon koristekuvanveistäjäksi.[15] Finne avusti Vähäkalliota ennen muuta 1930-luvulla, jolloin arkkitehtuuriin liittyvät työt alkoivat yleensä loppua koristekuvanveistäjiltä.[16] Heidän yhteistyösuhdettaan voi verrata 1950-luvulla toimineisiin ”arkkitehti -kuvanveistäjä” työpareihin: Osmo Sipari - Aimo Tukiainen, Aulis Blomstedt - Sakari Tohka ja Viljo Revell - Arvi Tynys.[17]

Kaksikon yhteistyö alkoi sisustuksista. Ensimmäisiä Finnen töitä Vähäkalliolle olivat Kahvila Kruunun stukkokoristelut 1916, jota seurasivat Annalan talossa nurkan madonnaveistos ja Vähäkallion olohuoneen stukot 1924,[18] SKOP:n konttorin valaisimet 1926,[19] Koskilinnan suihkukaivo, Syvähuokon talon hallin pylväiden kapiteelit, takan stukkokoristelu[20] ja pihan suihkukaivo 1928.[21] Yrjönkadun Uimahallin pihakäytävän seinissä on leijonanpäät.

Vähäkallio sijoitti Finnen veistokset usein sisäänkäyntien yhteyteen, osan portaalireliefeiksi.[22] Punaiseen graniittiin hakatut, voimakkaasti kohoavat reliefit Raken ja Hotelli Klaus Kurjen sisäänkäyntien seinämissä Bulevardilla liittyvät väriltään seinien tummaan tiileen, aiheina kauppa, Klaus Kurki ja viininvalmistus. Enso-Gutzeitin virkailijakerhossa portaalireliefien teemana on puunjalostus. Suomalaisen Yhteiskoulun pääsisäänkäynti kaventuu viistettynä kohden ovia; tummaan graniittiin hakattu matalahko reliefi ”Tiedon portaat” (1948) kuvaa oppimista ja elämänsykliä.[23]

621

622

624

625

623

621. Viininkorjuuta esittävä reliefi Enson virkalijakerhon sisäänkäynnistä. Valokuva AN.
622. Ote Hotelli Klaus Kurjen portaalireliefistä. Valokuva AN.
623. Gunnar Finnen Yhteistyö-veistoksessa vaeltaa paadessa sarja työläisiä kantaen nauhan sitomaa maapalloa, taustalla OTK:n hallintorakennus. SRM.
624. Suomalaisen Yhteiskoulun pääsisäänkäynti, sivuseinillä Gunnar Finnen reliefit (1948). Valokuva Janne Prokkola, Salmisaarentalo 1999, 66.
625. Ote Gunnar Finnen oppimista ja elämän sykliä kuvaavasta reliefistä Suomalaisen Yhteiskoulun pääsisäänkäynnin yhteydessä. Valokuva AN.

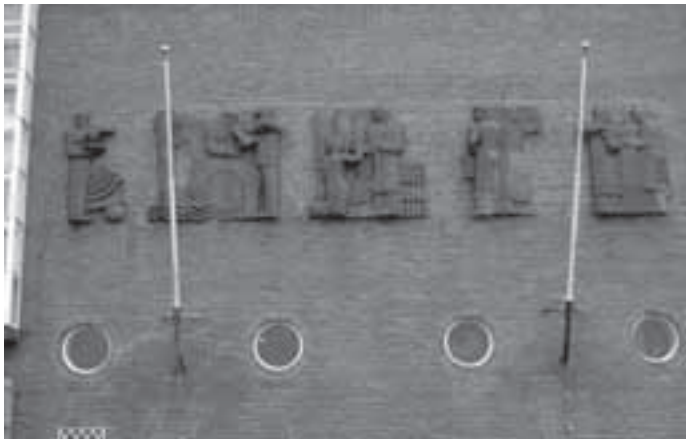

626

627

628

626. Gunnar Finnen reliefi Alkon hallintorakennuksen seinässä (1940). Korkokuvat symboloivat viinin syntyä, alkoholin vientiä ja tuontia, teollisuuden henkilöitymää lahjoittamassa tuotetta yhtiölle, pakkausta ja jakelua sekä vähittäiskauppaa. Valokuva Janne Prokkola 1997.
627. Postipankin pääkonttorin sisäänkäynti. Antero Pernaja piirsi 1943 valmistuneen talon Vähäkallion luonnosten pohjalta. Valokuva AN.
628. Postipankin pääkonttori, Antero Pernaja Vähäkallion luonnosten pohjalta. Finnen reliefissä kuvataan hedelmäpuuta sadonkorjaajineen. Valokuva AN.

OTK:n pääkonttorin (1933) eteen pystytetty Yhteistyö-veistos on harvoja Finnen vapaasti seisovia töitä Vähäkallion rakennusten yhteydessä ja erottuu selkeällä hahmollaan kauas.[24] Hyvinkään Säästöpankin (1935) sisäänkäynnin ylle, linjaan ikkunoiden kanssa ja saman korkuisena sijoitettiin graniittiveistos, viljakimppua pitävä äiti lapsineen symboloimassa säästäväisyyttä.[25]

Vähäkallio osoitti rakennustensa luonnoksissa veistoksen sijoituksen ja karkean hahmon,[26] eräänlaisen luonnoksen kuvaohjelmasta. Veistokset olivat kiinteä osa sommittelua ja ne linjattiin julkisivun muiden elementtien kanssa. Finnen reliefit toimivat kontrastina, elävinä elementteinä säännöllisessä fasadeissa. Alkon pääkonttorin julkisivuun ja Postisäästöpankkiin sijoitettiin korkokuvat muuriin sisäänkäynnin viereen.[27] Alkon julkisivureliefin ”Elämän nektaria” -työn (1938) syntyvaiheita on tutkinut Markku Valkonen.[28] Reliefi saatiin fasadiin nimenomaan Vähäkallion toiveesta ja hän olisi halunnut tilata sen suoraan Gunnar Finneltä.[29] Vähäkallion luonnoksissa osoitettiin reliefin paikka ja aiheet: viinin jumala, alkoholin valmistus, viininkorjuu ja uudisrakennus. Hän perusteli taideteosta selotuksessaan: *...uuden pääkonttorin julkisivun arvoa tehostettaisiin siihen sovitettavalla graniittiin hakatulla korkokuvaryhmällä.*[30]

Gunnar Finne voitti reliefistä järjestetyn kutsukilpailun,[31] mutta Alkon johtokunta esitti kielteisen kantansa taideteoksen hankintaan joko säästäväisyyssyistä tai edustaen suunnittelijaa pelkistetympää arkkitehtuurinäkemystä.[32] Vähäkallio vetosi reliefin puolesta kirjeessään rakennustoimikunnalle ja johtokunnalle liittäen mukaan budjetin. Hänen esitykseensä myönnyttiin. Fasadiin saatiin graniittisen sijasta poltetusta savesta muotoiltu reliefi.[33] Muutos graniitista klinkkeriseen korkokuvaan sai hänet nostamaan figuurit keramiikan karkeahkoon olemukseen sopiviksi, puoliplastisiksi.[34] Kuvaohjelmakin muuttui hieman, mutta arkkitehdin luonnoksen perusidea säilyi. Fabianinkadulla sijaitsevan Postisäästöpankin virastotalon (1940-1943) fasadin kuvaohjelma oli yksinkertaisempi; hedelmäpuu sadonkorjaajineen toteutettuna klinkkerilaatoin.

Sisätilat

Kiinnostus käyttää pintavaikutelmiltaan rikkaita materiaaleja liittyneenä selkeään muodonantoon yhdistää Vähäkallion ulko- ja sisätiloja. Vastine vivahteikkaalle puhtaaksimuuraukselle ovat sisätiloissa värilliset pinnat tai tunnultaan voimakkaat materiaalit kuten keraamiset laatat Yrjönkadun uimahallissa ja kotimaiset puulajit 1930-luvun sisustuksissa. Vähäkallion edustavissa sisätiloissa toistuivat tietyt elementit: koristeelliset kaiteet, geometriset lattialaatoitukset, 1920-luvulla art deco -henkiset labyrinttikuvioiset katot. Väritykset olivat usein voimakkaita. Kun interiöörien suunnitteluun osallistui sarja eri alojen taiteilijoita, voidaan puhua kokonaistaideteoksista.

Avustajia: koristemaalauksia, värityksiä ja huonekaluja

Taideteollisuus-Keskuskoulun opetusohjelmien kehittyessä kouluun syntyi erillinen koristetaiteen linja 1920-luvulla.[35] Sieltä valmistuneilla ammattilaisilla ei kuitenkaan ollut Pekka Korvenmaan mukaan laajemmin sijaa suomalaisessa rakennussuunnittelussa ennen 1920-luvun loppua.[36] Vähäkallio, jolla oli Kotitaide-lehden ajoilta suhteita ornamolaisiin taiteilijoihin, alkoi käyttää heitä tuolloin avustajina. Moni tunnettu koristetaiteilija teki töitä Vähäkalliolle. Heidän kohdallaan pätee havainto, etteivät sisustustaiteilijoiden ja koristetaiteilijoiden tehtävien rajaukset olleet jyrkät, vaan oltiin valmiita tekemään monenlaisia töitä.[37] Tiedot yhteistyösuhteista rajoittuvat Arkkitehti-lehdessä julkaistuihin töihin, joissa nimettiin varsin satunnaisesti avustajia. Vähäkallion omia varhaisia huonekaluja ja sisustuksia kuvattiin luvussa 3.1, myöhemmin avustajat suunnittelivat hänelle niitä. (Tärkeimmät näistä avustajista esitellään liitteessä 6.)

Hilla Tarjanteen mukaan arkkitehtien vaikutus koristeluun vahvistui 1900-luvun alussa, jolloin perinteisten koristemaalareiden työ muuttui epäitsenäisemmäksi.[38] Salomo Wuorion koristemaalausliike alkoi 1920-luvun vaiheilla tehdä enenevästi yhteistyötä taideteollisten suunnittelijoiden kanssa. Henry Ericsson, Gunnar Forsström, Antti Salmenlinna ja Bruno Tuukkanen tekivät koristemaalaustöitä, monumentaalimaalauksia ja lyijylasitöitä sekä itsenäisesti että yhteistyössä S. Wuorion liikkeen kanssa.[39] Forsström, Salmenlinna ja Tuukkanen tekivät myös Vähäkalliolle töitä. Vähäkallion jäsenyys Eduskuntatalon rakennustoimikunnassa vaikutti varmaan myös hänen avustajavalintoihinsa; hänelle suunnittelivat sisustuksia osin samat taiteilijat kuin Eduskuntataloon: Finne, Tuukkanen, Birger Hahl, Greta Skogster-Lehtinen. Osa Eduskuntatalon suunnittelijoista oli toisaalta ansioitunut aiemmin Vähäkallion rakennusten

629

630

629. Kytäjän kirkkosalin pilareiden liittyminen kattoon, Eino Kaurian suunnittelema väritys. Valokuva AN.
630. Hongell & Forsströmin lasimaalaus Kallion yhteiskoulun portaikosta. Valokuva AN.

koristelussa.[40] – Vähäkallion rakennusten maalauskoristeluja on säilynyt tai entistetty kotkalaisessa elokuvateatteri Kino-Palatsissa,[41] Elannon ja OTK:n hallintorakennuksissa ja Kytäjän kirkossa. Maalaustyöt suoritti useissa kohteissa Wuorion liike.[42]

Gunnar Forsströmin käsialaa ovat 1920-luvulla SKOP:n konttorin kattomaalaukset, Syvähuokon talon, Nakkilan Koskilinnan ja Elannon pääkonttorin koristemaalaukset, kenties myös väritykset. Niille on ominaista kepeä ja kuitenkin runsas koristeellisuus.[43] Hongell & Forsströmin liike suunnitteli ja toteutti Kallion Yhteiskoulun koristemaalaukset ja lasimaalauksen.[44]

Bruno Tuukkanen avusti Vähäkalliota 1930-luvun alkupuolella. Hän suunnitteli värityksen Hyvinkään säästöpankkiin,[45] OTK:n ja Enso Gutzeitin pääkonttoreihin ja Enso-Gutzeitin virkailijakerhoon. Tuukkasen koristemaalaukset täydensivät harkitusti arkkitehtuuria muodoillaan ja sijoituksellaan. Maalauksissa on figuurien taustana usein geometrinen, arkkitehtuuriin sitoutuva pohjakenttä.

Antti Salmenlinna laati Vähäkalliolle värityssuunnitelmia ainakin Yhteiskunnalliseen Korkeakouluun, jonka vahvasta värityksestä osa entistettiin 2003. Itsenäisesti työskennellyt Eino Kauria kuului väritysten ja intarsioiden suunnittelijana 1930-luvun jälkipuolella Vähäkallion avustajiin. Hän laati värityksiä Suomalaiseen Yhteiskouluun, Kytäjän kyläkirkkoon, Alkon Salmisaarentaloon ja Helsingin lentoaseman hallintorakennukseen. Kaurian värityksillä oli huomattava osa interiööreissä: Kytäjän kirkkosalissa täydensivät tummaa rimoitusta, polttomaalattuja penkkejä ja tiililattiaa harmaaseen, vaalean ruskeaan ja siniseen sävytetyt maalatut pinnat. Ikkunaseinän pilareita korostivat harmaansiniset suorakaiteet katossa. Salin väritys kirkastui ja huipentui Kaapo Virtasen maalaamassa saarnastuolissa. Salmisaarentalossa interiöörien väriasteikkona olivat mm. vaaleat okran ja harmaanvihreät sävyt. H-portaan aulan ja työväen ruokasalin pilareissa hohtavat lyöntimetalli-hopealla ja kultapronssijauheella päällystetyt pilarit.[46] Alkon pääkonttorin seinien väritykset olivat ainakin osittain epäsymmetrisiä.[47]

Funkiksen sisätilavärityket ovat osittain vielä varsin tutkimaton kenttä.[48] Suuri osa niistä on jäänyt myöhempien maalikerrosten alle. Eräs syy väritysten tuntemattomuuteen saattaa olla taiteilijoiden työtapa; esim. Eino Kauria kertoi laatineensa värityssuunnitelmat ja valvoneensa värien sekoittamisen työmaalla, eikä suunnitelmista siten ole paljonkaan dokumentteja.[49] Eräät hänen suosimansa väritykset muistuttavat sävytyksiltään ja epäsymmetrialtaan Bauhausin mestaritaloihin suunniteltuja värityksiä.[50] Bauhausissa taustoina olivat Ittenin, Kleen ja Kandinskyn väriteoriat.[51] Suomalaisista arkkitehdeista ainakin P.E. Blomstedt viljeli sisustuksissaan voimakkaita värejä.[52]

Birger Hahl suunnitteli sisustuksia ja huonekaluja 1920-luvun lopulla

Nakkilan Koskilinnaan, Syvähuokon taloon ja Elannon hallintorakennukseen.[53] Hahlin huonekaluja leimaa usein historiallisten tyylien pelkistys ja tasokas viimeistely mm. puuintarsioina. Hahlin kalusteet ovat siroja,[54] niiden eleganssi muistuttaa Herman Geselliuksen itselleen piirtämiä huonekaluja Hvitträskissä.

Myös Antti Salmenlinna piirsi Vähäkallion toimistossa luultavasti huonekaluja. Vähäkallion töiden esittelyissä mainitaan 1920-luvun alkupuolella kuitenkin yleensä vain avustaneet arkkitehdit. 1930-luvulla huonekaluja piirsivät Veikko Leistén ja Antero Pernaja. Käytettäessä standardikalusteita mm. toimisto- ja luokkahuoneisiin näyttäytyvät ajan tunnetuimmat valmistajat:[55] Keravan Puusepäntehtaat,[56] Merivaara teräsputkikalusteineen,[57] Oy Boman Ab, Billnäs ja Artek,[58] Taito OY valaisimineen.

Lähes ainut Vähäkallion töissä avustanut nainen oli sisustustekstiilejä OTK:n ja Enso-Guzeitin pääkonttoreihin ja Hyvinkään säästöpankin konttoriin 1930-luvulla suunnitellut tekstiilitaiteilija Greta Skogster-Lehtinen, Enso-Gutzeitin tulevan pääjohtajan, William Lehtisen vaimo.[59]

631

Kokonaisvaltaisia sisätiloja

Kolmen eri-ikäisen pääkonttorin sisustuksia voi verrata keskenään eri keinoin aikaansaatuina kokonaisuuksina. Elannon pääkonttorin aulassa (1928) koristelun kokonaisvaltaisuus näkyy geometrisen lattialaatoituksen muotojen peilatessa kattomaalauksen jäsennystä. Tilaa täydentävät art deco -henkiset metallikaiteet, aulaan avautuvien tilojen ikkunaristikot ja -puitteet sekä tilan keskustassa oleva veistos. (Kuva 428) Aulaan liittyvissä säästökassan tiloissa on myös geometrinen jäsennys (kuva 197).

Enso Gutzeit Oy:n pääkonttorin (1936) johtoportaan huoneissa tekstiilit ja viilutetut puupinnat luovat yltäkylläistä tunnelmaa. Antero Pernajan piirtämät huonekalut edustavat komeaa, raskaahkoa art decoa. Kuvaohjelmaa ei unohdettu: Greta Skogster-Lehtisen tekstiileissä ja Bruno Tuukkasen maalauksissa kuvataan teollisuuslaitoksia sekä tukkien matkaa selluloosaksi ja paperiksi. Pääkonttorin portaikossa ja toimistossa dominoivat materiaalit ja sulavat linjat.[60] (Kuvat 554, 557)

Alkon pääkonttorin (1940) interiöörien vaikutus perustuu pitkälti koristeettomiin väripintoihin sekä kiilto- ja heijastusefekteihin. Kolmannen kerroksen aulan väritys on epäsymmetrinen. Mustavalkoisessa kuvassa erottuu voimakkaampana sävynä vihreä seinä vaaleankeltaisista pinnoista, lyöntihopeoitujen pylväiden pinnat kiiltelevät heijastuksista. Kumimatto ja Merivaaran metalliputkituolit tuovat lisänsä. Toimistojen ja porrashuoneen teräs-lasiseinät ovat läpikuultavia. (Kuva 504, 510)

Enso-Gutzeitin ja Alkon edustustilojen runsaissa vaneriverhoiluissa käytettiin kotimaista puuta. Enso-Gutzeitin pääkonttorissa käytettiin pääasias-

631. Merivaaran kalusteita OTK:n ruokalassa. ELKA.

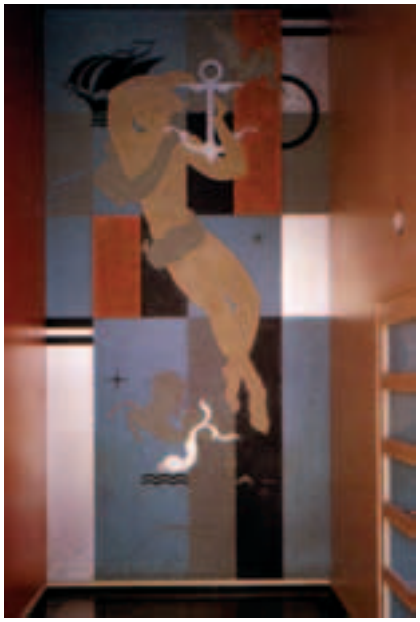

632

633

sa koivua ja honkaa, jälkimmäistä myös ”kokeeksi” poikkisyin leikattuna vanerina.[61] Alkon johtoportaan huoneet verhoiltiin vaneripaneelein, viilutettu pinta kiillotettuna. Kotimaisia puulajeja olivat loimukoivu, visakoivu, visamänty, saarninjuuri, punaleppä ja raidanpahka. Kukin huone sai oman puulajinsa. Huoneiden puiset kalusteet ovat Pernajan piirtämiä. Kirjoituspöytien voimakaskuvioinen viilu hävittää yksityskohdat ja detaljointi on niukkaa.[62] Kotimaisuudesta poikkesi vain pääjohtaja Waldénin huone, puulajina mahonki ebenholz-detaljein.[63]

Puuverhoilujen kotimaisuus oli osa suomalaisen teollisuuden näyttäytymistä. Kytäjän kartanon halli paneloitiin 1940-luvun lopulla koivuvanerilla (kuva 70). Puu- ja vaneriverhoilut tulivat yleisemminkin suosituiksi 1930-luvun lopulla ja 1940-luvulla.[64] Hotelli Aulangon (Märta Blomstedt ja Matti Lampén, 1938) seinäpintojen vaneriverhoiluina oli aulassa jalavaa, ravintolassa honkaa, kahvilassa koivua ja seurusteluhuoneessa kuusenjuurivaneria. Yhtenäisten pintamateriaalien vaikutelmat korvasivat 1930-40-lukujen sisustuksissa aiempaa, ”monijakoista” koristeellisuutta.[65] Kumimattojen voimakkaat kuvioinnit dominoivat usein tilaa.

Kiinnostus puun käyttöön interiööreissä lisääntyi Suomessa entisestään 1950-luvun alussa. Sekä 1930-luvun että 1950-luvun alun puulla verhoiluille interiööreille muistettakoon ruotsalaiset esikuvat kuten Göteborgin konserttitalo (Nils Einar Eriksson, 1935) ja Göteborgin raatihuoneen laajennus (Gunnar Asplund, 1937).[66]

634

632. Bruno Tuukkasen maalaus OTK:n pääkonttorissa. Valokuva Johnny Korkman.
633. Alkon Salmisaarentalon tehdaskonttorin väritutkimuksesta. Okulus Oy.
634 Laveerattu tutkielma Kino-Palatsi-suunnitelman aulasta, 1930. SRM.

5. Arkkitehdin toimintaympäristö

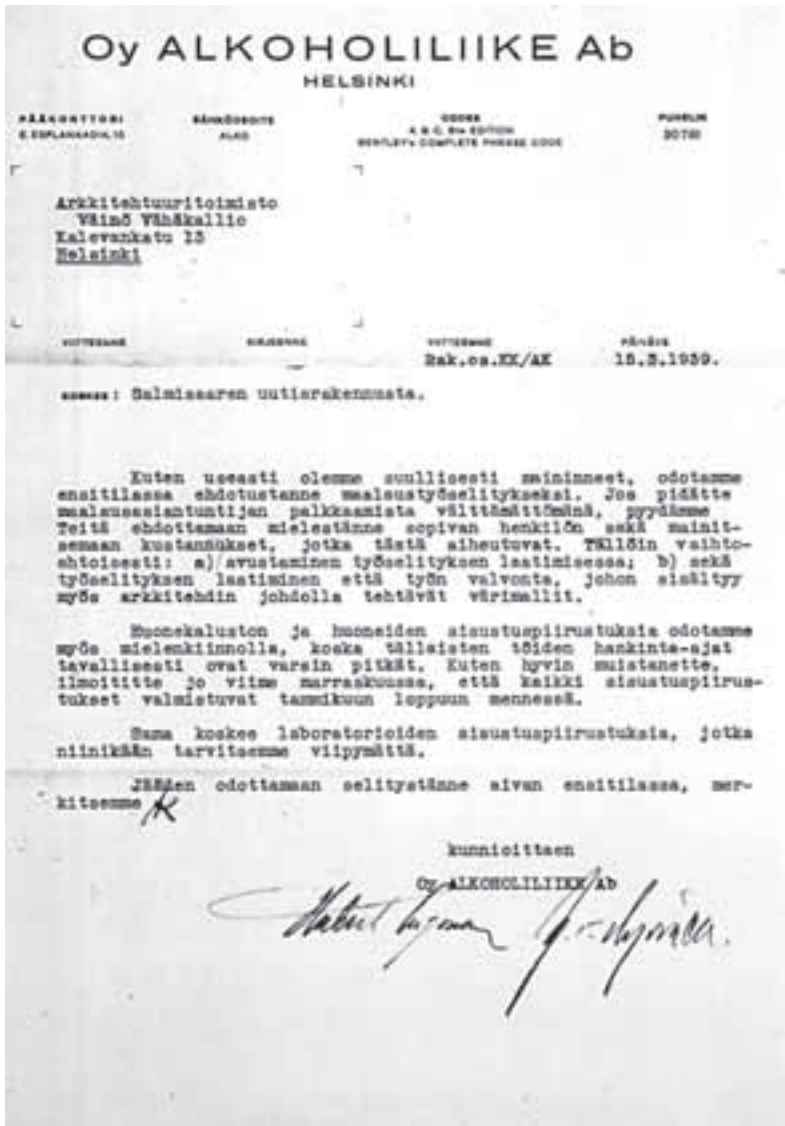

Oy ALKOHOLILIIKE Ab

HELSINKI

PÄÄKONTTORI E.ESPLANADIA 15 | SÄHKÖOSOITE ALKO | CODES A.B.C. 5th EDITION BENTLEY's COMPLETE PHRASE CODE | PUHELIN 30 780

Arkkitehtuuritoimisto
Väinö Vähäkallio
Kalevankatu 13
Helsinki

VIITTEEMME Rak.os.KK/AK PÄIVÄYS 15.3.1939.

ASIASSA: Salmisaaren uutisrakennusta.

Kuten useasti olemme suullisesti maininneet, odotamme ensitilassa ehdotustanne maalaustyöselitykseksi. Jos pidätte maalausasiantuntijan palkkaamista välttämättömänä, pyydämme Teitä ehdottamaan mielestänne sopivan henkilön sekä mainitsemaan kustannukset, jotka tästä aiheutuvat. Tällöin vaihtoehtoisesti: a) avustaminen työselityksen laatimisessa; b) sekä työselityksen laatiminen että työn valvonta, johon sisältyy myös arkkitehdin johdolla tehtävät värimallit.

Huonekaluston ja huoneiden aisaustuspiirustuksia odotamme myös mielenkiinnolla, koska tällaisten töiden hankinta-ajat tavallisesti ovat varsin pitkät. Kuten hyvin muistanette, ilmoititte jo viime marraskuussa, että kaikki aisaustuspiirustukset valmistuvat tammikuun loppuun mennessä.

Sama koskee laboratorioiden aisaustuspiirustuksia, jotka niinikään tarvitsemme viipymättä.

Jäämme odottamaan selitystänne aivan ensitilassa, merkitsemme K

kunnioittaen

Oy ALKOHOLILIIKE Ab

635. Rakennuttajan kirje arkkitehdille. SRM.

Edellisessä luvussa tarkasteltiin Vähäkallion arkkitehtuuria suhteuttaen sitä myös muiden suunnittelijoiden tuotantoon. Seuraavassa tarkastellaan Vähäkallion toimintaympäristöä suunnitteluyhteisön, toimeksiantajakunnan ja arkkitehtiprofession luomaa taustaa vastaan. Ne ovat muodostaneet kentän, jossa Vähäkallio toimi.

Suunnittelun osalliset

Rakennuksen kokonaisuus syntyy tuloksena suunnittelijoiden ja asiakkaan välisestä vuorovaikutuksesta, joka alkaa jo pääsuunnittelijan valikoitumisesta. Silti tätä vuorovaikutusta kuvataan tutkimuksissa useimmiten korkeintaan anekdootein. Syitä on paljonkin: neuvotteluja ja keskusteluja koskevan dokumentoinnin puuttuminen, traditio heroisoida arkkitehdin suunnittelijanroolia ja näistä seuraava vääristymä kuvattaessa arkkitehdin tai arkkitehtitoimiston tuotantoa. Toimeksiantajan ja suunnittelijan käymä keskustelu painuu unholaan, samoin unohtuvat toimistonpitäjän ja avustavien suunnittelijoiden keskinäiset valtasuhteet. On helpompaa kuvata rakennuksen kokonaisuuden muodostumista tutkimalla peräkkäisiä luonnoksia kuin jäljittämällä sitä, miten tilaohjelma on muodostunut.[1] Paljon suunnitteluttava yritys on usein kokeneempi ja tietoisempi tavoitteidensa suhteen kuin ”kertatoimeksiantaja,” se osaa toisaalta tukea suunnittelijaa, toisaalta kertoa tälle toiveensa.

Malleja tällaiselle tarkastelutavalle ei ole runsaasti tarjolla. Arkkitehdin työn modernia luonnetta on eritellyt amerikkalainen arkkitehti ja sosiologi Dana Cuff kuvaten pääarkkitehdin ja avustajien välisiä suhteita, arkkitehdin yhteyksiä toimeksiantajaan ja näiden heijastumista suunnittelun lopputulokseen.[2] Arkkitehtuurimonografioista samoja tarkastelukulmia löytyy sirpalemaisesti. Suomen Arkkitehtiliiton juhlakirja Arkkitehdin työ 1992 kuvaa ammatinharjoittamisen aspekteista monia. Ruotsalainen Fredric Bedoire vertaa väitöskirjassaan Gustav Wickmanin töistä 1884-1916 ”En arkitekt och hans verksamhetsfält vid sekelskiftet” arkkitehdin tulotasoa kollegoihin ja muihin aikalaisiin. Bedoire kuvaa toimiston työmenetelmiä, arkkitehtia sosiaalisena ja yhteiskunnallisena toimijana ja hänen yksityiselämänsä puitteita viestinä ulkomaailmalle.[3] Eeva Maija Viljo on tarkastellut C.Th. Höijerin toimeksiantojen kenttää.[4] Tytti Valto sivuaa diplomityössään Eliel Saarisen liikemiestuttavia ja Saarista liikemiehenä.[5] Eija Rauske käsittelee väitöskirjassaan Usko Nyström -Petrelius - Penttilän toimistosta työnjakoon ja asiakasuhteisiin liittyviä aspekteja.[6]

Väinö Vähäkallion suunnittelijanroolia voidaan tarkastella eri tasoilla. Suunnnittelijaryhmää tarkasteltaessa voidaan eritellä toimiston työtapoja, ilmapiiriä ja sisäistä työnjakoa. Tarkasteltaessa suhteita toimeksiantajiin tutkitaan toimeksiantojen muodostumista, neuvotteluja ja muuta yhtey-

denpitoa. Tarkasteltaessa pääsuunnittelijan tehtävää hankkeen koordinaattorina eritellään suhdetta yhteiskuntaan (lainsäädäntö), toimeksiantajiin, insinööreihin ja muihin erikoisasiantuntijoihin, rakentajaan ja työmaahan, suunnitteluun ja toteutukseen osallisten suureen joukkoon.[7] Tarkasteltaessa roolia oman ammattikunnan sisällä eritellään keskustelua ammattikunnan asemasta, ammattietiikkaa ja vapaata ajatustenvaihtoa kollegojen kanssa. Seuraavassa Vähäkallion arkkitehdin työtä tarkastellaan näistä näkökulmista rinnastaen sitä muihin saman ajan praktiikkoihin.

Työtavat, toimiston koko ja ilmapiiri

Kuinka suuria muutoksia koettiin Vähäkallion toimistossa niiden noin 25 vuoden aikana, jolloin se oli olemassa? Arkkitehdin työvälineet ja työtavat muuttuivat varsin vähän, todettiin jo aiemmin.[8] Yksityistoimistojen työn luonne pysyi pitkään samana. ”Cheefin” ja ”orjien” välinen suhde ja vastuu projekteista vaihteli persoonallisuuksien mukaan, mutta alisteinen suhde, työn tekeminen toimistonpitäjän nimiin säilyi.[9] Eniten muuttuivat työtehtävät ja arkkitehdilta edellytetty osaamisalue.

Vähäkallion oma toimisto oli pitkään tyypillinen yhden osakkaan toimisto, ts. sellainen joka syntyy ja kuolee johtajansa mukana, ja vain viimeiset vuodet kahden osakkaan, Vähäkallion ja Pernajan yhteinen. Ennen toista maailmansotaa suurimmassa osassa suomalaisia toimistoja työskenteli vain pari henkeä, isommissa ehkä kymmenkunta, osa arkkitehteja, osa rakennusmestareita.[10] Ensimmäiset montakymmentä henkeä työllistävät suurtoimistot ilmaantuivat vasta 1960-luvulla.[11]

Poikkesiko Vähäkallion toimiston henki muista? Varmasti ainakin nuorempien kollegojen kuten Aallon toimiston varhaisten vuosien boheemisesta anarkiasta tai Elsi Borgin naisvaltaisen reippaasta toimistosta.[12] Vähäkallio oli persoonana autoritaarinen, isällinen, vaativa ja palkitseva. Mutta hän ei ollut ainakaan 1930-luvulla juurikaan läsnä toimistossaan, vaan delegoi paljon toimistopäällikölleen Pernajalle. Hän luultavasti keskusteli töistä lähinnä Pernajan kanssa, joka ohjasi avustajia. Vähäkalliolla oli kyky kerätä taitavia avustajia ja pitää useimpia heistä ympärillään pitkään.

Toimiston sisäinen työnjako

Claes Caldenby[13] on esittänyt arkkitehtitoimiston menestyksen tarkasteluun käyttökelpoiset käsitteet: toimiston ulkoinen ja sisäinen dynamiikka. Ulkoinen dynamiikka tarkoittaa kykyä hankkia toimeksiantoja ja sisäinen dynamiikka kykyä rekrytoida avustajiksi nuoria lupaavia arkki-

tehtivoimia, joille annetaan mahdollisuus kehittää kykyjään. Kummallakin suunnalla Vähäkallion toimisto onnistui. Avustajakunta oli dynaamista, menestyi arkkitehtuurikilpailuissa ja näkyi ammattilehdessä myös omine töineen.[14] Avustajien suhteellisen itsenäisen työpanoksen kautta toimiston töihin tuli arkkitehtuurin uusia tuulia – ja töitä julkaistiin. Antero Pernajan mukaan avustajan laatimista vaihtoehdoista valinnan teki kuitenkin viime kädessä Vähäkallio.

Avustajien rooli on useimmiten noussut esiin jälkikäteisinä arveluina: *Wessmanhan ne asuintalot oikeastaan piirsi,*[15] *Pernaja oli se varsinainen työmyyrä*.[16] Eräät myöhäiset toimiston työt ovat selvemmin parin hengen tai vain toimistopäälikkö Pernajan nimissä. Erikoistumista tapahtui samantyyppisesti kuin toimistoissa nykyäänkin: joku avustajista piirsi huonekaluja, joku muu perspektiivikuvia, joku erikoistui mallinrakennukseen.

Vähäkalliolla oli pitkän työuransa kautta mahdollisuus valita hyvin tuntemiaan avustajia, jotka siirtyivät KK:lta omaan toimistoon, usea sieltä edelleen rakennushallitukseen. Antero Pernajalla, pitkäaikaisella toimistopäälliköllä oli vankka ammattitaito ja hienotunteinen, taka-alalle vetäytyvä luonne. Pernaja – kuvausten perusteella vanhanajan gentlemanni[17] – oli sosiaalisesti sopiva kutsuttavaksi Kytäjän hirvijahteihin ja seurustelemaan Suomalaisella Klubilla yhteiskunnan kerman kanssa. Pernajalle avustajan rooli muodostui kohtaloksi: hänen niittämänsä kilpailumenestys tarjosi lupauksen itsenäisestä suunnittelijanurasta, jonka hän aloitti kuvaustensa mukaan liian myöhään, väsyneenä. Tämä saattoi kirpaista, professuurista huolimatta.

Suunnittelu, hallinto ja muut toimistotyöt

Arkkitehtitoimistojen sisäistä työnjakoa ei ole kovin paljon kuvattu. Lars Sonckin toimistossa on kuvattu toimistopäällikön saaneen varsin itsenäisen aseman 1910 -luvulla.[18] Bedoiren kuvaus Gustaf Wickmanin toimistosta on samantapainen.[19] Hermann Gesellius, menestyneen tukkukauppiaan poika, vastasi Gesellius -Lindgren - Saarisen toimiston käytännön asioista, ollen kolmikosta ainoa, jolla oli valtuudet firman nimen kirjoittamiseen.[20] Kimmo Sarje siteeraa Sigurd Frosteruksen yhtiökumppanin kuvausta työnjaosta toimistossa; Ole Gripenberg kuvaili itselleen kasautuneen hallinnon ja talouden tehtäviä enemmän kuin kylliksi: *Toimiston työjärjestyksen mukaan velvollisuuteni oli laatia kustannuslaskelmia ja rahoitussuunnitelmia sekä huolehtia luotonhankinnasta ja muista käytännöllisistä toimenpiteistä. Kaikesta tästä seurasi, että työtäni piirustuspöydän ääressä yhä enemmän täytyi rajoittaa.*[21]

Ruotsalainen arkkitehti Hakon Ahlberg piti Suomen arkkitehtiliitossa 1929 luennon, joka julkaistiin Arkkitehtilehdessä 1930. Hän eritteli arkki-

tehtityön jakaantumista suunnitteluun ja hallintoon, joka edelleen jakaantui *juoksevaan konttorityöhön*, jota hoitaa *tottunut konttorineiti*, arkkitehdille kuuluvaan rakennusjohtoon[22] ja toimiston talouteen. Hän antoi toimiston talouden suhteen neuvoja ns. yleisten kustannusten ja palkkamenojen suhteesta ja kunnollisen kirjanpidon tarpeesta ja painotti sitä, että arkkitehdin tulisi suojata omia intressejään. Luennon julkaiseminen heijasti kehittymässä olevaa yksityisarkkitehdin ammattikuvaa[23] sekä tarvetta rationalisoida toimistotyötä taylorismin hengessä ja tuoda esille arkkitehdin työn arkisia puolia.

Vähäkallio tuntuu 1920- ja 1930-luvuilla kokeneen tärkeäksi tehtäväkseen työn hankinnan ja siihen liittyvän suhdetoiminnan, töiden alkuideoiden kehittelyn, keskustelut pääavustajan ja neuvottelut toimeksiantajien kanssa sekä työn laadun hyväksymisen. Hänen asemansa Kulutusosuuskuntien Keskusliiton suunnittelun johdossa 1928-34 on verrattavissa Suomessa SOK:n tai Ruotsissa Kooperativa Förbundetin konttoriin suunnittelun johtamiseen. Niissä samoin kuin rakennushallituksen ja puolustuslaitoksen toimistoissa toimistokoon ja työmäärän suurentuminen pakotti rationalisoimaan työtä ja muutti päävastuullisen arkkitehdin roolia suunnittelijasta voimakkaammin hallinnoijaksi.[24]

Pääsuunnittelija ja suunnittelun osa-alueet

Arkkitehdin osaamisalue ehti muuttua paljonkin 1910-luvulta 1940-luvun alkuun. 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, ennen suunnittelun eriytymistä monelle asiantuntijataholle, painottui arkkitehdin taidoissa rakennusopillinen asiantuntemus.[25] Diplomityön osana esitettiin kustannuslaskelma[26] ja arkkitehti liitti sen usein pääpiirustuksiin.[27] Keväällä 1909 hyväksytty tutkintosääntö esitti diplomityövaatimuksena keskikokoisen rakennuksen piirtämisen rakenne- ja kustannusarvoineen sekä aine- ja työselostuksineen.[28] Eräisiin Vähäkallion varhaisiin pankkeihin liittyy kustannuslaskelma,[29] asuinkerrostaloihin kannattavuuslaskelmia. Arkkitehdit laativat kustannuslaskelmia yleisesti 1950-luvulle asti, jolloin insinöörit astuivat heidän tilalleen.[30]

Rakennusmestarien ja arkkitehtien tehtäväjako muuttui 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. 1900-luvun alun suurissa liikerakennuksissa ja kerrostaloissa oli yleistä, että rakennusmestari piirsi pohjaratkaisun ja arkkitehti fasadit, kuten Elannon korttelista järjestetyn kilpailun 1919-20 useissa ehdotuksissa.[31] Fasadeista järjestettiin erillisiä kilpailuja ja vaikka funktionalismin vaatimus ”form follows function” kumosi pitkälti tämän asetelman, järjestettiin mm. vielä 1934 erillinen fasadikilpailu Tampereen asemarakennuksesta.[32]

Suunnittelun osa-alueet erillistyivät: ensin rakenne-, sitten sähkö-, vesi- ja lämpö-, viimeiseksi ilmastointisuunnitelmat muuttuivat 1920-30-luvuil-

ta lähtien osaksi pääsuunnittelijan hallittavaa kokonaisuutta. Arkkitehdit koordinoivat enenevästi erikoisasiantuntijoiden työtä. Arkkitehti-lehden lukuisat tekniset artikkelit 1920-30-luvulla kertovat tästä. Koristetaiteilijat tulivat mukaan julkisivu- ja sisustussuunnitteluun entistä voimakkaammin 1920-luvulla. *Erottautumista ja eriytymistä oli yhteiskunnassa alkanut siis tapahtua yhä enemmän; koristetaiteilijat halusivat erottautua käsityöläisistä, arkkitehdit osittain luopuivat joistakin suunnittelutehtävistä ja pyrkivät keskittymään yleissuunnitteluun. Syntyi ensin huonekalusuunnittelijoita, sitten sisustusarkkitehteja, reklaaminpiirtäjiä, tekstiilitaiteilijoita, koristemaalareita jne. Roolit toisaalta erottuivat ja toisaalta kuitenkin eriytyivät* Leena Ahtola-Moorhouse toteaa.[33] Sisustusarkkitehtien ammattikunnan muodostuminen 1920-30-luvuilla vaikutti hiljalleen siihen, että arkkitehdit piirsivät vähemmän sisustuksia ja huonekaluja, ainakin vaativiin kohteisiin.[34] Toki ennen sisustusarkkitehti-nimikkeen[35] syntyäkin oli joitakin sisustuksiin erikoistuneita suunnittelijoita, tunnetuimpana heistä David Frölander-Ulf,[36] uransa alkuvaiheessa myös Vähäkallio.

Pääsuunnittelijalla[37] on mahdollisuuksia vaikuttaa muiden suunnittelijoiden valintaan; tästä on Vähäkallion kohdalla esimerkkejä urakoitsijoista konstruktööreihin, taiteilijoihin ja koristetaiteilijoihin.[38] Arkkitehti toimi pääsuunnittelijan roolissa, koordinoiden suunnittelua lähes kaikilla muilla rakennussuunnittelun alueilla paitsi teollisuudessa.[39] Arkkitehdin alisteinen osa teollisuusrakennusten suunnittelussa näkyi niin Alvar Aallon kuin Vähäkallion selostuksissa teollisuuslaitoksista. Silti kokemus nosti tietyt arkkitehdit kuten Vähäkallion asiantuntijoiksi teollisuussuunnitelussa ja vähitellen lavensi ainakin heidän esteettistä vaikutusvaltaansa.

Toimeksiantajakunta

Vähäkalliolla ei työläis- tai alemman keskiluokan taustansa tähden ollut uransa alussa sellaista toimeksiantajakuntaa, joka tuon ajan arkkitehdeilla usein oli syntyään, nimittäin varakasta sukulais- ja tuttavapiiriä.[40] Lapsuusystävä ja koulutoveri Väinö Tanner kuitenkin avasi Vähäkalliolle monia mahdollisuuksia. Asiakassuhde luodaankin usein sosiaalisilla akteilla.”Kaveruus” saattaa olla sotakaveruutta, urheilu- tai kuoroystävyyttä, samaan kieliryhmään kuulumista, sukulaisuutta tai aatetoveruutta.[41] Nuorsuomalaisen puolueen ja sittemmin Suomalaisen Klubin jäsenyys tarjoisivat Vähäkalliolle merkittäviä kontakteja aatetoveruuden kautta. (Niitä kuvatiin luvuissa 1.2 ja 2.2).

Vähäkallion toimeksiantajakunta vaihteli vuosikymmenien mittaan heijastaen yhteiskunnallista kehitystä: 1910- ja 20-luvun alussa toimeksiantajia olivat kartanonomistajat, säästöpankit ja osuustoiminta,1920-luvulla usein tietyn saman rakentajan perustamat asunto-osakeyhtiöt. 1930-luvul-

la Vähäkallion toimeksiannoissa näkyy valtion vahvistuva rooli.

Tilaajapsykologia, asiakkaan tapa hahmottaa arkkitehdin rooli, on usein peruste asiakassuhteiden synnylle. Valitut ja ylläpidetyt roolit merkitsevät arkkitehdille väyliä saavuttaa asiakaskuntansa. Arkkitehdin ammatin taiteellisuuden korostaminen oli muodostunut profession kilpailukeinoksi ja siitä tuli ammatin dominoiva piirre 1900-luvun vaihteessa.[42] Taiteilijarooli, ”taitelijamyyttinen imago” oli 1900-luvun alussa suosittu, mutta on ollut vahvasti esillä myöhemminkin. Fredric Bedoiren mukaan eri aikoina on suosittu erilaisia arkkitehtirooleja: 1880-luvun aattellisesti korkealentoisen persoonan syrjäytti 1890-luvulla taiteilija, ”viriili voimaihminen”, joka ”yhdisti apollonisen dionyysiseen”. Kolmikkoa Gesellius - Lindgren -Saarinen hän luonnehtii taitaviksi taiteilijaimagon ylläpitäjiksi.[43] Elias Cornell kuvaa Ragnar Östbergin romanttista taiteilijaroolia.[44] Bedoiren mukaan ”voimaihmistä” roolimahdollisuutena seurasi ”kulutusta kestävämpi” gentlemanniarkkitehti, joka oli sofistikoitu aristokraatti, urheilija ja snobi: ruotsalaisittain Elis Benckert tai Ivar Tengbom.[45] Suomalaisittain heidän vastineensa oli ehkä kirjoittava ja purjehtiva Sigurd Frosterus?

Asiantuntijuus on lähes ajaton arkkitehdin roolimahdollisuus ja voi limittyä edellisiinkin rooleihin. Vähäkallion vahva asiantuntijarooli liittyi rakennustekniikkaan ja tiettyihin rakennustyyppeihin, miksei taiteelliseenkin osaamiseen. Asiantuntijarooli mahdollisti Vähäkallion suunnittelun osuuskauppaliikkeelle. Roolin turvin saattoi seistä yhteiskunnallisesti vieraammankin tehtävän takana.

Rakennuttajan ja arkkitehdin välisen suhteen synty sisältää epämuodollisia, tutustumista helpottavia yhteisiä hetkiä.[46] Vähäkallion toimeksiantajista monia kestittiin Kytäjällä ja kaupunkiasunnossa tai heidän kanssa seurusteltiin Suomalaisella Klubilla. Arkkitehdin elämän ulkoiset puitteet olivat merkittävät suhdetoiminnan kannalta.

Toimiston sisäinen roolijako oli hierarkkinen suhteessa myös toimeksiantajiin. Pääarkkitehti saattaa rakennuskohteen ollessa fyysisesti etäällä, ylläpitää henkilökohtaisia suhteita rakennuttajaan kun taas avustajat hoitavat käytännön ongelmia työmaalla.[47] Juuri näin toimittiin Kaukopään tehdasaluetta rakennettaessa. Alkon Salmisaaren laitoksia rakennettaessa Vähäkallio laittoi arvovaltansa peliin työpiirustusten myöhästyessä ja tuli työmaalle *piipunvarrella kodikkaasti osoittaen, miten aukkopaikat työpiirustuksissa täytetään.*[48]

Esteettisesti ja funktionaalisesti onnistunut arkkitehtuuri on toimeksiantajan ja suunnittelijan yhteispelin tulosta: suunnitelmaa on pystytty kehittämään lähtökohdista. Onnistuneille hankkeille ovat suunnittelun edetessä ominaisia lämpimät, tutunomaiset suhteet mutta myös aikaajoin konfliktit ja jännitteet.[49] Laatutietoiset asiakkaat esittävät tavanomaisten funktio- ja budjettitoiveiden lisäksi toiveita esteettisen laadun

suhteen. Yksi laadun takeista on yhteistyön avoimuus ja joustavuus kuten asiakkaan kyky korottaa budjettia tai vetäytyä pois suunnittelijan erikoisalueilta. Hyvissä hankkeissa asiakkaat edellyttävät arkkitehdilta samaa laatua, jota arkkitehti itse tavoittelee ja arkkitehti valitaan laadun, ei kustannusten tai suositusten tähden. Toimeksiantajan ja suunnittelijan erisuuntaisesti kohdentuvista tavoitteista syntynyt yhteinen näkemys antaa toteutukselle lisää ulottuvuuksia.[50] Tuttuus ja luottamus syventävät suhteita: näin tapahtui Vähäkallion pitkissä yhteistyösuhteissa Väinö Tannerin kanssa ja lyhyempänä mutta intensiivisenä kautena Enso-Gutzeitin vuorineuvos V. A. Kotilaisen kanssa.

Arkkitehdin joustavuuteen kuuluu kyky argumentoida miellyttävällä tavalla vakaumuksensa puolesta.[51] Onnistunut lopputulos syntyy vuorovaikutteisena sosiaalisena prosessina: mitä enemmän annat, sitä enemmän saat. Sosiaalinen vuorovaikutus edisti Vähäkallion laajan tuotannon syntymistä. Pieni soraääni on kertomus ”titaanien kohtamisesta” merenkulkuneuvos Antti Wihurin huvilaa suunniteltaessa. Ja sekin rakennus pystytettiin.

Suunnitteluprosessien vaikutuksesta töiden laatuun

Arkkitehdin tuotannon jälkikäteisessä tarkastelussa korostetaan usein hänen yksilöllistä taiteellista kehityskaartaan. Kuitenkin toteutuneen arkkitehtuurin laatua, ts. funktionaalista toimivuutta ja esteettistä tasoa, muovaavat monet muutkin tekijät kuten pääsuunnittelijan suhteet rakennuttajaan ja avustajiin sekä budjettiin ja aikatauluun liittyvät tekijät. Seuraavassa esitän huomioita näiden tekijöiden vaikutuksesta Vähäkallion tunnustusta saaneisiin töihin.

Arkkitehtuurin laatua nostavasti vaikuttivat Elannon tuotantokorttelissa pitkä yhtäjaksoinen suunnittelukausi (noin 1916-28) ja arkkitehdin tuttavuus toimeksiantajaa edustaneeseen Väinö Tanneriin. Vähäkallion aiemmat suunnittelutyöt Osuusliike Elannolle olivat tehneet yhteistyökumppanit ja liikkeen tarpeet tutuiksi. Elanto sijoitti rakentamiseensa huomattavasti varallisuutta. Arkkitehtuuri ymmärrettiin liikkeen ”reklaamiksi”, jota esitettiin mainoselokuvissa, omassa lehdessä ja tuotemainoksissa. Elannon osakaskunta, pääosin helsinkiläinen työväestö, oli laatutietoista ja seurasi uusien laitosten rakentamista. Osuuskauppaväen itsetunto näkyy linnamaisessa hallintorakennuksessa.

OTK:n kortteli rakentui Elannon korttelin viereen. Keskusvaraston (1927) ja pääkonttorin (1933) monet ratkaisut edustivat teknistä avantgardea; Vähäkalliolla olikin lähipiirissään useita rakennustekniikan erikoistuntijoita. OTK:n toimitusjohtaja

Julius Alanen oli rakennuttajana tavoitteellisuudessaan Tannerin tasoa. Ruotsalaisen osuustoimintayrityksen, Kooperativa Förbundetin suunnittelun kokeellisuus vaikutti varmaan myös innostavasti. OTK:n pääkonttori edusti arkkitehtuurin uusia tuulia luultavasti arkkitehtisuunnittelusta pääasiassa vastanneen Antero Pernajan ansiosta.

Yrjönkadun uimahalli 1928 oli Suomen ensimmäinen julkinen uimahalli ja täällä uusi rakennustyyppi. Vaikkei halli muodostunut taloudellisesti tuottavaksi osakkailleen, siitä tuli Vähäkallion tunnustetuimpia töitä. Hallin arkkitehtuuriin vaikuttivat hänen 1910-luvulla laatimansa uimahallisuunnitelma ja viiveet, jotka saivat hänet hiomaan tätä suunnitelmaa. Vähäkallion osakkuus uimahalliyhtiössä ei sekään ollut negatiivinen tekijä: hänellä oli omakohtainen tarve aikaansaada korkealaatuinen, yleisöä puhutteleva ympäristö. Hankkeeseen saatiin parhaat mahdolliset asiantuntijat ja yhteistyökumppanit, joista useilla oli oma taloudellinen intressi mukana. Moni heistä oli arkkitehdille tuttu aiemmista yhteistöistä. Koristeluun, materiaaleihin ja tekniikkaan sijoitettiin paljon.

Vähäkalliolla oli takanaan parikymmenvuotinen kokemus teollisuussuunnittelusta, kun hän sai toimeksiannon Kaukopään tuotantolaitoksiin 1930-luvun puolivälissä. Suunnittelijoiden ryhmässä oli jokaisella oma tehtävänsä vuorineuvostason kontakteista työmaan hoitoon; Vähäkalliolla oli Suomalaisen Klubin kautta myös epäviralliset yhteydet vuorineuvos V. A Kotilaiseen. Eräs rakennuttamisen taustatahoista oli Tanner, joka oli vaikuttamassa myös Alkon Salmisaarentalon rakentamiseen. Kaukopään tehdas prosessia selkeästi heijastavana kokonaisuutena edusti Vähäkallion rationalismia. Tuloksena oli Suomen komeimpia teollisuusmaisemia.

Alkon tehdas, keskusvarasto ja pääkonttori Salmisaaressa (1935-40) oli pitkän suunnitteluprosessin tulos perustuessaan kilpailuun, joka pohjautui P.E. Blomstedtin norjalaisemerkin inspiroimaan esisuunnitelmaan. Kaksiosaisen kilpailun loppuvaiheessa kilpakumppaneiden ehdotukset hioutuivat lainaten piirteitä toisiltaan. Pitkähkö varsinainen suunnitteluprosessi kehitti liikennejärjestelyjä ym. edelleen. Pääkonttorin liittäminen kokonaisuuteen nosti vaatimustasoa koristelun, materiaalien ja sisustusten suhteen. Tehdas edusti valmistuessaan teollisuuden avantgardea ja toimi pienin muutoksin ja laajennuksiin lähes puoli vuosisataa.

Vähäkallio vaikutti suurimman osan Salmisaarentalon suunnitteluajasta rakennushallituksen pääjohtajana. Toimistossa projektia hoiti päävastuullisena Pernaja, tuttu ja kokenut kumppani. Pääjohtajuus oli ehkä suunnittelijoille eduksi suhteessa valtiolliseen toimeksiantajaan. Tuotantolaitos-pääkonttorikokonaisuus oli valtiolle merkittävä tehtävä ja yritys sai näkyvän aseman kaupunkikuvassa. Pääkonttoriin valtiollisen yrityksen mainoksena oltiin valmiita sijoittamaan tavallista enemmän: julkisivuun saatiin reliefit ja interiöörit sisustettiin modernilla loistolla.

Kytäjän kirkko (1940) oli Vähäkallion viimeinen työ, jonka hän piirsi ilmeisesti yksin. Kyseessä oli hänen lahjoituksensa, oman perheen kirkko ja pala hänen omaa maisemaansa. Kirkko on juureva, vaatimaton ja tunnelmaltaan lämmin. Värisuunnitelman laatijan, Eino Kaurian väritykset olivat aiemminkin olleet osa Vähäkallion arkkitehtuuria. Kytäjän kirkossa Vähäkallio uskalsi olla tyyliltään jopa vanhanaikainen.[52] Työn omakohtaisuuteen vaikuttivat Vähäkallion näinä vuosina kokemat henkilökohtaiset tragediat.

Suurimmassa osassa edellämainittuja töitä vaikuttivat lopputuloksen laatuun työhön sitoutuneet rakennuttajat ja yhteistyökumppanit sekä suunnitteluun uhrattu aika.

Toimeksiannon kuluessa voi myös syntyä laatua verottavia tilanteita. Syitä voivat olla jonkin osapuolen motivoimattomuus, rakennuttajan ja suunnittelijan erisuuntaiset pyrkimykset, kiire, budjetin supistuminen, ammattitaidottomuus suunnittelussa tai rakentamisessa. Osa Vähäkallion toimiston 1920-30-lukujen asuintalotuotannosta ei poikkennut ajan valtavirrasta. Se ei ollut sinänsä laadultaan huonoa, mutta oli silti eräänlaista ”bulkkitavaraa”. Vähäkallion suunnittelemat työväenasunnot Koskensaaresta Kaukopäähän ja Kytäjän ”Törölöihin” eivät todista suunnittelijan omakohtaisesta kiinnostuksesta työväen asunto-olojen parantamiseen ja ”Törölät” ovat jopa rikkeitä maalaismaisemassa. Kaukopään asuntoalue suunniteltiin ja rakennettiin kiireellä, mistä kertoo osin kömpelö detaljointi.

Osana ammattikuntaa

Professio ei ole määritelmien mukaan koherentti eikä yhtenäinen kokonaisuus, mutta sisältää kuitenkin jatkuvuutta, joka jäsenten on saavutettava, ollakseen osa sitä. Professio on ammatinkuva, joihin liittyy ammatinharjoittajan korkea tieto- ja taitotaso, koulutus ja tutkinto. Sille on luonteenomaista oma organisaatio, yhteisön tunnustama oikeus toimiluvan antamiseen, oma eettinen koodinsa ja oikeus itsehallintoon.[53] Muiksi profession erityispiirteiksi on luokiteltu abstrakti, erikoistunut tietoperusta, suhteellisen suuri harkintavalta työssä ja usein pyrkimys edistää pikemminkin yhteistä hyvää kuin omaa taloudellista etua. Arkkitehtuurin profession eräänä vahvana tunnusmerkkinä on pidetty ammattiin harjaantumiseen liittyvää mestari-kisälli-oppipoikajärjestelmää toimistoissa.[54]

Vähäkallio aloitti arkkitehdinuransa ajallisesti lähellä vaihetta, jolloin arkkitehtien ammattikunta itsenäistyi valtiosta. Yrittäjät, arkkitehtitoimistojen pitäjät nousivat ammattikunnan johtavaksi ryhmäksi 1900-luvun alkupuolella.[55] Yksityiset toimistot lisääntyivät ja opettelivat mark-

kinoimaan palvelujaan, arkkitehtikilpailut eräänä välineenä. Vähäkallio pääsi osalliseksi kahdesta muustakin aluevaltauksesta: hän koki osuuskauppaliikkeen arkkitehtina ja rakennushallituksen pääjohtajana arkkitehdin toimenkuvan laajenemisen tyypittelyyn, rakennuttamiseen ja hallinnointiin.

Vähäkallio näkyi ammattikunnassaan julkaistujen töiden ja pääjohtajuuden kautta. Hän esiintyi rakennustekniikan asiantuntijana ja kilpailutuomarina.[56] Parista ehdokkuudesta huolimatta häntä ei valittu Arkkitehtiliiton puheenjohtajaksi.[57] Vähäkallio viihtyi Arkitektklubbenilla ja Arkitektgilletissä ja osallistui Arkkitehtiliiton rientoihin. Hän näkyi, mutta ei juuri lainkaan kirjoittanut julkisuudessa. Vauraus, suuret suunnittelutehtävät ja pääjohtajuus herättivät epäilemättä myös kateutta. Vähäkallio teki 1937 Arkkitehtiliitolle suurlahjoituksen 1937 Kiljavan maista Arkkitehtilehti kuvasi Kiljavan rakentamista ja elämää Kiljavalla iloisessa ja kollegiaalisessa hengessä, josta ”Vähäkin” sai osansa. Tämä ehkä pehmensi suhteita kollegoihin.

Arkkitehtien liikevoitot

Arkkitehtikunnassa tähän asti tuskin on pidetty sopivana keskustella sellaisista kysymyksistä kuin talous, järjestely jne. On varmasti oikeutettua vastustaa alhaista yksityistaloudellista näkökantaa ammatissaan, mutta... toisaalta olisi omia intressejä suojeltava... jotta johto-asemamme rakennusteollisuudessa voitaisiin säilyttää on kasvatettava harrastusta taloudellisiin kysymyksiin. Näin luonnehti Hakon Ahlberg 1931.[58]

Suunnittelu, ”design” on Cuffin mukaan arkkitehtien arvostuksessa korkeammalla kuin *hallinnointi,* ”management” ja taloudellinen menestys tuo usein kollegojen tahoilta epäilyjä laadun suhteen.[59] Näitä Vähäkallio kohtasi taloudellisesti ”liian hyvin” menestyneenä eivätkä toiminta rakennuttajana tai pääjohtajuus varmaan parantaneet kollegojen suhtautumista.[60] Cuff törmäsi ammattikunnan sisäiseen paradoksiin haastatellessaan amerikkalaisia nykyarkkitehteja heidän ihanteistaan: muiden ”hyvien” ammattilaisten tavoin arkkitehdit kokivat mahdottomaksi tunnustaa tavoittelevansa liikevoittoja. Ylläpidettiin uskoa, että laadukas työ ja taloudellisen hyödyn tavoittelu ovat yhteensovittamattomia.[61] Vaikka liikevoittoja oli saatu, ei niistä puhumista pidetty sopivana.[62]

Sisäinen kielto puhua liikevoitoista on suomalaisesta arkkitehtiperinteestä tuttua. Professionelli on nimenomaan asiantuntijapalveluja myyvä yksityisyrittäjä, mutta liikemiesaspektia peitellään, sillä palkkioiden vastaanottaminen on ristiriidassa asiantuntijuuteen liitetyn pyytettömyyden kanssa. Vähäkallion asenne rahaan oli suorasukainen kun hän mm. totesi, että olisi urakoitsijana ansainnut paremmin kuin arkkitehtina.[63] Vähä-

kallion arkkitehtitoiminnan taloudellisen onnistumisen arviointi on kuitenkin vaikeaa, sillä emme tunne toimiston liikevaihtoa tai palkkioiden kokoa muuta kuin muutaman kohteen osalta.[64]

Heikensikö liikemiehen ajattelutapa Vähäkallion töiden kvaliteettia? Tämänkin osoittaminen on vaikeaa. Yrjönkadun Uimahalli suunniteltiin komeaksi ja suurta yleisöä houkuttelemaan. Suurissa kohteissa kuten tehtaissa kustannuksia säästävä rationaalisuus kuului suunnittelun perusehtoihin. Kino-Palatsin pilvenpiirtäjä tarjosi rakennuttajalle keinon saada julkisuutta hankkeelle ja rakennusoikeutta suunnittelijanimen turvin. Arkkitehti sai luultavasti hyvän palkkion.

636. Stadion-arkkitehtuurikilpailun lautakunta 1932-33, Vähäkallio kolmas oikealta. MV.

6. Vähäkallio, toimija ajassaan

Seuraavassa tarkastellaan yhteenvedonomaisesti syitä Vähäkallion menestykseen; hänen urastaanhan kehittyi merkittävä vaikka pettymyksiäkin ilmeni toteutumattomina hankkeina. Mitkä tekijät Vähäkallion persoonassa ja ammatinharjoittamisessa mahdollistivat hänen nousunsa liikemiesarkkitehdiksi ja rakennushallituksen pääjohtajaksi? Minkälaisia menestystekijöitä Vähäkallion arkkitehtuurissa oli?

Moderniteetti henkilökohtaisena projektina

Yksilön valmius kehitykseen ja suuntautuminen tulevaisuuteen, dynaaminen suhde muutostilassa olevaan maailmaan voidaan määritellä moderniteetin henkilökohtaiseksi projektiksi.[1] Matti Virtanen esittää väitöskirjassaan Fennomanian perilliset sukupolvi-näkemyksen, jonka mukaan ”alttiissa iässä”, 17-18-vuotiaana saadut kokemukset vaikuttavat määräävästi yksilön tulevaan toimintaan; dramaattisesti jos nuo vuodet sattuvat yhteiskunnallisesti mullistusten aikaan.[2] Vähäkallion nuoruusvuodet osuivat 1900-luvun alun poliittisesti vaikeaan, mutta suomalaisuusaatteen kannalta tärkeään aikaan.[3] Vähäkallion vanhemmat, jotka kuuluivat työväenluokan valistuneeseen osaan ja lapsuusvuodet Alku-yhtiön piirissä antoivat hänelle eväitä dynaamiseen eteenpäinpyrkimiseen. Tästä piiristä löytyi ehkä merkittävin kontakti tulevaisuuden varalle, Väinö Tanner.

Virtasen sukupolvi-käsite ei kata ammatti-identiteetin kehittymisvaihetta. Arkkitehdilla sen muotoutumiseen vaikuttavat sekä opiskeluajan kuuluminen samanikäisten ”vuosikurssi-sukupolveen” että mestari-oppipoikasuhteet opettajiin ja työnantajiin. Jälkimmäiset suhteet siirtävät vanhemman polven tietoa nuoremmalle ja luovat yhteistyö- ja asiakassuhteita. Sortovuosien provosoima opiskeluaikainen herääminen fennomaniaan loi yhteyden vanhempiin kollegoihin Onni Tarjanteeseen, Yrjö Sadeniukseen ja Vilho Penttilään, joka tarjosi työpaikan toimistossaan. Heiltä välittyi fennomanian perinteitä ja hyödyllisiä suhteita. Nuorsuomalaisen puolueen jäsenyyden myötä syntyi 1910-luvulla uusi toveripiiri ja sidosryhmiä yrittäjyyteen; liberalistisen puolueen tavoitteisiin kuului puhdas markkinatalous.[4]

Vähäkallion arkkitehdiksi poikkeuksellinen työläistausta merkitsi hänelle kulttuurisia lähtökohtia, jotka oli ylitettävä, jopa kompensoitava. Omasta taustasta irtaantumista helpotti osaltaan liittyminen uuteen ryhmään, nuorsuomalaisiin. Työläiskodista periytyi tietynlainen juurevuus ja taloudellisten realiteettien huomioonottaminen, joka auttoi puhumaan samaa kieltä niin osuuskauppaväen kuin liikemiesten ja teollisuusmiesten kanssa.

Sisällissodan puhjetessa 1918 Vähäkallio oli jo 32-vuotias, asemaltaan vakiintunut nuorsuomalaisen puolueen jäsen. Sodan hänelle jättämiä

traumoja emme tunne, hänhän ei itse osallistunut siihen, vaikka joutui pakenemaan maasta. Vähäkallio eli lapsuudestaan lähtien kaksikielisessä maailmassa ja hänen perustamansa perhe oli kaksikielinen. Tämä ambivalenssi merkitsi sitoutumista suomalaisuusaatteeseen sen äärimuotoja vältellen mutta halua toimia myös ruotsin kielellä. Kielen ja sosiaaliluokan tuoma ambivalenssi merkitsivät hänelle mahdollisuuksia toimia laajalla kentällä. Tulevaisuuteen suuntautuva, eteenpäinpyrkivä asenne ilmeni Vähäkalliolla mm. matkustushaluna, varhaisena yhteiskunnallisena toimeliaisuutena ja kiinnostuksena teknologiaan. Se ilmeni myös joustavuutena vastata vaihtuviin ammatillisiin haasteisiin.

Modernit tehtävät ja asiakassuhteet

Vähäkallio sai ajankohtaisia ja uudentyyppisiä suunnittelutehtäviä: pankkeja, puhelinyhdistyksen taloja, elokuvateattereita, asunto-osakeyhtiömuotoisia kerrostaloja, liiketaloja Helsingin ”cityyn.” Hänen johdollaan piirrettiin osuuskauppaliikkeelle sen laajentumisvaiheessa. Hän suunnitteli tuotantorakennuksia teollisuuden kasvuvauhdin ollessa ennennäkemätön. Monet tehtävistä edustivat yhteiskunnan modernisoitumisprosessia: koulutuksen, liike-elämän ja teollisuuden kasvua sekä valtion vahvistumista. Uutta massojen kulttuuria tarjosivat elokuvateatterit. Konttorit ja tehtaat olivat suurten joukkojen työpaikkoja. Vähäkallio pääsi suunnittelijana toimimaan talouden kasvuvaiheissa ja hyödynsi liikemiehenä jopa talouslaman aikoja. Vähäkallio ei suunnitellut kulttuurirakennuksia muutamaa kirkkoa, suojeluskuntataloa ja seurataloa lukuunottamatta; jälkimmäisten käyttäjiä olivat martat, partiolaiset ja suojeluskunnat.

Vähäkallion toimeksiantajat olivat aluksi yksityisiä, sitten niiden rinnalle tuli osuuskauppaliike ja 1930-luvulla vahvasti valtio. Vähäkallio suunnitteli yksityistaloja liikemiehille ja yrittäjille, kerrostaloja eniten gryndereille. Asemakaavoja ei Vähäkallion toimistossa piirrretty Enso Gutzeit Oy:n ja Kuitu Oy:n alueita lukuunottamatta. Vähäkallion ammatinharjoitus arkkitehtina käsitti keskeisiä taloudellisia kohteita ja kietoutui valtakunnallisiin verkostoihin mm. osuuskauppaliikkeen ja rakennushallinnon osalta. Hän toimi arkkitehtuurin ”kansallisen projektin” ylivalvojana johtaessaan niiden suuria suunnitteluyksiköitä ja käytti valtaa rakentamispäätöksiä tehtäessä.

Vähäkallion tuotannon tutkiminen nosti esiin kattavia suhdeverkostoja. Eija Rauske on todennut 1900-luvun alun suomenmielisillä olleen oma verkostonsa, jossa tuettiin puolue- tai aatetoveria. Usko Nyström - Petrelius - Penttilän arkkitehtitoimisto oli tuolloin keskeinen suomenmielisyyden tukikohta aikansa arkkitehtitoimistojen joukossa.[5] Ehkei ole sattuma, että Vähäkallio aloitti arkkitehdinuransa Vilho Penttilän toimis-

tossa. Voidaan luonnehtia hänen perineen edellisen sukupolven johtavilta fennomaaniarkkitehdeilta, Tarjanteelta ja Penttilältä suhteita ja aseman. Kotitaide-lehteä avustaneiden, ilmeisesti fennomaanisesti suuntautuneiden nuorten arkkitehtien piiristä nousivat nimekkäimmiksi hänen lisäkseen sittemmin Bertel Liljequist, Oiva Kallio, Jussi Paatela ja Uno Ullberg. Kallio kilpaili Vähäkallion kanssa rakennushallituksen pääjohtajuudesta ja Paatelan uraan kuului laajan suunnittelun lisäksi professorius ja luottamustehtäviä. Fennomanian kautta Vähäkallio sai yhteyksiä pankkeihin, Matkailijayhdistykseen ja metsäteollisuuteen, lopulta rakennushallitukseen. Hänen toisen suhdeverkostojensa kentän muodostivat liikekumppanuudet, fennomanian suhteen osin päällekkäiset mm. Rake Oy:n, Paloheimon tehtaiden ja Oskari Vilamon yrityksen kohdalla. Poliittisilta näkemykseltään konservatiivisen Vähäkallion yhteiskuntasuhteet ulottuivat Väinö Tannerin välityksellä myös vasemmistolaiseen osuuskauppaliikkeeseen.

Vähäkallio loi ympäristöillään kuvaa itsestään. Porvariskotien sisustustehtävät 1910-luvulla tutustuttivat häntä elämäntapaan, jota hän sittemmin toteutti suurisuuntaisesti – merkittävimmät hänen suunnittelemansa kartanoympäristöt Kytäjä ja Tannerin Sorkki ovat paradoksaalisia työväenluokan nousun kuvaajina. Kodit Kytäjällä ja Annalassa, metsätyskumppaneina presidentti ja vuorineuvokset viestittivät menestystä ja vertaisuutta toimeksiantajiin. Kuvaan kuuluivat lahjoittajuus ja yhteiskunnalliset luottamustehtävät.[6] Vähäkallio ei ollut elämäntyyliltään silmiinpistävän moderni ihminen. Päinvastoin, hänen näkemyksensä sukupuolten välisistä eroista tai kartanoelämänsä sisältäsi hyvinkin vanhakantaisia vivahteita.

Ammattikuva

Arkkitehdin profession rajaus läheisten ammattien kuten rakennusmestarien, insinöörien, sisustajien ja urakoitsijoiden suhteen, joutui modernisoitumisen myötä muutostilaan. Ammattien välisistä rajanvedoista kamppailtiinkin, vanhoja alueita menetettiin ja uusia vallattiin. Arkkitehdin ammatin sisäinen erikoistuminen oli käynnissä: Vähäkallion aluevaltauksia olivat huonekalu- ja sisustussuunnittelu, sitten asiantuntijuus kaupan, teollisuuden ja tekniikan alalla. Suurin osa Vähäkallion erikoistumisalueista tuotti pitkäaikaisia toimeksiantoja, mutta mm. tyyppisäästöpankkien ja Suomi-Filmin elokuvateatterien suunnittelutarve ehtyi.

Vaikka rajanveto rakennusmestarien ja arkkitehtien töiden välillä oli sotien välisenä aikana kiivasta,[7] pystyi Vähäkallio ohittamaan rakennusmestarit Elannon suurten toimeksiantojen kohdalla. Vähäkallio luopui sisustamisesta vaiheessa, jossa sisustussuunnittelijoiden ammatti alkoi

kehittyä. Rakennuttamisesta hän luopui 1920-luvulla jo ennen aiheesta käytyä ammattikunnan sisäistä ratkaisevaa keskustelua. Kun erikoistuneet insinöörit tulivat mukaan vaativiin tehtäviin, Vähäkallio käytti heidän asiantuntemustaan ja kykeni keskustelemaan heidän kielellään. Hänen hyvien insinöörisuhteidensa määrä vaikuttaa poikkeuksellisen laajalta. Hallinnointi ja rakennuttamistehtävät olivat Vähäkallion aluevaltauksia Kulutusosuuskuntien Keskusliiton ja rakennushallituksen suurtoimistoissa.

Miten Vähäkallio mielsi arkkitehdin tehtävänsä suhteessa yhteiskuntaan? Nuorsuomalaisten ydinryhmästä oli 1890-luvulla noussut paitsi kulttuurifennomanian myös taloudellisen fennomanian kannattajia, jotka tekivät ”fennomaniasta afäärin”, joskaan taloudellisen ja aattellisen toiminnan raja ei ollut selvä.[8] Vähäkallion yhteiskunnalliset tavoitteet näyttävät pitkälti liittyneen nuorsuomalaisiin tavoitteisiin; yhteistyöhön suomenmielisten yrittäjien kanssa. Yleisiä sosiaalireformistisia tavoitteita olivat hygienia, terveyskasvatus, makukasvatus ja koulutus; Vähäkallio osallistui suunnittelijana ja Yrjönkadun uimahallin kohdalla rakennuttajana näihin tehtäviin. Myös teollisuusrakennusten suunnittelu oli koettavissa osallistumiseksi isänmaan rakennustyöhön.[9]

Suomi oli 1920-30-luvuilla luokkayhteiskunta, mikä näkyi myös julkisissa tiloissa. Elannolla oli ensimmäisen, toisen ja kolmannen luokan ravintoloita, elokuvateattereihin suunniteltiin monenhintaisia paikkoja, Yrjönkadun uimahallissa oli erilaisia kylpyjä erihintaisine lepotiloineen. Alkon Salmisaarentalossa toimi kolme maailmaa kohtaamatta: johtoporras, pääkonttorin väki sekä tehtaan konttorin väki ja työläiset. Arkkitehtuuri säesti näitä eroja, funkismuotojakin soveltaessaan.

Vähäkallion suunnittelemat työväenasunnot toki suurenivat hieman 1910-luvun Koskensaaresta 1930-luvun Kaukopäähän, mutta sosiaaliryhmät niissä pysyivät toisistaan erillään. Kaukopään työväenalueella ”Lättälässä” ja Kytäjän kartanon työväen kerrostaloissa,”Törölöissä” parannuksia toivovat asukkaat saivat kuulla arkkitehdilta, että oli tyytyminen tarjottuun tasoon. Modernismin tasa-arvoistava sanoma ei ulottunut Vähäkallioon samalla lailla kuin nuorempiin kollegoihin. Mikä ei estänyt hänen toimistoaan suunnittelemasta oppimisympäristöinä hienoja kouluja tai ”arjesta irroittavia” elokuvateattereita tai hyvin toimivia tehtaita.

Maltillinen modernisti

Vähäkallio ei arkkitehtina kuulunut tyylinsä osalta aivan kärkijoukkoihin, vaikka pystyikin olemaan ajanmukainen tai muodikas. Saarisen, Sonckin, Lindgrenin ja Frosteruksen vaikutukset näkyvät hänen varhaisissa töissään, sitten ruotsalaiset mallit, mm. Ragnar Östbergin ja Ivar Tengbomin antamat esikuvat. Tyypittelyyn ja ns. osuuskauppafunkiksen pelkistettyyn muodonantoon antoi virikkeitä Kooperativa Förbundetin arkkitehtuuri. 1930-luvulla Vähäkallion töissä näkyi muitakin kansainvälisiä, eniten saksalaisia vaikutteita – uusimpia kansainvälisiä tuulia tuli ehkä avustajien myötä.

Oman juonteensa Vähäkallion arkkitehtuurissa muodostavat kansanomaiset ja talonpoikaiset aiheet: 1910-luvulla osakuntien sisustuksissa ja työväenasunnoissa, 1920- ja 30-luvuilla Matkailijayhdistyksen hotelleissa ja retkeilymajoissa. Jälkimmäisissä on hirsiseiniä, malkakattoja ja pirtinkalustoja. Liittyvätkö nämä aiheet 1930-luvun suomalaisuusmielisyyden uuteen nousuun, joka Suomessa huipentui Kalevalan satavuotisjuhlintaan 1935,[10] matkailupropagandaan vai suuren yleisön makuun? Myös Arkkitehti-lehdessä näkyi kiinnostus talonpoikaiskulttuuriin.

Voidaan myös kysyä, oliko 1930-luvun Suomessa – funkiksen eturintaman menestyksestä huolimatta – vain rajoitetusti tilaa avantgardistiselle arkkitehtuurille? Rakennustekniikan etapeista ja uusista rakennusmateriaaleista huolimatta kotimainen rakennustekniikka oli kehittymätöntä verrattuna Keski-Euroopaan. Siellä viljellyt funkismuodot olivat meillä vain harvoin rationaalisesti oikeutettuja – Keski-Euroopassa toteutettiin jo 1920-luvulla ensimmäiset betonielementtitalot ja teräsrunkoiset kerrostalot.[11]

Moni rakennuttaja tavoitteli perinteikyyttä muistakin syistä. Erkki Seväsen mukaan sotien välillä kulttuurielämässä esiintyneestä ”moniäänisyydestä” tai ”dialogisuudesta” huolimatta poliittiset valtasuhteet ja kulttuuripoliittiset järjestelyt suosivat kansallisena pidettyä, porvarillista ja perinteisiin kiinnittynyttä taidetta.[12] Vähäkallio ja hänen toimeksiantajansa, yksityiset, valtio, jopa osuuskauppaliikekin, sopivat monilta tavoitteiltaan Matei Calinescun porvarillisen modernismin kategoriaan: uskossaan edistyksen, tieteen ja rationaalisuuden siunauksiin, usein traditionaalisine esteettisine mieltymyksineen. Pelkistetyt funkismuodot kelpasivat kohteisiin, joissa painotettiin uututta, rationaalisuutta tai kustannustietoisuutta, mutta maltillinen modernismi[13] ja koristelun liittäminen funkismuotoihin puhutteli monia toimeksiantajia. Wihurin tai Enso Gutzeitin pääjohtajan edustushuviloiden lennokkaat funkismuodot piirrettiin muodikkuuden tähden ja ne piirsikin toimiston nuorin arkkitehti. Valtion rakentamisen linjasta voidaan kysyä, halusiko vasta itsenäistynyt

kansakunta esiintyä modernina vai vedota muotoratkaisuilla historian jatkumoon? Valtion toiveet eivät näytä tyylillisesti yhtenäisiltä; valtiota rakennuttajana edustivatkin vaihtelevat kokoonpanot asiantuntijoita ja poliitikkoja. Tarpeet vaihtelivat: valtion tukemalla Matkailijayhdistyksellä oli markkintointitavoitteita luoda sekä kansallisin aihein että muodikkain funkismotiivein houkuttelevuutta matkailurakennuksiin. Teollisuudella oli tarpeita edustavuuteen, jopa kertovuuteen pääkonttoriensa tyyppisissä rakennuksissa. Tuotantorakennusten ja teollisuuden asuntoalueiden suoraviivaisempi modernismi viittasi teollisuuden innovatiiviseen yrityskulttuuriin ja kansainvälisiin yhteyksiin. Valtionhallinnon rakennuksissa ja kouluissa korostui rationaalisuus.

Modernius ja historia

Alain Colquhoun on luonnehtinut modernismin historianäkemystä paoksi tulevaisuuteen. Edistysusko teki menneisyydestä ja perinteestä moderniin elämään kuulumattoman ilmiön ja vahvisti historian vastaisuutta arkkitehtuurissa.[14] Adrian Forty, joka erottaa käsitteet historia ja menneisyys painottaa kuitenkin, ettei modernismi ollut historiatonta vaan että nykyhetki koettiin osaksi ajan jatkumoa, historiaa. Modernismiin liittyi ajatus siitä, että se edusti omaa aikaansa, mikä tunnustettaisiin tulevaisuudessa.[15]

Eva Erikssonin mukaan arkkitehtuurin modernisoitumisprosessi on nähtävissä kolmella tasolla: materiaalisena ja fyysisenä muutoksena, ideatason muutoksena sekä yleisinä esteettisinä tendensseinä ts. maun muutoksina. Fyysinen modernisoitumisprosessi näkyi Ruotsissa – ja Suomessakin – suorimmin kaupan ja tuotannon rakennuksissa betonirakenteina ja suurina lasipintoina. Ideatason muutos ilmeni arkkitehtonisen muodonannon kohdalla kysymyksenä siitä, tuleeko arkkitehtuurin ilmentää jatkuvuutta ja historiaan kiinnittymistä vai muutosta ja tulevaisuusnäkymiä. Acceptera-manifestissa aika oli päähenkilönä, itsenäisenä ja voittamattomana voimana, siinä katsotaan tulevaisuuteen.[16]

Vähäkallion arkkitehtipolven saama historianopetus ja hänen kiinnostuksensa etäisiin kulttuureihin kiinnittivät häntä perinteen viljelyyn. Nuoruuden Arts & Crafts- ihanteet säilyivät hänellä voimakkaana materiaalituntuna, koristelun ja hierarkisoinnin liittämisenä arkkitehtuuriin. Hänen arkkitehtuurinsa veistokset ja koristelu, torniteemat ja kansanomaiset motiivit ovat perinteeseen liittyviä aiheita. Vähäkallio oli kuitenkin useimpien arkkitehtikollegojensa tavoin valikoiva suhteessaan historiaan; vain oman ajan tyyli-ihanteita lähellä olevat historian kerrostumat kelpasivat säilytettäviksi.[17] Hän oli valmis hävittämään kelpaamattomiksi

katsomiaan historian kerrostumia mm. Kytäjän kartanon päärakennuksessa ja Enso-Gutzeit Oy:n pääkonttorissa Ensossa.[18]

Suomalainen arkkitehtuurikeskustelu ei 1930-luvulla ollut historiakielteistä; Arkkitehti-lehden kirjoituksissa sai Engel kansanperinteen lisäksi paljon huomiota. Vähäkallion aikana rakennushallituksessa piirrettiin alunperin Engelin nimissä olevan Kuopion lyseon pastissinomainen laajennus ja korotus; Vähäkallio tunnustautuikin Engelin ihailijaksi.[19] Vähäkallion vastaus edellä esitettyyn modernisoitumisen ideatason kysymykseen näyttää olleen sekä-että: hänen arkkitehtuurissaan oli sekä historiaan kiinnittyviä että muutosta kuvaavia aineksia.

Vallan keskiöstä unohduksiin

Vähäkallion ammatinharjoittamisessa ja arkkitehtuurissa oli paljon sellaisia piirteitä, jotka nostivat hänet menestykseen. Hänellä oli sopivat liike- ja yhteiskuntasuhteet, hän oli altis vastaamaan erityyppisten toimeksiantajien makuun, aistimaan ajankohtaisuutta. Hän oli spesialisti ja rationalisti, moderni puhuessaan insinöörien kieltä, pitäessään taloudellisuutta suunnittelun ohjenuorana, kiinnostuksessaan tyypittelyyn ja uusimpaan tekniikkaan ja tyylien suhteen eklektisen joustava. Arkkitehtina hänellä oli taiteellisia tavoitteita ja hän toi taiteiden yhteyden näkyvästi esiin töissään.

Vähäkallion töitä julkaistiin tiheästi hänen varhaisista työvuosistaan lähtien. Hän suunnitteli suomalaisessa yhteiskunnassa keskeistä valtaa pitäville tahoille ja päätyi korkeimmalle virkapaikalle, jonka arkkitehti voi vationhallinnossa saavuttaa. Miksi hän sitten jäi myöhemmässä historiankirjoituksessa lähes unohduksiin? Kaipaako Vähäkallion arkkitehtuuri jonkinlaista rehabiltointia?

Juan Pablo Bonta on kuvannut, kuinka arkkitehtuurihistorian ns. kanoniset tulkinnat, ts. yleisesti hyväksytyt ja yhä uudestaan toistetut, syntyvät aiemmista tulkinnoista kumuloituen ja samalla pelkistyen siten, että ristiriitaiset näkökulmat häviävät eräänlaisen konsensuksen kautta.[20] Kaikki tulkintasysteemit ovat Bontan mukaan vääjäämättä selektiivisia: kun uusia alueita nostetaan esiin, edelliset väistyvät taka-alalle.[21] Näin on käynyt myös suomalaiselle, toista maailmansotaa edeltäneelle arkkitehtuurille.

Tyyliä käsitelleessä luvussa todettiin, kuinka funktionalismilla alkoi olla Suomessa kysyntää 1950-70-luvuilla, ja miten ”puhdas funkis” nostettiin esiin eräänlaiseksi ponnahduslaudaksi modernismin uutta tulemista varten. Vastavaikutuksena oli tiettyjen tyylipiirteiden arvonalennus: koristelun, romanttisiksi tai kansallisiksi koettujen vivahteiden ja ”ita-

lialaisiksi” tai raskaiksi miellettyjen piirteiden, jotka saivat kielteisiä, ehkä jopa poliittisia sävyjä. Vähäkallion tyylillinen monipuolisuus, joka oli ollut merkittävä tekijä hänen suosiossaan, muuttui kielteiseksi. Arvonalennus ei niinkään tapahtunut suoran kritiikin vaan unohduksen ja nimeämättömyyden kautta.

Avantgardella ja uutuudella on yleensä korkea arvo modernin arkkitehtuurin historiassa. Muodonannon kohdalla Vähäkallio edusti tätä harvoin, vaikka oli usein ajanmukainen, muodissa mukana. Rakennustekniikan uutuuksien suhteen hän oli eturintamassa, mutta teknisiä edistysaskeleita seuraavat aina uudet, ne unohdetaan. Vaikka insinööriä on pidetty modernismin sankarihahmona – le Corbusier luonnehti insinööriä ”tulevaisuuden arkkitehdiksi”– on insinööri-arkkitehti -yhteistyösuhteita tutkittu vähän.

Vähäkallio näyttää sovittaneen ”tyylinsä” talon tai rakennuttajan karaktäärin mukaan, mikä tuo mieleen pikemminkin 1800-luvun perinteet kuin modernismin aatteet. Hän ei kuitenkaan ollut tässä ainoa, vaan osoittaa, että eri toimeksiantajia palveltiin erilaisin tyylein. Pitkälti tutkimatonta maaperää ovat edelleen arkkitehtuurin esittelyihin liitetty retoriikka ja niissä näyttäytyvät toimeksiantajien tavoitteet, yhteiskunnan moniääniset diskurssit. Toista maailmansotaa edeltänyt arkkitehtuurin kausi kaipaa siis edelleen uusia tulkintoja.

Liitteet

LIITE 1

Vähäkallion vuodet, elämänkerrallista ja tuotannon kronologiaa

”Toteutus” - otsakkeen alla on rakennusten valmistumisvuosia, ”Suunnitelma” -otsakkeen alla toteutumattomat hankkeet, epäselvissä tapauksissa: ? Vuosiluvun perässä s-kirjain tarkoittaa suunnitteluvuotta silloin kun valmistumisvuotta ei tiedetä. Rakennusten muutoksia tai tuhoutumista on kommentoitu lyhyesti. Viitteinä sellaisia tietoja, joita ei esiinny aiemmin tekstissä. Huonekalusuunnitelmia ei eritellä tarkemmin. Kulutusosuuskuntien Keskusliiton ja rakennushallituksessa Vähäkallion johdolla laadituista suunnitelmista mainitaan ne, joihin Vähäkallion kerrotaan ertyisesti osallistuneen.

1886

Väinö Nikolai Wilander syntyy Helsingissä puusepäntehtaan työnjohtajan Niilo Wilanderin ja Anna Blomin lapsena. Lapsuusvuodet Alkuasunto-osakeyhtiön korttelissa Helsingin Ruoholahdessa.

1905

Ylioppilaaksi Helsingin Suomalaisesta Reaalilyseosta

1905-1909

Arkkitehtiopinnot Polyteknillisessä Opistossa

noin 1906

Nuorsuomalaisen puolueen jäseneksi, nimen suomalaistaminen

1906- 1910

Töissä eri arkkitehtitoimistoissa, mm. Vilho Penttilän, Kotitaide-lehden toimittajana

1908

kilpailuehdotus

Granit Oy:n näyttelyjalusta ehdotus kilpailuun, nimerkki ”1908”, ei palkittu

1909

valmistuu arkkitehdiksi

1909-10 Vilho Penttilän toimistossa töissä, mahdollisesti jonkun toisenkin

toteutus

• sisustus Pelanderin huvilaan Kauniasissa

• kahvilasisustus tehtailja Blomqvistille

suunnitelma

• Vuokrarakennus, paikkakunta tuntematon

1910

opintomatka Etelä-Eurooppaan

Kotitaide-lehden päätoimittaja

toteutus

• Satakuntalaisen osakunnan sisustus, kokonaisuus hävitetty, huonekalut tallella

• Varsinais -Suomalaisen osakunnan sisustus, hävitetty

kilpailutuomarius

Kotitaiteen huvilakilpailun tuomarina

1911

Kotitaide- lehden toimittaja

1911-1912 opintomatka Egyptiin, Intiaan, Kreikkaan ja Turkkiin

n. 1911 oman toimiston perustaminen Uuteen Ylioppilastaloon

toteutus;

• Asuinkerrostalo Tehtaankatu 34 C, Helsinki

suunnitelma

• Vironia -osakunnan sisustus Riikaan

1912

toteutus

Asuinkerrostalo Ehrensvärdintie 30, Helsinki

suunnitelma

Piano, kaksi ehdotusta Pianotehdas Hellas Oy:n kilpailussa: nimerkki piirretty lakipykälän merkki, palkitsematon ja nimimerkki ”solo” lunastus

1913

toteutus

• ”Valiola” liike- ja asuinkerrostalo sekä elokuvateatteri ”Kaleva” Helsinki

• Sörnäs Snickeri Ab:lle piirretty rakennuskanta Helsingissä (noin 1913-23):

• Talli, voima-aseman lisärakennus, tehtaan konttori, saha-ja liiterirakennus, kaikki purettu

suunnitelma

• Tyyppipankki -kilpailu, kaksi ehdotusta, nimimerkit ”Njugg spar o fan tar” ja ”läpipiiretty pennin raha ja V-kirjain”, jälkimmäiselle ensimmäinen palkinto

•Raitti- pasaasi Helsinkiin 1913 yhdessä Elias Paalasen kanssa ensimmäinen palkinto, suunnitelmia vuoteen 1916

• Uimahallisuunnitelma ylioppilaskunnalle Helsinkiin W.Leanderin kanssa

1914

naimisiin Astrid Sahlbergin (1891-1994) kanssa

suunnitelma

• Suomen näyttelypaviljonki San Franciscoon kilpailuehdotus, nimimerkki ”1915”, kolmas palkinto, nimimerkki ”all right” ei menestystä

• Vesitorni Vaasaan kilpailu 1913-14, kaksi palkitsematonta ehdotusta nimimerkit ”numero 12 ympyrän sisällä” ja ”piirretty kuunsirppi” sekä ehdotus Vähäkallion nimellä 1913[1]

• Koulutalo Kajaaniin Elias Paalasen kanssa 1913-1914, ensimmäinen palkinto[2]

1915

Eva syntyy

ostaa Jeppasin lampuotitilan Rösundin kylästä Pernajassa

toteutus

• Forssan Tammelan Säästöpankki (1915 s) purettu 1960-luvulla

suunnitelma

• Olohuoneen sisustus, kilpailuehdotus, nimimerkki. ”Lurifax”

• Ida Aalberg-teatteri Helsinkiin nyk.Postitalon paikalle

• Julkisivu Wiksbergin kartanoon Paimiossa (kutsukilpailu julkisivumuutoksesta?)

1916

Kai syntyy

toteutus

• Jeppasin tilan päärakennus ja kaksi siipirakennusta

• Koskensaaren ruukki : työväenasuntoja, liiteri ja uimahuone

• Elannon myymäläsisustuksia ja myymälärakennuksia suuri määrä 1916-20-luvun alku, hävitetty[3]

• Kahvila Kruunun sisustus (Helsinki)[4]

suunnitelma

• Stockmannin tavaratalokilpailu 1915-1916, nimimerkki ”Stockmannska tornet”, ei sijoitusta.

• Elannon ensimmäinen korttelisuunitelma 1916-1917

1917

toteutus

• Helsingin Uusi Rautasänkytehdas, Fleminginkatu 27 (1916-1917)

• Jeppasin tilan kivinavetta

1918

Pakomatka sisällisodan jaloista Saksaan

Vähäkallion entinen työnantaja Vilho Penttilä murhataan sisällissodassa

1919

Aarne syntyy

suunnitelma

• Fennian liiketalokilpailu Helsinkiin, sijoitus yläluokkaan

• Sellgrenin liiketalo- ja kauppakujakilpailu Viipuriin, ei sijoitusta

1910-luku

suunnitelma

• Huvila Vinnal Tallinnaan

• Huonekaluja

• Kilpailuehdotus arkihuoneen kalusto, nimimerkki kaksi piirrettyä kolmiota

1920

toteutus

• Asuinkerrostalo Meritullinkatu 31- Kruununhaankatu 4, Helsinki

• Elannon Keskusvarasto, Lintulahdenkuja 1 - Lintulahdenkatu 2, Helsinki

• Päijät-Hämeen Puhelinyhdistyksen talo Harjukatu 28, Lahti (korotettu)[5]

suunnitelma

• Suomusjärven Säästöpankki,

• Karinaisten Säästöpankki

• Asuinkerrostalo Tunturikatu 7[6]

• Elannon korttelin järjestely Sörnäisiin, kilpailu 1919-1920, toinen palkinto

1921

toteutus

• Bertel Jungintie 7, Kulosaari siirtohuvilan muutos

• Koskensaaren leipomorakennus ”Pakari”

• Valssimylly Mikkeliin

suunnitelma

• Asuinkerrostalo Linnankatu - Maaherrankatu, Kuopio

• Luonnos työväentaloksi Elannon Backas-tilalle

1922

toteutus

• Kurikan Säästöpankki (1922 s) purettu 1970-luvulla

• Koskensaaren ruukin Seurahuone

• Talli Voistion kartanoon Lahden lähellä

• Ali-Takkulan kartanon päärakennuksen muutos, Takkulantie, Veiskola

suunnitelma

• Jalasjärven säästöpankki

• Valkealan säästöpankki Kouvolan lähellä

• Työväenrakennus tyyppi 1 Elannon Backas-tilalle

1923

• muuttaa vuoden lopulla Annalaan

toteutus

• Annala, asuinkerrostalo Annakatu 23, Helsinki

• Asuinkerrostalo Jääkärinkatu 9, Helsinki

• Asuin- ja liikerakennus A. Fredrikssonille Rauhankatu 4, Hämeenlinna, purettu

• Kymenlaakson osuusliikkeen myymälä- ja varastorakennus Kirkkokatu 1, Kotka

suunnitelma

• Kuhmoisten säästöpankki

1924

toteutus

• Asuinkerrostalo Lönnrotinkatu 33-35, Helsinki

• Asuinkerrostalo Tunturikatu 4, Helsinki
• Elannon leipomo ja mylly, Hämeentie 11-13, Helsinki
• Iloniemen huvilan korjaus ja pihan luhtiaitta Tuusulassa[7]
• Hämeen Rauta OY:n myymälärakennus Hämeenlinnassa (1922-24), purettu

suunnitelma
• Kulkutautisairaala Lahteen
• Puhelinkeskus Rautatienkadun ja Eerinkinkadun kulmaan Kotkassa
• Uutisrakennus Rautatienkatu/Eerikinkatu, Kotka?
• Muutossuunitelma Fabianinkatu 10:een, Helsinki

1925

toteutus
• Simonlinna, asuinkerrostalo Annakatu 31-33, Helsinki
• Asuinkerrostalo As Oy Johannes Korkeavuorenkatu 11, Helsinki
• Liike-ja asuinkerrostalo Mäkelänkatu 27, Helsinki
• Elannon Höyrykeskus meijerin laajennuksena Lintulahdenkuja 2, Helsinki, purettu
• Ilmajoen Säästöpankki (1925 s), voimakkaasti muutettu
• Asuinrakennusten muutos paritaloiksi ja uusi sijoitus, Koskensaari
• Väenrakennus (1925 s) ja navetta Heponiemen tilalle Heinolassa
• Franciskaner- tanssiravintolan sisustus

suunnitelma
• Suomi Filmin kutsukilpailu Bulevardi 12, muutos- ja elokuvateatterisuunnitelma
• Suomi Filmille asuinkerrostalo ja elokuvateatteri, Iso-Roobertinkatu 33-37, Helsinki. Kilpailu Ole Gripenbergin ja Vähäkallion välillä Kallion Yhteiskoulun suunnittelusta, Vähäkallion voitto
• Suomalaisen Säästöpankin asuin- ja liiketalo Kotka, Kirkkokatu 6 (toteutus P. E. Blomstedt)
• Asuinkerrostalo Helsinginkatu 25
• Runeberginkadun ja Etelä Hesperiankadun kulma, kortteli 449
• Asuintalo Lepola Laitaatsiltaan Savonlinnaan (Enso Gutzeitin telakkaan liittynyt asuinalue)
• Heponiemen tilan päärakennus Heinolaan

1926

toteutus
• Asuinkerrostalo Laivanvarustanjankatu 5, Helsinki
• Asuinkerrostalo Viides linja 4, Helsinki (1919-1926)
• Asuinkerrostalo Fredrikinkatu 60, Helsinki (1926)
• Asuinkerrostalo Pitkänsillanranta 7-9, Helsinki
• Snettansin kartanon päärakennuksen korotus ja muutos, Röylä Espoo
• SKOP:n konttorin sisustus, Aleksanterinkatu. 46 Helsinki. (1925-26)[8]
• Puhelinlaitos Eerikinkatu (nyk. Koulukatu 25) Kotka (1924-26)[9]
• Suojeluskuntatalo Keskuskatu 15, Kotkaan (1926) muutettu teatteriksi
• Osuusliike Elannon omistaman Backasin kartanon päärakannuksen muutostyö

suunnitelma
• Asuinkerrostalo Kajaaniin
• Mariankatu 12, asuinkerrostalo Kotkaan
• Asuin- ja liikerakennus Vilhovuorenkatu 9, Helsinki

1927

Kevättalvella Euroopanmatka uimahallien merkeissä

toteutus
• ”Viiskulma” liike-ja asuinkerrostalo Laivurinkatu 43, Helsinki
• Liike- ja asuinkerrostalo, pihasiipenä Helsingin Kauppaopisto Vuorikatu 5, Helsinki (1925-27)
• Kallion Yhteiskoulu, Porthaninkatu 15 - Kaikukatu (1925-27)
• Asuinkerrostalo Helsinginkatu16, Helsinki
• Rakennusmestari Syvähuokon yksityistalo Stenbäckinkatu 24, Helsinki
• OTK:n keskusvarasto Lintulahdenkuja 4, Helsinki
• Elannon myymälä -ja asuinrakennus, Haaga Kauppalantie 2
• Fabianinkinkatu 26:n sisästilojen uudistus
• Elokuvateatteri ”Fennian” asuin-ja liikerakennus Kiviniemenkatu 1, Rauma Kaarlo Wirtasen alustavan suunnitelman pohjalta (1926-1927), taloa korotettu, elokuvasali hävitetty
• Hollolan Säästöpankin asuin-ja liikerakennus, Vapaudenkatu 8, Lahti
• Haljakkalan tilan rakennusryhmä Artjärven Hiitelän kylässä

suunnitelma
• Luonnos Ol. Elannon asuin-ja liikerakennusta varten Runeberginkatu 28 (toteutus Aarne Sarvela Elannon toimistossa Vähäkallion luonnosten pohjalta, valmistui 1929)
• Kahvila Brondan talo Korkeavuorenkatu 50, Helsinki, muutossuunitelma ja sisustus
• Asuinkerrostalo Vapaudentie 4, kaupunki ?
• Teatterisalin muutos Turku, tontti 4 b, kortteli 5

kilpailutuomariuksia
• 1927 Lounais-Suomen Maalaistentalo O.Y:
• 1927 Helsingin Kaupungin Julkisivukilpailu
• 1927 Kauppiaitten Oy liiketalo Vaasaan

1928

Kytäjän kartanon osto, kesät Ala-Takkulan tilalla vuoteen 1932
Kulutusosuuskuntien Keskusliiton arkkitehtina, ”teknillisenä hoitajana” 1928-34

toteutus
• Helsingin (Yrjönkadun) Uimahalli Yrjönkatu 21 B (1927-1928)
• Asuinkerrostalo Pormestarinrinne 6,Helsinki
• Liike-ja asuinkerrostalo Mäkelänkatu 28, Helsinki (1928)
• Asunto Oy Paavonkulma, asuin-ja liikerakennus Rauhankatu 3, Hämeenlinna
• Kanta-Hämeen Säästöpankin asuin-ja liikerakennus Rauhakatu 5, Hämeenlinna
• Koskilinna, tehtailija J.W. Suomisen asuintalo, Nakkila (1927-28)

• Kotkanlinna, liike-ja asuinkerrostalo Kotkaan elokuvateatteri pihasiipeen (1930)

suunnitelma

• Kino-Palatsi, Helsinki (1928-30)
• Oulunkylän yhteiskoulu, Helsinki
• Aikalan liiketalo Mikonkatu 8, Helsinki (1928-29)
• Salon kaupungintalo
• Asuinkerrostalo Kotkan Pohja, Aleksanterinkatu - Kauppamiehenkatu, Kotka
• Vähittäis-ja tukkuliike O.V. Lehto, Kemi

kilpailutuomarius

1928-29: Varsinais-Suomen tuberkuloosiparantolan kilpailu

1929

Matkailuyhdistyksen arkkitehtina 1920-luvun lopulta vuoteen 1936

toteutus

•Joukola, asuinkerrostalo ja elokuvateatteri (teatteri) Kapteeninkatu 26, Helsinki
• Asuinkerrostalo Fredrikinkatu 59 Helsinki
• Kallion Yhteiskoulu (Kallion lukio) Porthaninkatu 15, Helsinki
•Sorkin kartano Väinö Tannerille Olkkalaan, päärakennus (1927-29) ja sivurakennuksia, mm. leikkimökki
• Kinttulan kartanon sivurakennus Artjärvellä

suunnitelma

• A.G.Serlachiuksen konttorirakennus Mänttään, kilpailuehdotus nimimerkillä A, ei sijoittunut
• Asuin-ja liikerakennus ja elokuvatteatteri Aleksanterinkatu Lahti, kaksi versioita

kilpailutuomarius

Keski-Pohjanmaan tuberkuloosiparantolan kilpailu

1920-luku:

toteutus

• Saharakennus Backbyn (Pakaankylän) kartanoon Espoossa?

suunnitelma

• Maatalouspankki, kilpailuehdotus Kuopioon 1920-luku
• Elokuvateatterisunnitelma Alhambra Yrjönkadun Uimahallin tilalle noin 1925-6

1930

Aarne kuolee vahingonlaukaukseen

toteutus

• Yhteiskunnallinen korkeakoulu, Franzeninkatu 13, Helsinki (1929-30)
• Casa Vendèn yksityistalo, Museokatu 17, Riihimäki (1929-30)
• Huhdan tilan päärakennus, Hulttilan kylä, Vihti (1930 s)
• Suojeluskuntatalo Keskuskatu 15, Kotka[10]
• Kansallis-Osakepankin liikerakennus Ruotsinsalmenkatu14- Kirkkokatu 9, Kotka
• Kolin matkailumaja, purettu 1970-luvun vaihteessa
• Ivalon matkailumaja, tuhottu 1944
• Nimismies B. Karlssonin yksityistalo Vuorikatu 6, Käkisalmi (1930 s)

suunnitelma

• Kinopalatsi, jälkimmäinen ehdotus
• Asuinkerrostalo Itäinen Puistotie 3, Helsinki
• Asuinkerrostalo Hesperiank 8, Helsinki 1930-luku
• HYY:n tontin käyttösuunnitelma Helsinki ja päiväämättömiä luonnoksia Uuden ylioppilastalon sisustusmuutoksiksi
Helsingin Stadionin ja Urheilupuiston aatekilpailu

kilpailutuomarius

varajäsen Helsingin Keskuskirjaston aatekilpailun juryssä

1931

toteutus

• Ammattienedistämislaitos Töölönkatu 28, Helsinki (1928-31)
• Liike-ja asuinkerrostalo, Pietarinkatu 13, Helsinki
• Lahden Seurahuoneen ravintola-ja hotellirakennus Aleksanterinkatu 14
• Kolttakönkään matkailumaja, tuhoutunut 1944

suunnitelma

• Lisärakennus asuintaloon Maneesikadulle, Helsinki

kilpailutuomarius

1931 Lallukan taitelijakodin kilpailussa juryn varajäsen

1932

toteutus

• Asunto Oy Viva, Mechelininkatu. 12-14, Helsinki
• Asunkerrostalo Topeliuksenkatu 3 A, Helsinki (Vähäkallio, Jägerroos ja Pernaja/KK:n toimistossa)
• Kytäjän kartano, päärakennuksen muutos, ensimmäinen vaihe
• Paloheimo Oy:n näyttelypaviljonki Pohjoismaisilla rakennuspäivillä Helsingissä

suunnitelma

ehdotus huvilaryhmäksi Kaivopuistossa

1933

toteutus

• ns. Raken talo, Erottajankatu 4- Bulevardi 2-4, Helsinki, muutostyö 1931-33, (muutokset hävitetty lähes täysin)
• OTK:n (Tradekan) pääkonttori Hämeentie 17-19, Helsinki (Vähäkallio - Jägerroos ja Pernaja,/KK:n rakennusosasto (1930-1933)
• Kartanon konttorin muokkaus, Kytäjä

1934

toteutus

• Hyvinkään Säästöpankin liike-ja asuintalo Uudenmaankatu 1
• Huvitus- rantasauna, Kytäjä
• Asuinkerrostalo Hämeentie 38, Helsinki (1934, Vähäkallio, Jägerroos ja Pernaja KK:n toimistossa)

suunnitelma
Enso-Gutzeitin Kaukopään tehtaiden, asuntoalueiden ja asutussuunnitelman aloitus
kilpailutuomariuksia
• Helsingin Postitalo
• Tampereen asemarakennus

1935
toteutus
• Kaukopään sulfaattiselluloosatehtaan ydin (useita laajennuksia, purettu 2002)
• Lääkärin asuintalo, Enso Jääski (1934-35)
• Kolttakönkään matkailumajan kesäkahvila, tuhoutunut
suunnitelma
• Kaukopään asemakaava ja asutussuunnitelma
• Alkon kilpailu (ensimmäinen vaihe 1935-36, jatko 1937)
• Ampumamaja Ensoon
• Enson Seuratalo
• Vesitorni Pelkolaan (Jääski)
• Joensuun kaupungin sähkölaitoksen muuntaja, toteutus?

1936
• Rakennushallituksen pääjohtajaksi
• Lahjoitus Kiljavan tila Kytäjän maista Arkkitehtiliitolle (suullisesti, vahvistettiin kirjallisesti 1937)
• Lahjoitus 1936-39 Kytäjän kirkkoa varten: tontti, suunnittelu ja työn valvonta, rakennusmateriaaleja ym.
toteutus
• Kaukopää, asuntoalueet Lättälä, Pomola ja Insinööriniemi (1930-l puolivälistä -50 luvun alkuun) Pomolan rakennukset purettu
• Enso Gutzeitin pääkonttorin laajennus- ja muutostyö (1934-36), Enso Jääski
• Klooritehdas Ensoon (1936 s-)
• Sulfiittitehtaan valkaisuosasto Enso Jääski (sulfiittitehdas 1930-luku)
• Virkailijoiden kerhotalo, Enso Jääski
• Pääjohtajan huvila ja autonkuljettajan talo, Enso Jääski (1935-36)
• Enso-Gutzeit OY:n konttori, Pankakoski, Lieksa (1935-1936?)
• Suomen matkailuyhdistyksen ravintolarakennus ns. kasino Suursaareen (1936-)
• KOP:n toimitalo Hyvinkäänkatu 1, Hyvinkää (1936)
• Rannanlinna, asuinkerrostalo Satamakatu 3, Rauma
• Ab Simolinin Oy liikerakennus Rihkamakatu 2, Porvoo
• Asuinkerrostalo Korkeavuorenkatu 2-4, Kotka
• Enso-Gutzeitin tehdasalue, Kotka: sulfaattitehtaan laajennus ja voimaasema, (muuttuneet), purettu: konehuone nostolaitteita varten, varasto (1936), mittaushuone tärpättisäiliökentälle (1937), sairastupa ja terveydenhoitajattaren asunto (1930-luku)
• Vuoksenniskan Seurojentalo Imatralla, tuhoutui täysin tulipalossa 1990-luvun lopulla
• Lohilinnan matkailumaja Lappiin
• Kilpisjärven matkailumaja Lappiin (1936 s-)
suunnitelma
• Kirkko Ensoon (1936-1937)
• Hetan matkailumaja
• Eduskuntatalon ympäristön järjestely
kilpailutuomarius
•Vähä-Kiljavan asemakaavakilpailussa

1937
• Suunnittelusopimus Alkon Salmisaaren keskusvarastorakennuksesta
toteutus
•Suomalainen Yhteiskoulu Nervanderinkatu 13, Helsinki
Asunto Oy Eura II Sturenkatu 49 - Hämeentie 94, Helsinki (1936-37, korotus 1943)
• Enso Gutzeit Oy:n konttori ja ruokala- konttorirakennus, Kotka
• Ruokala- konttorirakennus, Kotka
• Inarin matkailumaja (1935-37)
• Kilpisjärven retkeilymaja
suunnitelma
• Kuitu Oy:n tekstiilitehdas (1937 s. -) ja asemakaava (1937-1939)
• Seuratalo, Pankakoski, Lieksa, toteutus?
• Suojeluskuntatalo Lieksaan (1930-luvulla), toteutus?
• Paloasema Lieksaan (30-luvulla), toteutus?
• Ukonniemen hiihtomaja Tornator Oy:lle, toteutus?
• Ampuma-ja hiihtomaja Tainionkoskelle, signeerannut Pernaja, toteutus?
kilpailutuomarius
Suomi-Yhtiön toimitalokilpailu

1938
toteutus
• Casa Wihuri, Kärkikalliontie 3, Kulosaari
• Kansallis-Osake-Pankin liike-ja asuintalo, Karhula
• Haminan Yhteislyseo, Välikangas - Vähäkallio/Rakennushallitus, purkupäätös 2002

suunnitelma
• Asuin- ja ravintolarakennus Pitäjänmäelle Helsinkiin
• Tuomari Hukkisen viikonloppumaja, toteutus?

1939
toteutus
• Hyvinkään kauppalan virastotalo, Hämeenkatu 6 (1939-1940) Pernajan nimissä
• Pallastunturin hotelli
suunnitelma
• Oskari Vilamon varasto ja työpaja Munkkiniemeen (1938-39)

kilpailutuomarius
RAKE Oy:n järjestämä kilpailu Tullinpuomin talosta

1930-luku

toteutuksia

- Heponiemen tilan navetta Heinolassa
- Enson sairaalan laajennus 30-luvun puolivälissä
- Räikkölänkosken pumppuasema, Enso
- Vähäkallion autonkuljettajan Kalle Hammarbergin talo Hyvinkään kartanoon kuuluneelle hiekkakuoppa-alueelle, jonka Vähäkallio lahjoitti, lähempi osoite tuntematon[11]

suunnitelmia

- Asuinkerrostalo Hesperiankatu 8 (eteläinen?)
- Linja-autoasema Hyvinkäälle
- Hyvinkään marttojen kahvila
- Hämeenlinnan kaupungin Säästöpankki, Rauhankatu 21
- Harakan Saha Tornator Oy:lle (Vuoksenniskan itäpuolella) toteutus?
- Laivauspäällikön asunto Uuraaseen, Viipuriin
- SKOP, sisätilojen muutos Aleksanterinkatu 46:een, Helsinki

1940

- Kai kuolee talvisodassa
- Kytäjä sotilassairaalana ja rakennushallitus Kauhavalla
- oman toimiston lopettaminen (yhtiökumppani Antero Pernaja jatkaa)

toteutus

- Alkon tehdas, keskusvarasto ja pääkonttori, Salmisaarenranta 7, Helsinki
- Turun rautatieasema, Vähäkallio ja Välikangas/Rakennushallitus
- Kytäjän kartano, ”Kukkulinna”, tilanhoitajan talo
- Kytäjän kyläkirkko

suunnitelma

luonnoksia PSP:n virastorakennuksia Fabianinkadulle; Helsinki (Pernajan toteutus, 1943)

1943

- Eva Aspiala (os. Vähäkallio) kuolee synnytykseen
- ennenaikaiselle eläkkeelle rakennushallituksesta
- Väinö Vähäkallion stipendirahaston perustaminen Teknilliseen Korkeakouluun

toteutus

- Ensimmäinen työväen asuinkerrostalo, ”Törölä” Kytäjälle
- Räikkölänkosken voima -asema, Enso

suunnitelma

- Hautajärven kartanon sauna

1945

toteutus

- toinen ”Törölä” Kytäjälle 1945.

1947

avioero

1949

Kytäjän kartanon ”iso remontti” 1948-49.

1940-luku

- saunoja

1950

- solmii toisen avioliiton Maire Saarion kanssa
- lahjoitus Helsingin partiopoikapiirille, kaksi miljoonaa markkaa

1955

saa tietää sairastavansa syöpää

1958

kilpailutuomarius

- Hyvinkään kirkkokilpailu

1959

kuolema

toteutus

- Suomalainen Klubi Kansakoulukuja 3, Olli Saijonmaa Vähäkallion luonnosten pohjalta (1959)

HELSINKI
HELSINGFORS
Munkkivuori
Munkshöjden
Munkkiniemi
Munksnäs
Laajalahti
Bredviken
Kuusisaari
Granö
Seurasaari
Fölisön
Lehtisaari
Lövö
Mustasaari
Svartholmen
Hietaniemi
Sandudd
Meilahti
Mejlans
Laakso
Dal
Pasila
Böle
Vallila
Vallgård
Vanhankaupunginselkä
Gammelstadsfjärden
Kulosaari
Brändö
Mustikkamaa
Blåbärslandet
Korkeasaari
Högholmen
Katajanokka
Skatudden
Kruunuvuorenselkä
Kronbergsfjärden
Kaivopuisto
Brunnsparken
Jätkäsaari
Busholmen
Lauttasaari
Drumsö
Suomenlinna
Sveaborg
Lauttasaarenselkä
Drumsöfjärden
Pihlajasaari
Rönnskär
Länggrund
Melkki
Melkö
Tiirakari
Tirgrund
Pitkäouri
Långören
Vallisaari
Skanslandet
0
1 km
2 km
GENIMAP: LUPA 731232

LIITE 2

Säilyneet työt

Valikoimassa ovat kaikki Vähäkallion toimistossa piirretyt, pääpiirteiltään säilyneet rakennukset. Vuodet ovat rakennusten valmistumisvuosia tai suunnittelu- ja valmistumisvuosia. Arkkitehtiavustajien osuuksia osoitetaan kursiivilla, työn ollessa avustajien nimissä on nimi lihavoitu. Kulutusosuuskuntien Keskusliitossa ja rakennushallituksessa piirretyistä rakennuksista esitetään ne, joiden yhteydessä Vähäkallio erityisesti on mainittu suunnittelijana. Sulkeissa rakennusten uusia käyttöjä sekä suurimpia muutoksia ja lisäyksiä.

HELSINKI, kantakaupunki:

1. Asuinkerrostalo Tehtaankatu 34 C (1911)
2. Asuinkerrostalo Ehrensvärdintie 30 (1912)
3. ”Valiolan” liike- ja asuinkerrostalo, elokuvateatteri ”Kaleva” (bingohalli) Hämeentie 8 (1913)
4. Helsingin Uusi Rautasänkytehdas Fleminginkatu 27 (1916, toimistoja)
5. Asuinkerrostalo Meritullinkatu 31 (1920)
6. Pihasiipi teollisuutta varten, Uudenmaankatu 33 (1921-22, katurakennukseen luonnokset 1921, uudet suunnitelmat Ferdinad Elenius 1926 -27)
7. Asuinkerrostalo Jääkärinkatu 9 (1920-23)
8. ”Annala,“ liike- ja asuinkerrostalo Annakatu 23 (1923)
9. Asuinkerrostalo Lönnrotinkatu (Antinkatu) 33-35 (1924)
10. Asuinkerrostalo Tunturikatu 4 (1922-24)
11. ”Simonlinna,” asuinkerrostalo Annakatu 31-33 (1924-25) *Leistén, Muroma, Wessman*
12. Asunto Oy Säästö, liike- ja asuinkerrostalo Mäkelänkatu 27 (1925)
13. Asunto Oy Helsingin Johannes liike- ja asuinkerrostalo Korkeavuorenkatu 11 (1924-1925) *Leistén, Muroma, Wessman*
14. Asuinkerrostalo Laivanvarustanjankatu 5 (1925-26)
15. Asuinkerrostalo Viides linja 4 (1919-1925-1926) *Leistén, Muroma, Wessman*
16. Asunto Oy ”Rekolinna”, liike-ja asuinkerrostalo Fredrikinkatu 60 (1926)
17. Liike-ja asuinkerrostalo Vuorikatu 5, pihasiivessä Helsingin Kauppaopisto, (1925-27)
18. Asunto OY ”Viiskulma“ liike- ja asuinkerrostalo Laivurinkatu 43 (1926) *Leistén Muroma, Wessman*
19. ”Siltaranta” Pitkänsillanranta 7-9 (1926 -27)
20. Asuinkerrostalo Helsinginkatu 16 (1927)
21. Rakennusmestari Syvähuokon yksityistalo (Romanian suurlähetystö) Stenbäckinkatu 24 (1927) *Norrgren, sisustukset Hahl*
22. Ol. Elannon liike- ja asuintalo Runeberginkatu 28, **Aarne Sarvela** Elannon toimistossa Vähäkallion luonnosten pohjalta (1927, 1929)
23. Helsingin (Yrjönkadun) Uimahalli Yrjönkatu 21 B (1926-28) *Norrgren*
24. Asuinkerrostalo Pormestarinrinne 6 (1927-28)
25. Kallion Yhteiskoulu (Kallion lukio) Porthaninkatu 15 (1929, lisärakennus 1957)

Leistén

26. Liike-ja asuinkerrostalo Mäkelänkatu 28 (1927-28)
27. ”Joukola”, liike- ja asuinkerrostalo, pihasiivessä elokuvateatteri (teatteri) Kapteeninkatu 26 (1928-29), *Leistén*
28. Liike- ja asuinkerrostalo Fredrikinkatu 59, teollisuustilaa pihasiivessä (1929) *Wessman, Leistén*
29. Yhteiskunnallinen korkeakoulu, (HY fennougrilainen laitos) Franzeninkatu 13 (1929-30) *Leistén*
30. Ammattienedistämislaitos (Sibelius-akatemia) Töölönkatu 28 *Leistén* (1928- 1931)
31. Asunto Oy Vuori, liike- ja asuinkerrostalo Pietarinkatu 13 (1931-32) *Leistén*
32. Asunto Oy Viva, liike-ja asuinkerrostaloMechelininkatu 12-14 (1932)
33. Asuinkerrostalo Hämeentie 38 (1934) *Jägerroos, Pernaja /KK*
34. liike-ja asuinkerrostaloTopeliuksenkatu 3 A, *Jägerroos ja Pernaja /KK* (1932)
35. Suomalainen Yhteiskoulu (Museovirasto) Nervanderinkatu 13, *Saijonmaa, Pernaja* (1937, sisätilat lähes kokonaan muutettu)
36. Asunto oy Eura II liike- ja asuinkerrostalo Sturenkatu 49- Hämeentie 94, *Pernaja, Saijonmaa* (1937, korotus 1946)
37. Elannon kortteli: (suunnitelma n. 1917, 2. palkinto kilpailussa 1919 ja yleissuunnitelma), kaikissa rakennuksissa käyttö muuttunut
    • Keskusvarasto, Lintulahdenkuja 1-Lintulahdenk. 2 (1920) (muutoksia 2004. Elannon leipomo ja mylly, Hämeentie 11-13, (1924, muutoksia, laajennus, 2004 muutoksia)
    • Hallintorakennus ja tehdassiipi Kaikukatu 2 (1926-28, laajennus 1929, korotus 1942) *Wessman*
38. OTK:n korttelissa:
    • OTK:n (Tradekan) hallintorakennus, Hämeentie 17-19 Vähäkallio - *Jägerroos ja Pernaja,sisustukset Leistén /KK:n rakennusosasto* (1930-1933, laajennukset 1939 ja 1964)
    • OTK:n keskusvarasto (toimistorakennus), Lintulahdenkuja 4, (1927).
39. Alkon tehdas, keskusvarasto ja pääkonttori, Salmisaarenranta 7. kilpailuvoitto. *Pernaja ja Saijonmaa* (1936-1940)
40. Postipankki, virastorakennus Fabianinkatu 19, **Pernaja** Vähäkallion luonnosten pohjalta (1943, laajennus 1954)
41. Toinen lyseo (Torkkelin lukio), Torkkelinkatu 6, **Pernaja** (1942).
42. Suomalainen Klubi Kansakoulukuja 3,**Saijonmaa** Vähäkallion luonnosten pohjalta (1959).
43. Lääninhallitus (Kauppa- ja Teollisuusministeriö), Aleksanterinkatu 2-4,- rakennuksen muutostyö 1938- Vähäkallio - Välikangas / Rakennushallitus (Korjaus ja muutostyö arkkitehtitoimisto Nurmela -Raimoranta -Tasa 1991)

HELSINKI kantakaupungin ympäristö:

44. Elannon myymälä- ja asuinrakennus, Intiankatu 18 Vallilassa (1926, lisärakennus 1935)
45. Elannon myymälä- ja asuinrakennus, Haaga Kauppalantie 2 (1927)
46. Siirtohuvilan muutos Bertel Jungintie 7 (1921)

47. Asuinhuvila Kärkikallionkuja 3, Dag Englund (1938)

VANTAA

48. Backasin kartano, Elannon tila päärakennuksen muutos 1926, osittain säilynyt

ESPOO

49. Ali-Takkulan kartano, päärakennuksen muutos (1920-l), Takkulantie, Veiskola
50. Snettansin kartanon päärakennuksen korotus ja muutos (1926), Röylä

VIHTI

51. Sorkin kartano Väinö Tannerille Olkkalaan, päärakennus (1927-29) ja sivurakennuksia, mm. leikkimökki
52. Huhdan tilalle Olkkalaan päärakennus (1930) ja sivurakennuksia

HYVINKÄÄ

53. Shellin huoltoasema (1935)
54. KOP:n toimitalo (Musiikkiopisto) Hyvinkäänkatu 1 (1936)
55. Hyvinkään Säästöpankki, liike-ja asuinrakennus Uudenmaankatu 1 (1934). *Leistén (kalustukset) ja Pernaja*
56. Hyvinkään kauppalan virastotalo, Hämeenkatu 6 (1939-1940) **Pernaja**
57. Kytäjän kartano,
    - päärakennuksen muutos (1932 ja 1948-49).
    - Huvitus, rantasauna (1934)
    - kartanon konttorin muokkaus (1933)
    - Kukkulinna, tilanhoitajan talo (1940)
    - Törölät, työntekijöiden asuinkerrostalot, (1943, 1945)
    - Kytäjän kyläkirkko, Palkkisillankatu 1 (1940)

RIIHIMÄKI

58. Casa Vendén yksityistalo Museokatu 17 (1929-1930).

HÄMEENLINNA

59. Asunto Oy Paavonkulma ja Kanta-Hämeen Säästöpankin liike- ja asuinkerrostalo Rauhakatu 3 - 5 (1928)

LAHTI

60. Päijät-Hämeen Puhelinyhdistyksen talo Harjukatu 28 (1920, korotettu kerroksella 1947 ja kattomuoto muutettu)
61. Hollolan Säästöpankin liike- ja asuinkerrostalo Vapaudenkatu 8 (1927, laajennettu ja korotettu)
62. Lahden Seurahuoneen ravintola- ja hotellirakennus Aleksi 14 (1931, pihasiipi ja korotus 1950, ikkunamuutoksia)

HOLLOLA

63. Voistion kartano, Gunnar Finnen kotitalon talli (1920 -22)

HEINOLA

64. Heponiemen tilan väenrakennus ja navetta (1925), Taipaleen kylä

NAKKILA

65. ”Koskilinna”, tehtailija J.W. Suomisen asuintalo (1928) *Norrgren, sisustukset Hahl*

RAUMA

66. Rannanlinna, asuinkerrostalo Satamakatu 3 (1936)

KOSKENSAARI, PETÄJÄVESI

67. Koskensaaren ruukki-ja naulatehdasalueelle
    - työväenasunnot ”Siperia I ja II (1916)
    - pakari (1921) ja Seurahuone (1921-1922)
    - vanhempien työväenasuntojen muutos ja siirto Kilpakalliolle (1925 mennessä)

TURKU

68. Rautatieasema, Vähäkallio - Välikangas /rakennushallitus (1940, julkisivumateriaalin ja sisätilan muutoksia)

PERNAJA

69. Jeppasin tilan päärakennus (1916, muutettu 1950-luvulla), kaksi siipirakennusta (1916), sauna ja kivinavetta (1917) Rösundin kylässä.

PORVOO

70. Ab Simolinin Oy liikerakennus Rihkamakatu 2 (1936, laajennettu 1951 ja 1983, sisätilamuutoksia)

KARHULA

71. Kansallis-Osakepankin liike- ja asuinrakennus Karhulantie 31 (1938, julkisivut säilyneet)

KOTKA

72. Kyminlaakson osuusliikkeen myymälä-ja varastorakennus Kirkkokatu 1 (1923- julkisivut säilyneet)
73. Puhelinkeskus Eerikinkatu (nyk. Koulukatu) 25, (1924-26, sisätilat muuttuneet, porrashuone osin säilynyt)
74. Suojeluskuntatalo (teatteri) Keskuskatu 15 (1930, sisätilamuutoksia 1955, laajennus 1961, yksi julkisivu säilynyt ja osia tilarakenteesta)
75. ”Kotkanlinna”, liike- ja asuinkerrostalo Keskuskatu 23 (1928), elokuvateatteri pihasiivessä (1930)
76. Kansallis-Osakepankin liike-ja asuinkerrostalo Ruotsinsalmenkatu14, siipirakennus Kirkkokadulle (1930)
77. ”Merikotka,” liike-ja asuinkerrostalo Korkeavuorenkatu 2-4, *Pernaja* (1936-9)
78. Enso- Gutzeit OY:n tehdasalueella
    - selluloosatehtaan laajennus (1936) ja voima-asema (1936, konttorina)
    - ruokala- konttorirakennus (1937)
    - uusi pääkonttori (1937)

IMATRA

79. Enso Gutzeitin Kaukopään tehdasalue Immolassa:
    - Kaukopään asemakaava (1935)
    - asuntoalueet Insinööriniemi (1930-luvulta 50-luvulle) ja Lättälä (1936)

LIEKSA

80. Enso Gutzeitin Pankakosken tehtaat:
    ns. Metsäkonttori 1930- l puoliväli (laajennettu)

MIKKELI

81. Valssimyllyn jauhatus- ja sihtausosasto, Mannerheimintie 10 (1921)

ENSO, Jääski, Venäjä

82. Enson taajamassa:
    - sulfiittitehtaan valkaisuosasto, ehkä muitakin tuotantorakennuksia
    - pääkonttorin laajennus (1934-36)
    - virkailijoiden kerhotalo (1936) *Pernaja*
    - pääjohtajan huvila (1935-36)
    - Räikkölänkosken pumppuasema ja voimalaitos
    - lääkärin asuintalo (1934) *Pernaja*
    - opettajien asuinrakennus
83. Jääsken maalaiskunnassa
    Kuitu Oy:n asemakaava ja tehtaat (1937-1939) *Pernaja, Malmio*
    säilyneitä: tuotantorakennukset ja asuinrakennuksia

KÄKISALMI, Venäjä

84. Nimismies Karlssonin talo Vuorikatu 6 (1930, kattomuoto muutettu)

SUURSAARI, Kiiskinkylä Venäjä

85. Suomen Matkailijayhdistyksen kasino (1937)

KILPISJÄRVI

86. Kilpisjärven retkeilymaja, *Hämäläinen* (1937, muutoksia)

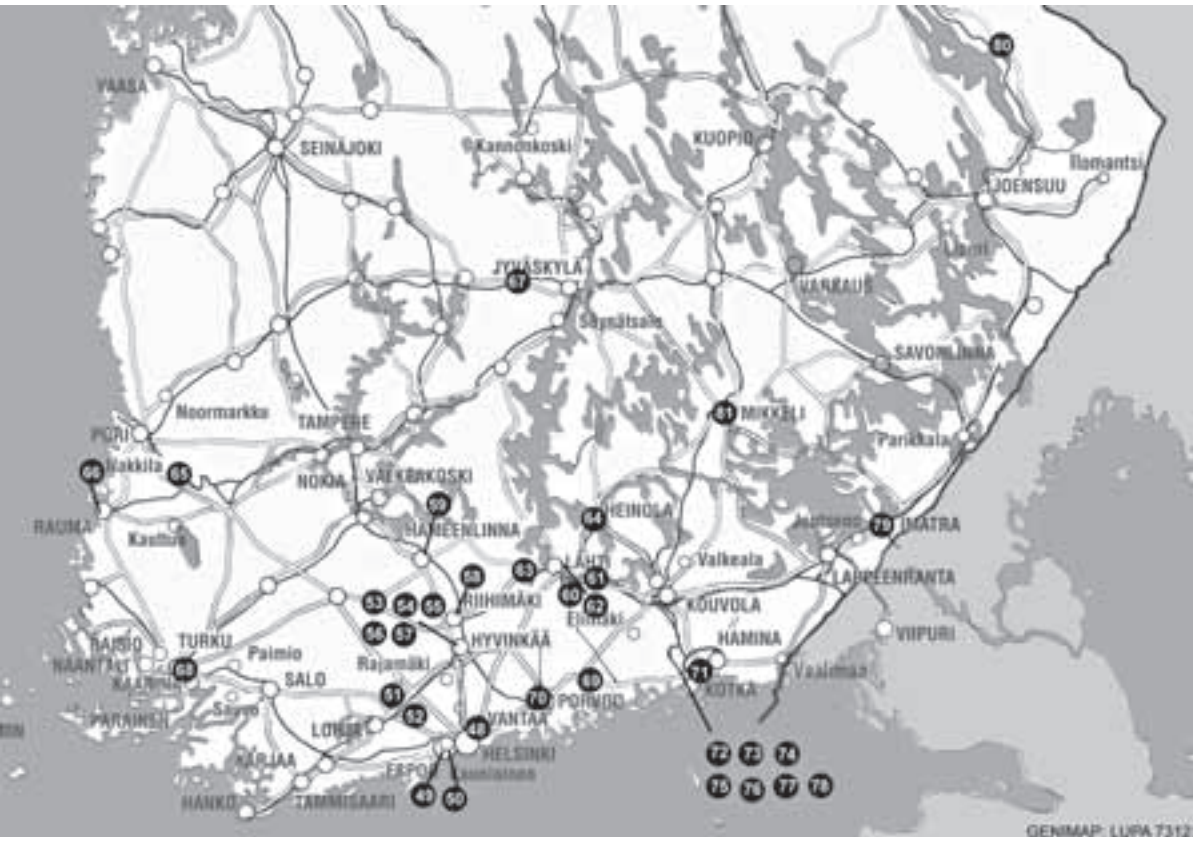

LIITE 3

LUOTTAMUSTEHTÄVIÄ

Tuomarintehtävät Kotitaide OY:n kilpailuissa:
1910 Huvilakilpailun tuomaristossa, muut juryssä Birger Brunila ja Vilho Penttilä
1912 Kotimaisen Teollisuuden Albumin kansilehden piirustuskilpailu, tuomarina Armas Lindgrenin ja johtaja Lammin- Koskisen kanssa

Tuomarintehtävät arkkitehtuurikilpailuissa:
jos Arkkitehtiliiton edustajana juryssä, on merkintänä SAFA.[1]
1927 Lounais-Suomen Maalaistentalo O.Y, yhdessä Gunnar Taucherin kanssa, SAFA[2]
1927 Helsingin Kaupungin Julkisivukilpailu yhdessä Valter Jungin kanssa SAFA[3]
1927 Kilpailu Kauppiaitten Oy:n talosta Vaasaan yhdessä J.S. Sirénin kanssa, SAFA[4]
1928-29 Varsinais-Suomen tuberkuloosiparantolan kilpailu, SAFA[5]
1929 Keski-Pohjanmaan tuberkuloosiparantolan kilpailu, SAFA
1930 Helsingin Stadionin ja Urheilupuiston aatekilpailu, SAFA[6]
1930 Helsingin Keskuskirjaston aatekilpailu varajäsen,[7] SAFA
1931 Lallukan taitelijakodin kilpailu, varajäsenenä,SAFA.[8]
1932-3 Helsingin Stadionin kilpailu, SAFA [9]
1933 Tampereen aseman julkisivukilpailu[10]
1934 Helsingin Postitalokilpailu yhdessä J.S.Sirénin, Jussi Paatelan ja Oiva Kallion kanssa, SAFA[11]
1936 Vähä-Kiljavan asemakaavakilpailu 1936, lahjoittajana[12]
1937 Suomi-Yhtiön kilpailussa yhdessä Jussi Paatelan kanssa[13]
1937-8 Helsingin Yliopiston Kirjaston laajennuskilpailut, rakennushallituksen pääjohtajan ominaisuudessa[14]
1939 RAKE OY:n järjestämä kilpailu ns. Tullinpuomin talosta 1939[15] Rake OY:n luottoarkkitehtina
1958 Hyvinkään kirkkokilpailu 1958, juryssä paikkakuntalaisena arkkitehtina.

Muita arkkitehdin ammattiin liittyviä luottamustehtäviä
Tehtävän aloitusvuosi ilmoitettu
1920 Arkkitehtiliiton tilintarkastaja Nils Wasastjernan kanssa.[16]
1923-28 Helsingin kaupungin rakennusjärjestyksen uudistuskomitea, viime vaiheen puheenjohtaja Harald Andersin, toisena jäsenenä kunnallisneuvosmies A.Kyrklund.[17]
1924- 1931 Eduskuntatalon yhdeksänhenkisen rakennustoimikunnan jäsen. Puheenjohtajana[18] Wäinö Wuolijoki, muut arkkitehdit Lars Sonck ja Onni Tarjanne. Arkkitehtijäsenet toimivat työvaliokunnassa.[19]
1926- 1936 Jäsen rakennushallituksen uudistamista varten valtioneuvoston asettamassa komiteassa
1927 Arkkitehtijäsen maistraatin asettamassa komiteassa: Tiedoksianto määräyksistä talvirakennustöistä, ennen muuta muurauksen ja betonoinnin osalta.[20]
1928-36 Jäsen Ylihallituksen matkailurakennuksia käsittelevässä toimikunnassa[21]
1928 - Arkkitehtiliiton edustaja Kordelinin säätiön taidejaostossa[22]
1929 Arkkitehtiliiton edustaja Tekniikan talohanketta valmistelevassa komiteassa[23]
1930 Jäsen Helsingin yleisen sairaalan naistentautien ja synnytysosastoa varten asetetussa toimikunnassa[24]
1930 - Jäsen Lastenklinikan rakennustoimikunnassa
- **1931** Helsingin rakennuskonttoriajohtaneessa yleisten töiden hallituksessa jäsenenä ehkä useamman jakson aikana.[25]
1933 Ehdolla Arkkitehtiliiton puheenjohtajaksi.[26]
1935-1938 Jäsen Stadionin rakennustoimikunnassa[27]
1936 Arkkitehtiliiton vastaperustetun avustussäätiön hallitukseen [28]
1936 Ehdolla Arkkitehtiliiton puheenjohtajaksi,[29] Välikangas valittiin
1943-51 Lisättyn rakennushallituksen ulkopuolinen jäsen.
1948 - Otaniemen teekkarikylää rakennettaessa kunniavaltuuskunnan työvaliokunnan jäsenenä[30]

Taloudelliset luottamustehtävät
• HSSP:n hallituksen varajäsenenä v:sta 1930[31] ja säästöpankin isännistön jäsenenä vuodesta 1930.
• Osakeenomistajana Yrjönkadun Uimahallin, Rake OY:n ja Koskensaari Oy:n hallintoneuvostoissa.

Sotilasarvo, kunniamerkit
Vähäkallio oli sotilasarvoltaan komentaja. Hänellä oli Suomen Valkoisen Ruusuun Ritarikunnan 2.luokan vapausmitali.[32]

LIITE 4

VÄHÄKALLION LAHJOITUKSET

Vaatimattomista lähtökohdistaan huolimatta Vähäkallio oli lahjoittaja jo varhain - siitä todistaa sisällissodan episodi, jolloin tehdyt lahjoitukset kylän kirkolle ja koululle pelastivat arkkitehdin hengen.[1] Arkkitehti oli tuolloin alle 30-vuotias ja rinnastuu liikekumppaaniinsa Kaarlo Kairaan, joka esiintyi suurlahjoittajana jo 31-vuotiaana.[2] Vähäkallion ohella vaatimattomista oloista nousseita lahjoittajia olivat aikalaisista Salomo Wuorio[3] ja Amos Andersson, Vähäkalliota vielä suuremmissa mitoissa.

Partiolaiset, koulu

Vähäkallio omisti 1920-luvun lopulla Espoon ja Vihdin rajalla Ala-Takkulan tilan, johon kuului kaistale Saarijärven rantaa. Helsingin NMKY:n Partiolippukunta Helsingin Siniset teki sinne retkiä ja järjesti leirejä. Nuorimman poikansa Aarnen kuoltua 1931 Vähäkallio lahjoitti poikansa muistoksi Saarijärven saaresta pohjoisosan siirrätytti ”Aarnelaan” tukkikämpän lippukunnalle.[4] Hän perusti Aarne Vähäkallion muistoksi stipendirahastot Kytäjän kahdelle kansakoululle.[5]

Vähäkallio lahjoitti 1955 Helsingin partiopoikapiirille kaksi miljoonaa markkaa, jolla ostettiin Nurmijärveltä alue Helsingin partiopoikapiirin koulutuskeskusta varten. Sinne pystytetiin Kytäjän vanha Seurahuone.[6] Tontille rakennettiin partionjohtaja, arkkitehti Heikki Castrénin suunnittelemat sauna, asuinrakennus, varastot ja keittiökatokset.[7] Vähäkallion testamentissa järjestö sai kolme miljoonaa Märkiölammen majan ylläpitämiseen.[8] Menettämiensä lasten muistoksi Vähäkallio perusti 1958 säätiön tulemaan Helsingin Partiopoikapiirin koulutuskeskuksen toimintaa.[9] Kytäjän alustalaisille perustettuun eläkerahastoon määrätiin testamentissa miljoona.[10]

Vuosina 1936-39 toteutetussa Kytäjän kirkossa Vähäkallion lahjoitukset käsittivät tontin, piirustukset, työn valvonnan, suuren osan rakennusaineista ja sisustuksista, jopa puustosta.[11] Ja kun rahat loppuivat, lausahti Vähäkallio *viekää laskut (kartanon) konttoriin”*.[12]

Arkkitehtiliitto

Vähäkallio lahjoitti 14.5.1937 Suomen arkkitehtiliitolle Kytäjän maista 30 hehtaarin uutistilan Kiljavan Sääksjärven rannalta.[13] Lahjakirjan mukaan rakennetaan yhteinen ”Kasino” ajanviettotiloja ja majoitushuoneita varten sekä luovutetaan jäsenille palstoja viikonloppumajojen ja kesähuviloiden rakentamiseksi.[14] Lahjakirjan määräys, ettei arkkitehtiliitto saa myydä eikä kiinnittää Vähä-Kiljavan tilaa, osoitti Vähäkallion tuntevan liittonsa *vaihtelevat rahantarpeet*.[15] Alueen käyttöä suunnittelevaan SAFAn toimikuntaan kuuluivat Vähäkallion ohella Martti Välikagas,Hilding Ekelund, Georg Jägerroos ja Yrjö Lindegren.[16] SAFA:n keväällä 1936 julistaman kilpailun alueen ”jakosuunnitelmasta” voitti Hugo Harmia ja toisen palkinnon saivat Olli Saijonmaa ja Dag Englund, kolmannen Kaj Englund.

Keväällä 1937 alkoivat rakennustyöt. Tähdättiin yksinkertaisiin, halpoihin rakennustapoihin ja lahjoituksina saataviin rakennusaineisiin, siksi rautabetoni oli rakenteena. Lahjoituksia saatiin, kalusteita myöten kaikilta tunnetuilta urakoitsijoilta sekä rakennusaine- ja tarviketeollisuudelta.[17] Rakentamista organsoi yli-insinööri Manne Muoniovaara.[18] Ensimmäiset halukkaat saivat suhteellisen vapaasti valita paikan tontilleen.[19]

Vähäkallio ja rakennusmestari Oskari Vilamo lahjoittivat kumpikin 50.000:- kasinon rakentamiseen[20] Lisälahjoituksia antoivat rakennusaine-ja tarviketeolisuus sekä professori Jussi Paatela ja rakennusmestari Otto Vuorio.[21] Vuoden 1939 alkukesällä oli Harmian suunnittelema Casino ”Vähä-Kiljavan paratiisissa” valmiina ottamaan vastaan Pohjoismaisen arkkitehtikokouksen osanottajat avajaispäivällisille. Vihkiäiset pidettiin 30.6.1939.[22] Vähä-Kiljavan hoitoa valvomaan SAFA asetti 1940 toimikunnan: ”Kiljavan veljeksiin” kuuluivat ”Juhani” (Aulis Blomstedt), ”Tuomas” (Väinö Vähäkallio), ”Aapo” (Yrjö Lindegren) ”Timo” (Yrjö Dunderfelt), ”Lauri” (Hugo Harmia) ja ”Eero” (Aarne Ervi). ”Venloja” oli kaksi, Aili-Salli Ahde ja Märta Blomstedt.[23] Arkkitehti-lehti kuvaili rakentamista ja ensimmäisten vuosien kesäisiä tapahtumia kodikkaasti.[24] Kuvausten myötä Vähäkalliosta, Kiljavan veljesten ”Tuomaksesta” tuli kollegoille varmaan aiempaa joviaalimpi kuva.[25] Sotavuosina Kiljava tarjosi jäsenkunnalle pakopaikkoja pääkaupungista. Vähä-Kiljavasta tuli arkkitehtien pysyvästi suosima lomailupaikka, jossa on sekä vuokrattavia että liiton omia lomamökkejä. Casinon suojissa on vietetty monet juhlat.

Matkastipendi

Vähäkallio perusti 1943 Teknilliseen Korkeakouluun arkkitehti Väinö Vähäkallion stipendirahaston, jonka pääomaksi hän lahjoitti ensi alkuun 2000 KOP:n osaketta ja testamentissaan 15.000 lisää.[26] Rahaston tarkoituksena oli stipendien jakaminen lahjakkaille nuorille arkkitehdeille ulkomaanmatkoja varten.Stipendien saajina tulivat kysymykseen Teknillisestä Korkeakoulusta valmistuneet miespuoliset arkkitehdit, joiden valmistumisesta oli kulunut korkeintaan viisi vuotta.[27] Vuonna 1987 muutettiin sääntöjä sukupuolta koskevan rajoituksen osalta.[28]

LIITE 5

ARKKITEHTIAVUSTAJIA JA YHTEISTYÖKUMPPANEITA

Seuraavassa esitetään lyhyet tiedot Vähäkallion tärkeimmistä arkkitehtiavustajista ja yhteistyökumppaneista. Heidän merkitystään on luonnehdittu Vähäkallion arkkitehtuurin ja toimiston työnjaon kannalta. Päälähteinä ovat Diplomi-insinööri- ja Arkkitehti- matrikkelien tiedot vuosilta 1948, 1956, 1973 ja1982 sekä Suomen rakennustaiteen museon suunnittelija-arkisto. Avustajat esitellään yhteistyön alkamisjärjestyksessä lukuunottamatta lyhyen aikaa toimistossa työskennelleitä tai uraltaan tuntemattomaksi jääneitä.[1] Vähäkallion rakennushallituksen kauden aikaisia arkkitehti-yhteistyökumppaneita ei ole kuvailtu.[2]

Elias Paalanen (1884-1967)[3]
oli kotoisin Tampereelta ja oli Vähäkallion opiskelutovereita, valmistuen vuotta aikaisemmin, 1908. Hän teki kaksi kilpailua yhdessä Vähäkallion kanssa 1913-14: koulutalon Kajaaniin ja Raitti-pasaasin Helsinkiin. Molemmista saatiin ensimmäinen palkinto, pasaasista toimeksianto, jota kehitettiin hankkeen raukeamiseen, vuoteen 1916. Paalanen perusti oman toimiston 1913 ja piti veljensä Martin kanssa toimistoa 1917-22.[4]

Paalanen oli uranuurtajia tyypittelyssä: hän voitti 1913 toisen palkinnon Kustannusosakeyhtiö Otavan huvilakilpailussa ja 1914 toisen palkinnon Helsingin kaupungin pienasuntokilpailussa. Hän toimi sosiaalihallituksen asunto-osaston pysyvänä asiantuntijana laatien mallipiirustuksia sosiaalihallituksen lainoittamille asuintaloille, mallipiirustuskokoelma julkaistiin 1922,1923 ja 1924 Elias ja Martti Paalasen nimissä.[5] Talot olivat hirsirunkoisia ja pystylaudoitettuja, esikuvana 1700-luvun arkkitehtuuri kuten samaan aikaan monissa ruotsalaisissa pientalomalleissa.[6] Paalanen suunnitteli Haapakosken (nyk.Vaajakosken) teollisuusyhdyskunnan asemakaavan 1910-luvulla.[7]

Paalanen oli muutenkin kiinnostunut puuarkkitehtuurista ja kehitteli maatalousrakennusten tyyppiratkaisuja. Paalasen Liiketalopiirustuksia Osuuskaupoille julkaistiin 1916 ja hän toimi SOK:n rakennustoimiston hoitajana 1917-18. Paalasen Suomalaisia mallitiloja ilmestyi 1927-29, Omakotirakennusten tyyppipiirustuksia ja rakennusopas 1935.

Paalanen suunnitteli satakunta kerrostaloa Helsinkiin, osan veljensä Martin kanssa. Monet sijaitsevat Etu-Töölössä, mm. suurkortteli Runeberginkadun varrella (n.1926-28). Taka-Töölöön hän piirsi peräti 20 kerrostaloa 1929-1939 ja esikaupunkialueille 18 rakennusta 1929-39.[8] Hämäläisten talo (1933) on Paalasen käsialaa, samoin joukko pientaloja Käpylässä. Hienostunut eleettömyys oli tunnusomaista Paalasen töille 1920-30-luvuilla, joka oli tuotannon runsain aika.

Paalanen kehitti myös kevyiden puurakennusten tyyppejä vientiteollisuudelle, jota varten julkaisi luettelon tyyppisarjoja.[9] Hän oli muinaistieteellisen toimikunnan arkkitehtina 1948-51. Paalanen on varmaankin antanut Vähäkalliolle malleja tyypittelyyn. Kytäjän vieraskirjoissa Paalasen nimi ei esiinny.

Ragnar Wessman (1894-1977)
Tampereella syntynyt Wessman[10] valmistui arkkitehdiksi 1921 ja työskenteli eri toimistossa piirtäjänä 1919-28, joista 1924-29(8?)[11] Vähäkalliolla. Wessmanilla oli oma toimisto 1928-30, jossa hän suunnitteli asuinkerrostaloja mm. Etu-Töölöön[12] sekä Hämeen Suojan 1930 suojeluskuntajärjestölle Hämeenlinnaan.[13] Vuosilta 1929 -1939 on viisi hänen suunnittelemaansa kerrostaloa Taka-Töölössä.[14] Hän siirtyi lääkintöhallitukseen vuosiksi 1930-40, ensin ylimääräiseksi piirtäjäksi, sitten ylimääräiseksi arkkitehdiksi. Wessman suunnitteli ”pikku Paimion”, Östanlidin tuberkuloosiparantolan Pietarsaareen 1938. Rakennushallitukseen Wessman siirtyi 1940 ja oli yliarkkitehtina 1944-1958, rakennusneuvoksena vuodesta 1945.[15] Hän suunnitteli rakennushallituksessa paljon vankiloita.[16]

Wessman vastasi pitkälti Vähäkallion 1920-luvun lopun asuinkerrostaloista ja hän osallistui mm. Viides linja 4:n, Fredrikinkatu 59:n, Simonlinnan, As.Oy Johanneksen sekä ilmeisesti Laivanvaraustaja 5:n suunnitteluun, jossa sittemmin asui. Hänen kädenjälkensä näkyy myös tyyliltään 20-lukulaisissa tussilaaveerauksissa.[17] Osassa toimeksiantoja hänen ruotsinkielisyytensä on varmaan ollut avu.

Veikko Leistén (1896-1970)[18]
Alavudella syntynyt Leistén valmistui 1922 ja työskenteli Vähäkallion toimistossa 1923-31. Ilmeisesti tätä ennen hän ehti työskennellä Oiva Kallion toimistossa.[19] Vähäkallion töissä Leistén mainitaan avustajana Simonlinnassa ja Asunto Oy Johanneksessa (1925), Viides linja 4:ssa (1926), As Oy Joukolassa (1929), Pietarinkatu 13:ssa (1931) sekä Kallion yhteiskoulussa (1929) ja Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa (1930).[20] Hänet mainittiin avustajaksi Ammattienedistämislaitoksen (1931) ruotsinkielisen julkaisun yhteydessä.[21] Tulikohan tekijänimen näkymisestä eripuraa - samana vuonna Leistén lähti Vähäkallion toimistosta ja siirtyi Kulutusosuuskuntien Keskusliittoon, jossa toimi vakinaisena 1936-38.[22] Leisténin nimissä on kuusi kerrostaloa Taka-Töölössä vuosilta1936-38, pohjoisissa kaupunginosissa viisi rakennusta vuosilta 1937-39.[23] KK:lla Leistén suunnitteli Elannolle asuin-ja liiketalon Iso-Roobertinkatu 16 (1936) ravintoloineen[24] ja 1930-luvulla Aleksanterinkadulle Elannon tavaratalon, joka rakennettiin vasta 1950-53.[25] Hän piirsi kalusteita OTK:n pääkonttoriin (Vähäkallio/KK, 1933) ja Hyvinkään Säästöpankkiin (Vähäkallio 1934). 1930-luvun alussa Leistén menestyi arkkitehtuurikilpailuissa.[26]

Oman toimiston Leistén perusti 1938. Hän toimi Rake OY:n arkkitehtina, jonka tehtävän ”peri” Vähäkalliolta: piirsi muutostyöt Raken Bulevardin tavarataloon, Hotelli Klaus Kurjen, asuinrakennuksia Koskensaareen sekä ehkä Raken myymälöitä. Leistén oli siis erityisen perehtynyt koulu- ja myymäläsuunnitteluun. Häntä on persoonana luonnehdittu ”iloiseksi koiranleuaksi”.[27]

Georg Jägerroos (1901-1956)[28]
Viipurilaissyntyinen Jägerroos työskenteli opiskeluaikanaan Uno Ullbergin, Armas Lindgrenin ja Vähäkallion toimistoissa. Hän valmistui 1925, mutta sai jo sitä ennen, 1924 vakinaisen toimen Kulutusosuuskuntien Keskusliitossa, jonka palveluksessa teki päivätyönsä. Jägerroosin tunnetuimpia töitä OTK:lle olivat Katajanokan varasto (1930), pääkonttori (Vähäkallion ja Pernajan kanssa 1933), Helsingin mylly (1935-), mylly ja keskusvirasto Viipuriin (1937) sekä KK:n jäsenliike Osuusliike Voimalle pääkonttori ja asuintalo Tampereella (1936). KK:lla ovat Jägerroosin piirtämiä asuintaloja Topeliuksenkatu 3[29] (1932, Pernajan kanssa), Kirjatyöntekijäin talo Kruununhaassa (1935), Kansa-yhtiön asuintalo Hämeentiellä (1935) ja Elannon asuintalo Mannerheimintiellä (1937, Leisténin kanssa).[30] 1930-luvun helsinkiläiset asuintalot edustavat näyttävää funkista, Taka-Töölössä on seitsemän piirtämää kerrostaloa vuosilta1933-1940.[31] Jägerroosin luultavasti KK:lla Kouvolaan piirtämän Osuusliike Kymenmaan liike- ja konttoritalon (1929) ja Kuusankosken kaupungintalon (1930) tiiliarkkitehtuurissa on Vähäkallion 1920-luvun tyylisiä piirteitä.[32] Jägerroos piirsi 1930-luvulla työväentaloja eri puolille Suomea ja 1940-luvulla maaseutukouluja.[33]

Jägerroos osallistui 1920-luvun lopulla ja 1930-luvulla useihin kilpailuihin hyvällä menestyksellä opiskelutoverinsa ja ystävänsä Arne Helanderin kanssa.[34] Hän oli monipuolisesti kyvykäs arkkitehti ja ainakin 1930 -luvulla sovelsi töissään uusimpia tyylivirtauksia.

Antero Pernaja (1902-1985)[35]
Sortavalassa syntynyt Pernaja toimi valmistuttuaan 1927 eri arkkitehtitoimistojen avustajana,[36] mm. Välikankaan.[37] Hän toimi arkkitehtina Kulutusosuuskuntien Keskusliitossa 1928-34[38] vastaten useista tuotantorakennuksista ja asuinkerrostaloista, mm. Hämeenlinnan Työväen Säästöpankin liike- ja asuintalosta 1929.[39] Pernaja menestyi arkkitehtikilpailuissa 1920-luvun lopulta 1930-luvun alkuun, usein yhteistyössä Ragnar Ypyän kanssa. Mikään kilpailumenestyksistä ei johtanut toimeksiantoon.[40] Vähäkallion toimistopäällikkönä Pernaja oli 1934-41 ja toimiston osakkaana 1938-41. Erääät Vähäkallion ja Pernajan yhteisen toimiston töistä ovat Pernajan nimissä kuten Hyvinkään virastotalo (1940) ja Torkkelin lyseo Helsingin Kalliossa (1942). Pernajan toimistolle periytyi useita töitä, mm. Kaukopään tehtaiden laajennuksia. Pernajasta tuli Oulu Oy:n sulfaattisellulosatehtaan arkkitehti 1936.[41] Omissa nimissään Pernaja laati 1938 metsäkaupunkimaisen ehdotuksen teekkarikylästä Meilahteen; häntä onkin pidetty teekkarikyläidean isänä.[42]

Rakennushallitukseen Pernaja siirtyi 1941, toimien yliarkkitehtina 1944-1951 ja rakennusneuvoksena v:sta 1945. Pernaja toimi Teknillisen Korkeakoulun huoneenrakennusopin (nykyään: rakennusoppi) professorina 1951-65[43] ja arkkitehtiosaston johtajana 1959-65. Pernaja piti Vähäkallion toimiston lopettamisesta lähtien omaa toimistoa, jossa suunniteltiin kouluja, asuin- ja liiketaloja, voimala- ja tehdasrakennuksia sekä asemakaavoja. Myöhemmän yhtiökumppaninsa Nils-Henrik Sandellin kanssa hän suunnitteli mm. Munkkivuoren ostoskeskuksen, Kämpin talon purku- ja muutostyön, viereisen KOP:n pääkonttorin sekä KOP:n Hakaniemen konttorin, joka herätti paljon myönteistä huomiota.[44]

Pernajalla oli useita yhteiskunnallisia luottamustehtäviä ja hän toimi SAFA:n varapuheenjohtajana 1949. Vähäkalliolle Pernaja oli ykkösavustaja, jonka rooli toimistossa näyttäisi usein olleen pääsuunnittelijan. Pernajalla oli ”käytännöllisen rakennusopin näkemyksen”[45] lisäksi esteettistä herkkyyttä.[46]

Dag Englund (1906-79)[47]
Oululaissyntyinen,1933 arkkitehdiksi valmistunut Englund tuli Vähäkallion toimistoon 1935 vaiheilla luultavasti pariksi vuodeksi Bertel Strömmerin toimistosta, avustettuaan myös J.S. Sirénin toimistossa mm. Lassila-Tikanojan konttorirakennuksen suunnittelussa.[48]

Dag Englund menestyi hyvin arkkitehtuurikilpailuissa yksin ja veljensä Kajn kanssa. Varhaisia kilpailumenestyksiä[49] olivat Kajn kanssa 1933 ensimmäinen palkinto funktionalistisesta ehdotuksesta Temppeliaukion kirkon ensimmäisessä kilpailussa,[50] jaettu 3. palkinto Postitalokilpailussa 1934,[51] yksin Lahden kirkkokilpailu 1936,[52] Vähä-Kiljavan alueen kilpailu 1936,[53] Porvoon kirkkokilpailu 1937,[54] Kemin asemakaavakilpailu 1937 Martti TalviOjan kanssa,[55] Enson kirkkokilpailu 1937,[56] sosiaaliministeriön omakotirakennnusten tyyppipiirustuskilpailu 1939,[57] RAKE Oy:n kilpailu Tullinpuomin talosta 1939,[58] Suomen Pankin liiketalokilpailu Tampereelle 1939 Harry Schreckin kanssa,[59] Uudenkaupungin kirkkokilpailu 1939[60] ja Kauppakorkeakoulun kilpailu 1941.[61]

Dag Englund työskenteli 1930-luvulla paljon veljensä Kajn kanssa. Heidän yhdessä suunnittelemiaan olivat asuinhuvila Villa Bjerges Westendiin 1937[62] ja kerrostalo Lauttasaareen,[63] Dagin nimissä on asuinkerrostalo Lepolankuja 9.[64] Dag Englund piirsi yhdessä Vera Rosendahlin kanssa rakennushallitukselle Malmin lentoaseman hallintorakennuksen (1938),[65] joka on hänen tunnetuimpia töitään. Taka-Töölössä on kuusi Dag Englundin piirtämää kerrostaloa vuosilta 1937-41, Helsingin pohjoisissa kaupunginosissa kuusi rakennusta vuosilta 1938-41.[66]

Englundin yhdessä Toivo Pellin kanssa 1945 perustamassa arkkitehtioimistossa piirrettiin teollisuus- ja asuinrakennuksia pääasiassa pääkaupunkiseudulle. 1940-luvun lopulla voitettiin kilpailut sisälähetysseuran päärakennuksesta Pieksamäelle ja seurakuntaopiston päärakennuksesta Järvenpäähän.[67] Dag Englund teki yhteistöitä Lauri Silvennoisen kanssa Kalevankartanon asuntoalueen suunnittelussa Tampereelle 1965-60.[68] Eräänä Englundin päätöistä on pidetty Kuopion seurakuntakeskusta,[69] toisena Eläinlääketieteellisen tiedekunnan rakennuskokonaisuutta Helsingissä 1959-64. Aivan niin näkyvää uraa Dag Englund ei luonut, kuin varhaiset kilpailumenestykset ja samalta kaudelta julkaistut työt antoivat odottaa.

Englundin veljekset, Dag ja Kaj (1905-1976) vierailivat Vähäkallion luona Kytäjällä sekä yhdessä että erikseen. Kaj Englund, joka toimi Suomen arkkitehtiliiton standardisoimislaitoksen johtajana 1945-50, jakoi Vähäkallion

mielenkiinnon rationalisointiin. Dag Englundin merkitys Vähäkallion toimistolle oli perehtyneisyys asuntosunnitteluun, piirustustaito joka ilmeni perspektiivikuvissa ja nuoruus, uskallus lennokkaaseen modernismiin. Englundin nimissä on Vähäkallion toimistossa Kulosaareen piirretty 1938 valmistunut Wihurin huvila.

Olli Saijonmaa (1908- 1999)[70]
Mikkeliläissyntyisen, arkkitehdiksi 1935 valmistuneen Saijonmaan diplomityö, Kulttuuritalo Mikkeliin julkaistiin Arkkitehti-lehdessä.[71] Saijonmaa työskenteli Vähäkallion toimistossa vuodesta 1935 toimiston lopettamiseen 1941, poikkeuksena sotavuodet, piirtäen Alkon tehtaita ja Suomalaista Yhteiskoulua,[72] omassa toimistossaan hän piirsi Suomalaisen Klubin Vähäkallion luonnosten pohjalta. Rakennushallituksessa hän toimi 1945-46[73] ja perusti oman toimiston 1946, Oy asuntoyhteistalo AB:n (ns. White Ladyn talon) kilpailuvoiton toteutuksen myötä,[74] kumppanina vaimonsa Eija. Kilpailumenestyksiä Saijonmaiden toimistolle kertyi nelisenkymmentä.[75] Toimisto sai suunnitellakseen useita kirkkoja, seurakuntataloja, uimahalleja, vanhainkoteja, asuintaloja ja ammattikouluja. Merkittäviä toteutettuja kohteita olivat edellä mainittujen lisäksi Kustaankartanon vanhainkoti Oulunkylässä, Pitäjänmäen kirkko, Vaasan Uimahalli, nykyinen Vantaan kaupungintalo Tikkurilassa, Haaga-insituutti, Vuorentaan kappeli Hämeenlinnassa ja Pohjois-Savon Ammattioppilaitos Kuopiossa.

Saijonmaa pani suunnittelussa pääpainon toimivuudelle. Käytännönläheisyys näkyi myös hänen pyrkimyksessään toteuttaa tilaajan tarpeet etsimällä väsymättä vaihtoehtoisia ratkaisuja.

LIITE 6

KORISTETAITEILIJOITA AVUSTAJINA

Taiteilija **Gunnar Forsström** (1894-1958) työskenteli Salomo Wuoriolla vuodesta 1919 ja lähetettiin oppiin tukholmalaiseen liikkeeseen noustakseen Wuorion taiteelliseksi johtajaksi. Hän perusti kuitenkin Göran Hongellin kanssa koristetaiteellisen toimiston, jossa tehtiin julisteita, koristemaalaus-, sisustus- ja piirustustöitä, toimi sittemmin uudelleen vapaana taiteilijana, tehden erityisesti lasimaalauksia.[1] Forsström kuului sisustusarkkitehtina toimineen David Frölander-Ulfin tärkeimpiin avustajiin.[2] Hongell & Forsströmin nimissä ovat Vähäkallion töistä Säästöpankkien Keskusosuuspankin kattomaalaukset (1926)[3] sekä Syvähuokon talon (1927),[4] Nakkilan Koskilinnan (1928)[5] ja Elannon pääkonttorin (1928)[6] koristemaalaukset sekä Kallion Yhteiskoulun koristemaalukset ja lasimaalaus.[7]

Taiteilija **Antti Salmenlinna** (1897-1968) työskenteli useissa eri toimistoissa valmistuttuaan Taideteollisuus-Keskuskoulusta. Salmenlinna suunnitteli sisustuksia ja huonekaluja sekä teki koristemaalauksia erityisesti kirkkoihin ja laati värityssuunnitelmia.[8] Hän avusti appeaan[9] Armas Lindgreniä tekemällä Hangon kaupungintaloon koristemaalaukset 1927 ja Teknillisen Korkeakoulun juhlasaliin kattomaalauksen 1928.[10] Salmenlinna piirsi huonekaluja Lahden Puusepäntehtaille.[11] Hän työskenteli 1920-luvulla Vähäkallion toimistossa[12] vastaten Yhteiskunnallisen Korkeakoulun värityksistä.[13] Salmenlinna avusti Veikko Leisténiä KK:n toimistossa Iso-Roobertinkadulla 1936 avatun Elannon ravintolan sisustuksissa.[14]

Taiteilija **Bruno Tuukkasen** (1891-1979)[15] tunnetuimpiin töihin kuuluvat Eduskuntalon ruokasalin seinämaalaukset ja palkkikattojen maalaukset, viimemainittujen muistuttaessa OTK:n palkkikattojen maalauksia.[16] Hän teki koristemaalaukset mm. Alavuden ja Maarianhaminan kirkkoihin. Komeita Tuukkasen 1930-luvun töitä ovat Erkki Huttusen suunnitelman Kotkan kaupungintalon (1934) lattioiden mosaiikkibetonikoristelut ja rakennuksen värit.[17] Tuukkasen osuuksia Vähäkallion töissä: värityssuunnitelma ja maalaustöiden valvonta Hyvinkään säästöpankkiin (1934),[18] värityssuunnitelma ja koristemaalaukset OTK:n (1933) ja Enso Gutzeitin pääkonttoreihin (1934), värityssuunnitelma Enso-Gutzeit OY:n kerhotaloon (1936), koristemaalauksia Antti Wihurin taloon (1937).

Taiteilija **Eino Kauria** (1903-1997)[19] suunnitteli ja toteutti koriste-ja lasimaalauksia sekä puuintarsioita ja mosaiikkeja julkisiin rakennuksiin, etenkin kirkkoihin.[20] Kauria suunnitteli paljon puuintarsioita metsäteollisuuden rakennuksiin; Vähäkallion piirtämiin Enso-Guzeit Oy:n rakennuksiin Ensossa ja Alkon Salmisaarentaloon.[21] Kauria työskenteli useiden arkkitehtien kanssa:[22] Alvar Aallon kanssa Paimion parantolan värityssuunnitelmassa,[23] Kokko-Revell-Riihimäen toimistolle Kauria suunnitteli Lasipalatsin värityksiä.[24] Hän hoiti Toivo Paatelan suunnitteleman viipurilaisen Savo-Karjalan Tukkuliikkeen maalaus-ja koristelutyöt,[25] Hytönen-Luukkosen suunnitteleman Helsingin Messuhallin värityksiä ja porrashuoneen maalauksen,[26] Hugo Harmian piirtämän Vähä-Kiljavan Casinon pintakäsittelyt ja värimääritykset[27] ja teki seinämaalauksen Aarne Ervin suunnitteleman Heinolan liike Oy:n ravintolaan.[28] Vähäkalliolle Kauria laati Suomalaisen Yhteiskoulun (1937),[29] Kytäjän kyläkirkon (1939) ja Alkon Salmisaarentalon (1940) sekä Helsingin lentoaseman hallintorakennuksen (1939) värityket.

Sisustusarkkitehti **Birger Hahl** (1901-1975) työskenteli Vähäkallion toimistossa 1920-luvulla ja perusti oman toimiston Helsinkiin 1928.[30] Hahl oli Lahden Puusepäntehtaiden (vuodesta 1931 Asko-Avoniuksen) tuotteliampia suunnittelijoita 1920-luvulla ja 30-luvun alussa. Hänen suunnittelemansa huonekalut olivat suoralinjaisia ja yleensä loimukoivua. Koristeelliset listaupotukset tekivät niistä monimutkaisesti valmistettavia ja kalliita. Hahlin piirtämät kalustot olivat muita pienempiä, kaapit kuutiomaisia koristeluna puu-upotuksia ja viiluyhdistelmiä.[31] Eduskuntatalon huonekalujen valtaosa on Hahlin piirtämiä. Liisa-Maria Hakala luonnehtii niitä kustavilaishenkisen keveiksi ja siroiksi.[32] Vähäkallion rakennuksista Hahl suunnitteli sisustuksia ja huonekaluja Koskilinnaan Nakkilassa, Helsingissä Syvähuokon taloon ja Elannon hallintorakennukseen (kaikki kolme valmistuivat 1928).

Tekstiilitaiteilija **Greta Skogster- Lehtinen** (1900-1994) opiskeli sekä Taideteollisuus-Keskuskoulun mallipiirustusosastolla että Fredrika Wetterhoffin Kotiteollisuuskoulussa. Skogster-Lehtisellä oli oma kutomo ja toimisto 1920-luvun alusta. Hän sekä suunnitteli damasti-, verho-ja mattomalleja teollisuudelle että uniikkeja sistustekstiilejä mm. Eduskuntataloon, matkustajalaivoihin ja hotelleihin kuten Kalastajatorppaan ja Vaakunaan[33] sekä Ensoon.[34] Hän asui Ensossa noin 1935-39, jolloin hänen puolisonsa William Lehtinen, tuleva vuorineuvos, toimi Enso-Gutzeit Oy:n keskuskonttorin konttoripäälikkönä.[35] Skogster-Lehtinen suunnitteli tekstiilejä OTK:n pääkonttoriin (1933),[36] Hyvinkään Säästöpankkiin (1934) sekä Enso-Gutzeitin pääkonttoriin – mm. hallintoneuvoston huoneen kuvakudoksen – ja virkalijataloon (kumpikin valmistui 1934).

LIITE 7

RAKEKENNUSTEKNIIKAN ALAN YHTEISTYÖKUMPPANEITA

Diplomi-insinööri **Toivo Reino Vähäkallio** (1888-1962), Väinö Vähäkallion kahta vuotta nuorempi veli valmistui diplomi-insinööriksi 1913. Väinö-veljestään poiketen Toivo Vähäkallio osallistui sisällissotaan. Hän toimi rautatiehallituksessa eri viroissa 1914-1925, jonka jälkeen siirtyi opettamaan Teknilliseen korkeakouluun.[1] Hän toimi huoneenrakennusopin professorina vuodesta 1945, jolloin rakennusoppi sai arkkitehtiopetuksessa aiempaa suuremman osan opetuksessa; Toivon poika Pentti Vähäkallio (1920-2000) jatkoi isänsä uralla rakennetekniikan professorina.[2] Toivo Vähäkallio laati konsulttina lukuisia konstruktiosuunnitelmia tuotanto- ja asuinrakennuksiin sekä siltoihin.[3] Toivo Vähäkallio toimi konstruktioasiantuntijana mm. Stadion-kilpailussa,[4] jonka juryssä Väinö Vähäkallio istui.

T.R. Vähäkallio esiintyi myös rakennusten suunnittelijana. Hän johti puolustusministeriön rakennustoimistossa 1934 valtion lentokone- ja tykkitehtaan alueen Jyväskylässä Rautpohjan suunnittelua ja signeerasi piirustuksia tässä ominaisuudessa.[5] Hän suunnitteli Helsinkiin Alku- yhtiön puutalojen paikalle Ruoholahdenkatu 20: een (1958) asuinkerrostalon, jossa sekä hän itse että Väinö Tanner asuivat.[6]

Geodeetti **Manne Muoniovaara** (ent. Knoblock, 1883-1958) oli sillanrakennuksen uranuurtaja ja maamme ensimmäinen varsinainen betonirakentaja, joka johti 1919-1935 Oy Constructor Ab:ta,[7] yhtä ensimmäisistä insinöörin johtamista rakennusliikkeistä.[8] Constructor rakensi asuin- ja liiketaloja, sairaaloita, tehtaita ja julkisia rakennuksia.[9] Vaativia kohteita olivat padot, voimalaitokset ja sillat.[10] Elanto oli Constructorin suuri toimeksiantaja.[11]

Muoniovaara antoi teoksessaan ”Sementti ja sen käyttö” 1922 teräsbetonirakenteiden sekoitusohjeen ja kuvasi betonin notkeuteen tarvittavaa ns. pallokoetta. Hänet on mainittu rakennusindeksin kehittäjäksi. Muoniovaara oli perustamassa Betoniklubia ennen ensimmäistä maailmansotaa ja Suomen Betoniyhdistystä 1925.[12] Hän toimi Vähäkallion alaisena rakennushallituksessa johtaen rakennuttamista 1936-1944. Muoniovaara siirtyi väliaikaisesti kansanhuoltoministeriön toimistopäälliköksi 1940-1941 ja yleisten töiden ministeriöön 1941-1943.[13] Kevytbetoni, standardisointi ja ”sarjarakentaminen” kiinnostivat häntä sota- ja jälleenrakennusvuosina. Constructor Oy:n 35-vuotishistoriikin (1942) lopussa on hänen artikkelinsa Seinärakenteiden taloudellisuus ja Rakennustoiminnan nykytärkeistä rakennuspoliittisista kysymyksistä. Muoniovaara kuului Rakennustyönantajaliiton perustajiin ja johtohenkilöihin.[14]

Diplomi-insinööri **Magnus Malmber**g (1903-1985) toimi 1926-1934 Helsingin kaupungin rakennustarkastuskonttorissa vastaten mm. aineenkoestuslaboratoriosta. Hän perusti 1935 sittemmin yhtiöitetyn ja edelleen toimivan tunnetun insinööritoimiston. Hän oli Kaukopään tehtaiden konstruktööreistä yksi samoin kuin aluksi Kajaani Oy:n, jossa nousi päävastuulliseksi rakennesuunnittelijaksi. Malmberg toimi myös Sunilan tehtaiden ja toisen maailmansodan jälkeen mm. Säteri Oy:n sekä A. Ahlströmin Varkauden tehtaiden suunnittelijana. Toimiston arkkitehti-yhteistyösuhteista tunnetuin on ollut Alvar Aalto. Magnus Malmbergin toimisto osallistui 1960-1970- luvuilla mm. merkittäviin restaurointeihin ja uusiin kirkkojen suunnitteluun ja oli voimakkaasti mukana 1970-80-lukujen projektiviennissä. Vuoteen 1985 menneensä toimisto oli laatinut konstruktiosuunnitemia noin 4000 kohteeseen. Malmberg sai professorin arvonimen ja oli mukana perustamassa Suomen Rakennusinsinöörien Liittoa ja Rakennustaiteen seuraa.[15]

Diplomi-insinööri **Jaakko Packalénia** (1886-1935) on pidetty maan tunnetuimpana betonitekniikan asiantuntijana ja konstruktöörinä 1920-30-luvuilla. Hän sai käytännön koulutuksensa betonikonstruktioiden pioneerin, Jalmari Castrénin toimistossa. Packalénilla oli oma suunnittelutoimisto ja hän toimi 1931-35 TKK: ssa rakennusstatiikan ja insinööritieteiden lehtorina.[16] Hänen luonnehditaan vaikuttaneen huomattavalla tavalla Erkki Huttusen funktionalistiseen tuotantoon, mm. SOK:n Viipurin myllyyn sekä rautakonstruktioiden että betonitekniikan osalta.[17] Eduskuntatalon konstruktiot ovat Packalénin suunnittelemia.

Rakennusmestari Jalo N. Syvähuokon (1886-1963) vuonna 1910 perustamansa Rautabetoniliike keskittyi rautabetonisten välipohjien valmistukseen.[18] Liikkeessä kehitettiin innovaatioita: betonia säästäviä palkkimuotoja ja työmenetelmiä kuten raudoituksen sitomistapoja, raudoituksen esivalmisteisuutta, välipohjien valutekniikkaa. Tapa taivuttaa raudat koneellisesti varastoissa, jonka Syvähuoko kehitti noin 1925 vaiheilla, tuli yleisesti käyttöön vasta toisen maailmansodan jälkeen.[19] Syvähuoko kehitti myös rakennuskoneita: uudentyyppisen nosturin, yhdistetyn tiili- ja laastihissin ja työntökärryt betonin siirtoon; mm. Alkon ja Stadionin työmailla työntökärryissä siirretyt 500 l kuormat olivat ennätyssuuria. Vähäkallion Syvähuokolle piirtämässä yksityistalossa (1927) käytettiin seinissä uutuutta, solubetonia.[20] Syvähuokon Rakennuskonepaja-liike teki konkurssin 1933, mutta hän jatkoi senkin jälkeen yhteistyötä Vähäkallion kanssa, Alkossa Rakennustoimi OY:n toimitusjohtajana johtamassa pääurakkaa.

Oskari Vilamo (ent. Willman 1880-1952) oli mäntsäläläisen kyläsepän poika, jonka kerrotaan elättäneen itsensä viisivuotiaasta lähtien, aluksi tulitikkurasioita valmistamalla.[21] Hän valmistui 1901 rakennusmestariksi ja toimi 1905 lähtien rakennuspiirtäjänä ja konstruktioiden suunnittelijana Onni Tarjanteen toimistossa. Vilamo perusti osin siellä saamiensa liikesuhteiden turvin 1911 oman rakennusyrityksen.[22] Hän toimi ensimmäisessä maailmansodassa helsinkiläisten linnoitustöiden urakoitsijana.[23] Yritys sekä urakoi että toimi perustajarakentajana, ns. grynderinä. Liike kohosi 1920-30 luvuilla yhdeksi huomattavimmista helsinkiläisistä rakennusliikkeistä rakentaen 1930 -luvulla Helsinkiin kolmisenkymmentä asuintaloa ja urakoiden mm. Postitalon.[24] Vilamosta tuli 1911 osakkeenomistaja 1910 perustettuun Asfaltti Oy Lemminkäiseen, sittemmin suuromistaja ja hän luotsasi liikkeen suuryritykseksi sen johtokunnan puheenjohtajana 1919-52. Sekä Lemminkäinen että Vilamon oma yritys suorittivat useihin Vähäkallion piirtämiin kohteisiin rakennustöitä ja niihin käytettiin Lemminkäisen monia tuotteita kuten kattohuopaa, porrasaskelmia ja Lugino- väliseinäelementtejä.[25]

Vilamo toimi Suomen rakennustyöntajaliiton hallituksen puheenjohtajana vuosina 1933-1945. Hän teki suuria lahjoituksia mm. Hämäläiselle osakunnalle ja Suomalaiselle Yhteiskoululle[26] ja kuului suurlahjoittajiin myös rakennettaessa Vähä-Kiljavaa Arkkitehtiliitolle. Vilamo eli varsin eristynyttä elämää perheensä hajottua 1930-luvulla.[27]

LIITE 8

KARTANOELÄMÄÄ KYTÄJÄLLÄ

Monien ihmeeksi Vähäkallio ja professori Kaarlo Kaira ostivat 1928 Leopold Lercheltä Kytäjän, tuolloin Suomen suurimman kartanon.[1] Kartano oli Pohjoismaiden suurimpia yksityisiä maatiloja,10 800 hehtaaria[2] Sen omistajista on tietoja vuodesta 1574 alkaen, jolloin se tuli Tott-suvun haltuun. Omistajat ovat olleet Suomen historian vaikuttajia: valtaneuvos, linnanpäällikkö, sotamarsalkoita, kenraalikuvernööri, valtiovarainhoitaja, kuninkaan tytär Sigrid Vaasa, kreivejä, kreivittäriä ja korkeita upseereita. Kartano oli yhdistetty kolmestatoista suuresta rälssitilasta ja suurimillaan, 1800-luvun lopulla se oli kooltaan noin 18 000 hehtaaria.[3] Päätilan lisäksi oli kolme sivutilaa: Livvinkylä,Vanhakylä ja Karlberg.[4] Ennen Kytäjää Vähäkallio omisti peräkkäin kaksi tilaa.[5]

Kytäjästä maksettua 20 miljoonaa markkaa varten ostajat ottivat suuria luottoja. Luottojen lyhentämiseksi hakattiin metsää ja myytiin 85 000 mottia paperipuuta.[6] Vähäkallio lunasti Kairan osuuden Kytäjästä 1932.[7] Tiukka rahatilanne heijastui Vähäkallion toimistoon 1930-luvun puolivälissä kiivaana työtahtina, jolloin suunniteltiin Enso-Gutzeit Oy:lle.[8] Vähäkallio isännöi kartanoa kuolemaansa 1959 saakka.[9] Se siirtyi hänen pojanpojalleen Kai Väinölle, joka hallitsi sitä vuoteen 1979[10] ja edelleen tämän pojille 1979-1994, jotka myivät sen Maatalousyhtymä Laakkoselle 1994.[11]

Tilanhoitoa

Arkkitehti Vähäkallio kierteli maillaan sekä autolla että jalkaisin, viihtyi pussihousuissa ja saappaissa, mukanaan useimmiten käyräpäinen kävelykeppi ja päässä lippalakki – hän suhtautui ankarasti luvattomiin kulkijoihin, mutta oli muuten luonteeltaan rauhallinen ja hyväluontoinen. Kaikkein tyytyväisimmältä hän näytti istuessaan hyvän aterian jälkeen kartanon eteishallin sohvanurkkauksessa piippuansa poltellen.[12]

Kytäjoki ja Keihäsjoki perattiin 1930 työllisyystöinä, jolloin tulvaniityistä saatiin peltoalaa.[13] Vuoteen 1939 mennessä oli kuivatuksin ja uudisraivauksin kasvatettu peltoala 1000 hehtaariin; peltoja salaojitettiin vuosittain.[14] 1930-luvulla viljeltiin pääasiassa vehnää, lisäksi ruista ja kauraa, kasvatettiin lanttua ja sokerijuurikasta. Sotavuosina viljeltiin pellavaa ja unikkoa, josta puristettiin öljyä.[15] Kartanossa oli 1930-luvun lopulla 600 päinen Ayshirekarja ja 75 hevosta. Myllyn lisäksi oli meijeri, oma sähkölaitos, tiilitehdas ja raamisaha; puutavara vietiin koti-ja ulkomaille.[16] Helsingin kaupungin kanssa tehtiin sopimus ja padottiin Kytäjärvi 1954, jolloin sen ja kahden muun järven vedet alkoivat virrata Vantaanjoen kautta Silvolan tekojärveen.[17] Kymi-yhtiön rautatie kulki Kytäjältä Hyvinkäälle ja Karkkilaan.[18]

Kytäjällä kokeiltiin: kettufarmi toimi vuosina 1929 -1932, peuratarha perustettiin 1950-luvun alussa ja kalanviljelylaitos kirjolohien kasvatukseen 1953.[19] Astrid Vähäkallio harrasti lampaiden jalostusta sekä siipikarjan ja mehiläisten kasvatusta. Kartanon kellarissa viljeltiin herkkusieniä myytäväksi Helsinkiin.[20] – Palkollisia Kytäjällä oli enimmillään 130.[21] Kytäjä oli kokonsa ja kokeilujensa tähden mallimaatila, jossa vieraili opiskelumielessä erilaisia tutustujaryhmiä.[22]

Suhde alustalaisiin oli patriarkaalinen. Astrid Vähäkallio kävi ennen joulua jakamassa mökkeihin joulupaketteja ja järjesti lapsille ja heidän äideilleen joulujuhlat läheisellä Seurahuoneella; joulujuhlat väelle järjestettii Rytkön ja Kivisenojan kansakouluilla.[23] Astrid Vähäkallio oli kantava voima kirkkoa hankkivassa ompeluseurassa.[24] Alustalaisista huolehdittiin rakentamalla nelikerroksiset kivitalot,"Törölät", joskin niiden rakentaminen koettiin myös kilpailukeinoksi kaupungin houkutuksiin nähden.[25] Kartanon työntekijät saivat oman eläkerahaston ja heidän luontaisetunsa säilyivät koko elinajan.[26]

Kartanoelämää ja vierailijoita

Kun Kytäjälle tultiin oli (Hyvinkään asemalla) vastassa hevonen, usein Väinön itsensä ajamana, sillä piti hevosista. Aina piti kaikkiin kolmeen navettaan mennä vierailulle tultaessa...[27]

Kytäjän arkielämä oli yksinkertaista vaikka palveluskuntaan kuuluikin sisäkkö ja keittäjä. Vähäkallion kummitytär muistelee, että isäntä oli *metsämies,* mutta rouva *hyvin tarkka*.[28] Vieraiden aikana noudatetiin päiväjärjestystä ja pöydässä oli hienot kattaukset. Väinö ja Astrid Vähäkallio saattoivat pöytään vierustoverinsa, tunnelma pöydässä oli vapaa ja kodikas.[29] Päivän aikana tarjottiin aamiainen klo 7-8 (jahtiaamuina), aamukahvi klo 10, lounas klo 12, päiväkahvi klo 15, päivällinen klo 18 ja iltatee 21:stä eteenpäin.[30]

Kesäisin nähtiin "famu", Vähäkallion äiti, ongella niemen nokassa.[31] Kytäjän vieraskirja kertoo vuosien varrelta pitkän tarinan – ja vaikenee paljosta. Poikien toveripiirin iloistet leikit, Evan ja ystävättärien tyttömäiset kujeet täyttävät 1930-luvun alkupuolta.Tuleva miniä, Katri Lehto (Tudeer) kertoi olleensa ensivisiitillä SYK:n luokkansa unohtumattomalla penkinpainajaisvierailulla 1935. Eva ja Kai vierailevat 30-luvun lopulla seurustelukumppaneineen, Eva avioiduttuaan miehensä Tapani Aspialan kanssa; *arkkitehdin vaimo* hän kirjaa kerran. Evan hautajaisista 1943 tullaan Kytäjälle, ja siellä Tapani viettää useampia leskeytensä jouluja ja uusia vuosia. Heidän poikansa Jussin ristiäisiä vietetään ja Jussin ensimmäisiä lastenjuhlia. Tapani tuo sittemmin uuden nuorikkonsa kyläilemään.[32]

Kytäjällä vieraili ystäviä, arkkitehtikollegoita, liiketuttuja, taiteilijoita, paikkakunnan ja valtakunnan vaikuttajia kuten Kyösti Kallio Eduskunnan puhemiehenä.[33] Hyvinkäältä vierailivat kartanonomistajat Ebba ja Bengt Donner, Riihimäeltä taas K.A. ja Olli Paloheimo, usein metsästysseurueissa.[34] Suomalaisen Klubin tuttavista metsästyksissä ja muissakin seuroissa kävivät Paloheimojen, Onni Tarjanteen ja Yrjö Sadeniemen lisäksi etenkin 1940-luvulla Eino Suolahti Aili-vaimoineen, Helge ja Eino Virkkunen, Eino Vuorenlehto, Paul Klinge ja Pentti Vähäkallio.[35]

Enso-Gutzeitin Oy:n pääjohtaja V.A.Kotilainen vieraili usein,[36] samoin Enso-Gutzeitin Tornatorin tehtaiden paikallisjohtaja(1923-49), taiteen ystävänä tunnettu insinööri Jalo Sihtola.[37] Työ- ja liiketuttavia vieraina olivat insinööri, rakennusliike Constructorin johtaja Manne Muoniovaara[38] ja metsätieteen professori Niilo Osara.[39]

Elis Gulin, teologian professori ja Tampereen piispa vuodesta 1944,[40] nähtiin vaimoneen usein 1940-luvulla. Gulin hoiti Vähäkallioiden merkittävät kirkolliset toimitukset.[41] Läheinen ystävä ja usein nähty vieras oli lanko, taidemaalari Kaapo Virtanen (1886-1959), joka vietti Kytäjällä kesiä vuokramökissä, kunnes rakensi oman huvilan.[42] Gunnar Finne vietti kesiä Vähäkallion omistamassa ”Tomulassa”, Vanhankylän rannassa.[43] Taiteilijoista Wäinö Aaltonen vieraili Elna Kiljanderin kanssa,[44] Dora Jung pari kertaa,[45] säveltäjä ja kapellimestari Armas Järnefelt useasti.

Kesäisin pelattiin tennistä[46] ja syksyisin järjestettiin hirvijahteja. Ryhmäkuvassa vuodelta 1934 nähdään vuorineuvokset K.A. ja Olli Paloheimo, professori Kaarlo Kaira, arkkitehti Antero Pernaja, johtaja Runar Sahlberg, varatuomari Toivo Hukkinen, professori Toivo Vähäkallio, pääjohtaja itse ja poikansa Kai sekä ajomiehiä.[47] Yhdysvaltojen lähettiläs Annakadun asunnon vuokralaisena kutsuttiin sodan jälkeen usein jahtiseurueeseen.[48]

Vieraana Svinhufvud

Kytäjän uskollisimpiin vieraisiin kuului Tasavallan Presidentti Pehr Evind Svinhufvud, useimmiten puolisonsa Ellenin kanssa. Svinhufvud (1861-1944) toimi Tasavallan presidenttinä vuosina 1931-37; näiltä kiireisiltä vuosilta hänen nimensä löytyy noin 12 kertaa vieraskirjasta. Svinhufvudeilla olikin kartanossa oma huone.[49] Ensivierailulla Kytäjälle 9.10.1932 Pehr Evind ja Ellen istuttivat juhlallisesti tammen.[50] Usein he kyläilivät pienissä, epämuodollisissa seuruessa, kahden tai perheen voimin. Ukko-Pekka viihtyi erityisesti suurissa hirvijahdeissa, joiden ”suojelijattarena” Ellen Svinhufvud esiintyi.[51] Syksyisin hirvi-, talvisin jänis- ja teerijahdit olivat tärkeä vetonaula; presidentin tiedetään pitäneen intohimoisesti ampumisesta ja saavuttaneen Suomen mestaruuksia vielä presidenttivuosinaan.[52]

Svinhufvud oli neljännesvuosisadan Vähäkalliota vanhempi ja presidenttinä ikävuosinaan 69-75. Tuttavuus oli ehkä perua nuorsuomaisesta puolueesta.[53] Aktiivista politikointia herrat tuskin Kytäjällä harrastivat, heitä yhdistivät metsästys ja suomalaisuusaate. Heidän olemuksensakin olivat tietyllä tavalla samantyyppiset. Vähäkallio oli kummintyttären mukaan pikemminkin eränkävijä kuin seuramies.[54] Kansalaisten rakastaman Ukko-Pekan olemusta kuvattiin koruttomaksi ja vapaaksi, kansanomaiseksi aatelismieheksi.[55] Rouvatkin viihtyivät keskenään, sillä heitä yhdistivät harrastukset. Kumpikin kutoi kangaspuilla; presidentinrouva paukutti linnassakin yleiseksi hämmästykseksi omia kangaspuitaan.[56] Ellen Svinhufvud lahjoittamat itse maalaamansa maakuntien vaakunoilla koristetut posliiniset juoma-astiat ovat edelleen kartanossa.[57]

Presidenttikauden päätyttyä Svinhufvudit asettuivat kartanoonsa Kotkaniemen Luumäelleja ja vierailut harvenivat.[58] Svinhufvudille järjestettiin yllätyksenä 80-vuotispäiväjuhlat Kytäjällä 14.12.1941, vierasjoukko ei ollut suuri.[59] Eva Vähäkallion kuoltua 1943 ja Pehr Evind Svinhufudin kuoltua 1944 Ellen Svinhufud vieraili Kytäjällä Gurli-miniänsä kanssa elokuussa 1944, seuraavan vuoden tammikuussa yksin.[60]

Sota-aika

Kun Kytäjällä oli toipilaskoti, oli arkihuoneen takassa iltaisin tuli, istuttiin ja ”maattiin pitkin lattiaa” kuulemassa radioista päämajan tiedotuksia ja laulettiin paljon.[61]

Sota-aika Kytäjällä oli monille mieleenpanuva. Päärakennus tulvahti talvi- ja jatkosodan aikana täyteen väkeä kun sinne sijoittui toipilaskoti, jossa hoidettiin maksutta satoja haavoittuneita.[62] Ensimmäiset potilaat tulivat Hyvinkään sanatorion pommituksista.[63] Saksalaisia sotilaitakin tuli hoitoon jatkosodan vaiheessa itärintamalta Kytäjälle.[64]

Talvisodan jälkeen 1940 pika-asutuslakien tähden Kytäjän kartano joutui luovuttamaan laajoja maa-alueita 3000 ha siirtolaisasutukseen; kartanon maille syntyi noin 50 pika-asutustilaa. Viljelysmaiden menetyksiä kompensoitiin uudisraivaamalla. Kartanon vanhoihin työväenrakennuksiin majoitettiin siirtolaisia ja työväelle rakennettiin uusia asuinrakennuksia.[65] Sodanjälkeinen aika Kytäjän kylässä oli vilkasta evakkojenkin tähden, muistikuvien mukaan vietettiin iltamia ja näyteltiin usein.[66]

Hiljaiset vuodet

Sota-ajan henkilökohtaiset tragediat hiljensivät Kytäjän kartanon elämää; tästä kertovat vieraskirjat 1940-luvun lopulta lähtien. Avioero Astrid Vähäkalliosta tapahtui 1940-luvun lopulla.[67] Vähäkallio avioitui uudestaan 1950; uusi vaimo näkyy kauniina mainintana vieraskirjassa. Sukulaiset vierailevat silloin tällöin, Suomalaisen Klubin tuttuja pistäytyy varsin usein, Amerikan lähetystön väkeä muutaman kerran. Entiset työntekijät, Antero Pernaja ja Ollli Saijonmaa kyläilevät uskollisesti, pari kertaa arkkitehti Kaj Englund Inkeri-vaimoineen. Järjestetään jänis- ja kettujahteja. Vähäkallion viimeisiltä kolmelta elinvuodelta ei ole merkintöjä. Sitten vieraskirjassa seuraavat Vähäkallion hautajaiset ja viimeisenä merkintänä Kytäjän Mieslaulajien tervehdys.

HENKILÖHAKEMISTO

Nimet mainitaan päätekstissä

Aalto, Aino 72
Aalto, Alvar 22, 34, 55, 72, 157, 208, 212, 214, 247, 254, 266, 290, 303, 327
Aalto, Teemu 167
Aaltonen, Wäinö 156
Ahde, Aili-Salli 72
Ahlberg, Hakon 326, 332
Aho, Juhani 146
Ahvenainen, Fabian 53
Ahvenainen, Jaakko 11
Ahvenainen, Jorma 295
Ahrenberg, Jac. 65
Ahtola-Moorhouse, Leena 314, 327
Aikala, Olga 140
Alanen, Julius 232, 330
Alapuro, Risto 16, 21
Alpers, Svetlana 299
Amberg, Anna- Lisa 11, 16, 82
Andersin, Harald 55, 166
Anderson, Stanford 236, 300
Anderson, Amos 83, 163
Andersson, K. F. 215,
Aro, Toivo, 46 173-4
Asp, Einar 278
Asp, Kustaa 71
Aspiala, Jussi 11, 32
Asplund, Gunnar 182, 302, 320
Autere, Hannes 284

Backer, Lars 148
Baeckman, Woldemar 314
Bedoire, Fredric 323, 328
Behrens, Peter 212-3, 236, 262
Benckert, Elis 328
Bergen, I. T. 261-2
Bergsten, Carl 212
Bergström, Anders 14
Berlage, Henrik Pertus 66
Bindesböll, Gottlieb 182
Björkman, Sten 15, 95, 101, 234
Blom, Anna 27
Blom, Berndt 35
Blomstedt, Aulis 305, 314
Blomstedt, Märta 251, 320
Blomstedt, Pauli 16, 133, 141, 251-3, 261, 304
Blomstedt, Rafael 65
von Boehm, Aino 198
Bonsdorff, Mikko 11, 290
Bonta, Juan Pablo 343
Borg, Elsi 120, 313, 324
Borg, Kaarlo 166, 267, 314
Brummer, Arttu 16, 101
Brunila, Birger 36, 107, 166, 245, 279-80
Brunnström, Lisa 16, 212, 262
Bryggman, Erik 34, 77, 303
Böök, Einar 104

Cajander, A. K. 57
Cajanus, Gösta 35, 126
Caldenby, Claes 324
Castrén, Hanna 184
Castrén, Jalmar 46
Cedercreuz, Emil 67
Colquhoun, Alain 16, 300-1, 342
Cornell, Elias 328
Cuff, Dana 17, 323

Daly, César 307
Dudok, Willem 258
Duiker, Johannes 196

Edelfelt, Carl Albert 81
Ehrnrooth, Leo 104
Ek, Aksel 46, 173
Ekelund, Hilding 17, 34, 55, 116, 119, 166-7, 213, 303, 305, 314
Eklund, Jarl 74, 83, 220, 262, 293
Elenius, Ferdinand 218
Engel, Carl Ludvig 30, 74, 343
Englund, Dag 41-3, 45, 61, 91, 206-7, 241, 254-5
Englund, Kaj 55, 206
Ericsson, Henry 317
Eriksson, Eva 16, 302, 342
Eriksson, Nils Einar 320
Ervi, Aarne 34
Eskola, Amanda 11, 16
Eskola, Nestori 184

Fabritius, Emil 136, 163
Finne, Gunnar 33-4, 40, 66-8, 71, 75, 79, 86, 101, 126-7, 142, 186, 198, 205-7, 284, 313-4, 316-7
Finnilä, Runar 120
Flinckenberg, Einar 28, 296
Ford, Henry 211, 244, 251, 264
Forsström, Gunnar 86, 89, 186, 227
Forty, Adrian 16, 300-1, 342
Frankenhaeuser, Carl 77
Frelander, Max 65-6
Frosterus, Sigurd 48, 65-6, 72, 74, 101, 138, 293, 296, 325, 328
Frölander-Ulf, David 16, 67, 327

Gesellius, Hermann 319, 325, 328
Granholm, Florentin 35
Gripenberg, Ole 48, 55, 72, 126, 184, 325
Gripenberg, Sebastian 9, 17, 58, 122, 195
Gropius, Walter 212, 257
Grut, Torben 293
Gulin, Elis 206
Gullichsen, Harry 157, 244, 276
Gullichsen, Maire 157
Gutzeit, Hans 16-7, 40-2, 45, 198, 206, 213, 238-9, 241, 244-5, 247, 249, 263-5, 270, 272, 277-80, 285, 295, 306, 309, 314, 318-20, 329, 338, 341, 343

Hahl, Birger 41, 70, 86, 89, 277, 317-8
Hahl, Nils-Gustaf 157
Hahr, Erik 262
Haila, Sirpa 17, 58
Hakala, Liisa-Maria 16
Hakkarainen, Helena 11
Halle, Pentti 240, 274, 279
Hansson, Olaf 190
Hautajärvi, Harri 11, 15, 144, 146-7
Heikel, Elia 35, 215
Heikenskiöld, Gustaf 173
Heinonen, Raija-Liisa 16, 167, 208, 303, 305
Helander, Arne 11, 18
Helander, Vilhelm 11, 18

Helin, H. R. 78
Hennebique, François 171, 234
Henriksson, Emil 234
Hentunen, Ernesti 34
af Heurlin, Lauri 52, 220
Hietalahti, Marja-Leena 272
Hjelt, Allan 137
Hocheder, Karl 171
Hoffman, Josef 176
Hongell, Göran 86-7, 186, 318
Honkajuuri, Mauri 198
Huovinen, Reino 289
Husgavfel, Kaarlo 174
Huttunen, Erkki 53, 208, 212, 251, 254-5, 284, 303
Hämäläinen, Aulis 41-2, 146-8, 240
Hämäläinen, Meri (os.Laurola) 31, 39, 58, 147
Högström, Hilkka 11, 16

Iffland, Heinrich 214
Ikäläinen, Emanuel 52, 105
Ilonen, Arvi 293
Ingman, Hubert 252
Inha, I. K. 146
Itten, Johannes 318

Jaakkola, Jalmari 186
Jaatinen, Eeli 162
Janhunen, Matti 289
Jencks, Charles 301
Johansson, Cyrillus 293
Jokinen, Teppo 16, 208
Juell, Otto V. 252, 261
Jung, Bertel 163, 166, 168, 208, 277, 293, 304
Jung, Valter 163, 293
Julin, Isak 87
Juslén, Alexander 267
Juslén, Gösta 303
Jägeroos, Georg 17, 34, 126
Järnefelt, Armas (säästöpankkien tarkastaja) 122
Järnefelt Eero 146
Järvi, Jorma 254

Kaartinen, Heikki 35, 48, 136, 219, 264
Kahn, Albert 212, 262
Kaira, Kaarlo 32, 46, 68, 98, 113, 120, 126, 154
Kairamo, Aulis 240, 244
Kajanus, Artturi 65
Kalaja, Eero 239-40, 279, 289
Kallio, Kauno S. 36, 128, 168, 181, 214
Kallio, Oiva 16, 34, 58, 66, 114, 120, 132, 155, 163, 166, 214, 303-4, 307, 313-4, 339
Kalm, Mart 16, 302
Kalpio, Olli 269
Kandinsky, Wassily 318
Karlsson, Bertel 90
Karu, Erkki 154-5, 164, 169
Keso, Emil 101, 292
Kettunen, Pauli 21
Key, Ellen 65
Kiljander, Elna 34, 107
Kivimäki, T. M. 57
Kivimies, Yrjö 21
Klee, Paul 318
Klemming, Wilhelm 171
Klinge, Matti 16-7, 20
Kolho, Voitto 279
Kordelin, Alfred 267
Korkka, Antti 277
Korkkinen, Einar 79
Korvenmaa, Pekka 212, 244, 266, 279, 317
Kotilainen, Väinö Aleksanteri 238, 277, 279, 329-30
Kurki, Klaus 314
Kuusterä, Antti 11, 133

Lagerlöf, Selma 77
Lahti, Matti J. 118
Laine, Silja 16
Laisaari, Olavi 48
Lampén, Matti 209, 220, 251
Lappi-Seppälä, Jussi 36, 45, 58
Larsson, Lars-Olof 302
Laurola (ent. Leander), Väinö 33, 98, 147, 172
Le Corbusier (Charles-Edouard Jeanneret) 301, 344
Lehtinen, K. H. 78
Lehtinen, William 279, 319
Lehto, Katri (os. Tuuteri, ent. Tudeer) 11, 31, 71
Leistén, Veikko 39, 41, 53, 94, 101, 128, 181, 186, 189, 191, 236, 268, 319
Leppänen, Laura 11, 15
Leskelä, Pekka 11, 16, 303
Liljeberg, A W., 240
Liljequist, Bertel 66, 136, 254, 258, 262, 293, 314, 339
Lindahl, Karl 67, 247
Lindberg, Carolus 57, 70, 126
Lindegren, Yrjö 34
Linder, Constantin 79, 203
Linder, Hjalmar 79, 80
Lindgren, Armas 65, 67, 94-5, 104, 116, 136-7, 140, 166, 262, 314, 325, 328, 341
Lindh, Tommi 11, 16, 118
Lindqvist, Selim 48, 94
Luostarinen, Ilmari 279
Lönn, Wivi 136, 184

Malmberg, Magnus 34, 289, 291
Malmio, Veikko 41, 249
Mannerheim, C. G. 176
Markelius, Sven 91, 272
May, Ernst 300
Mendelsohn, Erich 167
Merivaara (Sjöstedt) Juho, 68, 216-7
Meurman, Otto-Iivari 34, 49, 60
Meyer, Hannes 300-1
Mies van der Rohe, Ludwig 301
Miettinen, Juho Vilho 84
Mikkeli, Heikki 21
Mikkola, Kirmo 9, 16, 18, 304-5
Moberg, Jaana 11, 16, 61
Munsterhjelm, Hjalmar 198
Muoniovaara, Eliel 141
Muoniovaara, Manne 57, 60, 69, 220, 291
Muroma, Arvo 41, 43, 94
Muthesius, Hermann 300
Mäkelä, Teija 15
Mäkinen, Anne 16, 60, 313
Mäkinen, Eino 214
Mäkinen, Matti K. 9, 11
Mäkiö, Erkki 11, 16

Nikander, Alvar 136, 181
Nikkilä, Juhani 62
Nikula, Riitta 11, 16, 18, 101, 169, 208
Norrgren, Antti 39, 41, 86, 89, 173
Nyrop, Lars 249
Nyström, Gustaf 39, 293
Nyström, Oscar 153
Nyström, Usko 16-7, 128, 323, 338

Oksanen, Yrjö 289
Olsson, Paul 76
Paalanen, Elias 33, 40-1, 51, 54, 66, 136, 180, 267

Paalanen, Martti 207-8
Paasikivi, Annikki 156
Paasikivi, Juho Kusti 86, 128
Paatela, Jussi 33-4, 60, 66, 122, 292, 296, 303, 339
Paatela, Toivo 41, 293, 296
Paavilainen, Herman 188
Paavilainen, Simo 16, 18
Paavola, Armas 187
Paavolainen, Jaakko 17, 27, 52, 77
Paavolainen, Olavi 21, 162, 177
Packalén, Jaakko 34, 189, 193, 241, 291
Pajarinen, S. 95
Palmqvist, W. G. 34, 48-9, 74, 83, 136, 166, 303
Paloheimo (ent. Brander), K. A. 45, 181
Paloheimo, Olli 45
Paul, Bruno 67
Pelander, Alexander 67
Penttilä, Vilho 30, 35, 39, 48, 65-7, 120, 128, 289, 303, 314, 337, 339
Pernaja, Antero 17, 34, 36, 40-3, 48-9, 53, 59, 60, 74, 78, 94, 114-6, 120, 127, 167, 180, 196, 208, 236, 238, 241, 244, 249, 255, 259, 274, 276, 319-20, 324-5, 330
Piacentini, Marcello 306
Pihkala, ”Tahko” (Lauri) 20
Poelzig, Hans 243
Polsa, R. 216
Prokkola, Janne 11, 15, 254, 290

Ranta, Anselm 115
Rasila, Viljo 188
Rauske, Eija 16-7, 323, 338
Reincke, H. A. 49
Revell, Viljo 265, 314
Rosendahl, Vera 61
Rosendal, I. 246
Rosenqvist, C. R. 292
Rousti, K. J. 136
Rudberg, Eva 13-4
Ruoslahti, Lauri 279
Russell, Bertrand 300
Ruusuvuori, Aarno 115
Ruutu, Martti 187
Ruutu, Yrjö 188
Ryömä, Mauri 220
Ryti, Risto 176

Saarikangas, Kirsi 16, 118
Saarimaa, E. A. 187
Saarinen, Eliel 48, 65-7, 98, 116, 122, 137-8, 140, 162-4, 254, 267, 314, 323, 341
Sadeniemi (ent. Sadenius), Yrjö 34, 36, 57-8, 122, 146, 337
Saijonmaa, Olli 15, 34, 36, 41-3, 47-9, 196, 200, 208, 254-5
Salmenlinna, Antti 41, 70, 189, 317-9
Salmio, Toivo 68, 236
Salokangas, Mervi 17
Salokorpi, Asko 305
Salomaa, Pauli A. 236
Salvisberg, Otto 302
Sandell, Nils Henrik 11, 49, 255
Santonen, Pirjo 181
Sarje, Kimmo 325
Sarvela, Aarne 52
Savolainen, Mervi 277
Schalin, Mona 16, 18
Scheen, Otto L. 252, 261
Schmidt, Hans 300
Schroderus, Eino 33, 35, 66
af Schulten, Marius 212
Sederholm, Johan 21
af Segerstad, Karl Hård 215
Setälä, Salme 41, 49, 58-9, 61, 87
Sihtola, Jalo 198, 240
Siikonen, Heikki 82
Simojoki, Martti 187
Sipari, Osmo 314
Sivola, Yrjö 279
Sjöström, Einar 220
Sjöström, Frans Anatolius 141
Skogster-Lehtinen, Greta 41, 281, 284, 317, 319
Snellman, Hanna 107
Snellmann, Juhan Vilhelm 195
Sonck, Lars 28, 48, 100, 116, 141, 220, 293, 325, 341
Sorjanen, August 46, 68, 152, 154
Sortta, Olavi 313
Stam, Mart 300
Standertskiöld, Elina 11, 16, 251
Stenbäck, Wolter 146, 148
Stenbäck, Josef 48
Stigzelius, Karin 240
Strengell, Gustaf 65, 208
Suhdahl, Eskil 53-4

Suominen, Emma 88
Suominen, Juho Wiktor 88
Svinhufvud, Pehr Evind 33, 35, 58
Syvähuoko, Jalo N. 86-7, 115, 174, 193, 291

Takanen, Johannes 176
Tanner, Alfred 153
Tanner, Linda 77-8
Tanner, Olli 11
Tanner, Väinö 13, 17, 20, 27, 44-46, 52, 68-69, 77-78, 82, 184, 221, 241, 329-330, 337, 339
Tarjanne (ent. Törnqvist), Onni 29, 34, 36, 58, 128, 337
Tarjanne, Hilla 317
Taskinen, Kaisu 214
Taucher, Gunnar 258, 293, 314
Taylor, Fredick Winslow 21, 24, 211, 251
Tengbom, Ivar 226, 328, 341
Teräsvirta, Einari 251-2, 260-1
Thomé, Ivar 122, 133, 138, 268
Thomé, Valter 133, 138, 184, 247, 268
Tohka, Sakari 314
Toivonen, Akseli 168
Tukianen, Aimo 314
Turner, C. A. P. 234
Tuukkanen, Bruno 90, 127, 147, 236, 281-2, 284, 317, 319
Tynell, Paavo 205
Tynys, Arvo 314

Ullberg, Uno 66, 95, 279-80, 303, 339

Valkonen, Markku 316
Valto, Tytti 323
Valtonen, G. A. 95
Vares, Vesa 17, 35
Varjo, Uuno 289
van de Velde, Henry 66-7
Vennola, J. H. 220
Vilamo, Oskar 196, 292, 339
Viljo, Eeva Maija 9, 11, 323
Vilska, Alvar 34
Vinnal, Hans 84
Virta (Wirta), F. A. 119, 174, 181, 292
Virtanen, Kaapo 33, 81, 205, 318
Virtanen, Matti 337
Vitruvius, Marcus Pollio 300
Vähäkallio, Aarne 32-3
Vähäkallio, Astrid (os. Sahlberg) 31-2, 71, 80-1, 203

Vähäkallio, Eva (Aspiala) 32-3, 71, 205
Vähäkallio, Kai 32-3, 47, 343
Vähäkallio, Maire 30, 33
Vähäkallio, Martta 15, 28-31, 34, 39, 45, 58, 68, 98, 166
Vähäkallio, Reino 28, 35
Vähäkallio, Toivo 28, 35, 291
Välikangas, Martti 34, 57, 60, 120, 132
Wagner, Henrik 245
Wagner, Otto 300
Wahlroos, Gunnar 72
Waltari, Mika 21
Waris, Heikki 95, 184, 187
Wasastjerna, Knut 48, 215
Weckman, Reinhold 86
Wesamaa (os.Kiianlinna), Pirkko 148
Wessman, Ragnar 41-3, 60, 94, 105, 110, 113, 227
Westlin, R. 187
Westman, Carl 96, 293
Wickberg, Nils-Erik 18, 34, 44, 214, 305
Wickman, Gustaf 325
Wihuri, Antti 17, 36, 45, 90, 325
Wilander, Niilo 27
Wilenius, Waldemar 137, 166
Wrede, K. A. 48, 126
von Wright, Magnus 198
Wuorio, Salomo 317
Wäre, Ritva 16, 48, 66

Ylikangas, Heikki 20, 35
Ylppö, Arvo 86
Ålander, Kyösti 305
Åman, Anders 302

Östberg, Ragnar 29, 89, 101, 226, 268, 293, 309, 328, 341

toimistoja:

Borg - Sirén - Åberg 267
Gesellius -Lindgren - Saarinen 325, 328
Grahn - Hedman - Wasastjerna 48, 215
Jung-Fabritius 136
Virta & Vainio 102, 110-111, 119

VIITTEET

TYÖN TAVOITTEET,
AINEISTO JA METODI
(s. 13-18)

1 Vähäkallion piiriin kuuluneet arkkitehdit kuten Georg Jägerroos, Antero Pernaja, Jussi ja Toivo Paatela sekä Dag ja Kaj Englund ovat vielä vailla monografiaa.
2 Rudberg 1991, 55-56.
3 Michel Foucaultin auteur-käsitteen mukaan auteurin nimi toimii tuotannon luokitusperusteena. Viljo 1999, 20.
4 Attoe 1978, 100-103.
5 Siinä voidaan kytkeä suunnittelijan persoonallinen kehitys hänen tuotantoonsa - psykoanalyyttisiä näkökulmia myöten - tai neutraalimmin koosteena suunnittelijan elämän tapahtumista vetämättä niistä varsinaisia johtopäätöksiä. Ibid, 102-103.
6 Ibid, 103-104.
7 Bergström 2000, 9.
8 Rudberg 1991, 52.
9 Ibid, 52.
10 Haastatellut kollegat eivät juurikaan kertoneet Vähäkallion esteettisistä mieltymyksistä. Vähäkallion sisar on kuvaillut Sten Björkmanin haastattelussa 1973 veljensä arkkitehtuurimieltymyksiä. Haastatellun muisti on kuitenkin saattanut olla valikoiva eikä kuulla Vähäkallion ammatillisia äänenpainoja.
11 Niskanen 1987.
12 Erkki Vanhakoski 12. 07. 02. Määrään sisältyy työpiirustuksia. Pienoismalleista on säilynyt vain valokuvia. Fotomontaaseja on säilynyt Kino-Palatsista ja OTK:n pääkonttorista. SRM:n Vähäkallio - kokoelmaan kuuluu myös piirustusvälineitä.
13 Tuhoutuneita ovat varhaiset pankit ja sisustukset, Elannon myymälärakennuksista osa, Matkailijayhdistyksen rakennukset Lapissa, Kolilla ja Suursaaressa, osa Elannon ja OTK:n teollisuuskorttelien rakennuskannasta. Fasadeiltaan ovat jäljellä puhelinyhdistysten talot Kotkassa, Lahden Seurahuone ja Kotkan Suojeluskuntatalo. Suomalaisen Yhteiskoulun muutostyö 1971 Museoviraston tiloiksi (!) oli arkkitehtonisena ja kulttuurihistoriallisena menetyksenä hävityksistä suurimpia. Säilyttäviä korjauksia ovat pääosin Elannon pääkonttorin korjaus Opetusviraston käyttöön 1990-luvulla, Kytäjän kyläkirkon restaurointi 1998 ja Yrjönkadun Uimahallin korjaus 1999. Lähes autenttisena on säilynyt Enso Gutzeit Oy: n konttoritalo Kotkassa.
14 Niskanen 2002, 104.
15 Helsingin, Hämeenlinnan, Hyvinkään, Kotkan, Lahden ja Porvoon.
16 Olli Saijonmaata, Nils- Henrik Sandellia, Pirkko Wesamaata ja Meri Hämäläistä.
17 Kirjassa painotetaan suuren organisaation monialaista rakennuttamista ja suunnittelua aikavälillä 1905 - 1980-luku. Esitetään Suomessa vähän tutkittujen rakennustyyppien kuten myymälöiden ja varastojen kehitystä.
18 Hautajärvi 1995.
19 Leppänen 1997.
20 Esitykseni Alkosta perustuu pääosin 1998 Industriminnen i Norden-kurssilla laatimaani tutkielmaan, johon Janne Prokkola piirsi pyynnöstäni prosessia ja rakennuksen käyttöä koskevia kaavioita. Alkon tarkasteluun tarjosivat vertailuaineistoa norjalaista Vinmonopolet-rakennusta koskeva Thorild Voldin väitöskirja 1995 sekä Lisa Brunnströmin väitöskirja modernismin teollisuusrakennuksista 1990.
21 Mäkelä 2000.
22 Moberg 1997; Korkka 2000.
23 Laine 2003.
24 Wager 1997; Koskinen - Wager 1997.
25 Högström 1997; Eskola 1998.
26 Suomen Rakennushallinto 1811-1961. 1967; Rakennushallinto 1811-1986. Rakennushallinnon 175 - juhlakirja. 1986; Rakennushallitus 1811-1986, näyttelyluettelo. 1986.
27 Eriksson 2001.
28 Colquhoun 1989.
29 Forty 2000.
30 Jokinen 1993.
31 Calinescu 1988.
32 Heynen 1999.
33 Nikula 1981.
34 Paavilainen 1982.
35 Mikkola 1979 ja 1980.
36 Ajantasaistettu englanninkielinen versio ks. Riitta Nikula: The Inter-War Period: the Architecture of the Young Republic. Finland 20th - century Architecture. Helsinki: Museum of Finnish Architecture, Frankfurt am Main: Deutsches Architektur Museum 2000, 38-69.
37 Heinonen 1986.
38 Mäkinen 1999, Standertskiöld 1996, Leskelä 1998.
39 Kalm 2002.
40 Rauske 2004.
41 Nikula 1981, Lindh 2002, Saarikangas 2003, Neuvonen - Mäkiö - Malinen 2002, Saanilahti 1996.
42 Amberg 1993, Hirn 1996 ja 1998, Keinänen 1996, Schalin 1998. Esim. Aallon ja Bryggmanin elokuvateatterisuunnitelmia ei juurikaan ole tutkittu.
43 Heinänen 1993.
44 Hakala-Zilliacus 2002.
45 Betoni Suomessa 1860-1960. Suomen Betoniyhdistys r. y. 1891.
46 Ahvenainen 1989.
47 Vares 2000.
48 Wäre 1991.
49 Haila 1998.
50 Rauske 2004.
51 Blomstedt 1989, Kuusterä 1994.
52 Klinge 1986. Klinge keskittyy varhaisempaan aikaan kuten myös Annala 1954. 1900-luvun alkua näyttää kuvatun tästä näkökulmasta enemmän kuin 1920- ja 30- lukuja.
53 Tanner 1947, 1948 ja Paavolainen 1977, 1979 ja 1984.
54 Se on saanut uusia painotuksia 1980-luvun puolivälin jälkeen. Konttinen 1993, 9.
55 Salokangas 1993.
56 Suomen Kuvalehdessä esiteltiin 1926 Kotkan puhelinkeskus ja OTK:n rakenteilla oleva keskusvarasto, 1928 Kallion yhteiskoulu, Yrjönkadun uimahalli (aukeama) ja Kino-Palatsi-hanke (kuvasivu), 1930 Kolin matkailumaja (sivu), Ammattienedistämislaitoksen harjannostajaiset ja rakenteilla oleva talo sekä Yhteiskunnallinen korkeakoulu (kuva-aukeama), 1938 Suomalaisen Yhteiskoulun vihkiäiset, Pallastunturin hotelli, Malmin lentokenttä (artikkeli), merenkulkuneuvos Antti Aarnio Wihurin koti (kuva-aukeama), 1939: Alkon tehtaat (kaksi ulkokuvaa), keinokuidun valmistusta Kuitu Oy:ssä (artikkeli).
57 Suomen insinöörejä ja arkkitehteja 1948, 594-5.
58 Suomen korkeakouluinsinöörit ja arkkitehdit 1956, 957.
59 Ekelund 1932, XIX.
60 Suomen rakennustaidetta 1932, 76-80, 143-144.
61 Ekelund 1962, 108-109, 124, 126, 127.
62 Suomen teollisuuden arkkitehtuuria 1952, 50-51, 90.
63 Helanderin mukaan ei komeasta Kaukopäästä enää saanut hyvää valokuvaa. Helander, keskustelu syyskuussa 2002.
64 Schalin 1998.
65 Heinosen työssä keskitytään funkiksen läpimurtoon. Heinonen 1986, 112-114.

MODERNITEETTIIN
LIITTYVIÄ TUTKIMUSKYSYMYKSIÄ
(s. 19-23)

1 Heynen 1999, 8-9.
2 Ibid, 10.
3 Marshall Berman siteeraa Marxin lausetta ”kaikki kiinteä haihtuu ilmaan” moderniteettia käsittelevän teoksensa otsikossa: Marshall Berman: All that is solid melts into air. The experience of modernity. Penguin Books 1988.
4 Heynen 1999, 10.
5 Ibid, 11.
6 Ibid, 12.
7 Noro 1991, 88.
8 Heynen 1999, 13.
9 Calinescu 1988, 41-46. Calinescu käsittelee taiteen

aloina lähinnä kirjallisuutta ja kuvataiteita. Missä määrin arkkitehtuuri taiteena mahtuu hänen määrittelyjensä piiriin, jää avoimeksi.

10 Heynen 1999, 3.
11 Ibid, 10.
12 Syy siihen, että sama taho, joka rankaisi armottomasti punaisia, hyväksyi maahan liberaalisen ja demokraattisen perustuslain, oli Ylikankaan mukaan ympärysvaltojen ilmoitus valmiudesta neuvotella vain demokraattisesti asetettujen hallitusten kanssa; oli siis muutettava kurssia. Ylikangas 2002, 169-172.
13 Ks. Hakala-Zilliacus 2002, 31-38.
14 Tanner toimi tuolloin tasavallan presidentin viran väliaikaisena hoitajana. Blomstedt 1989, 280.
15 Säädettiin merkittäviä uusia lakeja: yleinen oppivelvollisuuslaki, torpparilaki, alkoholikieltolaki, uskonnonvapauslaki, sananvapaus- ja yhdistymislaki, laki kieliryhmien välisten suhteiden järjestämiseksi ja amnestialait. Klinge 1995, 126.
16 Kangaspuro 1999, 196.
17 Karkama & Koivisto 2000, 8.
18 Ylikangas 2002, 175-188.
19 Karkama & Koivisto 1999, 9.
20 Vasara 1999, 86-87.
21 Karkama & Koivisto 1999, 9.
22 1935 saatiin tapaturmavakuutuslaki, 1936 asutuslaki, 1937 kansaneläkelaki ja laki äitiysavustuksista sekä 1939 laki vuosiloman pitenemisestä. Ahvenainen - Vartiainen 1982, 190. Asutuslaissa säädettiin, että yksityisen omistajan alueista sai ottaa vain lisämaata. Vuosilomalaki merkitsi vuosiloman pidentymistä 9:stä 12:een päivään.
23 Klinge 1995, 129.
24 Karkama & Koivisto 1999, 10.
25 Ibid, 9-10.
26 1930-luvun suomalaisessa kulttuurissa vaikutti myös liberaaleja virtauksia, mutta keskeisimpien haastajien luonnehditaan tulleen vasemmalta, kirjailijaryhmä Kiilan suunnalta. Ibid, 11-12.
27 Alapuro 1973, 52.
28 Mika Waltarin Valtatiet, jota on pidetty yhtenä ensimmäistä suurkaupunkikuvauksista, ilmestyi 1928.
29 Karkama & Koivisto 1999, 11.
30 Kangaspuro 1999, 95.
31 Alapuro 1973, 23, 36-38, 40, 54-55.
32 Vasara 1999, 86-87:
33 Mikkeli 1999, 32.
34 Alapuro 1973, 41.
35 Brunnström 1990, 16.
36 Mäkinen 1992, 31-32; Brunnström 1990, 104.
37 Mainittakoon, että ensimmäisiin scientific management oppien omaksujiin Suomessa kuului rakennusalan yritys, Paraisten Kalkkivuori Oy. Kuusterä, puhelintietoja 4. 8. 2004.
38 Kettunen 1999, 220-221, 235.
39 Ibid, 235. Kettusen mukaan tämä optimismi sävytti esimerkiksi Aallon funktionalistisia pyrkimyksiä maaseudun ja kaupungin rajan häivyttämiseen.
40 Eriytymisen käsitellä on Erkki Seväsen mukaan ollut yhtä keskeinen asema sosiologian modernisaatioteoriassa kuin radikalisoitumisella ja maallistumisella. Sevänen 1998, 23, 27.
41 Jeskanen 28. 11. 2001. Huomattakoon, että puhun suomalaisista mallin ja tyypin käsitteistä niin kuin ne on totuttu meillä ymmärtämään. Adrian Forty esittää mallista ja tyypistä päinvastaiset määritelmät vedoten klassiseen ranskalaiseen arkkitehtuuriteoriaan. Forty 2000, 304-306.
42 ”Samoja piirustuksia noudatettiin useilla rataosuuksilla joko sellaisinaan tai hieman muunneltuina.” Valanto 1984, 30, 32.
43 Vaivaistaloista Kuusterä, puhelintietoja 4.8.2004. Vaivastalojen lainoituksesta Kuusterän väitöskirjassa Valtion sijoitustoiminta pääomamarkkinoiden murroksessa 1869-1913. Societas Historica Finlandiae, historiallisia tutkimuksia 149, Helsinki 1989, 237-241. Kouluhallituksen ensimmäinen mallipiirustukokoelma ilmestyi 1892. Lilius 1982,124-127.
44 Ensimmäinen aloite sosiaalisen asuntorakentamisen tarpeisiin tuli 1920-26 Suomen Kaupunkiliiton Asuntoneuvostosta. Pienasuntorakennusten mallipiirustuskokoelma käsitti paitsi tyyppejä myös valmiita työpiirustuksia, nämä Elias ja Martti Paalasen piirustukset julkaistiin 1922, 1923 ja 1924. Nikula 1990:1, 89.
45 Talousseurat, maanviljelysseurat ja kaupalliset tahot julkaisivat mallipiirustus- ja ohjekirjoja pientilojen tarpeisiin. Tunnettuja olivat Heikki Siikosen mallikirjat, Elias Paalasen Suomalaisia mallitiloja I-II julkaistiin 1927-29. Ibid, 147-149.
46 Kouluhallitus vahvisti ohjelman arkkitehtuurikilpailulle uusien tyyppipiirustusten saamiseksi kesäkuussa 1921 ja julkaisi 1922 yhteensä 16 rakennustyyppiä käsittävän ohjekirjan mallikansakoulujen rakennuspiirustuksia. Ibid, 113-114.
47 Tyyppipankkia koskevasta kilpailusta 1913 luvussa 3. 5.
48 Rakennusmestariliitto julkaisi ovien ja ikkunoiden normaalityypit suunnittelijoita ja valmistajia varten 1921. Nikula 2000, 89. Tehdasvalmisteisia teräsikkunoita ja -kaiteita alkoi esiintyä 1930-luvulla.
49 Saksassa ensimmäiset elementtitalot - sanan modernissa mielessä - rakennettiin jo 1926 Dessaussa Siedlung Törteniin. Engelmann-Schädlich 1991, 49-60
50 Näin esim. Enso-Gutzeit Oy:n Ensoon rakennuttamissa mallitaloissa, joissa käytettiin Enson rakennuspahvia. Näitä rakennettiin vuodesta 1916. Ahvenainen 1992, 218.
51 Aaltojen ”toveriavioliiton” epämoderneista piirteistä ks. Suominen-Kokkonen 2003, 34.

ELÄMÄ
(s. 27-36)

1 Toisinaan nimi kirjoitettiin Wilander.
2 Pesonen 1983, 81. Kymmenes lapsi kuoli pienenä. Martta Vähäkallio Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973
3 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973. Vähäkallion isä oli kotoisin Orimattilasta, Kyrön talosta Mallusjoelta. Katri Lehto 24. 10. 1997
4 Seuraavana vuonna perustettiin työväenosakeyhtiö Askel. Niitä aiemmissa niin kutsutuissa työväen asuntoyhtiöissä oli varsinaisilla työläisillä vain hyvin pienet osuudet. Juntto 1990, 87-88.
5 Tanner 1947, 23-32.
6 Ibid, 29-30. Alku-yhtiöstä ks. Työväenosakeyhtiö Alku, Entisaikain Helsinki IV.
7 Paavolainen 1977, 22-24. Alku-yhtiön asukkaisiin kuuluivat mm. Marsiot, Aino Aallon vanhemmat.
8 Kirjallisiin harrastuksiin vaikuttivat yhteen aikaan vuokralaiset: J. H. Erkko ja Matti Kurikka. Utrio 1941, 13.
9 Tanner 1947, 100.
10 Heikki Waris on kuvannut väitöskirjassaan helsinkiläisten työläisalueiden monikielisyyttä 1900-luvun alussa. Waris 1973.
11 Tanner 1947, 100.
12 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973. Oulunkylässä asui naapurina Paavon vaimon Ketin perhe. Katri Lehto 24. 10. 1997.
13 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973.
14 Ibid.
15 Ibid. Arkkitehdin ammattia suvussa jatkoi kuitenkin veljentytär Heidi Vähäkallio-Hirvelä, joka toimi Puolustusministeriön arkkitehtina 1941-1978. Pesonen 1983, 94. Aikanaan Vähäkallio-stipendi määrättiin säädöksen mukaan jaettavaksi nimenomaan nuorelle, lahjakkaalle, miespuoliselle arkkitehdille.
16 Brasiliassa kuollut Lauri toimi metsäalalla ja Paavosta tuli metsänhoitaja. Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973.
17 Hän keskeytti ”Ressun” kuuden vuoden jälkeen ja valmistui Uudesta Yhteiskoulusta ylioppilaaksi. Pesonen 1983, 86.
18 AKS:ää perustamassa yhdessä Erkki Räikkösen ja Elias Simeliuksen kanssa. Antti Hannula 18. 2. 98; Eskola 1999, 734.; Klinge 1972, 62, 69, 70, 113.
19 Syksyllä 1921 hän lähti 500 miehen vapaaehtoisretkikunnan mukana Itä- Karjalaan tukemaan kansannousua. Puna-armeija kuitenkin kukisti kapinan ja vapaaehtoiset joutuivat palaamaan. Reino osallistui vielä talvi- ja jatkosotaan. Virtanen 2001, 135-136; Antti Hannula, suullisia tietoja 18. 2. 1998.
20 Sisaret olivat Helmi, Martta, Anni ja Aune. Helmi oli naimisissa helsinkiläisen urkuri Alfred Hiilimiehen kanssa. Anni-sisko oli taiteilija Kaapo Virtasen kanssa naimisissa ja Aune oli naimisissa Jaakko Huttusen kanssa, mutta erosi sittemmin miehestään. Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haas-

tattelu 14. 10. 1973.; Tanner 1947, 100; Katri Lehto 24. 10. 1997

21 Koulutoverina mutta tuntuvasti ylemmällä luokalla oli Väinö Tanner. Aake Pesonen, 1983, 86.

22 Ibid, 85.

23 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973.

24 Saaristokirkko, odotuspaviljonki (kilpailuehdotus), pankki, arkkitehtuurikoulu, huvila (kilpailuehdotus), vuokratalo. Rakennusopin töitä: mm. kattotuolin mitoitus, kappaholvin johtokaaren puristuksen määrääminen, rautakannattajain mitoitus. SRM Vähäkallio-kokoelma.

25 Tutkintotodistuksessa kuusi ”kiitettävää”, 11 ”hyvää” ja kaksi ”tyydyttävää” arvosanaa. Nimikirja 1898-1908.

26 Härö 1992, 213

27 Haila 1999, 87.

28 Härö 1994, 214. Vähäkallion opiskeluvuosien osalta ei matkoista ole tarkempaa tietoa.

29 Ibid, 214 viittaa: Gustaf Nyström: Fackskolan i Arkitektur Polytekniska Institutet i Finland 1849-1899, 95-104. (Helsingfors 1899)

30 Vähäkallio kirjoitti maailmannäyttelystä 1910 ”huonesisustus ja taideteollisuus Brysselin maailmannäyttelyssä”, Kotitaide 1910, 83-88.

31 Nimikirja Suomen Polyteknillisen opiston opettajista ja oppilaista 1898-1908, 340.

32 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1997; Katri ja Simo Lehto 26. 8. 1997; Katri Lehto 24. 10. 1997.

33 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973; Katri Lehto 24. 10. 1997. Pari arvokkaita kiinalaisia maljoja on edelleen olemassa, ilmeisesti toista käytettiin kastemaljana.

34 Katri ja Simo Lehto 26. 8. 1997.

35 Cornell 1965, 16: ”den svenska arkitekturens störste resenär efter Tessin”. Suomen Rakennustaiteen museon näyttelyjulkaisu Arkkitehtien matkoista (Matkalla! En Route! 1999) jättää 1900-luvun alkuvuosikymmenet vähälle huomiolle, mutta näyttelyluettelossa on lyhyt kuvaus Vähäkalliosta ja hänen matkaskisseistään.

36 Martta-sisar oleskeli veljensä ja tämän toisen vaimon kanssa Kanarian saarilla kuukauden 1950-luvulla. Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973.

37 Eräs Pariisin matka tehtiin Alkosta saaduilla suunnittelupalkkioilla. Katri Lehto 24. 10. 1997.

38 Martta Vähäkallio Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973.

39 Jussi Aspiala 21. 7. 1998

40 Högström 1997.

41 Tukholman-matkan vaikutuksia näkyy jo Vähäkallion ensimmäisessä uimahallisuunnitelmassa 1910-luvulla ks. luku 3. 7.

42 1950-luvun jälkipuolella Vähäkallio kävi hoidattamassa syöpäänsä Tukholmassa. Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973

43 Ibid.

44 Saijonmaa 12. 11. 1997.

45 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973.

46 Jeppasin tila myytiin ilmeisesti 1920-luvun alussa Jeppasin omistajat olivat v:sta 1922 hovineuvos Edvard Hällfors ja puolisonsa Sigrid. Oletettavasti Vähäkallio myi tilan heille. Suomen maatilat 1932, 942; Koukkunen 1991, 5.

47 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973. Kai ja Eva Vähäkalliolle isä oli kertonut sisällissodan episodista vain lähteneensä pakomatkalle ”Pellingin poikien“ kanssa. Katri Lehto 26. 8. 1997.

48 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973.

49 Katri ja Simo Lehto 26. 8. 1997; Katri Lehto 24. 10. 1997. Anteliaisuutta kuvaa Kaarlo Kairan kertomus, kuinka Vähäkallio oli maksanut tämän ulos Kytäjän kartanon osakkuudesta 1932 varsin avokätisesti.

50 ”Isännän askel lannoittaa maan” muisteli tyttärenpoika isoisän sanoneen. Siis kun isäntä liikkuu ympäriinsä, väki tekee töitä. Aspiala 21. 7. 1998.

51 Hämäläinen 11. 1. 1995.

52 Aspiala 21. 7. 1998.

53 Pesonen 1983, 87 -90. Vähäkallio tutustui todennäköisesti Gunnar Finnen kautta tulevaan vaimoonsa, kun tämä työskenteli arkkitehti Tavaststjernan toimistossa piirtäjänä. Vaimon isä Viktor Sahlberg toimi agronomina Hartolassa, jossa Astrid Sahlberg vietti nuoruutensa. Hänen äitinsä Hilda oli omaa sukua von Numers. Katri Lehto: Astrid Sahlberg 1891-1991, muistokirjoitus 17. 1. 1994 Hyvinkään Sanomiin; Katri Lehto 24. 10. 1997.

54 Pesonen 1983, 87. Astrid Vähäkallio ei viihtynyt Kytäjällä niin kauan kun keittiö oli jaettava Kairan perheen kanssa. Pesonen 1983, 89.

55 Katri ja Simo Lehto 26. 8. 1997.

56 Jutikkala-Nikander 1941, 206.

57 Kuusterä 20. 1. 2000.

58 Yhteydestä Suomalaisen Klubin aatemaailmaan on huomauttanut tekn. tri Christer Bengs, josta kiitokset.

59 Katri ja Simo Lehto 226. 8. 1997.

60 Katri Lehto 24. 10. 1997: VV oli ”kiitollinen, että oli löytänyt sellaisen ihmisen”. Veikko Laihanen 30. 10. 1997.

61 Ennen häntä sinne oli haudattu Aarne ja Kai. Hauta sijaitsee Hietaniemen Uudella hautausmaalla, korttelissa 24 linjalla 8 hauta 141. Eva haudattiin toivomuksestaan Kiljavalle, Sääksjärven rannalle. Pesonen 1983, 131.

62 Ibid, 90-91, 122-131.

63 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973

64 Saarenheimo 1976, 129. Ansala oli perustettu 1907 Suomalaisessa Klubissa ja ainakin sen ensimmäiset jäsenet olivat huomattavia klubilaisia. Ansalasta ks. Vilho Annala: Kansallisromantiikkaa talouselämässä, 1954, 202-208.

65 Katri Lehto 26. 8. 1997; Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973. Vähäkallio näyttäisi Kytäjän vieraskirjojen perusteella myöhemmin seurustelleen heistä Väinö Laurolan kanssa. Laurola oli opiskellut arkkitehdiksi Saksassa, piiri mm. Sortavalaan pari taloa. Hän toimi HYY:n taloudenhoitajana ja 1920-luvulta lähtien pankinjohtajana. Puhelintietoja Martti I. Jaatinen 21. 8. 2004.

66 Schroderus perusti Taidetakomo Korun 1908. Hän työskenteli myöhemmin rakennushallituksessa, myös Vähäkallion pääjohtajuuskaudella, mutta ei näytä vierailleen Kytäjällä.

67 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973; Puokka 1947, 10.

68 Nenonen 1987, 18-35.

69 Puokka 1947, 16.

70 Pesonen 1983, 121; Katri Lehto 24. 10. 1997.

71 Vähäkallion suhteesta Tanneriin luvussa 2. 2.

72 Myös rakennustyöläisten ammattitaidon Vähäkallio myös arvosti korkealle. Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973.

73 Kiljander oli naimisissa Finnen kanssa 1918-1926. Heikinheimo 1955, 193; Nenonen 1987, 20.

74 Paatelan veljekset Jussi ja Toivo kävivät samaa koulua Vähäkallion kanssa. Tanner 1947, 272. Jussi oli samana vuonna syntynyt kuin Vähäkallio, 1886.

75 Kytäjän vieraskirja.

76 Tarjanne löytyy 10 kertaa vieraskirjasta; hän oli ehtinyt toimia Teknillisessä korkeakoulussa Vähäkallion opettajana. Hänet nimitettiin professoriksi 1908.

77 Tarjanne toimi osittain samoissa luottamustehtävissä Vähäkallion kanssa ja oli tuomarina mm. Raittipasaasin ja Elannon korttelin kilpailussa, joissa Vähäkallio menestyi.

78 Kytäjän vieraskirja 9. 9. 1935.

79 Vieraskirjassa 1932: ”väldigt glad men lite matt.. efter Nordisk Byggnadsnatt” ja 1939: ”I elfte Nordiska arkitekmötets elfte timme”. Ibid 7. 7. 1932 ja 1939.

80 Ibid, 24. 6. 1939.

81 Ari Huttunen ei muista isänsä puhuneen Alkon kilpailusta tässä mielessä. Huttunen, puhelintietoja 21. 8. 2000. Salme Setälä kuvaa muistelmissaan mielestäni epäuskottavasti Huttusen kertomusta kilpailusta. Setälä 1973, 72. Martta Vähäkallio mainitsi veljensä arvostaneen Huttusta. Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973. Huttunen vieraili Kytäjällä rakennushallituksen pääjohtajana. Kytäjän vieraskirjat.

82 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973; Katri ja Simo Lehto 26. 8. 1997.

83 Nils Erik Wickberg kirjoittajalle kesällä 1999.

84 Snellmanin satavuotispäivän juhlintaan huipentui 12. 5. 1906 Suomaisuuden liiton ja ylioppilaiden käynnistämä nimenmuutosliike, jolloin muuttoja tehtiin 24. 800. Liike jatkui ja 1907 saavutettiin 100 000 nimenmuuttajan raja. Luvussa olivat mukana vain perheenpäät. Virtanen 2001, 103.

85 Tarjanteen ja Penttilän fennomaniasta ks. Rauske 2004, 26, 52-53.

86 Vares 2000, 77- 85. Suuri menestys koettiin valtiopäivävaaleissa 1905, mutta asemia ei säilytetty kovinkaan pitkään.

87 Verrattuna Yrjö-Sakari Yrjö-Koskisen ympärille

ryhmittyneisiin suomettarelaisiin. Matti Klingen mukaan nuorsuomalaisuus muodostui suorastaan sillaksi kielivastakkaisuuksien yli. Klinge 1994, 276.

88 Ylikangas 2002 (1986), 139.

89 Virtanen 2001, 377.

90 Nuorsuomalaisia nimiä ”kansakunnan kaapin päältä” eri aloilta ovat mm. Svinhufvud, Ståhlberg, useita Castréneita ja Erkkoja, Ryti, Kivimäki, Vennola, Holsti, Erich, Ritavuori, Mantere, Hultin, Suolahti, Setälä, Kivekäs, Aho, Canth, Hagman, Leino, Sibelius, Lehtonen. Vares 2000, 256.

91 Haila (1999, 87) viittaa Nuorsuomalaisen puolueen arkiston päiväämättömään jäsenluetteloon.

92 Vares 2000, 101.

93 Ibid, 257.

94 Pääskysten mukaan suomenkielen nostaminen maan vallitsevaksi kieleksi ja viralliseksi pääkieleksi ei saisi tapahtua lainsäädäntötoimin, vaan kansallisen hengen elähdyttämien kansalaisten toiminnan kautta ja ruotsinkielelle olisi turvattava oikeudenmukainen asema vähemmistön kielenä. Ibid, 87, 105.

95 Reino kuului AKS:n perustajiin 1922 yhdessä Elias Simojoen ja Erkki Räikkösen kanssa. Klinge 1972; 64, 70, 113.

96 Kolme hänen edeltäjäänsä pääjohtajan (aiemmin ylitirehtöörin) virassa, Onni Tarjanne, A.W. Stenfors ja Yrjö Sadeniemi kuului jäsenenä Kokoomuspuolueeseen, samoin kuin Amos Anderssonin ”hoviarkkitehti” W. g. Palmqvist. Savolainen 1999, luvussa ”tilaajat ja ystävät”.

97 Saarenheimo 1996, 34-35.

98 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10 1973; Saarenheimo 1986, 129.

99 Fennomaanien 1800-luvun jälkipuolella eri puolelle perustamista suomalaisista klubeista osoittautui Helsingin Suomalainen Klubi erityisen merkittäväksi. Näihin aloitteisiin kuuluvat myös Akateemisen Kirjakaupan 1893, Osakeyhtiö Minervan 1896 ja sen seuraajana Suomalainen Kirjakaupan 1911 sekä (Helsingin) Talousosakekaupan perustaminen 1901; Saarenheimo 1976, 133-140; Klinge 1986, 265-271.

100 Ns. aitosuomalaisuus ei ollut korkeassa kurssissa klubin piirissä, jonka jäsenistöstä suuri osa oli peräisin kaksikielisistä perheistä. Klubissa uskottiin Svinhufvudin tavoin, ”että aitosuomalaisuus edistää suomalaisuuden asiaa yhtä tehokkaasti kuin kieltolaki raittiutta.” Saarenheimo 1996, 35. Klubi ei ollut puoluesidonnainen vaikka kokoomuslaisia olikin jäsenkunnassa paljon. Puhelinkeskustelu Eero Saarenheimon kanssa lokakuussa 1999.

101 Saarenheimo 1996, 34- 3.

102 Lappi-Seppälä 1972, 135.

103 Puhelinkeskustelu Eero Saarenheimon kanssa lokakuussa 1999. Kulttuurirahaston perusti akateemista aitosuomaisuusliikettä edustava nuori älymystöpolvi. Sevänen 1998, 322. Ruotsalainen kansanpuolue perusti Svenska Kulturfondenin 1908, mutta siirsi rahat Svenska litteratursällskapetin huomaan. Amos Andersson perusti Föreningen Konstssamfundetin rahaston 1940. Muilu 2001.

104 Katri Lehto 24. 10. 1997.

105 Toivo Vähäkallio kuului klubin johtokuntaan varajäsenenä 1928-30, jäsenenä 1930-43 ja valittiin kunniajäseneksi 1953. Antero Pernaja oli jäsenenä 1955-60, puheenjohtajana 1960-64, valittiin kunniajäseneksi 1964. Saarenheimo 1976, 223, 226-227.

106 Kytäjän vieraskirja.

107 Saarenheimo, puhelinkeskustelu lokakuussa 1999, viittaa Helge Virkkusen tietoon.

108 Saarenheimo 1976, viittaa Erkki Leikolan selvitykseen hankkeesta.

109 Lappi-Seppälä 1972, 137.

110 Brunila 1966, 108. Arkitektklubben lopetti toimintansa 1919 kun (kaksikielinen) Suomen Arkkitehtiliitto perustettiin, mutta syntyi parin vuoden kuluttua uudestaan Arkitektgillet-nimisenä.

111 Vähäkallio istui Helsingin rakennuskonttoria vuoteen 1931 johtaneessa yleisten töiden hallituksessa jäsenenä mahdollisesti useamman jakson aikana. Ibid, 153.

OMA TOIMISTO
(s. 39-49)

1 Vähäkallio oli ennen opintojaan kaksi kuukautta muuraustöissä. Nimikirja Suomen Polyteknillisen opiston opettajista ja oppilaista 1898-1908, 340; Penttilän toimisto sijaitsi Kauniaisissa. Kesänä, jolloin Vähäkallioille oli vuorattuna kesäasunto Bembölestä, hän tuli Kauniaisista käsin usein katsomaan omaisiaan, mutta perusti oman toimiston aika pian. Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 12. 1973. Usko Nyström - Petrelius - Penttilän toimisto lopetettua 1908 Penttilä perusti oman toimiston. Rauske 2004, 38-39.

2 Penttilä mm. toimi Suomen Teollisuuslehden päätoimittajana. Haila 1998, 86.

3 Kotitaide-lehden päätoimittajana 1910 ja osana toimituskuntaa 1911; Vilho Penttilä esiintyi noina vuosina lehden julkaisijana. Kotitaide-lehdet.

4 Helsingin puhelinluetteloissa 1914, 1915 ja 1917 puhelinnumero on Cygnaeuksenkatu 8:aan, 1919 maalle osoitteena Porvoo, Sarvsalo, Jeppas, 1922-24 numero on Espooseen, Takkulaan, 1925 ja 1926 Vladimirsgatan 13:een, 1927 jälleen Espooseen ja 1928 Vladimirsgatan 32:een eri puhelinnumerot kotiin ja toimistoon. Helsingin Puhelinluettelot.

5 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973.

6 Ibid.

7 Meri Hämäläinen, Harri Hautajärven ja Aino Niskasen haastattelu 11. 1. 1995.

8 Vähäkallio piirsi yksin 1913 kaksi kilpailuehdotusta mallipiirustukseksi maaseudun säästöpankeille. Kilpailussa 1913-14 vesitornista Vaasaan, 1916 Stockmannin tavaratalosta sekä 1919 Fennian liiketalosta, Sellgrenin liiketalosta ja kauppakujasta Viipurin Vähäkallio ei menestynyt. Hän laati 1913 Vasaan vesitornikilpailua edeltäneen ehdotuksen.

9 Kilpailun järjestäjänä Suomalais-Amerikkalainen Panama-Pacific maailmannäyttely-yhdistys ja Arkitektklubben, palkintotuomareina arkkitehdit Bertel Jung, Kauno S. Kallio ja Yrjö Sadeniemi. I palkinto Eliel Saarinen, II palkinto Palmqvist & Sjöström. Arkkitehti 1914, 84-86. Palkintolautakunta totesi Vähäkallion sijoittuneen ehdotuksen tilajärjestelyä keskuspihoineen avaraksi, mutta kritisoi fasadien luonnetta eksoottiseksi ja vieraaksi. Arkitekten 1914, 81.

10 Perspektiivinäkymä suunnitelmasta SRM Vähäkallio-kokoelma. Teatteri avattiin vasta Aalbergin lesken, vapaaherra Alexander Uexkull-Gyllenbandin toimesta. Se esitti avajaisnäytännön Uudella Ylioppilastalolla 14. 11. 1918, mutta joutui ilmeisesti jo vuoden sisällä lopettamaan toimintansa taloudellisten vaikeuksien tähden. Tutkija Pälvi Laine, Teatterimuseo, puhelintietoja 8. 8. 2003.

11 Vähäkallio oli laatinut suunnitelmia Elannon kortteliin jo 1916 ks. Elantoa koskeva osuus luvussa 3. 13.

12 ”Kallion yhteiskoulu”, Arkkitehti 1930, 52-53.

13 Arkkitehti 1936 Liite, 17 nimimerkki ”P”.

14 Arkkitehti 1946 Liite, 16.

15 Martta Vähäkallion sanoin ”veli arvosti pieniryhmän työskentelyä”. Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973

16 Saijonmaa, Sten Björkmanin haastattelu 13. 12. 1973.

17 Wessman toimi eri arkkitehtien toimistossa piirtäjänä 1919-1928 ja perusti sitten oman toimiston. Puranen 1967, 499; Liikekeskustan inventointi, IV Kaupunginosa, 94. Helsingin Kaupunginmuseo. Wessman asui Laivanvarustajankatu 5:ssä, jonka suunnitteluun ehkä itse osallistui Vähäkallion toimistossa. Laivanvarustajankatu 5:n kivitalo 1926-1976.

18 Muroma toimi yhtenä J. S. Sirénin lähimmistä avustajista toukokuusta 1925 Eduskuntataloa suunniteltaessa piirtäen sinne mm. ns. tyyppikalustoja. Hakala 1990, 121; Nikula 1990, 80. Muroman tehtävistä Vähäkallion toimistossa ei ole tarkempaa tietoa.

19 Katri ja Simo Lehto 26. 8. 1997.

20 Saijonmaa 13. 12. 1973. Aulis Hämäläinen oli valmistunut arkkitehdiksi keväällä 1935 ja piti diplomityötään varten kolmen kuukauden loman Vähäkallion toimistosta alkuvuodesta 1935, joten hän ehkä tuli toimistoon jo 1934. Meri Hämäläinen, Aino Niskasen ja Harri Hautajärven haastattelu 11. 11. 1995.

21 Helander 26. 6. 2000.

22 Eva-tytär toimi jonkin aikaa piirtäjänä 1930-luvulla. Vähäkallion kummitytär Meri Laurola (Hämäläinen) toimi kesäharjoittelijana. Joissain töissä avusti perheystävä Elna Kiljander. Karin Stigzelius avusti Aulis Hämäläistä Kaukopään työmaatoimistossa. Saijonmaa 12. 11. 1997; Vaalama 1985, 51-52; Meri Hämäläinen, Aino Niskasen ja Harri Hautajärven haastattelu 11. 11. 1995; Ulla Wellamo, puhelinkeskustelu 1997. Kiljander toimi mm. keittiösuunnittelun spesialistina ja laati mm. Edus-

kuntatalon keittiösuunnitelmat. Nikula 1990: II, 122. Helsinginkatu 16:sta on Elna Kiljanderin signeeraama asunnon sisustusta koskeva piirustus SRM:n Vähäkallio-kokoelma.

23 Setälä 1973, 84, 105, 108, 110.

24 Pernaja oli ehtinyt vastata KK:lla mm. OTK:n margariinitehtaasta (1930) ja pääkonttorista yhdessä Vähäkallion kanssa.

25 Saijonmaa tuli Vähäkallion toimistoon Bertel Strömmerin toimistosta Tampereelta. Hän siirtyi Helsinkiin tultuaan seuraamasta Berliinin Olympialaisia. Saijonmaata pyydettiin myös Jussi Paatelan toimistoon, mutta Vähäkallio ehti ensin. Työ alkoi perspektiivikuvalla vuorineuvos Kotilaisen talosta Ensoon - kuva lahjoitettiin kehystettynä Kotilaiselle. Saijonmaa 12. 11. 1997.

26 Englund valmistui 1933 ja esiintyi Sirénin avustajan Lassila-Tikanojan talossa 1936. Arkkitehti 1936, 42. Kaukopään perspektiivikuvat näyttävät kuitenkin Englundin piirustuskäsialalta.

27 Malmio, puhelinkeskustelu 6. 2. 1998

28 Ks. Liite Avustajat.

29 Mäkinen 5. 5. 2000.

30 Saijonmaa 12. 11. 1997. Kytäjän vieraskirjassa kiittävät elokuussa 1934 hauskaa Kytäjän kesää muistellen Eva ja Antero Pernaja.

31 Saijonmaa vietti kartanossa kesän 1936, muut jo edellisen tai kaksi edellistä. Saijonmaa 12. 11. 1997. Enson toimitusjohtajan asuntoa koskevissa eräissä piirustuksissa on signeeraus ”Kytäjällä Väinö Vähäkallio”.

32 Kytäjän kartanon vieraskirja.

33 Sandell 28. 11. 1997; Saijonmaa 12. 11. 1997.

34 Vaiheita 1937, 132.

35 Hautajärvi 1995, 65; Meri Hämäläinen, Harri Hautajärven ja Aino Niskasen haastattelu 11. 11. 1995.

36 Ks. luku 2.5.

37 Saijonmaa, Sten Björkmanin haastattelu 13. 12. 1973.

38 Sandell siteeraa Pernajan kertomaa 28. 11. 1997.

39 Saijonmaa 12. 11. 1997.

40 Ibid.

41 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973.

42 Sandell 28. 11. 1997. Kun Katri ja Simon Lehdon taloon Kytäjärven pohjoisrannalla tehtiin remonttia Vähäkallio luonnosteli ajatuksiaan kepillä hiekkaan, sillä krampin takia ei muuhun pystynyt. Katri ja Simo Lehto 26. 8. 1997.

43 Vähäkallion kahden viran, Kulutusosuuskuntien Keskusliiton ja rakennushallituksen välisenä aikana 1934-36, toimistossa suunniteltiin ja rakennettiin Enso Gutzeitin rakennuksia Ensoon, Kotkaan, Kaukopäähän ja Pankakoskelle.

44 Halle 26. 3. 1999.

45 Ulla Wellamo, puhelinkeskustelu 1997; Olli Saijonmaa luonnehti Pernajaa ”maailman ihanin ihminen”. Saijonmaa 12. 11. 1997. Nils Henrik Sandell luonnehti Pernajaa ”mukava, hieno, herttainen”. Sandell 27. 11. 1997.

46 Pernaja toimi Vähäkallion toivomuksesta tämän testamentin valvojana. Sandell 27. 11. 1997.

47 Sandellin mukaan ”käänteinen todistus” osuuksista Alkon kohdallaan oli, ettei Pernaja myöskään puhunut Vähäkallion osuudesta. Sandell 4. 5. 1999. Ks. myös luvun 3. 11 osaa Alko.

48 Puranen 1967, 490.

49 Sandell 28. 11. 1997.

50 Matrikkelitiedot vaihtelevat: Pernaja mainitaan toimiston osakkaaksi v:een 1940, mutta Saijonmaan viipyneen toimistossa vuoteen 1941, todennäköisemmältä tuntuu 1940. Toimiston lopettamisen jälkeinen työ yhteisissä nimissä oli Elannon hallintorakennuksen tehdassiiven jatke 1942.

51 Sandell 28. 11. 1997 ja 4. 5. 1999.

52 Mm. Postipankki, Kaukopään tuotantorakennukset ja eräät muut Enso-Gutzeit OY:n työt kuten Tornatorin tehtaat Lahdessa. Sandell 28. 11. 1997.

53 Ensimmäinen sinikopiointitoimisto oli perustettu 1904, jolloin arkkitehdit vapautuivat työläästä käsin kopioinnista. Sundman 1986, 37.

54 Viitaan Erkki Vanhakosken artikkeliin; Vanhakoski 1992 ja Igor Herlerin artikkeliin Suomen rakennustaiteen museon näyttelyluettelossa Suomalaisia arkkitehtuuripiirustuksia 1980.

55 ”Yksi ajan varmimmista tunnusmerkeistä, pensasmainen puu, jonka lehvästö muodostaa lähes ympyrän”. Vanhakoski 1992, 294.

56 Ibid, 286.

57 Helander 26. 6. 2000. Säilyneitä työselityksiä on Kytäjän kirkosta, eräistä pankeista ja Alkon Salmisaarentalosta.

LIIKESUHTEITA
(s. 44-49)

1 Useammat kilpailumenestykset tuottivat välillisesti töitä: säästöpankkikilpailu aloitti sarjan suunnitelmia ja toteutuksia 1910- ja 20-luvuilla. Pasaasikilpailu 1913 aloitti pitkän yhteistyösuhteen Rake Oy:n kanssa.

2 Elanto 1919, 51-52, 76-80.

3 Linda Tanner käyttää muistelmissaan muotoa ”mieheni lapsuusaikojen tuttava.” Linda Tanner 1965, 207. Nimitys saattaa olla satakuntalainen muoto ”ystävästä”. Kuusterä 20. 1. 2000.

4 Tanner 1947, 100. Tämä on ymmärrettävää, kuvaahan Tanner ensisijaisesti poliittista toimintaansa ja osuuskauppaliikettä aatteen ja liiketalouden näkökulmista. Kenties he eivät vuosiin kohdanneetkaan. Tannerin valittiin 1907 kansanedustajaksi ja Elannon hallituksen varapuheenjohtajaksi. Hän oli valtiopäivillä 1910 ensimmäinen varapuhemies. Tuolloin Vähäkallio opiskeli ja lähti valmistuttuaan opintomatkoille 1910 ja 1911-12.

5 Paavolainen 1979, 43.

6 Ibid, 442-443.

7 Ruokasalin kalustoa tuomari Väinö Tannerille 1915. SRM Vähäkallio-kokoelma.

8 Paavolainen 1979, 301.

9 Ibid, 109.

10 Linda Tanner 1965, 207; Paavolainen 1979, 451.

11 Elantoa ja KK:ta koskevassa luvussa 2. 3 eritellään syitä, miksi poliittisesti ”oikealle kallistuva” Vähäkallio suunnitteli osuuskauppaliikkeelle.

12 Anni Björklund, puhelintieto 15. 12. 2003. Kytäjän vieraskirjassa on muutama maininta: kerran koko perheen voimin, 50-vuotispäivillä ja pari muuta kertaa. Kytäjän vieraskirja.

13 Katri ja Simo Lehto 26. 8. 1997. Lehtojen mukaan Vähäkallio piti Tannerista ja arvosti tätä.

14 Toimitusjohtajana 1915-45, hallintoneuvoston puheenjohtajana 1915-46. Tanner KK:n hallintoneuvoston puheenjohtajana 1916-1946 ja 1949-1964 ja OTK:n johtokunnan jäsenenä 1917-1946

15 Tanner luultavasti vaikutti myös siihen, että Kallion Yhteiskoulun lopullinen suunnittelu kilpailutettiin Ole Gripenbergin ja Vähäkallion välillä, joka sai toimeksiannon.

16 Ahvenainen 1992, 337. Tanner toimi hallintoneuvostossa toisenkin kauden, 1952-1964.

17 Simpura 1982, 106, 144-145. Tanner toimi valtiovarainministerinä 1937-39.

18 Tanner kuului ns. lisättyyn rakennushallitukseen 1936-44 ja 1949-54. Puranen 1967, 502.

19 Suomalaisen puolueen keskeisiin vaikuttajiin kuuluvat sekä H. G. Paloheimo ja hänen veljensä K. A Paloheimo (nimi v:een 1906 Brander). Kumpikin veli kuului vuosisadan alussa suomalaisen puolueen sisärenkaaseen. Kumpikin oli keskeinen vaikuttaja Suomalaisessa Klubissa. Sekä K. A. Paloheimo että Vähäkallio olivat osakkeenomistajia Rake Oy:ssä. Ahvenainen 1989, 37; Saarenheimo 1996, 16, 28, 32.

20 Kytäjän kartanon vieraskirja; Saarenheimo 1976, 129-130; Pesonen 1983, 111.

21 Verrattuna siis muiden arkkitehtien suunnittelemiin töihin. Paloheimojen kanssa seurusteltiin mm. Kytäjällä. Paloheimoista ks. Annala 1954. Vähäkallion toimistossa piirrettiin Santamäen tehtaiden isännöitsijälle Anselm Wendenille talo josta luvussa 3. 3.

22 Lappi-Seppälä 1972, 137.

23 Haila 1999, 55: aiemmat olivat Sebastian Gripenberg, Onni Tarjanne ja Yrjö Sadeniemi.

24 Kaira oli mukana jo edeltävässä hankkeessa rakentaa samalle tontille elokuvateatteri. Aro 1953, 12-13.

25 Vuodesta 1933 valtio-oikeuden professori, 1944-55 valtiosääntöoikeuden ja kansainvälisen oikeuden professorina. Suomen lakimiehet 1958, 247.

26 Tuli Simolinin johtokuntaan 1914. Kaarlo Kaira oli naimisissa Olga os. Simolinin kanssa. Suomen lakimiehet 1958, 247-8; Suomen kartanot ja suurtilat, osa I, 251.

27 Tämän ja Kairan omistaman naapuritontin sai parin vuoden päästä suunniteltavakseen Oiva Kallio, joka laati luonnokset 1933 ja hieman muuttuneet pääpiirustukset 1934. Leskelä 1998, 321-325. Vähäkallion suunnitelma: Arkkitehti 1932 liite, 21, ks. myös luku 3. 4.

28 Huonekaluja 1910-luvun loppupuolella ja hopeisen kirjoitustelineen rouva Sorjaselle 1916. SRM Vähäkallio-kokoelma.

29 Suomen Lakimiehet 1958, 191; Vaiheita 1937, 132.
30 Kiitokset Mauri Korkalle samasta talosta löytyneistä tiedoista.
31 Vähäkallio-kokoelma signeeraus 24. 3. 1938 Antero Pernaja.
32 Pesonen 1983, 100.
33 Hänen SKOP:n virkansa mahdollistui SKOP:n toimitusjohtajan, Kaarlo Kairan ja tämän vaimon suurlahjoituksen ansiosta. Kuusterä, puhelintietoja 4. 8. 2004.
34 Toivo Aro on poissa, Uusi Suomi 9. 10. 1962. Kiitokset Mikko Soinivaaralle tiedoista.
35 Heikinheimo 1955, 108-109. Hän oli ensimmäinen teoreettisesti teräsbetonirakenteita tarkastellut henkilö, joka 1906 perusti Richard Helanderin kanssa ensimmäisen teräsbetonirakenteita valmistavan rakennusliikkeen. Penttala 1991, 17.
36 Saijonmaa 12. 11. 1997.
37 ”Vähäkallion pankkisuhde oli Kansallis-Osake-Pankki. Ensimmäinen suuri laina oli hypoteekkilaina, se josta oli jatkuvasti puhetta 1930-luvulla. Viimeiset, sodan jälkeiset lainat olivat - mieheni muistin mukaan – kaikki verotussyistä otettuja, panttina talletukset ei kiinnelainoja. Avioeron jako maksettiin suureksi osaksi maan luovutuksessa saaduilla Holding-osakkeilla.” Katri Lehdon kirjeestä Aino Niskaselle 29. 12. 1997.
38 Teknillisen Korkeakouluun 1943 perustettu Väinö Vähäkallion stipendirahasto sai alkupääomakseen 1943 2000 kpl KOP:n osakkeita ja testamenttilahjoituksella 15. 000 kpl lisää. Pesonen 1983, 140.
39 Saijonmaa 12. 11. 1997.
40 Suunnittelijoiden toimintaa rakennuttajina ei ole tietääkseni tutkittu laajemmin. 1900-luvun alun toimistoja, joita kannattaisi tutkia tässä mielessä saattaisivat olla Grahn - Hedman - Wasastjernan ja Gustav Estlanderin toimistot.
41 Muu arkkitehtien toimintaa rakennuttajina kuuluu myöhempään aikakauteen. Suuryrityksissä alkoi 1960-luvulla olla rakennuttajapäälliköitä, vastuullisia arkkitehteja tai insinöörejä, tehtävänä sekä suunnittelusta että toteutuksesta vastaaminen. Mäkinen 22. 8. 2001.
42 Fredric Bedoiren mukaan useat arkkitehdit toimivat Ruotsissa 1900-luvun vaihteessa yrittäjinä, rakennusmestareina ja kiinteistönomistajina. Bedoire 1974, 86.
43 Onni Tarjanne suhtautui urakointiin kielteisesti juuri tästä syystä, mutta ylijohtaja Sebastian Gripenberg piti hyvänä sitä, että arkkitehti itse vastasi kustannuslaskelmista. Wäre 1992, 68.
44 Viljo 1985, 32.
45 Ns. Wreden talossa, Pohjoisesplanadi 35- Mikonkatu 2 (1892) Wrede oli suunnittelija ja toinen alkuperäisistä omistajista, joskin joutui luopumaan omistuksesta taloudellisten vaikeuksien takia 1898. Vainio 1988, 10-12. Syiksi Gustav Estlanderin siirtymisessä Ruotsiin on usein mainittu Kaivopuistoon rakennettu sortunut talo, ”Raseborg”, jonka osakas Estlander oli ollut. Helander 4. 12. 2001.
46 Toiminnan laajuutta ei liene mahdollista arvioida kenenkään kohdalla, tiedot ovat pistemäisiä.
47 Annankatu 24 kivitalon kolmesta perustajaosakkaasta yksi oli Karl Gustaf Grahn; toimisto piirsi 1899 valmistuneen kivitalon. Routasuo 1998, 36.
48 Penttilä, joka oli NMKY:n jäsen, kuului sille piirtämänsä koiton talon rakennuttajiin ja rakennutti myös itselleen ja ystävälleen Albert Ahlgrénille kerrostalon. Rauske 2004, 76, 184.
49 Sonck menetti huomattavan määrän omaisuudestaan 1920-luvun lopulla osakkaana suunnittelemassaan asuinkerrostalossa. Korvenmaa viittaa tekemäänsä Bruno Tuukkasen haastatteluun 1979. Korvenmaa 1981, 104.
50 Saarinen sijoitti pääomaansa Munkkiniemi-Haagaja Keskuskatuhankkeisiin, joita suunnitteli. Saarisen tuttavapiiriin kuului runsaasti liikemiehiä, mm. Julius Tallberg ja Allan Hjelt. Valto 1987, 39-42.
51 Lindqvistin ei tiedetä harjoittaneen suoranaisesti rakennuttamista. Salokorpi 17. 10. 01. Lindqvist seurusteli liikemiesten kanssa, joilta sai toimeksiantoja. Elia Heikel, jonka toimistoa Lindqvist jatkoi 1901, esitteli Lindqvistin vaikutusvaltaisille liikemiesasiakkaille. Lindqvist oli 1897-98 Hangon Granit OY:n toimitusjohtajana. Ahtola-Moorhouse jne. 1987, 104;
52 Ollila-Toppari 1978, 171. Heikki Kaartinen sekä rakennutti että suunnitteli 1911 valmistuneen Lönnrotinkatu 40:n. Matti J. Lahti mainitsee Kaartisen grynderien joukossa, joten kohteita on ilmeisesti enemmänkin. Lahti 1960, 278.
53 Palmqvist oli osakkaana piirtämässään asuinkerrostalossa Bulevardi 5 (1924), jossa itsekin asui. Katja Savolaisen mukaan Armas Lindgren oli osakkaana suunnittelemassaan As. Oy Eurekassa, Topeliuksenkatu 11 (1923). Savolainen 23. 7. 2001.
54 Frosterus oli osakkaana suunnittelemassaan Frascati Ab:ssa Apollonkatu 4:ssä Helsingissä. Sarje 2000, 108, 165.
55 Gripenberg perusti töiden vähyyden takia 1920-luvulla KABO-nimisen yhtiön yhdessä Karl Fazerin, veljensä Arne Gripenbergin ja kurssitoverinsa Berndt Tojkanderin kanssa. He ostivat Helsingin kaupungilta tontit 21 ja 23 Läntisen Viertotien varrelta, ehkä myös tontit Urheilukatu 4, 6, 8 - tonttikirjoissa heidät mainitaan rakennuttajina ainakin neljänneksessä Frosterus-Gripenbergin suunnittelemasta suurkorttelista. Ibid, 167.
56 Yrjönkadun Uimahallin rakennuttamisen takana voidaan tosin nähdä myös sosiaalisreformistisia näkökulmia. Kuusterä, puhelintietoja 4. 8. 2004.
57 Lahti 1960, 277, 279.
58 Sandell 28. 11. 1997 siteerasi Antero Pernajan arvelua, jonka oletan koskeneen 1910- ja 1920 -lukuja
59 Sundman 1986, 53.
60 Laisaari: Rajoittaako arkkitehti omaa vaikutuspiiriään? Arkkitehti 1935, 116-118.
61 Blomstedt, Pauli E.: L´architecte exerce une profession liberal qui ne peut etre confondue avec une profession commercial comme celle d´entrepreneur, Arkkitehti 1935, 118-119.
62 Martta Vähäkallio 14. 10. 1973, Sten Björkmanin haastattelu.
63 Neuvonen - Mäkiö - Malinen 2002, 38.
64 Maarit Henttonen, sähköpostiviesti Aino Niskaselle 22. 8. 2003.
65 Meurmanin vastustettua tätä periaatteesta Vähäkallio siirsi asian käsittelyn arkkitehti Erkki Hyhkön pöydälle. Setälä 1973, 112.
66 Martta Vähäkallio 14. 10. 1973, Sten Björkmanin haastattelu; Taloudellisuuskeskustelua käytiin teekkarikylää rakennettaessa tosin toistuvasti eikä ainoa varoittelija ollut Vähäkallio, elettiinhän pula-aikoja. Nykänen, puhelintietoja 15. 10. 2003.
67 Pilvenpiirtäjä vai ei, Arkkitehti 1928, 33-35.
68 Sandell 28. 11. 1997.

ELANTO JA KULUTUSOSUUSKUNTIEN KESKUSLIITTO
(s. 50-55)

1 Ns. juridiseksi persoonaksi.
2 Mäkinen 2000, 74. Puolustuslaitoksen teknillinen osasto muodostettiin 1927, vuodesta 1936 rakennushallituksen valvonnassa, 1941: puolustusministeriössä työskenteli 15 insinööriä, 39 rakennusmestaria ja 11 arkkitehtia. Insinöörien ja rakennusmestarien määrä oli kuitenkin linnoitustöiden tähden kasvanut koko 1930-luvun. Mäkinen 2000, 61-67.
3 Maalaisväestön yhteistoimintaa kehittämään perustettiin 1899 Pellervo-seura ja kaupunkeihin syntyi samoihin aikoihin työväen osuuskauppayhdistyksiä
4 Keskusosuusliike Hankkija perustettiin maataloustuotteiden välittämiseen 1904 ja Osuustoiminnallinen voivientiliike Valio 1905.
5 Yhteiskunnallisesti KK:lla oli kuluttajan etuja ajavan painostusjärjestön luonne. Kallenautio 1992, 28-29.
6 Alkuvaiheessa eron tapahduttua 1916-197 hyväksyivät KK:n jäseniksi liittyneet osuuskaupat vielä SOK:n yhteiseksi tavaraliikkeeksi eli tukkukaupaksi. Paavolainen 1979, 105; Kallenautio 1992, 28.
7 KK:ssa on vähittäiskauppa harjoittava osuuskuntaa yleensä nimitetty osuusliikkeeksi - poikkeuksiakin esiintyy - ja SOK:ssa osuuskaupaksi. Keskusliikkeiden ja jäsenliikkeiden yhteisöä muodostamaa yhteisöä on KK:laisittainn nimitetty edistysmieliseksi osuuskauppaliikkeeksi 1960-luvulle asti ja sen jälkeen E-liikkeeksi. SOK:laisittain on käytetty vastaavasti nimityksiä osuuskauppaliike tai SOK -järjestö.
8 KK:n pääkonttori sijoittui syksyllä 1922 suureen huoneistoon Kirkkokadun ja Nikolainkadun (Snellmaninkadun) kulmaan. Samassa rakennuksessa sijaitsivat KK:n varasto ja paperipussitehdas. KK:n vuosikirja 1924, 266. Rakennusosaston perustaminen oli pitkälti KK:n toimitusjohtajan, Väinö Huplin ansiota. Paavolainen 1984, 18-28; Kallenautio 1992, 49.
9 Kooperativa Förbundetin suunnittelusta ks. Brunnström 2004 ja Brunnström 1990.
10 Kulutusosuuskuntien Keskusliiton ja Elannon suunnitellusta ja rakentamisesta laajemmin ks. Niskanen 1987.

11 Elanto sai tosin vastakkaiselta taholta syytöksiä valkoisten liehakoinnista. Paavolainen 1979, 238; Bergholm 1985, 24-25.
12 Paavolainen 1979, 490.
13 Bergholm 1985, 36.
14 Siipi 1963, 200; KK 1924, 641, 646-647. Elannon alkuvuosien suunnittelijoita: leipomon (1908) ja meijerin (1911) piirsi rakennusmestari Heikki Kaartinen, Backas -tilan rakennuksia 1910-luvulla arkkitehti (rakennusmestari?) Helin, Elannon teollisuuskorttelin pienempiä muutostöitä 1910-luvun lopulla rakennusmestari F. A. Wirta; Elanto-lehdet.
15 Kiitokset FM Laura Leppäselle tämän keskustelun osoittamisesta.
16 Tontti oli hankittu jo 1916. Niskanen 1987, 90.
17 Af Heurin huomautti, että Elannon johtoa oli moitittu sanomalehdissä yksityisen arkkitehdin suosimisesta KK:n suunnittelutoimiston sijasta. Elannon hallintoneuvoston kokous 29. 6. 1926 § 5.
18 KK:n rakennusosaston suunnittelutyöstä vastasi ”teknillisenä hoitajana” 1923-1928 arkkitehti Aarne Sarvela ja hänen jälkeensä Vähäkallio 1928-34.
19 Tannerin mukaan Elannon johto vastaisuudessa kääntyisi mielellään KK:n arkkitehtitoimiston puoleen ”pidättäen kuitenkin kussakin yksityistapauksessa harkintaoikeuden siihen nähden, mitä Elannon etu kulloinkin vaatii.” Af Heurlin puolusti KK:n arkkitehtitoimiston ”viimeaikaisia aikaansaannoksia melko lailla onnistuneina”, joskin ne olivat Elannon kohdalla vain kalusto- ja sisustustöitä. Argumenttina esitettiin myös, että kun Vähäkalliota oli jo käytetty rakennuksen luonnosteluun, ”katsoivat muut johtokunnan jäsenet (kuin af Heurlin) epäkorrektiksi enää tässä vaiheessa kääntyä muun arkkitehdin puoleen.” Elannon hallintoneuvoston kokous 29. 6. 1926 § 5.
20 Af Heurlin syytti Elantoa Sosiaalidemokraatissa, että KK:n, Elannon ja muiden keskusjärjestöjen talossa Runeberginkadulle oli käytetty KK:n arkkitehtitoimistoa, mutta samalla maksettu 10.000 mk ”Elannon yksityiselle arkkitehdille” (Vähäkalliolle). Tanner vastasi Elanto-lehdessä toteamalla, että Elanto oli harjoittanut rakennustoimintaa jo ennen KK:n rakennusosastoa. Se oli jo alkuvaiheessa löytänyt yhteistyökumppanin (Vähäkallion), suunnittelemaan tuotantokortteliaan. Pienemmät hankkeet, kuten Runeberginkatu 28, oli annettu KK:n suunniteltavaksi, mutta parikin suunnitelmaa (siihen) oli epäonnistunut, jolloin taloyhtiön johtokunta - johon Tanner itse kuului - toivoi Vähäkalliota suunnittelijaksi. Ratkaisusta todettiin: ”Vähäkallion työtä ei haluttu pitemmälle käyttää, mutta se oli oivallisena pohjana lopullisen suunnitelman teolle”. Elanto -lehti 1/1928, 4-5; Laura Leppäsen kirje Aino Niskaselle 8. 4. 1997.
21 Vuonna 1915 tehtiin kiinteistökauppa Aleksanterinkadun tontista, 1916 viisi tonttia Kalliosta ja Backaksen tila. Paavolainen 1979, 83-84.
22 Niskanen 1987, 40, 48. Intensiivisen rakennuttamisen taustahahmona oli Elannolla Tannerin lisäksi tuotanto- ja rakennustoimen johtaja Toivo Salmio.
23 Haagan (1927) ja Intiankadun (1927) myymälärakennukset ovat Vähäkallion nimissä, mutta saman tyylisiä olivat Malmin ja Nurmijärven myymälät.
24 Häntä edelsi toimessa Aarne Sarvela 1923-28 ja häntä seurasi Georg Jägerroos. Fabian Ahvenainen, jolla ei ollut itsellään rakennusalan koulutusta kertoi tavattomasti hyötyneensä työhuoneen jakamisesta KK:lla Vähäkallion kanssa ja puhui muutenkin aina erittäin arvostavasti Vähäkalliosta. Fabian Ahvenaisen pojan Jaakko Ahvenaisen kirje Niskaselle kesäkuussa 2003.
25 Jaakko Ahvenaisen kirje Niskaselle kesäkuussa 2003.
26 Mm. Gustav Strengell domus-lehdessä 1933.
27 OTK:n kortteli Elannon vieressä rakentui pääosin 1930-luvun mittaan, lisäksi suunniteltiin ja rakennettiin Katajanokalle ja Viipuriin keskusvarastot.
28 Jaakko Ahvenaisen kirje Niskaselle kesäkuussa 2003.
29 KK vuosikertomus 1926, 148; KK 1927, 68; KK 1928, 87; KK 1929, 52.
30 KK vuosikertomus 1931, 64.
31 KK vuosikertomus 1940, 56.
32 KK vuosikirjat 1924-30.
33 Sandellin haastattelu 28. 11. 1997.
34 Vuoden 1934 jälkeen ei Huttunen juurikaan suunnitellut myymälärakennuksia vaan keskittyi tuotantolaitoksiin ja aluekonttoreihin sekä muiden arkkitehtien opastamiseen. Jokinen 1993, 20.
35 Sundahl allekirjoitti kaikki suunnitelmat vuoteen 1930, jolloin piirustuksiin tuli leima. Ajan oloon Sundahlia alettiin pitää pikemmin yritysjohtajana kuin suunnittelijana. Brunnström 1990, 186-187.
36 Osastot, joita oli 10, muodostettiin lähes itsenäisiksi 1927 mutta kaikessa tärkeässä tehtiin yhteistyötä Sundahlin kanssa. Osastoja johti arkkitehtiosastopäällikkö, erikseen oli insinöörijohtoinen konstruktio-osasto. Liikevoittoa ei tavoiteltu. Brunnström 1990, 186-189. KF:ää johti vuodesta 1924 yli 30 vuotta Albin Johansson, joka tuki toimistonsa arkkitehteja voimakkaasti.
37 Brunnström 1990, 187-189.
38 Osastolla laadituissa piirustuksissa saattoivat hyväksyjän, vuoteen 1939 saakka osastonjohtaja Valde Aulangon, nimen sijasta esiintyä Huttusen nimikirjaimet. Teppo Jokisen mukaan rakennuspiirustukset saattoi piirtää joku muu kuin myymälärakennuksen luonnostellut suunnittelija - mikä tosin ei ollut eikä ole tavatonta yksityisessäkään toimistossa. Jokinen 1993, 54-55.
39 Mäkinen 2000, 73.
40 Vuosina 1927-1934 rakentunut KF:n Kvarnholmenin teollisuus- ja asuntoalue Tukholmassa heijasti saksalaisen Bauhaus-koulun funktionalistisia ideoita. KK:n mallimyymälä muistutti Gropiuksen Dessauhun suunnitelmaa Konsumvereinin myymälää (1928), joka on edelleen olemassa. Engelman-Schädlich 1991, 65-86.
41 KF:n arkkitehtitoimistosta tuli nopeasti Ruotsin suurin: 70 työntekijää vuonna 1935. Suunnittelu kattoi laajan kentän käyttöesineistä asemakaavoihin. Arkkitehtitoimisto toimi itsenäisenä liikeyrityksenä suunnitellen ulkopuolisillekin. Se osallistui alusta pitäen propagointiin parempien asuntojen puolesta Tukholman näyttelyssä 1930 ja näyttelyssä Standard 1934. Brunnström 1990, 185, 187; Kooperativa Förbundets Arkitektkontor 1925-1949 det II, 15.
42 Brunnström 1990, 185, 189.
43 Huttunen tuli rakennusosastolle piirtäjäksi 1928 ja nousi sen johtajaksi 1939-41. Hallinnollisena johtajana oli vuoteen 1939 Valde Aulanko. Huttusen pääavustaja oli Paavo Riihimäki. Jokinen 1993, 15-21.
44 Teppo Jokisen mukaan ei varsinaista myymälärakennuksen standardityyppiä kuitenkaan vielä luotu. Jokinen 1993, 55. SOK:n rakennusosasto mittava suunnittelu- ja rakennusohjelma 1930-luvulla käsitti aluekonttorit Raumalle 193, Jyväskylään 1934, Kotkaan 1935, Kokkolaan ja Tampereelle 1936, joensuuhun 1937, Ouluun 1938 ja Vaasaan 1939. Teollisuuslaitoksia olivat Viipurin mylly 1932, Helsingin tehdas ja keskusvarasto 1936. HOK keskusvarasto ja leipomo. SOKOS -tavaratalo Helsingin keskustaan piirrettiin jo 1930-luvulla (valmistui 1952). Arkkitehtilehdet 1931-1939.
45 Suurimmat näyttivät myymäläikkunoineen julkisilta rakennuksilta, pienemmät pappiloilta tai maalaistaloilta. Jeskanen 1998, 174. Puolustuslaitoksessa käytettiin samaan tapaan mallipiirustuksia, esim. miehistökasarmityyppejä, jolla nimenomaan ei tarkoitettu monistettujen tyyppipiirustusten mukaan rakennettuja kasarmeja ”...vaan määrätyn perusajatuksen pohjalle... rakentuvia...” Mäkinen 2000, 88-89 siteeraa Niilo Niemen artikkelia ”Suomen puolustuslaitoksen uusimmat kasarmit” 1937; Jeskanen 29. 11. 2001.
46 1930-luvun lopulla oli KK:lla kahdeksan eri myymälätyyppiä. Suunnittelijana KK noudatti arkkitehtitoimistojen taksoja, mutta rakensi osuusliikkeille hankintahinnoilla. KK:n rakennusosasto toimi rakentajana paikallisten osuusliikkeiden lisäksi. Niskanen 1987, 67-68.
47 Niskanen 1987, 134, 160.
48 KK 1938, 88.
49 SOK:n standardikaapistoja jauhohinkaloineen ja suurimolaatikoineen esitettiin Domus -lehden artikkelin kuvituksena. Strengell 1933, 73. KF:n 10-vuotisjulkaisu esitteli taustaseinättömät konsolihyllyt tilanjakajina ja teräskiskoilla liukuvat laatikostot. Kooperativa Förbundet 1925-35, 16-17.
50 Asiantuntijuusroolista enemmän luvussa 5.
51 Kirmo Mikkolan mukaan ainuttakaan vasemmistolaiseksi luokiteltavat ei ole nimettävissä. Radikaalein tässä suhteessa oli Alvar Aalto, jonka ulkomaiseen tuttavapiiriin kuului kommunistiksi tunnustautuneita taiteilijoita ja arkkitehteja: Ferdinand Léger, Laszlo Moholy-Nagy ja Hans Schmidt. Aallon radikalismi oli kuitenkin Mikkolan mukaan kulttuuriradikalismia, ei puoluepoliittista. Mikkola 1980, 64-65.
52 Vähäkallion ikätovereihin kuuluivat asuntosuunnitteluun ja tyypittelyyn voimakkaasti paneutuneet

Paalasen veljekset.
53 Vares 2000, 100.
54 Elanto ja KK suunnitteluttivat ja rakennuttivat henkilökunnalleen kerrostaloja kun taas KF:ssä kokeiltiin erilaisia asuntotyyppejä, ks. esim. Brunnström 2004, 235-281.
55 Olympiakylän asemakaavaa luonnostelivat Alvar Aalto, Hilding Ekelund, Kaj Englund, Georg Jägerroos ja Martti Välikangas; osallisia hankkeessa olivat Hakan lisäksi Helsingin Kaupunki ja Olympiakomitea. Niskanen 1987, 94.

RAKENNUSHALLITUS
(s. 56-62)

1 Vähäkallio nimitettiin pääjohtajaksi vuoden 1936 lopulla.
2 Nikkilä 1986, 16.
3 Maatalousministeriö oli jo ottanut omat rakennustehtävänsä itselleen, rautatiehallitus huolehti omistaan ja puolustusministeriö otti 1926 haltuunsa oman alansa rakennustehtävät, kasarmirakennustoimisto oli perustettu sotaministeriöön jo 1919. Osa vankeinhoitolaitoksen rakennustöistä oli vankeinhoitohallituksen alla. Halila 1967, 98.
4 Sundman 1986, 40-43
5 Carolus Lindberg: Olisiko yleisten rakennusten ylihallitusta uudistettava?, Arkkitehti 1921(3), 1-3.
6 Yleisten rakennusten ylihallituksen palkat olivat poikkeuksellisen alhaiset, eikä palkkatasoa kyetty nostamaan virkamiesten palkkausta uudistettaessa 1924. Päivittäinen työaika oli kuitenkin samalla venynyt kolmesta kuuteen tuntiin, jolloin virassa oleva ei pystynyt hoitamaan ulkopuolisia töitä. Halila 1967, 101-103; Sundman 1986, 43.
7 Yhtenä esimerkkinä tästä esitettiin virastotalo Kirkko- ja Konstantininkatujen kulmassa. Martti Välikangas ja J. s. Sirén: Yleisten rakennusten ylihallitus, Arkkitehti 1925, 149-151 ks. myös Yleisten rakennusten ylihallituksen uudelleenjärjestäminen, Arkkitehti 1928, 91-93.
8 Jotta uudistus toteutuisi joustavasti, jätettiin Ylihallituksen virat vuodesta 1926 täyttämättä. Ehdotuksessa rakennushallituksen toimialan ulkopuolelle jäisivät niiden ministeriöiden ym. laitosten rakennustehtävät, jotka ne olivat jo ottaneet hoitaakseen. Pääjohtaja ja osastonjohtajat olisivat sopimuspalkkaisia, peruspalkkaisten virkamiesten palkat nostettaisiin kuopasta. Halila 1967, 110.
9 Piirien keskuksia olisivat Helsinki, Viipuri, Tampere ja Oulu. Tie- ja vesirakennushallituksen rakennemuutoksessa 1925 valtakunta oli jaettu lääninjaosta poikkeaviin tie- ja vesirakennuspiireihin. Halila 1967, 110.
10 Ylitirehtööri Sadeniemi ei voinut yhtyä kaikin osin mietintöön, mutta kun kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri Jalmar Castrén yhtyi ehdotuksen pääperiaatteisiin samoin kuin valtioneuvoston muut jäsenet, jätettiin ehdotus käsiteltäväksi. Lakiehdotus jätettiin eduskunnalle 28. 6. 1929. Valtiovarainministeriö halusi hylätä ehdotuksen perustellen, että kysymys virastojen uudistamisesta oli vireillä ja kommentoi ehdotetun sopimuspalkkauksen epäsuotavuutta. Halila 1967, 112-113.
11 Sadeniemen ylitirehtöörikautta on kuvattu valmistelujen ajaksi odoteltaessa rakennushallinnon uudistusta. Odotusaika venyi pitkäksi, yhtenä syynä epätietoisuus organisaation kehittämistavoitteista: säilyttääkö keskusvirasto valtion rakennustoimen keskuksena vai hajauttaako se eri keskusvirastoille. Halila 1967, 108-115.
12 Kutakin piiriä hoiti välittömästi pääjohtajan alaisuudessa toimiva piiriarkkitehti, jolla oli alaisinaan mm. kassanhoitaja ja rakennusmestari.
13 Uusia virkoja olivat pääjohtajan, yli-insinöörin, rakennusosaston toimistoarkkitehdin, apulaiskoneinsinöörin, sähköteknikon, apukamreerin, apulaisarkkitehdin ja piirirakennusmestarien virat sekä kassanhoitajien toimet. Nimim. Y. l. -(Yrjö Laine ?): Tuleva vahdinvaihto, Arkkitehti 1936, 113-114. Suunnitteluosaston toimialaan kuului uudisrakennusten ja muutostöiden suunnittelu, arkkitehtuurin valvonta rakennustöitä suoritettaessa, kaupunkien, kauppaloiden ja taajaväkisten yhdyskuntien asioiden käsittely, piirustusarkiston hoito sekä osastoon kuuluvat toimimääräysasiat. Rakennusosaston toimialaan kuului suunnitelmien työselitysten ja kustannusarvioiden tarkastus ja vahvistaminen, rakennuslaskelmien laadinta, sähkölaitteiden, lämpö- ja vesijohtojen suunnittelu, hankinta- ja urakkasopimukset, rakennushallinnon alaisten rakennustöiden ylin valvonta ja osastoon kuuluvat toimimääräysasiat. Halila 1967, 116-117.
14 Ibid, 116.
15 Lisäksi käsiteltiin kuntien ja yhteisöjen valtionapuun oikeutetut ja yksityisten valtionapua hakevat suunnitelmat. Ibid, 117.
16 Setälä 1973, 72.
17 Pirkko Wesamaa 9. 3. 1995.
18 Setälä 1973, 105.
19 Ibid, 67.
20 SRM:n arkkitehteja koskeva leikearkisto.
21 Matti K. Mäkinen puhelinhaastattelussa 10. 10. 1996.
22 Erkki Huttunen tuli SOK:sta vuonna 1943 ja Valion arkkitehtina pitkään toiminut Matti K. Mäkinen E-osuuskauppaliikkeeseen kuuluneesta Suunnittelurengas OY:stä vuonna 1985.
23 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973.
24 Haila 1998, 55.
25 Rakennushallituksen entinen pääjohtaja Matti K. Mäkinen totesi, ettei pääjohtajana milloinkaan ollut törmännyt varsinaiseen sivutöitä kieltävään säädökseen, mutta että virkamiesten moraali tuli voimakkaammin ”syyniin” 1960-luvulta lähtien. Mäkinen 5. 5. 2001.
26 Auer 1964, 258. Rakennus valmistui 1943, laajennus 1945.
27 Halila 1967, 117. Vähäkallion seuraajan, Erkki Huttusen toimikautta pidennettiin ensimmäisen sopimuskauden päätyttyä uudella viisivuotiskaudella. Halila 1967, 125. Sama olisi varmasti ollut mahdollista Vähäkallion kohdalla.
28 Setälä 1973, 157.
29 Saijonmaa 13. 12. 1973.
30 Viljo Niskasen suullinen tieto 1980-luvulla; Setälä 1973, 160.
31 Puranen 1967, 502.
32 Setälä 1973, 160.
33 Järventaus 1967, 436-7.
34 Halila 1967, 118.
35 Ibid, 118.
36 Katri Lehto 26. 8 ja 24. 10. 1997.
37 Halila 1967, 119.
38 Setälä 1937, 136-137, 150.
39 Asemarakennukset suunniteltiin yleensä rautatiehallituksessa.
40 Lönnrotinkatu 37-48. Suunnittelijana toimi Jussi Paatela rakennushallituksen ulkopuolelta.
41 Järventaus 1967, 440.
42 Rakennushallituksen alaisten huoneenrakennuspiirien päätehtävänä oli korjaustoiminta. Rakennushallituksen perustamisen jälkeen Helsingin kaupungissa oleva valtion palkkaama isännöitsijä siirtyi Helsingin piiriarkkitehdin alaiseksi huolehtimaan kaupungin 14 valtion talosta. Liede 1986, 23.
43 ”Uudisrakennus- sekä muutos- ja korjaussuunnitelmiin kuuluvien työselitysten ja kustannusarvioiden tarkastus ja vahvistaminen, rakennuslaskelmien laadinta, lämpö- ja vesijohtojen ynnä muiden terveysteknillisten laitteiden ja sähkölaitteiden suunnittelu, hankinta ja urakkasopimukset, rakennushallinnon alaisten rakennustöiden ylin valvonta.” Metsola 1986, 13.
44 Jatkossa rakennuttaminen kasvoi edelleen viraston työkentässä suhteessa arkkitehtuurisuunnitteluun. Ibid, 13-17.
45 Vaatimattomat maaseudun kaavat laadittiin maanmittaushallituksessa. Asemakaavalaki tuli voimaan Erkki Huttusen pääjohtajuuden aikana. Setälä 1973, 105-106, 157, 182.
46 Ibid, 73. Meurman tuli rakennushallitukseen Viipurin kaupungin asemakaava-arkkitehdin virasta.
47 Y. l. (Yrjö Laine ?):Tuleva vahdinvaihto, Arkkitehti 1936, 113-114.
48 Setälä mainitsee lähiympäristöstänsä arkkitehdeista tai piirtäjistä Agnes Dahlin ja Helmi Pakkala-Väinölän. Setälä 1973, 73-75. Pirkko Wesamaan haastattelua siteerattiin edellä.
49 Puolustusvoimissa naispuoliset suunnittelijat olivat aina ”ylimääräisiä”. Anne Mäkinen 2000, 75-77.
50 Muoniovaara luopui Constructor Oy:n toimitusjohtajuudesta 1935. Sivonen 1942, 100. Constructor rakensi eräitä suuria rakennushallituksessa suunniteltuja töitä.
51 Muoniovaara määrättiin kansanhuoltoministeriön toimistopäälliköksi 14. 9. 1940-30. 9. 41 sekä kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön väliaikaiseksi päälliköksi 1. 11. 1941-31, 5. 1943. Välikangas erosi 31. 12. 1940 ja siirtyi kulkulaitosministeriön rakennusaineosastolle, Viipuriin rakennuspiirin päälliköksi 1942-44 ja Pohjois-Suomen asutuskeskusten jälleenrakennustoiminnan johtoon 1945. Puranen 1967, 488, 501.

52 Wessman toimi yliarkkitehtina 1944-1958, rakennusneuvoksena vuodesta 1945. Wessman oli työskennellyt lääkintöhallituksessa 1930-40. Ibid, 499; Suomen insinöörejä ja arkkitehteja 1945, 382.
53 Antero Pernaja tuli rakennushallitukseen 1941, määrättiin rakennusneuvokseksi 1944 ja viipyi vuoteen 1951, sillä seurasi Välikangasta suunnitteluosaston päällikkönä. Puranen 1967, 490.
54 Tiedossani ei ole paljonko. Myöhemmin konsulttien käyttö lisääntyi, kaudella 1961-86 konsultit suorittivat jo pääosan suunnittelusta. Hämäläinen 1986, 21.
55 Arkkitehti 1938, 97-102.
56 Setälä 1973, 385.
57 Halila 167, 118.
58 Mäkinen 22. 8. 2001
59 Vuolle huhtikuussa 2002.
60 Vähäkallio-Välikangas /rakennushallitus (1938), lisärakennus Lauri Vianto 1956.
61 Kotkan lyseon laajennus suunniteltiin ilmeisesti Vähäkallion pääjohtajuuden aikana, vaikka valmistui vasta 1947. Knapas 1984, 55. Kuopion lyseon laajennus ja korotus valmistui 1940.
62 Saijonmaa, Sten Björkmanin haastattelu 13. 12. 1973.
63 Suomen korkeakouluinsinöörit ja arkkitehdit 1948 ja 1956.
64 SRM leikearkisto. Leikkeestä ei selviä, mikä päivälehti on kyseessä.
65 Helsingin lentoaseman hallintorakennus, Arkkitehti 1938, 97.
66 Setälä 1973, 40. Ermala ehkä laati työpiirustukset ja valvoi työmaata.
67 Jaana Mobergin mukaan suunnittelutyö pantiin vireille Vähäkallion edeltäjän Sadeniemen aikana ja työtä hoitivat rakennushallituksen ns. toimistoavustajat Englund, Rosendahl ja Ermala. Moberg 2003 (1997), 8, 14-15.
68 Kuvaus työstä 1930-luvun lopulla rakennushallituksessa Setälä 1973, 84.
69 Arkkitehti 1933 Liite, 43; Arkkitehti 1937, 97-103.
70 Arkkitehti 1938, 183-185.
71 Siilorakennus (Martta Martikainen ja Ragnar Ypyä) Arkkitehti 1941, 111.
72 Wickberg (1959) esittelee Tampereen rautatieaseman. Nikula (1990: I) mainitsee Kotkan tyttölyseon ja Malmin lentoaseman.
73 Anne Mäkinen arvioi, että juuri kokonaisuudesta erottuvat yksilölliset tyylit tekevät puolustuslaitoksen arkkitehtuurista merkittävää. Mäkinen 2000, 215.
74 Nikkilä 1986, 17.
75 Rakennusteknisesti Malmin lentoasema on avantgardea: kantavana rakenteensa on teräsbetoninen pilarirunko ja ulkoseinässä lämpöä eristävänä kevytbetonilevy. Järventaus 1967, 436; Moberg 2003 (1997), 32.
76 Moberg 2003 (1997), 17-18.

HUONEKALUJA JA SISUSTUKSIA
(s. 65-73)

1 Riitta Miestamo mainitsee Ahrenbergin, Saarisen ja Kajanuksen suunnitelleen Nikolai Bomanin Suomen Puusepäntehtaalle yksilöllisiä kalusteita. Miestamo 1981, 16. Frosterus ja Strengell perustivat 1906 ulkomaisiin sisustustekstiileihin erikoistuneen taiteellisen agentuurin sekä ottivat myöhemmin Arkitektenin ja Arkkitehti-lehden palstoilla kantaa sisustus- ja huonekalutaiteeseen. Strengell kirjoitti teoksen Hemmet som konstverk (1922, Koti Taideluomana 1923). Lindgren toimi Taideteollisuus-Keskuskoulun taiteellisena johtajana 1902-1912 ja Rafael Blomstedt seurasi häntä. Nils Wasastjerna, joka ei suorittanut arkkitehdin tutkintoa, ryhtyi sisustusarkkitehdiksi. David Frölander-Ulf, joka ei myöskään suorittanut arkkitehdin tutkintoa, oli johtavana arkkitehtina kahdessa puusepäntehtaassa, Suomen Kauppa ja Teollisuus Oy:llä 1906-1908 ja Hietalahden Osakeyhtiössä 1910-1912. Wäinö Keinänen toimi Viipurissa Matti Pietisen puusepäntehtaan taiteellisena ja teknillisenä johtajana 1908-1911. Valter Jung erikoistui huonekalusuunnitteluun. Eino Schroderus perusti 1908 Taidetakomo Korun. Max Frelander toimi Taideteollisuus-Keskuskoulun ensimmäisenä huonekalupiirustuksen opettajana. Wäre 1992, 56; Husso 1999, 10; Maunula 1989, 191-197.
2 Martta Vähäkallio Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973.
3 Esiteltyjen kohteiden piirustukset SRM Vähäkallio-kokoelma, ellei toisin mainita.
4 Arkitekten perustettiin 1902 ja esitteli mm. Herman Geselliuksen, David Frölander-Ulfin, Malmström- Tikkasen, Borg - Sirén - Åbergin, Eliel Saarisen, Sigurd Frosteruksen ja J. S. Sirénin kalusteita.
5 Maunula 1989, 196. Ritva Wäre on tarkastellut Kotitaide-lehteä nationalismin näkökulmasta vuoteen 1910. Wäre 1991, 64-71. Kotitaide-lehden suhteesta kansainvälisiin aatevirtauksiin ks. Heinänen 1993.
6 Suomenkielisten Teknikkojen Seura perustettiin Suomen Teollisuuslehden aloitteesta, jossa toimivat mm. fennomaaniarkkitehdit Vilho Penttilä, Sebastian Gripenberg, Onni Törnqvist ja Yrjö Sadenius. Seura julkaisi Suomen Teollisuuslehteä, Rakentajaa ja Kotitaidetta. Rakennusmestarien perustettua ammattiliittonsa äänenkannattajaksi 1906 Rakennustaito-lehden, lopetettiin Suomen Teollisuuslehden Rakentaja-osasto. Haila 1998, 86-90. Ks. myös Heinänen 1993, 109-110.
7 Wäre 1991, 69. Vuonna 1908 ilmoitettiin lehden tavoitteiksi taiteen ja taideteollisuuden levittäminen ja taideharrastuksen herättäminen eri kansankerrosten keskuudessa
8 Miller-Lane 2000, 122- 125.
9 Ornamolaisten taiteilijoiden ensiesiintyminen tapahtui Kotitaide-lehden joulunumerossa 1914, jonka liitto toimitti. Maunula 1990, 159.
10 Mallipiirustuksia esitettiin Kotitaide -lehdessä sen loppuun asti, vuoteen 1918.
11 Tunnetuimpina Wiener, Dresdner ja Münchner Werkstätten. Sembach - Leuthäuser - Gössl 1990, 48-50, 75-78.
12 Kotitaide 1/1908, 12.
13 Pienen ruokasalin kaluston detaljit muistuttavat Saarisen huonekaluja Villa Keirkneriin ks. Arkitekten 1909, 5. Mm. herrainhuoneen kaluston tuolin sivustojen ikään kuin bambunvarsista koottu rakenne muistutti puolestaan Saarisen kalustoa Hvitträskin Ruusukamarissa, jonka ajoitus noin 1908-1909. Sen kalustossa on sorvattuja bambunvartta muistuttavia pystytukia. Amberg 1993, 102.
14 Herrainhuoneen tai salihuoneen kaluston (1913) paksusti pehmustettuihin tuoleihin liittyi nyörityksiä tupsuineen ja sohvan päätyinä olivat koristeelliset lasikaapit; suunnitelma poikkesi Vähäkallion mallipiirustusten yksinkertaisuudesta.
15 1910-luvun alussa näkyi harvoja koristetaitelijoita huonekalusuunnittelijoina Harry Röneholm, Arttu Korvenkontio (Brummer), Werner West ensi kertaa 1914.
16 Toimitus esiteltiin 1910 lehden etusivulla muodossa ”Väinö Vähäkallio ym. ym.” Vuonna 1911 muodostivat lehden toimituskunnan ”Väinö Vähäkallio, Toivo Salervo, Jussi Paatela ym. ym.” Vähäkallio mainittiin 1912-1913 pitkässä avustajien luettelossa.
17 Wäre 1991, 71.
18 Bruno Paulin suunnittelemassa osastossa esiteltiin Richard Riemerschmiedin ja Herman Billingin töitä. V. V.: Huonesisustus ja taideteollisuus Brysselin maailmannäyttelyssä, Kotitaide 1910, 83-88.
19 Itävallan osasto ei esitellyt uutta wieniläistä suuntausta, mutta Lähi-Idän käsityö oli upeaa. Vähäkallio totesi, että konstruktiivisuus oli menettämässä herruuttaan ja oli taas lupa nauttia ornamentiikasta.
20 Heinänen 1993, 115, 117.
21 Huvilassa (1907) oli kahdeksan asuinhuonetta, keittiö, kylpyhuone, tarjoilutilat ja palvelijan huoneet. Suunnittelussa oli korostettu hygieniaa, kaikki huoneet olivat suuria ja valoisia. Talo oli teknisesti uudenaikainen: siinä oli riksilevyseinät, vesikatossa bitumivahvisteista kattohuopaa, lattioissa linoleummatot, vesijohto, lämminvesi -lämmitys ja sähkövalo. Puusepäntyöt teki Sörnäisten puusepäntehdas ja metallityöt, mm. ovenrivat ja valaisimet Eino Schroderuksen yritys Taidetakomo Koru. Rakennusmestari Nestori Eskola ja tehtailija Pelander hankkivat väliseinissä käytettyjen riksilevyjen valmistus- ja myyntioikeudet Suomeen ja niiden myynti alkoi 1907. Pelanderin huvila oli ensimmäinen kohde Suomessa, jossa riksilevyjä käytettiin näin laajasti. Kotitaide 1909, 126; Neuvonen - Mäkiö - Malinen 2003, 114.
22 Kotitaide 1909, 124, 126; Arkitekten 1910, 12. kuvia 9. 10. 11. Arkitekten ei esitellyt sisustuksia eikä mainitse Vähäkalliota.
23 Esiteltiin herranhuoneen, ruokasalin ja makuuhuoneen sisustukset. Ruokasalin kalusteet ovat lähellä Villa Keirknerin esikuvia (noin 1908). Kotitaide 1910, 153-155.

24 Amberg 1990, 232.
25 Työväen Akatemialle vuodesta 1924 kuuluneen huvilan sisustuksista on säilynyt rippeitä: panelointeja, ovia, kaakeliuuneja ja sohvaryhmä. Talon myöhemmät vaiheet ks. Palmgren 1989, 144-145, 181. Talosta myös Erkki Härö: Kauniaisten rakennuskulttuurista ja siihen vaikuttaneista tekijöistä. Asuminen ennen ja nyt, Kauniaisten huvilakulttuuria 1988, 19-28. Palmgren 1989, 145.
26 Valokuva kirjoitustelineestä (1909) SRM valokuvakokoelma; Pelanderin sauna (1915) SRM Vähäkallio-piirustuskokoelma.
27 Vähäkallion osakuntiin suunnittelemista kalustoista valokuvia SRM kuva-arkisto, piirustuksia SRM Vähäkallio-kokoelma.
28 Myös Varsinais-Suomalaisen tupakkahuoneen vahatuissa tammipöydissä oli saarismaiset bambunvarsijalat. Bambunvarsiaihe lienee englantilaisen kolonialismin perua.
29 Egentliga Finlands studentavdelningens klubbrum i det nya studenthuset ja Satakunta studentavdelningens klubbrum i nya studenthuset sekä Klockskåp. Arkitekten 1911, 29, 30, 32;
30 Piirustus SRM Vähäkallio-piirustuskokoelma; Finlands restauratörförening 1904-1929, 114-116.
31 Nikula 1988, 92; Husso 1999, 23.
32 Kahvila Kruunu, kuvia Kotitaide 1916, 7-10.
33 Metropolin sijainti on tuntematon.
34 Vähäkallion sisustamia Elannon myymälöitä ja kahviloita 1916-1920-luku, piirustuksia SRM:ssä: Aleksanterinkatu 9, Annankatu 23, Erottaja 15-17, Fredrikinkatu - Lönnrotinkatu, Fredrikinkatu 27, Iso Roobertinkatu 27, Kalevankatu 13, Kauppiaankatu 2, Meritullinkatu - Kruununhaankatu, Kluuvikatu, Mannerheimintie 44, Mäkelänkatu 27, Pieni-Roobertinkatu 3, Pursimiehenkatu 27, Siltalan tavaratalon sisustus. Samaan henkeen jatkoivat Elannon omat suunnittelijat ja KK:n rakennusosasto Vähäkallion johdolla. David Frölander-Ulf oli suunnitellut Gourmandin sisustuksen, mutta Elanto osti sen 1916 ja muutti Aleksanterinkatu 16:een, jonne Vähäkallio suunnitteli ravintolan sisustuksen (nimeltään sittemmin Ravintola n:o 1). Husso 1999, 22; Finlands restauratörförening 194-1929. Elannon myymälöistä ja kahviloista ks. Niskanen 1987, 74-89.
35 Onni Tarjanteen piirtämä Siltalan liikepalatsin (1912) Elanto osti 1917. Nenonen-Toppari 1983, 74.
36 Luottopankki (1920), Työväen säästöpankki (1920-l.) ja SKOP (1925-1926), ks. luku 3. 5. Piirustukset SRM Vähäkallio-kokoelma.
37 Fransciskaner -ravintolan laajennus ja sisustussuunnitelma 1925. SRM Vähäkallio-kokoelma. Finlands restauratörförening 1904-1929, 114-116.
38 SRM:n Vähäkallio-kokoelma huonekalupiirustuksia vuosilta 1916-1921.
39 Suunnitelmat 1915-19, SRM Vähäkallio-kokoelma.
40 Osa kalustosta on arkkitehti Matti Muoniovaaran hallussa.
41 Sorkissa on jäljellä jatkettava ruokapöytä ja massiivinen kankaalla päällystetty sohva, kumpikin tummaksi petsattua tammea. Anni Björklund, puhelintieto 15. 12. 2003.
42 Kaupunkiasuntoon Vähäkallio piirsi ruokailuhuoneen massiivisen kaluston ja takan. Olli Tanner, haastattelu 28. 8. 1998; ruokailuhuoneen tummaksi petsattu tammikalusto on Tannerin jälkeläisillä Ristiinassa. Anni Björklund, puhelintieto 15. 12. 2003.
43 Martta Vähäkallio 14. 12. 1973
44 Tuotteiden esikuvina - tuntuvasti pelkistäen - olivat Saarisen ja Sparren huonekalut. ”Mahdollisimman monen ostajan vaatimusten tyydyttäminen johti sarjatuotantoon.” Miestamo 1981, 20, 30-32.
45 Carolus Lindbergin päätoimittajakaudella vuoteen 1927 lehden nimi oli Arkkitehti, rakennus- ja koristetaiteellinen aikakauslehti, mutta Välikankaan toimitus nimesi sen 1928 ”rakennustaiteelliseksi aikakauslehdeksi”. Huonekalujen tyylissä palattiin 1910-luvun alun yksinkertaisuuden jälkeen eklektismiin ja tyylikertailuun, jota Gustaf Strengell luonnehti 1921 saksalaisuuden jäljittelyksi. Hän esitteli Werner Westin työtä ensi kerran 1921. Westin huonekalumallit oli tarkoitettu tehtäviksi kotimaisesta aineesta käsin maaseudun puusepänverstaissa vaatimattomiin porvariskoteihin ja niiden muodonanto oli yksinkertaista. Strengell, Gustaf: Verner West. Arkkitehti 1921, 14-15. Keskustelu standardisoitumisesta huonekalusuunnittelun ja -tuotannon alalla alkoi 1925, jolloin esiteltiin standardikeittiöitä. Rafael Blomstedt totesi 1927: ”Aikanaan meillekin ilmestyy (huonekalun) lopullisesti mekanisoitu muoto.” Blomstedt, Rafael: Huonekalutaiteemme. Ajatelmia messujen johdosta, Arkkitehti 1927, 120-125.
46 H. E. (Hilding Ekelund): Oy Huonekalukeskuksen kilpailu tyyppikalustoista, Arkkitehti 1928, 24. Kolmannen sijan kilpailussa sai Antti Salmenlinna, joka 1920-luvulla avusti Vähäkalliota. Hahlin huonekaluja esiteltiin Rafael Blomstedtin artikkelin yhteydessä. Rafael Blomstedt: Huonekalutaiteemme. Ajatelmia messujen johdosta, Arkkitehti 1927, 120-125.
47 Kytäjän kirkon seurakuntatiloihin ja kotiinsa hän piirsi talonpoikaistyyliset kalustot, kaupunkikotiinsa teräsputkikaluston. Vähäkallion suunnittelemia kalusteita on jonkin verran jäljellä: Ali-Takkulan, Sorkin ja Kytäjän kartanoissa, eräillä sukulaisilla, Manne Muoniovaaran perillisillä, Cedercreutz-museossa Harjavallassa, SEA:ssa nojatuoli Kino-Palatsi -suunnitelmaan. vähäkallion toimistossa piirrettyjä kalusteita on mm. Elannon ja OTK:n hallintorakennuksissa, Ammattienedistämislaitoksessa ja Alkon Salmisaarentalossa.
48 Korvenmaa 1998: II, 106-107.
49 Annalan asukasluettelo, Apteekkien eläkekassan arkisto.
50 Katri Lehto 29. 12. 1997.
51 Josta ullakkohuoneiden ala lienee ollut 32m^2. Annalaan asuntoyhtiön yhtiöjärjestys ja hallituksen pöytäkirjaote. Apteekkien eläkekassan arkisto.
52 Kuvaus kodista perustuu Arkkitehti-lehden selostukseen ja Katri Lehdon kirjeeseen 29. 12. 1997.
53 Lönnqvist 1986, 18; Katri Lehto 29. 12. 1997.
54 Samantapaisen turkkilaisen sisustuksen Vähäkallio oli suunnitellut jo 1910-luvulla ks. tekstissä edellä. SRM Vähäkallio-kokoelma.
55 Helga Nuorpuu nimittää aikaa ”uudeksi ryijykaudeksi”. Helga Nuorpuu: Suomalaisen ryijyn kohtalo. Aitta 1930/11, 44-47.
56 Katri Lehdon kirjeestä Aino Niskaselle 29. 12. 1997.
57 Laihanen 29. 10. 1997. 1930-luvulla dupletissa asui sukulaistyttö. Katri Lehdon kirje 29. 12. 97
58 Maire Vähäkallion puheesta kuulsi myöhemmin, että dupletti oli hänelle muistoissa rakas paikka, jossa Vähäkalliot yöpyivät 1950-luvulla käydessään Kytäjältä käsin oopperassa tai teatterissa. Sittemmin venäläinen agentuuriliike vuokrasi isomman huoneiston. Veikko Laihanen 29. 10. 1997. Jonkin aikaa dupletissa asui vuokralaisena näyttelijätär Rauni Luoma, jonka suhde Aarne Erviin ennen heidän avioliittoaan ajoittuu vuosille 1953-57. Saijonmaa 12. 11. 1997; Luoma 1986, 193. Sitten duplettiin muuttivat Vähäkallion tyttärenpojat Yrjö ja Erkki Vähäkallio. Laihanen 29. 10. 1997.
59 Martta Vähäkallio 14. 10. 1973.
60 Jo 1916 oli Arkitekten esitellyt kuvia Herman Geselliuksen asunnosta Hvitträskissä. Nimimerkki B. B (Birger Brunila) kuvasi 1922 Jarl Eklundin Eirassa sijaitsevaa huvilaa, jossa tapaa ”luonnollisen teeskentelemättömän, jos kohta kulttuurivaiston hienostuttaman kotisävyn.” Arkitekten 1916; 32, 33; B. b. (Birger Brunila) (1922): Arkkitehtikoti, Arkkitehti 1922, 65-68.
61 Kaikissa selostuksissa ei kerrottu, että kysymys on arkkitehtien omista kodeista, mutta lehteen liittyi arkkitehtien osoitehakemisto.
62 Arkkitehti 1929, 197-198; esittelyyn liittyi niukka selostus ja kuvat pohjapiirroksesta.
63 Arkkitehti 1929, 95.
64 Kuvia eräästä helsinkiläisestä yksityisasunnosta, Arkkitehti 1929. 192-195. Frosteruksen osoite oli Töölönkatu 12 A.
65 Aino Marsio-Aalto: Yksityishuoneisto Lounais-Suomen Maalaistentalossa Turussa, Arkkitehti 1929, 90. Hän mainitsi metalliset Thonet-huonekalut, PH-valaisimet, Asean työ- ja lukulampun sekä prototyypit myöhempää sarjavalmistusta varten, niihin kuuluivat Alvar Aallon suunnittelema työpöytä ja metallinen pyöreä tupakkapöytä sekä Aino Aallon suunnittelemat yksiväriset tekstiilit, kirjahyllyt ja lastenhuoneen sisustus.
66 Aalto 1972, 21 (Tukholman näyttely, 1930). Päivi Huuhtanen esittää Aalto-sitaatin väitöskirjassaan kuvaamassa 1920-luvulla taiteissa esiin noussutta ”esineiden ylistystä,” jonka hän löytää kirjallisuudessa Mika Waltarin ja Olavi Paavolaisen teksteistä, mutta joka ei hänen mukaansa saanut maalaustaiteessa juurikaan jalansijaa. Huuhtanen 1978, 194.
67 Frosterus oli perustanut Strengellin kanssa 1906 ulkomaisiin sisustustekstiileihin erikoistuneen tuontiliikkeen ja suunnitteli elegantteja huonekalu-

ja samoin kuin Sirén. Vähäkallio oli piirtänyt huonekalujen lisäksi myymälä- ja pankkisisustuksia. Aallot esittäytyivät taideteollisuuden suunnittelijoina sarjavalmisteisilla huonekaluillaan, lasiesineillään ja tekstiileillään.

68 Suominen-Kokkonen 2003, 27. Tuolit näkyvät jo valokuvissa Aaltojen Jyväskylän-kodista. Kaarina Mikonranta 29. 6. 02.

69 Lönnqvist 1986, 18.

KARTANOT
(s. 74-83)

1 Eklundin työluettelossa on rakennussuunnitelmia pariinkymmeneen kartanoon. Saaren kartanon klassistista päärakennusta (1929) on pidetty aikakautensa huomattavimpiin kuuluvana. Suomen rakennustaiteen museon arkisto. Piirustuskokoelma 1989, 72-74; Kaipia - Putkonen 1997, 25.

2 Palmqvistin suunnitelmiin kuuluivat Espoon kartanon päärakennuksen ja maatalousrakennusten uusiminen 1908-1910, Rapalan kartanon rakennuskannan uusimiseen Sysmässä 1918-19 sekä Amos Andersonin Söderlångvikin rakennuksia 1934-39. Savolainen 1999, W. G. Palmqvistin työluettelo.

3 Kyse oli ehkä luonnoskilpailusta. Jarl Eklundin suunnittelema rakennuksen uusiminen toteutettiin 1916, siihen kuului päätyjulkisivun barokkihenkinen portaali ja itäpäädyn altaani. Eklundin suunnitelmat Wiksbergin kartanon korjausta ja muutosta varten 1918-23, SRM Eklundin työluettelo; Kaipia - Putkonen 1997, 66.

4 Riitta Niskanen, sähköpostiviesti 6. 3. 2003.

5 Taipaleen kartanon, Herzbergin (1920-luku), Vuorelan (1920) ja Hautjärven kartanon (1943) saunat. SRM Vähäkallio-kokoelma.

6 Jaakko Hölsän navetta (1920-luku), Salmin talli (1920), maanviljelijä Silanderin sikala (1920) ja Finnen perheen omistamaan Voistion kartanoon Hollolassa 29 hevosen tiilisen talli (1920-22). SRM Vähäkallio-kokoelma.

7 Punamullattu, valkonurkkainen rakennus on kaksiosainen. Sen osittain avoin katos nousee tynnyreihin valetuilta betonitolpilta; korkeampaa osaa koristavat pyöreät ikkunat. Laura Tuominen sähköpostiviestit 29. 12. 2003 ja 31. 12. 2003; Backbyn talousrakennusten (mm. puutarhurin asunto ja vaunuliiteri) suunnittelijoiksi mainitaan Jarl Eklund ja Vähäkallio. Härö 1984, 232. Piirustuksia ei ole tiedossa.

8 Suomen maatilat 1932, 942.

9 Flink 1996, 52; käynti Jeppasissa 11. 9. 2003.

10 Päärakennus korotettiin kerroksella, lisättiin siivet, muutettiin ikkunoiden puitejakoa ja vuorilaudoitusta. Flink 1996, 52.

11 Espoon rakennuskulttuuri ja kulttuurimaisemateoksen esittämä vuosiluku 1910 vaikuttaa virheelliseltä. Härö 1984, kohde 294.

12 Sen ikkunoissa on Salomo Wuorion tekemiä lasimaalauksia (joutsen ja kukka-aiheet). Ikkunat, joita oli alunperin kolme, ovat ehkä Vähäkalliosta seuraavan omistajan hankkimat. Käynti Ali-Takkulassa 18. 8. 2003.

13 Härö 1984, kohde 294.

14 Perustietoja tilasta: Suomen maatilat 1932, 179 - 180; Suomen kartanot ja suurtilat 1939, 353-4.

15 Rakennus oli siirretty nykyiselle paikalleen kauempaa joko 1860 tai 1880. Härö 1984, kohde 288.

16 Omistaja Börje Malmström, käynti Snettanissa 18. 8. 2003.

17 Tilan metsiä oli hakattu pitkään häikäilemättömästi ja se oli ilman karjaa. Päärakennuksessa asui vain pehtori. Tannerit ostivat Sorkin Hyvinkää-yhtiöltä. Linda Tanner 1965, 207; Olli Tannerin haastattelu Sorkissa käynnin yhteydessä 28. 8. 1998.

18 Tanner omisti Lillhemtansin tilan Espoon Henttaassa 1917-24. 1700-luvulta peräisin olevaa päärakennusta korjattiin ja laajennettiin heti perusteellisesti. Härö 1984 kohde 146; Päärakennuksen pohjapiirros näyttää Vähäkallion piirustuskäsialalta, kuva ks. Paavolainen 1979, 448. Lillhemtansiin suunnitellun leikkimökin piirustukset SRM Vähäkallio-kokoelma.

19 Rakentajina toimivat Väinö Vehmas ja Kustaa Suomi. Olli Tanner 28. 8. 1998. Täysin piirustusten mukaan ei rakennettu, mm. alakerran ikkunat muuttuivat kahdeksanruutuisiksi.

20 Linda Tanner 1965, 208.

21 Sekä Aalto että Bryggman suosivat tyylilajia noin 1924 vaiheilla. Välikankaan suunnittelemissa asuintaloissa Puu-Käpylään 1920-25 on samoja aineksia.

22 Suomen kartanot ja suurtilat 1939, 558.

23 Helander 1986, 150, 154-5.

24 Linda Tanner 1965, 208.

25 Paavolainen 1984, 240-1.

26 Ibid, 241-2.

27 Ibid, 242; Perustietoja Sorkista Suomen maatilat 1932, 1395.

28 Paavolainen 1984, 244.

29 Nimimerkki Lentävä: Tanner kotioloissa, Elanto 4. 3. 1931.

30 Hänen mukaansa Tanner ja hänen puolisonsa Linda loivat varhain ystävä- ja tuttavapiiriä varten ”Sorkin mytologian”, ”edustusstoorin, jollainen on lähes pakko luoda jokaisen inhimillisen edistysaskeleen suojaksi.” Paavolainen 1984, 248-250.

31 Kuusterä, puhelintietoja 4. 8. 2004.

32 Olli Tanner 28. 8. 1998.

33 Väenrakennus käsitti kolme asuntoa (kaksi yksiötä ja kaksion) sekä vierashuoneen (tarkastuskarjakkoa ym. varten) ja näitä yhdistävän tuvan. Väenrakennus rakennettiin piirustusten kaltaisena mutta hirsirunkoisena ilman vuorilaudoitusta. Navetta rakennettiin jäsennykseltään piirustusten kaltaisena mutta niittiharkoista. Tuija Kauppi, puhelinkeskustelut 11. 8. 2003 ja 8. 9. 2003; Piirustukset SRM Vähäkallio-kokoelma.

34 Rakennusohjelman näkyvimpiä varhaisia osia ovat 1920-luvun lopulla valmistuneet kivinen sikala ja tiilinen navetta sekä KK:lla piirretyt kolme tiilistä työväen asuinrakennusta. Sikalan (1927) suunnittelija ei ole tiedossa, navetan (1928) piirsi Urho Åberg. Kaksi ensimmäistä tiilistä työväen asuinrakennusta valmistuivat 1928. Myös puisia työväen asuintaloja rakennettiin. Backas, kooste kartanon vaiheista. Vantaan kaupunginmuseo; Lehtimäki - konservointikonsultit Wikström & Kanerva 1992.

35 Tila rajoittuu nykyään pohjoisessa uuteen asuntoalueeseen

36 Työväentalon rakentamisesta luovuttiin varojen puutteen tähden. Elannon hallintoneuvoston pöytäkirja 13. 1. 1922, 2 ja 4 §. Piirustuksia SRM Vähäkallio-kokoelma.

37 Muutospiirustuksessa kartanosta on nimikirjaimet AP. Backasia inventoineen Marianna Heikinheimon (Arkbyroo) sähköpostiviesti maaliskuussa 2004.

38 Luultavasti Vähäkallion suunnitelman mukaan suurennettiin ikkunoiden yläpuolisia ”holvikiviä”, ikkunoiden vuorilaudat oli poistettu ehkä jo aiemmin. Takafasadin puolella mansardikaton puhkaiseva ikkunarivi kuulunee samaan rakennusvaiheeseen. Vähäkallion vaiheesta kertonevat pohjakerroksen valkea kaakeliuuni sekä yläkertaan johtava portaikko. Päärakennuksen korjauksessa 1980-luvulla häipyi suurin osa Vähäkallion muutoksista. Silloin muutettiin terassia ja vuorilaudoitusta. Sisätilat uusittiin perusteellisesti. Backas, kooste kartanon vaiheista. Vantaan kaupunginmuseo; käynti tilalla 3. 10. 2003.

39 Suomen maatilat 1932, 1368-69.

40 Päärakennuksen sisätiloissa on tapahtunut muutoksia: valoisaan keskitilaan ja suoralinjaiseen näkymään perustuva kokonaisuus on muuttunut oviaukkojen sijoituksen myötä. Karla Kilpeläinen, puhelinkeskustelu 15. 8. 2003. Ulkoväritys vastannee alkuperäistä.

41 Katri Lehto 24. 10. 1997. Junaliikenne loppui 1958.

42 Valkonen 1992, 16.

43 Miniän kertoman mukaan Vähäkallio käytti usein Kytäjän omistajuudesta muotoa ”me”. Katri Lehto 24. 10. 1997.

44 Katri Lehto 24. 10. 1997.

45 Vähäkallio osti Finneltä Viipuriin tarkoitetun Itsenäisyyden Leijonan, kun ensimmäisestä versiosta tuli liian lyhyt. Katri ja Simo Lehto 26. 8. 1997.

46 Joukossa oli ”Maailma Manta”, Martta Vähäkallio 14. 12. 1973. Ilmakuva ja kuvaus teoksessa Suomen kartanot I, 1930, 439.

47 Päärakennuksen lähellä kohoavalla mäellä sijaitsee villiintynyt puisto, jota pidetään Armfeltien perustamana. Mäkelä 2000, 44. Puisto jää talousrakennusten taakse. Pääportista vasemmalle on jäänyt tenniskenttä, jonka paikalle rakennutti nuorempi Kai Vähäkallio ampumaradan 1960-luvulla. Katri Lehto 24. 10. 1997

48 Alakerrassa oli ”isoon remonttiin” asti rouvan makuuhuone ”med himmelsängen.” Katri Lehto 29. 12. 1997. Myös lämmitystä uusittiin 1932. Mäkelä 2000, 68.

49 Kahdessa korjauksessa väheni huoneista kuusi, jäljelle jäi 14 huonetta ja keittiö. Alakerrassa oli arki-

huoneen vieressä Vähäkallion työhuone. Katri Lehto 24. 10. 1997
50 Katri Lehto 29. 12. 1997.
51 Katri Lehto 24. 10. 1997.
52 Suomen kartanot ja suurtilat 1939, 440.
53 Tv -dokumentti Kohtalona Kytäjä 8. 7. 2003, tietolähteenä FM Katri Lehto.
54 Taideteoksista on jäljellä Kaapo Virtasen muotokuva Vähäkalliosta 50-vuotiaana (Senaatti -kiinteistössä on toinen), Oskari Paatelan muotokuva Astrid Vähäkalliosta sekä Gunnar Finnen muovailemat pronssiset Vähäkallion rintakuva, Aarnepojan pää ja Paratiisista karkotus. Monet taideteokset ovat poissa, kuten hallissa olleet Finnen Laulavat Enkelit ja Vähäkallion Enson kirkkoon tilaama Finnen polykrominen Kristus-puuveistos, jonka oli Vähäkallio lunasti itselleen. Katri Lehto 26. 8. 1997 ja 24. 10. 1997.
55 Matkoilla hankittiin astioita ja huonekaluja kuten hallin renessanssituoli. Astrid Vähäkallion tekstiilitöitä olivat lukuisat lampunvarjostimet ja arkihuoneen ryijy. Katri Lehto 26. 8. 1997.
56 Kuvaus sisustuksista: ”Pihaterassilta pääsemme suoraan tilavaan ja valoisaan halliin, jonka seiniä peittää korkea, yksinkertaista ruutumallia oleva paneeli. Tämän paneelin yläpuolella näemme kauniin rivin metsästysmuistoja, joiden joukossa hirvillä, kartanon suuriistan edustajilla, on huomattava sija. Heti oven oikealla puolella on Ludvig XIV ajalta peräisin oleva varhaisrokokootyylinen kirjoituspöytä, kaunista puuleikkaustyötä, ja sisäseinillä kiintyy huomiomme kaappiin, jonka mittasuhteet ovat oloissamme ainutlaatuiset. Jykevästi veistetty espanjalainen huonekalu, varhaisrenessanssia... lisäksi näemme kaksi barokkituolia ja joukon chippendale-mallisia huonekaluja. Hallin vasemmalla puolen ovat mm. työhuone ja kirjasto... vastapäätä hallia on rokokootyylinen sali vaaleine, tyypillisillä rokokookehyksillä kehystettyine silkkitapetteineen. Tässä huoneessa on myös samantyylinen avotakka, jonka yläpuolella riippuu suuri peili. Huonekalut ovat Ludvig XIV:n tyyliä. Salista avautuu ovi järvenpuoleiselle terassille, ja vasemmalla puolella on omistajattaren kabinetti, jossa näemme erikoisen, korkean, upotuksilla somistun lipaston... venäläistä tekoa. Hallin oikealla puolella sijaitsee ruokasali, joka samoin kuin salikin on katettu komealla stukkokatolla. Ruokasali on empiretyylien, ja siinä on vaaleat, kullanruskeat silkkitapetit, joita ympäröivät runsain empiretyylisin kultauksin ja sinisin sekä valkein Wedgewood-koristein somistetut mahonkikehykset. Huonekalut ovat chippendale-tyyliä. Yläkertaan on sijoitettu vierashuoneita, jotka reunustavat pituussuuntaista käytävää...” Suomen kartanot ja suurtilat 1939, 440.
57 Mäkelä 2000, 49-50.
58 Konttori vahingoittui tulipalossa 1970-luvulla ja korjattiin. Lehdot 26. 8. 1997.
59 Sauna ei ulkoasultaan vastaa suomalaiskansallisen saunan mielikuvaa, mutta sellainen sauna yleistyi vasta 1940-luvulla, tyylin kehittäjänä ilmeisesti Oiva Kallio. Leskelä 1998, 199-213.
60 Luonnontieteilijä Carl Reinhold Sahlberg toimi 1818-41 Turun Akatemian luonnonhistorian ja talouden professorina ja perusti Yläneelle ”Huvitus” -nimisen uudistalon hienoine puutarhoineen. Katri Lehto 26. 8. 1997; Heikinheimo 1955, 652.
61 Se on sittemmin vaakalaudoitettu. Katri Lehto 26. 8. 1997.
62 Maalaus on osin tulipalon tummentama. Kytäjän isännöitsijän tieto 1997. Vähäkallio piirsi tupaan talonpoikaistyylisen kaluston, joka korvattiin Vähäkallioiden avioeron jälkeen toisella pirtin kalustolla. Katri Lehto 26. 8. 1997.
63 Dupletti suunniteltiin alunperin kirjanpitäjälle, joka ei halunnut muuttaa sinne. Antero Pernaja teki ensimmäiset muutossuunnitelmat Vähäkallion leskelle. Ne olivat ”liian varovaiset” ja seuraavat laati rakennusmestari Heikki Siikonen. Lehdot 26. 8. 1997.
64 Lehdot 26. 8. 1997.
65 Tämän jälkeen siellä asui Vähäkallion poika Kai vaimoineen, joka jatkoi asumista leskeksi jäätyään seuraavan miehensä kanssa. Lehdot 26. 8. 1997.
66 1- 3 kerroksessa oli kummassakin Törölässä kahden huoneen ja keittiön kokoinen asunto, samoin toisen Törölän ylimmässä kerroksessa. Toisen ylimmässä kerroksessa oli huone ja keittiö. Toisen talon kellarissa oli pesutupa ja leipomo.
67 Lehdot 26. 8. 1997.
68 Ibid.
69 Amberg 2003, 160-164.
70 Savolainen 1999, W. g. Palmqvistin työluettelo. Suunnitelma käsitti mm. kerroksen korotuksen ja yksikerroksiset siivet kattoterasseineen.

YKSITYISTALOT
(s. 84-91)

1 Hans Vinnal (1882-1928) työskenteli 1902-04 Rotermannin firmassa ja lähtien V. Gorbatshevin firmassa Tallinnassa. Hän perusti 1915 väritehtaan Tallinnaan, toimi sitten vientialalla ja rakennutti 1921 Tallinnaan Tatari 1:n liiketalon. Karin Hallas-Murula, sähköpostiviesti 18. 11. 2003. Tatari 1:n talo, joka ilmeisesti palveli myös asumista sijaitsee Tallinnan keskustassa eikä muistuta Vähäkallion suunnitelmaa. Anu Kotli, sähköpostiviesti 3. 6. 2004.
2 Tästä vaihtoehdosta on säilynyt perspektiivikuva. Luonnospiirustukset SRM Vähäkallio-kokoelma.
3 Luonnospiirustukset SRM Vähäkallio-kokoelma. Vähäkallio piirsi myös vuonna 1921 empire-Helsingistä siirretyn huvilan muutoksen Kulosaareen Bertel Jungintielle. Kulosaaren huvila-alue, KSV 1981. Kulosaaressa on useita tällaisia empire-Helsingistä siirrettyjä hirsitalojen runkoja, jotka on julkisivuiltaan muokattu täysin uuteen uskoon. Helander 19. 11. 2003. Toteuttamaton suunnitelma on myöskin talo Lepola Savonlinnaan Laitaatsillan alueelle, luonnokset 1925, SRM Vähäkallio-kokoelma.
4 Todennäköisen rakennuttajan selvitti Helena Rieki Kuopion kaupungin ympäristökeskuksesta. Miettinen oli Pohjois-Savon Rautakauppa Oy:n perustaja ja johtaja yhdessä Janne Vartiasen kanssa. Lisäksi he omistavat konepajoja, Puuseppätehdas Oy:n sekä osake-enemmistön Kuopion uudesta kirjapainosta. Riekki, sähköpostiviesti 3. 10. 2003.
5 Suunnittelijana Kaj Michael. Ibid.
6 Ahvenainen 1989, 115, 219.
7 Vendén myi talon tohtori Yrjö Jaakkolalle tämän kotia ja vastaanottoa varten 1940-luvun alussa. Riihimäen Sanomat 16. 6. 1977.
8 Hackzell-Toppari 1997, 158-162.
9 Pääpiirustuksia, luonnoksia ja detaljipiirustuksia SRM Vähäkallio-kokoelma.
10 Arkkitehti 1928, 180-184
11 Käynti Romanian lähetystössä 20. 8. 2003.
12 Konsuli Hans von Rettigin yksityistalo, Turku, Arkkitehti 1933, 122-123. Valter Jungin suunnittelema talo valmistui 1928.
13 Kuvat eteishallista, kristallikruunusta, isännän huoneesta ja ruokasalista.
14 Arkkitehti 1928, 181.
15 Hackzell-Toppari 1997, 161.
16 Aita on uusittu ja vanhat kalusteet poissa, eräitä kiinteitä kalusteita lukuunottamatta. Käynti Romanian lähetystössä 20. 8. 2003.
17 Poppius - Raevuori 1937, 298.
18 Puinen, alunperin asunnoksi rakennettu konttorirakennus on vuodelta 1913 ja tehtaan vanhin osa vuodelta 1908. Känsälä 1995, 99-101; Kaipia - Putkonen 1997, 62. Tuotantorakennukset on korjattu pääkonttoritiloiksi tehtaan siirryttyä 1980-luvulla Lassila & Tikanojan haltuun. Känsälä 1995, 99.
19 Kirkosta järjestettiin 1935 kutsukilpailu, jonka Erkki Huttunen voitti. Jokinen 1993, 80. Kirkossa on J.W. Suomisen hautakappeli.
20 Villa Geber, ks. Cornell 1965, 172-174; Att bygga ett land 1998, 256.
21 Tehtailija J. V. Suomisen Koskilinna, Arkkitehti 1928, 185-188; Pääpiirustuksia, luonnoksia ja detaljipiirustuksia SRM Vähäkallio-kokoelma.
22 Siipirakennuksen itäpäädyssä on tehty joitakin muutoksia. Känsälä 1995, 99.
23 Paula Koho, puhelintieto 28. 8. 2003. Piirustuksessa esiintyvä suunnitteluvuosi on 1931, valmistumisvuosi ei ole tiedossa. Luonnospiirustukset SRM Vähäkallio-kokoelma.
24 Paula Koho, puhelintieto 28. 8. 2003; viistoilmakuva Käkisalmen keskustasta 1946.
25 Lappi-Seppälä 1972, 137.
26 Suomen Kuvalehti 1938, 1345-46.
27 Englund esiintyy suunnittelijana Helsingin kaupungin kaupunkisuunnitteluvirasto Yleiskaavaosaston selvityksessä Kulosaaren huvila-alue. Julkaisu YB:9/80, 1981. Siinä viitataan Ritva Tuomen ja Hanna Kronlöfin tutkimuksiin IES (Itäisten kaupunginosien) raporttia 71 varten. Riitta Salastien puhelintieto 17. 11. 2003.
28 Konserttitalosta esikuvana Eduskuntatalolle Nikula 1981, luvun I viite 159.

KERROSTALOT
(s. 92-119)

1 Toteutumattomia kerrostalosuunnitelmia ovat 1924: asuinkerrostalo Rautien- ja Eerikinkatujen kulmaan (Kotka?); 1925: asuinkerrostalo Iso Roobertinkatu 33-37 Helsinki, Suomalaisen säästöpankin asuin- ja liiketalo Kirkkokatu 6, Kotka; asuinkerrostalo Helsinginkatu 25, Helsinki; 1926: asuinkerrostalo Kajaaniin, asuinkerrostalo Mariankatu 12, Kotka; asuin- ja liikerakennus Vilhovuorenkatu 9, Helsinki; 1927: asuinkerrostalo Vapaudentie 4 (kaupunki?)1928: asuinkerrostalo Kotkan Pohja, Aleksanterinkatu - Kauppamiehenkatu, Kotka; 1929: asuin- ja liiketalosta Lahteen kaksi variaatiota, 1930: asuinkerrostalot Hesperiankatu 8 ja Itäinen Puistotie 3, Helsinki; 1920-luvulla asuinkerrostalo Taavetinkatu 4 (kaupunki ?).

2 Vuonna 1923 valmistui koko maassa 20. 000 asuntoa, 1928 valmistui 34 000 ja 1933 ainoastaan 10. 000. Asuntorakentaminen elpyi 1930-luvun lopulla, muttei noussut vuosikymmenen huipputasolle. Ahvenainen- Kuusterä 1982, 258.

3 Juntto 1990, 90.

4 Ibid, 151.

5 KK:n asuintaloista ks. Niskanen 1987; Elannon asuintaloista ks. Leppänen 1997.

6 Rakentamista koskevat yleiset määräykset ja Helsingin kaupungin rakennusjärjestykset, ks. Nikula 1981, 151-165, ks. myös Saanilahti 1996.

7 Wessman ja Leistén mainitaan Simonlinnan (1925), asunto Oy Johanneksen (1925) ja Viides linja 4:n (1926) suunnittelijoina, Leistén As. Oy Joukolan ja Pietarinkatu 13:n (1931) suunnittelun avustajana, Muroma mainitaan kahden muun ohella kuvauksessa ”Väinö Vähäkallion töitä ”, Arkkitehti 1927, 158-159. Hän näyttää signeeranneen nimikirjaimillaan Annalan perspektiivikuvan 1924.

8 Asunto Oy Eura II:n (1937) suunnittelun avustajia olivat Pernaja ja Saijonmaa. Arkkitehti 1937 Liite, 7. Rannanlinna vaikuttaa Pernajan piirtämältä, Kotkanlinna on Pernajan nimissä.

9 SRM Vähäkallio-kokoelma.

10 Tämä tapahtui suunnittelijoiden Sonckin, Lindgrenin ja Jungin sekä viranomaisten yhteistyönä. Moorhouse et al. 1987, 67.

11 Piirustukset RVV.

12 Nenonen - Toppari 1983, 11-12.

13 Mansardikatot eiralaistaloissa selittyvät ehkä ylimääräisen ullakkokerroksen sijoittamisesta rakennukseen sallittujen korkeuksien sisällä, vrt. Saanilahti 1996, 204.

14 Nenonen - Toppari 1983, 13.

15 Rakennuttajuus ilmenee SRM:lle tehdystä piirustuslahjoituksesta. Muita talon perustamiseen liittyviä tietoja en ole onnistunut jäljittämään, sillä rakennus on vaihtanut omistajaa useaan otteeseen.

16 Luonnokseen muutaman ylemmän kerroksen ikkunan päälle hahmotellut koristeellisesti kehystetyt pyöreät ikkunat toteutettiin. Luonnoksen ullakko-ikkunat korvattiin kreneloinnilla, ehkä vastavalmistuneen Kalevan talon vaikutuksesta.

17 Björkman 1973, 6.

18 Waris 1973.

19 Työväen Säästöpankki osti talon 1970, jonka jälkeen sen on vielä muutaman kerran vaihtanut omistajaa. Muutoksia ovat olleet mm. viisi sisäpihaikkunaa 1964, ovien uusimisia 1970 ja 1987. Rakennuskulttuuri-inventointi 1994, Kallio, kortti 6. Kolmannen Linjan varrella on myös pienteollisuutta.

20 Pihasiiven käsittävä kerrostalo rakennettiin kahdessa vaiheessa: 1922 ja 1927. Varhaisen version kadunvarsitalosta luonnosteli Vähäkallio 1920-22, lopullisen Ferdinand Elenius 1926-27. Teollisuustiloja käsittävän siiven ja ”kaupan varastojen” käyttöönottovuosi on 1922. Talon 1926-27 toteuttanut Ferdinand Elenius muutti julkisivut kauttaaltaan rapatuiksi ja ikkunat suhteiltaan pystyiksi. RVV.

21 Westmanin Lääkäriseuran talo Tukholmassa (1904) muistuttaa fasadin jäsennykseltään Fredrikssonin taloa.

22 Samantapaisia harkkonauhoja on Sven Kuhlefeltin suunnitelmassa 1923 valmistuneessa Runebergin-katu 39:n kerrostalossa.

23 Suunnitelmat 1920-22, käyttöönottovuosi 1923, piirustukset RVV.

24 Rakennuksen käyttöönottovuosi, RVV.

25 Lisäksi on ikkunoiden puitejakoa muutettu. Suuri korjaus tehtiin 1956, jolloin saatiin lämmin vesi, keskuslämmitys ja hissi. Pohjakerroksessa oli pitkään Elannon myymälä. FM Raili Lehtosen tiedonanto 11. 9. 2003.

26 Pohjakaavan perushahmo, toisen porrashuoneen sijainti ja ikkunalinjat noudattavat Leuto Pajusen suunnitelmia vuodelta 1913. RVV. Pihan puolella olevassa pienessä rakennuksessa oli alunperin talonmiehen asunto ja pesutupa. FM Raili Lehtosen tiedonanto 11. 9. 2003.

27 Piirustukset RVV.

28 Ikkunoiden puitejakoa on sittemmin muutettu.

29 Asunnot sijoittuivat viidenteen asuntokerrokseen ja osaan ullakkoa. Vähäkallio osallistui myös vastapäisen Tunturikatu 7:n asuinkerrostalon suunnitteluun: alkuperäiset piirustukset laati Johan Wikander 1914, Vähäkallio jatkoi suunnittelua 1920 ja rakennusmestari Emil Svensson saattoi hankkeen päätökseen 1922. Helsingin Kaupunginmuseon inventointi; Rakennuksen käyttöönottovuosi on 1922. RVV.

30 Leanderille myytyjä osakkeita on As. oy. Annalan paperien joukossa.

31 Sisaren kertoman mukaan Vähäkallio omisti korttelista 67 Annan- ja Eerikinkatujen kulmatontin, jota vuokrasi. Tontti myytiin taloyhtiön päätöksellä uudisrakennusta varten, jonka suunnittelijaksi Vähäkallio toivoi Olli Saijonmaata. Vähäkallion vävy Tapani Aspiala oli kuitenkin luvannut suunnittelutyön ystävälleen Heikki Sysimetsälle, jonka piirtämä talo valmistui 1960. Tontista saatiin hyvä hinta. Martta Vähäkallion haastattelu 14. 11. 1973, Sten Björkman.

32 Ensimmäisiin osakkaisiin kuuluivat pankinjohtaja Nybom, professori Kalle Rikala ja tohtori Gylling. Martta Vähäkallio 14. 10. 1973, Sten Björkmanin haastattelu. Varhaisia omistajanimiä ovat myös Frey ja Manelius. 1930-luvun lopulla taloa isännöi Vähäkallion tuttu Aksel Ek. Asunto Oy Annalan yhtiöjärjestys

33 Martta Vähäkallion haastattelu 4. 10. 1973, Sten Björkman. Vähäkalliolla oli nimittäin hallussaan oli asunnon ja toimiston lisäksi 185 m²:n huoneisto. Asunto Oy Annalan yhtiöjärjestys.

34 Neljänteen kerrokseen sijoittui Farmasiasäätiö. Martta Vähäkallion haastattelu 14. 10. 1973, Sten Björkman.

35 Björkmanin mukaan talo rakennettiin pari vuotta myöhemmin, taloyhtiössä muistetaan rakentamisvuodeksi 1924.

36 Antinkatu 33-35, Arkkitehti 1924, 34.

37 Yhteydestä on huomauttanut Sten Björkman. Björkman 1973, 9.

38 Helsingin kaupunginmuseon inventointi.

39 Knapas 1984, 55. Kotkalinnaan kuuluvaa elokuvateatteri Kino-Palatsia kuvataan luvussa 3.8.

40 Helsingin kaupunginmuseon inventointi.

41 Isännöitsijä Seppo Hilpo 20. 5. 2003. Talon perustamisasiakirjat hävisivät luultavasti pommituksissa.

42 Sten Björkman näkee kaari-aiheen lähtökohdaksi barokkiajan juhlakerrokset. Björkman 1973, 10.

43 Ibid, 10.

44 Nikula 1981, 78.

45 Arkkitehti 1927, 159.

46 Taloon piirrettiin kokoushuoneita ja suuria huoneistoja merkittiin eri yhteisöille. Näitä olivat Ammattienedistämislaitos alkuvuosinaan, Opettajien leski- ja orpokassa, Kieltolakiliitto, Asianajajaliitto, Voimistelu- ja urheiluliito sekä koulumateriaalia toimittava Oy Valistus. Nenonen 1987, 10, 15.

47 Molemmat kuuluivat ensin ns. Alhambra-yhtiön ja samalle paikalle 1926 perustetun Yrjönkadun Uimahallin yhtiön osakkaisiin. Aro 1953, 12-13. Ekistä tuli Uimahallin johtaja.

48 Hän myi ne omaa asuntoaan lukuunottamatta nopeasti eteenpäin. Kuusi oli yksiötä ja taloyhtiö lunasti ne myöhemmin itselleen. Nenonen 1987, 14.

49 Asukasluettelosta ote Ibid, 57. Leistén kaiketi suunnitteli oman asuntonsa hoitaessaan työtä.

50 Finne muutti B-portaan kahdeksanteen kerrokseen tornihuoneistoon poikansa ja palvelijattarensa kanssa avioerovaiheessaan ja Vähäkallio suunnitteli hänelle asunnon. Ibid, 18, 20.

51 Kiinnostaviin asukkaisiin kuuluivat mm. prokuristi Heikki Ylikangas perheineen ja liikemies Ivan Georg Barkhoff seitsenhuoneisessa asunnossa sekä opettajatar Alli Trygg-Helenius, tunnettu raittiusvalistaja ja hyväntekijä. Ibid, 18.

52 Helsingin kaupunginmuseo, liikekeskustan inventointi; Kesällä 2003 on tehty päätös A, B- ja C-portaan ovien rekonstruoimista. Isännöitsijä Ensio Mäkelä, puhelintietoja 9. 6. 2003.

53 Tällaisten veistokomeroiden yleistymiseen vaikutti Riitta Nikulan mukaan eniten Ragnar Östbergin arkkitehtuuri. Nikula 1981, 221.

54 Korkeavuorenkadun puoleinen tiilikatto muutettiin peltikatoksi 2001. Asunto Oy Helsingin Johannes, tilinpäätös 2002.
55 Arkkitehti 1927, 158.
56 Talon vanhimman asukkaan tieto taloon muuttaneiden muurarien määrästä on epämääräinen: kaksi muutti kaksioon (A tai B-portaaseen?) ja kolme C-portaaseen: yksi kaksioon, kaksi huoneen ja keittiön asuntoon. Kaarina Wuoriston haastattelu, Jukka Siren 2001.
57 Luonnokset SRM Vähäkallio-kokoelma. P. e. Blomstedt suunnitteli 1930-luvulla tontille Suomalaisen Säästöpankin talon.
58 Tämä ns. Paavonkulman talo sisälsi ajalle tyypillisesti monia toimintoja: asuinhuoneistojen lisäksi mm. pankin, synnytyssairaalan ja torniosassa kaupunginhotellin. Hämeenlinnan historiallisen museon inventointikortisto: As. Oy. Paavonkulma (Rauhankatu 3 - Palokunnankatu 10) ja Kanta-Hämeen Säästöpankin talo (Rauhankatu 5), inventointikortit Kirsti Pietilä 1980.
59 Talon hahmo lienee eräänlaisen julkisivukaavion sanelema, sillä Mariankadun toisella puolella oleva talo oli hahmoltaan sen peilikuva. Taloa korotettiin 1939. Tupala 1995, 45-46.
60 Siipi 1963, 260.
61 Leppänen 1997, 52.
62 Ibid, 45-46 viittaa Einar Böök: Asuntojen suurtuotannosta, Elanto 8/1917, 115-117 ja Leo Ehrnrooth: Elanto ja pääkaupungin asuntokysymys, Elanto 1/1917, 6-8. Vuonna 1917 järjestettiin myös Suomen ensimmäinen yleinen asuntokongressi.
63 Elannon vuosikertomus 1916, 8.
64 Luonnokset SRM -Vähäkallio-kokoelma.
65 Elannon vuosikertomus 1916, 8; Niskanen 1987, 90.
66 Suunnitelmasta puuttui Hämeentielle ulottuva siipi. Tässä vaiheessa hallintoneuvoston jäsen, neiti Somersalo lähetettiin Tukholman-matkallaan tutustumaan ruotsalaisiin työväenasuntoihin. Leppänen 1987, 58-59.
67 Piirustukset SRM Vähäkallio-kokoelma.
68 Leppänen 1997, 63-64.
69 Tuominen 1993, 114.
70 Leppänen 1997, 64.
71 Elanto 4/1927.
72 Detaljipiirustuksia SRM Vähäkallio-kokoelma.
73 Viides linja, Arkkitehti 1927, 159.
74 Kone ja Sillan korttelista Nikula 1993: I, 56-58. As Oy Sturesta Laura Tuominen: Asunto-osakeyhtiö Sture 1993, 135-137.
75 Elanto-lehti 21/1926 ks. myös Elanto-lehdet 4/1927, 18/1927.
76 Viides linja, Arkkitehti 1927, 159.
77 Tuolloin vaalea elementtitalo kohosi peittämään Viides linja 4:n päädyn. Leppänen 1997, 66-67.
78 Snellman 1991, 175.
79 Julkisivukaavoista ks. Nikula 1981, 158-163. Kattokulma, ikkunalinjat, talon nurkan pyöristys, ehkä puhtaaksimuurauskin ovat määrittyneet kaaviosta.
80 Piirustus SRM Vähäkallio-kokoelma.
81 Asukkaita olivat 36-vuotias leipätehtaan leipuri, hänen Elannon ravintolassa työskentelevä vaimonsa ja tyttärensä, vaimon äiti ja hänen naimaton 21-vuotias kutojana työskentelevä tyttärensä neljä asukkia sekä väliaikaisena asukkaana virtasalmelainen ompelija. Snellman 1991, 175.
82 Nenonen - Toppari 1983, 77. Siltasaaren historiasta Helena Hakkarainen 1983: Pitkänsillan pohjoispuolen teollisuusalueiden syntyvaiheista ja rakentumisesta. Narinkka, Helsingin kaupunginmuseo, 7-67.
83 Nenonen - Toppari 1983, 77.
84 Tuominen 1993, 107; Nikula 1981, 160-161.
85 Ikkunat on uusittu vanhan mallin mukaan. Hackzell - Toppari 1991, 109. Julkisivujen kuviorappaus on entistetty epäonnistuneesti.
86 Luonnokset SRM Vähäkallio-kokoelma, pääpiirustukset RVV.
87 Luonnokset SRM Vähäkallio-kokoelma.
88 Björkman 1973, 8, 9; Mikkola 1985, 61; Nikula 1981, 72-86.
89 Ainoastaan pohjakerroksen kaksi keskimmäistä liiketilaa on yhdistetty. Porraskäytävien väritys on uudehko. Isännöitsijä Ensio Mäkelä, puhelintieto 9. 6. 2003.
90 Työmaata johti rakennusmestari F. A. Wirta. Rautabetonityöt teki Jalo N. Syvähuoko. Uudisrakennuksen tieltä purettiin kaksi yksikerroksista puutaloa kadun varrelta kesäkuussa 1925. Taloa rakennettiin heinäkuusta joulukuun kaksivuorotyönä klo 5-23, ensimmäiset asukkaat muuttivat taloon joulukuun lopulla ja varsinaisesti talo valmistui 1. 3. 1926. Talo tuli maksamaan 3. 850. 000 markkaa. Laivanvarustajankatu 5:n kivitalo 1926-1976, 6-7.
91 Säilyneisiin pääpiirustuksiin on merkitty Vähäkallion käsialalla asuntojen pinta-alat ja arvioidut hinnat sekä vuokratulot. SRM Vähäkallio-kokoelma.
92 Näitä urakoita ei kilpailutettu. Poukka 1985, 21-22.
93 Laivanvarustajankatu 5:n kivitalo 1926-1976, 7.
94 Aluksi luonnosteltiin piharakennus autotalleja, talouskellareita ja talonmiehen asuntoa varten, mutta siitä luovuttiin. 1:200 luonnokset SRM Vähäkallio-kokoelma.
95 Liiketoimintaa harjoittivat 1920-30-luvuilla Maanviljelijäin Maitokeskus Oy ja Aikalan raittiusravintola. Laivanvarustajankatu 5:n kivitalo 1926-1976, 7.
96 Luonnosteltiin myös yhden porrashuoneen ratkaisua. Arkkitehtitoimisto Okulus 2003, 13.
97 Lyhyt kuvaus talosta ks. Väinö Vähäkallion töitä, Arkkitehti 1927, 158.
98 Luonnospiirustuksissa talon nimi oli Louise, joka oli varhemman tontilla sijainneen asunto-osakeyhtiön nimi. Ollila-Toppari 1975, 271.
99 Väinö Vähäkallion töitä, Arkkitehti 1927, 159.
100 Sauna on viime vuosikymmenien perua. Ikkunoita uusittaessa on säilytetty puitejako. Poistetut tammipuitteiset ikkunat palvelevat uusiokäytössä kuvanveistäjän talossa. Sari Nieminen: Kuvanveistäjän kollaasi, Arkkitehti 3/2003, 35.
101 Arkkitehti 1927, 159.
102 Kantavana pystyrakenteena ovat ulkoseinät, sydänmuuri ja porrashuoneen seinät, pohjakerroksessa osin betonipilarit. Pääpiirustukset RVV.
103 Urakoitsijan laatima rakennuksen kannattavuuslaskelma päivättiin helmikuussa 1928, harjannostajaisia vietettiin loppusyksyllä 1928 ja rakennuksen vastaanottotarkastus järjestettiin 4. 6. 1929. Työtä valvoi arkkitehtitoimiston puolesta Leistén. Urakkasopimus tehtiin 1. 6. 1928: sovittiin urakalla rakennettavaksi samana päivänä allekirjoitettujen piirustusten, työselityksen ja sopimuksen mukaan talo valmiiksi, lopputarkastus mukana lukien 1. 6. 1929 mennessä. Sopimus luetteli purkamis- ja rakentamisvaiheet niihin liittyvine maksuerineen. Kokonaisurakka oli vähän alle 16 miljoonaa markkaa. As. Oy Joukolan arkisto: urakkasopimus ja hallituksen pöytäkirjat.
104 Urakkasopimuksessa esiintyvät rakentajina rakennusmestarit Emil Salin ja Onni Tuominen, kumpikin Joukolan osakkaita. Molemmille ”ajautui” vähitellen yhä enemmän yhtiön osakkeita, joista heidän oli laman koittaessa vaikea päästä eroon. Muita Joukolan rakennusalalla toimineita osakkaita, joilla oli ansaitsemistarkoituksessa luultavasti muidenkin asuntoyhtiöiden osakkuuksia, olivat arkkitehti Taavetti A. Elo, betonirakenteista vastannut rakennusmestari Jalo Syvähuoko sekä rakennusmestarit J. A. Vaaranto, Matti Heusala ja Oiva Suvanto. Antero Innamaan suullinen tiedonanto keväällä 2003.
105 Betonipilareita suosittiin pohjakerroksissa ehkä siksikin, että pohjakerroksen pystykannatukset olisivat korkeissa taloissa olleet muurattuina kovin paksuja.
106 As. oy. Joukolan hallituksen kokous 31-10. 1928. Luginomassa oli kipsistä, hiekasta, koksikuonasta ja liimasta valmistettu rakennusaine. Neuvonen - Mäkiö - Malinen 2002, 114.
107 Asuntojen kevyet väliseinät oli tehty luginomassasta ja solubetonilevyistä, eristeenä aaltopahvi. On myöhemmin korvattu pellillä. Innamaan tiedonanto 2003.
108 Viimeinen puuhella poistettiin vasta 2000-luvulla. Ibid.
109 Ibid.
110 Asunnon, josta avautuu merinäköala, lunasti Jalo N. Syvähuoko myyden sen heti eteenpäin rakennusmestari Toivo Lampiselle. Ibid.
111 As. oy Joukolan hallituksen kokous 21. 8. 1928. Rakennustarkastajan vaatimus lähti paloturvallisuussyistä. Terastirappausta, jossa sekoitettiin sementtimassaan jätelasia, suosittiin 1920- ja 30-luvuilla luonnonkiven korvikkeena mm. sisäänkäyntien yhteydessä. Lindh 2002, 93-94.
112 Nikula 1981, 153-163; 279-281. Niissä esitettiin yleensä korttelin taloille räystäslistan korkeus, kattokulma, julkisivun perusjako ja aukotus
113 Tätä vaakapainotusta joskus luonnehdittu valmistautumiseksi funkiksen horisontaalisuuteen, mutta myös amerikkalaisessa art deco -arkkitehtuurissa suosittiin vaakanauhoja. Aiheesta luvussa 4. 2
114 Piirustukset RVV.
115 Liikekeskustan inventointi, IV Kaupunginosa, 94. Helsingin Kaupunginmuseo.

116 Ehdotus huvilaryhmäksi Kaivopuistossa, Arkkitehti 1932 Liite, 21.
117 Ollila-Toppari 1975, 337.
118 Kallion suunnitelmat 1933 ja 1934 RVV.
119 Alkuperäisestä suunnitelmasta ehdittiin toteuttaa tukimuuri portaineen ja niiden yhteydessä viuhkamainen muoto. Kallio suunnitteli kaksi taloa myös naapuritontille Itäinen Puistotie 5:een 1938; hän kuului itse asuntoyhtiön perustajiin. Leskelä 1998, 321-325.
120 Samanhenkistä tiilenkäsittelyä on Korkeavuorenkatu 13:n kerrostalossa (Uno Moberg 1935).
121 Nils-Henrik Sandell on huomauttanut yhtäläisyydestä. Sandell 28. 11. 1997
122 Yksiöiden asuinhuoneen leveys on vähän yli 3 m, kumpaankaan tyyppiin ei kuulu kylpyhuonetta. Kaksioihin kuuluu keittokomero ja kylpyhuone.
123 Bostads A. b. Viva. Arkitekten 1933, 77.
124 Pietarinkadun puoleisiin porrashuoneisiin päästään porraskäytävästä ja vastakkaiseen siipeen pihalta.
125 Asuntoihin kuului olohuone ja 2-4 pientä makuuhuonetta, joiden pinta-alat: 60, 70, 80 ja 90 m^2. Lisäksi oli yksiöitä, joihin kuului arkihuoneen ohella alkovi, ruokailu- ja keittonurkkaukset, pinta-alat; 30, 33 ja 37 m^2. Bostadshuset Petersgatan 13 Helsingfors, Arkitekten 1932, 19-20.
126 Helsingin kaupunginmuseon inventointi, kaupunginosa 7, kortteli 128, tontti 13.
127 Kiinteistön virallinen nimi on As. oy Rauman Satamakatu 3. Ensimmäiset asukkaat muuttivat joulukuussa 1936, mutta talon rakentamisaika oli kokonaisuudessaan 1936-1938. Asuinhuoneistoja on nykyään 16, liikehuoneistoja 17. Rouhio 1996.
128 Ibid.
129 Päiväämätön luonnos SRM, Vähäkallio- kokoelma.
130 Kiinteistön perustiedot isännöitsijätoimisto Jouko Jusi.
131 Isännöitsijä Ensio Mäkelä, puhelintietoja 9. 6. 2003. Wärtsilä oli hankkinut 1936 omistukseensa Kone ja Silta Oy:n osake-enemmistön, joten talon asukkaat työskentelivät ehkä Kone ja Sillan konepajoissa, jotka olivat suuria työpaikkoja. Hakkarainen 1995, 103.
132 Luonnoksessa oli pohjakerroksessa myymälöitä sekä pihalle suunnattuja yksiöitä, ylemmissä yksiöitä ja yksittäishuoneita. Luonnokset SRM Vähäkallio-kokoelma. Uudisrakennuksen ehdotus tontille n:o 94 kortteliin n:o 582 Helsingissä, 1:200, 1936.
133 Rakennustoimintaa Helsingissä, Arkkitehti 1937, Liite, 7.
134 Luonnokset ovat Pernajan käsialaa, SRM Vähäkallio-kokoelma.
135 Siipien nivelkohtaan jäävä kaksio katsoo vain yhteen suuntaan, mutta siihen kuuluu parveke.
136 Isännöitsijä arvioi Eura II:n olevan Rekolinnaa hieman kevyemmin rakennetun mm. ohuempien muurien tähden. Myöhempiä lisiä ovat ullakolle rakennetut sauna ja asunnot, pohjakerrosten liiketilat ovat säilyneet huonejaoltaan. Isännöitsijä Ensio Mäkelä, puhelintietoja 9. 6. 2003.
137 Knapas 1984, 55.
138 Ekelund 1932, XVI.
139 Saanilahti 1996, 207-208.
140 Georg Jägerroos luonnosteli KK:lla 1930-luvulla Kansa-yhtiölle asuintaloja Harald Andersinin 1933 laatiman puoliavoimeen asemakaavaehdotuksen mukaan, talot asettuivat lyhyt sivu Hämeentietä vasten. Talot rakennettiin 1935-52. Hämeentie 38:n luonnos julkaistiin Arkkitehti-lehdessä Vähäkallion, Pernajan ja Jägeroosin nimissä. Niskanen 1987, 93; Arkkitehti 1934, 103; ks. myös Ilonen 1996, 185.
141 Lahti 1960, 216-217.
142 Lindh 2002, 61.
143 Esimerkiksi Mäkelänkatu 28:ssa. Hygienian ihanteista ks. Saarikangas 2003, 60-62.
144 Ibid, 193-195, 200.
145 Vuonna 1928 oli maassa noin 25 000 henkilöautoa. Blomstedt 1989, 319.
146 Ekelund 1932, XVI.
147 Yleishyödyllinen asuntotuotanto olikin muita Pohjoismaita tuntuvasti vähäisempää. Juntto 1990, 187.
148 Helander, keskustelu 22. 7. 2003.
149 Lahti 1960, 277, 279; Matti K. Mäkinen, puhelinkeskustelu 26. 6. 2003. Asunto-osakeyhtiöitä koskeva laki tuli voimaan vasta 1926.
150 Osassa lisäksi laskutustyönä.
151 Rakennusmestari F. A. Virta piirsi muutoksia ym. Elannon kortteliin 1910-luvulta lähtien, ks. luku 4.1.

PANKIT
(s. 120-134)

1 Klinge 1986, 265-267; Blomstedt 1989, 48-49.
2 Haarakonttoreiden suuri määrä liittyy näihin vuosikymmeniin. Tuotteliaita pankkien suunnittelijoita olivat Frosterus-Gripenbergin toimisto ja Valter Jung eri kumppanien kanssa pitkillä ajanjaksoilla. Suomen rakennustaiteen museon arkisto. Piirustuskokoelma. Suomen rakennustaiteen museo, 1989.
3 Riitta Nikula mainitsee merkittävimpinä Oiva Kallion Hämeenlinnan Suomalaisen Säästöpankin toimitalon 1929, Antero Pernajan KK:lla piirtämän Hämeenlinnan Työväen Säästöpankin liike- ja asuintalon 1929, Albert Richardsonin piirtämän Turun SSP:n toimitalon 1926, Jalmari Lankisen Viipurin SSP:n 1929 ja Toivo Paatelan tyngäksi jääneen Säästöpankin Salossa 1930. Nikula 1990: I, 137-138. Antti Kuusterä mainitsee säästöpankkien suurina hankkeina kaupunkeihin Turun SSP:n, Hämeenlinnan SSP:n 1929, Jyväskylän SP:n, Helsingin SSP:n 1930 ja Helsingin SP:n 1932. Kuusterä 1994.
4 Se suunniteltiin Antero Pernajan toimistossa Vähäkallion luonnosten pohjalta 1940-1945.
5 Alkuperäinen nimi oli ”Suomalainen Säästöpankki Helsingissä”.
6 Aloite pankin perustamiseen lähti Helsingin Panttilainayhdistyksen johtokunnasta. Monet perustajista olivat nimekkäitä Suomalaisen Klubin jäseniä: K. A. Brander (Paloheimo), Onni Törnqvist (Tarjanne), Sebastian Gripenberg ja Oswald Kihlman (Kairamo). Aro 1951, 12, 14, 21-22. Yleensä suomalaiset säästöpankit olivat ns. vanhasuomalaisten perustamia, mistä HSSP oli poikkeus. Kuusterä 20. 1. 2000.
7 HSSP käytti, mm. antaakseen enemmän lainoja, hyväkseen KOP:n myöntämää kassakreditiiviä, jonka ehdot tosin hiljalleen kovenivat, ”hiljalleen se lämmin harrastus Säästöpankkia kohtaan jota KOP:n johtajat perustamisvaiheessa osoittivat, alkoi jäähtyä...” Kassakreditiivin määrää pudotettiin ja korkoa nostettiin 1908. Aro 1951, 51.
8 Ibid, 9.
9 Ibid, 56-57.
10 Säästöpankit tallettivat ylimääräiset kassavarat liikepankkien tileille. Varsinainen luottopääomien kohdentaminen kuului tämän ajattelun mukaan liikepankeille. Kuusterä 1994, 104-105. HSSP:n asiakaskunnasta kilpailivat pian myös Helsingin Työväen Säästöpankki, joka aloitti toimintansa 1908 (Aro, 1951, 57) sekä Elannon säästökassa, joka ei ollut pankki sanan varsinaisessa mielessä, ts. pankkilakien alainen. Kuusterä 20. 1. 2000.
11 Aro 1951, 62. Säästöpankkeja oli kaupungeissa jo 1820-luvulta ja maaseudulla 1860-luvulta alkaen.
12 Suvanto 1982, 303. Yrjö Blomstedt selittää säästöpankkien etenemistä 1930-luvun lopulla kansa- ja oppikoululaisten parissa tehdyllä valistustyöllä sekä niiden oikeuksilla maksaa liikepankkeja korkeampaa korkoa talletuksista. Blomstedt 1989, 367.
13 Vähäkallio toimi HSSP:n hallituksen varajäsenenä v:sta 1930 ja säästöpankin isännistön jäsenenä v:sta 1930. Aro 1951, 172, 302. Vähäkallion vanha kumppani Elias Paalanen oli Suomalaisen Säästöpankin hallituksen jäsen 1918-1931. Tuulio 1967(?), 24. Helsingin Suomalainen Säästöpankki antoi henkilölainoja ja rahoitti asuntotuotantoa.
14 Kuusterä 20. 1. 2000. Rakennushallituksen pääjohtajana Vähäkalliota seurannut Erkki Huttunen toimi HSSP:n pankki-isäntänä v:sta 1935, samoin edeltävistä pääjohtajista Sebastian Gripenberg ja Onni Tarjanne; Aro 1951: 300, 302. Säästöpankkien ylimmän hallintoelimen muodostivat perustajat, myöhemmin isännät. He valitsivat johtokunnan eli hallituksen, jonka jäsenet vapaaehtoisesti pientä korvausta vastaan hoitivat pankkia. Kuusterä 1994, 149.
15 Varatuomari Kaira oli SKOP:n toimitusjohtajana vuosina 1917-1919, H:gin Suomalaisen Säästöpankin isäntänä 1918-25 ja sen hallituksessa jäsenenä, sitten varapuheenjohtajana ja lopuksi puheenjohtajana 30-vuotta kaudella 1926-1956 sekä SKOP:n hallintoneuvostossa eri tehtävissä 1926-5; Suomen Lakimiehet 1958, 247-248. Kaira toimi 1919 säästöpankkilain valmistelukomitean puheenjohtajana ja säästöpankkilakien 1926 tarkastuskomitean puheenjohtajana. Aro 1951, 134.
16 Kuusterä 1994, 219 viittaa Säästöpankki 1914: 5, 102-103.
17 Liisankatu 2 suunnittelijoina Waldemar Aspelin ja R. S. Lorimer, 1900. Moorhouse et al. 1987, 72.
18 Pankki mainitaan poikkeuksellisen ammattitaitoi-

sesti hoidetuksi mm. kirjanpidoltaan. Kuusterä 1994, 149. Pankki kykeni ehkä siksi rakentamaan talon.

19 Forssan rakennusvalvonnan tieto 2000. Laajennuksen suunnitteli Aalto & Kokko. valokuva SRM.

20 Kuusterä 1994, 269.

21 Säästöpankkeja johti luottamusmiehistä koostuva hallitus. Liikepankkeja johti johtokunta, pankissa toimessa olevat ”ammattijohtajat”, joiden yläpuolella oli hallintoneuvosto. Vaatimattomista tilantarpeista muodostivat poikkeuksen vain suuret kaupungit Helsinki, Turku ja Tampere. Kuusterä 20. 1. 2000.

22 Kuusterä 20. 1. 2000.

23 Länsi-Suomen talolliset (1900-luvun alkupuolella) olivat perinteisesti vanhasuomalaisen puolueen ja sen seuraajan kokoomuksen kannattajia ja usein suurtilallisia. Sen sijaan Itä-Suomessa talonpoikaisluokka, joissa oli enemmän pientilallisia, kannatti maalaisliittoa. Säästöpankkien ja osuuskassojen välinen rajalinja noudatti melko tarkkaan tätä jakoa: osuuskassoja oli Itä-Suomessa ja säästöpankkeja Länsi-Suomessa. Kuusterä 1994, 259; Kuusterä 20. 1. 2000.

24 Kuusterä 20. 1. 2000.

25 Kaikki piirustukset ellei toisin mainita: SRM Vähäkallio-kokoelma.

26 Arkkitehti Kalle Nurminen, puhelintietoja 10. 1. 2000. Kuhmoisten säästöpankki on toiminut puurakennuksessa. Kuhmoisten säästöpankin (allekirjoitus S. Kaukola) kirje Vähäkalliolle 28. 8. 1923, jossa esitetään lisätoiveita työselitystä varten, aikomuksena aloittaa rakennustyöt ”heti joulun jälkeen.” SRM Vähäkallio-kokoelma.

27 Toisen kerroksen asunnoista pienempi käsitti huoneen ja keittiön. Pankinjohtajan asunto käsitti keittiön, palvelijanhuoneineen ja tilasarjan makuuhuone - ruokailu - herrainhuone.

28 Osoitteena Ilkantie 9, nykyään Vaasan läänin puhelinyhdistyksen hallussa; Ilmajoen rakennustarkastus, puhelintieto 2000.

29 Tyyliltään varsin samantapainen oli Nummen säästöpankki, jonka suunnittelija ja valmistumisvuosi eivät ole tiedossani. Kuusterä 1994, 244.

30 Säästöpankki toimi vanhassa puukansakoulussa vuoteen 1952, jolloin rakennettiin tiilinen pankkitalo. Suomusjärven kunnan rakennustarkastaja 2000.

31 Nämä olivat toki jo 1910-luvun asuntoarkkitehtuurissa esiintyneitä piirteitä. Noppamainen, pyramidi- tai aumakattoinen volyymi, peiterimalaudoitus ja pystyt ikkunat oli mm. Bertel Jungin Kauniaisiin suunnittelemassa huvilassa 1916. Jeskanen 1998, 176.

32 Kurikan rakennustarkastus, puhelintieto 2000.

33 Kuvaus rakennuksen vaiheista: Peltola, Saara - Vainio, Sinikka: K. A. Wrede ja 100-vuotias pasaasi. Memoria 1. HKM. Helsinki 1988.

34 SKOP ei alkuvuosikymmeninä ottanut vastaan yleisöltä talletuksia vaan lähinnä hoiti säästöpankkien keskinäistä maksuliikennettä. Yleisötiloja selvästi kuitenkin tarvittiin 1920-luvun puolivälissä. Kuusterän haastattelu 20. 1. 2000.

35 Peltola - Vainio 1988, 135-137. Vuodelta 1927 on SRM:n arkistossa V. Puustisen suunnitelma ”Säästöpankin keskuspankin talo”, SRM Vähäkallio-kokoelma.

36 Vähäkallion tuttavuudesta Kairaan ks. luku 2. 2.

37 Arkkitehti 1927, 158-159. Finne oli suunnitellut ”lamput ja valolaitteet” ja Taito Oy oli valmistanut ne.

38 Vähäkallio laati muutossuunnitelman sisustukseen jo 1930-luvulla. SRM Vähäkallio-kokoelma.

39 Ensimmäisen, 1955-56 suoritetun peruskorjauksen jälkeen pankkisalissa tehtiin useita korjauksia ja laajennustöitä. Peltola - Vainio 1988, 135; Säästöpankki-lehden päätoimittaja Risto Partanen 11. 3. 2002.

40 Kuusterä, haastattelu 20. 1. 2000.

41 Säästökassan perustaminen 1916 oli Väinö Tannerin rakkaimpia osuustoiminnallisia ideoita, jonka hän ajoi läpi epäilyistä ja vastuksesta huolimatta. Paavolainen 1979, 86-86. Säästökassa oli pankkioikeuksiltaan suppea eikä ollut pankkilakien alainen, ei mm. antanut lainoja. Kuusterä, haastattelu 20. 1. 2000.

42 Kilpailuehdotus, nimimerkki piirretty kolmio, SRM Vähäkallio-kokoelma. Tontti sijaitsi välillä Kauppakatu - Lukkarinkatu - Vuorikatu - Hämeenkatu.

43 Pankin perustajien joukossa oli monia talonpoikaissäädyn entisiä valiopäivämiehiä sekä kansanedustajia lähinnä nuorsuomalaisten ja maalaisliittolaisten piiristä. Blomstedt 1989, 235.

44 Kilpailun tulokset ja Vähäkallion menestys eivät ole tiedossani. Kilpailukutsun on saattanut välittää Vähäkallion tuttava, senaattori Onni Talas, joka kuului Maatalouspankin perustajiin. Kuusterä, haastattelu 20. 1. 2000. Kauno S. Kallio lienee osallistunut samaan kilpailuun, kaksi hänen ehdotustaan tontille on jäljellä vuosilta 1927-28. Pankkitalon saivat kuitenkin toteuttaakseen Toivo ja Jussi Paatela: suunnitelmat 1929, toteutus 1930-31. Riekki, puhelintietoja 4. 6. 2004.

45 Piirustukset SRM, vähäkallio-kokoelma.

46 Luottopankin Helsingissä ja Viipurissa toimineet haarakonttorit yhdistettiin Kansallis-Osake-Pankin vastaaviin konttoreihin. Sisustussuunnitelma Luottopankin konttoriin SRM. Kansallis-Osake-Pankki 1989 -1939. Helsinki 1940. Joukolan talossa Kapteeninkadulla (1929) oli myös Luottopankin konttori, joka muutettiin fuusion jälkeen Kansallispankin konttoriksi. On epäselvää, oliko se Vähäkallion sisustama.

47 Tähän liittyi Siltakadun korottaminen ja viemäriverkoston rakentaminen tontin läheisyyteen sekä uuden valtaväylän Uudenmaankadun rakentaminen. Junnila 1988, 42-43.

48 Rakentamisaikana kauppalan kanssa samanaikaisesti käydyt maanosto- ja maanvaihtoneuvottelut kasvattivat tontin kokoa. Rakennus valmistui lokakuussa 1934. Viralliset avajaiset, joissa Vähäkalliota kiiteltiin hyvästä yhteistyöstä, pidettiin helmikuussa 1935. Junnila 1988, 43-44, 46.

49 Hyvinkään Säästöpankki. Arkkitehti 1935, 56-58. Avustajina mainittiin Antero Pernaja ja Veikko Leistén.

50 Pankin lisäksi rakennukseen sijoittui kaksi myymälää ja kaksi asuntoa, kumpikin omaan kerrokseensa.

51 Jälkimmäinen tuhottiin laajennuksen yhteydessä. Bergström et al. 1994, 40.

52 Junnila 1988, 45.

53 ARK 1935; Leistén oli Vähäkallion toimiston palveluksessa v:een 1931 ja tuli tähän työhön kaiketi KK:lta kiireavuksi tai erityisesti piirtämään kalustuksia.

54 Uudenvuodenaattona 1939 pommien paineaalto rikkoi pankin ikkunat. Pankin lähelle 1940 pudonneista pommeista kaksi läpäisi katon aiheuttaen vähäisiä vahinkoja. Pihamaan puinen varastorakennus paloi, tilalle pystyttiin matalampi rakennus. Pihalle rakennettiin väestösuoja. Junnila 1988, 76.

55 Tonttia laajennettiin 1000 m^2 ostolla 1941. Laajennuksia kaavailtiin kahteenkin eri suuntaan. Pankkiisännät hyväksyivät 1948 Antero Pernajan suunnitelman rakennusta pidentämiseksi Uudenmaankadulle. Laajennus, 1800 m^3 oli alkuperäisen rakennuksen tyylinen ja käsitti apteekin, myymälän sekä kaksi asuntoa. Keinona lisätä tuloja päädyttiin 1955 edelleen laajentamaan, suunnittelijoina Olli ja Eija Saijonmaa Vähäkallion luonnosten pohjalta. Lisätilaa saatiin 5400 m^3. Samana vuonna tehty uusi katulinjaus aiheutti rakennuksen kulman pyöristyksen. Seuraava laajennus 1960 käsitti 400 m^2 toimi-, varasto-, arkisto- ja kerhotiloja. Ibid, 89 -90, 103; SRM Vähäkallio-kokoelma.

56 Saarenheimo 1976, 133-134; Blomstedt 1989, 47-60.

57 KOP:n osuus oli 38% ja PYP:n 36 % kaikkien liikepankkien yhteenlasketusta omaisuustaseen loppusummasta vuoden 1939 lopulla. Suvanto 1982, 303.

58 Tannerin pyytäessä KOP:lta Helsingin vapauduttua 1918 luottoa Elannon elintarvikehankintoihin halusivat J. K. Paasikivi ja Mauri Honkajuuri myöntää sen ja pitää Elannon edelleen asiakkaana, vaikka moni piti Elantoa ”punakaartien muonittajana”. Elantoa pidettiin KOP:ssa esimerkillisesti asiansa hoitavana kanta-asiakkaana. OTK:lle myönnettyä lainaa 1919 Paasikivi kuvasi riskiksi, joka onnistui. Blomstedt 1989, 264

59 Onni Törnqvist (Tarjanne) piirsi KOP:n pääkonttorin Helsinkiin Aleksanterinkatu 42:een (1892). Ibid, 200, 273.

60 Usko Nyström - Petrelius - Penttilän suunnittelemia ja 1894-1908 rakennettuja olivat Kansallispankit Ouluun (1900), Viipuriin(1901), Kuopioon ja Tampereelle (1906). Vilho Penttilä suunnitteli Lahteen (1913), Turkuun (1914) ja Hämeenlinnaan (1915). Arkkitehti 1918, 2-3; Blomstedt 1989, 169, 249, 259, 277.

61 SRM piirustuskokoelma, 122-124. Erkki Huttusen työluettelossa on neljä KOP:n konttoritaloa ja yksi säästöpankin toimitalo, kaikki vuosien 1938-50 välillä. Jokinen 1993, 138, 142-50.

62 Rauske 2004, 47.
63 Blomstedt 1989, 350.
64 Osoite Ruotsinsalmenkatu 14.
65 Munkkilimityksessä on kaksi peräkkäistä juoksukiveä ja sidekiviä, leveissä vaakasaumoissa on kupera ns. pallesauma ja kapeat pystysaumat jäävät sisemmälle. Vaakasuunta jatkui myymäläsiivessä ovipeilien jakoina.
66 Blomstedt 1989, 349-350.
67 Ibid, 350.
68 Huvila oli alunperin rakennettu Hyvinkään ensimmäiseksi hotelliksi. Bergström et al. 1994, 42.
69 Luonnokset ovat päiväämättömiä.
70 Samanlainen kehystys on Vähäkallion suunnittelemana Enson ja Kaukopään komeimmissa asunnoissa.
71 Pankki muutti uudisrakennukseen 1. 2. 1936 takapihan vanhasta puuhuvilasta. KOP:n muutettua rakennuksesta Hyvinkään kaupunki osti kiinteistön. Rakennuksen muutossuunnitelma Hyvinkään musiikkiopistoa varten valmistui 1971. Korjaustöiden jälkeen musiikkiopisto muutti talon alakertaan 1974 ja koko rakennukseen 1979. Rakennuksen sisätilat uudistettiin myymälöiden ikkunoita ja sisäänkäyntejä muutettiin. Lavaste 1987, 11, 46; Bergström et al 1994, 42.
72 Korvenmaa 1982, 60.
73 Viipurin kolmikerroksisessa PYP:ssä pankkisali oli julkisivusta sisäänvedetty ja kaksikerroksinen samaan tapaan kuin esim. Blomstedtin Kotkan Suomalaisessa Säästöpankissa. Leskelä 1998, 333-341.
74 Fredric Bedoiren mukaan pankit olivat 1800-luvulla olivat kehittyneimpiä toimistoympäristöjä. Bedoire 1981, 41. Säästöpankkiyhdistys, joka antoi vuodesta 1913 lainopillista apua säästöpankeille, välitti niille konttoritarvikkeita ja opasti niiden käyttöön; vuonna 1913 toimitettiin tarvikkeita 300:lle säästöpankille.
75 Kuusterä 1994, 219.
76 Pekka Korvenmaa luonnehti pankkisalien arkkitehtuuria, ennen muuta suurten salien tilajärjestelyjä artikkelissa Pankkisalin kehityshistoriasta Suomessa, Arkkitehti 1982/7, 60-64.
77 Suoran näköyhteyden saliin tarjoavaa jäsennystä lienee ensimmäisenä Suomessa käyttänyt Pauli Blomstedt Helsingin Suomalaisessa Säästöpankissa 1928. Korvenmaa 1982, 62.
78 Keinänen 1993, 90.
79 Kuusterä 1994, 735.
80 Ibid, 270.
81 Ibid, 270; Kuusterän haastattelu 20. 1. 2000; puhelintietoja 22. 12. 1999.
82 Timo Jeskanen on käsitellyt laajasti puurakennusten tyypittelyn teemaa lisensiaatintyössään. Jeskanen 1998.
83 Esimerkiksi Oiva Kallion pienet 1930-luvun pankit muistuttavat Vähäkallion pankkeja, vaikka Kallio leikittelikin epäsymmetrialla ja erikokoisilla ikkunoilla. Leskelä 1998, 332-337. Toisaalta eri pankkiketjujen tyypittely esim. sisustusdetaljien ja logojen suhteen on vielä tutkimaton alue.

LIIKETALOT
(s. 135-143)

1 Liiketalojen keskieurooppalaisista malleista ja niiden heijastumisesta Suomeen ks. Valto 1987.
2 Perustajien joukossa oli mukana suomalaisuusmiehiä kuten K. A. Brander (myöhemmin Paloheimo) ja rakennusmestari Heikki Kaartinen. Vuosina 1909 -1910 avattiin kolme sivuliikettä Heikinkatu 3:ssa sijanneen pääliikkeen rinnalle: 1909 sivuliikkeet Hämeentielle ja Hämeenlinnaan sekä 1910 Sörnäisiin Itäinen Viertotie 55:een. Vaiheita 1937, 50, 52.
3 Lilius 1984, 20-21, 34-35.
4 Tallbergin liiketaloon suunnitteli piharakennuksen Selim A. Lindqvist 1904 ja sen uudisti Eliel Saarinen. City-kauppakuja rakennettiin näiden yhteyteen 1909-10 Saarisen suunnittelmana. Valto 1987, 17-19.
5 Arkitekten 1912, 28, kuvia 119, 120; Arkitekten 1914, 52. Suunnitelma sijoittui Viru-, Sauna- ja Väike-Karja -katujen rajaamaan kortteliin ja oli lasikatteinen. Toteutuessaan se olisi tuonut Viroon monikerroksisen katetun pasaasin, 1800-luvun kapitalistisen arkkitehtuurin suosikkilajin, Mart Kalm toteaa. Kalm 2001, 61, 63.
6 Ne eivät paradoksaalisesti olleet katettuja luultavasti ilmastollisista syistä, lumikuormien aiheuttamien hankalien liitosten tähden, ts. liitoksia oli vaikea saada vuotamattomiksi ja lunta poistetuksi katoilta. Eliel Saarinen illustroi 1909 valmistuneen City -pasaasin myöhemmissä Helsinki-suunnitelmissaan katettuna, ks. Valto 1987, 50.
7 Palkintolautakuntaan kuului neljä arkkitehtia, kaksi rakennusmestaria ja yhtiön toimitusjohtaja, ts. arkkitehti vapaaherra Sebastian Gripenberg, arkkitehdit Bertel Jung, Yrjö Sadeniemi, professori Onni Tarjanne sekä kolme Raken edustajaa: Niklander, Rousti ja Eskola. Kilpailun julistivat Helsingin Rakennusainekauppa Oy. ja Oy. Building. Pristävlingar, Arkitekten 1913, 110. Kilpailun jälkeen vuonna 1914 Nikander ja Rousti tekivät opintomatkan Skandinaviaan, Saksaan, Itävaltaan, Italiaan ja Ranskaan. Vaiheita 1937, 61.
8 Helsingin Rakennusaineliike oli lunastanut kauppias Fridolf Ekbergiltä tontin ja kiinteistöjen hankinta Aleksanterinkatu n:o 52 Hakasalmenkatua vastapäätä sekä Pohjois- Esplanadilta tontin 41 vuorineuvos William Ruthilta.
9 Vaiheita 1937, 55.
10 Ehdotusten lukumäärä ei ole tiedossani.
11 Vaiheita 1937, 58, 61; Arkitekten VII/ 1913.
12 Kuvat voittaneista ehdotuksista ks. Arkitekten 1914, 132-140.
13 Vaiheita 1937, 64.
14 Arkitekten 1915, 5-10.
15 Samoja tyylipiirteitä on Ossian Donnerin, ns. Svenska Klubbenin talossa Liisankadulla (Aspelin & Lorimer, 1900), Mercatorin talossa Yrjönkadulla (Palmqvist & Sjöström, 1913) ja Högre Svenska Handelshögskolanin talossa Merimiehenkadulla (Jung & Aspelin 1911).
16 Valto 1987, 19-20, 54.
17 Toiselle puolelle jäi neljä, toiselle kolme ikkunaakselia.
18 Arkitekten 1915, 5-10, 22-25.
19 Ibid, 38.
20 Hylkäämisen syy on jäänyt arvoitukseksi. Kun läänin kuvernööri ei vahvistanut yhtiön teettämiä piirustuksia, arkkitehdit ryhtyivät laatimaan uusia. Toimitusjohtaja valtuutettiin ostamaan tiiliä 6 à 800 000 kappaletta ”joko tuleva rakennustansa varten tahi myytäväksi”. Vaiheita 1937, 65-6. Ehdotuksen viimeistä vaihetta ei tunneta.
21 Ibid, 68 -70.
22 Rakennuksia purettiin tulevan Keskuskadun tieltä: Helsingin Rakennusaineliikkeeltä hankittujen tonttien lisäksi oli lunastettu Pohjois-Esplanadin tontit (gårdarna)7 ja 8 ja Aleksanterinkatu 21. Brunila, Birger: Den nya Centralgatan i Helsingfors. Arkitekten 1916, 108-109 ja Saarinen Eliel (kuvia suunnitelmasta) Arkitekten 1916, 194, 195, 107.
23 Sama pari suunnitteli 1916 Turkuun leveän, korttelia halkaisevan murtokadun. Helsingin Keskuskadun toteuttamiseen perustetun Ab Centralgatan Oy:n Hjelt sai Saarisen ryhtymään yhtiön toimitusjohtajaksi 1918-20. Valto 1987, 31-32.
24 Saarisen sen varrelle suunnitelmasta arkkitehtuurista valmistui vain AB Kinopalats OY:n liiketalo 1924. Stockmannin lunastettua tontteja, se kyettiin liittämään Hakasalmenkatuun ilman vinoa kulmaa.
25 Vaiheita 1937, 71.
26 Osoite Raastuvankatu 5 (Raatihuoneenkatu) - Rantakatu 22 (Arvi Kariston katu). Nykyään paikalla on W. Keinäsen piirtämä Kariston kirjapaino. Purkamisen ajankohta ei tiedossani. Suullinen tieto Susanna Raitanen 1998. Valokuva: Vaiheita 1937, 144, sinikopiopiirustus SRM.
27 Niitä jatkoi Veikko Leistén Vähäkallion toimistossa 1937. Leistén esiintyy Raken Oy:n historiikissa ”Vaiheita” 1937 nimikkeellä ”rakennustaiteellinen avustaja”. 1950- luvulla hän suunnitteli rakennukseen muutoksia, luultavasti omassa toimistossaan.
28 Raken pääkonsuli Antti Kivilahti kuului Vähäkallion testamentin valvojiin. Kari Kivilahti, puhelintietoja 15. 8. 2000.
29 Arkkitehti 1939, 25-29.
30 Ehdotukset jaettiin tuohon aikaan ala- ja yläluokkaan. Piirustukset SRM Vähäkallio-kokoelma.
31 Tävlingen om varuhus för G. f. Stockmann A. b i Helsingfors, Arkitekten 1916, 38-41.
32 Voittaneiden ehdotusten suhde tontin muotoon ja asemakaavassa tapahtuvaan kahden koordinaatiston kohtaamiseen vaihteli: Thomé -veljesten ehdotuksessa kumpikin kulma oli pyöristetty, Saarisen ehdotus oli kulmikas sisäänkäyntiaukion kohdalla ja pyöristyi aukion ja Henrikinkadun kulmassa, Frosterus pyöristi Aleksanterinkadun ja aukion taitekohdan, mutta teki aukion ja Henrikinkadun taiteesta ”agressiivisen suoran”. Valto 1987, 30.
33 Kilpailun tulokset julkistettiin lyhyesti Arkkitehtilehdessä 1919. Vuonna 1922 esitettiin kuvia voittaneista ehdotuksista. Arkitekten 1919, 47 ”Sellgrenska tävlingen” - 1. p Valter ja Ivar Thomé; Ark-

kitehti 1922, 28-32.

34 Ehdotuksen fasadit ja leikkaus SRM Vähäkallio-kokoelma.

35 Arkitekten 1919, 47. 1 p: Gösta Juslén, 2 p: Paatelan veljekset, 3 p: Hilding Ekelund ja Martti Välikangas, kaksi lunastusta Marius af Schulten ja Max Frelander. Samoin kerrottiin, että kilpailun voittaja saisi toimeksiannon.

36 Fennia-kilpailu, Arkkitehti 1922, 3-10. pohjapiirustukset ja leikkaus SRM Vähäkallio-arkisto.

37 Kutsuttuina olivat arkkitehdit Tarjanne, Saarinen ja Lindman (po. Lindgren) Aikala Kello ja Kulta Oy 1883-1983. Palkintotuomareina olivat arkkitehdit Oscar Bomansson, Usko Nyström ja Vilho Penttilä. Valto 1990, 314-315, 317. Saarisen joulukuussa 1914 päiväämät piirustukset hyväksyttiin Yleisten rakennusten ylihallituksessa 29. 3. 1915. Arkiston aarteita -näyttely 20. 2 - 14. 4. 2002 SRM, näyttelyselostus.

38 Saarinen työsti kilpailuehdotusta ja seuraavaa luonnossarjaa joulukuuhun 1914, mahdollisesti tehtiin jo työpiirustuksia. Valto 1990, 314-15, 317.

39 Aikalan suvun hallussa oli pitkään Saarisen piirustuksia, mutta sotavuosina näitä kankaalle tehtyjä piirustuksia ommeltiin lämmikkeeksi lasten takkien vuoreihin. Tuula Savijärvi os. Aikala 20. 11. 2001.

40 SRM Vähäkallio-kokoelma.

41 Valto 1987, 28-29.

42 Aikala Kello ja Kulta oy 1883-1983. Lindgren on Taideteollisuus-Keskuskoulun johtajana tehnyt mm. Ateneumin laajennusluonnoksen 1907 ja edelleen kehitellen 1908 Höijerin kanssa siten, että kumpikin teki oman fasadiehdotuksensa. Viljo 1985, 140. Tunnetaan myös Lindgrenin suunnitelma 1920-luvun lopulta Ateneumin uudeksi fasadiksi. Se oli 30-lukua, 1977.

43 SRM Vähäkallio-kokoelma.

44 Valto 1987, 28-29.

45 1930-luvun vaihteen helsinkiläisessä kerrostaloarkkitehtuurissa suosittiin samantyyppisiä vaakakorostusta.

46 Tuula Savijärvi os. Aikala 20. 11. 2001.

47 ”Tietääkseni vanhin kauppakujasuunnitelma Aikalan ja Palokunnantalon tonttien keskelle samaten kuin... pankkitontin rajalle sijoitetut ratkaisut.... eivät voineet tulla lopullisesti kysymykseen... koska täten sijoitetut väylät, ilman luonnollista kauttakulkuliikennettä, ovat sekä taloudellisesti että käytännöllisesti toisarvoisia liikepaikkoja.” P. E. B. Liittopankin laajentaminen naapuritontille, Arkkitehti 1930, 27.

48 Tähän liittyi ehdotus jatkaa Liittopankin tiloja laajentamalla pankkisalia, joka toisi sille yhteyden sekä ehdotetun kauppakujan että Rautatientorin suuntaan. Blomstedt kuvasi laatimansa asemapiirroksen olevan yhdistelmä vuosien 1926-28 aikana laadittuja ehdotuksia. Ehdotettu pasaasi voitaisiin Lindgrenin Ateneumin uudelleenrakentamissuunnitelman yhteydessä toteuttaa kadun muodossa. P. E. B.: Liittopankin laajentuminen naapuritontille ja liikenneväylä Hallituskadulta keskuskadulle. Arkkitehti 1930 liite, 7.

49 Blomstedt kirjoitti artikkelissaan cityalueen taloudellisesta tehostamisesta ja osoitti kaavioissaan, kuinka tuntuvasti näyteikkunoiden juoksumetrimäärä kasvaisi uusin järjestelyin. P. E. Blomstedt: Uusia Citykatuja ja kauppakujia? (kirjoitus Uuteen Suomeen 1935), P. E Blomstedt arkkitehti. 1951, 93-99.

50 Arkiston aarteita -näyttely 20. 2-14. 4. 2002 SRM, näyttelyselostus.

51 Bulevardin puolella oli puurakennus vuoteen 1912. Kiinteistö ostettiin Keskuskirjapainolta, joka jäi taloon vuokralaiseksi vuoteen 1924. Vaiheita 1937, 78; Heinämies 1985, 27.

52 Toiminnallisesti Sonck sulautti uuden liiketalon koulutaloon. Pihalle Sonck suunnitteli Keskuskirjapainon tuotantorakennuksen (1913). Centraltryckeriets nybyggnad, Arkitekten VIII 1913, 129-131.

53 Pääliike siirtyi Heikinkatu 5:stä. Koulurakennuksessa muutostyöt käsittivät väliseinien purkamista ja Erottajan kulmaan tehtiin halli, josta järjestettiin sisäänkäynti vanhempaan rakennukseen. Pihalla oleva tehdasrakennus muutettiin konttorikäyttöön ja matkustajakodiksi 1924. Heinämies 1985, 28.

54 Niiden päällä oli Erottajan kulmauksessa ravintola, Bulevardin puolella ylemmissä kerroksissa oli asuinhuoneistoja.

55 Vaiheita 1937, 119-122, 151.

56 Veikko Leisténin kiteytys 20 vuoden aikana tehdyistä Rake- tavaratalon muutostöistä ks. Rake OY:n talon uudistustyöt, Arkkitehti 1941, 160-165.

57 Rake Oy, Arkkitehti 1933, 44-45.

58 Nimitystä käytetään Rake OY:n historiikissa. Vaiheita 1937, 132.

59 Vuosina 1938-1941 laajennettiin myymäläpinta-alaa kattamalla pihat toisen kerroksen korkeudelta myyntihalleiksi ja sulauttamalla laitoja kiertäneet myymälärivistöt suuriksi halleiksi. Kerrokset yhdistettiin portailla ja hisseillä. Yhtiön konttori siirrettiin ylimpään kerrokseen. Yhdistämällä ravintola ja matkustajakodin tilat syntyi hotelli ”Klaus Kurki”. Raken toimitusjohtaja muutti talosta. Arkkitehtilehden mukaan korjaus ”lienee suurin maassamme vanhassa rakennuksessa suoritetuista uusimistöistä, ” rakennuskuutioita tuli lisää noin 17. 000 m^3. Laajennusta suunniteltaessa konsultoitiin Sonckia. Veikko Leistén: Rake OY:n talon uudistustyöt, Arkkitehti 1941, 160-165.

60 Ilmapommitukset 1942 ja 1944 aiheuttivat jonkin verran vaurioita. Hotellia laajennettiin 1940-luvun lopulla ja 1961. Aarne Erviltä tilattiin 1950-luvun alussa toteuttamatta jäänyt korotussuunnitelma Erottajan puoleiseen osaan rakennusta. 1970-luvun alussa uudistettiin Hotelli Klaus Kurkea ja Raken pääkonttori muutti Juvanmalmille. Rake OY:n myymälä- ja konttoritilat peruskorjattiin 1984-1985. Silloin lakkautettiin tavaratalon toiminta kiinteistössä, joskin ensimmäiseen kerrokseen jäi myymälöitä ja pääkonttori muutti takaisin Juvanmalmilta toiseen kerrokseen. Peruskorjauksen 1984-85 suunnitteli arkkitehtitoimisto Toivo Korhonen. Myös Bulevardin puoleisen julkisivun erkkerikatosten ylin osa poistettiin. Tällöin poistettiin julkisivuista ovien yläpuolelta Vähäkallion suunnittelemat lipat ja ikkuna-aukot palautettiin entisen mallisiksi. Heinämies 1985, 34-61. 1990-luvulla seurasi sarja pienempiä muutoksia kuten koulutalon vanhan juhlasalin, ns. Rake-salin ennallistus vuokrattavaksi juhlatilaksi.

61 Ennen Rakea toimii Helsingissä ilmeisesti vain kaksi ”oikeata” tavarataloa: Siltasaaren Elanto ja Stockmann. Sokos tähtäsi avaamaan tavaratalonsa jo 1930-luvulla, mutta avasi sen lopullisesti vasta 1950-luvun alussa. Leisténin suunnittelema Elannon tavaratalo Aleksanterinkadulle rakennettiin 1950-53. Niskanen 1987, 136-137, 155-156.

HOTELLIT
(s. 144-149)

1 Hautajärvi 1995, 52.

2 Pihlström 1987, 20.

3 Nimenmuutos Suomen Matkailuliitoksi tehtiin 1966. Liitto jätti konkurssihakemuksen syksyllä 2001. Suomen Matkailuliitto konkurssiin, Helsingin Sanomat 20. 10. 2001.

4 Hautajärvi 1995.

5 Suomen Matkailuliitto 1887 -1987, 11.

6 Hautajärvi 1995, 64.

7 Suomen Matkailuliitto 1887 -1987, 1.

8 Lapin läänin matkailurakennuksia piirrettiin alkuun tie- ja vesirakennusten ylihallituksessa, 1920-luvulta yleisten rakennusten ylihallituksessa. Hautajärvi 1995, 54.

9 Hautajärvi, puhelintietoja keväällä 2000.

10 Ibid.

11 Hautajärvi 1995, 82.

12 Pihlström 1987, 21

13 Mm. P. E. Blomstedt avustajineen piirsi Hotelli Pohjanhovin Rovaniemelle ja hänen leskensä Märta yhdessä Matti Lampénin kanssa Hotelli Aulangon; kummassakin oli Oy Alkoholiliike Ab pääosakkaana. Simpura 1981, 142 -145.

14 Hautajärvi, puhelintieto keväällä 2000.

15 Kolin ja Ivalon matkailumajojen piirustukset ovat rakennushallituksen kokoelmassa eli rakennushallitus oli ilmeisesti rakennuttajan asemassa. Ivalon matkailumajan yhteyteen piirrettiin 1934, 1935 ja 1939 huolto- ja majoitusrakennuksia. Ivalon matkailumaja toimi syyskuuhun 1944, jonka jälkeen se tuhoutui Lapin sodassa. Hautajärvi, puhelintietoja keväällä 2000.

16 Ylämajaan tehtiin jatkuvia muutoksia ja 1935 siitä tuli ympärivuotisesti käytettävä. Putkinen 1957, 1.

17 Toisessa kerroksessa oli 24 majoitushuonetta ja kolmannessa 20 hengen joukkuemajoitushuone. Ibid, 7.

18 Koli entistä komeampi. Suomen Kuvalehti 1930, 1156.

19 Nykyinen hotelli on vuodelta 1967. Ilmari Martikainen, puhelintieto joulukuussa 2003.

20 Vähäkallion toimistossa laadittiin myös toteutumaton suunnitelma Hetan matkailumajaksi Enontekiöön 1936. Hautajärvi 1995, 74, 76.
21 Ibid, 61; käynti Kilpisjärvellä elokuussa 2001.
22 Hautajärven mukaan pääpiirustukset olivat Vähäkallion laatimat. Hautajärvi 1995, 77. Oletus perustunee signeeraukseen. Yleensä Vähäkallio signeerasi toimistonsa kaikki pääpiirustukset, mutta vain luonnosteli 1930-luvun jälkipuolella. Työpiirustukset ovat Aulis Hämäläisen laatimat.
23 Ibid, 77-80.
24 Gunnar Asplundin suunnittelema Tukholman näyttelyn (1930) Paradiset -ravintola kuuluu tunnetuimpiin.
25 Meri Hämäläinen, Harri Hautajärven ja Aino Niskasen haastattelu 11. 11. 1995.
26 Hautajärvi, puhelintietoja keväällä 2000. Maja on mm. maalattu lateksilla. Toimistoksi muutetusta majoitushuoneesta näkee majoituksen entisen vaatimattomuuden ”karsinoitune” kerrossänkypaikkoineen. Käynti Kilpisjärvellä elokuussa 2001.
27 Hän toimi Matkailijayhdistyksen arkkitehtina vuoteen 1945.
28 Vähäkallion toimistossa piirrettiin myös kasvihuone Punkaharjulle Matkailijayhdistyksen valtiolta ostaman hotelli Finlandian yhteyteen. Luonnoksia SMR Vähäkallio-kokoelma.
29 Laaja rakennuttaminen tapahtui valtion 1936 antaman suuren obligaatiolainan turvin. Suomen Matkailuliitto konkurssiin, Helsingin Sanomat 20. 10. 2001.
30 Alkuperäisen, venäläisten suunnitelman matkailumajan luovutti Suomen valtio Matkailjayhdistykselle korjattuna 1922. Museoviraston kuva-arkisto, valokuviin liittyneitä tietoja. Fasadiltaan säännöllinen aumakattoinen laajennus (1930) piirrettiin ilmeisesti Vähäkallion toimistossa samoin kuin 1935 valmistunut funkistyylinen puinen kesäkahvila. Hautajärvi 1995, 58.
31 Valokuvia Museovirasto.
32 Mm. Liinahamarin hotellin laajennus (1939), suunnittelijana Onni Ermala esimiehiensä Vähäkallion ja Välikankaan valvonnassa. Hautajärvi kuvaa hotellin tyylin suunnittelun aikaista muutosta pelkistetystä funkisesta kohden ns. romantiikkaa, joka ilmeni kattomuotojen muuttumisena, koristeleikkauksina kattokannattajien päissä ym. Hotelli tuhoutui 1940 ja jälleenrakennettiin 1941, mutta tuhoutui uudelleen 1944. Hautajärvi 1995, 63
33 Samoin valtion omistama Vaitiolahden matkailumaja (joka ei tiettävästi ole Vähäkallion suunnittelema) Suomen Matkailuliitto 1887 -1987, 20.
34 Tolvajärven valmistunut maja oli pienehkö mutta kaksikerroksinen: pohjakerros kiveä, ylempi kerros pyöröhirttä. Martti I Jaatinen, puhelintietoja 21. 8. 2004.
35 Luonnos SRM Vähäkallio-kokoelma.
36 Karelianismiin paluista arkkitehtuurissa ks. Netta Böök: Pyöröhirren eksotiikkaa – karjalaisen rakennustaiteen ja karelianismin historiaa. Arkkitehti 2/2000, 70-75.
37 Josper Knutas: Turisti palaa Suursaareen, Suomen Kuvalehti 20/2002, 56-60; Leena Härkönen: Hiljainen Suursaari odottaa turisteja, Helsingin Sanomat 19. 5. 2002.
38 Wesamaa valmistui arkkitehdiksi 1935. Haastattelussa 1995 hän ei osannut kertoa, miksi työ siirtyi Vähäkallion toimistoon. Luonnokset SRM Vähäkallio-kokoelma; Wesamaan haastattelu Sari Kivimäki ja Aino Niskanen 9. 3. 1995.
39 Suomen korkeakouluinsinöörit ja arkkitehdit 1956, 957.
40 Hämeenlinnan kaupunginmuseon inventointi Asunto-Osakeyhtiö Paavonkulmasta 1980.
41 Inka- Maria Laitila, puhelintieto 27. 1. 2004.
42 Suomen insinöörejä ja arkkitehteja 1948, 594-5.
43 Talon korotus ja laajennus arkkitehti Kaarlo Könösen piirustusten mukaan valmistui 1950. Talo korotettiin samaan räystäskorkeuteen sen naapuritalon kanssa, ylin kerros oli sisäänvedetty. Pihan puolelle rakennettiin kolmikerroksinen siipirakennus. Ikkunoita on muutettu useaan otteeseen. Fasadin julkisivujäsennys ja rytmi hävisivät lopullisesti 1997, kun pohjakerroksen ulkonevat lasiseinämät toteutettiin. Riitta Niskanen 2000, 17; Tupala 1995, 146.

ELOKUVATEATTERIT
(s. 150-161)

1 Koivisto 1992, 42-43.
2 Ibid, 51-53. Elokuva-Aitta ilmestyi 1932 -68, sitä edelsi Filmiaitta. Elokuva-Aitta syntyi Kustannusosakeyhtiö Otavan ostettua vuoden 1932 alussa elokuvalehdet Filmiaitta ja Elokuva. Elokuva-aitta ilmestyi vuosina 1932-1968. Filmiaitta ilmestyi 1921-1932, Elokuva 1927-1931. Filmiaitasta ilmesty ruotsinkielinen rinnakkaispainos Filmrevyn vuosina 1921-1927. Eero Tammi/ SEA sähköpostiviesti 11. 8. 2004.
3 Hirn mainitsee helsinkiläisinä suunnittelijoina Frölander-Ulfin (Olympia 1909), Emil Fabritiuksen (Scala 1909), Onni Tarjanteen (Apollo 1910), Knut Wasastjernan (Lyyra 1910), Selim A. Lindqvistin (Salama 1911 ja elokuvateatterin suunnitelma Keskuskadulle 1917) sekä Väinö Vähäkallion (Kaleva 1913). Hirn 1996, 118-120; Hirn 1991, 23, 28, 29, 36, 124, 190. Husso mainitsee Frölander-Ulfin muutospiirustukset Cinematograf Olympiaan (Kluuvikadun Maximiin, 1908). Husso 1999, 76.
4 Helsingin elokuvateattereista: varhaisista Hirn 1981 ja 1991; Amberg 1993, ajasta ennen vuotta 1940 Sundman 1997 ja Niskanen 1999, III-IV. Yksittäisten teatterien esittelyt Schalin 1998; Keinänen 1996. Koska teatterien nimet ovat muuttuneet usein, kerrotaan tärkeimmistä nimen muutokset. Nimistöä: Hannula: Hesan leffat 1991, täydennetty 1993 ja 2000; Hesan leffat, Arkkitehti-lehden 3/1999 liite.
5 Tykkyläinen 11. 6. 1997.
6 Amberg 1993, 128-129.
7 Lämpiön ja kahvilan välissä tuli olla ovet. Uusitalo 5. 12. 1996.
8 950-paikkaisessa Capitolissa oli pohjakerroksessa soikea odotushalli ja kävelyhalli, parveketasolla kaksi lämpiötä sekä keittiö ja tarjoiluhuone tilasarjan huipentuessa kupolin kattamaan katsomoon. Filmiaitta 1 /1926, 147, ”Capitol, uusi suurteatteri Helsinkiin”; Hilding Ekelund: Capitolin sisustustyöt. Arkkitehti 1928/5.
9 Ensimmäiset äänielokuvat esitettiin Yhdysvalloissa 1927. Helsingin Kino-Palatsiin asennettiin lokakuussa 1929 levyäänilaiteet, jotka nopeasti vaihdettiin valoäänilaitteisiin. Elävät kuvat Suomessa 1983, 5; Uusitalo 1994, 89.
10 Vanhoissa teattereissa rakennettiin orkesterisyvennykset umpeen. Hannula-Riimala 18. 1. 1998.
11 Sektori oli muotona ainakin Arenassa, Rexissä, Meranossa ja Tuulensuussa.
12 Wäinämö Killinen: Elokuvateatterien palovarmuus, Arkkitehti 1928(5), 59-60; Riimala 18. 1. 98.
13 Uusitalo 5. 12. 1998; Hannula 18. 2. 1998. Noin viiden vuoden väliajan jälkeen, 1946 avattiin Aloha.
14 Nimi 1909-31: Olympia, 1931-72: Piccadilly, 1974-: Maxim. Hesan leffat, Arkkitehti 3/1999 liite.
15 Uusitalo 5. 12. 1996; Keinänen 1996, 123; Riimala - Hannula 18. 1. 1998
16 Hannula 18. 2. 1998.
17 Tukholmassa olivat ensimmäiset neonvalot elokuvateattereissa ehkä 1925 (Sture) ja 1926 (Regina), Biografen 1989, 27-28. Helsingin myymälät alkoivat käyttää neonvaloja mainoksissaan 1930-luvun vaihteessa. Valonvälähdyksiä, Valo 8/2001, 38; Olavi Paavolainen: Helsinki by night, Aitta 1929, 34-43.
18 Sundman 1996, 10.
19 Vuoden 1915 osoitekalenterin mukaan konserniin kuuluivat Helsingissä Patrian ohella Kaleva, Sampo ja Thalia sekä seuraavana vuonna Kullervoksi muuttuva Pohjantähti. Hirn 1991, 124, 190
20 Ennen Eldoradon, Kalevan ja Thalian myyntiä Suomen Biografi Oy:lle Sorjanen oli jo myynyt kolme helsinkiläisteatteria: Pohjantähden, Sammon ja Patrian sekä Turussa Casinon ja Viipurissa Kalevan. Pohjoismaiselta Biografi Oy:ltä hän myi yhteenliittymälle Helsingin, Turun, Tampereen ja Kuopion Scalat sekä Viipurin Kulmahallin. Hirn 1991, 240, 256, 258, 260.
21 1910- ja 20-luvuilla suosittuja suomalaisia nimiä olivat Helsingissä Imatra, Ilmarinen, Kantele, Kullervo, Louhi, Panu, Soihtu, Wellamo ja Pirtti, näitä saleja oli nimenomaan Kallion kaupunginosassa. Kalevan paikkaluku putosi myöhempien korjausten yhteydessä parempien istuimien ja väljempien rivivälien myötä 549:ään. Hannula 18. 2. 1998; Hesan leffat 1991.
22 Paikkaluku vuonna 1933 oli sama 646. Hesan leffat 1991. Ensi-iltateatterien instituutio hävisi myöhemmin kopioiden runsauden myötä. Hannula 28. 2. 1998.
23 Arkkitehti 1914(5), 71.

24 Piirustus, SRM Vähäkallio-kokoelma.
25 Teatterikartta 1959 esittää muutetun järjestelyn, jossa penkistöihin tullaan sivuilta.
26 Hirn 1991, 208.
27 Hesan leffat 1991.
28 Salia on muutettu, näyttämö on poissa ja isoja ikkunoita on avattu pihalle.
29 Suomen Biografi osakeyhtiön ensimmäiset toimitusjohtajat olivat Emil Thorling 1918-19, August Sorjanen 1919-21 ja varatuomari, pankinjohtaja Kaarlo Kaira 1921-23. Uusitalo 1994, 57-59.
30 Karu vaikutti yrityksessä toimitusjohtajana, johtokunnan puheenjohtajana ja elokuvaohjaajana. Uusitalo 1994, 6, 19; Hesan leffat: nimellä Maxim 1911-1919, Kino-Palatsi 1919-65.
31 Uusitalo 1994, 57-58, 86. Lopullinen fuusio tapahtui 1. 7. 1930.
32 Ibid, 57, 59; Uusitalo, puhelintietoja 3. 2. 1998. Konttoritilat järjestettiin Suomen Biografi Oy:n toimistoon Hakasalmenkadulle Eliel Saarisen piirtämän uudisrakennuksen kuudenteen kerrokseen.
33 Suomi-Filmi sai maahantuojana kilpailijoita: Gustaf Molinin ja Abel Adamsin elokuvatoimistot ja mm. Kurt Jäger lähti Suomi Filmistä ryhtyen sen kilpailijaksi. Uusitalo 1994, 62.
34 Ibid, 80-85.
35 Uusitalo, puhelintietoja 3. 2. 1998.
36 Seuraava Suomi-Filmin johtaja, Risto Orko tilasi 1930-luvun puolivälissä, Vironkadun studion palon jälkeen, Erkki Huttuselta – toteuttamattomat – suunnitelmat filmistudioksi Taliin. Tykkyläinen 11. 6 1997. Huttunen laati suunnitelmat Munkkiniemeen 1936-1939. Jokinen 1993, 136.
37 Ne kiinnostivat monia liike- ja asuinrakennusten vuokratiloina 1910- ja 20-luvuilla. Mm. Kotkan Suomalaisen Säästöpankin Vähäkalliolta 1925 tilaamaan toteutumattomaan pankki-, liike- ja asuintaloon liittyi elokuvateatteri. SRM Vähäkallio-kokoelma.
38 Kyse oli nykyisen Yrjönkadun Uimahallin tontista. Suunnitelmat Alhambra- elokuvateatteria varten olivat valmiina, mutta hanke muuttui uimahalliksi. Aro 1951, 12-13. Suunnitelmat eivät tiettävästi ole säilyneet.
39 Luonnoksia SRM Vähäkallio-kokoelma.
40 Kiinteistö oli ostettu Ab Pappersförädling AB:lta 1923 ja tontilla lienee sijainnut kaksi puurakennusta. Uusitalo 1988, 92.
41 Suomen Filmikuvaamon ensimmäinen toimipaikka oli ullakkohuoneisto Aleksanterin- ja Hakasalmenkatujen kulmauksessa, sitten vuokrattu tennishalli Vironkatu 9:ssä, vuoden 1936 tulipaloon asti. Uusitalo 1994, 27-28. Filmikuvaamon konttori toimi Vironkatu 9:ssä 1920-22, josta se muutti Pohjoisesplanadi 39:ään ja vuoden kuluttua Iso Roobertinkatu 35-37:ään, omaan kiinteistöön. Uusitalo 1994, 55. Moderni elokuvalaboratorio pystytettiin 1921 Keskuskadun ja Hakasalmenkadun kulmataloon. Uusitalo 1994, 31; ks. myös Uusitalo 1988, 60-61 ja Esko Töyri: Me mainiot löträäjät.
1978, 167-168. Asuinkerrostalo Iso Roobertinkatu 33-35 (nyk. 35-37), luonnokset SRM Vähäkallio-kokoelma.
42 Ruotsin suurin elokuvateatteri oli 1486-paikkainen China, 1928. Biografen 1998, 23.
43 David Frölander- Ulfin eksoottisista sisustuksista ks. Husso 1999; 55-57, 63. Myös Vähäkallion sisustus ja laajennus Ravintola Fransciskaneriin Roobertinkadun sisäpihalle (1925) oli tyyliltään itämainen, ks. luku 3. 1.
44 Paikalle valmistui 1927 Taavetti A. Elon suunnittelema asuintalo. Ollila - Toppari 1975, 221.
45 Uusitalo 1994, 55.
46 Uusitalo 5. 12. 1996. Suomi-Filmi osti Uudenmaankadun rakennuksen n:o 13 vuonna 1952. Piirustukset SRM Vähäkallio-kokoelma.
47 Uusitalo 5. 12. 1996.
48 Suomi-Filmin yhtiökokoelma ei hankkeesta kerro.
49 Rakennustaiteen museon leikearkisto.
50 Nykyinen Kinopalatsi, Kaisaniemenkatu 2 B. Uusitalo 5. 12. 1996; Hesan leffat 1999.
51 Uusitalo 5. 12. 1996; Hannula - Riimala 28. 1. 998. Suomi-Filmin tilat ulottuivat korttelin läpi Uudenmaankadun puolelle, jossa sijaitsi elokuvalaboratorio ja 1950-luvulla kaksi koeteatteria. WSOY täytti vähitellen omistamansa talon niin, että 1960-luvun alussa SF oli ainut vuokralainen, se muutti talosta aluksi Uudenmaankatu 13:een. Uusitalo 1994, 345; Uusitalo 30. 1. 1998
52 Nimeltään Atlantis 1929-30, Hollywood 1930, Joukola 1930- 84. Hesan leffat; Arkkitehti 1999 / 3, liite.
53 Sundman 1996, 6-14.
54 Helsingin leffat 1991; Sundman 1996, 9.
55 Joukolan taloyhtiön pöytäkirjat.
56 Filmiaitta 1929.
57 Neonvalaistu katos, neonvalokilvet ja mainoskaapit ilmaantuivat vasta 1960. Työselitys Joukolan uudisrakennuksen sähkötöistä.
58 Filmiaitta 1929.
59 Seinämaalaukset ovat Asunto Oy Joukolan hallussa.
60 Antti Hannula ja Erkki Riimala 28. 1. 1998.
61 Helsingin leffat 1991.
62 Projektion toiminta kaatui ”ryssäläisten elokuvien esittäjinä” ns. Ekholmin muistioihin (samoin kuin Kivimäen hallitus). Hans Kutter tilasi Projektioon Wäinö Aaltoselta salin koristukseksi seinämaalauksia. Tykkyläinen 11. 6. 1997. Projektio järjesti 1934 ennakkonäytöksen ja toimi varsinaisesti 1935-36. Innamaa toukokuussa 2003.
63 Konehuoneen paikkaa muutettiin edemmäksi salissa ja toinen aitioista muutettiin tulkkaushuoneeksi. Muutospiirustukset 1979, As. oy. Joukolan arkisto.
64 Helsingin leffat 1984; Hannula 18. 1. 98.
65 Anne Mäkinen mainitsee Russarön kasarmin ja Kauhajoen ilmasotakoulun oppilasasuntolan, jossa oli erikseen juhla- ja elokuvasali. Mäkinen 2000; 93, 143.
66 Väinö Vähäkallio: Elannon hallintorakennus. Arkkitehti 1929, 173-175.
67 Sven Hirnin mukaan Väinö Tanner kuului 1900-luvun alun elokuvatoiminnan pioneereihin Viipurissa vuoden 1905 vaiheilla. Hirn 1981, 279-281.
68 ”Ammattienedistämislaitos”, Arkkitehti 1931, 22; Kantele 1992, 68.
69 Arkkitehti 1932, 22-25; Arkkitehti 1938, 36-42.
70 Uusitalo 5. 12. 1996. Eräs ahkerimmista 1930-luvun teatterisuunnittelijoista tuntuu filmilehtien perusteella olleen Niilo Kokko.
71 Näitä rakennuksia – tosin harvoin enää elokuvateatterikäytössä – on vielä jäljellä esim. Salossa, Hyvinkäällä, Raumalla ja Kuopiossa.
72 Osoite Kiviniemenkatu 1.
73 Multimäki, kirje Niskaselle 27. 1. 1998.
74 www.rauma.fi
75 1990-luvun alussa oli asuntosiiven pohjakerroksessa liikehuoneisto, sen päällä konttori ja ylimmässä asunto, salissa partiolaisten kokoustila. Multimäki 27. 1. 1998. Vuoden 2002 alussa rakennuksessa oli liiketiloja. Marja Niemi, puhelintietoja 08. 02. 2002. Fennian lopetettua Raumalle jäi enää yksi toimiva elokuvateatteri. Fennia siirtyi aikanaan yksityisestä Kinoston omistukseen. Luettelo Kinoston teattereista, saatu Erkki Riimalalta; Rauman leffat.
76 Museonjohtaja Anna Nurmi-Nielsenin sähköpostiviesti 31. 1. 2002. Muutokset suunnitteli Markus Bernoulli. www.rauma.fi.
77 Osoite Keskuskatu 14, varhaisempi kadunnimi Aleksanterinkatu.
78 Nimi saattaisi viitata teatterin kuuluneen Suomi-Filmille, mutta teatterin omistus ei ole tiedossani.
79 Nyt paikkoja on noin 270, sillä katsomon katsomon takaosaa on nostettu ja portaat on muutettu rampiksi. Elokuvateatteri avattiin uudelleen heinäkuussa 1998. Se toimi ravintolana noin kahdeksan vuotta. Kettunen 23. 11. 1998.
80 Riimala 18. 1. 98.
81 Knapas 1984, 55.
82 Nykyinen vahva väritys perustunee alkuperäiseen. Seinämaalaukset kunnosti Reijo Paukku. Kettunen 23. 11. 1998.
83 Entiset aitiot toimivat odotustilana.
84 Aleksanterinkadulle kortteliin 10, pienemmän tontille 42 ja laajemman tonteille 38-43. Piirustuksia SRM Vähäkallio-kokoelma. Kiitokset Riitta Niskaselle suunnitelmien paikantamisesta ja taustojen selvittämisestä.
85 Toimeksiannon kytkennöillä voi spekuloida: tontin 38 (Aleksanterinkatu 12) omisti 1919-1966 Helsingin Rakennuskauppa, Rake Oy. Tontilla sijainneessa matalassa puutalossa toimi Rautakauppa Alsta. Lahden keskustalo hankki sittemmin sen ja kaksi muuta tonttia ja paikalle valmistui 1968 Heikki Castrenin suunnitelma liike- ja pysäköintitalo. tontin 40 omisti osakeyhtiö Aleksanterinkatu 14. Sen myyjäniminä Seurahuoneen kaupassa 1945 esiintyivät helsinkiläiset E.W. Norder, Ernst Loveson, C. J. Ehrnrooth ja lahtelainen teollisuudenharjoittaja Emil Törmänen. Ilmeisesti naapuritontilla 42 oli samat omistajat. Tonteilla oli Aleksanterinkadun varrella puurakennukset: n:o 14 väistyi Seurahuoneen tieltä ja n:o 16 Erkki Huttusen suunnitteleman kerrostalon tieltä (1942). Tupala 1995, 136-152; Riitta Niskanen 25. 1. 2002.

86 Ks. Hirn 1981 ja 1991, Amberg 1993, Keinänen 1996, Sundman 1997, Schalin 1998 ja Niskanen 1999. Turun elokuvateatterien arkkitehtuurista Helena Honka-Hallila: Etupenkkiin maksoi mitä maksoi. Pajasta Palatsiksi, Turun elokuvaelämän historiaa 1997, 34-81.

87 Jopa Aallon suunnitelma Suomen Biografin teatteriksi Turkuun ja Bryggmanin toteutus Turun Kino-Palatsiksi ovat jääneet vähälle huomiolle. Aallon suunnitelma ks. Schildt 1994, 101.

KINO-PALATSIN PILVENPIIRTÄJÄUNELMA
(s. 162-169)

1 Olavi Paavolainen: ”Helsinki by night” Aitta 1929, 34-43. Valokuvat Eeli Jaatisen. Valaistus oli todiste kaupungin modernisuudesta ja toimi modernisuuden, suurkaupungin tekniikan ja niiden synnyttämän uuden kaupungin metaforana. Hapuli 1995, 107. Jung-veljesten 1930-luvulla fasadeihin suunnittelemista mainosvalorakenteista ks. Standertskiöld 1998, 89.

2 Heinonen 1986, 108.

3 Kuvaus ”Times-palatsin” rakentamisesta New Yorkiin Rakennustaito 1910, 156; Woolworth-tavaratalon rakentamisesta ”Maailman korkein liikepalatsi”, Rakennustaito 1914, 329.

4 Euroopan tekniset lehdet tekivät em. työmaista huolellista selkoa. 1920-luvun lopulla Euroopassa ilmestyi amerikkalaista arkkitehtuuria kuvaavia teoksia kuten Erich Mendelsohnin Amerika 1928, Russland – Europa – Amerika 1929 ja Bruno Tautin Die Neue Baukunst 1929. Eurooppaan heijastunutta amerikkalaisten pilvenpiirtäjien vaikutusta on kuvannut Jean-Louis Cohen teoksessa ”Scènes de la vie future”. Flammarion 1995.

5 Ne yleistyivät Yhdysvalloissa 1920-luvulla. Valentine 1994, 35.

6 Kaupungin rakennuslautakunta ehdotti Tukholmassa noin 1912 Kungsgatanin murtokadun yhteyteen pilvenpiirtäjää; 1919 laaditussa asemakaavassa kaareutuva, arkkitehtuuriltaan yhtenäinen katu alittaa kävelysillan, joka yhdistää tornitaloparia, Kungstornen. 17- ja 18-kerroksiset tornit olivat rungoltaan teräsbetonia. Niiden pohjakerroksissa oli myymälöitä, ylemmissä konttoreita ja yläkerrassa ravintolat. Pohjoisen tornin suunnitteli Sven Wallander ja eteläisen I. Callmander. Andersson - Bedoire 1988, 146; Att bygga ett land 1998, 270. Pohjoinen torni, huipullaan ravintola, valaistiin iltaisin loistavaksi mainoslyhdyksi. Tukholman 1920-lukua koskeva Ruotsin television dokumentti esitetty TV 2:ssa heinäkuussa 1997.

7 Aiheesta Hanne Koivisto: Kaksi Amerikkaa. Suomenkielisten kulttuuripiirien suhde amerikkalaisuuteen 1920-luvulla, 1992.

8 Heinosen mukaan sekä Saarisen 2. palkinnon voittanut että kilpailuun osallistunut toinen suomalainen ehdotus, Jarl Eklundin ja Einar Sjöströmin, julkaistiin Arkkitehti-lehdessä 1922(7), 105, mutta Suomessa ei esitelty muita kilpailun ehdotuksia. Heinonen 1986, 108-111.

9 Sigurd Frosterus: ”Citymuodostumista Helsingissä” Arkkitehti 1921, 13-15.

10 Sigurd Frosterus: ”Pilvenpiirtäjä kangastaa” Arkkitehti 1922(6), 86-92.

11 Frosterus arvosteli August Perret´in ”ulkomaiden kuvalehdissä” julkaistua pilvenpiirtäjäsuunnitelmaa Pariisiin liian väljänä.

12 Perusteluissaan rakennusjärjestyksen muutostarpeelle Frosterus totesi, että Eliel Saarinen oli 1916 Keskuskatu-suunnitelmassaan tavoitellut kadun kumpaakin puolta reunustavilla tasakorkuisilla rakennuksilla monumentaalisuutta ja saanut ainoalle toteuttamalleen Keskuskadun rakennukselle, Kino-Palatsille, Esplanadin 1800-luvun talojen korkeuden. Frosterus 1922, 86-87.

13 Mikkola 1990:I, 212-213, 216.

14 Nikula 1990, 101; Leskelä 1998, 273-275.

15 Leskelä 1998, 279.

16 Ehdotuksen olivat laatineet Harald Andersin, Einar Flinckenberg ja Marius af Schulten. Heinonen 1986, 121.

17 Anomus oli samana aikaan esillä Kino-Palatsin anomuksen kanssa ja paikkana olisi ollut nyt Hakasalmenkadun nurkka, suunnittelijana edelleen Frosterus. Aalto 1981, 49. Muistumana hankkeesta rakennettiin myöhemmin valotorni savupiipun ympärille. Valotornin rakentamisajankohta on epäselvä, 1930-luvun alun valokuvissa sitä ei vielä ole, 1950-luvulla kylläkin vrt. Donner 1987, 85.

18 Helander 19. 11. 2003.

19 Riimala 18. 1. 1998; Niskanen 1998, ARK 5/98, 76. Teatterin arkkitehtuurista Amberg 1993, 126-128.

20 Mikkola 1984, 6; Mikkola 1990, 212. Hakasalmenkadun jatkeeksi suunnitellusta Keskuskadusta puhutaan myös luvussa 3. 4.

21 Rakennuttajana oli Ab Kino-Palats Oy, pääomistajina Suomen Biografi Oy ja Emissioni-osakeyhtiö. Rakennus esiteltiin Arkkitehti/Arkitekten -lehdessä nimellä Kino-Palatsi /Kino-Palats. Arkitekten 1922(6). Seuraavassa puhutaan rakennuksesta rakennuttajan mukaan Käsityöläispankin talona. Elokuvateatteri Maxim nimettiin Kino-Palatsiksi 1919.

22 Julkisivun oli tarkoitus jatkua Esplanadille jäsennykseltään samanlaisena. Valto 1990, 332.

23 Arkkitehti 1922(6), 81: ”Pohjasommitus on kantavine pylväineen ja keveine väliseinärakenteineen liiketalolle tyypillinen ja on jossain määrin saanut mukautua tontin keskellä sijaitsevan teatterirakennuksen vaatimuksiin. Siten on ollut pakko järjestää teatterin tarpeellisen tilava ja leveä sisäänkäynti, joka samalla johtaa rakennuksen pääportaisiin.”

24 Uusitalo 1994, 16. Teatteri oli nimeltään Maxim vuosina 1911-1919 ja Kino-Palatsi vuosina 1919 - 1965, purkamiseensa asti. Ensi-iltateatteri siitä tuli 1922.

25 Vuonna 1919 Franz Vilhelm Litonius tilasi Selim Lindqvistiltä suunnitelman elokuvateatteriksi nykyisen Rautatalon paikalle. Rautatalo rakennettiin Kino-Palatsi-teatterin takaseinän taakse Keskuskadulle 1952. Akateemisen Kirjakaupan taloa rakennettaessa purettiin tontilta kaksi rakennusta. Helander- Sundman 1970, 58; Hannula 18. 2. 1992; Domus Litonii 1847-1997.

26 Filmiaitta no: t 29-30/1927, 9/1929 ja 11-12, 1929. Paramount valmistui Rapp & Rappin piirtämänä 1926. Myös Elanto-lehti kuvasi jäsenkunnalleen Paramountin rakentamista. Elanto 15. 3. 1929, 6.

27 Tykkyläinen, 11. 6. 1997 siteeraa Suomi- Filmiin 1921 työntekijäksi tullutta Armas Vallasvuota.

28 Uusitalo 1994, 85-86.

29 Piirustukset SRM Vähäkallio-kokoelma. Ei ilmene, onko huipulla kyseessä ikkunallinen tila vai avoin loggia, pohjapiirroksia ei ole säilynyt ylimmästä osasta.

30 Fritz Högerin hampurilaisen Chile-talon (1922-23) antamia esikuvia seurattiin varsinkin Helsingin keskustan pankkirakennuksissa. Julkisivuiltaan vertikaalisti jäsennettyjä liiketaloja ovat Stockmannin lisäksi P. E. Blomstedtin Liittopankki (1926-30) ja Helsingin Suomalainen Säästöpankki (1932), Toivo ja Jussi Paatelan Atlas-pankki (1929) sekä Frosteruksen ja Gripenbergin Helsingin Säästöpankki (1932). Heinonen 1986, 117-120.

31 Heinonen 1986, 122

32 Piirustukset SRM ja Arkkitehti-lehti. Pohjapiirroksista on säilynyt vain pohjakerros. Piirustukset eivät osoita maanalaista käytävää kellarista Keskuskadun ali, josta Martta Vähäkallio on puhunut, kuitenkaan täsmentämättä, liittyikö se vuoden 1928 vai 1930 ehdotukseen. Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973.

33 Uusitalo 1994, 87. Kuva: SEA.

34 SRM Vähäkallio-kokoelma.

35 Pilvenpiirtäjä vai ei?, Arkkitehti 1928(3), 32-35.

36 ”Senaatintorin ympäristö pysyisi Engelin sille pääpiirteissään antamassa korkeudessa, mutta esim. länsipuolella Unioninkatua rakennuskorkeudet kohoaisivat kortteli korttelilta Stockmannin liikepalatsin ja Liittopankin uuden rakennuksen ylimpään listakorkeuteen 31 metriin nollatasosta. Samalla tasolla oli jo Kino-Palatsi Hakasalmenkadulla. Länsi-Heikinkadulla korkeus voisi nousta 4-5 m Hakasalmenkadun korkeudesta ja siitä eteenpäin ’sopivin porrastuksin’ Simon,- Vladimirin-, Yrjön- ja Antinkadun tienoilla”. Andersin: Helsingin citymuodostuma, Arkkitehti 1928(3), 32-35.

37 Arkkitehti 1928(3), 29-31; Standertskiöld kuvaa vastaavaa kehitystä Tukholman osalta ja siitä tehtyä tutkimusta kaupunkikeskustoissa tapahtuvasta sisäisestä eriytymisestä. Standertskiöld 1988, 75-78

38 Vähäkallio 1928, 32.

39 Pilvenpiirtäjä vai ei, Arkkitehti 1928, 33-35.

40 Martta Vähäkallio 14. 1 2. 1973.

41 Arkkitehti 1928, 33-35.

42 Heinonen 1988 esittää teemasta sarjan kuvarinnastuksia: kuvat 54, 68, 69, 70.

43 Pernaja tuli virallisesti Vähäkallion toimistoon vasta 1934, mutta työskenteli KK:lla tässä vaiheessa ja ilmeisesti vastasi pitkälle OTK:sta.

44 Toinen variaatio tilasta näyttää pohjapiirroksessa

suoravartiset portaat. SRM Vähäkallio-kokoelma.
45 Luonnospiirustuksia ei ole kaikkien kerrosten osalta, joten on epäselvää, oliko rakennukseen ajateltu pienempiä elokuvateattereita ja studioita Karun aiempien kaavailujen mukaan.
46 Teemu Aalto: Tähän ei tultu eli miten hanke syntyy ja häviää. Näyttelyluettelossa Helsinki jota ei rakennettu 1981, 48 -51: Kino-Palatsin pilvenpiirtäjähanke. Heinonen 1988, 112-114, viittaa Arkkitehti 1928 no 23, 32-35; US 30. 1. 1929; 24. 2. 1931; 25. 2. 1931.
47 Aalto 1981, 51.
48 Ibid, 49.
49 ”Sellainen rakennusmassa, sijoitettuna keskelle kaupunkimme keskustaa, olisi näet omansa kerta kaikkiaan hämmentämään kaikki vanhan Helsingin mitat ja suhteet. Pohjoisen Esplanadikadun nykyisin valtavasti vaikuttava talorivistö, Ruotsalaisen teatterin nykyisin hyvin punnittu arkkitehtuuri ja asematornin rohkea ja siro kohoaminen painettaisiin alas täysiksi vähäpätöisyyksiksi, joihin silmä tuskin pysähtyisi.” Arkkitehtien maku, Elokuvalehti 1928(16), 15.
50 Brunilan mukaan ei valaistushaittaa syntyisi, koska viimeisten asukkaiden muutto pois liikeneliöstä oli vai ajan kysymys. Pilvenpiirtäjä oikeassa paikassa toimisi kaupunkikuvan rikastuttajana.
51 Jälkimmäisistä Oy Stockmann Ab ja Aktiebolaget Affärscentral eivät vastustaneet kun taas Liittopankki Osakeyhtiö ja Veljekset Litonius sekä Maakuntain Pankki Oy vastustivat sitäkin jyrkemmin.
52 Palopäällikön lausunto oli aluksi ollut torjuva, sillä palokunnan silloiset letkut ja vesisuihkut eivät olisi ylettäneet kuin tornin puoliväliin.
53 ”.... kaupungin kassaan suorittamaan 4. 500. 000 markan suuruisen korvauksen.” Edellytetyt korvaukset olivat tuntuvat suhteessa noin 28 miljoonan markan rakennuskustannusarvioon. Aalto 1981, 49-51.
54 Saako Helsinki pilvenpiirtäjän? Suomen Kuvalehti 21. 4. 1928.
55 Elokuva 1928(16), 15.
56 Ernst von Wendt: Pilvenpiirtäjiä meillä ja muualla. Aitta 1930, 71-72.
57 Heinonen 1986, 113-114, viittaa U. s. 24. 2. 1931 ja 25. 2. 1931.
58 Uusitalo 1994, 85.
59 Ibid, 107 -108. Kino-Palatsin lisäksi myytiin 1931 muita kiinteistöjä ja huoneistoja, samoin yhtiön kirjapaino ja 1932 alussa Elokuva-lehti.
60 Kesäkuun lopussa 1930 Suomi-Filmin lainojen kokonaismäärä oli noussut jo 9 417 268 markkaan, Finska Ab Kreuger & Tollille myyty Ab Kino-Palats Oy:n osakkeita 6 000 000 markalla ja Suomen Biografi Oy sananmukaisesti ryöstetty ja raiskattu Suomi-Filmin pahasti horjuvan talouden pönkittämiseksi. Jäljellä oleva osa Suomen Biografi Osakeyhtiötä fuusioitiin heinäkuun 1930 alusta Suomi-Filmiin. Uusitalo 1994, 86. Muutto Käsityöläispankkiin oli pakon sanelema, sillä ensimmäisen vuoden vuokra oli järkyttävän suuri, 700 000 markkaa. Uusitalo 5. 12. 1996.
61 Tuoli on Suomen elokuva-arkiston tiloissa.
62 Heinonen 1986, 114.
63 Nikula 1990:I, 139; Nikula 1981, 163-165. Arkkitehti -lehti reagoi aiheeseen 1930 pakinalla Torneja, torneja, torneja, Arkkitehti 1930, 11.

YRJÖNKADUN UIMAHALLI
(s. 170-179)

1 Suomen tiettävästi ensimmäinen uima-allas rakennettiin Noormarkkuun, 1916 valmistuneeseen Ahlströmin pääkonttoriin. Anna Tommola: ”Ei tämä museo ole”, HeSa 5. 7. 1999. Seuraava uimahalli rakennettiin Santahaminaan kadettikoulun yhteyteen 1942 ja maan toinen yleisölle avoin uimahalli avattiin Turussa 1954. Härö 1990, 1; Aro 1954, 66.
2 Viittaan Hilkka Högströmin Helsingin Kaupunginmuseolle laatimaan inventointiin. Högström 1996.
3 Härö 1990, 1. Komeita esimerkkejä 1800-luvun uimahalleista ei tunnu juuri säilyneen, tosin Tukholman Sturebadet (1885-1903) on jällenrakennettu 1985 palon jälkeen. Andersson-Bedoire 1988, 163.
4 München und seine Bauten 1912, 657-659.
5 Centralbadetia koskeva selostus pohjautuu omien havaintojeni lisäksi Fredric Bedoiren artikkeliin: Centralbadet och Wilhelm Klemming teoksessa Centralbadet, ett vattenhål i staden. Bokförlaget Legenda ab, Stockholm 1989, 45-87. KTH:ssa opintonsa keskeyttänyt ja Byggnadsyrkesskolanista valmistunut Klemming paitsi suunnitteli, myös johti Centralbadetin kylpylää kuolemaansa asti 1930, esittäen mitä huikeimpia toiminnallisia laajennuksia kylpylään vuosien varrella. Hän tutustui Centralbadetia suunnitellessaan rakenteilla olevaan Isarbadetiin ja suunnitteli Centralbadetin jälkeen kylpylöitä myös Göteborgiin, Skövdeen, Karlskronaan ja Sandvikeniin. Bedoire 1989, 48-50, 57, 72-80.
6 Ibid, 58.
7 Oli sähköisiä valokylpyjä, hiilihappokylpyjä, aurinkokylpyjä, kellarissa koirakylpyjä. Oli kaksi tennishallia kattokerroksessa, talvipuutarha-ravintola, pesu- ja silityslaitos, jota varusti oma saippua- ja pesujauhetehdas, biljardisalonki, parturi, kampaaja, sikarimyymälä, metsästys- ja urheiluliike, katusiivessä talli ratsastusretkiltä tulijoille ja valokuvaamo. Ibid, 63-66.
8 1910-luvulla ehdotettuja sijainteja olivat Kaivopuiston kaakkoisrannan luoto (suunnittelijana Selim Lindqvist), Tehtaanpuisto, Toinen Linja ja parikin eri sijaintia Kaisaniemenkadun tuntumassa. Hankkeista Aro 1953, 5-11.
9 Leander isännöi Uutta Ylioppilastaloa. Tanner 1948, 426. Hän oli valmistunut Saksassa arkkitehdiksi, mutta toimi myös pankinjohtajana, ainakin 1920-luvulla. Puhelintietoja Martti I. Jaatinen 21. 8. 2004.
10 Tunnistamaton lehtileike (Uusi Suometar?) Anni Collanin lehtileikekokoelma /SUA, vuosi 1913. Toivo Aro ei mainitse ylioppilaskunnan hanketta omassa historiikissaan Helsingin uimahallikysymyksen vaiheet.
11 Aro 1953, 12-13.
12 Ibid, 13. Tämä tapahtui 14. 12. 1926. Johtokuntaan kuuluivat varsinaisina jäseninä Aron, Vähäkallion ja Kairan lisäksi varatuomari J. W. Kahiluoto sekä urakoitsija Jalo N. Syvähuoko. Syvähuokon tehtyä vararikon 1933 hänen tilalleen kutsuttiin varajäseneksi professori Arvo Ylppö. Aro 1953, 14; Högström 1997, 4.
13 Kuusterä, puhelintietoja 4. 8. 2004.
14 Helsingin uimahallin rakennussuunnitelma on täysin valmis, Uusi Suometar 23. 12 ja 24. 12. 1926.
15 Luonnos poikkesi toteutetusta mm. sisäänkäyntijärjestelyiltään: isoon allashalliin ja pienen porrashuoneeseen tultiin yhteisen sisäänkäynnin kautta pitkän, valokuilumaisen pihan läpi.
16 Aro 1953, 14.
17 Lainan vastineeksi luvattiin vapaakylpyjä koululaisille sekä vapaakylpyjä ja hengenpelastus- ja uintiopetusta sotilaille ja palomiehille. Ibid, 15-21.
18 Helsingin uimahallin rakennussuunnitelma on täysin valmis, Uusi Suometar 23. 12 ja 24. 12. 1926.
19 Aro 1953, 23.
20 Ibid, 23; Högström 1997, 11.
21 Aro 1954, 22.
22 Härö 1991, 6-7.
23 Aro 1929, 53.
24 Ibid, 23-24.
25 Ibid, 24. Ilmeisesti rakennusmestarit olivat yhtiön osakkaita, Högström 1. 6. 2000. F. A. Virta oli paljon Elannolle suunnitellut rakennusmestari ja rakennusliike Virta & Vainion toinen osakas, ks. luku 4. 1
26 Aro 1954, 20.
27 Ibid, 25-27.
28 Rakennustarkastajan vaatimuksesta uimahallin keskuspilarit valettiin betonista eikä muurattu tiilestä neljännestä kerroksesta ylöspäin. Högström 1997, 5. Rakennuksen korjaustyöt 1999 paljastivat, että ison allashallin pilarivistöstä oli joka toinen betonista valettu, joka toinen muurattu tiilestä. Ilveskoski, puhelintietoja keväällä 2000.
29 Högström 1997, 5.
30 Primääripalkit ovat kevennettyjä ontelopalkkeja. Palkkien puristusteräksinä oli raitiotiekiskoja ja vetoteräksinä 49 kpl tuuman terästä. Lattian alla oli muitakin tunneli- ja ryömintätiloja. Altaan pituussuuntaiset sekundaääripalkit ovat kaksoispalkkeja ala- ja yläpinnassa, jolloin niiden väliin jäi kapea ryömintätila. Ibid, 5.
31 Ilveskoski, puhelintietoja keväällä 2000.
32 Teknikko Emil E. Ekman: Selostus uimahallin keskuslämmitys-, ilmanvaihto-, vesijohto-, ja viemärilaitteista. Arkkitehti 2/1929, 55-56. Insinööri Emil Keso, joka vastasi keskuslämmitys- vedenkierrätys - ja saniteettiratkaisuista oli yhtiön hallituksen varajäsen. Härö 1990, 3. vesi- ja lämpöjohtotöistä vastasi O. y. Radiator A. b. ja sähkötöistä Lehtisen Sähköliike. Arkkitehti 1929, 55.
33 Taskinen 2003, 18.

34 Tiedossani ei ole muita Yrjönkadun hallia edeltäneitä esimerkkejä vastaavista monikerroksisista halleista.
35 Kolhaas 1994, 152-158. Suunnittelijoina toimivat Harum, van de Vlec ja Hunter. Klubi oli toiminnoiltaan monipuolinen, eksklusiivinen virkistyskeidas.
36 Ks. kuva vuodelta 1949. Tiedossani ei ole, koska valomainos hävitettiin, mutta valokuvassa vuodelta 1960 se on vielä jäljellä. Vuonna 1999 valmistuneessa korjauksessa ei mainostornia valitettavasti palautettu.
37 Sisäänkäyntiportaaliin liittyy myös pari Gunnar Finnen muovaamia leijonapäitä.
38 Arkadien venytetty muoto on tuttu 1920-luvun klassismista, esim. Göteborgin Götaplatsenin päättävän taidemuseon fasadi perustu samaan korkeaan tasomaiselta vaikuttavaan arkadistoon.
39 Högström 1997, 6; SRM Vähäkallio-arkisto.
40 Seinä- ja lattialaatat välitti Turun Kaakelitehdas Oy, joka aloitti oman seinä- ja lattialaattojen valmistuksen vasta 1930-luvulla. Laatoittajat tulivat Tsekkoslovakiasta. Högström 1997, 12. Laatoitus oli ylpeydenaihe – laattojen valmistaja ja maahantuoja mainitaan ison allashallin seinälaatassa.
41 Högström 1997, 7-9.
42 Toisen kerroksen eteläosassa oli suuri yleinen suomalainen sauna ja länsipäässä neljä pientä yksityissaunaa. Naisten allashallissa oli kolme pientä suomalaista saunaa, tilava roomalainen sauna, höyrysauna, sekä ammekylpyjä ja höyrykaappi.
43 Aro 1954, 29-38.
44 Grünthal 1993.
45 Aro 1954, 38-39.
46 Jeunesse dansante - jeunesse sportative ja Uusi Hellas- made in Germany, Paavolainen 1990 (1929), 398-445.
47 Nykyajan alastomuuskultti, kulttuurihistoriallinen luonnos, ibid, 323-367.
48 1920- ja 30-luvuilla mielipiteet alastomuuden sopivuudesta lainehtivat kuitenkin kiivaasti: Eduskuntatalon salissa Wäinö Aaltosen 1932 valmistuneen veistossarjan paljas alastomuus herätti kansanedustajien parissa närkästystä ja veistoksia vaadittiin jopa poistettaviksi. Hakala 1994, 136.
49 Högström 1997, 15, 19. Vuonna 1929 otettiin käyttöön eteläpuolisesta rakennuksesta uimahalliosakeyhtiön omistama huoneisto parturinliikettä ja silittämöä varten. Siitä luovuttiin 1969. Samoin 1929 vuokrattiin pohjoispuoleisesta naapuritalosta huoneisto toisen kerroksen pukusuojia varten. Siitä luovuttiin 1963.
50 Pesulan likapyykit pudotettiin toisesta kerroksesta kuilua myöten ensimmäisen kerroksen pesulaan; mallina varmaankin Centralbadetin pesula. Aro 1954, 1929; Bedoire 1989, 84. Ravintola lopetti toimintansa 1943 ja sen kaksikerroksinen tila hävitettiin 1954 talon siirtyessä SVUL:n omistukseen, jolloin 4 ja 5 kerros muokattiin konttoritiloiksi. Pari vuotta toiminut Horus tarjosi asiakkailleen aurinkokylpyjä, hierontaa, savivoimistelua, ”inhalationeja” ja sähkökäsittelyjä toimien luultavasti vuoteen 1930. Högström 1997, 16.
51 Ravintola lopetti toimintansa 1943. Ibid, 16.
52 Niitä jaettiin hieman ainakin 1938. Aro 1954, 41-42.
53 Ks. Arkkitehti 2/2000; Ilveskosken ja Niskasen artikkelit. Huolellinen inventointi vaikutti merkittävästi detaljoinnin säilymiseen. Allashallissa suurimpia muutoksia on ollut ison altaan syvyyden muutos, syyn ollessa rakenteellinen. Ilveskoski, puhelintietoja 2000.

KOULUT
(s. 180-201)

1 Kun vuonna 1920 oli oppikouluissa noin 30. 000 opiskelijaa, oli heitä 1938 jo 54 000. Vastaavasti oli korkeakouluissa 1920 noin 3600 opiskelijaa ja 1938 jo 9000. 1930-luvun lopulla kävi kansakoulua lähes 500 000 oppilasta. Ammattikoulua kävi 1930-luvun lopussa 6000 nuorta. Blomstedt 1989, 280, 362.
2 Lukuvuonna 1938-9 opiskeli 49 työväenopistossa yli 20 000 henkeä ja 56 kansanopistossa yli 3600 päätoimista opiskelijaa. Blomstedt 1989, 362.
3 Haminan Yhteislyseon purkupäätös tehtiin 2002. Vähäkallio esiintyy suunnittelijanimenä myös Kotkan lyseon laajennuksessa sekä Kuopion lyseon laajennuksessa ja korotuksessa; kyseessä ovat luultavasti kuitenkin ns. hallinnolliset nimikirjoitukset rakennushallituksen töissä.
4 Santonen 1998, 17-19.
5 Arkkitehtitoimisto Okulus 2003, 11.
6 Ibid, 12-13.
7 Arkkitehdeille, rakennuksen valvojille, asiantuntijoille ym. maksettiin 4. 5 % rakennuskustannuksista. Ibid, 16.
8 Toimikunnan muut jäsenet olivat Kauppakorkeakoulun rehtori Wäinö Bonsdorff ja vuorineuvos W. A. Sohlberg. Santonen 1998, 42.
9 Koristemaalaukset uusittiin, valaistus ajanmukaistettiin yms. Piirustukset RVV; inventointiraportti Arkkitehtitoimisto Okulus Oy. Kaj Michelsen kuvaa Kauppakorkeakoulun historiikissa (Vuosisadan tilinpäätös, 2001) uuden sijainnin etsimistä. Michelsenin mukaan suunnitelman Kauppakorkeakouluksi Hesperian puiston keskellä olevalle tontille laati 1937 ”rakennushallituksen ylijohtaja Martti Vähäkallio” - tarkoittaen ilmeisesti Martti Välikangasta. Michelsen viittaa Kauppakorkeakoulun rakennustoimikunnan pöytäkirjoihin 29. 4. 1937. Michelsen 2001, 98-101.
10 Medaljongin saattaisi olla muovaillut Gunnar Finne, joka yleensä teki Vähäkallion talojen veistoskoristelut, mutta tekijästä ei ole tietoa.
11 Koulutalo Mariankatu 11- Kirkkokatu 8 (Hampus Dalström, 1877) rakennettiin Ruotsalaisen reaalilyseon käyttöön. Ollila - Toppari 1975, 220-21.
12 Suunnitelma SRM Vähäkallio-arkisto, kuva ks. luku 3. 4. Vähäkallio luonnosteli myös yksiportaisen vaihtoehdon, luultavasti 1925. Arkkitehtitoimisto Okulus 2003, 13.
13 Ibid, 9.
14 Santonen 1998, 42.
15 Arkkitehtitoimisto Okulus 2003, 21.
16 Sota-ajan jälkeen oppilasmäärä kaksinkertaistui yli 200:n syksyllä 1944. Viides, konttoritekniikan oppijakso perustettiin 1940 ja ylioppilasluokka 1943. Santonen 1998, 42, 47.
17 Ibid, 54, 69.
18 Jakamalla opiston kerroshalleja ja luokkahuoneita saatiin auloihin ja luokkahuoneisiin työhuoneita, käytäviin tehtiin alakatot ja juhlasali jaettiin. Arkkitehtitoimisto Okulus 2003, 37. Opistosiiven käyttäjiä olivat Teknillinen oppilaitos vuoteen 1970 ja Uudenmaan piirirakennustoimisto vuoteen 1983. Tilat ovat olleet Yliopiston käytössä vuodesta 1984. Arkkitehtitoimisto Okulus 2003, 36-38.
19 Rakennuksen inventointi ks. Arkkitehtitoimisto Okulus 2003. Luonnoksia SRM Vähäkallio-kokoelma, pääpiirustukset RVV.
20 Paavola 2002, 16-22.
21 Ibid, 37.
22 Ibid, 23.
23 Ruutu 1992, 10.
24 Paavola 2002, 59.
25 Ibid, 58-59; Paavola, puhelintietoja 11. 1. 2003. Tanner ei kuulunut koulun johtokuntaan.
26 Paavola 2002, 59
27 Ibid, 237.
28 SRM Vähäkallio-kokoelma.
29 Se esiintyy mm. Arkkitehti-lehdessä samaan aikaan Kallion Yhteiskoulun kanssa julkaistuissa Privata Svenska Flickskolanissa (Eva Kuhlefelt-Ekelund 1929) ja Helsingin yhteis- ja maanviljelyslyseossa Lapinlahdenkadulla (Aulis Kalma 1926). arkkitehti 1930, 55-57. Ulkoneva juhlasalisiipi on toki jo eräissä 1800-luvun loppupuolen koulutaloissa.
30 Arkkitehti 1930, 53.
31 Ruutu 1992, 11-12.
32 Arkkitehti 1930, 53.
33 Ruutu 1992, 10.
34 Kierroksella koulussa rehtori Seppo Nyyssösen ja lehtori Esko Lukkarisen kanssa, tieto kierroksella kohdatulta maalarimestarilta.
35 Paavola 2002, 60-
36 Arkkitehti 1930, 53.
37 Seppo Nyyssönen ja Esko Lukkarinen 3. 3. 2003. Reikä muurattiin umpeen 1950-luvulla, mutta kiinteät vanhat vetokaapit ovat tallella.
38 Paavola 2002, 63, 73.
39 Ars longa 1992, 45.
40 Korjaus arkkitehti Sakari Aartelon suunnitelmien mukaan käsittäen näyttämötilojen muutoksen ja erikoistiloja. Tämän jälkeen on muutoksia suunnitellut arkkitehti Leena Yli-Lonttinen.
41 Äidinkielen ja kirjallisuuden tavallista suurempi painotus opetusohjelmassa vuodesta 1948, opettajat ja kaupunkiympäristökin ovat vaikuttaneet siihen, että koulu on tuottanut näyttelijöiden lisäksi kirjailijoita: Hannu Mäkelän, Lassi Nummin, Paavo Haavikon, Pirkko Saision, Marja-Leena Mikkolan, Anja Snellmanin. Yhteiskunnallisista vaikuttajista näkyvin entinen oppilas on Tasavallan

presidentti Tarja Halonen.

42 Paavola 2002, 168-176.

43 Helsinginkadun portaikko on suunniteltu 1929, suunnittelija tuntematon. Piirustukset RVV.

44 Rasila 1973.

45 Ibid, 11-12.

46 Suomen Nuorison Liiton kesäkokouksessa Helsingin Uudella Ylioppilastalolla 1917 fil. tri Leo Harmaja puhui teemasta: miten lujittaa suomalaista yhteiskuntaa ja parlamentaarista kansanvaltaa yhteiskunnallisen opetuksen avulla kun puoluevalistus ja valistusjärjestöjen luentotoiminnat eivät olleet riittäviä, yksinopiskelu saattoi johtaa harhateille eikä maassa ollut yhteiskuntatieteellistä yliopisto-opetusta. Ibid, 11-12.

47 Opetustiloja oli 1918 tiedusteltu mm. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran talosta ja NMKY:n talosta sekä 1921 valmistuneesta Maalaisten Yhteistoimintatalosta, jonne sijoittuminen osoittautui liian kalliiksi. Ibid, 25.

48 Koulun ensimmäisen (vuodesta 1925) ja pitkäaikaisen rehtorin Yrjö Ruudun (1887-1956, vuoteen 1927 Ruuth) moniselitteistä aatemaailmaa on luonnehtinut Markku Kangasperko kokoomateoksessa Ajan paineessa, 1999.

49 Rasila 1973, 51, 6-66.

50 Lahjoituksia pyydettiin osuusliikkeen eri haaroilta, Kansallis-Osake-Pankilta, Pohjoismaiselta Yhdyspankilta, Vakuutusyhtiö Suomelta ja Helsingin Kaupungilta, mutta saatiin vain OTK:lta ja Suomen Gummitehtaalta. Vuokratiloissa oltiin ensin Ratakatu 1:ssä, sitten Teatterikujalla. Ibid, 37, 54.

51 Ibid, 72.

52 Kaupungin laina pysyisi korottomana niin kauan kuin tonttia käytettäisiin opetustarkoituksiin. Valtio myönsi ensin rakentamislainasta puolet, miljoona markkaa 1929 talousarviossaan. Koulun hallintoneuvostoon kuuluvan Tyko Reinikan noustua valtiovarainministeriksi, järjestyi kahden miljoonan laina ja Helsingin kaupunki lainasi neljännesmiljoonaa. Koululla oli lisäksi omia säästöjä 200 000. Ibid, 67.

53 Ibid, 71.

54 Ne olivat yhteiskuntatieteiden kandidaatin tutkinto ja lainopillinen diplomitutkinto. Ibid, 69-70.

55 Suomen Kuvalehti 1930, 1836-1837.

56 Arkkitehti 1931, 25.

57 Nykyinen väritys vastannee alkuperäistä.

58 Arkkitehti 1931, 26.

59 Ibid, 26.

60 Helsingin restaurointiateljee Oy: väriselvitys Franzénian sisääntulo ja ala-aula. 29. 9. 2002; Arkkitehtitoimisto Okulus: Franzénia: Värisuunnitelma 21. 5. 2003. Tutustuminen väritutkimukseen paikalla Mikko Bonsdorffin ja Kati Winterhalterin (Arkkitehtitoimisto Okulus) opastuksella 2. 6. 2003. Värikerroksia oli 2003 kahdelta ajalta: alkuperäiset ja 1970-luvun korjauksesta (suunnittelijana Kristiina Lehtinen, arkkkitehtitoimisto Hansson).

61 Kansantaloutta opetti Leo Harmaja ja sitten V. J. Sukselainen, sosiaalipolitiikkaa Eino Kuusi ja hänen jälkeensä Heikki Waris, sanomalehtitekniikkaa Aitan päätoimittaja Yrjö Soini (”Agapetus”), estetiikkaa ja kirjallisuutta Viljo Tarkiainen. Ibid, 43.

62 Keskeisiä opetusaineita olivat sosiaalipolitiikka, yksityinen talousoikeus ja kansantaloustiede. Vuonna 1926 oli kahdestatoista opettajista puolet väitelleitä ja kolme toimi dosentteina, mikä oli korkea taso varsinkin kun koulun tutkinnot eivät vielä olleet akateemisia. Ibid, 48-50.

63 Ibid, 140-142.

64 Ibid, 71, 142-143.

65 Talo rakennettiin 300:lle ja oppilasmäärä pysyi alkuvuosina alle 200:n mutta nousi pian sotien jälkeen 800:n. Ibid, 159.

66 Muuttopäätös tehtiin syksyllä 1956 ja suunnittelukilpailu järjestettiin 1959. Uusi, Toivo Korhosen suunnittelema rakennus oli volyymiltään noin kolme kertaa edellistä suurempi. Ibid, 202-204.

67 Sen arvellaan pysyvän talossa vuoteen 2009. Mikko Bonsdorff ja Kati Winterhalter 2. 6. 2003.

68 Myös ovet ja ikkunat ovat pääosin säilyneet. Suurin muutos oli juhlasalin muodostaminen auditorioksi porrastettuine istuinriveineen. Hansson 1989, 155-156.

69 Suunnittelijana Arkkitehtitoimisto Okulus.

70 Kurssien pääperiaatteena oli, että niiden tuli edustaa tuotantotyötä ja antaa jatkokoulutusta. Vuonna 1927 rajattiin opetusohjelman ulkopuolelle kotitalousala ja pari vuonna myöhemmin myyntitekniikan ja tavaratuntemuksen opetus. Elokuvakoneen käyttäjäkurssit otettiin mukaan 1928 perusteena yleisen turvallisuuden lisääminen. Kantele 1992, 67-68.

71 Ihalainen 1992, 15.

72 Luonnospiirustuksia käytettiin 1925 painetussa talojulkaisussa, jota jaettiin ministereille, kansanedustajille ja lehdistölle ja joka liitettiin raha-anomukseen KTM:lle. Kantele 1992, 69.

73 Ibid, 69.

74 SRM Vähäkallio-kokoelma.

75 Koulun entinen rehtori Miikka Kantele pitää häntä pääsuunnittelijana. Kantele 1992, 70. Arkkitehtilehden ruotsinkielisessä rakennuksen esittelyssä ilmaistaan ”Arkitekten var undertecknad, medhjälpare på byrån arkitekt Veikko Leistén”, mutta suomenkielisessä esittelyssä Vähäkallio toteaa: ”Arkkitehtina oli allekirjoittanut”. Ammattienedistämislaitos, Arkkitehti 1932, 22-25.

76 Hackzell - Toppari 1997, 11-13.

77 AEL:n tontilla ja sen naapuritontilla oli aiemmin toiminut panimo (1882 alkaen), jonka tiloihin siirtyi 1916 lääketehdas Medica.

78 Pääpiirustusten sarja RVV.

79 Rakenteellisesti teräsrunko pronssilevyllä päällystetyllä.

80 Tämän osoittavat vanhat valokuvat.

81 Aiheesta lisää tyyliä koskevassa luvussa 4. 2. Ks. myös Lindh 2002.

82 Ammattienedistämislaitos, Arkkitehti 1932, 22-23.

83 Pääpiirustukset RVV.

84 Kyseessä oli ns. ripalaatta, joka koostuu eräänlaisista palkeista ja yhdestä tai kahdesta laatasta. Kiskot kiinnittyivät ripalaatan palkkeihin. Työsaleissa oli siten hieman huonompi ääneneristys kuin talon muissa, kaksilaattaisilla välipohjilla varustetuissa tiloissa.

85 Arkkitehti 1932, 22.

86 Tällainen kultavärillä maalattu kuviorappaus tuntuu olleen muotia ja esiintyi mm. Kultarannan sisustuksissa Naantalissa 1930 (Gunnar Wahlroos, Seppo Laitakarin tiedonanto) sekä Helsingissä elokuvateatteri Glorian elokuvasalissa 1929 (HKM, kuva-arkisto) ja Sokeaintalo-Säätiön salissa Pengerkatu 11:ssä 1929 (Olavi Sahlblom, Vilhelm Helanderin tiedonanto).

87 Kirjasto toimi tilassa 1950-luvulle asti, jolloin kirjat siirrettiin johtokunnan kokoushuoneen seinille ja uudet kirjat hankittiin osastoille käsikirjoiksi. Kantele 1992, 94.

88 Ibid, 1992, 94.

89 Tilat otettiinkin käyttöön sitä mukaa kun kalustus valmistui. Ibid, 70, 72.

90 Arkkitehti 1932, 23.

91 Ibid, 23.

92 Kantele 1992, 70.

93 Ibid, 103-104.

94 Arkkitehtitoimisto Pekka Salminen laati talon korjaus- ja lisärakennussuunnitelmat. Lisärakennus käsitti pihasiiven korotuksen ja osastoidun portaikon. Peruskorjauksessa lisättiin toimistotiloja ja verstassalit jaettiin väliseinin. Sisätiloja korjattiin alkuperäisen arkkitehtuurin hengessä, mm. jäsennöiden alaslaskettuja sisäkattoja alkuperäisen kattojäsennyksen mukaisesti. Ikkunat ovat vanhat, kolmas lasi lisättiin. Alkuperäisiä ovat sisäänkäynnin ja sen yläpuolisten ikkunoiden teräspuitteet sekä pronssipuitteinen ulko-ovi vetimineen. Eskola 1998, kortti 05 sivu 2.

95 Hämeenlinnalaisten naisasianaisten Lucina Hagmanin, koulun ensimmäisen rehtorin ja Fredrika Wetterhoffin aloitteesta muuttui hanke Helsinkiin rakennettavasta suomenkielisestä tyttökoulusta yhteiskouluksi. Nikunen 1978, 7-9.

96 Koulutalo rakennettiin Antinkadun (Lönnrotinkadun) ja Yrjönkadun kulmaan ja purettiin Suomiyhtiön 1938 valmistuneen laajennuksen tieltä. Ollila - Toppari 1975, 136-137.

97 Oppilaista oli 1920-luvun puolivälissä oli virkamiesten ja vapaiden ammattien harjoittajien lasten osuus noin 58 % (23 %) ja suurliikkeen harjoittajien lasten noin 19% (9 %) koko oppilasmäärästä. 1930-luvun alussa kumpikin kategoria oli lisääntynyt: virkamiesten ja vapaiden ammattien harjoittajien lapsia 60% ja suurliikkeen harjoittajien lapsia 21, 3%. suluissa yksityisten lyseoiden keskimääräiset arvot. Nikunen 1978, 22-23; Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu 1886-1961, 50.

98 Arkkitehti 1938, 36.

99 Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu 1886-1961, 54; Nikunen 1978, 10.

100 Tontin kooksi kaavailtiin alunperin 4000m^2, lopullinen koko oli 2100 m. 2 Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu 1886-1961, 55.

101 Vähäkallio nimettiin uuden rakennuksen suunnittelijaksi koulun johtokunnan kokouksessa 10. 9. 1936 kun Suomi-yhtiön vanhan koulun ja tonttien lunastus ja lainananto oli varmistunut. Ibid, 55.
102 Mm. Sibeliuksen vävy Eero Ilves, Olli Kaila, Gunnar Nevanlinna ja Armas Makkonen. Reenpää 1998, 109.
103 Saijonmaa muisteli haastattelussa suunnitelleensa koulun ”pitkälti yksin,” Vähäkallio kävi niin vähän toimistossa. Saijonmaan haastattelu 12. 11. 1997; Arkkitehti 1938, 42.
104 Vilamon vävyn, teollisuusneuvos K. H. Pentin haastattelu 16. 1. 2004.
105 Katarina Real, Paul Hedqvist ja David Dahl 1931. Hultin et al. 1998, 140.
106 Norra flicklärоverket vid Sveaplan, Nils Ahrbom ja Helge Zimdahl 1932-35. Att bygga ett land 1998, 283; Hultin et al. 1998, 215.
107 Zinkendammin lukio, Paul Hedqvist 1936 ja St. Eriks lukio, Hedqvist 1935-38. Ibid, 148, 83.
108 Arkkitehti 1938, 36.
109 Snellman itse oli istuttanut puun Yrjönkadun koulutalon pihalle.
110 Kuvaus on entinen oppilaan ja opettajan Anna-Liisa Sohlbergin. Sohlberg 1976, 106.
111 Normaalioloissa näyttämön takaseinän muodosti masoniitilla verhoiltu akustinen tausta. Arkkitehti 1938, 38.
112 Ylös käännettynä se muodosti kuiskaajan kopin katoksen. Tätä Olli Saijonmaa luonnehti omaksi keksinnökseen. Saijonmaa 12. 11. 1997
113 Suomalainen Yhteiskoulu, Arkkitehti 1938, 38.
114 Suomalainen Yhteiskoulu 1886-1961, 61, 138.
115 Nikunen 1978, 28.
116 Voimistelusalien pukuhuoneista oli porrasyhteys juhlasalin näyttämölle ja ne toimivat näyttämön pukeutumishuoneina. Kattoterassin voimistelukäytöstä ei ole tietoja. Voimistelusaleja vuokrattiin iltaisin ulkopuolisille tenniksenpelaajille. Salomies 1993, 70.
117 Sohlberg 1976, 107.
118 Kouluruokalaa laajennettiin pian koulun avaamisen jälkeen pihan alla olevaan kellaritilaan. Nikula 1978, 10.
119 Tiedossani ei ole, toteutuiko se. Vastaavanlainen ikkunapuutarha oli Privata Svenska Flickskolanissa Töölössä (Eva Kuhlefelt-Ekelund, 1929), jonka esittelyssä Arkkitehti-lehdessä korostuivat muutenkin innovaatiot. Arkkitehti 1930, 55-56.
120 Reliefit olivat SYK: n omaisuutta koulun muutettua Haagaan, mutta sittemmin Museoviraston lunasti ne. Vesa Nikunen, suullinen tieto 1999.
121 Nikunen 1978, 32.
122 Ne lahjoitti tuntematon koulun 50-vuotisjuhlien yhteydessä. Munsterhjelmin maalaus oli aikanaan riippunut Z. Topeliuksen kodin seinällä ja sen saaminen koettiin aatteellisena viestinä. Juhlasalin seinälle kertyi kokoelma rehtorien muotokuvia. Ibid, 32; Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu 1886-1961, 59.
123 Nikunen 1978, 32. Vuonna 1959 koululle oli sijoitettuna 110 kokoelman teosta. Vuonna 1970 tehtiin päätös kokoelman valtaosan sijoittamisesta Jyväskylään. Raippalinna 1992, 50.
124 Sihtola vieraili Kytäjällä usein, ensi kerran 4. 7. 1934, jolloin Kaukopään työ oli käynnistymässä. Kytäjän Vieraskirja.
125 Nikunen 1978, 10. Ensimmäiset muutokset taloon teki Vähäkallion toimisto 1937 ja 1938, kouluruokalaa laajennettiin pihan alaiseen kellariin lähes heti. Nikunen 1978, 10; Eskola 1998, kortti 08.
126 Vuosina 1937-38 oli oppilaita 650, 1960-61 oli 931. Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu 1886-1961, 67-68.
127 Nikunen 1978, 10-11. Heikki ja Kaija Sirenin suunnitteleman koulurakennuksen esittely ks. Arkkitehti 1974/2.
128 Muutoksen suunnittelivat Aino ja Pekka Laurila. Eteishalli ja juhla-aula typistettiin. Leveät, valoisat sivukäytävät hävitettiin ja tilalle tehtiin keskikäytävä. Juhlasali ja voimistelusali jaettiin välipohjilla kahteen kerrokseen. Sisätilojen materiaalit muuttuivat. Ulko-ovi ja hissi ovat alkuperäiset, pääportaan keskikaide on poistettu turhaan. Eteishallin pylväsrivi on olemassa väliseinärakenteissa. Halli olisikin tilana vielä palautettavissa. Eskola 1998, kortti 08, 2.
129 Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu 1886-1961, 60-61.
130 Rakenne sinänsä oli ajalle tavanomainen ns. sekarakenne: kantava pystyrakenne osin punatiiltä, osin betonia (kellarikerroksessa), välipohjat betonia. Arkkitehti 1938, 42.
131 Ulkoilmakoulu oli suosittu ajatus Euroopassa noin 1932-38; Duikerin ulkoilmakoulu Amsterdamiin valmistui 1930, muita tunnettuja olivat Hollannissa Arnheim-Monnikhuizenin koulu (H. B. Broekhuizen) ja koulu Suresnessissa, Ranskassa (Marcel Lods ja Eugene Baudouin). Buch, 198.

KIRKOT
(s. 202-209)

1 Lisäksi SRM:n Vähäkallio-kokoelmassa on päiväämätön kirkkoluonnos paperilla, jonka toisella puolella on suunnitelma KOP:n pankkirakennuksen savupiippua varten vuodelta 1925. Kuubiset, tasakattoiset volyymit on sijoitettu porrastuen rinteeseen monien 1920-luvun ehdotusten tapaan. Luonnos lienee jonkun Vähäkallion avustajan.
2 Kirkon vaiheista ja 1998 valmistuneesta restauroinnista ks. Viertiö 1999.
3 Hyvinkään uutisten 24. 4. 1962 mukaan tontin lahjoittivat Astrid ja Väinö Vähäkallion sekä heidän poikansa Kai. (kuvaus kirkon 20-vuotisjuhlasta).
4 Kun rakentamisrahat loppuivat myyjäisistä huolimatta, sanoi Vähäkallio: ”Viekää laskut (kartanon) konttoriin.” Katri ja Simo Lehto 26. 8. 1997.
5 Astrid Vähäkallio sekä teki lahjoituksia kirkolle että osallistui aktiivisesti kirkon kunnossapitoon; ”tämä oli ainoa Väinön rakennus, jonka Astrid hyväksyi” (Katri Lehto Sari Viertiölle 21. 4. 1997). Rouva Vähäkallion lahjoituksia olivat paitsi krusifiksi Oberammergausta, ehtoollisvälineet vielä hänen Kytäjältä poismuuttonsa jälkeen. Hän suunnitteli kirkon perinteisen mallin mukaan vihkiryijyn, jonka kutoivat Kytäjän martat ja luovuttivat 1957. Hän lahjoitti 30 puuta kirkkomaalle. Hän ehdotti kirkon yhteyteen olevalle hautausmaalle sodassa kaatuneiden paikkakuntalaisten muistopatsasta, jonka Väinö Vähäkallio piirsi. Viertiö 1997; Viertiö 1999.
6 Arkkitehti 1940, 125.
7 Riitta Nikula mainitsee esimerkkeinä Hanna Parviaisen mesenaattina Säynätsalon kirkkoon, Walter Ahlströmin Noormarkun kirkkoon ja Gösta Serlachiuksen Mäntän kirkkoon sekä J. W Suomisen testamenttilahjoitukset Nakkilan kirkkoon. Nikula 1990: I, 123, 131.
8 Saarnastuolit ja penkit valmisti Nylanderin puusepänliike. Seinämaalaukset urakoinut Olof Vuorio lahjoitti lasimaalauksin koristellut pyöreät ikkunat. Viertiö 1997.
9 Peruskivi laskettiin 16. 8. 1937. Pesonen 1983, 137.
10 Arkkitehti 1940, 125. Suomen kirkot II mainitsee istumapaikkojen määräksi 1198.
11 SRM Vähäkallio-kokoelma. Luonnokset ovat siis joko vuodelta 1936 tai 1937.
12 Parikymmentä vuotta myöhempi on sitä läheisesti muistuttava Cyrillus Johanssonin Lilla Essingeniin Tukholmaan piirtämä, 1959 valmistunut Församlingens kyrka -kirkko torneineen. Andersson - Bedoire 1988, 379-180.
13 SRM, Vähäkallio-kokoelma.
14 Nikula 1990: I, 134.
15 Kirkon taustalla on sen linjassa halkovaja ja vuonna 1957 rakennettu Heikki Siikosen piirtämä ruumiskellari. Viertiö 1997; Kytäjän seurakuntayhtymän pöytäkirjat.
16 Torniin asennettiin 1956 sähköinen kellolaite kovaäänisineen. Kytäjän seurakuntayhtymän toimikunnan kokouspöytäkirjat 6. 5. 1956; Viertiö 1997.
17 Arkkitehti 1940, 125.
18 Värinäytteet kaavittiin esiin kesäkuussa 1997.
19 Viertiön muistiinpanot keskusteluista fil. maist. Katri Lehdon kanssa 21. 4. 1997.
20 Viertiö 1997.
21 Vähäkallio ei käynyt itse juurikaan ehtoollisella. Kun Katri Lehto pyysi 1955 kirkkoherran puolesta alttarikaiteen luonnosta Vähäkalliolta, tämä vastasi, että olisi tehtävä kevyt ja siirrettävä. Alttarikaide korvattiin kiinteällä 1982. Ibid.
22 Alunperin soittimena oli tosin vain harmoni. Ibid.
23 Tiililattia vaihtui puiseksi lautalattiaksi 1957 lämmityssyistä. Ibid.
24 Sähkö ja valaisimet hankittiin 1952. Vähäkallio päätyi valitsemaan Tynellin valaisimet tyyliin paremmin sopivina kuin aluksi puheena ollut Kytäjän kartanossa sijainnut messinkikruunu. Viertiön muistiinpanot keskusteluista Katri Lehdon kanssa 1997.
25 Arkkitehti 1940, 1925; Viertiö 1997.
26 Seurakuntasalin lämmitys, pinnat ja väritykset ovat muuttuneet, eteistilaan tehtiin wc 1978, eteisen

ikkuna muurattiin umpeen ja ovi tehtiin sen paikalle. Ibid.

27 Merkittävimmät muutokset kirkkosalin kohdalla ovat olleet tiililattian muuttuminen lautalattiaksi, pintojen väritysten muutokset, uunilämmityksestä siirtyminen sähköön 1972 ja seurakuntasalin eteisjärjestely, jotka toivat muutoksia seurakuntasalin julkisivuun. Ibid.

28 Kirkon entistävän korjauksen merkittävimmät toimenpiteet 1998: Kirkkosalissa otettiin alkuperäinen tiililattia esiin ja palautettiin alkuperäinen väritys. Lisättiin valaistusta, palautettiin polvistumiskaide ja virsitaulun asu, uusittiin alttariverho. Suunniteltiin uusi kastepöytä ja ehtoollismaljapöydät. Julkisivujen alkuperäinen väritys palautettiin. Ulkoportaat päällystettiin alkuperäiseen suunnitelman mukaisesti liuskekivellä. Kellotorni varustettiin kellolla, tornin pallo kullattiin. Istutuksia kohennettiin, kirkkomaan valaistus uusittiin, portit kunnostettiin ja kaatuneiden muistomerkin ympäristö kunnostettiin. Viertiö, sähköpostiviesti Niskaselle 23. 7. 2003. Tommi Lindh arvostaa korjausta esimerkkinä restauroinnista, joka ei pyri korostamaan itseään. Lindh: Tyylirestaurointi ennen ja nyt. Arkkitehti 2000(2), 18-21.

29 Viertiö 1996.

30 Viertiö - Rihtniemi 1996; Kytäjän seurakuntayhtymän pöytäkirjat 29. 4. 1938.

31 Hautausmaa vihittiin vuonna 1945, mutta kyläläiset vieroksuivat pitkään entistä torpan perunapeltoa hautapaikkana. Ensimmäiset hautaukset suoritettiin 1948, hautausmaa otettiin virallisesti käyttöön 1955 ja ruumiskellari valmistui 1957. Viertiö 1997.

32 Alue kuului pitkään kartanoon ja sitä hoidettiin pitkään kartanosta käsin, luovutettiin seurakunnalle 1969 ja liitettiin hautausmaahan 1982. Viertiö 1997 viittaa: Kytäjän seurakuntayhtymän toimikunnan kokoukset, pöytäkirjat 13. 5. 1940; 16. 5. 1969, 43; hautausmaiden katselmuspöytäkirjat 1982.

33 Vähäkallio oli näyttänyt suunnittelemansa sankaripatsaan tekstin miniälleen kysyen, kelpaako se. Katri Lehto muistelee vastanneensa, ettei teksti ole kovin kristillinen, mutta muuten hyvä. Katri Lehto Sari Viertiölle 21. 4. 1997

34 Mm. Kytäjän kartanon vieraskirjan merkinnät 1930- ja 1940-luvulta osoittavat Gulinien tiheät vierailut.

35 SRM Vähäkallio-piirustuskokoelma.

36 Selostus ja kuva Ylävuoksi 28. 1. 1938, lähde: Jääskeläinen 1989 s. 11; Enson Kirkkokilpailu. Arkkitehti 1938, 125-128.

37 Voittaneessa ehdotuksessa oli kirkkosalissa 1000 paikkaa ja seurakuntasalissa 350- 400 paikkaa. Uutta Vähäkallion ehdotukseen verrattuna oli seurakuntasalin yhdistettävyys kirkkosaliin liukuoven välityksellä, joka oli 1920-luvulta syntynyt käytäntö yliarkkitehti Eero Raatikaisen mukaan. Raatikainen, puhelintietoja 1998. Lisäksi oli rippikoulusali ja alakerroksessa kaksi pienempää kerhohuonetta Vähäkallion suunnitelman tapaan, talonmiehen ja kanttorin asunnot ja keskuslämmitystila.

38 Katri ja Simo Lehto 26. 8. 1997.

39 Heinonen 1986, 146.

40 Ylävuoksi- lehti 28. 1. 1938.

41 Nikula mainitsee rappaamattomista tiilijulkisivuista Lars Sonckin kirkot Maarianhaminassa (1926-27), Paimiossa (1926-29) ja Helsingin Mikael Agricolan kirkossa (1933-35). Nikula 1990:I, 125. Helsingin Vallilassa Paavalin kirkko (Bertel Liljequist 1930-31) on myös rappaamaton.

42 Raatikainen, puhelintietoja 18. 8. 1997.

43 Dag ja Kaj Englund voittivat ensimmäisen palkinnon kilpailussa Temppeliaukion kirkosta 1933. Arkkitehti 1933, 29, 31. Englundin muut kilpailumenestykset ks. Liite 5..

44 Kirkon betonirunko ehti valmistua, mutta muut työt olivat kesken kun kirkkoa pommitettiin. Kellotorni muutettiin neuvostoaikana linkkitorniksi, jonka takana makasivat pitkään kirkon massiiviset rauniokasat. Paikalla on nykyään teollisuushalli. Eija Loueniva: Jääsken kirkonkylä on kuihtunut mutta entinen Enso kasvaa. Jääskeläinen 1989, 62-63. Juhani Pulkkinen 1. 3. 2002.

45 Heinonen 1986, 134-155.

46 Salokorpi 1980;91, 197, 224; Nikula 1990:I, 131; Jokinen 1993, 78-80.

47 Perinteisestä jäsentelystään ja jyrkästä harjakatostaan huolimatta. Jokinen 1993, 82.

48 Nikula 1990:I, 127, 128.

49 Gustaf Strengell: Keskustelua. Tradis ja funkis palvonnassa ja kirkkorakennuksissa. Arkkitehti 1932, 189-19 0.

50 Saijonmaa 12. 11. 1997.

51 Kiitokset huomiosta Marja-Terttu Knapakselle. Kulosaaren kirkosta ks. Kolbe 1988, 274-276.

52 Helamaa 1983, 21-22.

53 Paavilainen 6. 8. 1997.

54 Tässäkin yhteydessä voidaan todeta, että ns. 40-luvun romantiikaksi kutsuttu suuntaus alkaa näkyä jo 1930-luvulla.

55 Esimerkkejä seurakuntatilojen ja kirkkosalin yhdistämisestä alkoi esiintyä 1920-luvulla mm. Ilmari Launiksen Vieremän kirkossa sekä Josef Stenbäckin eräissä kirkoissa, joissa seurakuntatilat ovat neljäs, muuhun saliin paljeovin yhdistettävä laiva. Raatikainen 18. 8. 1997. Heinonen mainitsee monikäyttöisyydestä esimerkkeinä Ilmari Sutisen voittaneen ehdotuksen Käpylän kirkkokilpailussa 1927, Alvar Aallon ehdotuksen Viinikan kirkoksi 1927 ja Muuramen kirkon. Heinonen 1986, 139-140, 142

56 Ennen 1930-luvun puoliväliä rakennetuista kirkoista ainakin Aurejärven (Oiva Kallio, 1924), Maarianhaminan (Lars Sonck, 1926-29) ja Noormarkun (Armas Lindgren, 1929 -) Kuivannon, Tuiran (Harald Andersin, 1916) ja Posion (1925-27) kirkot sekä Paimion Pyhän Jaakobin kappeli (Sonck, 1926-29) olivat pohjaltaan suorakaiteen muotoisia kirkkoja, joiden jyrkät harjakatot viittasivat suomalaiseen goottilaiseen kivikirkkoon. Nikula 1990: I, 24; Suomen kirkot ja kirkkotaide II, 1980.

57 Jyrkkä katto on mm. Martin kirkossa Turussa (Totti Sora ja Gunnar H:son Wahroos, 1931-33) ja Koski Tl:n kirkossa (Toivo Paatela, 1935). Asko Salokorven mukaan keskiaikaistyyppinen jyrkkä katto ilmaantui uudestaan ensimmäistä kertaa tauon jälkeen Martta ja Ragnar Ypyän ehdotuksessa Tampereen Härmälän kirkoksi 1940, yleistyi 1940-luvulla ja 1950-luvun alussa. Salokorpi 1990, 38.

58 Katri ja Simo Lehto 26. 8. 1997.

TEOLLISUUSRAKENNUKSET
(s. 210-265)

1 Ahvenainen - Kuusterä 1982, 223-225.

2 Ahvenainen - Vartiainen 1982, 183-4. Merenkulun turvaaminen koettiin erityisen tärkeäksi läntisen ulkomaankaupan kannalta.

3 Aktiebolaget W. Gutzeit & Co, Aktiebolaget Tornator ja Outokumpu Kopparverken siirtyivät 1920-luvulla valtion omistukseen. Outokummun kuparin oheistuote rikkikiisu oli tärkeä raaka-aine selluloosan valmistuksessa. Ahvenainen - Vartiainen 1982, 183. Valtion perustamia uusia laitoksia olivat mm. valtion rikkihappo- ja superfosfaattitehtaat, Imatran voimalaitos ja Veitsiluodon saha Kemissä. Korkka 2000, 92.

4 Teollisuuden ja sen rakennuskannan määritelmiä ks. Mäkinen 1971, 17-19.

5 Teollisuuden rakennuskannan on tsekkiläinen professori Emil Kovarik jaotellut kahdeksaan pääryhmään: 1. tuotantohallit 2. rakennelmat, joilla on tuotantovälineen luonne kuten masuunit, esilämmittäjät, kaasunpuhdistajat, hiilipatterit, kemian teollisuuden tislauskolonnit, kiertouunit 3. insinöörirakenteet kuten bunkkerit, siilot, vesisäiliöt, hiili ja jäähdytystornit, siirtolaitteet 4. aputilat: huollon, korjauksen ja käytön vaatimat työpajat 5. energiahuollon tilat kuten voima- ja lämpökeskukset 6. varastot raaka-aineelle, puolivalmisteille, tuotteille sekä lisä-, poltto- ja räjähdysaineille 7. sosiaaliset tilat 8. hallinnon, laboratorioiden, toimistojen ym. henkilökunnan tilat. Luokitukseen voitaisiin Mäkisen mukaan lisätä: 9. käyttöhenkilökunnan asunnot 10. autojen ja siirtolaitteiden varastotilat. Mäkinen 1971, 18-19 viittaa Emil Kovarik: Industriebau I-II. VEB, Berlin 1968.

6 Lisa Brunnströmin mukaan ei 1900-luvun vaihteessa tehtaita suunniteltaessa käytetty vielä prosessikaavioita, mutta pohjapiirroksissa esitettiin usein koneiden asema. Verstaissa ja muissa yksinkertaisemmissa tehtaissa saatettiin koneet järjestää joko funktion tai käyttöjärjestyksen mukaan. Brunnström 1990, 44.

7 Mäkinen 1971, 28. Yksikerroksia rakennustyyppejä olivat kutomot, valimot ja konepajat.

8 Helsingissä höyryvoiman käyttö oli yleistynyt 1890- luvulla. Hakkarainen-Putkonen 1995, 50.

9 Mäkinen 22. 2. 2002.

10 ”Layoutille” ei tunnu olevan vakiintunutta käännöstä, ”toimintakaavio” voisi olla vaihtoehto.

11 Brunnström 1990, 62-70. Ensimmäisissä Fordin tehtaissa aloitettiin työ ylimmistä kerroksista ja suo-

ritettiin yhä edistyneempiä työn vaiheita mitä alemmaksi tultiin, kunnes päädyttiin tavaran lähetykseen

12 Voimakkaammin teollisuusarkkitehtuurin kokonaisuudesta 1910-luvulla vastanneita ruotsalaista arkkitehteja olivat Ernst Krüger ja Carl Bergsten. Teollisuusarkkitehtuurin esittelyt olivat vuoteen 1914 mennessä vähäisiä ruotsalaisessa Arkitekturlehdessä. Lehdessä oli 1918 teemanumero teollisuusrakentamisesta, jossa Carl Bergsten kehotti kollegojaan spesialisoitumaan teollisuussuunnitteluun, korostaen arkkitehdin kokonaisvastuuta projektissa. Kirjoitus oli vastine Industriförbundetin kirjoitukseen, jossa korostettiin insinöörien päävastuuta teollisuusrakentamisesta ja painotettiin arkkitehdin avustavaa ja alisteista osuutta. T. A. Bergenin tunnetussa teollisuustoimistossa arkkitehdit lähinnä piirsivät fasadeja. Ibid, 115-117, 120, 127, 134-136; Eriksson 2001, 282-283.

13 Brunnström 1990, 186-189; Brunnström 2004, 48.

14 Toisin sanoen Vähäkallion ja Huttusen työ osuustoiminnan arkkitehteina ja sen tuomat yhteydet KF:ään antoivat heille eväitä myös teollisuussuunnitteluun.

15 Leen van der Vlugt. Netherlands 1993.

16 Ks. Korvenmaa 1998 ja Korvenmaa 2004.

17 Brunnströmin mukaan teollisuuslaitosten esittelyjen puuttuminen 1900-luvun alun ruotsalaisista lehdistä kuvaa niiden alhaista statusta arkkitehdin työtehtävänä ja myös arkkitehtien taksoituksissa ne olivat halvimpia. Brunnström 1990, 25.

18 W. G. Palmqvistin Helsinkiin suunnittelemaa Mercator-painotaloa esiteltiin useaan otteeseen kuvina: 1909, 1912 ja 1914. Samoin esiteltiin Katajanokan makasiinien julkisivukilpailua 1911. Kirjoittaja, Arkitektenin toimittaja Sigurd Frosterus antoi puheenvuoron myös kilpailun jatkosta karsiutuneelle Gunnar Taucherille. Lars Sonckin suunnitteleman Raken kirjapainotalon esittelyssä 1913 kuvailtiin lähinnä julkisivuja. Arkitekten 1913, 129-131.

19 Teollisuusrakennustaidetta, Arkkitehti 1927; 1-8, kuvia myös sivuilla 9-14.

20 Esimerkiksi uusien happotornien ”rohkeat, henterät muodot ovat entisiä puu- tahi rautarakenteita paljon edullisemmat”.

21 Tällaista jatko-artikkelia ei kuitenkaan tullut.

22 Perusteellisimmin käsiteltiin T. A. Bergenin Industribyggnader (1918), Adolf Behnen Der moderne Zweckbau (1926) sekä Erich Mendelsohnin Amerika (1926).

23 Teollisuuden saamaan lisääntyneeseen huomioon Arkkitehti-lehdessä vaikutti ehkä myös päätoimittajan vaihtuminen 1928, jolloin Martti Välikangas seurasi Carolus Lindbergiä. Turussa rakenteilla oleva P. C. Rettigin tehtaan laajennus, suunnittelijana Albert Richardson esiteltiin 1928. Esittelyssä kuvattiin uutta tapaa tapa eristää betoniseinä korkkilevyllä. Arkkitehti 1928, 52-54.

24 Behrensin AEG- turbiinitehdasta Berliinissä (1909) on usein luonnehdittu ensimmäiseksi arkkitehtuurihistorian tunnistamaksi tehtaaksi.

25 Hilding Ekelund: Hollanti – ratsionalistista koristelua ja koristeellista ratsionalismia, Arkkitehti 1931, 52-54.

26 Puunjalostusteollisuus ohitti 1930-luvun alkaessa puuhuonekalu- ja rakennuspuusepänteollisuuden ja nousi johtavaksi teollisuudenalaksi. Ahvenainen - Kuusterä 1982, 224.

27 Ahvenainen - Vartiainen 1984, 187.

28 Savolainen 2001, 7.

29 Esim. Toppilan sulfaattiselluloosatehtaan esittelyssä oli Aallon osuus lyhyt kun taas konstruktöörinä toiminut insinööri Lauri Nyrop kirjoitti rakenteista perusteellisesti. Ruohola 2001.

30 Rajamäen tehtaat, Arkkitehti 1936, 49-57; Polttimorakennus Ensossa, Arkkitehti 1936, 163-166.

31 Teurastamossa kuvattiin koko teurastus- ja jälkikäsittelyn kulkua eläinten saapumisesta lähtien, Sarvis Oy:n tehtaissa kaseiinin jalostusta. Helsingin teurastuslaitos, Arkkitehti 1933, 146-153; Sarvis Oy:n tehtaan laajennus, Arkkitehti 1935. 52-53;

32 Oy Alkoholiliike AB Rajamäen tehtaat. Arkkitehti 1936, 49-57.

33 Oy Alkoholiliike AB: n polttimorakennus Ensossa. Arkkitehti 1936, 163-166.

34 KF:llä suunnitellussa Södermalmin Konsumhusetissa Tukholmassa on ainakin päällisin puolin samoja piirteitä: yhtenäistävät nauhaikkunat ja tasakatot, mutta funktiot eriteltyinä omiin siipiinsä. Brunnström 1990, 199.

35 Imatran voimalaitos. Arkkitehti 1930, 2.

36 Kaukopään tehtaat: Arkkitehti 1936, 126-127; Toppila: Arkkitehti 1931, 188; Sunila: Arkkitehti 1938, 145-160.

37 Ainoastaan Bertel Liljequist mainitsee Kymi Oy:n pääkonttorin ja siihen liittyvien rakennusten julkisivumateriaalin valintakriteereiksi tulenkestävyyden lisäksi arkkitehtoniset ja taiteelliset vaatimukset. Savolainen 31. 8. 2001.

38 Ruohola 2001.

39 Taskinen 2003, 19.

40 Savolainen 31. 8. 2001.

41 Wickberg 1949, 16.

42 Vähäkallion suunnitelmia Sörnäs Snickeri Ab:lle SRM:n Vähäkallio-kokoelmassa: talli 1913, Sörnäs Ab teollisuusrakennus 1920, tehtaan lisärakennus ja voima-asema 1920-23, saha ja liiteri, tontit 7 ja 9 Brändönkatu - Verkkosaarenkatu 1920-l, suunnitelma Ison ja Pienen Verkkosaaren yhdistävään siltaan; HKA:ssa: talli ja varasto 1913, liiteri 1915, lisärakennussuunnitelma ”voima-asema” 1921.

43 Sarantola-Weiss 1995, 12. Höyryvoiman varassa toimivien suurten yritysten asema vahvistui 1880- ja 90-luvuilla kaupungeissa, ensimmäiset höyrykoneet hankittiin puusepänteollisuuteen 1860-luvulla. Ibid, 45.

44 Ibid, 30.

45 Ibid, 40-41.

46 Ibid, 65.

47 Ibid, 52.

48 Hakkarainen - Putkonen 1995, 196. Aluetta rajaavat Teollisuuskatu, Vääksyntie, Vääksynkuja ja Päijänteentie.

49 Puusepäntehtaat käyttivät arkkitehteja ehkä poikkeuksellisen paljon suunnittelijoina siksi, että olivat heidän kanssaan muutenkin yhteistöissä.

50 K. F. Andersson valmistui Tukholman Teknillisestä koulusta 1882 ja ilmeisesti kutsui itseään arkkitehdiksi, joksi häntä kutsuu myös Joakim Hansson tutkimuksessaan Svenska arkitekternas verksamhet i Finland 1870-1920. Reetta Amper, sähköpostiviesti 24. 5. 2002.

51 Helsingin Kaupunginarkisto, mm. K. F. Andersson piirsi huvilamaisen puurakennuksen 1898 ja Elia Heikel höyläämön.

52 SRM Vähäkallio kokoelma. Pääpiirustukset ovat vuodelta 1922.

53 Hakkarainen 1995, 66.

54 Ibid, 66.

55 Hietalahden höyrysaha paloi 1894, Nikolai Bomanin tehdas 1900, Sörnäisten Halko- ja Puutavaraliike paloi maan tasalle 1910; Keravan Puuteollisuus Oy 1915 ja Mikko Nupposen tehdas kahdesti 1917 ja 1918. Palot hävittivät yleensä tehtaan varastot ja keskeyttivät työt pitkäksikin aikaa. Sarantola-Weiss 1995, 47.

56 Raide puusepäntehtaalle kulki Isosta Verkkosaaresta. Asemapiirros SRM Vähäkallio-kokoelma.

57 Hakkarainen- Putkonen 1995, 196. Sarantola-Weissin mukaan yrityksen toiminta olisi loppunut 1920 Venäjänkaupan tyrehtymiseen samoin kuin Hietalahden Osakeyhtiön ja Helsingin Puusepäntehdas OY:n. Sarantola-Weiss 1995, 126. 1930-luvulla korttelissa toimi pieniä verstaita ja käsipajoja, hevostalleja ja varastoja, oli myös muutama puinen asuinrakennus. Tuolloin tehdasrakennuksessa toimi ilmeisesti Sörnäisten Laatikkotehdas. Hackzell-Topparainen 1991, 94-96.

58 Korttelin nykyvaiheista ks. Peter Verhe: Korttelin punaiset. Arkkitehti 6. 2003, 62-67. Artikkelissa puhutaan erheellisesti HeTeKan tehtaista tarkoittaen Merivaaran Helsingin Uutta Rautasänkytehdasta.

59 Kaupparekisteriin yritys merkittiin 1901 nimellä Helsingin Uusi Rautasänkytehdas Polsa & Sjögren, välivaiheen jälkeen tuli 1912 nimeksi J. Merivaara Oy, jolloin yrityksestä muodostettiin osakeyhtiö. Juho Merivaara osti toisenkin yrityksen, Auran Rautasänkytehtaan, josta muodostettiin 1921 osakeyhtiö Auran Rautateollisuus Oy. Osakeyhtiöt sulautuivat virallisesti yhteen 1938. Merivaara Oy 1951, 5, 11-13, 16.

60 Verhoomossa valmistettiin aluksi patjoja rautasänkyihin.

61 J. Merivaara Oy 1951, 14-15.

62 Yritys sijaitsi ensimmäiset vuotensa, 1901-1903 kivisessä vajassa ns. Josafatin kalliolla. Elannon korttelissa toimittaessa tehtaan koneet kävivät sähkömoottorien voimalla. J. Merivaara Oy 1951, 5-6, 9; Hakkarainen 1995, 60.

63 Sen oli suunnitellut rakennusmestari K. F. Andersson kauppias G. A. Strömbergille. Tehdas toimi ensimmäiseen maailmansotaan asti. Hakkarainen - Putkonen 1995, 183.

64 Ibid, 67, 183.
65 RVV piirustukset.
66 Fleminginkadulle rakennettiin Sisu-auton pääkonttori ja tuotantotiloja 1955-57 laaditun suunnitelman mukaan ja Vähäkallion suunnitelman mukaisen siiven jatkeeksi rakennettiin raitiovaunukorien valmistushalli 1937. Ibid, 182-184.
67 Ts. antiikin roomalaista linnaketta muistuttava muoto.
68 Tehdas siirtyi Kulosaarenkatu 14: ään. Tunnettuja funkissisustuksia, joihin Merivaara valmisti huonekalut olivat mm. Rovaniemen Pohjanhovi ja Sortavalan Seurahuone, Suomen Höyrylaiva Oy:n matkustaja- ja rahtilaivat. J. Merivaara Oy 1951, 15-16.
69 Ainakin mm. Yrjönkadun Uimahallissa, Kaukopään ja Alkon tehtaiden sosiaalitiloissa.
70 Hakkarainen-Putkonen 1995, 183. Kattorakenne ja ylimmän kerroksen ikkunat muutettiin 1946, arkkitehtina Kaj Englund, piirustukset RVV.
71 Lauri Putkonen mainitsee ensimmäisenä esimerkkinä W. G. Palmqvistin Kaapelitalon Punavuoressa (1919-38), Vallilan pienteollisuustalot ja keskustassa Uudenmaankatu 33:n lisäksi Kalevankatu 31 ja 32:n. Putkonen 1995, 116
72 Rakennuksessa toimineita yrityksiä ovat Helsingin uusi paitatehdas, Vaatehtimojen paitatehdas Oy sekä A. Hj. Leppälän kuvastintehdas ja lasileikkaamo. 1980-luvulla sinne sijoittui Kansallisoopperan harjoitustiloja, 1990-luvulla ja 2000 alussa toimistotiloja, voimistelusali ym. Hakkarainen - Putkonen 1995, 130. Piirustukset RVV.
73 Käytäntö lienee jatkunut 1950-luvulle.
74 Hämeentien vaiheista ks. Aino Niskanen: Hämeentie – valtaväylä Helsingissä. Avauksia kaupungin anatomiaan, toim. Mikko Mälkki ja Jan Verwinen. Helsingin kaupungin tietokeskus 1997, 32-41.
75 Korttelin rakennuskannasta: Sörnäisten eteläosan teollisuuskorttelit 1985, 26-44. Niskanen 1987, 40-48. Hakkarainen - Putkonen 1995, 159-163.
76 Leipomo toimi aluksi Höyryleipomon entisessä rakennuksessa. Samasta leipomosta irtisanotut leipurit olivat Elannon perustajia. Bergholm 1985, 20. Meijeri-höyrykeskus purettiin 2000.
77 Maailmansotien välisenä aikana Elannon jäsenmäärä kasvoi 20.000:sta 70.000:een ja myymälämäärä viisinkertaistui 80:stä 400:aan.
78 Toinen syy suunnitelmista luopumiseen oli tontin kaltevuus rannan suuntaan, joka teki mahdottomaksi laajoilla tasoilla suoritettavat ajallisesti peräkkäiset ja fyysisesti alekkaiset leipomistoimet. Elanto 27. 3. 1925. Suunnitelmien laati 1914 ilmeisesti Heikki Kaartinen, ks. hallintoneuvoston keskustelu elokuussa 1918. Elannolla oli Jouko Siiven mukaan alusta alkaen palveluksessaan oma rakennusmestari. Siipi 1963, 200.
79 Päätös kilpailun järjestämisestä tehtiin suunnilleen vuoden 1917 alussa. Elannon hallintoneuvoston pöytäkirja 13. 8. 1918.
80 Ks. luvut 2. 3 ja 3. 1.
81 Elanto 1918, 43.
82 Ibid, 43-44. Kaikki nämä sijoitukset toteutuivatkin, joskin Elannon ravintola rakennettiin Hämeentien varteen vasta 1935.
83 Arkitekten 1917 no IV, 77.
84 Muuripilarirakenne oli uudemmassa teollisuusrakentamisessa noussut vallitsevaksi. Brunnström 1990, 167-183.
85 Kone ja Silta Oy:n separaattoritehdas valmistui 1916 suunnittelijoina Armas Lindgren ja Bertel Liljequist. ”Kastellimainen” volyymin jäsentely esiintyy esim. Vilho Penttilän Lahden Kansallis-Osake-Pankissa; Arkitekten 1912(9), samoin Heikki Kaartisen kilpailuehdotuksessa Elannon korttelista 1919; Elanto 1919, 80.
86 ”1 1/2 vuotta sitten ”- Elannon hallintoneuvoston pöytäkirja kokouksesta 13. 8. 1918.
87 Hallintoneuvoston pöytäkirja 13. 8. 1918. Kilpailun järjestämistä perusteltiin myöhemmin: ”jotta kysymys saataisiin mahdollisimman perinpohjin tutkituksi”. Elanto 1922(23-24).
88 Sanamuoto kuvasi ymmärtääkseni sitä, että rakennusmestaritkin olivat tervetulleita osallistumaan kilpailuun.
89 Tulossa olevasta kilpailusta kertoi Arkitekten 1917(5), kilpailujulistus Arkitekten 1918, 15. Kilpailuohjelma SRM kilpailuarkisto (Martti Välikankaan jäämistöstä). Kilpailujulistus esitettiin 7. 2. 1919 ja sisäänjättö oli 15. 5. 1919. Ohjelman liitteinä esitettiin luettelo rakennuksista pinta-aloineen ja asemapiirustus.
90 Vuonna 1911 oli järjestetty kilpailu Katajanokan makasiinien fasadeista. Tampereen kilpailussa 1. palkinnon voitti Bertel Strömmer. SRM kilpailuarkisto.
91 Vaaditut piirustukset olisivat ”mustalla valkoiselle piirrettyjä” kaavassa 1:400, vähintään 3 pohjapiirustusta, 2 leikkausta ja ”julkipuolet” (kolmeen eri suuntaan) sekä perspektiivipiirustus Itäisen Viertotien ja Kaikukujan risteyksestä. Ohjelman mukaan kilpailussa jaetaan neljä rahapalkintoa, mutta ei taata toimeksiantoa. Jatkotyöskentelyyn valittu kilpailija saa suorittaakseen toteutettavien rakennusten pää- ja työpiirustukset.
92 Kilpailuohjelma SRM kilpailuarkisto ja Rakennustaito 1919. Juryyn kuuluivat puheenjohtajana ylijohtaja, professori Onni Tarjanne, ministeri J. H. Vennola, arkkitehdit Sigurd Frosterus ja Karl Lindahl sekä kunnallisneuvos Nestori L. Eskola.
93 Elanto-lehdessä julkaistiin kilpailun pöytäkirja ja neljä voittanutta ehdotusta. Kolmannen palkinnon saivat arkkitehdit Jussi ja Toivo Paatela sekä ”neuvottelevana ollut” rakennusmestari F. A. Virta, neljännen arkkitehtuuritoimisto Finell & Willberg ja rakennusmestari Carl V. Staaf. Elanto 1919, 51-52, 76-80. Arkitekten lakkautettiin alkuvuodesta 1919 ja Arkkitehti alkoi ilmestyä vasta 1921. Ilmestymistauon takia ei kilpailutuloksia julkaistu lehdessä. Ehdotuksia oli jätetty kaikkiaan 15. SRM kilpailuarkisto.
94 Elanto-lehti 1919 no 12.
95 Elannon hallintoneuvoston kokous 21. 11. 1919.
96 Elanto-lehti 1919 no 12. On epäselvää, tehtiinkö toinenkin ulkomainen opintomatka.
97 Pöytäkirja Elannon hallintoneuvoston kokouksesta 7. 1. 1920. Päätös oli periaatteellinen, vasta myöhemmin päätettäisiin rakennustöiden aloittamisesta. Kokouksessa 7. 5. 1920 päätettiin rakentaa ensin keskusvarasto, leipomo ja mahdollisesti konttori, sitten muut lähetyspihan ympärille tulevat rakennukset.
98 Suunnitelman selostus. Elanto 1922(23-24).
99 Ibid.
100 Rakennustaito 1921.
101 Sörnäisten eteläosan teollisuuskortteli 1985, 35. Rakennukseen ei tehty suuria muutoksia ennen vuotta 2000.
102 Urakkatarjouksia esitettiin kaikkiaan yhdeksän. Neuvottelujen jälkeen urakan sai Oy. Constructor leipomon, myllyn, keskusvaraston ullakon korjauksen sekä lähetyspihan ja autotallien rakentamiseen. Elannon hallintoneuvoston kokous 7. 3. 1923.
103 Leipätehtaan valmistuttua tehtiin vanhaan leipomoon 1925-26 laajoja muutoksia. Sinne sijoittuivat makkara- ja säilyketehdas, pohjakerrokseen ruokala ja leipämyymälä sekä siipeen kalja- ja virvoitusjuomatehdas. Pihan alle rakennettiin lihavarasto. Rakennus palveli elintarviketeollisuutta vuoteen 1967, Vantaan elintarviketehtaan valmistumiseen. Sörnäisten eteläosan teollisuuskorttelit 1985, 30-31.
104 Meijerin osaan sijoittui 1918-19 kalja- ja säilyketehdas rakennusmestari F. A. Wirran piirustusten mukaan. Uudelleenjärjestelyn panimoa ja säilyketehdasta varten, mm. kerroksen korotuksen ja säterikaton, piirsi Vähäkallio samoin kuin sen jatkeeksi rakennetun höyrykeskuksen 1924-25. Meijeri toimi vuoteen 1962. Ibid, 32-33.
105 Elanto-lehti kuvasi makkaratehtaan säteilevän valkoisia sisustuksia: lattioita, emaljiseiniä, marmoripöytiä. Työntekijöiden pesupaikkoja ja suihkuja kuvattiin ”itsestäänselvyyksiksi.” Mehunvalmistuksen prosessia kuvattiin: neste kulki painovoimaisesti putkistossa kerroksesta toiseen, pullotus toimi hygieenisesti ja työvoimaa säästäen. Elanto 5. 6. 1926.
106 Elanto 1922(23-24).
107 Käynnit entisessä leipätehtaassa kesällä 2000 ja 2001.
108 Elanto 1923(1). Höyrykeskus menetti merkityksensä kun siirryttiin kaukolämpöön 1960-luvun alussa ja piippu purettiin 1965. Sörnäisten eteläosan teollisuuskorttelit, 33. Meijeri -höyrykeskusrakennus purettiin 2000.
109 Elanto 1924(12).
110 Elanto 1925(5, 6).
111 Elanto 1925(6); Elanto 27. 3. 1925.
112 Elannon mainonnasta ks. Helmiriitta Honkanen: Vanha rakas Elanto. Lahden julistemuseo 1995. Elannon leipomosta sosiologisesta näkökulmasta: Timo Yliaho - Hanna Snellman: Tehtaalainen Helsingissä. Museovirasto, työväenkulttuuriprojektin julkaisu 6. Helsinki 1991.
113 Elanto 30. 4. 1927.
114 Kaksi kellarikerrosta mukaanluettuna.
115 Elanto 1928(14)
116 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu

14. 10. 1973.
117 Nikula 1981, 80.
118 Elannon hallintorakennus, Arkkitehti 1929, 173-177; Niskanen 1987, 40-48.
119 Myymälöiden sisustukset Georg Jägerroos ja KK:n rakennusosasto. Arkkitehti 1929, 173-175.
120 Alkuperäiseen väriskaalaan on tiettävästi sisältynyt kulta. Sörnäisten eteläosan teollisuuskorttelit 1983, 40-42.
121 Tanner asui siellä 1950-luvun alkuun asti. Niskanen 1987, 46.
122 Näkyvimpiä täydennyksiä olivat 1929 hallintosiiven laajennus ja jatkeeksi rakennettu kolmikerroksinen puusepäntehdas, jota korotettiin 1942 ja joka fasadeiltaan jatkoi hallintorakennusta, viljasiilot ja kasvisvarasto 1934, 1941-43, leipätehtaan laajennus 1955. Sörnäisten eteläosan teollisuuskorttelit 1985, 30-47. Lintulahdenkujan varrella kokonaissuunnitelma jäi täysin toteuttamatta. Kesällä 2000 purettiin meijeri-höyrykeskus.
123 Leipätehtaan uunilinjat myytiin 1995 Vaasan Leipomot Oy:lle, joka pääkaupunkiseudulla käyttää lähileipomoistaan yhteistä tuotemerkkiä Karin Nyberg, perinteistä eloleipää ja häälimppua valmistetaan edelleen. Leipätehdas sijaitsee Vantaan Tammistossa. Ralf Nyberg 2001.
124 Elanto teetti ensin itse suunnitelmia löytääkseen ostajia tai vuokraajia, minkä jälkeen rakennuttajat ovat teettäneet suunnitelmia. Pääkonttorin muutettua hallintorakennuksesta 1996 uudeksi käyttäjäksi tuli opetusvirasto, jolla on tiloja myös vanhassa leipomossa. Korttelin vanhin rakennus, 1870-luvulla rakennettu tulitikkutehdas toimii pienteollisuustilana ja Hämeentien varren pitosali tilausravintolana. STAKES (Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus) muutti osaan keskusvarastoa ja rakennutti siilojen kylkeen uuden pääkonttorinsa. Siilot korjattiin Senaatti-kiinteistöjen käyttöön. Leipätehtaan vanha osa korjattiin Kuvataideakatemian käyttöön, uudempi tanssitaloksi, johon sijoittui mm. Kansallisoopperan harjoitussaleja. Pyrittiin säilyttämään pääosin leipomon tilajäsennys, salit parvineen, vanhoja rautalattioita sekä leipomon jatkeen paternoster-hissit. Ralf Nyberg 2001; Markku Komonen 2002; käynti tiloissa keväällä 2004.
125 Osoite on Kirkkokatu 1. Kotkan rakennusvalvontavirasto: Vähäkallion Helsingissä 1923 allekirjoittamat pääpiirustukset, lopputarkastusleima 26. 11. 1924. Ella Karjalaisen käsikirjoitus; Knapas 1984, 51. Kyminlaakson osuusliikkeen historiikki mainitsee keskustoimipaikan valmistumisvuodeksi 1910, ehkä tontille valmistui tuolloin leipomo? Kyminlaakson osuusliike 1905-1965, 17, 19.
126 Kerroksittain ylhäältä alas: jauhovarasto, vehnäleipomo, näkki- ja ruisleipäleipomo, paisto-osasto.
127 Piirustukset SRM Vähäkallio-kokoelma ja Kotkan rakennusvalvontavirasto.
128 Kyminlaakson Osuusliike 1905-1965, 19.
129 KK:n toimintakertomus 1970, 3-4. Varastoinnissa siirryttiin OTK Imatran jakelukeskuksen tavaratoimituksiin.
130 E-Kymenmaa-Kyminlaakso tiedotuslehti 1971(4).
131 Liikkeen keskitetty konttori siirtyi Kouvolaan. Kymenmaa - Kyminlakso toimintakertomus 1971, 15. Nämä rautakauppatilat siirtyivät Renlundin hoitoon 1973, jolloin tilat uusittiin. E-Kymenmaa 1972, 14.
132 Osuustoimintaan liittyviä määritelmiä esitettiin luvussa 2. 3.
133 KK:n tehtävänä säilyi liikkeenhoidon neuvonta ja tarkastus, samoin kuin myymälöiden suunnittelu ja markkinoinnin ohjaus. OTK organisoi tukkumyyntinsä Helsingin pääkonttorissa oleviin erikoisosastoihin ja niistä riippumattomiin myyntitoimintopiireihin eri puolilla maata. Laaduntarkkailuun perustettiin keskuslaboratorio 1922. Kallenautio 1992, 186.
134 OTK:n tuotantolaitoksia olivat 1928 ruismylly Jääskessä, tulitikkutehdas Tampereella, kolme silakkasuolaamoa sekä Helsingissä Sörnäisten tontilla neulomo, pukimo, kahvipaahtimo ja teknokemiallinen tehdas. 1930-luvulla tuotanto laajeni mm. lihanjalostukseen Tampereella ja Viipurissa ja lisäksi hankittiin tytäryhtiöitä. Kulutusosuuskuntien Keskusliiton jäsenosuuskauppojen myynnistä hieman yli puolet tuloista tuli OTK:n tuotteista. Ibid, 51-52.
135 Asemakaava ja siihen liittyvä rakennusjärjestys vahvistettiin 1901. Korttelissa sijaitsi 1990-luvun lopulle Helsingin vanhimmista tuotantorakennuksista, 1842 perustettu Andsténin kaakelitehdas. Lintulahden huvilapalstalla toimi vuodesta 1870 ensimmäisen maailmansodan lopulle Gustafssonin nahkurinliike. Andsténin tehdas myi 1912 korttelin itäpäästä tontin Paraisten Kalkkivuori Oy:lle, se on edelleen Partekin hallussa. Sörnäisten eteläosan teollisuuskorttelit 1985, 45-46.
136 Vähäkallion nimike oli teknillinen hoitaja.
137 Viipurin keskusvarastoon liittyi mylly, konttori ja satamaravintola. Niskanen 1987, 63.
138 Gunnar Riskula suullisia tietoja 1987. Suunnitelmasta oli vuosikymmeniä vain muistitietoja, kunnes em. piirustukset löytyivät SRM:n Vähäkallio-kokoelmasta.
139 Arkkitehti 1933, 162.
140 Prokkola 1999, 50. Varastossa oli kymmenen maanpäällistä kerrosta ja kellari.
141 Järjestelmä oli François Hennebiquen patentoima 1892 ja hän salli sen käytön vain hyväksymilleen suunnittelijoille. Frampton 1987, 37-38. Nimitystä on kuitenkin käytetty yleisesti samanlaisesta järjestelmästä ohi patentin oikeuksien. Lauri Putkosen mukaan järjestelmää on sovellettu esim. Klingendahlin kutomossa, Frenckellin paperitehtaassa ja Tampereen puuvillateollisuus Oy:n Lapinniemen tehdasrakennuksessa, kaikki 1900-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä ja Tampereella. Suomessakin oli Hennebiquen edustus joillakin rakennusyrityksillä. Putkonen 1991, 43.
142 Prokkola 1999, 50.
143 Putkonen 1991, 43.
144 Tukholmassa sienipilarijärjestelmää sovellettiin osin 1914 Balticin verstaissa Södertäljessä ja näyttävästi 1924 valmistuneessa Vin- och Spritcentralenin tuotanto- ja varastorakennuksessa, arkkitehtina Cyrillus Johansson ja konstruktöörinä Looström& Gelin. Andersson-Bedoire 1988, 349-350.
145 Frampton 1980, 39. Turner kehitteli konstruktion hieman ennen vuotta 1912. Sienipilarijärjestelmää on toisaalta sanottu ensimmäisenä soveltaneen Robert Maillartin 1910-111 Zürichiin suunnittelemaansa varastorakennukseen. Ei ole tietoa oliko järjestelmää sovellettu jo Yhdysvalloissa sitä ennen. Putkonen 1991, 1974; Wessel de Jonge 2002, 56.
146 Oletettavasti sienipilarirakenteen ensimmäisenä sovellutuksena Suomessa oli toteutettu Jätkäsaaren satamavarasto (L 3) 1923-24. Sen arkkitehtina oli Lars Sonck ja rakenteet suunnitteli Kreuger & Toll. Vuonna 1928 valmistui Katajanokan satamavaraston (alunperin Lars Sonck 1913, konstruktiot Kreuger & Toll) sienipilarirakenteinen laajennusosa. Laajennuksen sienipilarirakenteen oli suunnitellut K. Elo 1927. Käynti Jätkäsaaren varastossa syyskuussa 2004; Erkki Mäkiö, suullisia tietoja 19. 2. 2004 ja sähköpostiviesti 23. 2. 2004.
147 Suomen Kuvalehti 1926, 1423.
148 Björkman 1974, 10.
149 Hakkarainen - Putkonen 1995, 157.
150 Suunnittelijana arkkitehti Juhani Katainen.
151 Hakkarainen - Putkonen 1995, 157.
152 Arkkitehti 1933, 163.
153 Sandellin haastattelu 28. 11. 1997.
154 Ymmärtääkseni varhaisin esimerkki Suomessa alumiinipellin käytöstä rakennusosissa.
155 Arkkitehti 1933, 163.
156 OTK:n hallintorakennus, Arkkitehti 1933, 162-167.
157 Hakala 1990, 119, 124, 129.
158 Rakennustyyppi levisi nopeasti Eurooppaan. Esimerkiksi Tallbergin talossa (1899) ja Lundqvistin talossa (1900) Helsingissä oli kerroksissa ”neutraali” runkorakenne ja siten muunneltavissa olevat tilat eri käyttöön, joko kaupalliseen toimintaan tai konttorityöhön. Niissä ei ollut enää asuinkerroksia ja ne kuuluvat siten varhaisimpiin monikerroksisiin liike- ja toimistotaloihin Helsingissä.
159 Anderson 2000, 192-201. Mannesmannin pääkonttorin idea oli selostettu tarkoin myös Paul Joseph Gramersin Behrensiä käsittelevässä kirjassa 1925. Standertskjöld 1988, 90-91.
160 H. J. Auramo: OTK:n hallintorakennuksen teknillisestä suunnittelusta. Arkkitehti 1933, 44-45.
161 N. Jernvall: OTK:n hallintorakennuksen sähköistys, Arkkitehti 1933, 44.
162 Niskanen 1987, 52.
163 OTK ja 39 E-osuusliikettä yhdistyivät 1983 Osuuskunta Ekaksi. Yrityssaneerauksen myötä osasta toimintoja pyrittiin eroon ja osa tuotannosta keskitettiin 1985 SOK:n kanssa yhdessä omistettaviin laitoksiin. Mandelin 1996, 20-22.
164 OTK:n entisessä pääkonttorissa – sittemmin Ekan ja edelleen Tradekan pääkonttori – on sisäisiä muutoksia tehty varsin hallitusti.
165 Ahvenainen 1992, 319.
166 SRM:n Vähäkallio-kokoelman luettelossa mainitaan Tainonkosken alueesta asemakaavaluonnoksia,

teollisuusrakennus, ampuma- ja hiihtomaja sekä työväen tyyppiasuintaloja ja virkailijoiden asuinrakennuksia (sig, VE). Tornansaaren tehdasalueen inventoinnissa 2001 mainitaan joitakin pienehköjä säilyneitä 1930-luvun tuotantorakennuksia nimeämättä suunnittelijaa.

167 Kaukopää, Arkkitehti 1936, 115-128.

168 Nykyään ei puuta säilytetä suurilla kentillä eikä juuri uiteta. Puuteknologian yliassistentti Carl-Anders Lindholm, haastattelu 8. 3. 1999.

169 Ahvenainen, Jorma: Enso-Gutzeit Oy 1872-1992. Jyväskylä 1992, 310-311. Ennen Kaukopään rakentamista oltiin poliittisista syistä varovaisia valtionenemmistöisen yrityksen laajentamisesta.

170 Vaalama, Erkki: Enso-Gutzeit Oy. Kaukopään tehtaat 1935-1985. Imatra 1985, 33.

171 Kotilaisen toimitusjohtajakauden alussa 1924 Enso Gutzeitilla oli Kotkassa sulfaatti- ja Ensossa sulfiittiselluloosatehtaat. Vuonna 1938 yhtiöllä oli lisäksi sulfaattiselluloosatehtaat Ensossa ja Kaukopäässä sekä Tornatorin mukana tullut Tainionkosken sulfiittiselluloosatehdas ja osa Sunilan tuotannosta. Ahvenainen 1992, 319.

172 Vuoden 1938 lopulla Vuoksenlaakson teollisuus ryhtyi omin varoin hankkimaan ilmatorjuntakalustoa. Rauhanteossa menetettiin Enson alue Neuvostoliitolle. Vaalama 1985, 24; Ahvenainen 1992, 319.

173 Vaalama 1985, 45-46; Ahvenainen 1992, 337. Vuorineuvos Kotilainen kävi vielä esittelemässä hankkeen Valtioneuvoston jäsenille yhdessä Suomen Pankin pääjohtajan Risto Rytin kanssa.

174 Vaalama 1985, 35-38, 42-43, 57-58.

175 Kairamo siirtyi Kotilaisen kanssa vuoden kuluttua Ouluun ja sieltä suunnittelemaan Sunilaa. Ibid, 51-52.

176 Mm. Magnus Malmberg, Matti Janhunen, Uuno Varjo, Reino Huovinen ja Yrjö Oksanen. Ibid, 35-68; Arkkitehti 1936, 115-128; Putkonen 1991, 66.

177 Arkkitehti 1936/8, 115.

178 Vaalama 1985, 60-65; Erkki Ilmari kirjoitti Kaukopää-romaanin; vuorineuvos ja rouva Pentti Halle, haastattelu 26. 3. 1999.

179 Ahvenainen, Jorma: Erään suvun liikehistoria, Paloheimo 1889-1989. Käsikirjoitus 1989.

180 Vaalama 1985, 62; Ahvenainen 1992, 338.

181 Vaalama 1985, 67.

182 Ahvenainen 1992, 339-340.

183 Olli Saijonmaa Sten Björkmanille haastattelussa 1973.

184 Vähäkallio ehdotti virkaan Aulis Hämäläistä, joka kävi vuorineuvoksen kanssa keskustelemassa, mutta ei halunnut asettua tehdasyhdyskuntaan. Virka ehkä kuitenkin perustettiin Ensoon, jossa yhtiön pääkonttori sijaitsi. Meri Hämäläinen 11. 11. 1995. 1930-40-luvulla suunnitelmat Ensoon tehtiin Enson rakennuskonttorista käsin. ELKAn piirustusarkistot Enson osalta.

185 Enso-Gutzeit Oy:n johtokunnan pöytäkirjat, ELKA. Enso-Gutzeit Oy:n hallintoneuvoston pöytäkirjat vuosilta 1933-1935 puuttuvat ELKAsta - kaikki muiden vuosien pöytäkirjat v:sta 1919 ovat olemassa.

186 Aktiebolaget W. Gutzeit & Co:n ja Enso Aktiebolagetin yhdistyessä Aktiebolaget Pankakoskeen suomalaistettiin 1928 yhtiön ruotsinkielinen nimi muotoon Enso-Gutzeit Osakeyhtiö. Tämä oli käytännön ratkaisu toimittaessa puhtaasti suomenkielisillä alueilla, mutta ehkä kielipolitiikkaakin; vastineessaan Yhdyspankin pankinjohtaja Norrménin erääseen kirjoitukseen 1937 vuorineuvos Kotilainen kommentoi ruotsinkielisten katkeruutta siitä, että maahan oli syntynyt suomenkielisten ihmisten johtama ja hoitama todella suuri teollisuusyhtiö. Ahvenainen 1992, 293-4.

187 Sittemmin Vähäkallio ja Kotilainen ystävystyivät. Vuorineuvos ja rouva Pentti Halle, haastattelu 26. 3. 1999.

188 Ahvenainen 1992, 337.

189 Halle 26. 3. 1999.

190 Arkkitehti 1936, 126-127.

191 Ibid, 126-127.

192 Nils- Henrik Sandell, puhelintietoja huhtikuussa 1999.

193 Puutarhasuunnitelman laati alueelle Bengt Schalin. Helinä Koskinen 7. 3. 2002.

194 Samoin yhtäläisyyttä on tehdas- ja asuntoalueiden hierarkiassa: sekä Sunilassa että Kaukopäässä oli sama jako punatiilisten teollisuusrakennusten ja valkoisen rapatun asuntokannan välillä.

195 Kaukopäässä eivät korkeuserot kuitenkaan aivan riittäneet ja painetta käytettiin lisänä. Halle 26. 3. 1999. Myöhemmin on havaittu painovoimaisten teollisuusprosessien hallitsemattomuus. Mäkinen 5. 5. 2000.

196 Korvenmaa 1998, 77.

197 1930-luvun lopulla Harry Gullichsen yhtenä suomalaisen teollisuuspolitiikan johtohahmona veti Aallon jäseneksi huippupoliitikkojen ja teollisuudenharjoittajien epäviralliseen yhteisöön, joka tapasi kokoontua keskustelemaan maan tulevaisuudesta. Tämä loi Aallolle monia uusia suhteita. Ibid, 75.

198 Kaukopää 2:n arkkitehtuurista vastasi Arkkitehtuuritoimisto Antero Pernaja - Nils-Henrik Sandell.

199 Wager, Henrik: Enso Oy. n rakennuskannan inventointi. Inventointiraportti 28. 2. 1997; Koskinen, Helinä - Kantonen, Timo - Wager, Henrik: Enso Oy:n rakennuskannan inventointi, suojeluluokitus- ja toimenpide-esitys 7. 1. 1997. Muutokset 29. 2. 1997.

200 Ks. Niskanen: ”Suomen suurin häviää”. Arkkitehti 2002/2, 104.

201 Arkkitehdit piirsivät tehtaista yleensä vain niiden ulkoisen hahmon, kun taas rakennuksen yleisjäsentelyn määrittelivät prosessi-insinöörit.

202 Ahvenainen 1992, 217-218. Kartonkitehdas sijoittui Vuoksen saarelle.

203 Ibid, 329. Tehtaan suunnitteli DI Eero Kalaja, joka sitten toimi sen teknillisenä johtajana 1928-34. Hoving 1961, 300. Tehtaan julkisivujen suunnittelija ei ole tiedossani.

204 Ahvenainen 1992, 320.

205 Sulfaattitehtaan valkaisuosasto näyttää säilyneen, muiden Vähäkallion suunnittelemien tuotantorakennusten kohtalo on epäselvä. Käynti Ensossa syyskuussa 2003.

206 Voimalaitoksen rakennustyöt aloitettiin 1938. Suunnitellusta ja työnjohdosta vastasi DI Lauri Ruoslahti. Turbiinit hankittiin Tampellalta ja neljä generaattoria Englannista. Ahvenainen 1992, 376.

207 Ikonen 1966, 302; Eeva Rissanen: Voimalaitos vihittiin, Jääskeläinen 1991, 47; Voimalaitos Ensoon ja Räikkölänkosken pumppuasema, SRM Vähäkallio-kokoelma; puhelinkeskustelu Paavo Suikkarin kanssa 13. 8. 2003.

208 Wager 1997, 5, 10.

209 Ibid, 5.

210 Luonnoksia SRM Vähäkallio-kokoelma.

211 Sen osasta muokattiin ruokala 1975. Rauhasalo, kirje 8. 9. 2003.

212 Wager 1997, 5, 9.

213 Luonnoksia SRM Vähäkallio-kokoelma.

214 Ibid.

215 Rakennus on hyväkuntoinen ja konttorikäytössä. Siihen liittyy laajennusosa, joka on vajaassa käytössä. Tehtaan paloasema saattaa olla Vähäkallion. Puhelintietoja Mauri Tolvanen, Stora Enson Pankakosken tehtaat 24. 9. 2003; Wager 1997, 22. SRM:n Vähäkallio-kokoelman luettelossa mainitaan suunnitelmat Pankakosken konttoria sekä paloasemaa, seurataloa ja suojeluskuntataloa varten. Seurahuone ei näytä toteutuneen. SRM Vähäkallio-kokoelma.

216 Yhtenä syynä hitauteen oli se, että ulkomaiset valmistajat pitivät menetelmänsä tarkkaan salassa eikä Suomessa ollut riittävästi pääomia valmistusmenetelmien tutkimiseen. Ikonen 1966, 311.

217 Puunjalostusteollisuus oli sitonut lähinnä miestyövoimaa.

218 Suomen Kuvalehti 1939, 1412.

219 Kokonaisuus on silti Vähäkallion nimissä. Se mainitaan yhtenä hänen päätöistään Insinöörimatrikkelissa 1948. Luonnokset SRM Vähäkallio-kokoelma.

220 Malmio, puhelintietoja 6. 2. 1998.

221 Ahvenainen 1992, 357.

222 Ikonen 1966, 312; Nimimerkki Vesa: ”Säteri, silla ja kelmu, maamme omavaraistalous monipuolistuu.” Suomen Kuvalehti 1939, 1412-13.

223 Tehtaan konttori toimi aluksi vanhassa Lapinharjun puuhuvilassa. Ikonen 1966, 312-314.

224 Suomen Kuvalehti 1939, 1413.

225 Ikonen 1966, 312-313.

226 Evakuoidut koneet luovutettiin Neuvostoliitolle. Kuitu Oy joutui 1941 konkurssitilaan. Sen tuotantoa jatkoi Valkeakoskelle 1. 2. 1941 perustettu Säteri Osakeyhtiö. Kuitu Oy:n tehdasrakennukset siirtyivät kesällä 1941 korjattuina entisille omistajilleen ja tuotanto käynnistyi uudelleen.

227 Ikonen 1966, 314-315.

228 Vuonna 1988 tuotettiin polyuretaanikelmua ja muovikasseja; jälkimmäisten valmistuksesta on sittemmin luovuttu. Eija Loueniva: Jääsken kirkonkylä on kuihtunut mutta entinen Enso kasvaa. Jääskeläinen 1988, 62-63; käynti tehtaan ulkoalueilla 22. 9. 2003.

229 Salmisaaritalo on myöhemmin rakennuksesta Alkossa käyttöön otettu nimitys. Yksityiskohtaisempi kuvaus rakennuksesta vaiheista ks. Salmisaaritalo, rakennushistoriallinen selvitys Oy Alkoholiliike AB:n Salmisaaren pääkonttori-, tehdas- ja varastorakennuksesta. Arkkitehtitoimisto Livady 22. 2. 2001.

230 Kauppilan mukaan Alkon tekninen osasto vastasi alkuvaiheessa pitkälti itse suunnitelmista ja vasta Erkki Huttusen suunnitteleman Rajamäen tehtaiden laajennuksen jälkeen arkkitehdit olivat näkyvästi mukaan Alkon rakennushankkeissa. Kauppila 1988, 213; Livady 2001, 38.

231 Standertskiöld 1996, 21; Simpura 1981, 141. Janne Prokkolan mukaan Alkon arkistoissa on runsaasti piirustusaineistoa myymälöistä, myös mallipiirustuksia, joiden perusteella voisi tutkia sisustiko Blomstedt kenties muitakin myymälöitä. Prokkola 29. 6. 2000.

232 Simpura 1981, 142 -145.

233 Standertskiöld 1996, 23.

234 Ibid, 28-29. Standertskiöldin mukaan Blomstedt oli ainoa suomalainen arkkitehti, joka oli omaksunut ajatuksensa rationalismista suoraan Henry Fordilta.

235 Suomen teollisuuden arkkitehtuuria 1952, 15. Huttunen suunnitteli 1935-38 valmistuneet polttimon ja tislaamon sekä väkijuoma-, hiiva- ja etikkatehtaiden lisäksi mm. kirkon (1938). Teppo Jokisen mukaan Huttunen valikoitui Alkon suunnittelijaksi paitsi modernisminsa myös sukulaisuussuhteiden myötä. Jokinen 1993, 60.

236 Perunaviinatehtaat sijaitsevat nykyään Imatran rajaaseman takana Venäjän puolella. Oy Alkoholiliike AB:n polttimorakennus Ensossa, Arkkitehti 1936, 163-166.

237 Peltomaa 1990, 4. Teräsvirran suunnittelema ns. Porkkalantalo valmistui 1978.

238 Aiemmin oli tuotantorakennuksista järjestetty kilpailut Osuusliike Tuotannon korttelista Tampereella 1916 ja Elannon korttelin yleisjärjestelystä 1919. Alkon kilpailun jälkeen järjestettiin kutsukilpailut 1953 Hyvön-Kudeneuleesta ja 1983 Tikkurilan väritehtaista. Varastorakennuskilpailuja: Katajanokan varaston julkisivuista 1911 kutsukilpailu Katajanokan laiturivarastosta 1955. SRM kilpailuarkisto. Kiitokset Janne Prokkolalle asian selvittämisestä. Imatran voimalaitosten julkisivuista järjestettiin lisäksi kilpailu 1928.

239 Simpura 1982, 62.

240 Kauppila 1990, 137, 107.

241 Prokkola 1999, 28-29.

242 Ensimmäisessä luonnossarjassa hän keskittyi kokonaisuuteen ja piharatkaisuun esittämättä tarkemmin tehdasosan ja keskusvaraston järjestelyä. Jälkimmäinen luonnossarja syntyi pohjoismaisen opintomatkan jälkeen ja painottui prosessin tutkimiseen. Livady 2001; 18, 20.

243 Kauppila 1990, 37. Jälkimmäisen matkan ajankohta on epäselvä.

244 Kosti J. Salosen Matkakertomus Osloon, Kööpenhaminaan ja Tukholmaan tehdyltä opintomatkalta 1-13/4. 1935.

245 Haslen rakennuksen pohjamuoto oli suorakaide. Muodon rikkoivat toisessa ja kolmannessa kerroksessa neljä symmetristä valopihaa. Neljäs ja viiden kerros olivat ristin muotoisia. Lähettämö sijaitsi rakennuksen pääakselilla pullottamon jatkeena. vertikaalinen liikenne sijoittui pohjakaavan ristin nurkkien porrashuoneisiin, joissa oli myös viiniputkia. Kuvaus Haslen laitoksen arkkitehtuurista ks. Thurild Marie Vold: Vintempel och Arbeidsplass. En byggnadshistorisk studie av vinmonopolets anlägg på Hasle 1930-33. Avhandling til Hovedfag i kunsthistorie Unversitet i Oslo hösten 1995.

246 Raaka-aineet tuotiin tontille rautateitse tai autoilla, osa Hamarin tislaamosta ja osa satamasta. Vold 1995, 36-37.

247 Prokkola 1999, 5. Blomstedtin laatima kaavio Haslen layoutin periaatteesta on SRM:n arkistoissa, samoin hänen laatimansa esisuunnitelma. Hänen ensi luonnoksissaan ”tehdas” on pyöreä keskimassa vertikaaleja prosesseja varten, joka liittyi ylikululla ja kuljettimen kautta tehdasosaan ja edelleen varastoon. Tontilla on erillinen lämpökeskus, porttirakennus ja rivi asuntoja Itämerenkadun varrella. Blomstedtin pääpiirustussarjassa heijastui Haslen laitosten funktionaalinen jako vastaanottoon, tuotantoon, varastointiin, pullotukseen ja jakeluun.

248 Standertskiöldin mukaan Blomstedt laati piirustusarjan kiinnostuksesta. Standertskiöld 1996, 29.

249 Elina Standertskiöldin muistikuvan mukaan Blomstedt odotti saavansa toimeksiannon Alkon suunnitteluun ja pettyi, kun vaadittiin kilpailun järjestämistä. Blomstedt kuoli varsin yllättäen 5. 10. 1935, ei siis pitkälliseen sairauteen, joka olisi ollut syy kilpailun virittämiseen. Elina Standertskiöld, suullinen tieto 5. 9. 2000.

250 Arkkitehti 1934 Liite, 4. Ei ilmene, heijastaako toteamus Arkkitehtiliitossa käytyä keskustelua vai lehden toimituksen mielipidettä.

251 Rakennustoimikunnan kokouksen pöytäkirjan 26. 6. 1935 maininta ”on tarkoituksenmukaista pitää yhdistetty kilpailu”, ei kerro siitä, oliko aiemmin kaavailtu kilpailua ylipäänsä vai pohdittu kutsu - ja yleisen kilpailun vaihtoehtoja. Prokkolan muistio 29. 6. 2000.

252 Alkon kilpailuohjelma 1935. Samoin oli nähtävillä Blomstedtin hahmotelma Haslen laitosten toimintakaaviosta. SAFAn edustaja kilpailujuryyn, Kaarlo Borg valittiin liiton kokouksessa 30. 8. 1935. Arkkitehti 1935, liite s. 29

253 Muita juryn jäseniä olivat Alkon valitsemina pankinjohtaja Tyko Reinikka (pj.), toimitusjohtaja Gustaf Waldén, professori A. J. Brax, professori Jussi Paatela ja arkkitehti P. E. Blomstedt sekä Suomen Arkkitehtiliiton edustajana arkkitehti Kaarlo Borg. Blomstedtin kuoltua hänen tilalleen tuli Oiva Kallio. Arkkitehti 1936, 58; Peltomaa 1990, 22.

254 Alkon kilpailuohjelma 1935.

255 Kotimaassaan vierailulla ollut Saarinen oli lähettänyt Alkolle kitkerän sähkeen ”Eikö vanha enää kelpaa?” Prokkola 1999, 8 viitaa Bernt Roslinin suulliseen tiedonantoon sekä rakennus- ja tehdastoimikunnan pöytäkirjaan 16. 8. 1935. Saariselta tilattiin kilpailun ulkopuolella erillinen suunnitelma, josta hän sai palkkion. – Mainittakoon kuriositeettina, että Oiva Kallion Helsingin keskustasuunnitelman valmistettua 1927 Saarinen, joka ei ollut osallistunut kilpailuun, otti epävirallisesti yhteyttä kaupungin rakennuskonttorin ja esitti sille oman suunnitelmansa. Leskelä 1998, 290.

256 Arkkitehti 1936, 58-64.

257 Ibid, 56-64. Huttusella oli avustajina P. Saarema ja Eero Jokilehto. Ehdotuksia säilytetään osin SRM:n osin, Alkon arkistoissa - kaikki eivät ole tallessa. Janne Prokkola on vertaillut kilpailuehdotuksia diplomityössään. Mainittakoon, että Aallon lunastettu ehdotus edusti eräänlaista ”puhuvaa arkkitehtuuria” kanisterin muotoisine spriivarastoineen.

258 Kauppila 1988, 41. Ehdotukset oli jätettävä 15. 1. 1937 mennessä.

259 Prokkola 1999, 13 viittaa: Kilpailulautakunnan kirje Huttuselle ja Vähäkalliolle 15. 10 1936.

260 Ibid, 16.

261 Peltomaa 1990, 3.

262 Simpura 1982, 106; Kirmo Mikkolan suullinen tieto kirjoittajalle 1970-luvulla.

263 Prokkola 1999. Prokkolan mukaan näitä olivat mm. yläpihan ja luiskan käyttö, hissien kompakti sijoitus ja ensimmäisen kerroksen ulottuminen koko länsisivulle. Prokkola kesällä 2000.

264 Ainakin Alkon kalustolle, Alkon käytössä oli hieman vanhanaikaisia trukkeja. Prokkola kesällä 2000.

265 Prokkola 1999, 17 viittaa palkintolautakunnan pöytäkirjoihin.

266 Sandell 28. 11. 1997, Saijonmaa 12. 11. 1997.

267 Saijonmaa 12. 11. 1997. Saijonmaa oli muistellut Janne Prokkolalle, että Vähäkallio piirsi yleensä vain pohjaratkaisuja, ei esim. julkisivuja. Prokkola 2000.

268 Saijonmaa 12. 11. 1997.

269 Kilpailun jatkovaiheen työstämisprosessia ei tunneta.

270 Sandell 28. 11. 1997.

271 Arkkitehti 1941, 34.

272 ”Lasikaapin” Saijonmaa on maininnut omaksi kehitelmäkseen jo diplomityössään käyttämästään aiheesta. Saijonmaa 12. 11. 1997. Diplomityön esittely: Arkkitehti 1935 Liite, 16.

273 Sandell 4. 5. 1990.

274 Pernaja - Sandellin toimistossa työskennellyt Risto Marila 5. 1. 2002.

275 Peltomaa 1990, 3.

276 Simpura 1982, 106. valtionvarainministeri Väinö Tanner asettui vastustamaan Eteläesplanadi 10:ssä sijainneen pääkonttorin laajentamista ostamalla naapurikiinteistö ja ehdotti pääkonttorin sijoittamista Salmisaareen, jossa perustamistyöt olivat jo alussaan.

277 Peltomaa 1990, 3.

278 Arkkitehti 1941, 33-43. Prosessin kulkua rakennuksen sisällä on eritellyt laajemmin Janne Prokkola diplomityössään. Prokkola 1999.

279 Prokkola 19. 11. 1998.

280 Prokkola 1999, 50.
281 Arkkitehti 1941, 34. Louhinnasta, työpadoista ja perustusmuureista vastasi rakennustoimisto Oskari Vilamo, pääurakoitsijana oli Oy Rakennustoimi. Lämmitys- ja ilmavaihtosuunnitelmat teki Ekono, sähkösuunnitelmat O. Blomqvist. LI-suunnitelmat edustivat oman aikansa avantgardea.
282 Prokkola 1999, 50. Betoni - siporex - tiiliseinä osoittautui uudentyyppisenä rakenteena ongelmalliseksi. Sisäänpäin harvennut rakenne kostui pahasti ja tuuletus jouduttiin järjestämään jälkikäteen. Salmisaarentalon rakenteista ks. Prokkola 1999, 49-53; Livady 2001, 92-101.
283 Kula, K.: 25-vuotias Alko tänään 1932-1957. Oy Alkoholiliike Ab Helsinki 1957, 17.
284 Vihreä väri oli itse asiassa vahinko, sillä oli tilattu tummansinistä, mutta kun lähetys tuli, totesi Vähäkallio, ettei sitä vaihtamaankaan ruveta. Saijonmaa 19. 11. 1997.
285 Tiedossani ei ole, koska Alkon mainosvalot sammuivat.
286 Livady 2001;117, 118.
287 Brunnström 1990, 200. Brunnström toki puhuu myös Albert Kahnin esikuvavaikutuksesta.
288 Esim. tuotantokompleksi Helsingin Aleksis Kivenkadulla ja siihen liittyvä HOK:n leipomo.
289 Ymmärtääkseni van Nellen tehtaiden esikuvavaikutuksista on kirjoitettu liian vähän, esim. Lisa Brunnströmin ansiokkaassa teoksessa den Rationella Fabriken ne jätetään syrjään.
290 Pääkonttorin sisustusten kohdalla on huomattava erityisesti kotimaisten puulajien käyttö. Väritutkimukset syksyllä 2000 toivat esiin sisustusten art deco -vivahteita. Livady 2001 liite. Ks. myös luku 4. 4.
291 Prokkola 19. 11. 1998.
292 Prokkola 1999, 48-49.
293 Verrattuna esim. Haslen laitoksiin.
294 Samantyyppisiä pesu- ja ruokailutiloja esitellään mm. KF:n historiikissa Kooperativa Förbundets Arkitektkontor 1935-1949 Del II, 1949, 135-137.
295 Peltomaa 1990, 4. Aivan vastaavasti kävi Haslessa, jossa työntekijät toivoivat pääsyä kattoterassille, mutta sen järjestämistä pidettiin tarpeettomana. Vold 1995, 88.
296 Kilpailuohjelma käsitti kolme asuntoa työntekijöille ja lisäksi oli mahdollista varata tilaa 2-3 työnjohtaja-asunnolle. Oy Alkoholiliike AB:n luonnospiirustuskilpailun ohjelma 3/1936.
297 Erkki Anttila maaliskuussa 1998.
298 Prokkola 1999, 20-21, 72-77 tarkastelee sekä laitoksen muutoksia että säilyneisyyttä. Helsingin kantakaupungin teollisuusympäristöt, 176 esittää hieman harhaanjohtavan tiedon rakennuksen keskiosan korotuksesta.
299 Kilpailuun 1965 olivat kutsuttuina Antero Pernaja, Heikki Siren ja Einari Teräsvirta. Peltomaa 1990, 4. Korkeavaraston suuri osa purettiin keväällä 2000 uuden kauppakeskuksen tieltä.
300 Suomen liityttyä EU:n alkoholilainsäädäntö muuttui ja samoin yhtiön hallinnon tilantarpeet. Arkkitehtitoimisto Helin - Siitonen teki 1990-luvun lopulla esisuunnitelman uutta käyttöä varten.
301 Prokkola 1999, 91.
302 Arkkitehtitoimisto Livady Oy 2001.
303 Tuotantotilojen korkean osan välipohjien puhkaisu on tuonut katolle ilmastointi- ym. teknisiä tiloja, joiden myötä tasakaton vaikutelma häviää. Julkisivuihin on avattu ikkunoiden alle uusia kapeita ikkunoita, ei kuitenkaan Itämerenkadun fasadiin. Arkkitehtitoimisto Tuomo Siitonen Oy vastaa suunnittelusta.
304 Hän sai ne suunniteltavikseen, vaikka arkkitehtikunnassa toivottiin yleistä kilpailua laitoksista. Vold 1995, 22-26.
305 Ibid, 33.
306 Ibid, 19.
307 Salmisaarentalon ja Haslen laitosten suhteesta laajemmin ks. Niskanen 2003.
308 Vold 1995, 88. Mm. ruokasaleihin jouduttiin tulemaan miesten pukuhuoneiden läpi.
309 Salmisaarentalossa nesteet nostettiin kerran ylös ja valutettiin sitten alaspäin, kun taas Haslessa prosessi perustuu enemmän energiaa vievään sekä ylös- että alasvirtaukseen. Ibid, 39.
310 Ibid, 133.
311 I. T. Bergen - sitaatti Fredric Bedoiren artikkelissa Den stora arbetsplatsen, St. Eriks årsbok. Stockholm 1980.
312 Korttelisuunnitelmista toteutuivat Rautasänkytehtaan osa, Elannossa 1920-luvun alun suunnitelmien kaltaisina keskusvarasto 1920 ja leipätehdas 1924, OTK:ssa keskusvarasto 1927, Ol. Kymimaan suunnitelmasta noin neljännes.
313 Toisaalta elintarviketeollisuus, jossa samoissa rakennuksissa on valmistettu monentyyppisiä tuotteita on myöhemminkin kätkeytynyt yhtenäisten ilmeen taakse, esim. KF:n Konsumhuset Tukholman Södernissä 1930-33.
314 Brunnström 1990, 207-208. Suomessa tästä arkkitehtuurin lajista käytettyä konstruktivismi- nimitystä en pidä kovin onnistuneena, sillä sitä on käytetty sekä varhaisesta neuvostoliittolaisesta arkkitehtuurista että suomalaisesta 1910-luvun arkkitehtuurista, esim. Kirmo Mikkola luonnehtii Stockmannin tavarataloa ”a powerfull brick constructivism.” Mikkola 1981, 12.
315 Hahr kuitenkin suunnitteli tehtaisiin vain fasadeja kun taas Vähäkallion rooli oli aktiivisempi ja hänet esim. mainittiin useaan otteeseen Elannon korttelin pääsuunnittelijaksi.
316 Niskanen 1987, 9.
317 Puunjalostusteollisuudessa prosessin muoto tulikin arkkitehdille varsin valmiiksi ”annettuna”, kuten on todettu jo aiemmin.
318 Kuten esim. Enso Gutzeitin johtajien asuintaloissa 1936, Hyvinkään Kansallis-Osake-Pankissa 1936 tai Kytäjän kyläkirkossa 1939. Pieni klassisoiva ”relikti“ on Salmisaarentalossa kuormauskatoksen päättävä arkadikaari.
319 Opintomatkat olivat 1900-luvun vaiheessakin tavanomaisia teollisuudessa: yleensä yrittäjä lähti (tuotanto)insinöörin seurassa tutustumaan esikuvallisena pidettyyn ulkomaiseen tehtaaseen, jossa tutkittiin rakennejärjestelmää, koneistusta ja muita fyysisiä olosuhteita. Brunnström 1990, 22.
320 A. Ensio ja K. Lindroos matkustivat Tanskaan ja Saksaan tutustumaan tärkeimpiin leipomoihin sekä uuneja ja leipomiskoneita valmistaviin tehtaisiin. Niskanen 1987, 41.
321 Meijerin esikuvana oli saksalaisen yli-insinööri Eingrübenin laatima Bergendorfin meijerin suunnitelma. Maitotonkat nostettiin elevaattoreilla ylempiin kerroksiin, joista maito valui prosessissa alaspäin.
322 Sörnäisten eteläosan teollisuuskorttelit 1985, 32; Niskanen 1987, 41. vuonna 1912 valmistuneet meijerin piirustukset laati Heikki Kaartinen. Sekä leipomon että meijerin rakenneratkaisut perustuivat rautabetonisiin välipohjiin ja kantaviin tiilimuureihin.
323 Taikinat siirrettiin putkistoissa välipohjien läpi parvitasoilta permannoille ja hissit välittivät vertikaaliliikennettä. Osittain oli käytössä myös liukuhihnoja automatisoimassa työtä.
324 Aiemmin jo todettiin, että Kaukopäässä painovoima ei täysin riittänyt vaan käytettiin lisänä painetta.
325 Mäkinen 5. 5. 2000.
326 Alkon kohdalla poikkeuksellisesti arkkitehti P. E. Blomstedt oli mukana kilpailua edeltävällä matkalla.
327 Matti K. Mäkinen on korostanut keskusteluissamme tätä tapana, jolla teollisuudelle suunnitteleva arkkitehti voi toimia. Arkkitehdin roolin jälkikäteinen selvittäminen tällaisessa prosessissa on vaikeaa.
328 Vanhakoski 1992, 296 siteeraa Antti Nurmesniemeä.

TEOLLISUUDEN ASUINYMPÄRISTÖJÄ
(s. 266-285)

1 Korvenmaa 2004, 8-9.
2 Petäjävedellä oli valmiiksi perinteitä, sillä siellä toimi myllyjä ja rautasulattoja talonpoikain kotitarvetta varten. Paikkakunnan lukko- ja pyssysepät olivat tunnettuja. Koskensaari sai nimensä saaresta kosken haarassa ja torpasta, jonka paikalla tehdas nykyisin sijaitsee. Vaiheita 1937, 159-161.
3 Eräät muut tuotannon haarat kuten lastuvillan ja tervan valmistus loppuivat melko aikaisin, paljon ennen 2. maailmansotaa. Teollisen tuotannon ohella Koskensaaressa on harjoitettu maa- ja metsätaloutta, jälkimmäistä edelleen. Tehtaiden tuotannon kehitystä yhteisön sosiaalisen kehityksen ohella kuvaa Olli Kalpio tutkimuksessaan ks. Kalpio 1987.
4 Tähän ns. Pytinkiin sijoittui tehtaan konttori ja insinöörin asunto. Saarinen kertoman mukaan sanoutui irti suunnitteluvastuusta Kordelin vaatiman torniosan tähden. Rakennus kunnostettiin 1980-luvulla edustustiloiksi. Jari Puukilainen Koskensaaressa 8. 8. 2000; Keski-Suomen museon lausunto Koskensaaren tehdas- ja asuntoalueen kulttuurihistoriallisesta arvosta 1992.

5 Yritys ei ole vaihtanut omistajaa, sitä johdetaan edelleen Helsingistä käsin. Emoyhtiö on nykyiseltä nimeltään Helsingin Rauta Oy.
6 Asuinrakennuksia on purettu, mutta myös korjattu ja nykyaikaistettu 1970-luvulla. Koskimaisemaa on eniten muuttanut voimalaitos (1939) ja veden muuttunut kulku.
7 Kalpio 1987; Väisänen 1998, 27.
8 Varajäsenenä Koskensaaren Osakeyhtiön hallituksessa vuodesta 1931. Vaiheita 1937, 179.
9 Kalpio 1987, 116. Ruukin vanhin säilynyt asuinrakennus on 1850-luvulta ja 1890-luvulta on säilynyt kasarmimaisia asuinrakennuksia. Keski-Suomen museon lausunto Koskensaaren tehdas- ja asuntoalueen kulttuurihistoriallisesta arvosta 1992.
10 Asemakaavassa ennakoitiin tuotannon laajentamista, laajojen asuntoalueiden lisäksi oli paljon palveluja ja vapaa-ajan tiloja. Kalpio 1987, 116-118.
11 Ibid, 96; Borg - Sirén - Åberg: Ulkokartanon asuinrakennus Koskensaaressa (kuva) Arkkitehti 1925, 78.
12 Suunnitelmia SRM Vähäkallio-kokoelma, jossa on myös piirustukset liiteristä ja uimahuoneesta Koskensaareen. Tehtaan konttorissa on Vähäkallion akvarelleja asuintalojen julkisivuista vuodelta 1916.
13 Miller-Lane 2000, 120-121.
14 Jeskanen 1998, 108-113.
15 Nämä Varkauden Kankunharjun talot tosin jäivät rakentamatta. Savolainen 1993, 52-53.
16 Muutettu paritaloksi. Puukilainen, puhelintieto 14. 10. 2002.
17 Kalpio 1987, 96.
18 Ibid, 187.
19 Talot siirrettiin vuoteen 1925 mennessä. Ibid, 96. Niihin on tehty myöhemmin lisätiloja ja eteiset.
20 Ibid, 101. Talo muutettiin 1970-luvulla asuinrakennukseksi.
21 Ibid, 101-103.
22 Ibid, 97. Leistén oli tuolloin muutenkin Rake OY:n käyttämä arkkitehti.
23 Ibid, 175.
24 Ibid, 110-111. Asemakaavoja tehtaan arkistossa.
25 Rakennusta käytettiin kuitenkin melko harvoin, lukusalia ja kirjastoa lukuunottamatta. Ibid, 164-166.
26 Työväentalo valmistui lähelle tehdasta 1926. Työväentalon vilkkain kausi koettiin 1920-30 luvuilla. Ibid, 132-133.
27 Ibid, 111.
28 Keski-Suomen museon lausunto 1992; Väisänen 1998, 27; Rakennettu kulttuuriympäristö 1993, 207.
29 Luonnokset Karinaisten Säästöpankiksi (1920) ja Kuhmoisten säästöpankiksi (1923) ja entinen Huopalahden Elannon myymälä- ja asuinrakennus Haagassa (1927) muistuttavat ulkonäöltään Seurahuonetta.
30 SRM Vähäkallio-kokoelma.
31 Kalpio 1987, 187.
32 Nikula 1990: I, 141-143.
33 Myös varsinaisen asemakaavan ulkopuolelle jäävien alueiden rakentamista oli mahdollista säädellä nk. asemakaavantakaisilla määräyksillä ja näin estää epämääräisten hökkelikylien synty kaava-alueen ulkopuolelle. Savolainen 1993, 83.
34 Vaalama 1985, 61.
35 Ibid, 70.
36 Ennen asemakaavalainsäädäntöä (1932) Imatralla vain tehtaiden, siis Tainionkosken ympäristö noudatti asemakaavaa, joka oli Enso- Gutzeitin toimesta suunniteltu. Vaalama 1985, 23.
37 Arkkitehti 1936, 127-8.
38 Ibid, 115; suunnitelma SRM Vähäkallio-kokoelma. Mainittakoon kuriositeettina, että Vähäkallion laatimaa asutussuunnitelmaa ei osoitettu Aallon Imatran kauppalan asemakaavassa 1951. Kuva Aallon asemakaavasta: Schildt 1994, 23.
39 Alueelle rakennettiin 26 kahdenperheen taloa 1923-24. Arkkitehti Seppo Laitakari: Littoisten Kotimäki, Verkatehtaan asuntoalue. TKK arkkitehtuurin historian seminaarityö 24. 9. 1998.
40 Lättälän talot peruskorjattiin suojelumääräysten vaatimusten mukaan 1984- 85 Asuntohallituksen perusparannuskokeiluna, jolloin myös LVI-järjestelmät ajanmukaistettiin. Hietalahti 1991, 13.
41 Ibid, 7 viittaa: Enso-Gutzeit Tornator 1935(4).
42 Mervi Savolaisen mukaan ei Aallon Varkauden Savonmäkeen suunnittelemien ja 1930-luvun lopulla rakennettujen puutalojen yhteyteen saatu vesi- ja viemäriliittymiä. Savolainen 1993, 104.
43 Lättälän kantavat seinät oli muurattu puolen kiven vahvuisesta tiilestä, sisäverhouksen ollessa kaksinkertaista ensonit-kuitulevyä, välissä pikisively. Välikatot olivat puurakenteiset ja vesikatto huopapäällysteinen. Kellari ja ullakko puuttuivat. Mestariasunnoissa oli yhden kiven paksuinen seinä. Hietalahti 1991, 7; Arkkitehti 1936, 127.
44 Hietalahti 1991, 9.
45 Viimeinen Antero Pernajan suunnitelmien mukaan, variaationa perussheemasta. Savolainen
26. 3. 1999.
46 Suunnitelma SRM Vähäkallio-arkisto.
47 Sandell 28. 11. 1997 siteeraa Pernajan kertomaa.
48 Vuorineuvos ja rouva Pentti Halle 26. 3. 1999.
49 Nimimerkki Vesa: Säteri, silla ja kelmu, maamme omavaraistalous monipuolistuu, Suomen Kuvalehti 1939, 1412.
50 Piirustukset SRM Vähäkallio-kokoelma; Paavo Suikkarin laatima sukulaisen muistikuviin perustuva kartta alueesta.
51 Savolainen 1993, 5-8.
52 Korkka 2000, 102.
53 Säilynyt rakennuskanta on osittain paikkakuntalaisten rakennusmateriaalivarantona: kesällä 2000 oli tyhjilleen jäänyt Jääsken kansakoulu jo vailla vesikattoa ja tuhoutumassa kovaa vauhtia.
54 Hoving 1961, 390-392.
55 Helsinkiin jäi vain 1912 perustettu ostokonttori. Pääkonttorin yhteyteen perustettiin keskuslaboratorio 1929. Ahvenainen 1992, 296, 322.
56 Hoving 1961, 392.
57 V. A. Kotilaisen siirryttyä puolustusvoimiin Itä-Karjalan sotilashallinnon päälliköksi. Tämän jälkeen Kotilainen siirtyi Ruotsiin väistääkseen mahdollisia syytteitä, jotka liittyivät siviilihallinnon kohtelua em. alueella. ELKAn arkisto.
58 Hoving 1961, 200 kartta Ensosta 1916; Juhani Pulkkinen 1. 3. 2002.
59 Enso-Gutzeit Tornatorin henkilöjulkaisu, maaliskuu 1934(1), pääkirjoitus.
60 Ahvenainen 1992, 218-219. Näiden kolmen mallitalotyypin suunnittelijoina olivat Birger Brunila, joka 1920-luvulla piirsi Enson tehtaita, Karl Malmström sekä veljekset Kauno S. ja Oiva Kallio. Brunilan suunnittelema talotyyppi käsitti neljä huoneen ja keittiön kokoista perheasuntoa ja kaksi vinttikamaria naimattomille. Hoving 1961, 202.
61 Kesäkuussa 1917 ilmestyi Tiedonanto 1, joka sisälsi kolmen eri suunnittelijan talotyypit, käsittäen kaksi, kolme tai neljä perheasuntoa. Ibid, 545.
62 Vuorineuvos V. A. Kotilainen Enso-Gutzeitin toimitusjohtajana, Jääskeläinen 1989, 27. Sairaalan suunnittelija ei ole tiedossani.
63 Helka Lallo: Lottana sota-ajan Ensossa, Evakko-Jääskeläinen 1989, 26.
64 Evakko-Jääskeläinen 1989, 6 siteeraa Enson sairaalan kirurgin Kalle Kallion muistelmia: Osallistumiseni elämään. Otava 1973.
65 Hallet 26. 3. 1999.
66 Korvenmaa 1998.
67 Nikula 1990:I, 141-143.
68 Enson ”messuhuvilat” ja insinööriasuntoja Enson tehtaalla. Arkkitehti 1921 V 6, 1-3; Enson kansakoulu ja Enso Gutzeit Oy. Arkkitehti 1928, 158-160.
69 1872 perustetun yrityksen (W. Gutzeit & Comp.) nimi on vaihdellut eri aikoina. Valtion tullessa suurimmaksi omistajaksi se nimettiin Enso-Gutzeit osakeyhtiöksi, joka oli nimi vuosina 1928-81.
70 Laajennuksessa, joka suunniteltiin 1930-luvun puolivälissä yhteistyössä ylilääkäri Kallion kanssa kaksinkertaistui potilaspaikkojen luku 60:een. Arponen - Miettinen 2002, 263; Perspektiiviillustraatio SRM Vähäkallio-kokoelma. Laajennusta ei rakennettu sen osoittamaan korkeuteen. Rakennus on huonokuntoisena edelleen olemassa.
71 Kaikkien suunnitelmien toteutumista ei tunneta, mm. ampumamaja Ensoon (1935) ja vesitorni Pelkolaan.
72 Setälä 1973, 157-158.
73 Enso-Gutzeitin pääkonttorin laajennus, Arkkitehti 2 /1937, 17-21. Konstruktöörinä toimi J. Castrén.
74 Sama arkadiaihe on nähtävissä Kytäjän kartanossa (muutos 1932), Kytäjän navetassa, Kaukopään tehtaissa (1935), Alkon tehdas- ja pääkonttorirakennuksessa Helsingissä (1940).
75 Valitettavasti mustavalkoiset valokuvat antavat vain vihjeitä värityksestä.
76 Enso-Gutzeitin pääkonttorin laajennus, Arkkitehti 1937, 17-21. Kalusteet oli valmistanut Huhdan puusepäntehdas Hämeenlinnassa.
77 Greta Skogster-Lehtinen (1900-1994) oli naimisissa maisteri William Lehtisen kanssa. Ks. myös luku 4. 4.
78 Käynti pääkonttorissa 22. 9. 2003.
79 Vähäkallion toimistossa suunniteltiin pari muuta-

kin Enso Gutzeitin johtoportaan asuntoa: maisteri (sittemmin vuorineuvos) Lehtisen asunto ja johtaja Kotilaisen aiemman asunnon muutostyö. SRM Vähäkallio-kokoelma.

80 Luonnoksissa esiintyi vielä toteutusta muodollisempi kompositio, jossa etupihalle avautuu kaksi matalaa siipeä ns. kunniapihaksi, toisen siiven ollessa pergola. Talon perusvolyymi on lähes symmetrinen. Toteutusta vastanneessa suunnitelmassa symmetria murrettiin liittämällä isännän huoneeseen funkikselle ominainen kaari. SRM, Vähäkallio-kokoelma.

81 Tiilet ovat noin 4 cm korkeita, noin 3 cm vaakasaumauksella. Pystysauma oli väriltään vaaleanpunertava ja vaakasauma harmahtava. Tällainen vaakakorosteisuus tiilimuureissa yleistyi 1940-luvulla, esim. entisessä Valion juustovarastossa (nykyinen Seaside-hotelli) Helsingissä ja Tampellan tehtaissa-Tampereella. Esikuvat tulevat kaiketi amerikkalaisen Frank Lloyd Wrightin arkkitehtuurista.

82 Enso-Gutzeitin pääjohtajan asunto, Arkkitehti 1937, 107-109. Materiaaleja kuvattiin: ”Rakennusmateriaaleina olivat tiili ja betoni tavalliseen tapaan.”

83 Takka lienee talon sisustuksesta ainoita säilyneitä yksityiskohtia. Pulkkinen 13. 8. 2000.

84 Koristetaiteilija Kauria suunnitteli ja toteutti paljon intarsiatöitä metsäteollisuudelle. Sakari Kauria 4. 1. 2002. Ks. myös luku 4. 3.

85 Piirustuksia SRM Vähäkallio-kokoelma.

86 Luonnoksia vuodelta 1935, ELKA.

87 Etuaukiolle suunniteltiin istutukset. Toimistossa tehtiin myös luonnos torialueen järjestystä, jossa juhlasalisiiven suunta oli muutettu ja ympäröivä katuverkosto säännöllistetty. SRM Vähäkallio-kokoelma.

88 Ulkoseinien rakenne oli tiiltä ensoniittieristyksin, välipohjat betonia paitsi ylin puuta. Talon suunnittelijoiksi mainittiin Vähäkallio ja Pernaja. Tehtaitten lääkärin asunto, Arkkitehti 1937, 31-32.

89 Samaan tapaan kuin Erik Bryggmanin suunnittelemassa Sauvon apteekkarin talossa

90 Huttusen luonnoksia ELKAn arkistossa Mikkelissä.

91 Vähäkallion suunnitelmia kirkkoa varten kuvattiin luvussa 3. 12.

RAKENTEET JA MATERIAALIT
(s. 289-298)

1 Hän oli arkkitehtiopiskelijana saanut kiitettävän arvosanan rakennuskonstruktio-opista ja säilytti huolella sarjan rakennusopin harjoitustöitään; niihin kuuluivat kattotuolin mitoitus, kappaholvin johtokaaren puristuksen määrittely ja rautakannattajain mitoitus. SRM Vähäkallio-kokoelma.

2 G. E. Asp ja Vietti Nykänen olivat tällaisia poikkeuksia. Neuvonen - Mäkiö - Malinen 2002, 29-30.

3 Nimikirja Suomen Polyteknillisen opiston opettajista ja oppilaista 1898-1908, 340.

4 Vilho Penttilä kirjoitti aiheesta Suomen Teollisuuslehteen 1896. Rauske 2004, 90.

5 Neuvonen - Mäkiö - Malinen 2002, 28.

6 Putkonen 1991, 52, viittaa Emil Henriksson: Palkittomat rautabetonikatot. Rakennustaito 4/1927, 49-51. OTK:n keskusvaraston sienipilarirakenne oli aikajärjestyksessä ilmeisesti toinen Suomessa, tästä luvussa 3. 13.

7 Prokkola 1999, 50.

8 Vaalama 1985, 35-68; Arkkitehti 1936, 115-128; Putkonen 1991, 66; Seppälä 1985, 13.

9 Suhonen 1990, 24.

10 Ibid, 25.

11 Neuvonen - Mäkiö - Malinen 2002, 86-87.

12 Wesamaa 1984, 397.

13 Arkkitehti 1928, 181. Varhainen esimerkki solubetoniharkkomuurauksen käytöstä on myös Helsingin taidehalli (1928). Nikula 1990: I, 110. Myös Arne Helanderin itselleen piirtämässä talossa Kulosaareen (1929) käytettiin ulko- ja sisäseiniin solubetoniharkkoja. Arkkitehti 1934, 139.

14 Wihurin huvila, Kärkikallionkuja 3 Kulosaari, piirustukset HKA.

15 Tuotenimiä olivat aluksi Siporit ja sittemmin Siporex. Mäkiö 19. 2. 2004.

16 Wesamaa 1984, 397.

17 Teräsbetonisen 15 cm paksun ja 12. 5 cm paksun siporiittikerroksen seinällä saavutettiin kahden tiilen seinää vastaava rakenne lämmönjohto-ominaisuuksiltaan. Järventaus 1967, 436; Moberg 2003 (1997), 32; myös Putkonen 1991, 72.

18 Livady 2001, 93.

19 Saijonmaa, Sten Björkmanin haastattelu 1973; Prokkola 1999, 52. Vasta toisen maailmansodan jälkeen ymmärrettiin kerrosrakenteen toiminta paremmin.

20 Hietalahti 1991, 7; Arkkitehti 1936, 127, ks. myös luku 3. 14.

21 Teräsikkunoista ks. Marianna Heikinheimo: Teräsikkunat ja funktionalismi. Teknillisen Korkeakoulun arkkitehtuurin historian tutkimuksia 2002/21.

22 Näin on myös Salmisaarentalossa. Arkkitehtitoimisto Livady 2001, 102.

23 Ibid, 106.

24 Ibid, 113. Ks. myös Bonsdorff 2002, 20-23;

25 Matti Muoniovaaran puhelintietoja 15. 12. 2003.

26 Sivonen 1942, 59-92 Rakennustoiminta ja tärkeimmät teknilliset suoritukset.

27 Packalén oli Raken johtokunnassa samaan aikaan Vähäkallion kanssa ollen varsinainen jäsen v:sta 1933; Vaiheita 1937, 112.

28 Packalénin kattokonstruktiopiirustus SRM Vähäkallio-kokoelma.

29 Arkkitehti 1931, 26.

30 Arkkitehti 1932, 23.

31 Lehtimäki puhelintietoja 17. 1. 2001.

32 Arkkitehti 1929, 55.

33 Antero Innamaan tiedonanto keväällä 2003.

34 Arkkitehti 1932, 23.

35 Innamaan tiedonanto keväällä 2003.

36 Suhonen 1990, 26.

37 Arkkitehti 1929 Liite, 19. Tiedossani ei ole, miksi hanke ei toteutunut.

38 Määräyksiä talvirakennustöistä; Arkkitehti 1927, 13-14; Lahti 1960, 292-3.

39 Enso-Gutzeit Oy:n hallintorakennus ja lääkäriasunnot insinööri V. Rosendahlin ja virkailijakerho A. W. Liljebergin johdolla sekä Koskilinna porilaisen rakennusmestari V. Ollilan johdolla. Arkkitehti-lehdet.

40 Lahti 1960, 277; Arkkitehti-lehdet. Rakennusmestari F. A. Virta piirsi erilaisia muutoksia ym. Elannon kortteliin 1910-luvulta lähtien sekä KK:n rakennusosastolla Elannon ja OTK:n konttoreihin. Sörnäisten eteläosan teollisuuskorttelit, 1985, 34, 55, 56. Hänen liikkeensä ei kuitenkaan urakoinut Elannon ja OTK:n suuria 1920-30-lukujen töitä. Virta oli toisena rakennusmestarina Yrjönkadun uimahallissa. Virta & Vainio esiintyi Vähäkallion asuinkerrostalojen rakennuttajana ainakin seitsemässä Helsingin keskustan asuinkerrostalossa.

41 Taloon liittyi ravintolasiipi sekä kellarissa leipomo ja pesula. Hanke ei toteutunut ilmeisesti sodan puhkeamisen tähden. Luonnoksissa on Antero Pernajan signeeraus. SRM Vähäkallio-kokoelma.

42 SRM Vähäkallio-kokoelma. teollisuusneuvos K. H. Pentin muistikuvan mukaan Munkkiniemeen ei kuitenkaan olisi rakennettu Vilamon työpajaa vaan Pitäjänmäelle Vilamon ”tukikohta”, joka kyllä muistutti Vähäkallion suunnitelmaa. K. H. Pentti, haastattelu 16. 1. 2004. 1930-luvulla Vähäkallion toimistossa piirrettiin Lemminkäinen Oy:n seinälevyjä valmistaneelle tytäryrityksen, Seinä Oy:n toimitilojen pieniä muutoksia Helsingin Pitäjänmäelle. SRM Vähäkallio-kokoelma.

43 Poukka 1985, 12-13.

44 Mm. OTK:n pääkonttoriin, Suomalaiseen Yhteiskouluun ja Alkon Salmisaarentaloon. Suurta osaa Lemminkäisen mahdollisista töistä Vähäkallion taloihin on vaikea jäljittää. Tietoja tulee satunnaisesti vastaan kuten Laivanvarustajankatu 5:n kohdalla (Poukka 1985, 22). Arkkitehti-lehdessä esitettiin rakentajia ja hankkijoita yleensä laajemmin vain 1920-luvun lopulta lähtien ja vain suurimpien töiden yhteydessä.

45 Arkkitehti 1929, 57.

46 Arkkitehti 1932, 23. Keso vastasi myös Stockmannin tavaratalon ja Eduskuntatalon ilmastointisuunnittelusta. Arkkitehti 1931, 95-97, 168.

47 Oy Alkoholiliike AB:n uutisrakennus Salmisaaressa Helsingissä. Arkkitehti 1941, 33-34. Alkon tehdas- ja varastorakennuksen lämpö- ja ilmastointisuunnitelmat laati Ekono Oy ja sähkösuunnitelmat sähköteknikko Blomqvist.

48 Ammattienedistämislaitos, Arkkitehti 1932, 22-25.

49 Arkkitehti 1933, 44-45.

50 Kaksi näyttävää 1890-luvun puhtaaksimuurattua kerrostaloa olivat Argoksen talo (John Settergren, 1897) ja Norrménin talo (Carl Theodor Höijer 1897). 1890-luvun tiiliarkkitehtuurin esikuvista ks. Rauske 2004, 90-91.

51 Moorhouse et al. 1987, 42.

52 Neuvonen - Mäkiö - Malinen 2003, 66.

53 1910-luvun näyttäviä esimerkkejä ovat mm. Armas

Lindgrenin Tehtaankatu 1 (1913) ja Iso Roobertinkatu 33 sekä Einar Sjöströmin Leijona-apteekin talo 1917. Riitta Nikula on osoittanut näitä esikuvia ks. Nikula 1981, 45-47, 56-60, 216, 222. 1

54 Ruotsissa nostettiin esille erityisesti punatiili. Miller-Lane 2000, 173-174.

55 Atlas-pankin talo Hallituskadun ja Mikonkadun kulmassa on varhainen (Jussi ja Toivo Paatela 1928) ja koristeellisuudessaan art deco -sävyinen.

56 Ilonen 1990, 77.

57 Neuvonen - Mäkiö - Malinen 2002, 48-49.

58 Ibid, 72-74.

59 Ibid, 49.

60 Ibid, 66. Tiiliä tuotiin Ruotsista, Norjasta, Venäjältä, Virosta ja Latviasta.

61 Ibid, 67.

62 H. G. Brander (pappi koulutukseltaan) muutti sukunimensä Paloheimoksi mennessään naimisiin Snellmanin syntymän 100-vuotispäivänä 12. 5. 1906. Ahvenainen 1989, 35.

63 Ahvenainen 1989, 1963-64.

64 Tiilitehtaalla suoritettiin myös erilaisia kokeiluja, mm. valettiin tiilireliefejä ja tehtiin tilauksesta kuviotiiltä. Santamäellä oli Suomen tiilitehtaiden ensimmäisiä lasiteuuneja. Kokeiltiin erikoislaatuja ja mahdollisuuksia muodostaa erisävyisiä julkisivu-, katto- ja muototiiliä. Dr. Julius Bidtelin keraaminen laboratorio Meissenissa suoritti kokeita Santamäen tiilillä ja teki ehdotuksia värisävyistä - eräs pisimmälle kehiteltyjä oli ohuehko, tummanvihreä lasipintainen kattotiili, jota käytettiin arvorakennusten katteena. Ahvenainen 1989, 115-117.

65 Kannattavuudesta kertoo sekin, että vaikka tehdas paloi 1929, yhtiö teki päätöksen uuden rakentamisesta, jolloin sillä oli kaksi eri tehdasta. Ahvenainen 1989, 147, 182.

66 www.tiilitehdasperinne.com/kolsantiilet_paloheimo.html

67 Ahvenainen 1989, 219

68 Ibid, 147, 184. Myös Elannon Malmin, Intiankadun ja Haagan myymälärakennuksissa käytettiin julkisivutiiltä.

69 Paloheimo Oy:n paviljonki Pohjoismaisten rakennuspäivien näyttelyssä. Arkkitehti 1932, 123.

70 Neuvonen - Mäkiö - Malinen 2002, 66.

71 Tukholman Kaupungintalon tiilen mitta oli 9, 5. 13. 27 mm. Eklund 2002, 42- 44.

72 Arkkitehtitoimisto Livady 2001, 93.

73 Tiilen paksuus on 5 cm, muut mitat tavanomaiset. Ikkunoiden alle tuli erikoistiiliä. Livady 2001, 124. Olli Saijonmaa mainitsee ehdottaneensa sauman väriä. Saijonmaa, haastattelu 12. 11. 1997.

74 Vähäkallio valitsi klinkkerin väriksi alunperin sinisen, mutta kun ulkomailta saapunut lähetys osoittautui vihreäksi hän totesi, että saa kelvata. Olli Saijonmaa, haastattelu 12. 11. 1997.

VÄHÄKALLION TYYLISTÄ 1928-40
(s. 299-308)

1 Jokinen 1992, 15. Arkkitehtuurin tyylikäsitteen historiasta sekä yksilöllisen tyylin suhteesta vallitsevaan tyyliin ks. Peter Collins luvussa Style teoksessa Changing ideals in Modern Architecture. Mc Gill University Press, Toronto 1967.

2 Jokinen 1992, 16.

3 Alpers 1987, 137-139.

4 Ibid, 141.

5 Anderson 2000, 15, 23.

6 Forty 2000, 180-181.

7 Colquhoun 1994, 75. Funktionalismin ja rationalismin termien rinnalla alettiin Saksassa käyttää 1920-luvulla kansainvälisyyttä korostavia nimityksiä Internationale Architektur (Gropiuksen sen niminen teos 1925) tai Internationale Neue Baukunst, joka 1932 New Yorkissa järjestetyn näyttelyn myötä muuntui muotoon International Style.

8 Colquhounin mukaan 1900-luvun konstruktioiden ja tuotannon ehdot luotiin 1800-luvulla käyttäen valu- ja takorautaa hyötyrakennuksissa ja rakenteissa kuten silloissa, kasvihuoneissa, erilaisissa halleissa, joissa kehitettiin pragmaattisia ja analyyttisia menetelmiä arkkitehtuuri-ideologioiden ”häiritsemättä” kehittelyä. Lontoon Kristallipalatsi (1851) on tunnettu esimerkki, jossa työnjaon, materiaalien ja työkalujen standardisointi muuttui oleelliseksi osaksi suunnittelua. Vastaava kehitys on nähtävissä Robert Maillartin betonisilloissa. Metodeja sovellettiin 1880-luvulla Chicagon teräsrunkoisissa toimistorakennuksissa, joissa elementtien muoto määräytyi suoraan tuotantoprosessista. Colquhoun 1994, 69, 73.

9 Colquhoun huomauttaa, että vaikka tällainen elementarismi tuntuu kulttuuristen konventioiden merkityssisältöjen köyhdyttämiseltä, koettiin avantgarde-piireissä, että tulkinta oli syvällisempi koska se oli primitiivisempi. Samalla etäännytettiin taiteita ”degeneroituneesta” porvarillisesta taidekäsityksestä. Ibid, 73.

10 Forty 2000, 187.

11 Colquhounin mukaan tällaiset rajoitukset sopivat matematiikan tapaisiin eksakteihin tieteisiin, mutta arkkitehtuurin kentällä niiden tiukka soveltaminen selittyy ideologisista tarkoitusperistä. Colquhoun 1994, 74-75.

12 Formalismi oli ominaista 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun monille taiteen ja tieteen alueille: filosofialle, matematiikalle, taiteelle, arkkitehtuurille. Saksalaisessa taidehistoriassa keskitytään tuolloin muotojen erittelyyn (Alois Riegl, Heinrich Wölfflin). Formalistisen taidehistorian yhtenä tavoitteena oli murtaa normatiivinen klassinen estetiikka, mikä johti mm. epähistoriallisten esteettisten lakien muotoiluun. Ibid, 75-79.

13 Funktionalismissa latentteina piileviä klassismin piirteitä kuvaili Colin Rowe jo 1940-1950-lukujen vaihteessa, ks. Rowe 1991(1950).

14 Lampugnani luokittelee 1900-luvun alun rationalismin viiteen pääpiirteeseen, kuitenkaan kertomatta tuleeko kaikkien periaatteiden esiintyä yhtä aikaa:

1. Näkemys kaupunkisuunnittelun, arkkitehtuurin ja teollisen muotoilun tehtävästä sosiaalisen edistyksen ja demokraattisen koulutuksen välineinä
2. Taloudellisuuden soveltaminen niin maankäyttöön kuin rakennukseen: tonttien rationaalinen käyttö, halvat rakennusmenetelmät, pohjakaavan minimoiminen, koristeeton muotokieli
3. Systemaattinen viittaaminen teollisiin teknologioihin, standardisointiin ja esivalmistukseen kaikilla suunnitellun tasoilla kaupunkisuunnittelusta teolliseen muotoiluun
4. Kaupunkisuunnittelun saama uusi merkitys
5. Näkemys arkkitehtonisesta muodosta metodisesti kehitettynä seurauksena objektiivista vaatimuksista, jotka olivat pikemmin poliittisia, sosiaalisia, taloudellisia, funktionalistisia tai rakenteisiin liittyviä kuin esteettisiä. Rationalismin ideologinen ylärakenne ulottui Ludwig Mies van der Rohen ”skeptisestä humanismista” Hannes Meyerin radikaaliin kommunismiin.

Lampugnani 1986, 275-276.

15 Forty 2000, 174-187.

16 Esim. Linn 1991, 136.

17 Jencks 1973, 29-94.

18 Tafuri - dal Co 1976, 228.

19 Ranskalaisen arkkitehti Robert Mallet-Stevensin tuotanto loistohuviloineen on esimerkki tästä.

20 Erich Mendelssohnin, Luchardt-veljesten, Hans Scharounin, Hans Poelzigin tai Taut-veljesten arkkitehtuuri on ekspressiivisempää ja pehmeämpää linjoiltaan suhteessa Bauhaus-tyyliin ja sisältää usein ”muotoja muodon vuoksi”.

21 Åman 5. 10. 2002. Kenneth Framptonin mukaan Henry-Russel Hitchockin 1929 lanseeraama termi ”The New Tradition” osoittautui liian epämääräisesti luokitelluksi eikä siten saanut hyväksyntää. Frampton 1987, 210.

22 Huber 1996, 281, 303; Huber, sähköpostiviesti 6. 2. 2003.

23 Eriksson 2001, 492-497.

24 Standertskjöld 1998, 93. Standertskjöld ehdottaa tyylinimityksen soveltamista Jung & Jungin 30-luvun liikerakennuksiin.

25 Kalmin otsikko luvulle on ”edustuksellista traditionalismia”, luvussa käsitellään myös Hitlerin Saksan klassisoivaan tyyliin rinnastuvia esimerkkejä. Kalm 2001, 171-200.

26 Mikkola 1981, 23.

27 Huomattakoon, ettei tämä ”aikakausi” ollut Keski-Euroopassa ja Suomessa täysin sama. 1930-luvulla esim. Ranskassa arkkitehtuurissa oli voimakkaita klassistisia virtauksia ja suuri osa modernisteja oli lähtenyt Saksasta.

28 Mikkolan mukaan ainoat suomalainen ”Siedlungit” 1930-luvulla olivat Olympiakylä Käpylässä ja Rautpohjan alue Jyväskylässä. Mikkola 1990:II, 94-95.

29 Radikaalein oli painotuksiltaan Aalto, joka ilmeisesti oli neuvostoliittolaista kaupunkisuunnittelua ja asuntopolitiikka esitellyt nimimerkki G Granskaren-lehdessä 1932 ja jolla oli kansainvälisiä kommunisteiksi tunnustautuneita ystäviä. Aallon radikalismi oli kuitenkin Mikkolan mukaan kulttuuri-

radikalismia eikä puoluepoliittista. Mikkola 1980, 64-65.

30 Vaikka kirjallisuuden alalla esiintyikin vasemmistolaisuutta, on Kirmo Mikkolan arvio arkkitehtuurista uskottava, sillä tuskin muita vasemmistolaisia toimeksiantajia oli kuin osuuskauppaliike. Ibid, 65.

31 Ekelund 1932, X.

32 Heinonen 1986, 6-7.

33 Helander, suullinen tieto 2000.

34 Heinonen 1986, 9.

35 Gotthard Johanssonin antama nimitys. Lindh 2002, 115.

36 Ks. Leskelä 1998, 355-358.

37 Leskelä nimittää sitä väliinputoajasukupolveksi, sillä hänen mukaansa 1900-luvun alkupuolen suomalaisesta arkkitehtuurista on nostettu esiin huippukausina jugend ja funktionalismi, joiden syntyyn vaikuttivat edellinen ja seuraava sukupolvi. Leskelä 1998, 355.

38 1910-luvun arkkitehtuurissa voi nähdä rinnakkaisina tyylivirtauksina mm. myöhäisjugendia ja klassismia, johon liittyi biedermeieriin ja Ruotsin suurvalta-ajan barokkiin viittaavia aiheita. Tyylivirtausten rinnakkaisuus on toki tavanomaista.

39 Leskelän mukaan ”väliinputoajasukupolven” arkkitehtien myöhempi taipumus raskaaseen muotokieleen selittyi siitä, että he jäivät valmistuttuaan vaille selvää tyyli-ihannetta. Ehkä he yksinkertaisesti saivat toisenlaisen tyyli-ihanteen. Leskelä 1998, 355-358. Leskelän sukupolvi -määritelmä on parallelli sosiologiassa käytetylle, Karl Mannheimin esittämälle mallille, jossa saman sukupolven jäseniä yhdistää tietynlainen avainkokemus, Leskelällä siis opintoihin ja uran käynnistymiseen liittyvä. Sukupolvikokemuksesta ks. Virtanen 2002, 30-33.

40 Vaikutelma aikakauden tyylillisestä kirjavuudesta saattaa syntyä myös siitä, että kauden arkkitehtuuria on toistaiseksi luonnehdittu vähän.

41 Teppo Jokinen arvelee Sirénin vaikuttaneen Erkki Huttusen suunnitteleman Kotkan kaupungintalon muutoksen funkishenkisestä kilpailuehdotuksesta (1931-2) toteutuksen klassisoivaan, joskin koristeettomaan hahmoon (1933-34). Jokinen 1993, 43-46.

42 Ilonen 1990, 47.

43 Kallio viljeli kansanomaisia aiheita saunoissa ja huviloissa. Äyräpään kirkon (1930-34) on kuvattu sisältäneen voimakkaita art deco -vaikutteita. Leskelä 1998, 129-211, 263-264.

44 Yhtyneiden Paperitehtaiden Seura- ja kerhotalo Ilveslinnassa Jämsänkoskella 1936-37 on klassistisia piirteitä, kun taas Etelä-Hesperiankatu 12 asuintalossa on funkispiirteitä. Savolainen 1999, työluettelo.

45 Blomstedt: Arkkitehtoonista verenvähyyttä? Kansallista itsetutkiskelua, Arkkitehti 1928, 26-27.

46 Bertel Jung: Keskustelua. Funktionalismi, Arkkitehti 1930, 59.

47 Kun 1930-luvun rakentaminen painottui meillä määrällisesti vuosikymmenen lopulle ja kun vuosikymmen alussa rakennettiin vähän julkisia rakennuksia, ei kyseessä ollut paluu klassismiin (toisenlaisen tyylin jälkeen) kuten joskus kuulee luonnehdittavan. 1930-luvun alun talouslama oli talonrakentamisen kohdalla voimakas ja sen aallonpohja saavutettiin 1933. Huippuvuoden 1929 tasolla oltiin uudestaan 1937, josta volyymi vielä nousi. Ahvenainen - Kuusterä 1984, 260; taulukkolähde Heikonen: talonrakennusinvestoinnit ja talonrakennuskanta Suomessa 1900-1977. Helsinki 1977.

48 Ikkunoiden suhteiden vaaka- tai pystykorosteisuus antaa niille tietenkin lievemmin tai voimakkaammin klassistisia sävyjä. Esimerkiksi Kotkan kaupungintalossa (Erkki Huttunen, 1931-1934) ikkunavälit ovat suhteellisen leveät, mikä vähentää vertikaalisuutta.

49 Vastaavasti terastirapatut tai kiviset ovikehykset ovat traditionaalisia hahmoltaan mutta suojaavat muurattujen rakenteiden kulmia. Jne.

50 Mikkola 1980, 1965.

51 Helander, suullinen tieto 10. 12. 2002.

52 Ekelund: Nykyajan rakennustaide ja traditio, Abakus 3, 167-187.

53 Kirjoja on toki julkaistu kahtena viime vuosikymmeninä muutenkin enemmän: myös osa ”sankarifunktionalisteista” sai odottaa esittelyään: Erik Bryggmanista saatiin monografia 1991, Erkki Huttusesta 1993 ja Hilding Ekelundista 1997.

54 do.co.mo.mo - listauksen ainoa poikkeus ”puhtaan funkiksen” linjasta on Lastenlinna. Toisaalta kyseessä onkin ns. yhden asian, ts.”puhtaan” modernismin liike. do.co.mo.mo 2002.

55 Mikkola 1979, B3.

56 ”Sankarifunkiksen” määritelmään en ole törmännyt missään - onko käsite itsestäänselvyys?.

57 Mikkola viittaa Gunnar Taucherin, Vähäkallion ja Antero Pernajan suosimaan muotokieleen. Mikkola 1979, B3.

58 Art deco, 1970-luvulla kehitetty termi, määritellään yleensä taideteollisuuden ja sisustustyyliksi, lähtökohtana Pariisin koristetaiteiden näyttely 1925. Arkkitehtuurin esimerkkeinä mainitaan usein amerikkalaiset pilvenpiirtäjät tai elokuvateatterit. Alastair Duncanin mukaan amerikkalainen art deco ei ollut itsenäinen arkkitehtuurityyli vaan moderniin arkkitehtuuriin sovellettiin eurooppalaisen art deco -tyylin koristemotiiveja kuten siksak-muotoja ja vaakanauhoja. Duncan 1986, 146, 148. Riitta Nikulan mukaan art deco -aiheet ovat meillä helpoimmin nähtävissä interiööreissä. Nikula 1990:1, 92.

59 Tukholman liiketaloissa suosittu vastine tiilen materiaalisuudelle oli fasadien luonnonkivilevytys, joka antoi rappausta painavamman ilmeen rakennuksiin. Se oli meillä harvinaista 1930-luvulla (Bensowin talo 1940 poikkeus) mutta yleistyi 1950-luvun alussa.

60 Pienin varauksin voi Kaukopään Lättälän työväenasuntoja (1935) nimittää puhtaaksi funkikseksi.

61 Nämä asuinkerrostalot ovat kaikki Antero Pernajan Vähäkallion toimistossa piirtämiä.

62 Helander, suullinen tieto kesäkuussa 2003.

63 Frampton 1985, 204.

64 Kirmo Mikkola luonnehti sitä aikoinaan suullisesti: ”tukevoitettua italialaissävyistä funkista.” Mikkola, 1980-luku; Niskanen 1987, 39.

65 Esimerkkejä 1910- ja 20-luvun arkkitehtuurin kansanomaisia aineksista tarjoava mm. Armas Lindegrenin ja Oiva Kallion huvilat sekä Elias Paalasen erilaiset tyyppitalosuunnitelmat.

66 Jeskanen 1998, Leskelä 1998.

67 Avustajana toimi Aulis Hämäläinen. Hautajärvi 1995, 74.

68 Tunnetuimpia esimerkkejä 1930-luvun lopun uudesta materiaalirikkaudesta ja kansanomaisten, jopa historisoivien ainesten mukaanotosta ovat Bryggmanin Ylösnousemuskappeli ja Aallon Villa Mairea. 1930-luvun lopulla alettiin monia Helsingin ravintolainteriöörejä paneloida puulla ja vanerilla ja viljeltiin koristeellisia yksityiskohtia. Niskanen 1999: II. 1940-luvulla materiaalipula toi tyyliin uusia lisiä kuten vallitsevat reikäikkunat ja taitteiset katot. Tyyli jatkui vielä 1950-luvun alussa esim. 1950-luvun alun Aravarakentamisessa. 1940-luvun romantiikka tai ”förttitalismi” -nimitys 1930-luvulla alkaneesta ja 1950-luvulle jatkuneesta tyylistä tuntuukin harhaanjohtavalta.

69 Encyclopaedia of 20th century Architecture 1989, 85.

70 Viljo 1985, 15.

71 Michelsen 1992, 92.

72 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973.

73 Saijonmaa, Sten Björkmanin haastattelu 13. 12. 1973.

74 Poikkeuksia tästä ovat Vähäkallion ensimmäiset asuinkerrostalot Eirassa.

MOTIIVIT JA KORISTELU
(s. 309-320)

1 Ragnar Östbergin artikkeli arkkitehtuurin ja koristelun integroimisesta julkaistiin Arkkitehti-lehdessä 1926, 43-56.

2 Heinonen 1986, 13, 17.

3 Schildt 1982, 236-237.

4 Schildt 1994, 112-114.

5 Nikula 1991, 30-33.

6 Kulttuuritalo lienee ainoa Aallon sodanjälkeisistä rakennuksista, jonka sisäänkäyntiin liittyvän Wäinö Aaltosen veistoksen hankintaan arkkitehti itse vaikutti. Lindgren 1996, 60. Säynätsalon kunnantalon sisäpihalla on Aaltosen veistos 1920-luvulta.

7 Mäkinen 2000, 216, 219.

8 Suomi-Salaman pääkonttorin laajennuksessa seinässä on graniittinen reliefi (arkkitehdit Hytönen ja Luukkonen 1938, reliefi Wäinö Aaltosen). Vähäkallio toimi Suomi-Salaman suunnittelukilpailun juryssä arkkitehtituomarina Jussi Paatelan kanssa 1937. Suomi-Yhtiön piirustuskilpailu, Arkkitehti 1937, 58. Myös Uno Ullbergin piirtämässä Sairaanhoitajaopistossa on reliefi sisäänkäynnin yhteydessä. Töölönkatu 32 A:n liike- ja asuinkerrostalon (Jalmari Peltonen 1935) päädyn yläosassa on myös reliefi.

9 Ehdotus pankki- ja asuinrakennukseksi Helsinginkadulle 1939 sisälsi yksinkertaisten julkisivujen yhteydessä barokkimaisen portaalin. Ehdotuksessa Vakuutusyhtiö Suomen toimitaloksi Turkuun Kallio sijoitti sisäänkäynnin ylle vertikaalisti kerroksittain reliefejä. Pekka Leskelä, puhelintietoja 5. 10. 2001; Leskelä 1998, 330, 333.

10 Vieroksunta jatkui vielä 1950-luvun alussa: Helsingin Kauppakorkeakoulun pääfasadin reliefille nyrpisteli nuori arkkitehtipolvi nenäänsä 1950-luvun alussa. Salokorpi 1994, 81, 82-83. Suunnilleen samanaikainen esimerkki Kauppakorkeakoulun kanssa on seurakuntien omistama virastotalo Meritullinkatu 4 - Meritullintori 3 (Jorma Järvi 1951), jossa on reliefi julkisivussa sekä Elannon tavaratalo (1953) jonka päädyssä on Aino Tukiaisen reliefi.

11 Lindgren myös lähetti lahjakkaita oppilaitaan jatko-opintoihin ulkomaille, Finnen Wieniin 1908-1909 opiskelemaan itsensä Josef Hoffmanin johdolla. Ahtola - Moorhouse 1992, 252-253.

12 Lindgrenille mm. Estonia- teatterin koristeveistoksia, Kalevan talon julkisivukoristeveistoksia ja Seurahuoneen kahvilan sisätilojen koristelua. Puokka 1947, 12.

13 Finnen töitä arkkitehdeille: veistoksia Saarisen Villa Keirkerin sisätiloihin 1916-18, portaalin osia Liljequistin Paavalinkirkkoon, sementistä valetut korkokuvat Borgin Kallion seurakuntataloon ja Ekelundin Töölön seurakuntataloon, reliefejä Vilho Penttilän Turun Kansallis-Osake-Pankkiin, julkisivun medaljonkeja Taucherin Ammattikouluun Kansakoulukadulla, julkisivun korkokuvat ja sisäänkäynnin katon koristelu Eva Kuhlefelt-Ekelundin Privata Svenska Flickskolaniin, portaalireliefit Oiva Kallion Hämeenlinnan Säästöpankkiin, suihkukaivo Baeckmannin Helsingin Ruotsinkielisen Työväenopiston ”Arbiksen” eteen, veistokset Bertel Strömmerin Kalevankankaan hautausmaan porttiin. Kotitaide 1914, 20-22; Arkkitehti 1914, 74; Valkonen 1992, 16; Arkkitehti 1930, 56; Leskelä 1998, 251; Hackzell 1988, 254; Puokka 1947, 62. Muistomerkkejä ja monumentteja Finne suunnitteli tavallisesti yhdessä arkkitehtien kanssa. Finne voitti Viipurin sankaripatsaskilpailun yhdessä Carolus Lindbergin kanssa. Valkonen 1992, 15. Eijakristiina Husson mukaan Finne oli sisustusarkkitehtina toimineen David Frölander-Ulfin tärkeimpiä avustajia. Husso 1999, 23.

14 Valkonen 1992, 16.

15 Hakala-Zilliacus 2002, 298. Väitöskirjassa kuvataan laajasti Finnen töitä.

16 Ahtola-Moorhouse 1992, 253. Vastaavasti vähenivät työt huonekalujen koristeveistosten osalta, joita olivat tehneet mm. Carl Wilhelms ja Hannes Autere.

17 Lindgren 1996, 57. Kiitokset Sirkkaliisa Jetsoselle lähteen osoittamisesta.

18 Vähäkallio omisti itse lukuisia Finnen töitä, ks. luku 3. 2. Enson kirkkoon Vähäkallio hankki Finneltä ristiinnaulitun, jonka lunasti itselleen Finne veisti paaden reliefin Vähäkallioiden perhehautaan (1940) Hietaniemen hautausmaalle.

19 Valaisimet suunnitteli Finne ja toteutti Taito Oy. Arkkitehti 1927, 159.

20 Myöhempi variaatio aiheesta oli Hotelli Klaus Kurjen (Leistén, 1940) takan keraaminen yläosa, Puokka 1947, 69.

21 Arkkitehti 1928, 181.

22 Kytäjän kartanon Finnen graniittiporttia (1928) kuvattiin luvussa 3. 2.

23 Toisessa reliefissä lapsi nousee alhaalta vanhempiensa luota kiiveten tiedon portaita tai tiedonpuuta oksa oksalta, ylimpänä istuu pöllö. Puun vieressä on kuhunkin elämänvaiheeseen liittyviä kohtauksia. Sekä siinä että vastakkaisen seinän reliefissä on oppilaita koulun penkillä, vastakkaisessa myös urheilemassa.

24 Myös Kaukopään tehtaiden työväen asuntoalueen ”Lättälän” puistossa olevan Finnen vapaasti seisovan veistoksen ”Leikkivä nalle” (1935) lahjoitti Enso-Gutzeitille Kaukopään pääurakoitsija A. J. W. Liljeberg. Puokka 1947, 18, 82; Ojonen 1994, 84.

25 Toteutus oli Forsmanin kiviveistämön ja Finne sai palkkiota 9000:-. Junnila 1988, 45.

26 Kaikki kaavaillut veistokset eivät toteutuneet: Kotkan säästöpankin leijonapari sisäänkäynnin yhteydessä muuttui pääoven yllä asetetuksi KOP:n tunnukseksi medaljonkina. Enso-Gutzeitin johtajan huvilan pääfasadiin savupiipun kylkeen hahmoteltua figuuria ei ilmeisesti ehditty hankkia ennen Ensosta lähtöä.

27 Puokka 1947, 18-19.

28 Valkonen 1992, 14-27.

29 Kuvaus reliefin synnystä ks. Valkonen, Markku 1992; Monopolin taide. Alkon taidekilpailujen vaiheet. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö, 11–26.

30 Valkonen 1992, 15.

31 Kutsukilpailun järjestäminen katsottiin korrektiksi. Luonnokset pyydettiin Finneltä, Arvi Tynykseltä, Sakari Tohkalta, Kalervo Kalliolta ja Ennu Okalta. Juryyn kuuluivat Vähäkallio, professori Jussi Paatela ja kuvanveistäjä Yrjö Liipola. Ibid, 19.

32 Valtioon ja kunnallisiin rakennuksiin sovellettu ns. prosenttikäytäntö on tullut käyttöön vasta tämän ajan jälkeen, 1960- tai 70-luvulla. Intendentti Leena Ahtola-Moorhouse, puhelintieto 15. 12. 2003.

33 Ibid, 19-20, 24.

34 Korkokuvat tehtiin useasta kappaleesta suuren kokonsa vuoksi ja poltettiin Arabian tehtailla. Ibid, 24.

35 1930-luvun alun opetusohjelmassa tämä linja oli jo olemassa. Huovio 1991, 50-51.

36 Korvenmaa 1999, 108.

37 Taideteollisuus- Keskuskoulun opetusohjelmasta ks. Ilkka Huovio: Invitation from the future. Acta Universitatis Tamperensis 610. University of Tampere. Tampere 1998.

38 Syynä muutokseen oli Tarjanteen mukaan koristemaalauksiin kohdistuneiden tyylillisten ja materiaalisten vaatimusten muutos aitojen materiaalien merkityksen korostuttua. Keskuskoulusta valmistuneet taideteosten suunnittelijat ryhtyivät kilpailemaan koristemaalausliikkeiden kanssa samoista työmaista, tehden osin yhteistöitä näiden kanssa. Tarjanne 1998, 70.

39 Ibid, 92.

40 Liisa Maria Hakala esittää Eduskuntatalon sisustusten rinnastuksena Elannon ja OTK: n pääkonttorit. Hakala 1990, 119.

41 Kino-Palatsin maalauskoristelujen suunnittelija ei ole tiedossa. Reijo Paukku on entistänyt ne noin 1998, seinien nykyiset väritykset mukailevat entisiä. Raimo Kettunen, suullisia tietoja 23. 11. 1998

42 Arkkitehti-lehdet 1928, 1929, 1932, 1933 ja 1940.

43 Arkkitehti 1927, 158-160; Arkkitehti 1928, 181-185. Muiden maalaustöiden suorittajana on mainittu S. Wuorio; Arkkitehti 1928, 181; Arkkitehti 1929, 175.

44 Arkkitehti 1930, 52-53.

45 Mm. Hyvinkään Säästöpankkiin 1935. Arkkitehti 1935, 56-57.

46 Ote Ancelo OY:n väritutkimuksesta. Bonsdorff - Prokkola 2001, 226-227.

47 Hilde Heynen on analysoinut van Doesburgin sommitelmien epäsymmetrian lähtökohdiksi tarvetta hajottaa ehjä tilamuoto, mitä hän pitää yhtenä modernismin peruspyrkimyksistä. Heynen 1999, 64.

48 Mm. kansainvälisen do.co.mo.mo.-järjestön väriä käsittelevä seminaari Hollannissa keväällä 2000. Omalta osaltaan kiinnostukseen lienee vaikuttanut Mark Wigleyn teos White Walls, Designer Dresses 1995.

49 Högström (puhelintietoja 2. 1. 2002) kuvasi Kaurian kanssa 1996 käymäänsä keskustelua. Kauria hävitti viimeisinä vuosinaan värityksiä koskevat työselitykset. Sakari Kauria, puhelintietoja 4. 1. 2002.

50 Kuvaus Kandinskyn ja Kleen asunnoista, sekä värityssuunnitelmista että toteutuksesta ks. Leben am Bauhaus 1993, 63-70. Värityksiä suunnittelivat Bauhaus-opiskelijat osittain yhdessä mestarien kanssa.

51 Whitford 1991, 103-115.

52 Alkon konttorissa Esplanadilla (1933) kerrosten seinät ja lattiat sävyttyivät vaihtuvien perusvärien mukaan. Alkon Kansanravintolassa Siltasaaressa, erityisesti ”karvalakkipuolella” (1933) ja Kotkan Suomalaisessa Säästöpankissa (1935) Blomstedt käytti myös kirkkaita värejä. Pankkirakennuksessa väritys oli tietoisen epäsymmetrinen. Valkonen 1992, 9; Standertskiöld 1996, 16, 55-57.

53 Arkkitehti 1928, 185; 1928, 180; 1929, 175.

54 Ruokasalin barokkikalustokaan ei ole järeä puhumattakaan rouvan huoneen kustavilaisesta kalustosta Syvähuokon talossa. Ne ovat esimerkkejä Salme Setälän teoksessa Miten sisustan asuntoni (1929).

55 Huonekalujen osalta olen turvautunut Arkkitehti-lehtiin, joissa toisin vain muutamassa kohteessa puhutaan huonekaluista, muutamaan inventointiin sekä omiin havaintoihin.

56 Keravan puusepäntehtaille kalusteita piirrettiin Stockmannin piirustuskonttorissa, suunnittelijoina mm. Werner West ja Einari Kestilä. Maunula 1990,

168. Mm Enson Virkailijatalossa oli Keravan Puusepäntehtaiden kalusteita. Westin huonekaluja näyttää käytetyn Suursaaren kasinolla.
57 Merivaaran teräsputkikalusteita käytettiin ainakin Yrjönkadun Uimahallissa, Kaukopään tehtailla, Alkon Salmisaarentalossa. Högströmin inventointi; Kaukopään tehtaiden arkisto; Arkkitehtitoimisto Livady 2001.
58 Mm. SYK:n aamiaissalin tuolit ja jakkarat. Arkkitehti 1938, 38.
59 Skogster-Lehtinen käytti töidensä yhteydessä toisinaan myös nimeä Skogster.
60 Enso-Gutzeitin pääkonttorin laajennus, Arkkitehti 1934, 17-21. Enso-Gutzeitin virkailijoiden kerhotalo, Arkkitehti 1934, 25-30.
61 Arkkitehti 1934, 19-20.
62 Arkkitehtitoimisto Livady 2001, 200.
63 Osa huonekaluista tuotiin edellisestä konttorista, mikä saneli huoneen muiden kalusteiden puulajin valinnan. Arkkitehtitoimisto Livady 2001, 194-203.
64 Helsingin säilyneissä sisätiloissa on useita esimerkkejä, mm. elokuvateatteri Savoy, ravintolat Kuusi-Hok ja Laulumiehet. Niskanen - Ravantti - Laaksonen 1999.
65 Jetsonen 2001, 98-99.
66 Komeimmillaan ruotsalaisvaikutukset näyttäytyvät 1950-luvun alussa Kauppakorkeakoulun ja Hankenin luentosaleissa.

ARKKITEHDIN TOIMINTAYMPÄRISTÖ
(s. 323-333)

1 Esim. selvittää sitä, kuinka paljon arkkitehti on vaikuttanut tilaohjelmaan.
2 Cuff, Dana 1991: Architecture. The Story of Practice. MIT Press. Kiitän arkkitehti Anni Vartolaa Cuffin teoksen osoittamisesta. Arkkitehdin roolin historiallisesta muotoutumisesta ks. Herbert Ricken 1977: Der Architect, Geschichte eines Berufs.
3 Bedoire 1974.
4 Viljo, Eeva Maija (1999): Theodor Höijer biografisen tutkimuksen kohteena. Taidehistoriallisia tutkimuksia. Helsinki 1999, 18-30.
5 Valto 1987, 39-42.
6 Rauske 2004, 37-55.
7 Työmaan tarkastelu on osoittautunut näistä vaikeimmaksi ja rajautuu pois, muutamaa Yrjönkadun Uimahallia ja Alkon tehdas- ja varastorakennusta koskevaa mainintaa lukuunottamatta. Työmaa-aikaisia dokumentteja on säilynyt vähän, vain muutama ohut nippu, muistitieto käsittää yksittäisiä anekdootteja.
8 Luvussa 2. 1.
9 Sotien jälkeinen yhteiskunnan rakennemuutos toi arkkitehtitoimistoihin 1960-luvulla ylityöpalkkiot. Samaan aikaan alkoi sekä arkkitehtikunnan että toimeksiantajakunnan sosiaalinen koostumus muuttua. Mäkinen 5. 5. 2000
10 Merja Härö 1. 1. 2001. Toimistojen koosta ei ole tilastoja ja koon määrittely on sikälikin vaikeaa, että henkilöstön määrä vaihteli paljon töiden mukaan. Rakennusmestareita käytettiin paljon piirtäjinä, Vähäkallion toimistossa heitä ei tiettävästi ollut.
11 Kymmenkunta henkeä saattoi olla jo Gesellius - Lindgren - Saarisella töissä, esim. 1901 oli 11 henkeä. Hausen 1990, 16. Aallon toimisto Munkkiniemessä 1930-luvulla oli pieni. Luettelo Aallon toimiston työntekijöistä, Schildt 1994, 314-317.
12 Schildt 1985, 39-44; Henttonen 1995, 22, 24-25.
13 Caldenby 2000, 53.
14 Avustajista suurin osa perusti myöhemmin oman toimiston tai sijoittui virkauralla näkyvään asemaan.
15 Sandell 27. 11. 1997.
16 Halle 26. 3. 1999.
17 Wellamo 1997; Saijonmaa 12. 11. 1997.
18 Korvenmaa 1981, 96.
19 Wickmanin toimiston työt olivat Bedoiren mukaan pitkälti ryhmätöitä, jossa eri työntekijät vastasivat eri osuuksista. Bedoire 1974, 76.
20 Valto 1987, 41.
21 Sarje 2000, 170 viittaa Gripenbergin kirjeeseen ”Till Bertel Gripenberg” 30. 12. 1974. (SRM)
22 Rakennusjohto jakautui Ahlbergin mukaan rakennusyrityksen (= hankkeen) suunnitteluun, suorittamisen valvontaan ja rakennusyrityksen talouden valvontaan. Ahlberg 1931, 7.
23 Mm. vertaillessaan arkkitehtien ja rakennusmestarien palkkatasoa.
24 Tätä kehitystä on kuvattu luvuissa 2. 3 ja 2. 4.
25 Helander 14. 6. 2000.
26 Härö 1992, 214-215. taloudellisen asiantuntemuksen merkitys näkyi varhaisemman arkkitehtipolven kohdalla jopa sellaisina uranvaihdoksina kuin Sebastian Gripenbergin ylitirehtööristä pankkimieheksi tai Ernst Hedmanin siirtymisessä arkkitehtitoimiston osakkuudesta Osakeyhtiö Granitin, Bomanin yhtiön ja A B Ekön Höyrysahan ja tehtaitten johtajaksi ja 1925 Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston taloustarkastajaksi. Arkkitehti 1927, 164.
27 Arkkitehti-lehdessä esitettiin 1915 mallina (ilmeisesti Birger Brunilan suunnitelmaan liittyvä) pappilan kustannuslaskelma, jota kritisoitiin myöhemmässä numerossa. Arkkitehti 1915, 42.
28 Suominen-Kokkonen 1992, 75.
29 SRM Vähäkallio-kokoelma.
30 Matti K. Mäkinen puhelinkeskustelu kesäkuussa 2003.
31 Joitakin esimerkkejä: Tallbergin liiketalossa (1897-98), fasadit piirsi arkkitehti Stefan Michailow, toteutus ja rungon suunnittelu oli Elia Heikelin; Lundqvistin liiketalossa (1898-1900) oli Selim A. Lindqvistin fasadi ja Heikelin suunnittelema runko. Palovakuutus Oy Pohjolan talon (1899-1901) fasadikilpailun voitti ja fasadit piirsi Gesellius - Lindgren - Saarinen kun taas pohjaratkaisun suunnitteli pääpiirteissään Arkkitehtitoimisto Ines ja E. A. Törnvall. Valto 1987, 10-12. Järjestettiin myös julkisivukilpailuja kuten Kansallisteatterin julkisivuista 1898, Suomi -yhtiön toimitalon julkisivuista 1909 ja Katajanokan satamamakasiinien julkisivuista 1911.
32 Arkkitehti 1934, 25-29.
33 Ahtola-Moorhouse 1992, 253.
34 Fredric Bedoiren mukaan olivat sisustus- ja puutarha-arkkitehdit Ruotsissa muodostaneet erilliset ammattikuntansa vuoteen 1920 mennessä. Bedoire 1974, 68. Kalusteiden piirrättäminen sisustusarkkitehdeilla on toki nykyäänkin sidoksissa talouden suhdanteisiin.
35 Huonekalukomposition oppiaineen perustaminen 1909 ja Taideteollisuuskeskuskoulun opintorakenteen uudistaminen 1915 loivat Korvenmaan mukaan perustan ammattimaiselle huonekalu- ja sisustussuunnittelulle. Jo ennen tätä huonekalukompositiolinjalta valmistunut Arttu Brummer käytti itsetietoisesti nimikettä ”sisustusarkkitehti”. Korvenmaan mukaan rakentamisen ammattiryhmien joukossa ei kaluste- ja sisustussuunnittelun ammattikuvalla ollut laajemmin sijaa ennen 1920-luvun loppua. Korvenmaa 1999, 108.
36 Frölander-Ulf perusti oman toimiston 1912 työskenneltyään vuodesta 1899 ensin Gesellius - Lindgren - Saarisen, sitten Sonckin toimistossa. Husso 1999, 19-21.
37 Pääsuunnittelija- käsite on muuttumassa 2000-luvun alussa ja määritelty uudella lailla rakennuslaissa. Aiemmin pääsuunnittelijan ymmärrettiin vastanneen kokonaisuudesta. Helander 4. 12. 2001.
38 Näitä suhteita kuvataan luvuissa 2. 2. ja 5. 2.
39 Norjalaisen Thorild Voldin kuvaus Haslen teollisuusalueen suunnittelijoiden työnjaosta 1930-luvun alkupuolella on erikoistapaus. Siinä kahdesta samanarvoisesta arkkitehdista toinen otti insinöörin, toinen ”taiteellisen muodonantajan” roolin. Vold 1995.
40 Ruotsinkielistä arkkitehdeistä useilla oli varmasti tällaiset lähtökohdat. Toisaalta esim. Erkki Huttunen sai ensimmäiset Alkon toimeksiannot sukulaisuussuhteiden kautta. Jokinen 1993, 60. Itsenäistyneessä Suomessa suuri osa arkkitehdeistä oli peräsin keskiluokkaisista virkamiesperheistä tai papistosta. Korvenmaa 2004, 10.
41 Mäkinen 5. 5. 2000.
42 Mm. Gustaf Nyström korosti arkkitehdin taiteilijaroolia, mikä pidettiin mielessä järjestettäessä rakennusmestareiden koulutusta 1880-luvulla. Salokannel 1993;64., 68-72.
43 Bedoire 1974, 88-90. Sonck oli myös tällainen ”viriili voimaluonne”, jonka ruotsalaisia vastineita olivat Carl Westman ja Ragnar Östberg.
44 Cornell 1965, 12-28.
45 Bedoire 1974, 89.
46 Cuff vertaa tutustumisvaihetta ”hakkailuun”. Cuff 1991, 178-179.
47 Ibid, 211-212.
48 Simpura 1982, 106-107 siteeraa urakoitsijan työpäällikkönä toiminutta Arvo Westerlundia.
49 Cuff 1991, 234.
50 Ibid, 238.
51 Ibid, 232.

52 Tätä vanhanaikaisuutta kommentoivat avustajat toimistossa. Olli Saijonmaa haastattelu 12. 11. 1997.
53 Cuff viitaa John Cullenin määritelmään, jonka mukaan kaikkia ammatteja voidaan arvioida suhteessa niiden professionalismin tasoon. Professioksi kutsumamme ovat pitkälle kehittyneitä tietyissä suhteissa, joita ovat: kompleksiset henkilösuhteet, organisaation taso, harjoittelun kesto, ammatinharjoittamisoikeuden status ja arvonanto. Cuff 1991, 23.
54 Puustinen 2001, 26-43. Mervi Salokannel on kirjoittanut suomalaisen arkkitehtuuri profession muotoutumisesta vuoteen 1918, ts. Vähäkallion aktiivisen suunnittelijanuran alkuvuosiin. Hän tarkastelee ennen muuta profession kilpailustrategioita muihin ammattikuntiin nähden. Salokannel 1993.
55 Konttinen 1993, 13.
56 Ks. Liite 3.
57 Ehdolla 1933 ja 1936.
58 Ahlberg 193, 6-7.
59 Cuff 1991, 56.
60 Kirmo Mikkola suullisesti 1970-luvulla: ”Vähäkallio lienee ollut ammattikunnassaan pikemminkin arvostettu kuin rakastettu.”
61 Cuff 1991, 220-220.
62 Ibid, 206.
63 Pesonen 1983, 88
64 Verotetut tulotkaan eivät ole paljastavia, sillä Vähäkallion kohdalla ne kertovat myös muista tulolähteistä kuin suunnittelusta.

VÄHÄKALLIO, TOIMIJA AJASSAAN
(s. 337-344)

1 Heynen 1999, 10.
2 Virtanen 2000.
3 1906 koettiin mm. oli suuri sukunimien suomalaistamisen aalto.
4 Nuorsuomaisten tavoitteista puhtaaseen, intressiedustukseen pohjautuvaan markkinatalouteen ks. Vares 2000, 99-100.
5 Rauske 2004, 176-177.
6 Hyvin etabloituneen ammattimiehen, jolla oli korkeat tulot, oli suotavaa olla poliittisesti ja sosiaalisesti toimelias, huomauttaa Fredric Bedoire kuvatessaan Gustav Wickmania. Bedoire 1974, 86.
7 Ks. Michelsen 1992.
8 Klinge 1986, 265-261; Rauske 2004, 27.
9 Pekka Korvenmaa painottaa tätä Aallon kohdalla mutta asenne oli yleisempikin. Korvenmaa 2004, 13.
10 Vuosina 1934-35 muutti 100 000 kansalaista ruotsinkielisen nimensä suomalaiseksi. Hämäläinen 1968, 249. Laajemmin aiheesta ks. Hämäläinen: Kielitaistelu Suomessa 1917-1939.
11 Ehkä ensimmäiset betonielementtirakenteiset talot rakennettiin Siedlung Törteniin Dessauhun 1926. Engelman - Schädlich 1991, 52-58. Ensimmäisiä teräsrunkoisia kerrostaloja lienee rotterdamilainen Bergpolderflat (W. van Tijen, Brinkman & van der Vlugt, 1932-34). Modern Architecture in the Netherlands 1987, 236-237.
12 Sevänen 1998, 326.
13 Riitta Nikula on käyttänyt luonnehdintaa ”funktionalismia maltillisempi modernismi” tyylistä, jonka eräänä tunnusmerkkinä hän pitää yksittäisten ikkunoiden rivistöä. Nikula 1990: I, 98.
14 Colquhoun 1994, 16.
15 Näkökulma ilmeni ajan tunnetuimmista poleemisissa arkkitehtuurikirjoituksissa: Pevsnerin Pioneers of Modern Design (1936) ja Giedionin Space, Time & Architecture (1941). Forty 2000, 198-199.
16 Eriksson 2001, 505.
17 Saattaa olla, että uusrenessanssityyliä hävitettiin 1930-luvulla paitsi siksi että oli se oli esteettisesti niin etäällä funkiksesta myös siksi että tyyli assosioitiin ruotsinkielisen yläluokan menneisyyteen.
18 Rakennushallituksessa 1938 piirrettyä Vähäkallion ja Välikankaan nimissä olevaa Kauppa- ja Teollisuusministeriön muutostyötä Helsingin Aleksanterinkadulla on Matti Nurmela luonnehtinut siekailemattomaksi korjaukseksi ja ”talousfunkikseksi”. Kauppa- ja teollisuusministeriö, peruskorjaus. Arkkitehti 1991, 56.
19 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973.
20 Bonta 1979, 145.
21 Ibid, 119.

LIITE 1
(s. 347-352)

1 Arkitekten 1914, 32-38, 75, kuvia palkituista ja yläluokkaan kuuluneista ehdotuksista. 1 palkinto Toivo ja Jussi Paatela. Kuva Vähäkallion vesitorniehdotuksesta v:lta 1913 teoksessa 50 Rakentamisen vuotta, Suomen rakennusinsinöörien liitto. Helsinki 1984, 372.
2 Kilpailu oppikoulurakennuksesta 1913, tuomaristossa arkkitehdit Onni Tarjanne, Karl Lindahl ja Magnus Schjerfbeck, lehtori E. Westerlund ja teknikko A. Pokki, sisäänjättö 13. 12. 1913. Arkitekten VII 1913 (ilmoitus kilpailusta), Koti-Kajaani 18. 8. 1985: Kajaanin yhteiskoulun vaiheita II.
3 Aleksanterinkatu 9, Annankatu 23, Erottaja 15-17, Fredrikinkatu - Lönnrotinkatu, Fredrikinkatu 27, Iso Roobertinkatu 27, Kalevankatu 13, Kauppiaankatu 2, Meritullinkatu - Kruununhaankatu, Kluuvikatu, Mannerheimintie 44, Mäkelänkatu 27, Pieni Roobertinkatu 3, Pursimiehenkatu 27, Siltalan tavaratalon sisustus, Elannon Ravintola Gourmand suunnitelma 1916, myöhemmin nimeltään ravintola n:o 1 Kluuvikatu 5.
4 Kuvia: Kotitaide 1916, 7-9.
5 Kataja, Anna-Maija 1996: Kotikylästä maailmalle. Päijät-Hämeen Puhelinyhdistys, Lahti.
6 Tunturikatu 7:stä teki luonnokset Johan Wikander 1914 ja Vähäkallio 1920, joiden pohjalta Emil Svensson laati suunnitelmat 1922.
7 Huvila Tuusulanjärven Rantatien varrella on 1800-luvun lopulta. Seuraavan korjauksen suunnitteli Aarne Ervi 1952. Kaipia - Putkonen 1997, 40.
8 Peltola, Saara - Vainio, Sinikka: K. A. Wrede ja 100-vuotias pasaasi. Memoria 1. HKM. Helsinki 1988.
9 Turunen, Viljo 1958: Kotkan Puhelinyhdistys 1883-1958. Kotka; Kuva ”Kotkan uusi puhelinyhdistyksen talo”, Suomen Kuvalehti 1926, 146.
10 Kymenlaakson suojeluskuntapiiri kymmenvuotias 15. 4. 1929. Kouvolan kirja- ja kivipaino-osakeyhtiö 1929; Soukka, Sinikka 1998: Teatteria ja terassia, teatteritalolla on kahdet kasvot kahdelta eri aikakaudelta. Kotkan Sanomat 26. 5. 1998.
11 Katri Lehto 24. 10. 1997.

LIITE 3
(s. 356)

1 Useimmiten liitolla oli kaksi edustajaa juryssä.
2 Arkkitehti 1928 Liite, 20.
3 Ibid, 20.
4 Liiketalokilpailu Vaasaan; Arkkitehti 1928 Liite, 20.
5 Arkkitehti 1933, 79-90.
6 Arkkitehti 1930, Liite, 11.
7 Ibid, Liite, 48.
8 Arkkitehti 1931 Liite, 1.
9 Arkkitehti 1932 Liite, 33. Konstruktioiden asiantuntijana jurylle toimi Toivo Vähäkallio. Erkki Mäkiön tiedonanto 19. 2. 2004.
10 Arkkitehti 1933 Liite, 43. Juryn neljästä arkkitehdistä Gunnar Taucher ja Oiva Kallio edustivat SAFA:a, Bertel Strömmer Tampereen kaupunkia, Vähäkallio ilmeisesti rautatiehallitusta.
11 Arkkitehti 1934; 37, 170.
12 Arkkitehti 1936 Liite, 17-18. Muina arkkitehtituomareina toimivat Hilding Ekelund ja Martti Välikangas
13 Suomi-Yhtiön piirustuskilpailu, Arkkitehti 1937, 58.
14 SAFA:n valitsema kilpailutuomari oli Uno Ullberg ja kilpailu oli kaksivaiheinen. Helsingin Yliopiston kirjaston laajentaminen, Arkkitehti 1938, 86- 93.
15 Arkkitehti 1939, 25-29.
16 ”Liiton toiminta ” Arkkitehti 1921 Liite, 15.
17 Nikula 1981, 163 viittaa Helsingin kaupunginvaltuuston painettuun asiakirjaan 13/1928, 3.
18 Ainakin komitean perustamisvaiheessa.
19 Nikula 2000:II, 80. Lähteenä Eduskuntatalon rakennustoimikunnan ja sen työjaoston pöytäkirjat 1925-31. Eduskunnan arkisto, Helsinki.
20 Vähäkallio tuli Armas Lindgrenin tilalle. Arkkitehti 1927 Liite, 13-14
21 Puheenjohtajana toimi ylitirehtööri Yrjö Sadeniemi ja toinen jäsen oli Matkailijayhdistyksen sihteeri Wolter Stenbäck.
22 Arkkitehti 1929 Liite, 19.
23 Ibid, Liite, 19.
24 Toinen arkkitehtijäsen oli Jussi Paatela. Lääkintöhallituksen diaari, merkintä 10. 4. 30 no 2972.
25 Brunila 1943, 153: ”Många av mina arkitektkolleger att i olika repriser i styrelsen, t. ex. Valter Jung, Wäinö Palmqvist, Kauno Kallio och Väinö Vähäkallio, vilket ingav mig en känsla av trygghet vid behandlingen av viktigare frågor.”
26 Professorien Jussi Paatelan ja J. S. Sirénin kieltäydyttyä kilpailivat puheenjohtajuudesta Vähäkallio W. G. Palmqvist, Martti Välikangas ja Kaarlo Borg. Vaaleissa liiton paikalla olevilta jäseniltä saivat eniten ääniä Palmqvist ja seuraavaksi eniten Välikangas. Arkkitehti 1933, 189-190.
27 Toimikunnan puheenjohtajana oli Erik von Frenckell, jäseninä Vähäkallion lisäksi maisteri Toivo Aro, arkkitehti Hilding Ekelund, rahatoimenjohtaja Veikko Hupli, lehtori Väinö Laherma ja insinööri O. Nylund. Railo 1994, 29.
28 Arkkitehti 1936, Liite, 14.
29 Muut ehdokkaat olivat Yrjö Lindegren ja Martti Välikangas, joka valittiin. Ibid, liite, 33 ja Arkkitehti 1937 Liite, 1.
30 Nykänen- Kohonen 2003, jäsenluettelon laatinut Päivi Poutanen.
31 Aro 1951, 172.
32 Kuka kukin on 1949, 878.

LIITE 4
(s. 357)

1 Kuvattu luvussa 1. 1.
2 Kaira oli merkittävä lahjoittaja. Vaimonsa Olgan kanssa hän lahjoitti 1918 neuvojan palkkaamiseksi säästöpankkivaltuuskunnan avuksi 20.000:- ”vapaasti käytettäväksi Yhdistyksen käyttövaroina uuden säästöpankkilain aiheuttamien menojen peittämiseksi sekä erittäinkin säästöpankkineuvojan palkkaamiseksi yhdistyksen palvelukseen.” Ratkaisu oli poikkeuksellinen, koska lahjoittaja, SKOP:n toimitusjohtajana Kaira oli vasta 31-vuotias, muutama vuosi aikaisemmin varatuomariksi valmistunut lakimies. Kuusterä 1994, 320; Kuusterä 20. 1. 2000.
3 Tarjanne 1998, 133-134.
4 Pesonen 1983, 136.
5 Vähäkallio ei tullut koulutuskeskuksen vihkiäisiin 25. 9. 1959 koska oli juuri lääkäriltä saanut kuulla sairastavansa syöpää. Ibid, 138-139.
6 Linderin aikainen Seurahuone oli kahdesta riihestä yhdistetty rakennus. Lehdot 26. 8. 1997.
7 Pesonen 1983, 138. Järjestön nimi on Pääkaupunkiseudun Partiolaiset ry., partiopoikien ja -tyttöjen järjestöjen yhdistyttyä.
8 Ibid, 98.
9 Ibid, 139.
10 Ibid, 98.
11 Ibid, 137-138; Viertiö 1999, 173.
12 Katri ja Simo Lehto 26. 8. 1997. Vastaava tapaus Lehtojen kertomana: Kytäjälle suunniteltiin Maamiesseuran taloa 1954, suunnittelijana paikkakunnalla paljon toiminut rakennusmestari Heikki Siikonen, Vähäkallion ”vedellessä viivojaan kepillä hiekkaan”. Syntyi kiistaa kun Vähäkallio halusi rakentaa kestävästi tiilestä, mutta isännät epäröivät kalleuden tähden. Vähäkallio lupasi maksaa, jos rahat loppuisivat. Talosta tehtiin kuitenkin puurakenteinen.
13 Lahjoitus oli suullisesti tehty jo noin vuotta aikaisemmin. Koiso-Kanttila 1989.
14 Nautintaoikeus luovutetaan jäsenelle ja tämän leskelle elinkaudeksi, jonka jälkeen palsta palautetaan liiton hallintaan luovutettavaksi uudelle jäsenelle.
15 Koiso-Kanttila 1989. Palstan haltija ei myöskään saanut nautintaoikeutensa vakuudeksi hakea kiinnitystä tilaan.
16 Arkkitehti 1937 Liite, 21.
17 Lahjoittajien joukko, 75 firmaa käsitti kaikki alan merkittävät liikeyritykset. Koiso-Kanttila 1989.
18 Arkkitehti 1939, 99-102 Suomen Arkkitehtiliiton (SAFA) Vähä-Kiljava.
19 Pesonen 1983, 139-140; Arkkitehti 1936 Liite, 18.
20 Arkkitehti 5/1937 Liite, 17.
21 Arkkitehti 1939, 102. Paatela, Vilamo ja Vuorio kuuluivat rakennustyön aikaiseen rakennustoimikuntaan. Koiso-Kanttila 1989.
22 Nimi oli arkkitehtiliiton silloisen puheenjohtajan, yliarkkitehti Martti Välikankaan keksimä. Ibid, 2-4.
23 Ibid, 4-6. Seitsemän veljeksen pakopaikka häriltä, suuri kivi sijoittui Kytäjän maille. Valkonen 1992, 16.
24 Jäsenkunta oli pieni, kuin yhtä perhettä, mikä välittyy esim. Arkkitekti-lehden merkkipäiväselostuksista. Jäseniä oli 1930-luvun alussa 176. Nyberg 1992, 312.
25 Vähäkallio haastoi kuitenkin kerran toimikunnan puheenjohtajan, Erkki Koiso-Kanttilan SAFAn luottamusvaltuustoon väittäen, että Vähä-Kiljavan palsta oli lahjakirjan vastaisesti luovutettu ulkopuolisille. Luottamusvaltuusto käsitteli asiaa tekemättä päästöstä ja sopimus jäi voimaan. Sitä ei uusittu, mutta kun samantyyppiset sopimukset tehtiin toisten vuokraajien kanssa, ei Vähäkalliolla ollut niihin huomauttamista. Koiso-Kanttila 1989, 7-8.
26 Kuvaus 1956 päivätyn testamentin sisällöstä pääpiirteissään. Pesonen 1983, 96-100.
27 Ehdoissa määrättiin myös, että ”lähimpänä viitenä vuotena rauhan palaamisesta stipendi jaetaan korkeintaan neljänä eränä vähävaraisille, lahjakkaille ylempien kurssien arkkitehtiopiskelijoille opiskeluavustuksina.” Arkkitehti Väinö Vähäkallio stipendirahastonsäännöt, Aake Pesosen siteeraamina. Ibid, 179.
28 Vuonna 1987 arkkitehti Marjaana Kinnermä vetosi tasa-arvovaltuutettuun ja apurahasäännökset muutettiin. Kinnermä 30. 12. 2001.

LIITE 5
(s. 358-360)

1 Heitä ovat Antti Norrgren, Toivo Paatela, Aulis Hämäläinen ja Veikko Malmio.
2 Martti Välikangas (ent. Buddén, 1893- 1973) oli heistä epäilemättä tärkein.
3 Elias Paalanen 50 vuotta: Arkkitehti 1934, 73; 60 vuotta: 1944, 5-6 ”, Matrikkeli 1973; SRM arkkitehtileikearkisto; Tuulio; Paalanen.
4 Nikula 1978, 125.
5 Ibid, 114-117. Nikula kuvaa Paalasen työtä sosiaalihallituksessa artikkelissa Lainanantajan tyylioppi 1920-26. Taidehistoriallisia tutkimuksia 4, 112-126.
6 Ibid, 117-120.
7 Se oli esillä 1917 asuntokongressin näyttelyssä. Savolainen 1993, 26.
8 Lindh 2002, 64, 67.
9 Elias Paalanen 50 vuotta, Arkkitehti 1934 Liite, 9.
10 Ylioppilaaksi Turun ruotsalaisesta yhteiskoulusta 1915. Diplomi-insinöörit ja arkkitehdit 1973, 731.
11 Liikekeskustan inventointi, IV Kaupunginosa, 94.

Helsingin Kaupunginmuseo.
12 Mm. Victor Sucksdorffin kanssa yhdessä Apollonkatu 8-10 (1928), P. J. Pärnäsen kanssa Mechelininkatu 21- Caloniuksenkatu 1 ja Caloniuksenkatu 3 (1927). Hackzell 1988, 329, 336.
13 Nikula 1990, 123.
14 Lindh 2002, 64, 67.
15 Puranen 1967, 499.
16 Helander, keskustelu joulukuussa 2001.
17 Sandell 27. 11. 1997.
18 Arkkitehti 1946, 46; Niskanen 1987.
19 Suomen insinöörejä ja arkkitehteja 1948, 277.
20 Kuriositeettina mainittakoon, että Leisténiltä pyydettiin 1932 luonnokset Villa Tammekania varten samaan aikaan kun Aallolta. Paavo Tammekan: Villa Tammekanin historia 1932-1998. Alvar Aalto - Villa Tammekan. Turun yliopiston ja Tarton yliopiston yhteistyökeskus 2000, 130.
21 Koulun entinen rehtori Miika Kantele pitää Leisténiä Ammattienedistämislaitoksen pääsuunnittelijana, tarkoittaen kaiketi työstä toimistossa ja työmaalla vastannutta arkkitehtia. Kantele 1992, 70
22 Kulutusosuuskuntien Keskusliiton vuosikertomukset.
23 Lindh 2002, 64. 67. Osa on ilmeisesti Leisténin KK:lla piirtämiä, osa omassa toimistossa.
24 Niskanen 1987; 84-85, 93, Leppänen 1997, 74-77.
25 Niskanen 1987, 136-137.
26 Lunastus Helsingin Keskuskirjaston kilpailussa, Arkkitehti 1930, 96-98 ja lunastus Enso Gutzeit OY:n viikonloppumajakilpailun, A -sarjassa nimim. ”Metsän Mansikka ”, Arkkitehti 1931, 95.
27 Saijonmaa 12. 11. 1997.
28 Lähteinä Linkamo 1988; Niskanen 1988; Matrikkeli 1948; Suomen rakennustaiteen museon Piirustuskokoelma. SRM 1989, 114-115; Knapas 1984; Leppänen 1997.
29 Jägerroos itse asui rakennuksessa. Niskanen 1987, 92.
30 Lähellä sijaitseva Nordenskiöldinkatu 9 - Urheilukatu 34 (1938) on myös Jägeroosin nimissä, mutta ei KK:lla piirretty. Hackzell-Toppari 1997, 85.
31 Lindh 2002, 64.
32 Riitta Nikula on luonnehtinut Kuusankosken kunnantalon sisätilaratkaisujen heijastavan Eduskuntataloa. Nikula 1990:II, 92.
33 Linkamo 1988.
34 Näitä mm. 1928; Kotkan Rauta- jaettu 1. palkinto; 1931: Kotkan kaupungintalokilpailu - lunastus, 1934: Postitalon kilpailu - 3. palkinto (Hugo Borgström- Helander- Jägerroos). Arkkitehti-lehdet 1928:174-177, 1931:166-168; 1934:170-171.
35 Lähteitä Matrikkeli 1948, Puranen 1967, Makkonen 1998, SRM:n arkkitehti-leikearkisto (AU 8/85)
36 Suomen insinöörejä ja arkkitehteja 1948, 382.
37 Välikankaan avustajana ns. Fredrikinlinnassa 1927-29. Arkkitehti 1931, 3-6.
38 Kulutusosuuskuntien Keskusliiton vuosikertomukset. Ks. luvut 2. 3 ja 3. 13 (Elanto ja OTK).
39 Hämeenlinnan kaupunginmuseon rakennusinventointi. KK:lla piirretty.
40 Pernajan kilpailumenestyksiä:
1928: Viipurin seurakuntatalokilpailu III palkinto 1928, Arkkitehti 1928, 84-86; Ragnar Ypyän kanssa lunastus Suomi-Yhtiön luonnoskilpailussa, Arkkitehti 1928, 173. 1930: Pernaja & Ypyä - 2. palkinto Vierumäki-kilpailussa Arkkitehti 1930, 61; 1930: III palkinto Stadion -kilpailussa; 1931: Enso Gutzeit OY:n viikonloppumajakilpailu 1931, sarjassa A lunastus; Arkkitehti 1931, 95. nimim. ”Suvihuvi.” 1934: Ypyän kanssa toinen palkinto Helsingin Messuhallikilpailussa, Arkkitehti 3/1934, Makkonen 1998, 30-31, 96; 1938: Kemin asemakaavakilpailussa jaettu toinen palkinto, Saijonmaan kanssa tehdyllä ehdotuksella. Arkkitehti 1938, 104-106, nimim. ”vihreä kulta”.
41 Arkkitehti 8/1936, 127.
42 Nykänen-Kohonen 2003, 19-22-24. Pernaja toimi sittemmin voimakkaana taustavaikuttajan kylää rakennettaessa. Nykänen puhelintietoja 15. 10. 2003.
43 Matti K. Mäkinen muisteli, että Pernaja koettiin poikkeuksellisen nuoreksi professoriksi. Mäkinen 22. 2. 02.
44 Matti K. Mäkinen muisteli 1950-luvun opiskelijapolven hämmästyneen professorinsa avantgardistista työtä. Mäkinen 22. 2. 2002.
45 Nils - Henrik Sandell 28. 11. 1997.
46 Wellamo 1997.
47 Lähteinä Matrikkeli 1948 ja erikseen luetellut Arkkitehti-lehdet.
48 Arkkitehti 1936, 42, toinen palkinto.
49 Vuoden 1948 matrikkelissa mainitaan, että kilpailumenestyksiä oli parikymmentä.
50 Arkkitehti 1933, 29, 31, nimimerkki ”Temppelivuori - Tempelberget” I ja II.
51 Arkkitehti 1934, 170-171.
52 Arkkitehti 1936, 173 nimi. ”Kulkuset”, II palkinto.
53 Ibid, Liite, 18, II palkinto Olli Saijonmaan kanssa.
54 Arkkitehti 1937, 105 -106, nimim. ”Golgata”, III palkinto.
55 Arkkitehti 1938, 104-106, nimim. ”Takaisin luontoon”, jaettu II palkinto.
56 Ibid, 125-128. Englundin nimimerkki oli ”Hän on ylösnousemus ja elämä”, I palkinto johti toteutukseen.
57 Arkkitehti 1939, 142-144 lunastukset B- ja C- sarjoissa.
58 Ibid, 25-29. I palkinto, nimim. ”Black and white”, toimeksiannon sai II palkinnon voittanut Olli Pöyry.
59 Arkkitehti 1940, 78, jaettu I palkinto.
60 Ibid, 109-111, nimim. ”Pietá“, II palkinto.
61 Arkkitehti 1941, 196-69, tunnus ”693”, III palkinto.
62 Arkkitehti 1938, 109-11.
63 Arkkitehti 1937, 155-156.
64 Arkkitehti 1939, 91. Kaupunki tuntematon.
65 Arkkitehti 1938, 97-102.
66 Lindh 2002, 64, 67.
67 Moberg 2003, 15 viittaa Rakennushallituksen nimikirjaan vuosilta 1937-1944.
68 Kolmas palkinto Tampereen sosiaalinen Asuntotuotanto TASA OY:n kilpailussa 1953 asuntokorttelista. Arkkitehti 7-8/1954, 109; Nikula 1994, 92.
69 Moberg 2003, 15.
70 Matrikkeli 1948, haastattelu 12. 11. 1997; In Memoriam: Anna ja Ulla Saijonmaa: Arkkitehti Olli Saijonmaa kuoli 90-vuotiaana. Arkkitehtiuutiset 10/1999, 8.
71 Arkkitehti 1935 Liite, 6. Vuonna 1935 Saijonmaa sai myös lunastuksen suurlähetystökilpailussa Moskovaan. Arkkitehti 1935, 112.
72 Vähäkallion toimiston vaiheeseen liittyy Saijonmaan ja Pernajan yhdessä saama 1938 Kemin asemakaavakilpailussa jaettuun toinen palkinto nimimerkillä ”vihreä kulta”. Arkkitehti 1938, 104-106.
73 Suomen insinöörejä ja arkkitehteja 1948, 440.
74 Toimiston toisena osakkaana oli sittemmin Eija Saijonmaa.
75 Mm. 2. sija lähetystökilpailussa Moskovaan 1935, 3. sija STK:n keskustaloksi Eteläranta 1949, 1. sija Sakari Siitosen kanssa Lahden teatteri- ja kirjastotaloksi 1956. SRM suunnittelija-arkisto.

LIITE 6
(s. 361)

1 Tarjanne 1998; 92, 94. Elokuvateatteri Capitolin maalauskoristelut olivat Hongell & Forsströmin käsialaa.
2 Husso 1999, 23. Forsstömin piirustuksia sisältyy SRM:lle luovutettuun Frölander-Ulfin jäämistöön.
3 Arkkitehti 1927, 158-160.
4 Arkkitehti 1928, 181-185. Muiden maalaustöiden suorittajana on mainittu S. Wuorio.
5 Ibid, 181.
6 Arkkitehti 1929, 175.
7 Elannon hallintorakennuksen väritykset ovat oletettavasti saman liikkeen suorittamia. Alkuperäiseen väritykseen on sisältynyt myös kulta, valitettavasti väritys on arkipäiväistynyt. Sörnäisten eteläosien teollisuuskorttelit 1985, 42.
8 Taideteollisuusmuseon suunnittelijarekisteri.
9 Apen kanssa yhdessä Salmenlinna sisusti mm. 1921 Kulosaaren tilapäisen kirkkosalin ja Salmenlinna suunnitteli Kulosaaren kirkkoon (Bertel Jung 1935) alttarivaatteen. Kolbe 1988, 271, 276
10 Salmenlinna suunnitteli useita maalauksia, jotka toteutettiin S. Wuorion ateljeessa. Tarjanne 1998, 94.
11 Mm. kalustoja. Miestamo 1981, 24-26. Salmenlinna osallistui OY Huonekalukeskuksen kilpailuun tyyppikalustoista saaden 3. palkinnon. Arkkitehti 1928, 25.
12 Saijonmaa 13. 12. 1973. Tiedossani ei ole, kuinka pitkään Salmenlinna oli toimistossa.
13 Arkkitehti 1931, 26.
14 Leppänen 1997, kuva 17.
15 Tuukkasen isä oli maalarimestari ja hän sai tuntuman ammattiin jo kotonaan. Mannerheimintien ja Kaivokadun kulmassa vakuutusyhtiö Kalevan talon porraskäytävän lasimaalaukset ovat Tuukkasen

suunnittelemia mutta toteutettu S. Wuorion maalaamossa. Tarjanne 1998, 94. Tuukkanen oli opiskellut Viipurin taiteenystävien piirustuskoulussa. taideteollisuusmuseon suunnittelijarekisteri.
16 Hakala 2000, 124.
17 Jokinen 1993, 106; Arkkitehti 1935, 79.
18 Mm. Hyvinkään Säästöpankkiin 1935. Arkkitehti 1935, 56-57.
19 Sakari Kauria 4. 1. 2002.
20 Ent. Fagerlund. Kauria oli valmistunut Taideteollisuuskeskuskoulusta, jossa opiskeli koristemaalauslinjalla 1923-25. Taideteollisuusmuseon suunnittelijarekisteri
21 Sakari Kauria 4. 1. 2002. Eino Kauria suunnitteli muitakin suuria puuintarsiatöitä metsäteollisuudelle, eräs oli suuri seinäpaneli Rauhankadulla. Intarsiat olivat seinä tai ovipaneleissa tai kalusteissa.
22 Hän teki värityssuunnitelmia mm. joukkoon sairaaloita. Ibid.
23 Arkkitehtitoimisto H-N-P 2000. Olavi Sortan suunnitteleman Tilkan sairaalan (1936) väritysten on kuvattu muistuttaneen niitä; oli käytetty heleitä värisävyjä, usein toistuvina vaaleansinistä, vihertävän keltaista, vaalean sinivihreää. Mäkinen 2000, 112-113.
24 Högström 1996.
25 ARK 1938, 134. Selostuksessa luonnehditaan Kaurian osuutta ”suoritus ja valvonta”.
26 Högström 2. 1. 2002.
27 Arkkitehti 1939, 102.
28 Arkkitehti 1941, 54.
29 Arkkitehti 1938, 42.
30 Hahl oli Riitta Miestamon mukaan Lahden Puusepäntehtaiden ehkä eniten käyttämä suunnittelija 1920-luvun lopussa ja 1930-luvun alussa. Hän laati vapaasti käytettävissä olevia huonekalupiirustuksia niin Puuteos- kuin Käsityö- ja Teollisuus- lehtiin sekä Käsiteollisuuteen, näitä mallipiirustuksia käytettiinkin laajasti hyväksi. Miestamo 1981, 24-26.
31 Ibid, 26.
32 Hän piirsi kaikki kolmannen ja suurimman osan viidennen kerroksen kalustoista: ns. tyyppikalustoja sekä erikoiskalustoja. Hakala 1990, 121.
33 Myös Finlandia-taloon erikoisverhoja. Taideteollisuusmuseon suunnittelijarekisteri.
34 Taideteollisuusmuseon suunnittelijarekisteri.
35 Vuodesta 1929 konttoripäällikkö, vuosina 1945-1962 toimitusjohtaja. Ahvenainen 1992; 296, 428, 447-
36 Arkkitehti 1933, 164.

LIITE 7
(s. 362-363)

1 Suomen insinöörejä ja arkkitehteja 1948, 594.
2 Penttala 1991, 20.
3 Suomen insinöörejä ja arkkitehteja 1948, 594.
4 Erkki Mäkiön tiedonanto 19. 2. 2004.
5 Mäkinen 2000, 67. Rautpohjan asunto-alue on yksi harvoista 1930-luvulla funkisasemakaavaa soveltaneista alueista, ks. esim. Korkka 2000, 156-163.
6 Ollila - Toppari 1975, 158-159; Olli Tannerin haastattelu 28. 8. 1998.
7 Muoniovaara toimi aluksi Jalmari Castrénin ja sitten Rich. Helanderin rakennusliikkeessä. Hän perusti Constructorin yhdessä tehtailija Juho Merivaaran, kunnallisneuvos Nestori Eskolan ja insinööri Emil Holmbergin kanssa. Sivonen 1942, 12.
8 Muoniovaara johti myös liikkeen sivuyrityksiä Oy Riksilevyt Ab:ta ja Oy Sementtituote Ab:ta 1928-1935, Oy Johto Ab:ta 1935-1936. Hän oli Helsingin Tärytiili Oy:n perustaja ja johtaja v:sta 1945. Lahti 1960, 278; Sivonen 1942, 119-21.
9 Luettelot Constructor OY:n rakennustoiminnasta Muoniovaara 1927, 44-50; Sivonen 1942, 59-92.
10 Constructorin suunnittelemista ja rakentamista silloista ks. Maunu Häyrynen: Betonin käyttö sillan ja vesirakennuksessa 1800-luvun lopulta 1960-luvun alkuun, 127-135. Betoni Suomessa 1860-1960. 1991.
11 Elannon rakennuttamia kohteita olivat meijeri Sörnäisiin (1918), asuin- ja liiketalo Tehtaankatu 36, (1932), keskusvarasto ja leipätehdas ja mylly (1920, 1923), Elannon asuintalo 5s linja 4 (1926) sekä pääkonttori (1928).
12 Penttala 1991, 19.
13 Puranen 1967, 488.
14 Kaila 1947, 253.
15 Hyvin suunniteltu. Insinööritoimisto Magnus Malmberg 1935-1985. Mänttä, 1985.
16 Penttala 1991, 18.
17 Suhonen 1990, 24.
18 Vuoteen 1930 mennessä näitä oli valmistunut jo 356:een helsinkiläistaloon, minkä jälkeen liike toimi vielä muutaman vuoden. Lahti 1960, 110.
19 Ibid, 117-119, 120; Neuvonen - Mäkiö - Malinen 2002, 45-46.
20 Arkkitehti 1928, 180-184.
21 Kaila 1947, 253.
22 Poukka 1985, 26-27.
23 Kaila 1947, 253.
24 Lahti 1960, 27.
25 Ks. Poukka 1985.
26 K. H. Pentti, haastattelu 16. 1. 2004.
27 Ibid.

LIITE 8
(s. 334-365)

1 Pesonen 1983, 88.
2 Kytäjä oli Suomen suurin kartano vuoteen 1992. Tuolloin myytiin valtiolle 5000 hehtaarista 1500. Mäkelä 2000, 77. Vuonna 1997 kartanon maa-ala oli 3200 ha, josta peltoa noin 500 ha.; Palomäki 1994 (HeSa). Sysmän Honkola on tiettävästi nykyään suurempi alaltaan ja Kytäjä toiseksi suurin.
3 Tott -suvun aika oli 1574-1672, 1634 sotamarsalkka Tott sai oikeudet säterikartanon perustamiseen, joka sai nimen Nääs. Flemingit olivat omistajina 1672-1740, Wulfcronat 1740-1754, Armfeltit 1754-1861, Linderit vuoteen 1918 ja Leopold Lerche, Nobel Standardin omistaja 1918-1928. Jutikkala-Nikander 1939, 438-439.
4 Luettelo Kytäjän alueesta ja rakennuksista, saatu Simo Lehdolta.
5 Pesonen 1983, 87; Martta Vähäkallio 14. 12. 1973. Jeppasin tilan Pernajan Sarvsalössä ja tämän jälkeen lyhyen aikaa Ali-Takkulan tilan Espoon Saarijärvellä. Katri Lehto 26. 8. 1997. Näitä kartanoita kuvattiin luvussa 3. 2.
6 Pesonen 1983, 88.
7 Lehdot 26. 8. 1997. Vähäkalliot asettuivat aluksi päärakennukseen ja Kaira ns. huvilaan, siten, että päärakennuksen keittiö oli yhteisessä käytössä.
8 Taloudellisesti vaikeudet olivat Kairan osuuden maksamisen jälkeen aluksi suuret: Vähäkallio kertoi miniälleen, että vaikka kylän opettajalla oli auto, hän joutui miettimään, pystyykö pitämään autoa. Salmisaaren Alkosta saaduilla palkkiolla rakennettiin sivutilan navetta ja mentiin perheen ja Kain kihlatun Katrin joukolla Pariisiin, maailmannäyttelyä katsomaan kesällä 1937. Edulliset kiinnelainat maksettiin loppuun 1950-luvun alussa. Katri Lehto 26. 8. 1997.
9 Vähäkallio myi 1938 pojalleen Kaille puolet Kytäjän kartanosta vähennettynä Kalkkivuoren tilalla, jonka myi Eva-tyttärelleen. Eva Vähäkallion ja hänen miehensä tilasta tuli Aspiala, joka rajautuu nykyiseen kartanoon etelässä. Mäkelä 2000, 74. Siirtolaisille luovutettiin sodan jälkeen 3000 hehtaaria. Pesonen 1983, 106.
10 Tähän vaiheeseen liittyi tragedia: Kai Väinö Vähäkallio ampui 1972 kolme luvatonta retkeilijää ja joutui vankilaan sekä surmasi itsensä sieltä vapauduttuaan 1979. Simo Lehto hoiti kartanoa Kai Väinön vapautumiseen saakka. Ibid, 48-170.
11 Mäkelä 2000, 77-78.
12 Pesonen 1983, 105-106; Katri Lehto 26. 8. 1997.
13 Harkoma - Laine - Bergström 1992, 36.
14 Pesonen 1983, 102. Tilan koneistaminen oli Vähäkalliolle myös tärkeää, mutta joskus koneistukseen piti kuitenkin pakottaa. Automatkalla Helsinkiin 1950-luvulla käytiin keskustelu, jossa tilanhoitaja Lehto ehdotti, että Fagerholmin OTK:lle hankkimista hienoista amerikkalaisista traktoreista ostettaisiin yksi. Vähäkallio vastusti koko keskustelun, mutta sanoi matkan lopulla ”mene ja osta”. Simo Lehto 24. 10. 1997.
15 Pesonen 1983, 106.
16 Ibid, 102.
17 Ibid, 112.
18 Ibid, 111-113.
19 Ibid, 111-113; Katri Lehto 24. 10. 1997.

20 Katri Lehto 26. 8. 2997; Pesonen 1983, 120.
21 Mm. metsänhoitaja ja kaksi metsäteknikkoa. Palomäki 12. 2. 1994 (HeSa); Katri Lehto 24. 10. 1997.
22 Vuonna 1935 vieraili valtion koulutustilanhoitajain retkikunta, 1937 maanviljelysinsinööriylioppilaat ja Eduskunnan maatalouslakivaliokunta, 1938 maatataloustyöväkikomitea, Suomen kartanot -kirjan toimitus ja Mustialan maamiesopiston ryhmä, 1946 Keski-Uudenmaan riistamiehet ja pienviljeysneuvojaopiston ryhmät. Kytäjän vieraskirja.
23 Hämäläinen 11. 1. 1995; Pesonen 1983, 89.
24 Katri Lehto 1994; 24. 10. 1997.
25 Lehdot 24. 10. 1997.
26 Palomäki 12. 2. 1994 (HeSa).
27 Martta Vähäkallio 14. 12. 1973.
28 Hämäläinen 11. 1. 1995.
29 Katri Lehto 24. 10. 1997.
30 Pesonen 1983, 119-120; Katri Lehto 24. 10. 1997
31 Katri Lehto 24. 10. 1997.
32 Kytäjän vieraskirjat.
33 Pesonen 1983, 120.
34 Kytäjän vieraskirja.
35 Vähäkallio määräsi testamentissaan 1956 pesänsä selvittäjiksi vaimonsa lisäksi pääkonsuli Antti Kivilahden (Rake OY:n toimitusjohtajan), varatuomari Toivo Hukkisen, fil. maisteri Helge Virkkusen ja pääjohtaja Niilo Osaran sekä varamieheksi professori Antero Pernajan. Pesonen 1983, 100.
36 Katri Lehto 24. 10. 1997. Kytäjän vieraskirjassa ei ole merkintöjä Kotilaisen käynneistä. Kotilainen kuului myös presidentti Svinhufvudin ystäviin. Virkkunen 1994, 161.
37 Sihtola kävi vieraskirjan mukaan ensi kerran Kytäjällä 4. 71934, jolloin Kaukopään työ oli käynnistymässä. Kytäjän vieraskirja. Sihtola oli Väinö Tannerin läheinen kouluaikojen ystävä. Raippalinna 1992, 33.
38 Muoniovaaraa luonnehditaan luvussa 2. 2 Liiketuttavia.
39 Nils (Niilo) Osara, s. 1903, sukunimi v:een 1935 Hildén, Helsingin Yliopiston metsätieteen professori 1938-1948, v:sta 1948 keskusmetsäseura Tapion toimitusjohtaja.
40 Gulin (s. 1893) oli Helsingin yliopiston Uuden testamentin eksegetiikan professori vuodesta 1933. Kuka kukin on 1949, 133, 134. Gulin kuului Suomalaiseen Klubiin ja oli jäsen sen rakennustoimikunnassa 1950-luvun lopulla uutta taloa rakennettaessa. Saijonmaa 12. 11. 1997.
41 Katri Lehdon valokuvat. Vieraskirja antaa kuvan läheisestä ja epämuodollisesta seurustelusta Gulinien kanssa, vaikka Vähäkallio ei ollut erityisen uskonnollinen. 10. 12. 1945 kirjattiin ”ensimmäinen piispan vierailu”. Lehdot 26. 8. 1997; Kytäjän vieraskirja.
42 Pesonen 1983, 121.
43 Lehdot 26. 8. 1997.
44 Aaltonen ja Kiljander seurustelivat eräässä vaiheissa. Märta Waller, puhelintieto syksyllä 2001. Samalla vierailuilla 14. 2. 1937 oli mukana mm. Antero Pernaja. Kytäjän vieraskirja.
45 Mm. 24. 9. 1933, 9-10. 2. 1936. Kytäjän vieraskirja.
46 Saijonmaa 12. 11. 1997.
47 Pesonen 1983, 111, metsästysretken kuva Katri Lehdon arkistosta, vrt. kuva 9.
48 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 12. 1973.
49 Svinhufvudin huone kartanossa oli sittemmin ”Martan huone”. Svinhufvudien vierailujen väli oli usein pari kuukautta. Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 10. 1973.
50 Kytäjän vieraskirja.
51 Vieraskirjassa on seitsemän mainintaa Svinhufvudien vierailuista.
52 Svinhufvudin on kerrottu metsästäneen eri puolella Etelä-Suomea kartanoiden metsissä. Virkkunen 1994, 133, 155 - 56. Kytäjän metsästysretkillä Ukko-Pekalle vietiin tavallisesti tuoli pikkuteiden risteykseen, jonne hän jäi passiin. Pesonen 1983, 120.
53 Vähäkallion tutustutti Svinhufvudiin ilmeisesti Onni Talas. Yngve Svinhufvud toimi Astrid Vähäkallion lakimiehenä kuolemaansa asti. Katri Lehto 24. 10. 1997. Svinhufvud toimi puolueen kansanedustajana vuosina 1907-1914 ja 1917. Virkkunen 1994: Svinhufvudin elämäkertatiedot.
54 Hämäläinen 11. 11. 1995.
55 Virkkunen 1994, 145.
56 Ibid, 22.
57 Svinhufvudien vieraillessa Kytäjällä rouvat puhuivat keskenään ruotsia, herrat suomea. Katri Lehto 26. 8. 1997.
58 Alkuvuodesta 1938 Svinhufvudit vierailivat Kytäjällä koko perheen voimin, kesäkuussa 1938 kahden, pääsiäisenä 1939 kahden kiittäen vieraskirjassa Kytäjän oivallista mämmiä. He vierailivat jälleen syyskuussa 1940 ja sukulaisineen muutaman päivän alkuvuodesta 1941- Kai oli kuollut talvisodassa 1940. Kytäjän vieraskirjat. Svinhufvudien Kotkaniemen kartanossa on Svinhufvudin Kytäjällä ampuman hirven täytetty pää. DI Jorma Svinhufvud puhelinkeskustelussa marraskuussa 1999
59 Martta Vähäkallio, Sten Björkmanin haastattelu 14. 12. 1973; Kytäjän vieraskirja.
60 Ibid.
61 Katri Lehto 24. 10. 1997.
62 Toipilaskoti oli Tuusulan sotasairaalan alainen. Palomäki 12. 2. 1994 (HeSa); Pesonen 1983, 141.
63 Ylimääräisten kertausharjoitusten alkaessa ennen jatkosotaa Astrid Vähäkallio kertoi päättäneensä, että talosta tulee sotasairaala. Väinö Vähäkallio oli sen kuullessaan hämmentynyt, sillä oli Rakennushallituksessa ehtinyt luvata, että evakkopaikkaa tarvitsevat perheet voisivat tulla Kytäjälle. Vähäkallio olisi toivonut vaimonsa lähtevän mukanaan Kauhavalle, jossa Rakennushallitus oli evakossa, mutta tämä pysyi Kytäjällä sotasairaalasta vastaamassa. Väinö Vähäkallio suhtautui toipilaisiin lämpimästi ja mielellään haastatteli heitä, kun kiireiltään ehti. Katri Lehto 26. 8 ja 24. 10. 1997.
64 Pyyntö heidän tulemiseensa oli pääesikunnan esittämä. Kytäjää kuvaava tv-dokumentti kesäkuussa 2003.
65 Mäkelä 2000, 39.
66 Annankadun asunto vuokrattiin sota-aikana Amerikan informaatiokeskukselle, joka maksoi osan vuokrasta hyvällä samppanjalla, konjakilla jne. joita muuten ei ollut saatavissa. Kytäjän lastenkutsuilla esitettiin amerikkalaisia propagandaelokuvia lasten huutaessa innoissaan ”enemmän helikopteria, enemmän helikopteria” ! Katri ja Simo Lehto 26. 8. 1997.
67 Ero oli ollut ajankohtainen jo 14-15 vuotta aikaisemmin, sillä kaksi isointa lasta kertoivat kiusaantuneensa ulkopuolisten kysymyksistä ”kumman puolella sinä olet?” Astrid Vähäkallio ei olisi olleenkaan halunnut muuttaa Takkulasta, jota emännöi mielellään. Muutettaessa Kytäjälle kaikki oli hänestä kauheaa, talo huonossa kunnossa ja vierasta väkeä liikaa. Joskus hän sanoi, että vain koivukuja on Kytäjällä kaunis – huolimatta siitä, että uhrasi paljon voimiaan talon sisustamiseen ja sen elämästä huolehtimiseen. Hän sanoi olleensa kaksi kertaa onnellinen Kytäjän suuresta kodista: voidessaan pitää siellä sotasairaalaa ja järjestäessään 1940-luvun alussa sukukokouksen, ”Attitädin ’syskonmöte’”. Katri Lehto 26. 8. 1997.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arkistot
Altia Groupin arkisto (Altia), Helsinki: Alkon Salmisaarentalon aineistoa
Alko Salmisaarentalon arkisto(STA), Helsinki
Architectan äänitearkisto, Helsinki: Meri Hämäläisen haastattelu
E-Osuuskunta EKA (nyk. Tradeka), kuva-arkisto, Helsinki
Elinkeinoelämän keskusarkisto(ELKA), Mikkeli: Enso-Gutzeit Oy:öön liittyvää aineistoa
Helsingin kaupunginarkisto (HKA): Piirustuskokoelma
Helsingin rakennusvalvontavirasto (RVV): Rakennuslupapiirustuksia
Helsingin Yliopiston Kirjasto (HYK): Käsikirjoituskokoelma
Helsingin yliopiston taidehistorian oppiaineen (HY/THO) äänitearkisto: Olli Saijonmaan ja Martta Vähäkallion haastattelut
Hyvinkään seurakunta: Kytäjän kirkkoon liittyviä asiakirjoja
Imatran kulttuurihistoriallinen museo (IKM)
Kaukopään tehtaiden kuva-arkisto (KTKA), Imatra
Kymenlaakson maakuntamuseo (KyMM), Imatra
Kolin Kotiseutuyhdistys: Koliin ja Ylämajaan liityvää aineistoa
Kotkan Kaupungin rakennusvalvonta (Kotka RV)
Kytäjän kirkon arkisto (KA)
Meritan (nyk. Nordea) kuva-arkisto, Helsinki
Ol. Elannon kuva-arkisto (El A)
Rauman kaupunki rakennusvalvonta (Rauman RV)
Suomalainen Klubi, Helsinki: taideteoskokoelma
Suomen elokuva-arkisto (SEA), Helsinki: valokuvakokoelma
Suomen Liikemiesten Kauppaopiston arkisto (SLKa), Helsinki
Suomen Urheiluarkisto (SUA), Helsinki: Anni Collanin lehtileikekokoelma
Suomen valokuvataiteen museo (SVM), Helsinki
Taideteollisuusmuseo, Helsinki: Suunnittelijarekisteri
Työväenarkisto, Helsinki: Osuusliike Kymenmaa, tiedotteita

Museot
Helsingin kaupunginmuseo (HKM): Kaupunginosainventoinnit, Yrjönkadun uimahallin inventointi, Valokuvakokoelma
Hämeenlinnan kaupungin historiallinen museo (Hämeenlinna HM)
Imatran kulttuurihistoriallinen museo (Imatra KHM): Valokuvakokoelma
Lahden kaupunginmuseo (Lahti KM)
Museovirasto (MV): Inventointeja, Valokuvakokoelma
Rauman kaupunginmuseo (Rauma KM)
Suomen rakennustaiteen museo (SRM), Helsinki: Safan Arkkitehtileikekokoelma, Vähäkallio-piirustuskokoelma, Valokuvakokoelma, Rakennustaiteen seuran äänitekokoelma
Suomen Urheilumuseo (SUM), Helsinki: Valokuvakokoelma
Vantaan kaupunginmuseo (Vantaa KM): Dokumentteja Backas-kartanosta

Yksityiset arkistokokoelmat
Anna Aikala
Apteekkien Eläkekassa: Asunto Oy Annalan aineistoa
Asunto Oy Joukola: Talon hallituksen pöytäkirjat, urakkasopimus, järjestyssäännöt, piirustuksia
Antti Hannula: Elokuvateatteri-aineistoa
Isännöitsijätoimisto Jouko Jusi, Rauma: Asunto Oy Rannanlinnan aineistoa
Kytäjän kartano: Kytäjän kartanon vieraskirja
Katri ja Simo Lehto: Kytäjän kartanoon liittyviä dokumentteja
Hannu Saraluoto: Rakennusmestari Saliniin liittyvää aineistoa
Sorkin kartano: Sorkin piirustuksia, ilmakuva
Sten Öhman: Inventointi Pernajan rakennuskannasta

Lyhenteitä
Aino Niskanen AN
Arkkitehti ARK
Helsingin Sanomat HeSa
Suomen Kuvalehti SK

HAASTATTELUT JA SUULLISIA TIETOJA
Omat haastattelut
Ahtola-Moorhouse, Leena intendentti
Anttila, Erkki K. DI Arctia
Aspiala, Jussi
Björklund, Anni tekn.tri
Finne-Elonen, Laura
Hannula, Antti valt. maist. ja Riimala, Erkki (k. 2004)
Halle, Pentti vuorineuvos (k. 2000)
Hautajärvi, Harri, tekn.lis.
Helander, Vilhelm, professori
Huttunen, Ari varatuomari
Härö, Merja, arkkitehti
Högström, Hillkka, FM
Innamaa, Antero As Oy Joukola
Ilveskoski, Antti arkkitehti
Jaatinen, Martti I., arkkitehti
Jeskanen, Timo, tekn.lis.
Kauppi,Tuija tilanomistaja
Kauria, Sakari arkkitehti
Kettunen, Raimo elokuvatteatterinomistaja, Kotka
Kilpeläinen, Karla puhelintietoja
Kinnermä, Marjaana arkkitehti
Kivilahti, Kari toimitusjohtaja
Komonen, Markku professori

Koskinen, Helinä FM museovirasto
Kuusterä, Antti dosentti
Laihanen, Veikko elokuvatuottaja
Laine, Pälvi tutkija, Teatterimuseo
Laitila, Inka-Maria amanuenssi, Hämeenlinna HM
Lehtimäki, Pirjo, insinööritoimisto Magnus Malmberg
Lehto, Katri FM kirjailija
Lehto, Simo metsänhoitaja (k. 2004)
Lehtonen, Raili FM
Leskelä, Pekka tekn.lis.
Lievonen, Timo tutkija Kyminmaan maakuntamuseo
Lindholm, Carl-Anders puuteknologian yliassistentti TKK
Malmio, Veikko arkkitehti (k. 2000)
Malmström, Börje, Snettansin tilan omistaja
Marila, Risto arkkitehti
Martikainen, Ilmari, Kolin Kotiseutuyhdistys
Mikkola, Kirmo tekn.tri. (k.1986)
Mikonranta, Kaarina tutkija Alvar Aalto-museo
Muoniovaara, Matti arkkitehti
Mäkelä, Ensio isännöitsijä
Mäkinen, Matti K. professori
Mäkiö, Erkki arkkitehti Museovirasto
Niemi, Marja tutkija Rauman kaupunginmuseo
Nikunen, Vesa rehtori
Niskanen, Riitta FT, Lahden Kaupunginmuseo
Niskanen, Viljo pääjohtaja (k.1986)
Nyberg, Ralf Elannon tiedotuspäällikkö
Nykänen, Panu historioitsija
Paavilainen, Simo professori
Paavola, Armas kouluneuvos
Partanen, Risto päätoimittaja
Pentti, Kaarlo (K.H.) teollisuusneuvos
Prokkola, Janne arkkitehtiopiskelija
Pulkkinen, Juhani intendentti, Imatran kultuurihistoriallinen museo
Puukilainen, Jari tiedottaja,Koskensaaren ruukki
Raatikainen, Eero yliarkkkitehti
Raitanen, Susanna arkkitehtiopiskelija
Riekki, Helena, tutkija
Ranta, Aatos teollisuusneuvos
Riskula, Gunnar Ekan kiinteistötoimen johtaja
Saijonmaa, Olli arkkitehti (k.1999)
Salastie, Riitta tekn.tri
Salokorpi, Asko FM
Sandell, Nils-Henrik arkkitehti
Savolainen, Katja arkkitehti
Suikkari, Paavo maanmittausteknikko
Svinhufvud, Jorma DI.
Tanner, Olli DI
Taurianen, Arto Koskensaaren Oy naulatehtaat
Teivaala, Mikko ja Backman Helena, tilanhoitajat Kytäjän kartano
Toikka, Mikko, tuotantopäällikkö ja Savolainen, Martti tiedotuspäällikkö ja Kaiponen, Matti Kaukopään tehtaat
Tolvanen Mauri, Stora Enson Pankakosken tehtaat
Tykkyläinen, Lauri Suomen elokuva-arkisto
Uusitalo, Kari elokuvaneuvos
Waller, Märta FM
Wellamo, Ulla arkkitehti
Wickberg, Nils Erik professori (k. 2002)
Vuolle, Ville arkistonhoitaja Senaatti-kiinteistöt

Haastattelutallenteita:
Hämäläinen, Meri arkkitehti, haastattelijat Harri Hautajärvi ja Aino Niskanen 11.1.1995 (Architectan arkisto).
Saijonmaa, Olli arkkitehti, haastattelija Sten Björkman 13.12.1973. (HY/THO äänitearkisto)
Wesamaa, Pirkko arkkitehti, haastattelijat Aino Niskanen ja Sari Kivimäki 9.3.1995. (Rakennustaiteen seuran äänitekokoelma, SRM)
Vähäkallio, Martta kopiolaitoksen johtajatar, haastattelija Sten Björkman 14.10.1973 (HY/THO, äänitearkisto)

Suullisia tietoja
Åman, Anders, professori vierailuluento Arkitektur och ideologi 5.10.2002 TKK:n arkkitehtuurin historian oppituoli
Rakennusvalvonnat: Forssa, Ilmajoki, Kuhmoinen, Kurikka, Suomusjärvi

PAINAMATTOMAT LÄHTEET
Käsikirjoitukset ja julkaisemattomat tutkielmat
Ahvenainen, Jorma 1989. Erään suvun liikehistoria, Paloheimo 1889-1989. Käsikirjoitus. (HYK käsikirjoituskokoelma)
Aikala Kello ja kulta Oy 1883-1983 sata vuotta. (Anna Aikala)
Arkkitehtitoimisto H-N-P 2000. Paimion sairaalan rakennushistoriallinen selvitys. Helsinki. (MV)
Arkkitehtitoimisto Livady 2001. Salmisaarentalo, rakennushistoriallinen selvitys Oy Alkoholiliike AB:n Salmisaaren pääkonttori-, tehdas- ja varastorakennuksesta.
Arkkitehtitoimisto OKULUS Oy. Franzenia. Värisuunnitelma 21.5.2003.
Arkkitehtitoimisto OKULUS Oy. Vuorikatu 5, rakennushistoriaselvitys 10.9.2003
Arkkitehtuuritoimisto Iivanainen & Mustonen 2001. Tornansaaren tehdasalue, Imatra. Paperi- ja pergamiinitehdasrakennusten säilyneisyysselvitys.
Arkiston aarteita-näyttely 20.2-14.4.2002 Suomen rakennustaiteen museo, näyttelyn selostuslehtinen.
Asunto Oy Helsingin Johannes, tilinpäätös 2002.
Backas. Kooste kartanon vaiheesta. (Vantaa KM)
Björkman, Sten 1974. Väinö Vähäkalliosta, hänen arkkitehtuurityylistään ja sen kehityksestä, esitelmä HY:n taidehistorian proseminaarissa.
Elannon hallintoneuvoston pöytäkirjat 1914 - 1932. (Ol. Elanto)
Eskola, Amanda 1998. Suojeluselvityksiä 2. Valtion kiinteistöt 1930-1980.

Arkkitehtitoimisto Brunow - Maunula & Valtion kiinteistölaitos, Uudenmaan kiinteistöalue.
Flink, Selja 1996. Pernajan eteläosien rakennusinventointi 1996. (DI Sten Öhman)
Hannula, Antti 1991. Hesan leffat. ”2. painos”. (valt. maist. Antti Hannula)
Hannula, Antti 1990-luku. Rauman leffat. (valt. maist. Antti Hannula)
Hautajärvi, Harri 1995. Lapin läänin matkailuarkkitehtuurin historia. Lisensiaatintyö. Oulun yliopisto Arkkitehtuurin osasto.
Helsingin kaupunginmuseon kaupunginosakohtaiset inventoinnit.
Helsingin restaurointiateljee Oy 2002. Väriselvitys, Franzenian sisääntulo ja ala- aula.
Hietalahti, Marja-Leena 1991. Funktionalismin ilmenemisestä Väinö Vähäkallion Enso-Gutzeit Osakeyhtiölle suunnittelemilla Kaukopään tehtaan asuntoalueilla. Proseminaariesitelmä Jyväskylän yliopiston taidehistorian laitoksella.
Husso, Eijakristiina 1999. D.W. Frölander-Ulfin ravintolasisustukset. Taidehistorian pro gradu tutkielma. Turun yliopisto.
Härö, Mikko 1990. Yrjönkatu 21B: n suojelu. Helsingin Kaupunginmuseo, muistio Högström, Hilkka 1996. Lasipalatsin rakennushistoriallinen selvitys. (HKM)
Högström, Hilkka 1997. Yrjönkadun uimahalli. Rakennushistoriallinen selvitys ja inventointi Helsingin kaupunginmuseolle. (HKM)
Hyvinkään rakennusinventointikortisto.
Hämeenlinnan rakennusinventointikortisto. Hämeenlinnan historiallinen museo.
Karjalainen, Ella. Osuusliike Kymenmaan historiikki, julkaisematon käsikirjoitus. (KyMM)
Keinänen Timo 1999. Väinö Vähäkallio, luonnos esittelyksi Suomen Kansallisbiografiaan.
Keski-Suomen Museon lausunto Koskensaaren tehdas -ja asuntoalueen kulttuurihistoriallisesta arvosta 22.5.1992.
Koiso-Kanttila, Erkki 1989. Vähä-Kiljavan historiaa. Esitelmä Vähä-Kiljavan 50- vuotisjuhlassa.
Korkka, Antti 2000. Funktionalistinen asuntoalue, arkkitehtuurin sosiaalisuutta korostavan ajattelutavan lähtökohdat ja konkretisoituminen suomalaisissa teollisuusyhdyskunnissa 1930-luvulla. Turun Yliopisto, kulttuurihistorian pro gradu tutkielma.
Koskinen, Helinä- Kantonen, Timo - Wager, Henrik 1997. Enso Oy:n rakennuskannan inventointi. Suojeluluokitus- ja toimenpide-esitys. (MV)
Koskensaaren naulatehtaan alueinventointi 1988. Keski-Suomen museo, laatijana Päivi Andersson. (MV)
Kulutusosuuskuntien Keskusliiton vuosikertomukset 1916-1940. Kytäjän kartanon vieraskirja (Kytäjän kartano).
Laitakari, Seppo 1998. Littoisten Kotimäki, Verkatehtaan asuntoalue. Teknillisen korkeakoulun arkkitehtuurin historian seminaarityö.
Laitakari, Seppo 2002. Gunnar Wahroos 1920-luvun klassismista kohti 1930-luvun funktionalismia. Lisensiaatintyö,Tampereen teknillinen korkeakoulu arkkitehtuurin osasto.
Lehtinen, Pekka 2003. Helsinginkadun Bulevardi. Asemakaavoitus, kaupunkirakentaminen, katuverkosto. Diplomityö TKK, arkkitehtuurin historian oppituoli.
Leppänen, Laura 1997. Osuusliike Elannon Helsinkiin rakennuttamat asuintalot. Helsingin yliopiston taidehistorian laitos pro gradu tutkielma.
Lindh, Tommi 2002. Töölöläisfunktionalismin 4 vaihetta. Lisensiaatintyö, TKK arkkitehtuurin historian oppituoli.
Luettelo Vähäkallion aikaisista rakennuksista Kytäjällä. Katri ja Simo lehto.
Mandelin, Mailis 1996. Helsinki 288, OTK:n entisen teollisuuskorttelin säilyttämis- ja kehittämissuunnitelma. Diplomityö. TKK Arkkitehtiosasto.
Matkakertomus (Alkon johtajien, insinöörien ja P. E. Blomstedtin) Osloon, Kööpenhaminaan ja Tukholmaan tehdyltä opintomatkalta 1-13/4.1935.
Moberg, Jaana 2003 (1997). Helsinki - Malmin lentoasema. Rakennushistoria, korjaus- ja käyttösuunnitelma. Oulun yliopiston Arkkitehtiosaston Diplomityö, täydennetty versio.
Mäkelä, Teija 2000. Kytäjän kartano. Talouskeskuksen kehittämissuunnitelma. Diplomityö TTKK Arkkitehtuurin osasto 2000.
Mäkinen, Matti K.1971. Kehittyvä tuotantotekniikka ja teollisuuden rakennussuunnittelu, lisensiaatintyö, Espoo: Teknillinen Korkeakoulu.
Niskanen, Aino 1983. Osuusliike rakentaa. Suunnittelurengas. Viitteistetty luonnos samannimisestä kirjasta.
Oy Alkoholiliike AB:n Helsingin tehdas- ja keskusvarastorakennusten luonnospiirustuskilpailun ohjelma 1936. (Altia)
Paalanen, Kalle 1967. Puhe Elias Paalasen hautajaisissa1967. (SRM arkkitehti-leikearkisto)
Peltomaa, Marjatta 1990. Salmisaaritalo 50 vuotta 1990. Näyttelyjulkaisu. (Altia)
Petäjäveden rakennusinventointi 1988. Keski-Suomen museo. (MV)
Prokkola, Janne 1999. Salmisaarentalo - Monopolin palatsi ja rukkanen. Diplomityö, Teknillinen korkeakoulu, arkkitehtiosasto.
Prokkola, Janne. Muistiinpanoja diplomityötä varten 1998.
Prokkola Janne. Tiivistelmä Alkon hallintoneuvoston pöytäkirjoista 1998.
Putkinen, Veijo 1957. Kolin näköalapaikan historia. Esitelmä tri. M. Jokipiin proseminaarissa s.l. (Kolin kotiseutuyhdistys)
Ruohola, Jarkko 2001. Modernismin tehtaat. Kotitenttivastaus, TKK arkkitehtuurin historia.
Savolainen, Katja 2000. Helsinkiläinen asuinkivitalo 1910- ja 20-luvuilla ja W.G. Palmqvist. Diplomityö, Teknillinen Korkeakoulu Arkkitehtiosasto.
Savolainen, Mervi 1993. Tehtaan huoneista omaan kotiin. Teollisuuden asuntoarkkitehtuuria Varkaudessa 1910-1940-luvuilla. Diplomityö, teknillinen korkeakoulu, arkkitehtiosasto.
Savolainen, Mervi 2001. Modernismin tehtaat, kotitenttivastaus TKK arkkitehtuurin historia.
Siren, Jukka (Suomen Kiinteistölehti) 2001. Kaarina Wuoriston, Asunto Oy Johanneksen vanhimman asukkaan haastattelu.
Valto, Tytti 1987. Eliel Saarisen liiketaloarkkitehtuuri Suomessa. Diplomityö Teknillinen Korkeakoulu Arkkitehtiosasto.

Wager, Henrik 28.2.1997. Enso Oy:n rakennuskannan inventointi. Inventointiraportti. (MV)
Viertiö, Sari 1997. Muistiinpanoja ja inventointiaineistoa Kytäjän kirkosta
Viertiö, Sari 1998. Kytäjän kirkon esittely sen uudelleenkäytöjuhlassa 29.11.1998.

Kirjeet ja sähköpostiviestit Aino Niskaselle

Ahvenainen, Jaakko. kirje kesäkuussa 2003.
Amper, Reetta. sähköpostiviesti 24.5.2002.
Arponen, Antti. kirje 14.7.2002.
Hallas-Murula, Karin. sähköpostiviesti 18.11.2003.
Hannula, Antti. kirje 26.11.1999.
Heikinheimo, Marianna. sähköpostiviesti maaliskuussa 2004.
Henttonen, Maarit. sähköpostiviesti 22.8.2003.
Huber, Dorothea. sähköpostiviesti 6. 2.2003
Kotli, Anu. sähköpostiviesti 3.6.2004.
Lehto, Katri. kirje 29.12.1997.
Leppänen, Laura. kirje 8.4.1997.
Multimäki, Jouni. kirje 27.1.1998.
Mäkiö, Erkki. sähköpostiviesti 23.2.2004.
Nurmi-Nielsen, Anna. sähköpostiviesti 31.1.2002.
Rauhasalo, Yrjö. kirje 8.9.2003.
Riekki, Helena. sähköpostiviesti 3.10.2003.
Tammi, Eero sähköpostiviesti 11.8.2004.
Tuominen, Laura. sähköpostiviesti 29.12.2003 ja 31.12.2003.
Uusitalo, Kari. telefax 2.2. 1998.
Viertiö, Sari. sähköpostiviesti 23.7.2003.

Internet-tiedostot

http;/savo.safa.fi
www.internetix.fi/siilo
www.rauma.fi/museo
www.sivarikeskus.fi
www.tiilitehdasperinne.com

TV-dokumentit

Mats Dumellin reportaasi Kohtalona Kytäjä, esitys Yle 1 8.7.2003
Tukholman 1920-lukua koskeva Ruotsin television dokumentti, esitys TV 2:ssa heinäkuussa 1997.

PAINETUT LÄHTEET

Sanomalehdet

Helsingin Sanomat
Hyvinkään Sanomat
Koti-Kajaani 1985.
Kotkan Sanomat 1998
Länsi-Suomi 1996
Uusi Suometar 1913, 1926
Ylävuoksi 1938

Vähäkallion töitä, kuvia ja selostuksia Arkkitehti-lehdessä

1911: 29 Egentliga Finlands studentavdelningens klubbrum i det nya studenthuset (kuva); 30 Satakunta studentavdelningens klubbrum i nya studenthuset (kuva); 32 Klockskåp (kuva)
1913: 132 V. Vähäkallio och E. Paalanen. Förslag till passage mellan Esplanad - och Alexadersgatorna (kuvia)
1914: 66 Sovrum (kuva); 70. Matsal (kuva); 71 OY Valiola, Helsingfors (kuva); 88 Tävlingsprojekt till finsk paviljong i San Francisco, III pris (kuva)
1917: 77 Förslag till fabriksbyggnad för Elanto, Östra Chaussén, H:fors (kuvia)
1924: 34,41 Antinkatu 33-35; Annala,Vladimirinkatu 9 (kuvia)
1927: ”Väinö Vähäkallion töitä”. 156-157, 161 OTK: n varastorakennus (kuvia); 158 As. Oy. Johannes (kuva); 159 Helsingin Kauppaopisto (kuva); 161 Simonlinna (kuva); 166 As.O.Y. Viiskulma (kuva) 160,163-165 Viides linja (kuvia); 167 Siltaranta (kuva) 155, 160, 168 Säästöpankkien K.O.P. (kuvia)
1928: 32-34 Vähäkallio,Väinö. Pilvenpiirtäjäsuunnitelma. 180-184 J. N. Syvähuokon yksitystalo; 185-188 Koskilinna, Nakkila
1929: 52-55 Helsingin uimahalli; 173-77 Elannon hallintorakennus; 196-97 Yksityisasunto.
1930: 52-53 Kallion Yhteiskoulu
1931: 25-26 Yhteiskunnallinen korkeakoulu
1932: 19-20 Vuokratalo Pietarinkatu n:o 13; 22-25. Ammattienedistämislaitos; Liite, 21 Ehdotus huvilaryhmäksi Kaivopuistossa; 123 Paloheimo Oy:n paviljonki Pohjoismaisten rakennuspäivien näyttelyssä (kuva)
1933: 44-45 Rake Oy; 44-45 H. J. Auramo. O.T.K:n hallintorakennuksen teknillisestä suunnittelusta; 44 N. Jernvall. OTK:n hallintorakennuksen sähköistys; 77 As Oy. Viva; 162-167. OTK:n hallintorakennus. Kulutusosuuskuntien Keskuskunta/Vähäkallio, Jägerroos ja Pernaja
1934 103 Hämeentie 38 (KK:n rakennusosasto/Vähäkallio - Jägeroos - Pernaja); 174 Immolan tehtaat
1935: 56-57 Hyvinkään Säästöpankki
1936: 115-128 Kaukopää; 113-114 Y.L. (Yrjö Laine). Tuleva vahdinvaihto; Liite, 15 P. (Antero Pernaja): Vähäkallio,V. 50 vuotta
1937: 17-32 Enso-Gutzeitin tehtaitten rakennuksia (pääkonttorin laajennus, 17-21; pääjohtajan asunto 22-24; virkailijoiden kerhotalo 25- 30; lääkärin asunto, 31-32; Liite, 6. OY Alkoholiliike AB:n tehdas- ja keskusvarastorakennus
1938: 36-42 Suomalainen Yhteiskoulu, Helsinki
1940: 61 Kytäjän kyläkirkko; Liite, 4 Wähäkiljavan kuulumisia
1941: 33 OY Alkoholiliike AB:n uutisrakennus, Helsinki
1946: Liite,16 A.P. (Antero Pernaja): Väinö Vähäkallio 60v.

Valikoima aikalaiskirjoituksia Arkkitehti-lehdessä

(pikku-uutiset yms. mainittu lähdeviitteissä)

Ahlberg, Hakon. Arkkitehtiammatin luonne ja arkkitehtityön järjestely. Arkkitehti 1931: 6-7.
Andersin, Harald 1928. Helsingin citymuodostuma. Arkkitehti 1928: 29-31.
Aro, Toivo 1929. Helsingin Uimahalli. Arkkitehti 1929(4): 52-57.

B.B. (Birger Brunila) 1922. Arkkitehtikoti, Arkkitehti 1922: 65-68.
Blomstedt, Pauli E. 1928. Arkkitehtoonista verenvähyyttä? Kansallista itsetutkiskelua. Arkkitehti 1928: 26-27.
Blomstedt, Pauli E. 1930. Liittopankin laajentuminen naapuritontille ja liikenneväylä Hallituskadulta keskuskadulle. Arkkitehti 1930(liite): 7.
Blomstedt, Pauli E. 1935. L´architecte exerce une profession liberal qui ne peut etre confondue avec une profession commercial comme celle d´entrepreneur. Arkkitehti 1935: 118-119.
Blomstedt, Rafael 1925. Taideteollisuus juhlii. Arkkitehti 1925: 127 -133.
Blomstedt, Rafael 1927. Huonekalutaiteemme. Ajatelmia messujen johdosta. Arkkitehti 1927: 120-125.
H. E. (Hilding Ekelund) 1928. Oy Huonekalukeskuksen kilpailu tyyppikalustoista, Arkkitehti 1928: 24.
Ekelund, Hilding 1931. Hollanti – ratsionalistista koristelua ja koristeellista ratsionalismia. Arkkitehti 1931: 52-54.
Elannon myymälöitä. Arkkitehti 1928,164-169.
Frosterus, Sigurd 1921. Citymuodostumista Helsingissä. Arkkitehti 1921:13-14.
Frosterus, Sigurd 1922. Pilvenpiirtäjä kangastaa. Arkkitehti 1922(6): 86-92.
S.F. (Sigurd Frosterus)1929. Kuvia eräästä helsinkiläisestä yksitysiasunnosta. Arkkitehti 1929: 192-195
Gripenberg Ole. Yksitysasunto. Arkkitehti 1929: 197-98.
Gulin, E.G. Kirkkoarkkitehtuurista. Arkkitehti 1959: 3.
Harmia, Hugo. Suomen Arkkitehtiliiton (S.A.F.A) Vähä-Kiljava. Arkkitehti 1939: 99- 102.
Jung, Bertel. Keskustelua. Funktionalismi. Arkkitehti 1930,59.
Kino-Palatsi. Arkkitehti 1922: 81-82.
Laisaari, Olavi 1935. Rajoittaako arkkitehti omaa vaikutuspiiriään? Arkkitehti 1935: 116-118.
Leistén, Veikko 1941. Rake OY.n talon uudistustyöt, Helsinki. Arkkitehti 1941: 160-5.
Lindberg, Carolus 1921. Olisiko yleisten rakennusten ylihallitusta uudistettava? Arkkitehti 1921(3): 1-3.
Marsio-Aalto, Aino 1929. Yksitysihuoneusto Lounais-Suomen Maalaistentalossa Turussa. Arkkitehti 1929: 90.
Markelius, Sven 1928. Rationalisoimispyrkimykset nykyaikaisessa huoneenrakennustaiteessa. Arkkitehti 1928: 71.
Ole Gripenbergin suunnitelma Yksityisasunto, Urheilukatu 24:ssä Arkkitehti 1929: 197-98.
Oy Alkoholiliike Ab Rajamäen tehtaat. Arkkitehti 1936: 49-57.
Oy Alkoholiliike AB:n polttimorakennus Ensossa. Arkkitehti 1936: 163-166.
Rake OY.n piirustuskilpailu. Arkkitehti 1939: 25.
af Schulten, Marius. Teollisuusrakennustaidetta. Arkkitehti 1927(1): 1-8.
Strengell, Gustaf. Verner West. Arkkitehti 1921: 14-15.
Strengell, Gustaf. Keskustelua. Tradis ja funkis palvonnassa ja kirkkorakennuksissa. Arkkitehti 1932: 189-190.
Tavaststjerna, Alarik. Möbelkonst. Arkitekten 1918: 60-71.
Välikangas, Martti - Sirén J.S.. Yleisten rakennusten ylihallitus, Arkkitehti 1925: 149-151.
Wickberg, Nils Erik 1949. Nokian myllyn johdosta. Arkkitehti 1949: 16.
Yleisten rakennusten ylihallituksen uudelleenjärjestäminen. Arkkitehti 1928: 91-93.

Aikalaiskirjoituksia muissa lehdissä

Maailman korkein liikepalatsi. Rakennustaito 1914: 329.
Times-palatsin rakentamisesta New Yorkiin. Rakennustaito 1910: 156
Paavolainen, Olavi. Helsinki by night. Valokuvat Eeli Jaatinen. Aitta 1929: 34- 43.
von Wendt, Ernst. Pilvenpiirtäjiä meillä ja muualla. Aitta 1930: 71-72.
Arkkitehtien maku, Elokuva-lehti 1928(16): 15.
Saako Helsinki pilvenpiirtäjän? Suomen Kuvalehti 21.4.1928.
Koli entistä komeampi. Suomen Kuvalehti 1930: 1156.
Helsingin lentokenttä. Suomen Kuvalehti 1938: 828.
Merimiehen palatsi. Suomen Kuvalehti 1938: 1345-6.
”Vesa”: Säteri, silla ja kelmu. Maamme omavaraistalous monipuolistuu. Suomen Kuvalehti 1939: 1412-13.
Suunnitelma Ylioppilaskunnan uimahallirakennukseksi, Uusi Suometar ? 1913.
Yrjänkadun uimahallin esittely Uusi Suometar 23.12.1926 ja 24.12.1926.

KIRJALLISUUS

Alvar Aalto, Luonnoksia. Toim. Göran Schildt. Helsinki: Aalto-Säätiö 1972.
Aalto, Teemu 1981. Tähän ei tultu eli miten hanke syntyy ja häviää. Teoksessa *Helsinki jota ei rakennettu. Helsingin Kaupunginmuseon näyttelyluettelo*, 48 -51.
AEL 70 vuotta. Helsinki 1992.
Ahtola- Moorhouse, Leena 1990. Kuvanveisto 1900-1940. Teoksessa *ARS Suomen taide 5*. Toim. Salme Sarajas- Korte. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 158-173.
Ahvenainen, Jorma 1992. *Enso-Gutzeit Oy 1872-1992*. Helsinki: Enso-Gutzeit Oy.
Ahvenainen, Jorma- Kuusterä, Antti 1982. Teollisuus ja rakennustoiminta. Teoksessa *Suomen taloushistoria osa 2. Teollistuva Suomi.* Toim. Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala ja Viljo Rasila. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 222-261.
Ahvenainen, Jorma - Vartiainen, Henri J. 1982. Itsenäisen Suomen talouspolitiikka. Teoksessa *Suomen taloushistoria osa 2. Teollistuva Suomi.* Toim. Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala ja Viljo Rasila. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 175-191.
Alanko, Marja 1985. *Hyvinkään kulttuurimaisema, historiallinen kuvaus.* Hyvinkään kaupunki.
Alapuro, Risto 1973. *Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 30-luvuilla.* Helsinki.
Alpers, Svetlana 1987. Style is what you make it. The Visual Arts Once Again. Teoksessa *The Concept of Style*. Editor Berel Lang. Ithaca, New York: Cornell University Press, 137-162.
Amberg, Anna-Lisa 1990. Teosluettelo - sisustuksia, taideteollisuutta ja maa-

lauksia. Teoksessa *Eliel Saarinen, Suomen aika*. Toim. Marika Hausen, Kirmo Mikkola, Anna-Lisa Amberg, Tytti Valto. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo/Kustannusosakeyhtiö Otava.

Amberg, Anna-Lisa 1993: I. Luettelo Eliel Saarisen asunnon sisustuksista. Hvitträsk. Koti taideteoksena. Teoksessa *The home as a work of art*. Toim. Juhani Pallasmaa. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Amberg, Anna-Lisa 1993: II. Elokuvateatterit Olympia, Scala, Apollo ja Maxim. Vuosisatamme interiöörityyppi hakee muotoaan. Teoksessa *Taidehistoriallisia tutkimuksia 13*. Helsinki: Taidehistorian seura, 119 -136.

Amberg, Anna-Lisa 2003. *"Kotini on linnani" – kartano ylemmän porvariston omanakuvana. Esimerkkinä Geselliuksen, Lindgrenin ja Saarisen suunnittelema Suur-Merijoki vuodelta 1904*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 111.

Anderson, Stanford 2000. *Peter Behrens and a New Architecture for the Twentieth Century*. Cambridge, Massachusetts. London, England: The MIT Press.

Andersson, Henrik O - Bedoire, Fredric 1981. *Bankbyggande i Sverige*. Stockholm: Liber Förlag/Arkitekturmuseet.

Andersson, Henrik O - Bedoire, Fredric 1988 (4s korjattu laitos). *Stockholms Byggnader*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.

Annala, Vilho 1954. *Kansallisromantiikkaa talouselämässä. Suomalainen liikesivistysrahasto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Arkkitehdiksi sodan varjossa. 1940-luvulla opiskelleiden haastatteluja. Toim. Asko Salokorpi. Helsinki: Rakennustieto,1994.

Aro, Toivo 1951. *Helsingin Suomalainen Säästöpankki 1901-1951*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Aro, Toivo 1954. *Helsingin uimahallikysymyksen vaiheet ja Uimahalli Oy:n toiminta 1928-1953*. Helsinki: Uimahalli.

Ars longa. Kallion Yhteiskoulu Kallion lukio 1902-1992. 1992.

Att bygga ett land. 1900-talets svensk arkitektur. Redaktör Claes Caldenby. Stockholm: Byggforskningsrådet. 1998.

Attoe, Wayne 1978. *Architecture and Critical Imagination*. Chichester, New York, Brisbane Toronto: John Wiley& Sons.

Auer, Jaakko 1964. *Hyvinvoinnin rakennuspuita. Postisäästöpankki vuosina 1886- 1961*. Helsinki: Postisäästöpankki.

Banham, Rayner 1975 [1962]. *Age of The Masters*. Architectural Press.

Bedoire, Fredric 1974. *En arkitekt och hans verksamhetsfält kring sekelskiftet. Gustaf Wickmans arbeten 1884-1916*. Stockholm: Akademisk avhandling.

Bedoire, Fredric 1981. *Den stora arbetsplatsen. S.t Eriks årsbok*. Stockholm.

Bedoire, Fredric 1989. Centralbadet och Wilhelm Klemming. Teoksessa *Centralbadet, ett vattenhål i Stockholm*. Red. Lena Svanberg. Borås: Bokförlaget Legenda AB, 45-87.

Bergholm, Jorma 1985. *Osuuskaupan kujanjuoksu*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Bergström, Anders 2000. Att studera Ivar Tengboms arkitektur. *Nordisk arkitekturforskning 1-2.2000*, 7-12.

Bergström, Anders 2001. *Arkitekten Ivar Tengbom - byggnadskonst på klassisk grund*. Stockholm: Byggförlaget.

Bergström, Lea - Javanainen, Heli - Laurila-Hakulinen, Raisa 1994. *Unelma kaupungista. Suunnittelua ja rakentamista Hyvinkäällä*. Hyvinkään taidemuseon julkaisuja 9.

Betoni Suomessa 1860-1960. Helsinki: Suomen Betoniyhdistys r.y. 1991.

Biografen. The Picture Palace in Sweden. Redaktör Kjell Furberg. Stockholm: Arkitekturmuseet. 1989.

Blomstedt , P. E: 1951 [1935]. Uusia Citykatuja ja kauppakujia? Teoksessa *P. E. Blomstedt arkkitehti*. Helsinki: Suomen arkkitehtiliitto, 93-99.

Blomstedt, Yrjö 1989. *Kansallis-Osake-Pankin historia I, 1889-1939*. Helsinki: Kansallis-Osake-Pankki.

Bonsdorff, Mikko 2002. Materiaalien hierarkiaa Salmisaarentalossa. *Icomos 2/2000*, 20-23. Helsinki: Museovirasto, rakennushistorian osasto.

Bonta, Juan Pablo 1977. *Architecture and its interpretation: a study of expressive systems in architecture*. London: Lund Humphries.

Brunila, Birger 1966. *Arkitekter och annat folk*. Helsingfors: Söderström & C:o Förlags AB.

Brunnström, Lisa 1990. *Den rationella fabriken. Om funktionalismens rötter*. Umeå.

Brunnström, Lisa 2004. *Det svenska folkhemsbygget. Om Kooperativa Förbundets arkitektkontor. Stockholm: Arkitektur Förlag.*

Buch, Joseph s.a. *A century of architecture in the Netherlands 1880/1990*. Rotterdam: Nai Publishers.

Caldenby, Claes 2000: Sammhällsknutna delen. Teoksessa *Arkitektur i förändring. A 4, ELLT, Coordinator 1954-91*. Redaktor Claes Caldenby. Stockholm: AB Svensk Byggandstjänst, 10-59.

Calinescu, Matei 1988. *Five faces of modernity*. Durham: Duke University Press.

Colomina, Beatriz 1992. The Split Wall. Domestic Voyerism. Teoksessa *Sexuality and Space*. Princeton Architectural Press, 73-128.

Colquhoun, Alan 1994 [1989]. *Modernity and the Classical Tradition. Architectural Essays 1980-1987*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Cornell, Elias 1965. *Ragnar Östberg, svensk arkitekt*. Stockholm: Byggmästarens Förlag.

Cuff, Dana 1991. *Architecture. The story of practice*. Cambridge, London: The MIT Press.

Diplomi-Insinöörit ja arkkitehdit 1973. Helsinki: Suomen Teknillinen Seura ja Teknologföreningen i Finland. 1973.

Diplomi-Insinöörit ja arkkitehdit 1982. Helsinki: Suomen Teknillinen Seura ja Teknologföreningen i Finland. 1982.

do.co.mo.mo *Architectural Masterpieces of Finnish Modernism. Modernismin merkkiteoksia suomalaisessa arkkitehtuurissa*. Helsinki: Alvar Aalto Akatemia/do.co.mo.mo - Suomi-Finland Ry/ Museum of Finnish Architecture. 2002.

Domus Litonii 1847-1997. Helsinki: Helsingin Kaupunginmuseo. 1997.

Donner, Jörn 1986. *I stadens hjärta. Åtta försök att beskriva Helsingfors*. Helsingfors: Oy Stockmann Ab.

Duncan, Alastair 1986. *American Art Deco*. London: Thames and Hudson Ltd.

Ekelund, Hilding 1962. Rakennustaide ja rakennustoiminta 1918-1947.

Teoksessa *Helsingin kaupungin historia V.I.* Helsinki 1962.
Eklund, Hans - Lindström, Lars 1979. *Kvartersbion*. Stockholm: Stockholms stadtsmuseum. Kulturhuset.
Elävä kirkkorakennus, aika ja ajankohtaisuus restauroinnissa. Toim. Sari Schulman ja Tore Tallqvist. Tampere: Tampereen Teknillinen korkeakoulu, Arkkitehtuurin osasto,1999.
Encyclopaedia of 20 th century Architecture. General editor Vittorio Lampugnani. London: Thames & Hudson, 1989 [1963].
Engelmann, Christine - Schädlich, Christian 1991. *Die Bauhausbauten in Dessau*. Berlin: Verlag für Bauwesen.
Eriksson, Eva 2001. *Den moderna staden tar form. Arkitektur och debatt 1910-1935*. Ordfront. s.l.
Finlands restauratörförening 1904-1929. Jubileumsskrift. Helsingfors 1949.
Finnilä, Anna 1993. *Stockmann suuri tavaratalo. Memoria 8.* Helsinki: Helsingin kaupunginmuseo.
Forty, Adrian 2000. *Words and Buildings. A Vocabulary of Modern Architecture*. New York: Thames & Hudson Inc.
Frampton, Kenneth 1987 [1980]. *Modern architecture, a critical history*. London: Thames & Hudson.
Grünthal, Kaja. *Hikoilijoiden Mekka*. Ylioppilaslehti 1.4.1993.
Hackzell, Kaija 1988. *Viertotietä itään ja länteen. Helsingin vanhoja kortteleita 3*. Sanoma Osakeyhtiö.
Haila, Sirpa 1998. *Suomalaisuutta rakentamassa. Arkkitehti Sebastian Gripenberg kulttuurifennomanian lipunkantajana*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
Hakala, Liisa-Maria 1990. Eduskuntatalon sisustus ja taideteokset. Teoksessa *Suomen Eduskunta. Tausta, toiminta, rakennus*. Toim. Liisa-Maria Hakala ja Pekka Suhonen. Helsinki: Eduskunta, 117-148.
Hakala- Zilliachus, Liisa-Maria 2002. *Suomen Eduskuntatalo. Kokonaistaideteos, itsenäisyysmonumentti ja kansallisen sovinnon representaatio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Hakkarainen, Helena- Putkonen, Lauri 1995. *Helsingin kantakaupungin teollisuusympäristöt*. Helsinki: Helsingin kaupunginmuseo.
Hakkarainen, Helena 1995. Teollisuuden Helsinki. Teoksessa *Helsingin kantakaupungin teollisuusympäristöt*. Helsinki: Helsingin kaupunginmuseo, 9-110.
Halila, Aimo 1967. Rakennushallinto. Teoksessa *Suomen Rakennushallinto 1811-1961*. Helsinki: Rakennushallitus, 9-170.
Hansson, Olof 1989. Sosiaalitieteiden laitokset. Teoksessa *Yliopiston Helsinki. University Architecture in Helsinki*. Toim. Eea Pekkala-Koskela. Helsinki: Helsingin Yliopisto, 155-56.
Harkoma-Laine, Riitta - Bergström, Lea 1992. *Me hyvinkääläiset valokuvina 1917- 1992*. Forssa: Publikum Ky.
Hausen, Marika: Saarinen Suomessa. Teoksessa *Eliel Saarinen, Suomen aika*. Toim. Marika Hausen, Kirmo Mikkola, Anna-Lisa Amberg, Tytti Valto. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo/Kustannusosakeyhtiö Otava, 8-82.
Heikinheimo, Ilmari 1955. *Suomen elämäkerrasto*. Porvoo: Werner Söderström osakeyhtiö.
Heikinheimo, Marianna 2002. *Teräsikkunat ja funktionalismi*. Teknillisen Korkeakoulun arkkitehtuurin historian tutkimuksia 2002/21. Espoo: Teknillinen Korkeakoulu.
Heinonen, Raija-Liisa 1986. *Funktionalismin läpimurto Suomessa*. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo.
Heinämies, Kati 1985. *RAKE Oy:n kiinteistö Kotkan korttelissa Erottajalla*. Helsinki: Rake Oy.
Heinänen, Seija 1993. Kotitaide-lehti ja kansainväliset aatevirtaukset. Teoksessa *Taidehistoriallisia tutkimuksia 13*. Helsinki: Taidehistorian seura, 109-118.
Helamaa, Erkki 1983. *40-luku, korsujen ja jälleenrakentamisen vuosikymmen*. Suomen rakennustaiteen museon näyttelyluettelo.
Helander, Vilhelm - Sundman, Mikael 1970. *Kenen Helsinki - raportti kantakaupungista 1970*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
Helander, Vilhelm - Rista, Simo 1987. *Suomalainen rakennustaide - Modern Architecture in Finland*. Helsinki: Kirjayhtymä.
Helsingin Puhelinluettelot 1915-1928.
Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu 1886-1961. Helsinki: Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu. 1961.
Helsinkiläisinteriöörejä. Arkkitehti 1999(6): karttaliite, toim. Aino Niskanen, Kaija Ravantti ja Esa Laaksonen.
Henttonen, Maarit 1995. *Elsi Borg 1893-1958, arkkitehti*. Helsinki: Suomen Rakennustaiteen museo.
Herler, Igor 1980. *Muistiinpanoja arkkitehtuurigraftikasta asianosaisille. Suomalaisia arkkitehtuuripiirustuksia*. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museon näyttelyluettelo, 3-22.
Heynen, Hilde 1999. *Architecture and Modernity. A Critique*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology.
Hirn, Sven 1981. *Kuvat kulkevat. Kuvallisten esitysten perinne ja elävien kuvien 12 ensimmäistä vuotta Suomessa*. Helsinki: Suomen Elokuvasäätiö.
Hirn, Sven 1991. *Kuvat elävät, Elokuvatoimintaa Suomessa 1908-1918*. Helsinki: Suomen Elokuva-arkisto/VAPK kustannus.
Hirn, Sven 1996. Elokuvateatterimme ja arkkitehdit. Teoksessa *Elokuva ja arkkitehtuuri,* seminaarijulkaisu. Helsinki: Edita Oy,116-121.
Huber, Dorothee 1996. *Architekturführer Basel. Die Baugeschichte der Stadt und ihrer Umgebung*. Architekturmuseum in Basel.
Huovio, Ilkka 1991. Näkijä ja tekijä. Arttu Brummer taideteollisen koulutuksen vaikuttajana. Teoksessa *Arttu Brummer taideteollisuuden tulisielu*. Helsinki: Taideteollinen Korkeakoulu.
Hoving, Victor 1961. *Enso- Gutzeit Osakeyhtiö 1872-1958*. Helsingfors.
Hultin - Johansson - Mårtelius - Waern 1998. *Guide till Stockholms arkitektur*. Stockholm: Arkitektur Förlag AB.
Hüter, Karl-Heinz 1987. *Architektur in Berlin 1900-1933*. Dresden: VEB Verlag der Kunst.
Huuhtanen, Päivi 1978. *Tunteesta henkeen. Antipositivismi ja suomalainen estetiikka 1900-1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Hämäläinen, Pekka Kalevi 1968: *Kielitaistelu Suomessa 1917-1939*. Porvoo: Werner Söderström osakeyhtiö.
Hämäläinen, Toimi 1986. *Rakennushallinto 1961-1986. Rakennushallinnon*

175- vuotisjuhlakirja. Toim. Kai Saurama, Eeva Pirkkalainen ja Pentti Auersalo. Helsinki: Rakennushallitus, 19-21.
Härkönen, Leena. *Hiljainen Suursaari odottaa turisteja*. Helsingin Sanomat 19.5.2002.
Härö, Erkki 1984. *Espoon rakennuskulttuuri ja kulttuurimaisema*. Espoo: Espoon kaupunginmuseo.
Härö, Merja 1992. Arkkitehdiksi koulua käymällä. Arkkitehtikoulutuksen vaiheista Suomessa. Teoksessa *Arkkitehdin työ*. Helsinki: Rakennustieto Oy, 210-231.
Ihalainen, Lauri 1992. AEL on ollut mukautumiskykyinen. SAK:n tervehdys. Teoksessa *AEL 70 vuotta*. Helsinki: Ammattienedistämisliitto, 15.
Ikonen,Veli, 1966. *Jääsken kirja. Vanhan karjalaisen pitäjän viimeisten vuosikymmenien historiaa*. Helsinki: Jääski-säätiö,1966.
Ilonen, Arvi 1990. *Helsinki - Espoo - Kaunianen - Vantaa. Arkkitehtuuriopas*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava
Ilonen, Juha 1996. *Toinen Helsinki. The other Helsinki*. Helsinki: Rakennustieto Oy.
Ilveskoski, Antti. Yrjönkadun uimahalli. Arkkitehti 2000(2): 48-51.
J. Merivaara Oy 1909-1951. Helsinki, 1951.
Jencks, Charles 1973. *Modern movements in architecture*. Harmondsworth: Penguin.
Jetsonen, Sirkkaliisa 2001. Modernismin materiaalit. Teoksessa *Antipasto misto. Vilhelm Helander 60 v*. Toim. Aino Niskanen, Pekka Pakkala ja Mikael Sundman. Helsinki, 97-106.
Jeskanen, Timo 1998. *Kansanomaisuus ja rationalismi. Näkökohtia Suomen puuarkkitehtuuriin 1900-1925 esimerkkinä Oiva Kallion kesähuvila Villa Oivala*. Espoo: Teknillinen korkeakoulu arkkitehtuurin historia. Arkkitehtiosaston tutkimuksia 1998/14.
Jokinen, Teppo 1992. *Erkki Huttunen liikelaitosten ja yhteisöjen arkkitehtina 1928-1939*. Jyväskylän Yliopisto.
Jokinen,Teppo 1993. *Erkki Huttunen 1901-1956*. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo.
de Jonge, Wessel 1993. Jan Gerko Wiebenga. Wiebenga and van der Vlugt. The Teamwork which had to Stop. Teoksessa *Leen van der Vlugt*. Netherlands, 14-21.
Junnila, Olavi 1988. *Hyvinkään Säästöpankki 75 vuotta 1913-1988*. Hyvinkää: Hyvinkään Säästöpankki.
Juntto, Anneli 1990. *Asuntokysymys Suomessa Topeliuksesta tulopolitiikkaan*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisu no 50. Helsinki: Asuntohallitus.
Järventaus, Esko 1967. Rakennustaide ja tekniikka. Teoksessa *Suomen Rakennushallinto 1811-1961*. Helsinki: Rakennushallitus/Valtion Painatuskeskus, 179- 465.
Kaila, Toivo T. 1947. *Pohjalainen rakentaja ja hänen Viipurilainen Pyramidinsa*. Helsinki.
Kaipia, Jouni - Putkonen, Lauri 1997. *Suomen arkkitehtuuriopas*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
Kallenautio, Jorma 1992. *EKA Suomessa. 128 osuusliikkeestä monialayhtymäksi*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
Kalm, Mart 2002. *Eesti 20 sajandi arhitektuur. Estonian 20th century architecture*. Tallinn: Sild.
Kalpio, Olli 1987. *Ruukista naulatehtaaksi. Koskensaaren tehdasyhteisön ja ruukkilaisen elämäntavan muotoutuminen ennen toista maailmansotaa*. Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen pro gradu 1987. Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos, tutkimuksia 22.
Kangaspuro, Markku 1999. Yrjö Ruudun kansallinen sosialismi. Teoksessa *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*. Toim. Pertti Karkama ja Hanne Koivisto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 194-215.
Kansallis-Osake-Pankki 1989-1939. Helsinki: Kansallis-Osake-Pankki 1940.
Kantele, Miika 1992. Ammattienedistämislaitoksen eli AEL:n seitsemän vuosikymmentä. Teoksessa *AEL 70 vuotta*. Helsinki: Ammattienedistämislaitos, 66-108.
Kataja, Anna-Maija 1996. *Kotikylästä maailmalle*. Lahti: Päijät-Hämeen Puhelinyhdistys.
Kauppa -ja teollisuusministeriö, peruskorjaus. Arkkitehti 1991: 54-60.
Kauppila, Olli 1990. *Viinejä ja väkeviä. Salmisaaren tehtaiden 50 v. historiikki*. Helsinki: Alko.
Keinänen, Timo 1996. Elokuvateatteri Orion. Teoksessa *Elokuva ja arkkitehtuuri*, seminaarijulkaisu. Helsinki: Edita Oy, 122-125.
Keinänen, Timo 1993. Martti Välikankaan vuosikymmenet Käpylästä Paasitaloon. *Martti Välikangas 1893-1973. Abacus ajankohta 4*. Toim. Timo Keinänen ja Kristiina Paatero. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo, 6-101.
Kettunen, Pauli 1999. Tekniikka, kulttuuri ja työläisen sielu, kasvatustieteilijä Aksel Rafael Kurjen reaktionääri modernismi. Teoksessa *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*. Toim. Pertti Karkama ja Hanne Koivisto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 216-246.
Klinge, Matti 1972. *Vihan veljistä valtiososialismiin, yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*. Porvoo: Werner Söderström osakeyhtiö.
Klinge, Matti 1986: *Fennomania afäärinä. Senaatintorin sanoma*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 265-271.
Klinge, Matti 1994 [1993]. *Euroopassa, Pietarissa*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
Klinge, Matti 1995. *Lyhyt katsaus Suomen historiaan*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
Knapas, Marja Terttu 1984. *Kymenlaakson kulttuurihistorialliset kohteet*. Kotka: Kymenlaakson Seutukaavaliitto.
Knutas, Josper. *Turisti palaa Suursaareen*. Suomen Kuvalehti 20/2002, 56-60.
Koivisto, Hannele 1992. Kaksi Amerikkaa. Suomenkielisten kulttuuripiirien suhde amerikkalaisuuteen 1920-luvulla. Teoksessa *Vampyyrinainen ja Kenkkuniemen sauna*. Toim. Tapio Onnela. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 39-60.
Kolbe, Laura 1988. *Kulosaari - unelma paremmasta tulevaisuudesta*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
Kolhaas, Rem 1994. *Delirious New York*. New York: Monacelli Press.

Kooperativa Förbundets arkitektkontor 1925-1935. Stockholm: Kooperativa Förbundet,1935.
Kooperativa Förbundets arkitektkontor 1935-1949. Del 1. Stockholm: Kooperativa Förbundet, 1949.
Kooperativa Förbundets arkitektkontor 1925-1949. Del 2. Stockholm: Kooperativa Förbundet, 1949.
Korvenmaa, Pekka 1981. Lars Sonckin arkkitehtuuri 1905-1945. Teoksessa *Lars Sonck arkkitehti*. Suomen rakennustaiteen museo, Helsinki, 63-123.
Korvenmaa, Pekka 1982. Pankkisalin kehityshistoriasta Suomessa. Arkkitehti 1982(7): 60-64.
Korvenmaa, Pekka 1998. I. Aalto and Finnish Industry. Teoksessa *Alvar Aalto. Between Humanism and Materialism*. New York: The Museum of Modern Art, 70-94.
Korvenmaa, Pekka 1998. II. Opportunities and Ideals in Modern Furniture. Teoksessa *Finnish Modern Design*. Yale University Press, 102-128.
Korvenmaa, Pekka 1999. Tilat ja tuolit. Näkökulmia sisustusarkkitehdin ammattikuvaan. Teoksessa *Yhteiset olohuoneet, Näkökulmia suomalaiseen sisustusarkkitehtuuriin 1949-1999*. Toim. Minna Sarantola-Weiss. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 106-135.
Korvenmaa, Pekka *2003: Modern architecture serving modern production. Sunila 1935-54*. Editor Pekka Korvenmaa. Helsinki: Alvar Aalto Foundation/Alvar Aalto Academy, 9-22.
Koukkunen, Kalevi. Täydennystä Suvikunnan historiaan. Wernerin uutiset, WSOY- yhtymän tiedotuslehti, 1991/10,5
Kuka kukin on (aikalaiskirja) 1949. Henkilötietoja nykypolven suomalaisista 1950. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
Kula, K. 1957. *25-vuotias Alko tänään 1932-1957*. Oy Alkoholiliike Ab Helsinki.
Kulosaaren huvila-alue. Lähtötiedot ja yleiskaavojen aluekohtaiset ohjeet ja suositukset. Helsingin kaupungin kaupunkisuunnitteluvirasto Yleiskaavaosasto. Julkaisu YB: 9/80. 1981.
Kulutusosuusuuskuntien Keskusliiton (KK:n) vuosikertomukset 1916-1977.
Kuusterä, Antti. *Aate ja raha, säästöpankit suomalaisessa yhteiskunnassa 1822-1994*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava 1995.
Kymenlaakson suojeluskuntapiiri kymmenvuotias 15.4.1929. Kouvolan kirja- ja kivipaino-osakeyhtiö 1929.
Känsälä, Risto 1995. *Nakkilan rakennuskulttuuria*. Nakkila: Lions Club Nakkila/ Nakkilan kunta.
Lahden kaupungin kulttuurihistoriallisesti merkittäviä kohteita. Kaupunginsuunnitteluvirasto, kaupunginmuseo B 2 /1983, 1983.
Lahti, Matti J. 1960. *Kuinka Helsinkiä on rakennettu. Rakennustoimintaa ja työmenetelmiä viime vuosisadan loppupuolelta toiseen maailmansotaan asti*. Helsinki: Rakentajain Kustannus-Oy.
Laivanvarustajankatu 5.n kivitalo 1926-1976. Asunto-Osakeyhtiö Laivanvarustajankatu No 5 Helsinki.
Lappi-Seppälä, Jussi 1972 (toinen painos). *Elävältä se maistui*. Helsinki: Kirjayhtymä Oy.
Lavaste, Anna-Elina 1987. *Hyvinkään musiikkiopiston kolme vuosikymmentä 1957-1987*. Hyvinkää: Hyvinkään Musiikkiopisto.
Leben am Bauhaus. *Die Meisterhäuser in Dessau*. Redaktion Gabriele Kolber. Bayerische Vereinsbank 1993.
Lehtimäki, Anni - konservointikonsultit Lena Wikström & Mirja Kanerva 1992. *Backaksen kartanon työväenasunnot.* Vantaan kaupunginmuseon julkaisu 1/92. Vantaan kaupunki C 16.92.
Lehto, Katri. Astrid Sahlberg 1891-1994. Muistokirjoitus 17.1.1994 Hyvinkään Sanomat.
Leskelä, Pekka 1998. *Arkkitehti Oiva Kallio 1884-1964*. Lisensiaatintyö. Espoo: Teknillinen Korkeakoulu, arkkitehtiosasto.
Lilius, Henrik 1982. *Suomalaisen koulutalon arkkitehtuurihistoriaa*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikauskirja 83, toim. Lars Pettersson.
Lilius, Henrik 1984. *Esplanadi*. Rungsted: Anders Nyborg A/S.
Lindgren, Leena 1996. *Elävä Muoto. Traditio ja modernisuus 1940- ja 1950-luvun suomalaisessa kuvanveistossa*. Dimensio 1. Valtion taidemuseon tieteellinen sarja. Helsinki.
Linkamo, Antero 1988. *Georg Jägerroos – osuusliikkeen arkkitehti*. Kouvolan Sanomat 30.4.1988.
Linkola, Pentti 2001. Keskustelu sivistyneistöstä. Hiidenkivi 2001(4): 44.
Linn, Björn 1981. Ivar Tengbom och arkitektyrket. *Stenstadens arkitekter. Sju studier av arkitekternas verksamhet och betydelse vid utbyggandet av Stockholms innerstad 1850-1930*. Stockholm: Akademilitteratur, 156-176.
Luho, W. B. 1943. Työväenosakeyhtiö Alku. Sodan ja rauhan päiviä entisaikain Helsingissä. Teoksessa *Helsingin historiayhdistyksen vuosikirja IV*, 83-91.
Lönnqvist, Bo 1986. Kodin ihanne. Teoksessa *Koti kaupungissa. 100 vuotta asumista Helsingissä*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 8-29.
Makkonen, Leena 1998. *Martta ja Ragnar Ypyä. Suomalaisen modernismin kolme vuosikymmentä*. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo.
Maunula, Leena 1989. Taideteollisuuden järjestäytyminen 1870-1910. Teoksessa *Ars Suomen taide 4*. Toim. Salme Sarajas-Korte. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 182-199.
Maunula, Leena 1990. Taideteollisuuden funktionalismin synty 1910-1940. Teoksessa *Ars Suomen taide 5*. Toim. Salme Sarajas- Korte. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 159-173.
Metsola, Pekka 1986. Rakennuttamisen kehitys. Teoksessa *Rakennushallinto 1961-1986. Rakennushallinnon 175-vuotisjuhlakirja.* Toim. Kai Saurama, Eeva Pirkkalainen ja Pentti Auersalo. Helsinki: Rakennushallitus, 13-17.
Michelsen, Karl-Erik 1992. Uuden ja vanhan rajalla. Arkkitehdit vastaan rakennusmestarit. Teoksessa *Arkkitehdin työ, Suomen Arkkitehtiliitto 1892-1992*. Toim. Pekka Korvenmaa. Helsinki: Suomen Arkkitehtiliitto - Finlands Arkitektförbund r.y/Rakennustieto Oy, 90-111.
Miestamo, Riitta 1981. *Suomalaisen huonekalun muoto ja sisältö*. Lahti: Askon säätiö.
Mikkeli, Heikki 1999. Tornin pidot - korkokuva 30-luvusta? Teoksessa *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*. Toim.

Pertti Karkama ja Hanne Koivisto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 16-39.
Mikkola, Kirmo 1979. tausta. Teoksessa *funkis, Suomi nykyaikaa etsimässä*. Toim. Kirmo Mikkola, Timo Keinänen ja Marja-Riitta Norri. Helsinki: Helsingin juhlaviikot.
Mikkola, Kirmo 1980. Finland. På spaning efter nutiden. Teoksessa *Nordisk funktionalism*. Red. Gunilla Lundahl. Stockholm: Arkitektur Förlag, 56-75.
Mikkola, Kirmo 1981. *Architecture in Finland in the 20th century*. Helsinki: Finnish-American Cultural Institute.
Mikkola, Kirmo 1984. *Eliel Saarinen aikansa kaupunkisuunnittelunäkemysten tulkkina - Suomen aika*. Väitöskirja. Yhdyskuntasuunnittelun jatkokoulutuskeskus, YJK:n julkaisuja A 14. Espoo: Teknillinen Korkeakoulu.
Mikkola, Kirmo 1985. Skandinavian siirtyminen klassismista funktionalismiin. Teoksessa *Classical tradition and the modern movement. The 2nd International Alvar Aalto symposium*. Toim. Asko Salokorpi. Helsinki: Suomen Arkkitehtiliitto/Suomen rakennustaiteen museo; Jyväskylä: Alvar Aalto-museo, 42-73.
Mikkola, Kirmo 1990. I. Eliel Saarinen ja kaupunkisuunnittelu. Teoksessa *Eliel Saarinen, Suomen aika*. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo/ Kustannusosakeyhtiö Otava, 187-220.
Mikkola, Kirmo 1990: II. Funktionalismi. Teoksessa *Ars Suomen Taide 5*. Toim. Salme Sarajas- Korte. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 94-95
Miller-Lane, Barbara 2000. *National Romanticism and Modern Architecture in Germany and the Scandinavian Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
Molenaar, Joris 1993. Van Nelle, van Nelle´s New Factories, American Inspiration and Cooperation. Teoksessa *Leen van der Vlugt*. Netherlands,7-13.
Moorhouse, Jonathan - Carapethian, Michael - Ahtola-Moorhouse, Leena 1987. *Helsingin Jugendarkkitehtuuri*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
Modern Architecture in the Netherlands. Rotterdam: 010 Publishers (1987).
Muilu, Hannele. Forumin kortteli on vankka suomenruotsalaisen pääoman linnake. Helsingin Sanomat 3.2.2001.
Muoniovaara, Manne 1927. *Osakeyhtiö Constructor Aktiebolag 1917- 1927*. Helsinki.
München und seine Bauten. München: Bayerische Architekten- und Ingenieurverbund. 1912.
Mäkinen, Anne 2000. *Suomen valkoinen sotilasarkkitehtuuri 1926-1939*. Bibliotheca historica 53. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Kyminlaakson Osuusliike 1905-1965. Toim. Eila Mäkinen. 1966.
Mäkinen, Katariina 1992. Ihmeellinen kone - haave uudesta ihmisestä. Teoksessa *Vampyyrinainen ja Kenkkuniemen sauna*. Toim. Tapio Onnela. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura,18-37.
Nenonen, Kaija 1987. *Simonlinnan vuosikymmenet*. Forssa 1987.
Neuvonen, Petri - Mäkiö, Erkki - Malinen, Maarit 2002. *Kerrostalot 1880-1940*. Helsinki: Rakennustieto.
Nikkilä, Juhani 1986. Hallinnon rakennettu kuva - ajatuksia julkisen hallinnon ja rakentamisen muutoksista. Teoksessa *Rakennushallitus 1811-1986*. Näyttelyluettelo. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo 1986, 10-23.
Nikula, Riitta 1978. Lainanantajan tyylioppi 1920-26. Teoksessa *Taidehistoriallisia tutkimuksia 4*. Helsinki: Taidehistorian seura, 111-126.
Nikula, Riitta 1981. *Yhtenäinen kaupunkikuva 1900-1930, Suomalaisen kaupunkirakentamisen ihanteista ja päämääristä esimerkkeinä Helsingin Etu-Töölö ja Uusi Vallila.* Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Helsinki: Finska Vetenskaps-Societeten H.127.
Nikula, Riitta 1988. *Armas Lindgren 1874-1929, arkkitehti architect*. Suomen rakennustaiteen museon monografiasarja.
Nikula, Riitta 1990: I. Rakennustaiteen 1920- ja 1930-luku. Teoksessa *Ars Suomen Taide 5*. Toim. Salme Sarajas-Korte. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 87- 153.
Nikula, Riitta 1990: II. J. S. Sirénin Eduskuntatalo. Teoksessa *Suomen Eduskunta 1990*. Toim. Liisa-Maria Hakala ja Pekka Suhonen. Helsinki: Eduskunta, 73-97.
Nikula, Riitta 1991. Erik Bryggmanista ja hänen arkkitehtuuristaan. Teoksessa *Erik Bryggman 1891-1955 arkkitehti*. Suomen rakennustaiteen museon monografiasarja.
Nikula, Riitta 1993. *Rakennettu maisema. Suomen arkkitehtuurin vuosisadat*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
Nikula, Riitta 1994. Asuntopolitiikka ja kaupunki – ohjelma ja todellisuus. Teoksessa *Sankaruus ja arki, Suomen 50-luvun miljöö*. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo, 77-95.
Nikunen, Vesa. Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu 1886-1976. Teoksessa *SYK, Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu 1886-1976*. Helsinki: Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu 1978, 7-32.
Nimikirja Suomen Polyteknillisen opiston opettajista ja oppilaista 1898-1908. Toim. Sulo Heiniö. Hämeenlinna: Arvi Karisto,1918.
Niskanen, Aino 1987. *Osuusliike rakentaa. Ajankuvia arkkitehtuurista*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
Niskanen, Aino 1997. Hämeentie - valtaväylä Helsingissä. Teoksessa *Avauksia kaupungin anatomiaan*. Helsingin kaupungin tietokeskus, 32-42.
Niskanen, Aino 1998. I. Leffateatterin lumo Helsingissä sotien välissä. Osa I Arkkitehti 1998(5): 76-79.
Niskanen, Aino 1998: II. Leffateatterin lumo Helsingissä sotien välissä. Osa II Arkkitehti 1998(6): 76-79.
Niskanen, Aino 1999. I. Kinopalatsien renessanssi. Teoksessa *Mitä Missä Milloin 2000 kansalaisen vuosikirja*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 409-414.
Niskanen Aino 1999: II. Arkkitehti, insinöörit ja tehdas - Väinö Vähäkallio Kaukopäässä. Arkkitehti 1999(4): 82-85.
Niskanen, Aino 2000. Yrjönkadun uimahallin vaiheita. Arkkitehti 2000(2): 53-55.
Niskanen, Aino 2001. Elannon leipää, teollisuuskorttelin vaiheita. Teoksessa *Antipasto misto, Vilhelm Helander 60 v*. Toim. Aino Niskanen, Pekka

Pakkala ja Mikael Sundman. Helsinki, 89-96.
Niskanen, Aino 2002. Väinö Vähäkallion arkkitehtuurista; Väinö Vähäkallion arkkitehtuuria Ensossa. Teoksessa *Enso, Jääsken pitäjän teollisuuskeskuksen elämää 1800-luvulta syksyyn 1944*. Toim. Antti O. Arponen ja Reino Miettinen. Karjalan Kirjapaino Oy, 70- 83.
Niskanen, Aino 2002. II. Suomen suurin häviää. Arkkitehti 2002(2): 104.
Niskanen, Aino 2003. Alkos huvudkontor och centrallager i Helsingfors, en funktionalistisk industribyggnad? Nordisk arkitekturforskning 2003(3): 69-80.
Niskanen, Aino 2004: Valtio arkkitehdin työnantajana ja asiakkaana. Esimerkkinä Väinö Vähäkallio. Teoksessa *Modernia on moneksi. Kuvataiteen, taideteollisuuden ja arkkitehtuurin piirteitä maailmansotien välisen ajan Suomessa*. Taidehistoriallisia tutkimuksia. Konsthistoriska Studier 29. Toim. Tuttta Palin. Helsinki: Taidehistorian seura, 107-118.
Niskanen, Riitta 2000. *Selvitys Lahden kulttuurihistoriallisesti arvokkaista kohteista*. Lahti: Lahden Kaupunginmuseo.
Nivari, Kristiina 1992. Arkkitehti-lehti ammattikuvan ja työn heijastajana. Teoksessa *Arkkitehdin työ*. Toim. Pekka Korvenmaa. Helsinki: Rakennustieto Oy, 255- 281.
Norberg-Schulz, Christian 1980. *Funksjonalismen i Norge. Funktionalismen i Norden. Nordisk funktionalism*. Red. Gunilla Lundahl. Stockholm: Arkitektur Förlag, 81-89.
Nordisk Klassicism Nordic Classicism 1910-1930. Toim. Simo Paavilainen. Helsinki: Museum of Finnish Architecture. 1982.
Noro, Arto 1991. *Muoto, moderniteetti ja kolmas. Tutkielma Georg Simmelin sosiologiasta*. Helsinki: Tutkijaliitto.
Nyberg, Patrik 1992. Suomen Arkkitehtiliitto 1892-1992. Arkitektklubben 1892- 1912. Teoksessa *Arkkitehdin työ*. Toim. Pekka Korvenmaa. Helsinki: Rakennustieto Oy, 302-334.
Nykänen, Panu - Kohonen, Iida 2003. *Tupsukansan koti. Yli 50 vuotta teekkarikylän historiaa*. Espoo: Teknillisen Korkeakoulun ylioppilaskunta.
Ojonen, Lasse 1994. *Imatran rakennetun ympäristön kohteet*. Imatran kaupunginmuseon julkaisuja 1/1994.
Ollila, Kaija - Toppari, Kirsti 1975. *Puhvelista punatulkkuun. Helsingin vanhoja kortteleita*. Helsingin Sanomat.
Ornamon vuosikirja 1938. Helsinki: Koristetaiteilijoiden liitto Ornamo.
Paavola, Armas 2002. *Koulu Kalliossa. Muistoja 100-vuotiaasta Kallion yhteiskoulusta ja Kallion lukiosta*. Helsinki: Edita.
Paavolainen, Jaakko 1977. *Nuori Tanner menestyvä sosialisti. Elämäkerta vuoteen 1911*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
Paavolainen, Jaakko 1979. *Tanner senaattori ja rauhantekijä. Elämäkerta vuosilta 1912-1923*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
Paavolainen, Jaakko 1984. *Väinö Tanner sillanrakentaja. Elämäkerta vuosilta 1924-1936*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
Paavolainen, Olavi 1990 [1929]. *Nykyaikaa etsimässä*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
Palmgren, Clara 1989. Kauniaisten kaupunginosaesittely. Asuminen ennen ja nyt. Teoksessa *Kauniaisten huvilakulttuuria*. Toim. Terttu Larma et al. 144-145. Kauniainen: Kauniasten kaupunki.
Peltola, Saara - Vainio, Sinikka (1988). *K. A. Wrede ja 100-vuotias pasaasi*. Memoria 1. Helsinki: Helsingin Kaupunginmuseo.
Penttala, Vesa 1991. Betonitekniikan 100 ensimmäistä vuotta Suomessa. Teoksessa *Betoni Suomessa 1860-1960*. Helsinki: Suomen Betonitieto Oy, 9-30.
Pesonen, Aake 1983. *Kytäjä, kohtalon kartano*. Jyväskylä: Kirjayhtymä.
Pevsner, Nikolaus 1976. *A history of building types*. London: Thames and Hudson.
Pihlström Bengt, Suomen Matkailuliiton perustamisesta 100 vuotta. Matkailusilmä 1987(1): 20-23.
Poppius, Liisa- Raevuori, Yrjö 1937. *Lapin Kulju ja Kulju-Suomisen suku*. Tampere.
Poukka, Pentti 1985. *Lemminkäinen 1910-1985*. Helsinki: Lemminkäinen Oy.
Puokka, Jaakko (teksti) 1947. *Gunnar Finne, kuvanveistäjä*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
Puranen, Irja 1967. Matrikkeli. *Suomen rakennushallinto 1811-1961*. Helsinki: Rakennushallitus, 469-502.
Putkonen, Lauri 1991. Betonin käyttö talonrakennuksessa 1800-luvun lopulta 1930- luvulle. Teoksessa *Betoni Suomessa 1860-1960*. Helsinki: Suomen Betonitieto r.y., 31-76.
Putkonen, Lauri 1995. Ketkä suunnittelivat Helsingin teollisuusrakennukset? Helsingin teollisuustalot. Teoksessa *Helsingin kantakaupungin teollisuusympäristöt*. Helsingin kaupunginmuseo, 111-118.
Railo, Raimo 1994. *Helsingin Olympiastadion, legenda eläköön*. Helsinki: Stadion Säätiö.
Raippalinna, Päivimarjut 1992. Rakkaudesta taiteeseen. Teoksessa *Sihtola. Ester ja Jalo Sihtolan Taidesäätiön kokoelma.* Toim. Päivimarjut Raippalinna. Jyväskylä: Alvar Aalto-museo, 30-55.
Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16. Helsinki: Museovirasto 1993.
Rasila, Viljo 1973. *Yhteiskunnallinen korkeakoulu 1925-1966*. Tampereen Yliopisto. Acta Universitatis Tamperensis ser. B vol. 7.
Rauni Luoma ilon ja murheen näyttämöllä. Toim. Maarit Huovinen. Porvoo: WSOY.
Rauske, Eija 2004. *Kivet puhuvat. Arkkitehtuuritoimisto Usko Nyström - Petrelius - Penttilän asuinkerrostalot Helsingissä 1895 -1908*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikauskirja 112, Helsinki.
Reenpää, Heikki 1998. *Pojanpoika*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
Rouhio, Antti. *Rannanlinnassa täyttä elämää jo 60 vuotta*. Länsi-Suomi 1996.
Routasuo, Essi 1998. 100 vuotta Anna-Kalevaa. Suomen Kiinteistölehti 1998(7).
Rowe, Colin 1991 [1950]. *Manierismi ja moderni arkkitehtuuri. Abacus ajankohta 2*. Toim. Riitta Nikula. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo.
Rudberg, Eva 1980. Svensk funktionalism. Teoksessa *Nordisk funktionalism*. Red. Gunilla Lundahl. Stockholm: Arkitektur Förlag Ab ,112-21.

Rudberg, Eva 1981. *Uno Åhren*. Stockholm: Byggforskningsrådet.
Rudberg, Eva 1989. *Sven Markelius, arkitekt*. Stockholm: Arkitektur Förlag.
Ruutu, Martti 1992. Näin se alkoi. Teoksessa *Ars longa. Kallion Yhteiskoulu Kallion lukio 1902-1992*, 10-15.
Saanilahti, Kalevi. *Arkkitehdin kahleet vai ohjakset*. Espoo: Teknillisen Korkeakoulun arkkitehtiosaston tutkimuksia 1996/10.
Saarenheimo, Eero 1976. *Suomalaisuutta rakentamassa. Helsingin Suomalainen Klubi 1876-1976*. Helsinki: Helsingin Suomalainen Klubi.
Saarenheimo, Eero 1996. *Suomalaisuuden rakentajia. Helsingin Suomalainen Klubi 120 vuotta*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
Saarikangas, Kirsi 2002. *Asunnon muodonmuutoksia. Puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Salokannel, Mervi 1993. Arkkitehdin ammatin professionalisaatio Suomessa. Teoksessa *Ammattikunnat, yhteiskunta ja valtio. Suomalaisten professioiden kehityskuvia*. Toim. Esa Konttinen. Jyväskylän yliopisto, sosiologian laitoksen julkaisuja 55/1993, 45-77.
Salokorpi, Asko 1980. *Matkailijan Suomea. Arkkitehtuurinähtävyyksiä*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
Salokorpi, Asko 1990. Arkkitehtuuri vuoden 1940 jälkeen. Teoksessa *ARS Suomen taide 6*. Toim. Salme Sarjas-Korte. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 14- 77.
Salokorpi, Asko 2001. *Selim A. Lindqvist, arkkitehti*. Helsinki: Sarmala Oy/Rakennusalan Kustantajat RAK.
Salomies, Anja 1993. *Museokatu ja maailma*. Helsinki: Kustannus Oy Tammi.
Santonen, Pirjo 1998. Sata vuotta liikesivistyksen kärjessä. Teoksessa *1898-1998 Suomen Liikemiesten Kauppaopisto*. Helsinki: Liikemiesten Kauppaopisto.
Sarantola-Weiss, Minna 1995. *Suomalaisen puusepänteollisuuden historia*. Jyväskylä: Puusepänteollisuuden liitto ry.
Sarje, Kimmo 2000. *Sigurd Frosteruksen modernin käsite. Maailmankatsomus ja arkkitehtuuri*. Dimensio 3. Helsinki: Valtion taidemuseo.
Schalin, Mona 1996. Capitol, elokuvateatteri ja sisustustaide 1920-luvulla. Teoksessa *Helsinki sisältä*. Sisustusarkkitehdit SIO. Helsinki: Rakennustieto, 61-63.
Schalin, Mona 1998. Arkkitehtuuri ja rakennuskulttuuri 1930-luvulta 1990-luvulle. Teoksessa *Suomen taiteen historia, keskiajalta nykyaikaan*. Suomenkielinen laitos teoksesta konsten i Finland, toim. Bonsdorff et al. Helsinki: Schildts Kustannus Oy.
Schildt, Göran 1985. *Nykyaika. Alvar Aallon tutustuminen funktionalismiin*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
Schildt, Göran 1994. *Alvar Aalto. A life´s work. Architecture, design and art*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
Schildt, Göran 1997. *Näin puhui Alvar Aalto*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
Schliepmann, Hans 1914. *Lichtspielhäuser, eine Sammlung ausgeführter Kinobäuter in Gross-Berlin*. Berlin: Verlag von Ernst Wassmuth A-G.
Sembach, Klaus-Jürgen - Leuthäuser, Gabriele - Gössel, Peter 1990. *Huonekalumuotoilu 1990-luvulla*. Germany: Benedikt Taschen.
Se oli 30-lukua. Suomen Taideakatemian näyttelyluettelo 58 /1977.
Seppälä, Raimo 1985. *Hyvin suunniteltu. Insinööritoimisto Magnus Malmberg 1935- 1985*. Helsinki: Insinööritoimisto Magnus Malmberg, 10-72.
Setälä, Salme 1929. *Miten sisustan asuntoni*. Helsinki.
Setälä, Salme 1973. *Epäasiallinen kronikka viiden pääjohtajan ajalta*. Porvoo: WSOY.
Seväen, Erkki 1998. *Taide instituutiona ja järjestelmänä. Modernin taide-elämän historiallis-sosiologiset mallit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Siipi, Jouko 1963. *Puoli vuosisataa Elantoa. Osuustoiminnan alkuvaiheet Helsingissä ja Osuusliike Elannon kehitys vuosina 1905-1955*. Helsinki.
Simpura, Jorma 1982. *Vapaan viinan aika. 50 vuotta suomalaista alkoholipolitiikkaa*. Helsinki: Kirjayhtymä.
Sivonen, Otto 1943. *Constructor 1917-1942*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapaino, Helsinki.
Snellman, Hanna 1991. Koti Helsingissä. Teoksessa *Tehtaalainen Helsingissä. Pitkänsillan pohjoispuoli ja leipomotyöntekijät ennen toista maailmansotaa*. Toim. Yliaho, Timo - Snellman, Hanna. Helsinki: Museovirasto, 164-188.
Sohlberg, Anna-Liisa 1976. *SYK elämäni koulu*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
Solla, Pertti 1992. Arkkitehdit ja arkkitehtuurikilpailut. Teoksessa *Arkkitehdin työ*. Toim. Pekka Korvenmaa. Helsinki: Rakennustieto Oy, 268-269.
Soukka, Sinikka 1998. Teatteria ja terassia, teatteritalolla on kahdet kasvot kahdelta eri aikakaudelta. Kotkan Sanomat 26.5.1998.
Standertskjöld, Elina 1996. *P. E. Blomstedt, 1900-1935, arkkitehti*. Abacus 6, Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo.
Standertskiöld, Elina 1998. Arkkitehtitoimisto Jung & Jungin liikerakennukset osana suurkaupungin keskustaa. Teoksessa *Bertel Jung suurkaupugin hahmottaja*. Helsingin kaupunkisuunnitteluvirasto, 75-102.
Suhonen, Pekka 1990. Funktionalismi vakiintuu. Teoksessa *Tehdään betonista. Betoni suomalaisessa arkkitehtuurissa*. Helsinki: Suomen Betoniteollisuuden keskusjärjestö, 20-27.
Sundman, Mikael 1986. Arkkitehti, arkkitehtuuri ja yhteiskunta. Teoksessa *Rakennushallitus 1811-1986*. Suomen rakennustaiteen museon näyttelyluettelo. Toim. Juhani Pallasmaa. Helsinki: Rakennushallitus, 24-59.
Sundman, Mikael 1998. Helsingin elokuvateatterit 1910-1996. Teoksessa *Elokuva ja arkkitehtuuri*. Suomen Arkkitehtiliiton seminaarijulkaisu. Toim. Mikael Sundman. Helsinki: Edita Oy, 6-15.
Sundman, Mikael 1980. *Helsingin rakentumisen vaiheet*. Helsingin kaupunginsuunnitteluvirasto, yleiskaavaosasto. YB 1/80.
Suomen insinöörejä ja arkkitehteja 1948. Helsinki: Suomen Teknillinen Seura ja Teknologföreningen i Finland,1948.
Suomen korkeakouluinsinöörit ja arkkitehdit 1956. Helsinki: Suomen Teknillinen Seura ja Teknologföreningen i Finland,1956.
Suomen kartanot ja suurtilat I. Toim. Eino Jutikkala ja Gabriel Nikander. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1939.
Suomen kirkot ja kirkkotaide II. Lieto: Etelä-Suomen kustannus,1980.

Suomen Lakimiehet 1958. Toim. Eero Schrey. Helsinki: Suomen Lakimiesliiton kirjasarja n:o 11, 1958.
Suomen maatilat. Tietokirja maamme keskikokoisista ja suurista maatiloista. Porvoo: Werner Söderström Oy 1932.
Suomen Matkailuliitto 1887-1987. Helsinki: Suomen matkailuliitto 1986.
Suomen Matkailuliitto konkurssiin. Helsingin Sanomat 20.10.2001.
Suomen rakennustaidetta. Toim. Hilding Ekelund. Helsinki: Suomen Arkkitehtiliitto, VII-XXI.1932.
Suomen rakennustaiteen museon arkisto. Piirustuskokoelma. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo 1989.
Suomen Teollisuuden arkkitehtuuria. Helsinki: Suomen Arkkitehtiliitto 1952.
Suominen-Kokkonen, Renja 1992. Arkkitehtinaiset - koulutus, ammatti ja naisen paikka. Teoksessa *Arkkitehdin työ*. Helsinki: Rakennustieto Oy, 72-89.
Suominen-Kokkonen, Renja 2003. The ideal image of the home. The Aalto House and the Homes of Aino and Alvar Aalto. Teoksessa *The Aalto house 1935-36*. Helsinki: Alvar Aalto Academy, 6-37.
Suvanto, Antti. Raha- ja luottomarkkinat. Teoksessa *Suomen taloushistoria osa 2. Teollistuva Suomi*. Toim. Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala ja Viljo Rasila. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 294-307.
Sörnäisten eteläosan teollisuuskorttelit. Rakennushistoriallinen selvitys. Helsinki: Helsingin kaupunginmuseo 1985.
Tafuri, Manfredo - Dal Co, Francesco 1986 [1976]. *Modern Architecture I-II*. Milano: Electa, Rizzoli & faber and faber.
Tanner, Linda 1965. *Tämän olen kokenut*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi
Tanner, Väinö 1947. *Näin Helsingin kasvavan*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
Tanner, Väinö 1948. *Nuorukainen etsii sijaansa yhteiskunnassa*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
Tarjanne, Hilla 1998. *S. Wuorio helsinkiläinen koristemaalausliike*. Helsingin kaupunginmuseo Memoria 11.
Taskinen, Kaisu 2003. Muotokuvia arkkitehtuurista - arkkitehtuurivalokuvien viestit. Arkkitehti 2003(1): 14-29.
Teatterikartasto. Helsinki 1959.
Tuominen, Laura 1993. Asunto-Osakeyhtiö Sture. Teoksessa *Martti Välikangas 1893-1973. Arkkitehti. Abakus ajankohta 4*. Toim. Timo Keinänen ja Kristiina Paatero. Suomen rakennustaiteen museon monografiasarja. Helsinki, 135-137.
Tupala, Unto 1995. *Kun Lahti rakennettiin*. Lahden kaupunki.
Turunen, Viljo 1958. *Kotkan Puhelinyhdistys 1883-1958*. Kotka.
Utrio, Untamo 1941. *Utelias nuorukainen. Väinö Tanner 60 vuotta*. Helsinki: Kulutusosuuskuntien Keskusliitto KK.
Uusitalo, Kari 1988. *Meidän poikamme. Suomalaisen elokuvan perustan laskija Erkki Karu ja hänen aikakautensa*. Helsinki: Valtion painatuskeskus/ Suomen elokuva-arkisto.
Uusitalo, Kari 1994. *Kuvaus - kamera - käy! Lähikuvassa suomifilmit ja Suomi-Filmi Oy*. Helsinki: Suomen elokuvatutkimuksen seura.
Vaalama, Erkki 1985. *Kaukopään tehtaat 1935-85*. Imatra.
Vaiheita. Rake Oy 1867 -1937, Koskensaaren osakeyhtiö 1850. (1937) Helsinki. Rake Oy.
Vainio, Sinikka 1988. Unelma eurooppalaisesta suurkaupungista. Teoksessa *K. A. Wrede ja 100-vuotias pasaasi*. Memoria 1. Helsingin kaupunginmuseo, Helsinki.
Valanto, Sirkka 1984. *Rautateiden arkkitehtuuri. Asemarakennuksia 1867-1941*. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo. Alvar Aalto museo.
Valentine, Maggie 1994. *The show starts on the sidewalk. An architectural History of the Movie Theatre*. Yale University Press.
Valkonen, Markku 1992. *Monopolin taide. Alkon taidekilpailujen vaiheet*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
Valto, Tytti 1990. Työluettelo- arkkitehtuuri ja kaupunkisuunnittelu. Teoksessa *Eliel Saarinen, Suomen aika*. Toim. Marika Hausen, Kirmo Mikkola, Anna-Lisa Amberg, Tytti Valto. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo/Kustannusosakeyhtiö Otava, 249-342.
Vanhakoski, Erkki 1992. Arkkitehdin työvälineet. Teoksessa *Arkkitehdin työ*. Helsinki: Rakennustieto Oy, 282-301.
Vares, Vesa 2000. *Varpuset ja pääskyset. Nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Vasara, Leo 1999. Suomalaisen soturirodun puolesta urheilumies Lauri Pihkala. Teoksessa *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*. Toim. Pertti Karkama ja Hanne Koivisto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Viertiö, Sari 1999. Kytäjän kirkko. Teoksessa *Elävä kirkkorakennus, aika ja ajankohtaisuus restauroinnissa*. Toim. Sari Schulman ja Tore Tallqvist. Tampere: Tampereen Teknillinen Korkeakoulu, Arkkitehtuurin osasto 77-100.
Viljo, Eeva-Maija 1985. *Theodor Höijer. En arkitekt under den moderna storstadsarkitekturens genombrottstid i Finland från 1870 till sekelskiftet*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 88. Vammala.
Viljo, Eeva Maija 1999. *Theodor Höijer biografisen tutkimuksen kohteena*. Taidehistoriallisia tutkimuksia. Helsinki,18-30.
Virkkunen, Sakari 1994. *Suomen presidentit, Osa I*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
Virtanen, Matti 2001. *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 831.
Vold, Thurild Marie 1995. *Vintempel och Arbeidsplass. En byggnadshistorisk studie av vinmonopolets anlägg på Hasle 1930-33*. Avhandling til Hovedfag i kunsthistorie Unversitet i Oslo hösten 1995.
Väinö Vähäkallio-karttaliite. Toim. Aino Niskanen, Esa Laaksonen ja Kaija Ravantti. Arkkitehti 2000(1).
Väisänen, Eero 1998. *Koskensaari, pieni teollisuusyhteisö Keski-Suomessa*. UPM Metsä 1998(5): 26-27.
Waris, Heikki 1973. *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle*. 2. tarkistettu painos. Helsinki: Weilin+Göös.
Wesamaa, Teijo 1984. Höyrykarkaistun betonin voittokulku rakennuksessa. Teoksessa *50 rakentamisen vuotta*. Helsinki: Suomen rakennusinsinöö-

rien liitto, 397- 404.
Whitford, Frank 1984. *Bauhaus*. London: Thames and Hudson.
Wickberg, Nils Erik 1959. *Suomen Rakennustaidetta*. Helsinki: Kustannuosakeyhtiö Otava.
Wäre, Ritva 1991. *Rakennettu suomalaisuus. Nationalismi viime vuosisadan vaihteen arkkitehtuurissa ja sitä koskevissa kirjoituksissa*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 95.
Wäre, Ritva 1992. Arkkitehdit ja Suomen Arkkitehtikubi viime vuosisadan vaihteessa. Teoksessa *Arkkitehdin työ*. Toim. Pekka Korvenmaa. Helsinki: Suomen Arkkitehtiliitto, Rakennustieto Oy, 52-71.
Ylikangas, Heikki 2002 [1986]. *Käännekohdat Suomen historiassa*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

SUMMARY

Väinö Vähäkallio (1886-1959) was one of Finland's most prolific and recognized architects of the 1920´s and 1930´s. His blocks of flats, factories and office buildings for co-operative industries, and the factory and head office of Alko, the Finnish alcohol monopoly, remain visible landmarks in the Helsinki cityscape. Of Vähäkallio´s realized projects, a full 150 remain. A man of working class origins, he acquired both wealth and prominence as a commercial architect, and from 1936-1943 served as General Director of the Finnish National Board of Building. Yet despite his fame, Vähäkallio is rarely mentioned in the histories of Finnish architecture after the 1950´s.

Vähäkallio´s personal design style is most recognizable in his buildings of the 1910´s and early 1920´s; in later works the influence of his collaborators´ is more significant. While projects emerging from Vähäkallio´s office from the late 1920s were no doubt the result of collective design effort, this study attributes all to Vähäkallio himself.

This research is based primarily on an analysis of Vähäkallio´s buildings themselves and the various documents pertaining to them, in particular the collection of Vähäkallio drawings in the archives of the Museum of Finnish Architecture. Several inventories of his buildings exist and a number of surveys of Finnish architecture mention some aspect of his work, but a thorough evaluation of his total production has not been done until now.

Vähäkallio´s architectural work is placed in its historical context through an examination of research on his contemporaries and the intellectual currents influencing culture and architecture in that period. The central questions of this study are indeed the fundamental questions about modernity and modernization in Finland. The study considers why Vähäkallio managed to create a successful and highly visible career, and how he built his networks that brought him commissions. But it also asks: In what way did his commissions reflect the modernization of Finnish society itself? Was there something modern about his professionalism even if his artistic work was not in the avant-garde? In other words, did the successful Vähäkallio represent modernity on some level other than style? These questions are answered through an analysis of the architect's professional image, his networks and his artistic production. The study aims to expand the notion of the architect's role and style by examining his designs for several building types of the 1920´s and 1930s. The reasons why Vähäkallio´s architecture received less attention from the 1950´s are also discussed.

The first chapter contains a biographical introduction. The second chapter discusses Vähäkallio´s working communities, both his own office and the two offices he headed: the architectural office of co-operative industries and the planning office of the National Board of Building. Many of Vähäkallio´s collaborative relationships were long-lasting, above all his friendship with the leading Social Democratic politician Väinö Tanner, in spite of his own conservative political preferences. He formed important networks with businessmen, engineers and the Finnish-speaking political party the Fennomans. In fact many crucial business connections emerged from Vähäkallio´s relationships with members of the Fennoman party. The second chapter thus considers Vähäkallio´s role as a businessman.

Chapter three examines the production of Vähäkallio´s private office, which he lead from 1911-1941. He launched his career by designing furniture and interiors, country mansions and private houses. Soon he moved into different building types, beginning with apartment buildings. Of his designs for blocks of flats, 32 were realized, 26 of them in Helsinki. Many are built in red brick and prominent in the townscape. Building speculators valued Vähäkallio´s business skills and efficient use of maximum building rights.

Vähäkallio also designed a number of banks from the 1910s until the mid-1930s. An early success in a competition for a type of rural savings bank and his personal connections to bankers espousing the Fennoman ideology brought him additional commissions for bank buildings. His earliest design for the rural savings banks offers a good example of a standardized plan solution, whereas his designs for banks in the 1930s illustrate the challenge of combining functionalism with representation appropriate to the banking sector. With their decorative sculptures, stone window and door surrounds, and rows of vertical windows, Vähäkallio's banks share many features with Italian architecture of the 1930´s.

From the 1910s Vähäkallio became interested in the commercial possibilities of the Helsinki city centre. Anticipating the city's rapid development, he put forward proposals for shopping arcades and department stores. Few architects have designed as many projects on the building lots of the Helsinki city centre.

In the late 1920s Vähäkallio began designing hostels and hotels. Travellers had become interested in the exotic wilderness of Lapland, and the hotels

to accommodate them featured log construction and vernacular style. By the late 1930´s white functionalism became the stylistic option for large hotels, signaling to foreign visitors that Finland had become a modern country.

Eventually Vähäkallio also designed novel building types: movie theatres, a swimming hall and a skyscraper. Although many of the movie theatres designed by Vähäkallio were never executed, he was nevertheless one of the most prolific cinema house designers in Finland. His designs share a fine spatial sequence and art deco ornamentation. In 1928 Vähäkallio designed the Helsinki Swimming Hall, a private for-profit enterprise in which the architect was a shareholder. It was the first public swimming hall in Finland, reflecting both the emerging national concern about hygiene and the new attention to leisure-time diversions. The narrow city centre lot offered a three dimensional puzzle to the designer; his solution overlaps the two swimming pools. The hall construction required a new type of cooperation with specialist engineers. Interiors of the Hall offer a splendid example of 1920´s classicism. A skyscraper project in 1928-30 for the Suomi-Filmi film production company in central Helsinki illustrates how the architect adapted the American high rise building idea to Finland.

Vähäkallio's many schools shared common design features, all of which were noted when the buildings were published in professional journals: efficient plans with spacious, well-lit halls and corridors; impressive decoration; novelties in heating, ventilation, and electrical systems; and convertible furniture and innovative auxiliary devices. The students of the Kallio Coeducational Secondary School (1928) represented the elite of the working class, and the students of the Finnish Coeducational Secondary School (1937) represented the bourgeois-academic elite. The first school underscored the national aim of educating the working classes; the second propagated the Fennoman ideology and the notion of the "blue and white" capital. Together the two commissions illustrate well the variety of Vähäkallio´s networks.

Vähäkallio was less active in the design of religious buildings. One of two churches he designed was realized. The Kytäjä church (1939), financed in part by the architect and built near his country estate, offers a good example of Vähäkallio´s personal design preferences.Vähäkallio´s career as an industrial architect is especially noteworthy. In the 1910s and 1920s he planned entire industrial quarters for the cooperative movement. These industrial buildings incorporated the latest building technologies and adopted modern manufacturing processes, including Henry Ford's gravitation method for mass production. The factories and commercial headquarters of the cooperatives became dominant features of the townscape, and the high architectural quality of the buildings of repeats a theme found in other of Vähäkallio´s commercial work: architecture offers the means for creating an appropriate corporate image. In the 1930s Vähäkallio also designed factories, office buildings, and housing areas in eastern Finland for the wood processing industries of Enso-Gutzeit Company. The form of the factories reflected the pulp production process in a straightforward manner; the architect simply created an architectural shell for a layout sketched by the production engineer. Vähäkallio´s designs for the production buildings of the paper industry, the most handsome of them the Kaukopää pulp factory (1935), were architecturally uniform. The designs employ compact, economic forms and standardized windows. The synthetic fiber factory of Kuitu Oy Company (1938) reflects additionally American ideas of daylighting in factories with large window areas and a flat roof.The realized factory and head office complex of Alko, the Finnish alcohol monopoly company, in Helsinki (1936-40) is based on a winning entry in an architectural competition and a primary plan by Pauli Blomstedt. As with his designs for wood pulp processing facilities, Vähäkallio´s architectural volumes for Alko reflect alcohol production processes. But the late addition to the building program of headquarters offices added monumentality to the overall character. This richly articulated red brick complex is the climax of Vähäkallio´s industrial architecture.

The analysis of Vähäkallio´s manufacturing buildings suggests an expanded role for the architect. In industrial planning the architect is often a subordinate member of the design team. Vähäkallio, however, was so familiar with the latest production technologies and processes that he was able to address fundamental industrial flows in his design solutions. That he was also conscious of building costs and rationality made him an architect favored by industry.The housing areas associated with these industries tended to be situated outside established population centers. Their design reflects the ideals of the time concerning the standards of working class housing and industrial work force hierarchy. The functionalist housing area of the Kaukopää factories (from 1935) became itself an advertisement for modern industry.

The fourth chapter discusses the architect´s body of work from additional viewpoints: construction and materials, the variations in his style, favorite themes, and the role played by decorative artists in his buildings. Vähäkallio´s collaborations in the field of building technology led to a number of innovations. The articulative and decorative role of masonry, important aspect of Vähäkallio´s architectural craftsmanship, is also discussed.The period from 1928 to 1940 contains Vähäkallio´s most important works, and the dominant styles in his designs are closely examined. In this period Vähäkallio applied a number of motifs current in more or less contemporary design: vernacular, classical, art deco, functionalist, and sculptural. His choices appear to be governed by the type of commission: movie theatres and other places of amusement favored art deco motifs; business enterprises and schools required monumentality and sober decoration applied to functionalist forms; hotels employed both vernacular and distinctly modern "pure functionalist" forms. These parallel styles in his work reflect the competing aesthetic discourses taking place in Finnish society. On one level Vähäkallio´s stylistic eclecticism reveals his practicality.

Instead of attaching a moral value to certain approaches, his choices simply reflected the needs and preferences of his clients. But the same choices were also rational: the simple forms and flat roofs favored by functionalism could be rationally justified. No longer did the architect need to ”pack” the functions of a building in a classical volume, dictated by roof forms.

Through his career as a designer Vähäkallio favored certain compositional principles and motifs such as towers, arcades and the juxtaposition of volumes. Typically both facades and interiors were decorated. In fact Vähäkallio applied sculptural ornamentation to facades even in the 1930´s when almost no other architect did. Many decorative artists took part into the creation of his interiors. Chapter Five examines Vähäkallio´s professional role and the professional milieu in which he worked: in particular his collaborators, clients and the architectural profession in Finland. Vähäkallio promoted his work by creating specific roles for himself, and moved into new fields by mobilizing different professional teams.

The final chapter evaluates Vähäkallio´s relationship to modernity and modernization. His unusual working class background rooted him in economic realities that enabled him to speak the same language as businessmen, industrialists and members of the co-operative movement. His Helsinki childhood made him bilingual. He was thoroughly engaged with the issues of the day, politically active from his youth, ever fascinated by developments in technology, and always open to professional change and challenges. Vähäkallio cultivated his image through his personal surroundings; his homes indicated a social standing on par with his clients. His charitable donations and his social activities reinforced the message that he was a trusted pillar of society. That said, daily life at his country estate was old-fashioned, as were his views about gender differences and other social questions of the day. It was, of course, the modernization of Finnish society that provided Vähäkallio with his most important professional opportunities in education, business, industry, and the increasingly important area of leisure. As a result he became well incorporated into the networks of power in modernizing Finland, and by heading the architectural units of the co-operative movement and the national building administration one could even say that he led the national project of architecture for several decades of the twentieth century.

It was a time of flux in the profession. Modernization altered the relationship between architects and building contractors, master builders, engineers and interior designers; professional boundaries were challenged and often trespassed. Vähäkallio first moved into furniture and interior design, and then branched into new building technology through the design of commercial and industrial buildings. He exploited his extensive networks among engineers when their skills were required and he gained fluency in administration and development.

How did Vähäkallio understand his professional role as an architect in society? His goals were similiar to those of the Young Finns political party that he had joined as a young man: to collaborate with Fennoman-minded entrepreneurs in the building of modern Finland. Industrial design came to epitomize patriotic work for the building of the fatherland. He also shared the Fennoman social goals of improved general education and specific education in hygiene, health, and aesthetic taste. As an aside, it should be noted that Vähäkallio´s ideas on housing design were less progressive than his younger colleagues.Vähäkallio did not belong to the avant-garde of Finnish architects, even if he knew what it meant to be up-to-date and fashionable. His early works reveal the influence of national masters such as Eliel Saarinen, Lars Sonck, Armas Lindgren and Sigurd Frosterus, and the Swedish Ragnar Östberg and Ivar Tengbom. In the 1930´s other international influences, especially German, became visible in his work, probably through his collaborators.

Although individual architects achieved fame with their functionalist building designs in Finland in the 1930s, the possibilities for avant-garde modernism were after all fairly limited. Comparatively speaking Finnish building technology was undeveloped compared to central Europe, functionalist forms remained rare, and steel or concrete frame construction was uncommon. Many clients remained wedded to traditional forms from other reasons. Despite the efflorescence of Finnish cultural life between the two world wars, political power and cultural tastes favored art with national, bourgeois and traditional forms. Vähäkallio and most of his clients fit into the category of bourgeois modernism defined by Matei Calinescu; they believed in the blessings of progress, science and rationality while holding on to traditional aesthetic preferences. A moderate rather than extreme modernism attracted most clients. Eva Eriksson has argued that modern arcitecture can be analyzed on three levels: first at the level of material and physical change; second, at the level of ideas; and third, in the transformation of aesthetic preferences or taste. In Finland the physical modernization process became visible in the 1930s with concrete construction and large glazed facades of commercial and industrial buildings. The transformation of ideas manifested itself as a question about whether architecture should express continuity and connection to history or change and an orientation to the future. The history of architecture studied by Vähäkallio´s generation attracted them to the buildings of exotic cultures and encouraged the cultivation of tradition more generally. The Arts and Crafts ideals of his youth remained strong for him and he often referenced historical motifs in his designs. Like most of his colleagues, however, Vähäkallio was nevertheless selective in his interest in history; only historical examples that came close to the stylistic ideals of his own time merited appropriation. Thus Vähäkallio´s architecture could be said to be both backward and forward looking.

Many factors made Vähäkallio a successful architect: good networks, responsiveness to the changing tastes of different types of clients, a sensitivity to fashion. He was a specialist and a rationalist, modern when he spoke the language of engineers, and modern when he employed economy as the guiding principle of standardized designs. His embrace of other arts in architectural design appealed to his clients.

Why then was Vähäkallio forgotten in the later histories of Finnish architecture? ”Pure functionalism” received attention in Finland in the 1950s-1970s when it was taken up as the modernist ideal. As this history has been written mostly by practicing architects who espoused this new ideal, any other style, particular that using decoration, romantic or national language, or Italian and other ”heavy” influences, was degraded. Anything other than pure functionalism was evaluated negatively and criticized politically. In this context, then, Vähäkallio´s stylistic diversity became a liability. Another reason for the lack of attention to Vähäkallio´s work may relate to the way technological innovation is treated in the history of architecture. While Vähäkallio rarely represented the stylistic avant- garde, he was often the first architect in Finland to employ technological novelties in his designs. Technological novelties, however, have but a momentary impact as they are easily forgotten when superceded by newer innovations.In common with architects of the 19th century Vähäkallio varied his architectural ”styles” according to the building type and the preferences of his clients. He was not the only architect to do so, but his architecture stands out due to its sheer volume and stylistic variation. This variation highlights a neglected issue of critical importance in architectural theorizing today: how clients´ wills and desires influence the process of creating architecture in every era but especially in Finnish society with its polyphony of architectural discourses between the two world wars. That is why this period in Finnish architecture requires new interpretations.

ISBN 951-22-7642-9